Sunuş

MEHMET ÇAKIR
Üsküdar Belediye Başkanı

Köklü geçmişiyle kadim medeniyetlerin izlerini taşıyan Üsküdar müstesna bir beldedir. Üsküdarın her yönüyle tanıtılması, zevkle yaşanır olması temel görevimizdir.

İlim adamlarımız Üsküdar'a dair söylenecek çok sözün olduğunun altını çizmesi, halkımızın Üsküdar'ın geçmişine ve bugününe dair bilgileri öğrenme arzuları, bu tür hizmetleri zorunlu kılıyor. Yaklaşık dört yıllık yönetim tecrübemiz Üsküdar'ımızın zenginliklerinin bilimsel ölçülere uygun bir şekilde ortaya konularak bizlerin ve halkımızın bilgisine sunulmasının çok önemli olduğunu göstermektedir.

Gittikçe gelişerek sürekli bir ilmî faaliyet haline dönüşen, şehircilik alanında değerli fikirler üreten Üsküdar Sempozyumları hepimiz için çok önemli bir etkinliktir. Her sempozyum şehrimizin geçmişine ait değerler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca yönetim anlayışımızı zenginleştirerek bizlere yeni ufuklar açmaktadır. Sempozyumun içeriğiyle ilgili tüm sorumluluk ve kararlar bilim ve yürütme kurulumuza aittir. Sempozyumlarda bizlere düşen, bu etkinliğin en güzel şekilde gerçekleşmesini temin etmektir. Üsküdar Sempozyumlarının uluslararası alanda ses getiren bir etkinlik olarak öne çıkmasında bu anlayışımızın belirleyici olduğunu özellikle belirtmeliyim.

Bilim ve yürütme kurulumuzun gayretli çalışmalarının gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışından olumlu tepkiler almış olması ve alanındaki diğer çalışmalara örnek olarak gösterilmesi doğru yolda olduğumuzun en kuvvetli delilidir. Bu sebeple belediyemize bizzat gelerek, telefon veya mail yoluyla tebrik ve takdirlerini ulaştırarak kültürel etkinliklerimizi destekleyen aziz Üsküdarlılara ve şehrimize dünyanın dört bir tarafından gönül verenlere şükranlarımı sunuyorum.

V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumunu bu yıl da farklı etkinliklerle zenginleştirmeye ve Üsküdar'a dair sözü olan herkesin katılımını sağlamaya çalıştık. 1-5 Kasım 2007 tarihlerinde gerçekleşen toplantılarda zihnen ve fikren kendimizi

yenilemek imkânı bulduk. Şahsen hemen her oturumu takip etmeye, zamanımın elverdiği ölçüde hocalarımızı dinlemeye, uygun zamanlarda onlarla birebir sohbet etmeye ve notlar almaya, bilimin ve hakikatin sesine kulak vermeye gayret ettim. Memleketimizin her biri alanında önemli bir yere sahip olan hocalarımızdan çok şeyler öğrenerek kendimize yeni bir yol haritası çizdik. Böylece bir taraftan Üsküdar için yapılması gerekenlere yeni başlıklar ilave edilirken diğer taraftan yaptıklarımızın değerlendirilmesi imkânını yakalamış olduk.

Üsküdar Belediyesi olarak şehrimizin lehine olan her projeyi önemsiyor ve hayata geçirmeye çalışıyoruz. Çünkü imkânlarımız ve konumlarımız oranında hepimizin Üsküdar'a karşı sorumlu olduğu kanatindeyim. Bunun gerçekleşmesi de yönetici ve ilim adamlarının el ele, gönül gönüle bir sinerji oluşturmasıyla mümkündür. Sempozyumları düzenlemek kadar tebliğlerin layık oldukları şekilde kitaplaşmasının da önemli bir adım ve entelektüel bir çaba olduğunu düşünüyorum. Bilgilerin kalıcı hale gelmesi ve geniş kesimlerin istifadesine sunulması ancak bu yolla mümkündür. Böyle bir çalışma büyük bir özveri, beceri ve geniş bir ekibin ortak çalışmasının ürünüdür. Ümit ediyorum ki, sempozyum kitabı beğeniyle karşılanacaktır.

Bilim ve yürütme kurulu üyelerimiz başta olmak üzere tebliğ sahipleri ve halkımız bu çalışmaya gönülden destek vermiştir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese tek tek teşekkür etmek isterim. Ancak o kadar çok kişinin adını burada anmam mümkün olamayacağı için onların şahsında bilim ve yürütme kurulumuza, sempozyum koordinatörümüze, mesai arkadaşlarıma, tebliğcilerimize, halkımıza ve yayın ekibimize şükranlarımı sunuyorum. Sempozyumumuza katılan ve bu kitabın yayın aşamasında vefat eden Üsküdar'ımızın bir kültür abidesi değerli hocamız Ahmed Yüksel Özemre'yi de rahmetle anmayı şahsım ve kadirbilir Üsküdarlılar adına bir gönül borcu sayıyorum.

Uluslararası VI. Üsküdar Sempozyumu (6-9 Kasım 2008) günlerinde buluşmak ümidiyle herkese sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Önsöz

B İ L İ M K U R U L U

Ük yerle im tarihi milattan nce 1200 lere kadar uzanan sk dar, bu muazzam ge mi iyle, e itli medeniyetlerin izlerini ta yan, fetih ncesinden itibaren mimari zenginlikleri, k lt rel miras , stratejik konumu, tabii g zellikleri, ok y nl ya am tecr besi yan nda bunu ya ayan ve ya atanlar yla zel bir ehirdir. Ge mi ten bug ne b t n ehirler, kendilerini tan tan ve onlar di erinden farkl k lan birer kimlik ta m lard r. Uzun bir s re te devam eden abalar sonucu olu an bu kimli in daha iyi tan n p anla lmas bu konularda bir literat r olu mas yla m mk nd r. sk dar Sempozyumlar bu literat r n derlenmesine nemli katk sa layan bir ilm faaliyet olarak imdiden gelenekselle mi tir.

V. sk dar Sempozyumu i in ilk ad mlar, 3-5 Kas m 2006 tarihlerinde d zenlenen IV. sk dar Sempozyumunun oturumlar nda ve kapan toplant s nda at ld . Burada sunulan tebli lerde ve kapan oturumunda yap lan de erlendirme konu malar nda sk dar zerine s ylenecek, s ylenmesi gereken ok s z n oldu u vurgusu yap lm t . sk dar' n daha konu ulacak pek ok y n ve ke fedilecek taraflar n n oldu u zerinde durulmu tu.

Y r tme kurulunun gayretleri, Belediyenin h zl karar alma mekanizmalar ve iyi planlanm ileti im sayesinde sempozyuma yo un bir kat l m talebi oldu. Bilim kurulu b y k bir hassasiyetle her zeti okuyup m zakere ederek m racaatlar de erlendiren toplant lar yapt . Her hangi bir kanaate ula amad nda m racaat sahibinden daha geni zet istemek suretiyle sempozyum program n b y k bir hassasiyetle olu turuldu.

A l kokteyli ve program 1 Kas m 2007 Per embe saat 19.00'da Ba larba K lt r Merkezi nde ger ekle ti. B yle bir etkinli e ilk defa ev sahipli i yapan bu mek na toplumun her kesiminden 2000 civar nda bir kat l m n olmas sempozyumun g rd ilginin bir i areti olmal yd .

Montagu B. Dunn taraf ndan 1855 de haz rlanan stanbul panoramas

4 Kas m Cuma g n ise, mes i saatleri i erisinde olmas na rağmen, Ad let Tarihi M zesi nin k k ama s cak salonunu h ncah n dolduranlar bu tarihi binan n i levine uygun tebliğleri dinleme ayr cal ğ na eri tiler.

5 Kas m Cumartesi g nk olumsuz hava artlar sempozyum y neticilerini endi eye d rm t . Tebliğ sahiplerinin kat l m konusunda bile teredd t olu - turacak bu olumsuzluğa rağmen ilk d rt oturum daha nceki sempozyumlarda g r lmeyen bir kat l mla ba lad . Ayn anda ba layan d rt oturumda salonlar n her birinde bir k s m dinleyicilerin ayakta kalmas , sempozyumun i eriği kadar organizasyonuyla tan t m al malar n n da b y k bir zveri ve hassasiyetle s r- d r ld ğ n ve sk darl lar n kentlerine sahip kt ğ n g stermekteydi. Üç g n boyunca ger ekle tirilen otuz bir oturumda y z a k n tebliğ sunuldu ki, bu bir rekordu. Hatta baz tebliğler o kadar yoğun ilgi g rd ki, soğuk havaya rağmen salonlar n kap ve pencereleri a larak havaland rmak zorunda kal nd . Bu bak mdan b t n olumsuz hava artlar na rağmen bu t rden pek ok bilimsel etkinliğin g rmediği ilgi ve alakay V. Uluslararas Kat l ml sk dar Sempozyumunun g rm olmas n n memnuniyet verici bir durum olduğu burada belirtilmelidir.

Bir k sm d ar da kalabal k bir dinleyici kitlesinin takibinde değerlendirmelerin yap ld ğ kapan oturumuyla sempozyum sona erdi. Ard ndan yeni ve belki de ger ekle tirilenlerden daha zor olan tebliğlerin kitapla t r lma s reci ba lad . Uzun s ren ve s k bir derleme al mas ndan sonra toplanan tebliğler Bilim Kurulunca yeniden g r ld . Tebliğlerin konu birliği i erisinde sempozyumun bilimsel seviyesine uygun bir titizlikle yay nlanabilmesi i in b y k bir hassasiyetle yeniden al ld . Tebliğlerin sempozyumun oturum programlar na bağl kal nmadan be ana ba l k alt nda toplanarak iki cilt halinde kitapla t r lmas kararla t r ld . Oturum ba kanlar tamamen tebliğcilerin d ndan se ildikleri i in, sempozyuma katk lar dikkate al narak kitab n ba nda zikredilmi tir.

IV. sk dar Sempozyumunda olduğu gibi bu sempozyumun kitab haz rlan rken de al lageldik bir sempozyum kitab n n tesinde bir anlay la hareket edilmi , ilm olduğu kadar estetik değeri de bulunan kal c bir eser haz rlanmas na al lm t r. Bilindiği gibi lkemizdeki akademik al malarda g rsel materyalin

etkili ve estetik bir ekilde kullan m anlay yayg n değildir. V. sk dar Sempozyumunun tebliğleri yay na haz rlan rken ortaya kacak eserde g rsel materyalin etkin bir ekilde ve estetik titizlikle kullan lmas na itina edildiği belirtilmelidir. Bu sebeple eski eser k t phaneleri ba ta olmak zere muhtelif merkezlerde minyat r, grav r eski fotoğraf ara t rmas yap lm , Üstanbul ve sk dar ile ilgili zel fotoğraflar ekilmi tir. Tebliğ sahiplerinden gelen g rsel materyalin değerlendirilmesine b y k nem verilmekle birlikte bunlar bazen yetersiz kalm t r. Ancak tebliğ sahiplerinden gelen bu t r materyal eserin b t n i erisinde nemli bir yek n te kil etmesi de nemli bir eksiklik olduğu belirtilmelidir. Ayr ca g nderilen materyalin nemli bir k sm ise ekim veya tarama teknolojisindeki eksikler yan nda internet kanal yla temin edilmi olduklar ndan dolay z n rl l k, renk ve k ayarlar gibi teknik sebeplerden dolay yetersiz kalm t r. Bu a amada tebliğ sahiplerinin g nderdiği g rsel materyalleri yeni fotoğraflar ekerken kendilerine rehber edinen ara t rma ekibi kitab n zenginle mesini sağlam t r.

Metinlerde tebliğ sahiplerinin tercih ettikleri yaz m kurallar na genellikle bağl kal nmakla birlikte bir imla birliği sağlanmas na gayret edilmi tir. Ayn eklide tebliğ sahiplerinin bibliyografya kullan mlar na da her hangi bir m dahalede bulunulmam t r. B t n bunlara rağmen baz hata ve eksikliklerin bulunmas da ka n lmazd r. al man n boyutu, y r tme kuruluyla yay n ekibinin gayretleri dikkate al nd ğ nda bunlar n okuyucu ve tebliğ sahipleri taraf ndan anlay la kar lanacağ n mit etmekteyiz.

sk dar Belediye Ba kan Mehmet ak r Bey'e sempozyumla ilgili takdire değer yakla m ve gayretleri i in m te ekkiriz. Tarihi eserlere, k lt rel mirasa ve bilimsel faaliyetlere vermi olduğu destek her t rl takdirin zerindedir. Sempozyum al malar n n ba lamas ndan kitapla mas na kadar en ince ayr nt s na kadar zerine d en sorumluluğu yerine getirmede teredd t etmedi. Üstün hizmet ederek liyakate nem verip, bilim kurulunun ald ğ b t n kararlara samimiyetle bağl kald . Ayr ca hemen her oturuma kat larak sempozyumu sonuna kadar takip etmek suretiyle notlar ald ve sempozyuma kat lan herkesle yak ndan ilgilendi. Sonu itibariyle rnek bir sempozyuma d n en bu bilimsel etkinlik, onun sağlad ğ imkanlar, y netim anlay ve rnek al nmas gereken y netim

uygulamalar yla ger ekle ti. Tebli lerin kitapla mas nda da ayn yakla mla hareket ederek bu alanda da uluslaras bilimsel evrelerde lkemizin ve ilim adamlarm z n y z n a artacak bir al maya imza att . Kurulumuz ve sk darl hem erilerimiz ad na himmetinin ve devletinin daim olmas n dileriz.

Sempozyumun y r tme kurulu yelerinden belediye ba kan yard mc lar Hilmi T rkmen ve Arzu G r bu faaliyetlerin en g zel ekilde y r t lmesi ve neticelenmesi i in zel aba g sterdiler. Bu faaliyetin arkas nda onlar n tevazu ile hareket edip, bitmeyen bir enerjiyle sergiledikleri gayretlerin de nemli bir yeri vard r.

Y r tm kurulu yelerimizden de erli meslekda lar m z, Prof. Dr. Mehmet Üçpirli, Prof. Dr. Zekeriya Kur un, Prof. Dr. Tufan Buzp nar ve kitab n koordinasyonunu da stlenen Do . Dr. Mustafa Sabri K ka c bilim kurulunun rahat al mas , sa l kl de erlendirmeler yapmas ve y r tmenin bilimsel bir anlay la ger ekle mesini sa lad lar. Y r tme kurulumuzun t m yelerine tebrik ve tekk r tabii borcumuzdur.

Sempozyumun ba ar yla ger ekle mesi, belge ve resimlerle zg n bir sk dar sergisinin haz rlanmas ndaki gayretlerinden dolay K lt r ve Sosyal Üler M d r Belgin Di ci ye, sempozyumunun tan t m al malar ile organizasyonun baar s ndaki gayretlerinden dolay Selda zgen, Ali Ye ildal, Ali i ek, H sn Sara , sempozyumun sekreteryas n y r ten zg l Ortahisar, Dilek ak r ve Ahmet Bing l ile nezaketle vazife yapan salon g revlilerini tebrik ediyoruz.

Tebli lerin yay na haz rlanmas n stlenen yay n ekibinin gayretleri olmasayd , sempozyumun bu g zel r n bu kadar zenli bir ekilde elimize ula mazd .

Ünla birli inin sa lanmas na ve kitab n tashih al malar na rehberlik eden Prof. Dr. Mustafa Uzun'a ve bu vazifeyi yerine getiren ara t rma g revlisi Ahmet Karata 'a, kitab n yay na haz rlanmas nda ok ciddi emekleri olan gen ilim yolcular U ur Demir ve Zafer nar'a, yay n kurulu yelerine, tasar m uygulayan B lent Avnamak, Sabit Eta a ve eme i ge enleri de tebrik eder, nice g zel eserlere imza atmalar n temenni ederiz.

Bilim kurulu olarak uzun bir s recin sonunda elinizdeki meyveleriyle ortaya kan bu al man n her a amas nda yak n ve srarl takibi yan nda g z nuru ve al n teri olan Dr. Co kun Y lmaz'a da m te ekkir oldu umuzu burada belirtmeliyiz.

Yerel y netimlerle akademik evrelerin uyumlu bir i birli i yapabilecekleri, bunun bilimsel hayata ve yerel y netimlerin ba ar s na, ehir tarihinin tesbitine ve ya ama bilincinin geli mesine nemli katk lar sa layabilece ini bu sempozyum bir kere daha ortaya koymu tur. sk dar' n sahip oldu u k lt r ve zenginlik sadece bu tarihi il enin de il, Üstanbul'un ve lke tarihimizin zenginli ini de aksettirmektedir. Gelece in sk dar nda ise k lt r d nyam za yap lan her katk n n mutlaka bir yerinin olaca unutulmamal d r.

Sempozyum
Açılış Konuşması

MEHMET ÇAKIR
Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın Kaymakamım,

Saygıdeğer ilim adamları,

Hanımefendiler,

Beyefendiler,

Uluslararası V. Üsküdar sempozyumuna hoş geldiniz, şeref verdiniz. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Kokteyl salonunda ve serginin açılışında yüzlerinizde memnuniyet izlerini gördüm. Gözleriniz sevgiyi ve yüreklerinizdeki muhabbeti yansıtıyordu. Doğrusu çok mutlu oldum. Sizleri ağırlamaktan büyük bir mutluluk ve heyecan duyuyorum. İnşallah bu memnuniyetiniz, sevginiz, mutluluğunuz hep artarak devam eder. Bütün gayretimiz, bu şehri güzelleştirmek, burada yaşayan sizleri mutlu etmek. Hem Üsküdar, hem sizler bunu fazlasıyla hak ediyorsunuz.

Değerli misafirler,

Üsküdar, tarihi bir yerleşim birimi. Hem de binlerce yıl öncesinden gelen muazzam bir geçmişe sahip, dünya tarihinde iz bırakmış büyük devletlerin, kadim medeniyetlerin hatıralarını yaşatan, izlerini taşıyan bir mekân. Bu zengin tarihi geçmişinden günümüze taşıdığı değerleriyle, mimari mirasıyla, stratejik konumuyla, tabii güzellikleriyle özel bir şehir. Üzerinde yaşamaktan, kendisiyle anılmaktan büyük mutluluk duyduğumuz Üsküdar, Avrupa ve Asya arasındaki en önemli geçiş güzergâhlarının başında geldiği için belli başlı eski medeniyetlerin de en önemli uğrak yeri ve Türklerin Anadolu'nun batısında tanıdıkları ilk mekân. Milletimizin İstanbul'un fethinden asırlar önce tanıştığı ve Osmanlılar döneminde en ihtişamlı günlerini yaşayan bir kutlu belde.

Osmanlı döneminde İstanbul'un en önemli üç merkezinden birisi olan Üsküdar, adeta bir açık hava müzesi ve örnek bir Türk-İslam şehri olarak öne çıkmaktadır. Geçen seneki sempozyumda yaptığım konuşmamda ifade ettiğim gibi, Üsküdar, uzun tarihi süreçte kendisine özgü bazı hususiyetler kazanmıştır. Bunların başında, kadim bir huzur beldesi, bir şefkat ve şifa yurdu, valideler şehri, tarihi mesireler ve korular merkezi oluşu gelmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse sırtımızı binlerce yıllık bir tarihi geçmişe, muazzam bir mirasa ve engin bir yaşam tecrübesine dayamış durumdayız. Arkamızda böylesine büyük bir birikim ve önemli bir güç bulunmaktadır. Bu bizim, sadece benim değil hepimizin, Üsküdarlı olan ve kendisini Üsküdarlı hisseden herkesin omuzlarındaki yükü ve taşıdıkları sorumluluğu artıran övünülecek ve şeref duyulacak bir mirastır.

Saygıdeğer davetliler,

Bizim yönetim anlayışımızda, dün-bugün-yarın ilişkisinin ve ahenginin önemli bir yeri vardır. Kendimizi, dünü anlamak, korumak, günümüze ve geleceğe taşımakla yükümlü hissediyoruz. Bugünü yaşanılır kılmanın ve yarınları planlamanın da temel görevimiz olduğuna inanıyoruz. Bunun için de yaşadığımız şehri, başta yöneticiler olmak üzere tanımak ve herkese tanıtmak zorundayız. Neler yapıldığını ve yapılması gerektiğini müzakere etmek, projeler hazırlamak, kısa, orta ve uzun vadeli planlar, programlar yapmak önemli görevlerdir. Ayrıca Üsküdarlılık bilincini geliştirmek durumundayız. İnsan tanıdıkça kanaat sahibi oluyor, seviyor, benimsiyor ve sahipleniyor. Sempozyumlar bize bu imkânı sağlamakta ve önemli katkılarda bulunmaktadır. Çünkü Üsküdar'ın dününe, bugününe ve geleceğine ait önemli araştırmalar ortaya konulmakta, önümüze yeni ufuklar açılmaktadır. Bunları yayınlayarak, bilgilerin daha kalıcı olmasına ve Üsküdar'ın daha sağlıklı bir şekilde tanıtılmasına etkili katkılarda bulunmayı hedefliyoruz.

Sempozyum kitaplarıyla yaklaşık 6.000 sayfa tutarında 8 ciltlik bir külliyat ortaya çıkmıştır ki, bu küçümsenecek bir çalışma değildir. Kitaplaşma süresini de dikkate aldığımızda bir sempozyum, en az 1,5-2 yıl gibi bir süreyi gerektirmektedir. Geçen dört sempozyum ve kitapları bu gayretlerimizin ne kadar isabetli, sempozyumların da ne kadar önemli ve önemsenmesi gereken bir faaliyet olduğunu ortaya koymuştur.

Hanımefendiler, Beyfendiler…

Sempozyumla ilgili ayrıntılı bilgi vererek vaktinizi alacak değilim. Elinizdeki kitaplar ve arkadaşlarımız bu konuda sizlere yardımcı olacaktır. Ancak bir hususun altını çizmek istiyorum: Biz bu sempozyumun bilimsel ölçülerle gerçekleşmesine büyük önem veriyoruz. Bunun için de muhteva ile ilgili tüm karar ve sorumluluğu bilim kuruluna devretmiş bulunuyoruz. Bana verilen bilgilere göre, sempozyum için programa alınan tebliğlerin birkaç katı müracaatın olduğu, Bilim Kurulu'nun çok yorucu ve titiz bir çalışmayla teklif edilen konu özetlerinin Üsküdar'la ilgisini, bilimselliğini ve özgünlüğünü değerlendirmek suretiyle bu programın hazırlanmasını sağlamış olduğudur. Sempozyuma ülkemizin dört bir yanındaki onlarca üniversiteden katılımın sağlanması bizim açımızdan, belediyemizin üniversitelerle işbirliğine ışık tutan güzel bir gelişmedir. Bu sempozyumun sevindirici bir diğer yanı ise uluslararası katılımdır. Avrupa'dan Amerika'dan, Ortadoğu'dan, Rusya'dan, Orta Asya'dan dünyaca ünlü bilim adamı sempozyum programına önemli katkılar sağlamışlardır. Bir hususun daha altını çizmek istiyorum. O da, halkımızın sempozyuma ilgisini artırmak için tebliğlerin sunumu dışında kültür, sanat ve sosyal etkinliklere de yer verilmiş olmasıdır. Mesela, bu akşam ki konser ve sergi gibi… Yarın takip edeceğimiz Üsküdar'ın sözlü tarih paneli ve Fatih Sultan Mehmed'in mahkemesi olarak bilinen binadaki açılış oturumu gibi…

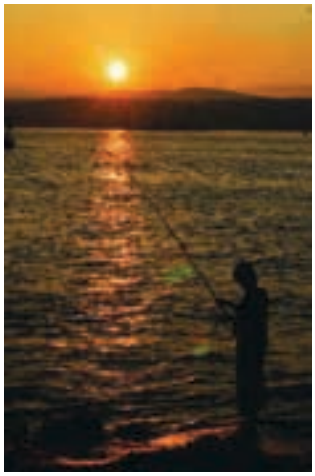

Fotoğraf: Orhan - Fatma Durgut

Saygıdeğer davetliler,

Bizim, Üsküdar 2010 gibi bir hedefimiz var. Bu hedefin merkezinde, insanıyla, tarihiyle, kültürüyle, şehir dokusuyla, dev yatırımlarıyla Üsküdar'ı, 2010'lu yıllarda yeni bir çehreye kavuşturmak, Üsküdarlının yaşam standardını yükseltmek vardır. Büyükşehir ve Hükümetimiz başta olmak üzere ilgili resmi ve sivil kurumların da desteğini alarak Üsküdar'ı daha da geliştirmeye çalışıyoruz. Biz imkanlarımız ölçüsünde, insanı ve şehri bir bütün olarak görüyor ve bu anlayışla hareket ediyoruz. Bunun güzel neticelerini de aldığımıza inanıyoruz. Bugün Üsküdar, kültürel etkinlikler açısından İstanbul'un en önemli adreslerinden birisidir. Sadece Altunizade Kültür Merkezi'ndeki etkinliklere yılda üçyüz bin civarında insan iştirak etmektedir. Katibim şenliklerinin kazandığı uluslararası boyut, kültür ve sanat derinliği de bilginiz dahilindedir. Yine, Karagöz Kukla Festivali bir ilk olarak belediyemizin gerçekleştirdiği etkinlikler arasındadır. Sempozyumlarımız, konserlerimiz, kurslarımız, yarışmalarımız, büyük bir beğeni ile takip edilir duruma gelmiş-

tir. Üsküdar'la ilgili yayınlarımız belirli bir anlayışla sürmektedir, önümüzdeki günlerde çok daha güzel ve yeni çalışmalara da imza atılacağını şimdiden sizlerle paylaşabilirim.

Şehir dokusu açısından büyük önem taşıdığına inandığımız bir diğer konu da müzecilik ve araştırma merkezi projeleridir. Geçen seneki konuşmamda bahsettiğim Fatih Sultan Mehmed'in mahkeme binasının restorasyonu tamamlandı. Şimdi Adalet Tarihi Müzesi açma çalışmamız var. Tekel binasının müzeye dönüştürülmesiyle ilgili düşünceler müzakere ediliyor. Bağlarbaşı Kültür Merkezi bünyesinde iki müze faaliyete geçecek. Üsküdar Araştırmaları Merkezi kurup Üsküdar'la ilgili temel kaynakları ve arşiv belgelerini burada toplayacağız. Mesela, dışarıdaki sergi kendi arşivimize ait olup bu merkezde değerlendirmeyi planladığımız materyalin küçük bir kısmıdır.

Bizim asıl hedeflerimizden birisi de, Üsküdar'ı kültür ve kongre merkezine dönüştürmektir. Geçen seneki konuşmamda Bağlarbaşı Kültür Merkezi'nin yıl içinde hizmete gireceğini belirtmiştim. Şimdi burada ilk programı gerçekleştirmenin mutluluğunu hep birlikte yaşıyoruz. Bu Merkezi Üsküdar'a kazandıran ve açılış için bize tahsis eden Büyükşehir Belediye Başkanımız sayın Kadir Topbaş'a ve İETT Genel Müdürü Mehmet Öztürk'e bu vesile ile teşekkür ediyorum. Belirtmek isterim ki, burası Türkiye'nin en önemli kültür ve kongre merkezlerinden birisidir. Hatta, diğer salonları, bedestenleri, sahaflar çarşısı ve müzeleriyle, bir külliye halinde ele alınan bir ilktir. Program bitiminde gezip görebiliriz. Yavuztürk Mahallesi'nde Niyazi Sayın Kültür Merkezimizi bu yıl içinde hizmete açtık. Üsküdar Nikah Sarayı ve Kültür Merkezi'mizin açılışını 2008'in başında gerçekleştireceğiz.

Önümüzdeki günlerde Emniyet mahallesinde gençlik ve kültür merkezi'nin, Esatpaşa kültür ve spor merkezi ile Örnek mahallesi kültür merkezlerinin temelleri atılacak ve 2008'de de tamamlanması sağlanacaktır. Kandilli Geleneksel El Sanatları Merkezi'nin projesi bitmiş olup temeli atılacaktır. İhtiyaca cevap veremez duruma gelen Altunizade Kültür Merkezi de 2008'de yıkılarak daha büyük bir kültür merkezinin temelleri atılacaktır.

Önemsediğimiz bir diğer faaliyet grubumuz da, tarihi eserlerin aslına uygun olarak yeniden ihyası ve restorasyonudur. Vaktinizi almamak için isim isim saymayacağım. Ancak, türleri, adetleri ve durumları hakkında genel bir bilgi vereceğim. 3 mektep, 18 çeşme ve maksem, 10 hazire ve türbe, 8 dergâh, 3 namazgah, 14 eski Üsküdar evi. İlgili kurullara müracaatı yapıldı, bir kısmının projesi hazırlandı, bir kısmının yapımı tamamlandı, bir kısmının da ihya ve tamir çalışmaları sürmektedir.

Mesela, 10 yıllığına belediyemize tahsis edilen Validebağ Korusu'nun bakım ve rehabilitasyon çalışmalarımızın yanında, filmlere konu olan Adile Sultan Kasrının restorasyon çalışmalarına da başlanmıştır. Geçen sene restore edil-

diğini söylediğimiz, alanındaki tek örnek olan Üsküdar Tebhirhanesi'nin bakım ve onarımı da tamamlanmıştır.

Değerli misafirler,

Burada mutlulukla ifade etmek istediğim bir diğer hizmet alanımız sosyal belediyecilik anlayışımızdır. Bu konuda kısaca TOGEM dediğimiz Toplumsal Gelişim Merkezimiz, Küp adını verdiğimiz Kadın el Ürünleri Pazar yeri projemiz ve Bilgi evlerimiz Türkiye'ye örnek olmuştur. Daha bugün İstanbul dışında bir belediyemiz Üsküdar'a gelerek bilgi evlerimizi incelemiş ve bu projeyi hayata geçirme kararı almışlardır. Böyle onlarca örnek sayabiliriz.

Sosyal belediyecilikle ilgili çalışmalarımız uluslararası sempozyumlara konu olmaktadır. Bana verilen bilgiye göre bu hafta İsveç'te düzenlenen bir toplantıda, Üsküdar'ın sosyal belediyecilik anlayışı ele alınmıştır. Bu yaklaşım çok önemlidir. Çünkü doğrudan insanı merkezine alan anlayıştır.

Mesela TOGEM vasıtasıyla yardım edilen insan sayısı 719.000'e ulaşmıştır. Bilgi evlerimizde, yılda 15.000'i aşkın yavrumuz bilgisayarlı ve internetli ortamda ders çalışma ve eğitim imkânı bulmaktadır. Rehabilitasyon merkezimizde sokak çocuklarına, engellilere ve yaşlılara evde destek ünitemizle de yaşlılarımıza evlerinde hizmet veriyoruz. Bunlar ve benzeri faaliyetler bizi son derece mutlu etmektedir. Sizleri de fiili ve fikri olarak bu mutluluğu paylaşmaya davet ediyoruz. Çünkü biz bu çalışmaları devlet imkânından çok sponsorlarımızın katkılarıyla sürdürüyoruz. Mesela, ramazanda 600.000 kişiye verdiğimiz iftar yemeği ve diğer yardımlar da bu yöntemle temin edilmiştir.

Sevgili misafirler,

Şimdiye kadar zikrettiğimiz hizmet binalarımızın yanında Bulgurlu'da yaptığımız Yaşlılar Evi'miz bitmiştir. İtfaiye binamız ve Musahipzade Celal Tiyatrosu yenilenmektedir. Hükümet binasıyla ilgili proje ay sonu itibariyle bitmiş olup 2008 başında temel atılacaktır. İstanbul'da bir ilk olacak Hasta yakınları konukevinin temeli birkaç gün içinde atılacaktır.

Şehir dokusunu güzelleştirmek ve yeni katkılarla zenginleştirmek de en önemli hedeflerimizdendir. Tarihi estetiğe sahip Üsküdar'ın görünümünün arzu edilen seviyeye ulaşması için kentsel tasarım projeleri büyük önem taşımaktadır. Üsküdar'ın tarihi siluetini yeni kazanımlarla zenginleştirecek kentsel tasarımlarımızın başında "Üsküdar Meydan ve Çevresi Kentsel Tasarım" projesi geliyor. Proje kapsamında, Üsküdar ve Ahmediye Meydanı ve çevresi yeni bir görünüme kavuşacaktır.

Bu düzenlemenin 2010 içinde belirli bir noktaya gelmesi planlanmaktadır. Bu proje kapsamında, Saatte 45.000 insanın transfer olacağı Üsküdar Meydanı araç trafiğine tamamen kapatılarak yayalara açılacaktır.

Üsküdar'ın ticari hayatını geliştirmek amacıyla, meydanın altına büyük çarşılar yapılacaktır. Böylece Üsküdar Meydanı İstanbul'un ve Türkiye'nin en dikkat çeken merkezlerinden birisi olacaktır. Beylerbeyi iskele Meydanı yeniden düzenlendi ve yepyeni görünüm kazanmış haliyle hizmete açıldı. 2010 hedefi doğrultusunda, düzenleme yapılacak, diğer bölgeler şunlardır: Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi ve Çevresi, Kısıklı Meydanı ve Çevresi, Beylerbeyi Meydanı ve çevresi, Rumi Mehmed Paşa Camii Ve Çevresi, Kuzguncuk Meydanı ve Çevresi, Ayazma Camii Ve Çevresi, Valide Atik Camii ve Çevresi'dir. Bunların bir kısmının projesi hazırlandı, bir kısmının da proje çalışmaları sürmektedir. Cephe ve tabela kirliliği de şehir estetiği açısından bizim için son derece önemli bir konudur. Bina cephelerindeki tabela ve klima kirliliğine son verecek çalışmayı Selmân-ı Pâk caddesinde başlatmış bulunuyoruz.

Şehir dokusu açısından önemsediğimiz bir diğer proje Harem-Üsküdar Sahil projesidir. Büyükşehir Belediyesiyle de işbirliği yaparak Harem-Üsküdar arasını örnek bir tarihi Türk sahiline dönüştürmek istiyoruz. Burada bazı tarihi

eserler aslına uygun olarak yeniden yapılacak. Mesela, ünlü Salacak Kahvesi yeniden inşa edilecektir. Burada 18. yüzyıl Türk kahvehanesi kadim kahve geleneğiyle yaşatılacaktır. Bu güzergahta ahşap seyir terasları kurularak Şemsi Paşa Camii'nin yanında yer alan tarihi Şerefabâd Kasrı ve sahilde bugün mevcut olmayan 5 yalı özgün mimari dokusuyla yeniden şehrimize kazandırılacaktır.

Gerçekleşmesi için ise önemli bir kaynağa ve zamana ihtiyaç duyulan bu projeler hem Üsküdar ve hem de İstanbul'a çok önemli bir zenginlik kazandıracaktır.

Üsküdar 2010 kapsamında hedeflediğimiz konulardan birisi de sportif mekân eksikliğini gidermektir. Bu amaçla depreme dayanıksız olan Burhan Felek spor tesislerini yeni bir anlayışla rehabilite ederek günümüz şartlarında spor yapmaya elverişli hale getirme çalışmalarımız sürüyor. Daha önemlisi şu anda sürdürdüğümüz Beylerbeyi spor vadisi proje çalışmasıdır. Projenin

hayata geçmesiyle Türkiye ilk “spor vadisi”ne de kavuşmuş olacaktır.

Saygıdeğer davetliler,

Bir söz vardır, “Ahir gelir Bezme ekâbir, büyükler en son meclise gelir" diye. İki büyük projemizle ilgili kısaca bilgi vererek sözlerimi bitirmek istiyorum. Bunlardan birisi Üsküdar-Ümraniye Metro hattıdır. İnşasına 2008'in başında başlanacaktır. İkincisi ise, tahmin ettiğiniz gibi, asrın gerçekleşen rüyası Marmaraydır. Bu proje hızla yürümektedir. Geçtiğimiz hafta içinde kaymakam Beyle yaptığım yerindeki inceleme gezisinde denizaltına yerleştirilecek 11 tüpten dördüncüsü yerleştirildiğini öğrendik. Yılsonuna kadar tamamı yerleştirilecektir. Ayrıca, Söğütlüçeşme'den gelip Karacaahmet Mezarlığı'nın altından geçecek yeraltı tünel çalışmaları da hızla devam etmektedir. Netice itibariyle projenin 2010'da tamamlanması hedeflenmektedir. İfade etmek isterim ki, burada anlattıklarımızın yanında dile getirmediğimiz çok sayıda daha faaliyet ve projemiz vardır. Sözü uzatıp sizi yormamak adına belli başlı çalışmalarımızdan bazılarından bahsetmekle yetindik. Ancak bir hususun altını özellikle çizmek istiyorum. O da, tarihin hiçbir döneminde, Üsküdar’a bu dönemde yapılan yatırım kadar yatırım yapılmadığı gerçeğidir.

Hizmet anlayışımız: “her iş insan için” hizmet parolamız: “daha güzel bir Üsküdar"dır. Bu anlayış ve gayretlerimizin en güzel şekilde ortaya çıkacağı, yorgunluklarımızın meyvesini göreceğimiz tarih 2010’dur. Sizlere “Üsküdar 2010” kapsamında yaptığımız ve yapmaya devam ettiğimiz çalışmalardan bazı başlıklar aktarma bahtiyarlığına erdiğim için mutluyum.

Saygıdeğer misafirler,

Konuşmamı bitirirken, bu anlamlı günümüze katılarak mutluluğumuz artıran siz değerli misafirlerimize ilginiz ve sabrınız için, sempozyumu hazırlayan bilim ve yürütme kurulundaki hocalarımıza, katılımcılarımıza ve mesai arkadaşlarıma emekleri için çok teşekkür ediyorum. Daha güzel bir Üsküdar'da yaşama niyazıyla hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Üsküdar Mahkemesi

MEHMET İPŞİRLİ
Fatih Üniversitesi

Türk-İslam dünyasında Asr-ı Saadet'ten beri adaletin tevzii çok önemli kutsal bir vazife olarak telakki edilmiş, bu konuda *Kur'an-ı Kerim*'de, hadislerde ve dinî kaynaklarda çok açık hükümler yer almıştır[1]. Ayrıca kadılar, naipler, mahkeme personeli, yargılama esas ve usulleri vs. hakkında da zengin bilgi ve bu konuda güvenilir literatür bulunmaktadır. Diğer taraftan, uygulamada da çok parlak örnekler yaşanmış, bunlar toplumda devamlı tekrarlanarak zengin bir edebiyat oluşmuştur. Bu örneklerde adalatin tecellisinde devletin, halife ve hükümdarların, kadı ve hakimlerin isimlerinin zikredilmesine çok önem verildiği halde mahkeme yerleri ve mekanları hakkında hemen hiç bir bilgi ve ipucu yer almamaktadır. Bu tesadüfî olmayıp bir anlayış ve yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.

İslam'da yargı ve yargılama usullerinin çok mühim olmasına ve çok etraflı incelenmesine mukabil mahkeme yeri ve mekanları önemsenmemiş ve kaynaklarda bilmünasebe zikredilmiştir. Hatta bu sadece yargı için değil yönetim için de aynı anlayış hakimdir. Osmanlı döneminde bu anlayış ve uygulama taa XIX. yüzyıl ortalarına yani Tanzimat'a kadar böyle devam etmiş, o dönemde her kurum için resmî binalar tahsisine başlanmıştır[2]. O zaman akla şu soru geliyor, İslam'ın böylesine önem verdiği adaletin tevzii hangi mekanlarda yapılıyordu?

İslam'da yargı üzerine yapılan araştırmalarda duruşmanın yapılacağı mekanlar hakkında bağlayıcı şerî bir hükmün bulunmadığı, başlangıçtan itibaren kadıların camilerde veya müştemilatında, medreselerde, kamu binalarında yaygın olarak muhakeme yapıyorlardı. Mezhebler arasında görüş ayrılıkları olmakla birlikte İslam hukukcuları camilerin bu maksatla kullanılabileceği hakkında yaygın bir görüşe sahibtir[3]. Yargı görevini üstlenen kadı ve naipler evlerinin dışarıya açılmaya müsait mekanını yani selamlık kısmını mahkeme olarak kullan-

Restore edilen ve Adalet Tarihi Müzesi haline getirilen eski Üsküdar Mahkemesi'nin dış görünümü

dıkları bilinmektedir. Ayrıca, medrese, mektep, idarî, siyasî ve askerî binalar da mahkeme yeri olarak İslam devletlerinde kullanılmıştır. Hatta hukuk adamlarının, dava sahiplerinin bizzat evlerine giderek orada yargı yaptıklarına dair örnekler bulunmaktadır[4].

Nitekim İslam tarihi boyunca yargı ve adaletin tecellisi için camilerin belli bölüm ve müştemilatı, kadı ve âlimlerin evleri, halk tarafından bilinen meydan ve mekanlarda yargı işlevi yürütülmüş, halk da bundan son derece memnun olmuştur. Suç işlemede caydırıcılık niteliğinin olabilmesi için hak ve adaletin olabildiğince süratli tecelli etmesine çok önem verilmiştir. Hz. Peygamberin Mescid-i Nebevî'de bizzat kendisinin veya görevlendirdiği kimselerin dava dinledikleri bilinmektedir. Büyük camilerin uygun bir mahallinde dava dinleme yüzyıllarca İslam dünyasında devam etmiştir. Bursa Hüdavendigar Camii'nin son cemaat mahallinde bulunan odaların devlet idaresi ve bir tanesinin de Bursa kadısı tarafından mahkeme mahalli olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Yıldırım Bayezid'in Mısırlı tabibi Şemseddin, Yıldırım'ın sabahları erkenden geniş ve yüksek bir sedir üzerine oturduğunu, halkın onun huzuruna gelerek şikayetlerini bildirdiklerini, davaların süratle karara bağlandığı belirtmekte ve ülkede güvenlik o derecede idi ki, hiçbir yerde kimse sahibinin bırakıp gittiği yüklü bir deveye el sürmezdi demektedir[5].

İstanbul'da fetihden sonra suriçi İstanbul esas olamak üzere, Üsküdar, Galata ve Eyüp (Havass-ı Refi'a)'de dört müstakil mahkemenin teşkil edildiği, mevcut mahkeme sicillerinin isimlerinden ve dağılımlarından anlaşılacağı üzere bu

mahkemelere bağlı yirmi üç semt mahkemesi halkın ihtiyaclarına göre tedricen oluşmuştur. Divan-ı Humayun Mühimme defterindeki 2 Safer 994 / 23 Ocak 1586 tarihli bir fermandan öğrendiğimize göre III.Murad beş yerde mahkeme bulunduğunu, münasip yerlerde yeni mahkemeler teşkilini emretmiştir[6]. Yirmi yedi İstanbul mahkemesine ait on binlerce mahkeme defterinden on bin dört yüz tanesi bugün İstanbul Şer'iye Sicilleri Arşivi'nde bulunmaktadır[7]. Bu sicil-ler, mahkemede taraflara verilen özgün belgelerin kaydedildiği defterlerdir. Ayrıca başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere avşivlerde binlerce hukukî belge bulunmaktadır. Böysesine tafsilata rağmen mahkeme binalarıyla ilgili sistemli hiç bilgiye rastlanmamakta, nadiren çok dolaylı bir şekilde bir mahkemenin yeri veya binası zikredilmektedir. Evliya Çelebi, Üsküdar kazası ve mahkemesi hakkında önemli bazı bilgiler vermektedir[8].

Üsküdar Mahkemesi binası: Bugün Üsküdar'ın merkezinde Gülfem Hatun Mahallesi'nde, Mahkeme Sokak'ta yer alan gerek dışarıdan görünüşü, gerekse iç taksimatı ve müştemilatı ile mahkeme binası olma özelliğini yansıtan bir bina bulunmaktadır. İlk defa ne zaman rivayet edildiği bilinmemekle birlikte burası çok uzun bir zamandan beri halk arasında ve araştırmacılar tarafından Üsküdar mahkeme binası, bazı yazılarda da Fatih'in yargılandığı mahkeme binası olarak geçmektedir[9].

Üsküdar üzerine uzun yıllar çalışan ve *Üsküdar Tarihi* adlı iki ciltlik kıymetli bir eser ortaya koyan İbrahim Hakkı Konyalı merhum, eserinde mahkeme binası ile alakalı verdiği bilgiler doğrudan bu binayı ilgilendirmemekte, sadece burasının Avukat Alaeddin Bey'in mülkiyetinde olduğunu ve ticarethane olarak kullanıldığını belirtmektedir[10]. Merhum araştırmacı yazar Mehmet Nermi Haskan da *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı üç ciltlik değerli eserinde "Fatih Mahkemesi, Üsküdar Eski Mahkemesi" başlığı altında mevcut bina ve mütemilatı hakkında, ayrıca Üsküdar kadılığı hakkında derlediği bilgileri nakletmektedir[11]. Üsküdar mahkeme binası daha sonra el değiştirmiş ve işadamı Salim Özer'in mülkiyetine geçmiştir. 28 Temmuz 2002 tarihinde Yeni Şafak Gazetesi'nde 28 Temmuz 2002'de "Fatih Sultan Mehmed'in yargılanmasıyla ünlenen Üsküdar'daki Fatih Mahkemesi'nin 13 yıllık sahibi işadamı Salim Özer, binayı satlığa çıkardı" başlıklı bir haberde, herhangi bir kaynak göstermeden binanın 550 yıllık olduğunu padişah fermanıyla 350 yıl önce Nasuhoğulları ailesine devredildiği belirtilmekte, mahkemeyi çok harab ve bakımsız görünce tarihe olan düşkünlüğü sebebiyle binayı 1989'da satın aldığını ve bu duruma getirdiğini söylemektedir. Bir kısmı müze, bir kısmı da aşevi haline getirilmek kaydıyla eseri satmak istediğini, en makul teklifin ise Üsküdar Belediyesi'nden geldiğini ifade etmektedir[12].

Ancak bina için kullanılan malzeme, bazı şekil ve mimarî unsurlardan mahkemenin 17.-18. yüzyıl yapı özellikleri taşıdığı gözlenmektedir[13]. Kendine has konumu ve planı olan İstanbul'da emsaline pek rastlanmayan bu bina diğer yapılar arasında sıkışıp kalmış, mülkiyetine sahib olan kimselerin ticari mülahazalarla yaptıkları müdahaleler binanın tarihi dokusuna zarar vermiştir. Kitabesi olmayan, tamamiyle kargir malzeme ile inşa edilen bina müştemilat olarak giri-

şinde üzeri tonozlarla örtülü birbirine içeriden de geçilebilen ve muhtemelen mahkeme hapishanesi, arşivi vs. için kullanılan birkaç oda bulunmaktadır. Üst katta ise oldukça dik harici bir taş merdivenle çıkılan üzeri beşik tonozlu bir kubbe ile örtülü mahkeme salonu olarak kullanılan bir sofa bulunmaktadır. Sofada pencereler dışında bir şömine ve muhtemelen mahkeme sicilleri, sak mecmuaları ve bazı fıkıh kitaplarının konulduğu iki dolap bulunmaktadır. Burada bulunan mermer sütunlar mimarî işlevi yanında sofaya estetik bir güzellik kazandırmaktadır. Bu görünüm ve birimler binanın mahkeme binası olma özelliğini güçlendirmektedir.

Burada sorulması gereken temel soru bu yapının mahkeme binası olarak kullanılması hangi döneme ve tarihe kadar gitmektedir. Bu konudaki tarihi deliller nelerdir? Mevcut araştırmalarla halen ancak 18. yüzyıl sonlarına kadar gidilebilmektedir.

18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarına ait olayları bir ruznâme tarzında bize intikal ettiren *Câbî Tarihi*'nde nakledilen 26 Cemaziyelevvel 1224 / 9 Temmuz 1809 tarihli olay bugün Fatih'in Mahkeme binası olarak bilinen ve Osmanlı mahkeme binası tarzına ve işlevine uygun olan mevcut binanın en azından o tarihlerde mahkeme olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bugün karşı karşıya olup aralarında 50-60 metre mesafe bulunan Fatih mahkeme binası ile Davud Paşa Camii[14] arasında cereyan eden olay şu şekildedir:

Ahalinin emniyet ve rahatını temin etmek üzere padişah fermanı ile Üsküdar'a tayin olunan sabık Sekbanbaşı Hayrabolulu Hacı Mehmed iki gün Üsküdar kulluğunda[15] ikamet ettikten sonra üçüncü gün Üsküdar Mahkemesi'ne varıp, kendilerinin devlet tarafından halkın rahat ve huzurunu temin için tayin edildiklerini, kendisine bağlı bir çok bölgenin bulunduğunu buraları gece gündüz teftiş etmek, zabt u rabt altında tutmak, eşkıyayı defetmek için çalıştıklarını belirtmektedir. Ancak Üsküdar kulluğundan elde edilen cerâim akçesinin[16] kendisine bağlı çuhadarların bile aylığına yetmeyeceğini ifade etmektedir. Ferman ile bu göreve tayin edildiğini bu sebeble ahalinin çağırılarak kendisine yardım edilmesi ve ikameti için bir konak tahsisini taleb etmektedir.

Bunun üzerine ahaliye muhzırlar vasıtasıyle haberler gönderilerek ve esnaf kethüdaları davet edilerek bu husus kendilerine ifade edildiğinde cümle esnaf ve halk sükut etmiş, bu husus tekrar kendilerine anlatıldığında, "Bu ana kadar bunun vuku'u yok, bir meşveret edelim" deyip, mahkeme binası karşısında Davud Paşa Camii'nde toplanıp şu anlamlı değerlendirmeyi yapmışlardı:

Memleket padişahın, bizlere bu ağayı Devlet-i Aliyye tarafından memleketi muhafaza için göndermişler. Vüzerâ gelip geçer, bizlerden bir nesne alamaz. Mazide bu kadar vak'alar olmuş, memleketten gelen zâbitanlara bir nesne verildiği ihtiyarlardan dahi işitilmemiştir. Devlete memleket lâzım ise gönderdiği zâbite aylık (mâhiyye) ta'yin eylesin kanatine varmışlardır. Toplandıkları mahkeme karışısındaki Davud Paşa Camii'nden tekrar mahkemeye gelerek bu cevaplarını aynen bildirmeleri üzerine Sekbanbaşı Ağa durumdan memnun olmayarak tek-

Tarihi Üsküdar Mahkeme binasında düzenlenen IV. Üsküdar Sempozyumu'nun açılış oturumu

Adalet Tarihi Müzesi'nde Osmanlı adaletiyle ilgili sergi

rar İstanbul'a dönmeyi istereyerek vazifesini naklettirmiştir[17]. *Câbî Tarihi*'nin devamında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre zabıta kuvvetleri boşluğundan yararlanan zorbalar Üsküdar'ın çarşı pazar ve sarraflarına musallat olup türlü yollarla harac almağa kalkıştıklarını çarpıcı örneklerle anlatmaktadır. Nitekim, bazıları eksik ve kırpık altını sarrafa bozdurmak isteyip sarraf haklı olarak eksik olduğunu söyleyince ağır hakaret ve küfürler ederek zorla para aldıklarını nakletmektedir. Bir başka olayda ise seferli kıyafetinde iki kişi Yenihan'daki bir sarrafa yüz kuruş değerinde saati rehin koyarak zorla elli kuruş ödünç almışlar. İki seferliden birisi parayı götürüp saati geri almış, bir süre sonra diger seferli elli kuruş ile varıp saati almak istemesi üzerine arkadaşın aldı cevabını alınca saat beş yüz kuruş ederdi, bana dört yüz elli kuruş vereceksin diye sarrafı tehdid edip iki yüz elli kuruşunu aldığı nakledilmektedir[18].

Üsküdar Mahkemesi hakkında ilgi çekici bir olay da *Mür'itteverih*'te anlatılmaktadır:

Çerkes Hasan adlı görevli bir genç Konya tarafına hizmete giderken Üsküdar menzilhanesine varıp beygir taleb eder. Menzilci beygirlerin toplanması için biraz beklemesini söyleyince genç hiddet gösterip hemen verilmesini ister ve belindeki gümüş kamçıyı göstererek, kötü sözler söyler. Bu sözlere ve tavra tahammül edemeyen menzilci şeyhülislam huzuruna gelerek kavuğunu yere atınca, şeyhülislam "*Es-sabru miftahü'l-ferec*" kelâmiyle[19] kendisini teselli edince sakinleşip Üsküdar mahkemesine gider. O gece Üsküdür kadısının kaldığı mahkeme odası gece yarısı ânîden tepesine yıkılır ve kadı efendi vefat eder. Kadı Efendinin vefatı üzerine bununla ilgili olarak halk arasında, ağanın, mahkemenin te-

Üsküdar Mahkemesi'nin Adalet Tarihi Müzesi olmadan önceki hali

meline civa akıtarak, temelin oynamasına ve böylece binanın yıkılmasına sebeb olduğu rivayeti dolaşmağa başlar[20].

Sonuç olarak, çok yanlış bir hareketle hususi mülkiyete dönüştürülen ve ticarî maksatlarla aslî mimarisi yer yer bozulan bu değerli binanın hassasiyet gösterilerek Üsküdar Belediyesi tarafından satın alınması ve aslına uygun tamir edilmesi takdire şayan örnek bir davranış olmuştur. Üsküdar'ın tam merkezinde yer alan bu tarihî yapının çok zengin kültürel, tarihî ve tabiî zenginliğe sahip Üsküdar için çok amaçlı bir araştırma merkezi olarak kullanılması son derece yerinde olacaktır.

Bu tarihî binanın duvarlarında bir taraftan Türk adalet tarihinin en parlak vesika ve resimleri ile cemekan dolaplar içerisinde adaletle ilgili malzeme, araç ve gereçlerin sergilenmesi çok uygun olacaktır. Bunların dışında oluşturulacak çok etkin bir internet sitesiyle de adalet tarihinin ilke ve uygulamalarına ait çok değerli bilgiler araştırmacıların ve günlerinin büyük bir kısmını internet başında geçiren gençlerin istifadesine sunulacaktır.

DİPNOTLAR

1 Bu tebliğin önerilen ilk başlığı "Üsküdar Kadılığı ve Mahkemesi" idi. Ancak Üsküdar kadılığının çeşitli araştırmalara konu edilmiş olması nedeniyle Üsküdar Sempozyumu bu tebliğin doğrudan Üsküdar mahkeme binasının tahkikine hasredilmesi uygun görüldü

2. Ayrıca, bugün Üsküdar'ın merkezinde Osmanlı zamanında mahkeme binası olarak kullanılan, hatta bazı rivayet ve menkıbelere dayanarak Fatih'in bizzat yargılandığı bina olduğuna inanılması konununun önemini daha da artırmaktadır. Tarihi açıdan elde güvenilir kaynaklar olmadığından bu bilgi bir rivayet ve menkıbeden öteye gitmese de, halk arasında böyle bir inancın yaygın olarak kabul görmüş olması sosyolojik açıdan değer taşımaktadır.

[3] İpşirli, "Bâbıâlî", *DİA*, IV, 378-79

[4] Fahrettin Atar, "Mahkeme", *DİA*, XXVII, 337-339.

[5] Mühimme defterinde yer alan şu ifade dikkate değer:*"...Gündüzleri onu evinde mahkeme ederim..." Mühimme 6, h. Nr. 1390.*

[6] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2004, s. 94

[7] Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, 46; Konyalı, s. 524.; *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, 300.

[8] XVI. Yüzyıl başlarına kadar giden böylesine zengin mahkeme kayıtlarıyla İstanbul'un dünyada hiçbir şehirle mukayese edilmeyecek kadar değerli hukuki hazineye sahip olduğu belirtilmelidir.

[9] *Seyahatname*, sadeleştirme, S.A. Kahraman - Y.Dağlı, I/2, 423-24; *Seyahatname*'de Osmanlı şehirlerinden bahsederken birçok şehirde "Mahkeme Mahallesi", cami yanında mahkeme, meydanda mahkeme binası gib ifadelere rastlanmaktadır.

[10] İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Ayasofya civarında bir köşk inşa ettirmek istiyordu. Ünlü bir bizans mimarına köşkün inşa tarzını tarif eder. Baş mimarın maiyetine birçok kalfalar vererek belirnenen süre zarfında tamamlanmasını istemiştir Emir üzere bina zamanında tamamlanıyor. Fakat Rum mimar gerek estetik gerekse sanat bakımından binanın daha fazla değerlenmesini sağlamak için Bizans imparatoru tarafından vaktiyle Mısır'dan getirtilen gayet kıymetli mermer sütunları ikişer arşın keserek kısaltıyor. İnşası tamamlanın köşkü maiyetiyle birlikte gezen Fatih Sultan Mehmed sütunların kısaltıldığını görünce hiddetleniyor. Sultanının bu hiddetini gören cellatlar cezalandırılmasının emredildiğini anlayarak orada mimarın iki elini bileğinden kesiyorlar. Mimar hakkını aramak üzere İstanbul kadısı Hızır Çelebi'nin huzuruna giderek uğradığı haksızlığı anlatıyor ve hak talebinde bulunuyor. Hızır Çelebi Fatih'i suçlu olarak mahkemeye davet ediyor. Mahkemeye gelen Sultan baş köşeye oturmak isteyince Hızır Çelebi ikaz ediyor ve hasmı ile ayakta yargılanmaları gerektiğini ihtar ediyor. Tarafların dinlenmesinden sonra Kadı Hızır Çelebi kısasa hükmederek Cihan hükümdarı Fatih'in elinin kesilmesine hükmeder. Hic beklemediği bu hüküm karşısında Rum mimar hayret ve dehşete kapılır. Sonra kendi rızasiyle ceza diyete çevrilir, Rum mimara ömür boyu ödenmek üzere yevmî on akçe ücret bağlanır. Bu durumdan çok memnun olan Sultan Mehmed kendi rızasiyle bu ücreti günde yirmi akçeye çıkarır (Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukcuları*, İstanbul 1954, 42-45).

[11] Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, II, 523-24.

[12] Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1470-71.

[13] *Yeni Şafak*, 28 Temmuz 2002.

[14] Değerli Mimar Hilmi Şenalp'in binanın mimari özellikleri hakkındaki tesbitleri önem taşımaktadır.

[15] Banisi Kara Nişancı olarak bilinen Veziriazam Davud Paşa'dır. Ölümü 1499. Hayatı için bk. Uzunçarşılı, "Davud Paşa", *İA*, III, 496-98.

[16] Kulluk, burada kul Yeniçeri anlamına, "luk" eki de yeri anlamına olup yani yeniçerilerin asayişi temin için durdukları yer, karakul anlamına gelmektedir. Kulluğun koldan eldiğini düşünerek kolluk denilmesi yanlıştır (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 319).

[17] Cerâim akçesi, para cezasını mucib bir suçtan dolayı alınan akçeye denilmektedir.

[18] *Câbî Tarihi*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, s. 485-86.

[19] *Câbî Tarihi*, s. 485-86. Firarî Kadı Abdurrahman hanginizin kazanızda (taht-ı hukumetinizde) ise firari olup yakalanıp hayyen veya meyyiten irsali isteniyor. Ve Emr-i alî önce Üsküdar mahkemesinde okunup Anadolu'ya irsal olunuyor, 4.ZA.1223 (*Cabi Tarihi*, s. 343).

[20] "Sabır kurtuluşa ermenin anahtarıdır."

[21] *Müritteveyarih*, Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976, I, 166-67.

İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) Üsküdar Mahkeme Defterlerini Yayın Projesi

PROF. DR. M. ÂKİF AYDIN
Marmara Üniverstesi

Osmanlı mahkeme defterleri sadece o defterlerin tutulduğu dönemin ve bölgenin hukuk tarihi bakımından değil, sosyal, siyasi, ekonmik ve kültürel tarihi bakımından da önemlidir. Çünkü Osmanlı devletinde hâkimin görev ve yetki alanları bugün yargıçların sahip olduğu görev ve yetki alanlarından çok daha geniştir. Osmanlı kadısı bir hâkim olmasının yanısıra yerine göre bir belediye başkanı, yerine göre bir mülki amir, bir noter ve yerine göre devletin toplamakta olduğu vergilerin tarh ve tahsiline nezaret eden bir müfettiştir. Bu sebeple biz bu defterler sayesinde sadece o dönemde mahkemelere intikal etmiş bulunan hukuki ihtilaflar hakkında bilgi sahibi olmuyoruz. O bölgedeki piyasalar, eşya fiyatları ve bunlarda meydana gelen değişiklikler, satılan eşyalar için belirlenen standartlar, merkezi yönetimden bölge ile ilgili gönderilen fermanlar, hükümler, o bölgede yapılan imar faaliyetleri, sefere çıkan ordunun lojistik desteğiyle ilgili yapılan hazırlıklar, alım-satım gibi, vasiyet vakıf gibi, bağışlama rehin gibi, evlenme boşanma gibi, kurulan ticari şirketler gibi sosyal, iktisadi, idari ve hukuki işlemler hakkında da birinci el bir kaynaktan bilgi sahibi oluyoruz. Bu bilgiler bugün elimizde mevcut kroniklerde çoğu kere bulunmayan bilgiler. Sonuç itibariyle Osmanlı mahkeme defterleri Osmanlı hukuk tarihi, iktisat tarihi ve genel olarak Osmanlı sosyal tarihi hakkında birinci el kaynaklara dayanarak daha ayrıntılı, güvenilir değerlendirmeler yapmamıza imkân tanımaktadır.[1]

Sevindirici nokta son zamanlarda gerek Fen-Edebiyat Fakültelerinin Tarih bölümlerinde, gerek İlâhiyat Fakültelerinde ve daha az olarak Hukuk Fakültelerinde mahkeme defterleri üzerinde ciddi çalışmaların yapılması, bu defterlerin yayına hazırlanmasıdır. Bizim tespitlerimize göre şu ana kadar mahkeme defterle-

ri üzerinde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları 200'ü hayli geçmiştir. Ancak şunu da hemen ilave edelim ki bu çalışmaların yayına dönüşenleri özellikle mahkeme defteri neşirleri hayli azdır. Bu neşirlerinin Türkiye'deki seyrine baktığımızda şunu görmekteyiz. Bu defterlerin neşirleri uzun zaman sınırlı olmuştur. Halit Ongan'ın *Ankara'nın 1 ve İki Numaralı Mahkeme Defterleri* ismi altında neşrettiği iki defterin özeti uzun yıllar bu alanda kullanılabilen yegâne kaynak olma özelliğini korudu. Cemil Cahit Güzelbey'in *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* adıyla 4 cilt halinde yaptığı yayın (Gaziantep 1966), yine Güzelbey tarafından yapılan *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler* (Gaziantep 1966), bu sahada yararlı ancak ilmî olmaktan uzak derlemelerdir. Ahmet Akgündüz'ün yaptığı iki ciltlik çalışma (*Şer'iye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, I-II, İstanbul 1988) çeşitli sicillerden yapılan bir derlemedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından tarafından neşredilen *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Ma-i Leziz Defterleri* de (I-XI, İstanbul 1998-2001) bu arada zikredilmelidir. Bu sahada dikkati çeken bir çalışma Sabancı Üniversitesi'nin Packard Humanities Institute ile yaptığı işbirliği sonucu hazırlanan ve henüz birinci cildi neşredilen seridir (*İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şeriyye Sicil,* İstanbul 2006).

Bu alandaki yetersiz neşriyatı görerek İslam Araştırmaları Merkezi olarak bu alana girmenin Türk kültür tarihi bakımından önemli bir görev olduğunu düşündük ve Üsküdar mahkeme defterlerinin neşriyle bu alana yöneldik. Esasen İslam Araştırmaları Merkezi bu alandaki çalışmaları kolaşlaştırmak ve teşvik etmek amacıyla yıllar önce İstanbul Müftülüğü'nde bulunan yaklaşık on bin defterin mikro fişlerini hazırlatmış ve araştırmacıların istifadesine sunmuştu. Son dönemde bu alandaki hizmetini daha da genişleterek İstanbul dışındaki şehirlere ait olan ve şu anda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde toplanmış bulunan yaklaşık dokuz bin defterin mikrofilimlerini de temin ederek araştırıcıların hizmetine sundu. Yine son dönemlerde buna Türkiye dışındaki Osmanlı coğrafyasından temin ettiği mahkeme defterlerinin elektronik kopyalarını da eklemeye başladı. Bugün Manastır, Saraybosna, Mostar, Livno, Priyedor, Temeşvar, Visoko, Kırım ve Şam mahkeme defterlerinin küçümsenemeyecek bir miktarının elektronik kopyaları İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

Üsküdar kadılığının İstanbul'un fethinden sonra bir süre İstanbul kadılığına bağlı olarak yönetildiği, on altıncı yüzyılın ilk yarısında ise Gebze kadılığına bağlı bir nâib tarafından, ikinci yarısından itibaren buraya tayin edilen edilen müstakil bir kadı tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Üsküdar kadılığı gerek bu bu bölgedeki gelişmelere gerekse Osmanlı yargı teşkilatındaki değişikliklere paralel olarak kâh yüksek dereceli bir kadılık olarak mevleviyete dönüşmüş kâh bu statüsünü kaybetmiş, normal bir kadılık olarak devam etmiştir. Üsküdar şeriye sicillerinden izlenebildiği kadarıyla XVI. yüzyılda Üsküdar kadılığının yargı bölgesi boğaz tarafında Anadoluhisarı ve Şileye kadar uzanıyor, Marmara denizi yönünde ise Adalarla beraber Kartal ve Pendik'i içine alıyordu. Üsküdar kadılığının 1 nolu sicilinde "Üsküdar nâ'ibine ta'yîn olunan kurâları beyân eder"[2]

Şeriye Sicili Örnekleri

başlığı altında Üsküdar niyabetine bağlı olan köylerin tam bir listesi verilmiştir. Bu köyler; Samandıra, Soğanlık, Viranköy, Yakacıkköy, Başıbüyüklü, Karamanlı, Nerdübanlı, Küçük Dudullu, Reisli, Def'a Reisli, Yeniceköy, Bulgurlu, Kısıklu, Çengelköy, İstavros, Herekedone, Kuzguncuk ve Kartal'dan oluşuyordu.

Osmanlı mahkeme defterlerinin günümüze kadar gelmiş en düzenli koleksiyonlarından birisi olan Üsküdar defterleri Yavuz döneminden başlamakta Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam etmekte ve yeni bulunan defterlerle birlikte 1074 defterden ibaret olmaktadır. Elimizde bulunan defterlerin ilki 919-927 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bu defterlerin neşri Osmanlı hukukunu ve toplumunu bütün yönleriyle tanımak bakımından önemli ise de tamamının neşri hem gereksiz hem imkânsızdır. Gereksizdir; ne Osmanlı hukuku ve ne de Osmanlı toplumu iktisadi, idari ve sosyal bakımdan seneden seneye köklü değişiklikler göstermektedir; bu sebeple her defteri yayımlamaya gerek yoktur. İmkânsızdır; 1074 defterin birden yayımlanması uzun senelere ve çok geniş bir uzman kadrosuna ihtiyaç duyurmaktadır. Her ikisine de sahip değiliz. Kaldı

İSAM'dan genel görünüm (arka sayfa)

İSAM Kütüphanesi

İSAM Kütüphanesi'nin içinden bir görünüm

ki İslam Araştırmaları Merkezi'nin hedefi sadece Üsküdar mahkeme defterlerini gün ışığına çıkarmak değildir. Belli bir plan dâhilinde İstanbul'da mevcut diğer mahkeme defterlerinin de belirlenen sistem dâhilinde yayımlanması hedeflenmektedir. Hatta buna Anadolu ve Rumeli'ye ait defterlerin yayını da eklenebilir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan ve elimizde mevcut olan mahkeme defterlerinin 19 000 civarında olduğu göz önüne alınırsa bütün mahkeme defterlerini yayımlamanın ne ölçüde zor ve hatta imkânsız olduğu daha iyi görülür. Bu sebeple defterlerin yayımında şöyle bir yol izlendi.

Önce Prof. Dr. M. Akif Aydın, Mehmet İpşirli, İsmail E. Erünsal, Feridun Emecen, İdris Bostan, Yard. Doç. Dr. Bilgin Aydın ve Dr. Mustafa Oğuz'dan oluşan bir uzmanlar kurulu oluşturuldu. Projenin editörlüğünün Dr. Coşkun Yılmaz tarafından yapılması uygun görüldü. Bilim kurulunda yapılan görüşmeler sonucu sondaj usulü her on yıldan bir defterin seçilerek yayımlanması kararlaştırıldı. Böylece on defter yayımlandığında bir asırlık Üsküdar tarihine ışık tutulmuş olacaktır.

Buna göre ilk etapta neşredilmesi hedeflenen on defterin numaraları ve kapsadığı tarihler şunlardır:

1 Numaralı Defter: H. 919-927 120 varak

2 Numaralı Defter:	H. 924-927	138 varak
5 Numaralı Defter:	H. 938-940	109 varak
9 Numaralı Defter:	H. 940-942	140 varak
14 Numaralı Defter:	H. 953-955	84 varak
17 Numaralı Defter:	H. 958-962	91 varak
26 Numaralı Defter:	H. 970-971	98 varak
51 Numaralı Defter:	H. 987-988	65 varak
56 Numaralı Defter:	H. 990-991	75 varak
84 Numaralı Defter:	H. 1000-1001	211 varak

Seçilen defterlerin latin harflerine çevrilmesinde genç tarihçilerden ve arşivcilerden yararlanıldı. Ancak her defterin uzman bir tarihçinin kontrolünden geçmesi defterlerin mümkün olan en sağlıklı şekilde yayımlanması için gerekli görüldü. Böylece bilim kurulumuzda yer alan değerli tarihçilerden birinin yardımıyla latinize edilmiş metin asıl metinle karşılaştırıldı, muhtemel hatalar yok edilmeye veya en aza indirilmeye çalışıldı.

İlk etapta yayımlamayı hedeflediğimiz on defterin genel özelliklerini şöyle tesbit edebiliriz. Defterler büyük kısmı itibariyle Türkçe tutulmuştur. Ancak yer yer Arapça kayıtlara da rastlanmaktadır; bunların da transkiribe edilmesi aynen veya geniş bir özetinin verilmesi yolu benimsenmiştir. Defterlerinin önce varaklar halinde tutulduğu sonradan tarih sırasına veya konularına göre bir araya getirilip ciltlendiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman aynı konudaki belgelerin bir araya getirildiği, genelinde tarihi sıraya riayet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Defterler farklı katipler tarafından tutulduğundan yazı türleri de kaçınılmaz olarak farklıdır. Bazı defterlerde dahi katipler ve yazı türleri değişmektedir. Bu zaman zaman defterlerin okunmasını güçleştirmektedir. Katiplerin eğitim seviyelerine bağlı olarak bazı kelimelerin yazılışları da defterler içinde farklılık göstermektedir. Bunu defterlerin tutulduğu dönemlerde standart bir imla anlayışının olmamasıyla da izah etmek mümkündür.

Bazı kelimelerin okunuşunda zaman zaman ciddi zorluklarla karşılaşıldı. Hele konu gayrımüslim tebanın veya bulundukları bölge veya yerleşim biriminin ismi olunca bu zorluk daha da büyüdü.

Defterlerin araştırıcılar ve hattâ Osmanlı siyasi, sosyal ve hukuk tarihine merak eden kimseler tarafından daha rahat okunmasını temin maksadıyla ağır bir transkripsiyon usulü yerine dana basit bir usul belirlendi. Netice itibariyle yayınlanan metin dil ve lehçe özelliklerinin ortaya çıkarılmasını hedefleyen bir edebi metin değil di. Bugün Türkçede kullanmakta olduğumuz kelimelerde bugünkü imla tercih edildi. Diğerlerinde özellikle benzer bir kelimeyle karıştırılma endişesi varsa, bu endişeyi giderecek ölçüde bir transkripsiyon usulünün benimsenmesine özen gösterildi.

Defterlerde yer alan kayıtların ilgili olduğu konular defterlere göre farklılık göstermektedir. Mesela birinci defterde en büyük yer kaçak kölelelere ayrılmış ve

Şeriye Sicili Örneği

bunların yakalanmaları durumunda uygulanacak esaslar mahkeme kararı şeklinde defterde yer almışken sonraki defterlerde kaçak kölelerle ilgili bu ölçüde bir yoğunluk söz konusu değildir. Bunun yanısıra yoğunlukları defterlere göre farklı olmakla birlikte alacak ve borçlarla ilgili kayıtlar, satım akdini, taşınmaz kirasını, vakıf kurulmasını belgeleyen kayıtlara rastlanmaktadır. Hırsızlık, adam öldürme, yaralama, içki içme, hakaret, gasp gibi ceza hukukuyla ile ilgili kayıtlar da sicillerde belirli bir yer tutmaktadır. Evlenme, özellikle boşanma ve mehir gibi aile hukuku, vasiyet ve mirasın taksimi gibi miras hukuku meseleleri de sicillerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Defterlerde karşılaştığımız kayıtlardan bir diğeri de çeşitli tüketim mallarıyla ilgili olarak ilan edilen narh kayıtlarıdır.

Sonuç itibariyle Üsküdare mahkeme defterlerinin yayını Üskadar'ın on altıncı ve on yedinci asır sosyal, iktisadi ve hukuki hayatına ışık tutacak, bu bölgenin tarihi gelişimi hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına imkan verecektir.

DİPNOTLAR

[1] Mahkeme defterlerinin Osmanlı hukuk tarihi bakımından önemi ve bu defterler üzerinde yapılan çalışmaların oldukça geniş bir listesi için bk. Fethi Gedikli, "Şer"iye sicillerinin hukuk tarihi açısından önemi ve sicillere dayalı araştırmalar", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 2007, s. 73-96.

[2] Üsküdar Kadılığı Sicilleri, No: 1, vr.3a.

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sulh Anlaşmaları ve Bunların Ardındaki Sosyal İlişkiler

DR. IŞIK TAMDOĞAN
Araştırmacı / Fransa

Osmanlı döneminde kişiler aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için çeşitli yollara başvurabilirlerdi. Anlaşmazlıklar kadı mahkemelerine ya da arz-ı hal yolu ile Divan-ı hümayuna başvurarak çözülmeye çalışıldığı gibi, karşılıklı anlaşma yoluyla, yani sulh anlaşmalarıyla da çözümlenebilirdi. Yazımıza konu olan araştırma, Üsküdar'da XVIII. yüzyılda sulh anlaşmalarının nasıl yapıldığı ve bu tür anlaşmaları yapan kişilerin arasındaki sosyal ilişkileri konu alıyor. Burada sulh anlaşmalarının kimler arasında yapıldığı, anlaşmada kimlerin şahitlik ya da aracılık yapmış olduklarına odaklanarak, bu anlaşmaları mümkün kılan sosyal doku ile ilgili bazı ipuçlarına ulaşmaya çalışacağım. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, başlangıçta çatışma hali içinde olan tarafların aynı sosyal çevrenin, cemaatin, sıkı ilişki ağının, dini ya da mesleki bir grubun mensubu olup olmamalarının sulhun yapılabilmesini mümkün kılan koşullar üzerinde ne derece belirleyici olduğunu tartışacağım.

Bu çalışma Üsküdar kadı sicillerinden XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait üç tanesinde bulunan sulh kayıtlarına dayanıyor.[1] Osmanlı döneminin kadı sicilleri, kadıların görevlerinin çok yönlülüğünü yansıtır.[2] Yalnızca yargı görevi bulunmayıp, bulunduğu yörenin idarî işlerinden de sorumlu olan kadılar, sicillere bulundukları eyalet ya da kaza ile ilgili idari belgeleri, merkez ile yazışma kopyalarını da kayıt ederlerdi. Bunun yanı sıra, bugünkü noterlerin işlevine benzer, yazılı belgelerin geçerliliğini de tescil etmek gibi bir işlevleri olduğundan, Osmanlı dönemi kadı sicillerinde farklı türden ve farklı işlevlere tekabül eden çok çeşitli belgeler bulunmaktadır.[3] Sicillerdeki sulh kayıtları bu belge türlerinden biridir.

Arzuhal Uzatan Halk,

Sulh anlaşmalarının yer aldığı şeriye sicili

Osmanlı çalışmalarında sulh anlaşmaları ile ilgili araştırmalar daha henüz başlangıç aşamasında denilebilir. Bu konu ile ilgili araştırmalar, daha ziyade sulhun hukuki yönü ile ilgilidir.[4] Yazımızda Üsküdar'da XVIII. yüzyılda yapılmış sulh anlaşmalarını iki bölümde ele alacağız. Birinci bölümde sulhun hukuki yönüne değinip, sulh anlaşmalarının sicillere nasıl yansıdığını göreceğiz. İkinci bölümde ise Üsküdar'da yapılan sulh anlaşmalarının kimler arasında yapıldığına ve bu kişilerin arasındaki sosyal iliksileri gözleyerek, sulhun kimler arasında hangi konularda gündeme geldiğini anlamaya çalışacağız.

1. Sulhu anlamak

Arapçada "doğru olma" "uyum içinde olma" anlamına gelen "salaha" kökünden

gelen sulh kelimesinin anlamı çok yönlüdür. Genellikle "uzlaşma" anlamına gelen sulh sözcüğü, barış anlamında da kullanılır. Sulh kelimesi, çok anlamlılığının yanı sıra aynı zamanda gerek dinî, gerek ahlakî gerekse hukukî kavramalara tekabül eden çok yönlü de bir terimdir. Kuran'da sulha teşvik vardır ve burada sulh daha ziyade dinî ve ahlakî erdemi simgeleyen bir terimdir. İslam fıkıh kitaplarında da önemli bir yeri olan sulh kavramı, ilk olarak fakih Muhammad eş-Şeybanî'nin eserinde geçer.[5] Başlangıçta dinî bir kavram olan sulh teriminin, zaman içinde nasıl olup da gerek ahlaki, gerekse hukukî bir terime dönüştüğünü, Aida Othman sulh üzerine yapmış olduğu çalışmasında ele almaktadır. Bizim burada, sulhu hukukî bir terim ve Osmanlı hukuku içinde belli bir anlaşma türü olarak ele almakla beraber, sulhun gerek sözcük, gerekse kavram olarak çok yönlülüğü ve anlamlılığına değinmemizin nedeni, sulh anlaşmalarının çok yönlü bir "pratiği/olguyu" ifade etmelerindendir. Çatışma halinde olan iki tarafın aralarında uzlaşmaya gitmelerini ifade eden bu anlaşma türü, hukukî olduğu kadar, aynı zamanda da ahlakî, ekonomik ve sosyal bir anlaşmayı, olguyu ifade etmekte. Yazımızın ilerdeki bölümlerinde de değineceğimiz bu çok yönlülüğü ile sulh anlaşmaları, Fransız antropolog ve sosyolog Marcel Mauss'un ifadesi ile "tüm bir sosyal olguya" tekabül etmekte.[6] Sulhun sosyal ilişkilerde ve alış-verişlerde aldığı bu çok yönlü anlama gelmeden, hukukî bir kavram olarak içerdiği çok anlamlılığa değinmek istiyorum.

Yukarıda da değindiğim gibi, Osmanlı döneminde sulh anlaşmaları meşruiyetini İslâm fıkhından almakla beraber Osmanlı kanunlarına ve yerel geleneklere de (örf) dayanmaktaydılar. Özellikle XVI. yüzyılda uygulamada olan bazı kanunnamelerde sulha değinilmektedir.[7] Örneğin Sultan I. Selim dönemi kanunnamelerinde, sulh anlaşması yapmış olan taraflardan daha az cerime (yani para cezası) alınmasına dair ibareler bulunmaktadır.[8] Osmanlı döneminde sulh anlaşmaları meşruiyetlerini, İslâm fıkhından ve kanunnamelerden olduğu kadar, yerel geleneklerden de alıyordu. İmparatorluğun değişik bölgelerinde ve aynı tarihlerde yapılan sulh anlaşmaları karşılaştırıldığında, bunlar arasında, kuşkusuz yerel geleneklere dayanan farklılıklar olduğunu gözlemleyebiliyoruz.[9] Bu farklılıklara yeri geldiğinde ileride tekrar değineceğiz.

Sulh anlaşmaları nasıl yapılıyordu?

Sulh anlaşmalarında prosedürün nasıl işlediğini anlamak için, önce Üsküdar kadı sicillerindeki bir sulh anlaşmasını örnek alalım:

"Üsküdar'da Bimarhane'de mütemekkîn, gurrebadan Mustafa bin Abdullah meclis-i şer' hatırda, keresteci Zanberi veled Kürpe nâm zimmî muvacehesinde: 'merkum Zanberi, hazır bil meclis Margıdıç zimmî ile, bundan iki gün mukaddem Çamlıca yolunda beni darb kasdıyla üzerime hücum etmişti' deyü eylediği davasından bivasıtat-i müslimîn, 40 para bedel-i makbuza mukabele sulh olub, husus-u mezkûra müteallike davadan gerek merkum Zanberi'nin ve gerek mez-

1720'deki
geçit töreninde kadılar
Osmanlılarda Sağlık, I,
320

bur Margıdıç'in zimmetlerini ibra' ve iskat eylediği tescil olunub, bil-iltimas huzur-u alilerine ilam olundu, fi 11 rebiülahir sene 1181."[10]

Yukarıda gördüğümüz sulh örneği en sık rastlanan işleyişe bir örnek. Burada görüldüğü gibi aralarında anlaşmazlık olan iki taraf, araya aracıların[11] girmesiyle, uzlaşmaya giderler ve bir sulh anlaşması yapmaya karar verilir. Bu uzlaşma, mağdur olan tarafa diğer tarafın bir bedel ödemesi ile elde edilir. Yukarıdaki akitte sözü geçen "bedel", sulh anlaşmalarının temeli olan "sulh bedeli"ne tekabül eder. Kısacası sulh akdinin geçerli olması için karşılıklı rıza ve mağdur tarafın sulhu kabul etmesi için kendisine bir bedel verilmesi gereklidir; bu anlamda sulh anlaşmaları, alış veriş akitleri ile de benzerlik gösterirler. Yukarıda gör-

düğümüz, sulh anlaşması Mustafa bin Abdullah ile kendisine Çamlıca yolunda saldırmış olduklarını iddia ettiği iki zimmî arasında yapılmış. Belgeden anlaşıldığı üzere, taraflar aralarında uzlaşmaya gittikten sonra, Üsküdar kadı mahkemesine gelip, sulh akdini yazıya ve kayda geçirtmişlerdir. Sulh anlaşmaları, kadı mahkemelerinde yapılabildiği gibi sözlü olarak mahkeme dışında da yapılabiliyordu. Osmanlı hukukunun meşru saydığı diğer türden anlaşmalar gibi (nikâh ya da bey'), sulh anlaşmaları da en az iki şahit önünde yapıldığında taraflar için bağlayıcı oluyordu.

Üç tür sulh akdi olduğunu söyleyebiliriz: 1. tamamen sözlü olarak ve mahkeme dışında yapılan, yazıya geçirilmeyen sulh anlaşmaları, 2. taraflar arasında sözlü olarak gerçekleştirilen ve daha sonraki bir aşamada, yazıya geçirilip sicile kayıt edilmek üzere kadı mahkemesine gelen sulh anlaşmaları, 3. kadı mahkemesine yapılan bir şikâyet üzerine, normal bir dava olarak başlayıp, kadının teşvikiyle sulhla sonuçlanan sulh akitleri.

Sözlü olarak yapılmış ve kadı mahkemesinde sicile kayıt edilerek yazıya geçirilmemiş olan sulh anlaşmalarının izini ise yine kadı sicillerinde bulmak mümkün. Bazı durumlarda, sözlü olarak gerçekleştirilmiş olan bir sulh anlaşmasının akabinde, taraflardan biri anlaşmaya uymadığı takdirde –örneğin sulh bedelini ödemediği halde, ya da sulh bedeli kendisine takdim edildiği halde, mahkemeye başvurup yine de davacı olduğunda- kadı mahkemesine yansıyabiliyordu. Bu gibi hallerde, daha evvel yapılmış olan sulh anlaşmasına uymamakla suçlanan tarafı şikayet için, diğer tarafın kadı mahkemesine başvurduğunu ve bu başvuru sonucunda şikayetçi tarafa verilen hüccetten daha evvel yapılmış olan "sözlü" sulh akdinin nerede, kimler arasında cereyan etmiş olduğunu öğrenmemiz mümkün oluyor. Ancak bu hususta Üsküdar kadı sicillerinde görece az örneğe rastlamaktayız. İncelediğimiz üç Üsküdar sicilinde yalnızca bir tane bunun gibi sözlü olarak ve mahkeme dışında gerçekleştirilmiş sulh örneğine rastladık.[12] Oysa aynı dönemin Adana sicillerinde bu tür örneklere daha sık rastlamak mümkün. Yukarıda değindiğimiz yerel işleyişler arasındaki farklılıklardan bir diğer örnekse, Üsküdar kadı sicillerindeki sulh anlaşmalarında sulh bedelinin yalnızca nakit olarak ödenmesi. Aynı dönemde, başka eyaletlerin sicillerinden bildiğimiz kadar, başka kentlerde sulh bedeli ayni olarak da ödenebiliyordu.[13]

Hangi tür anlaşmazlıklarda sulha gidiliyordu?

Osmanlı ve İslam hukukuna göre had cezaları ile cezalandırılması gereken suçların dışında, diğer her türlü anlaşmazlık konusunda/ihtilafta taraflar sulha gidebilirlerdi.[14] Üsküdar kadı sicillerinde rastladığımız sulh anlaşmalarını, anlaşmazlık konularına göre dört grupta toplayacak olursak. Bunlardan en sık rastlanılanı borçlar ile ilgili sulh anlaşmalarıdır. İncelediğimiz 3 sicilde borçlarla ilgili sulh anlaşmaları toplam sulhların % 53'ünü oluşturmakta. İkinci sırada yaralama vakaları ile ilgili sulh anlaşmaları gelmekte. Bunlar toplam sulhların %

10'unu oluştururken, cinayet ile ilgili sulh anlaşmaları toplam sulhların %13'ünü oluşturmakta. Kalan toplam sulhların %24'ini ise diğer dava ve şikâyet konuları oluşturmakta (hakaret, hırsızlık, ya da başka zararlar).

2. Sulhun ardındaki sosyal ilişkiler

Sulhun hukuki anlamına değinip, nasıl ve hangi konularda yapıldığını gördükten sonra, şimdi de sulh anlaşmalarının ardındaki sosyal ilişkileri gözlemleyelim, yani sulhun kimler arasında yapıldığına bakalım. Yukarıdaki örnekte gördüğümüz gibi, sulh anlaşmaları aralarında ihtilaf olan iki taraf arasında, araya bazı aracıların girmesi ile en az iki şahit önünde yapılıyordu. Sulh anlaşmalarının ne tür ihtilaf konularında gündeme geldiği kadar kimler arasında yapıldığı da incelemeye değer bir konu. Sulh anlaşmalarına katılan kişilerin (gerek taraflar, gerek aracılar, gerekse şahitler ve kadı) kim olduğu ve aralarındaki ilişkinin niteliğinin ne olduğu ilgimizi birçok nedenden dolayı çekmekte.

İhtilaf halinde olan tarafların bir uzlaşmaya varabilmesi için, bu zıt kutupları ikna edecek, aralarındaki çatışmayı yumuşatabilecek aracılara kişilere ihtiyaç duyulur. Burada sorduğumuz sorulardan bir tanesi, kadı mahkemesinde gerçekleştirilen sulh anlaşmalarında ihtilaf halinde olan tarafların birbirleri arasındaki ilişkinin ne derece "sıkı" olup olmadığıdır. Çalışmamızın bu aşamasında, sulh anlaşmalarına anglo-sakson literatürde "network analysis" diye adlandırılan, "sosyal ilişki ağları" kavramı aracılığı ile bakacağız. 1950'li yıllardan bu yana sosyal bilimlerde başvurulan "iliksi ağları" analizi yöntemi, sosyal olayları ve olguları ilişkisel verileri esas alarak analiz eder.[15]

Henüz sürmekte olan bir araştırma olduğundan, bu çalışmamda incelediğim üç Üsküdar sicilindeki sulh akitlerindeki ihtilaf halinde olan taraflar arasındaki ilişkileri nitelemek için çok basit bir yöntem kullandım. Sulh anlaşmasına başvuran taraflar arasındaki ilişkinin bir akrabalık bağı olup olmadığına baktım ve dolayısı ile taraflar arasındaki ilişkileri iki grupta topladım: birbiri ile akrabalık bağı olanlar ve olmayanlar. Diğer yandan da sicillerdeki sulhlara neden olan ihtilaf konularını üç gruba ayırdım: 1. yaralama ve cinayet 2. miras 3. borç konusunda yapılan sulhlar. Son kertede ise ortak bir tabloda bu iki değişkenin nasıl çakıştığına baktım. Ortaya aşağıda görünen tablo çıktı.

466, 473 ve 474 numaralı Üsküdar sicillerindeki sulh anlaşmalarının konularına ve taraflar arasındaki ilişkilerin niteliğine göre dağılımı

İhtilaf konusu	Akraba arasında yapılan sulh anlaşmaları	Akraba olmayanlar arasında yapılan sulh anlaşmaları
Cinayet ve yaralama	0	23
Miras	1	0
Borç	1	20

Şeyhülislam Mustafa Efendi'ye dilekçe sunup haklarını arayan vatandaşlar (Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları*, İstanbul 2002, s. 337)

Burada dikkati çeken ilk husus, akrabalar arasında sulh anlaşmasına hemen hemen hiç gidilmiyor olması. Bunun yanı sıra, cinayet ve yaralama konularında da akrabalar arasında hiç sulh anlaşması yapılmadığını görüyoruz. Oysaki incelediğimiz dönemde (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı), Üsküdar'da şiddet olaylarına baktığımızda, buradaki şiddet olaylarının hemen hemen yarısının akraba ve tanıdıklar arasında ortaya çıktığını görmüştük.[16] Yani cinayet ve yaralama, akraba arasında rastlanmayan vakalardan değil idi. Öyleyse mademki akraba arasında yaralama ve cinayet sık görülen vakalardan idi, böylesi yakın ilişki içinde olan kimseler neden sulh anlaşmasına gitmiyorlardı?

Burada ilk akla gelen, cinayet ya da yaralama gibi şiddet olaylarının yakın akraba ya da tanıdıklar arasında, muhtemelen uzlaşma ve aracılık kanallarının tıkandığı noktada ortaya çıktığıdır. Yani böylesi yakın ilişkilerde şiddete başvuruluyorsa, muhtemelen daha evvel taraflar arasında baş göstermiş bir anlaşmazlık çıkmaza girmiştir. Ama aynı sorunun yanıtını, sulh anlaşmalarının niteliğinde de aramak gerek. Asıl olarak sözlü olarak gerçekleştirilen ve mutlaka bir arabulucu gerektiren sulh anlaşmaları, genellikle daha sıkı ilişki ağlarının hüküm sürdüğü ilişkilerde daha kolaylıkla sağlanabiliyor olsa gerek.[17] Birbirine zaten yakın olup, sıkı ilişkiler içinde bulunan kişi ve akrabalar arasındaki anlaşmazlıklar, uzlaşma ile bile sonuçlansa, tüm bu süreç muhtemelen sözlü ve kadı mahkemelerinden uzak bir alanda gerçekleşiyordu. Dolayısı ile sicillere yansımamaları anlaşılabilir. Öte yandan bu bize, aslında "sıkı ilişki ağları" içinde bulunan kimseler arasında daha kolay gerçekleştirilebilinen karşılıklı uzlaşmanın, kadı mahkemesi önünde yapılmasının bu kurumun birbirine yakin (akraba ya da yakın tanıdık) olmayan kimseler arasında da böyle bir uzlaşmaya gitme fırsatı verebildiğini düşündürtüyor.

Başlarken de demiş olduğumuz gibi, sulh anlaşmaları çok boyutlu olup, alınıp verilen sulh bedeli ile ekonomik, dayandığı referansları ile dini ve ahlaki bir boyutu olan, dayandığı ve gerektirdiği sosyal ilişkiler açısından da önemli toplumsal boyutları ve işlevi olan, Marcel Mauss'un tabiri ile 'tüm bir sosyal olguyu' içeriyor. Bu kısa ve sınırlı çalışmamızda, Üsküdar'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan sulh anlaşmalarının yalnızca bir boyutuna ışık tutmayı amaçladık. Sulh anlaşmaları ve bunların bu dönem Üsküdar'ındaki sosyal dokuya etkilerini anlamak için, kuşkusuz cevap bekleyen daha birçok soru var. Ancak burada sunduğumuz, sulh anlaşmalarının arka planını oluşturan ilişkiler üzerine yaptığımız çalışma, böylesi karmaşık bir sürecin birbirine tanış ya da akraba olmayan kişilerin arasında da gerçekleştirilebilmesinde, kadı mahkemesinin önemli bir 'aracılık' işlevinin olmuş olduğunu düşündürüyor.

DİPNOTLAR

[1] Bunlar: Üsküdar kadı sicillerinden 473 (1763 yılına aittir), 474 (1763 yılına aittir) ve 466 numaralı (1764-1765 yıllarını kapsar) sicillerdir. Bunlardan 466 numaralı sicilin transkripsiyonu Sadık Fethi Çetin tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır (bk. *466 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili*, Marmara Üniversitesi, 1997).

[2] Osmanlı kadılarının görevlerinin çok yönlülüğü ile ilgili olarak bk. Halit Ongan, *Ankara'nın 1 numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara 1958, s. XXXIV-XXXVIII ; Haim Gerber, "Sharia, kanun and Custom in the Ottoman law : the court records of the 17th. Century Bursa", *International Journal of Turkish Studies*, II/1 (1981), s. 135-136 ; Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam işlerinde Kadılık Müessesinin Rolü", *IV Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1952, s. 434; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 109.

[3] bk. Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, İstanbul 1988, I-II.

[4] Aida Othman, *And Sulh is the best: Amicable Settlement and Dispute Resolution in Islamic Law*, Phd. Dissertation, Harvard University, 2005; Abdülmecid. Mutaf, "Amicable settlement in Ottoman Law: *Sulh* system," *TURCICA,* 36, 2004.

[5] A. Othman, *a.g.e.*, s. 127.

[6] "Tüm bir olgu" diye çevirebileceğimiz, "un fait social total" terimininden Marcel Mauss'un kastettiği, bazen bir sosyal olgunun ekonomik, ahlâkî, sosyal, politik, dinî vb. gibi birçok işleve birden tekabül ettiği ya da saydığımız nitelikte birçok niteliği ve anlamı birden olduğu yönündedir. Marcel Mauss, *Sociologie et Anthropologie*, PUF, Paris 1950-58, s. 207.

[7] Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 137. XVII. yüzyıl kanunnamelerinde sulhun yeri üzerine bk. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1994, VII, 157 ve *a.g.e.*, VI, 228.

[8] Selami Pulaha-Yasar Yücel, *Le code (Kânûnnâme) de Selim 1er (1512-1520), et certaines autres lois de la deuxième moitié du XVIème siècle*, Ankara 1988, s. 17-19.

[9] Sulh anlaşmalarının arka planını oluşturan bu üç ana hukukî kaynak arasındaki dengelerin sulh anlaşmalarına nasıl yansıdığını, Adana ve Üsküdar kadı sicillerindeki sulh anlaşmalarını karşılaştırarak yapmış olduğum önceki bir çalışmamda daha derinlemesine değinmiştim, bk. Işık Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", in *Islamic Law and Society*, n°15, 2007, baskıda.

[10] Üsküdar Kadı sicili n° 474, sayfa 29, 4. belge

[11] Sulh anlaşmalarında iki tarafı uzlaştırmada aracı olan kişiler belgelerde muslihûn ya da müslimîn diye adlandırılır.

[12] Üsküdar Kadı Sicili n° 466, 344 numaralı hüccet.

[13] XVIII. yüzyılda Adana, Çankırı ve Kastamonu'da, XVII. yüzyılda ise Balıkesir'de sulh bedelinin ayni olarak ödenebildiğini görüyoruz, bk. I. Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts", Bogaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire, Legal Practice and Dispute resolution in Cankiri and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden 2003, s. 184 ve A. Mutaf, *a.g.e.*, s. 134.

[14] Had cezasını gerektiren suçlarda tarafların sulha gidememesi üzerine bk. Haffeniong, "Sulh", *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1913-1936, vol. VII, E. J. Brill, Leiden-New York 1987, s. 541.

[15] İlişki ağları üzerine çalışmış en klasikleşmiş olan antropologlardan bazıları şunlardır: M. Gluckman, Custom and Conflict in Africa, Oxford 1973; J. B. Barnes, *Social Networks*, Addison Wesley pub., 1972; Elisabeth Bott, *Family and Social* Networks, Londra 1957; Clyde Mitchel, *Social Networks in Urban Situations*, Manchester University Pres, 1970; Jeremy Boissevain, *Friends of friends, Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford 1974. 'Sıkı ilişki ağı' ('close knit networks') terimi de Jeremy Boissevain ile literatüre geçmiştir.

[16] Üsküdar'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, şiddetin nasıl ve kimler arasında ortaya çıktığını konu alan daha evvelki bir araştırmamda, şiddet olaylarının arkasındaki sosyal ilişkileri inceleme fırsatını bulmuştum. Bu araştırmada, söz konusu dönemde Üsküdar'da, şiddet olaylarının iki kutupta toplandığını söylemek mümkün olmuştu. Bu iki kutuptan birincisi mahalle içi diyebileceğimiz meskun kesimlerde, tanıdık ve akraba arasında ortaya çıkan şiddet olaylarını ve ikincisi ise periferik ve meskun olmayan (bağ, bahçe, deniz kenarı, iskeleler gibi) mahalllerde birbirine akraba olmayan kişiler arasında ortaya çıkan şiddet olaylarını içeriyordu, bkz. I.Tamdoğan, "Atı alan Üsküdar'ı geçti, ya da XVIII. yüzyılda Üsküdar'da şiddet ve hareketlilik ilişkisi", N. Levy & A. Toumarkine eds., *Osmanlı'da asayiş, suç ve ceza*, İstanbul (basımda).

[17] 1960'larda Türkiye'de uzlaşmanın değişik biçimleri üzerine yaptığı araştırmasında June Star bu tesbitte bulunmuş idi, bk. *Dispute and Settlement in Rural Turkey: An Ethnography of Law*, Leiden 1978, s. 184.

Üsküdar Semtinde Bulunan Muvakkithaneler ve Güneş Saatleri

DOÇ. DR. SALİM AYDÜZ - ZELİHA KUMBASAR
Fatih Üniversitesi - Yıldız Teknik Üniversitesi

Zaman belirleme, vakitleri hassas bir şekilde tayin etme konusu dinî bir ihtiyaç olarak İslâm dünyasının her zaman gündeminde olmuştur. Zira İslâm'da namaz, hac ve oruç gibi ibadetlerin belli vakitlerde ifa edilmesi gerekmektedir. Müslümanların astronomiyle olan yakın ilişkisini ortaya koyan bu durum, İslâm medeniyetinde astronomi ilminin önemini ve dolayısıyla kurumlaşmanın da arka planını gösterir. Çağının el verdiği çeşitli astronomik araçlarla birtakım ölçümler yapıp zamanı belirleyen bir meslek olarak ortaya çıkan *muvakkitlik* ilk kez Emeviyye döneminde; muvakkithaneler ise kurum olarak XIII. yüzyılın son çeyreğinde Kahire'de ortaya çıkmış ve bu yüzyıllardan itibaren çeşitli mimari formlarda ve bulunduğu yapı kompleksinin farklı konumlarında kendilerine özgün yapılara sahip olarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı medeniyeti, özellikle İstanbul'un fethinden sonra yapılanları İslâm bilim ve mimarlık tarihinin en zengin misallerine sahiptir.[1]

Üsküdar'da bulunan muvakkithane ve güneş saatlerini ele alacağımız bu tebliğimizde ilk olarak muvakkithanelerle ilgili kısa bir bilgi vermek istiyoruz. Bazı temel faaliyetleri itibariyle bir nevi "küçük gözlemevi" olarak da tanımlanabilecek muvakkithaneler, Osmanlı astronomi tarihinin bir inceleme alanı olarak ayrı bir öneme haizdir. Dini bir mekân olmanın yanı sıra sosyal bir merkez olan camilerin müştemilâtı içerisinde yer alan muvakkithane binaları, astronomi tarihi kadar mimarlık tarihinin de konusu olarak dikkat çeker.

Muvakkithâne kelime olarak zamanı belirlemek üzere kurulmuş bir mekân anlamındadır. "Vakti belirleyen kişi" anlamına gelen *muvakkit* kelimesi ise namaz vakitlerini birtakım astronomi aletleri vasıtasıyla tespit eden kişi için kullanılmaktadır.[2] Muvakkithaneler, genellikle camilerin külliyeleri içinde bir-iki oda

halinde bulunurdu.[3] Camilerin yanı sıra bazı türbe, dergâh ve tekkelerin de muvakkithaneleri olmaktaydı. Temel görevleri namaz vakitlerini tespit etmek ve ilgililere bildirmek olan muvakkitler, İslâm'ın bu işe gösterdiği hassasiyetten dolayı Emeviler döneminden itibaren çalışmalarını belli bir müessese altında sürdürmüşlerdir.[4] Çeşitli seviyede astronomi çalışmalarına da katılan muvakkitler, vakit tayini işini önceleri güneş saatleri vasıtasıyla, mekanik saatlerin ortaya çıkmasıyla da bu saatler vasıtasıyla yaparlardı. Saat tamirciliği gibi işler de yapan muvakkitlere "saatçi" veya "muvakkit-i salât" gibi isimler de verilmiştir.[5] Camilerin yanı sıra Topkapı Sarayı'nda da muvakkitler bulunurdu. Bunlar bir yandan saray saatlerinin bakım ve onarımıyla ilgilenirken, öbür yandan da sarayda bulunan mescitlerin müezzinlerine vakitleri bildirirdi. Bu kişilerin bazıları saat imali de yapardı.[6]

Muvakkithaneler bir yandan kurulma gayelerine uygun olarak çalışırken, öbür yandan içinde astronomi, matematik vb. derslerin verildiği birer okul gibi faaliyet göstermişlerdir.[7] Bir nevi eğitim merkezi konumunda olan muvakkithanelerde gerek ilim adamlarından gerekse halktan arzu edenlere matematik, astronomi, astroloji ve takvim yapımı gibi çeşitli konularda dersler verilmekteydi.[8] Bu derslerin yanı sıra, İstanbul'un çeşitli muvakkithanelerinde görev yapan bazı müneccimler ve muvakkitler, astronomi, astroloji ve matematik alanlarında kıymetli eserler ortaya koymuşlardır.[9]

Muvakkithanelerde çalışmak isteyen kişilerde belirli şartlar aranırdı. Adayların ilm-i nücûm yani astronomi, "ilm-i mîkat" yani saat/zaman ilimlerini bilmeleri, namaz vakitleri, gece ve gündüzün başlama zamanları, yedi gezegenin doğuş ve batış saatleri, burçların menzilleri, güneşin doğuş, öğlen ve batış zamanlarındaki derece ve dakikalarını, mehtabın artış ve azalış süreçleri konularında bilgi sahibi olmaları istenirdi. Temel görevleri olarak da ezan vakitlerini müezzinlere bildirmesi lâzım gelirdi.[10]

Tespit edilebildiği kadarıyla, İstanbul'daki ilk muvakkithane Fatih Camii Külliyesi içinde yer almış (1470)[11] ve daha sonraları yapılan cami külliyelerinin pek çoğunda benzer şekilde muvakkithane inşa edilmiştir. İstanbul'da tarih boyunca yüz kadar muvakkithanenin inşa edildiği, ancak bu binaların çok azının günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır.

Muvakkithanelerin önemli bir kısmı, içinde bulundukları külliyenin mimarisine uygun olarak son derece estetik ve ahenkli bir mimari tarzında inşa edilirdi. Odaların iç teşrifatı ise çok daha güzel olup içlerinde rubu tahtası, usturlap veya benzeri astronomi aletleri bulundurulurdu. Duvarlarda zaman ve takvim ile ilgili güzel hüsnü hat levhaları bulundurulur, ayrıca astronomi ve matematik gibi alanlarda, son derece güzel ciltlenmiş el yazması eserlerden oluşan bir de kütüphane de yer alırdı.

Konumuza geçmeden önce güneş saatlerinin mahiyetleri hakkında da kısaca bilgi verelim. Zamanın belirlenmesinde İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren güneş saatlerinden yaygın olarak yararlanıldığı bilinmekle birlikte, bugün özgün

güneş saat örneklerine, cami duvarlarına işlenmiş bulunan saatler dışında, çok ender rastlanmaktadır. Mekanik saatlerin on yedinci yüzyıldan itibaren yaygınlaşması ile birlikte önemlerini yitiren güneş saatleri hariçten gelen zamana bağlı tahribatın da tesiriyle hızla aşınarak yok olmuşlardır.

Güneş saatleri bir metal veya ağaç çubuğun gölgesinin, güneşin deveranına uygun, özel surette hazırlanmış bir zemin üzerindeki hareketine göre zaman tayinine yarayan basit cihazlardır. Gnomon ismi verilen ve genelde demirden yapılan çubuğun gölgesi, saatte dikey olarak görünen öğle çizgisinin üzerine geldiğinde öğle ezanı vakti girmiş, demektir.

Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman aralığında yer alan öğle ve ikindi vakitlerini göstermek üzere dizayn edilen güneş saatleri, camilerin güneş alan duvarlarına çizilirdi. Güneşin doğuşundan sonraki ilk namaz vakti öğle olduğundan camilere çizilen saatler, daha çok bu zamandan başlamak üzere tasarlanırdı. Osmanlı güneş saatlerinde ilgi çeken bir husus, saat çizgilerinin yanında ait oldukları burçların zamanlarının da yazılmasıdır. Bunun yanı sıra bazılarında mevsim başlangıçlarıyla güneşin hangi burçlarda olduğu da gösterilir.

Osmanlı devri güneş saatleri şekil, işleyiş ve teferruatlılık durumlarına göre yatay, dikey ve silindirik olmak üzere üç grupta ele alınabilirse de ilk ikisi kendi içinde alt gruplara ayrılırlar.

Dikey Güneş Saatleri: Doğrudan duvar taşlarına veya duvardaki mermer bir levhaya dik olarak yerleştirilen bir milin, yere dik olarak gelen gölgesine göre vaktin tayin edildiği dikey güneş saatleri genellikle camilerin güneş alan avlularında, kıble veya batı cephe duvarlarında kazınmış halde veya ayrı bir tablo olarak bulunur. Camiler Mekke'ye yönelik bulunduğundan güneş saatlerinin yer aldığı duvarlar da kıbleye paralel (güney-batı) ya da kıble yönüne dik (güney-doğu) haldedir. Dikey güneş saatleri camilerde genellikle tercih edilen tür olup, üçgen, dörtgen, dairevî, bileşik ve ikindi saatleri olmak beş ayrı gruba ayrılır. Dik bir üçgenin sol üst köşesini teşkil eden dik açısı üzerinde veya ona yakın bir yerde bulunan bir çubuk ve bunun gölgesinin düştüğü yerleri gösteren çizgilerden meydana gelen sisteme "üçgen güneş saatleri" adı verilir. Bu tarz saatlerin en gelişmiş örnekleri İstanbul'da görüldüğünden bu saatlere "İstanbul türü güneş saatleri" de denir.[12]

Üsküdar'daki dikey güneş saatleri Mihrimah Sultan, Beylerbeyi, Yeni Valide, Atik Valide, Ayazma ve Paşalimanı Camii ile Aziz Mahmud Hüdai Camiindeki Fatma Hanım Sultan Türbesinde bulunur.

Yatay güneş saatleri umumiyetle mermer, taş veya madeni yatay bir kadrana yerleştirilen demir bir milin gölgesine göre vakti tayin etmeye yarayan cihazlardır. Bu tür saatlerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Silindirik güneş saati ise Kandilli rasathanesinde bulunan tek örnekli bir saattir.

Üsküdar muvakkithaneleri ve güneş saatlerine gelince; tespit edilebildiği kadarıyla bu bölgede yapılan en eski muvakkithane 1547 tarihli Mihrimah Sultan Camii muvakkithanesidir. Bundan başka müştemilatında muvakkithane bulu-

Resim 1. Mihrimah Sultan Camii birinci güneş saati

nan on adet cami daha vardır. Bu camilerin bir kısmında aynı zamanda güneş saati de bulunmaktadır. Tebliğimizde içinde muvakkithane ve güneş saati bulunan camileri inşa tarihi sırasına göre ele alarak inceleyeceğiz.

1. Mihrimah Sultan Camii

Mihrimah Sultan tarafından 1547 (954) yılında Mimar Sinan'a yaptırılan bu külliyede cami, medrese, imaret, hamam, mektep, kervansaray, türbe ve bir de muvakkithane bulunmaktadır.[13] Yapının Ahmet Süheyl Ünver'e ait, 24 Mayıs 1955'te yapılmış bir resminde[14] muvakkithane son cemaat yerinin karşısında konumlanmış ahşap bir yapı olarak gözüküyor. Ancak söz konusu ahşap yapı günümüze ulaşmamıştır.

Camide, biri kuzey duvarının dış yüzünde, doğu köşesine yakın bir yerde mermer bir levha halinde, diğeri mihrabın tam arkasındaki duvar taşlarına işlenmiş olarak iki tane güneş saati vardır.

Bunlardan birincisi üçgen şekilli güneş saatleri sınıfına girmektedir. (Resim 1) Özentisiz çizgiler halinde doğrudan duvar taşlarına üçgen tarzda kazınmış olan bu güneş saati, içbükey ve dışbükey çizgilerle bunları çapraz olarak kesen bir ikindi kavsi ve üç tane düz saat çizgisinden meydana gelmektedir. Üzerinde da-

Resim 2. Mihrimah Sultan Camii ikinci güneş saati

kika çizgileri bulunmadığı gibi, öğle ile akşam arasındaki vakitleri gösteren çizgiler de tam değildir. Ayrıca kitabesi de yoktur.

İkinci saat ise İstanbul'un en güzel dikey güneş saati olup üçgen güneş saatlerinin en güzel ve en başarılı örneklerinden birisidir. (Resim 2) Mermer bir levhaya çizilmiş ve duvara yedi adet demir köşebentle tutturulmuştur. Saatin üzerinde biri altta diğeri üstte iki adet kitabe bulunmaktadır. Saatin sağ alt köşesinde bulunan kitabede "Ressemehû Derviş Yahya Muhyiddin el-Muvakkit bi-Câmi-i Cedîd-i Hümâyûn sene 1183" yazısı yer almaktadır. Buna göre bu güneş saatinin hesaplarını 1183 (1770) senesinde Yeni Cami Muvakkiti Derviş Yahya Muhyiddin yapmıştır.[15] Kadranın üst tarafında güneş saatini mermer üzerine kazıyan kişiyi belirten "Eser-i Saitzâde Muhammed Ârif el-me'mur bi-Hizmeti'l-Evkât" başlığı yer almaktadır. (W. Meyer, bu saatin Beylerbeyi Camii muvakkithanesinden nakledildiğini ileri sürmektedir. Ancak 1778 yılında inşa edilen Beylerbeyi Camii bu saatin yapımından sonra inşa edildiğine göre, Meyer'in verdiği bu bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerektiği anlaşılır.) Saatin üzerindeki mevcut yatay çubuk 1970'te yenilenmiş ancak kutup eksenine paralel ikinci çubuk, yeri belli olmakla birlikte takılmamıştır.[16]

Öğle namazı ile akşam arasındaki zamanı ölçmekte kullanılan ve 4 ile 12 arasındaki rakamları ihtiva eden bu saat, yere paralel tam ve on beşer dakikalık çizgilerle bunları çaprazlamasına kesen üçer adet içbükey ve dışbükey, biri düz, ye-

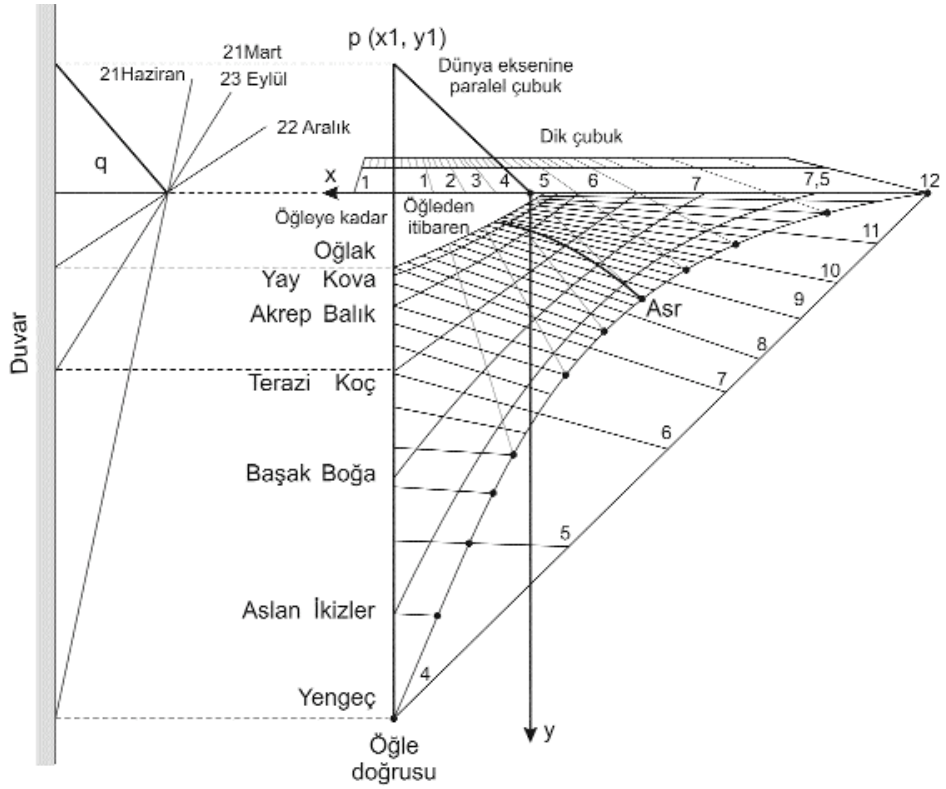

Resim 3. Mihrimah Sultan Camii ikinci güneş saati detay çizimi (Prof. Atilla Bir-Prof. Mustafa Kaçar)

di adet burç çizgisinden meydana gelir. Ayrıca, en üstteki ufuk çizgisinin (saat 12) başlama noktasında bulunan milden radyal olarak dağılan yedi adet burç çizgisi vardır. Zeval çizgisinin dışında ve günbatımı çizgisinin üstünde yer alan bu burç isimleri aşağıda Seretan ile başlayarak yukarı doğru Esed, Sümbüle, Mizan, Akrep, Kavs şeklinde devam ettikten sonra sağa doğru ve gün batımı çizgisinin üstünde Cedi, Delv, Hut, Hamel ve Sevr ile devam ederek Cevza ile sona erer. Milin alt kısmında saat 8.30'dan başlayıp mile doğru hafif bir kavis yapan 'asr' çizgisi bulunur.[17]

Bu burçların alttan ikinci ile üçüncü arasında "hatt-ı zevâl" (öğle çizgisi", milin soluna ise kartuşlar içinde "el-mâzî ani'z-zevâl" (öğleden sonraki saat) ve "el-bâkî ile'z-zevâl" (öğleye kaç saat kaldığı) yazıları bulunur. "El-bâkî " ile başlayan yazının üstündeki 1 rakamı, öğlen namazı vaktine bir saatin kaldığını gösterir. "El-mâzî.." ile başlayan ifadenin üstünde 1'den başlayıp üstteki burçların arasında 8'e kadar devam eden rakamlar, öğle vaktinin üzerinden kaç saat geçtiğini işaret etmektedir. Böylece üstteki sistemde öğle vakti "12" olarak kabul edildiği halde, alttaki rakam dizisinde güneşin batışı, yeni günün başlama saati "12" olarak alınmıştır. (Resim 3)

En uzun gün olan 21 Haziran'da saat 8.30'da başlayan "asr çizgisi" hafif bir ka-

Resim 4-5. Nurbanu Valide Sultan Camii muvakkithanesi

Resim 6-7. Nurbanu Valide Sultan Camii güneş saati

visle mile doğru devam eder. Bu sebeple 21 Haziran'da ikindi saat 6.30'da olduğu halde, günlerin eşit uzunlukta olduğu Başak ve Boğa burçlarının başlama tarihleri olan 21 Ağustos ve 21 Nisan günlerinde saat 9.30'da, en kısa gün olan 21 Aralık tarihindeyse 9.45'te olmaktadır.[18]

2. Nurbanu Sultan Valide-i Atik Camii

Üsküdar'ın yüksek bir tepesi üzerine Sultan II. Selim'in eşi Nurbânu Valide Sultan (1525–1587) tarafından 1570–1583 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırılmış olan Cami tam bir külliye halindedir. Caminin avlusunda güzel bir muvakkithanesi vardır.

Cami avlusunun kıble yönündeki kapının solunda, avlunun güneydoğu köşesinde bulunan muvakkithane iki odadan ibarettir. (Resim 4-5) Günümüzde toplantı salonu ve kütüphane gibi farklı maksatlarla kullanılmaktadır. Sokağa iki pencereyle açılan köşedeki bu oda, aletlerin ve saatlerin bulunduğu esas muvakkithane kısmıdır. Burada mermer kaideler üzerinde üç adet saat olduğu ve bu saatlerin daha sonra camiye kaldırıldığı bilinmektedir.[19] Muvakkithanedeki diğer oda ise muvakkite tahsis edilmiş olmalıdır. Onarımdan geçen ve neredeyse dış cephesi hariç bütün orijinal mimari özelliklerini kaybeden külliyede muvakkithanenin konumlanış biçimi, çevreden geçenlerin büyük pencereler sayesinde içerideki saatleri görebilmelerine imkân sağlayacak şekildedir.

Muvakkithanenin izine Nurbanu Valide Sultan'ın 1582 tarihinde tesis ettiği vakfiyede de rastlamak mümkündür. Vakfiyeye göre, namaz vakitlerini hesaplayıp, müezzine bildirmek üzere buraya bir muvakkit tayin edileceği ve kendisine günde 7 dirhem ödeneceği yazılıdır.[20]

Camide, batı tarafındaki dış avlu duvarının yola bakan kısmında çizilmiş olan üçgen türden bir de güneş saati bulunmaktadır. (Resim 6-7) Ancak saatten bugüne çok az bir şey kalmıştır. Yakın zamanda yapılan bir restorasyonda saatin çizildiği

Resim 8. Kurban Nasuh Camii

taşlar değiştirildiği için çizgilerin büyük bir kısmı tamamen kaybolmuş ve geriye sadece "asr" çizgisini belirleyen yazının baş tarafı ile birkaç çizgi kalmıştır.

3. Kurban Nasuh Camii Muvakkithanesi

Atik Valide Camii'nin inşası esnasında (1570–1583) Mimar Sinan'ın yardımcı mimarı olan Kurban Nasuh Baba, Karacaahmet Civarında kendi adıyla anılan bir dergâh ve mescit yaptırmıştır. (Resim 8) Dergâhın yanına okul ve ayrıca bir de muvakkithane yapılmış ancak daha sonra yıkılmıştır. 19. yüzyılda Rufai Şeyhlerinden Mehmed Nuri Efendi külliyeyi yeniden yaptırmıştır. Kendisinin 1853 (1270) tarihli vakfiyesine göre muvakkithane de dergâh ve mescit gibi bu yıllarda tekrar yapılmıştır.[21] Ancak günümüze muvakkithaneden hiçbir iz kalmamıştır. Camide güneş saati de bulunmamaktadır.

4. Çinili Camii Muvakkithanesi

Sultan İbrahim'in (1640–1648) saltanatının ilk yıllarında Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında inşa edilen külliyenin banisi Kösem Valide Sultan'dır (1590–1651). Cami, Çinili mevkiinde, Ale Caddesi ile Çinçin Hamam Sokağı'nın

Resim 9. Çinili Camii'nde bulunan mekanik saat

Resim 11, 12, 13. Yeni Valide Camii güneş saati

Resim 10. Yeni Valide Camii Muvakkithanesi

birleştiği yerde bulunmaktadır. Süheyl Ünver, Camiye ait bir muvakkithanenin varlığından bahsetmektedir. Ancak muvakkithane günümüze ulaşmamıştır.[22] Cami içinde muhtemelen muvakkithaneden kalma bir adet saat bulunmaktadır. (Resim 9) Camide güneş saati yoktur.

5. Yeni Valide Sultan Camii

1708–1710 yılları arasında Valide Emetullah Rabia Gülnuş Sultan (1647–1715) adına, Sultan III. Ahmed tarafından Mimar Bekir'e yaptırılmıştır.[23] Külliye bir cami, hünkâr mahfili, türbe, sebil, muvakkithane, sıbyan mektebi, dükkânlar, imaret ve çeşmeden oluşmaktadır. Muvakkithane caminin doğusunda kalan çeşme, sebil, türbeden sonra sıranın devamı olarak gelir. (Resim 10) Mimari üslubu açısından külliyeden daha geç bir döneme tarihlenir.[24] Yola bakan cephesi tipik bir muvakkithane özelliği diyebileceğimiz şekilde üç adet büyük dikdörtgen pencereye sahip üç yüzden oluşmaktadır. Küçük kâgir yapının ahşap çatısı kiremit örtülüdür. Mermer söveli, kemerli kapısı üzerine iki satır halinde bir ayeti kerime yazılmıştır. Üsküdar'daki birçok caminin ezan vakitlerini buradan öğrendiği söylenmektedir. Aşağıda bahsedeceğimiz Paşalimanı Camii'ndeki güneş saatini, burada muvakkitlik yapan Ali'nin yaptığı kitabesinden anlaşılmaktadır.[25]

Burada ayrıca bir de güneş saati bulunmaktadır. (Resim 11, 12, 13) Camiin güney-batı duvarında, kapının hemen sağında bulunan saat, üçgen türden güneş saatlerinden olup derin seçkin çizgiler halinde doğrudan doğruya duvar taşlarına çizilmiştir. Üzerindeki mili düşmüş olan cihaz, iki dik çizgiyi birleştiren içbükey-dışbükey kavislerden meydana gelmektedir. Burçları işaret eden bu hatların ortasında ise bahar ve güz dönümlerini gösteren düz bir hat bulunur. Bunları çapraz olarak ikindi vaktini gösteren 'asr' çizgisi kesmektedir. Üzerinde kitabe bulunmayan bu güneş saatinde saat çizgileri de yer almaz. Buna göre çizimin sadece güneşin hangi burçta olduğu ve ikindi vaktini göstermesi maksadıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.[26]

6. Ahmediye Camii Muvakkithanesi

1722 (1134) yılında Eminzade Hacı Ahmet Ağa tarafından yaptırılan cami, eski Ahmediye, şimdiki Gündoğumu Caddesi üzerindedir. Cami, medrese, kütüphane, sebil, iki çeşme ve bir de muvakkithaneden oluşan külliye, eğimli bir arazide oldukça başarılı bir düzende yerleştirilmiştir. Mabedin caddeye bakan cephesine eklenmiş olan, minarenin alt tarafına ve çeşmenin soluna düşen ters beşik çatılı küçük bölümün muvakkithane olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.[27] (Resim 14)

Burası yoldan geçenlerin kolayca içeriyi görebilecekleri şekilde yapılmış iki büyük penceresi olan dikdörtgen planlı bir odadır. Günümüzde atıl durumda olsa da içinin fayansla döşendiği, lavabo eklendiği göz önüne alınarak yakın yıllarda farklı amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Camide ve burada herhangi astronomi aletine rastlanmamıştır. Mimarı bilinmeyen külliyenin vakfiyesi de bulunamamıştır.[28] Camide güneş saati de bulunmamaktadır.

Resim 14. Ahmediye Camii ve muvakkithanesi

Resim 17. Kandilli Camii saati

Resim 15, 16. Fatma Hanım Türbesi ve güneş saati

7. Fatma Hanım Sultan Türbesi

Kaya Sultan'ın 1727–28 (1140) yılında vefat eden kızı Fatma Sultan'ın medfun oluğu Fatma Hanım Sultan Türbesi, Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi Camii'nin sağ tarafında ve kesme taş bir kaide üzerindedir. Devrinin güzel bir örneği olan türbe, kare plânlı ve sekiz poligonal mermer sütunludur. Türbenin çevrelendiği mermerlerden birinin üzerinde bir güneş saati bulunmaktadır. Bugüne sadece demir çubuğu kalan güneş saatinin çizgileri tamamen silinmiştir. (Resim 15, 16).

Hüdaî Mahmud Efendi Asitanesi'nde muvakkithane olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgimiz bulunmamakla birlikte 1215 tarihli bir Hatt-ı Hümâyûn'da buraya Muvakkiti-i Salât tayin edilmesinden burada en azından bir muvakkitin görev yaptığını öğrenmekteyiz.[29]

Resim 18, 19. Ayazma Camii birinci güneş saati

8. Kandilli Camii Muvakkithanesi

Sultan I. Mahmud tarafından 1751 (1165) yılında yaptırılan Kandilli Cami 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan yangında ağır hasar görmüştür. Cami gibi ahşap yapıdaki muvakkithane de bu arada yanmıştır.[30] Kaynaklarda Caminin boğaz yoluna bakan köşesinin iskele tarafında olduğu[31] belirtilen muvakkithaneden günümüzde hiç bir iz kalmamıştır. Cami, 1931'de Vakıflar tarafından yeniden inşa edilmiştir.[32] Muvakkithane içindeki saatlerden biri halen caminin içinde ve çalışır vaziyettedir. (Resim 17) Camide güneş saati bulunmamaktadır. 1927'de kurulan *Başmuvakkitlik* müessesesinin başına geçen ve ilk *başmuvakkit* olan Ahmed Ziya Akbulut'un (1869–1938) bu civarda oturup caminin tekrar inşası ile ilgilendiği ve yakınlarından birinin burada muvakkit olarak görev yaptığı Ahmed Süheyl Ünver tarafından belirtilmektedir.[33]

9. Ayazma Camii

Cami, 1760–1761 yıllarında Sultan III. Mustafa tarafından annesi Mihrişah Emine Sultan (ö. 1732) ile kardeşi Şehzade Süleyman adlarına Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır.

Resim 20, 21. Ayazma Camii ikinci güneş saati

Hadikatü'l-Cevâmi' adlı eserdeki "Caminin diğer padişah camileri gibi levazımatı mükemmeldir. Müstakil muvakkithanesi dahi vardır…" ifadesinden burada hususi bir mekân olarak bir muvakkithane bulunduğunu anlamaktayız. Ancak diğer bazı bölümleri gibi muvakkithane de günümüze ulaşamamıştır.[34] Günümüzde mevcut olmayan bu yapının yeri konusunda kaynaklarda caminin batı tarafında iki oda alabilecek büyüklükteki bir sahadan bahsedilmektedir. [35] A. Süheyl Ünver'in tarifine göre muvakkithanede önce ufak bir avluya girilir. Çok güzel ve berrak alınlıkla çıkık üç pencereli bir odadan başka arkada muvakkite ait bir ufak oda daha vardır.[36] Bu durumda muvakkithanenin iki odalı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayazma Camii'nde muvakkit olarak görev yapan Yahya Muhyiddin Efendi'nin tarikat sikkeli mezar taşı Mehmed Nasuhi Hazretleri haziresinde bulunmaktadır. Mezar taşında şu ibare vardır: *"Hüve'l-Bâkî, merhûm ve mağfûr, el-muhtâc ilâ rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr. Ayazma'da Muvakkit Şeyh Yahya Muhyiddin Efendi. Sene; 1208, 18 Cemaziyelevvel." (18 Ocak 1794)* [37]

Bundan başka Ayazma haziresinde medfun olan Mehmed Seyyid (Said[38]) (ö. 1181) de Ayazma Camii muvakkithanesinde görev yapan muvakkitlerdendir.[39]

Ayrıca Teşrifatçı Akif Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Tarih-i Cülus-ı Sultan Mustafa* adlı eserde Ayazma Camii ile ilgili kayıtlarda muvakkitin maaşının on kuruş olduğu ifade edilir.[40]

Mihrimah Sultan Camii'nde olduğu gibi burada da Camiin kıble duvarında, biri mermer levha üzerine, diğeri doğrudan doğruya duvar taşlarına işlenmiş olan iki ayrı güneş saati bulunmaktadır.

Mihrap duvarında, arkasına yerleştirilen tuğla dolgularla hafifçe batıya bakan birinci güneş saati, hem üçgen, hem de dörtgen türü bünyesinde toplamaktadır. (Resim 18, 19) Yatık dikdörtgen şeklindeki kadranın sol üst köşesine yerleştirilen iki milden biri üçgen, diğeri dörtgen saate kumanda etmekteydi. Bu kadranı dik olarak boydan boya kat eden "öğle çizgisi"nin üst ucunda izi bulunan, fakat şimdi mevcut olmayan uzun milin gölgesi, kadranın alt ve sağ kenarı boyunca

devam eden çizgilere kadar uzanmaktaydı. Üst çizginin meydana getirdiği iki şeritten içteki, üçer çizgiyle on beşer dakikalık dört dilime ayrılmıştır. Dıştaki şeridi kesen her bir çizgi ise öğleden sonraki saatleri göstermektedir. Bunların aralarında 15, 30.. gibi derecelerin ebced hesabıyla harf cinsinden karşılığı yazılmıştır.[41]

Aynı kadranın üzerinde bulunan üçgen saat, burç çizgilerinin varlığı sebebiyle *mürekkep saatler* grubuna girmektedir. Burçları gösteren altısı kavisli, biri düz yedi çizginin uçlarına burçların Arapça isimleri yazılmıştır. Cihazın üzerinde ayrıca "asr-ı evvel" ve "asr-ı sânî" çizgileri bulunmaktadır.

Saat yaz aylarında öğleden sonraki 4.30–12.00, kış günlerinde ise 7.30–12.00 saatleri arasındaki zamanı göstermektedir. Fakat Mihrimah'takinden farklı olarak bunda mile dik olarak uzanan ikinci sisteme ait çizgiler mevcut değildir. Kadranın üst kısmında ve üçgenle dörtgen saatin arasında kalan kısımda üzeri boyandığı için okunamayan bir kitabe bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı bu saati 1177/1763 yılında Yahya isimli birisinin yaptığını belirtir ki bu zate az önce bahsettiğimiz cami muvakkiti Yahya Muhyiddin Efendi olmalıdır.[42]

İkinci güneş saati ise minare kaidesinin güney-batı yüzünde bulunmaktadır. (Resim 20-21) Bugün bu saatin mili bulunmadığı gibi, oldukça bozuk bir satıh üzerine çizilen çizgilerin de ancak bir kısmı fark edilebilmektedir. Bununla birlikte mevcut çizgilerden onun tam şekli hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Kabaca çizilmiş olan bu cihaz yaz ve kış gündönümü eğrileri arasındaki bahar gündönümü çizgisiyle mile dik olarak uzanan düz çizgilerden meydana gelmektedir. Bu çizgilerin her biri on beşer dakikalık zaman dilimlerini göstermektedir.[43]

10. Paşalimanı Camii / Silahdar Abdurrahman Ağa Camii

Cami, Paşalimanı mevkiinde olup 1766 yılında Sultan III. Mustafa'nın Silahdar Ağası Abdurrahman Ağa (ö. 1184/1770) tarafından inşa edilmiş ve II. Mahmud döneminde ciddi bir tamir geçirmiştir. Camide muvakkithane olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Camiin minare kaidesinin batı tarafı duvarına mermer bir levha üzerine işlenmiş dikey türde bir güneş saati bulunmaktadır.[44] Cihaz, basit tür üçgen saatler grubuna girmekte ve şimdi bulunmayan milin hemen altındaki içbükey kış gündönümü kavsi ile dışta sağda, yaz gündönümünü işaret eden dışbükey kavis arasındaki her biri on beş dakikayı işaret eden düz çizgilerden meydana gelmektedir. Saat öğle ile güneşin batışı arasında kalan öğleden sonraki 4.30–12.00 vakitlerini gösterir. Üzerinde ayrıca 'asr' yazısı ve eğrisi ile ikindi vakti çizgisi bulunur. Bu ikindi kavsini ve saat çizgilerini ortada dik olarak kesen düz çizgi ise Terazi ve Oğlak burçlarının ilk günlerine (bahar ve güz başlangıcına) işaret eden ekinoks çizgisidir. (Resim 22, 23, 24, 25)

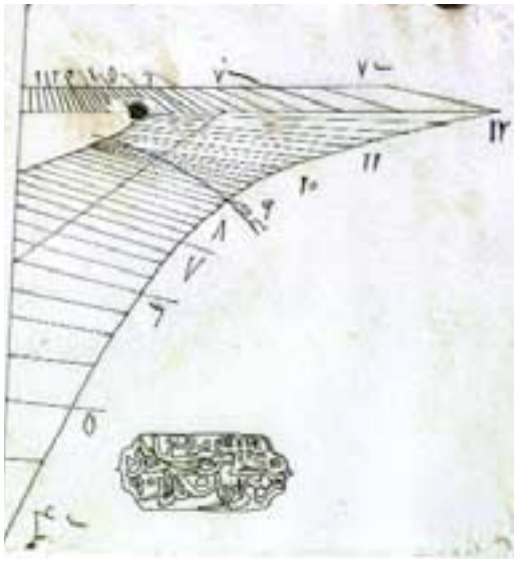

Resim 22, 23, 24, 25. Paşalimani Camii ve güneş saati

Milin hemen üstünde bir şerit içerisine sağa doğru hafifçe çapraz olarak çizilmiş düz ve kısa hatlar bulunmaktadır. Bunların üzerinde ise 1'den başlayıp 8'de sona eren rakamlar vardır. Bu rakam düzeninde öğle vakti 12 olarak kabul edilmiştir. Bu saatlerin her biri yine öbüründe olduğu üzere üçer çizgiyle on beşer dakikalık zaman dilimlerine ayrılmıştır.[45] Saatin hemen altında girift bir sülüsle yazılmış Arapça kitabede "Resemehu Ali el-Muvakkit bi-câmi'-i Cedîd der-Üsküdar" yazısı bulunmakta ve bu güneş saatinin Üsküdar'daki Yeni Cami muvakkiti Ali tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

Resim 26, 27. Selimiye Camii muvakkithanesi

11. Selimiye Camii Muvakkithanesi

Külliye, Sultan III. Selim tarafından cami, hamam, okul, muvakkithane, çeşme ve sebille birlikte, kapı kitabesine göre 1805 (1219) yılında yaptırılmıştır.[46] Muvakkithane avlu kapısının iki yanında yer alan odalardan sağ köşesinde bulunmaktadır. (Resim 26-27) Dikdörtgen planlı, tonozlu bir odanın avluya bakan bir köşesi yumuşatılarak yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır. İki yanında ise düz lentolu birer pencere daha bulunur. Muvakkithanenin külliye dışına bakan yönü sağırdır; pencerelerin tümü sokağa değil, avlunun içine bakmaktadır.

20. yy başlarında artık yavaş yavaş işlevini yitiren birçok muvakkithane gibi burası da başka amaçlarla kullanılmıştır. Önceleri gasilhane olan bu yer, günümüzde Selimiye kışlasına ait ufak bir depo olarak kullanılmaktadır. Camide güneş saati bulunmamaktadır.

12. Beylerbeyi Camii

Sultan I. Abdülhamid (1774–1789) tarafından 1778 yılında inşa ettirilen camiye 1810–1 yılında Sultan II. Mahmud tarafından bazı ilaveler yapılmıştır. Bunlardan birisi de muvakkithanedir. (Resim 28) Yapının dört cepheli çeşmesi ve muvakkithanesi de bu dönemde eklenmiştir. [47]

Çeşme için deniz kıyısı tercih edilirken muvakkithane külliyenin güney-batısına gelecek şekilde içeriye doğru yerleştirilmiştir. İki katlı yapı farklı mimari biçimiyle dikkat çeker. Yarım daire ve dikdörtgen şemanın birleşimi olan planda alt kat muvakkithane üst kat da sıbyan mektebi olarak hizmet vermiştir.[48] Geniş ve dikdörtgen pencereleriyle dışa açılan yarım daire saatlerin bulunduğu, dikdörtgen kısım ise muvakkitin çalışma ofisi olarak kullandığı alan olmalıdır. Zemin kat ile birinci kat arasında dolaşan silmenin altında muvakkithanenin yapıldığı tarihi ihtiva eden bir kitabe yer almaktadır:

Resim 28. Beylerbeyi Camii muvakkithanesi

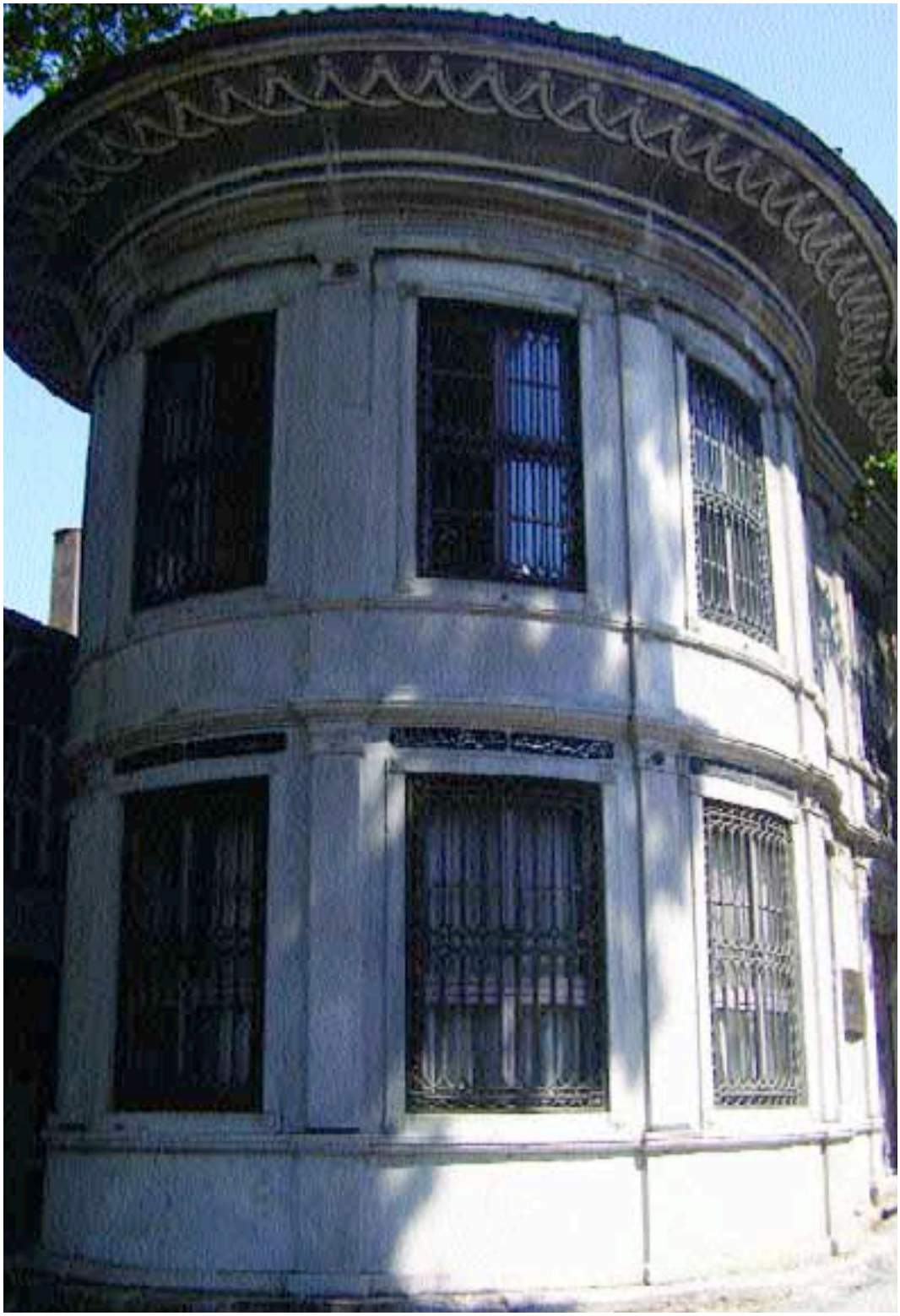

Resim 29. Beylerbeyi Camii güneş saati

Kevakible müzeyyen etti İzzet burcu tarihin
Muvakkitle hem resmi sipihr oldu zemin üzre.[49]

Camide ayrıca bir de güneş saati bulunmaktadır. (Resim 29) Caminin kıble duvarının taşlarına kazınan dikey türdeki güneş saati fazla teferruatlı olmayıp *üçgen şeklindeki saatler* grubundandır. Güneş saati, halen üzerinde bulunmayan mil deliğinin hemen yanındaki içbükey kış gündönümü ve sağ taraftaki daha uzun ve derin kavisli dışbükey yaz gündönümü eğrisi arasındaki paralel çizgilerden meydana gelmektedir. Ayrıca, saat başlarını ve on beşer dakikalık zaman dilimlerini gösteren bu çizgileri, ortada çapraz olarak kesen bahar ve güz dönümlerine ait düz bir çizgi daha vardır. Milin biraz solunda aşağı doğru dik olarak inen öğle çizgisi ile onun sağında yere paralel olarak uzanan ufuk hattını en sağda çapraz olarak birleştiren düz bir çizgi vardır. On beşer dakikalık zaman dilimlerini gösteren çizgiler yaz-gündönümü eğrisine kadar ulaştığı halde 5–12 saatlerini gösteren saat çizgilerinin bu çapraz çizgiye kadar ulaştığı görülmektedir. İkindi vaktini gösteren "asr" çizgisi bu saatte de bulunur. Yaz-gündönümü çizgisi üzerinde saat 8.40'da başlayıp kış-gündönümü çizgisi üzerinde saat 9.45 noktasında sona eren ve 'asr' yazısı ile takdim edilen eğri, ikindi vaktini gösterir. Saatin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmaz.[50]

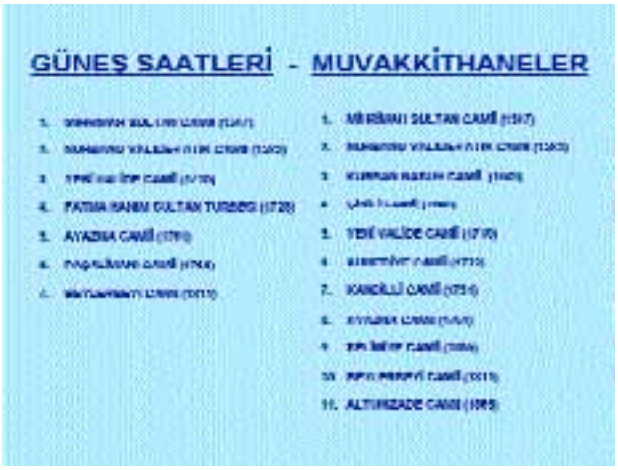

Resim 30. Üsküdar muvakkithaneleri ve güneş saatleri listesi

13. Altunizade Camii

İsmail Zühdü Paşa'nın (1805–1889) 1865 yılında yaptırdığı caminin müştemilatına dâhil olan muvakkithane günümüze ulaşmamıştır. Fahreddin Kerim Gökay Caddesi üzerinde bulunan ve caminin son cemaat yeri ile avlu ihata duvarı arasında kalan üçgen alanda olduğu bilinen yapı[51] daha muvakkithaneler kapanmadan, İsmail Zühdü Paşa'nın ölümünden sonra bakımsız kalmış ve harap olmuştur[52]. Muvakkithaneye ait saatler camide bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı devletinden günümüze değin yapılan muvakkithanelerin binaları istimlâk ve ilgisizlik yüzünden ya tamamen yıkılmış yahut camilere ait birer lojman veya depo olarak kullanılmış ya da kaderine terk edilmiştir. Genel olarak muvakkithaneler, diğer pek çok Osmanlı müessesesi gibi kapatıldıktan sonra büyük bir yağmaya kurban gitmiştir. Bazılarının binası halen ayakta olmasına rağmen, içindeki, astronomi aletleri ve saatlerin çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiş, bağlı oldukları camilere nakledilmiştir. Her birinde çok kıymetli mekanik saatler, usturlap ve rubu' tahtası gibi astronomi aletleri ve değerli yazma eserler bulunan büyük mirastan sınırlı sayıda eser kalmıştır. Çoğu muvakkithanede eski büyük saatlerin konulması için yapılmış mermer kaidelerden ve bazı camilerin duvarlarındaki güneş saatlerinden başka iz kalmamıştır.

Tebliğimizde ifade ettiğimiz üzere Üsküdar'da toplam yedi adet güneş saati ve beş adet de muvakkithane bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olmayanlarla birlikte tespit edilen muvakkithane sayısı on birdir. Bu sayının tespit edilmeyenlerle birlikte ele alınıldığında daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Tespit

edilen muvakkithanelere bakıldığında muvakkithanelerin daha ziyade on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda inşa edildikleri görülmektedir. (Resim 30) Beş asırdan uzun süre devletin her tarafında bulunan ve astronomi tarihi açısından son derece mühim bir faaliyette bulunan bu binalardan en azından birinin müze olarak düzenlenmesi, gerçek halini geleceğe taşıması açısından oldukça önemli bir görev olarak ilgilileri beklemektedir.

DİPNOTLAR

[1] A. Sayili, *The Observatory in İslâm,* Ankara 1988, s. 348; Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemevleri 'Muvakkithaneler", *Osmanlı* (ed. Guler Eren ve diğerleri), Ankara 1999, VIII, 664–675.

[2] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, II, 587.

[3] A. Sayılı, *The Observatory in İslâm*, Ankara 1988, s. 348; İ. Parmaksızoğlu, "Muvakkit", *Türk Ansiklopedisi*, XXV, 6.

[4] Bu müessesenin ayrı bir kurum haline gelmesi, Emevi devleti zamanında Şam'daki Büyük Emevi Camii Muvakkithanesi ile olmuştur. Sayılı, *Observatory*, s. 245; E. Behnan Şapolyo, "Muvakkithaneler", *Önasya*, Ankara 1969, IV, 10–11.

[5] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun, No. 15462; Müneccimbaşılığın Sultan Mehmed Saatçisi Hasan'a verilmesi hakkında ruûs, BOA, A. RSK, 1519–68, 18 Şaban 1060, s. 74.

[6] Wolfgang Meyer, *İstanbul'daki Güneş Saatleri*, İstanbul 1985, s. 65–71, 79-81; C. E. Arseven, *Türk Sanat Tarihi*, İstanbul, I, 235.

[7] Bayezid Camii'nin ilk muvakkiti Muhyiddin Arab, 1508'de telif ettiği bir risaleyi padişaha takdim etmiş ve karşılığında 3000 akça caize almıştır (R. M. Meric, "Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazıt Camii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi,* 2 (1957), Ankara 1958, s. 20.

[8] Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları I,* İstanbul 1996, s. 159–207.

[9] *Kandilli Rasathanesi El Yazmaları 1: Türkçe Yazmalar* (Proje sorumlusu Günay Kut; hazırlayanlar Hatice Aynur, Cumhure Üçer, Fatma Büyükkarcı Yılmaz), İstanbul 2007.

[10] *Süleymaniye Vakfiyesi* (haz. K. E. Kürkçüoğlu), Ankara 1962, s. 34.

[11] A. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı,* İstanbul 1946, s. 61.

[12] http://www.insiyatifprojesi.net/01/heybe/heybe005-camidegunessaati.htm

[13] M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 261.

[14] *A. Süheyl Ünver'in İstanbul'u* (haz. İsmail Kara ve öte.), İstanbul 1996, s. 181.

[15] Yahya Muhyiddin Efendi (ö. 18 Cemaziyülevvel 1208/18 Ocak 1794) Ayazma Camii'nde muvakkit olup orada da bir adet güneş saati yapmıştır. Mehmed Nasuhi Hazretleri haziresinde medfundur.

[16] Atilla Bir, "Zamanı Belirlemeye Yarayan Aletler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu, 16. Yüzyıl Teknolojisi* (ed. Kâzım Çeçen), İstanbul 1999, s. 231–272.

[17] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri,* s. 64–65.

[18] Nusret Çam, *gös. yer.*

[19] A. Süheyl Ünver, *Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler,* Ankara 1975, 236.

[20] www.sadibayram.com

[21] M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I, 247.

[22] Ünver, *Muvakkithaneler,* 240.

[23] Aynı zamanda Üsküdar Kadısı olan Müneccimbaşı Mehmed Efendi'nin, teşrifat kurallarının dışına çıkılarak, cami temeline ilk harcı koyan kişi olması ilginç bir ayrıntıdır. Fındıklı Mehmet Ağa'nın *Nusretname* adlı

eserinden : "…bu münâsebetle Şa'banın 23. Çarşamba günü (7 Kasım 1708) padişahın emri üzerine vezirler, şeyhler, ulema ve ileri gelenler toplu olarak inşaat sahasına gelmişler, Sultan Bayezid şeyhi Yenibahçeli Ahmed Efendi'nin duasından sonra, Üsküdar Kadısı Müneccimbaşı Mehmed Efendi temele ilk harcını koymuştu. Halbuki bu törende Valide Sultan Padişahı vekil tayin etmiş olduğuna göre temele harcı koymak hem töre hem de uğur bakımından ona düşerdi." M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I, 387.

[24] Nadide Seçkin, "Yeni Valide Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1994, VII, 470.

[25] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, s. 99–100.

[26] *a.g.e.,* s. 86.

[27] Mehmed Raif, *Mir'at-ı İstanbul* (yay. haz. Hatice Aynur-Günay Kut), İstanbul 1996, s. 149; Ünver, *Muvakkithaneler,* s. 234; M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I, 66–67.

[28] İ. Aydın Yüksel, "Ahmediye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, I, 136.

[29] Üsküdar Hüdâyî Mahmud Efendi Asitanesi'ne Şeyh Şehabettin Efendi'nin istidası ile muvakkit-i salât tayini temenni edildiğine dair yapılan muvakkit tayini için telhis üzerine III. Selim'in emrini havi 1215 tarihli bir Hatt-ı Hümâyûn, BA, Hatt-ı Hümâyûn, No. 15462.

[30] M. Celalettin Atasoy, *Kandilli'de Tarih*, İstanbul 1982, s. 28.

[31] Atasoy, *a.g.e.,* 28.

[32] Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* Ankara 1987, II, 35.

[33] Salim Aydüz, "Akbulut, Ahmed Ziya", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,* İstanbul 1999, I, 176-177; Ünver, *Muvakkithaneler,* s. 243.

[34] Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, I, 471.

[35] Ünver, *Muvakkithaneler,* s. 236.

[36] Ünver, *aynı yer,* 236.

[37] İsmail Hakkı Avcı, "Mehmed Nasuhi Hazretleri Haziresi ve Mezar Taşları", www.sanatalemi.net

[38] M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I, 87.

[39] İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi,* İstanbul 1976, 103.

[40] Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I, 86.

[41] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri,* s. 91.

[42] İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi,* I,103.

[43] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri,* s. 91.

[44] Hafız Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansarayi, *Hadikatül'l-Cevami' - İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar* (yay. haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 587–88; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* II, 52. Tahsin Öz, güneş saatinin de 1766 tarihli olduğunu ileri sürer. Ancak saatin üzerinde tarih bulunmaz.

[45] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri,* s. 99.

[46] Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1994, VI, 512.

[47] Selçuk Batur, "Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1994, II, 203.

[48] Server Dayıoğlu, "İstanbul'un Muvakktihaneleri", *İstanbul,* 13 (1995), 37.

[49] Keçecizâde İzzet Molla'nın tertiplediği bu tarih kitabesi astronomiye ait terimlerle hazırlanmıştır. Ünver, *Muvakkithaneler,* s. 238.

[50] Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri,* s. 96–97.

[51] Hakan Arlı, "Altunizade Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1994, I, 232.

[52] Ünver, *Muvakkithaneler,* s. 235.

Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Kurulmuş Kütüphaneler

YRD. DOÇ. DR. TÛBA ÇAVDAR
Marmara Üniversitesi

Gérard de Nerval, Üsküdar'ı anlatmaya "Üsküdar, Boğaz'ın öte yakasında, rakibi İstanbul gibi, gökyüzünü kubbeleri, minareleri ve köşkleriyle süsleyerek haşmetli bir görünümle beliriyor" diye başlar.[1] Üsküdar, Osmanlının iskânıyla birlikte "karşı yakadan" farklı gelişen, İstanbul'un diğer semtlerine benzemeyen, sanatkârlarıyla, edipleriyle ve onlara ilham kaynağı oluşuyla, "Batıdan" bakışlar için olduğu kadar, Osmanlı için de hep özel bir mekân olmuştur.

Üsküdar'da kurulmuş Osmanlı dönemi vakıf kütüphaneleri incelendiğinde, mevcudiyetlerinin XVI. yüzyıldan itibaren başladığı görülür. Vakıf kütüphaneleri, genel özelliklerine uygun olarak, daha ziyade bir ibadet ve/veya eğitim kurumu içinde yer almışlardır. Üsküdar'daki kütüphaneler de en çok camilerde kurulmuştur. Müstakil binası olan kütüphanelere de rastlanmaktadır. Kütüphanelerin vakfiyeleri mevcut ise, kuruluş tarihlerini, işleyişlerine ilişkin belirlenmiş kuralları; personel sayısı, aldığı ücretler ve görevlerini, bağışlanan kitap sayısını ve bazen niteliklerini, ödünç vermeye ilişkin konmuş kuralları ve kütüphaneye dair diğer özellikleri öğrenmek mümkün olabilmektedir. Ancak, vakfiyeleri günümüze ulaşmamış ise, o zaman başka arşiv kayıtlarından, kitap ve süreli yayınlardan hareketle kütüphaneye ilişkin bilgilerin bulunması söz konusu olmaktadır.[2] Ancak şunu unutmamak gerekir ki vakfiyeler, kütüphanelerin nasıl çalıştığını değil, ne şekilde işletilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kütüphanelere ad verme biçiminin değişimi, özellikle XIX. yüzyılda kurulmaya başlanan vakıf dışı kütüphanelerle kendisini göstermeye başladığı için (Kütübhane-i Umumî, Millî Kütüphane, Memleket Kütüphanesi…gibi) Üskü-

dar'da kurulmuş vakıf kütüphaneleri, genel temayüle uygun olarak, kurucularının, bazen de içinde yer aldıkları kurumun adıyla anılmışlardır

III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan (Atik Vâlide Sultan), Toptaşı'nda yaptırdığı külliyesinde, 1582 tarihli vakfiyesi ile bir de kütüphane kurmuştur. Kütüphanenin hâfız-ı kütübüne günlük 3 akçe ücret ve iki öğün yemek verilmektedir. Kütüphane sadece medresenin müderrislerine ve şeyhine açıktır.[3] Kütüphane koleksiyonunun zenginleşmesinde III. Murad'ın annesinin kütüphanesine yaptığı bir miktar kitap bağışı da rol oynamıştır.

Ayrıca, Kemankeş Emir Hoca diye bilinen Şeyh Abdulkadir Efendi, Eylül 1730 tarihinde bazı şartlar dâhilinde ödünç kitap verilebileceği de ifade ettiği vakfiyesiyle, kitaplarını bu kütüphaneye vakfetmiştir.[4]

Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'daki külliyesinin vakfiyesinde (956/1549), hâfız-ı kütübün günlük 2 akçe ücret aldığı bildirilmektedir.[5] Vakfiyede hâfız-ı kütübün görevleri tanımlanırken, medrese mensuplarına istedikleri kitapları bekletmeden vermek yanında, çoğu günlerde kitapların tozunu almak şeklinde bir görev daha eklenmiştir. 1595–1596 tarihinde 3 akçe günlük ücret aldığı anlaşılan hâfız-ı kütübün ölümü üzerine yerine camiin 10 akçe günlük ücreti olan imâmlarından biri tayin edildiği de tesbit edilmiştir. Yine aynı camiin 1629–1630 tarihli muhasebe defterine göre, bu tarihte camideki hâfız-ı kütüblük görevini şeyh efendi yapmaktaydı.[6]

Mihrimah Sultan Camii içinde Yusuf Ağa tarafından 377 kitaptan oluşan bir kütüphane kurulduğu, bu kitaplardaki vakıf mühürlerinden anlaşılmaktadır. Kütüphanenin vakfiyesi bulunmadığından, kuruluş tarihi, personeli ve kütüphanenin işleyişi ile ilgili ayrıntılı bilgi edinemesek de 7 1682 tarihinde bu kütüphanenin bir hâfız-ı kütübü olduğunu Davud Efendi b. Abdulhalim'in bu kütüphaneye yaptığı kitap vakfından öğrenmek mümkündür. Valide Sultan-ı Cedid imamı Davud Efendi b. Abdulhalim, 40 kitabını Mihrimah Sultan camiindeki Yusuf Ağa kitapları dolabına konulmak üzere Rebiülahir1093/Nisan 1682 tarihinde vakfederek, Yusuf Ağa kitaplarının hâfız-ı kütübüne de bir akçe ek ücret tayin etmiştir.[8]

Aziz Mahmud Hüdâyî, Üsküdar'da yaptırdığı camiine 1606 tarihli vakfiyesiyle 101 kitap vakfetmiş ve bu eserlerden "âlim ve arif" olan herkesin faydalanabileceğini ancak ödünç vermenin kesinlikle yasak olduğunu bildirmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî, 1628 tarihli vakfiyesinde de ödünç verme ile ilgili şartını tekrarlamıştır.[9]

Türbelerde kurulan kütüphanelerin bir örneğine Üsküdar'da da rastlamaktayız. 1629 yılında ölen sadrazam Halil Paşa, Üsküdar'daki türbesinde günlük 8 akçe ücret alan bir hâfız-ı kütübün görev yaptığı bir kütüphane kurmuştur.[10]

Halil Paşa Türbesi ve Kütüphanesi (sağ sayfa)

Darüssaâde Ağası Yakub Ağa, kitaplarını 1680-81 tarihinde Üsküdar'da Kapı Ağası Camii civarında yaptırdığı dershanesine vakfetmiş[11] ve hâfız-ı kütübüne de günlük üç akçe ücret tayin etmiştir.[12]

17. yüzyılda Üsküdar'da kurulduğu bilinen medrese kütüphanesi, şeyhülislâm Minkarî-zâde Yahya Efendi'nin Üsküdar'da yaptırdığı medresesinde, oğlu

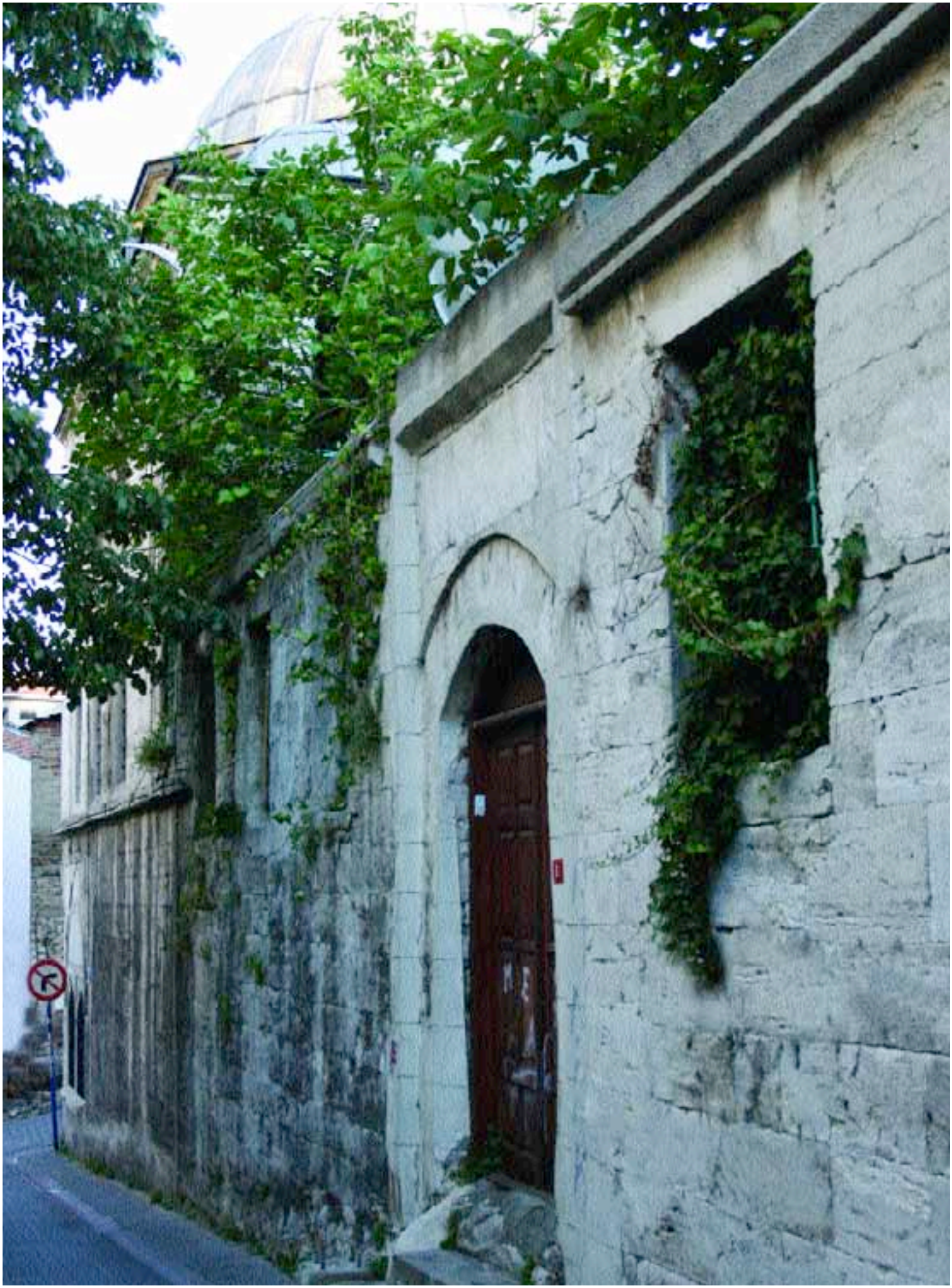

Ahmediye Camii eski kütüphane binası

tarafından tesis edilmiştir. Müftü-zâde Abdullah Efendi, babasının yaptırdığı medresenin bir odasında, 1688 tarihli vakfiyesiyle, 425 kitap mevcutlu bir kütüphane kurmuştur.[13]

III. Ahmed'in, annesi Gülnûş Valide Sultan için Üsküdar'da yaptırdığı ve 1712 tarihinde ibadete açılan camide, Süleymaniye Kütüphanesi Gülnûş Valide Sultan bölümündeki bazı kitapların üzerinde bulunan vakıf kayıtlarına göre, "talebe-i ulûm"un istifadesi için küçük bir koleksiyona sahip bir kütüphane bulunmaktaydı.[14]

Şehit Ali Paşa'nın şehadetinden hemen sonra malları ile birlikte kitaplarının müsadere edilmesine dair süreç, bazı araştırmacılar tarafından, belgelerin ışığında ve sonraki uygulamalar dikkate alınmadan incelendiğinde, bilim tarihimiz açısından hatalı yargıların oluşmasına ve tekrar yoluyla yaygınlaşmasına yol açmıştır.[15]

Şehid Ali Paşa, Kuzguncuk'ta Istavroz semtinde bulunan yalısında kurduğu kütüphanesi için günlük 6 akçe ücretle bir hâfız-ı kütüb ve günlük 4 akçe ücretle bir nâzır ta'yin etmiştir. Şehit Ali Paşa vakfiyesinde, kitaplardan kütüphanede faydalanılmasını ve kullananların da kendisine dua etmesini istediğini belirtmektedir.[16]

Tersane Emini Ahmed Ağa'nın Ahmediye'de yaptırdığı külliyede bulunan kütüphanenin vakfiyesi 1727 tarihlidir ve sadece kütüphane odasına Şami

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi avlu giriş kapısı

Mehmed Efendi tarafından 50 kitap konulduğu bildirilmiştir. Ayrıca, yine bu dönemde gerçekleştiği bilinen 15 ciltlik kitap bağışı, Atik Valide dârüşşifası ikinci tabibi Mehmed Efendi b. Şeyh Mustafa tarafından 1734 yılında Şeyh camiine yapılmıştır.[17]

Şeyhülislam Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin Sultantepe'de camiinin mihrap duvarının arkasında 1144/1731 tarihinde bağımsız olarak inşa ettirdiği binada, bir kütüphane kurduğu bilinmektedir.[18] Özer Soysal, kütüphanenin kuruluş tarihinin araştırmacılar tarafından farklı verildiğine (1730 ve 1735) işaret etmekte ve çalışmasında kütüphane binasından geriye kalanların fotoğraflarını ve binanın mimari özelliklerini ayrıntılı olarak vermektedir.[19]

Üsküdar'da kurulmuş müstakil kütüphanelerin belki de en bilineni Hacı Selim Ağa kütüphanesidir. 1782 yılında kurulan kütüphane, kitap deposu ve okuma salonundan oluşan çift mekânlı bir yapıya sahiptir. Hacı Selim Ağa, kütüphanesi için bütün gün kütüphanede olmalarını şart koştuğu 3 hâfız-ı kütüb tayin etmiş, bunlardan ikisinin aynı zamanda kütüphanede ders okutmakla da görevli olacakları için, tayinleri öncesinde şeyhülislam tarafından sınava tabi tutulmalarını istemiştir. Kütüphanede ayrıca 2 yamak ile 1 de mücellid görevlendirilmiştir. Hâfız-ı kütüblerden ders okutacaklara ek ücret tayin edildiği gibi, kütüphanenin yıllık sayımını yapacak kütüphanenin bağlı olduğu nezaretten gelecek müfettişe de 30 kuruş tahsis etmiştir. Hacı Selim Ağa, kitaplardan kütüphane içinde faydalanılacağını, ödünç kitap verilmeyeceğini de vak-

fiyesinde belirtmiştir. Hacı Selim Ağa'nın oğlu Mehmed Emin Efendi de, 1221/1806 tarihinde, babasının kütüphanesinin gelirlerini artırmak için bazı ek vakıflar yapmıştır.[20]

Celvetiyye meşâyihinden Mehmed Hasib Efendi, 1794 tarihinde Üsküdar'da yaptırdığı tekkesine bir yıl sonra yaptığı 74 kitaplık bağışla bir kütüphane kurmuş, kitapların korunmasıyla da tekke şeyhini görevlendirmiştir.[21]

Dâhiliye Nazırı Mehmed Said Pertev Paşa'nın, Çiçekçi'deki Selimiye nakşibendî dergâhında kurduğu kütüphanenin vakfiyesi 1836 tarihlidir. Devrin kütüphanelerinden daha yüksek bir maaşla iki hâfız-ı kütüb görevlendiren Pertev Paşa, hâfız-ı kütüblerin tekke mensupları arasından seçilmesini şart koşmuştur. Bu şartına bağlı olarak birinci hâfız-ı kütüblüğe tekkenin şeyhi İbrahim Hayrani Efendi'yi, ikinci hâfız-ı kütüblüğüne de şeyhi Ali Behçet Efendi'nin akrabalarından Hattat İbrahim Efendi'yi tayin etmiştir. Zengin bir koleksiyona sahip olan kütüphanenin hergün açık olacağı, cildi tamir edilecek kitaplara dair masrafın da vakfın gelirlerinden karşılanacağı vakfiyesinde belirtilmiştir.[22]

Uzun yıllar varlıklarını sürdürmüş bu kütüphaneler, geçen zamana bağlı olarak koleksiyonlarını yeni kitap bağışlarıyla arttırmışlarsa da özellikle XIX. yüzyılda görülen eğitim kurumlarındaki çözülme, kütüphanelere de yansımıştır. Mevcut kütüphaneler, değişen, değişmek isteyen ve/veya değişime zorlanan aydın kesimin, dolayısıyla kütüphane okurunun farklılaşan isteklerini ve bekledikleri hizmeti karşılayamaz hale gelmeye başlamıştı. Bu hizmetin eksikliğini, koleksiyonun nitelik ve niceliğinde aramak mümkün olabileceği gibi, "âlim kütüphaneciler" yerine "sıradan", nitelikleri bir vakıf kütüphanesinin koleksiyonunu bilmeye, anlamaya ve okuruna tavsiye etmeye yetmeyen kütüphanecilerin bir bakıma "zorunlu" istihdamlarında da aramak mümkündür. Bu kütüphane görevlilerinin bir de maaşları düşük olunca, kütüphaneler, başka işlerde çalışan personelin yerinde olmayışı yüzünden kapalı kalmaya da başladılar. Devrin gazetelerinde bu konuda yapılmış haberlere, şikâyetlere sıklıkla rastlanmaktadır. Kütüphanelerin bağlı oldukları nezaretlerin denetimleri sıklaştırarak, nitelikli kütüphanecileri kütüphanelerde istihdam etmeye çalışarak önüne geçmeye çalıştığı bu durum, bazı zamanlarda etkili olmuşsa da yapılan çalışmaların sürekli olmayışı, çözümleri de etkinleştirememiştir. İstanbul'daki bazı kütüphanelerin yıllık okuyucu sayılarının duyurulduğu bir gazete haberinde[23] bir dönem (1909 yılında) kapalı kaldığı bilinen Aziz Mahmud Hüdayi kütüphanesinin, 1924 yılında okuyucu sayısı 611 kişi olarak tesbit edilmiştir. Bu sayı, Millet kütüphanesi için 5412'dir. Aradaki farkı anlamlandırmak ise çok zor değildir. Bu tamamen koleksiyonların yapısıyla, kütüphanenin hizmet verdiği kesim ile ilgilidir. Modernleşme döneminde, kütüphanelerin iyileştirilmesine yönelik pek çok teklif gündeme gelmişse de, Cumhuriyet döneminde yapılan yeni düzenlemeler ve çıkarılan kanunlar neticesinde, bu tarihe kadar varlıklarını sürdürebilmiş Üsküdar kütüphanelerin çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesinde kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

Tarih	Kurucu	Yer	Kütüphanenin bulunduğu yer
1549	Mihrimah Sultan	Üsküdar	camii
1582	Nurbanu Sultan	Atik Valide kulliyesi, Toptaşı	kulliye
1606	Aziz Mahmud Hüdâi	Doğancılar	camii*
1629	Sadrazam Halil Paşa	Üsküdar	türbe
1681	Darüssaâde Ağası Yakub Ağa	Kapı Ağası Camii civarında	dershane
1682	Davud Efendi b. Abdulhalim	Mihrimah Sultan camii Yusuf Ağa koleksiyonu	camii
1688	Mufti-zâde Abdullah Efendi	Üsküdar	medrese
1712	Gülnüş Valide Sultan ?	Üsküdar	camii
1715	Şehid Ali Paşa	Kuzguncuk/ Istavroz	yalı*
1727	Şeyhi Mehmed Efendi	Ahmediye	kulliye*
1730	Şeyh Abdulkadir Efendi (Kemankeş Emir Hoca)	Atik Valide Camii	camii
1731	Şeyhülislam Mirza zâde Şeyh Mehmed Efendi	Sultantepe	müstakil bina*
1734	Mehmed Efendi b.Şeyh Mustafa	Üsküdar	camii
1782	Tersâne-i âmire emini Hacı Selim Ağa	Üsküdar	müstakil bina
1795?	Mehmed Hasib Efendi	Usküdar	tekke
1836	Mehmed Said Pertev Paşa	Selimiye	tekke*
1900	Lutfü Bey	Azı Mahmud Hüdâî Tekkesi / Doğancılar	müstakil bina
?	Yusuf Ağa	Mihrimah Sultan Camiinde dolap	camı
			*müstakil mekânı olan kütüphaneler

Üsküdar'da ve yakın çevresinde, muhtemelen -maalesef pek çoğu sahiplerinin vefatı ardından çeşitli sebeplerle heba olup gitmiş- dönemin edebiyat, sanat ve fikir adamlarının evlerinde bulunan kişisel kütüphaneleri de vardı. Mesela, bazıları hayatlarının belli dönemlerinde de olsa- Ahmet Cevdet Paşa Beylerbeyi'nde, Ali Suavi Üsküdar'da, Recaizade Ekrem Vaniköy'de, Abdülhak Hamid Tarhan Üsküdar'da Ahmet Vefik Paşa ve Abdülhak Şinasi Hisar Rumelihisarı'nda, Ahmet Mithat Beykoz'da yaşamıştır.[24] Ayrıca yakın zamanlar-

da yaşamış, bazıları şükür ki hala hayatta olan çok değerli Üsküdar'lı sanatkâr, edebiyat ve fikir adamlarımızın da kökleri Osmanlıya dayanan kütüphaneleri olduğunu biliyoruz, duyuyoruz.

Ümidimiz odur ki bu kütüphaneler, kaybolmadan, bütünlüğü bozulmadan sahiplerinin fikir ve sanat dünyalarını yansıtan aynalar olarak gelecek kuşaklara aktarılabilirler.

DİPNOTLAR

1 Gérard de Nerval, *Doğu'da Seyahat* (çev. Selahattin Hilav), İstanbul 2004, s. 604.

2 Bu çalışma sırasında, Prof. Dr. İsmail E.Erünsal'ın *Türk Kütüphaneleri Tarihi* adlı eseri, kütüphanelerin tarihini birincil belgelere dayanarak ve konuyla ilgili çalışmaları analiz ederek vermesinden dolayı öncelikle kullanılmıştır. Prof. Dr. Özer Soysal'ın *Türk Kütüphâneciliği* adlı 6 ciltlik eseri, konuyla ilgili tartışmalar, değerlendirmeler, diğer kaynaklar ile görsel malzemeyi de sunması açısından, başvurulan diğer önemli bir kaynak olmuştur.

3 İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara 1988, s. 50.

4 *a.g.e.,* s. 83, 258.

5 *a.g.e.,* s. 171 dn 260.

6 *a.g.e.,* s. 147, 163.

7 *a.g.e.,* s. 116.

8 *a.g.e.,* s. 67. Erünsal, bu kütüphaneye Cemaziyelevvel 1136/ Ocak 1724 tarihinde bir hâfız-ı kütüb tayini için şu kaynağı işaret etmektedir; BOA. Ruus 34, s. 464.

9 H.Kâmil Yılmaz "Vakfiyelerin dilinden Hüdayî Mahmud Efendi Vakfı" *Üsküdar Sempozyumu II, 12-13 Mart 2004 Bildiriler,* İstanbul, 2005, I, 175, 180-181. Burada kurulmuş 1900 tarihli Lütfi bey kütüphane hakkında ayr. bkz. Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, Ankara 1999, VI, 213–219.

10 Erünsal, *a.g.e.,* s. 172, dn. 264.

11 Nimet Bayraktar, "Üsküdar Kütüphaneleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, XVI, s.50.

12 Erünsal, *a.g.e.,* s. 56.

13 *a.g.e.,* s. 68.

14 *a.g.e.,* s. 69.

15 Bu konuda bk. İsmail E. Erünsal "Şehit Ali Paşa"Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphane ve Müsadere Edilen Kitapları", *Kütüphanecilik Dergisi: Belge, Bilgi, Kütüphane Araştırmaları*, İstanbul 1987, I, 79-87.

16 Erünsal, *a.g.e.,* s. 71-72

17 Erünsal, *a.g.e.,* s. 82-83, 96.

18 Erünsal, *a.g.e.,* s. 83.

19 Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği,* Ankara 1999, VI, 458–462.

20 Erünsal, *a.g.e.,* s. 110, 121, 158, 166, 168, 182, 188, 206, 211, 261. Hacı Selim Ağa kütüphanesinin mimari özellikleri, planları ve kütüphane vakfına dair diğer fotoğraf, belge ve kayıtlar için ayrıca bk. Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği,* Ankara 1999, V, 278–290.

21 Erünsal, *a.g.e.,* s. 122.

22 Erünsal, *a.g.e.,* s. 127-128, 160, 188, 239 dn 692, 267. Bu kütüphaneye dair fotoğraf ve mimari çizimler için ayrıca bk. Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, Ankara 1999, VI, 71–74.

23 *Vatan,* 10 Kanun-ı Sâni 1924, 270, s. 2.

24 Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul 2005, s. 267-283.

XVIII. Yüzyıldan Bir Kebikeç: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi

SELDA SERT
Araştırmacı

Büyülü bir âleme açılan kapının anahtarını sunar her kitap. Ne ilginçtir ki; çağlar boyunca devam eden bu serüvende, kendisini koruduğuna inanılan değer de, yine bir tılsım olmuştur. Kültürlere göre farklı kabullere sahip olan kebikeç için getirilen nitelendirmelerden biri, tılsımlı söz veya dua algılaması, bir diğeri de, doğu mitolojisindeki konumuyla kitapları haşerattan koruyan cinin adı olmasıdır.[1] Bir başka rivayete göre ise kebikeç, kitap kurtlarının şeyhinin adıdır ve haşeratın kendisine duyduğu korkuyla karışık saygı nedeniyle üzerine yazıldığı kitaba zarar verememektedir. Bu inanç doğrultusunda kitapların ilk, bazen de son sayfalarında bir veya üç kez "kebikeç", "yâ kebikeç", "yâ hâfız yâ kebikeç" ifadeleri yer alır.[2]

Aslında zehirli bir bitki olan kebikeç bünyesinde barındırdığı bu özellik sayesinde zaten haşeratı engelleyici niteliktedir.[3] Buna karşılık kâğıtların yapımında balmumu, nişasta hamuru gibi malzemelerin kullanılması doğal olarak kitapları, haşerat için oldukça çekici kılmaktaydı. Bu sebeple eskiçağlardan itibaren insanoğlu, kitapların korunmasında çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Kebikeç bu yöntemlerden biri, belki de en ilginci ve efsanevî olanıdır. Artık kebikeç bir inancın temsili haline gelmiştir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi hiç şüphe yok ki, imarından itibaren korunması gereken bir yapıdır. Bu durumun, doğal bir uzanımı olması dolayısıyla, bu tarihi mirası adeta bir kebikeçhane olarak nitelendirmenin yerinde bir algılama olduğu kanaatindeyim.

Durum böyle olmakla beraber, "yâ kebikeç" yazmak aslında bir çözüm olmamıştır. Haşeratın hücumuna uğramak kitap sayfalarının kaderi olmuş mudur, evet! Bu noktada, bizlere emanet edilmiş bir değer olan bu kıymetli eserin kaderini değiştirmek yine bizlerin elindedir. Biçilen rol gayet açıktır: İnşasından itibaren Üsküdar'ın çehresinde bir ilim yuvası vazifesini üstlenmiş, bünyesindeki zen-

ginliklerle Türk-İslâm kültürünü yaşatmayı hizmete adanmış bu kebikeçhaneyi korumak. Yazık ki tesadüfen varlığından haberdar olduğum naif ve huzur kaynağı görünümüyle, yorgun zihinleri şehrin tüm hengâmesinden çekip alarak bambaşka bir âleme sürükleyen bu güzel yapının devamlılığı, araştırmacıların ilgisine ve ziyaretine muhtaçtır. Bu tebliğin sunulmasındaki temel gaye de bu fikrin hayat bulmasına yardımcı olmaktır.

Bundan başka vurgulanması gereken bir husus da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin genel olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisini, özelinde ise kütüphane mimarisini temsili noktasında da oldukça kıymetli ve kayda değer bir yapı özelliği taşımasıdır. Nitekim Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Üsküdar'daki kütüphaneler içinde müstakil binaya sahip tek yapı olma özelliği göstermektedir.[4]

Kütüphanelerin oluşumunun tarihi serüveni ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Ortaçağ'da kitaplık, camii ve medrese içinde kitap odası şeklinde iken; manastırlarda kitaplıklar dikdörtgen bir salonun dört tarafına kitap dolaplarının yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. XV. yüzyıl itibariyle günümüz kütüphane algılamasına yaklaşıldığı tespit edilmektedir.[5] Michelangelo projesine göre (1525) yapılan Fransız Laurenziona Kütüphanesi'nde bulunan sınırlı kitaplar (püpitr) sıraları üzerine yerleştirilmiştir, yerinden oynatmadan okuyucu bir bankoya otururak kitap okuyabilirdi. Bunların hemen üstünden kolosal pencereler yükseliyordu. Bu karakteristik düzen Ortaçağ ile modern kütüphane arasındaki son örnektir.

XVII. yüzyıl mimarisinden XVIII. yüzyıl mimarisine geçiş sürecinde ise değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu durum, Osmanlı toplum yapısıyla yakından ilgilidir. XVIII. yüzyılda Batı, özellikle Fransa ile ilişkilerin gittikçe artması, yeni kurumların oluşturulması gibi etkenler mimarî alanda da değişimleri beraberinde getirmiştir. "XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Sinan'ın ciddi üslubuna karşı uyanan tepki, Sultan III. Ahmed zamanından başlayarak yeni bir üslubun doğmasına yol açmıştır. XVIII. yüzyıldaki bu farklı üslup 1703-1730 yılları arasında Lale devri ve 1730-1805 yılları arasında Barok ve Rokoko etkili devir diye iki dönemde ele alınabilir".[6]

XVIII. yüzyılda "salon-kitaplık" tipinin daha çok yaygınlaştığı görülmektedir. Kitapların sayısında meydana gelen artış kitapların tavana kadar yerleştirilmesini gerektirmiştir. Bundan ötürü ara yerde bir galeri tasarlanmış ve buraya dikey merdivenlerle çıkılmıştır.[7] XIX. yüzyılda Batılı mimarlar bol ışıklı ve havadar kütüphane projeleri yapmaya başlamıştır. Okuma salonu, katalog ve kitap deposu ile idare bölümü birbirinden bu dönemde ayrılmıştır. Matbaanın ilk kurulduğu yıllarda sınırlı kitap basılırken yeni teknikler sayesinde kitap miktarının çoğalması ile özellikle kitap depoları ayrı ve yüksek binalar şeklinde yapılandırılmıştır.[8]

Osmanlı devri Türk kütüphaneleri karşımıza bir vakıf kuruluşu olarak çıkmaktadır. İlk dönemlerde cami, türbe ve tekkelerin içinde bazen ise imaret tesislerinde oluşturulan bu yapılar daha sonraki yüzyıllarda müstakil yapılar olarak Osmanlı toplumuna hizmet sunmuştur. Müstakil kütüphaneler, aynı hedef doğrultusunda bir vakıf kuruluşu olma özelliğini devam ettirmiştir.[9]

Kütüphane
Giriş Kapısı

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nden bir görünüm

Osmanlı kütüphaneleri konumlarına göre, bağımsız kütüphaneler, külliye içi kütüphaneler, ayrık, başka yapıya bitişik olarak nitelendirilmektedir.[10]
Mimarlık açısından İstanbul eski kütüphaneleri şöyle gruplandırılabilir:[11]
I- Bağımsız kütüphaneler[12]
a- Ayrık yapılar
b- Camiye bitişik yapılar[13]
II- Külliye içi kütüphane yapıları[14]
III- Camii, medrese, türbe, tekke içi kütüphaneleri[15]
IV- Mektep içi kütüphaneler[16]
V- Saray içi kütüphaneler[17]

Osmanlı kütüphane mimarisi, XVII. yüzyıl ortalarından sonra bir külliyenin parçası veya tam bağımsız binalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere İstanbul'da ilk bağımsız kütüphane Fazıl Ahmet Paşa'nın kurduğu Köprülü Kütüphanesi'dir (1661).[18]

Osmanlı kütüphane mimarisinde planlamada okuma odaları yahut salonlar dörtgen mekânlar görünümündedir. Genel olarak da kare planlı çizimler yapılmıştır. Öncelikle kitap dolapları salon duvarlarının dikine yerleştirilmiş veya okuma salonu ortasında şebekeler içerisinde toplanmıştır. Ayrıca kitap mahzeni olan mekânlar okuma salonuna ilave edilmiş, bundan başka yönetim odalarına da yer verilmiştir. Okuma salonları büyük boyutta olduğunda planda bir orta mekân oluşturan dört kolonlu bir plan tipi ortaya çıkarılmıştır. Işık için çok pencere açılmış ve üstten de aydınlatılarak ayrıca havalandırma sağlanmıştır. Okuma salonuna minderler ve uzunlamasına rahleler yerleştirilirken kütüphane zeminine hasır döşenerek üzerine halı veya kilim serilmiştir. Vaziyet planına uygun yapılan yapılarda ise, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde olduğu gibi, kütüphane binası bir avlu içerisine alınarak sokak gürültüsü engellenmekte ve okuma için gerekli sâkin bir ortam oluşturulmaktadır. Dekorasyon bakımından kütüphaneler oldukça sadedir. Dış mimarisinde taş tuğla örgülü duvarların kullanılması kendiliğinden renkli bir dekorasyon sağlamıştır. Türk usulü başlıkları ile mermer kolonlar kemer taşlarıyla bu havayı çeşitlendirir ve ahşap giriş kapılarının kündekâri yapım ve süslemeleri buna katkıda bulunur. Bronz parmaklık şebekeleri, çini duvar lambirileri ile kubbe içi kalem işleri desen ve renkleri ile enteriyöre, renklilik ve ferahlık getirmektedir. Binanın stili, üslubu ne tarzda olursa olsun bu süslemeler hep klasik temalı ve işlemeli olmuştur. Bu, pencere parmaklıkları için de geçerlidir.[19]

Bağımsız kütüphanelerden ayrık yapılı türe Hacı Selim Ağa, Köprülü, Şehit Ali Paşa, III. Ahmed, Hekimoğlu Ali Paşa, Aşir Efendi, Atıf Efendi, Ragıp Paşa, Hüsrev Paşa, Murad Molla ve Esad Efendi Kütüphanesi örnek teşkil etmektedir.[20]

Bağımsız ayrık kütüphaneler plan bakımından beş tipte değerlendirilebilir:

a- Kare planlı: Köprülü ve Hekimoğlu kütüphanesi

b- Kare planlı ve içi kolonlu: Ragıp Paşa, Murad Molla ve Esad Efendi kütüphanesi

c- Dikdörtgen planlı: III. Ahmed ve Selim Ağa kütüphanesi

d- Özel biçimde planlı: Atıf Efendi Kütüphanesi bunların temsilcisidir.[21]

Kütüphaneler hakkındaki bu genel bilgilerden sonra asıl konumuz olan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne gelecek olursak; eski eser okuyucularına, yerli yabancı tüm araştırmacılara, öğretmenlere, öğrencilere, din adamlarına yıllardır Türk ve İslâm kültür ve sanatını yaşatmaya ve tanıtmaya hizmet eden kütüphane Üsküdar'da Tembel Hacı Mehmed Efendi Mahallesi'nin Atlamataş Mevkii, günümüzdeki ismiyle Selami Ali Efendi Caddesi'nde bulunmaktadır. Darü's-saade Kapıcıbaşılarından Matbah-ı Amire Emini Hacı Selim Ağa tarafından 1196/1782 tarihinde yaptırılmıştır. Hacı Selim Ağa, Tersane Eminliği görevini sürdürdüğü esnada bu kütüphaneyi ve yanı başında bulunan sıbyan mektebini inşa ettirmiştir. Hacı Selim Ağanın kimliğine değinide bulunmak gerekirse; Reisü'l-küttâb, Ta-

Kütüphane avlusu

vukçubaşı damadı Mustafa Efendi tarafından İran'dan köle olarak satın alınmış ve daha sonra âzat edilmiş biri olduğu görülür. Taşıdığı üstün yeteneklerinin fark edilmesiyle Darphâne Eminliği, Matbah-ı Âmire Eminliği, Edirne Defterdarlığı, Dârussa'ade Ağalığı ve kapıcıbaşılık, Hotin Defterdarlığı, Binâ Eminliği ve Tersâne Eminliği gibi devlet kademelerinde bulunarak hızla yükselmiştir. Ancak 1788 yılında padişah II. Selim tebdil-i kıyafetle tersâneyi dolaştığı sırada Hacı Selim Ağa'nın vazifesini ihmal ettiğini görerek katledilmesi emrini vermiştir.

Yukarıda hayırseverliğine değinilen Hacı Selim Ağa vakfiyesinde kütüphanenin işleyiş düzenine ve buna bağlı olarak personeline yaklaşımına kısaca temas etmekte yarar vardır. Muharrem 1197 (Aralık 1782) tarihli vakfiyesiyle Üsküdar'da tesis edilen kütüphanede, öğretimin birinci planda tutulduğu, tayin edilecek üç hâfız-ı kütübden ikisinin bu görevlerinin yanında aynı zamanda müderrislik de yapmalarının şart koşulduğu görülmektedir.

Kütüphane personelinin tayininde ise şöyle bir yol takip edilmektedir: Kütüphanede boşalan herhangi bir vazife için vakfın mütevellisi, vakfiyedeki şartlara uygun bir aday seçmekte ve bunu vakfın nezaretinde bulunan şeyhülislam, Darüssaade ağası veya şehr kadılarına arz etmektedir. Vakıf nazırları bu arzı, uygun bulduklarını belirten bir kayıtla Divan'a göndermektedirler. Hacı Selim Ağa vakfiyesinde bir işlem açık bir şekilde anlatılır: "mütevelli-yi vakfın intihab ve ihtiyâr idüb arz eylediği ehl-i ilm ve sâhib-i fazl kimesneyi nâzır-ı vakıf hazretleri işâret-i aliyyeleri ile tavsiye ve ihsân buyrula…"[22]

XVIII. asrın başlarından itibaren kütüphanelerde öğretim de verilmeye başlamıştır bu nedenle Selim Ağa Kütüphanesi'yle Rodosî Ahmed Efendi kütüphanelerinde bu işle meşgul olacak bir müderrisin tayin edilmemesinden dolayı, bu vazife hâfız-ı kütübün görevlerine ilave edilmiştir.[23] Üç hâfız-ı kütübden ikisi kütüphanede talebeye ders okutacak, bunun karşılığında ise ek ücret alacağı vakfiyede belirtilmektedir.[24] Hâfız-ı kütüblerin kütüphanede tüm gün vazife almaları gerektiğine Hacı Selim Ağa, Ragıp Paşa, Veliyüddin Efendi, Yusuf Ağa, Raşid Efendi ve Vahid Paşa vakfiyelerinde rastlanmaktadır. Ancak hâfız-ı kütüb sayısı fazla olan kütüphanelerle sadece bir tanesinin yeterli olduğu küçük kütüphanelerde, bu personelin kütüphanede bulunma şartının nöbet usulüyle biraz esnekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Hacı Selim Ağa ise nöbet usulünde diğer kütüphanelerden farklı bir yol takip ederek bünyesinde görevli hâfız-ı kütüblerin kütüphanede hep beraber bulunmasını istemiş ancak kütüblerden biri ders okuturken diğerleri kütüphaneyle ilgileneceklerdi.[25]

Vakfiyede kütüphanenin nezaretinin şeyhülislama bırakıldığı ve tayin edilecek hâfız-ı kütüblerin ders verme iktidarında olup olmadıklarının da şeyhülislam tarafından kararlaştırılacağı beyan edilmektedir.[26] Üç hâfız-ı kütübten başka personel de bulunmaktaydı kütüphanede. Hâfız-ı kütüblere iki adet yardımcı, bir adet hizmetli, bir adet mücellid ve her sene bunları denetleyip kütüphanedeki yazma eserler ile kayıtlarını kontrol etmekle sorumlu bir vakıf müfettişiydi bu personel.[27] Kütüphanede görevli yamakların ücretinin 10'ar akçe olduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır.[28] Ragıp Paşa Kütüphanesi vakfiyesinde sayımla ve kütüphaneye kontrolle görevli müfettişlere kürk bahası olarak yıllık 4.800 akçe ve-

rileceği bildirilmiştir. Veliyüddin Efendi Kütüphanesi vakfiyesinde yıllık sayım yapacak müfettişe 40 kuruş, Selim Ağa Kütüphanesi 30 kuruş verilmektedir.[29]
Bu kadroların aylıkları ve kütüphane masrafları için Selim Ağa birçok taşınmazını kütüphaneye vakfetmiştir. Bunlar genellikle, Tembel Hacı Mehmed, Pazarbaşı, Toygar Hamza gibi Üsküdar'ın çeşitli mahallelerinde ve Yoros, Galata, Aksaray, Beşiktaş gibi çeşitli semtlerde bulunan arsa ve kiralık dükkânlardan sağlanan gelirlerdir.[30]
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde 4172 kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar Türkçe, Arapça ve Farsça olup basma olanlar konularına göre yazmalar ise kitap adına göre tasniflenmiştir.[31] Kütüphane içerisinde beş koleksiyon barındırmaktadır. Bunlar:
a- Hacı Selim Ağa kitaplığı,
b- Üsküdar Valide-i Atîk Camiinde bulunan ve 1583'te kurulan Nurbânû Sultan Kütüphanesi,
c- Buna 1860 yılında eklenen Yakup Ağa bağışı kitaplar,
d- 1722'de katılan Kemâkeş Emir Hoca Vakıf Kütüphanesi,
e- Üsküdar'ın ilk tekke kütüphanesi olma özelliğinin yanı sıra, içerisinde tasavvuf edebiyatıyla ilgili çok kıymetli yazma eserler ve dîvânlar bulunduran ve tekkenin son şeyhi Mehmed Gülşen tarafından 1915'te kurulan Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri Dergâhı'nın kitapları.
3 Mart 1924 günü ve 340 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile bu tarihe kadar Evkaf Nezareti'ne bağlı olan kütüphaneler Maarif Nezaretine devredilmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925) üzerine de Üsküdar'da bulunan Pertev Paşa Kütüphanesi ile Selimiye tekkesinde kurulan kütüphane 1916'da Millet Kütüphanesi'ne 1963 yılında da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Nurbanu Valide Sultan, Yakup Ağa, Gülnûş Valide Sultan, Kemankeş Emir Hoca, Efgâni Ali Haydar Efendi, Hüdâyî Aziz Mahmut Efendi kütüphaneleri Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne toplanmıştır.
Bu koleksiyonlar 1924 tarihinde yürürlüğü giren Tevhîd-i Tedrisât Kanunu üzerine Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. 1927 yılında ise semtin diğer tekkelerinden ve camilerinden toplanan irili ufaklı yazma eser koleksiyonları, önce Hacı Selim Ağa'ya oradan da Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlanmıştır.
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi mimarî açıdan da önemli bir yapıdır. Klasik üslupta mimar Mehmet Tahir Ağa tarafından yapılmış I. Abdülhamid dönemi eseridir. Konumuna göre; külliye içinde ayrık, zeminden yükseltilmiş, okuma salonuna göre ise merkezî, kare planlıdır[32]. Okuma salonu ve kitap deposundan meydana gelmesi itibariyle çift mekânlı kütüphaneler arasında yer almaktadır[33].
Avlu içinde bulunan kütüphanenin giriş kapısının kitâbesinde:
"Mükemmel bir kütübhâne binâ etti li vechillâh,
Sıgâr-ı ümmete mekteb, kibârına kütübhâne"
şeklinde bir ifade yer almaktadır.
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne zeminden yükseltilmiş revaktan girilmekte olup okuma salonuna geçişi sağlayan giriş kapısı üzerinde Yesarî Mehmed Es'ad Efendi'nin yazısıyla beş satırlık bir kitabe bulunmaktadır.[34] Okuma salonunda

özgün dolap veya niş olmadığı gibi döşeme kaplaması da orijinal değildir. Kitap deposu mekânı okuma salonundan ayrıdır. Bu bölüm havalandırma sağlanması açısından iki basamak yükseltilmiş ve döşeme ahşapla kaplanmıştır. Kitap deposu ve okuma salonu, 1 metre kalınlıkta basık bir kemer ve süslemeli orijinal demir parmaklıklarla ayrılmışsa da görsel bir bütünlük taşımaktadır.[35]

"Üç gözlü revakın kenarları, mermer pano korkuluklarla çevrilidir. Kapı, pencere ve revak kemerleri yarım yuvarlaktır. Okuma salonu toplam 14 adet pencere ile dışa açılır. Giriş cephesi kapının iki yanında birer adet dikdörtgen alt sıra pencere, sağ ve sol yan cepheler ise üçer adet tepe penceresi ile dışa açılır. Kitap deposu mekânı ise iki yanındaki ve girişin kapısındaki duvarlarda bulunan birer adet dikdörtgen alt sıra pencere ile dışa açılır. Filgözü alçı revzenlidir. Geniş saçağı, revzen ve lokma parmaklıklı pencere biçimleriyle gelenekçi, başlıkları köşe yapraklı sütun ve yarım yuvarlak kemer ve dikdörtgen kesimli bölme parmaklığı ile de yenilikçi bir mimarisi vardır. Strüktür* Kare planlı okuma salonu, kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş pandantiflerle** sağlanır. Kitap deposu ve revak üstü aynalı tonoz örtülüdür. Revak örtüsü, dört adet sütun ve yuvarlak kemerler yardımı ile taşınır. Bezeme; yapı iç mekânda oldukça sadedir. Mermer ve demir işçiliği görülmektedir. Kitap deposunu okuma salonundan ayıran süslemeli demir parmaklık özgündür. Tepe penceresi alçı revzenlidir. Avlu kapısı ahşap kündekari, kütüphane kapısı ise dövme devirdir."[36]

Hacı Selim Ağa'nın ve bazı aile fertlerinin kabirleri, kütüphane bahçesinin sağ arka tarafındadır.[37]

Kütüphane en son 2006 yılında restorasyona girmiştir. Çatı iskelesiyle çamur ve kurşunlarının, duvar sıvalarının, elektrik, kalorifer tesisatlarının ve pencerelerle kapıların tamamen sökülüp yenilenmesi; karbondioksitli yangın alarm sistemi ile güvenlik alarm sisteminin kurulması; bahçe ve kabristanın temizlenip yeniden dizaynı; dış duvar taşlarının düzeltilerek taraklanış elden geçirilmesi; bahçe içindeki çeşmenin onarılıp taşının yenilenmesi; dış kapı üstündeki kitabenin, iç kapı üzerindeki Âyet-i Kerîme'nin ve saçak altı çıtalarla şerefiyedeki alemin altın varakla kaplanması; kubbe tavanı ve eteklerindeki kalem işçiliğinin ortaya çıkarılması; iç mekânın –depo hariç- boyanması bu restorasyon esnasında gerçekleştirilmiştir.

Hacı Selim Ağa, Tersane Eminliği görevini yaptığı sırada bu kütüphaneyi ve yanı başında bulunan sıbyan mektebini yaptırmıştır. Bugün görüldüğü üzere sıbyan mektebinin yerinde Hacı Selim Ağa İlkokulu bulunmaktadır.

Son olarak değinilmesi gereken konu da kütüphaneyle birlikte yaptırılan ancak daha sonra yıktırılan mekteptir. Bir ara rüştiye mektebi olarak kullanılan bu yer daha sonra ilkokul haline getirilmiş ve hala Hacı Selim Ağa İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.[38]

DİPNOTLAR

[1] Tuba Çavdar, "Kebikeç", *DİA,* Ankara 2002, XXV, 161-162.

[2] Kelimenin kökeni hakkında çok farklı görüşler bulunmaktadır. Süryanice'de "c ve ç" sesleri olmadığı için

kesinlikle Süryanice olamayacağına dair görüşler de bulunmaktadır. Cavit Orhan Tütengil, *Ağrı Dağındaki Horoz* adlı eserinde kebikeç kelimesi üzerinde durmuş ve bu görüşü dile getirmiştir. Ayrıca Hüsrev Hatemi 1987 yılında Süryani Başkiposlarından Aziz Günel Bey'e bu konudaki fikrini sormuş ve kesinlikle bu kelimenin Süryanice olamayacağı yanıtı almıştır. Hatemi, kelimenin Steingass'a dayanarak Hind-İran mitolojisinden geldiğini söylemektedir. Hüsrev Hatemi, "Yâ Kebîkeç", *Kebîkeç,* Ankara 2006, sy. 21 (sayı 21 ekidir). Dozy, kelimenin etimolojik olarak Farisî bir kökten geldiğini yazmaktadır. Dihkhuda, Farsça sözlüğünde kelimenin birçok Arapça karşılığını vermiştir: kaff al-subu' (ya da kaff al-asad, aslan yaprağı), kaff al-dab', şacarat al-dafadi' (kurbağa ağacı) […] Dihkhudâ'ya göre de kebîkeç Süryanice'de böceklere hükmeden kralın ismi olduğunu zikretmektedir. Mu'în'e göre kebikeç kelimesi kabîkag (ya da kabîkah) kelimesinin Arapçalaşmış bir şeklidir. Adam Gacek de kelimenin Süryanice'den gelmiş olabileceğine pek ihtimal vermemektedir. Magribî el yazmalarında kelime çarpıtılmış bir şekliyle kaykatac olarak kullanılmaktadır ve bir tılsım formülü olarak kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adam Gacek, "Arapça El Yazmalarında Kebîkeç", çev. Ali Yaycıoğlu, *Kebîkeç,* Ankara 1997, S. 5, s. 5-8. Aziz Gökçe, "Kebîkeç'in Aslı-Faslı: Kebîkeç Adı Üzerine Bir Araştırma", *Kebîkeç,* Ankara 1996, S. 3, s. 5-7. "Değişik kaynaklarda kebikecin bir bitki olarak düğün çiçeği, sarı çiçekli düğün otu, kefü's-sebu', kırlangıç otu, kes-i vîran, şecerü'd-defâdı', kibrit çiçeği kurbağa otu, kurbağa ayası, Kâğıthâne çiçeği, mastava çiçeği, ranunculus asiaticus, sarı çiçek, sırtlan ayası, sütleğen, şakîk, verdü'l-hub, yırtıcılar ayası gibi karşılıkları da bulunmaktadır. Kitapları haşeratın tahribinden korumak amacıyla Eskiçağ'lardan beri çeşitli tedbirler alındığı bilinmektedir. Bunun için bazı bitkilerin suyu veya yapı kullanılmıştır. Tıp yazmalarından elde edilen bilgilere göre kebikecin zehirli bir bitki olması ve o bitkiden üretilen bir maddenin mürekkebe karıştırılıp yazı veya sadece kebikec kelimesinin yazılmış bulunması ihtimali büyüktür. Bu var sayıma göre kebikec önceleri ilmî temellere dayanan bir uygulamayken zamanla folklorik bir unsur, bir inanç şeklini almıştır". Tuba Çavdar, "Kebikeç", *DİA.,* Ankara 2002, XXV, 161-162. Benzer bir tanım için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Ankara 1983 II, 236. "Eski keldânîlerce haşerata müvekkel zannolunan bir meleğin ismi olup mütekaddimin yazma kitapları güve tecavüzünden mahfûz kılamak için o kitapların evveline veya nihayetine yazılır idi". Ali Seydi Bey, *Resimli Kâmûs-ı Osmanî,* Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, 1352.

[3] F. Steingass, *Persian-English Dıctionary*, London 1947.

[4] Nimet Bayraktar, "Üsküdar Kütüphaneleri", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1982, sy. 16, s. 45.

[5] Behçet Ünsal, "Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimarî Yöntemi", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1984, XVII, 95.

[6] Nurcan İnci, "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıf Dergisi,* Ankara 1985, XIX, 223.

[7] En belirgin örneği Viyana kraliyet kütüphanesidir (1726). Behçet Ünsal, a.g.m., s. 95-96.

[8] Modern kütüphane binasının başlangıcı sayılan Paris'li mimar Labronste tarafından yapılan kütüphanenin (1848) kitap deposu alt kattadır. Okuma salonunda masalar henüz kitap dolaplarının aralarına yerleştirilmemiştir. Behçet Ünsal, a.g.m., s. 95-96.

[9] İsmail E. Erünsal, *Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Türk Kütüphaneleri Tarihi II,* Ankara 1988, s. XIII.

[10] Alime Şahin, *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi* (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 1997), s. 3.

[11] Behçet ÜNSAL, a.g.m., s. 96.

[12] Nimet Bayraktar, a.g.m., s. 45.

[13] Ayasofya (1739-1740), Fatih (1742) ve Veliyüddin Efendi (1768-1769) kütüphaneleri camiye bitişik kütüphane türüne örnektir. Behçet ÜNSAL, *a.g.m.,* s. 101.

[14] Çorlulu Ali Paşa (1708), Damat İbrahim Paşa (1719-20), Ahmediye (1721), Mirzazâde Mehmed Efendi (1734), Amca Hüseyin Paşa (1754), Nuruosmaniye (1755) ve Hamidiye (1780) kütüphaneleri bu mimari özelliktedir *a.g.m.,* s. 102.

[15] Feyzullah Efendi Medresesi Kütüphanesi (1700-1701), Valide Sultan Türbesi Kütüphanesi (1724), Süleymaniye Camii Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi (1751-1752), Halet Efendi (Mevlevihane) Kütüphanesi (1828-1829) ve Beyazıd Devlet Kütüphanesi (1882-1883) bu kategorinin örneklerini oluşturmaktadır. a.g.m., s. 103.

[16] Çemberlitaş'taki Valide Mektebi Kütüphanesi (1850), bu tarzın bir üslubudur. *A.g.m.*, s. 104.

[17] III. Ahmed (1718), Yıldız Sarayı (1881-1882) ve Topkapı Sarayı kütüphanesi (1948) saray içine örnek teşkil etmektedir. a.g.m., s. 104.

[18] Mahmut Gündüz, "İslamda Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1976, C. 11, s. 184.

[19] Behçet Ünsal, a.g.m., s. 97-98.

[20] a.g.m., s. 98.

[21] a.g.m., s. 97-98.

[22] Hacı Selim Ağa Kütüphanesi arşivinde kütüphane vakfiyesi mevcuttur. Bundan sonra *Vakfiye,* s. 23.

[23] XIX. asrın başlarında kurulan bazı kütüphanelerin vakfiyelerinde, hâfız-ı kütüblerin kitapları muhafaza ve okuyucuya hizmet verme yanında kütüphanede icra edilecek bazı dinî faaliyetlere de katılmaları istendiği görülür. Mesela Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi vakfiyesinde hâfız-ı kütüblerin her gün kütüphaneyi dualar ile açtıklarında yasin-i şerif okuyacaklar ve öğle namazından sonra da kuran-ı kerimden birer cüz okuyacak her hafta bir hatim yapacakları belirtilmiştir. İsmail E. Erünsal, *a.g.e.,* s.115.

[24] *Vakfiye*, s. 21-23. Ayrıca bk. İsmail E. Erünsal, *a.g.e.,* s. 166.

[25] *Vakfiye*, s. 23. *a.g.e.,* s. 167.

[26] *Vakfiye*, s. 23-25. Selim Ağa vakfiyesinde, Atıf Efendi, Ragıp Paşa kütüphaneleri vakfiyelerinin tesiri açıkça görülmektedir. *a.g.e.,* s. 120.

[27] *Vakfiye*, s. 23-25. Vakıf nazırları, personelin tayin ve azlinde söz sahibi olmakla birlikte belli dönemlerde kütüphane sayımlarını da yaptırırlardı. XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren kütüphane kurucularının vakıflarına tayin ettikleri nazır dışında, kütüphanelerinin işleyişini daha iyi kontrol edebilmek için bir de nazır-ı kütüb veya nazır-ı kütüphane tayin ettikleri görülmektedir. Kütüphane nazırı; kitapların belli zamanlarda sayılmasını temin ve bu sayıma nezaret etme, kütüphanenin vaktinde açılıp kapanmasını sağlama, kitapları muhafazaya çalışma gibi işlerle görevlendirilmiştir. Alime Şahin, a.g.t., s. 4.

[28] İsmail E. Erünsal, *a.g.e.,* s. 182.

[29] *a.g.e.,* s. 211.

[30] *Vakfiye*, s. 9-20.

[31] Meral Alpay, Safiye Özkan, *İstanbul Kütüphaneleri,* İstanbul 1982.

[32] Selim Ağa dışında iki kısımdan oluşan Atıf Efendi ve Nuriosmaniye kütüphanelerinin altındaki mahzenler, kütüphane binalarını rutubetten korumak için yapılmıştır. İstanbul'daki Hamidiye, Halet Efendi ile Rodos'taki Ahmed Ağa kütüphaneleri iki mekânlıdır. Alime ŞAHİN, *a.g.t.,* s. 254.

[33] İsmail E. Erünsal, *a.g.e*, s. 274.

[34] Kitabeye göre kütüphaneyi Selim Ağa yaptırdığı zaman padişah sarayının matbah emini idi. İ. Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* İstanbul 1977, C. 2, s. 404.

[35] Alime Şahin, a.g.t., s.256.

[*] Bir yapının taşıyıcı bölümü, taşıyıcı sistemi.

[**] Kubbeleri taşıyan kemerler arasında bulunan, küre şeklindeki üçgen.

[36] a.g.t., s. 256.

[37] Hacı Selim Ağa'nın kabrinde "Sahibü'l hayrat v'el vâkıf dergâh-ı âlî kapucı başılarından tersane-i âmire emîni merhûm ve mağfûr maktûl el-hac Selim ağa ruhuna Fatiha. Fi. 15 Ş. Sene 1203" yazmaktadır. Selim Ağa'nın sağ tarafında oğlu Ahmed Nazif Efendi (ö. 27 Ramazan 1203/1788) yatmakta olup Selim Ağa'dan 42 gün sonra idam edildiği anlaşılmaktadır. Üçüncü mezar, 23 Ramazan 1211 yılında vefat eden Selim Ağa'nın eşi Zeynep kadındır. Ayrıca Halimi Hacı Mehmed Efendi'nin mezarı da burada bulunmaktadır. 1134 (1721) yılında ölen Halimi Efendi bu civardaki Tenbeller Mescidini yaptıran bir hayır sahibidir. Yukarıda değinildiği üzere okul yaptırılırken kütüphane bahçesine kabri naklettirilmiştir. İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.,*, s. 405-406.

[38] "Yeni okulun inşası için Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii arsasından yer satın alınarak alan genişletilmiştir. İnşaat çalışmaları sırasında Hacı Selim Ağa'nın lahdi meydana çıkmış ve kemikleri toplanmıştı. Camii arsasının mihrabı tarafında bulunan Tembel Hacı Mehmed Efendi kabri yol ortasında kaldığından eştirilip kemikleri Hacı Selim Ağa'nın kemikleriyle bir arada olarak kütüphane avlusundaki Şahin Bey tarafından kaldırılıp konulan Hacı Selim Ağa'nın kabir taşı kaldırılıp genişçe bir lahit yaptırılmış ve Kültür Direktörlüğünün emriyle Üsküdar Kültür İşyârı Bekir Bey'in gözetiminde Müftü Hilmi Bey, kitap sarayı işyârları Remzi, Haydar, Fevzi, komşularından Aziz Bey ve Tevfik Bey ile daha başka kimselerin gözleri önünde 3 Haziran 1937 tarihinde lahit'e yerleştirilmiştir". 4 Haziran 1937 tarihli Hacı Selim Ağa hafız-ı küttübü Ahmed Remzi tarafından tutulan not. Bu not *Diyanet* Aylık Dergisi'nde (s. 41-42) Şubat 1993'te Muammer Ülker tarafından yayınlanmıştır. Mektep hakkında bk. İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* s. 405.

XV-XVI. Asırlarda Üsküdar Medreseleri

PROF. DR. CAHİT BALTACI
Marmara niversitesi

sk dar ehri, camileri, tekkeleri, s byan mektepleri, k t phaneleri ve medreseleriyle bir k lt r ve ilim ehridir. Üstanbul un fethinden nce ba layan ve fetihten sonra h zla geli en bu meden" hareket g n m ze kadar g lenerek devam etmi tir.

Biz bu tebli imizde sk dar n XV-XVI. y zy llarda sahip oldu u medreseler zerinde durmak istiyoruz.

Bilindi i gibi medrese, orta ve y ksek retimin yap ld e itim ve retim m esseseleridir. Bunlar tarihimizde umumi medreseler ve mesleki medreseler olmak zere iki formatta geli mi lerdir. slam tarihinde mesleki medreseler dar l-kurralar, dar l-hadisler ve dar - if lar olarak ortaya km lard r. Tarihimizde 1914 medrese slahat ndan sonra ortaya kan Dar l-hilafeti l-aliyye ve ta ra medreseleri format nda mesleki medreselerin m tenevvile ti ine ahit olmaktay z.

Bizim zerinde duraca m z devir XV-XVI. as rlar oldu una g re bu d nemde sk dar da hem umumi medreselere hem de mesleki medreselerden Dar l-kurra, dar l hadis ve dar - ifalara rastlamaktay z.

XV-XVI. as rlarda sk dar da bulunan medreselerin kesin say lar ve e itleri hakk nda baz teredd tler oldu unu burada ifade etmeliyim. Bu teredd tler, baz kaynaklardaki kay tlarla bu medreselere ait m derris tayinlerini bildiren biyografik kaynaklardaki bo luklardan meydana gelmektedir.

sk dar da bulunan XV-XVI. as rlara ait oldu u ileri s r len 6 medreseden 4 Mimar Sinan n eseridir. kisi ise XV. asra ait medresedir. Mimar Sinan n eserlerini anlatan 7 adet yazma metinden 6 s R fk Melul Meri taraf ndan bask ya haz rlanarak 1965 te T rk Tarih Kurumu taraf ndan bas ld .[1] Bas lan bu metinlerde farkl l klar mevcuttur. Bunlardan Tuhfet l-Mim r"n adl yazmada Hac Kad n Medresesi nin sk dar da oldu u zikredilirken Nakka S. Mustafa ele-

bi nin Tezkeret l-Enbiyye adl eserinde bu medresenin yeri belirtilmemektedir.[2] Bu sebeple biz Hac Kad n Medresesini XV-XVI. as rlarda Osmanl Medreseleri adl eserimizde Üstanbul da yeri bilinmeyen medreseler ars nda zikrettik.[3] Di er taraftan G lfem Hatun Medresesi de yine *Tezkeretü'l-Enbiyye* (s.99) ve *Tuhfe-i Mimari* (s35) ye g re sk dar da bulundu u zikredildi i halde[4] gerek Kad asker defterlerinde ve gerekse At i de bu medreseye ait hi bir tercihe rastlanmam t r. Keza eyhi nin *Vakâyıu'l-Fuzala* s nda da tevcihe rastlanmamaktad r. Oysa *Sicill-i Osmanî'de* G lfem Hatun un Saray- H mayun cariyelerinden olup, sk dar da cami ve mektep yap p 969/1561-62 de vefat etmi ve mektebi n nde defnedildi i kaydedilmektedir.[5]

Bu umumi m lahazalardan sonra XV-XVI. As rlardaki sk dar Medreselerini tarihi kronolojisi i inde tan tabiliriz.

1- Rumi Mehmed Paşa Medresesi

Mehmed Pa a, Fatih devri vezirlerindendir. Mahmud Pa a n n azlinden sonra vezir-i a zam olan Mehmed Pa a 875/1470-71 de Übn Kemal e g re Karaman" Mehmet Pa a ile ihtilaf sebebiyle azledilmi ve katledilmi tir. T rbesi sk - dar daki cami, medrese, hamam ve imareti yan ndad r. Bug n sadece cami ayakta olup, di er eserleri y k lm t r. Pa a n n eserleri l m nden bir y l sonra 876/1471-72 de tamamlanm t r. Medrese XV. Asr n ikinci yar s nda in a edildi i halde Ta k pri-zade nin *Şakaik* inde bu medresede m derrislik yapan bir m derrise rastlanmamaktad r. Elimizdeki kad asker ruznam elerinin tarihi ise 952 den nceye uzanmamaktad r. Bu kay p defterler ortaya karsa belki bu medreseye ait 990/1582 den nceki m derrisleri tan ma imk n bulabiliriz.

2- Abdullah Ağa Medresesi

Medreseye yap lan tevcihlerden XVI. asr n sonlar na do ru sk dar da Abdullah A a Medresesi ad yla bir medresenin varl ndan haberdar olmaktay z. Medresenin b nii ve yeri iki ayr problem olarak kar m za kmaktad r. Evvela bu Abdullah A a hangi Abdullah A a d r. Mehmet S reyya[6] ve Ayvansarayi[7] bu medresenin b niinin III. Murad zaman nda ya ayan Serbostan" Abdullah A a oldu unu ve 1000/1591 de vefat etti ini s ylerler. Bu kay tlar kullanan ara t r - c lar da medresenin bu Abdullah A a oldu unu yazarlar.[8] Oysa K s kl Camii avlusunda bulunan Abdullah A a ya ait mezar ta XV. Asra ait rnek ta t r ve bu ta n d kitabesinde Ah min el mevt, el-Abdu fani, Vallahu b ki ayak ta n n d y z nde de sene 895/1489 tarihi yaz l d r. Buna g re Abdullah A a 895/1489 da vefat etmi tir. 953/1546 tarihli Üstanbul Vak flar Tahrir Defterleri nde de Üstanbul Langadaki Abdullah A a vak flar ndan bahsedilirken Karyeki-i Üstavros ve K s kl ve Kuzguncuk tabi-i Gegbuze[9] denilmektedir. O halde

emsipa a Medresesi

Langa, K s kl ve Beylerbeyi ndeki camilerin banii III. Murad devrindeki Abdullah A a de il, II. Bayezid devrindeki Abdullah A a d r. Abdullah A a medresesinin yerine gelince 70 li y llarda yapt m ara t rmalarda taraf mdan tespit edilememi ti. *Hatta XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adl al man n 2005 tarihinde 2 cilt halinde yeniden ne rinde de medresenin yeri daha nce oldu u gibi tahminen ifade edilmi ti. Bu konudaki tamamlay c bilgiye eyhi Mehmed Efendi nin *Vekayi'ul-fuzala'*s nda ula t k. eyh", Kara elebiz de Ebu l-fazl Mahmud Efendi nin biyografisini verirken onun eyhu l-Üslam Ebu l Meyamin Mustafa Efendi den m laza olduktan sonra 40 ak e ile Üstavroz da Abdullah A a medresesine m derris oldu unu ve sonra yerinde hari itibar olunarak 1020/1611-1612 Ramazan na kadar burada kald n kaydeder.[10] Yine eyhi Ba mak -zade Mehmed Efendi nin de 1034/1624-25 te Musalla-zade yerine Üstavroz daki Abdullah A a Medresesi ne yevmi 40 ak e ile m derris oldu unu kaydeder.[11] Üte bu iki kay t benim 35 y ll k teredd d m ortadan kald rm t r.

Üstavroz semti sk dar Beylerbeyi Saray n n bulundu u b lgedir. Ger ekten Abdullah A a n n Kuzguncuk-Beylerbeyi asfalt zerinde Üstavroz Camii diye an lan bir Cami vard r. Ancak medrese bu caminin yan nda olmay p, Beylerbeyi ne inen yolun sa nda bulunan e menin yan nda oldu u anla lmaktad r. Y k lm olan medresenin arsas zerinde a a lar bitmi tir. Tapu tahrir defterinde medreseden bahsedilmemektedir. E er medrese merhumun sa l nda yap lm sa II. Bayezid devri medreselerindendir. Vak f gelirlerinden sonra in a edilmi se XV. asr n sonu veya XVI. as rda in a edilmi tir. Her ne kadar *Şakaik* te buraya ait m derris zikredilmemi se de Atai ve daha sonra eyh" bu medresenin m derrislerini tan tmaktad r.

3- Mihrimah Sultan Medresesi

Kanuni Sultan S leyman taraf ndan k z Mihrimah Sultan i in yap lan iki medreseden birincisidir. Zira Edirnekap daki Mihrimah Sultan Medresesi 978/1570-71 tarihli oldu u halde sk dar da vapur iskelesi kar s ndaki medrese 954/1547-48 de tamamlanm ve ilk m derris olarak da Ünam-zade Mehmed Efendi bu tarihte m derris olarak tayin edilmi ti. Bug n ayakta bulunan medreseye XVI. as r i inde tayin edilmi 26 m derris tespit etmi bulunmaktay z.[12]

4- Atik Valide Medresesi

sk dar Topta nda cami, medrese, dar l hadis, dar l-kurra, dar ifa, s byan mektebi, tekke ve kervansaray yla imaret ve ifte hamamlar yla b y k bir k lliye bulunmaktad r. Üstanbul un Anadolu yakas n n en b y k k lliyesi olan bu manzumenin, II. Selim in han m ve III. Murad n annesi Nurbanu Sultan 991/1583 te vefat etmi ve Ayasofya Camii yan ndaki II.Selim t rbesine defnedilmi tir. 987/1579-80 tarihinde tamamlanan medrese[13] in a edildikten sonra Üstanbul un en y ksek medreselerinden biri olmu ve hamise-i S leymaniye kabul edilmi ti.

Mimar Sinan n in a etti i Osmanl n n en muhteval k lliyelerinden biri olan bu k lliyenin cami anlat l rken zikredildi i halde medrese b l m nde Hakk Konyal ve Mehmet Nermi Haskan n medreselerinin sk dar tarihlerindeki medreseler aras nda yer almamas anla l r bir ey de ildir. Bu k lliye hakk nda en ihtival al may Baha Tanman yapm , ve bu al ma *DİA* da ne redilmi tir. Asl nda Atik Valide K lliyesi zerinde de i ik al malara ve sk dar Belediyesi nin Atik Valide K lliyesi evresini d zenlemesine b y k ihtiya vard r.

Atik Valide Medresesi

XVI. Asır Üsküdar Mesleki Medreseleri

XV. as rda sk dar da herhangi bir mesleki medrese g r lmemektedir. Evliya elebi XVI. as rda 4 adet dar l-kurra dan bahsediyorsa da[14], biz bu as rda sk - dar da 2, dar l-hadis 1 dar l-kurra ve 1 dar - ifa tespit ettik. Bug n bunlar hal ayaktad r. dar l-hadisler Atik Valide ve emsi Pa a dar l-hadisleri, dar l-kurra Atik Valide Dar l-kurras ve dar - ifa da Atik Valide Dar - ifas d r. Atik Valide Dar l-kurras , Kartal Baba Caddesi ne paralel uzanmakta olup, restore edilmi tir. Dar l-kurra da onun g ney ucundad r. Dar - ifa da bunlarla yekpare bir yap d r.

Mihrimah Sultan Medresesi

XVI. as rdaki diğer dar l-hadis ise emsi Pa a Dar l-hadisidir. Her ne kadar Evliya elebi ve ondan nakilde bulunan Konya l dar l-hadisi dar l-kurra olarak nakletmi [15] Mehmet Nermi Haskan da medrese olarak zikretmi se de,[16] buras n n tayin edilen m derrise bakarak dar l-hadis olduğu g r lmektedir.

DİPNOTLAR

1 R.Melul Meri , *Mimar Sinan Hayatı ve Eserleri*, Ankara1965, s. 35.
2 *a.g.e.,* s. 98.
3 C.Baltac , *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, stanbul 2005, I, 328.
4 R.Melul Meri , *a.g.e.*
5 M.S reyya, *Sicill-i Osmani*, stanbul, IV, 77.
6 *a.g.e.,* III, 364.
7 *Hadikatü'l-Cevami*, stanbul, II 256.
8 I.Hakk Konyal , *Üsküdar Tarihi*, stanbul I,175,189.
9 O.L tf Barkan-E. Hakk Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, stanbul 1970, s. 326.
10 eyhi, *Vekayiu'l-fuzala*, stanbul 1989, I, 211.
11 *a.g.e.,* I, 21.
12 bk. Cahit Baltac , *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, stanbul 2005, II, 563-567.
13 Atai, s. 307; *Tarih-i Silsile-i Ulema*, 210 b; Cahit Baltac , *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, stanbul 2005, II, 748.
14 *Seyahatname,* I, 474.
15 *Üsküdar Tarihi*, 294.
16 *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 242.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Üsküdar Kız Mektepleri

DR. YASEMİN TÜMER ERDEM
Marmara Üniverstesi

1-İlköğretim

A. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Üsküdar Kız Mektepleri

a. Sıbyan Mektepleri ve İbtidaîler

Tanzimat dönemine kadar kız çocukları sadece 'Sıbyan Mektebi' veya 'Mahalle Mektebi' denilen ve sadece dinî eğitim veren kurumlara gidebilmişlerdi.[1] İlköğretim okullarını artık dinî alana ait bir eğitim kademesi olmaktan çıkaran *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile yeni usullerle eğitim veren ibtidaî mektepler açılmaya başlamıştı. Yeni eğitim ve öğretim usullerinin uygulanması için ilk olarak 1873 yılında Nuruosmaniye'de açılan numune ibtidâi mektebinden istenilen sonuçların alınması üzerine bu okulların sayısı arttırılırken, geç de olsa aynı tarzda kızlar için de okullar açılmaya başlanmıştı.[2] Ancak kızlar için açılan bu okulların sayısı erkeklerinkine oranla azdı. Nitekim 1879–80 tarihlerinde İstanbul'da 19 adet erkek ibtidaî mektebi bulunmasına karşın kız çocuklarına mahsus ibtidaî mektep sayısı 3 adetti.[3] Üsküdar'da kızlar için yeni usullerde ibtidai mekteplerin açılması ise daha da geç olmuştur. *Devlet Salnamesi*'nden edindiğimiz bilgiye göre, 1880-81 yılında Üsküdar'da biri Aziz Mahmud Hüdâyî türbesi karşısında (Davut Ağa), diğeri ise Eski Hamam civarında olmak üzere iki ibtidaî mektebi bulunmaktaydı.[4] Aynı yıl İstanbul'da 12 merkezde eski usulde eğitim vermeye devam eden 112 kız sıbyan mektebi bulunmaktaydı ve bu okulların 19'u Üsküdar'daydı. Diğer merkezlerle

kıyaslandığında Üsküdar, Beşiktaş'tan sonra en fazla kız sıbyan mektebinin bulunduğu merkezdi.[5] Ertesi yıl ise 1881–82 yılında Üsküdar Harmanlık'ta yine yeni usullere göre eğitim verecek olan ve programında dikiş, nakış ve kanaviçe gibi el işleri de yer alan bir inas ibtidaî mektebi açılırken, Üsküdar'daki Yoğurtçu Osman Ağa sıbyan mektebi kızlar için ibtidaî mektebi haline getirilmişti.[6]

b. İnas Rüşdiyeleri*

Kızlar için ibtidaî okulun üzerinde eğitim verilmesi fikri, daha çok kız ve erkek çocuklarının karma eğitim görmelerinin zararlı olacağının düşünülmesinden sonra ortaya çıkmıştı. Nitekim ilk defa kızlar için ilköğretim seviyesinin üzerinde eğitim veren rüşdiye mektebinin açılması gündeme gelmiş ve 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas rüşdiyesi açılmıştı.[7] Ancak açılan bu kız rüşdiyesine öğretmenlerinin erkek olması nedeniyle pek rağbet olmamıştı. Aileler, kızlarını bu okula göndermesi için teşvik edilmiş, kızların eğitiminin ne kadar önemli olduğu, okumanın erkeklere olduğu kadar kızlar için de şart olduğu dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından dile getirilmişti.

1869 tarihinde yayınlanan *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile ilk defa kızların eğitimi belli bir nizam içinde ele alınmıştı. Nitekim aynı yıl kız rüşdiyelerinin sayılarının arttırılması yoluna gidilmiş ve 5 Mayıs 1869 tarihinde bazı okulların kız rüşdiyelerine çevrilmesi kararlaştırılmıştı.[8] Alınan bu karar çerçevesinde 7 erkek okulu, kız rüşdiyesine çevrilmişti. Yeni açılan bu kız rüşdiyelerinin arasında Süleyman Paşa Mektebi'nden dönüştürülen Üsküdar İnas Rüşdiyesi de bulunmaktaydı.[9] 1874 yılında Gülfem İnas Rüşdiyesi'nin açılmasıyla, Üsküdar'daki kız rüşdiyesi sayısı 2'ye yükselmişti.[10] 1885 yılında ise Üsküdar'da Nakkaş Paşa İnas Rüşdiyesi'nin varlığını tespit etmekteyiz. Bu okulun tam olarak hangi tarihte açıldığı bilinmemekle birlikte 1886 yılında buraya Ali Ağa'nın bevvâb olarak tayin edildiği tespit edilmiştir.[11] Üsküdar Doğancılar İnas Rüşdiyesi 1890 yılında kapatılarak, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi haline getirilmiş,[12] Üsküdar'da Atlama Taşı mıntıkasında yeni bir inas rüşdiyesi açılmıştı.[13] Maarif-i Umûmiye Nezâreti tarafından yayınlanan 1894-1896 yıllarına ait istatistiklere baktığımızda artık Üsküdar Gülfem Hatun ve Nakkaş Paşa İnas rüşdiyelerinden bahsedilmediğini görmekteyiz.[14] Bu durum söz konusu okulların kapatılmış olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir.

B. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Üsküdar Kız Mektepleri

a. Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kız ibtidaîlerinin sayısı arttı. 1908 Eylül'ünden önce tüm imparatorlukta, 970 erkek, 153 kız, 147 karma olmak üzere toplam 1270 ibtidaî okul açılmışken, 1908 Eylül'ünden 1914 yılına kadar açılan toplam okul sayısı 2632 idi. Bunların 2017'si erkek, 286'sı kız, 329'u karma idi.[15]

1912–13 yılında tüm imparatorluk genelinde bulunan ibtidaî okul sayısı toplam 4.194'tür. Bunlardan 395'i kız, 3.433'ü erkek, 366'sı ise karma eğitim yapmaktaydı.[16] Bu okullara özel okullar ve azınlık okulları da dâhil edildiğinde tüm ülkede ibtidaî eğitim veren okul sayısı 12.848'e ulaşmaktadır.[17]

Balkan Savaşlarıyla birlikte yaşanılan felâketler sonucunda, sadece ordunun kuvvetli olmasının yeterli olmayıp, eğitimin tüm ülkeye yayılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Böylece eğitim sorunlarıyla sadece Maarif Nezareti değil, halk ve basın da ilgilenmeye başlamıştı.[18] İlköğretim alanında en önemli gelişme şüphesiz 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin yürürlüğe girmesiydi. İlköğretimin parasız ve zorunluluğu esas alan bu geçici kanun ilköğretimin yapısı bakımından önemli bir değişiklik getirmişti. İlköğretimin eğitim süresi 6 yıl olarak belirlenmişti. Böylece, bu tarihe kadar İbtidaî ve Rüşdî adlarıyla mevcut olan ilköğretim okulları "Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye" olarak birleştirilmişti.[19] Ayrıca yabancı dille eğitim yapacak ve eğitim süresi 6 yıl olan "Numûne İbtidaîleri"nin de açılması planlanmıştı.[20] Hükümet çıkarılan bu geçici kanunun uygulanmasına ve ilköğretim çağına gelmiş çocukların ibtidaî okullara gönderilmesine oldukça önem veriyordu. Nitekim 1914 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin uygulanabilmesini sağlamak amacıyla çalışmalara başlanmıştı. Kız ve erkek çocukların sayısını tespit etmek için, İstanbul merkez, Üsküdar ve Beyoğlu livalarında sayım yapılmıştı. Bu sayımda, mahallenin kaç haneden oluştuğu, bu evlerde kimlerin yaşadığı ve eğitim çağına gelmiş kız ve erkek çocuk miktarı isimleriyle birlikte katip ve müfettişler tarafından kaydedilmişti.[21]

1913–14 Yılında Üsküdar'da bulunan kızlar için eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı 10'du. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yeri	Okulun Adı	Dershane Sayısı
Üsktdar, Beylerbeyi	Abdullah Ağa	4
Üsktdar, Fıstıklı	Hatice Sultan	4
Üskiidar	Hacı Selim Ağa	2
Üskiidar, Çengelköy	Kerime Hatun	1
Üskudur, Beykoz	Hacı Beşir Ağa	1
Üskudur, Beykoz	Cezayirli Ahmed Paşa	1
Üskudur	Hacı Hostıa Hatun	1
Usktdar	Altunizade İnas	1
Usktdar	Ayşe Hatun (kurına)*	1
Üskiidar	Şehid Ahmed Paşa (kurına)*	1

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 29/3, lef 8

Bu okullardaki öğrenci sayısı ise şöyledir:

Okulun Adı	Öğrenci Sayısı
Abdullah Ağa	71
Kerime Hatun	170
Hatice Sultan (Üskudur)	134
Hacı Selim Ağa	57
Hacı Beşir Ağa	27
Cezayirli Ahmed Paşa	52
Hacı Hünsa Hatun	45
Altunizade İnas	44

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 29/3, lef 5

Yeni usulde eğitim veren ve Üsküdar'da bulunan inas ibtidaî mekteplerinin sayısı ise 5'di.[22] Bunlar aşağıdaki gösterilmiştir.

1914–1915 Yıllarında Üsküdar'da Bulunan İnas İbtidaîleri

Okulun Adı	Bulunduğu Yer	Açıldığı Tarih
Harmanlık İnas Mektebi	Kazasker Ahmed Efendi Mahallesi	14 Eylül 1913
Kanlıca İnas Mektebi	Kanlıca'da	28 Eylül 1913[1]
Nakkaştepe İnas Mektebi	Kuzguncuk'ta	1914
Beylerbeyi İnas Mektebi	Beylerbeyi	28 Aralık 1914[2]
Küplüce İnas Mektebi		23 Ekim 1915

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/24, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/25, 16 L 1335; *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; *MF. İMF*, nr. 50/98, 8 S 1333; *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336; *MF. İST*, nr. 44/66.

1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılında Üsküdar'daki İnas İbtidaî Mekteplerinde, Bulunan Öğrenci Sayısı[1]

Okul Adı	Öğrenci Sayısı		
	Kız	Erkek	Toplam
Harmanlık İnas Mektebi	220		220
Hacı Sekm Ağa İnas Mektebi	82		82
Burhaniye İnas Mektebi	41		41
Nakkaştepe İnas Mektebi	114	-	114
Yakacık İnas Mektebi	35	-	35
Bostancı İnas Mektebi	64	-	64
Göğbuze İnas Mektebi	122	-	122
Kanlıca İnas Mektebi	121	-	121
Bostancı Yeni Mahalle İnas Mektebi	32	-	32

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 44/49, 44/62, 45/9, 45/16, 45/27, 45/30.

Yukarıda da bahsedildiği gibi *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nden sonra numûne ibtidaîlerinin açılması planlanmış hatta 1914 yılında yayınlanan ibtidaî mektep programlarında bu okulların programları da belirlenmişti. Aynı yıl, Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi'nin numûne ibtidaîsi haline çevrilmesi ve 1911 yılında numûne haline getirilen Süleymaniye İnas Rüşdiyesi'nin ibtidaî okul olarak devamı kabul edilmişti. Kız okullarının önemi ve bu okulların öğrenci sayılarının fazla olması dolayısıyla kız numûne okullarına şiddetle ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle yine 1914 Üsküdar, Eyüp Sultan, Mirgün, Beylerbeyi, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Cihangir, Beşiktaş ve Nişantaşı'ndaki inas ibtidaîleri inas numûne ibtidaîleri haline dönüştürülmüştü.[26] Bu tarihte Üsküdar'da bulunan 4 inas ibtidaîsi numûneye çevrilmişti. 1914–1915 yıllarında Üsküdar'da açılan inas numûne ibtidaîleri aşağıda gösterilmiştir.

1914–1915 Yıllarında Üsküdar'da Açılan İnas Numûne İbtidaîleri

Okul Adı	Bulunduğu Yer	Açıldığı Tarih
Mulhatun İnas Numûne Mektebi	Üsküdar, Doğancılar	14 Ekim 1914
Açık Türbe İnas Numûne Mektebi	Üsküdar	1914[1]
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	Beylerbeyi	14 Ekim 1915
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi	Selimiye, Hurem	1 Aralık 1915

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; nr. 41/24, 16, 1335; nr. 41/25, 16 L 1335.

1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılında Üsküdar'da Mevcut İnas Numûne Okullarında Bulunan Öğrenci Sayısı

Okul Adı	Öğrenci Sayısı		
	Erkek	Kız	Toplam
Malhatun İnas Numûne Mektebi	27	439	466
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	65	288	353
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi		123	123

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 44/49, 44/62, 45/9, 45/16, 45/27, 45/30.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şiddetle hissedilen okul ihtiyacını karşılayacak binalar tahsisat yokluğu yüzünden yapılamamıştı. Bu nedenle genellikle okullar kira ile tutulan konaklarda, evlerde, harap kışlalarda ve karakol binalarında hizmet vermişti.[28] Okullar için daimî bir mekanın olmayışı eğitimin işleyişinde de bir takım aksaklıklar meydana getiriyordu. Nitekim bina sahibinin, binanın tahliyesini istemesi veya kira bedelini yüksek tutmasının yanı sıra yangın, istimlak, yıkılma tehlikesi gibi sebeplerle de okullar bir binadan diğerine taşınmak zorunda kalmıştı. İbtidaî okullarla ilgili düzenleme için geçici kanunun çıkarıldığı sırada, mevcut okul binalarının büyük bir kısmı hükümete ait binalarda, diğer kısmı ise kira ile tutulan binalarda eğitim vermekteydi. Bazı okulların ise binalarının uygun olmaması halinde kiralanmak suretiyle yeni binalar tedarik ediliyordu. Nitekim numûne haline çevrilmesi düşünülen Açık Türbe İnas Mektebi'nin bulunduğu bina numûne olarak idare edilmesi için uygun bulunmamış, bunun için Üsküdar Doğancılar semtinde odaları oldukça geniş bir bina kiralanmış, daha önce ev olarak kullanılan bu binanın okul haline dönüştürülmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştı.[29] Hükümete ait binaların birkaçı hariç hepsi dar, havasız, rutubetli, en hafif bir yağmur ve karda oturulamayacak haldeydi. Kiralanan binalar ise diğerlerine oranla biraz daha iyi koşullarda olsa bile, aslen ev olarak inşa edilen bu binalar, harap olup oturulamayacak bir hale geldiğinde okul binası olarak kullanılmak üzere kiraya veriliyordu. O yıllarda sık sık yaşanan yangınlar yüzünden bazı okulların yanması, yeni binaların tedariki lüzumunu ortaya çıkarmıştı. Ancak bu yangınlar sebebiyle halk oturacak ev bile bulamazken, okul yapmak için gerekli binanın bulunması zorlaşıyordu.[30] Her ne kadar binanın okul için elverişli ve sağlıklı olmasının, öğrencinin motivasyonu ve sağlığı için birinci derece etkisi olduğu bilinse de mevcut okullar buna uygun değildi. Özellikle kız okulları perişan bir durumdaydı. Daha kapıdan içeri girerken hissedilen zehirli bir hava, sağlık kurallarına ne kadar önem verildiğini göstermekteydi. Elbette ki bütün bunların

sebebi, yıllardır devam eden savaşların ekonomideki tahribatı yüzünden merkezî idarenin maarif harcamalarına kaynak ayıramamasıydı[31] Kız okullarını teftiş eden müfettişlerin raporları da bize bu okulların binalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Bu raporlarda, binaların okul olamayacak kadar harap olduğundan, ders araç ve gereçlerinin eksik oluşundan bahsedilmekteydi.[32] Kiralık olan kız numûne okulları bile bina bakımından harap bir haldeydi. Mesela Üsküdar Mal Hatun İnas Numûne Mektebi'nin yemekhanesinin ışık ve havadan mahrum, tavanlarının alçak ve sağlık kurallarına aykırı olduğu yine müfettiş raporlarından anlaşılmaktadır.[33]

2- Meslekî Eğitim: "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi"

A. Kız Sanayi Mekteplerinin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış

Mithat Paşa tarafından 1865 yılında Rusçuk'ta açılan ve kızların üretime katkıda bulunmalarını sağlayan, onlar için sanayi eğitimi veren Kız Islahhanesi'nin, kızlar için teknik ve meslekî eğitim veren okulların menşeini oluşturduğu genel bir kabuldür.[34] Ancak asıl amacı yoksul ve kimsesiz çocukları bir arada toplamak ve ordunun elbise ihtiyacını karşılamak üzere Rusçuk'ta kurulan fabrikaya eleman yetiştirmek olan bu ıslahhane malî kaynakların yetersizliği yüzünden öğretime başlayamadan kapanmıştı.[35] Bunun yanı sıra, 1858 yılında Sultan Ahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi'nin müstakil bir kızlar rüşdiyesi şekline konulması teklif edilirken, bu okulda kızlara mahsus sanayinin de öğretilmesi planlanmıştı.[36] Şüphesiz burada sanayi eğitim ile daha ziyade dikiş, nakış ve aşçılık gibi geleneksel olarak kadınlara ait olduğu kabul edilen işlerin daha teknik olarak öğretilmesi kastedilmekteydi. Her ne kadar 1859 yılında açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi gelişimi ve eğitim öğretimi bakımından meslekî ve teknik eğitim veren kurum olmasa da, kızlar için teknik eğitim vermeyi de gaye edinmiş olmasından dolayı bu yoldaki ilk teşebbüsler arasında gösterilebilir.[37]

Bu teşebbüslerin ardından gerçek manada meslekî ve teknik eğitim veren Kız Sanayi Mektebi, 1869 yılında İstanbul Yedikule'de bulunan eski baruthâne binasında, askere sargı, iç çamaşırı dikmek üzere dikimhâne niteliğinde açılmıştı. Bu okulun kuruluş amaçlarından bir diğeri de, Tophane-i Âmire'nin idaresinde bulunan Yedikule'deki fabrikalarda çalışma imkanı sunmaktı.[38] İlk olarak 50 kız çocuğunun kaydedildiği bu okul, 1873 yılında Maarif Nezâreti'ne ilhak edilmişti.[39] Bulunduğu yerin elverişli olmaması yüzünden bir takım idarî sıkıntıların baş göstermesi üzerine Yedikule'deki Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Sultan Ahmet civarındaki Güngörmez mahallesinde bulunan Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa konağına nakledilmiş ve ıslah edilerek yeniden açılmıştı.[40] Başlangıçta neharî (gündüzlü) olarak açılan bu okul, oldukça rağbet görmüştü. Öğrenci sayısının 80'i geçmesi üzerine aynı yıl yarısı gündüzlü yarısı yatılı[41] olmak üzere 100 öğrencinin öğrenim görebileceği yatılı okul halini

almıştı (Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi).[42] Zamanla bu okulun öğrenci sayısı iyice artmıştı. 1884 yılında yayınlanan ve okulun gündüzlü öğrenci sayısını 125 ile sınırlayan *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi* gereğince, okula kayıt yaptırmak üzere başvuran, pek çok kız çocuğu, bazı ailelerin bunun için tayin edilebilecek ücreti bile ödemeye razı olduklarını belirtmesine rağmen reddedilmişti. Bu durum yeni bir okul ihtiyacını doğurmuştu. Bunun üzerine Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin açılmasından altı ay sonra (1884) Süleymaniye'de Kemeraltında kiralanan Kayserili Ahmed Paşa Konağında sadece gündüz eğitim verecek olan Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi açılmıştı.[43]

Ticaret Nâzırı Subhi Paşa kızlar için kız sanayi mektepleri açma konusunda oldukça çaba sarf etmişti. Yukarıda bahsedilen iki okulu açtıktan sonra Üsküdar'da da kız sanayi mektebi açmayı düşünmüş, bu konuda gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ancak kız sanayi mekteplerinin idaresinin Aralık 1886 tarihinde Maarif Nezâreti'ne bağlanmasıyla[44] okulun açılışı ertelenmişti. Kızlara özgü meslekî eğitim veren bu okullara ulaşma konusunda ortaya çıkan sıkıntılar ve yeni talepler Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın bu konuda girişimde bulunmasını sağlamıştı. Böylece 1890 yılında Üsküdar'da bir kız sanayi mektebi açılmıştı.

B. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılması için ayrı bir ödenek ayrılamayacağından, Üsküdar'da mevcut olan Doğancılar İnas Rüşdiyesi 1890 yılında kapatılmış, bu okula ait tüm ödenek yeni açılacak kız sanayi mektebine aktarılmıştı.[45]

Çoğunlukla orta halli kibar ailelerin çocuklarının rağbet ettiği kız sanayi mekteplerinin hedefi, aile hayatında mutluluğu sağlayacağı düşünülen kabiliyetleri edinecek veya ürettikleriyle geçimini sağlayacak kızlar yetiştirmekti. Bu nedenle Maarif idaresi de bu okullara oldukça önem vermekteydi. Ancak geçen zaman içinde mevcut Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinden istenildiği gibi yararlanılamadığı halde bu okullara harcanan paranın boşa gittiğini düşünülmüştü. İstanbul Maarif Müdürü tarafından, bu iki okulun birleştirilip, Avrupa'daki örneklerine bakılarak yeniden açmak ve programlarını ona göre düzenlemek, müdiresinin ve öğretmenlerinin bir kısmının İngiltere veya Belçika'dan getirtmek gibi projeler yapılmaktaydı. Nitekim bu proje 5 Ağustos 1912 tarihinde İstanbul Vilayeti Maarif Encümeni'nde müzakere edilerek, kabul edilmeye değer görülmüştü.[46] 1913 yılında yeni açılacak bu okul için Horhor'da bulunan Münir Paşa Konağı kiralanmıştı.[47] 1913-1914 eğitim-öğretim yılında eğitime başlayan kız sanayi mektebi için Belçika'dan bir müdire ve iki öğretmen getirtilmişti.[48] Böylece Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri birleştirilerek,[49] ilk ve orta kısımlardan oluşan ve idâdî seviyesinde eğitim veren, 9 sınıflı gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1 Kasım 1913 tarihinde Fatih

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Öğrencileri

Saraçhane'de Horhor mevkiindeki Münir Paşa konağında yeniden açılmıştı.[50]

Yeni açılan kız sanayi mektebi ile birleştirilip, kapatılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, bir yıl sonra 4 Kasım 1914 tarihinde duyulan ihtiyaç üzerine gündüzlü olarak yeniden açılmıştı.[51] Üsküdar Kaptan Paşa'da bulunan bir konakta açılan okulun ismi bir iki ay sonra, ıslahhane adı altında ilk sanayi mekteplerini açan Mithat Paşa'ya izafetle Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olarak değiştirildi.[52] 1915 yılında Müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım,[53] mürebbiyeler Emine İnayet ve Remziye Feham Hanımlarla birlikte Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin idare heyetini oluşturmaktaydı.[54] Okulun teşkilâtı, Avrupa'daki muadillerine uygun olarak açılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi model alınarak yeniden yapılandırıldı. Buna göre okul, ilk ve orta derecede eğitim verecek şekilde dokuz sınıflı olarak düzenlendi.[55] Okulun bir de ana sınıfı vardı.[56]

Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin kadrolarına baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 46/15, 18 Z 1332.

1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin Öğretim Kadrosu

KISM-I İBTİDÂÎ	
Öğretmenler	**Görevi**
Sufinaz Hanım	İbtidâi birinci sene muallimesi
Pakize Hanım	İbtidâi ikinci sene muallimesi
Fatma Nigar Hanım	İbtidâi üçüncü sene muallimesi
Osman Efendi Ahdiye Hanım	İbtidâi dördüncü ve beşinci seneler Ulûm-ı diniyye muallimi İbtidâi dördüncü ve beşinci seneler Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	İbtidâi dördüncü ve beşinci seneler Hesap ve Hendese, Eşya ve Muhasebât-ı Ahlâkiye dersleri muallimi
Bahriye Kolağalığından emekli Vasıf Bey	İbtidâi dördüncü ve beşinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimi
Aznif Hanım Kadriye Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Resim muallimesi Bütün ibtidaî sınıflarda İşleri muallimesi
Angel Furuci Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Fransızca muallimesi
Mahmazel Kondoveri	Bütün ibtidaî sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Fevziye Hanım İzzeddin Bey	Bütün ibtidaî sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi İbtidâi birinci, ikinci senelerin bütün şubelerinde Cimâ muallimi
Hayrünüş Hanım	İbtidâi dördüncü ve beşinci seneler bütün şubelerinde Piyano muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Bütün ibtidaî sınıflarda Hat muallimi
KISM-I SÂNÎ	
Öğretmenler	**Görevi**
Osman Efendi	Ulûm-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım Mustafa Nuri Bey	Türkçe muallimesi Hesap ve Hendese ve tatbikatı muallimi
Mudur İhsan Bey	Tarih-i Osmânî muallimi
Bahriye Kolağalığından emekli Vasıf Bey	Coğrafya-yı Osmânî muallimi
Doktor Server Bey Ahdiye Hanım	Hıfzıssıhha ve Teşrîh muallimi İdare-i Beytiyye ve Usûl-ı Defter-i Beytî muallimesi
Muştak Bey	Tarih-i Tabiî muallimi
Mihrî Hanım	Resim muallimesi
Fatma Nigâr Hanım Benyakar Hanım Halide Hanım	Nakış ve El işleri, Dantela, Örgü, Çiçek dersi muallimesi Terbiye-i Bedeniye muallimesi Sanat Şubeleri müfettişi
Polonya Hanım	Elbise İmali şubesi muavinesi
Ayşe Muzaffer Hanım	İç takımları şubesi muavinesi
Nesime Hanım Seyyâre Hanım	Çocuk takımları şubesi muavinesi Korsaj muallimesi

1914-15 eğitim-öğretim yılı sonunda orta derecede eğitim veren Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nde toplam 264 öğrenci bulunmaktaydı.[57] Ertesi yıl bu okula kayıt olmak üzere başvuran ve yaşları 14'ten büyük yüzlerce öğrencinin henüz ibtidaî eğitim bile almamış olduğu okulun müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım'ın tezkiresinden anlaşılmaktadır. İbtidâi birinci sınıfa kaydedilmesi gereken bu öğrencilerin, hem öğrenci sayısı fazla olduğu için alınmasının

mümkün olamayacağından hem de zaten 8-10 yaşları arasındaki öğrencilerin yanında onlardan büyük öğrencilerin yerleştirilmesinin zararlı olacağından bu öğrenciler okula kabul edilememişti. Ancak müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım bu öğrenciler için düşündüğü bir formülü Maarif Müdüriyetinden şu ifadelerle dile getirmişti:[58]

"*Yakın bir istikbâlin valideleri olacak bu hanımların da nimet-i maariften müstefid olmaları için Üsküdar'ın münasib bir mahallinde bir mektep güşadı ile mektebimize kabul edilemediğinden dolayı adedi yüzlere varan evlâd-ı vatanın illet-i cehl ile ma_lûl olarak evlerde ataletle vakit geçirmelerine meydan verilmemesi kadınlığın ve daha doğrusu vatanın selâmeti nâmına istirhâm ve istid_â olunur.*"

Bu yıl içinde Mithat Paşa Kız Sanayi mektebine 1'i gayrimüslim olmak üzere 102 öğrenci kabul edilmişti. Bunlardan 90'ı birinci, 3'ü üçüncü, 1'i dördüncü, 4'ü beşinci ve 4'ü altıncı sınıfa kaydolmuştu. Bu sayı geçen yıldan devren öğrencilerle birlikte 366'ya ulaşmaktaydı. Ancak yıl sonunda bazı öğrencilerin terk etmesiyle bu sayı 313'e düşmüştü. Yıl sonunda 26 öğrenci mezun olurken gelecek yıla 1'i gayrimüslim olmak üzere 262 öğrenci devredilmişti.[59] 1916-17 yılında okula 98 öğrenci kaydolmuş, geçen yıldan devredenlerle sayı 360'a yükselmişti. Yıl sonunda ise ertesi yıla devreden öğrenci sayısı ise 275'ti.[60]

Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin yıllara göre öğrenci sayısı aşağıdaki grafikte daha iyi izlenebilir.

Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi, 1917 yılında mevcut binanın yetersizliği

Grafik 3. 4 Mithat Paşa Kız Sayi Mektebi'nin Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

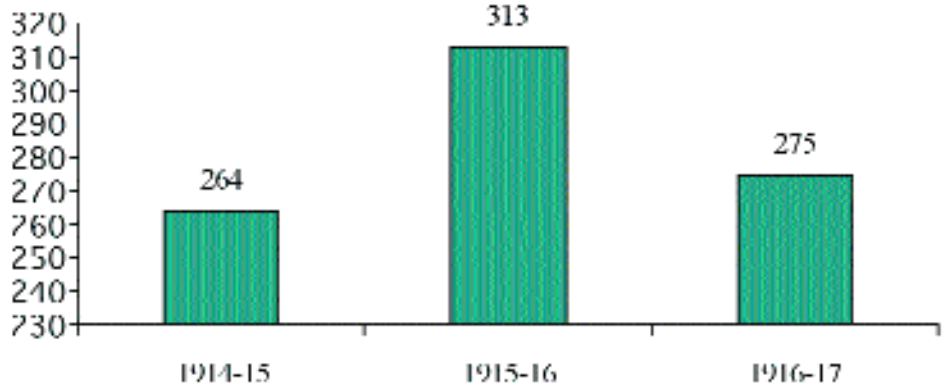

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 20/75; nr. 45/13; nr. 43/36.

nedeniyle ibtidaî kısmı müstakil bir okul haline getirilerek[61] başka bir yere taşındı. Böylece Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi sadece orta dereceli eğitim veren bir okul haline geldi. 1920 yılında İstanbul Vilâyeti Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi'nin ilköğretim için toplanan verginin orta derecede eğitim yapan bu okul için harcanmasını doğru bulmadığından kapatılmasına karar verdi. O

yıllarda okulun müdireliğini yapan Fatma Zekiye Hanım ve okul öğretmenleri uzun yıllar meslekî ve teknik eğitime hizmet etmiş bir okulun kapatılmasına razı olmadı. Bunun için Maarif Nezareti nezdinde yaptıkları girişimler sonucunda okulun başka bir isim altında eğitim verme imkanını elde ettiler. Sonuçta Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi Üsküdar İnas Sultanîsi'ne dönüştürülerek, Maarif Nezâreti'ne bağlandı. Okul her ne kadar sultanîye dönüştürülse de diğer sultanîlerden farklı olarak meslekî eğitim ve üretimine devam etmişti. Bu okul 1927 yılına kadar bu şekilde devam etti.[62]

3-Ortaöğretim: Üsküdar İnas Sultanileri

Kızlar için sultani açılması için ilk teşebbüs aslında II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde, Meclis-i Mebusân Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından başlatılmıştı. Ahmet Rıza Bey'in kurduğu Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi, böyle bir okulun açılması için birçok hazırlıklar yapmıştı.[63] Ahmet Rıza Bey o tarihte, Şehremini Opr. Dr. Cemil Topuzlu'yu ziyaret ederek, "*Paşa, memleketimizde kızlarımıza mahsus yatılı bir lisemiz yok. Kandilli'deki Âdile Sultan Sarayı'nı gözüme kestirdim. Birlikte hünkâra gidelim. Bu sarayı mektep olmak üzere isteyelim*."[64] demişti. Bunun üzerine birlikte Yıldız Sarayı'na giderek, başkâtip Cevat Bey vasıtasıyla Sultan Abdülhamid'den bu sarayı istemişlerdi.[65] Padişahın da bu isteği olumlu karşılaması üzerine, Kandilli'de bulunan Adile Sultan Sarayı, okul binası olarak kullanılmak üzere Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlanmıştı.[66] 1910 yılında okulun açılması için gerekli masrafları karşılamak üzere Ahmet Rıza Bey, bir piyango tertip edilmesi için izin istemiş, ancak bu Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edilmemişti. Meclis, masrafların başka yollardan karşılanması kararını alınmıştı.[67] Okul için gerekli masrafları karşılamak üzere, 1912 yılında Adile Sultan Sarayı'nda bulunan eşyaların bu okula bağışlanmasına ve yine sarayda bulunan bir adet tâc ve gerdanlığın satılarak elde edilen gelirin bu uğurda kullanılmasına izin verilmişti.[68] Ancak araya Balkan savaşların girmesiyle okulun açılması gerçekleşememişti. Teşebbüslerin üzerinden beş yıl geçmesine rağmen hâlâ kız sultanisinin açılamaması üzerine Maarif Nezareti 1915 yılında harekete geçerek, Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlanan sarayın nezarete devredilmesi ve leylî bir inas sultanisi açılması için izin verilmesini istemişti. Nitekim Maarif Nezareti'nin bu isteği kabul edilmişti.[69]

İlk inas sultanisi olan İstanbul İnas Sultanisinin adının Bezm-i Âlem İnas Sultanisi olarak değiştirildiği 1915 tarihinde kız sultanileri çoğalmaya başladı. Nitekim aynı tarihte ibtidaî ve tâlî derecede gündüzlü eğitim vermek üzere Selçuk Hatun İnas Sultanisi[70] açıldı. 1914 yılında açılan Çamlıca leylî numûnei inas mektebi[71], ertesi yıl Çamlıca İnas Sultanisi haline dönüştürüldü.[72] Benzer bir dönüşümle Erenköy İnas Sultanisi açıldı. 1915 yılında Erenköy'de açılan inas numûne mektebi, 1916 yılında Leylî ve Nehâri Erenköy İnas Sultanisi'ne

dönüştürüldü.[73] Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından açılması için yapılan girişimlerden bahsettiğimiz Kandilli'de bulunan Adile Sultan İnas Sultanisi de ancak bu tarihte açılmıştı.[74] Teşebbüslerin üzerinden beş yıl geçmesine rağmen hâlâ kız sultanisinin açılamaması üzerine Maarif Nezareti 1915 yılında harekete geçerek, Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlanan sarayın nezarete devredilmesi ve leylî bir inas sultanisi açılması için izin verilmesini istedi. Nitekim Maarif Nezareti'nin bu isteği kabul edildi ve Adile Sultan İnas Sultanisi açıldı.[75]

Böylece İstanbul'da kızlar için lise derecesinde eğitim veren inas sultanisi sayısı 5'e çıkmıştı. 1920 yılında ise Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülerek Maarif Nezâreti'ne bağlandı.[76]

Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

1915-16 eğitim-öğretim yılında Çamlıca İnas Sultanisi'nde 267 öğrenci bulunmaktaydı. bunların 250'si leylî, 17'si neharî olarak öğrenim görmekteydi. Leylî öğrencilerin 52'si ücretli, 198'si ücretsiz, neharî öğrencilerin ise tamamı ücretsiz eğitim almaktaydı. 1916-17 eğitim-öğretim yılında ise kısm-ı ibtidaîde 229, devre-i evvelîde 53, devre-i sânîde 2 olmak üzere toplam 284 kız öğrenci bulunmaktaydı. Ertesi yıl ise öğrenci sayısı 287 idi. Bu öğrencilerin 203'ü kısm-ı ibtidaîde, 79'u devre-i evvelîde, 5'i devre-i sânîde öğrenim görmekteydi.[77] 1918-19 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayıları aylara göre değişiklik gösterse de sene sonunda Çamlıca İnas Sultanisi'nde mevcut öğrenci sayısı 271'di. Bunların 164'ü kısm-ı evvelî, 90'ı devre-i evvelî, 17'si devre-i sânî öğrencisiydi. 220 leylî, 51 neharî öğrenciden 79'u ücretli, 192'si ücretsiz eğitim almaktaydı.[78] Ertesi yıl bu okulun öğrenci sayısı 221'e düşmüştü. 153 leylî öğrencinin 79'u leylî, 74'ü ücretsiz eğitim alırken, 68 neharî öğrencinin 12'si ücretsiz, 56'sı ücretli olarak öğrenim görmekteydi.[79] 1921-22 eğitim-öğretim yılında 98'i kısm-ı ibtidaî, 116'sı kısm-ı tâlî olmak üzere toplam 214 öğrencisi bulunmaktaydı. Bunların 148'i leylî, 66'sı nehâriydi. Leylî öğrencilerin 69'u ücretli, 79'u ücretsiz olarak eğitim alırken, neharî öğrencilerin 36'sı ücretli, 30'u ücretsizdi. Böylece 214 öğrencinin 105'i ücretli, 109'u ücretsiz olarak öğrenim görmekteydi.[80] Bir yıl sonra öğrenci sayısı 270'e ulaşmıştı. Kısm-ı ibtidaîde 149, devre-i evvelîde 89, devre-i sânîde 32 öğrenci bulunmaktaydı. Devre-i sânî öğrencileri edebiyat ve fünûn olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Edebiyat şubesinde 22, fünun şubesinde ise 10 öğrenci öğrenim görmekteydi.[81] Cumhuriyet Dönemi'nin ilk eğitim-öğretim yılında bu okulun öğrenci sayısı 252 idi. İbtidâi sınıflarında 45'i neharî, 86'sı leylî olmak üzere toplam 131 öğrenci bulunmaktaydı. Leylî öğrencilerinin 11'i ücretsiz, 75'i ücretli eğitim almaktaydı. Okulun tâlî kısmında ise 13 neharî, 61 leylî toplam 121 öğrenci öğrenim görmekteydi. Leylî öğrencilerin 52'si ücretsiz, 56'sı ücretliyken, neharî öğrencilerin 6'sı ücretsiz, 7'si ücretliydi.[82]

Kandilli İnas Sultanisi Sayıları

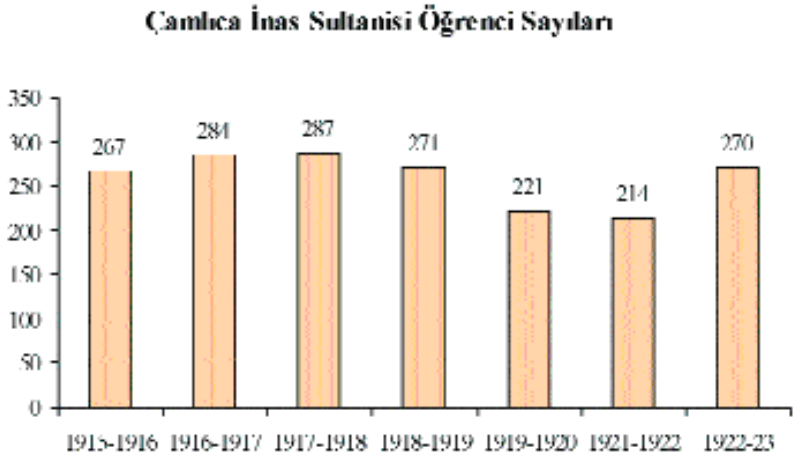

1917-18 eğitim öğretim yılında Kandilli İnas Sultanisi (Adile Sultan İnas Sultanisi)'nde kısm-ı ibtidaîde 170, devre-i evvelîde ise 28 olmak üzere toplam 198 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların 134'ü leylî, 64'ü ise neharîydi. Leylî öğrencilerin 71' i ücretli, 63'ü ücretsiz, neharî öğrencilerin 6'sı ücretli, 58'i ücretsiz eğitim almaktaydı.[83] Ertesi yıl okulun öğrenci sayısı 228'e yükselmişti. Bu öğrencilerin 185'i kısm-ı ibtidaîde, 43'ü devre-i evvelîde bulunmaktaydı. Mevcut öğrencilerin 134'ü leylî, 94'ü neharîydi. Leylî öğrencilerin 71'i ücretli, 63'ü ücretsiz eğitim almaktaydı. Neharî öğrencilerin ise 17'si ücretli, 77'si ücretsizdi. Böylece okulda öğrenim gören 228 öğrencinin 88'i ücretli, 140'ı ücretsizdi.[84] 1919-20 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 163'e düşmüştü. Bu öğrencilerin 71'i neharî, 92'si leylîydi. Neharî öğrencilerin 10'u ücretsiz, 61'i ücretli eğitim alırken, leylî öğrencilerin 41'i ücretsiz, 51'i ücretli öğrenim görmekteydi.[85] Ertesi yıl ise öğrenci sayısı leylî 146, neharî 85 toplam 231'di.[86] 1921-22 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 258'e yükselmişti. Bunların 136'sı kısm-ı ibtidaî, 104'ü devre-i evvelî, 18'i ise devre-i sânî öğrencisiydi. Öğrencilerin 149'u leylî, 159'u neharîydi. 163 ücretli öğrencinin 83'ü leylî, 80'i neharîydi. Ücretsiz öğrenci sayısı ise 145'ti. Bunların 66'sı leylî, 79'u ise neharîydi.[87] Kandilli İnas Sultanisi'nin öğrenci sayısında 1919 yılından itibaren devamlı olarak bir artış gözlenmektedir. Nitekim 1922 -23 yılında öğrenci sayısı 294'e yükselmişti. Bu öğrencilerin 201'i kısm-ı ibtidaî, 78'i devre-i evvelî ve 15'i devre-i sânîde bulunmaktaydı.[88] Cumhuriyet'in ilk yılında ise istikrarlı artış devam etmekteydi. Bu yılda öğrenci sayısı 302'ye ulaşmıştı. Bunların 177'si kısm-ı ibtidaî, 125'i ise kısm-ı tâlî sınıflarındaydı. Kısm-ı ibtidaîde eğitim alan öğrencilerin 69'u neharî, 108'i leylîydi. Leylî öğrencilerin 8'i ücretsiz öğrenim görürken, 100'ü ücretliydi. Kısm-ı tâlî sınıflarında 14'ü ücretsiz, 22'si ücretli olmak üzere 36 öğrenci neharî olarak okula devam ederken, 89 öğrenci leylî eğitim almaktaydı. Leylî öğrencilerin ise 43'ü ücretsiz, 46'sı ücretliydi.[89]

Üsküdar İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Daha önce de bahsedildiği gibi 1920 yılında Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülerek Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştı. Üsküdar İnas Sultanisi her ne kadar lise düzeyinde eğitim veren okullar arasında ise de, okul meslekî eğitim veren kurum olma özelliğini de kaybetmemişti. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde Üsküdar Kız Sanayi Lisesi olarak varlığını sürdürmüştü. Üsküdar İnas Sultanisi'nin 1921-22 yılında öğrenci sayısı 241 idi. Bunların 190'ı kısm-ı ibtidaîde, 51'i devre-i evvelîde bulunmaktaydı. Kısm-ı ibtidaî öğrencilerinin 75'i ücretli, 115'i ücretsiz, devre-i evvelî öğrencilerinin 25'i ücretli, 26'sı ücretsizdi.[90] Ertesi yıl bu okulun öğrenci sayısı 274'e yükselmişti. Bu öğrencilerin 212'si kısm-ı ibtidaîde, 62'si devre-i evvelîde eğitim görüyordu.[91]

Sonuç olarak, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar, ülkenin içinde bulunduğu ağır şartlara ve özellikle son yıllarda pek çok cephede yapılan savaşlar, dolayısıyla yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen, kızların eğitimi için önemli çalışmalar yapılmış, yeni okullar açılmış, kızlar her öğrenim kademesinden yararlanır hale gelmiştir. Elbette ki bu gelişmeler İstanbul merkezlidir. Yani taşrada kızların eğitimi ibtidaiye, rüşdiye seviyesindeki okullarla bazı vilayetlerde açılan kız öğretmen okullarından yani Darülmuallimâtlardan öteye gitmemişti. Bu çalışmada, kızların eğitimi konusundaki İstanbul merkezli gelişmeler, Üsküdar

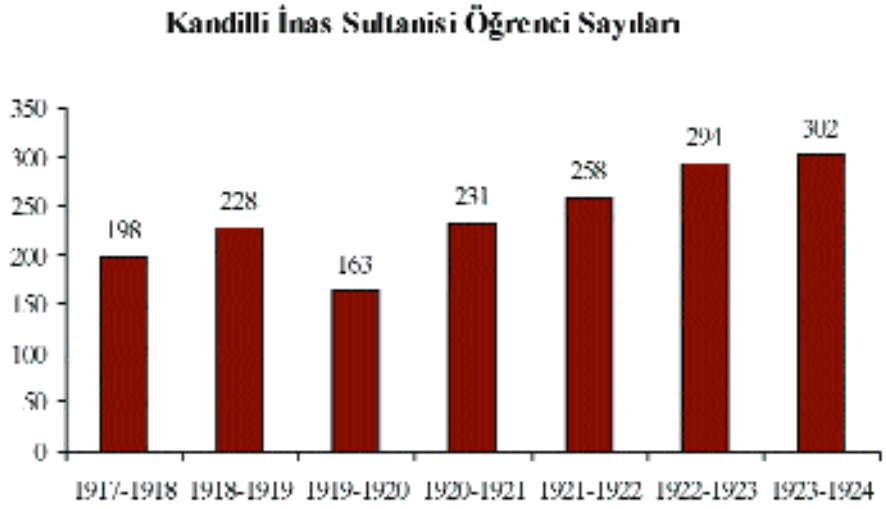

ölçeğinde ele alınmıştır. Nitekim Üsküdar, kız okullarının açıldığı ilk bölgelerdendi ve yine yeni usulde açılan kız ibtidaîleri ve rüşdiyelerin açıldığı merkezler arasında Üsküdar da bulunmaktaydı. Bu nedenle kızların eğitiminde Üsküdar'da açılan okulların önemi büyüktür.

DİPNOTLAR

[1] Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, sy. 10 (Ankara 2000), s. 224.

[2] *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi* (çev. Münir Aktepe), Ankara 1989, XV, 27; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, s. 134; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, *(Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, s. 182.

[3] Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 165. 1297 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde ise bu sayılar erkekler için 18, kızlar için -Vefa ve Üsküdar'da olmak üzere- 2 olarak gösterilmiştir (s. 4087–409).

[4] *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, s. 196–198; sene:1301, s. 384.

[5] *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, s. 201.

[6] Mahmud Cevad *a.g.e.*, s. 185–186.

[*] Rüşdiyeler 1913 yılına kadar orta öğretim kurumları arasında yer alırken, 1913 yılında çıkarılan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunı Muvakkati* ile birlikte ibtidailerle rüşdiyelerin birleştirilmesi suretiyle 6 yıllık ilköğretim kurumları haline getirilmiştir. Bu nedenle İnas Rüşdiyeleri "İlköğretim" başlığı altında ele alınmıştır.

[7] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, 43; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 144; İlk kız rüşdiyesinin açılış tarihi olarak Niyazi Berkes 1862, Sadık Albayrak ise 1863 tarihini vermektedir. (bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 226; Sadık Albayrak, "Osmanlı İmparatorluğunda Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet Dergisi*, XI, 4.)

[8] BOA, *İ. ŞD.* nr. 637; *BEO, Giden Maarif (Gid. Maa.)*, nr. 395/9–6, evrak nr. 2; *Terakki*, nr. 156, 28 Safer 1286 / 28 Mayıs 1869, 1; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 86.

[9] BOA, *İ. ŞD.*, nr. 637. 1880-81 yılından itibaren Üsküdar İnas Rüşdiyesi'ne, Üsküdar Doğancılar İnas Rüşdiyesi adıyla rastlamaktayız.

[10] BOA, *İ.ŞD*, nr. 1316; *BEO*, *Gid.Maa.*, nr. 395/9–6, evrak nr. 323; *Maarif Nezâret-i Celîlesi İdaresinde Bulunan Mekâtib Şakirdanının 1291 Sene-i Hicriyesinde İcra Olunan İmtihanların Tevzi' ve Mükâfat Cetveli* (*1291 Cetveli*), 45; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 118; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, (İstanbul 1977), 459; *Devlet Salnamesi*, sene: 1327, 360; *1310–1311 Yılı İstatistiği*, 44; *1311–1312 Yılı İstatistiği*, 45.

[11] BOA, *Ayniyat Maarif Defterleri (Ayniyat Maa.)*, nr. 1598, 269; *BEO, Gid. Maa.*, nr. 396 /9 -7, evrak nr. 142.

[12] BOA, *İ. DH.*, nr. 93728; *1310–1311 Yılı İstatistiği*, 8. Ayrıca bk. F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 80e.

[13] *Devlet Salnamesi*, *1327 Sene-i Maliyesi*, s. 360.

[14] *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1310-1311 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, s. 8; *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsus İstatistik* , s. 8.

[15] *1329–1330 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1336, levha 1.

[16] *1328–1329 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1334, levha 1.

[17] *Aynı yer*, levha 4 ve levha 39.

[18] Satı, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, II, 19 (15 Şubat 1334), s. 663.

[19] Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 231; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 201.

[20] Aslında numûne uygulaması ilk olarak 1908'den sonra rüşdiye mekteplerinde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hatta bazı dersleri Fransızca okutmak düşüncesiyle İstanbul'da Kadıköy, Kasımpaşa, Makriköy (Bakırköy) ve Nişantaşı olmak üzere dört yerde uygulanmıştı. Diğer okullara oranla en güzel binalarda ve en iyi öğretmenlerin idaresinde eğitim veren bu okullar, eğitim- öğretim araç ve gereçleri bakımından da diğerlerine oranla daha zengindi. BOA, *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332; Osman Ergin Makriköy İnas Numûne mektebinden söz etmemektedir. O. Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 1419.

[21] *"Tedrisât-ı İbtidâiye Kanununun vilâyet-i aliyyeleri dâhilinde tatbikini temin zımnında merkez vilâyet ile Beyoğlu ve Üsküdar Livaları dâhilinde bulunan her mahallenin kaç hâneyi müştemil olub sekenesi kimlerden ibaret olduğunun ve sîn-i tedrisatta bulunan zükûr ve inas etfâlin isim ve hüviyetini mübeyyin defterin tanzim ve imlâsı için mevcut mahallâta irsal kılınmak üzere altmış sahifeli bin aded defterin tabına lüzumu âcil hasıl olmuş ve keyfiyet müsta_ciliyetine binaen heman tertîb-i mahsusunun emâneten tab_ ettirilmek üzere mezuniyet itası menut-ı re'y-i âli-i vilâyetpenâhîlerindir. 19 Mart 1330*" *BOA*, *MF. İMF*, nr. 30/47, 5 Ca 1332; ayrıca bk. *MF. İMF*, nr. 30/48, 5 Ca 1332; nr. 32/9, 2 Ca 1332.

[*] BOA, *MF. İST*, nr. 14/19, lef 3.

[22] BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/24, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/25, 16 L 1335; *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; *MF. İMF*, nr. 50/98, 8 S 1333.

[23] BOA, *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336.

[24] BOA, *MF. İMF*, nr. 50/98, 8 S 1333.

[25] Bu tabloda resmî ve vakıf kız okulları birlikte gösterilmiştir.

[26] Nitekim 1914 yılında Eyüp Sultan, Koca Mustafa Paşa, Horhor, Fatih, Üsküdar Harmanlık ve Açık Türbe İnas Rüşdiyelerinin ibtidaî kısımlarının ihtiyat (hazırlık) sınıfları için öğretmen tayini isteğinde bulunulmuştu. Bu da dönüşüm hakkında bilgi vermektedir. BOA, *MF. İMF*, nr. 29/74, 27 R 1332.

[27] Bu okul Açık Türbe İnas Rüşdiyesi iken bu tarihte Açık Türbe İnas Numûne Mektebi haline dönüştürülmüştür. BOA, *MF. İMF*, nr. 44/96, 4 Z 1332; 45/82, 17 Z 1332.

[28] BOA, *MF. İMF*, nr. 22/71, 10 Za 1331.

[29] BOA, *MF. İMF*, nr. 44/95, 4 Z 1332.

[30] BOA, *MF. ALY*, nr. 122/3, 1 M 1337.

[31] "İstanbul Vilâyeti Meclis-i Umûmîsinin 329 senesi İçtimâında Vali Vekâleti Tarafından Kıraat Olunan Nutk-ı İftitâhî", *Takvim-i Vekayi*, 19, nr. 1670, 17 M 1332, 8.

[32] BOA, *MF. İMF*, nr. 31/37, 10 Ca 1332.

[33] BOA, *MF. İMF*, nr. 150/39, 4 Ca 1335.

[34] Cemil Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2005, 238; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, 686; Reşat Özalp, "Türkiye'de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim", *Meslekî ve Teknik Öğretim*, 104, Ekim 1961, 29.

[35] BOA, *İrade-Meclis-i Vâlâ* (*İ. MVL.*) nr. 26270; Cemil Öztürk, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahâneler", *Hakkı Dursun Yıldız'a Armağan*, İstanbul 1995, 431; O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 686; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 151; Kemal Turan, *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul 1992, s. 36; Gülnaz (Koyuncu) Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi, Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi (1863-1928)*, İzmir 1997, s. 13; Reşat Özalp, *aynı yer.*

[36] BOA *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, nr. 27616; O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 457.

[37] F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 80e; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 151.

[38] Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 114; C. Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", s. 238; Ayrıcı bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, 686; F. Unat, *a.g.e.*, s. 80e; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 151; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, VII, 211; K. Turan, *a.g.e.*, s. 36; Aynı mlf., *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi*, İstanbul 1996, s. 63; Reşat Özalp, a.g.m., s. 29.

[39] BOA, *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, nr. 207/26.

[40] BOA, *İ. DH.* nr. 70247, 70494, 71647; *Meclis-i Vükelâ Mazbatası* (*M.V.*), nr. 6/82.

[41] Yatılı kısma sadece fakir ve yetimler alınmaktaydı. Ancak 1896 yılında, bu okullarda okumak isteyen zengin kızlarının da okula devamını sağlamak için yeni bir uygulama başlatıldı. Bu uygulamaya göre isteyen kızlar yıllık 15 lira ücret karşılığında kız sanayi mektebinin leylî kısmına alınmaktaydı. BOA, *İrade Maarif*, nr. 1/Ra 1334; *ŞD*, nr. 214/61, 22 M 1314; *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 74, 1 Ağustos 1312, 8.

[42] BOA, *İ.DH.* nr. 71647; *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 66-68; F. Unat, *a.g.e.*, s. 80e; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, İstanbul 1999, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Merkezi Yakınçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 95.

[43] BOA, *İ.DH.* nr. 72402; *İrade Meclis-i Mahsus* (*İ. Mec. Mah.*), nr. 3905; *M.V.*, nr. 6/82, 22/47; *Yıldız Arşivi-Hususî* (*Y.A. Hus.*) nr. 186/125; *MF. ALY*, nr. 159/50; Devlet *Salnamesi*, sene: 1302, 380; F. Unat, *a.g.e.*, s. 80e. Ancak Faik Reşit Unat bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermiştir.

[44] BOA, *M.V.*, nr. 15/32; *Düstur*, I. Tertip, V, 937-938.

[45] BOA, *İ.DH.*, nr. 93728; *BEO, Gid. Maa.*, defter nr. 396/9-7, evrak nr. 139.Ayrıca bk. F. Unat, *a.g.e.*, s. 80e; C. Öztürk " Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", s. 239. Ancak çeşitli kaynaklarda okulun açılış tarihi ile ilgili farklı tarihler verilmektedir. O. Ergin Üsküdar Kız Sanayi Mektebinin menşeini, 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Türk kadınlarını giyinmek ve süslenmek konusunda bilgilendirmek ve çalışarak para kazandırmak amacıyla açılan Üsküdar Kız Mektebi'ne bağlamaktadır. Ergin'e göre bu okul 1881 yılında Kız Sanayi mektebi haline getirilmiştir (*a.g.e.*, 686). Bunun yanında Reşat Özalp, *Meslekî ve Teknik Öğretim* dergisinde yayınlanan "Türkiye'de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim"adlı makalesinde; Kemal Turan, *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi* (s. 64) ile *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel* (s. 37) adlı eserlerinde bu okulun açılış tarihini 1885 olarak göstermektedir.

[46] BOA, *MF. İMF*, nr. 9/31, 7 B 1330; nr. 9/132, 21 Ş 1330.

[47] BOA, *MF. İMF*, nr. 21/37, 16 N 1331.

[48] "Kız Sanayi Mektepleri", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 15, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1670, 17 M 1332, XIX/ 9.

[49] BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)*, nr. 230/25, 21 Za 1331; *Nizâmât Defterleri*, nr. 22, 178 22 Za 1331;*MF. İMF*, nr. 23/8, 27 Za 1331; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1623, XIX, 26 Za 1331, 2.

[50] BOA, *MF. İST*, nr. 31/8 ; *MF. İMF*, nr 23/8, 27 Za 1331,*Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 7 Teşrînievvel 1329, 1; nr. 1619, 10 Teşrinievvel 1329, 1.

[51] BOA, *MF. İST*, nr; 20/75. 27 Ra 1334.

[52] BOA, *MF. İMF*, nr. 52/12, 15 S 1333; *MF. İST*, nr. 54/39. 19 Ra 1337. 1332-33 yılı istatistiğinden.

[53] BOA, *MF.ALY*, nr. 83/105, 17 Z 1333.

[54] BOA, *MF. İST*, nr. 39/3, 1 Ş 1335.

[55] C. Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", s. 240.

[56] BOA, *MF. İMF*, nr. 150/39, 4 Ca 1335.

[57] BOA, *MF. İST*, nr. 20/75. 27 Ra 1334.

[58] BOA, *MF. ALY*, nr. 83/105, 17 Z 1333.

[59] BOA, *MF. İST*, nr. 45/13.

[60] BOA, *MF. İST*, nr. 43/36, 27 M 1336.

[61] BOA, *MF. ALY*, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

[62] O. Ergin, *a.g.e*, C. 1-2, s. 690; C. Öztürk, aynı yer.

[63] M. Ergün, *a.g.e.*, s. 236.

[64] Cemil Topuzlu'nun sadeleştirilmiş dille yayınlanan hatırasından alınmıştır. Cemil Topuzlu, *İstibdât-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1994, s. 87-88.

[65] Cemil Topuzlu, *Aynı yer.*

[66] BOA, *Y. MTV.*, nr. 313/115, 2 S 1327; *İrade Maliye*, 4/ Za 1328; *Meclis-i Vükelâ Mazbatası (MV)*, 146/14, 8 Za 1328; *MV*, nr. 147/22 , 20 Z 1328; *MV*, nr. 148/22, 9 M 1329; *İrade Meclis-i Umûmiye*, nr. 6/ S 1329.

[67] BOA, *İ. Maarif*, nr. 6/C 1328.

[68] BOA, *MV*, nr. 227/123; *Dahiliye Nezâreti, Mütevvia Kısmı (DH. MTV)*, nr. 30/4, 21 L 1330; *MF. TLY*, nr. 296/62, C 1330; *MF. TLY*, nr. 328/45, 20 S 1331; *BEO*, nr. 309196, 2 M 1331.

[69] BOA, *BEO*, nr. 326249, 7 Ca 1333; *İrade Mabeyn-i Hümâyun*, nr. 3/C 1333.

[70] BOA, *MF. İST*, nr. 37/7, 23 C 1335.

[71] *Takvim-i Vekayi*, C. 23, nr. 1996, s. 1.

[72] BOA, *DH. UMVM*, nr. 66/55, 2 Ra 1334.

[73] BOA, *MF. İST*, nr. 49/6, 20 Ca 1336, Hasan Âlî Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, 489.

[74] *Aynı eser*, 504.

[75] BOA, *BEO*, nr. 326249, 7 Ca 1333; *İrade Mabeyn-i Hümâyun*, nr. 3/C 1333.

[76] O. Ergin, *a.g.e.*, C. 1-2, 690.

[77] BOA, *MF. İST*, nr. 52/45, 16 L 1336.

[78] BOA, *MF. İST*, nr. 55/53, lef 9; *MF. ALY*, 145/4, 2 C 1338; *1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası*, Dersaadet 1337, 93.

[79] BOA, *MF. ALY*, nr. 162/29, 16 S 1340.

[80] BOA, *MF. İST*, nr. 60/47, 27 N 1340.

[81] BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

[82] *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

[83] BOA, *MF. İST*, nr. 38/62, 25 B 1335.

[84] BOA, *MF. İST*, nr. 56/15; *MF. ALY*, 145/4, 2 C 1338.

[85] BOA, *MF. ALY*, nr. 162/29, 16 S 1340.

[86] BOA, *MF. İST*, nr. 59/44. 14 S 1340.

[87] BOA, *MF. İST*, nr. 60/49, 4 L 1340.

[88] BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

[89] *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

[90] BOA, *MF. İST*, nr. 60/46.

[91] BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

XVIII.Yüzyılda Şer'iye Sicillerine Göre Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1712)

NEVZAT ERKAN
Marmara Üniversitesi

Günümüzün küreselleşen dünyasında insanların, farklı din ve milletlerden olan insanlarla iktisadî, hukuki, ticari, siyasi ve sosyal açıdan ilişkilerinin hızla artması, bünyesinde değişik din ve etnik unsurları barındıran ve bunları asırlarca bir arada yaşamasını sağlayan Osmanlı Devleti'nde bu ilişkilerin ne düzeyde olduğunu araştırmaya sevk etmiştir.

Bu bağlamda Üsküdar Müslümanların yanında gayrimüslim olarak Ermeni, Rum, Yahudilerin bir arada yaşadığı bir yer olması, konunun Üsküdar çerçevesinde ele alınmasına ehemmiyet kesbetmiştir.

Ele aldığımız konu itibariyle öncelikli olarak başvurulacak kaynak mahkemelerde tutulan kayıtlardır. Bilindiği üzere şer'iye sicilleri belli bir bölgede yaşayan insanların birbirleriyle olan hukukî, ticarî iktisadî, sosyal ve dinî münasebetlerini diğer kaynaklara göre en güzel şekilde yansıtan belgelerdir.[1]

Bu sicillerde müslümanlarla ilgili kayıtların yanında, kendilerine zimmî statüsü verilen gayrimüslimlerle ilgili de pek çok kayıt bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak Müslim-gayrimüslim ilişkilerini, toplum içindeki yerlerini, sosyal statülerini, ekonomik durumlarını, devletle olan ilişkilerini ve kendi aralarındaki meselelerinden sicillere yansıyanları görmekteyiz.

Bu çalışmada XVIII. yüzyıla ait Üsküdar kadı sicillerinden 1110-1124h. (1700-1712m) arasındaki siciller taranarak, konuyla ilgili olanlar tespit edilip, ilgili oldukları konuya göre de tasnif edilmiştir.

Şer'iye Sicillerinde Müslüman ve Gayrimüslimlerin Ele Alınışı

İslam hukukunu temel referans olarak alan Osmanlı mahkemelerinde statü gereği müslüman ile gayrimüslimin yargılamasında birtakım farklılıklar olduğu gibi, kayda geçirilirken kişinin durumuna göre bazı farklı terimler kullanılmıştır.[2]

İncelediğimiz mahkeme kayıtlarında Müslüman erkekler için genellikle Mustafa beşe bin Yusuf[3] müslüman kadınlar için Emine bint Abdullah nam hatun [4] şeklinde ifadeler yer alırken, gayrimüslim erkekler için Dimitri veled-i Simon,[5] nam zimmî, gayrimüslim kadınlar için Mariye bint Manol nam nasraniye şeklinde yazılmaktadır. Bazı kayıtlarda Ermeni ve Yahudi aidiyeti belirtilmiştir. Ayrıca müslüman kişilerin ölenlerine "fevt olan", "vefat eden" gibi ibareler kullanılırken, gayrimüslimlerin ölüleri için "hâlik olan" veya "mürd olan" ifadeleri kullanılmaktadır.

Gayrimüslimlerin Oturduğu Mahalleler ve Köyler

Avarız vergisiyle ilgili bir belgede Ermeni ve Rumların oturdukları yer olarak Kefere mahallesi ismi geçmektedir.[6] İncelediğimiz kayıtlarda da çoğunlukla gayrimüslimlerin Kefere mahallesi diye isimlendirilen mahallede oturduklarını görmekteyiz. Bu mahallenin dışında Pazarbaşı ve Reis mahallelerinde yoğun olarak yaşadıklarını, Torbalı, Valide Atik, Yenimahalle, Arakiyeci Cafer Ağa Hasan Ağa, Hace Hatun ve Debbağlar mahallesinde de oturduklarını alım-satım işlemlerinden anlamaktayız.

Köy olarak bizim sicillerde rastladığımız Kuzguncuk, İstavroz, Bulgurlu, Kadıköy, Çengelköy, Adalar(Büyükada, Heybeli, Kınalı ve Burgaz) ve Adalar Nahiyesine bağlı Pendik, Kartal, Maltepe, Yakacık gayrimüslimlerin yaşadığı yerler olmuştur.

Şer'iye Sicillerine Yansıyan Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

A- Ticari İlişkiler

1- Mülk (Arazi ve Ev) Alım-Satımı

İslâm Hukukunda zimmî statüsünde olan gayrimüslimler Hicaz bölgesi dışında ülke içinde yerleşme, taşınma ve konut edinme hak ve hürriyetlerine sahiptiler.[7] Osmanlı'da da 1581 tarihli fermanla Eyüp Sultan türbesi civarında oturmaları yasaklanmış[8] bu bölgenin dışında zaman zaman bazı kısıtlamalar olduysa da [9] genel olarak gayrimüslimlerin ev ve arazi alım-satımlarına bir engel yoktu.

Osmanlı Devleti'nin başka şehirlerinde olduğu gibi Üsküdar'da da müslümanlarla gayrimüslimler arasında en yoğun yaşandığı münasebetlerin başında ev ve arazi alım-satımı gelmektedir.[10] Bu alım-satımları incelediğimizde müslüman ve gayrimüslimlerin ev ve tarla komşusu olduğunu, komşululuk ilişkilerinin canlı olduğunu, zaman zaman problemler olsa da problemlerin çözümü için mahkemeye gelmekten çekinmediklerini görmekteyiz.

1122h.(1712 m) tarihli bir kayıtta[11] Torbalı mahallesi sakinlerinden Mariye bnt Manol adlı Hıristiyan kadın mahkemeye gelerek bahsi geçen mahallede etrafı Emine Hatun, Abdi mülkleri, Aişe Hatun mülkleri, Hasan mülkleri ve bir tarafı umumi yolla çevrili eviyle birlikte meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bağını doksanbir kuruşa Havva bnt. Mustafa'ya sattığını, parasını aldığını bundan hiçbir hak iddia etmeyeceğini beyan etmiştir.

Üsküdar'da gayrimüslimler kendi aralarında yaptıkları mülk alım satımlarını tapu yerine geçtiği için, bu maksatla mahkemeye gelip, yapılan işlemi kaydettirdiklerini görmekteyiz. Şer'iye sicillerinde bu konuda pek çok kayıt vardır. 11 Rebîülâhir 1222 (10.05.1710) tarihli belgede Kuzguncuk köyünden Sinyora Cemaatinden olan Hıraşi bnt. İlya adlı Yahudi kadın, köy yakınındaki etrafı Hüseyin Efendi veresesi, Menteş Yahudi mülkü, Taşerkoni Yahudi mülkü ve bir tarafı umumi yolla çevrili, dört oda bir sofası zemininde iki mahzen bir bakkal dükkânı iki kuyu sokak kapısı olan evini büyük oğlu İlya v. Yasef'e altıyüz kuruşa sattığını belirterek, bu mülk üzerinde hiçbir hak talep etmeyeceğini mahkeme huzurunda kabul etmiştir.

Sicillerde sık rastladığımız alım-satımlardan birisi de ipotek yoluyla alım-satımdır.[12] Bey' bi'l-istiğlal adı verilen bu alışveriş nev'inden, Osmanlı Üsküdarında Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de ihtiyacı olduklarında, rehin ve kefalet şartını yerine getirerek sıkça istifade etmişlerdir.

14 Zilkâde 1121 (15.011710) tarihli belgede[13] Kefere mahallesinde oturan Koher bnt. Ktistor ve Minya bnt. Ovadik adlı Ermeni kadınlar, Hace Hatun mahallesinde Arslan Ağa tarafından yaptırılan çeşmenin bakımı için vakfettiği paranın mütevellisi el-Hac Ahmed b. Mehmed'den, şehrin dışında Ivaz Fakih toprağında etrafı Seyyid Mustafa, el-Hac Mehmed Ağa ve el-Hac Mustafa bağları ve umumi yolla çevrili tahminen yirmi dönüm ve bir kıta bağı 48 kıta esedi kuruşa istiğlal yoluyla satın almışlar, aralarında satış işlemi gerçekleştikten sonra, sattıkları araziyi üç yıllığına kiralamışlardır. Bu arada satış işleminin gerçekleşmesi için, bu kadınların eşleri Ovanis v. Vartan ve Ağya v. Mikayıl adlı Ermeniler, vakfa verilmesi gereken ücret konusunda kefil olmuşlardır.

2-Birlikte İş Yapmak ve Beraber Aynı İşte Çalışma

Osmanlı Devleti'nde zimmîlerin ticari hayatında bir kısıtlama getirilmemiştir.[14] Gerek kendi içlerinde gerekse Müslümanlarla iş ortaklığı yapmışlar veya aynı işte beraber çalışmışlardır.

16 Receb 1114 (26.12.1702) tarihli kayıtta, Dimo v. Dovod, Dimo v. Simove Yani v. Tanaş adlı zimmîler ile Şaban Beşe b. Ali, hasan b. Mustafa ve Hasan b. İb-

Üsküdar'da günümüzde Müslim- Gayrimüslim ilişkilerini yansıtan bir kare

rahim adlı kişilerin, lağımcılık gibi bir işte beraber çalıştıklarını görmekteyiz. Bu kişiler şehrin dışındaki Ebuzer bağı denilen yerden, Solak Sinan mahallesine su kanalı ve havalandırma bacası yapmak için, el-Hac Halil b. İbrahim adlı kimseyle anlaşmışladır. Çalıştıkları bölgede taş ve kaya parçalarının yoğun olması, anlaşmazlığa neden olsa da, Önceki fiyat biraz artırılarak anlaşmazlık çözülmüş, yapılan işin tamamlanması yönüne gidilmiştir.[15]

Üsküdar'da belgelerde rastladığımız ilişkilerden birisi de aynı mülkü ortak satın alma teşebbüsü olmuştur. 15 Rebiülevvel 1119. (16.06.1707) tarihli kayıtta, Reis mahallesi sakinlerinden Şaban b. Mustafa ve Fidan v. Serkiz adlı kimseler, Mustafa b. Derviş'ten şehrin dışındaki Ivaz Fakih toprağında olan bağını satın almak istemişlerdir 575 kuruşa anlaşmışken, parayı teslim etmeden bağ sahibi sattığına pişman olup, anlaşmanın feshini istemiş satın almak isteyen kişiler bunu kabul edip anlaşmayı feshetmişlerdir.[16]

Ticari ortaklığa örnek verecek olursak; 25 Rebiülâhir 1115 tarihli belgede[17] Üsküdar'da kasaplık mesleği ile uğraşan Mustafa Beşe b. Yusuf ve ticari ortağı Dimitri v. Simon, başka yerlere pazarlık ve satım işlemlerini yapan Bigler v. Tonori'inin başkasına sattığı etin ücretinden 4810 sağ akçeyi kendi masraflarına harcayarak parayı ortadan kaybedince mahkemeye başvurmuşlardır. Bikler mahkemede günlük onar para ücretle çalıştığını, bunun altı ayda toplam 45 kuruş

ücretinin biriktiğini iddia etmiştir. Aralarında şiddetli tartışmalardan sonra arabulucuların ortayı bulamasıyla 15 kuruşa sulh olmuşlardır. Bikler bir defada 15 kuruşu ödemeye gücü yetmeyeceğini belirterek, borcun taksitlendirilmesini istemiştir. 30 günde iki kuruş ödeme şartıyla 225 günde ödemeyi taahhüd edince, aradaki problem çözülmüştür.

3- Borç Alıp Verme

Üsküdar'da gayr-i müslimlerle müslümanlar arasında münasebetlerin bir boyutunu da karşılıklı borç alıp verme oluşturmaktadır. Borç vermek veya bir başkasından borç almak karşılıklı güvenin eseridir. Bazen borcun ödenmediğinde mahkemeye başvurulmuş olsa da , insanlar birbirlerinin sıkıntılarını gidermede din farkı gözetmeksizin birbirlerine yardımcı olmuşlardır.

12 Rebîulâhir 1122.(10.06.1710) tarihli belgede[18] Davutpşa mahallesinden Emine bnt Abdullah adlı kadın mahkemeye gelerek Konstantin v. Tanaş zimmînin vekili Abraham Papas v. Krikor huzurunda Konstantin'e 9 kuruş borç verdiğini, bunun altı kurşunun Abraham tarafından kendisine ödendiğini belirttikten sonra, Emine kızı Ester bnt. Abdullah adlı kadının Konstantin zimmetinde dört kuruşluk kara kenarlı bezi olduğunu arabulucuların araya girmesiyle 1 kuruş bedel-i sulh ile anlaşıp birbirlerine karşı borçlarının kalmadığı ibra etmişlerdir.

Yine bir başka kayıtta[19] Galata'da Arap Camii yakınlarında oturan Ali beşe b. El-Hacc Hasan Adlı kişi Üsküdar bağlı Adalar Nahiyesinin Maltepe köyünde oturan Çil Dimitri v. Yovan'ın kendisinden 125 kuruş borç aldığını ve ödemediğini belirtip mahkemeye başvurmuştur. Çil Dimitri borcu olduğunu kabul ettiğinde, mahkeme tarafından kendisine borcunu ödemesi tenbih olunmuştur.

B- Kişisel İlişkiler

1- Evlilik

Müslim- gayrimüslim ilişkilerinin seviyesi konusunda bize ipucu verecek alanlardan birisi de, evlenme ve boşanma davalarıdır. Bilindiği üzere İslâm hukukunda müslüman bir kadın gayrimüslim bir erkekle evlenemezken, müslüman bir erkek ehl-i kitaptan olan gayrimüslim bir kadınla evlenebilmektedir. İncelediğimiz sicillerde bir tek boşanma davasına rastladık

12 Zilkâde 1115 (18.031704) tarihli belgede, Torbalı mahallesinden Mariye bnt. Manol isimli hırisitiyan kadının aralarında güzel geçim olmadığından dolayı eşi Abdi Çelebi b. Ahmed'den yirmibeş kuruş mihr-i müeccel ve muayyen iddet nafakası ile kendi geçimini üstlenmek kaydıyla eşinden boşanmıştır.[20]

2- Miras ve Nafaka

Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma işinde olduğu gibi miras konusunda da kendi içlerinde serbest bırakılmıştır.[21] Miras için, mahkemeye başvurduklarında kadı mirası İslam hukukuna göre taksim etmekteydi.

Buna rağmen mahkeme kayıtlarında miras ve nafaka davalarına rastlamaktayız. Çoğunlukla davacı tarafların kadın olması[22] bizlere gayrimüslimlerin kendi aralarında kadınlara daha az verdiği fikrini uyandırmaktadır.

Çengelköy'de daha önce ölen Manol v. Todori'ni veraseti varisleri arasında Mevlana Mehmed Efendi b. Ahmed tarafından feraiz hükmüne göre taksim yapıldıktan sonra varislerden Pirosko v. Mira kendi hissesine düşen altıda beşlik payı, 75 kıta esedi kuruşa Angliya bnt. Mühtedi Mehmed'e satmştır.[23]

Nafakaya örnek olarak, 2 muharrem 1122h.(03.03.1710m.) tarihli belgede[24] Üsküdar'da Kaya sultan odalarında oturan Saltane bnt. Kemal adlı Yahudi kadın, damadı Zahari v. Yasef'ten ve ölen büyük kızı Yıldız'dan olma Donbola(?) adlı küçük kızın nafakası ve giyim kuşam parası için iki seneliğine 36 kuruş peşin aldığını, iki sene sonra hayatta olursa kızın kendi malından istifade edebileceğini nafakaya dair hiçbir hakkının kalmadığını belirtip bu olay kayda geçirilmesini sağlamıştır.

a-Varisi Olmayan Gayrimüslimlerin Malları

Gayrimüslimlerden ölenle ilgili veraset veya vasiyet davası yoksa, bu durumda kadı bütün mallarını koruma altına alırdı.[25] Konuyla ilgili belgede şu bilgiler mevcuttur:

Toptaşı mevkiinde bakkallık yapan katledilerek öldürülen Anaştaş v. Apostol'a ait [26] toplam 15000 akçe bulunmuştur. Varisi belli olmadığından, harcı hüccet 320, resm-i hüccet 750,huddame ve ihzariye meblağı 120,resm-i emîn 1600,huddâmiye emîn meblağı 120, ilkây-ı cû 60,toplam masraf 3630 akçe olup, geriye kalan 11370 akçe şehrin subaşısı ve beytülmal emini Mustafa Ağa b. Osman tarafından beytülmâle devredilmiştir.

Burada kayıtlara geçen firar ederken yakalanıp hapsolan Ermeni patriğinin malları ile ilgili fermanı zikretmek istiyoruz.[27] 29 Rebîulevvel 1115 (01.08.1704) tarihli kayıtta; Daha önce kaçak iken yakalanan Ermeni Patriği Ovadik'in eşyası kuyumcular bölük başısı Seydi Ağa tarafından getirilen fermanla, Mevlana Mehmed Efendi Kefere mahallesine gidip Seydi Ağa ve patriğin vekili Moğdoros v. Boğdasar'ın bilgisi dahilinde 39 adet İncile dair kitaplar, 1 adet fildişi âsâ, 1 adet abanoz simli âsâ, 1 adet benefşe çokya kaplı nafe kürk, 1 adet cevizi yün ferace, 1 adet pişker, 1 adet sandal gömlek, 1 adet mai muhattam kuşak, 3 adet alaca entari, 3 adet gömlek, 1 adet beyaz zibun, 1 adet mor çuka çakşır, 1 adet boğası çakşır orada bulunan şahitler huzurunda sayılıp kayda geçirilmiştir.

C- Diğer İlişkiler

1- **Şahitlik**

İslam hukukuna göre bir gayrimüslimin müslüman aleyhine açtığı davada şahitlerin müslüman olması zorunluluğu, müslümanların kendi dindaşları aleyhine şahitlik yapmasını zorunlu kılıyordu.[28] Üsküdar'da incelediğimiz kayıtlarda

Üsküdar Kuzguncuk'ta Surp Krikor Lusarevic Kilisesi

gayrimüslimlerin şahitlik konusunda sıkıntı çekmediklerini görmekteyiz.[29]

4 Rebîulevvel 1124 (11.04.1712)tarihli kayıtta [30] Kefere mahallesinde oturan sekiz sene önce ölen Totogoli v. Dimo adlı hıristiyanın veraseti, eşi Fotina bnt. Yorgi ve babasının vefatında hıristiyan iken, daha sonra müslüman olan Aişe Hatun ve diğer kızı Hori arasında miras konusu ortaya çıkınca, Aişe Hatun kendisi tarafından asalaten annesi ve kızkardeşi tarafından vekaleten,bu meseleyi bilen el-Hacc Ebu Bekir b. Ahmed ve Eştarator v. Mavroni adlı zimmînin şahitlikleriyle mahkemeye gelerek Yamandi v. Konstantin adlı zimmîden babalarının 230 kuruş alacağı olduğunu ve alamadan öldüğünü, Yamandi'den alacağını talep ettiğinde o borcu inkar edince, aralarında borçtan dolayı anlaşmazlık çıktığını, arabulucuların araya girmesiyle bedel-i sulh olarak kırk kuruşa anlaştıklarını geri kalan 190 kuruşun iskat olduğunu mahkeme huzurunda kabul etmişlerdir.

2- **İstihkak**

Osmanlı toplumunda Müslüman olsun, gayrimüslim olsun haklarını arayabilmek için rahatlıkla mahkemeye başvurabilmekteydiler. Kadı, mahkemeye gelen davacılardan deli ve şahit istemekte, Müslüman ise Allah adına yemin gayri-

Kuzguncuk'ta cami ve kilise yan yana

müslim ise, kendi kutsal kitaplarının peygamberlere indiği şekliyle yemin ederlerdi. Hıristiyan ise Hz. İsa'ya inen İncil üzere, Yahudi ise Hz. Musa'ya inen Tevrat üzere yemin etmesini talep ederdi. [31]

3 Safer 1119 (5.5.1707) tarihli kayıtta[32] Eyüp kazasına bağlı Küçükçekmece nahiyesinin Dereköy sakinlerinden ayakkabıcı esnafından Yani v. Rizo adlı zimmî, Üsküdar'da Atpazarında canbazlık yapan Mustafa Çelebi b.Abdullah adlı kişi hakkında davacı olup, alnı sakar, doru, iğdiş edilmiş beygirin kendi malı olduğunu, isimi geçen köyden iki gün önce çalındığını, beygiri Mustafa Çelebi'nin elinde bulduğunu geri verilmesini talep edince, Mustafa Çelebi bu atı bir gün

önce Atpazarı'ndan ismini bilmediği bir kişiden 12 kuruşa satın aldığını atın sahibinin bu kişi oluğunu bilmediğini söyleyince, Davacıdan iddiası için şahit istendiğinde, Dereköy yakınlarında Paşa Çiftliği'nde oturan şahitlikleri adil olarak kabul edilen Mehmed Beğ b. Musa ve Mustafa Çelebi b. Abdülkerim adlı kişiler davada hazır olup, bahsi geçen atın Rizo'nun malı olduğunu ve iki gün önce dükkanın önünden çalındığına dair yeminle şahitlik ettikten sonra, Rizo'ya atı bir başkasına satmadığına ve hibe etmediğine dair Hz. İsa'ya inen İncil üzere yemin ettirilerek atın Rizo'ya ait olduğu hükmü verilmiştir.

Bu olaydan dört gün sonra yine Dereköy'de Rizo'nun dükkanından katırı çalınan Rumeliden Kerniş kazasında bakkallık yapan Dimo v. Tanaş, Mustafa b. Abdülkerim ve Mehmed b. Ali adlı kişilerin şahitliğiyle, katırını geri almıştır.[33]

13 Cemâziyülâhır 1114 (04.11.1702) tarihli belgede[34] Aslen Rumeli taraflarından Akçakızanlık şehri Sofiler Bâlâ köyünden olan önceden ismi Tiko v. Minço iken müslüman olduktan sonra Ali ismini alan kişi, Üsküdar ahalisinden olan el-Hacc Mustafa adlı kişinin kendisini köle edinmek istemesi üzerine dava ederek, kendisinin hâzirun bi'l-meclis olan babası Minço ve annesi Üstubuke(?) bnt. Franko adlı Hıristiyan kadından dünyaya geldiğini, kendisinin ve ebeveyninin hiçbir zaman köle olmadığını, babasının elinde Akçakızanlık şehrinin kadısı olan Mehmed Efendi b. Rıdvan'ın köy sakinlerinden el-Hacc Osman b. Mehmed ve Ahmed Çorbacı b. Eyyub adlı kişilerin şahadetleriyle kendisine verilen 16 Cemaziyülevvel 1114 tarihli yazılı ve mühürlü belgeyi ibraz edip nakl-i şer'i belgesi gereği hürriyetin geri verilmesini isteyince, davalı durumunda olan el-Hacc Mıustafa bu belgenin varlığını inkar edince, belgenin ekinde isimleri yazılı Iyaz b. Abdürrahim ve Mustafa b. İbrahim adlı kişiler bu belgenin ismi geçen Mehmed Efendi tarafından huzurlarında yazılıp mühürlendiğini, bu hususta şahitlik ettiklerini belirtmeleri üzerine şahitlerin şahitlikleri kabul edilip ismi geçen Ali'nin hür olduğuna karar verilip, el-Hacc Mustafa'ya tenbih yapılarak olay kayda geçirilmiştir.

3- İhtida

İslam literatüründe başka bir dine mensup kişinin Müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona uydurmasına ihtida denilmektedir.[35] İhtida kayıtları sicil defterlerinin ilk veya son sayfalarına alt alta yazılarak kaydedilmektedir.

Bizim inceldiğimiz kayıtlarda daha çok bir dava nedeniyle mühtedi olduğunu anlamaktayız. Bazen bir istihkak davasında evladın mühtedi olduğunu görürken[36], bazen de bir miras davasında babanın mühtedi olduğunu görmekteyiz.[37]

4- İbadet Yerlerinin Bakım ve Onarımı

Osmanlı imparatorluğunda Müslüman olmayan halkın kilise ve havralar içinde, çan sesinin ibadet mekânın dışına çıkmaması gibi bazı kısıtlamaların dışında istediği gibi ibadet etme hürriyetleri var idi.[38]

Bununla birlikte ibadet yerlerinin bakımı ve tamiri için de, müracaat edildiği takdirde gerekli izin verilmekteydi.1111 tarihli fermanda[39], Kuzguncuk köyün bir gurup gayrimüslim, kiliselerinin tamir için Padişaha gidip kiliselerinin tamiri için maruzatta bulunduklarında, Üsküdar kadısına bir ferman yazılarak, fetihten önce yapılan Ayios Pandamio kilisesinin duvarlarının ve tavanın harap olduğu ve tamire ihtiyacı olup olamadığı incelendikten sonra, harap olan yerlerinin titiz mimarlıkla tamir edilmesi emredilmiştir.

5- Darp, Yaralama ve Gasp Gibi Bazı Adli Olaylar

Aralarında inanç farkı olan bu insanlarda zaman zaman bazı adli olaylar da vukuu bulmuştur. Burada bizim dikkatimizi çeken Müslüman veya gayrimüslim olsun, olayı kadıya intikal ettirip hakkını aramış veya karşı tarafla anlaşma yoluna gitmiştir.

1124 (1712) tarihli belgede: kasaplık yapan Hasan Beşe b. İshak adlı kişi, İsmail b. Abdullah ve İbrahim b. Abdurrahman adlı kişilerin çobanı olan gayrimüslimlerden olan Nikola ve Kösec'i haksız yere dövdüğünü bir miktar koyunun kayıp olduğunu bu yüzden aralarında yaşadıkları tartışma yaşandığını, arabulucuların araya girmesiyle dava etmekten vazgeçtiğini belirtmiştir.[40]

Bulgurlu köyünde çobanlık yapan İstako v. Yorgi, köy ahalisinden olan Mehmed b. Halil'in bundan sekiz gün önce kendisini haksız yere dövdüğünü ve başının sol tarafını üç yerden darp ettiğini, sağ elinin baş parmağını bıçak ile yaraladığını şer'an gerekli cezanın verilmesini talep ettiğinde, Mehmed b. Halil İstako'yu dövdüğünü kabul edip bıçak ile yaraladığını inkar edince mahkeme tarafından tazir edilip bir daha yapmaması için kendisine tenbih edilmiştir.[41]

10 Şevval 1121 tarihli kayıtta[42] Üsküdar'da Yuni bnt. Abraham adlı yahudi kadın, Abdi beşe b. Ivaz adlı kimsenin kendi malı olan iki gümüş kaplama kahve fincanı zarfı ve yüz dirhem on kuruş değerindeki kapağıyla bir gümüş taşını gasb edip, iki gümüş kaplama kahve fincanı aynen geri getirmesine rağmen gümüş taşın kullanılamaz halegelmesinden dolayı şer'i değerinin kendisine verilmesini istediğinde, Abdi beşe zikredilen gümüş taşı 800 akçeye, iki gümüş kaplama kahve fincanı 300 akçeye kendi oğlu Yasef'ten satın aldığını, bu malları gümüş taşı Hüseyin adlı bir kimseye 800 sattığını, iki gümüş kaplama kahve fincanı zarfının onun elinde olduğunu ve gasp etmediğini inkar edince, Yuni'den delil getirmesi teklif edip delil getiremeyince Abdi Beşe'ye yemin teklifinden sonra, Yuni'nin delil yetersizliğinden dolayı dava sona ermiştir.

Sonuç

Ele aldığımız dönem içerisinde, mahkemelerin davaları görürken yerleşik Osmanlı hukuk uygulamalarını dikkate aldığını ve kararları bu doğrultuda aldıklarını görmekteyiz.

Şer'iye sicilleri ışığında Üsküdar'da müslim-gayrimüslim ilişkileri incelediğimizde, İlişkilerin alım-satım gibi ticari alanda yoğunlaştığını tespit etmiş bulunmaktayız. Müslüman kişilerin kurduğu para vakıflarının sağlamış olduğu kredili satış işlemlerinden, gayrimüslimler ihtiyaçları nispetinde bolca istifade etmişlerdir.

Bununla birlikte gayrimüslimlerin davalarını başka yerlerde olduğu gibi serbestçe mahkemelere yansıttığını görmekteyiz. Aslen hür olduğu halde, Üsküdar ahalisinden birisinin kendisini köle edinmek birisine karşı mühtedinin dava açarak sonuçta haklılığını ispat ettiğini bu duruma örnek gösterebiliriz.

DİPNOTLAR

[1] Konuyla ilgili bk. Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri* İstanbul 1988, s. 11-88; Kenan İnan, "Trabzon'da İhtida Olayları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bidiriler,* Trabzon 1999, 245.

[2] Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World* : 1571-1640 New York 1993, s. 132.

[3] İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Üsküdar Mahkemesi *329 No'lu Defter,* v.67a (Bundan sonraki dipnotlarda Ü.Ş.S. şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.)

[4] Ü.Ş.S .*340 No'lu Defter,* 59 a.

[5] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 67a.

[6] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 10a.

[7] Hayreddin Karaman *Mukayeseli İslam Hukuku,* İstanbul 2001 III, 262.

[8] Ahmed Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı,* İstanbul 1988, s. 157.

[9] Gülnihal Bozkurt, *Alman –İngiliz Belgelerinin Ve Siyasi Gelişmlerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, Ankara 1989, s. 19.

[10] Kemal Çiçek, "Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim Gayri İlişkileri" *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bidiriler,* Trabzon 1999,238.

[11] ÜŞS 340 23a.

[12] Bey' bi'l-istiğlal, bir kişinin sattığı malı geri sayın alacağını taahhüd etmenin yanında akid müddetince kiralamasıdır. Bu tarikle yapılan alım-satımda , vakıf elde ettiği kira yoluyla kayba uğramamakta, satın alan kişi nakit ihtiyacını gidermektedir. Bu uygulama ilk defa Ebussuûd Efendi'nin fetvalarında görülmektedir Para vakıfları ve fonksiyonları için bk. Tahsin Özcan *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları* (Doktara tezi) İstanbul 1997. s.72.

[13] Ü.Ş.S *340 No'lu Defter,* 3b.

[14] Yavuz Ercan *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları* Ankara 2001, s.218.

[15] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 8a.

[16] Ü.Ş:S. *335 No'lu Defter,* 21a.

[17] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 67a.

[18] Ü.Ş.S. *340 No'lu Sicil,* 59a.

[19] Ü.Ş.S. *340 No'lu Defter,* 58 a.

[20] Ü.Ş.S. *331 No'lu Defter,* 8b.

[21] Y. Ercan, *a.g.e,* s.206.

[22] Ü.Ş.S. *328 No'lu Defter,* 92a, Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 17b, Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 39b.

[23] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 52b.

[24] Ü.Ş.S. *340 No'lu Defter* 19a.

[25] Y. Ercan, *a.g.e.,* s. 208.

[26] Ü.Ş.S *340 No'lu Defter,* 72a.

[27] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 77a.

[28] K. Çiçek, a.g.m., s. 241.

[29] Ü.Ş.S. *335 No'lu Defter,* 9a; Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 17b.

[30] Ü.Ş.S. *345 No'lu Defter,* 7a.

[31] R. Jennings, *a.g.e.,* s. 132-134.

[32] Ü.Ş.S. *335 No'lu Defter,* 9a.

[33] Ü.Ş.S. *335 No'lu Defter,* 9b.

[34] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 17b.

[35] Osman Çetin *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve sonuçları (1472-1909),* Ankara 1994 59.

[36] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 17b; Ü.Ş.S. *345 No'lu Defter,* 7a.

[37] Ü.Ş.S. *329 No'lu Defter,* 52 b.

[38] Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 240-242.

[39] Ü.Ş.S: *326 No'lu Defter,* 117b.

[40] Ü:Ş.S *345 No'lu Defter,* 11a.

[41] Ü.Ş.S *331 No'lu Defter,* 15b.

[42] Ü.Ş.S. *340 No'lu Defter,* 10b.

Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü'nün Üsküdar'a Etkileri

PROF. DR. ALİ ARSLAN
İstanbul Üniversitesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batı ve özellikle Doğu Avrupa'da Yahudi düşmanlığının zirveye çıkmasına rağmen bu gelişmenin Osmanlı Devleti'ni etkilemediği görülmektedir. Osmanlı Devleti, Yahudilere düşmanlık yerine, kendi vatandaşı olanlar için 1865 yılında yeni bir nizamname yürürlüğe koyarak, onların dinî cemaat olarak örgütlenmelerini daha mükemmel hale getirdiği gibi, sosyal dayanışmalarına da katkıda bulunmuştu.[1] 1870'ten itibaren Yahudi yerleşim birimlerinin kurulmaya başlanmasına rağmen, Filistin dâhil göçmen Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelip yerleşmesi için herhangi bir kısıtlama yapılmamıştı. Ancak, İngiliz Laurance Oliphant'ın Filistin bölgesine Yahudilerin yerleşmesini hedefleyen projesini 1879 yılında Osmanlı Devleti'ne sunması, Osmanlı yönetiminde tereddütler meydana getirmiş ve yapılan teklifin "devlet içerisinde devlet" oluşturulmak istendiği şeklinde algılanmasına yol açmıştı.

Doğu Avrupa ve Rusya'dan kara ve deniz yoluyla gelen Yahudilerden Osmanlı vatandaşı olmayı tercih edenlerin Osmanlı topraklarına yerleşmesinde bir sakınca görülmemişti. Yabancı devlet vatandaşı olan Yahudiler ise kaçak olarak Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardı.1890'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı yönetimi artık Yahudi göçü ile baş edemez bir duruma gelmişti. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi, Yahudilerin ülkeye kabul edilmeyeceğini ilgili ülkelerin yetkililerine ve yolcu şirketlerine bildirdiği gibi, vize vermemeleri için de Osmanlı diplomatlarını uyarmıştı. Osmanlı hükümeti, Yahudi göçünü Yahudilerin yaşadıkları yerlerden ayrılmadan veya Osmanlı topraklarına yönelmeden engellemeye çalışmıştı. Burada dikkat edilmesi gereken, Osmanlı yönetiminin Yahudi muhacir istememesinin Yahudi

Yahudi kadın (*Gravürlerle Türkiye*, VII)

karşıtlığından kaynaklanmadığı hususudur. Siyasi kaygılar ortaya çıkmadan önce Osmanlı yönetimi, insanî amaçlarla Yahudi göçüne yardımcı dahi olmuştur.[2]

İstanbul'da Sayıları Artan Yahudi Mültecilerin Tehlikeli Olabileceği Endişesi

Gittikçe artan bir şekilde Yahudilerin Osmanlı topraklarına ve özellikle İstanbul'a gelmeleri Osmanlı yöneticilerinde bazı tedbirler alma düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Göçün yoğunlaştığı Ekim 1891'e gelindiğinde, Rusya'dan gelen Yahudilerden birçoğunun Galata semtine dağılmaları bazı Osmanlı idarecileri tarafından tehlikeli bulunmaya başlanmıştı. Hatta en son gelen 90 kişilik bir Yahudi grubundan yabancı ülke vatandaşı olanlar Galata'ya giderlerken,

Bir Osmanlı Yahudisi (*Gravürlerle Türkiye*, VII, 156)

Osmanlı vatandaşı olduğunu iddia edenlerin belgelerinin doğruluğu anlaşılıncaya kadar gümrükte tutulmuşlardı. Bu gelişmenin sıkıntılara sebep olacağını düşünen şehremaneti, durumu padişaha bildirmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid de, ileride devletin başına bir "gaile-i azime"ye sebep olmadan Yahudi göçüne bir çare bulunmasını istemişti.[3]

1891'de İstanbul'da muhacir olarak bulunan Osmanlı vatandaşı Yahudilerin İstanbul'dan çıkarılıp uygun görülen eyaletlere yerleştirilinceye kadar her hangi bir hastalığın yayılmasına meydan vermeden **"müctemian bir yerde ikamet ettirilmeleri**" için Şehremanetiyle Zabtiye Nezareti'nin gerekli tedbirleri alması da kararlaştırılmıştı.[4] Yahudi muhacirlerin İstanbul'da çoğalmalarının devam etmesi üzerine 27 Temmuz 1892 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Yahudi muhacirlerinin İstanbul'da çoğalmasının zararlı olduğu, bunların ya geldikleri mahalle iadeleri veya yabancı ülkelerden istediklerine gitmeleri hakkında Zabitye Nezareti'ne malumat verilmişti.[5]

Rusya'dan gelen 17 Yahudi muhacirin Liman Dairesi önüne Mavna içinde bırakılması üzerine II. Abdülhamid, "taharet ve nezâfete riayet eylememeleri hasebiyle şurada burada ikametleri hıfz-ı sıhhıyece tecviz edilemeyeceğinden" dolayı Yahudilerin göçünün kabul edilemeyeceğini ve İstanbul'daki göçmenlerin de Selanik gibi uygun yerlere gönderilmesini istemişti.[6] Özellikle Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudi göçmenlerin kaçak olarak İstanbula gelmeleri ve Yahudilerin bulunduğu Galata, Hasköy ve Üsküdar semtlerine dağılmaları hem güvenlik hem de salgın hastalıklar dolayısıyla tehlikeli görülüyordu. Bu nedenle gayri kanuni göçün engellenmesi veya bu şekilde gelenlerin İstanbul dışında Selanik, İzmir, Bursa, Adana gibi vilayetlere sevk edilmeleri düşünülmüştü.

Göçmen Yahudilerin Hahamhane İle İlişkileri

Osmanlı Devleti Eşkenazileri, Sefaradlardan ayrı bir dini cemaat olarak kabul etmemişti. Resmi olarak aynı hahamhaneye bağlı olmakla beraber kendi istekleri ile ayrı ve kendilerine has nizamname hükümlerine göre hayatlarını sürdürüyorlardı. Gün geçtikçe sayılarının artmasına rağmen Eşkenaziler Yahudi cemaat kurumlarında yeteri kadar temsil edilmiyordu. Bu durum göçmen Yahudileri siyonistlere yaklaştıran önemli bir sebep olmuştu. Hahamhaneyi yıpratmak isteyen siyonistler Eşkenazileri kullanmışlardı.[7]

İstanbul'daki Yahudiler arasında siyonistlerin nüfuzunun artması 1911'den itbaren etkisini Yahudilerin Meclis-i Cismanî'sinde de göstermişti. Sayıları gittikçe artan siyonist Yahudiler yaptıkları ustaca manevralarla 1913 ve 1914 seçimlerinde İstanbul'daki cemaat meclislerinde çoğunluğu ele geçirdiler. Hahamhanede iktidarı elinde bulunduran Sefaradlarla hahamhane organlarındaki Eşkenaziler arasındaki çatışmalar Yahudi cemaatini çok etkilemişti.[8] Bu durum, İstanbul'da Yahudilerin yaşadığı Kuzguncuk ve civarında da etkisini göstermişti.

Gabele Vergisi Tartışması

1870'li yıllardan itibaren Rusya ve Doğu Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne yoğun bir şekilde göçe eden Eşkanazilerin Osmanlı topraklarındaki çoğunluğu Sefarad olan Yahudiler arasındaki tartışmaların bir konusu da gabele vergisi[9] idi. Bu vergi, dinsel olarak helal kılınan bir ürünün satın alınması halinde Yahudiler tarafından Yahudi cemaatine ödenen bir cemaat vergisiydi.

Sefaradlardan ayrı bir tarzda Eşkenazi Cemaati olarak örgütlenen ve bunu tanıması için Osmanlı yönetimine müracaat eden Eşkenaziler, Yahudilerin yedikleri et üzerinden kasaplardan peşin olarak alınan gabele vergisinden kendilerine de pay verilmesini istemişlerdi. Çünkü gabele vergisini Sefaradların elinde olan İstanbul hahambaşılığı topladığı için Eşkenaziler bundan fay-

dalanamıyordu[10]. Ancak, Osmanlı Hükümeti bütün Yahudilerin temsilcisi olarak hahamhaneyi kabul ettiği için Eşkenazilerin gabele vergisini toplamalarına müsaade etmiyordu.[11] Bundan dolayı da gabele vergisi üzerindeki Sefarad-Eşkenazi tartışması Üsküdar'da da Cumhuriyet dönemine kadar devam etti.

Kasap Açma ve İşletme Tartışması

Gabele vergisi gibi Eşkenaziler ile Sefaradlar arasındaki başka bir tartışma konusu da kasap dükkânı açmak meselesiydi. Çünkü bir Yahudi'nin kasap dükkânı açması hahamhanenin iznine bağlıydı. Gerek et kesimi ve gerekse dinî koşullara uygun et satılması hahamlığın denetimi altındaydı. Bu denetimin dışına çıkılması halinde şiddetli tartışmalar yaşanmaktaydı. Hahamhaneyi ellerinde tutan Sefaradlar bu konuda çok hassas davranmaktaydılar.[12] Yahudi göçmenlerin gelişiyle başlayan kasap açma ve işletme tartışmaları Üsküdar'ın Yahudilerle meskûn olduğu kısımlarında önemli bir tartışma konusu olmuştu.

Göçle Meydana Gelen Tartışmalar Üzerine Haham Okulu'nun Üsküdar Kuzguncuk'a Taşınması

Daha önce Edirne'de bulunan Haham Okulu, İstanbul/Haliç civarında bulunan Hasköy'e taşınarak[13] 1895 yılında faaliyete başlamıştı.[14] İstanbul'a dönen Hayim Naum da bu okulda 1998 yılında öğretmenlik yapmaya başlamıştı.[15]

Gelenekçi-Avrupacı tartışması Haham Okulu'nun açılması ile İstanbul Yahudileri arasında yeni bir boyut kazandı. Paris merkezli Alyans Teşkilatı'nın etkisine giren Haham Okulu'nda Türkçe derslerinin de verilmesi gelenekçi Yahudiler tarafından tepki ile karşılanmıştı.[16] Göçmen Yahudiler Alyans ve İstanbul'daki en güçlü din adamı Hayim Naum'u hedef haline getirmişlerdi. Hayim Naum ve Alyans teşkilatına mensup arkadaşları, Haham Okulu'nun Boğaz'ın Asya kıyısına taşınması için hazırlıklara girişmişlerdi. Bu okul için izin alınması 1902 yılında Hayim Naum'un çalışmaları sayesinde mümkün olmuştu.[17]

Yahudi Göçünün Eğitim Alanına Etkisi

Gayrimüslimler çocuklarını devletin açtığı okullara gönderebileceği gibi, kendi okullarını da açabilirlerdi. Yahudiler genellikle kendi kurdukları okullarda çocuklarını eğitmeye çalışmışlardı. Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçmeleri ile beraber mevcut okulların kapasitesini arttırmak ve yeni okullar açmak ihtiyacı ortaya çıkmıştı.

İngiliz işgal kuvvetleri İstanbul'da

1886 yılında Kuzguncuk'ta kız ve erkek Yahudi okulları faaliyet gösteriyordu.[18] Hahamhane'ye bağlı olan okulların masrafları esas itibariyle cemaat bütçesinden karşılanıyordu.[19] Ancak göçün de etkisi ile Üsküdar'daki Yahudi okulları malî bakımdan zorluklarla karşı karşıya kalıyorlardı. Bunu aşmak için piyangolar tertip etme yoluna gidiyorlardı. Osmanlı Hükümeti'nin de bu konuda problem çıkarmayarak Yahudilerin eğitim faaliyetlerine destek verdiği görülmektedir.[20]

Yahudileri özgürleştirmek, eğitmek ve kalkındırmak için 1860 yılında Paris'te kurulmuş olan Alliance Israelite Universelle (AIU), 1874–1908 arasında İstanbul'da 6'sı erkekler ve 5'i kızlar için olmak üzere 11 okul kurmuştu. 1911 yılında 65.000 Yahudi'nin yaşadığı İstanbul'da Alyans okullarına giden öğrencilerin sayısı 4634 olup bu rakam okul çağındaki Yahudi çocuklarının % 35'ini oluşturuyordu.[21]

Alyans, Yahudi göçünden etkilenen Üsküdar'da da okullar açmıştı. Bu okullar;

Dağhamamı Alyans İsrailiyet Erkek Okulu, Dağhamamı Alyans İsrailiyet Kız Okulu, Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Erkek Okulu ve Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Kız Okulu idi.[22] Yahudi okullarının öğrenci sayısı göç dolayısıyla Üsküdar Yahudi nüfusunun artmasına paralel olarak artmış veya eksilmişti. Mesela Yahudi göçünün başladığı sırada Temmuz 1875'da kurulan Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Erkek Okulu'nun öğrenci sayısı 1885'de 157, 1891'de 131, 1898'de 254 ve 1908'de 178 öğrencisi vardı.[23]

Alyans'ın Yahudilerin yaşadıkları her ülkenin dilini öğrenme politikası yanında, 1880'li yıllardan itibaren Rusya ve Doğu Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü[24] dolayısıyla Türkçe bilmeyen Yahudilerin sayısında büyük bir artış meydana gelmişti. Hahamhane bu problemi de çözmek için Türkçe'nin öğrenilmesi için faaliyete geçmişti. Bu arada Osmanlı Hükümeti de, resmî lisan olması dolayısıyla bütün Osmanlı vatandaşları arasında Türkçe'yi yaymayı hedeflemiş ve bütün özel okullara Türkçe öğretmenleri tayin etmeye başlamıştı. Kuzguncuk Alyans Okulu da, Türkçe dersine daha fazla önem vermişti. Bu Türkçe derslerinin muallimleri bir muavenet-i mahsusa olmak üzere Maarif Nezareti tarafından tayin edilirken Kuzguncuk Alyans Okulu'na da Mekteb-i Hukuk Müdür Muavinliği'nde bulunan Sadık Bey muallim sıfatıyla tayin edilmişti.[25] Öğretim seviyelerini yükseltmenin yanı sıra göçmen Yahudilere çeşitli meslekleri kazandırma çalışmaları da yapılmaktaydı.

Göçmen Yahudilerle Birlikte Almanca'nın Etkiliğinin Artışı

İstanbul'da Avrupa kökenli Yahudilerin artmasıyla birlikte AIU ve Sefaradların kullandığı Fransızca yanında Almanca da ortaya çıkmıştı. Bunun sebepi yeni gelenlerin Almanca'nın yoğun olduğu bölgelerden olması yanında Almanlar'ın Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde ticarî faaliyetlerinin artması idi. Bu ticarî faaliyetlerde yer alabilmek için Almanca önemli bir vasıta haline gelmişti. Ticaretin "can damarı" olan toplulukların taleplerini karşılamak gerekiyordu. Bundan dolayı kuruluşundan itibaren AIU'nin okullarında eğitim dili Fransızca olarak kabul edilip uygulanırken 1890'larda AIU'nin İstanbul'daki belli başlı okullarının müfredat programına, Paris'teki Merkez Komitesi'nin kararıyla Almanca dersi konulmuştu.[26]

Yahudi Göçü İçin İstanbul'un Bir Üs Olarak Kullanılması ve Üsküdar'a Etkisi

Yahudi göçü konusunda uzun süre büyük baskı altında olan Türkler, bu baskıdan I. Dünya Savaşı sonlarına doğru kurtulmuşlardı. Zira 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs'ün o dönemki dünyanın en güçlü devleti olan İngiltere

tarafından işgal edilmesi, I. Dünya Savaşı'ndaki çatışmayı sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması ve İngilizlerin Filistin'i fiilî olarak yönetmeye başlamaları ile yeni bir döneme girilmişti. Yahudiler için artık Filistin'de iskân etmenin önündeki Osmanlı engeli kalkmış ve siyonistleri destekleyen İngiltere bütün kapıları onlara açmıştı.

I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, İstanbul'un Filistin'e göç etmek isteyen Yahudiler için bir üs olarak kullanılmasına müsaade etmişti. Siyonistlere bu imkânları sağlamakla kalmayan İngilizler, İstanbul Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunarak, Osmanlı Hükümeti kontrolünde bulunan bazı mekânların, siyonistlerin geçici olarak ikamet etmeleri için tahsis edilmesini de istediler. Bu konuda çarpıcı örneklerden birisi Haziran 1922 tarihinde yaşanmıştı. Rusya'dan Filistin'e geçen "Siyonist muhacirleri için İstirahat Karargâhı olarak" kullanılmak üzere İstanbul Boğazı Mülga Mevki-i Mustahkemliği'ne ait Keçilik Kışlası'nın münasib bir ücret karşılığında tahsis edilmesi İngiliz Askeri Mümessili tarafından taleb edilmişti. Bu talebe doğrudan cevap veremeyen Harbiye Nezareti konuyu Osmanlı Hükümeti'nin karara bağlamasını istemişti. İngilizlerin bu isteği, 14 Haziran 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından görüşülmüş ve siyonistlerin Keçilik Kışlası'nda ikametlerini, "mahzurdan salim olmayacağı" gerekçesiyle reddetmişti.[27]

Osmanlı Hükümeti'nin red kararına rağmen siyonistler tarafından Filistin'e Yahudi göçünün İstanbul üzerinden gerçekleştirilmesi dolayısıyla, bu göçmenlerin geçici olarak barınmaları için ihtiyaç duyulan mekânın temin edilmemesi üzerine sıkıntılar meydana gelmekteydi. Ortaya çıkan bu probleme Osmanlı yöneticileri de çare aramaktaydı. Şöyleki; Ağustos 1922'de Rusya ve Polanya Yahudileri, Rusya'nın Karadeniz kıyısında bulunan Dokular ile Bulaşık limanlarından gelip Anadolu Kavağı Tehaffüzhanesi'nde sağlık kontrolünden geçirilerek Filistin'e gitmek üzere serbest bırakılmakta ve onlar da İstanbul'a gelmekteydiler. Siyonist teşkilatınca Filistin'e gitmeleri kararlaştırılan bu Yahudilerin şehir dâhilinde ikamet ederek burada kalma sürelerini uzatmaları Sıhhiye Nezareti tarafından mahzurlu görülmüştü. Sıhhiye Nezareti göçmen Yahudileri İstanbul şehrine sokmadan gidecekleri yöne hareket etmelerini sağlamak için yüz elli kişinin barınmasına yetecek bir mahallin Rumeli Kavağı'ndaki kışlalardan temin edilebileceğini düşünmüş ve bunu Harbiye Nezareti'nden de sordurmuştu. Harbiye Nezareti de bu konudaki görüşünü 16 Ağustos 1922 tarihinde bildirmişti. 20 Ağustos 1922'de toplanan Osmanlı Hükümeti, göçmen Yahudiler için bir mahallin muvakkaten tahsisi hususunu münasib görmemiş ve "siyonistlerin burada temdid-i ikametlerinin mahzurdan salim olamayacağına" karar vermişti. Osmanlı Hükümeti, bu konuda önceden verilen karara da atıf yaparak, siyonistlere geçici olarak bile Osmanlı Hükümeti tarafından ikametgâh tahsis edilmesini kabul etmemişti.[28] 1919–1923 arasında Rusya ve Polanya'dan Filistin'e göç etmiş olan 35.000 Yahudi'nin[29] önemli bir kısmı geçiş üssü olarak İstanbul'u kullanmıştı. Bu üs işlevinden İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasını oluşturan ve önemli bir Yahudi nüfusuna sahip olan Üskadar da etkilenmişti.

Sonuç

Daha önceki dönemlerde dinsel nitelikli olarak Avrupa'da ortaya çıkan Yahudi düşümanlığı XIX. yüzyılda biyolojik bakış açısıyla yeniden ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Doğu ve Orta Avrupa'da zulme uğrayan Yahudiler başka ülkelere göç etmeye başlamışlardı. Yahudilerin göç ettikleri veya geçiş için kullandıkları ülkelerden en önemlisi Osmanlı Devleti olmuştu. Çünkü Osmanlılarda Yahudileri dışlayan ve aşağılayan bir anlayış mevcut değildi.

Bir Yahudi devleti kurmak isteyenleri engellemek düşüncesi ile bu bölge için bazı kısıtlamalar getirilmiş ama Filistin dışındaki Osmanlı topraklarına Yahudilerin yerleşmesine müsaade edilmişti. Düzensiz ve hızlı bir şekilde İstanbul'a gelen Yahudi göçmenleri Üsküdar, Galata ve Hasköy civarlarına yerleşmeye başlamışlardı. Bu bölgelerin kapasitelerinin üzerindeki bu göçü kaldıramayacağı ve başkentte çeşitli problemlere sebep olacağı düşüncesi ile Yahudiler Selanik ve İzmir gibi bölgelere yönlendirilmişti.

Yahudi göçüyle beraber Üsküdar'daki Yahudilerin sayısında da artış meydana gelmişti. Bundan dolayı eskiden beri mevcut olan Hahamhane'ye bağlı Yahudi okullarının kapasitesini arttırılması gerekmişti. Bunun dışında, Fransa'daki AIU, Üsküdar'da yeni okullar açararak buradaki Yahudilerin eğitiminin düzenli bir şekilde gerçekleşmesine çalışmıştı. Bu göçmen Yahudilere Türkçe'nin öğretilmesine de özel bir gayret gösterilmişti.

Göçmen Yahudilerin İstanbul'a yerleşmesi ile beraber, eskiden beri burada yaşayan Yahudiler arasında da bazı problemler ortaya çıkmıştı. Cemaat vergisi olan gabelenin harcanması ve hahamhanenin izni ile açılan Yahudi kasapları konusunda göçmen Yahudilere eşit fırsat verilmemesi dolayısıyla tüm ülkede olduğu gibi Üsküdar'da da tartışmalar yaşanmıştı.

Üsküdar dâhil bütün İstanbul'da Eşkenazi denen göçmen Yahudiler yeni bir renk olarak ortaya çıkmış ve özellikle terzilik alanında kendilerini göstermişlerdi. Bu göçmenler, Alman dilinin İstanbul'da daha fazla konuşulmasına sebep oldukları gibi, Almanya ile ticarî ilişkilerin artışına da katkı sağlamışlardı.

Önemli bir Yahudi nüfusuna sahip olan Üsküdar, göçmenlerin önce ABD ve I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'un İngiliz liderliğinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği sırada Filistin'e geçişleri için bir üs işlevi görmüştü.

DİPNOTLAR

1 Ülkühan Özdemir, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler ve Hahambaşılık* (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2000), s. 52–83.

2 Ali Arslan, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, İstanbul 2006, s. 71–89.

3 28 Rebiülevvel 1309 (1 Kasım 1891)/20 Te 1307 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatası; BOA, Y.A.Res, 56/41.

4 28 Rebiülevvel 1309 (1 Kasım 1891)/20 Te 1307 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatası; BOA, Y.A.Res, 56/41.

5 Zabtiye Nezareti'nin 18 Temmuz 1308(30 Temmuz 1892) tarihli tezkeresi; BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 2, no: 41.

[6] Padişah'ın 7 Muharrem 1310/ 19 Temmuz 1308 (19 Temmuz 1892) tarihli iradesi; BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 7, no: 57.

[7] Esther Benbassa, "20. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm" (çev. Natali Medina), s. 228.

[8] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 191, 197.

[9] Osmanlı Devleti'ndeki gabele vergisi hakkında geniş bilgi için bk. Ali Arslan, "Yahudilerin Gabele Vergisi", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Osmanlı Öncesi ile Cumhuriyet Dönemi Esnaf ve Ekonomi Semineri (9–10 Mayıs 2002) Bildirileri*, II, İstanbul 2003, s. 391–403.

[10] Musevi Eşkenazi Cemaati adına Dâhiliye Nezareti'ne sunulan 22 Haziran 1326(5 Temmuz 1910) tarihli arzuhal: BOA, DH. MUİ, 111/23, Lef 2.

[11] Dâhiliye Nezareti'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen 24 Haziran 1326(7 Temmuz 1910) tarihli tezkere; BOA, DH. MUİ, 111/23, Lef 1.

[12] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 108–109.

[13] Hayim Naum'un 30 Nisan 1902 tarihinde Bay Bigrat'ta yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektubları* (çev. İrfan Yalçın), İstanbul 1998, s. 94.

[14] Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* (ed. Pinelopi Stathis), İstanbul 1999, s. 80.

[15] Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektubları*, s. 66.

[16] Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, s. 80.

[17] Hayim Naum'un 30 Nisan 1902 tarihinde Bay Bigrat'ta yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektubları*), s. 94.

[18] 29 Nisan 1302 /12 Safer 1304 (11Mayıs 1886) tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası; BOA, MV, 14/1

[19] Hahamhane'nin mali kaynakları için bk. Ali Arslan, "Yahudilerin Gabele Vergisi", s.398-399.

[20] Ali Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar'daki Eğitim Faaliyetleri", *Üsküdar Sempozyumu (12–14 Mart 2004) Bildiriler I*, İstanbul 2005, s. 291–300.

[21] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 145.

[22] Ali Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar'daki Eğitim Faaliyetleri", s. 291–300.

[23] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 144, 283.

[24] Ali Arslan, "Rusya Ve Doğu Avrupa'dan Yahudi Göçü Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tavrı", (9-13 Eylül 2002 Ankara).

[25] Kuzguncuk Alyans Okulu Müdürü'nün Maarif Nezareti'ne 21 Şubat 1324 (6 Mart 1909)tarihiyle yazdığı arzuhal; BOA, MF. Hus, 2/20. Lef 1.

[26] *a.g.e.*, s. 140.

[27] Osmanlı Hükümeti'nin 14 Haziran 1338(1922) tarihli kararı; BOA, MV, 223/209

[28] Osmanlı Hükümeti'nin 20 Ağustos 1338(1922) tarihli kararı; BOA, MV, 224/62.

[29] Catherine Nicault, "Uluslararası Bir Meselenin Doğuşu", *Kudüs 1850–1948* (haz. Catherine Nicault), İstanbul 2001, s. 95-112.

Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri

PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
Marmara Üniversitesi

GİRİŞ

Üsküdar, İstanbul'dan Boğaziçiyle ayrılmıştır ve Kocaeli yarımadasının Güneybatı ucunda yer alır. Boğaz'ın Anadolu kıyısındaki ilk burun Üsküdar'dır. Bir bölümü düzlükte, bir bölümü tepelik alanda yer alır.

Üsküdar, Osmanlılar tarafından "nefs-i İstanbul" denilen suriçi İstanbul'unun dışında Galata ve Eyüp ile birlikte (bilâd-i selâse) yi oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde Türk, Ermeni, Rum ve Yahudilerle meskûn büyük ve kalabalık bir şehir haline gelmiştir. Osmanlı Üsküdarı'nı, Üsküdar kazası başlığı altında üç kısımda incelemek mümkündür. Birincisi Üsküdar beldesi. İkincisi Boğaziçinin Anadolu kıyıları veya Üsküdar'ın Karadeniz'e ve Marmara'ya doğru kıyı kesimi. Üçüncüsü Sakarya ırmağına doğru ve genellikle tarım yapılan köyler ve kırsal kesim. Bu tebliğde sadece günümüz Üsküdar ilçesinin bazı mahallelerini oluşturan Üsküdar beldesi köyleri söz konusu edilecektir.

I. Üsküdar Kazası ve Üsküdar Beldesi: Osmanlı Üsküdarı

Malazgirt galibiyetinden sonra, Dânişmend Gazi'nin arkadaşlarından Turasan'ın Üsküdar'a gelip Alemdağı üzerinde bir kale yaptırdığına dâir bir rivayet vardır. Osmanlı Türkleri XIV. yüzyılın ilk yarısında Boğazlar bölgesine yaklaşmağa başladılar; yaptıkları akınlar esnasında bir çok defalar Trakya'ya geçtiler. Bizans imparatoru Kantakuzenos'un damadı olan Orhan Bey 1347 yazında Üsküdar'a geldi ve bu bölge 1352 de Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlılar zaman zaman yaptıkları akınlarla Bizanstan aldıkları yerlere girerek İstanbul'un imparatorluk topraklarıyla ilişkisini kestiler.[1]

Melling'in Çamlıca'dan Üsküdar ve Boğaz'ı resmeden gravürünün renklendirilmiş hali

Bu tarihten itibaren Türk hâkimiyetinde bulunan Üsküdar, Bizans'la olan temaslara sahne olduğu gibi, 1413'de burada yapılan bir anlaşma ile, Mehmed Çelebi kuvvetleri, Üsküdar'dan Rumeli yakasına geçmiştir. [2]

İstanbul, 1457'dan 13 Ekim 1923'e kadar, 464 yıl, Osmanlı Devleti'nin başkentiydi.[3]

İstanbul, Osmanlılarca, Haliç, Marmara ve Theodosius surlarıyla sınırlanmış alan olarak bilinir. Osmanlı döneminde bu kavrama bilâd-ı selâse (üç belde yanı Eyüp-Haslar, Galata-Beyoğlu ile Üsküdar-Boğaziçi) eklenmiştir. Böylece geniş anlamıyla, her biri ayrı kadılıklarca idare edilen Eyüp,Galata, ve Üsküdar kazaları da İstanbul'a dahildir. Sonuçta İstanbul Suriçi İstanbul'u, Galata, Eyüp (Haslar) ile Üsküdar olmak üzere dört kadı tarafından yönetiliyordu. [4]

Günümüzde Kocaeli'ne bağlı olan Gebze, Şeyhler, Kaymas, Karamürsel, Kandıra ve Ağaçlı ile birlikte, Adapazarına ve Bursaya dahil bazı yerler ile Yalova Üsküdar kazasına bağlıydı.

Fetihten 70 yıl sonra İstanbul'da 13 nahiye, her nahiyenin de çeşitli mahalleleri

vardı. XVII. yüzyılda İstanbul kadısı Çatalca'ya kadar 700 köyün dahil olduğu bir alanda görev yapan 26 nâib tayin etmişti. Galata kadısının da civardaki 300 köyü bölüşen 44 naibi vardı. Üsküdar kadılığı 5 naipliğe sahipti.[5]

Diğer bilâd-ı selâse beldeleri gibi Üsküdar için de medîne ve kaza ünvanları kullanılmaktadır. Üsküdar beldesi kaza merkezidir ve bazan muzafât (bağlı yerler) ve nâhiye denen bağlı kazalar da kadı naibleri kadı yetkisini kullanmaktadırlar: Adalar, Gekbuze (Gebze), İznik, İznikmid, Karamürsel, Kartal, Yalakâbâd (Yalova), Yoros.

Üsküdar'a bağlı bazı yerleşim birimlerine de kasaba denebilmektedir: Ada, Beğkoz-Yoros, Gekbuze, Kanlıca-Kanlıcak, Kartal, Kavak kasabaları gibi.

Fetihten sonra Balkanlardaki savaşlarda elde edilen ve padişahın payına düşen esirler Surdışındaki köylere ortakçı kullar olarak yerleştirildi.[6] Bunların hemen hepsi İstanbul'un Avrupa yakasında yer almakla birlikte Üsküdar'daki ortakçılar ve kal'a müsellemleri de bu deftere kaydedilmiştir.[7] Nitekim İstanbul Ahkam defterlerini incelediğimizde geniş Osmanlı Üsküdarında büyük bir zirâî faaliyet

olduğunu görüyoruz. Aşağıda verilen köy listesi bu faaliyetin ne kadar geniş bir sahaya yayıldığını göstermektedir.

Ziraî faaliyetler, aşağıda listesi verilen çok sayıda köyde gerçekleşmektedir. Bu köyler, Sakarya ırmağına kadar, Osmanlı İstanbulu'nun Anadolu yakasında ve Yalova-Karamürsel bölgesinde bulunmaktadırlar.[8]

A. Üsküdar kazasının nâhiyeleri

Nahiyelerde bölgenin idarî ve beledî işlerinden sorumlu olarak Üsküdar kadısının vekilleri olan naipler bulunurlar.

Ada, Adapazarı
Adalar (Kartal, Gebze)
Ağaçlı,
Akyazı, Hendek,
Gekbuze (Gebze),
Gölcük
İznikmid (İzmit, Kocaeli -Sancak merkezidir)
İznik,
Kandıra,
Karamürsel,
Kartal,
Kaymas,
Sapanca,
Şeyhler,
Şile,
Taşköprü,
Yalakâbâd (Yalova),
Yoros,

B. Üsküdar kazasının köy ve mezraları[9]

Üsküdar köylerini Üsküdar beldesi köyleriyle Üsküdar kazası köyleri olarak ikiye ayırabiliriz. Osmanlı döneminde Boğaziçinin Anadolu kıyıları veya Üsküdar'ın Karadeniz'e ve Marmara'ya doğru kıyı kesimi Üsküdar beldesinin köylerini barındırmaktaydı. Sakarya ırmağına doğru ve genellikle tarım yapılan köyler ve kırsal kesim ise geniş anlamda Üsküdar kazasına bağlı yüzlerce köyü ihtiva etmektedir. Bu liste Üsküdar kazası köylerini sıralamaktadır:

Köyler:

A'yân (Kaymas),
Abdâl Hâcı (Şile),
Abdibeşe (Akçaova, Kandıra),
Abdurrahmanlar (Şeyhler, Kandıra),
Abdürrezzak (Şeyhler, Kandıra),
Abîd (Taşköprü),
Abran (?) (Gebze)
Acısu (Uzuntarla, İzmit),
Açıcı (Gebze, 1530)
Adabeğlü (Kara Alîler) (Gebze),
Adatepe (Şeyhler, Kandıra),
Adlvîrân (Karamürsel),
Ağacık (Şeyhler, Kandıra),
Ağaçağıl dîvânı (Ağaçlı),
Ağaçdere (Değirmençayırı, Şile),
Ağva, Ağva dîvânı (Şile),
Âhadlu (Akçaova, Kandıra),*
Âhadlu (Taşköprü, Şile),
Âharca dîvânı (Şeyhler),
Ahi (İzmit),
Ahî Çelebi, Ahî Çelebi vakfı (Şile),
Ahîler (Tuzla),
Ahmazlı Genç Alî (?) (Kandıra),
Ahmed Beğ (Kaymas),
Ahmed Kalfaoğlı (Şile),
Ahmediye (Bağçecik, İzmit),
Ahmedler (Şeyhler, Kandıra),
Ahmedli (Kandıra)
Ahmedli (Taşköprü, Şile, Gebze),
Ahmedli (Yalova),
Ahmet Bişeoğlu (Kaymas, Kandıra),*
Ahmetcikler (Kaymas, Kandıra),
Ahvalu (?) (Yoros),
Ak (Yalova),*
Akâbâd (Şile),
Akarca (Kandıra),
Akarca dîvânı (Şeyhler),
Akbaba, Akbabalar (Beykoz, Yoros),[10]
Akbaşlı (Şeyhler, Kandıra),*
Akcakamış (Kaymas),
Akça Mehmedler (Töngelli) (Kandıra),
Akçaâbâd (Şile),
Akçaat (Karamürsel, Yalova),
Akçak (Karamürsel),
Akçakilise (Kaymas, Kandıra),
Akçakilise (Şile),
Akçakise (Akçakese) (İzmit),
Akçaköy (Gebze),
Akçalan (Taşköprü),
Akçalan mezraası (Taşköprü), Müsellemlik
Akçalanı, Müsellemlik
Akçalar (Kaymas, Kandıra),
Akçalar (Taşköprü, Gebze),
Akçaova (Akçaova, Kandıra),
Akçat (Karamürsel),
Akçe (Karamürsel),
Akçeler (Şile),
Akkilib (Gebze),
Akkilise (Sürgünler) (Gebze, 1530, 1694-1848),
Aklafatlu (?) (İzmit),
Aklamakanlu (?) (İzmit),
Akmeşe (Kaymas, İzmit),
Akova (Şile),
Akpınar (İzmit),
Akpınar, Akpınarı (Taşköprü, Gebze, 1530, 1694-1848),
Akpınarlı (Şeyhler, Kandıra),
Aksakallar (Kandıra),
Aksığm (Bağçecik, İzmit),
Akvîrân (Molla Fenari, Gebze, 1530, 1694-1848, 1904),
Alaca çiftliği (Şile),
Alacakilise (Gebze, 1530),
Alacalar (Akçaova, Kandıra),
Alacalar (Taşköprü, Gebze),
Alacalar, Alacalı (Taşköprü, Şile),
Alacan (Adapazarı),
Alaçam (Receplü) (Şile),
Alahân kışlası (Kandıra),
Alahaslar (?) (Taşköprü),
Alandüzü (Akmeşe, İzmit),
Alarlı (Gebze, 1694-1848)
Alartı (Bağçecik, İzmit),
Alaüddin (Gebze, 1530, 1622-3)
Alay Bey (Kandıra),
Alazlar (Gebze),
Alçı (?) (Şile),
Alefli (Şeyhler, Kandıra),*
Aleflü (Kaymas),
Aleksi (Yalova),
Âlemağacı (?) (Şile),
Alemdar (Abdurrahmangazi, Kartal),*
Alî Bahâdır, Alibahadır (Beykoz , Yoros), [11]
Ali Hocalar (Taşköprü, Gebze, 1904),
Ali Kethüdalar (Ali Kahyalar) (Taşköprü, Gebze),
Alî, **Alembalı (Murâd Alî)** (Şile),
Alî, Alembalı (Murâd Alî), (Şile),
Almacık (Kaymas),
Almacık bkz. Elmacık (Gebze),
Alyüzli (Taşköprü),
Anadolufeneri (Beykoz),
Anadoluhisarı,
Anadolukavağı,
Anaş (Paşalımanı),
Anbarcı (Akmeşe, İzmit),
Ankeriyye (Yalova),
Antablı (Kandıra),
Arabacılar (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Araman (Kaymas, Kandıra),
Arel (?) (Karamürsel),
Arıklar (Kaymas, Kandıra),*
Arılı (Karamürsel),
Arifler (Kandıra),
Arizli (Arızlı) (İzmit),
Arkcılar (?) (Yalova),
Arklar (Gebze, 1530),
Arman (Kaymas),
Armudcuk (Karamürsel),
Arnavud (Yoros),
Arnavutluk(?)(Gebze, 1694-1848)
Arslan Bey (İzmit), *
Arslanlar (Gebze),
Arslanlar (Kaymas, Kandıra),
Arslanlı (Taşköprü, Gebze),
Arûse (?) (Şeyhler),
Asarlı (Kandıra),
Asıca (?) (Taşköprü),
Askılı(?) (Üsküdar),
Aslanlar (Kaymas),
Aslıhan (Gebze, 1530),
Asma (?) (Yoros),
Asmacı (Asmaca) (İzmit),
Aşağı (Şeyhler, Kandıra),
Aşağı Hatipler (Akçaova, Kandıra),
Aşağı Karaçalı (Şeyhler, Kandıra),
Aşağı Kışla (Kandıra),
Aşağı Kumlu (Kandıra),
Aşağı Kurtyeri (Kandıra),
Aşağı Sofular (İzmit),
Aşağı Süllü (Kandıra),
Aşcılı (Kandıra),
Âşıklar (Şeyhler),
Aşırlar (Akmeşe, İzmit),
Ateşgüli (?) (Gebze),
Avdan (Akçaova, Kandıra),*
Avdanlı (Kandıra),*
Avmatlu (?) (Şile),
Ayakköyi dîvânı (Sapanca),
A'yân (Kaymas),
Ayan Gönânî, Âyân-ı Gönân (Ada),
Ayazma (Ayazmaköy) (Karamürsel),
Aydın, Aydınlu (Gebze, 1530, 1694-1848, 1904),*
Aydîvân (Kandıra),
Ayvalı (Akmeşe, İzmit),
Ayvalı, Ayvalu (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
Ayvazpınarı (Bağçecik, İzmit),
Azaklı (Akçaova, Kandıra),
Azgara (Şile),
Baba (Babaköy) (Kandıra),
Babalar (Gebze, 1694-1848)
Badkin (?) dîvânı (Kaymas),
Bâğbasan (Kandıra),
Bâğcılar (Taşköprü, Şile),
Bâğcılar (Yalova),
Bağçecik (Bağçecik, İzmit),
Bağdadlar (Kandıra),
Bâğdagil, Bağdakir (?) (Kandıra),
Bağdakir (?) (Gebze),
Bâğdiken (Kaymas),

Bağdin (?) dîvânı (Kaymas),
Bağırgan (Şile),
Bağırgan-ı sağ_r (Kandıra),
Bağırkanlı (Kandıra),
Bâğlu (Şile),
Bağras (Kandıra), **Yağdaş (Tekye), olabilir**
Bahşılı (Bahşıllı) (Akmeşe, İzmit),
Bahşioğlu (Şeyhler, Kandıra),
Bakirli (Şeyhler, Kandıra),
Balaban (Uzuntarla, İzmit),
Balabanlu (Güdelü) (Şile),
Balatkarı (?) (Kaymas),
Balatna (Kandıra),
Balcı (Ulubat), [12]
Balcı, Balcılar (Şeyhler, Kandıra),
Balcılar (Taşköprü),
Bali (Gebze),
Balkancılar (İzmit),
Balkanlı (Kandıra),
Ballar (Kandıra),
Balmumcı (?) (Gebze),
Baltalı (Şeyhler, Kandıra),
Baltalu (Gebze, 1622-3)
Balucı (?) (Gebze),
Banar (?) (Gebze),
Banat (?) (Gebze),
Barkirler (Kandıra),
Barlu (Hosalı (Gebze, 1694-1848),
Başıbüyük, **Başıbüyükli, Başıkebîr** (Abdurrahmangazi, Adalar, Kartal),*
Bayat (Yalova),
Bayramlu (Şile),
Bayramoğlu (Bayramlı) (Şeyhler, Kandıra),
Bazar (Gebze, 1530)
Bâzârlar (Taşköprü),
Bazarlu (Gebze, 1530)
Bâzâryiri (Karamürsel),
Beğçöker (Ada nahiyesi),
Beğkoz,
Beğler, Beğlü (Şile),
Behram (Gebze, 1530, 1694-1848),
Bektaşlar (Şeyhler, Kandıra),
Belen (Gebze),
Belen (Şeyhler, Kandıra),
Belenören (İzmit),
Berâti (?) (Şile),
Berâti (Kandıra),
Berceler (Perceler) (Kandıra),
Besdiller (Akçaova, Kandıra),
Bestilciler (Kandıra),
Beşdeğirmen Çiftliği (Şeyhler, Kandıra),
Beşdîvân (Taşköprü),
Beşirli (Kandıra),
Beşkeş (Kandıra),
Beyazidler (Kandıra),
Beyceğiz (Kandıra),
Beykoz (Yoros),
Beyler gediği (?) (Kartal),
Beylerbeyi (Kandıra),
Beylerbeyi,
Bezirciler (Şeyhler, Kandıra),
Bıçakcılar (Taşköprü),
Bıçakçılar (Kandıra),
Bıçakçılar (Taşköprü, Gebze),
Bıçaklı (Şile),
Bıçaklı-i kebîr (Şile),
Bıçkıdere (Şile),
Bilalli (Kaymas, Kandıra),*
Bitikoğlu (Kaymas, Kandıra),
Boduroğlu (Uzuntarla, İzmit),
Boğalı, **Boğalu** (Şile),
Boğazlar (Boğallar) (Akçaova, Kandıra),
Bollu (Bolı), (Kandıra, Ada nahiyesi),
Borhalı (?) Üsküdar),
Bostancı Yenimahalle (Abdurrahmangazi, Kartal),
Boşnaklar (Kaymas, Kandıra),
Boyalar (Taşköprü),
Bozahlat (Ağva, Şile),
Bozburun (Kandıra),
Bozgaca (Şile),
Bozhâne (Mahmut Şevket Paşa, Yoros, Üsküdar),
Bozlu (Şile),
Bozöyük (Gebze, 1530)
Böcekler (Kaymas, Kandıra),
Bucaklar (Akçaova, Kandıra),
Bucaklı (Akçaova, Kandıra),*
Bucaklı (Şile),
Budaklar (Kandıra),
Budaklar (Akmeşe, İzmit),
Budala (Akçaova, Kandıra),
Buğurgen (İzmit),
Bulduk (?) (Şile),
Bulduk (Gebze, 1530),
Bulduk dîvânı (Ağaçlı),
Bulgurlı (Gebze, 1530, 1694-1848, Üsküdar), [13]
Burçha (Bağçecik, İzmit),
Burgaz Adası (Adalar),
Burgca (?) (Şile),
Burhaniye (Yalova),
Burhaniye, [14]
Burhanlı (Kandıra),
Burmageçit (Kandıra),
Büberoğlu (Uzuntarla, İzmit),
Büğri (?) dîvânı (Kaymas),
Bülbül (?) (Gebze),
Bülendli (Gebze, 1694-1848)
Büyük (Kartal),
Büyük Çâvûşlı (Taşköprü, Şile),
Büyük Kaynarca (Şeyhler),
Büyük yanık (Şeyhler, Kandıra),
Büyükada (Adalar),
Büyükaltı (?) (Şeyhler),
Büyükaşağı (Akçaova, Kandıra),
Büyükbakkal (Abdurrahmangazi, Kartal),
Büyükbalık (?) (Şeyhler),
Büyükbaşlı (Adalar, Gebze, 1530, 1694-1848), bkz. **Başıbüyük**
Büyükçarşılı (Taşköprü),
Büyükdere (Yoros),
Büyükyuhamlı (?) (Şile),
Cabaoğlu (Kaymas, Kandıra),
Calıncık (?) (Kaymas),
Câmi' mahallesi (Karamürsel),
Camili (Akmeşe, İzmit),
Câmusören (Gebze),
Canfesdîvân (Akyazı),
Cansızlar (Kaymas, Kandıra),

Cebeci (Kandıra),
Cebek (Şeyhler, Kandıra),
Cedid (Akmeşe, İzmit),
Cedîd (Karamürsel, Yalova),
Cedid (Şeyhler, Kandıra),
Cedidikinci (Şeyhler, Kandıra),
Cedidkışla (Şeyhler, Kandıra),
Cekşek (Kaymas),
Celâl (Çoslak (?),),
Celâl Hâcı (Şile),
Celeb (Şile),
Cemakânlı (Gebze),
Cenger, Çenger, Çengel (Gebze, 1530, 1694-1848, Üsküdar),
Cengiz (Gebze, 1694-1848)
Cenkler (Karamürsel),
Ceylandere (Şeyhler, Kandıra),
Cıyaklar (Şeyhler, Kandıra),
Cibti(?) (Üsküdar),
Cinler (Şeyhler, Kandıra),
Civci (Civcioğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Cum'a (Molla Fenari, Taşköprü, Gebze, Şile),
Cum'a-i cedîd (Yoros),
Cum'alı (Gebze),
Çabarlar (Kandıra),
Çağırgan dîvânı (Ağaçlı),
Çağırganlar (Çağırkanlar) (Kandıra),*
Çakallar (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),*
Çakırca (İznik),
Çakırcalu Dîvân (Kandıra),
Çakırlar (Akçaova, Kandıra),*
Çakmaklar (Akçaova, Kandıra),
Çal, Çalköy, Çalıköy (Taşköprü, Gebze, Şile),
Çalca (Akçaova, Kandıra),
Çalca (ikinci) (Akçaova, Kandıra),
Çalıca (Yalova),
Çalıncak, Çalıncık (Kaymas),
Çalköy (Kandıra),
Çallu, Çalluca (Gebze, 1530, 1622-3),
Çamlık (Yoros),
Çamluca (Gebze, 1530, 1694-1848),
Çanaklı (Şile),

Çancılar (Taşköprü, Gebze),
Çaprazlar (Kaymas, Kandıra),
Çardahlı (?) (Kartal),
Çarmıklar (Taşköprü, Gebze),
Çatak, Çataklı, Çataklu (Şile),
Çataklı (Ağva, Şile),
Çatıcak (?) (Kaymas),
Çatra (?) (Adalar),
Çavuş Çiftliği (Karamürsel),
Çâvûşbaşı çiftliği (Yoros),
Çavuşlar (Kaymas, Kandıra),
Çâvûşlı (Şile, Gebze, 1904)
Çavuşlu (Taşköprü, Gebze),
Çâvûşlu (Yalova),
Çavuşoğlu (Akmeşe, İzmit),
Çay köy (İzmit),
Çayır (Şile),
Çayırbaşı, Çayırbaşı dîvânı (Şile),
Çaylak (Şile),
Çekme (Çekmeköy) (Abdurrahmangazi, Kartal, Üsküdar),
Çekşen (Kaymas),
Çekuşek (Çeksek) (Şeyhler, Kandıra),
Çeldil (Hoylak) (Şile),
Çelebi (Akçaova, Kandıra),
Çelebiler (Şeyhler, Kandıra),
Çelebioğlı (Üsküdar),
Çelikler (Şeyhler, Kandıra),
Çemşidler (Şeyhler, Kandıra),
Çenekli (?) (Şeyhler),
Çenekli (?) (Taşköprü),
Çengal, Çenger, Çengel (Yoros, Üsküdar),
Çengelli (Şeyhler, Kandıra),
Çengelli (Çengili) (Değirmençayırı, Şile),
Çenger (Gebze),
Çercili (Kandıra),
Çeribaşılar (İzmit),
Çerkeslü, Çerkeş, Çerkeşli, Çerkeşlü (Gebze, 1530, 1694-1848),*
Çerkeşli (Çerkesli) (Kaymas, Kandıra),*
Çıldır (Yoros),
Çınarcık (Yalova),
Çınarlı (İzmit),
Çıraklı (?) (Taşköprü),
Çıraklı (Kandıra),
Çıraklı (Taşköprü, Gebze),
Çıraklu (?) (Yalova),
Çiceklü (Kaymas),
Çicilli (Kandıra),
Çiftlik (Akçaova, Şeyhler, Kandıra),
Çiftlik (Yoros, Üsküdar),
Çiftlik-i Emîr Hâcı (Yoros),
Çiftlikköy (İzmit),
Çiller (Kaymas, Kandıra),
Çoban (İzmit),
Çoban Aliler (Kaymas, Kandıra),
Çokulı (Şile),
Çonkara (Gebze, 1530),
Çorallar (Kandıra),
Çotak (Gebze, 1694-1848)
Çöngelli dîvânı (?) (Kandıra),
Çubuklı (Sapanca),
Çubuklı (Şeyhler, Kandıra),
Çubuklı (Yoros),
Çubuklu bala (İzmit),
Çukur (Yalova),
Çukurlar (Kaymas, Kandıra),
Çulcular (İzmit),
Çullu (Mahmut Şevket Paşa),
Çungullu (Çundurlu) (Taşköprü, Gebze),
Çuruoğlu (Çoraoğlu) (Şeyhler, Kandıra),
Dağ (Dağköy) (Uzuntarla, İzmit),
Dağ (Yoros),
Dağağzı (Şeyhler, Kandıra),
Dağoğlu (Akçaova, Kandıra),
Dalca Mesudiye (Kandıra),
Danişmend, **Dânişmendlü** (Şile, Gebze, 1694-1848)
Dânişmendlü (Kandıra),
Dânişmendlü vîrânı (Gebze, 1530, 1694-1848),
Darıcı, Darıca (Şile, Gebze, 1530, 1694-1848),
Dâr-i Sinân (Kayseri),
Darlık (Şile),
Davarcınlı (Şile),
Davudlar (Akçaova, Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Davudlu (Ağva, Şile),
Davudlu (Gebze, 1530)
Davulcular (İzmit),
Dedeler (Şeyhler, Kandıra),
Dediklü (?) (Kandıra),
Değirmân (İzmit),
Değirmân çayırı, Değirmân çayırı dîvânı (Taşköprü, Şile),
Değirmendere, Değirmânderesi, Değirmenderesi (Karamürsel, Bağçecik, İzmit),
Deli Hasanlar (Akçaova, Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Deli Mahmudlar (Deli Mahmudlu) (Taşköprü, Gebze),
Deli Veli (Akçaova, Kandıra),
Deliklü (Gebze),
Demirci (Kandıra),
Demirciler, Demürciler, **Demürcilü** (Yoros, Üsküdar, Taşköprü, Molla Fenari, Gebze, 1530, 1694-1848),
Demürlü (Şile),
Denizçalı (Denizceli) (Karamürsel),*
Denizli (Ağva, Şile),
Denizli (Molla Fenari, Gebze, 1694-1848, 1904),
Depecik (Gebze),
Depecik (Kandıra, Kocaeli),
Depecik mezraası (Kandıra),
Depecikören, Depecikvîrân (Kandıra),
Depeköy (Kandıra),
Depeören (Gebze),
Depevîrân (Yoros),
Derbend (Gebze),
Dere (Akmeşe, İzmit),
Dere (Dereköy) (Yalova),
Dere (Gebze, 1904 ve daha öncesi),
Dere (Karamürsel),
Derebayır (Taşköprü),
Dereköy (Kandıra, İzmit),
Dereli (Akçaova, Kandıra),
Dereli (Değirmençayırı, Şile),
Dereli (Karamürsel, Yalova),
Dereli (Taşköprü),
Dereli dîvânı (Şile),
Dereseki, **Deresegli**, **Depeseki** (Gebze, 1530 ve daha sonrası, Beykoz, Yoros), 15
Dermancılar (Kandıra),
Derzîler, Derzilü (Kandıra, Kaymas),
Derzilü, **Derzilü (Esîroğlı), çiftliği** (Şile),
Devrân (?) (Kandıra),
Devriyye (Kartal),
Dırmandılar (Şeyhler, Kandıra),
Diğer Güvercinlik (Akmeşe, İzmit),
Dikbucaklı (Akçaova, Kandıra),
Dikenli (Taşköprü, Gebze),
Dikili, **Dikılü, Diklü** (Taşköprü, Gebze, 1530 ve daha sonrası),
Dikran (?) (Şile),
Dil (Karamürsel, Üsküdar),
Dilde Hersek (Yalova),
Dingillü (Kandıra),
Dirliklilü (Kandıra),
Dîvârcı (Yoros),
Diyodiren (Kaymas),
Dizmandiler (Şeyhler, Kandıra),
Doğan (Şile),
Doğancı (Kandıra),
Doğancı (Taşköprü),
Doğancı (Yalova),
Doğancı Îsâ (Şile),
Doğancı İsmail (Gebze, 1694-1848),
Doğancıbaşı (Gebze, 1530)
Doğancık (Şeyhler),
Doğancılar (Ada nahiyesi),
Doğancılar (İzmit),
Doğancılar, Doğancılı (Alacalı, Şile),
Doğancılu (Kandıra),
Doğancıoğlı çiftliği (Şile),
Dokuzoluk (Şeyhler, Kandıra),
Dolaklar (Kaymas),
Dolayoba (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar),
Domalı (Dumalı) (Alacalı, Şile),
Dombayoğlu (Dombaycıoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Donuzlı, **Donuzluca** (Gebze, 1530, 1694-1848), Bkz. **Denizli**
Dorhasan (İzmit),
Döğdüren (Döydüren) (Kaymas, Kandıra),

Dökmeciler (Akmeşe, İzmit),
Dölekler (Akçaova, Kandıra),
Döngel (Bağçecik, İzmit),
Dudullu (Abdurrahmangazi, Kartal),*16
Dumanlı (Şile),
Durak, **Durak çiftliği (Çeribaşı)** (Şile),
Durak, **Duraklı** (Kaymas, Kandıra),*
Duraklı (Yalova),
Duraklı ikinci (Kandıra),
Duraklı, Duraklu (Taşköprü, Gebze, 1904),
Duran (Değirmençayırı, Şile),
Duranlı (Taşköprü, Gebze),
Durbeyli (Taşköprü, Gebze),
Durgut (İzmit),
Durmuşlar (Kaymas, Kandıra),
Durmuşlar (Şeyhler, Kandıra),
Dübeklili (Kandıra),
Dürümlialtı (?) (Şile),
Düz (Akçaova, Kandıra),
Düzeğrek (Kaymas),
Ebû Talu (?) (Yoros),
Edebeğlü (Karaali (Gebze, 1694-1848)
Ederli (Gebze, 1622-3),
Edili (Edeyli) (Ağva, Şile),
Eflakanlu (?) (İzmit),
Eğerce (Gölcük) (Şile),
Eğricili (Kandıra),
Eğrioğlı (Kandıra),
Eğrioğlı (Yalova),
Ekerce (Yalova),
Ekinlik (?) (Sekbanlu) (Yoros),
Ekmekyemezler (Kandıra),
Eksanı (?) (Ada nahiyesi),
Elbizli (Taşköprü, Gebze),
Eleşli (Taşköprü, Gebze),
Elisolak (Gebze, 1694-1848)
Elmacık (Kandıra),
Elmacık (Taşköprü, Gebze, 1530, 1694-1848),
Elmacıoğlu (Elmacıkoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Elmalı (Gebze),
Elmalı (Kaymas),
Elmalık (Elmalı) (Yalova),*
Elya (?) (Yoros),
Embeyler (Embeyli) (Ağva, Şile),
Emin Bayraktar (Uzuntarla, İzmit),
Emirce (Taşköprü),
Emîrce çiftliği (Kandıra),
Emirler (Şeyhler, Kandıra),
Emîrli (Yoros),
Emîrli, Emîrlü (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Gebze , 1694-1848),
Emîroğlı (Kaymas),
Emirşallı (Taşköprü, Gebze),
Engerir (Yalova),
Engir (?) (Şile),
Er'ad (?) (Şile),
Ereğli (Karamürsel, Yalova),
Ereğli, Ereğlü (Kandıra),
Ereğli, Ereğlü (Şile),
Ereğli-i bâlâ (Karamürsel),
Ereğli-i zîr (Karamürsel),
Eren (Gebze),
Erenler (Şile),
Ergele (Niğde),
Erguvan (Şile),
Erikler (Kandıra),*
Erikli (?) (Şile, Gebze),
Erikli (Kaymas, Kandıra),*
Erkümce(?) (Üsküdar),
Ermeni (Yoros),
Ermeşa (Kaymas),
Ermet (?) (Kaymas),
Erviye (?) (Yoros),
Esaslu [Ed'at (?)] (Şile),
Esedlüler (Gebze),
Esenceli (Mahmut Şevket Paşa),
Esiklü (?) (Gebze),
Esîrbeğ (?) (Kandıra),
Eski Bulgurlı,
Eskiciler (Kaymas),
Eskihisâr (Gebze, 1694-1848),
Eskiiçme (Gebze),
Esrik (?) (Şile),
Eşekli, **Eşiklü (?)** (Gebze, 1530, 1694-1848),
Eşme Ahmediye (Uzuntarla, İzmit),
Eşme Müslim (Uzuntarla, İzmit),
Eşoğlı (Şile),
Eşref (Sapanca),
Eymirlü (Gebze, 1530)
Eyüpler (Şeyhler, Kandıra),
Ezirli (Değirmençayırı, Şile),
Fakılar (Taşköprü, Gebze),
Fakılu (Gebze, 1694-1848)
Fakih Hâcı çiftliği (Kandıra),
Falengeri (Gebze, 1530)
Faslu (Ada nahiyesi),
Fazlı (?) (Yoros),
Fener (Yoros),
Ferdenli (Kandıra),
Ferendik (?) (Taşköprü),
Ferhadiye (Bağçecik, İzmit),
Ferîh (Gebze, 1694-1848),
Ferizli (Kandıra),
Fethiye (Akçaova, Kandıra),
Fettahkışla (Kandıra),
Fevk_nî Ereğli (Yalova),
Fevziye (Akmeşe, İzmit),
Feyziye (Karamürsel),
Fındıklı (Karamürsel),
Fındıklı (Kaymas, Şeyhler),
Fındıklı (Sabancı),
Fındıklı (Şeyhler, Kandıra),
Folca (Karamürsel),
Fuçılu (Yoros),
Fuğlacık (Karamürsel),
Gacık (Yalova),
Gaibler (Kandıra),
Ganiçe (Karamürsel),
Gargın (Kandıra),
G_zî (Kaymas),
Gebeli (Kandıra),
Gebeşler (Akçaova, Kandıra),
Gecikli (Şeyhler, Kandıra),
Geçilli (**Geçiler**) (Şeyhler, Kandıra),
Gedikli (Uzuntarla, İzmit),
Gelbeşe (Şeyhler, Kandıra),
Gemiciler (Gebze, 1694-1848),
Gemicipınarı (Kandıra),
Genç Ali, Genceli, **Gençli (?)** (Kandıra, Kaymas),
Gerede, Geredeli, Geredeli dîvânı (Kardel) (Şile, Gebze, 1530 ve sonrası),
Geredeli (Akçaova, Kandıra),
Gertil (Kertil) (Şeyhler, Kandıra),
Gevher (?) (Şile),
Geyikdere (Karamürsel),
Geyikli (Taşköprü),
Gezdalar (?) (Gebze),
Gırgırlar (Şeyhler, Akçaova, Kandıra),
Goca (Ağva, Şile),
Gonca (Karamürsel),
Goncalar (Şeyhler, Kandıra),
Göçbeğli (Gebze),
Göğendikli (Şeyhler, Kandıra),
Göğüsler (Akçaova, Kandıra),
Göğüşler (Ağaçlı),
Gökçedere (Yalova),
Gökçeköy (Şile),
Gökçeler (İzmit),
Gökçeler (Şeyhler, Kandıra),
Göklü (Hüseyinlü) (Yoros),
Gökmaslı (Ağva, Şile),
Göksu (Ağva, Şile),
Göksure(?) (Üsküdar),
Gölbaşı (Kandıra),
Gölce (Şeyhler, Kandıra),
Gölcük,
Gölköprü Yörük Aşireti (Şeyhler, Kandıra),*
Gölköyi (Üsküdar),
Gölli, Göller (Rasuller) (Gebze, 1622-3, Üsküdar),
Gölli, Göllü (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
Göllüce (Gebze, 1530)
Göreme (?) (Karamürsel),
Görüşler (Kandıra),
Göz (Yalova),
Güğercinlik (?) (Kaymas),
Güllü (Taşköprü),
Güllük (Güllü) (Yalova),*
Güllüvirân (Yoros),
Gümrüd (Kaymas, Kandıra),
Gümrük (Kaymas),
Gündoğdu (İzmit),

Gürcivan (?) (Hâcı) (Şile),
Gürgenpman (Kandıra),
Gürün (Karamürsel),
Güvemeler (Kandıra),
Güvemler (Akçaova, Kandıra),
Güvercinlik (Akmeşe, İzmit),
Habibler (Şeyhler, Kandıra),
Hâce (Hüseyinpınarı) (Yoros),
Hacı (Akçaova, Kandıra),
Hacı (Hacıköy) (Şeyhler, Kandıra),
Hacı (Taşköprü, Gebze),
Hâcı çiftliği (Şile),
Hâcı Doğan çiftliği (Şile),
Hacı Gaziler (Kandıra),
Hacı İbrahimler (Taşköprü, Gebze),
Hacı İsmailler (Hacı İsmailköy) (Kaymas, Kandıra),
Hacı Mahmud (İzmit),
Hacı Mahmudlar (Şeyhler, Kandıra),
Hacı Mehmed (Yalova),
Hacı Muharremler (Şeyhler, Kandıra),
Hacı Mustafa (Ağva, Şile),
Hacı Mustafalar (Şeyhler, Kandıra),
Hacı Osmanlı (Kandıra),
Hacı Yusuflar (Gebze),
Hacıfake, Hacıfakılı (Gebze, 1530, 1694-1848)
Hâcıköyi (Şile),
Hâcıl (Ağva, Şile),
Hâcılı, Hâcılu, Hâcılı Dîvânı (Kaymas, Kandıra, İzmit),
Hâcılu (Gebze),
Hacımazlı (Kandıra),
Hacıoğlu (İzmit),
Hacıoğlu (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Hâcısazlı (?) (Kandıra),
Hakalar (Şeyhler),
Hakaniye (İzmit),
Hakdoğan (Şile),
Hâkî (Karamürsel),
Halıcak (?) (Kaymas),
Halıdere (Karamürsel, Yalova),
Halihak (?) (Kaymas),
Halîl (Kandıra),
Haliloğlu (Ağva, Şile),
Halli (Değirmençayırı, Şile),
Hambârcı (?) (Kaymas),
Hamîd (Şile),
Hamidiye (Alacalı, Şile),
Hamidiye (Gebze, 1904)
Hamidiye (Molla Fenari, Gebze),
Hamîdli (Ağva, Şile),
Hamîdli (Şile),
Hammâmderesi (Şile),
Hamursuzlar (Akçaova, Kandıra),
Hamzalar (Şeyhler, Kandıra),
Hamzalu (Şile),
Haralu (?), **Harallu (?) Bkz. Sıralu (Resûllü)** (Gebze),
Harîk (?) (Gebze),
Harka (?) (Yalova),
Harkedun (Kadıköy) (Gebze, 1530, 1694-1848)
Hasan Bakk_l (Kaymas),
Hasan Beğ (Şeyhler, Kandıra),
Hasan Beğ (Üsküdar),
Hasan Fak_hler, Fakılar (Kaymas, Kandıra),
Hasancıklar (Akmeşe, İzmit),
Hasaneyn (Bağçecik, İzmit),
Hasanlı (Değirmençayırı, Şile),
Hasanlı (Kaymas),
Hasanlı (Taşköprü),
Hasanoğlu (İzmit),
Hâsılı dîvânı (?) (Kaymas),
Hasibli (Yoros),
Hatablı (Kaymas),
Hatablı sagir (Kaymas, Kandıra),
Hatablu (Karamürsel, Yalova),
Hatib (İzmit),
Hatibler (Hatıplar) (Şeyhler, Akçaova, Kandıra),
Hatibler (Taşköprü, Gebze),
Hatibler ikinci (Şeyhler, Kandıra),
Hatibler üçüncü (Şeyhler, Kandıra),
Hatlar (Şile)
Havliburun (Havluburun) (Uzuntarla, İzmit),
Havluhacı (?) (Bağras) (Kandıra),
Havluhâcı (?), **Havlu Hâcı** (Yoros),
Havuzdere (Karamürsel),
Hayaller (Şeyhler, Kandıra),
Hayaller ikinci (Şeyhler, Kandıra),
Haydar (Yalova),
Hayırabad (Akmeşe, İzmit),
Haymana (?) (Kandıra),
Hayreddin (Taşköprü, Şile, Gebze),
Hayriye (Karamürsel),
Hediyeli (Kandıra),
Helâlhâc (?) (Şile),
Helvacılu (?) (Kandıra),
Herât (?) (Yoros),
Hereke (Gebze, 1530, 1622-3, 1694-1848, 1904), [17]
Hermâ (?),oğlı çiftliği (Yoros),
Hersek (Karamürsel, Yalova),
Herseklü (Gebze),
Heybeliada (Adalar),
Hızırlar (Hıdırlar) (Kaymas, Kandıra),
Hızıroğlı (Kandıra),
Hikmetiye (Uzuntarla, İzmit),
Hilâl (Hoşlak) (Şile),
Himmetli (Taşköprü, Gebze, 1904),
Hisar eyn (Bağçecik, İzmit),
Hoca (Hocaköy) (Şeyhler, Kandıra),
Hocaköy (İzmit),
Hocalar (Akçaova, Kandıra),
Hocaoğlu (Şeyhler, Kandıra),
Hocaoğlu (Taşköprü, Gebze),
Hocaoğlu Emirler (Akçaova, Kandıra),
Horalı (Gebze, 1694-1848)
Horaşlar (Akçaova, Kandıra),
Horde (?) (Kaymas),
Horozumkebir (Akçaova, Kandıra),
Horozumsağir (Akçaova, Kandıra),
Hrzıroğlı (Kandıra),
Huda (Şile),
Hurma (Tatar İlyâs) (Şile),
Hüdaverdiler (Kandıra),
Hünkâr,
Hüseyin Usta (Şeyhler),
Hüseyinli (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
Ihlamur (Kandıra),
Ilısuluk (Gebze, 1694-1848),
Iskara (Şile),
Işıklar (Kandıra),
İcadiye (Bağçecik, İzmit),
İclâl (Derındar) (Şile),
İçerenköy, [18]
İdâdeli (?) (Şile),
İdişler (Şeyhler),
İfraziye (Uzuntarla, İzmit),
İfridler (Şeyhler, Kandıra),
İğciler (İyciler, İmrollar) (Kaymas, Kandıra),
İğne Hanlar (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
İhsaniye (İzmit),
İhsaniye (Karamürsel),
İhsaniye (Şeyhler, Kandıra),
İhsanoğlu (Ağva, Şile),
İkizlü (Şile),
İlisulak (Gebze, 1694-1848)
İlyas (Karamürsel),
İlyaslar (Akçaova, Kandıra),*
İmâm (Şile),
İmamlar (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
İmamlar ikinci (Şeyhler, Kandıra),
İmâmoğlı (Şeyhler),
İmnos (Ulubat), [19]
İmrandere (İmrendere) (Şile),
İmranlı (İmrenli) (Şile),*
İnamiye (Akmeşe, İzmit),
İncecik (Kandıra),
İncek (?) (Şile),
İncirköyi, **İncirli** (Yoros),
İnebeğli, İnebeyli (Karamürsel, Yalova),
İnebeyli (Taşköprü, Gebze),
İnedenli (Gebze),
İnehoca (Sırapınar) (Yoros),
İranlar (Kandıra),
İrce (Şeyhler, Kandıra),
İrci (Şile),
İrşadiye (Bağçecik, İzmit),
İrve (İrva) (Beykoz),
İrve (Şile),
İsâ, İsâlar, İsâlu (Ağva, Şile, Gebze, 1622-3),
İshâkcılar (Taşköprü, Gebze),

İshâklar (Akçaova, Kandıra),
İshâklı, İshâklu (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
İshâklu (Gebze, 1530, 1694-1848, Şile),
İskenderli (Şeyhler, Kandıra),
İskenderli dîvânı (Üsküdar),
İskenderlü (Keremüddîn) (Şile),
İskenderlü (Yoros),
İslamköy (Akmeşe, İzmit),
İsmâ'îl (Şile),
İsmicaflo (Yoros),
İspençeli (Gebze),
İstavros, İstavroz, İstavroz çiftliği köyi (Gebze, 1530, 1694-1848, Üsküdar),
İvâz Fakih (Gebze),
İydişler (Şeyhler, Kandıra),
Kabakçı (Kabakçıoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Kabaklar (Akçaova, Şeyhler, Kandıra),
Kabaklar (Şile),
Kabaklı (Yalova),*
Kabakoz (Şile),
Kabaoğlu (İzmit),
Kadî (Gebze, Şile),
Kadî (Kadıköy) (Şeyhler, Akçaova, Kandıra),
Kadî (Yalova),
Kadî Çiftliği (Karakilise) (Yalova),
Kadî ikinci (Kadıköy ikinci) (Şeyhler, Akçaova, Kandıra),
Kadî üçüncü (Akçaova, Kandıra),
Kadî (Üsküdar), [20]
Kadîlar, Kadılar (Gebze, 1694-1848)
Kadîlı, Kadîlu (Yoros),
Kadîlu (Ada nahiyesi),
Kadîlu, Kadılı (Kadrili) (Molla Fenari, Taşköprü, Gebze, 1694-1848, 1904, Üsküdar), [21]
Kadîtekfur (?) (Yoros),
Kadriye (Akmeşe, İzmit),
Kadriye (Pilavtepe) (Karamürsel),
Kalaycılar (Akmeşe, İzmit),
Kalaycılar (Şeyhler, Kandıra),
Kalburcı (Taşköprü, Gebze, 1904),
Kalburcuoğlu (Kalburcu) (Şeyhler, Kandıra),
Kaledibi (Şile),
Kalemci (?) (Taşköprü),
Kalemcioğlu (İzmit),
Kalempinti (Ağva, Şile),
Kalikri (Üsküdar)
Kalyoncuoğlu (Kalyeniceoğlu) (Şeyhler, Kandıra),
Kamem (?) (İznik),
Kamerlü, Kamerler (Gebze, 1530, 1694-1848),
Kanadlar (Kandıra),
Kancıllı (Kancılı) (Taşköprü, Gebze),
Kandeş (?) (İznik),
Kandilli,
Kanlar (Akçaova, Kandıra),
Kanlıca, Kanlıcağ, Kanlıcak (Beykoz, Yoros),
Kapluca (Gebze, 1694-1848),
Kapuluca (Kandıra),
Kara Abdulbaki (Akmeşe, İzmit),
Kara Ahmedli (Karamürsel, Yalova),
Kara Ahmetli (Taşköprü, Gebze),*
Kara Alî (Gebze),
Kara Alî çiftliği (Yoros),
Kara Aliler (Kandıra),*
Kara Beğoğlı çiftliği (Şile),
Kara Davudlu (Akmeşe, İzmit),
Kara Durmuş (Şile),
Kara Durmuş (Yalova),
Kara Hasanlar (Kandıra),
Kara İbrâhîm (Kara Timürhân) (Kandıra),
Kara Kadılar (Taşköprü, Gebze),
Kara Mahmûd (Karaman deresi) (Şile),
Kara Timurhân (Kaymas),
Kara Yakublu (Gebze, 1904)
Kara Yakublu (Taşköprü, Gebze, 1904),
Karaağaç (Şeyhler, Ada, Kandıra),
Karaağaçoğlu (Kandıra),
Karaaliler (Gebze),
Karabacaklar (Kandıra),
Karabenlioğlı (?) (Şile),
Karabeyli (Şile),
Karaboğaz (Şeyhler),
Karaca (Şile),
Karaca Ali (Gebze, 1904)
Karaca Alî (İznik),
Karaca Ali (Taşköprü, Gebze),
Karacadoğan (Şile),
Karacagöz (Yalova),
Karacaköy (Şile),
Karacalar (Akçaova, Kandıra),*
Karacalı dîvân (Yalova),
Karadere (Karamürsel),
Karadere (Kaymas, Kandıra),
Karadiken (Şeyhler, Kandıra),
Karagölli, Karagüllü (Gebze, 1530, 1622-3, 1904),
Karagöllü (Kandıra),
Karağaç (Ada, Kandıra),
Karakaşlı (Taşköprü, Gebze),
Karakiras (Alacalı, Şile),
Karakiras-ı küçük (Şile),
Karakiraz (Kandıra),
Karakiraz (Şeyhler),
Karakocalı (Karakocalar) (Kandıra),*
Karaliler (Gebze),
Karamadik (Şile),
Karamadin (Akçaova, Kandıra),
Karaman (Kartal, Adalar),
Karaman, Karamanköyi (Şile),
Karamandıra (Karamandere) (Şile),
Karamanlar (Akçaova, Şeyhler, Kandıra),*
Karamanlı (Karamürsel),
Karamış (?) (İznik),
Karamustafa (Gebze, 1622-3),
Karamürsel (Yalova),
Karapınar (Akmeşe, İzmit),
Karapınar (Karapelit) (Karamürsel),
Karasakallar (Kandıra),
Karatepe (Gebze),
Karatepe (İzmit),
Karavelid (Kaymas),
Karga (Kargaoğlu) (İzmit),
Kargalı, Kargalu (Keremüddîn) (Taşköprü, Şile, Gebze, 1904),
Karkılı (Mîrâhûr Alî) (Şile),
Karlı (Kadıköy) (Kandıra),
Karlıca (Şile)
Karlorcı (?) (Taşköprü),
Karmed (?) (Kandıra),
Kartal (Abdurrahmangazi, Adalar, Gebze, 1694-1848),
Kartal (Kandıra),
Kartalca Alî (Kaymas),
Kasımlar (Kandıra),
Kasımlar (Taşköprü, Gebze),
Kaşıkcı, Kaşıkcıderesi (Taşköprü, Gebze, 1904),
Kaşıkçıderesi (Kandıra),
Kaşılşı-Kaşlışı (Şile),
Katcalı (Kandıra),
Katırlı (Kartal, Gemlik, Kapıdağı),
Kavacık (Gebze),
Kavacık (Karamürsel),
Kavak (Karamürsel),
Kavak (Yoros),
Kavakhisâr (Yoros),
Kavaklı (Akmeşe, İzmit),
Kayacık (Kandıra),
Kayacık (Karamürsel),
Kayacıklı (Kayacık) (Şeyhler, Kandıra),
Kayadur (?) (İzmit),
Kayaklar (Şeyhler, Kandıra),
Kayaklar (Şile)
Kayalar (Kandıra),*
Kayalar (Taşköprü, Gebze),*
Kayapınar (Kandıra),
Kaykılar (?) (Yalova),
Kaymas (Kandıra, Kaymas),
Kaynalu-i küçük (?) (Şile),
Kaynarca (Gebze, 1694-1848)
Kaynarca (İzmit),
Kaynarca-yı kebir (Şeyhler, Kandıra),
Kayrancık (Akmeşe, İzmit),
Kayserlü (Gebze, 1530)
Kaytan (Kandıra),
Kaytazdere (Karamürsel),
Kayyımlar (Ağaçlı),
Kayyumlar (Akçaova, Kandıra),
Kazganlu (Kerîmüddîn) (Şile),
Kazguncuk (Gebze, 1694-1848)
Kazimiye (Yalova),

Kazmandırası (Şeyhler, Kandıra),
Keçilik (Yoros),
Keçipınarı (Kandıra),
Kefken Mensuriye (Kandıra),
Keklikler (İzmit),
Kelekler (Yalova),
Kelli (Gelli) (İzmit),
Kemaliye (Kaymas, Kandıra),
Kemalli (Ağva, Şile),
Kemerler (Akçaova, Kandıra),
Kemürlik (Kömürlük) (Şile),
Kepekli (İzmit),
Kerbucak (?) (Şile)
Kerdelmi (Şile),
Keremedin (Akçaova, Kandıra),
Keremler (Kaymas, Kandıra),
Keremli (Yoros),
Kerkovil (?) (İzmit),
Kerküşli (?) (Ağaçlı),
Kerteli (Gebze, 1694-1848),
Kervansaray (Şile),
Keserli (Yoros),
Kesred (?) (Kaymas),
Keşoğlı (Şile),
Ketenciler (Uzuntarla, İzmit),
Ketenunu (Ketenköy) (Kandıra),
Kettâncılar, Kettancılu (İzmit, Gebze, 1694-1848)
Kıbti Şabanlar (Kandıra),
Kıdışıllı (Taşköprü, Gebze),
Kılıç (Yalova),
Kılıçlı (Kandıra),
Kılıçlı (Yoros),
Kılınçlar (Ağva, Şile),
Kılınçlı (Mahmut Şevket Paşa),
Kınahân dîvânı (Kandıra),
Kınalı (Yoros),
Kınalıada (Adalar),
Kıpti sarı (Şeyhler, Kandıra),
Kırames (?) (İznik),
Kırcalı (Taşköprü),
Kırkarmut (Kırarmut) (Kandıra),
Kırkdepe (Şeyhler),
Kırkemrut (Kandıra),
Kırkık (?) (Gebze),
Kırkık Tavşancılu (?) (Gebze),
Kırktepe (Şeyhler, Kandıra),
Kırlı (Taşköprü, Gebze),
Kısalar (Kaymas, Kandıra),
Kısıklu, Kısıklı (Üsküdar, Gebze, 1694-1848)
Kışla (Kaymas, Kandıra, Ada nahiyesi),
Kışla Çiftliği (Kışla) (İzmit),
Kız Derbendi (Karamürsel),
Kızgındere (Bağçecik, İzmit),
Kızık (Gebze, 1530)
Kızılbeğlü (Adapazarı),
Kızılca (Karamürsel),
Kızılca (Şile),
Kızılcavîrân (Taşköprü, Şile, Gebze, 1694-1848),
Kızılcavîrân (Yalova),
Kızılcık (Gebze),
Kızılcıklı (Akmeşe, İzmit),
Kızılelma (Kandıra),
Kilyos (Yoros),
Kipalı (Kandıra),
Kirâmüddîn (Şile),
Kiraslı (Yalova),
Kiraslı, Kirazlı (?) (Gebze),
Kiraz (Kirazoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Kirazlı (Yalova),
Kirec (?) (Şile),
Kirecli (Yoros),
Kistifan (Kandıra),
Koca Ali (İznik),
Koca Bayramlar (Kandıra),
Kocabeğ (Şile),
Kocabeyli (Gebze, 1694-1848),
Kocaderesi (Yalova),
Kocadere-yi bala (Yalova),
Kocadere-yi zir (Yalova),
Kocalar (Taşköprü),
Kocalar (Yalova),
Kocaoğlu (Kandıra),
Koç (Koçoğlu) (İzmit),
Koçal (Gebze),
Koçal (Kandıra),
Koçlar (Kandıra),
Koçlar (Taşköprü),
Koçluca (Yoros),
Koçtaş (Kandıra),
Kofa (Şeyhler, Kandıra),
Kofanı (?) (Karamürsel),
Koğlacık, Koğulcak (Karamürsel),
Kolcuoğlu (Şeyhler, Kandıra),
Koloğlu (Kuloğlu) (Şeyhler, Kandıra),
Koltu (Ağva, Şile),
Komal (?) (Kandıra),
Konca (Karamürsel),
Kopluk (Gebze, 1694-1848)
Korina (Gebze),
Korluca (Taşköprü),
Korne (Yoros),
Koron (Şile),
Korucı (Şile, Gebze, 1530),
Koruklar (Kandıra),
Kosca (Şeyhler, Kandıra),
Koslı (Yalova),
Koslu çiftliği (Şile),
Koso (Şile),
Kostar (Şile),
Koyluca (Gebze, 1694-1848),
Koyluca-i sağ_r (Ada),
Koyunağılı (Şeyhler, Kandıra),
Kozlıca, Kozluca (Taşköprü, Gebze, 1530 ve sonrası, Yoros, Üsküdar),
Kozluca (İzmit),
Köçeklü (Şile),
Köli (?) (Yoros),
Kömlü çiftliği (Yoros),
Kör Beğ (Ada nahiyesi),
Körkömesler (?) (İznik),
Köse (İzmit),
Köse (Yoros),
Köseler (Molla Fenari, Taşköprü, Gebze, 1530, 1694-1848, 1904, Şile),*
Köseler çiftliği (Kandıra),
Köseli (Kandıra),*
Köseliler (Akçaova, Kandıra),
Kubbeli (Ada nahiyesi),
Kuğalık (?) (Yalova),
Kuğla (?) (Karamürsel),
Kulacık (Karamürsel),
Kulaklı (Şeyhler, Kandıra),
Kulaksız Çiftliği (Kulaksız) (Akmeşe, İzmit),
Kulfallı (İzmit),
Kullar (İzmit),
Kuloğlu (İzmit),
Kum (Üyük) (Yoros),
Kumarlar (Kaymas, Kandıra),
Kumarlı (Gebze),
Kumarlı (Kandıra),
Kumca (Değirmençayırı, Şile),
Kumla, Kumlu (Kandıra),
Kurd, bkz. Kurt
Kurfallu (Ağva, Şile),
Kurfallu (Şile),
Kurıdîvân (?) (Kandıra),
Kurna (?) (Yoros),
Kurna (Alacalı, Şile),
Kurna (Gebze),
Kurna (Yalova),
Kurne (Korne) (Abdurrahmangazi, Kartal),
Kurt, Kurd, Kurdköy, Kurdköyi (Abdurrahmangazi, Kartal, Gebze, 1530 ve sonrası),
Kurtçu (Taşköprü, Gebze),
Kurtdoğmuş (Abdurrahmangazi, Kartal),
Kurtdoğmuş (Yoros),
Kurtköy (Karamürsel),
Kurtköyi (Kartal, Gebze),
Kurtobası (Kartal, Gebze, 1694-1848),
Kurtoğlı (?) (Kaymas),
Kurtyiri (Kandıra),
Kuru (Yalova),
Kurucadoğan (Dündar) (Şile),
Kurudere (Şeyhler, Kandıra),
Kuşlar timarı (Ağaçlı),
Kuşlu (Taşköprü, Gebze),
Kuşlu, Kuşlu çiftliği (Gebze, Şile),
Kutluca (Kandıra),
Kutluca, Kutlıcalı (Taşköprü, Gebze, 1530 ve sonraları)
Kutludoğmış (Yoros),

Kuyulı (Ağaçlı),
Kuyulu (Akçaova, Kandıra),
Kuzguncuk (Gebze, 1694-1848, Üsküdar),
Kuzguncuk (Üsküdar),
Küçikli (Gebze),
Küçük (Şile),
Küçük Hasan (Kandıra),
Küçük Hasanlı (Kaymas, Kandıra),
Küçük Kaynarca (Şeyhler, Kandıra),
Küçük Kışla (Şeyhler, Kandıra),
Küçük Maldepe (Adalar),
Küçükaşağı (Akçaova, Kandıra),
Küçükbakkal (Üsküdar),
Küçükdere (Şeyhler),
Küçükkal'a (Gebze),
Küçüklü (Akçaova, Kandıra),*
Küçüksulı (Sâlih) (Yoros),
Küçüksulu (Gebze, 1530),
Küpdere (Şile),
Kürd çiftliği (Şile),
Kürdî (?) (İzmit),
Kürdler (Karamürsel),
Kürdler (Şeyhler, Kandıra),
Kürekciler (?) (İznik),
Kürt (Karamürsel),
Kürt (Yalova),
Kütükcüler (Kandıra),
Laladere (Yalova),
Lasilü (?) (Kandıra),
Latoş(?) (Üsküdar),
Lazlar (Şeyhler, Kandıra),
Lokmanlı (Kandıra),
Lorkim (?) (İznik),
Lütfiye (Bağçecik, İzmit),
Macar (Yoros),
Mâder (?) (Gebze),
Mahir (Şile),
Mahmûd, Mahmûdlı (Şeyhler),
Mahmudiye (Karapmar) (Karamürsel),
Mahmudiye (Şeyhler, Kandıra),
Mahmut Şevket Paşa (Mahmut Şevket Paşa),
Maksudlar (Şeyhler, Kandıra),
Malaglar (Malaklar) (Kandıra),
Maldepe, Maltepe (Kartal, Adalar, Üsküdar),
Malem(?) (Gebze),
Mallarım (Gebze),
Maltepe (Abdurrahmangazi, Kartal),
Malu (?) (Gebze),
Mamuriye (Bağçecik, İzmit),
Manaper (?) (Taşköprü),
Manav Pınarı (Şeyhler, Kandıra),
Manavlar (Şeyhler, Kandıra),
Mancarlar (Kandıra),
Mancaroğlu (Mancaraoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Mancık (Üsküdar),
Mancınık (Sekbanlu) (Yoros),
Mandra (Üsküdar), [22]
Mansur (Ağva, Şile),
Mantarcılar (Kandıra),
Maram (Gebze),
Martılar (Taşköprü, Gebze),
Martılu (Yalova),
Marto (Taşköprü),
Maslo (?) (Kocaili),
Maşukiye (Uzuntarla, İzmit),
Matharlı, Matharlu (Gebze, 1904 ve önceleri),
Matlûm (Gebze),
Mazharlu (Gebze),
Mazharlu (Kandıra),
Mazlum (Gebze, 1530, 1694-1848)
Mecidiye (Ahmediye) (Karamürsel),
Mecidiye (Mecidiye Kabaağaç) (Kandıra),
Mecidiye Müslim (Mecidiye) (Akmeşe, İzmit),
Meçekli dîvânı (Yalova),
Mehmedköy (Yalova),
Mehter (Şeyhler, Kandıra),
Mehterler (Şeyhler),
Melemezli (Taşköprü, Gebze),
Menşar (Şile),
Merdegöz, Merdigöz (Karamürsel, Yalova),
Merdübânlı (Üsküdar),
Merkebli (Gebze, 1694-1848, 1904),
Merkez (Kandıra),
Mesih (Gebze, 1530)
Mesruriye (Bağçecik, İzmit),
Meşâbile (?) (Şile),
Meşeköy (?) (Adalar),
Meşinli (Şile),
Meşrutiyet (Şile),
Metular (Şeyhler),
Mevale (?) (Şeyhler),
Mevcudlar (Şeyhler, Kandıra),
Mevsîm (?) (Gebze),
Mevsimlü (?) (Kandıra),
Midiller (Kandıra),
Mihalıç (?) (Yoros),
Mîl (?) (Kandıra),
Mîrâhûr (Şile),
Mîrâhûr Alî (Karkılı) (Şile),
Moda (Üsküdar),
Molgara (?) (Gebze),
Molla Hasanlar (Kandıra),
Mollalar (Şeyhler, Kandıra),
Mollaoğlu (Akmeşe, İzmit),
Mu'allim (Gebze, 1904 ve önceleri),
Muharremler (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Muharremler ikinci (Kaymas, Şeyhler, Kandıra),
Muharremli (Taşköprü, Gebze),
Murâd (Gebze),
Murâdlar (Taşköprü, Şile),
Murâdlı (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
Muradoğlu (İzmit),
Muratlar Himmetli Divanı (Taşköprü, Gebze),
Muratlar Karagöllü (Taşköprü, Gebze),
Muslı (Adalar),
Muslimcedid (Ağva, Şile),
Mutahharlı (Molla Fenari, Gebze),
Müezzinler (Şeyhler, Kandıra),
Mürsellü (Kandıra),
Nâib (Taşköprü, Şile),
Nâibgöl (Şile),
Nalbandlar (Şeyhler, Kandıra),
Nalbantlar (Taşköprü, Gebze),
Nalköy (Şeyhler, Kandıra),
Nasuhlar (Akçaova, Kandıra),
Nasuhlar (Akmeşe, İzmit),
Nebi Hoca (İzmit),
Nebioğlu (Kandıra),
Nefs-i Kaymas (Kandıra),*
Nefs-i Özbey (Kandıra),
Nelesteper(?)(Taşköprü),
Nerdüban, Nerdübânlı (Gebze, 1530), [23]
Nelesteper(?),(Taşköprü),
Nerdüban, Nerdübânlı (Gebze, 1530), [24]
Nerdübanlı-yı Büzürg (Gebze, 1694-1848, Üsküdar)
Nerdübanlu-yı Küçük (Karamanlu) (Gebze, 1530, 1694-1848, Üsküdar),
Nevrin (Kandıra),
Nezirler (Taşköprü, Gebze),,
Niğde, Nikite (Tuzla) (Gebze, 1622-3, 1694-1848)
Niksan (?) (Şile),
Nimetiye (Bağçecik, İzmit),
Nu'mân (Kandıra),
Nûreddîn (Serçiftliği) (Şile),
Nûreddîn Mahmûd çiftliği (Şile),
Nusretiye (Karamürsel),
Nusretiye (Uzuntarla, İzmit),
Nusretlü (Yoros),
Nuzhetiye (Bağçecik, İzmit),
Obah (Gebze),
Ocak (Kandıra),
Ocakçılar (Kandıra),
Odacılar (Şeyhler, Kandıra),
Odaköy (Geyve),
Okçular (Şeyhler, Kandıra),
Olduk dîvânı (Ağaçlı),
Oluk (Kandıra),
Oluklu (Karamürsel),*
Omaklu (?) (Şile),
Onayim? (Şeyh) (İznik),
Oranlı (Evrenli) (Ağva, Şile),
Orçunlu (?) (İzmit),
Orhagan (Kaymas),
Orhaniye (İzmit),
Orhanlı (Taşköprü, Gebze, 1904),*
Orhanluzâde (Kaymas),
Orhonlu (İzmit),

Orhun (Kaymas),
Ormandökdüren (?) (Kandıra),
Ormanlu (Gebze, 1530 ve sonraları),
Orta (Akçaova, Kandıra),
Orta (Maldepesi) (Kartal, Gebze, 1694-1848),
Ortaburun (Akmeşe, İzmit),
Ortaburun (Yalova),
Ortaca (Taşköprü),
Ortaköy (Akmeşe, İzmit),
Oruc (?) (Gebze),
Oruc Hocalar (Taşköprü, Gebze),
Oruclu (Taşköprü, Gebze),
Orucnân (?) (Kaymas),
Oruçoğlu (Şile),
Osmân (Şile),
Osmânili (Şile),
Osmaniye (İzmit),
Osmaniye (Karamürsel),
Osmânköyi (Değirmençayırı, Şile),
Osmanlı (İzmit),
Osmanlı (Taşköprü, Gebze, 1904),
Ostoros, Usturus(?) (Üsküdar),
Otac, Otacı (?),(Gebze, 1530, 1694-1848),
Ovacık (Molla Fenari, Gebze, 1904),
Ovacık (Şile),
Oylı (?) (Şile),
Öbekli (Ağva, Şile),
Öğümce (Yoros), **Ügümce olacak**
Öküz îmânı (Üsküdar),
Ömer (Gebze, 1694-1848)
Ömer (Yoros),
Ömer Ağa (Şeyhler, Kandıra),
Ömer Paşa (Şeyhler, Kandıra),
Ömerce (Taşköprü),
Ömerli (Akçaova, Kandıra),
Ömerli (Kartal, Taşköprü, Gebze, 1530),
Ömerli (Kaymas, Kandıra),
Ömerli (Mahmut Şevket Paşa, Yoros),
Ömerli (Taşköprü, Gebze)
Ömermadar (Taşköprü),
Ömeroğlı (Şeyhler),
Ömürceli (Kandıra),
Örcünlü (Değirmençayırı, Şile), *
Ördekçi (Gebze, 1694-1848)
Ören (Kandıra),
Ören (Maldepe) (Adalar, Kartal, Gebze),
Ören (Şile, Üsküdar),
Ören, Örenköy (Kartal),
Örencik (Hamidiye) (Karamürsel),
Örenezli (Taşköprü),
Örgütlü (Taşköprü, Gebze), bkz. **Ürgütlü**
Ötük (Kandıra),
Öyümcı (?) (Yoros), **Ügümce olacak**
Özlü (Övezli) (Şile),
Özübeyi (Uruzbeyi) (Gebze, 1530)
Palaşlı (?) (Şeyhler),
Pamuklar (İzmit),
Panayır (Şile),
Paşa (Paşaköy) (Abdurrahmangazi, Kartal),
Paşa (Yalova),
Paşa (Yoros, Üsküdar),
Paşa, Paşaköyi (Gebze, Şile),
Pazar (Karamürsel),
Pazarbatak (Gebze, 1694-1848)
Pazarlar (Taşköprü, Gebze),
Pazaryiri (Karamürsel),
Pederler (Taşköprü),
Pelidlü, Pelitli (Gebze, 1530, 1622-3, 1694-1848, 1904, Şile),
Pendik (Abdurrahmangazi, Adalar, Kartal, Gebze, 1530, 1694-1848, Üsküdar),
Pir Ahmedler, Pir Ahmedli (Akçaova, Kandıra),
Pir Fakılar (Şeyhler, Kandıra),
Pirahmed (Akmeşe, İzmit),
Pirceler (Kaymas, Kandıra),
Piroğlu (Akçaova, Kaymas, Kandıra),
Polonez (Beykoz),
Poyhalar (Taşköprü, Gebze),
Poyraz (Beykoz),
Putlar (Potlar) (Şeyhler, Kandıra),
Ragosıl (?) (Şile),
Rahmiye (İzmit),
Ramazan Bişeler (Ramazan Paşalar) (Kaymas, Kandıra),
Ramazanlar (Kandıra),
Ramiye (Uzuntarla, İzmit),
Rasulfakı (Gebze, 1530)
Ratibli (Karamürsel),
Receb (İzmit),
Recebler (Kandıra),
Reisler (Reisli) (Şeyhler, Kandıra),
Reislü (Gebze, 1530)
Resuller (Şeyhler, Kandıra),
Reşadiye (Abdurrahmangazi, Kartal),
Rıdvanlar (Kandıra),
Ruckan (Akmeşe, İzmit),
Ruşanlar (Kandıra),
Rüstemli (?),
Sa'idlü (Gebze),
Saburlı (?) dîvânı (Şeyhler),
Saburlu (Gebze, 1694-1848),
Saççılar (Akçaova, Kandıra),
Sadıklar (İzmit),*
Safiye (Karamürsel),
Safra (?) (Şile),
Safran (Yalova),
Safvetiye (Şile),
Sağar (Akbaş) (Şile),
Sağar (Kızılca) (Şile),
Sahtiyânlar (Ağaçlı, Kaymas, Kandıra),
Sa'idlü (Gebze),
Sakallu, Sakalu, Sakallar (Kaymas, Kandıra),
Sakarlı (?) (Şile),
Saker (?) (Gebze),
Sakîr (?) (Şile),
Salar (?) (Gebze),
Salıncak (?) (Kaymas),
Saliç (?) (Kartal, Adalar),
Sâlih (Yoros),
Salmanlı (Kaymas, Kandıra),
Salmar (Aktaş) (Şile),
Saltıklar (Akçaova, Kandıra),
Salurlu (Kandıra),
Samandıra, Samandrı (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Gebze, 1530, 1694-1848),
Samanlı (Kaymas),
Samanlı (Yalova),*
Samutlar (Taşköprü, Gebze),
Saniye (Bağçecik, İzmit),
Sapakpınar (Akmeşe, İzmit),
Sapanca (Üsküdar),
Saraçoğlu (Kandıra),
Sarâycık (Karamürsel, Yalova),
Saraylı (Bağçecik, İzmit),*
Sarı Ahmedler (Şeyhler, Kaymas, Kandıra),*
Sarı Eş'âr (?) (Ağaçlı),
Sarı Haliller (Taşköprü, Gebze),
Sarı Hocalar (Taşköprü, Gebze),
Sarı Kocalar (Akçaova, Kandıra),
Sarıbeğler, Sarıbeğli, Sarıbeyli (Şeyhler, Kandıra),
Sarıca Ali (Kaymas, Kandıra),*
Sarıcalar (İzmit),
Sarıcalı dîvânı (Kaymas),
Sarıçoban (Şeyhler, Kandıra),
Sarıdoğan, Sarudoğan (Kaymas),
Sarıg_zî (Abdurrahmangazi, Kartal,Yoros),* bkz. **Sarık_dî**
SarıHaliller (Taşköprü, Gebze),
Sarık_dî (Kartal, Gebze, Yoros),[25]
Sarıkavak (Değirmençayırı, Şile),
Sarıköy (Şeyhler),
Sarılı (Gebze, 1694-1848),
Sarıoğlu (Şeyhler, Kandıra),
Sarıoğlu ikinci (Şeyhler, Kandıra),
Sarıoğlu üçüncü (Şeyhler, Kandıra),
Sarışeyh (Akçaova, Kandıra),
Sarnıçlar (Kandıra),
Sarubeğlü (Kandıra),
Sarucalu (Yalova),
Sarudîvân (?) (Kaymas),
Sarulu (Gebze),
Satarlar (Şeyhler),
Satmazlı (Şile), *
Sebiller (Şeyhler, Kandıra),
Sedefler (Kandıra),
Sefalı (Seferler) (Kandıra),
Seferler (Kandıra),
Seferler (Seferoğlu), (İzmit),
Sekbanlı (İzmit),*
Sekili mezraası, Sekili, Sekilü (Şile, Gebze, 1530, 1694-1848),
Selâmcık (Karamürsel),

Osmanlı köylüsü diğer esnafla birlikte 1720'deki şenlikte rünlerini teşhir ederken *(Surnâme-i Vehbî)*

Selametli (Akçaova, Kandıra),
Selgeri (Selengeri) (Gebze, 1530)
Selimiye (Bağçecik, Uzuntarla, İzmit),
Selimiye (Karamürsel),
Selmânlu (Kaymas),
Semendi (Kartal),
Semenler (Şeyhler, Kandıra),
Semetler (Karamürsel),
Semseri (?) (Taşköprü),
Senaiye (Karamürsel),
Senmenût(?) (Üsküdar),
Sepetçi (İzmit),
Sepetçi (Kandıra),
Serdoğan (Kaymas),
Serhaclı (?) (Kandıra),
Serkir (?) (Kartal),
Sermayeci (Karamürsel),
Servetiye (Bağçecik, İzmit),
Sevindik, Sevindikli (Taşköprü, Kocaeli, Gebze, 1530, 1904),
Seydi Alî (Kaymas),
Seyfıler (Şeyhler, Kandıra),
Seyid Aliler (Kaymas, Kandıra),
Seyyid Alî (Kandıra),
Sıra (Şeyhler, Kandıra),
Sıralu, Sıralı (Resullü) (Gebze, 1530, 1622-3)
Sırapmar (Mahmut Şevket Paşa),
Sıvışlı (Değirmençayırı, Şile),
Sihamlı (Şile),
Silkik (?) Çelebi (Yoros),
Sinanlı (Kaymas, Kandıra),*
Sinânoğlı çiftliği (Balabancı) (Kandıra),
Sinânoğlı çiftliği (Meciklü) (Kandıra),
Sinekcili (Yoros, Üsküdar),
Sinekli (Değirmençayırı, Şile),
Sipahiler (Taşköprü, Gebze),
Sipâhlar, **Sipahiler** (Taşköprü, Gebze, 1904)
Sirek (Kandıra),
Siretiye (Bağçecik, İzmit),
Sitânlı (Kaymas),
Socak (Kaymas),
Sofılar (Akyazı, Hendek),
Sofılar (Taşköprü, Şile),
Sofılı, Sofılu (Şile),
Sofilar (Akyazı, Hendek),
Sofilar (Taşköprü, Şile),
Sofiler (Sofular) (Akçaova, Kandıra),
Sofiler (Sofular) (Kandıra),
Sofiler ikinci (Kandıra),
Sofılı, Sofilu (Şile),
Softalar (Kaymas, Kandıra),
Sofular (Alacalı, Şile),
Sofuoğlu (Sofular) (Bağçecik, İzmit),
Sogullu (Ağva, Şile),
Soğancılar (?) (Yalova),
Soğanlu, Soğanlık (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Gebze, 1530, 1694-1848),[26]
Soğucak (Yalova),
Soğular (Ağva, Şile),
Sohallı, Sohaylı (?) (Kaymas),
Sohan (Kaymas),
Sokula (Şile),
Sokuldı (?) (Şile),
Solaklar (Kaymas, Kandıra, İzmit),
Solurlar (?) (Şile),
Sorgullı (?) (Şile),
Sortullu (Sortulu) (Değirmençayırı, Şile),
Söğüdlü (Ada nahiyesi),
Sönikli (Taşköprü),
Söverler (Süverler) (Akçaova, Kandıra),
Suadiye (İzmit),
Subaşı (Yalova),
Sucahlı (Şeyhler, Kandıra),
Sucak (Kaymas),
Sultân (Üsküdar),[27]
Sultân çiftliği (Gebze),
Sultanbeylik (Abdurrahmangazi, Kartal),
Sultançiftlik (Abdurrahmangazi, Kartal),
Sultaniye (Akmeşe, İzmit),
Sultaniye (Paşamandıra) (Mahmut Şevket Paşa),
Sultaniye (Yalova),
Suludere (Karamürsel),
Sungurlı (Şile),
Sungurlu (Akçaova, Kandıra),
Surlar (Ağaçlı),
Surlar (Süverler) (Taşköprü, Gebze),
Suryolı (Şile),
Sutcalar (Taşköprü, Gebze),
Süleymaniye (Akmeşe, İzmit),
Süllü (Kandıra),
Sülükler (Gebze),
Sünbüle Mahmudiye (Uzuntarla, İzmit),
Sürgünler (Kartal, Gebze),
Şabanlar (Kandıra),
Şabşallar (İzmit),
Şahbaz (İzmit),
Şahinler (Ağaçlı),
Şahinler (Akçaova, Kandıra),*
Şahveliler (Kandıra),
Şaronlar (Akçaova, Kandıra),
Şaşdılar (Şeyhler, Kandıra),
Şavkılı (Şavikli) (Kandıra),
Şayıklu (?) (Şile),
Şefketiye (İzmit),
Şehsüvâr dîvânı (Kaymas),
Şehzâde Sultân Mehmed evkafı,
Şekürler (Kaymas, Kandıra),
Şekürler ikinci (Kaymas, Kandıra),
Şemseddîn, Şemsüddinli (Taşköprü, Gebze, 1530),
Şevketiye (Bağçecik, İzmit),
Şeyh (Dolayoba) (Gebze, 1694-1848),
Şeyh (Kaymas, Kandıra),*
Şeyh kavağı (Gebze),
Şeyh Şems (Gebze, 1530),
Şeyhler (Taşköprü),
Şeyhler, **Şeyhler mezraası** (Şeyhler),
Şeyhli, Şeyhlü, Şıhlı (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Yoros, Şile, Gebze, 1694-1848),*
Şeyhlü (Ağaçlı),
Şığıllı (Ağva, Şile),
Şıhlı bkz. Şeyhli), (Abdurrahmangazi, Kartal),*
Şile (Kandıra),
Şile (Taşköprü),
Şirin Sulhiye (Uzuntarla, İzmit),
Şu'ayblu, Şuaybli (Oruzderesi) (Gebze, 1530, 1622-3, 1694-1848),
Şuaypli (Ağva, Şile),
Şükür (Kaymas),
Tabaklar (?) (Yoros),
Tafralar (Kandıra),
Tahtacılar (Kaymas, Kandıra),
Tahtalar dîvânı (Taşköprü),
Tahtalı (Hamid (Gebze, 1694-1848)
Tahtalı (Karamürsel),*
Tahtalu (Yalova),
Tahtânî Ereğli (Karamürsel, Yalova),
Tarakçı Kışla (Kandıra),
Tarancık (Yalova),
Taslaklar (Akçaova, Kandıra),
Taso (Karamürsel),
Taşanbâr (Kandıra),
Taşköprü (Taşköprü, Gebze),
Taşköprü (Yalova),
Taşlıgeçit (Gebze, 1530, 1694-1848)
Taşlıgeçit (Şeyhler, Kandıra),
Taşlık (Ada nahiyesi),
Taşlugeçid (Gebze),
Taşoluk (Şeyhler, Kandıra),
Taştimur (Kandıra),
Tatar Ahmed (Kandıra),
Tatar Ahmed dîvânı (Ağaçlı),
Tatarlar (Kaymas, Kandıra),
Tavşan (Gebze),
Tavşancı, Tavşancıl, Tavşancılı, Tavşancılu (Gebze, 1694-1848),
Tavşanlı, Tavşanlu (Gebze, 1530, 1694-1848, 1904),
Tavşanlı, Tavşanlu (Karamürsel, Yalova),
Tayköy (?) (Kaymas),
Tebre (?) (Karamürsel),
Tecîr (?) (Karamürsel),
Tefekler (Şeyhler, Kandıra),
Teke (İzmit),
Tekeli (Akçaova, Kandıra),
Tekelili (Kandıra),
Tekfur (Yoros),
Tekin (Gebze, 1530)
Tekkeli (Yalova),
Tekkeşinler (Akçaova, Kandıra),
Tekneler (Şeyhler, Kandıra),

Teksan (Şile),
Tekye (Değirmençayırı, Şile),
Tekye (Taşköprü, Şile),
Tekye dîvânı (Kandıra),
Tekyeli (Ağaçlı),
Tekyelioğlı (Kaymas),
Tekyenişîn (Ağaçlı),
Temennâ, Temennâ mezraası (Kartal, Adalar, Gebze, Pendik),
Tepe (Akçaova, Kandıra),
Tepe (Gebze),
Tepe (Karamürsel),
Tepecik (Bağçecik, İzmit),
Tepecik (Molla Fenari, Gebze),
Tepeköy (Tepe Karyesi) (İzmit),
Tepeköy (Uzuntarla, İzmit),
Tepemanayır (Taşköprü, Gebze),
Teperikli (Şeyhler, Kandıra),
Tepeviran (Molla Fenari, Gebze),
Tepevîrân (Üsküdar),
Terâha (?) (Kocaeli),
Terzil (?) (Kaymas),
Terziler (Kaymas, Akçaova, Kandıra),
Terziler ikinci (Kaymas, Kandıra),
Teşvikiye (Yalova),
Tevfikiye (Akmeşe, İzmit),
Tevkifiye (Çavuş) (Karamürsel),
Timur, Timurcılı (Yoros),
Timurci, Timurcılar (Taşköprü, Gebze),
Timurcular (Değirmençayırı, Şile),
Tobutlu (?) (Kandıra),
Tokaçlar (Akçaova, Kandıra),
Tokat (Şeyhler, Kandıra),
Tokatcılar (Şile),
Tokmaklı (Kaymas, Kandıra),
Tolaclu (?) (Kandıra),
Tolayba (Kartal), **Dolayoba olmalı**
Tongurlu (Akçaova, Kandıra),
Tonuzluca (Gebze, 1694-1848)
Topaklu (Kandıra),
Topallar (İzmit),
Topcı (Şeyhler),
Topçu (Şeyhler, Kandıra),
Toraç (Toraman) (İzmit),
Toramanlar (Toraman) (Akmeşe, İzmit),
Torun dîvânı (Kandıra),
Toygar (Toygaroğlu) (İzmit),
Toylar (İzmit),
Tuncılı (?) (Gebze),
Turaçlu (Kandıra),
Turak (Kandıra),
Turfa (?) (Taşköprü),
Turhanlı (Taşköprü),
Turna (Turnaoğlu) (Uzuntarla, İzmit),
Turnacılar (Turnalar) (Kandıra),
Turnalı (Şeyhler, Kandıra),
Tûtî dîvânı (Kandıra),
Tûtîvîrân (Kaymas),
Tuzla [Niğde(?)] (Gebze, 1622-3, Adalar, Üsküdar),
Tümek (Tömek) (Şeyhler, Kandıra),
Tümekler (Tömekler) (Şeyhler, Kandıra),
Türkmân, Türkmânlı, Türkmen (Kandıra),*
Ucova (Gebze, 1694-1848),
Uçgaziler (İzmit),
Ulabeği (?) (Kandıra),
Ulaşlı (Karamürsel),*
Ulupelid (Şile),
Ulupmar (Akçaova, Kandıra),
Umniye (Ümmiye) (Bağçecik, İzmit),
Umranlı (Şile),
Umûr Beg (Gemlik),
Umûrca (Gebze, 1530),
Umûrca (Kaymas, Kandıra),
Umurcili (Taşköprü),
Umûrdere (Gebze),
Umûrlar (İzmit),
Umûrlu (Gebze, 1530, 1694-1848),
Urcun (Bağçecik, İzmit),
Urmağan (Kaymas),
Urumca (Yoros, Üsküdar),
Uruz Beği (?) (Gebze, 1694-1848),
Uruzlu (Gebze, 1530)
Ustoros (?), **Usturus(?)**(Gebze, Üsküdar),
Uvezpınar (Yalova),
Uzunalan (Şeyhler, Kandıra),
Uzunbey (İzmit),
Uzunhâki (?) (Gebze),
Uzunhamid (Gebze, 1530),
Uzunlar (Akmeşe, İzmit),
Uzunoğlı (Şeyhler),
Uzuntarla (Uzuntarla, İzmit),
Ügümce (Yoros),
Üğümce-yi kebir (Akçaova, Kandıra),
Üğümce-yi sağir (Akçaova, Kandıra),
Ümraniye (Üsküdar),
Ünezli (Taşköprü, Gebze),
Ürgütlü (Taşköprü, Gebze, 1530)
Ürkim (?) (İznik),
Ürkütlüce (?) (Şile),
Üsküdarlık (Kandıra),
Üsküdarlu (Çerkeslü) (Gebze),
Ütük (Kandıra),
Van, Vanî, Vanıköy, 28
Vânîköy (?) (Kaymas),
Veyisler (Akçaova, Kandıra),
Vîrân (Adalar, Kartal, Gebze, 1530, 1622-3, 1694-1848)
Vîrân (Kandıra),
Vîrân (Şile),
Vîrâncık (Yalova),
Virânköy (Kartal),
Yağbolu (Kandıra),
Yağcılar (Akçaova, Kandıra),
Yağcılar (İzmit),
Yağcılar (Kandıra),
Yağcılar (Taşköprü),
Yağcılar Çavuşlu (Taşköprü, Gebze),
Yağcılar Kargalı (Yağcılar karagöllü) (Taşköprü, Gebze),
Yağdaş (Tekye) (Kandıra), **Bağras olabilir**
Yağışlı (Kaymas),
Yahyâ (Ada nahiyesi),
Yahyâ (Gebze, 1530, 1622-3),
Yahyalar (Kandıra),
Yahyalu (İbrahim) (Gebze, 1622-3)
Yahyaoğlu (Gebze, 1530),
Yaka (Değirmençayırı, Şile),
Yakacık (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Gebze, 1530),
Yakanlı (?) (Şile),
Yakublu (Ağva, Şile),
Yakup Kalfalar (Şeyhler, Kandıra),
Yalak (Taşköprü),
Yalakâbâd (?) (Şile),
Yalakdere (Yalakdere gedit) (Karamürsel),
Yalı (Yoros),
Yalıköy,
Yalıyadiş Osmaniye (Kandıra) (**Yahyadeş),**
Yalova (Yalova),
Yaramazlar (Killioğlu) (Kandıra),
Yâreler (?) (Kartal),
Yarımca (Taşköprü),
Yarımca-i bala (Gebze),
Yarımca-i zir (Gebze),
Yaşar (?) (Gebze),
Yaşcılar (?) (Şile),
Yatan (Gebze, 1530)
Yavaşlı (Taşköprü, Gebze),
Yayalar (Abdurrahmangazi, Kartal, Adalar, Gebze, 1530),*
Yayla (Kandıra),
Yaylak (?) (Taşköprü),
Yaylalı (Değirmençayırı, Şile),
Yaylalı, Yaylalı mezraası (Taşköprü, Şile),
Yazıcıoğlı (Ağaçlı),
Yazımanayırı (Değirmençayırı, Şile),
Yazımenâyir (?) (Taşköprü),
Yazındîvânı (?) (Kaymas),
Yazırkebir (Yazır) (Taşköprü, Gebze),
Yazlıkpınarı (Şeyhler, Kandıra),
Yeneren (Gebze),
Yeni (Karamürsel, Yalova),
Yeni Arnavud (Yoros),
Yenice (Gebze, 1530, Üsküdar),
Yenice (Kandıra),
Yenice Ömerlü (Kandıra),
Yenice,
Yeniköy (Bağçecik, İzmit),
Yeniköy (Karamürsel, Yalova),
Yeniköy (Kaymas, Ağaçlı),
Yeniköy (Yoros),
Yeniköy mezraası (Şile),
Yenimahalle (Bağçecik, İzmit),

Yılan (?) (Şeyhler),
Yıldırım Bâyezîd Hân evk_fı,
Yolköy kışlası (Kandıra),
Yorgalar (Akçaova, Kandıra),
Yorgancı (Şile),
Yorkemisler (?) (İznik),
Yoros (Barkan, 2000, 35),
Yoslu(?) (Üsküdar),
Yörükler (Kaymas),
Yukarı Ereğli (Karamürsel),
Yukarı Hatipler (Akçaova, Kandıra),
Yukarı Karaçalı (Şeyhler, Kandıra),
Yukarı Komal (Kandıra),
Yukarı Kurtyeri (Kandıra),
Yukarı Sofular (İzmit),
Yukarı Süllü (Kandıra),
Yukarıköy (Kaymas),
Yumuşak (Akçaova, Kandıra),*
Yumuşak (Şile),
Yunus (Gebze, 1622-3)
Yunuslar (Akçaova, Kandıra),
Yûnuslı (Şile),
Yusufca (Kandıra),
Yuvacık (Bağçecik, İzmit),
Yükser (?) (Yoros),
Yüzburun (Kandıra),
Zadeler (Şeyhler, Kandıra),
Zekeriyyâ (Gebze, 1530 ve sonrası),
Zıngılkışla (Şeyhler, Kandıra),
Zıngıllar (Şeyhler, Kandıra),

Mezra'alar:

Ağcalan, **Akçalan** (Gebze,Taşköprü), Müsellemlik
Akil (Yoros),
Akin (Üsküdar),
Alî Fakih (Yoros),
Andallar düzi (Şeyhler),
Ayak göbanı (?) (Adapazarı),
Ayasluğ (?) (Yoros),
Aydınlu (Gebze),
Baklalı (?) (Şile),
Çağla (Şile),
Çayırdeğirmânı (Gebze),
Demürci (Kandıra),
Depecik (Kandıra),
Dilkili (?) (Şile),
Geçürgân (?) (Adapazarı),
Geyikli Baba,
Gömülük (Ada),
İvâz Fakih (Çamlıca),
Kalaycılar (Gebze),
Keçüli, Keçülik (?) (Kandıra),
Kızanlık (Silivri, Çatalca),
Muhtar Devriş (?),
Narlu (?) (Muslı) (Şile),
Ormanlı (Gebze),
Ormanlı (Yoros),
Poyrazlu (Gebze),
Sancaklı (?) (Şile),
Savcı (Gebze),
Sekili (Şile),
Selemî (?) (Şile),
Seydi Beğ (Kandıra),
Şeyhler (Şeyhler),
Şeyhpınarı (Kandıra),
Tekfurçayırı (Üsküdar),
Temennâ (Kartal, Adalar, Gebze, Pendik),
Yaylalı (Şile),

Yeniköy (Şile),

II. Üsküdar Beldesinin Köyleri

Boğaziçi'nin doğu kıyıları yanı Üsküdar beldesinin kuzeyi ve güneyi Karadeniz'den başlayıp Marmara Denizine kadar uzanan sahil şeridi dir. Burada çok sayıda köy ve Üsküdar beldesi yer alır.

Osmanlı döneminde çoğu birer köy olan ve belgelerde bu şekilde geçen Boğaziçinin Doğu kıyısındaki yerleşim bölgeleri zamanla köy olmaktan çıkmışlar, semt, mahalle, ilçe merkezi ve belediye haline gelmişlerdir.[29]

Bunlar Anadolu kavağı, Beykoz, İncirliköy, Kanlıca, Anadoluhisarı, Kandilli, Vaniköy, Çengelköy, İstavroz, Kuzguncuk ve Kadıköy'dür. Beykoz ve Kadıköy günümüzde birer ilçedir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Boğaz kıyılarında daha çok yazlık ev ve padişah sarayı yapılması, ve bunların Üsküdar ve Kadıköy kıyılarına yayılması ulaşım problemini ortaya çıkarmıştı.

Daha önce kayıklarla yapılan ulaşım yanında 1830'larda başlayan vapur seferleri, sabit tarihlere uyulmasını gerektirdiğinden, gündelik liman faaliyetinde köklü değişiklikler yol açtı.

Özellikle 1878'den sonra kentin idarî ve iktisadî merkezi Galata-Beşiktaş'a doğru kaymıştı. Ulaşım araçlarının modernleştirilmesi, yolların iyileştirilmesi, Sirkeci garından başlayarak Avrupa yakasının ve Haydarpaşa garından başlayarak Asya yakasının demiryolu ulaşımı, 1850'lerden itibaren Şirket-i Hayriye vapurlarının devreye girmesi Boğaz (ve bu arada Üsküdar) köylerine ulaşımın

Kandilli Sahili

kolaylaşmasının ve bu köylerin mahalleleşmesinin en önemli sebebidir.

Yine deniz ulaşımının gelişmesi Boğaz kıyılarında, Kadıköy'de ve Fenerbahçe'de, Yeşilköy'de ve Üsküdar'da halkın gidiş gelişlerini kolaylaştırdı.[30]

Gemi trafiğinde artışlar sebebiyle transit geçiş yapan gemiler için Yenikapı, Bahçekapı, Üsküdar, Umuryeri, ayrıca İstinye ve Büyükdere'de demirleme yerleri ayrılmasına ilişkin düzenlemeler yapıldı.[31]

Yakın tarihimizde Boğaz köprüsü ile de ilgili teşebbüsler olduğunu biliyoruz. Bunlara göre daha 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından önce bu konu üzerinde çalışmalar yapılmıştı. 1900 yılında Fransız mühendis F.Arnoden'in Sarayburnu ile Üsküdar veya Rumelihisarı ile Kandilli arasını birleştirecek köprü projesi vardır. Bunlar ile demiryolu geçişi sağlanacaktı. Yine hisarlar arasındaki, Hamidiye köprüsü denecek olan muhteşem bir köprü ile geçiş yapılarak Bakırköy ve Bostancı istasyonları birleştirilecek ve Bağdat demiryoluna bağlantı sağlanacaktı. Darius'un yaptırdığı askerî köprünün de hisarlar arasında olduğu söylenir.[32]

Üsküdar ve köylerinde dinî-tasavvufî hayat önemlidir. Bu yüzden belde ve civarında çok sayıda tekke vardır. Bandırmalızâde Üsküdarlı Seyyid Ahmed Münib Efendi'ye göre, Üsküdar'da 47 tekke bulunmakta idi.[33]

Yine Osmanlı döneminde Boğaziçi başta olmak üzere şehrin çevresindeki say-

fiye yerlerinde, irili ufaklı saraylar ve sahilsaraylar yapılmıştır.[34]

Selim III. devrinden itibaren Boğaziçi, sultanlar tarafından tercih edilmeye başlandığında, buralarda önceden mevcut olan küçük yalı ve sâhilsaraylar yerlerini yeni ve avrupaî görünüşlü ahşap saraylara bırakmağa başlamışlardır. Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) devirlerinde ise, Boğaziçi saraylarının kârgir olarak yapılmaları sürmüştür.[35]

XVIII. yüzyıldan itibaren padişahların, bahçe ve koruluklarının bazı bölümlerini arsa haline getirmeleriyle yeni mahalleler oluşmuştur. Burada Mustafa III. (1757-1774)'ün İhsanıye ve Beylerbeyi mahallelerinin kuruluşunda bu şekilde yaptığı katkıyı belirtebiliriz. Boğaziçi'ndeki korular padişaha ve çevrelerine ait arazi olarak bugüne kadar korunabilmişlerdir.

Şehrin yakınlarında sultan kasırlarından başka devlet adamları tarafından da köşkler inşâ edilmişti.[36] Ancak XIX. yüzyıl içlerinde veya XX. yüzyıl başlarında yapılan köşkler bugün mevcut olmakla beraber, bunların da sayıları günden güne azalmaktadır.

Sâhilhâneler ve yalıların Boğaziçi'nin iki yakasında sıralandığı gibi, Haliç'in iç taraflarında, özellikle Eyüp-Bahâriye sahillerinde de bir çok yalılar mevcut idi. İstanbul sâhilhânelerinin kime ait olduklarını tesbit eden cedveller Bostancıbaşı defterlerindedir. Bu defterlerin Pâdişâh, Boğaziçi'nde veya Haliç'te dolaştığında,

kayığın dümeninde bulunan bostancıbaşının muhtemel sorulara cevap verebilmesi için, hazırlandığını nakledilir. Eldeki en eski cedvel Selim III. (1789-1807) devrine ait 1206/1791-1792 tarihli aslî bir nüshadan istinsah edilmiş olanıdır. Diğerlerinden biri Selim III. (1789-1807), ikisi Mahmud II. (1808-1839) devirlerine ait üç defter olup, bunlardan sonuncusu 1814-1815 tarihlerine aittir.[37] Üsküdar'daki saraylar, kasrlar, sahilsaraylar, sâhilhâneler ve yalılar büyük ölçüde kayda geçmiştir. Bununla birlikte Üsküdar iskelesinden Kuzguncuk'a giden yolun solunda bulunduğu tahmin edilen Piyâle Paşa sarayı, Karacaahmed'de Sultan Tekkesi yanında yer alan Civan Kapıcıbaşı sarayı, yeri bilinmeyen muhtemelen Sokollu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Koca Mehmed Paşa sarayı ile, Küçük Çamlıca'da bulunan Mehmed IV. (1648-1687), saraylarından günümüzde hiçbir iz kalmamıştır.[38]

Bu arada 1921 ve 1922'de, Üsküdar ve Haydarpaşa'da çıkan iki büyük yangın[39] bölgenin yapısını değiştirmiş olmalıdır.

Kuzeyden, Karadeniz kıyılarından Anadoluhisarı'na kadar olan Boğaziçi'nin Asya yakası bugün Beykoz Belediyesine dahildir. Üsküdar ilçe ve belediyesi Kandilli'den başlamaktadır.

1. Kandilli

Anadolu sahilinde yer alan dil ve burunlardan olup, Türk, Ermeni ve az sayıda Rumla meskûn olan Kandilli,[40] diğer burunlardan farklı olarak, Rumeli sahiline doğru akıntının içine uzanmış bir yarımadaya benzer.

Kandilli camii belgelerde geçmektedir.[41] Yine Kandilli'ye XVIII. Yüzyıl sonlarına doğru yerleşmeye başlayan Ermenilerin 1810 yılında yeniledikleri kiliseleri ve Kandilli tepesinde küçük bir mezarlıkları bulunmaktadır. [42]

Üsküdar'daki kaza köyleri gibi Kuzguncuk, İstavros, Çengelköy ve Kandilli gibi belde köylerinde kayıkçılığın önemli bir geçim kaynağı olduğunu öğreniyoruz.[43]

Kandilli'de olduğu bilinen yalılar arasında Akıntıburnu'daki Edib Efendi yalısıyla Mustafa Paşa[44] yalısı belirtilebilir.

Üsküdar'da Bizans döneminden beri bağ ve bahçeler olduğu bilinmektedir.[45] Bunlar arasında Kandilli bahçesi oldukça önemlidir. Murad III. tarafından yaptırılan bir hasbahçedir.[46]

2. Vaniköy

Kandilli'den sonra, Vaniköy[47] veya Papaz bahçesi denilen köy gelir ki burası Mehmed IV. (1648-1687) tarafından Vanî Mehmed Efendi'ye temlik edilmiş, o da orayı imâr ettirmiş ve bir de mescid yaptırmıştır.[48]

Daha sonra çevre ile ilgili olarak ihtilaflar eksik olmamıştır. Mesela Ahmed III. (1703-1730) zamanında Üsküdar nâibine gönderilen bir hükümde Vanî Mehmed Efendi'ye temlik edilen bahçenin dahilinde bulunan, ancak daha önce saksoncu ocağına ait olduğu tesbit edilen yaylağa müdahale eden Vanî

Efendi'nin akrabalarının men edilmesi istenmişti.[49]

Saksoncuların da ihtilafa sebep oldukları anlaşılıyor. Zira Vanî Efendi vakfına ait yerlere müdahale eden saksoncular bölükbaşısının men edilmesine dair de Üsküdar kazâsı nâibine bir hüküm yazılmıştı.[50]

Belgelerde Vanıköy'deki Mustafâ Paşa bahçesinden bahsedilmekteyse de bunun Kuleli bahçesinin ilk hali olduğu anlaşılmaktadır.

3. Çengelköy

Bir başka burun olan Zeytinburnu'ndan sonra, Narlıbahçe de denilen Kuleli bahçesi, [51] Kuleli'den sonra, Türk ve Rumlarla meskûn olan ve bu dönemde Üsküdar kazâsı muzâfâtından Yoros nâhiyesine bağlı Çengelköy[52] gelir.

Çengelköy'de kireç ocakları vardır. Bununla ilgili elimizdeki ilk hüküm Mustafa III. (1757-1774) zamanına aittir. İstanbul'da kirecçi esnafının kirec fırını adedi ve çalı alım nizamlarına dair bu hüküm Yoros nâibine gönderilmişti.[53]

Selim III.ün (1789-1807) cülûsuyla da ilgili olan bir kayıtta da bu nizamlara çalı yeri sahipleri tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususundaki hüküm yenilenmişti.[54] Bu hüküm Mahmud II. (1808-1839) zamanında tekrarlanmıştı.[55]

Üsküdar köylerinde, bu arada Çengelköy'de değirmen ve fırınlar (diğerleri Kuzguncuk, Kandilli, Beğlerbeği ve Büyükçamlıca) vardır. [56]

Yine Çengelköy'de yapılan bir camiye İstanbuldaki bir fırının vakfedildiğini öğreniyoruz.[57]

Çengelköy'de yoğurtçu esnafı çalışmaktadır. Üsküdardaki sütçü esnafının bunlara yaptıkları müdahalenin önlenmesi istenmiştir.[58] Bununla birlikte sonradan kurulduğu anlaşılan yoğurtçu işyerlerinin de müdahale etmemesi istenmiştir.[59]

Çengelköy sakinleri arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için Atîk Şikayet ve Ahkam defterlerine yansıyan hükümler vardır.[60]

Çengelköy'ün resm-i kışlak, resm-i otlak, tapu-yı zemîn, beytü'l-mâl ve resm-i temessük gibi bazı gelir kaynaklarından oluşan ve iltizamla işletilen mukataasının Gazi Fazlullah Paşa vakfına bağlı olduğunu öğreniyoruz.[61] Buradan elde edilen öşür vakfa aktarılmaktadır.[62]

Çengelköyü arkasında Hatice Hatun vakfına ait boş araziye icareteyn usulü ile işletmek üzere bina inşasına müslümanlardan istekli çıkmadığından bu arazinin değeriyle gayr-i müslimlerden isteyenlere satılmasına müsaade olunmuştu.[63]

Valide Sultan evkafından Çengelköyü civarında Kuleli bahçesinde vakfa ait dalyanın sağ ve solunda yeni dalyan ihdas olunmaması, olunanların kaldırılması istenmişti.[64]

Bu köyde vakıf binaların değiştirilmesi ile ilgili hükümler vardır.[65]

Çengelköy'de Şeyh Ahmed Efendi adına bir Bedevî tarikatı tekkesi vardır.

4. Beylerbeyi, İstavroz

Üsküdar'ın eski köylerinden biri olan Çengelköy'de sahil manzarası

Çengelköy'den sonra, Türklerle meskûn Beylerbeyi bahçesi gelir.[66] Beylerbeyi'nden sonra, Türk ve Rumlarla meskûn olan İstavroz vardır.[67]

Kıyıda Abdülhamid I.(1774-1789) adına yapılan cami meşhurdur. [68]

Belgelere köy halkıyla devlet görevlileri arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüme kavuşturuldukları yansımıştır. Bunlardan birinde zimmi bir çobanın koyun ile kuzularını gaspettip oğlunu katleden İstavroz bahçesinin ustasının, İstanbul kaymakamı ve kadısına yazılan hükümlerle cezalandırılması istenmektedir.[69]

Beylerbeyi sakinleri arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için Atîk Şikayet ve Ahkam defterlerine yansıyan hükümler vardır.[70]

Yine, İstavroz, Merdivenli ve Viran köylerindeki bağ sahiplerinin, mahsûlden öşür alınmadan bağlarını bozmamaları istenmişti.[71]

Şeyhülislamlık nezâretindeki Okçularbaşı'ndaki sebil vakfına ait Üsküdar'a bağlı İstavroz köyündeki Fıstıklı adlı boş yerin isteyen müslümanlara icareteyn usulü ile kiralanmasına izin verilmişti.[72]

Bu köyde de vakıf binaların değiştirilmesi ile ilgili olarak Haremeyn müfettişine gönderilen hükümler vardır.[73]

Beylerbeyi'nde Havuzbaşında bir Kâdirî Özbekler tekkesiyle Bedevî tarikatına

Beylerbeyi İskelesi ve Boğaziçi

ait Şeyh Hâmil Efendi tekkesi vardır. İstavroz, Dereiçinde de Bedevî tarikatına ait Şeyh Hüseyin Efendi tekkesi ile bir başka Bedevî tekkesi vardır.

Belgelerde Beylerbeyi bahçeleri arasında Alî Fevzî, Hâcı Yahyâ Efendi, Hasan Efendi, İmâm, İstavros, Keçeoğlı, Kıt'acı(?), Mısırlı İsmâ'îl Paşa, Nakk_şbaşı, Nûrî Beğ, Osmân Ağa, Rif'at Beğ ve Tamcit Osmân Ağa bahçelerinden bahsedilmektedir.

Çengelköy ile Beylerbeyi arasındaki Ferahâbâd,[74] yalısıyla Beylerbeyi yalıları arasında Beğlerbeği,[75] Âgâh Beğ, Hakkı Beğ Efendi, Hasib Paşa, İbrâhîm Selîm,[76] İsmâ'îl Beğ, İzzet Paşa, Kettâncı Hâfız Efendi, Kîsedâr Efendi, Refîk Efendi yalısıyla Sıra yalılar zikredilmektedir. Bu arada İstavroz'daki Şevkâbâd[77] yalısını da belirtmek gerekir.

Konakları özel saraylar olarak ta tanımlayabiliriz:[78] Beylerbeyi'ndeki Reşîd Paşa konağıyla İstavroz'daki Alî Efendi konağını da belirtebiliriz.

Bu arada İstanbul Külliyatında Beylerbeyi'nde oldukları belirtilen bazı konutlar arasında Çerkes Hasan Ağa, Feyzî Efendi, Katonacıbaşı (?) Ahmed Ağa, Okcıbaşı, Şâhızenne- Şehsene Hânım konutları belirtilebilir.

5. Kuzguncuk

Nakkaşburnu'ndan sonra Rum ve Yahudilerle meskûn Kuzguncuk[79] köyü

gelir. XVIII. Yüzyıldan itibaren ve Ermeniler de buraya yerleşmeye başlamışlar ve XIX. Yüzyılda geniş bir cemaat oluşturmuşlardır. Müslümanlar burada oldukça az idi.

Köyde iki Rum, bir Ermeni kilisesiyle iki sinagog bulunmaktaydı.

Yahudi nüfus oldukça fazlaydı ve zaman içersinde çoğalmaları nedeniyle vergi ödemelerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır.[80]

Kuzguncuk'ta Yahudilere ait kasap dükkanları vardır.[81]

Tefecilerin kimi Kuzguncuk halkına yaptıkları davranışlar da onaylanmamıştır.[82]

Osmanlılarda her seviyedeki piyasanın kurulması ve işlemesi devletin bilgisi altında gerçekleşir. Küçük piyasa birimleri olan pazar ve panayırların oluşturulması bir ihtiyaçtan kaynaklanması ve devlet tarafından uygun bulunması halinde kuruluş gerçekleşir.[83] Bunun gibi Kuzguncuk halkı köylerinde kereste-ci dükkanı açılması için istekte bulunmuşlar ve bu istek yerine getirilmişti.[84]

Üsküdar iskelelerin yanında Kuzguncuk'ta da kayık iskelesi,[85] Üsküdar köylerinde, bu arada Kuzguncuk'ta da fırınlar,[86] Çengelköy gibi Kuzguncuk'ta da şerbethâneler,[87] balıkçı dükkanları[88] vardır.

Başkalarının müdâhalesi olmaksızın kaza ile ölenlerin ailelerinden diyet öşrü talep olunmaması tekrarlanmıştı.[89]

Köyde bir çeşmeye gelir sağlanması için vakıf bir hamam yaptırılması kararlaştırılmıştı.[90]

XVIII. yüzyıldan itibaren Kuzguncuk'a yerleşmeye başlayan Ermenilerin gece ayinlerine karışılmaması istenmiştir.[91] Bundan kısa bir süre sonra da, 1835 yılından itibaren, Surp Krikor Lusavoriç adına bir kiliseye sahip olmuşlardır.[92]

Kuzguncuk'da, Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yalısı ile bir yahudinin evi arasında kalan ve bir kısmı iskele yolu olarak bırakılan mîrî arsayı satın alan zimmi ile, arsanın üzerine yalı yapmasına mani olan köylüler arasında çıkan anlaşmazlığın, zimminin arsasının bir miktarının daha iskele olarak bırakılması ve karşılığında Mehmed Paşa'nın yalısına ait arsadan yer alınması şeklinde çözümlenmişti.[93]

Bazı gelir kaynakları Hâssa bostâncıbaşı nezâreti denetiminde bir vakıf olan Kuzguncuk'ta, bağ bozumu vaktinde yapılan masrafların, eskiden olduğu gibi Rum ve Yahudi cemaatleri arasında belli nisbette paylaştırılmasına istenmişti.[94]

Susamyağcı (Şîr-revgan) esnafının burada bir yağhane binası yaptırdıklarını öğreniyoruz.[95]

Gevherhan Sultan'ın [Mehmed IV. (1648-1687)'in kızı ve Mustafâ Hân II.(1695-1703)'nin kızkardeşi] İstanbul'un muhtelif yerlerinde, bu arada Kuzguncuk'ta da padişahın [Ahmed II.(1691-1695)] kızı Asiye Sultan'a bağışladığı yalı ve bahçeleri olduğunu öğreniyoruz.[96]

Osmanlı mahalle teşkilatında kefalet sistemi önemlidir. Bunun için Üsküdar'-dan Gebze'ye ve Anadolukavağı'na kadar olan bölgedeki mîrî bahçelere kefilsiz bahçevan alınmamasına ve aralarında barınan eşkıyanın ayıklanması isten-

mişti.[97]

Kuzguncuk'ta da vakıf binaların değiştirilmesi ile ilgili olarak Evkaf müfettişi'ne gönderilen hükümler vardır: Cığalzade Rüstem Paşa vakfına ait Kuzguncuk'taki bahçenin ve bitişiğindeki doğramacı dükkanının, bu bahçeye icareteyn usulü ile kiracı olan Ermenî şahsın, Üsküdar'da Arakiyeci el-Hac Mehmet mahallesindeki mülk ev ve çiçekçi bahçesiyle istibdali gibi.[98]

İstavros ile birlikte Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfına bağlı olan Kuzguncuk sakinleri arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için olduğu gibi Atîk Şikayet ve Ahkam defterlerine yansıyan hükümler vardır.[99]

İstanbul'da ve Kuzguncuk'ta, Hacı Recep ve Hacı Mehmet evkafının gelir fazlasını tasarruf eden şahıs ve vakıftan nazırlık, katiplik ve cabilik alan kimseler arasındaki ihtilafın ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm yayımlanmıştır.[100]

Kuzguncuk'taki vakıf yalıyı ferağ yoluyla aldığında yahudi iken, sonradan müslüman olan Mehmet'in, yalıyı kendisine rehnettiğini bildiren kardeşi Salamon ve ferağ edenin kızı arasındaki davada Salamon'un kardeşi Mehmet'i vekil ettiğine ve ihtilafın usulüne göre çözülmesi,[101] üzerlerine düşen öşür vesair vergilerini ödeyen reayadan fazla vergi talep eden köy zabitinin engellenmesi[102] ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde, Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfına ait köy, bostan ve koruları iltizama alan şahsa hariçten müdahale edilmemesi[103] istenmişti.

Kuzguncuk'tan Üsküdar'a girerken Paşalimanı'nda, Yarımca Baba adlı bir Kâdirî tekkesi vardır. Yine Üsküdar-Kuzguncuk yolu üzerinde Yarımca Dede adlı Bektaşi tekkesi belirtilebilir.

Belgelerde bahsedilen bahçe ve bostanlar arasında İbrahimhanzade[104] ve Nakk_ş Paşa bostanı zikredilebilir.

Kuzguncuk'taki Köprilizâde Abdülvâhid Beğ yalısını belirtmek gerekir.

Kuzguncuk'tan sonra Üsküdar, Üsküdar'dan sonra da Haydarpaşa düzlüğü gelir. Haydarpaşa düzlüğünde Selim III. (1789-1807)'in emriyle 1217/1802-3'de Nizâm-ı Cedid'in süvarı askerlerine ait bir kışla ve talim yeri yapılmıştır (Selimiye kışlası). Burada, aynı zamanda cami, ev, esnaf dükkânları yapıldı ve ve bir de Türk matbaası kuruldu.[105]

Ulaşımın kolaylaşması yanında 1864 yangınından sonra mahalleleşmesi bariz bir hal alan Kuzguncuk kargir ve ahşap-kargir karışımı yeni mimarî yapısı, düzgün ve aydınlatılmış sokakları ile yeni bir görüntü kazanmıştır. Bunda Anadolu yakasının ilk gazhanesinin 1865 yılında Kuzguncuk'ta faaliyete geçmesinin büyük yeri vardır. Üsküdar'dan Çamlıca'ya doğru bugün mahalle olan iki önemli köy daha vardır: Kısıklı ve Bulgurlu. Bunlara Osmanlı dönemi için Çamlıca köyünü de eklemek gerekir.

6. Kısıklı

Kısıklı'ya Büyük ve Küçük Çamlıca tepelerinin arasında bir semt olduğu için bu isim verilmiştir.

Kısıklı, Büyük Çamlıca'da, Celvetî Şeyhi Selâmî Alî Efendi'nin câmi, zâviye ve türbesi oldukça meşhurdur.[106] Selâmî Alî Efendi'nin ayrıca Üsküdar, Selamsız, Tekkekapısı'nda ve Fıstıkağacı'nda iki tekkesi daha bulunmaktadır. [107]

Bunlar yanında Kısıklı'da Şeyh Halil Efendi zâviyesinden bahsedilebilir.

Anadolu yakasının ilk tramvay hattı 1928'de Üsküdar-Kısıklı arasında açılmıştı.[108]

Kısıklı, kültürel mirasımızı barındıran semtlerden biri olmakla birlikte Çamlıca ve çevresinde ortaya çıkan yapılaşmadan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.[109]

7. Bulgurlu

Bulgurlu köyü Ahmed I. (1603-1617) tarafından, 1617 yılında Aziz Mahmud Hüdayî'ye (1541-1628) evlatlık olarak vakfedilmiştir.[110]

Köy daha önce Yenice kalesi (Anadolu hisarı) dizdarının tımarı idi. Hüdayî vakfına verildikten sonra Küçük Merdivenköy (Bugün yerinde bir site olan Karaman Çiftliği karşısında olduğu belirtilen Karamanlu köyü) haslıktan çıkarılıp Yenice kalesi dizdarının tımarı haline getirilmiştir.[111]

Konu ile ilgili XVII-XIX yüzyılları kapsayan Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Atîk Şikayet ve İstanbul Ahkam defterlerindeki belgelerin bir kısmı daha önce değerlendirilmiştir.[112]

Köy Üsküdar kazasına bağlı olmakla birlikte bazan, özellikle tımar sistemiyle ilgili anlaşmazlıklarla Gebze nahiyesi naibi ilgilenmektedir.

Hüdayî çilehanesinin civarında olduğu anlaşılan ve Gaziler tepesi olarak tanınan Ilısuluk mezraası da temlik edilen Bulgurlu köyüne ilave edilmiştir. Bütün vergi gelirleri Aziz Mahmud Hüdayî vakfı tarafından tahsil edilmektedir.[113] Bu köyde kireç fırınları[114] ve karlıklar[115] vardır. Burada bazı bölgeler de özel kullanıma aittir.[116]

Bölgenin tıpkı ilk dönemlerin "kolonizatör dervişleri" gibi Hüdâyî dervişleri tarafından ihya ve imar edilip şenlendirildiği anlaşılmaktadır.[117]

Bulgurlu sakinleri veya ahali ile görevliler arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için Atîk Şikayet ve Ahkam defterlerine yansıyan hükümler vardır. Kamu görevlilerinin aşırı vergi talepleri reddedilmiştir.[118]

Bunun gibi tımar sahiplerinin haklarına müdahale de önlenmeli gerekli vergiler ödenmelidir.[119]

Bulgurlu gibi Üsküdar'a tabi Moda, İstavros, Merdivenköy[120] gayr-i müslim mezarlığı yakınında Akyalu, Seyyid Ahmed deresi, İbrahim Ağa tekyesi ve Fenerbahçe mevkii ile Ören (Maltepe) köylerinde miri koyunların otlatılmasına mani olunmaması istenmişti.[121]

Köy içersinde huzur bozucu hareketlerin de denetlenmesi[122] ve kurallara uymayan davranışlardan kaçınılması[123] istenmektedir. Köy halkı arasında ortaya çıkan istenmeyen durumlar gereğinde yargı denetimine aktarılmaktadır.[124]

Kuzguncuk evlerinden örnekler

Vakıfla ilgili anlaşmazlıklardan bir tanesi Aziz Mahmud Hüdayî'nin kız çocukları arasında çıkmıştır.[125]

Aziz Mahmud Hüdayî vakfı yönetimi ile Ilısuluk köyüne mutasarrıf olan zaim arasındaki arazi davasının, tahrir defterlerindeki kayda göre çözümlenmesi istenmiştir.[126] Yine Ilısuluk köyünde tımar mutasarrıfına maktu bedel ödemek isteyen ahaliden bazılarının muhalefetlerinin önlenmesi istenmişti.[127]

Bulgurlu köyü reayasının civar köylerde ziraat ederek elde ettikleri mahsullerini bu köylerde harman ettikten sonra vakfa ait köye nakletmeleri istenmiştir.[128]

Yine Bulgurlu köyünde boz ve hali bıraktıkları yerlerin tapu ile başkasına verilmesine karşı çıkan kişilerin müdahalesi önlenmeli[129] ve görevlilerin yetkilerini kullanılmalarında zorluk çıkarılmamalıdır.[130]

Vakıf mensuplarıyla başka görevliler arasında[131] ve vakıf yöneticileriyle halk arasında ihtilaflar eksik olmuyordu.[132]

Aziz Mahmud Hüdayî vakfı mütevelliyesi ile, civarındaki Çengelköy, Hisar ve diğer yerlerin zâbitleri arasında vakfa ait Bulgurlu köyündeki bir miktar arazinin mülkiyeti hususundaki anlaşmazlığın mahallinden soruşturulmasına dair İstanbul kaymakamına ve Üsküdar mollasına hüküm gönderilmiştir.[133]

Bulgurlu'da vakıf binaların değiştirilmesi ile ilgili olarak Evkaf müfettişine gönderilen hükümler vardır: Hayrünnisa Hatun vakfına ait Evliya Hoca mahallesin-

Bulgurlu Tepesi'nden Üsküdar ve İstanbul (*Üsküdar Hatırası*, s. 17)

deki arsanın, bu arsanın kiracısı olan şahsın Hamza Fakih mahallesindeki mülk evi,[134] Safiye Hatun vakfına ait Kefçe mahallesindeki evin, bu evin mutasarrıfı olan şahsın Bulgurlu mahallesindeki mülk evi ile,[135] ve Tenbel Hacı Mehmet mahallesindeki Halime Hatun vakfına ait iki ev ve bir arsanın, Matbah-ı amire emini Hacı Selim'in, Üsküdar'da, Solak Sinan mahallesindeki iki ve Bulgurlu mahallesindeki bir mülk evi ile[136] istibdali gibi.

Bulgurlu'da vakıf arsası üzerine bina yapanlardan ve vakıf merasında izinsiz hayvan otlatanlardan belirli bir miktar kira alınmasına gerekiyordu.[137] Fakat aşırı vergileme yasaktı.[138]

Azîz Mahmûd Hüdâyî dergâhından başka bu civardaki Bacılar ve Musalla denen Celvetî tekkeleriyle Bulgurlu mescidi civarındaki Şeyh İbrahim Efendi tekkesi belirtilebilir.

Bulgurlu'daki bahçeler arasında Bulgurlu, Araboğlı ve Meleksîmâ bahçeleri zikredilebilir. Yine Bulgurlu'daki Abdullâh Ağa, Sirozlı Mustafâ Paşa, Süleymân Paşa konaklarını, Küçük Çamlıca'daki Serasker Rıza Paşa (Yaverler) köşküyle, Dürrîzâde (Muhâfız) ve Feyzî Beğ konaklarını ve Acıbadem'deki Ahmed Râtib Paşa (Çamlıca Kız Ortaokulu) konağını ekleyebiliriz.

8. Çamlıca

Çamlıca köyü İvaz Fakih evladı vakfına aittir. Büyük Çamlıca havalisinin İvaz Fakih adlı, büyük bir ihtimalle ahî olan ve fakih olduğu da kesin olan dervişe ve

bağlılarına tımar olarak verilmesi Sultan Orhan zamanına kadar indirilmektedir.[139] Bu vakıfla Aziz Mahmud Hüdayî vakfı arasında bazı anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir.[140] Çamlıca sakinleri veya ahali ile görevliler arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için Atîk Şikayet ve Ahkam defterlerine yansıyan hükümler vardır.[141] Çamlıca ağaçlık ve bahçelik bir bölgedir. Özellikle Küçük Çamlıca'da Çerkes İsmâ'îl Beğ, Deli Mehmed, Hâcı Ömer Beğ, İsmâ'îl Beğ, Korlı, Libâde, Mehmed Ağa, Mısır mollası, Osmân Beğ, Ömer Beğ, Şevket Beğ bahçelerinden bahsedilmektedir. Bunlar yanında Büyük Çamlıca'daki Tâhir Baba adına Bektaşî tekkesinden bahsedilebilir. Yine Büyük Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Efendi kasrı[142] vardır.

III. Üsküdar Beldesi Köylerinde İktisadi - İctimai Hayat

1. İskeleler ve kayıkçı esnafı

Üsküdar'la Eminönü arasındaki irtibatı sağlıyan Bahçekapı'daki Üsküdar iskelesinden başka Üsküdar kazasına bağlı iskeleler vardı. Bu iskelelerin sayıları zaman içinde farklılık gösterir. XIX. Yüzyıl başlarında 880 adet kayıkçı ve 19 Üsküdar ve civarı iskelesi olduğu bilinmektedir:[143]

Ayazma bahçesi ve iskelesi, [144]

Balaban (Şemsipaşa), [145]

Beylerbeyi,

Çengelköyi,

Dil (Gebze),

Harem,

Hünkâr (Yoros)

İskenderli (Yoros)

İstavroz (Beylerbeyi),

İznikmid,

Kadîköy,

Kandilli, Kavak (Üsküdar),

Kuzguncuk, Öküz veya Paşa (Kuzguncuk, Üsküdar), [146]

Pendik,

Salacak,

Üsküdar,

Üsküdar beldesi köylerinde kayıkçılık önemli bir geçim kaynağı olmalıdır. Üsküdar'daki Büyük İskele, Tophâne ve Mumhane, Kavak, Ayazma iskeleleri ile Kadıköy gibi kaza köylerinde ve Kuzguncuk, İstavros, Çengelköy, Kandilli gibi belde köylerindeki iskele kayıkçılarının yolcu taşıma ve ücret nizamlarına ve bu nizamlara kayıkçı esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair

hükümden taşıma ücretlerini de öğreniyoruz.[147] Bir başka hükümde kapsam bütün İstanbul, Boğaziçi ve Eyüp'teki kayıkçı esnafını içine alacak şekilde genişletilmişti.[148]

2. Mumcu ve debbâğ (derici) esnafı

Osmanlı iktisat ve maliyesinde tahsis ilkesi verdır. Buna göre belli hammaddeler belli esnafa, belli mallar belli bölgelere, belli gelirler belli giderlere tahsis edilir. Bunun gibi, Üsküdar'da; Kuzguncuk, İstavroz ve Çengel köylerinde üretilen koyun, keçi ve sığır yağlarının Galata ve Hümâyûnâbâd (Bebek) mumcu esnafına tahsis edildiğini öğreniyoruz.[149]

Yine başlangıçta, Mehmed II. (1451-1481) zamanında İstanbul ve Üsküdar ve Galata'da üretilen koyun ve keçi ve sığır derileri Ayasofya-i kebîr evkafına bağlı İstanbul Yedikule dışındaki (Kazlıçeşme) debbâğhânelerine tahsis edilmiş iken Bkz. müste'cir Mimar Sınan tarafından XVI. Yüzyılda önce Mihrimah Sultan Camiinin 954/1547'te, sonra Atik Valide (Nurbânû) Sultan Camii'nin (991/1583) tamamlanmış olması[150] Üsküdar'da üretilen derilerin Mihrimâh Sultân ve Atîk Vâlide Sultân evkafi olan debbâğhânelere tahsisini gerektirmiş olmalıdır.[151]

3. İhtisâb Ve İhzâriyye Rüsûmu

Üsküdar kazâsı ve Gebze nâhiyesi nâiblerine yazılan bir hükümde bağlı köyler reayasından üzerlerine düşen ihtisâb ve ihzâriyye vergilerinin kapucıoğullarına tahsis edildiği vurgulanmaktaydı.[152] Birkaç yıl sonraki hükümlerde bu husus tekrarlanmaktadır.[153]

Üsküdar kadısına yazılan ve Üsküdar mahkemesi muhzırbaşılığı ve ihtisabı ile Üsküdar nahiyeleri ihzariyyeleri başka başka şahıslarda olduğundan bu ikisinin birbirlerinin tarafına karışmamalarına dair hüküm de benzer konuyu tekrarlamaktadır.[154] Üsküdar kadısı ve Gebze nâibine I. Abdülhamid (1774-89) zamanında tahta çıkış üzerine yazılan ve on yıl sonraki hüküm de aynıdır.[155]

4. Vakıflar ve vakıf sorunları

Üsküdar'a kayıtlı olan vakıflar arasında Çamlıca, Kısıklı, Beylerbeyi'nde olanlar da vardır.[156] Bulgurlu köyünün Aziz Mahmud Hüdayî vakfı olduğunu biliyoruz. Çamlıca ve civarı Sultan Orhan zamanından beri İvaz Fakih vakfı olarak zikredilmektedir.

Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfına ait Beylerbeyi, İstavroz, Kuzguncuk, Bulgurlu ve Kısıklı köylerindeki beytü'l-mâl ve mukata'a-i zemîn gibi gelir kaynakları ile icâreteyn ve muk_ta'a ile vakf evlerin olduğunu öğreniyoruz. Bu evlerden birine mutasarrıf olan şahısların mirasçı bırakmaksızın vefat etmeleri ile bu yerlerin vakfa intikaline müdahale olunmamasına dair Haremeyn müfettişine hüküm yazılmıştır.[157]

5. İspençe vergisi

Üsküdar kadısına yazılan bir hükümde aslen tımar köylerinden olan Avlonya sancağının Piremedi nahiyesine bağlı Bostanı ve Maşlık köylerinin reayasından olup üzerlerine düşen vergileri ödeyen ve geçici olarak Gebze'ye bağlı İstavroz, Çengel ve Kuzguncuk köylerinde bulunan reayadan ispençe vergisi talep olunmaması istenmişti. Yine aynı hükümden İstavroz ve Kuzguncuk köylerinin vakıf olduğu tekrarlanmaktadır.[158]

6. Yasakcı Değnekleri

Yeniçerilere postal baha ve kul kethüdasına gelir tayin olunan yasakçı değneklerine, Üsküdarın Çengelköy, Kadîköyi ve Kuzguncuk gibi köyleri dahil olmak üzere voyvoda ve subaşıların müdahale etmemesi hakkındaki emrin, Mahmud II.nin (1808-1839) cülusu nedeniyle yenilenmesine dair hüküm yayımlanmıştı.[159]

7. Su hizmetleri

Üsküdar ve çevresinde su dağıtımı ve suyolları tamiratıyla ilgili hizmet birimleri vardır. Bunlar Kandilli,[160] Çengelköy,[161] Beylerbeyi,[162] İstavroz sarayı[163] ve Kuzguncuk[164] hizmetleri olarak belirtilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Üsküdarı'nı konu alan bu çalışmada genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Belgelerde bazen Medine-i Üsküdar denen Üsküdar beldesiyle Boğazın Doğu kıyılarını kapsayan eski dönemlerin köyleri, şimdilerin mahalleleri hatta ilçeleri belirtildi. Nâhiyeler sıralanırken Osmanlı Üsküdarı'nın Doğu ve Kuzeyinde bulunan Ada (Adapazarı), Adalar, Ağaçlı, Akyazı, Hendek, Gebze, İzmit, Kocaeli (Sancak merkezidir), İznik, Kandıra, Karamürsel, Kartal, Kaymas, Sapanca, Şeyhler, Şile, Taşköprü, Yalova, Yoros gibi önemli yerler vurgulandı ve özellikle tarım yapılan köyler ve mezralar sıralandı. Bugün mahalle olan belde köylerinin ayrıntısına inildi. Eskinin köyü bugünün mahalleleri olan Kandilli, Vaniköy, Çengelköy, Beylerbeyi-İstavroz, Kuzguncuk, Kısıklı, Bulgurlu ve Çamlıca ile ilgili iktisadî ve sosyal olaylar aktarıldı. Bu köylerdeki kayıkçı, mumcu, debbağ esnafıyla ilgili bazı durumlar belirtildi. İhtisâb ve ihzâriyye rüsûmu, vakıflar ve vakıf sorunları, ispençe vergisi, bazı koyun otlatma sorunları, yasakçılık uygulamaları anlatıldı. Köylerdeki iskeleler; Bağ, bahçe ve bostanlar; Tekke, dergâh, mevlevîhâne, zâviye ve hânkâhlar; konutlar belirtildi ve su hizmetlerinden bahsedildi. Yukarda da belirttiğimiz gibi bu çalışma bazı ayrıntılı konuları da ele almakla birlikte genel bir çerçeve olmaktan öte bir iddia taşımamaktadır.

DİPNOTLAR

[1] A. Decei, İslam Ansiklopedisi, "İstanbul" (İA), 5/II, s.1170-1.

[2] Tahsin Yazıcı, İslam Ansiklopedisi, "Üsküdar" (İA),XIII, 128.

[3] 1457 sonlarındaki büyük Edirne yangınından sonra Fatih, İstanbul'u başkent yapmış olmalıdır. II.Mehmet sarayı tamamlanınca 1457-1458 kışında buraya yerleşti. Bu tarıhten sonra İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti oldu. Edirne'deki yönetim 1459'da buraya taşındı. 1462 de de Akropolis'te Topkapı Sarayının yapımına başlandı. Ş.Tekindağ, İslam Ansiklopedisi, "İstanbul" (İA), 5/II,1201; R. Mantran, İstanbul tarıhi, Çev. Teoman Tunçdoğan, İst. İletişim, 2001, s.199.

[4] Osman N. Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, İst.1921, s.300; Halil İnalcık,H. "Istanbul" Encyclopeadia of Islam (EI), IV, 224a-248b.

[5] Ergin, a.g.e., s.300

[6] Ömer L. Barkan, "XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri", İÜİFM, 1939, sayı 1-4. s. 32 v.d. Bunlar ve köyleri Barkan tarafından incelenen ve tanıtılan 1498 tarıhli Haslar kazası tahrir defterine kaydedilmişti: .904/1498 tarıhli İstanbul haslar kazası defteri, Atatürk ktp., M. Cevdet yazm. O. 77.

[7] İnalcık, EI, IV, 224a-248b.

[8] Ayrıca, mesela odun ihtiyacının temini için bkz. Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler Ve Kentliler (çev. N.Kalaycıoğlu), İst. 1994, s.166.

[9] Bu liste hazırlanırken öncelikle İstanbul Külliyatı ve İstanbul Su Külliyatı taranmıştır. Ayrıca aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır:

Fâtih Sultan Mehmed Vakfiyeleri, Türk Vakfiyeleri No. 1 Ankara 1938 ve İst.Trz. (Eyyûb Vakfiyeleri bunun içindedir), Dahiliye Vekaleti, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, Köylerimiz (1928), İst. 1933;

Türkay Cevdet, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İst.1979.(Adlarını oymak, aşiret ve cemaatlerden alan köyler yıldız (*), işaretiyle gösterilmiştir);

Yıldız, Yılmaz, "Osmanlı döneminde İstanbul'un yerleşim bölgeleri-Sosyo-ekonomik bir yaklaşım" Basılmamış yüksek lisans tezi, İst. 1998;

Çelik, Gülfeddin (1999), İki Dönemde Bir Kent: Gebze, Gebze Ticaret Odası Yayını, Gebze, 1999.

[10] Mesire yeridir. Evliya Çelebi, I, 487.

[11] Mesire yeridir. Evliya Çelebi, I, 487.

[12] Eyyub Vakfiyesi, s.4.

[13] Su havzasındadır

[14] Su havzasındadır

[15] Su havzasındadır, mesire yeridir. Evliya Çelebi, I, 487.

[16] Su havzasındadır.

[17] Eyyub Vakfiyesi, s.4.

[18] Su havzasındadır.

[19] Eyyub Vakfiyesi, s.4.

[20] Su havzasındadır.

[21] Fâtih Vakfiyeleri, s.31.

[22] Su havzasındadır

[23] Su havzasındadır.

[24] Su havzasındadır.

[25] Üsküdarın mesire yerlerindendir. Bkz.Evliya Çelebi, I, 477.

[26] Su havzasındadır.

[27] Su havzasındadır.

[28] Su havzasındadır.

[29] Bu sahil şeridi hakkında bkz. Evliya, I,462-469.

[30] Mantran, a.g.e. s., 292-293; 1270/1854'ten itibaren Şirket-i hayriyye vapurlarının işlemeye başlamasıyla Boğaziçi yerleşiminin Kanlıca ve Yeniköy'ün kuzeyine doğru genişlediği ileri sürülür. Bkz. A.Cabir Vada, Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca tarıhçesi, İst, Trz. (1942'den sonra olmalı), s.9.

[31] XIX. yüzyılın ortalarında hazırlanan ilk liman tüzüğü, gemi trafiğindeki artış karşısında tekrar tekrar ek hükümlerle genişletilmiş, mesela transit geçiş halindeki gemiler için Umuryeri'nde de demirleme yerleri ayrılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştı. Bkz. Wolfgang Müller-Wiener, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, (Çev. Erol Özbek), İst. 2003, s.78-113.

[32] Hayri Mutluçağ, "Boğaziçi köprüsünün yapılması yolunda ilk çabalar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD), S.4, s.32, İst. Ocak, 1968

[33] Bandırmalızâde (1307/1889); Yazıcı,İA,XIII, 130-1.

[34] Eyice, İA, 5/II, 1214/54-55.

[35] Eyice, İA, 5/II, 1214/54.

[36] Eyice, İA, 5/II, 1214/54-55.

[37] R. Ekrem Koçu, Bostancı-başı defterleri, İstanbul Enstitüsü. mecmuası, 1958, IV, 39-90.

[38] Anadoluhisarı yalıları için Bkz. I.467; Kanlıca yalıları için Bkz. Vada, s.138-167; İstanbul sâhilhâneleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Orhan Erdenen, Boğaziçi sâhilhâneleri, 4 Cilt., İst. 1993-1994; Eyice, İA, 5/II, 1214/54; Konyalı, II; Yazıcı, İA,XIII, 129.

[39] Mantran, a.g.e. s., 302.

[40] Eski adı Nikopolis'tir; Türk ve Hıristiyanların oturduğu bir köydür. Kandilli köyüyle Anadoluhisarı arasında Küçüksu (Enarete) ve Göksu (Naples) derelerinin suladığı düz bir alan vardır. Burada Padişah'ın bir köşkü vardır. Bkz. Cosimo Comidas de Carbognano, XVIII. yüzyılın Sonunda İstanbul, (İstanbul'un günümüzdeki durumunun resimlerle zenginleştirilmiş tarihi topografyası), Çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren, İst. 1993, s.96; P. Ğ. İncicyan, XVIII. yüzyılda İstanbul, Çev.Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. (İncicyan'ın eseri yalnız Rumeli kısmına ait olduğundan, İstanbul'un Anadolu yakasındaki mülhakattan bahsedilmemiştir. Müellifimizle çağdaş olup, aynı tarıhte (1800) İstanbul Topografyası adlı bir eser yazmış bulunan Sarraf Hovannesyan'in yazmasından ve İncicyan'ın Boğaziçi'ne ait Bizans Sayfiyeleri adlı kitabından yapılan ilâvelerle bu boşluk doldurulmuştur), 1976, s. 129-30.

[41] Mesela bkz. Kandilli camii suyolculuk cihetinin üçte bir hissesinin, ücretini Sultan Mahmud I. vakfından almak üzere Dimitri'nin üzerinde olduğuna dair: Su yolcu 1, 10/57/2, s.76 fî 6 Safer sene [1]290 [4 Nisan 1873], İst.Su Külliyatı.

[42] Elmon Hançer, Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti, Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt 1, İst. 2004, s.154.

[43] Metin için yukarıya bkz. İst.Ahkam, 8/381/1270: Fî evâil-i Ra sene [1]190 [20-29 Nisan 1776].

[44] Bu yalı önce Sadrazam Kara Vezir Silâhdar Mehmed Paşa (öl. 1783)'ya ait iken, sonra İzzed Mehmed Paşa'ya geçmiş, bu aileden de Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya intikal etmiştir. Yalı, şimdiki şekli ile, 1860 yıllarına aittir ve Mehmed Paşa'nın damadının adı olan Mustafa Paşa yalısı olarak bilinir. Eyice, İA, 5/II, 1214/54.

[45] Üsküdar bahçeleri hakkında bkz. Candan Nemlioğlu, "Üsküdarlı lâlezarîler ve resimli lâleleri", II. Üsküdar Sempozyumu, II, 305-317; Dündar Alikılıç, "Üsküdar Hasbahçeleri", IV. Üsküdar Sempozyumu, I, İst.2007, s. 425-438.

[46] Alikılıç, I, 430.

[47] Eskiden Protos discos maior adını taşıyan küçük bir köydür. Bkz. Carbognano, a.g.e. s., 96; Su havzasındadır.

[48] Mescidin arkasında, ayazmanın yanında, Aya Theodoros kilisesinin temelleri görülür. Bu köy yalnız

Türklerle meskûndur: İncicyan, a.g.e. s. 130.

49 Atîk Şikayet, 99/308/3 : Fî evâhir-i S sene [1]136 [20-28 Kasım 1723]

50 Atîk Şikayet, 85/187/1:Fî evâsıt-ı C sene [1]132 [20-29 Nisan 1720]; İst.Ahkam, 6/93/263: Fî evâil-i B sene 1175[26 Ocak-4 Şubat 1762]

51 Süleyman I. (1520-1566) tarafından, bir saray ile birlikte yaptırılmıştır. Bugünkü Kuleli Askerî Lisesi 1827 de Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul tarihi, XVII.Yüzyılda İstanbul, Tercüme ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan Kevork Pamukciyan, İst., Eren Yay.(İstanbul Târihi XVII. Asırda İstanbul, İstanbul, Kurtuluş Basımevi 1952), 1988, s. 275; İncicyan, a.g.e. s. 130-131. Kuleli bahçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alikılıç, I, 428. Ayrıca Kuleli Askerî Lisesi için bkz. Hasan Fehmi Öz, "Üsküdar'da Bir Askerî Okul: Kuleli Askerî Lisesi", II. Üsküdar Sempozyumu, I, 248-253.

52 Çengel'e Cengar, Cenger de denir. Iustinianus (527-565)'un burada yaptırdığı bir kilisenin altın yaldızlı kiremitlerine atfen eskiden Khrysokeramos (altın kiremit)adını taşımıştır. Bkz. Carbognano, a.g.e. s., 96.

53 Boğaziçi'nde kireç hark eden kireççi esnafının kireç satma, çalı satın alma, tahsis ve kireç fırını adedi nizamınlarına ve bu nizamlara muhalefet eden çalı yerleri sahiplerinin müdahalesinin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için bostancıbaşının ilâmı üzere Yoros naibine hüküm: İst.Ahkam, 6/140/400: Fî evâhir-i Za sene [1]175 [13 - 22 Haziran 1762]; Fî evâsıt-ı Ş sene [1]198 [30 Haziran - 9 Temmuz 1784]

54 İst.Ahkam, 12/162/473: Fî evâhir-i Z sene 1208 [19-28 Temmuz 1794].

55 Yoros'da kireççi esnafının çalı temin ve kireç üretim nizamlarına ve bu nizamlara arazi sahipleri tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair benzer hüküm için bkz.İst.Ahkam, 20/241/587: Fî evâhir-i M sene [1]246 [12-21 Temmuz 1830]

56 Değirmen ve fırınlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Aynural, 2002.

57 Atîk Şikayet, 40/263/1269: Fî evâsıt-ı S sene [1]116 [15-24 Haziran 1704]

58 Atîk Şikayet, 104/80-a/3: Fî evâil-i B sene 1137 [16-25 Mart 1725]; Atîk Şikayet, 104/95-b/2: Fî evâsıt-ı B sene 1137 [26 Mart-4 Nisan 1725]

59 Atîk Şikayet, 109/184/3: Fî evâhir-i L sene [1]138 [22-30 Haziran 1726]. (Mevlânâ, molla veya monla tabirleri İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp kadıları gibi büyük kadılar için kullanılır).

60 Atîk Şikayet, 17/168/781: [Fî] evâil-i N sene [1]105 [26 Nisan-5 Mayıs 1694]; Atîk Şikayet, 72/535/1: Fî evâsıt-ı Ra sene [1]130 [12-21 Şubat 1718]; İst.Ahkam, 1/284/1269: Fî evâhir-i Ra sene [1]158 [23 Nisan -2 Mayıs 1745]; Atîk Şikayet, 76/73/1: Fî evâil-i Ca sene 1130 [2-11 Nisan 1718]; Atîk Şikayet. 127/87/3: Fî evâsıt-ı Za sene [1]142 [28 Mayıs-6 Haziran 1730].

61 Atîk Şikayet, 97/424/4: [Fî] evâsıt-ı Ca sene [1]135 [17-26 Şubat 1723].

62 Atîk Şikayet, 71/366/3: Fî evâil-i C sene [1]129 [13-22 Mayıs 1717]; 71/371/3 : Fî evâil-i C sene 1129 [13-22 Mayıs 1717]

63 İst.Ahkam, 21/13/27: [Fî] evâsıt-ı R sene [1]248 [7-16 Eylül 1832].

64 İst.Ahkam, 12/262/769 Fî evâil-i S sene [1]210 [17-26 Ağustos 1795]

65 İst.Ahkam, 19/168/481: Fî evâsıt-ı S sene [1]235 [29 Kasım-8 Aralık 1819]; İst.Ahkam, 25/145/240: Fî 20 Cemâziyye'l-âhire sene [1] 283 [29 Ekim 1866].

66 Beylerbeyi adı, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın burada bulunan yalısından dolayı verilmiştir. Mehmed Paşa, 1589 yılında, Murâd III. zamanında (1574-1595), saray divanında çıkan kargaşalık esnasında öldürülmüştür. Eskiden burada bulunan padişah sarayı Sultan Mustafa III.(1757-1774) tarafından yıktırılıp arsası Türklere devredilmiştir. Padişah bunu bir dul kadına ait bitişik mülkten dolayı sarayı istediği gibi genişletemediği için yaptırmıştır. Arsayı alanlar kendi ikametleri için sahilde güzel binalar yaptırdılar. Mustafa III., buranın kirasını 1174'de, annesi Mihrişâh Emine Sultan namına Üsküdar'da inşa ettirdiği tek minareli camie vakfetmiştir.: İncicyan, a.g.e. s. 131. Su havzasındadır

67 Müslümanların oturduğu bir yerdir ve Nagalon burnunun doğusundadır. Bkz. Carbognano, a.g.e. s., 96; İstavroz adının, imparator Konstantinus'un diktirmiş olduğu haç (istavroz) dan dolayı verildiği söylenir. Eski kilisenin yerinde bugün bir hamam vardır, ayazma ise bağların içindedir. Burada, İstavroz bahçesi ve İstavroz çiftliği denilen bir padişah sarayı vardı. Sultan Murâd IV. (1623-1640) dünyaya geldiği bu sarayı çok severdi.

İstavroz'daki tepede bir padişah sarayı yıkıntısı, geniş vadinin içinde de bahçeler görülür. Saray, Selim II. (1566-1574)'in sadrazamlarından kapudan Piyale Paşa ile evlenen kızı Gülerhan (Göher, Gevherhan) Sultan'a aitti. Sultan Murâd IV. (1623-1640), aslen Balıkesirli olup Solakoğlu denilen İlyas Paşa'yı bu sarayın içinde öldürtmüştür. İstavroz'un yukarısında Eski ve Yeni Çamlıca tepeleri vardır. Nefis suları olan bu mevki, Murâd IV.'ın yaptırdığı birçok yapıyla güzelleştirilmiştir.

İstavroz'un yanında, sahilde, Türk ileri gelenlerine ait Sıra yalılar diye anılan bir sıra evler vardır. Bundan sonra, Nakkaş burnu denilen yer gelir. Bu ad, Murâd III. ve Mehmed III. ile çağdaş olup orada yalısı bulunan Nakkaş Hasan Paşa'ya izafeten verilmiştir. Bu adın, eski Nagalon adının bozulmuş bir şekli olduğu da söylenir: İncicyan, a.g.e. s. 132; Kömürciyan-Andreasyan, a.g.e. s.47; 276. Su havzasındadır.

68 Sultan Abdülhamid I. (1774-1789) Istavroz'un sonunda kârgir ve kurşunla örtülü esas büyük camiini yaptırmıştır. Cami, annesi Râbi'a Sultan adına Beylerbeyi sarayının Hırka-i şerif odası yerinde yapılarak, 15 Ağustos 1778'de ibâdete açıldı. Tamamen Avrupa sanatı tesiri altında yapılmış olan Beylerbeyi câmiinin duvarlarına daha eski devre ait çiniler kaplanmıştır. İncicyan, a.g.e. s. 131; Semavî Eyice, "İstanbul", İA, 5/II, 1214/62.

69 Atîk Şikayet, 18/338/1529: Fî evâsıt-ı Ra sene [1]106 [30 Ekim-9 K_sım 1694].

70 Atîk Şikayet, 63/72/4: Fî evâil-i N sene 1125 [21-30 Eylül 1713]; İst.Ahkam, 3/81/315: Fî evâil-i Ra sene [11]64 [28 Ocak-6 Şubat 1751]; Atîk Şikayet, 71/473/3: Fî evâhir-i L sene 1129 [28 Eylül-6 Ekim 1717].

71 Atîk Şikayet, 158/275/988: Fî evâsıt-ı Za sene 1151 [20 Şubat-1 Mart 1739].

72 İst.Ahkam, 13/76/243: Fî evâsıt-ı Ş sene 1211 [9-18 Şubat 1797]

73 İst.Ahkam, 21/228/489: Fî evâsıt-ı M sene [1]257 [5-14 Mart 1841]; İst.Ahkam, 24/82/182: Fî evâil-i Muharrem [12]74 [21-30 Ağustos 1857]; İst.Ahkam, 26/33/24: Fî 11 Şa'bân sene [1]291 [22 Eylül 1874].

74 Ahmed III. (1703-1730) devrinde yaptırılmıştır

75 Abdülaziz (1861-1876) için 1865'te yaptırılmış bir yazlık saraydır: Eyice, İA, 5/II, 1214/54. Beylerbeyi sarayı hakkında bkz. Şeyda Üstünipek, "Batılılaşma dönemi mimarisi ve Beylerbeyi sarayı", I. Üsküdar Sempozyumu, I, 361-368; Deniz Demirarslan, "Beylerbeyi Sarayı'nın mekan tasarımı açısından Üsküdar ve İstanbul'a kazandırdığı önem", aynı sempozyum, I, 369-376; Erdal Eren, "Beylerbeyi Sarayı'nın tarihî çevresinin bozulma nedenleri", aynı sempozyum, I, 377-381.

76 İst.Ahkam, 15/113/274: Fî evâil-i M sene [1]219 [12-21 Nisan 1804]

77 Ahmed III. devrinde yaptırılmıştır

78 Eyice, İA, 5/II, 1214/125-131.

79 Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerin oturduğu büyük bir köydür ve baskı muslin imalâthanesiyle ünlüdür. Bkz. Carbognano, a.g.e. s., 96-97; Kuzguncuk adı, eskiden bu semtin taşıdığı Kosinitza adının bir benzetmesi olabilir. Yeni icad edilen nakışlı basmalara ait imalâthane bu köyde kurulmuştur. İmalâthaneyi yapan Kayserili Serkis Kalfa adlı biri olduğundan bu basmaya "Serkis kalfa basması" denir. Üsküdar'a nakledilmiş olan imalâthane, adı geçen kalfanın torunları ile diğer meslekdaşlar tarafından işletilmekteydi: İncicyan, a.g.e. s. 133. Su havzasındadır.

80 Atîk Şikayet, 127/277/1: Fî evâil-i S sene [1]143 [16-25 Ağustos 1730]

81 İst.Ahkam, 8/147/467: Fî evâil-i Ca sene [1]182 [13-22 Eylül 1768]

82 Atîk Şikayet, 139/4/3: Fî evâil-i B sene [1]145 [18-27 Aralık 1732]

83 Pazar kurulacak yerlerin tesbiti veya mevcut pazar yerlerinin değiştirilmesi konularında kadı, gerekçeleri sayarak, durumu padişaha arzeder. Müsaade çıkarsa işlem yapılır. Bkz. Mühimme, 7, s. 69/188: 975/1567. TS. A. Berat, nu. 9285: C B 1010/I 1602.

84 İst.Ahkam, 8/61/191: Fî evâhir-i Ca sene 1181 [15-24 Kasım 1767]. Tekrâr emr-i âlî yazılmışdur: Fî 8 R sene [12]35 [25 Ocak 1820]; İst.Ahkam, 19/174/495: Fî evâsıt-ı R sene [12]35 [27 Ocak 5 Şubat1820]

85 Üsküdar iskelesi kayıkçılarının ücret, iskele, çalışma, nöbet, yolcu taşıma ve yolcu adedi nizamlarına ve bu nizamlara muhalefet eden kayıkçıların cezalandırılmasına dair Üsküdar kadısına gönderilen hüküm: İst.Ahkam, 8/81/253...": Fî evâsıt-ı Ş sene [1]181 [2-11 Ocak 1768]

86 İst.Ahkam, 15/148/374: [Fî] evâsıt-ı Ca sene 1219 [18-27 Ağustos 1804]; Atîk Şikayet, 122/251/2: Fî evâsıt-ı Safer 1141 [5-14 Eylül 1729]

87 İst.Ahkam, 17/11/23: Fî evâil-i Z sene [1]224 [7-16 Ocak 1810]

88 İst.Ahkam, 21/91/209: Fî evâil-i B sene [1]251 [23 Ekim-1 Kasım 1835]. Tecdîden emr-i âli yazılmıştır: Fî evâhir-i Za sene [1]255 [26 Ocak 4 Şubat 1840]; İst.Ahkam, 21/189/413: Fî evâhir-i Za sene 1255 [26 Ocak-4 Şubat 1840]. Muahharan emr-i şerîf yazılmışdur: Fî evâhir-i M sene [1]256 [25 Mart-3 Nisan 1840]

89 İst.Ahkam, 1/26/114: Fî evâsıt-ı B sene 1155 [11-20 Eylül 1742]; İst.Ahkam, 21/200/435: Fî evâil-i Receb(?) sene [12]56 [29 Ağustos-7 Eylül 1840]

90 İst.Ahkam, 15/60/153: Fî evâhir-i Ra sene [1]218 [11-20 Temmuz 1803]

91 İst.Ahkam, 21/58/143: Fî evâil-i Ş sene [1]250 [3-12 Aralık 1834]

92 Hançer, a.g.e. s.154.

93 Atîk Şikayet, 120/521/1: Fî evâil-i Za sene 1141 [29 Mayıs-7 Haziran 1729]; Atîk Şikayet, 120/573/2: Fî evâsıt-i Za sene [1]141 [8-17 Haziran 1729]

94 Atîk Şikayet, 126/500/1: Fî evâhir-i M sene 1143 [6-15 Ağustos 1730]

95 Atîk Şikayet, 158/108/395: Fî evâhir-i Za sene [1]150 [12-21 Mart 1738]

96 Atîk Şikayet, 19/5/19: [Fî] evâil-i R sene [1]106 [19-28 K_sım 1694]

97 Atîk Şikayet, 106/551/1: Fî evâhir-i B sene [1]138 [25 Mart-3 Nisan 1726].

98 İst.Ahkam, 21/58/142: Fî evâhir-i B sene [1]250 [23 Kasım-2 Aralık 1834]; İst.Ahkam, 21/165/373: Fî evâsıt-ı Z sene [12]54 [25 Şubat-6 Mart 1839].

99 İst.Ahkam, 2/234/788, Fî evâhir-i B sene 1160 [29 Temmuz -7 Ağustos 1747]; Atîk Şikayet, 118/125/2: Fî evâil-i S sene 1141 [6-15 Eylül 1728].

100 Atîk Şikayet, 33/174/765: Fî evâil-i Z sene [1]112 [9-18 Mayıs 1701].

101 Atîk Şikayet, 58/645/3: Fî evâil-i B sene 1125 [24 Temmuz-2 Ağustos 1713].

102 İst.Ahkam, 2/241/806: Fî evâsıt-ı Ş sene 1160 [18-27 Ağustos 1747]

103 Atîk Şikayet, 79/149/1: Fî evâil-i Ra sene 1131 [22-31 Ocak 1719]

104 İbrahimhanzade bahçesi ile Öküz limanı iskelesi Kuzguncuk'a bitişiktir. İncicyan, a.g.e. s. 133.

105 İncicyan, a.g.e. s. 136-7. Bu matbaada basılan kitaplar için bkz. Kemal Beydilli "Üsküdar matbaası ve burada basılan eserler listesi (1802-1824) ", II. Üsküdar Sempozyumu, I, 52-62.

106 İst.Ahkam, 9/195/719: [Fî] evâhir-i L sene 1191 [22-30 Kasım 1777]

107 Bu konuda bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Üsküdar Celvetî Tekkeleri", Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt 1, İst. 2004, s.188-189; Mustafa Tatçı, Celvetî şeyhi Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi ve Tarikatnâmesi, Azîz Mahmud Hüdâyî, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005, Cilt 2, İst.2006, s.127.

108 Vahdettin Engin, "İstanbul'un Anadolu Yakasında İlk Tramvay Hattı: Üsküdar-Kısıklı", II.Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler, Cilt 1, İst. 2005, s. 121-126.

109 İsmail Hakkı Kurtuluş, "Dünden Bugüne Bağlarbaşı, Altunizade ve Kısıklı'daki Kültür Mirasımız", Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt 1, İst. 2004, s.382; aynı yazar, "Dünden Bugüne Bağlarbaşı, Altunizade ve Kısıklı'daki Kültür Mirasımız II", II.Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler, Cilt 1, İst. 2005, s. 354-368.

110 Gebze nahiyesine tabi tımar köylerden şahsın tasarrufunda bulunan Küçük Merdivenköy (Karamanlu) ile Viran köyünün Bulgurlu köyü arazisinden olduğu iddiasıyla vakıf mütevellisinin müdahalesinin önlenmesine dair Üsküdar mollasına gönderilen hükümde Bulgurlu'nun 1026/1617 yılında Aziz Mahmud Hüdayî'ye temlik edildiğini öğreniyoruz: İst.Ahkam, 14/130/324: Fî evâil-i Z sene [1]216 [4-13 Nisan 1802].

111 İst.Ahkam, 3/282/1043: Fî evâsıt-ı C sene [1]167 [5-14 Nisan 1754]; İst.Ahkam, 12/228/665: Fî evâsıt-ı N sene 1209 [1-10 Nisan 1795].

112 Zekai Mete, Üsküdar Tarihinden bir kesit: Bulgurlu köyünün Aziz Mahmud Hüdayi'ye temliki, Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt 1, İst. 2004, s.68-78; Bulgurlu'nun Anadolu Hisarı

mustahfızlarının tımarı olduğu XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyılın başlarına kadar geçen süreyi ele alan bir inceleme: Ahmet Güneş, Üsküdar Havalisindeki Köylerin Sosyal ve Ekonomik Ahvaline Dair Bir Örnek (16. Yüzyıl Başlarından 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Bulgurlu Karyesi", II.Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler, Cilt 1, İst. 2005, s.43-51.

113 Atîk Şikayet, 11/121/2: Fî evâhir-i Ca sene [10]99 [24 Mart- 2 Nisan 1688].

114 İst.Ahkam,7/324/1009: Fî evâsit-i M sene 1180 [19-28 Haziran 1766]; İst.Ahkam, 9/18/79: Fî evâhir-i R sene 1190 [9-17 Haziran 1776]

115 Atîk Şikayet, 165/282/936: Fî evâhir-i R sene 1153 [16-25 Temmuz 1740]

116 Atîk Şikayet, 18/191/894: Fî evâil-i M sene [1]106 [22-31 Ağustos 1694]; Atîk Şikayet, 19/43/160: Fî evâil-i Za sene [1]106 [13 - 22 Haziran 1695]; Atîk Şikayet, 87/575/1: Fî evâil-i R sene 1133 [30 Ocak-8 Şubat 1721].

117 Atîk Şikayet, 110/100/1: Fî evâsıt-ı S sene 1139 [8-17 Ekim 1726]; Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Meral Şahin, Osmanlı Döneminde Azîz Mahmûd Hüdayî vakfı ve Faaliyetleri, Azîz Mahmud Hüdâyî, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005, Cilt 2, İst.2006, s.483; Cangüzel Güner Zülfikar, "Hüdayî vakfı'nın 17. yüzyıldaki Hizmetlerine Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı ile Bir Yaklaşım", Azîz Mahmud Hüdâyî, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005, Cilt 2, İst.2006, s.491.

118 İst.Ahkam, 14/19/39: Fî evâsıt-ı B sene [1]215 [28 Kasım-7 Aralık 1800]; Atîk Şikayet, 107/303/3: Fî evâhir-i Ra sene 1138 [27 Kasım-6 Aralık 1725].

119 İst.Ahkam,, 3/207/790: [Fî] evâil-i C sene 1166 [5-14 Nisan 1753]; İst.Ahkam, 3/365/1314: Fî evâhir-i C sene 1168 [4-12 Nisan 1755]: İst.Ahkam, 18/146/290: Fî evâil-i Ş sene [1]229 [19-28 Temmuz 1814].

120 Bu önemli köy bugün Kadıköy ilçesine bağlı olduğu için ele alınmamıştır.

121 İst.Ahkam, 13/173/645: Fî evâhir-i R sene [1]213 [2-10 Ekim 1798]; İst.Ahkam, 8/53/162: Fî evâil-i R sene [1]181[27 Ağustos-5 Eylül 1767]; İst.Ahkam, 13/17/44: Fî evâil-i Ş sene [1]210 [10-19 Şubat 1796].

122 İst.Ahkam, 3/160/601: Fî evâil-i B sene 1165 [15-24 Mayıs 1752].

123 İst.Ahkam, 16/177/382: Fî evâil-i Za sene [1]221 [10-19 Ocak 1807].

124 İst.Ahkam, 19/4/6: Fî 5 B sene [1]234 [30 Nisan 1819].

125 Atîk Şikayet, 58/290/4: Fî evâhir-i Z sene 1124 [19-27 Ocak 1713]; Atîk Şikayet, 58/406/2: Fî evâsıt-ı S sene 1125 [9-18 Mart 1713]; Atîk Şikayet, 58/446/3: Fî evâsıt-ı Ra sene 1125 [7-14 Nisan 1713]; Atîk Şikayet, 60/371/4: [Fî] evâsıt-ı C sene [1]124 [16-25 Temmuz 1712]

126 Atîk Şikayet, 73/191/3:Fî evâil-i Ca sene 1129 [13-22 Mayıs 1717].

127 İst.Ahkam, 18/146/290: Fî evâil-i Ş sene [1]229 [19-28 Temmuz 1814].

128 İst.Ahkam,3/110/422: Fî evâhir-i B sene 1164 [15-24 Haziran 1751].

129 Atîk Şikayet, 45/430/4:Fî evâsıt-ı Ca sene [1]118 [21-30 Ağustos 1706].

130 İst.Ahkam, 3/372/1333: Fî evâil-i B sene 1168 [13-22 Nisan 1755]; İst.Ahkam, 17/5/3: Fî evâil-i Ṣa'bân sene 1224 [11-20 Eylül 1809].

131 Atîk Şikayet, 73/368/1: Fî evâsıt-ı B sene 1129[21-30 Haziran 1717].

132 Atîk Şikayet, 110/120/2: Fî evâhir-i Ra sene 1139 [16-25 Kasım 1726].

133 Atîk Şikayet, 75/34/3: Fî evâsıt-ı Ra sene 1130 [12-21 Şubat 1718].

134 İst.Ahkam, 3/323/1190: Fî evâil-i S sene 1168 [17-26 Kasım 1754]

135 İst.Ahkam, 6/112/317: Fî evâil-i N sene 1175 [26 Mart-4 Nisan 1762].

136 İst.Ahkam, 10/130/479: Fî evâhir-i R sene [1]196 [5-13 Nisan 1782].

137 Atîk Şikayet, 107/311/2: [Fî] evâil-i R sene [1]138 [7-16 Aralık 1725].

138 Atîk Şikayet, 127/468/1:Fî evâhir-i R sene 1143 [3-11 Kasım 1730].

139 Davut Hut, "Üsküdar'da Tarihî Yer Adları", II.Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler, I, İst. 2005, s. 163.

[140] İst.Ahkam, 18/16/31: Fî evâil-i Ca sene [1]227 [13-22 Mayıs 1812].

[141] İst.Ahkam, 21/188/409: Fî evâsıt-ı L sene [12]55 [18-27 Aralık 1839].

[142] Esma İgüs Parmaksız, "Veliahd Yusuf İzzettin Efendi ve Üsküdar Veliahd Yusuf İzzettin Efendi Köşkü", II. Üsküdar Sempozyumu, II, 339-345.

[143] Bu konuda bkz. Mehmet Mazak, "1802 tarihli Üsküdar iskeleleri ve Üsküdar kayıkçılarının demografik yapısı", II. Üsküdar Sempozyumu, I, 63-68; Üsküdar'da deniz yolunun yanında, özellikle XIX. Yüzyılda karayolu da kullanılmıştır. Bkz. Bülent Arı, "Üsküdarın ulaşımı", II. Üsküdar Sempozyumu, I, 105-120.

[144] Kömürciyan-Andreasyan, a.g.e. s. 282-284.

[145] Yenimahalle'nin sahilinde yer alır. Bkz. Kömürciyan-Andreasyan, a.g.e. s.282-284.

[146] Öküz limanı, Üsküdarın Beşiktaş karşısındaki iskelesidir. Öküz sürülerinin Beşiktaş'tan Anadolu yakasına bu iskele aracılığıyla nakledildiği rivayet edilir. Sonradan buraya Paşa limanı ismi verilmiştir. Öküz limanı çeşmesi, camii, civardaki bahçeler ve kayık iskelesi Mustafa III.(1757-1774) zamanında Silâhtar Abdurrahman Ağa tarafından yaptırılmıştır. Öküzlimanı yalnız Türklerle meskûndur. İskelenin yanında, kârgir ve dörtköşe yeni bir buğday ambarı yapılmıştır. Bkz. Kömürciyan-Andreasyan, a.g.e. s.279; İncicyan, a.g.e. s. 133.

[147] İst.Ahkam, 8/381/1270: Fî evâil-i Ra sene [1]190 [20-29 Nisan 1776].

[148] İst.Ahkam, 9/359/1323 : Fî evâil-i Ca sene 1193 [17-26 Mayis 1779]

[149] İst.Ahkam, 11/178/551 : Fî evâil-i M sene 1201 [24 Ekim-2 Kasım 1786].

[150] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yazıcı, İA,XIII, 128; Deniz Demirarslan, "Mekan tasarımı açısından Mimar Sinan eserlerinin Üsküdar'ın gelişimindeki etkisi", II. Üsküdar Sempozyumu, II, 327-338.

[151] Atîk Şikayet, 3/56/185: Sene 1064 [1654]

[152] İst.Ahkam, 3/89/345: Fî evâil-i Ca sene1164 [28 Mart-6 Nisan 1751]

[153] İst.Ahkam, 7/81/258: Fî evâsıt-ı M sene 1178 [11-20 Temmuz 1764].

[154] Atîk Şikayet, 7/361/1122: Fî evâil-i R sene 1180 [6-15 Eylül 1766].

[155] Atîk Şikayet, 9/152/563: Fî evâhir-i C sene [1]191 [27 Temmuz-4 Ağustos 1777]

[156] Ertugrul, 2002, 43, 48-51.

[157] İst.Ahkam, 2/34/121: Fî evâhir-i B sene 1158 [19-28 Ağustos 1745]

[158] İst.Ahkam, 2/208/715: Fî evâil-i Ca sene 1160 [11-20 Mayıs 1747].

[159] İst.Ahkam, 16/248/539: Fî evâsıt-ı C sene [1]222 [16-25 Ağustos 1807]. Cülûs-ı hümâyûn vuk_'ına binâen tecdîd olınup başka kayd olınmışdur. Fî evâil-i M sene [1]225 [6-15 Şubat 1810]; Atîk Şikayet, 17/17/42 : Fî evâsıt-ı M sene [1]225 [16-25 Şubat 1810].

[160] Su yolcu 1, s.149, 168, İst.Su Külliyatı.

[161] Su yolcu 1, s.156, İst.Su Külliyatı.

[162] Su yolcu 1, s.29,148, İst.Su Külliyatı.

[163] Su yolcu 1, s.147; 2, s.180, 188, İst.Su Külliyatı.

[164] Su yolcu 1, s.78, 146, İst.Su Külliyatı.

XVI. – XIX. Yüzyıllarda Merdivenköy'de Sosyal ve İktisadî Hayat

YRD. DOÇ. DR. M. HANEFİ BOSTAN
Marmara Üniversitesi

Merdivenköy, bugün Kadıköy ilçesinin mahallelerinden biri olup, XVI.–XIX. yüzyıllarda köy statüsünde bir iskân birimiydi. Merdivenköy ve yakın çevresinde yerleşmenin ne zaman gerçekleştiği bilinmemekle beraber Milattan Önceki devirlerde bölgede Trak kabilelerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bizans hâkimiyeti döneminde Merdivenköy'de bir Kadınlar Manastırı ve Bizans imparatorlarına ait av köşkü olarak kullanılan bir Saray bulunmaktaydı.[1]

Türklerin Anadolu Selçukluları zamanında Üsküdar'a kadar geldikleri hatta 1078'de Üsküdar'da çadırlarını kurdukları ve Üsküdar'a kadar olan bölgelerde rahatlıkla dolaştıkları bilinmektedir.[2] 29 Haziran 1329'da Pelekanon (Gebze-Darıca) denilen yerde Osmanlı kuvvetleri, III. Andronikos'un kumandasındaki Bizans kuvvetlerini yenmesi üzerine, ilk barış görüşmelerinin Merdivenköy'de bulunan av köşkünde yapıldığı ve bu köşkü Osmanlı Sultanı Orhan Bey'in sulh şartı olarak aldığı ve burayı ahilere verdiği anlaşılmaktadır.[3] Bu ahi tekkesi Şeyh Edebali'nin kardeşi olan Ahi Şemseddin'in oğlu Ahi Hasan tarafından kurulduğu ve bunun bugünkü Merdivenköyü Tekkesi (Şahkulu Bektaşî Tekkesi)'nin bulunduğu yerde olduğu ifade edilmektedir.[4] Bölgedeki tekkelerin şeyhlerine Bizans'ı gözetlemek görevi verildiği için kendilerine Gözcü Baba denilmekteydi.[5] Yıldırım Bayezid'in Anadolu Hisarı'nı inşa ettirmesi ile birlikte "*Göztepe ve çevresinin*" gelirinin buraya vakfedildiği ileri sürülmektedir.[6]

1351–1402 yıllarında Üsküdar ve çevresi Osmanlı Türklerinin elinde bulunmaktaydı. Ancak 1402 Ankara bozgunundan sonra bu yerlerin tekrar Bizans'ın eline geçtiği ve buralarda ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan Türklerin katledildiği belirtilmektedir. Bektaşî inançlarına göre şehit edilenlerin 40 eren olduğu ve bunların Şahkulu Baba, Yörük Baba, Sancaktar Baba, Balcı Baba,

Osmanlı ekonomik hayatında önemli bir yeri olan köylüler

Mansur Baba, Semerci Baba, Gözcü Baba, Mâh Baba, Gül Baba, Garipçe Baba, Buhur Baba, Eren Baba, Kartal Baba gibi lakaplar taşıdıkları anlaşılmaktadır. Gözcü Baba bugünkü Gözcübaba tepesine, Şahkulu Tekkesi civarında şehit olan Mâh Baba bu tekkeye, Eren ve Kartal Babalar da şehit oldukları yerlere gömüldükleri ifade edilmektedir.[7]

1420'de Çelebi Mehmed zamanında İstanbul'un Anadolu yakası tekrar Türklerin eline geçti ve 1424'te Bizans'la yapılan anlaşma gereği Karadeniz sahilindeki bütün yerler, Üsküdar ve çevresi (Merdivenköy dâhil) Osmanlılara terk edildi.[8] Merdivenköy'deki eski Ahi tekkesi yeniden ihya edilerek faaliyete geçirildi. Bu tekke zamanla Bektaşî tekkesine dönüştü. Bektaşîliğin yasaklandığı 1826 yılında tekke kapatıldı ve tekkenin şeyhi Mehmed Baba, Tire'ye sürgün edildi. Sultan Abdülmecit devrinde (1839–1861) tekkenin faaliyetine izin verilerek Halil Revnakî Baba'nın ayinlere başladığı anlaşılmaktadır.[9]

Merdivenköy Bektaşi Tekkesi, bugün Gözcü Baba, Gadni Dede, Mâh Baba, Mehmed Ali Baba, Mansur Baba, Şahkulu ve Şahkulu Sultan Tekkesi adlarıyla da anılmaktadır. En yaygın ismi Şahkulu Sultan Tekkesi'dir. Tekke bu ismi İstanbul'un fethine katılan Şahkulu Baba'dan aldığı belirtilmektedir.[10]

İstanbul'un fethinden önce Merdivenköy'de Şahkulu tekkesinin dışında yerleşim birimi olup olmadığı tespit edilememiştir. Fetihten sonra Merdivenköy ve çevresinin şenlendirildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'ne* ait 919–920/1513–1514 tarihli üç ayrı sicil kaydından Nerdu-

Şahkulu Bektaşi Tekkesi'nin günümüzdeki hali

banlu ve Karamanlu adlı iki ayrı köy yerleşim biriminin varlığı tespit edilmektedir[11]. 937/1530 tarihli tahrir kayıtlarında da *"karye-i Nerdubanlu"* ve *"karye-i Nerdubanlu-ı Küçük"* adıyla iki ayrı köy iskân biriminin kaydı bulunmaktadır.[12] "Nerdubanlu-ı Küçük" adlı köyün diğer bir adının *"Karamanlu"* olduğu görülmektedir.[13] Arşiv kayıtlarında Nerdubanlu köyünü, *"Nerdubanlu-ı Küçük nâm-ı diğer Karamanlu"* köyünden ayırt etmek için *"Nerdubanlu-ı Büzürg"* yani Büyük Nerdubanlu köyü ifadesi kullanılmıştır.[14]

I- İdarî Yapı ve Köy Sınırları

Nerdubanlu ve Karamanlu köyleri idarî-askerî yönden XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kocaeli sancağı kazalarından olan Gekbuze (Gebze) kazasına (nahiyesine) tabi yerleşim yerleri olduğu tahrir kayıtlarında belirtilmektedir.[15] İdarî-kazaî yönden de Üsküdar kadılığına bağlı oldukları anlaşılmaktadır.[16] Nitekim *Şer'iyye Sicili* kayıtlarında Nerdubanlu ve Karamanlu adlı köy iskân birimleri Üsküdar naibine tayin olunan köyler içerisinde değerlendirilmektedir.[17] Yine bu köylerin, *"Üsküdar muzâfâtından"* ve *"mahrûsa-i Üsküdar'a tâbi'"* gibi ibarelerden Üsküdar'a bağlı yerler oldukları anlaşılmaktadır.[18]

Bu idarî statünün XVIII. yüzyılda da devam ettiği ahkâm kayıtlarından ortaya çıkmaktadır.[19] 1811 tarihli arşiv belgelerinde Nerdubanlu ve Karamanlu köyle-

rinin Gebze kazasına tabi oldukları kaydedilmektedir.[20] 1260–1261/1844–1845 temettuat kayıtlarına göre de Nerdubanlu köyü Kartal kazasına bağlı bulunmaktaydı.[21] 1877 tarihli Devlet Salnâmesi' nde Kartal'ın bir kaza merkezi olarak Üsküdar mutasarrıflığına bağlı olduğunun belirtilmesi, Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinin kazaî işler dışında da Üsküdar'a bağlandığını göstermektedir.[22] 1930 yılında nahiye teşkilatının kurulması ile birlikte Merdivenköy, Göztepe ile birleştirilerek ve Göztepe adıyla Kadıköy ilçesinin Kızıltoprak bucağına bir muhtarlık olarak bağlanmıştır. 1971'de Göztepe'den ayrılarak müstakil muhtarlık haline getirilmiştir.[23]

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kadıköy çevresinde ve Kadıköy ile sınırı olan Nerdubanlu ve Karamanlu köyleri dışında köy iskân birimi kaydına arşiv kayıtlarında rastlanmamaktadır. Bu nedenle Nerdubanlu ile Karamanlu köylerinin sınırlarını tam olarak belirlemek mümkün görülmemektedir. Ancak XIX. yüzyılda Göztepe semtinin Küçük ve Büyük Çamlıca eteklerinden Marmara kıyısına kadar uzandığı[24] düşünüldüğünde, Büyük ve Küçük Nerdubanlu köylerinin çevrelediği alanın genişliği konusunda kısmen bir fikir vermektedir. XIX. yüzyılın ikinci döneminden önce Göztepe diye bir semt olmadığına göre, Göztepe semtinin çevrelediği alanda Nerdubanlu köylerinin yer aldığını düşünmek yanlış olmasa gerekir. Nitekim Merdivenköy'ün XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar batıda Kadıköy, kuzeyde Kısıklı ve doğuda da Erenköy'e uzanan geniş bir alan içinde tek yerleşme olarak varlığını koruduğu belirtilmektedir.[25]

Küçük Nerdubanlu yani Karamanlu köyünün Bulgurlu'nun hemen güneyinde yer aldığı ve bu köyle sınır olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bir sicil kaydında Bulgurlu köyü sipahi kethüdası bu köyde bulunan bir yeri resm-i tapuya verdiğini ve bu yerin bir tarafının *Karamanlu Yolu*'na sınır olduğu belirtilmektedir.[26] Bugün İçerenköy Mahallesi'nde (Carrefour'un arkasında) *Karaman Çiftliği* adıyla anılan bir yerin olması, Üsküdar ilçesinin mahallelerinden olan Örnek Mahallesi ile Fetih Mahallesi'nde ve Kadıköy ilçesine tabi İçerenköy, Yeni Sahra ve Küçükbakkalköy mahallelerinde Karamançiftlik Yolu adıyla anılan yolların bulunması bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Yine bir sicil kaydında Üsküdar sınırında Cüzamlılar semtine (Karacaahmet Mezarlığı yakınında) ve buradan da Karamanlu'ya ulaşan bir yol bulunduğu belirtilmektedir ki,[27] bu da Karacaahmet Mezarlığı ile Karamanlu köyü arasındaki yol boyunca Nerdubanlu köyünden başka bir köy iskân biriminin olmadığını göstermektedir.[28] Muhtemelen Nerdubanlu-ı Küçük, Karamanlu Çiftliği'nin karşısında bulunmaktaydı ki, bugün bu yer Yeni Sahra ve çevresini oluşturan bölgedir. Büyük Nerdubanlu köyünün de bugünkü Merdivenköy Mahallesi'nin çevrelediği alan ile bu alanın yakınında yer alan mahallelerden oluştuğu düşünülmektedir. Nitekim 31.10.1983'te kurulan Sahra-ı Cedid Mahallesi'nin % 10'u Merdivenköy Mahallesi'nden ayrılan coğrafî alandan oluştuğu görülmektedir.[29] Mihrimah Sultan İmareti'nin vakıf köylerinden olan Büyük Nerdubanlu köyünde, Mihrimah Sultan tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan bir cami bulunmaktadır.[30] Ayrıca Şahkulu (Gadni Dede) Tekkesi Nerdubanlu köyünde yer almaktadır.[31] Bu bil-

giler Büyük Nerdubanlu köyünün bugünkü Merdivenköy Mahallesi'nin yer aldığı alan ile ve bu alana sınır olan mahallerin çevrelediği bölgede bulunduğu kesinleşmektedir.

II- Sosyal ve İktisaî Hayat

A- Nüfus

Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde yaşayan halkın nüfusu konusunda bilgi veren ilk arşiv kayıtları 929/1523 tarihlidir. Bu tarihte Nerdubanlu köyünde 15, Karamanlu köyünde de 6 hane yaşamaktadır ki bunların tamamı Müslüman'dır.[32]

1530 tarihli sayımda Nerdubanlu köyünde 28 hane, 11 mücerred (yetişkin bekâr erkek) ve 4 muaf hanenin iskân ettiği görülmektedir. Karamanlu köyündeki nüfus 16 hane ve 2 mücerredden oluşmaktaydı.[33] 1523 yılında Nerdubanlu'daki tahmini nüfus yaklaşık 75 kişiden, Karamanlu'da da 30 kişiden meydana gelirken; 1530 yılında Nerdubanlu'da tahmini nüfusun yaklaşık 170, Karamanlu'da da 80 kişiye çıktığı ortaya çıkmaktadır.[34] 7-8 yıl gibi kısa bir sürede Nerdubanlu'da nüfus %130 dolayında, Karamanlu'da da %173 oranında artması bölgedeki Türk yerleşmesinin devam ettiğini göstermektedir. Küçük Nerdubanlu köyünün diğer bir adının Karamanlu olması bölgeye Karamanlılar'ın yerleştirildiğini düşündürmektedir. Nitekim 1591 ve 1624 tarihli tahrir kayıtlarında "*Karamanî*" diye tavsif edilen iki ayrı hanenin varlığı söz konusudur.[35] 1000/1592 tarihli iki ayrı sicil kaydında Karaman eyaletinden bazı kişilerin Nerdubanlu'ya gelip gittiği ve bu köy yakınında büyük bir çiftliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.[36] Yine 1179/1765 tarihli bir başka sicil kaydında Üsküdar'a tabi Kadıköy sakinlerinden bir kısmının Karaman ahalisinden olup, buraya yerleştikleri ve bir kısmının da tarım (ekim) yapılan dönemlerde Kadıköy'e geldikleri, sonradan gelenlerin eski Karamanlılar'ı rahatsız ettikleri ve çevrede huzursuzluk çıkarmalarından dolayı vilayetleri olan Karaman'a gönderilmelerinin emredildiği görülmektedir.[37]

1561 tarihli tahrir verilerine göre, Büyük Nerdubanlu adlı köy iskân biriminde 42 hane, 24 mücerred ve 5 muaf haneden oluşan tahmini 260 kişilik nüfus ikamet ederken, Küçük Nerdubanlu (Karamanlu) köyünde de 13 hane, 4 mücerred ve 2 muaf hane olmak üzere yaklaşık 80 kişiden meydana gelen bir nüfusun iskân ettiği tespit edilmektedir.[38] 30 yıllık süre zarfında Nerdubanlu köyünün nüfusu %51 nispetinde çoğalırken, Karamanlu köyünün nüfusunun aynı sürede %3,5 oranında azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinin nüfusu konusunda bilgi veren 1591 tarihli 630 numaralı *Tahrir Defteri* müsvedde olduğundan, içerdiği bilgilerin ne kadar sıhhatli olduğu hususunda şüphe olmakla beraber, o döneme ait başka def-

Osmanlı çiftçisi 1720'deki geçit törenlerinde *(Surnâme-i Vehbî)*

19. yüzyıla ait bir Boğaziçi haritasında Üsküdar (*Üsküdar Hatırası*, s. 55)

Şahkulu Baba Türbesi

ter bulunmamasından dolayı burada yer alan bilgiler de değerlendirilmeye esas alınmış bulunmaktadır. 1591 tarihli tahrir verilerine göre Nerdubanlu köyünde 23 hane, 18 mücerred ve 2 muaf haneden meydana gelen tahmini 143 kişiden oluşan bir nüfus iskân ederken, Karamanlu köyünde ise 12 hane ve 7 mücerredden teşekkül eden yaklaşık 67 kişilik bir nüfus ikamet etmekteydi.[39] 30 yıllık sürede nüfusun çoğalması gerekirken Nerdubanlu'da yaklaşık %45, Karamanlu'da da %15 dolayında azaldığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılda Üsküdar çevresindeki iskân birimlerinin nüfusu ile ilgili bilgi veren iki *Tahrir Defteri* bulunmaktadır ki, bunların ikisi de aynı tarihlidir.[40] Ancak

TABLO: I
XVI. - XIX. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Nüfus

Yerleşim Adları	1523 (ÜSS. 3)				1530 (TD. 438)				1561 (TD. 436, KK. 579)				1591 (TD. 630)				1624 (TD. 733, KK. 49)				1844-1845 (Temettuat Defterleri)			
	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus
Nerdubanlu	15	-	-	75	28	11	4	171	42	24	5	259	23	18	2	143	-	-	-	-	69	-	7	380
Karamanlu n.d. Nerdubanlu-i Küçük	6	-	-	30	16	2	-	82	13	4	2	79	1/2	7	-	67	8	7	-	47	15*	-	-	75
TOPLAM	21	-	-	105	44	13	4	253	55	28	7	338	35	25	2	210	8	7	-	47	84	-	7	455

* 1754 ve 1811 tarihli kayıtlar

bu iki defterde de Büyük Nerdubanlu köyü ile ilgili bilgilere muhtemelen vakıf köyü olması dolayısıyla yer verilmemektedir. 1624 tarihli olan bu tahrir verilerine göre Küçük Nerdubanlu (Karamanlu) köyünde 8 hane ve 7 mücerredden oluşan yaklaşık 50 kişilik bir nüfus iskân etmekteydi.[41]

XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yalnız Karamanlu ve Nerdubanlu'da değil aynı zamanda bu köylere bitişik olan Bulgurlu ve bu köylerin kazaî yönden tabi oldukları Üsküdar ile ve idarî-askerî yönden bağlı bulundukları Kocaeli Sancağı'nın genelinde de nüfusun gittikçe azaldığı anlaşılmaktadır.[42] Sancağın genelinde nüfusun azalmasına neden olarak bölgenin morfolojik yapısından dolayı ziraatın oldukça güç olması, Arnavut, Rum ve Bulgarlardan oluşan gayr-i Müslim unsurların Kuzeybatı Anadolu'ya geçmeleri, bazı zenginlerin kendi çiftliklerini kurmak amacıyla başka yerlerden getirdikleri hizmetkârları aracılığı köylüleri korkutarak topraklarını terk etmeye zorlamaları ile kendi arazilerini genişletmeleri ve hariçten gelenlerin buralara yerleşmeleri gösterilmektedir. Ayrıca Yörük taifesinin köylülerin bağ ve bahçelerini bozmaları, yine bunların dışarıdan getirdikleri koyunlara köylülerin ekinlerini ve çayırlarını yaydırmaları ve en önemlisi sahib-i arzın mahlûl tarla ve çayırları köy halkı yerine hariçten gelenlere vermesi ve hariçten gelenlerin bu uygulamalar sonucunda çiftliklerini kurarak başka yerlerden hayvan getirmeleri sebebiyle yerleşik halkın bölgeden göç ettiği ve dolayısıyla bölge nüfusunun tedricen azaldığı anlaşılmaktadır.[43]

18 Safer 973 / 13 Eylül 1565 tarihli bir kayıtta, daha önceleri Rumeli'den Anadolu'ya kâfir levendin geçmemesi ve halkın bunları hizmetçi olarak istihdam etmemesi emredildiği halde, bu emre uyulmadığına dair haberler alındığı belirtilmekte[44] ve bu levendlerin Rumeli yakasına sürülmesi ve halkın da kâfir levend istihdam etmesi durumunda cezalandırılacağı bildirilmektedir.[45]

XVIII. yüzyılda Karamanlu köyünün nüfusunun 15 haneden yaklaşık 75 kişiden meydana geldiği belirlenmektedir.[46] XIX. yüzyılın başında da bu köyün nüfusunun değişmediği görülmektedir.[47] XIX. yüzyılda Nerdubanlu köyünün nüfusuna gelince, bu yerleşim biriminin nüfusu ile ilgili bilgiler Kartal kazası *Temettuat Defterleri*'nde yer almaktadır. 1844–1845 tarihli temettuat kayıtlarına göre Nerdubanlu köyünün nüfusu 69 hane ve 7 muaf hane olmak üzere tahmini olarak 380 kişiden oluşmaktaydı. Kartal'a bağlı 18 yerleşim yeri içinde Nerdubanlu köyü, nüfus yoğunluğu bakımından Büyükada, Yakacık ve Ören köylerinden sonra dördüncü sırada yer almaktaydı. Bu tarihte nüfusun 3 hanesinin gayr-i Müslim olduğu belirtilmektedir.[48] Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinin nüfusu içinde daha önceki kayıtlarda gayr-i Müslim nüfus yer almamaktaydı.

Büyük Nerdubanlu (Merdivenköy), 1913'te 196 hane, takriben 629 kişiden meydana gelen bir nüfusa sahip bulunmaktaydı. 1990 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Merdivenköy Mahallesi'nde yaklaşık 12000 hanede toplam 61413 kişi ikamet etmekteydi.[49] 2000 yılı Nüfus Sayımı'nda nüfusun 42000 kişiye düştüğü anlaşılmaktadır.[50]

B- Muaf Zümreler, Görevliler, Meslek Grupları ve Ünvan Sahipleri

Tahrirlerde yer alan verilere göre 1530 yılında Nerdubanlu köyünde 2 doğancı, 1 muhassıl ve 1 kişi de neden dolayı muaf olduğu belirtilmeden kaydedilen toplam 4 nefer muaf bulunmaktaydı.[51] Bu köyde 1591'de iki imamın olduğu görülmektedir. Yine aynı tarihli kayıtlarda bir kişinin kölelikten azad edildiğinden dolayı mu'tak olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Köye gelip hariçten toprak ekenlerin içinde hacı, paşa, sipahizâde, solak ve yeniçeri gibi zümrelerin olması dikkat çekmektedir.[52]

Karamanlu köyüne gelince, 1561 tarihli tahrir kayıtlarında 2 imam, 2 mu'takın yanı sıra 1 nefer de fakihoğlu diye anılan kişiye rastlanmaktadır. Ayrıca dışarıdan gelip köyde tarım yapanların içinde birer nefer fırıncı ve silahdarla birlikte fakir diye anılan bir neferin olduğu görülmektedir.[53] 1591 tarihinde 1 hane gülcü ile Karaman vilayetinden gelip bu köye yerleşen ve *"Karamanî"* diye vasıflandırılan 2 hane bulunmaktaydı. Ayrıca sofu diye anılan bir hanenin yanında, *"Şahkulu"* adını taşıyan 1 hane daha göze çarpmaktadır. 1624 tarihli kayıtlarda 1591'de görülen gülcü, *"Karamanî"* ve *"Şahkulu"* ile ilgili bilgiler aynen tekrarlanmaktadır. 1591 yılı bilgilerinden farklı olarak, 1624'te hariçten gelip toprak ekenler içinde 1 nefer kasapzadenin kaydına rastlanmaktadır.[54]

XIX. yüzyılda Nerdubanlu köyünde yaşayan halkın meslek grupları daha belirgin hale gelmektedir. Bu tarihte çiftçilik ve bağcılıkla uğraşanların toplam nüfus içindeki oranı % 30'un üzerindedir. Mesleği olmayanlar da nüfusun yaklaşık % 24'ünü oluşturmaktaydı. İşsizlerle birlikte bunların oranı yaklaşık % 28'e çıkmaktadır. İşçi olarak vasıflandırılanlar amelelik ve hizmetkârlık yapmaktaydı. 2 nefer tüccarın arpacılık, 1 nefer katırcının taşımacılık yaptığı, 1 neferin de mezarcı olduğu görülmektedir. Resmi görevliler içinde 1 imam ve 1 mollanın kaydına rastlanmaktadır. İşsizler içerisinde iş göremeyecek durumda olan 1 nefer amelmande, 1 nefer özürlü bulunmaktaydı. İşsizler ve mesleği belirtilmeyenlerle birlikte işi ve görevi belirtilenlerin sayısı 57 haneye ulaşmaktadır. 1844 temettuat verilerine göre Nerdubanlu köyünde toplam 76 hane olduğuna göre işi ve mesleği belirtilmeyenlerin dışında 19 hane kalmaktadır ki, bunlar Tablo: II' de "diğer" grup içinde değerlendirilmiştir. "Diğer" diye kaydedilenlerin başka yerde oturup Nerdubanlu köyünde bağı, bahçesi, arsa veya dükkânı olan kişilerden oluşmaktaydı.[55]

XVI. – XIX. yüzyıllarda meslek grupları ve içtimai zümrelerle ilgili veriler elbette bu kadar değildir. Nitekim Şahkulu Tekkesi'nde görev yapan şeyh ve dervişlerle ilgili tahrir ve temettuat kayıtlarında hiçbir bilgi verilmemesi bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Bu eksikliği sicil kayıtlarıyla kısmen gidermek mümkündür.

971/1563 tarihli bir sicil kaydında *"Şahkulu Baba"* tekkesinde *"Şeyh"* olarak görev yapan kişinin Nerdubanlu köyünden Haydar b. Musa olduğu belirtilmektedir. Aynı kayıtta Üsküdar'da Çavuş Mahallesi'nden Selim b. Hamza üzerine Be-

TABLO: II

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Muaf Zümreler, Görevliler ve Unvan Sahipleri

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Doğancı	İmam	Muhassıl	Muaf Toplamı	Fakihoğlu	Fakir	Fırıncı	Gülcü	Hacı	Karamanî	Kasapzade	Mu'tak	Paşa	Silahdar	Sipahizâde	Sofu	Solak	Şahkulu	Yeniçeri
Nerdubanlu	1530 (TD. 438)	2	-	1	4**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1591 (TD. 630)	-	2	-	2	-	-	-	-	1*	-	-	1	1*	-	3*	-	2*	-	3*
Karamanlu nam-ı diğer Nerdubanlu-ı Küçük	1561 (TD. 436)	-	-	2	2	1	1*	1*	-	-	-	-	2	-	1*	-	-	-	-	-
	1591 (TD. 630)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	1	-	1	-
	1624 (TD. 733)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	1*	-	-	-	-	-	-	1	-
	1624 (KK. 49)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-

* Hariçten eken reaya.
** Tahrire 1 kişi muaf kaydedilmiştir.

şir Halife'nin Tekke'ye vermesi için bu şahsın üzerine sekiz kile buğday yazdırdığı ve onun da bunu kabul ettiğini mahkeme huzurunda ikrar etmiştir.[56]

926/1520 tarihli bir belgede Karamanlu köyünde *"Şeyh Vahid Mustafa Dede"* adında birinin ikamet ettiği belirtilmekte, ancak bu şeyhin Şahkulu Tekkesi'nde şeyh olup olmadığı hususunda bir bilgi verilmemekte ve hangi tekkenin şeyhi olduğu konusunda da bir açıklık getirilmemektedir.[57] Bununla birlikte, bu şahsın Şahkulu tekkesinin şeyhî olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Bezm-i Alem Valide Sultan bu dergâhta yaptığı dua sonucunda padişah hanımı olduğuna inandığından Tekkeyi bugünkü haline getirdiği belirtilmektedir.[58]

Bir arşiv kaydında Merdivenköy Tekkesi'nin şeyhi Postnişin Mehmed Ali b. Osman Nuri Baba olduğu ve 1256/1840 tarihinde doğduğu ve tekkede 18 dervişin olduğu kaydedilmektedir.[59] Tablo: III'te mesleksiz olarak kaydedilen 18 neferin bu dervişler grubu ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

1591 tarihli tahrirde kaydedilen 2 nefer imam ile 1844 tarihli temettuat kayıtlarında zikredilen 1 nefer resmî görevli imamın nerede görev yaptıkları hususunda bilgi verilmemektedir. Muhtemelen bunlar Nerdubanlu ve Karamanlu mescitlerinde görevlendirilmişlerdir.

941/1535 tarihli bir sicil de "*kasaba-i Üsküdar kurbinde karye-i Nerduban-*

*lu'"*dan Yusuf b. İsmail vefat etmeden önce, köy mescidinde imam olan şahsın iki günde bir, bir cüz okuması şartıyla mescide 2000 akça vakf ettiği kaydedilmektedir.[60] 971/1564 tarihli bir başka kayıtta da *"kaza-i Üsküdar'a tâbi Nerdubanlu"* köyünde bir mescit olduğu, aynı köyün sakinlerinden Hasan b. Abdullah'ın bu köyün mescidine konulan Kur'ân-ı Kerîm'in tamir ve termimi için; satın aldığı evi 90 akçaya kiraya vererek bu evin kira gelirini bu iş için vakfetmiştir.[61] XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan, bu köyde kendi adıyla anılan bir cami inşa ettirmiştir[62]. Bugün bu caminin sadece minaresinin orijinal olarak kaldığı ifade edilmektedir[63]. Caminin giriş kapısının yanında bulunan kitabede, 1973 yılında onarıldığı ve bazı bölümlerin ilave edildiği belirtilmektedir.

951/1544 bir sicil kaydında Karamanlu köyünde mescid bulunduğu ve mescidin imamının da Emir b. Hasan olduğu belirtilmektedir.[64]

TABLO: III

XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Meslek Grupları ve Muaf Zümreler

Köyün Hane Sayısı	Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler		İşçiler		Hizmet Veren Esnaf	Taşımacılık Esnafı	Tüccarlar	Resmi Görevliler		İşsizler ve Mesleği Belirtilmeyenler				
	Bağcı	Çiftçi	Amele	Hizmetkâr	Mezarcı	Mükâreci (Katırcı)	Şairci (Arpacı)	İmam	Molla	İane (Yardımla geçinen)	Alîl (Kör, Sakat)	Amelmande (iş göremeyen)	Meslekssiz	Diğer
76	10	13	6	1	1	1	2	1	1	1	1	1	18	19*
% 100	% 13.15	% 17.10	% 7.89	% 1.31	% 1.31	% 1.31	% 2.63	% 1.31	% 1.31	% 1.31	% 1.31	% 1.31	% 23.68	% 25

* *"Diğer"* diye kaydedilen hane sahipleri başka yerlerde oturup, Nerdubanlu'da bağı, bahçesi, arsa veya dükkânı olan kişilerdir.

C- İktisadî Hayat

1530 tarihli tahrir verilerinde yer alan bilgilere göre, Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinin vergi gelirleri zuema ve sipahilere ait bulunmaktaydı.[65] 1561 tarihli tahrirde Nerdubanlu köyünün vergi geliri Üsküdar'da 954/1547'de inşaatı tamamlanan Mihrimah Sultan Camii'nin İmareti için tahsis edildiği ve bu İmaretin vakıf gelirleri içinde yer aldığı kaydedilmektedir.[66]

Evâil-i Zilhicce 965/20 Eylül 1558 tarihinde tasdik edilen Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve İmareti Vakfiyesi'nde yer alan bilgilere göre, Nerdubanlu köyü Kanuni Sultan Süleyman tarafından, kızı Mihrimah Sultan'a *"temlik"* edilmiş (mülk olarak verilmiş), kızı da bu yeri kendi adıyla anılan Üsküdar'daki İmaretine vakfetmiştir. Vakfiyede bu köyün Gebze kazasında bulunduğu, hududunun da 7 Rebiü'l-evvel 955/16 Nisan 1548 tarihli ve ol vilayet kadısı Mevlâna Mehmed b. Ahmed imzasını havi hüccette yazılı olduğu ve mahallinde *"vâkıfeye"* nisbetle meşhur olduğundan beyana lüzum görülmemiştir.[67]

Evâhir-i Rebiü'l-evvel 955/6 Mayıs 1548 tarihli sicil kaydında Nerdubanlu köyünün Üsküdar'da bulunan Sultaniye İmareti'nin evkafından olduğu, vakfın mü-

tevellisi Ahmed Çelebi b. Mehmed'in vekili ve kaimmakamı Karagöz b.Mahmud'un bu köyü bir yıllığına 18 Şevval 954/30 Kasım 1547 tarihinde aynı köyden Ali b. Şaban'a 7500 akçaya mukata'aya verdiği belirtilmektedir. Evâhir-i Ramazan 956/19 Ekim 1549 tarihli bir başka belgede 18 Şevval 955/20 Kasım 1548 tarihinden itibaren bir yıllığına Nerdubanlu adlı vakıf köyünün 8000 akçaya İbrahim b. Hızır'a mukataa'ya verildiği kaydedilmektedir.[68] Evâsıt-ı Zilkade 1168 /19-28 Ağustos 1755 ve evâhir-i Receb 1173/15-20 Aralık 1759 tarihli iki ahkâm kaydında "*Nerdubanlu-ı Büzürg*" (Büyük Nerdubanlu) köyünün Üsküdar'da bulunan "*Sultan Camii Vakfı*" köylerinden olduğunun "*Defter-i Evkaf'da*" kayıtlı bulunduğuna dikkat çekilmektedir.[69]

Bu belgelerin verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere Nerdubanlu köyü 1547 yılında Üsküdar'daki İmaret'in vakıf köyü haline getirilmiştir.

Karamanlı köyünün vergi geliri 1561 tarihli tahrir kayıtlarında *"Hâs-ı şâhî"* yani padişah hassı olarak kaydedilmiştir.[70] 1624 tarihli tahrirlerde yer alan bilgiye göre, 1617'de Bulgurlu köyünün Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi'ye temlik edilmesi üzerine, Karamanlu haslıktan çıkarılarak Yenice Kalesi (Anadolu Hisarı) dizdarı Mustafa'ya timar olarak tahsis edilmiştir.[71]

Karamanlu köyünde 31 akça vergi geliri olan bir zeminin 1624 tarihli kayıtlara göre "*merhum Valide Sultan*"ın evkafına ait bulunuyordu.[72]

Bütün vakıf köyleri gibi Üsküdar İmareti Evkafı'na bağlı köylerin de avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf oldukları 18 Rebiü'l-ahir 973 / 11 Kasım 1565 tarihli mühimme kaydından anlaşılmaktadır.[73]

1- Ziraat Sahaları

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde yaşayan halk genelde çiftçilik, bağcılık ve hayvancılıkla geçimini temin etmekteydi.

Kocaeli Sancağı Kanunu'na göre; çift tasarruf edenlerden 33 akça, yarım (nısf) çiftlerden 17 akça, rub'dan (dörtte bir oranında çifti olandan) 8 akça vergi alınmaktaydı. 3 akça ile 12 akça arasında vergi alınabilecek toprağı olanlar ekinlü bennak olarak değerlendirilmekte ve bunlardan 12'şer akça alındığı belirilmektedir. Eğer reayanın hiç yeri yoksa ve evli ise bunlardan 9'ar akça resmi-i bennak alınır ve yeri olmayan mücerredden (yetişkin bekârdan) 6'şar akça resm-i mücerred vergisi alındığı kaydedilmektedir. Mücerred olup elinde yeri olandan hem mücerred resmi ve hem de tuttuğu yerin resmi alınmaktadır. *"Hariçten ekenler"* şeklinde kaydedilenler raiyyet değildir, onlar başka köylerin reayasıdır ki burada ziraat ederler.[74]

Kanunnamedeki bu bilgiler ışığında XVI. ve XVI. yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde ziraat sahalarını yaklaşık olarak tespit etmek mümkündür.

Nitekim *Tahrir Defterleri'nde* yer alan verilere göre; 1561 yılında Nerdubanlu köyünde bir çiften fazla toprağı işleyen reaya bulunmamaktaydı. 6 hane çift, 1 hane de yarım çiftlikten biraz fazla toprak ekiyordu. Ekinlü bennakların sayısı ise 10 haneyi geçmiyordu. 24 hanenin işleyecek toprağı yoktu. Ancak başka köylerden gelip Nerdubanlu'da toprak işleyen, yani *"hariçten ekenler"* diye kayde-

Günümüzde Merdivenköy

dilen reayanın elinde 3 adet çiften büyük yer bulunmaktaydı.

30 yıl sonra yapılan (1591 yılı) sayımda Nerdubanlu'daki halkın işlediği toprağın giderek küçüldüğü görülmektedir.[75] Nitekim artık çift kaydına rastlanmamakta, yarım çiften biraz daha fazla toprağı olan 2 hanenin kaydı bulunmaktadır. Tablo: IV' deki veriler incelendiğinde toprağın giderek bölündüğü ortaya çıkmaktadır. Bu tarihte hariçten ekenlerin işledikleri toprak miktarı bir önceki tahrire oranla değişmemiştir.

Karamanlu köyüne gelince; bu köyde 1561 yılı tahrir kayıtlarına göre, 2 hanenin çift, 1 hanenin çiften büyük, 6 hanenin de ekinlü bennak olduğu tespit edilmektedir. Karamanlu'da hariçten gelip toprak ekenlerin elinde 2 çift, 4 adet rub' ile nim çift arasında, 3 adet rub' ve 3 adet de rub'dan az toprak bulunmaktaydı.

Karamanlu köyünde 30 ve 60 yıl sonra yapılan sayımlarda bu köyde ikamet eden halkın elindeki toprağın giderek küçüldüğü, hariçten gelip ekenlerin elindeki toprağın giderek büyüdüğü müşahede edilmektedir. Nitekim hariçten ekenlerin elinde 1561'de çiften büyük toprak yok iken 1591 sayımlarında 1 adet, 1624 yılı sayımlarında da 2 adet çiften büyük toprak olduğu görülmektedir.[76]

XVI. yüzyılda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde ziraata tahsis edilen toprak miktarını kabataslak olarak tespit etmek mümkündür. Bu köylerde oturan halk ile dışarıdan yani başka yerleşim yerlerinden gelip bu köylerin sınırları içinde ziraatla uğraşan halkın elinde, bir çifti 100 dönüm, bir ekünlü bennakı da 40 dönüm olarak ele aldığımızda 1561 ve 1591 yıllarında Nerdubanlu köyünde yaklaşık 2250 dönüm, Karamanlu köyünde de yaklaşık 1100 dönüm toprağın zira-

Tablo: IV
XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Ziraat Sahalarına İlişkin Veriler

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Dahili												Harici						
		Çiftten Büyük	Çift (33)	[illegible] Arasında	Nim Çift (17)	Nim Çift Arasında	Rub' (8)	Rub'dan az	Ekinlü	Bennak	Mücerred	Hane	Muaf	Çiftten Büyük	Çift (33)	[illegible] Arasında	Nim Çift (17)	Nim Çift Arasında	Rub' (8)	Rub'dan az
Nerdubanlu	1561 (KK.579)	-	[6]	[1]	-	-	-	-	10	24	24	-	[5]	3	-	5	-	5	3	6
	1591 (TD.630)	-	-	2	-	8	4	6	3	7	10	1	2	3	-	5	-	5	3	6
Karamanlu nam-ı diğer Nerdubanlu-ı Küçük	1561 (TD.436)	1	2	-	-	-	-	-	6	4	4	-	2	-	2	-	-	4	3	3
	1591 (TD.630)	-	-	2	-	4	1	-	1	7	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
	1624 (TD.733)	-	-	2	-	4	1	-	1	4	3	-	-	1	-	3	-	3	-	-
	1624 (KK.49)	-	-	2	-	4	1	-	1	4	3	-	-	2	-	2	-	3	-	-

TABLO: V
XVI. Yüzyılda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Ziraata Tahsis Olunan Toprakların Dönüm Olarak Karşılığı

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Çift	Nim Çift	Ekinlü Bennak	Dönüm Karşılığı	Hane Başına Düşen Dönüm
Nerdubanlu	1561 (KK. 579) 1591 (TD. 630)	18	1	10	2250	48 Dönüm
Karamanlu n.d. Nerdubanlu-ı Küçük	1561 (TD. 436)	8	1	6	1100	220 Dönüm
TOPLAM		26	2	16	3350	-

TABLO: VI
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyünde Ziraata Açık Toprakların Dönüm Olarak Karşılığı

Hane Sayısı	Ekili Tarla (Dönüm)	Ekili Olmayan Tarla (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)	Çayır (Dönüm)	Ekili Tarla İcarı (Dönüm)	Toplam (Dönüm)	Hane Başına Düşen Ortalama Dönüm
76	861	511,5	676	11	30	182	2271,5	29,88

ata açık olduğu tahmin edilmektedir. Eğer bu toprakların önemli bir kısmını dışarıdan gelip ekenler olmasaydı Nerdubanlu'da hane başına 48 dönüm, Karamanlu'da da 220 dönüm toprak düşecekti.[77]

XIX. yüzyılda Nerdubanlu köyünde ziraata açık toprağın yaklaşık 2272 dönüm olduğu, bunun 861 dönümü ekili tarla, 512 dönüm ekili olmayan tarla, 676 dönüm bağ, 11 dönüm bahçe, 30 dönüm çayır ve 182 dönüm de icara verilip ekilen tarla olduğu temettuat kayıtlarından tespit edilmektedir. Bu dönemde hane başına 30 dönüm ziraata açık toprak bulunmaktaydı.[78]

1913 yılına ait verilere göre; Merdubanlu 180 hektar genişliğinde bir mahalle konumunda olduğu belirtilmekte,[79] ancak ziraat sahaları ve bu sahaların hacmi konusunda bilgi verilmemektedir.

2- Reayadan Alınan Vergiler

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde reayadan raiyet resmi olarak çift, ekinlü bennak, bennak, mücerred, bâd-ı hevâ, deştebanî zemin ve kışlak resmi alındığı tahrir verilerinden ortaya çıkmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Nerdubanlu köyünden toplanan yıllık vergi 2000 akça olup bunun % 62'sini raiyyet resmi teşkil etmekteydi. Karamanlu köyünde bu dönemde toplam 2225 akça vergi alınmakta ve bu verginin yaklaşık % 22'sini raiyyet resmi oluşturmaktaydı. Karamanlu'da XVII. yüzyılın başında toplam 2300 akça olan verginin % 23'ü raiyyet resminden meydana gelmekteydi.

Tablo VII' de görüldüğü üzere Nerdubanlu köyü kayıtları içinde geçen kışlak resmi 65 akça olup bu da küçümsenmeyecek sayıda sürü sahibinin hayvanlarını bu köyde kışlattığını göstermektedir. Deştebanî vergisi ise başkasının ekinine giren hayvanlardan dolayı alınan para cezası olup, bu verginin iki köyde de görülmesi bölgede hayvancılığın önemli bir düzeyde olduğunu ispatlamaktadır.

3- Hububat Üretimi

XVI ve XVII. yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde hububat ürünü olarak buğday, yulaf, arpa, kapluca (kapçıklı buğday) üretimi yapıldığı, Kara-

manlu' da ayrıca burçak ekiminin de olduğu tahrir verilerinden ortaya çıkmaktadır.[80] 1561 yılında bir kile buğdayın tahrir kıymeti 7 akça, 1624'te 10 akça olduğu tespit edilmektedir. Yulaf'ın bir kilesinin tahrir kıymeti 1561'de 2,5 akça, 1624'te yaklaşık 5,5 akçadır. 1561'de 1 kile arpa 3 akça, 1624'te 8 akça iken, 1561'de 1 kile kapluca 3 akça, 1624'te yaklaşık 7 akça olduğu yapılan hesapla-

TABLO: VII
XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Reayadan Alınan Vergiler (Akça)

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Resm-i Çift	Resm-i Ekinlü	Resm-i Bennak	Resm-i Mücerred	Bâd-ı Hevâ	Deşteba nî	Resm-i Zemin	Resm-i Kışlak	Vergi (Hasıl) Yekünü
Nerdubanlu	1530 (TD. 438)	-	-	-	-	-	-	-	-	1500
	1561 (KK. 579)	614	120	216	144	1000[58]	20		65	2000
Karamanlu nam-ı diğer Nerdubanlu-ı Küçük	1530 (TD. 438)	-	-	-	-	-	-	-	-	2200
	1561 (TD. 436)	284	72	36	24	70	10			2225[2219]
	1624 (TD. 733)	235	12	36	42	28	10	31		2300[2339]
	1624 (KK. 49)	322	12	24	42	100*		31		2300

*Bâd-ı hevâ ve Deştebanî

malardan anlaşılmaktadır. Burçak'ın tahrir kıymeti de 1561'de 3 akça, 1624'te 7 akçaya çıktığı görülmektedir. Bu bilgiler Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinin bulunduğu bölgede 60 yıllık zaman diliminde enflasyonun ortalama % 70 dolayında arttığını göstermektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Nerdubanlu köyünde üretilen tahıl ürününün toplamı 1000 kile olup bunun % 60'ını buğday ve kapçıklı buğday meydana getirmekteydi. Aynı dönemde Karamanlu'da tahıl üretimi Nerdubanlu köyüne nispetle 3,5 kat fazla idi. Nerdubanlu'da olduğu gibi Karamanlu köyünde de elde edilen tahılın önemli bir bölümünü buğday ve kapçıklı buğday teşkil etmekteydi. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Karamanlu'da yapılan tahıl üretiminden elde edilen ürünün bir önceki tahrir dönemine nispetle yarı yarıya düştüğü gözlenmektedir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Nerdubanlu köyünde yapılan tahıl üretiminden elde edilen ürünün 3500 kileye çıktığı,[81] üç asır öncesine nazaran tahıl üretiminin

2,5 kat arttığı görülmektedir. Bu dönemde de tahıl ürünlerinin yarıya yakınını buğday oluşturmaktaydı. 1844'te Kartal kazasına tabi 28 yerleşim birimi içinde en fazla buğday üretiminin yapıldığı yer Nerdubanlu köyü idi.[82]

Nerdubanlu köyünde 1561 yılında kişi başına yaklaşık 4 kile tahıl ürünü düşerken, aynı tarihte Karamanlu'da 47 kile düşmekteydi. 1624'te Karamanlu'da bu rakamın 40 kileye düştüğü gözlenmektedir. XIX. yüzyılın birinci yarısında Nerdubanlu köyünde kişi başına düşen tahıl ürünün 9 kileden biraz fazla olduğu tespit edilmektedir.

Halkın ihtiyacı olan buğday Nerdubanlu köyünde bulunan bir gözlü değirmende öğütülüyordu.[83] Bu değirmen ihtiyacı karşılayamadığı zamanlarda Kadıköy'de bulunan değirmenlerden yararlanılıyordu.[84]

4- Bağcılık ve Bahçecilik

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde bağcılık ve bahçecilik yapıldığı halktan alınan bağ, bostan, bahçe ve ceviz öşründen anlaşılmaktadır. Ancak bunun ileri boyutta olmadığı alınan vergi içindeki nispetten ortaya çıkmaktadır.[85] Nerdubanlu'da bağcılık yanında bahçe işleriyle de uğraşılırken, Karamanlu köyünde bahçeciliğin ön planda olduğu tahrir verilerinden belirlenmektedir.

TABLO: VIII
XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Hububattan Alınan Ayni Öşür Miktarı

İskân Yerleri	Yıllar	Hınta			Alef			Şa'ir			Kapluca			Mahlût			Burçak		
		Müd	Kile	Kıymet (Akça)	Müd	Kile	Kıymet (Akça)	Müd	Kile	Kıymet (Akça)	Müd	Kile	Kıymet (Akça)	Müd	Kile	Kıymet (Akça)	Müd	Kile	Kıymet (Akça)
Nerdubanlu	**1561 (KK. 579)**	2*	-	280	1	-	50	1	-	60	1	-	60	-	-	-	-	-	-
Karamanlu nam-ı diğer Nerdubanlu-ı Küçük	**1561 (TD. 436)**	7	12	1064	8	-	400	-	-	-	2	-	120	-	-	-	1	3	69
	1624 (TD. 733)	3	15	751	4	5	470	-	-	-	3	10	480	-	-	-	1	5	175
	1624 (KK. 49)	[3]	[15]	750	-	-	-	Şa'ir ve bağ	[25]	200	-	-	-	[4]	[12]	750	-	-	-

*1 müd 20 kiledir.

TABLO: IX
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Hububattan Alınan Vergisinin Nakdi Miktarı (Kuruş)

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterleri	Hınta	Alef	Şa'ir	Toplam
	2250,5	532,5	466,5	3249,5

TABLO: X
XVI, XVII. ve XIX. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Tahıl Üretiminin Miktarı (Kile)

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Hınta (Buğday)	Alef (Yulaf)	Şa'ir (Arpa)	Kapluca (Kapçıklı Buğday)	Mahlût (Karışık tahıl ürünleri)	Burçak	Toplam Tahıl Üretimi
Nerdubanlu	1561 (KK. 579)	400	200	200	200	-	-	1000
	1844-1845 (Temettuat Defterleri)	1630	1065	800	-	-	-	3495
Karamanlu nam-ı diğer Nerdubanlu-ı Küçük	1561 (TD. 436)	1520	1600	-	400	-	230	3750
	1624 (TD. 733)	750	850	-	700	-	250	2550
	1624 (KK. 49)	750	-	250	-	920	-	1920

XIX. yüzyıla gelince Nerdubanlu köyünde bağcılığın büyük oranda gelişerek zirai üretimden elde edilen gelirin % 56'sını oluşturacak seviyeye yükselmiştir[86]. Kartal kazasına tabi 28 yerleşim yeri içinde bağcılık ve bahçecilikten dönüm başına en yüksek düzeyde gelirin Nerdubanlu köyünde elde edilmektedir.[87] Bu dönemde bahçelerden elde edilen ürünün zirai gelir içindeki oranı % 4,5 düzeyinde idi.

5- Hayvancılık ve Arıcılık

XVI. yüzyılda Nerdubanlu köyünde 80 baş koyun beslendiği alınan ganem öşründen tespit edilmektedir. Bu köyde "*hâssa*" çayırlarının olması ve bunlardan yararlananlardan yılda 100 akça vergi alınması hayvancılığın ileri düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Hayvancılığın yanında bu köyde arıcılığının da yapıldığı yaklaşık 15 ila 30 adet arasında kovanın bulunduğu alınan 30 akçalık kovan öşründen anlaşılmaktadır. Karamanlu köyüne gelince; bu köyle ilgili yalnız çayır vergisinin zikredilmesi köy ve çevresinde önemli ölçüde otlak yerlerin olduğunu ortaya koymaktadır.

TABLO: XI
XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Sebze ve Meyvelerden Alınan Vergi Miktarı (Akça)

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Öşr-i Bostan	Öşr-i Bağ	Öşr-i Ceviz	Öşr-i Bahçe	Toplam	Vergi Hâsılı İçinde Yüzdesi
Nerdubanlu	1561 (KK. 579)	68	50	10	-	128	%6.4
Karamanlu	1561 (TD. 436)	-	35	-	-	35	%1.57
	1624 (TD. 733)	-	-	-	60	60	%2.60

TABLO: XII
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Zirai Üretim ve Toprak Kirasından Elde Edilen Gelirin Dağılımı (Kuruş)

Ekilmiş Tarla	Bağ	Bahçe	Çayır	Ekilmiş Tarla İcarı	Zirai Gelir Toplamı
22138	38653	3100	1200	3460	68551
%32.29	%56.38	%4.52	%1.75	%5.04	%100

XIX. yüzyılda Nerdubanlu'da toplam 34 baş koyun, 20 baş inek ve 1 baş camus, 3 baş karasığır ineği, 94 baş öküz, 8 baş bargir (beygir) bulunmaktaydı. Koyunların 4 başı sağman ve 30 başı kısırdı. Köyde 94 baş gibi çok sayıda öküzün bulunması, bunların tarım arazilerini sürmek ve elde edilen ürünlerin taşınması için kullanıldıklarını göstermektedir.

Nerdubanlu'da hayvancılığın ileri düzeyde olduğu, köyde sığırları beklemek üzere bir sığırtmacın bulunması,[88] Karamanlu'da Süleyman adlı kişinin koyunlarını bekleyen Mihal adlı bir levendin çoban olarak görev yapması[89] ve Nerdubanlu köyünden Hacı b. Abdullah'ın 79 baş koyununun olmasından ortaya çıkmaktadır.[90] Ayrıca evâil-i Zilhicce 1175/23 Haziran-2 Temmuz 1762 tarihli bir ahkâm kaydında mirî koyunlara ait mandıranın Nerdubanlu köyü yakınında olduğu ve bu koyunların Üsküdar'a tabi Kadı (Kadıköy), Moda, Eski Bulgurlu ve Nerdubanlu (Merdivenköy) köyleri hudutları dâhilinde otlatıldığı ve buna mani olunmamasının istenilmesi[91] çevrede önemli bir mandıranın varlığını göstermektedir. Nitekim XVII. yüzyıla ait bir haritada Nerdubanlu'nun batısında Mandıra adlı bir mevkiinin olması bu görüşü doğrulamaktadır.[92] Merdivenköyün "Mandıra" adıyla da anıldığı ifade edilmektedir. Hatta Osmanlı Devleti döneminde sarayın süt, yoğurt ve peynir ihtiyacının Merdivenköy'den karşılandığı ve buranın sarayın mandırası olduğu belirtilmektedir.[93]

6- İktisadi İşletmeler ve Halkın Gelir Düzeyi

Nerdubanlu köyünde iktisadî işletme olarak değirmenin dışında, XIX. yüzyılının ortalarında bir kahvehane ve bir kireç ocağının olduğu anlaşılmaktadır.[94] 1913 yılı verilerine göre; bu köyde 12 dükkân bulunmaktaydı.[95]

Halkın gelir düzeyine gelince, bununla ilgili veriler temettuat kayıtlarında daha belirgin olduğu görülmektedir. Nitekim 1845 yılında hane başına yıllık 1204 kuruş düşmekteydi. Halkın tarım gelirlerinin yanında, bir kısmının hayvancılıkla

TABLO: XIII
XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Nerdubanlu ve Karamanlu Köylerinde Hayvancılık ve Arıcılık Yabanlardan Alınan Vergi Miktarı (Akça)

Yerleşim Birimleri	Yıllar	Öşr-i Ganem	Çayır	Çayır-ı Hâssa	Resm-i Kışlak	Öşr-i Kovan
Nerdubanlu	1561 (KK. 579)	40	-	100	65	30
Karamanlu n.d. Nerdubanlu-ı Küçük	1561 (TD. 436)	-	35	-	-	-
	1624 (TD. 733)	-	40	-	-	-
	1624 (KK. 49)	-	100	-	-	-

TABLO: XIV
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Büyük ve Küçük Baş, Koşum ve Yük Hayvanları ve Kovan Sayısı

Yerleşim Birimi	Koyun		Sağman		Karasığır		Bargir	Kovan
	Sağman	Kısır	İnek	Camus	İneği	Öküzü	Re's	Adet
	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's		
Nerdubanlu	4	30	20	1	3	94	8	15

TABLO: XIV
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Vergi Yekünü ve Hane Başına Düşen Vergi Miktarı (Kuruş)

Toplam Hane Sayısı	Vergi Veren Hane Sayısı	Vergi Vermeyen Hane Sayısı	Toplam Vergi	Toplam Gelir	Toplam Gelir İçinde Vergi Oranı
76	69	7	3155	91516	%3.44

uğraştığı, bir bölümünün esnaflık ve ticaret yaptığı, bir diğer kısmının işçi olarak çalıştığı ve bir bölümünün de kira geliri bulunduğu tespit edilmektedir.[96] Vergi oranının halkın toplam geliri içinde bir yekün teşkil etmediği görülmektedir.[97]

Toprağın ve özellikle de timar statüsündeki arazilerin boş bırakılmamasına özen gösterildiği çeşitli kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Nitekim timar topraklarını tasarruf eden şahıs vefat ettiğinde bu topraklar mirasçıları olan erkek çocuklarına, çocukları yoksa o şahsın erkek kardeşlerine kalabiliyordu. Erkek çocuğu ve kardeşi olmadığında bu topraklar bir başkasına timarlı sipahi tarafından "*tapuya*" verilebiliyordu. Nitekim evâhır-i Rebiü'l-evvel 952/18 Haziran 1545 tarihli bir sicil kaydında Nerdubanlu köyünde vefat eden

TABLO: XV
XIX. Yüzyılda Nerdubanlu Köyü'nde Gelir Kaynakları ve Dağılımı (Kuruş)

Zirai Gelir	Hayvancılık Geliri	Esnaflık ve Ticaret Geliri	İşçilik Geliri	Zuhurat Geliri	Kira Geliri	Gelir Toplamı	Hane Başına Düşen Gelir
65091	1370	2788	2350	16057	3860	91516	1204,15
%71.12	%1.49	%2.56	%2.56	%17.54	%4.21	%100	%1.31

bir şahsın erkek evladı olmadığı için köy hududunda bulunan bir kıta tarlası "*tapuya*" müstahak olduğundan köyün amili olan Mustafa b. Mehmed'e mahkemece hükm olunduğu bildirilmektedir[98]. Evâsıt-ı Zilkade 957/ 25 Aralık 1550 tarihli bir sicil kaydından 1549 yılında Nerdubanlu köyüne amil olan İbrahim b. Hızır, köye amil olduğu yıl Fethi b. Mahmud adlı yetimin öldüğünü ve bu yetimin de kardeşinin olmadığından babası Mahmud b. Hacı'dan intikal eden yerin hissesini amilin bir başkasına tapuya verdiği anlaşılmaktadır.[99] Evâil-i Cemazieye'l- âhir 965/25 Mart 1558 tarihli bir başka sicil kaydında Karamanlu köyünden çiftlik tasarruf eden Halil b. Abdi'nin vefat etmesiyle erkek çocukları ve kardeşi "*kanun-ı kadîm*" üzere bu çiftliği tapuya almaya hakları olduğu belirtilmektedir.[100]

Halkın gelir düzeyini (refah durumunu) belirlemeye yardımcı olacak çok sayıda belge *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*'nde yer almaktadır. Özellikle vefat edenlerin geriye bıraktıkları malların kayıtlarını ihtiva eden tereke kayıtları günümüze önemli bilgiler aktarmaktadır. 925/1519 yılında Karamanlu köyünde vefat eden bir bayan 2323 akça değerinde mal geride bırakmıştır. Bu bayanın geride bıraktığı tereke içinde üçte bir nispetindeki 1800 akçalık değirmen hissesi dikkat çekmektedir. Bu bilgilerden hareketle bayanın ilk kocasının bir değirmene sahip değirmenci olduğu ve bu tarihte bir değirmenin 5400 akçalık bir değeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine 800 akça değerinde olan bağdan dörtte bir oranında hissesi bulunmaktaydı. Bu bayanın mutfak ve ev eşyaları yanında, 42 akça de-

ğerinde bir kaftanı vardı. Bu tarihte bir tavuğun 3 akça değerinde olduğu anlaşılmaktadır.[101]

926/1519'da Nerdubanlu köyünde vefat eden Davut Reis b. Bohçacı, 10104 akça değerinde bir mal geride bıraktığı, dolayısıyla oldukça zengin olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu şahsın toplam 2000 akça değerinde 7 dam evi, 1000 akça değerinde 2,5 dönüm bağı yanında, 640 akça değerinde 4 müd buğdayı 270 akça değerinde 3 müd yulafı, 500 akça değerinde samanı, 44 akça kıymetinde 8 kile iyi kalitede buğdayı, 15 akça değerinde 5 ördeği, her biri 5 akça değerinde 7 kazı, toplam 40 akça değerinde 20 tavuğu bulunmaktaydı. Davut Reis'in büyük baş hayvanı olarak 350 akça değerinde bir sığır öküzü, 150 akça kıymetinde bir yaşlı karasığır öküzü, 320 akça değerinde buzağı ile birlikte 3 karasığır ineği, 500 akça değerinde bir düğe ile birlikte bir sığır ineği, 500 akça kıymetinde 2 sığırı, 70 akça değerinde iki karasığır düğesi, 50 akça değerinde aksak bir sığır düğesi, 100 akça kıymetinde bir erkek eşek beslediği görülmektedir. Tarla ve bahçesini sürmek için çeşitli tarım aletleri kullandığı ve bunların 35 akça değerinde 4 bel, 15 akça değerinde 2 demir kürek, 20 akça değerinde 4 çapa, 5 akça değerinde bir kürek, 20 akça değerinde 2 nacak, 8 akça değerinde bir tırpan, 6 akça değerinde eski saban demiri, 20 akça değerinde 4 saban demiri, 30 akça kıymetinde 3 eski saban ve bir boyunduruk ve 5 akça değerinde eski demir küreği olduğu anlaşılmaktadır. Bu şahsın çiftçilik ve hayvancılığın yanında, arıcılıkla da uğraştığı 225 akça değerinde 9 arı kovanına sahip bulunmasından tespit edilmektedir.[102]

1519–1520 tarihli sicil kayıtlarında Nerdubanlu'da vefat eden 3 şahıstan Hüseyin'in 3084 akça, Ahmed b. Hoşkadem'in 580 akça, bir bayanın da 943 akça değerinde terekesinin olduğu belirtilmektedir. Hüseyin adlı şahsın geride bıraktığı mallar arasında 200 akçalık değerinde ev damı, 100 akçalık ağaç damı ve 200 akçalık çakıl damı ile 100 akçalık ambar, 200 akçalık bağ, 150 akçalık yulaf, 48 akçalık burçak, 200 akçalık saman, 150 akçalık iyi kalitede buğday ve 75 akçalık kaliteli yulaf, 150 akçalık karasığır öküzü, 10 akçalık saban aleti, 6 akçalık nacak ve 5 akçalık balta dikkat çekmektedir.[103] Bayanın terekesi içinde mutfak eşyaları yanında 15 akçalık eski kaftan, 100 akçalık ibrişim alaca kaftan, 10 akçalık çuha kaftan, 5 akçalık ak kaftan, 3 akçalık eski alaca gömlek, 20 akçalık eski ak çarşaf, 15' er akçalık iki eski alaca döşek, 20 akçalık eski sandık ve 10 akçalık kuşak göze çarpmaktadır.[104] Ahmed b. Hoşkadem'in 300 akçalık taş evi, 150 akçalık erkek merkebi, 100 akçalık eski ambarı, 15 akçalık eski alaca kaftanı ve 15 akçalık eski bir gömleği bulunduğu muhallefatından ortaya çıkmaktadır[105]. Aynı tarihlerde Üsküdar merkezindeki İmaret Mahallesi'nde meskûn iken vefat eden bir kişinin muhallefatı arasında Nerdubanlu köyünde bir harman yeri samanıyla birlikte 3000 akça değerinde bulunmaktaydı.[106]

929–931/1523–1524 tarihli sicil kayıtlarına göre; Nerdubanlu köyünden vefat eden bir, Karamanlu'dan iki kişi olmak üzere bir yıl içinde üç kişi vefat etmiş olup, bunlardan Hasan b. Davut'un terekesi 7704 akça, Mukayyed b. Nasrullah'ın 3750 akça, Mustafa b. Mehmed'in de 3694 akça olduğu tespit edilmektedir. Nerdubanlulu Hasan b. Davud'un muhallefat kayıtları içinde 25 akça değe-

rinde asumanî yelek, 15 akçalık emrüz yelek, 25 akçalık yeşil yelek, 15 akçalık yeşil çuka, 100 akçalık kırmızı çuka, 60 akçalık asumanî çuka, 15 akçalık yay, 18 akçalık çizme, 250 akça değerinde iki karasığır öküzü, 200 akçalık bir su sığırı öküzü, 500 akçalık bir başka su sığırı öküzü, 100 akçalık bir öküz, 300 akça değerinde bir at, 1200 akça değerinde ambar, 1500 akça değerinde bir ev, 8 akçalık bir bel, 12 akçalık bir kazma, 400 akça değerinde bir müd odun, 160 akça değerinde kaliteli buğday, 50 akçalık kaliteli arpa, 333 akçalık mısır, 500 akçalık bostan yeri, 160 akçalık saman, 180 akçalık 3 dam, 50 akça değerinde bir araba ile çeşitli giyecek ve mutfak eşyaları bulunmaktaydı.[107]

Karamanlu köyündeki Mukayyet isimli şahsın terekesi içinde çeşitli giyecek eşyaları ve çok sayıda mutfak eşyası yanında 370 akça değerinde 2,5 müd gendüm, 180 akçalık 2,5 müd yulaf, 320 akçalık çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu bahçe ve bağ, 420 akçalık ambar, 150 akça değerinde 1 merkep, 30 akça değerinde bir dana, 30 akça değerinde yarım müd unun kayıtları görülmektedir.[108]

Karamanlulu Mustafa b. Mehmed'in muhallefatı içinde 360 akçalık gendüm, 450 akça değerinde bir çift su sığırı, 300 akça kıymetinde bir inek ve koyun, 125 akça değerinde bir araba, 200 akça değerinde 3 müd kaliteli yulaf, 292 akça kıymetinde 26 kile kaliteli buğday ve 30 akça değerinde iki arı kovanı dikkat çekmektedir.[109]

949-953 /1542–1546 yıllarına ait sicil kayıtlarını ihtiva eden defterde Nerdubanlu köyünde vefat eden köyün sakinlerinden Huriye binti Abdi'nin muhallefatıyla ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Huriye Hanım'ın geride bıraktığı eşyalar arasında 100 akçalık börk kaftan, 100 akçalık kuşak, biri 30 akça diğeri 20 akça ve bir diğeri de 10 akça olmak üzere üç çift terlik, çeşitli minder, yastık, döşek, çarşaf, yorganlar ve bunların yüzleri, mutfak eşyaları ve sandık gibi eşyaların yanında; 150 akçalık karasığır tosunu, 60 akça değerinde karasığır düğesi, 150 akça kıymetinde karasığır ineği, 50 akçalık bağ ve babasından intikal eden evlerden kendisine düşen 400 akçalık hissesi bulunmaktaydı.[110]

954/1547 tarihli bir kayıtta Nerdubanlu sakinlerinden Mustafa b. İskender'in vefatı ile 9000 akçalık terekesi 2 erkek, 2 kız ve eşi arasında taksim edildiği belirtilmektedir. Bu şahsın hayvancılığın yanında marangozlukla da uğraştığı terekesinden çıkan aletlerden anlaşılmaktadır. Terekede marangozlukla ilgili adı geçen aletler şunlardır: 5 akça değerinde bir balta, değeri belirtilmeyen eski bir keser, 2 adet 6 akça değerinde eski burgu, 3 akça kıymetinde iğdemiri, 2 akçalık ışkı, 2 akçalık eski testere, 20 akça değerinde demir keski. Mustafa b. İskender'in geride bıraktığı tereke içinde 70 akça değerinde siyah karasığır tosunu, yine 70 akça kıymetinde boğa tosunu, 150 akça değerinde bir baş inek, 100 akça değerinde bir baş inek düğesi, 100 akça kıymetinde 2 adet eski sığır damı ve 600 akça değerinde bir bahçesi olduğu göze çarpmaktadır.[111] 14 numaralı *Üsküdar Şer'iyye Sicili*'nde yer alan diğer kayıtlardan Nerdubanlu köyünde bir dam samanlığın mirî için 900 akçaya, bir başka samanlığın 950 akçaya satın alındığı, aynı köyde ikamet eden Mehmet b. Ali'nin bir dam samanlığını 230 akçaya sattığı tespit edilmektedir.[112]

1521 tarihli bir sicil belgesine göre, Nerdubanlu köyü ahalisinden Abdi b. Yusuf'a 4 bargir emanet bırakılmış, ancak bunlardan ikisi ölmüş, kalan ikisi de 80 akçaya satılmıştır.[113]

19 Muharrem 950/24 Nisan 1543 tarihli bir belgede Hüseyin Usta b. Abdullah, Nerdubanlu köyü yakınında bulunan çayırını 3000 bin akçaya bostancıbaşı İskender Ağa b. Abdülkerim'e sattığı kaydedilmektedir.[114]

1545 yılında Karamanlı köyünden Abdi b. Ali, "Çakılca" diye bilinen yerdeki çiftlik hissesini sipahi marifetiyle 1000 akçaya satmıştır.[115] 1557 yılının Mart ayında Karamanlu köyünden Kara Memi b. İbrahim'in elinde olan bir yeri 250 akçaya yetim Ahmed b. Hasan'a sattığı anlaşılmaktadır.[116]

Kadıköylü Todor adlı zimmî, Nerdubanlu köyünden Hasan b. İbrahim'e 1559 yılının Mayıs ayında bir "hâr" satmış, ancak sicilde bu eşeğin kaç liradan satıldığı belirtilmemiştir.[117]

1592 yılında Mustafa b. Mehmed, Nerdubanlu köyündeki Tekke yakınında olan bağını, "fevkanî" ve "taht ani" evi ve ahırı ile birlikte 5000 akçaya Süleyman b. Hayran'a satmıştır. Yine bu yıl içinde aynı köyde bahçesinde çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu bir ev 5000 akçaya Gülşen adlı kadın tarafından satın alınmıştır.[118]

Üsküdar muzâfâtından Nerdubanlu adlı köyün sakinlerinden Mehmed b. Hasan'a babasından nakit olarak 8000 bin akça düştüğü ve ayrıca çeşitli emlak yer ve bostandan intikal eden yerleri kardeşleri olan Pirî ve Musa'ya 18000 akçaya 1592 yılında sattığı ortaya çıkmaktadır.[119]

29 Muharrem 927/18 Ocak 1521 tarihli bir sicil kaydından anlaşıldığına göre; Nerdubanlu köyünden Ahmed b. Abdullah'a bir katır emanet olarak bırakıldı. Ancak katırın sahibi gelmediğinden ve aradan üç aydan fazla zaman geçtiğinden, katır, Üsküdar'da emanete konularak nafakası ve hıfzı için günde bir akça takdir olundu.[120]

Muharrem 966 / Ekim 1558 tarihli bir başka sicil kaydında, Nerdubanlu'dan Ramazan b. İsa'nın boşandığı eşi Hanzade binti Ali mahkemeye giderek küçük oğlu Hüseyin için nafaka takdir edilmesini talep etti. Mahkeme de bu talebi uygun görerek Hüseyin adlı çocuğa günlüğü bir akça olmak üzere nafaka takdir etti.[121]

Şubat 1559 tarihli bir sicilden anlaşıldığına göre; Karamanlu köyü sakinlerinden İbrahim b. Musa, Cennet binti Ahmed'i nikâhladığını ve bu nikâhın gerçekleşmesi için adı geçen kadına bir kudni kaftan ve bir kırmızı çuka için toplam 490 akça harcama yapmıştır.[122]

17 Rebiü'l-evvel 931 / 11 Ocak 1525 tarihli bir sicil belgesinden Nerdubanlu köyü sakinlerinden Hüseyin b. Davud mahkemeye başvurarak Kılıç adlı mevkide Çatma yakınında olan bir bostanlığı kardeşi Mustafa ile ortaklaşa tasarruf ettiklerini iddia etmiş, ancak iki şahidin şahitlikleri sonucunda bu yerin babaları Davud tarafından Mustafa'ya hibe edildiği ortaya çıkmıştır.[123]

6 Ocak 1551 tarihli bir başka belgeden Kılıç adlı mevkide, Kadıköy'den Yani ad-

lı zimmî ile Nerdubanlu köyünden Hacı Musa adlı kişi ortaklaşa bir kıta bostanda lahana yetiştirdikleri ve bu lahanaların 1750 akça değerinde olduğu anlaşılmaktadır.[124]

Nerdubanlu köyünden Alagöz b. Abdullah ile Şaban ve Ramazan b.İsa adlı kardeşlerle birlikte Çanlıkilise adlı mevkide müşterek bir kıta bostanları vardı. Bu bostanda bir su kuyusu olup, bu kuyudan dolap ile su çekilerek bahçe sulanmaktaydı.[125]

Karamanlu köyünde, "Çenger" (Çengel) köyünden Mihal adlı levend Süleyman adlı kişinin koyunlarına çobanlık yapmakta ve bu hizmet karşılığında her ay 45 akça almaktaydı[126]. Kaçak kölelerin saklanması ve ihtiyaçların karşılanması için 920 / 1514 ve 950 / 1543 tarihli kayıtlara göre günlük 2 akça nafaka takdir edildiği anlaşılmaktadır.[127]

Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 920/20 Temmuz 1514 tarihli bir kayıttan Nerdubanlu köyünde ekmek yapılıp satıldığı ve bir ekmeğin bir akça değerinde olduğu ve burada pişirilen ekmeğin yapılan denetim sonucunda 125 dirhem eksik geldiği tespit edilmiştir.[128]

Arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere Karamanlu ve Nerdubanlu köylerindeki halkın gelir düzeyinin iyi bir konumda olduğu, halkın çiftçilik yanında, bir kısmının hayvancılık ve bir kısmının da bağcılık ve bahçecilikle uğraştığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle bağ ve bahçeciliğin giderek yaygınlaşması sonucunda Nerdubanlu köylerinin birer mesire yeri konumuna geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Evâil-i Receb 1165 / 15 -25 Mayıs 1752 tarihli bir hükümden, Üsküdar'dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca, Nerdubanlu ve ol havaliye arabalarıyla gezintiye çıkan kadınların hareket ve davranışlarında aşırıya gittikleri ve bu durumun men edilmesi istenmektedir.[129]

Bizans İmparatorları zamanında bir sayfiye yeri olan Nerdubanlı ve çevresi,[130] 18 asrın sonlarından itibaren de Osmanlı padişahları tarafından bir sayfiye ve gezinti yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sır kâtibi Ahmed Faiz'in *Rûznâme-i Sultan-ı Selîm-i Salis*'ine göre 29 Receb 1206/25 Mart 1792 Perşembe günü, Sultan III. Selim "*tebdîl binişi*" için Haydarpaşa'ya, oradan Ayrılık Çeşmesi'ndeki Kuyubaşına, buradan Nerdubanlu köyüne gittiği ve burada kahve içtiği ifade edilmektedir.[131]

Son dönemlerde Karamanlu Çiftliğinin de bir mesire yeri olduğu belirtilmektedir.[132]

D- Sosyal Olaylar

1514-1567 (920-975) yıllarına ait yarım asırlık dönemde Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde cereyan eden sosyal olayları ve cemiyet hayatını ortaya koyacak çok sayıda mahkeme sicil kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların önemli bir kısmı sırasıyla ceza hukuku, ticaret hukuku, medeni hukuk ve özel hukukla il-

gili davalardır. Kölelerle ilgili 9 adet dava ile 3 hakaret, bir tehdit, 4 hırsızlık, 2 zina, 2 içki ve 5 darp davası ceza hukuku içerisinde değerlendirilmiştir. 11 adet borç ve 6 adet mülk davası ticaret hukuku, 1 veraset, 1 nafaka, 2 vasi tayini, 2 süt emzirme, 2 boşanma ve 1 adet bir kadının yaşını tespit davası medeni hukuk, 7 kefalet davası da özel hukuk içinde değerlendirilmiştir.

Köleler ile ilgili 9 kayıttan 6 adedi kaçak kölelerle ilgilidir. Karamanlu köyünde 920/1514'te Rus asıllı iki,[133] 928 / 1522'de de Eflak asıllı bir köle yakalanarak köyün sipahisine teslim edilmiştir.[134] 925 / 1519 tarihli bir kayıtta Nerdubanlu köyünde Hasan b. Davud, sarışın, sol omzundan ve bileğinden yaralı bir abd-i âbıkı (kaçkın köle) yakalayarak köyün sipahisine teslim etmiş, ancak bunun Borlu'dan Halil b. Mehmed'e ait olduğu anlaşıldıktan sonra adı geçen şahsa verilmiştir.[135] 19 Rebiu'l-âhir 950/22 Temmuz 1543 tarihinde Nerdubanlu köyünün kethüdası Nasuh b. Ali, Defterdar Mahmud Çelebi Efendi timarında çatık kaşlı, ela gözlü ve orta boylu bir Rus asıllı köle yakalamıştır.[136] 966 yılı Receb/ 1559 Nisan ayında Nerdubanlu'dan Mustafa b. Memi, Ahmed b. Ali ve Ali Bali b. Mustafa ile Kadıköy'den Anton adlı zimmî Kılıç nam mevkide deniz kenarında Macar asıllı Yasemin binti Abdullah, Bulgar asıllı Piyale binti Abdullah adlı iki cariye ile Rus asıllı bir "gulam"ı yakalamışlardır.[137]

1522 yılında İstavroz köyünden Yorgi adlı zimmî bu köyde bir kaçak köle yakaladı. Bu köle üç gün hapsedildikten sonra Nerdubanlu köyünden Süleyman b. Abdullah'a ait olduğu anlaşılınca bu şahsa teslim edildi.[138] 1524 yılı kayıtlarında Nerdubanlu köyü sakinlerinden Süleyman b. Hacı'nın Gebze'den Ahmed Reis'ten satın aldığı köle İznikmit'e kaçtı.[139] 1558'de aynı köyden Mehmed b. Mustafa, Rus asıllı, 1559 yılında da yine bu köyden Hasan b. Ali, Hırvat asıllı kölesini azad etmiştir.[140]

936/1530 tarihli sicil kaydında Nerdubanlu sakinlerinden Ramazan b. Hamza'ya Yunus b. Hüseyin'in, 941/1535 tarihli bir başka kayıtta aynı köyden Nasuh b.Yusuf'a Ramazan adlı kişinin küfrederek hakaret ettikleri anlaşılmaktadır[141]. Karamanlu köyünden Timur b. Hasan, Bulgurlu köyünden kayın atası Hüseyin b. Musa'yı evine "*nâ-mahremler*" alırsın diye mahkemeye şikâyet etmiş, Hüseyin de mahkeme huzurunda *"ben imam ile bazı kimesnelere iletdüm"* diye ikrarda bulunmuştur (Zilhicce 957/Aralık 1550).[142]

988/1580 tarihli mahkeme kaydından Nerdubanlu köyünden Osman b. Hasan'a muhtemelen Kadıköy sakinlerinden Dimitri veled-i Yorgi adlı zimmî tehditte bulunduğu anlaşılmaktadır.[143]

Zina isnadı ile ilgili 2 kayıta rastlanılmıştır. Bunlardan ilki 925/1519 tarihlidir. Bu kayıta göre; Nerdubanlu köyünden Zeyneb binti Mahmud'un Dimitri adlı kâfir ile bulunduğu, Hamza b. Şahin ve Gündüz b. Hoşkadem'in şahadetlerinden ortaya çıkmaktadır.[144] İkinci kayıt ise 966 / 1558 tarihli olup, Nerdubanlu adlı vakıf köyün cabisi Muslihiddin mahkeme huzurunda bu köyün ahalisinden Ramazan b. İsa'yı, Ali b. Şaban'ın hanımının oğlu olmasına rağmen zina şüphesiyle evine koymadığını belirtmektedir.[145]

Nerdubanlu köyü subaşısı olan Ali b. Şadi, Hacı b. İlyas'ı mahkemeye getirerek bu şahsın içki içerek sarhoş olduğunu ve Müslümanlara küfrettiği, aynı köyden Musa b. Hüseyin ve Memi b. Ali'nin şahadetleriyle tespit edilmektedir (951/1544).[146] Karaman'dan Şaban b. Abdullah'ın içki içmesi sonucunda sarhoş olduğu mahkemedeki ifadesinden anlaşılmaktadır (970/1563).[147]

Karamanlu köyü sakinlerinden Hasan b. Mahmud, Musa b. İskender'in kendisini kuvvetli bir şekilde ittiğini (920/1514),[148] Nerdubanlu'dan Hıdır b. Mahmud aynı köyden Mehmed b. Süle'nin kendisini yolda merkeple giderken yolunu kesip merkepten düşürdüğünü ve bu düşme sonucunda başının yarıldığını mahkeme huzurunda ifade etmiştir (956/1549).[149]

Mîr-ahur'da seyis olan Hasan b. Abdullah Kadıköy'de bulunan Yorgi Hacı Değirmeni'nde kardeşi ile un öğütürken, Nerdubanlu'dan Mehmed b. Nasuh ve Hasan b. Halil adlı kişiler kendilerini dövüp sıralarını aldıklarını belirtmektedir (957/1550).[150]

Nerdubanlı'dan Hasan b. İbrahim Kadıköy'den Todor adlı kişinin yoldaşları ile kendisini dövüp hakaret ettiklerini, ancak mahkemede şahit gösteremediğinden davasından feragat ettiği mahkeme kayıtlarından ortaya çıkmaktadır (966/1559).[151]

929/1523'te Nerdubanlu'da 7 baş koyunun çalındığı ve bunların Kasım b. Abdullah'ın kazlığında bulunduğu[152], 937/1530'da aynı köyden bir kadının evine hırsız girdiği,[153] 940/1534'te Hacı b. Abdullah'ın 79 baş koyununun çalındığı ve bu koyunları çalan kişinin bunları bir başkasına sattığı[154], 975/1567 yılında da Kadıköy'den Yani v. Yorgi'nin 5 adet kazını Nerdubanlu'dan Seyfi b. Karaoğlan'ın çaldığı anlaşılmaktadır.[155]

Ticaret hukukuyla ilgili davalara gelince; bunlardan ilki 930/1524 tarihli olup Karamanlu köyünde ikamet eden Gülbaşe binti Hasan'ın oturduğu evin kendisine ait olduğu hakkındadır[156]. 936/1530 yılına ait bir kayıtta Karamanlu köyünden İbrahim b. el-Hac Yusuf, Bulgurlu köyünden İbrahim b. Yusuf'a borcu nedeniyle bir mal verdiğini, ancak bunu adı geçenin geri vermek istemediği belirtilmektedir.[157] Nerdubanlu'dan Hatice binti Kudbettin mahkemeye çıkarak Mustafa adlı şahsın bir ineğini kurda yedirdiğini ve ineğin karşılığını talep ettiğini belirtmiş, mahkeme de Mustafa adlı şahsı suçlu bularak malın değerini tazmine mahkûm etmiştir (940/1553).[158]

964/1557 tarihli bir kayıtta Nerdubanlu köyünden Mehmed b. Ali'nin bir kıta tarlasını Mehmed b. Nasuh adlı şahsın sahiplenerek ekmeye başladığı, ancak Mehmed b. Ali'nin o tarlanın kendisine ait olduğunu şahitlerle ispat etmiştir.[159]

22 Zilkade 970/ 11 Ağustos 1563 tarihini taşıyan bir sicil kaydında Üsküdar'a bağlı Nerdubanlu köyünden Yusuf adlı kişinin bir kıta bostan yeri tasarrufunda iken, bu bostanın bazı yerlerini baltayla kendisi açarak bu yere kuyu ve dolap yapmış, ancak vefat etmiştir. Çocukları Ali ve Mehmed küçük olduklarından bu yeri tasarruf etmeye muktedir olamadıklarından ve borçları vardır iddiasıyla Nasuh b. Yusuf adlı şahıs burayı tasarrufuna almıştır. Ancak mahkeme vefat eden

Üsküdar meyvecileri

Yusuf'un Ali ve Mehmed adlı çocuklarını haklı bularak bu yeri kendilerine geri vermiştir.[160]

Nerduban'dan Memi b. Süleyman ve Zeynep binti Süleyman'ın Mehmed adlı şahıs için açtıkları bostan yeri davasından vazgeçmişlerdir.[161]

Nerdubanlu ve Karamanlu köylerinde yaşayan halkın XVI. yüzyılda birbirlerine faizle borç para verdikleri ve bu faizin de yıllık %20'ye tekabül ettiği anlaşılmaktadır.[162] Borç para verilmesi yanında, satılan malların bir kısmının da borçla alındığı tespit edilmektedir.[163] Kayıtlardan anlaşıldığına göre, bir başkasına borcu olanlar bunu mahkemeye giderek tescil ettikleri, çok az bir kısmının borcunu inkâr ettiği, bir kısmının da alacağını almak ve tescil ettirmek üzere mahkemeye başvurduğu görülmektedir.[164]

XVI. asırda Büyük Nerdubanlu ve Küçük Nerdubanlu köylerinde medeni hukuk içinde değerlendirilen iki boşanma davasına rastlanmaktadır. Bu iki davanın da Karamanlu (Küçük Nerdubanlu) köyü sakinleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Evâhir-i Şaban 957/ 10 Eylül 1550 tarihli sicile göre; Karamanlu köyü emini olan Mehmed, köyün imamı Emir b. Hasan'ı mahkemeye çıkartarak; adı geçen imamın bu köyün ahalisinden Mustafa b. Abdullah'ın hanımı Ayşe binti Davut'u 3 talak ile boşamış olmasına rağmen tekrar hülle ile aynı kişiye nikâhladığını beyan etmiştir. Mahkeme heyeti imam Emir'e durumu sorduğunda o da, mezkür Mustafa'nın Ayşe nam hatunu 3 talak ile boşadığını kendisine bildirdiğini ve bunun üzerine "*ben de kadıya geldüm bâyın talak boşadı dedim. Muhzır Rama-*

Mahsüllerini satan köylüler

zan'a tanışdum" ve "*mezbur Mustafa'nın 3 talak ile boşadığı Ayşe nam hatunu ahara nikâh etmeden zevci olana nikâh etdüm, hata etmişim*" şeklinde beyanda bulunduğu kaydedilmektedir.[165] 21 Şaban 971/ 3 Nisan 1564 tarihli iki ayrı kayıttan Karamanlu köyünden Ahmed b. Hasan'ın hanımı Fatma binti Mehmed'den boşandığı görülmektedir. Aynı tarihli bir başka kayıtta Ahmed'in boşandığı eşi Fatma'nın 16 yaşında olduğu anlaşılmaktadır.[166]

931/1524 tarihinde Nerdubanlu köyünde ikamet eden Hatun Paşa binti Ali'ye her ay 35 akça nafaka bağlanmasına mahkemece karar verilmiştir.[167] Evâhir-i Receb 966/5 Mayıs 1559 tarihli iki ayrı sicil kaydında Nerdubanlu köyünden Ramazan b. İsa'nın eşi Ali kızı Hanzade'den boşanmasıyla kızları Emine küçük olması nedeniyle kendisine "*hakk-ı hızâne*" yani sütanneye ihtiyacı bulunduğundan bu görevi ifa etmek üzere halası mahkemece görevlendirilmiştir. Ancak, Hanzade bu karara itiraz ederek, altı aylık 360 akçalık hakkından feragat etmiş ve kızı Emine'yi on iki yıl nafaka ve herhangi bir para talep etmeden bakmaya talip olduğunu bildirmesi üzerine kızı kendisine teslim edilmiştir.[168]

Nerdubanlu'dan Hacı b. Abdullah, Karagöz'ün öksüzlerine vekil ve vasi olduğu anlaşılmaktadır (925/1519)[169]. 963/1556 tarihli bir başka kayıttan Karamanlu kö-

yünden Abdi b. Davud'un yetimi Halil'e vasi tayin olunan Ali b. Süleyman'ın vasilikten feragat etmesi üzerine, bu görev Fatma b. Devlethan'a verilmiştir.[170]

XVI. yüzyılda *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*'nde Özel hukukla ilgili tespit edilen kayıtların tamamı kefaletle ilgilidir. Bu kefaletlerin bir kısmı alınan borç para ve mala ve bir kısmı da birinin bir şeyi yapması gerekirken yapmadığı takdirde o işi kendi üstüne almaya yani "*kefil-bi'n-nefs*" ile ilgilidir. Kefalet kayıtlarının tamamı Nerdubanlu köyüne aittir.[171]

Nerdubanlu köyünden Ali b. Şaban'ın 966/1559 yılının Receb ayının sonuna kadar; 10–15 gün, köy "*ahalisi muvacehesinde*" köyden ayrılıp başka bir yere gitmek istediği ve bu isteğinin kadı siciline kaydedildiği görülmektedir.[172] Adı geçen şahsın böyle bir talepte bulunması, onun köy ahalisi nezdinde bazı yükümlülüklerinin olduğu hususunu düşündürmektedir.

Sonuç

Üsküdar nahiyesi köylerinden olan Nerdubanlu ve Karamanlu köyleri XVI. yüzyılın ilk çeyreği ile XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki zaman dilimi içinde nüfusları hızla artarken bu dönemden sonra dışarıdan gelip tarım ve hayvancılıkla uğraşanların ve özellikle çiftlik sahiplerinin tazyiki ile yerleşik halk başka yerlere göç ettiğinden nüfus önemli ölçüde azalmıştır. Nitekim XIX. yüzyılda küçümsenmeyecek sayıda hane sahibinin Nerdubanlu köyünde tarla, bağ, bahçe ve evleri olmasına rağmen başka yerlerde ikamet etmektedir. Nerdubanlu köylerindeki nüfusun tamamı Müslüman Türklerden oluşmaktadır. XIX. asrın ortalarında Büyük Nerdubanlu'da görülen 3 hane gayr-i Müslim nüfusun Kadıköy'den gelip buraya yerleştiği düşünülmektedir.

Köyün nüfusu XIX. asrın ikinci yarısından sonra Anadolu Demiryolu'nun inşası (21 Eylül 1872) ve Haydarpaşa-Pendik Banliyö hattının işletmeye açılması (17 Ocak 1873), 1293/1877 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912'de Balkan Harbi ile birlikte Rumeli'den göç eden halkın bölgeye yerleşmesi sonucunda Nerdubanlu köyünün nüfusunun büyük oranda arttığı görülmektedir.[173]

XVI. ve XVII. yüzyıllarda halkın önemli bir kısmı zirai alanlarda hububat ürünleri yetiştirirken ve kısmı da hayvancılıkla uğraşmaktadır. XIX. yüzyılda tarım ve hayvancılığın yanında, bağcılığın ön plana çıktığı tespit edilmektedir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Nerdubanlu ve çevresi, bağ ve bahçelerin yoğunluğundan dolayı bir sayfiye yeri görünümü sergilemeye başlamıştır.

Nerdubanlu köylerinde yaşayan halkın önemli bir bölümünün gelir seviyesinin iyi bir durumda olduğu tahrir, kadı sicilleri ve temettuat kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Halkın sosyal yaşantısının oldukça hareketli olduğu, sosyal olayların yoğunluğundan tespit edilmektedir.

DİPNOTLAR

[1] Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe*, İstanbul 1969, s. 12, 14; "Göztepe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 414.

[2] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 25–26; Abdurrahman Tufantoz, "Selçukluların İstanbul'u Gördükleri İlk Mekân: Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I (23–25 Mayıs 2003)-Bildiriler*, İstanbul 2004, I, 38–39.

[3] Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 13–14; Haskan, *a.g.e.*, I, 28.

[4] Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 17; Haskan, *a.g.e.*, I, 480–481.

[5] Göztepe semtinin adını buradan aldığı kabul edilmektedir. Gözcü Babalarla ilgili olarak bk. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 14; Haskan, *a.g.e.*, I, 28–30; Tufantoz, "Üsküdar'da Bir Selçuklu Bakiyesi: Gözcü Baba Karaca Ahmed Sultan", *II. Üsküdar Sempozyumu (12–14 Mart 2004)-Bildiriler*, İstanbul 2005, II, 566–575.

[6] Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 18; Haskan, *a.g.e.*, I, 481.

[7] Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 14, 16; Haskan, *a.g.e.*, I, 30; "Göztepe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 415.

[8] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, I[4], 372, 399.

[9] F. R. Haslok, *Bektaşîlik Tetkikleri* (trc. Ragıp Hulusî), Ankara 2000, s. 15; Haskan, *a.g.e.*, I, 481; "Göztepe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 415; Jean-Louis Bacque-Grammont, Thierry Zarcone, Edhem Eldem, Fredic Hitzel, Michel Tuchscherer, Hans-Peter Laqueur, Nicolas Vatin, "Merdivenköy Bektaşî Tekkesi-I", (trc. Ali Aktaş, Didem Çankaya), http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/31_35_yazilar/sayi_33/22aktas.htm (18.07.2007), s. 6/25; " Bektaşîliğin Yasaklanması", http://www.alevibektasi.org/tarihi11.htm (17.10.2007). Tekke, Sultan Abdülaziz 1861'de tahta geçtikten sonra eski sahiplerine geri verildi ve tekkenin yeniden canlandığı belirtilmektedir. Ancak tekke 1925'te Vakıflar idaresine intikal etmiş, 1965'te restore edilerek 1975'te Bakanlar Kurulu kararı ile kullanıma açılmıştır (bk. Ersin Kalkan, "İstanbul Tekkeleri Gezisi", http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5834188&p=2 (17.10.2007).

[10] "Göztepe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 415; M. Rıfat Akbulut, "Merdivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 395.

[11] Ekrem Tak, *Üsküdar Kadılığı 1 Numaralı Şer'iyye Sicili (919–927/1513–1520)*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 1999), s. 3, 36, 37.

[12] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 438, s. 786.

[13] BA, *TD*, nr. 436, s. 358; BA, *TD*, nr. 630, s. 528; BA, *TD*, nr. 733, s. 183; Tapu-Kadastro, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (= TK.KKA), *TD*, nr. 49, s. 246b.

[14] Bk. BA, *TD*, nr. 630, s. 654; TK. KKA, *TD*, nr. 579, s. 57b.

[15] BA, *TD*, nr. 438, s. 785–794; BA, *TD*, nr. 436, s. 282–393; BA, *TD*, nr. 630, s. 46–48; BA, *TD*, nr. 733, s. 139–207; TK.KKA, *TD*, nr. 49, s. 216b-265b; TK.KKA, *TD*, nr. 579, s. 20b-97b.

[16] İdarî-askerî ve idarî-kazaî ayırım ile ilgili olarak bk. Ahmet Güneş, *Tahrir Defterleri'ne Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (doktora tezi, 1994, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 7–10.

[17] Tak, *a.g.e.*, s. 3; Asiye Yılmaz-Zeynep Süslü, *Üsküdar Kadılığı Şer'iyye Sicilleri 3 Nolu Defter*, (lisans tezi, 2000, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü), s. 264.

[18] İstanbul Müftülüğü, *Üsküdar Şer'iye Sicili* (=*ÜŞS*), nr. 84, s. 28, 77.

[19] Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kala-Salih Aynural-İsmail Kara-Eyüp Sabri Kala, *İstanbul Ahkâm Defterleri-İstanbul Tarım Tarihi*, İstanbul 1997, I, 313–314, 345–346, 349–350, 357–358; İstanbul 1998, II, 185.

[20] Gülfettin Çelik, *16–19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, Kocaeli 2003, I, Tablo no: 59, Tablo no: 109.

[21] İdris Tuna, *Temettuat Defterleri'ne Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844)*, (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004), s. 14.

[22] Tuna, *a.g.e.*, s. 3. 1860 yılında Merdivenköy'ün muhtarlık haline getirildiği belirtilmektedir (bk. Akbulut, "Merdivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 395).

[23] Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 8; Akbulut, *a.g.e.,* V, 396.

[24] "Göztepe", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, III, 1833–1834; K. Ekrem Uykucu, *Cumhuriyetin 50. Yılında İlçeleriyle Birlikte İstanbul*, İstanbul 1973, s. 316; "Merdivenköy Mahallesini Tanıyalım", *http://www.merso.org/mtah.htm* (18.07.2007).

[25] Akbulut,"Merdivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* V, 395.

[26] Abdullah Küçükönder, *Üsküdar Şer'iyye Sicilinin 18 Numaralı Transkripsiyonu*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 11.

[27] Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 104.

[28] Tabakoğlu-Kala-Aynural-Kara-S. Kala, *a.g.e.*, II, 191.

[29] http://www.muhtarım.web.tr/sahra.htm 63k (20.10.2007).

[30] Uykucu, *a.g.e.*, s. 136; "Merdivenköy Mahallesini Tanıyalım", *http://www.merso.org/mtah.htm* (18.07.2007). Nerdubanlu köyünün vakıf köyü olduğu ve bu köyden birinin boşalan yeri mütevelliden habersiz zapt etmek istemesi üzerine köyün amili Ali b. Şaban'ın müdahalesi ile bu yerin vakfa ait olduğu mahkemece tescil edildi (bk. Merve Çakır, *Üsküdar Mahkemesinin 15.Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (90. – 178. Varaklar) (954–956 / 1547–1551),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 44.

[31]İstanbul Müftülüğü, *ÜŞS*, nr. 84, s. 28; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, XIII (Ankara 1981), s. 589.

[32] Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,*s. 264.

[33]BA, *TD*, nr. 438, s. 786.

[34] Bk. Tablo: I.

[35] BA, *TD*, nr. 630, s. 528; BA, *TD*, nr. 733, s. 183; TK.KKA, *TD*, nr. 49, s. 246b.

[36] İstanbul Müftülüğü, *ÜŞS*, nr. 84, s. 28.

[37] Sadık Fethi Çetin, *466 Numaralı Üsküdar Şeir'yye Sicili*, (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997), s. 245.

[38] BA, *TD*, nr. 733, s. 183; TK.KKA, *TD*, nr. 579, s. 57b-58a.

[39] BA, *TD*, nr. 630, s. 528, 654. Ayr. bk. Tablo: I.

[40] Güneş, *a.g.e.*, s. 5–6.

[41] BA, *TD*, nr. 733, s. 183; TK.KKA, *TD*, nr. 49, s. 246b.

[42] Güneş, *a.g.e.*, s. 29, 36, 55, 59, 60–61; a.mlf., "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu I (23–25 Mayıs 2003)-Bildiriler*, I, 55 Tablo: I; a.mlf., "Üsküdar Havalisindeki Köylerin Sosyal ve Ekonomik Ahvaline Dair Bir Örnek (16. Yüzyıl Başlarından 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Bulgurlu Karyesi)", *II. Üsküdar Sempozyumu (12–14 Mart 2004)-Bildiriler*, I, 44.

[43] Güreş, *a.g.e.*, s. 63–65.

[44] Kübra Ata, *Üsküdar Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri (1–90. Varaklar),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 37.

[45] BA, *Mühimme Defteri (=MD),* nr. 5, 98/224.

[46] Tabakoğlu-Kala-Aynural-Kara-S. Kala, *a.g.e.*, I, 313; Çelik, *a.g.e.*, I, Tablo no: 59, 109.

[47] Çelik, *a.g.e.*, I, Tablo no: 59, 109.

[48] Tuna, *a.g.e.*, s. 17 Tablo: 1, 18 Tablo: 2.

[49] Akbulut, "Merdivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 396.

[50]"Merdivenköy Mahallesini Tanıyalım", http://www.merso.org/mtah.htm (18.07.2007).

[51] BA, *TD*, nr. 438, s. 786.

[52] BA, *TD*, nr. 630, s. 654.

[53]BA, *TD*, nr. 436, s. 358.

[54] BA, *TD*, nr. 630, s. 528; BA, *TD*, nr. 733, s. 183; TK. KKA, *TD*, nr. 49, s. 246b.

55 1844'de Nerdubanlu köyündeki meslek grupları ve muaf zümreler hakkında geniş bilgi için bk. Tuna, *a.g.e.*, s. 21, 26–27, 29, 31–33.

56 Yıldırım Dilaver-A. Handan Yener-Nusret Sönmez, *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri 1562–1564 (970–971), (1.-98. Varaklar),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2004), s. 53.

57 Hatice Ayyıldız-Özlem Eroğlu-Vildan Özer, *Üsküdar Kadılığı 2 Numaralı Şer'iyye Sicili (924–927),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2004), s. 78.

58 Sami Tılı, "Mahallemiz Merdivenköy", *Gazete-Kadıköy,* Yıl 8, sayı 403 (19 Ekim–25 Ekim 2007), s.2.

59 Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 24.

60 Kenan Yıldız, *9 Numaralı Üsküdar Kadı Sicili (940–942/1534–1536)*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 128–129.

61 Dilaver-Yener-Sönmez, *a.g.e.*, s. 253.

62 Uykucu, *a.g.e.*, s. 316; "Merdivenköy, Kadıköy", http://tr.wikipedia.org/wiki/Merdivenk%C3%B6y (24.10.2007); "Merdivenköy'ü Tanıyalım", http://www.merso.org/mtah.htm.

63 "Merdivenköy Mahallesini Tanıyalım", http:/www.merso.org/mtah.htm

64 Bu mescidin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kasım b. Abdullah'ın zimmetinde 400 akça olduğu kaydedilmektedir (bk. Zehra Ünlütürk, *Üsküdar Mahkemesi 13 Numaralı Şer'i Sicil Defteri (949–953),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 91).

65 BA, *TD*, nr. 438, s. 785–786.

66 TK.KKA, *TD*, nr. 579, s. 57b.

67 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (=VGMA), *Vakıf Defteri (=VD)*, nr. 635, s. 97.

68 Ata, *a.g.e.*, s. 67, 74, 82, 127.

69 Tabakoğlu-Kala-Aynural–Kara-S.Kala, *a.g.e.*, I, 357–358.

70 BA, *TD,* nr. 436, s. 358.

71 BA, *TD,* nr. 733, s. 183*;* TK.KKA, *TD,* nr. 49 s. 246b; Zekai Mete, "Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyünün Aziz Mahmud Hüdayi'ye Temliki", *Üsküdar Sempozyumu I (23–25 Mayıs 2003)-Bildiriler,* I, 69.

72 BA, *TD,* nr.733, s.183; TK.KKA, *TD,* nr. 49, s. 246b.

73 BA, *MD,* V, 203/503.

74 Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*, İstanbul 1943, I, 33.

75 bk. Tablo: IV.

76 Tablo: IV.

77 bk. Tablo: V. Nadasa bırakılan toprağın miktarı ile ilgili olarak bk. Tuna, *a.g.e.*, s. 48 Tablo: 17.

78 Tablo: VI.

79 Akbulut, "Merdivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 396.

80 Tablo: VIII.

81 Tablo: X.

82 Tuna, *a.g.e.*, s. 42–43 Tablo: 16.

83 TK.KKA, *TD,* nr. 579, s. 59b. Bu değirmenin XX. yüzyılın başlarında Merdivenköy Cami'inin yaklaşık 100 metre doğusunda yer alan değirmenle aynı yerde olduğu kuvvetle muhtemeldir.

84 Ata, *a.g.e,* s. 44.

85 bk. Tablo: XI.

86 bk. Tablo: XII.

87 Tuna, *a.g.e.*, s. 76 Tablo: 27.

88 Ayyıldız-Eroğlu, *a.g.e.,* s. 103.

[89] Ata, *a.g.e.,* s. 37.

[90] Yıldız, *a.g.e.,* s. 15.

[91] Tabakoğlu-Kala-Aynural-Kara-S.Kala, *a.g.e.,* II, 337–338.

[92] Ayşe Sirel-Ümit Sirel, "İstanbul Kentiçi Ulaşımında Bir Ana Aktarma Noktası Olarak Üsküdar Meydanı, Marmaray'ın Etkileri ve Meydanın Geleceği Üzerine", *Üsküdar Sempozyumu-IV (3-5 Kasım 2006)- Bildiriler*, İstanbul 2007, I, 104.

[93] "Merdivenköy Mahallesini Tanıyalım", http://www.merso.org/mtah.htm. Merdivenköy'ün batısında bulunan Fikirtepe'ye doğru uzanan kesimde mandıra bulunmaktaydı. Bu nedenle yöreye uzun süre *Mandıra* denildiği ve bugün Merdivenköy ile Fikirtepe'yi birbirine bağlayan yolun da *Mandıra Yolu* (Caddesi) olarak adlandırıldığı bilinmektedir (bk. Akbulut, "Medivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 395).

[94] Tuna, *a.g.e.,* s. 61 Tablo: 24/1.

[95] Akbulut, "Medivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 396.

[96] Tablo: XV.

[97] Tablo: XIV.

[98] Ünlütürk, *a.g.e.,* s. 231.

[99] Ata, *a.g.e.,* s. 247.

[100] Sami Cebeci, *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri 20 Numaralı Defter (1–100. sayfa), (965–966/1558–1559)*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 14.

[101] Ayyıldız-Eroğlu-Özer, *a.g.e.,* s. 105–106.

[102] *a.g.e.,* s. 301–306.

[103] *a.g.e.,* s.103–105.

[104] *a.g.e.,* s. 308–312.

[105] *a.g.e.,* s. 345–346.

[106] *a.g.e.,* s. 313.

[107] Yılmaz-Süslü, *a.g.e.*, s. 232/3.

[108] *a.g.e.*, s. 240/1–241. Bu kayıtlarda yarım müd (10 kile) unun değerinin 30 akça olarak kaydedilmesi bu unun buğday unu olmadığını, muhtemelen yulaf ya da mahlût olarak değerlendirilen (hububat ürünlerinin karışımından) mahsulden elde edilmiş olmalıdır. Nitekim 1561'de bir kile buğdayın tahrir kıymetinin 3 akçadan daha düşük olduğu düşünülmemektedir.

[109] Yasemin Dağdaş, *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (930 – 935),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 108–109.

[110] Ünlütürk, *a.g.e.*, s. 229–231.

[111] Nuray Urkaç, *Üsküdar Kadılığı 14 Numaralı Şer'iyye Sicili (953–955),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 31–32.

[112] *a.g.e.,* s. 10.

[113] Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 137/2.

[114] Ömer Faruk Bahadır, *Üsküdar'ın 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon,* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 26.

[115] Ünlütürk, *a.g.e.,* s. 218.

[116] Mehmet Salih Bulğa, *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'nden 19 Numaralı Defterin Transkripsiyonu, (*lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 60.

[117] İnci Aydın, *Üsküdar Mahkemesi 20 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri (H. 966)*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 109.

[118] İstanbul Müftülüğü, *ÜŞS,* nr. 84, s. 28, 29.

[119] İstanbul Müftülüğü, *ÜŞS,* nr. 84, s. 77.

[120] Ayyıldız-Eroğlu-Özer, *a.g.e.*, s. 257.

121 Cebeci, *a.g.e.*, s. 72.

122 Aydın, *a.g.e.*, s. 52.

123 Dağdaş, *a.g.e.*, s. 158–159.

124 Çakır, *a.g.e.*, s. 49–50.

125 Küçükönder, *a.g.e.,* s. 72–73. Merdivenköy su kuyuları ile meşhur bir yerdir. Bu köyde Bizanslılar döneminden kalma "*kuru, harçsız, taş örmeli bostan kuyuları ve sarnıçları*" bulunduğu belirtilmektedir (bk. Tılı, "Mahallemiz Merdivenköy", *Gazete-Kadıköy*, Yıl 8, Sayı 403, s. 2).

126 Ata, *a.g.e.*, s. 37.

127 Tak, *a.g.e.*, s. 25; Yılmaz-Süslü, *a.g.e.*, s. 86/1; Ünlütürk, *a.g.e.*, s. 24.

128 Tak, *a.g.e.*, s. 37.

129 Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785),* İstanbul 1988, s. 175.

130 Akbulut, "Medivenköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 395.

131 BA, *Millî Emlaktan Devralınan Defterler*, nr. 11, s. 39 (çeviri yazısı: *III. Selim'in Ruznamesi*, haz. Adem Mehmetoğlu-Semih Ceylan, 2000).

132 "Karaman Çiftliği Mesiresi", http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/rehber/tl.jsb? (04.11.2007).

133 Tak, *a.g.e.,* s. 25.

134 Yılmaz-Süslü, , *a.g.e.,* s. 86/1.

135 Tak, *a.g.e.,* s. 185.

136 Ünlütürk, *a.g.e.*, s. 24.

137 Aydın, *a.g.e.*, s. 112.

138 Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 118/2.

139 Dağdaş, *a.g.e.*, s. 28.

140 Cebeci, *a.g.e.*, s. 62; Aydın, *a.g.e.,* s. 105.

141 Hamide Göktaş, *Şer'iyye Sicilleri-Üsküdar Kadılığı 7. Defter (936-938),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, t.y.), s. 6; Yıldız, *a.g.e.*, s. 127.

142 Ata, *a.g.e.*, s. 251.

143 İstanbul Müftülüğü, *ÜŞS,* nr. 51, s. 54b.

144 Tak, *a.g.e.,* s. 177.

145 Cebeci, *a.g.e.,* s. 62.

146 Ünlütürk, *a.g.e.,* s. 104.

147 Şengül Yapar, *Üsküdar Kadılığı 25 Numaralı Şer'iyye Sicili (H.965-970),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007), s. 111–112.

148 Tak, *a.g.e.,* s. 36.

149Orhan Gültekin, *Üsküdar'ın 17 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu,* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2003), s. 62–63.

150 Ata, *a.g.e.,* s. 44.

151 Aydın, *a.g.e.,* s. 109.

152 Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 154/2.

153 Göktaş, *a.g.e.,* s. 45.

154 Yıldız, *a.g.e.,* s. 15.

155 Elif Yılmaz, *Üsküdar Kadılığı 31 Numaralı Sicil Defteri (1-34. Varaklar), (Hicri 973-977),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007), s. 109.

156 Dağdaş, *a.g.e.,* s. 33.

157 Göktaş, *a.g.e.,* s. 27.

158 Sümeyye Akça, *Üsküdar Kadılığı Şer'iyye Sicilleri 8 Nolu Defter*, (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 131.

159 Bulğa, *a.g.e.,* s. 59-60.

160 Yapar, *a.g.e.,* s. 142.

161 Küçükönder, *a.g.e.,* s. 135.

162 Ayyıldız-Eroğlu-Özer, *a.g.e.,* s. 137. Ayrıca bk. Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 250/1.

163 Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 230/2-3; Dağdaş, *a.g.e.,* s. 34; Göktaş, *a.g.e.,* s. 32; Yıldız, *a.g.e.,* s. 131; Cebeci, *a.g.e.,* s. 75.

164 Göktaş, *a.g.e.,* s. 37 ; Yıldız, *a.g.e.,* s. 124; Bulğa, *a.g.e.,* s. 60.

165 Ata, *a.g.e.,* s. 210–211.

166 Dilaver-Yener-Sönmez, *a.g.e.,* s. 308, 371–372.

167 Dağdaş, *a.g.e.,* s. 44.

168 Aydın, *a.g.e.,* s. 109, 110.

169 Tak, *a.g.e.,* s. 61, 233.

170 Küçükönder, *a.g.e.,* s. 72.

171 Yılmaz-Süslü, *a.g.e.,* s. 250/1; Dağdaş, *a.g.e.*, s.48, 54, 59; Yıldız, *a.g.e.*, s. 87, 121; Ayşe Danalıoğlu, *Üsküdar Kadılığı Şer'iyye Sicili 10 Nolu Defter (942-945/1535-1538),* (lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, 2002), s. 8; Cebeci, *a.g.e.,* s. 62.

172 Aydın, *a.g.e.*, s. 97.

173 Şehsuvaroğlu, *a.g.e.,* s. 9, 30.

XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar'da Ev Satışları

DR. BİLGİN AYDIN - DR. RIFAT GÜNALAN
Marmara Üniversitesi

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı ev tipinin oluşumu ve Üsküdar evlerinin XVI. yüzyıldaki durumu incelenmiştir. İkinci bölümde ise Üsküdar'da ev fiyatlarının mahallelere ve köylere göre değişimi ve ev fiyatlarının XVI. yüzyıldaki artış seyri değerlendirilmiştir. XVI. yüzyıl Üsküdar mahkeme kayıtları esas alınarak yapılan bu çalışma, 1513-1567 tarihleri arasındaki verilere dayanılarak hazırlanmıştır.

XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi

Bir yerleşim mahalli olarak Üsküdar oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Bu sebeple şair Yahya Kemal tarafından "İstanbul'un fethini gören şehir" olarak nitelendirilmiş olan Üsküdar'ın İstanbul'un fethinden yüzyıl kadar önce Orhan Gazi'nin son zamanlarına doğru teşekkül etmeye başladığı söylenebilir. Üsküdar XIV ve XV. yüzyıllarda henüz küçük bir kasaba halindedir. Hatta XVI. yüzyılın başlarında bile, Gebze kadılığına bağlı bir nahiye olup Gebze kadısının tayin ettiği bir naib tarafından idare edilmektedir. XVI. yüzyıla ait arşiv kaynakları ve tahrir defterleri Üsküdar'ın 400-500 haneden ibaret küçük bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 438 numaralı Tapu Tahrir Defterine göre 1520'li yıllarda Üsküdar'da 8 mahalle ve 169 hane bulunmaktadır. Tapu Tahrir 436'ya göre göre 1561'li yıllarda Üsküdar'da 16 mahalle ve 429 hane görülmektedir.[1]

Tapu Tahrir 436'yı Kanuni dönemi için en geniş rakam olarak alırsak Üsküdar'da 429 hane, 141 mücerred ve 106 muafla birlikte 676 nefer kayıtlıdır. Eğer toplam hane sayısını beş katsayısı ile çarparak buna mücerred ve muafları ek-

19. yüzyıldaki Üsküdar evlerini tasvir eden bir gravür

lersek Üsküdar'ın Kanuni dönemindeki nüfusunun 2500 civarında olduğu söylenebilir. Fakat birçok cami, mescid ve medresenin mevcut olduğu bu dönemde bu rakam Üsküdar için oldukça küçük görülmektedir.[2]

Şehrin fiziksel olarak büyüklüğü hakkında bir tahminde bulunduktan sonra şehri oluşturan en önemli unsura yani XVI. Yüzyıl Üsküdar evlerine ve bunların oluşum sürecine bakabiliriz. XVI. yüzyıla kadar Üsküdar'da ev tipini belirleyen ve oluşturan çok farklı faktörler mevcuttur. Bunların başında Orta Asya'dan İstanbul'a kadar Türk göçerlerinin temas ettiği kültürler başta gelmektedir. XIV. Yüzyılda Anadolu'da mevcut Bizans ve Selçuklu-Beylikler geleneği etrafında şekillenmiş ev tipi, Üsküdar evleri için bir model oluşturmuş olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu dönemine ait temel kaynaklardan olan ve XV. yüzyılda yazılan *Aşıkpaşazade Tarihi* Osmanlı yerleşimlerinin nasıl oluştuğunu gösteren önemli pasajlar ihtiva etmektedir. Bu kayıtlar incelendiğinde, Osmanlıların, feth ettikleri şehirlerde ya yerli Rumların evlerini mülk edindikleri ya da tamamen yeni evler inşa ederek yeni yerleşim birimleri oluşturdukları görülmektedir. Aşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin Karacahisar'ı fethinden sonra şehrin evlerini Germiyan'dan gelen kimselere verdiğini şöyle rivâyet eder:

"Osman Gazi dahi birkaç gün sabr itdi. Âhir hisarı [Karacahisar] yağma itdi. Feth olundu. Tekurini dahi tuddı gazileri ganî itdi. Şehrün evlerini gazilere ve gayrıya virdi. Anı İslam şehri etdi." [3]

"Kaçan kim Karacahisar'ı aldı. Şehrün evleri boş kaldı. Ve Germiyan vilayetinden hayli adamlar geldiler. Osman Gazi'den evler dilediler. Osman Gazi dahi gelenlere boş evlerden virdi. Ve sehel zamanda şehrün evleri memlü olup ma'mûr oldı."[4]

Osman Gazi Yenişehir'de gazilere evler yaptırmış ve bir müddet orada ikamet ederek şehrin adını Yenişehir koymuştur.

"Ve hem hatununı atasıyla Bilecük'de bile kodı, kendü Yenişehir'e vardı. Yanında olan gazilere evler yapturdı. Anda turaklandı. Anun adını Yinişehir kodılar."[5]

Bu iki rivayet Osmanlı yerleşimlerinin nasıl şekillendiğini göstermekle beraber evlerin yapım tekniği, inşa malzemesi ve ustaları hakkında bir fikir vermez. Osmanlı ev tipinin oluşum şekli üzerinde değerlendirmeler yapan Sedat Hakkı Eldem, Bursa ve İstanbul'un fethinden sonra Rum ev tipinin Türk Osmanlı ev tipinin oluşumuna katkı sağlamadığı düşüncesindedir. Buna delil olarak da Türk evlerinin kiremit veya kerpiç damlar ile hımış veya dolgu duvarlarla inşa edilmişken, Bizans evlerinin ise inşa malzemelerinin tamamen farklı olmasını gösterir[6].

XIV-XVI. yüzyıldan orijinal bir ev kalmış olsaydı erken dönem Osmanlı ev tipini ve daha sonra bunun gelişim sürecini tanımlamak mümkün olacaktı. Fakat bunun için elimizde malzeme mevcut değildir. XIV. yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başladığını belirttiğimiz Üsküdar'da da gerek bu yüzyıla gerekse bundan sonraki dönemlere ait ne bir ev ne de evlere ait resim ve çizimler kalmıştır. Üsküdar evlerini yakın plandan gösteren resim ve gravürler belki binaların dış cep-

heleri, yükseklikleri ve kat sayıları hakkında bir fikir verebilirdi. Fakat bu özelliklere sahip gravür ve minyatür türü malzeme mevcut değildir.[7]

XX. yüzyılın başlarında çekilmiş bir fotoğrafı dolayısıyla orijinali hakkında bir fikir sahibi olabileceğimiz yegane XVII. yüzyıl yapı örneği olarak Aziz Mahmud Hüdayi Çilehanesi'ni zikredebiliriz[8]. Fakat bu yapının geçen dört yüzyıl boyunca geçirdiği tamirlerle orijinal şeklinden uzaklaşmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl Üsküdar evini sicillerin tanımına bağlı olarak değerlendirmek en sağlıklı yöntem olacaktır. XVI. yüzyıl sicil kayıtları Üsküdar evlerini "taştan ve topraktan bina olunmuş, iki ocaklı, fevkani ve tahtani, fevkani ve tahtani üç katlı, ulvî ve süflî, çatma, kiremit örtülü, ağaçtan yapılmış, …" şeklinde tanıtmaktadır. Sicillerde evlerin diğer özellikleri hakkında da bilgiler verilmektedir.

Sicillerde ev için *hâne*, *menzil* ve *ev* en çok kullanılan tabirlerdir. Arapça ev anlamına gelen *beyt* ise daha çok XVII. yüzyıldan sonra kullanılmıştır. Sicillerde *mülk menzil* ibaresi hukuki bir terim olarak XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. "Sahip olunan ev" anlamındaki bu terim XVII. yüzyıl ortalarında Edirne yakınlarında iki ev, iki ahır, bir fırın ve muhavvata denilen etrafı çevrili bir avlu içindeki yapılar topluluğunu ifade eder.[9]

XVI. yüzyıl Üsküdar evleri genellikle tek katlıdır. Çift katlı evler nadir görülmektedir. İstanbul'da bile Osmanlı evleri tek ya da iki katlı olarak inşa edilmiştir. Hatta Mayıs 1719 sonlarında iki kattan yüksek ev yapılması yasaklanmıştır. Tek katlı evler hane-i tahtani veya tahtani menzil şeklinde adlandırılmaktaydı. İki katlı evlere ise hane-i fevkani veya hane-i ulvî deniliyordu.[10] Üsküdar evlerinin bir kısmı *çatma* olarak tarif edilmiştir. Çatma evler duvarları ağaç gövdelerinin birbirine çivisiz olarak tutturulmasıyla inşa edilirdi. Üsküdar sicillerinde nadir de olsa çatma evlere rastlanmaktadır.

Sicillerden anlaşıldığı kadarıyla XVI. yüzyıl Üsküdar ev yapı malzemeleri ahşap, kerpiç, taş ve topraktır. Bu farklı ev inşa malzemelerinin kullanılmasında en önemli etken iklim, zemin ve yerleşim yerinin özellikleridir. Yağış şartları dam şekillerini biçimlendirirken, inşa malzemesi olarak taş veya ağacın tercih edilmesi daha çok bu malzemenin ucuz ve bol olarak bulunabilmesiyle ilgilidir. Binanın çatısı yağış durumuna göre ya kiremitle kaplatılıyor ya da toprak ve saman karışımıyla düz damlar şeklinde örtülüyordu. Evin fiziksel özelliklerini belirleyen temel unsurlardan birisi de maddi refah düzeyi ve kültürel alışkanlıklardır. Esasen Türk evi olarak bilinen ve Osmanlı dönemi ev tipini tarif eden evler daha çok İstanbul ve Marmara bölgesinde teşekkül edip buradan bütün imparatorluğa zaman içerisinde yayılmıştır. XVI. yüzyılın Üsküdar'ında ise bu tesirler henüz çok sınırlıdır. XVI. yüzyıl Üsküdar evleri henüz Türk evi tanımına uygun fiziksel ve kültürel öğeleri ihtiva etmemektedir. Bunların en bariz unsurlarından olan harem ve selamlık kısımları en azından XVI. yüzyıl Üsküdar evi için söz konusu değildir. Bu hususiyet Üsküdar'ın kültürel olarak henüz İstanbul'la bütünleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Yabancı bir seyyaha göre XVI. yüzyılda Üsküdar halkı İstanbul halkından çok farklıdır. Üsküdarlılar esmer tenlidir, köylü şivesi ile konuşur, sarıklarını bile doğru dürüst saramaz. Bu ifa-

deler Üsküdar'ın Anadolu kimliğini XVI. yüzyılda muhafaza ettiğini ve yerli halkın İstanbul'un yüksek kültür ve refah düzeyine ancak seyirci kaldığını göstermektedir.[11]

Erken döneme ait tereke kayıtlarında evin iç yerleşim düzeni tarif edilmemektedir. Ev tariflerinden evin tamamlayıcı unsurları olan bina ve kullanım alanlarını tespit edebiliyoruz. Bunların başında hayvanlara mahsus ahırları ve samanlığı görüyoruz. Dam veya sığır damı adıyla kaydedilen bu binalar evlerin yanında bulunmaktaydı. Evleri tamamlayan unsurlardan bahçeler ise meyveli ve meyvesiz ağaçları (eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi) muhtevi şeklinde tanımlanmıştı. Bazı bölgelerde hayat veya havlu olarak bilinen ve evin önünde yüksek bir duvarla çevrili boş alan, kadınların ev işlerini gördükleri ve çocukların oyun oynadıkları mahaldir. Sicillerde binanın tamamlayıcı unsurları arasında hela ve kenif şeklinde kaydedilmiş tuvaletler de bulunmaktadır. Evlerin avlusunda yer alan üstü kapalı duvara bitişik alanlara sundurma veya zılle adı verilmektedir. Evlerde odalar arasındaki boşluklar sofa olarak adlandırılmaktadır. Bahçe içinde çardak ya da çardak evleri bulunmaktadır. Ayrıca evlerde kuyu ve fırınlar da bulunmaktadır. Fakat yemek yeme, oturma ve misafir ağırlama gibi modern dönem evlerine mahsus işlevsel mekan ayrımı Osmanlı evi için çok geç dönemlerde şekillenmiştir. XVII. yüzyılın başlarında evlerin iç düzeni hakkında bilenenler çok sınırlıdır. Bu döneme ait kayıtlar evlerin oda ve tabhaneden (mutfak) oluştuğunu göstermektedir.

XVI. Yüzyılda Üsküdar'da Ev Satışları ve Fiyatlar

XVI. yüzyılın ilk yarısına ait sicil defterlerinde ev fiyatlarıyla ilgili toplam 213 adet kayıt tespit edilmiş olup bu sicillerde ev fiyatlarını gösteren iki farklı kayıt türü mevcuttur. Bunlardan ilki muhallefat veya terekelerdir. İkincisi ise ev satışı veya satıştan kalan borçlarla ilgili olarak düzenlenmiş hüccetlerdir. Bu kayıtlardan 95 tanesi ev satışlarıyla ilgilidir. 118 kayıt ise ev fiyatlarını tespit etmemizi sağlayan muhallefat ve terekelerden oluşmaktadır.

Evle ilgili kayıtlar öncelikle Üsküdar merkezi ve köyler olarak sınıflandırılmış daha sonra Üsküdar da kendi içerisinde mahallelerine ayrılmıştır. Karşımıza çıkan tablo oldukça ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. İncelenen sicillerden Üsküdar merkezinde ev satışlarıyla ilgili 920-975 tarihleri arasında 24 kaydın düzenlendiği görülmektedir. Bu rakamlar yılda ortalama bir evin bile satılmadığını göstermektedir.

Satış hüccetlerinin bazıları mülkiyet haklarından doğan ihtilaflı davaların sonuçlarını ihtiva etmektedir. Bir evin satılması sonrasında evi alan veya satan kişinin mahkemeye müracaatı ile satış muamelesi kayıt altına alınmaktadır. Bir ev satışı ile ilgili hüccette şu temel bilgiler verilmektedir: Önce evi satan ve alan kişinin isimleri zikredilmektedir. Daha sonra satış konusu olan evin sınırı belirtilmektedir. Kayıtlarda sınırı çizilen evin yüzölçümü verilmemektedir. Sadece

dört tarafından sınır komşularının mülkleri belirtilerek konumunun tespiti yapılmaktadır. Daha sonra evin bir özelliği varsa bunlar belirtilmektedir. Evin bu özellikleri arasında, varsa bahçesi ve içindeki ağaç sayısı, kuyusu önemle belirtilmektedir. Evin sınırı çizildikten ve özellikleri tespit edildikten sonra kaç akçeye satıldığı hüccette verilmektedir. Daha sonra tarih ve şahitler verilerek hüccet bitirilmektedir. Kiraya verilen evlerde de hüccet kaydedilirken tanzim şekli aynı tutulmuştur. Sadece evin ne kadar süre için kiraya verildiği kayda eklenmiştir. Aşağıda ihtilaflı bir ev satışı ile ilgili hüccet örnek olarak verilmiştir:[12]

"Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki

Kuzguncuk'da Dimitri b. İstefani Mihal b. Manol[']u] meclis-i şer'a ihzâr edip dedi kim senin sâkin olduğun ev benim ammum Totora Mozef'in evidir ben satmadım ve ammum satmadı sen ne vechile tasarruf edersin dedikde mezkûr İstefani inkâr ile cevâb verip dedi kim ben bu evi Yahûdî Davud'un oğlanları ile avretinden dört yüz elli akçeye satın aldım sizin idiğin bilmez[im] diyecek Totora Mozef b. Yani b.Kosta'nın mülkü idiğine ve mülkiyet üzere mutasarrıf iken mürd olduğuna mezkûr müdde'î Mihal Manol oğlu ve Manol Yani oğlu ve Yani Kosta oğlu idiğine Ali b. Kosta ile ve Dimitri b. Yani Balaban şehâdet-i sahîha-i şer'iyye eylediklerinden sonra mâ-hüve'l-vâki' deftere sebt olundu.

Tahrîren fî evâhir-i Şa'bani'l-mu'azzam sene 922.

Şuhûdü'l-hâl: İdris b. Kara Dânişmend ve Ramazan b. Ahmed ve Pîrî b. Hızır Hacı"

Evler, inşa edildiği malzemenin türüne, büyüklüğüne, tek veya çift katlı oluşuna, bahçeli olup olmayışına ve diğer özelliklerine göre farklı fiyatlarla satılmaktadır. Akkoyunlu Hanedanı'na mensub olup Osmanlılara iltica ettikten sonra II. Bayezid'in damadı olan Göde Ahmed Bey için İstanbul'da satın alınan bir ev XV. yüzyıl sonunda İstanbul ve Üsküdar ev fiyatlarını mukayese etmemize imkan vermektedir. Bir muhasebe kaydından Bayezid Camii civarında Kazasker Alaaddin Ali Fenari'nin evinin 60.000 akçeye satın alındığı ve ev müştemilatının tamiri için 115.000 akçe harcandığı anlaşılmaktadır.[13] Üsküdar'da ise XVI. Yüzyılın başında en yüksek ev fiyatı 10000 akçeyi geçmemektedir. Dolayısıyla İstanbul'da devlet adamlarına ve soylulara ait ev veya konakların XV. yüzyılın sonunda bile Üsküdar'daki evlerden çok farklı mahiyetlerde olduğunu ve büyüklüklerine göre de yüksek fiyatlara satıldığını görüyoruz.

920-975 (1513-1567) tarihleri arasında Üsküdar merkezindeki mahallelerde satılan evlerin miktarı ve fiyatlarına baktığımız zaman ev fiyatlarının binanın tür ve büyüklüğüne ayrıca bulunduğu mahalle göre büyük oranda değiştiğini görmekteyiz.

920-975 (1513-1567) tarihleri arasında Üsküdar merkezindeki mahallelerde satılan evlerin miktarı ve fiyatları

Üsküdar Mahalleleri	Satılan Ev Sayısı	Muhallefat Sayısı	Toplam Kayıt Sayısı	Fiyat Aralıkları	Ortalama Ev Fiyatları
Çavuş	2	1	3	3000-10000	5600
Davud Paşa	1	4	5	3000-4000	3500
El-Hac Mehmed	1	1	2	1200-3500	2350
Evliya Hoca	2		2	3000	3000

Geredeli		2	2	3000-6000	4500
Hasan Ağa	2		2	1000-3300	2150
İmrahor	1		1	6000	6000
Kepçe	5	2	7	2000-6500	3700
Mahalle-i Cedid	1		1	2000	2000
Cami-i Mehmed Paşa	1	4	5	1500-6000	2950
Salacak	3		3	1600-6000	3500
Selman Ağa	2	2	4	3800-10000	8000
Solak Sinan	1		1	4500	4500
Süleyman Ağa	1		1	10000	10000
Toplam	24	16	40		

Yukarıdaki tablo değerlendirildiği zaman Üsküdar mahalleleri arasında ev fiyatlarının ortalamaları bakımından en düşük değerler 2000 akçe ile Mahalle-i Cedid'de, 2150 akçe ile Hasan Ağa'da, 2350 akçe ile el-Hac Mehmed Mahallesinde tespit edilmiştir. Ev fiyatlarının ortalamaları bakımından en yüksek değerler ise 6000 akçe ile İmrahor'da, 8000 akçe ile Selman Ağa'da ve 10000 akçe ile Süleyman Ağa Mahallesi'nde tespit edilmiştir. Süleyman Ağa, Solak Sinan ve İmrahor'da tek kayıt mevcut olduğu için bunları dikkate almazsak Selman Ağa Mahallesi'nden sonra ev fiyatlarının ortalamaları bakımından en yüksek değerler Çavuş ve Geredeli Mahallelerinde tespit edilmektedir.

Üsküdar köylerine bakıldığında, Üsküdar merkez mahallelerine göre daha çok evin satıldığı görülmektedir. 920-975 (1513-1567) tarihleri arasında satılan ev sayısı 71'dir. Fakat bu köyler arasında Çengelköy, ev satış rakamları dolayısıyla çok dikkat çekici bir yere sahiptir. 71 satıştan 33'ü Çengelköy'de gerçekleşmiş olup bu rakam Üsküdar merkezden bile çok fazladır.

920-975 (1513-1567) tarihleri arasında Üsküdar'a bağlı köylerde satılan evlerin miktarı ve fiyatları.

Köyler	Satılan Ev Sayısı	Muhallefat Sayısı	Toplam Kayıt Sayısı	Fiyat Aralıkları Aralıkları	Ortalama Ev Fiyatları
Akkilise	1	7	8	1600-3000	3100
Başıbüyüklü		2	2	800-900	850
Bulgurlu	2	6	8	500-12000	3000
Cezire-i Surh (Kınalıada)	3	4	7	1200-6000	2300
Çengelköy	33	10	43	500-10000	5600
Dudullu		2	2	350-700	500
Emirli	1		1	400	400
Fakihli		1	1	1000	1000
Herekedone		1	1	8000	8000
Heybeliada	4	4	8	1500-10000	5100
İstavros	11	7	18	1500-18000	7400
Kadıköy	5	10	15	250-8000	3200
Kartal	1	3	4	750-3000	1900
Kavaklı		1	1	3000	3000
Kısıklı		2	2	500-700	600
Kuzguncuk	6	1	7	450-8000	3000
Maltepe	3	3	6	800-3000	2000
Merdivenköy		9	9	150-2000	1000
Pendik	1	2	3	2500-5000	3500

Reisli		1	1	500	500
Salihlice		1	1	450	450
Samandıra		6	6	300-3500	1200
Sarıkadı		1	1	200	200
Satluk		4	4	50-2200	2200
Soğanlık		5	5	170-500	400
Viran		7	7	500-2400	1200
Yenice		2	2	500-1620	1000
Toplam	71	102	173		

Yukarıdaki tablo değerlendirildiği zaman Üsküdar köyleri arasında ev fiyatlarının ortalamaları bakımından en düşük değerler 200 akçe ile Sarıkadı'da, 400 akçe ile Soğanlık'da, 450 akçe ile Salihlice köyünde tespit edilmiştir. Ev fiyatlarının ortalama bakımından en yüksek değerler ise 5600 akçe ile Çengelköy'de, 7400 akçe ile İstavros'da ve 8000 akçe ile Herekedone köyünde tespit edilmiştir.

XVI. yüzyılda Marmara adaları da Üsküdar'a bağlı olduğu için adalarla ilgili hukuki kayıtlar Üsküdar mahkemesi tarafından tutulmuştur. Adalardaki ev fiyatlarına baktığımız zaman Heybeliada'da ev fiyatlarının 1500-10000, Kınalıada'da ise 1200-6000 akçe arasında değiştiği görülmektedir.

Ev fiyatlarındaki artış miktarını gözlemlemek için belli aralıklardaki ev fiyat ortalamalarını karşılaştırdık. Mesela Akkilise'de 949-955 yılları ile 975-978 yılları arasını karşılaştırdık. İlk zaman aralığında ev fiyatları ortaması yaklaşık 2900, ikincisinde ise 3800 akçedir. Bu rakamlara göre Akkilise'de XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki ev fiyat ortalamalarının, birinci yarısındaki rakamlara göre % 30 civarında arttığı görülmektedir.

Çengelköy'e baktığımız zaman 922-971tarihleri arasında fiyatı belirlenen 17 evin ortalama değeri yaklaşık 2600 akçe iken 985-988 yılları arasında 26 evin ortalama değeri 7000 akçeyi bulmaktadır. Bu da Çengelköy'de ev fiyatlarının 2,5 kattan daha fazla arttığını gösteriyor.

İstavros (Beylerbeyi)'nde ise 945-976 yılları arasında fiyatı belirlenen 9 evin ortalama değeri yaklaşık 5100 akçe iken 970-988 yılları arasında 8 evin ortalama değeri 10.000 akçeyi bulmaktadır. 40 yıllık bir dönemde ev fiyat ortalamalarında %100'lük bir artışın mevcut olduğu görülüyor.

Sonuçta fiyat artışları için şunları söyleyebiliriz. Ortalama değerler, Üsküdar'da ev fiyatlarının artışını tesbit için çok güvenilir ve mutlak rakamlar değildir. Çünkü fiyatları belirleyen çok farklı etkenler vardır ve bunlar değişkendir. Fakat incelenen üç köyde de XVI. yüzyılın ikinci yarısında ev fiyatlarının arttığı görülmektedir. Ortalama ev fiyatlarının dışında Üsküdar'da ev birim fiyatları da XVI. yüzyılın sonuna doğru büyük miktarda artmıştır. Mesela 1000 tarihinde Hace Hatun Mahallesi'nde bir ev 40000 akçeye satılmış olup bir tahtani ev ve bir fevkani çardağı ve zılleyi ve bahçeyi müştemildir.[14]

Günümüz Üsküdar ahşap evleri

DİPNOTLAR

1 Ahmet Güneş, "16 ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu I* (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler, İstanbul 2004, s. 42-56

2 Güneş, "16 ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", s. 55-56.

3 Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi* (haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 329

4 *a.g.e.*, s. 339.

5 *a.g.e.*, s. 342.

6 Semavi Eyice, "İstanbul (Tarihî Eserler)", *İA*, V/II, 129-130. İstanbul'un fethinden önceki evlerin kargir oldukları düşünülmektedir. Osmanlı döneminde yapılmış birçok kargir ev Rumlara ait oldukları için Bizans evi zannedilmiştir.

7 Evlerin büyüklüklerine ait elimizdeki tek veri XVI. yüzyılın sonlarına ait olup bu da İstanbul'da Çarşamba

semtine aittir. Çarşamba'da Fethiye Camii civarının Türklerle iskanı için 1002 (1593-1594) tarihinde bölgedeki arsalar parsel olarak bölünmüş ve bir ev için dört yüz arşın yer tahsis edilmiştir. Eyice, "İstanbul (Tarihî Eserler)", s. 129

8 Zekai Mete, "Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyünün Aziz Mahmud Hüdai'ye Temliki", *Üsküdar Sempozyumu I* (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler, s. 68-75.

9 Nejat Göyünç, "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II*, İstanbul 1984, s. 264.

10 Eyice, "İstanbul (Tarihî Eserler)", s. 129-130.

11 Metin And, *İstanbul: 16. Yüzyılda Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993.

12 Üsküdar Kadılığı, 1 Numaralı Sicil, s. 67a.

13 Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX (1946-1951), s. 37-38.

14 Üsküdar 84 Numaralı Şeriye Sicili, s. 91.

Yıllık Muhasebe Bilançolarına Göre Üsküdar Selimiye Vakfı

DR. FEHMİ YILMAZ
Marmara Üniversitesi

Günümüz Osmanlı tarihi çalışmaları eskiye nazaran askerî ve siyasî olaylardan daha çok toplum ve toplumsal grupları incelemeye yöneldi. Bu ilgi değişimi, bir taraftan yeni bilgilere ulaşılmasını sağlarken, diğer taraftan da yeni problemlerin ortaya çıkmasına, dolayısıyla yeni veri gerekliliğini zorunlu kıldı. Bu durum, atıl durumda bulunan pek çok kaynak çeşidinin, özellikle de kanditatif veriler içerenlerin ele alınmasına, çalışmaların bunlar üzerinde yoğunlaştırılmasına sebep oldu. Bu yeni kaynakların kullanımı ile daha objektif ve kalitatif sonuçları olan çalışmalar ortaya çıkar hale heldi. Türkiye'de bu kaynakların kullanımı ve sonuçları konusunda Ömer Lütfi Barkan'ın başlattığı örnek çalışmalar[1], kendisinden sonraki Osmanistler tarafından geliştirilerek devam ettirilmektedir.[2] Bu sayede özellikle Tapu Tahrir Defterlerinin önemli kantitatif verileri ile XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesi için yönetim, nüfus, yerleşim, ziraat ve vergi çeşitleriyle alakalı çok önemli ve sağlıklı bilgilere ulaşıldı.[3] Yine önemli veriler içeren ve Tahrir Defterlerine göre çok daha zengin kantitatif veriler içeren XIX. yüzyıla ait Temettuat Defterleri üzerinden yapılan çalışmalar,[4] Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi olaylarının daha mikro düzeyde incelenmesini ve önemli sonuçlara ulaşılmasını sağladı. Yine önemli verilere sahip olduğu anlaşılan Gümrük Defterleri ve benzeri kaynaklar üzerine yapılan çalışmalarla Osmanlı Devleti'nin çok yönlü ticareti ve ekonomi dünyası hakkında mevcut olanları altüst edecek yeni bilgilerin[5], mahkeme sicillerinin kullanımıyla da başta para vakıfları konusunda Osmanlı finans tarihi[6] ile ilgili pek çok iktisadî konu açığa çıktı. Yine Barkan tarafından başlatılan ve bu makalenin de konusu olan vakıflarla ile ilgili çalışmalar özellikle de vakıfların yıllık muhasebe bilançolarına ait olanları[7], Osmanlı iktisat ve sosyal tarihi açısından çok daha güvenilir veriler olduğunu ispatlarken, Şevket Pamuk'un hazırladığı fiyat tarihi çalışması-

Selimiye Camii

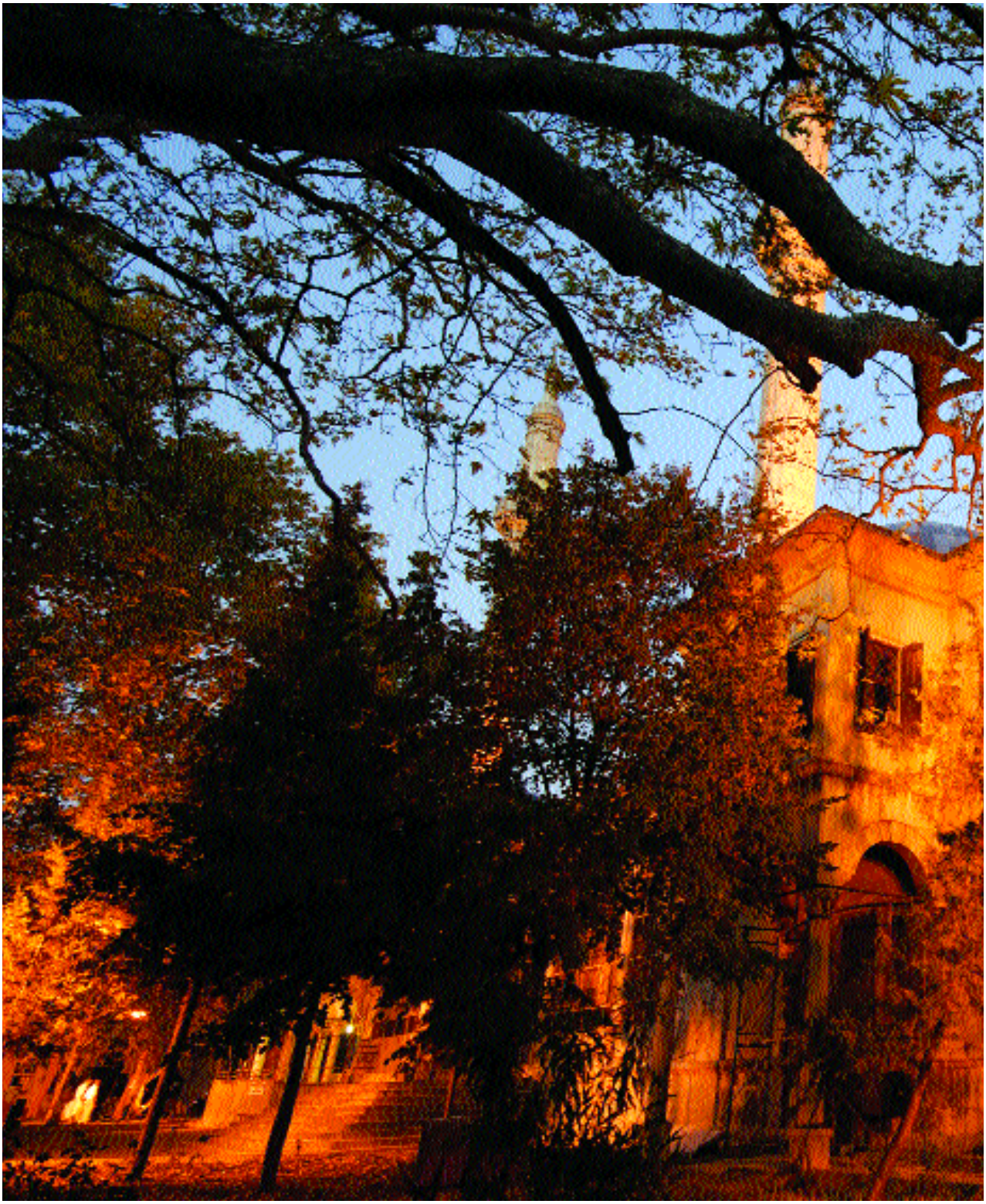

nın da en önemli verilerinden birini oluşturdu.[8] Bu konuda yapılan son çalışmalardan biri olan, yıllık muhasebe bilançolarına göre Süleymaniye Vakfı ve Süleyman Paşa vakıfları üzerine Tevfik Güran'ın çalışması da sadece bu iki vakfın detaylı bir muhasebesini ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda vakıf kayıtlarının Osmanlı iktisat tarihi ile alakalı önemli problemlerin çözülmesini ve anlaşılmasını sağlayan ehemmiyetli kaynaklar olduğunu açık bir şekilde ortaya koydu.[9]

Biz de bu çalışmamızla Osmanlı tarihinin önemli ve yenilikçi padişahlarından biri olan III. Selim'e ait Selimiye Vakfının yıllık muhasebe bilançolarından yola çıkarak XVIII. yüzyıl sonunda kurulan bu vakfın 1860'lara kadar devam eden mali serüvenini incelemeye çalışacağız.

Selimiye Vakfı, III. Selim tahta çıkmadan önce 1797 yılında kurulmuştur.[10] Bu nedenle vakfın muhasebe kayıtlarına ait ilk bilgiler de bu tarihte başlamakta ve yıllık muhasebe bilançosu özet olarak verilmektedir. Vakfın ulaşabildiğimiz düzenli muhasebe bilançoları, 1802 yılından itibaren başlamakta ve düzenli bir şekilde yüzyılın ortalarına (1846) kadar devam etmektedir. Yüzyılın ikinci yarısına ait muhasebe defterlerine ise, Osmanlı Arşivindeki mikrofilm çalışmaları sebebiyle şimdilik ulaşılamamıştır. Buna rağmen 1846-1860 yıllarının sadece giderlerine ait detaylı verilere ulaşmak mümkün olmuştur. Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında hazırlandığını düşündüğümüz vakfın emlak tahrir defteri de bu çalışmada kullanılmıştır.[11] Selimiye Vakfının muhasebe defterleri, genel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Birincisi *ani'l-irâd* veya *ani'l-mahsûlât* adı altında gelir, ikincisi de *mesârif* adı altındaki gider bölümüdür.

Gelir bölümü genel olarak gelirlerin cinsine ve bulundukları semte göre alt başlıklar altında ayrı ayrı verilmiş olup her bir kalemin adı ve yılı ile yıllık miktarı düzenli bir şekilde kaydedilmiştir. Bu bölümde tahsil edilemeyenler, ilgili kalemin altında belirtilmektedir. Ayrıca önceki yıllara ait tahsil edilen bakiyyeler, *et-tahsilat* adıyla ayrı bir başlık altında toplanarak gelirlere dâhil edilmiştir.

Gider bölümü de, gelirdeki gibi harcama çeşitlerine göre alt başlıklar halinde her bir gider kaleminin adı ve yılı ile yıllık miktarı belirtilerek yazılmıştır. Her iki bölümün sonunda da *ceman yekun* adı altında toplam rakamlar verilmektedir. Bunu takiben *el-mizan* başlığı altında gelir ve giderlerin muhasebesi yapılmakta, genelde kasaya kalan fazla para *der kise* adıyla kaydedilmektedir. Vakıf kasasına giren bu miktar, bir sonraki yılın muhasebe bilançosuna dahil edilmemektedir. "el-Mîzân" başlığı altında yapılan muhasebelerin bazıları, gelir ve giderlerin alt başlıklarını da içerirken, bazılarında sadece toplam gelir ve gider rakamları verilmektedir. Bazı yıllara ait olanlar, çok detaylı kaydedilmiş günlük muhasebe bilançolarıdır. Ayrıca bunlar arasında çeşitli dönemlere ait tam bir yılı kapsamayan günlük, aylık veya birkaç ayı içeren muhasebe bilançoları da bulunmaktadır. Hesap birimi olarak hemen hemen tamamında kuruş kullanılmıştır. Muhasebe bilançolarının sonunda vakıf mütevellisinin, vakfın muhasebesini yazılı olarak anlatan bir arzuhali bulunmaktadır.

Vakfın Gelirleri

Selimiye Vakfının gelirleri iki ana grupta toplanmaktadır. Bunların birincisi, vakıf adına inşa edilmiş olan han, dükkân, ev, oda, hamam, değirmen gibi gayrimenkuller ile bahçe-bostan ve arsalardan elde edilen gelirlerdir. Bunlar, *icâre-i müeccele* veya *müşâherât* olarak adlandırılan aylık gelirler ile *icâre-i muaccele* olarak bilinen, kiraya verilen gayrimenkullerden elde edilen peşin kiralar idi. Düzenli gelir kaynağı durumunda olan aylık kiralara göre muacceleler, arızî gelir kaynaklarıdır. Bu nedenle miktarları yıldan yıla değişmekte, büyük farklılıklar göstermekte ve aşağıda anlatılacağı üzere, vakfın gelir trendinde ani yükselmelere sebep olmaktadır. Bu nedenle peşin kira gelirleri, gelirler trendindeki değişiklikleri açıklamada önemli bir unsur olduğundan, bu çalışmada ayrı bir başlık altında gösterilmiştir. Fakat sonuçta her iki kira gelir grubunun kaynağı, gayrimenkullerdir. Dolayısıyla Selimiye Vakfının toplam gelir kaynağının neredeyse tamamına yakınının gayrimenkullerden elde edildiği söylenebilir.

Vakfın ikinci gelir kaynağı ise, mukataalar idi. Fakat Selimiye Vakfının mukataalardan elde ettiği gelir, daha önceki dönemlerde kurulmuş padişah ve sultan vakıflarına göre karşılaştırılamayacak kadar azdır. Pek çok sultan vakfının gelirinin % 90'lara varan kısmı devlet hazinesine ödenmesi gereken mukataa gelirlerinin bu vakıflara transferiyle gerçekleşirken,[12] Selimiye Vakfında bu oran ilk yıllarda % 7 civarındadır. Zamanla bu oran, vakfın gelirlerinin artışına bağlı olarak düşmüştür. Selimiye Vakfının iltizam adı altındaki mukataa çeşitlerine bakıldığında bunların iki grupta toplandığı görülmektedir. Biri, çeşitli yerlerdeki çiftliklerin iltizam bedelleri ve bu çiftlik topraklarında yaşayan gayrimüslim reayanın cizyeleri,[13] diğeri ise, kazzaz, dolamacı, ibrişimci, bükmeci, dökmeci ve sarıkçı esnafı kethüdalıklarına ait iltizam bedelleridir.

Vakfın diğer bir gelir grubu da, malikane hisse gelirleridir. Harcamalar yapıldıktan sonra Selimiye Vakfının, kasasına kalan para ile, bir taraftan yeni gayrimenkuller ile gelirlerini artırma yönünde girişimlerine devam ettiği, diğer taraftan da malikane sektörüne girerek buradan yeni gelirler elde etme çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin vakıf, Bursa Parça Mukataasını malikane olarak almıştır. Mukataanın yıllık bedelini düzenli olarak devlet hazinesine yatırmakta, geri kalan miktarı, yani mukataadan elde ettiği karı, vakfın gelirleri arasına dahil etmektedir.[14] Bu konuda muhasebe defterlerinin mutad giderler kısmında önemli ve detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Vakfın bir diğer gelir kaynağı da tereke intikalleridir. Bunlar, vakıf gayrimenkullerini kullanıp da varis bırakmadan ölenlerin bıraktıkları malların satılmasından elde edilen gelirlerdir. Ayrıca Mihrişah Sultan ile Tahir Efendi Vakıflarının Selimiye Vakfına katılması da ayrı bir gelir kaynağı olmuştur.

Bu kaynaklar ışığında, vakfın kurulduğu 1797 yılı bilançosuna göre, toplam geliri, 122.000 kuruş civarındadır. Bu tarihten 1846 yılına kadar geçen dönemde gelirlerin 380.000 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Fakat 1846 yılındaki

Selimiye Camii haziresi

380.000 kuruşluk miktarın istisnaî bir durum olduğu söylenebilir. Aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacağı gibi, vakıf gelirlerinin tek kaynağı olan gayrı menkullerin bir kısmı, bu tarihte yeniden kiraya verilmiş ve bunlardan peşin alınan muaccelelerin geliri önceki yıla göre, % 212 oranında artış göstermiştir. Söz konusu yıl hesaba katılmazsa, vakfın gelirleri, 1797 yılında 122.000 kuruştan başlayarak 1840'larda 160.000 kuruş seviyesine yükselmiştir. Yani vakıf gelirlerinde ortalama olarak % 30-40 arasında bir artış meydana gelmiştir. Genel olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında vakfın gelirleri 150.000-160.000 kuruş arasında seyretmiştir. Bazı yıllarda bu seviyenin üzerine çıkıldığı görülmektedir. Bunun sebepleri ise, vakfın yeni gayrımenkul gelirlerinin, boşalan gayrımenkullerin tekrar kiraya verilmesinde alınan muaccelelerin, gayrimenkullerde oturup da varis bırakmadan ölenlerin terekelerinin ve diğer bazı vakıfların, gelirlere ilave edilmesidir. Selimiye vakfının yıllık gelirlerinin, giderlere oranla, genel olarak devamlı fazla olduğu görülmektedir. Harcamalar yapıldıktan sonra geriye kalan kasa bakiyyesi, *der kise* olarak belirtilmekte ve bir sonraki yılın gelirine dahil edilmeyerek ayrı tutulmaktadır. Dağıtılmamış kazanç veya vakıf sermayesi mahiyetindeki giderlerden arta kalan bu miktar, genel olarak vakfın yeni yatırımlarının ana kaynağını oluşturmakta, giderlerin gelirlerden fazla olduğu yıllarda da açığı kapatmak için, giderleri, zararları mahsupta kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 1, Grafik 1, Grafik 2).

Selimiye Vakfının elimizde detaylı verisi olan 1802 yılının gelir bileşenlerine bakıldığında, toplam 134.712 kuruşluk toplam gelirinin % 72'sinin kiralardan, %

21'nin gayrımenkullerin ilk kiraya verilişinde alınan muaccele olarak adlandırılan peşin paradan, % 7 oranındaki mikratarın da vakfa ait mukataaların iltizam bedellerinden oluştuğu görülmektedir. Bu verilere göre, Selimiye Vakfının 19. yüzyıl başında gelirlerinin % 93'ü gayrimenkullerden elde edilmiştir (Grafik 3).

Bu gayrımenkullerin çeşitlerine bakıldığında, toplam 133 adet gayrımenkulun % 66'sını oluşturan 85'inin çeşitli esnafları içinde barındıran dükkan, % 8 oranındaki 11'nin imalathane, % 5 oranındaki 7'sinin debbağhane, % 5 oranındaki 6'sının arsa, % 5 oranındaki 6'sının çiftlik, % 2 oranındaki 4'ünün bahçe ve bostan, % 2 oranındaki 4'ünün han, % 2 oranındaki 3'ünün değirmen ve %1 oranındaki 1'inin de hamam olduğu görülmektedir(Grafik 4). Bunların bulundukları semt/bölgelere bakıldığında, % 35'ini oluşturan 47 dükkan ile Üsküdar'da Selimiye semti, ilk sırada, % 28'ini meydana getiren 37 dükkan ile Galatasaray, ikinci durumdadır. % 4 oranındaki 5 dükkan, Cebehane semtinde, geri kalanları, İstanbul'un çeşitli semtlerindedir. Vakfın İstanbul dışında, Tatarpazarı, Bursa ve Manisa'da da gayri menkulleri bulunmaktadır (Grafik 5). Toplam mal varlıklarından elde edilen gelirlerin yıllık genel ortalaması, gayrimenkul başına 1.000 kuruş civarındadır. Bunların % 86'sı, genel ortalamanın altında, % 14'ü de, üzerinde ödeme yapmaktadırlar.

1803 yılına ait verilere bakıldığında, vakfın gelirlerinin 187.047,5 kuruşa ulaştığı görülmektedir. Yaklaşık % 40 oranındaki bu artışın sebebi, vakfa katılan yeni gayrımenkullerin kira ve özellikle muaccele gelirleridir (Grafik 6).

1805 yılına ait verilere bakıldığında, vakfın gelirleri 158.767,5 kuruşa gerilemiştir. Bunun sebebi ise, 1805'te vakfa yeni gayrımenkul katılımının az olması ve dolayısıyla peşin alınan muaccele gelirlerinin bulunmamasıdır. Ayrıca bu düşüşün diğer bir sebebi de, tahsil edilemeyen kira gelirleridir. Vakıf gelirlerinin 1805 yılıyla birlikte reel seviyesine ulaştığı, bundan sonra ortalama olarak 150.000-160.000 kuruş aralığında seyrettiği söylenebilir. Fakat bazı yıllarda bu seviyenin üzerine çıkıldığı görülmektedir. Bunun sebepleri ise, özellikle daha önceki yılların bakiyyelerinin tahsil edilmesi, çeşitli tereke gelirlerinin ve yeni gayrımenkullerin vakfa katılımı olmalıdır. (Grafik 6).

Vakfın 150.000-160.000 kuruş aralığında seyreden gelirleri 1830 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık % 20 oranında düşüşle 134.923,5 kuruşa gerilemiştir. 1831 yılında ise, 23.653 kuruşa inmiştir. 1830 yılına göre % 82, 1829 yılına göre de % 85 oranındaki bu ani düşüşün sebebi, Mora ayaklanmasının sonuçlarıdır. Bu yıllarda vakıf gayrımenkullerinde kiracı olarak iş yapan ve isyana yardım eden veya İstanbul'dan ayrılan gayrimüslim kiracılardan tahsilat yapılamamıştır. Fakat ertesi yıl yapılamayan tahsilatlar yapılmış, boş kalan vakıf yerleri tekrar kiraya verilerek 1831 yılında gelirler, 160.000 kuruş civarındaki normal seviyesine çıkmıştır. 1833 ve 1834 yıllarında gelirlerin 200.000 kuruşsınırına dayanmasının sebebi ise, İstanbul'u terkeden veya isyana yardım ettiği tespit edilen Rum kiracıların terekelerinin satışından elde edilen miktarlardan ve muaccelelerden kaynaklanmaktadır.[15]

1846 yılında ise vakfın gelirleri % 100 civarında bir artışla 380.329,5 kuruşa çıkmıştır. Fakat bu artış, bazı eski ve özellikle yeni gayrı menkullerin muaccele gelirleri ile tereke intikallerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle hızlı yükselişin, yukarıda da belirtildiği üzere geçici olduğu söylenebilir.

Selimiye vakfının gayrımenkul sayısı, 19. yüzyıl boyunca % 276 oranında artarak 20. yüzyıl başında 135'ten 507'e ulaştı. Bunların % 15'ini oluşturan oranında 74'ü dükkan, % 34 oranındaki 174'ü ev, geri kalan % 51 oranındaki 259'u da, bekar odaları idi.[16]

Vakfın Giderleri

Vakfın giderleri de, gelirleri gibi, çeşitli harcama kalemlerinden oluşmaktaydı. Bu harcamalar, genel olarak üç ana başlık altında toplanmaktaydı. Bunlar, vezaif veya maaş, muayyene veya mutâde ve zuhurat idi.

Vezaif başlığı altındaki giderler, vakıfta çalışan idareci, memur, görevli ve hizmetçilere ödenen maaşları kapsamaktadır. Fakat bu maaşlar, sadece Selimiye vakfı çalışanlarınınki ile sınırlı değildi. Eyüb camii hademelerinin, Üsküdar'daki Nakşibendi Dergâhı şeyhi ve hademelerinin, Kasr-ı Hümayun bekçilerinin, Beşiktaş Mevlevihanesi görevlileri ve taamiyesinin, Piriştine'deki medresenin müderrisi ve hizmetlileri ile bekçilerinin de maaşları, Selimiye Vakfı tarafından karşılanmaktaydı.

Muayyene ve mutâde başlığı altında vakfa alınan temel tüketim gıda maddeleri, ısıtma ve aydınlatmada kullanılan odun kömür, yağ, mum ve benzeri maddeler, malikane olarak alınmış olan mukataaların hazineye yatırılan yıllık bedelleri, muhasebe ve bürokratik işlemlere verilen harçlar, bağ ve bostan korucuları ile bazı kişilerin taamiye, masraf ve aylık maaşları, taşıma ve hammaliye ücretleri, mektebin masrafları, çeşitli kira bedelleri ile Evkaf Nezaretine yapılan ödeme ve benzeri harcamalar bulunmaktadır.

Zuhurat başlığı altında ise, zaman zaman ortaya çıkan beklenmedik masraflar yer almaktadır. Bunlar, özellikle gayrımenkullerin tamirat ve inşaat masrafları ile bunlara yapılan diğer harcamalardır. Ayrıca zaman zaman görevlilere alınan kumaş ve elbise giderleri ile bazı ödemeler bu masraf kalemi içinde bulunuyordu.

Vakfın toplam harcama rakamlarına bakıldığında genel olarak gelir rakamlarının altında seyrettiği, kimi zaman ise gelir seviyesinin üzerine çıktığı görülmektedir. Bunların sebepleri aşağıda açıklanacaktır. Toplam gider rakamlarıyla ilgili ilk verilere 1802 yılında rastlanmakta ve 1860 yılına kadar devam etmektedir. 1802-1835 yıllarına ait olan gider verileri, vakfa ait muhasebe defterlerinden elde edilmiştir. 1846-1860 yıllarına ait olanlar ise, muhtemelen vakıf yöneticileri tarafından hazırlanmış olan onbeş yıllık giderlerini içeren cetvelden alınmıştır. Bu cetvelde sadece harcama kalemleri detaylı bir şekilde belirtilmiş olup, gelir-

ler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle 1846-1860 yılına ait gider verileri, aşağıda müstakil olarak değerlendirilecektir.

1802 yılına ait rakamlara bakıldığında, toplam giderin gelirden daha fazla olduğu ve bunun birkaç yıl boyunca, 1806 yılına kadar artarak devam ettiği görülmektedir. İki yıl içinde gider toplamı, 160.000 kuruş civarından yaklaşık % 70-80 oranında artış ile 286.000 kuruşa yükselmiştir. Bunun sebebi, yapımına başlanan Selimiye Camii ve külliyesi ile diğer gayrımenkullere yapılan harcamalardır. Toplam giderler, 1806 yılında 140.000 kuruşun altına inmiş, çeşitli sebeplere bağlı olarak bazı yıllar hariç, bu seviyenin üzerine çıkmadan dalgalı olarak ortalama 100.000-140.000 kuruş arasında seyretmiştir. 1830 yılındaki düşüşün sebebi, gelirler bölümünde belirtildiği gibi, Mora isyanı sonuçlarıdır. Bu tarihten itibaren gider rakamları normal seviyesine çıkmıştır. Giderler, 1835 yılından itibaren 180.000 kuruş üzerine yükselmiştir. Bunun sebebi ise, hem Mihrişah Sultan Vakfının Selimiye Vakfına ilave edilmesi, hem de vakfın Evkaf Nezaretin'e bağlanması sebebiyle nezarete her yıl yapılan ödemelerdir. Gider rakamları, 1850 yılında 320.000 kuruş seviyesine çıkmıştır. Bunun sebebi ise, zaman zaman ortaya çıkan vakfa ait cami ve külliyenin tamirat ve benzeri masraflarından ve özellikle de vakfa bu tarihlerde katılan yeni gayrimenkul harcamalarından kaynaklanmaktadır. Bu tarihten itibaren giderler, dereceli olarak 180.000 kuruş seviyesine, hatta 1852 ve 1853 yıllarında bu seviyenin de altına inmiştir. Ancak 1855 tarihinden itibaren bu seviye, 200.000 kuruşa yükselmiş ve 5 yıl içinde % 25 oranında artış göstererek 1860 yılına gelindiğinde 250.000 kuruş seviyesine ulaşmıştır. Beş yıl içindeki bu önemli artışın sebebi, bu dönemde enflasyondaki artış olmalıdır (Tablo 1, Grafik 1, Grafik 2).

Vakfın bazı yıllara ait giderlerine bakıldığında, bu konuda ilk detaylı veriler 1802 yılına ait muhasebe bilançolarında görülmektedir. Buna göre toplam 159.631 kuruş gider içinde % 93 oranındaki 149.306,5 kuruş ile zuhuratın, birinci sırada, % 5 oranındaki 8.434 kuruş ile mutad veya muayyen harcamaların ikinci sırada, % 2 oranındaki 3.780 kuruş vazife ve maaş harcamalarının ise, üçüncü sırada olduğu görülmektedir (Grafik 7).

1803 yılına ait gider rakamlarına bakıldığında, zuhurat kalemi harcamaları 250.390 kuruşa yükselmiştir. Bu kalemin giderleri, yaklaşık % 68 oranında artmasına rağmen, toplam harcama rakamları içindeki oranı, bir sene öncesine göre, % 93'ten % 91'e gerilemiştir. Mutad giderler, toplam harcamaların % 3'ünü oluşturan 9.338 kuruştur. 1802 yılına göre % 11 oranında artış göstermiştir. Maaş ve vazifelere yapılan harcamalar ise, toplam giderlerin % 6'sı oranındaki 16.530 kuruştur. Bu rakam, bir önceki yıla nazaran % 337 oranında bir büyümenin olduğunu gösterir. Özellikle maaş ve vazifelilere yapılan harcamalardaki bu artış, vakıftaki büyüme ve gelişmenin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Grafik 8)

1805 yılına ait gider rakamlarına bakıldığında da, vakıftaki bu büyümenin devam ettiği görülmektedir. Bu yılda zuhurat giderleri, toplam harcamaların % 63'ünü meydana getiren oranında 243.135 kuruştur. 1803 yılına göre % 3 ora-

nında gerileme göstermiştir. Zuhurat kalemindeki bu gerilemeye karşılık, diğer harcama kalemlerinden muayyen giderler toplam harcamaların % 5 oranındaki 18.814,5 kuruş olmuştur. 1803 yılına göre % 100'e yakın bir artış göstermiştir. Maaş giderleri ise, % 32 oranındaki 124.124 kuruştur. 1803 yılına göre bu gider kalemi % 651 oranıyla büyük bir artış göstermiştir (Grafik 8).

Gelir ve giderlerin belirli bir seviyede seyrettiği yıllardan, örneğin1821 yılı giderlerinin dağılımına bakıldığında, toplam 138.242 kuruşluk giderin % 48'inin maaşlara, % 42 oranındaki miktarın muayyen kalemine, geriye kalan % 12 oranındaki kısmın zuhurat harcamalarına gittiği görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, vakfın kuruluş yıllarında yatırım ve inşaat harcamaları fazla olduğundan, zuhurat giderleri yüksek olmuştur. Fakat zamanla yeni yapılar tamamlanıp faaliyete geçtikçe vakıfta çalışanların sayısında ve yıllık muayyen harcamalarda da artış olmuştur (Grafik 8).

Vakfın 1846-1860 yılları arasındaki giderlerini inceleyecek olursak, 15 yıl içinde toplam 3.530.134,5 kuruş harcama yapılmıştır. Bu rakama göre, yıllık ortalama gider tutarı ortalaması, 235.342 kuruştur. 1846-1860 yılları arasında yapılan toplam harcamaları ana kalemlerine göre değerlendirecek olursak, % 34'ünün maaşlara, % 53'ünün mutad harcamalara, % 13'ünün de zuhurata transfer edildiği görülmektedir. Mevcut verilere göre buradaki harcama kalemlerini detaylandıracak olursak, vakıf giderlerini maaş, mutad, zuhurat yiyecek-içecek, Evkaf Nezareti'ne yapılan yıllık ödeme ve harçlar, kira, elbise ve kumaşlara yapılan harcamalar olarak yedi ana kalem altında değerlendirmek mümkün gözükmektedir. Buna göre toplam harcamalarda % 34'lük payla maaşların ilk sırada olduğu görülmektedir. Bunu % 28 oranla vakfa alınan zahire, yiyecek ve içecekler ile zeytinyağı harcamaları takip etmektedir. Bu dönemde vakıf giderleri arasında önemli bir paya sahip olarak karşımıza çıkan harcama kalemi ise, Evkaf Nezareti'ne yapılan yıllık ödeme ve bürokratik işlemlere yapılan harcamalardır. Bu kaleme yapılan harcama toplam giderlerin % 17'sini oluşturan547.447 kuruştur. Bu miktarın % 83 oranındaki 456.600 kuruşu Evkaf Nezareti'ne gitmiştir. Yani Selimiye Vakfı, Evkaf Nezaretin'e her yıl 30.400 kuruş ödeme yapmıştır. Bu dönemde zuhuratlara yapılan harcama, % 13 oranındaki 442.473 kuruştur. Bunu % 3 oranındaki 122.966 kuruş ile kiralar, yine % 3 oranındaki 99.861,5 kuruşla mutade ve % 2 oranındaki 83.312 kuruşla da elbise ve elbiselik kumaşlara yapılan harcamalar takip etmektedir (Tablo 2, Grafik 9, Grafik 10, Grafik 11).

Sonuç olarak Selimiye Vakfı ile ilgili şunlar söylenebilir. Osmanlı tarihinde ilk dönemlerden XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kurulan sultan vakıflarına bakıldığında, bunların gelirlerinin % 90'dan fazlasını devlet hazinesinden transfer edilen mukataaların, yani kamu gelirlerinin oluşturduğu görülür. Bu durum, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin uzun süren ve yenilgiyle biten savaşlar sonunda içine düştüğü malî bunalımı aşmada uygulamaya koyduğu merkezileşme ve modernleşme çabaları ile değişmeye başlamıştır. Yeni uygulama ile kamu gelirleri, vakıflar yerine, devlet tarafından vergilendirilerek merkezi hazineye aktarılmaya başlanmıştır[17] İşte Selimiye Vakfı, bu süreçte kurulduğu

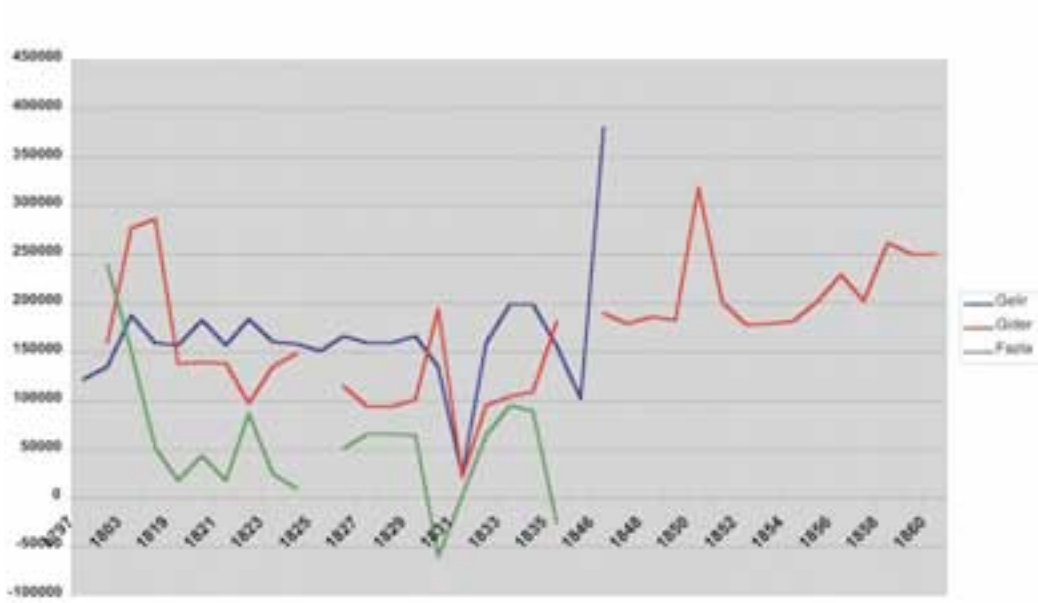

Grafik 1: Selimiye Vakfı muhasebesi (1797-1860)

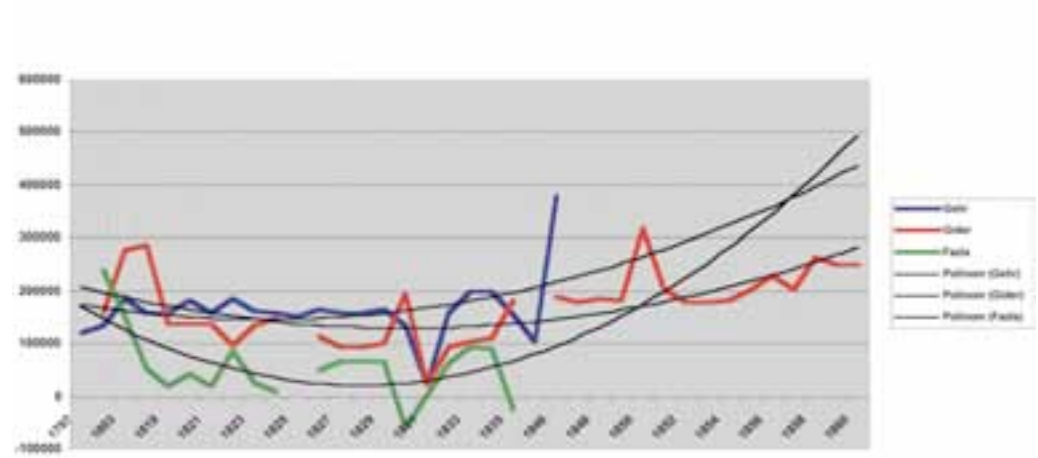

Grafik 2: Selimiye Vakfı muhasebesi (1797-1860)

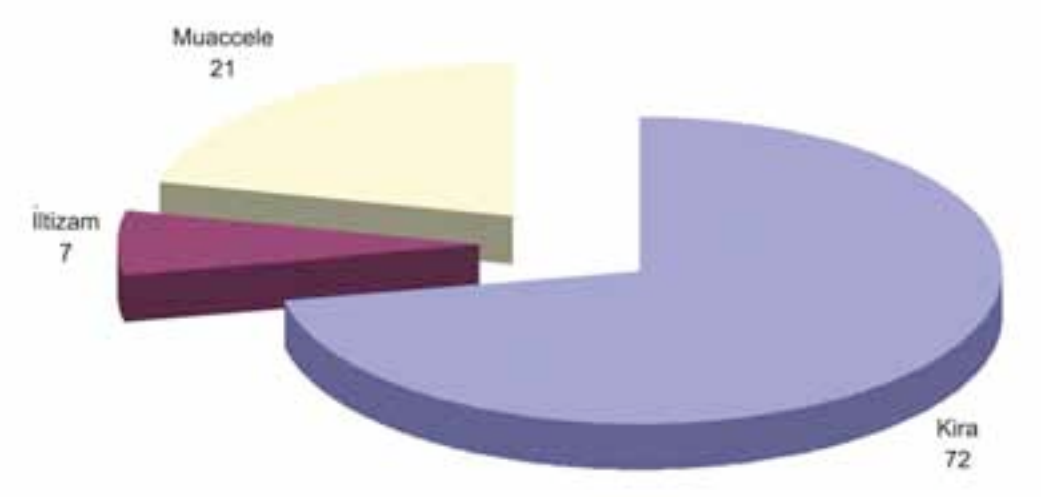

Grafik 3: 1802 yılı gelir bileşenleri

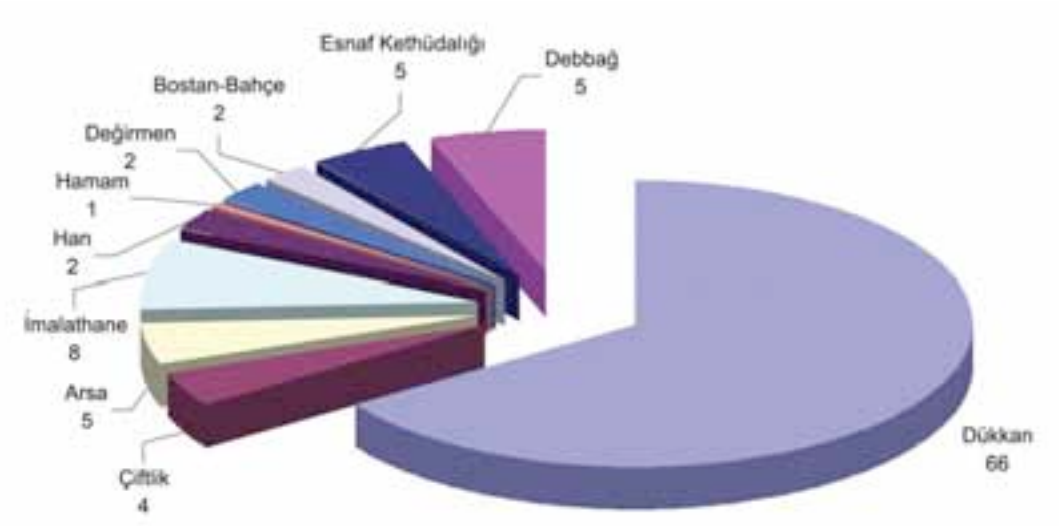

Grafik 4: Gelir bileşenleri miktarı %

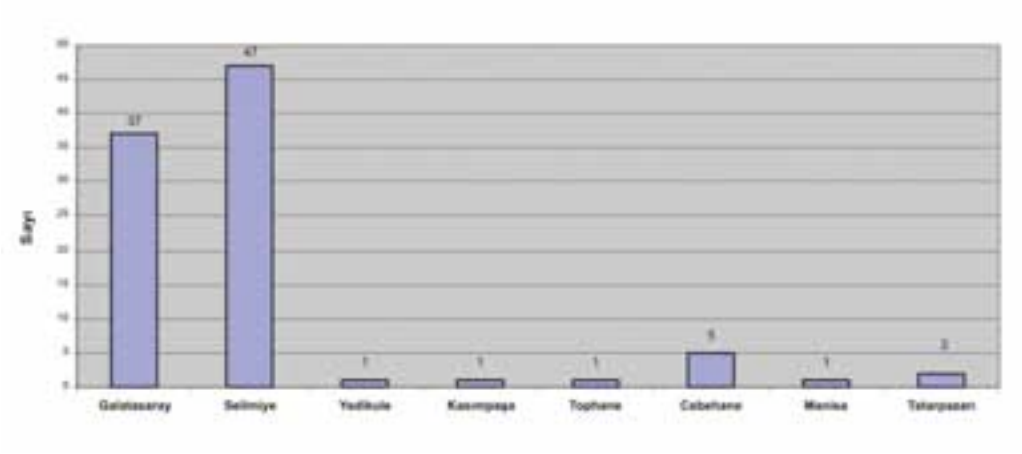

Grafik 5: Gayrimenkullerin semt/bölge dağılımı (1802 yılı)

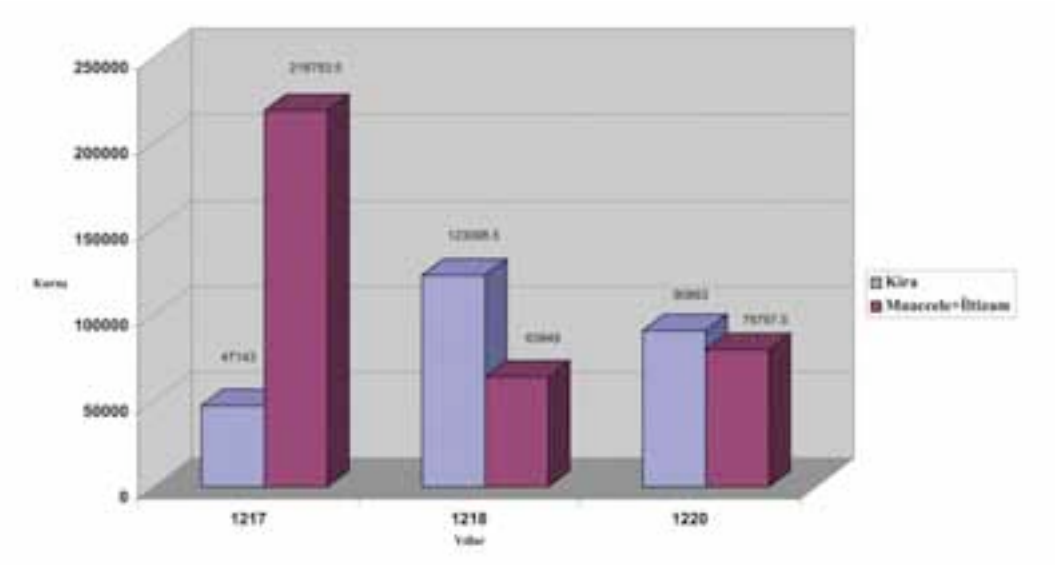

Grafik 6: Gelir bileşenleri (1802-1805)

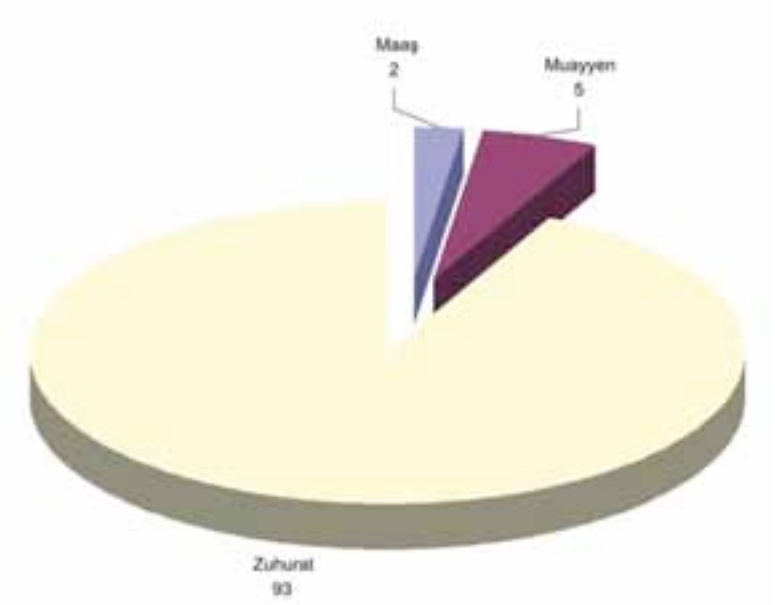

Grafik 7: Vakfın 1802 yılı gider dağılımı

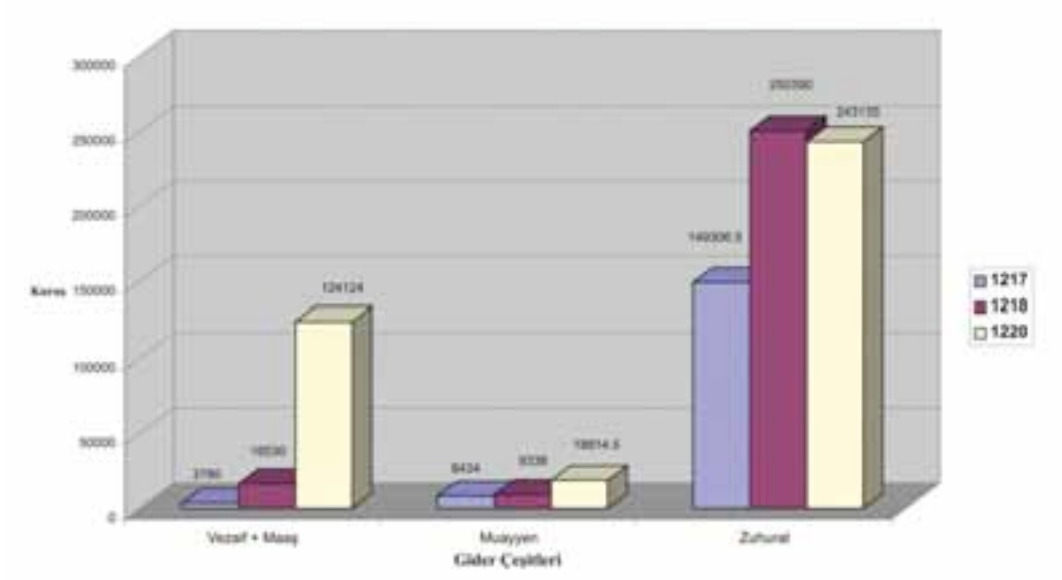

Grafik 8: Vakfın giderleri (1802-1805)

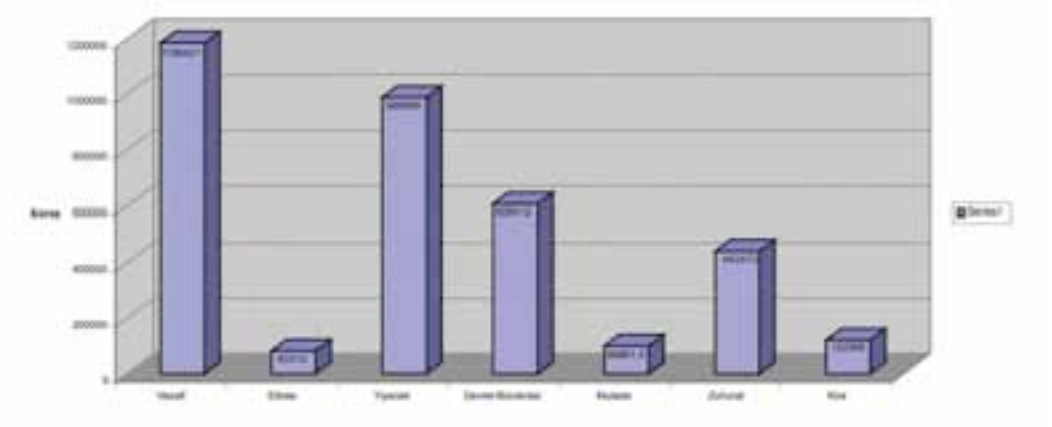

Grafik 9: Vakfın gider birimleri

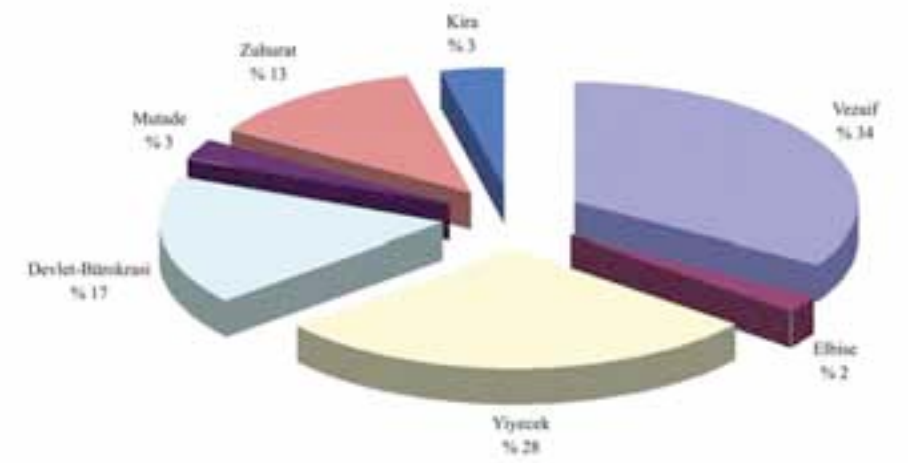

Grafik 10: Vakfın gider birimleri miktarı (1846/1860)

Grafik 11: Vakfın gider birimleri (1846-1860)

Tablo 1: Selimiye Vakfı Yıllık Gelir ve Giderleri (Kuruş)

Yıl	Gelir	Gelirler Endeksi (1797=1,00)	Gider	Giderler Endeksi (1802=1,00)
1797	121587,5	1		
1802	134712	1,1	159631	1
1803	187047,5	1,54	276608	1,73
1805	158767,5	1,31	286073,5	1,79
1819	156640	1,29	138142	0,87
1820	182708,5	1,5	138848,5	0,87
1821	156646	1,29	138242	0,87
1822	184233,5	1,52	97567,5	0,61
1823	160358	1,32	134965	0,85
1824	157735,5	1,3	148395,5	0,93
1825	150907	1,24		
1826	166182	1,37	114998	0,72
1827	159445,5	1,31	93495,5	0,59
1828	159759	1,31	94194	0,59
1829	166119,5	1,37	101182	0,63
1830	134923,5	1,11	194818,5	1,22
1831	23853	0,19	21524	0,13
1832	159612	1,31	95273,5	0,59
1833	199497	1,64	104313	0,65
1834	199073	1,64	109403	0,69
1835	156315	1,29	181327	1,14
1845	102493,5	0,84		
1846	380329,5	3,13	189381,5	1,19
1847			178826,5	1,12
1848			185670	1,16
1849			182037	1,14
1850			319605	2
1851			201057	1,26
1852			177539	1,11
1853			179621	1,13
1854			181724,5	1,14
1855			200768	1,26
1856			229077	1,44
1857			202104	1,27
1858			262091	1,64
1859			250145	1,57
1860			250145	1,57

Tablo 2: Selimiye Vakfı Giderleri (1846-1860)

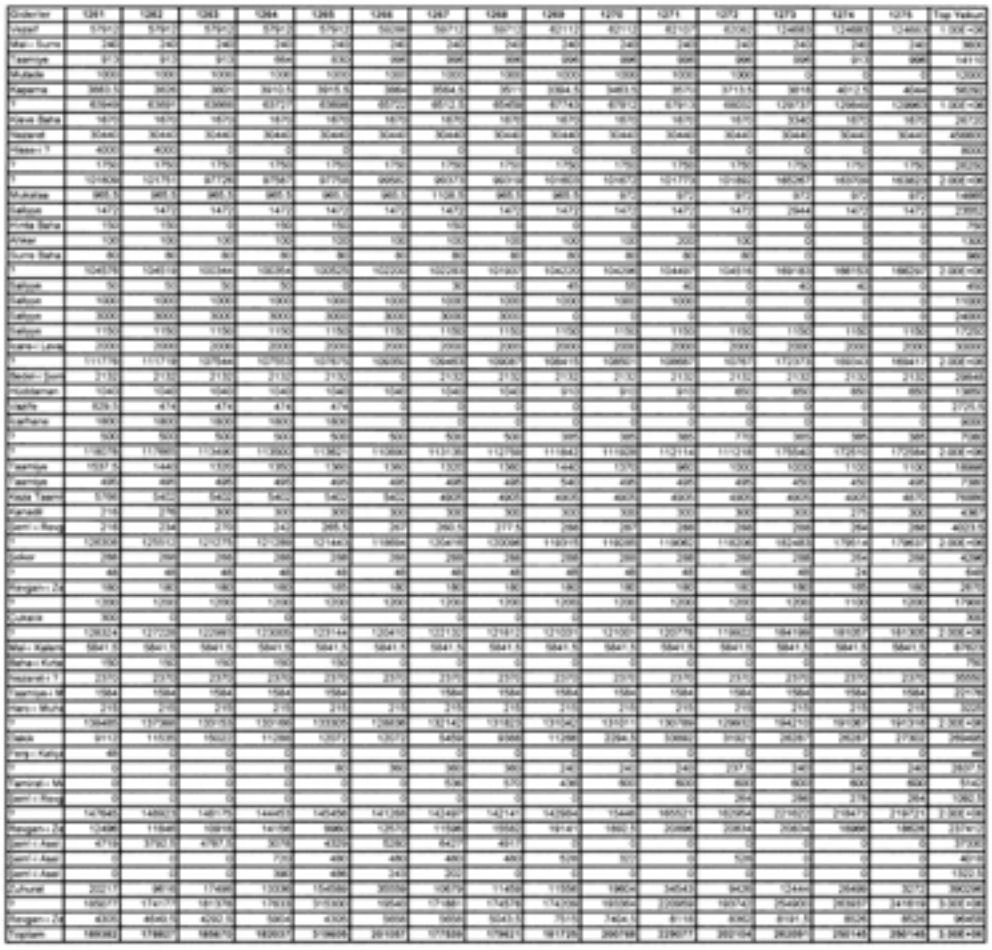

için gelirleri arasında merkezî hazine yardımı neredeyse yok gibidir. Dolayısıyla Selimiye Vakfı, öncekilerin aksine, devletten herhangi bir yardım almadan sadece kendi öz kaynaklarıyla kurulan bir vakıf niteliğindedir. Sonuçta merkezi idarenin yeni uygulaması karşısında, gelirlerinin büyük bölümünü kaybeden devlet destekli vakıflar, XIX. yüzyılın başlarından itibaren gücünü hissetiren yüksek enflasyon karşısında da dayanamayarak icra ettikleri pek çok fonksiyonu ya durdurarak ya da zamanla ömürlerini tamamlayarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Buna karşılık kendi öz kaynakları ile kurulan ve yatırımlarını çoğunlukla gayrımenkulere dayandıran Selimiye vakfı, varlığını devam ettirmekle kalmamış, özel girişimcilik olarak nitelendirilebilecek yeni yatırımlarıyla, birçok sektöre fizikî altyapılar ve mekanlar sağlayarak hem kendisinden sonra kurulan vakıflara örnek olmuş hem de İstanbul'un ekonomisine, bizce azımsanmayacak katkılarda bulunmuştur.

DİPNOTLAR

[1] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, II (Ankara 1942), s. 279-386; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sistemlerinin Kuruluş ve İşletiş Tarzına Dair Araştırmalar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962), s. 242-86; Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970.

[2] Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisat Tarihi Çalışmaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1 (İstanbul 2003), s. 65-80; Ayrıca Osmanlı tarihçilerinin bu konuda yaptıkları çalışmaları için bk. aynı derginin diğer makaleleri.

[3] Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 267-286.

[4] Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1 (İstanbul 2003), s. 287-304; Ahmet Uzun, "19. Yüzyıl Osmanlı Terımına İlişkin Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 205-218.

[5] Mehmet Bulut, " Erken Modern Dönem, Osmanlı Ticaret Literatürüne Genel Bir Bakış", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 219-244.

[6] Süleyman Kaya, " Para Vakıfları Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 189-203; Yunus Uğur, "(Şeriye Siciller): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 305-344.

[7] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I/2, 235-377; Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962), 297-341; Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *Vakıflar Dergisi*, IX (Ankara 1971), 109-161; Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya ve Eyüb Camii ve Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962), 342-379.

[8] Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara 2000.

[9] Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul 2006.

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Maliyeden Müdevver Defter (MM), no 19424.

[11] Bu çalışmada kullanılan Selimiye Vakfı yıllık muhasebe bilançoları ile ilgili arşiv kaynakları şunlardır: BOA., MM. 19424 (1797 yılı); EV. 7708, 7747 (1802 yılı); EV. 7806 (1803 yılı); EV. 7912 (1805); EV. 8564 (1819-1820 yılları); EV. HMH. 8668 (1821 yılı); EV. 8564 (1822-1831 yılları); EV. 9414 (1832 yılı); EV. 8564 (1833 yılı); EV. 9769 (1834 yılı); EV. 9857 (1835); EV. 12347 (1845-1846 yılları); EV. 32229 (1846-1860 yılları).

[12] Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 18.

[13] BOA., Cevdet Evkaf 11326.

[14] BOA., Cevdet Maliye 7583, 17196.

[15] BOA., Cevdet Maliye 3831. Ayrıca bk. Grafik 1.

[16] BOA., EV. 25949.

[17] Güran, *a.g.e.*, s. 75-76.

Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)

DR. MURAT ULUSKAN
Marmara Üniversitesi

Marmara Denizi, Haliç ve Boğaziçi kıyılarına yayılmış olan İstanbul'un semtleri arasında ulaşımı sağlamak önemli bir taşımacılık sorunuydu. Kayığın ve kayıkçıların İstanbul'un sosyal hayatında önemli bir yer işgal etmelerinin nedeni de, bu sorunun çözümüne sağladıkları katkıyla vazgeçilmez hale gelmeleriydi. Üsküdar kayıkçıları da, şehrin üç ana yerleşim merkezinden biri olan Üsküdar'ın ve dolayısıyla da Anadolu'nun İstanbul ile olan bağlantısını ifa ettikleri yolcu ve yük taşımacılığı ile sağlayarak yerine getirirlerdi.

Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan kayıkçı esnafı, idarî ve hukukî yapıları çerçevesinde devletle olan münasebetlerinde belli nizamlara bağlıydı ve kendi içlerinde hiyerarşik bir düzene sahipti. Bu düzenin sıralamasında kethüda, kethüda vekili, ihtiyarlar, sıradan kayıkçılar, şakirdler ve aylakçılar yer almakta, en üst kademede ise kayıkçılar kethüdası ve başkethüda bulunmaktaydı[1]. Esnafın denetlenmesini sağlayan sistem ise her bir esnafın kefilinin olması zorunluluğuydu. Osmanlı esnafının tüm gruplarından kefil alınmakta, esnaf arasındaki bütün problemler öncelikle kendi aralarında çözümlenmeye çalışılıp, mümkün olmadığı durumda kadıya veya Divân-ı hümâyuna müracaat olunmaktaydı.[2]

İskele kethüdaları, kayıkçı esnafının hiyerarşik düzenleri içerisinde mensup oldukları iskelelerden ve kayıkçılarla ilgili tüm idarî, hukukî ve sosyal düzenlemelerin uygulanmasından öncelikle sorumluydu. Kethüdalık nizamı doğrultusunda tüm kethüdalar birbirlerine kefildi ve içlerinden birinin tayin ve azli, başkethüda, diğer iskele kethüdaları ve bostancıbaşının onayıyla gerçekleşirdi. Bu şekilde, kayıkçı esnafı içerisinde bir otokontrol mekanizması oluşturularak kefilsiz ve birbirlerinin onayı olmadan kimsenin kethüdalığa getirilmesine ve azledilmesine izin verilmezdi.[3] Ancak XVIII. yüzyıl ortalarında bu düzen bozulmaya başlamış, İstanbul iskelelerinde şefaat, rica ve türlü yollarla kethüda veya

Üsküdar sahili ve Üsküdar kayıkçıları

kethüda vekili olanlar, kayıkçı zümresi içerisine çok sayıda uygunsuz kişileri dâhil ederek pek çok problemin doğmasına neden olmuşlardı. Bu yüzden başkethüda ve iskele kethüdaları, kethüdalık nizamlarının eskiden olduğu gibi devamı ve bu tür tayinlerin önlenmesi talebiyle devletten emir talebinde bulunmuşlardı.[4]

Kayıkçıların genel olarak yolcu taşımada uymak zorunda oldukları kurallar ise şöyle belirlenmişti:[5]

1. Hava şartlarına uygun kayıklarla ve güvenli şekilde yolcu taşınması
2. Yolcudan fazla ücret talep olunmaması
3. Yolcuların herhangi bir şekilde rahatsız edilmemeleri
4. Yolcuların karışık oturtulmamaları
5. Kayığa haddinden fazla yolcu alınmaması
6. Yolcu alımında nöbet usulüne uyulması

Kayıkçıların en çok ihlal ettikleri kuralların başında, tespit olunandan daha fazla ücret talebi ve fazla yolcu alımı geliyordu. Ancak bu durum büyük oranda devletin ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik buhranlarla ilgiliydi. Ekonomik sıkıntı ve fiyat artışlarından en çok etkilenen esnaf gruplardan biri olan kayıkçılar için fazla ücret alımı, çeşitli dönemlerde enflasyon artışına paralel olarak kayıkçı ücretlerinin artırılmaması ve dolayısıyla geçimlerinin zorlaşmasından da kaynaklanıyordu. Yolcularla kayıkçıları karşı karşıya getiren ve sık sık tartışmalara ve şikâyetlere neden olan bu konuyla ilgili örneklere XVI. yüzyıldan itibaren rastlamak mümkündü.[6]

XVIII. yüzyıl öncesinde *pereme* sonrasında ise *piyade* denilen kayıklar uzun, dar ve hafif olup bir, iki, üç, dört çifte gibi kürek sayılarının arttığı ölçüde büyüyen oldukça zarif yapılı kayıklardı. Deniz yüzeyinde çok az yer kapladıklarından çok hızlı gidebiliyorlardı. Rüzgârın fazla kuvvetli olmadığı güzel havalarda yelkenli olarak da kullanılan bu kayıkların zarif yapıları, fırtınalı havalarda dalgalara karşı mukavemetlerini azalttığından pek çok kazaya da neden oluyordu. Yelken kullanımı ise sağladığı kolaylık ile kayıkçılar için cazip olsa da, kaza ris-

kini daha da artırarak kayıkların birbirleriyle çarpışmalarına ve devrilmelerine yol açıyordu. Bu durumda yüzme bilmeyenlere nadiren yardım edilirdi, çünkü kayıklar çok hafif olduklarından onları sudan çıkarmaya çalışan kayık da devrilme tehlikesiyle karşılaşırdı.[7] Meydana gelen ölümlere ve kayıkçı nizamlarında belirtilen yasaklamalara rağmen XIX. yüzyıl ortalarında dahi yelken kullanımının önüne geçilemedi.[8]

Boğazın kuvvetli akıntısı olumsuz hava koşullarıyla birleştiğinde kayıkçılık mesleğinin icrası zorlaşmakta ve ölümle sonuçlanan kazalar meydana gelmekteydi. Özellikle şiddetli lodos ve fırtınalı havalarda deniz kabarır, İstanbul-Üsküdar arasındaki geçişleri engelleyerek büyük zorlukların yaşanmasına neden olurdu. Örneğin 5 Ocak 1786 tarihinde yoğun kar yağışı ve fırtına yüzünden acil işi olup da karşı yakaya geçmek isteyenler yirmi beş kuruş ödeyerek "ateş kayığı" denilen sekiz kürekli bir kayık vasıtasıyla büyük güçlükle İstanbul tarafına gidebilmişlerdi. Aynı şekilde 15 Aralık 1788 günü esen şiddetli lodos nedeniyle de Üsküdar'la olan ulaşım üç gün kesilmişti.[9]

Kayıkçıların meslekî becerileriyle ilgili olarak İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahların eserlerinde görülen ortak nokta, kayıkçıların oldukça maharetli ve kayıklarının da çok hızlı olduğudur. Boğaz akıntılarını iyi bilen kayıkçılar, Haliç'ten Üsküdar'a giderken düz bir hat izlemeyip Karaköy kıyılarını takiben Dolmabahçe'ye kadar gider, oradan da akıntının avantajıyla kolayca Üsküdar'a ulaşırlardı. Ayrıntılara dikkat eden seyyahlar, Türk kayıkçılarının sabırlı, dayanıklı, cesur, terbiyeli ve temiz insanlar olduklarını eserlerinde vurgulamışlardır.[10]

Üsküdar iskelelerinde nöbet usulü yalnızca mavna ve ateş kayığı tabir olunan büyük kayıklara mahsustu. Piyade tabir olunan kayıklarda eskiden beri nöbet uygulanmayıp insanlar kendi rızalarıyla diledikleri kayığa binebiliyorlardı. Kayıkçıların iskeleye gelen müşterilerin eline veya yakasına yapışarak kendi kayıklarına bindirmeye çalışmaları ise kesinlikle yasaktı.[11]

Üsküdar kayık ve kayıkçıları yolcu taşıma işi dışında da kullanılırdı ki, bunlardan biri asker nakliyatıydı. Üsküdar kayıkçılar kethüdasına hitaben yazılan emirlerle, asker ve at nakli için kullanılan at ve ateş kayıklarından kâfi miktarda tahsis edilmesi istenirdi[12]. Eminönü İskelesi'nde ise devamlı olarak devlete ait iki at kayığı beklerdi. Bu kayıklar, on iki neferin sorumluğunda gece gündüz nöbet tutarak yangın durumunda karşı tarafa at nakleder, padişah göç ve gezintilerinde has ahıra ait atları, dârussaâde ağası ve arz ağaları atlarını lâzım olan yerlere geçirirlerdi. Ücretsiz olarak bu işi yapan kayıkçılara, karşılığında bir gelir sağlamaları düşüncesiyle 1727 yılında bir imtiyaz sağlanmıştı. Buna göre, her sabah Eminönü'nden Üsküdar'a giden yolcuları ve atlarını ilk taşıma sırası kendilerinin olacaktı. Baş nöbet ya da sabah nöbeti denilen bu hak sayesinde devlete yaptıkları hizmetin karşılığında gelir elde eden bu kayıkçılar, Üsküdar'dan da yolcu ve at alarak dönerlerdi.[13] 1775 yılında Üsküdar mavnacılarının, söz konusu at kayıklarını Üsküdar'a gelişlerinde bekleterek dönüşlerini ertelemeleri, bu kayıkçıların Eminönü'ndeki asıl vazifelerinin aksamasına neden olmuştu. Bunun üzerine Üsküdar kadısı, bostancıbaşı, Üsküdar kayıkçı ustaları ve mav-

Boğaz'da gezinti yapmak isteyenleri taşıyan kayıkçılar

nacılar kethüdasına hitaben yazılan emirle, bu kayıkçıların başka gelirleri olmadığından merhamet gösterilmesi ve dönüşlerinin ertelenmeyip herkesten önce yolcu ve hayvan aldırılarak gönderilmesi istenmişti.[14]

Üsküdar İskeleleri Kayık ve Kayıkçı Sayıları

Osmanlı Devleti'nde esnafla ilgili düzenlemelerin yapılması ve ihtilâfların halli için sayım yapılması yoluna gidilmekte ve ihtiyaç duyuldukça bu sayımlar tekrarlanmaktaydı. Esnafın devlete karşı olan mükellefiyetlerinin yerine getirilmesi ve devamlı olarak kontrollerinin sağlanabilmesi ancak bu sayımlarla mümkündü. Sayımların kimler tarafından, nasıl ve nerelerde yapıldığı ise sayım kayıtlarında belirtilirdi.[15]

Esnaf grupları içerisinde sayımları en zor olanlar kayıkçılar ve hamallardı. Sürekli hareket halinde olduklarından diğer esnaftan ayrı olarak sayımlarının bir anda yapılması gerekiyordu. Kürekçi bedelinin tespiti, kayıkçı sayısındaki aşırı artışın önlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması amacıyla yapılan bu sayımlardan şu ana kadar bulunabilenler 1677, 1728, 1751–52, 1792–94 ve 1802 yıllarına aitti. Bazılarında, kayıkçıların askerî veya reaya oldukları, memleketleri, sosyal statüleri, kefilleri, kayık sayısı ve cinsi gibi ayrıntılı bilgiler yer alırken, bazılarında ise oldukça sınırlı bilgiler bulunurdu.[16]

1677 sayımı, ayrıntılı bir sayım olmakla birlikte içerisinde Üsküdar kayıkçıları yer almaz. Kayıkçılar arasında askerî-reaya ayırımının yapıldığı bu sayımın asıl amacı, donanma için gerekli kürekçi bedellerinin teminidir.[17] Tersane ocaklığı denilen vergi türleri[18] içerisinde bu ocaklığa bağlı iskelelerden her sene alınan kürekçi bedelleri, önceleri ayni olarak alınan bir vergi türü olmakla birlikte daha sonra bedelinin alındığı görülmektedir.[19]

1728 sayımı, XVIII. yüzyıl İstanbul'una ait ilk ayrıntılı sayım olma özelliğini taşımaktadır. İskelelerdeki kayık cinsleri ve sayısını, müslim ve gayrimüslim kayıkçıları ve aylakçı sayısı gibi bilgileri içeren bu sayımda Üsküdar iskeleleri de

yer almıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Büyük İskele, Salacak ve Kuzguncuk İskelelerini kapsayan sayıma göre, Üsküdar'da ana iskele konumundaki Büyük İskele'de kayık çeşitleri olarak at kayığı[20], ateş kayığı[21], nöbet kayığı ve piyadeler bulunmakta olup toplam kayık sayısı 298'dir. Aynı sayıdaki kayıkçıların yanında 404 de aylakçının[22] çalıştığı bu iskelede bir kişi hariç tüm kayıkçılar müslümandır. Salacak İskelesi'nde 16 piyade ve 16 kayıkçı olup 5 de aylakçı çalışmaktadır. Kuzguncuk İskelesi ise tamamı gayrimüslim 19 kayıkçı ve 6 aylakçının çalıştığı 19 piyadeye sahiptir. Toplamda ise üç iskelenin kayık sayısı 333 olup, aylakçılarla birlikte kayıkçı sayısı da 748 kişiye ulaşmaktadır.[23]

1728 Sayımı

Aralık 1751-Ocak 1752 tarihleri arasında yapılan sayım[24], İstanbul genelini kapsamakla birlikte içerisinde Üsküdar iskeleleri yer almamaktadır. Ancak birkaç yıl öncesinde, 1748 yılında sadece Üsküdar iskelelerini kapsayan bir sayımda ise oldukça net bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Büyük İskele'deki kayık sayısı 224 olup yirmi yıl öncesine göre bir düşüş söz konusudur. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere bunun en büyük sebebi nöbet kayığı sayısındaki kayda değer azalmadır. Önceki sayımda belirtilmeyen Balaban İskelesi'nde 63, Salacak'ta 14 ve Kuzguncuk'ta da 22 kayık kayıtlı durumdadır. Toplam 323 kayığın bulunduğu Üsküdar iskelelerindeki kayıkçı sayısı ise artmıştır. Aylakçı sayısının ayrıca belirtilmediği bu sayım neticesinde Üsküdar'daki kayıkçı sayısının 832'ye yükseldiği anlaşılmaktadır. Yahudi ve Rum 40 kayıkçıdan müteşekkil Kuzguncuk İskelesi dışındaki tüm kayıkçılar ise müslümandır.[25]

İskele Adı	Kayık Cinsi	Kayık Sayısı	Kayıkçı		Aylakçı
			Müslim	G.müslim	
Büyük İskele	At Kayığı	39	39		
	Ateş Kayığı	15	15		
	Nöbet Kayığı	111	111		404
	Küçük Piyade	133	132	1	
Salacak İskelesi	Piyade	16	16		5
Kuzguncuk İskelesi	Piyade	19	-	19	6 (g.m)
			313	**20**	
	Toplam		**333**		**415**
		333	**748**		

1748 Sayımı

1792 sayımı, diğer sayımlardan farklı olarak iskelelerdeki kayık sayıları ve çeşitleri hakkında bilgi vermez. Dolayısıyla bu sayımda Üsküdar iskelelerindeki kayıkçıların sadece isimleri, kökenleri, sayıları ve kefilleri yer almaktadır. Buna göre, Büyük İskele ve Mumhane İskelesi'nde 10'u gayrimüslim olmak üzere 395 kayıkçı bulunmaktadır. Balaban ve yanındaki Kavak İskelesi'nde 45, Salacak ve

İhsaniye iskelelerinde 24, Ayazma İskelesi'nde 81 müslüman kayıkçı kayıtlı olup Kuzguncuk İskelesinde de tamamı gayrimüslim 25 kayıkçı hizmet etmektedir. Aylakçıların ne kadarının kaydedildiğinin belli olmadığı bu sayımda Üsküdar iskelelerindeki toplam kayıkçı sayısının 570 olduğu görülmektedir.[26]

İskele Adı	Kayık Cinsi	Kayık Sayısı	Kayıkçı	
			Müslim	G.müslim
Büyük İskele	At Kayığı	24	114	
	Ateş Kayığı	14	64	
	Nöbet Kayığı	20	80	
	Dört Çifte	26	84	
	Küçük Piyade	140	273	
Bulubun İskelesi	Nöbet Kayığı	16	48	
	Piyade	47	106	
Salacak İskelesi	Piyade	14	23	
Kuzguncuk İskelesi	Piyade	22	-	40
	Toplam		**792**	**40**
		323	**832**	

1792 Sayımı

1802 sayımı ise İstanbul iskelelerindeki kayıkçı esnafıyla ilgili en teferruatlı sayım olma özelliğine sahiptir. Üsküdar iskeleleriyle ilgili verilere bakıldığında, Büyük İskele'ye bağlı kayık sayısının 1728 ve 1748 sayımlarına nazaran oldukça düşük bir rakamda 81 olarak kaydedildiği görülmektedir. Yaklaşık elli yıl önce 224 kayığın kayıtlı bulunduğu bu iskeledeki kayık sayısının bu denli az oluşunun nedenleri üzerinde durulduğunda, Büyük İskele'deki en kalabalık kayık grubunu teşkil eden piyadelerin 1802 sayımında yer almadığı anlaşılmaktadır. Aylakçıların ayrıca belirtilmediği bu iskeledeki kayıkçı sayısı ise 358'dir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Balaban İskelesi'nde 12, Kuzguncuk İskelesi'nde 58 olmak üzere toplam 70 gayrimüslim kayıkçı bulunmaktadır. İstanbul gümrüğü önündeki 13 Üsküdar at mavnasında görevli 49 kayıkçının da dâhil edildiği

İskele Adı	Kayık Cinsi	Kayık Sayısı	Kayıkçı	
			Müslim	G.müslim
Büyük İskele ve Mumhane İskelesi	-	-	385	10
Bulubun ve Kavak İskelesi	-	-	45	-
Salacak ve İhsaniye İskelesi	-	-	24	-
Ayazma İskelesi	-	-	81	-
Kuzguncuk İskelesi	-	-	-	25
	Toplam	-	**535**	**35**
			570	

bu sayımdaki müslüman kayıkçı sayısı 738'dir. Toplamda ise Üsküdar iskelelerinde 287 kayık 808 de kayıkçı kaydedilmiştir.[27]

1802 Sayımı

Netice itibariyle, Üsküdar kayık ve kayıkçı sayılarıyla ilgili olarak şu an elimizde 1728, 1748, 1792 ve 1802 yıllarına ait olmak üzere dört adet sayım bulunmaktadır. Bunlar içerisinde 1792 sayımı, muhtemelen aylakçı sınıfının bazı iskelelerde tam olarak kaydedilmemesi ve Tophaneyeri İskelesi'nin eksik olması nedeniyle on yıl sonra yapılan sayıma göre farklılık göstermektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında yirmi yıl arayla yapılan 1728 ve 1748 sayımları ise bazı ufak farklılıklara rağmen sonuçları itibariyle büyük benzerlik taşır. Bu sonuçlara göre, söz konusu dönemde Üsküdar iskelelerinde ortalama 300 civarında kayığın 800 civarında da kayıkçının görev yaptığını söylemek mümkündür. 1802 sayımı için de, aradan elli dört yıl geçmiş olmasına ve bazı yeni iskelelerin de buna ek-

İskele Adı	Kayık Cinsi	Kayık Sayısı	Kayıkçı	
			Müslim	G.müslim
Büyük İskele	At Mavnaları	26	107	-
	Ateş Kayığı	11	21	
	Nöbet Kayığı	6	17	-
	Dört Çifte	21	112	
	Kalyoncu	17	101	-
Balaban İskelesi	Piyade	44	83	12
Salacak ve İhsaniye İskelesi	Piyade	16	23	-
Kuzguncuk İskelesi		36		58
Mumhane İskelesi		33	62	-
Tophaneyeri İskelesi		38	110	
Ayazma İskelesi		26	53	-
İst. Gümrüğü önü	At Mavnaları	13	49	
	Toplam		**738**	**70**
		287	**808**	

lenmesine rağmen, yukarıdaki verilere bakarak benzer bir sonuç çıkartılabilir. Ancak, 1748 yılında Büyük İskele'de 140 piyade ve bunları kullanan 273 kayıkçı kayıtlı bulunduğu halde, 1802 sayımında bu iskelede hiçbir piyade kaydına rastlanmaması ve toplam kayık sayısının da öncekilere göre düşük oluşu dikkat çekici bir husustur. Piyadeler, kürek sayılarına göre yolcu taşımada en çok kullanılan kayık çeşididir ve Üsküdar'ın ana iskelesi konumundaki Büyük İskele'de bulunmamaları pek mantıklı değildir. Eğer önceki sayımlara kıyasla onların da bu sayıma dâhil edildiği düşünülürse, 1802 yılında Üsküdar iskelelerindeki kayık ve kayıkçı sayısının hesaplanandan daha fazla olduğu tahmininde bulunulabilir.

Kayıkçıların Kökenleri

1792 sayımı, kayık ve kayıkçı sayıları hakkında sağlıklı bilgiler vermese de kayıkçıların köken ve memleket durumlarıyla ilgili orijinal bilgiler sunmaktadır. Kadıköy'den Anadolu Kavağı'na, Rumeli Kavağı'ndan Beşiktaş'a kadar olan yerleşim yerlerinde mevcut esnaf ve kefillerini içeren bu sayım içerisinde, Üsküdar iskelelerindeki kayıkçıların isimleri, kefilleri ve sayılarının yanı sıra kökenleri hakkında da bilgiler yer almaktadır.[28] Buna göre;

Büyük İskele ve Mumhane İskelesi'nde 10'u gayrimüslim 385'i müslüman olmak üzere 395 kayıkçı kayıtlıydı. Bunlar içerisinde çoğunluk itibariyle 109 Çerkeş, 70 Abana, 62 Üsküdar, 11 Çankırı, 8 İnebolu ve 67 Bostancı kökenli kayıkçı bulunup, geriye kalanları da Safranbolu, Şile, Sinop, Kastamonu, Tosya, Ankara, Bozok, Kayseri gibi daha çok Anadolu kökenli kayıkçılar oluşturuyordu.

Balaban ve Kavak İskelesi'nde 45 müslüman kayıkçı kayıtlıydı. Bunların 31'i Üsküdar, 3'ü Tosya, 1'i de Bostancı kökenliydi.

Salacak ve İhsaniye İskelesi'nde 24 müslüman kayıkçı kayıtlı olup 22'si Üsküdarlıydı. Kalan ikisi de Kütahya ve Karinabad'lıydı.

Ayazma İskelesi'nde 81 müslüman kayıkçı kayıtlıydı. Bunların 11'i Üsküdar, 10'u Abana, 8'i İnebolu, 6'sı Safranbolu, 6'sı Boyabat, 44'ü Bostancı ve 1'i de Cebeci kökenliydi.

Kuzguncuk İskelesi'nde bulunan 25 gayrimüslim kayıkçının 18'i ise yahudi kökenliydi.

Üsküdar Kayıkçı Nizamları

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren artmaya başlayan şikâyetler üzerine, diğer İstanbul iskelelerinde olduğu gibi Üsküdar iskelelerindeki kayıkçılar için de birtakım düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. 1761 yılında Üsküdar kayıkçıları için çıkartılan nizam[29], Üsküdar'daki Büyük İskele, Balaban, Tophaneyeri, Mumhane, Kuzguncuk, Kavak, Salacak ve Ayazma iskelelerini kapsamakta olup şu hususlardan müteşekkildi:

1. Yukarıda zikredilen iskelelere, kethüdaları marifetiyle birer mutemet adam tayin edilmesi.

2. Üsküdar'daki kayıkhanelere dışarıdan yabancı kayık çekilmemesi.

3. İçlerinden biri ölmedikçe yeni kayıkçı tayini yapılmaması.

4. Kayıkçıların, Büyük İskele başında palamar[30] bağladıkları taşı geçerek kadın ve erkekleri yakalarına yapışmak suretiyle kayıklarına binmeleri için zorlamamaları.

5. İçlerinden nizama aykırı hareket edenlerin kethüda ve ihtiyarları marifetiyle meslekten çıkartılması ve bu tür davranışlar sergileyenleri himaye edip koruyan-

ların da aynı şekilde meslekten çıkartılarak iskelelere sokulmaması.

Üsküdar kayıkçıları, bu düzenlemede getirilen tüm şartlara razı olduklarına dair birbirlerine kefil olmuşlar ve hepsine birden de kethüdalarının kefil tutulduğu mühürlü bir defter hazırlanarak nizama bağlanmıştı.

Yapılan bu düzenlemeye rağmen, halkın şikâyetleri devam etti. Üsküdar iskelelerindeki kayıkçılar eskiden beri halkı İstanbul'a birer paraya götürürken, bir süredir iskelelerde uygunsuz ve kim oldukları belli olmayan bazı kayıkçıların ortaya çıkarak insanları zorla kayığa bindirdikleri ve yine zorla ikişer para aldıkları şikâyet konusu oldu. Bu gibi zorbalıkların giderek artarak aşikâr hale geldiğini belirten Üsküdar halkının 1768 yılında sundukları arzuhal üzerine, eski kayıtlara bakılarak Üsküdar İskelelerine bağlı kayıkçıların nizamı çıkartıldı ve yapılan şikâyetler üzerine yeni bir düzenleme getirildi[31]. Buna göre ilk olarak, 1761 nizamının büyük oranda tekrarından ibaret eski düzenlemede belirlenen hususlar ortaya konuldu ki bunlar;

1. Üsküdar'da Büyük İskele, Balaban, Tophane, Mumhane, Kuzguncuk, Kavak, Salacak ve Ayazma iskeleleri kethüdaları ve ihtiyarları marifetiyle birer itimat edilir kethüda vekili tayin edilmesi.

2. İçlerine tanımadık ve kefilsiz kayıkçı sokulmaması.

3. Kayıkhanelere dışarıdan yabancı kayık çekilmemesi.

4. İçlerinden biri ölmedikçe yeni kayıkçı tayin edilmemesi.

5. Kadın ve erkeklerin yakalarına yapışıp kayıklarına zorla bindirmemeleri.

6. Piyade kayıklarına nöbet olmayıp, halkın kendi rızalarıyla diledikleri kayığa binebilmeleri.

7. Geçici kayıkların müşteri almasının engellenmemesi.

8. İçlerinden nizama aykırı hareket edenlerin himaye edilmeyip meslekten çıkartılması idi.

Daha önce yapılan bu düzenlemenin kaydı çıkarıldıktan sonra, kayıkçıların şikâyet konusu nizama aykırı uygulamaları da şu şekilde sıralandı:

1. Müşterilerin yakalarına yapışıp zorla kayıklarına bindirerek haddinden fazla yolcu taşımaları.

2. Kışın ve bazı fırtınalı günlerde "yaz yelkeni" tabir olunan yelkeni takmaları ve bunun da kaza ve boğulmalara neden olması.

3. Üsküdar'dan İstanbul Bahçekapısı'na yolcu ücreti adam başı birer para iken ikişer üçer para talep etmeleri.

4. Kayıklarını kasten kuma yan getirerek içeriye su aldırmaları.

5. İskeleye yanaşırken "deniz fırtına idi" diyerek yolculardan dörder beşer para istemeleri ve vermeyenlerden kötü söz ve davranışlarla zorla almaları.

5. Balaban ve Kavak iskelelerinde *yosma* kıyafetinde bıyıklı ve bıyıksız bir takım kayıkçıların, nisa taifesini "yelkensiz giderim" diyerek kayıklarına aldıkları, denize açıldıktan sonra ise yelkenlerini kaldırarak korkuttukları ve bu yolla beşer

onar paralarını aldıkları, ayrıca feracelerinden tutarak zorla kayıklarına bindirdikleri, iki üç saat oturttukları ve giderken edep dışı hareketlere başvurdukları.

Söz konusu şikâyetlerin giderilmesi amacıyla alınan kararlar ise şunlardı:

1. Bundan sonra iki çifte piyadeye altı kişi, üçer çifteye on kişi, dörder çifteye on iki kişi, Balaban İskelesi nöbet kayığına yirmi kişi, Büyük İskele'de büyük ateş kayığına kırk kişi ve yine Büyük İskele nöbet piyadesine yirmi kişi alınıp fazla yolcu alınmaması.

2. Eskisi gibi adam başına birer paradan fazla talep edilmemesi ve kethüdaların da buna nezaret ederek bu miktarlardan fazla yolcu taşıtmaması ve para aldırmaması.

3. Müşterilerin yakalarına yapışıp zorla kayığa bindirilmemesi, kanunlara aykırı bir şekilde halka kötü sözler söylenmemesi, ırz ve namuslarına kastedilerek eziyet edilmemesi.

4. Galata ve Kasımpaşa gibi mahallerden kimliği belirsiz kayıkçıların getirilerek kayıkhanelere yabancı kayık çekilmemesi.

5. Eskisi gibi nöbetin ancak ateş kayığına ve nöbet piyadesine mahsus olması, ikişer, üçer ve dörder çifteye nöbetin olmaması.

6. Balaban ve Kavak iskelelerine birer itimat edilir kethüda vekilinin tayin edilmesi ve kayıkçılardan *yosma* kıyafetinde bıyıklı ve bıyıksız olanların Büyük İskele'ye gönderilmesi. Balaban ve Kavak iskelelerinde olan kayıkçıların kıyafetlerinin düzgün, sakallı, kefilli, itimat edilir emin kimseler olması ve nisa taifesine edep dışı hareketlerle eziyet edilmemesi.

7. İçlerinden nizama aykırı harekete cesaret edenlerin himaye edilmeyip zabitlerine haber verilerek haklarından gelinmesi, Üsküdar zabitlerinin bu hususa daima dikkat ve nezaret edecekleri, eğer bu kişileri himaye ederlerse mukabilinde onların da mesul tutularak cezalandırılacakları.

Yolcu Taşıma Ücretleri

Kayıkların büyüklükleri ve kürek sayılarına göre tespit olunan yolcu taşıma ücretleri hakkında XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bilgi sahibi olunabilmektedir.[32] Ancak daha önce bahsedildiği üzere, belirlenen ücretlerin ekonomik yapıyla bağlantılı olarak her zaman uygulanamadığı ve yolculardan fazla ücret talep edildiği de bir gerçektir. 1776 tarihli belgeye göre, Üsküdar kayıkçı esnafının yolcu taşıma ücretleri eskiden beri şu şekilde uygulanmaktaydı. Sabahtan akşama kadar kiralanan bir çifteye kırk, iki çifteye seksen, üç çifteye yüz yirmi akçe ödenirdi. Yarım gün çalıştıkları takdirde ise ücretleri bu hesaba göre mukayese edilerek verilirdi.[33] 1779 yılında ise bu taşıma ücretlerine yüzde yüz oranında zam yapıldı. Buna göre sabahtan akşama kadar kiralanan bir çifteye seksen akçe, iki çifteye yüz altmış akçe, üç çifteye iki yüz kırk akçe ve yarım günlük hizmet karşılığının da buna göre hesaplanarak ödenmesi, pazar ve piyade kayıkları dolmuş olarak

kullanıldığı takdirde ise adam başı bir para alınıp fazla alınmaması kararlaştırıldı. Ayrıca bu nizama aykırı hareket eden müslümanların kalebent, gayrimüslimlerin ise kürek cezasına çarptırılacağı, hangi iskelede bu emrin aksine hareket edilirse kethüdasının da gereği gibi cezalandırılacağı belirtildi.[34]

Tüm caydırıcı önlemlere rağmen XVIII. yüzyıl sonlarında yolcu taşıma ve ücretlerle ilgili problemlerin devam ettiği görülmektedir. İskele kethüdalarının müsamahaları nedeniyle kayıkçı zümresi içerisine dâhil olan kefilsiz bazı kayıkçıların iskeleye gelen yolcuları zorla kayığa bindirme, kötü söz ve davranışlarda bulunma ve adam başı beşer altışar para gibi yüksek ücret talepleri nizamın bozulmasına neden olmaktaydı. 1793 tarihli hüküm, bu dönemde Üsküdar kayıkçılarıyla ilgili 1768 yılında getirilen düzenlemenin geçerliliğini koruduğunu, ancak yolcu taşıma ücretlerinde artış olduğunu göstermektedir.[35] Dolu kayıktan adam başı ikişer paradan fazla ücret talep edilmemesinin istendiği bu hükme göre, kürek sayılarına göre kayıkların taşıma haddi ve karşılığında belirlenen ücretler şu şekildeydi:

Bir Çifte	_	Beş kişi	_	10 para
İki Çifte	_	Sekiz kişi	_	16 para
Üç Çifte	_	On kişi		20 para
Dört Çifte	_	On beş kişi	_	30 para

Bu veriler 1768 yılıyla kıyaslandığında, iki ve dört çifteye alınan yolcu sayısının arttığı ve adam başı alınan bir para yolcu taşıma ücretinin de iki kat yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kayık Yanaştırma ve Yer Problemleri

stanbul dâhilinde yolcu ve yük taşımada kullanılan tüm kayıkların yanaşacakları iskeleleri olup, bunların dışında herhangi bir yere yolcu ve yük indirilmesi ya da alınması yasaktı. Kayıkların yanaşacakları yerlerin paylaşımı, kayıkçı esnafının kendi aralarındaki problemlerin başında yer alıyordu. Özellikle birbirine yakın iskelelerde bu sorun sık sık gündeme geliyordu ki, Üsküdar kayıkçılarının Eminönü'nde Bahçekapı[36] denilen bölgede diğer iskele kayıkçılarıyla yaşadıkları problemler uzun yıllar devam etmişti. Hem Üsküdar hem de Eminönü'nde yerleri olan Üsküdar kayıkçıları ile Eminönü kayıkçıları arasındaki bu problemin en önemli nedeni de, boğazdaki en işlek hat olan Eminönü-Üsküdar hattındaki rekabetten ve yer darlığından kaynaklanıyordu.[37] Üsküdar iskelelerinden Büyük iskele ve Balaban iskelesi kayıkçıları, at kayıkları haricindeki kayıklarını, eskiden beri Eminönü'nde Mudanya kayıklarının bulunduğu yer ile İstanbul Ağası İskelesi arasına yanaştırıyordu.[38] 1721 yılında Bahçekapısı kayıkçıları, eskiden beri kendilerinin kullandığı İstanbul Ağası İskelesi'ne Üsküdar kayıkçılarının da yanaştıklarından şikâyetle mağduriyetlerinin giderilmesi için ferman talebinde bulunmuşlardı. İstanbul Kadısı'na havale olunan bu şikâyet sonucu yapılan tahki-

katta, İstanbul Ağası İskelesi'nin aslında Anbar-ı âmire İskelesi olduğu ancak odun kayıkları gelmediğinde eskiden beri Bahçekapısı kayıkçıları tarafından kullandığı ve ayrıca Üsküdar kayıkçılarının da bu iskeleyi önceden kullandıklarına dair bir bilginin bulunmadığı anlaşıldı.[39]

Üsküdar kayıkçılarıyla sorun yaşayan bir diğer zümre ise Haremeyn-i şerifeyn nezaretindeki Şehzade Sultan Mehmed Han vakfına bağlı Maltepe, Kartal ve Pendik reayalarıydı. Bunlar, bostanlarında yetiştirdikleri hıyar, kabak ve patlıcan gibi mahsulleri kayıklarıyla İstanbul Gümrük İskelesi yakınındaki iskeleye getirip satarlardı. 1742 yılında, Üsküdar kayıkçıları ve kethüdasının bu alım-satıma mani olduklarından şikâyet ederek mağduriyetlerinin giderilmesini istediler. Her iki tarafın katılımıyla gerçekleşen mahkeme sonucunda, Üsküdar kayıkçılarına mahsus olan iskeleye ve kayıkların arkasına sebze getiren kayıkların yanaşmaması, önüne küfecilerin sokulmaması ve bu kayıkların Üsküdar Kayıkları İskelesi ile İstanbul Ağası İskelesi arasındaki Çöplük İskelesi'ne yanaşarak mahsullerini bu mahalde satmalarına karar verildi.[40] Tarafların karşılıklı razı oldukları bu anlaşmaya bakıldığında, Üsküdar kayıkçılarının kendilerine zarar veren bu tür bir ticarî faaliyete müdahale etmekte pek de haksız olmadıkları anlaşılmaktadır.

Üsküdar kayıkçılarının kayık yanaştırma ve yer problemleri sonraki yıllarda da devam etti. 1760 yılında, yanaşacak iskeleleri ve kefilleri olmayan "başdan karacı" tabir olunan bir kayıkçı zümresi Üsküdar kayıklarına mahsus olan yere kayıklarını çekmeye başladılar. Üsküdar kayıklarının buraya yanaşmalarına engel olunmasından dolayı, insanlar kayıkların üzerinden geçerken düşmekte ve zorluklarla karaya çıkmaktaydılar. Dönüşlerinde ise Üsküdar kayıkçılarını bulamadıklarından mecburen söz konusu "başdan karacı" kayıklarına binmek zorunda kalıyorlardı. Sabit bir yerleri ve kefilleri olmayan bu kayıkçılara binen halkın mallarının kaybolması ve bazı ölümlerin meydana gelmesi şikâyetlere neden oldu. Neticede, bu mahalle söz konusu kayıkların çekilmesinin yasaklanmasına ve Üsküdar kayıklarının yanaşarak yolcu ve yük almalarına mani olunmamasına dair 1759 yılında yenilenen emrin tekrar çıkarılmasına karar verildi.[41]

1794 yılında Üsküdar ve Bahçekapısı kayıkçıları arasında kayık yanaştırma hususunda bir ihtilaf daha çıktı ve problemin halli Yeniçeri ağasına havale olundu. Bu seferki sorun Mudanya kayıkları için tahsis edilen yerden kaynaklanıyordu. Üsküdar kayıkçıları bu mahalle sadece kendilerinin yanaştıklarını ileri sürerek Bahçekapısı kayıklarının buraya yanaşmalarına engel oluyorlardı. Bahçekapısı kayıkları ise yangınlarda ihtiyaç duyulan mevkilere buradan kayıklarını gönderdiklerini belirterek itirazlarını dile getiriyorlardı. Üsküdar kayıkçılarına, Bahçekapısı kayıkçılarının yaptıkları bu hizmeti kendilerinin yapması teklif edildi, ancak razı olmamaları üzerine başka bir formül bulundu. Her iki tarafın rızalarıyla, bu mevkideki eski tahta köprünün Gümrük tarafı Bahçekapısı kayıkçılarına ve mahzenler tarafı da Üsküdar kayıkçılarına tahsis edilerek problem çözüme kavuşturuldu.[42] Daha önce bahsettiğimiz gibi, Üsküdar Büyük İskele ve Balaban İskelesi kayıkçıları eskiden beri Eminönü Bahçekapı'da Mudanya kayıkları ile İstanbul Ağası İskelesi arasına yanaşarak yük ve yolcu almaktaydı. Ancak 1810 yı-

lında İstanbul Ağası İskelesi'nin yeniden yapılması ile buranın kayıkçıları bitişiklerindeki Üsküdar kayıkçılarına mahsus yeri işgal ettiler. Kayıklarını yanaştıracak yer bulamayan Üsküdar kayıkçılarının şikâyeti ve halkın mağduriyeti üzerine Sekbanbaşı Ağa, İstanbul Ağası ve iki taraftan mutemet adamların katılımıyla bir toplantı yapıldı. Sonuçta, Üsküdar kayıkçılarının eskiden beri yanaştıkları mahallin yine kendilerine tahsis edildiğine ve buna kimsenin müdahale etmeyeceğine dair kefiller alınarak sorun halledildi.[43] Netice itibariyle, İstanbul ulaşımında kayık ve kayıkçıların önemli bir yer teşkil ettiği ve şehrin sosyal hayatının vazgeçilmez unsurları olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde Üsküdar kayıkçıları da varlıkları ve hizmetleriyle İstanbul'un deniz ulaşımına ayrı bir kolaylık ve renk getirmişlerdir.

DİPNOTLAR

[1] Geniş bilgi için bk. Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar,* Ankara 2001, s. 6–19.

[2] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto-kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf,* İstanbul 1986, s. 57–58, 66–68; Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul 2002, s. 296.

[3] Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayıkçılık İşletmeciliği", *İÜEF Tarih Dergisi,* XVI/21 (Mart 1966), 111–115.

[4] 6 Şubat 1746 / 14 Muharrem1159 tarihli emir, 21–30 Nisan 1757 / Evâil-i Şaban 1170 (BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 4, s. 170, h. 524), 22 Haziran–1 Temmuz 1782 / Evâsıt-ı Receb 1196 (*İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 10, s. 166, h. 584) ve 31 Ekim–9 Kasım 1798 / Evâhir-i Cemaziyülevvel 1213 (*İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 13, s. 175, h. 654) tarihlerinde yenilendi.

[5] N. Ertuğ; *a.g.e.,* s. 44.

[6] Fazla yolcu alımı ve taşıma ücretleriyle ilgili XVI. yüzyıla ait örnekler için bk. 14 Aralık 1564 / 10 Cemaziyülevvel 972 tarihinde Üsküdar kadısına ve 1 Temmuz 1587 / 25 Receb 995 tarihinde ise İstanbul kadısına yazılan hükümler (Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495–1591),* İstanbul 1988, s. 69, 75–76).

[7] Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)* (çev. Oğuz Gökman), Ankara 1977, s. 26; D'ohsonn, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler* (çev. Zerhan Yüksel), İstanbul ty., s. 123–124.

[8] Yelken kullanımının yasaklanması ve cezaî müeyyideleriyle ilgili 1838 tarihli emir için bk. BOA, Cevdet-Belediye, nr. 415.

[9] Üsküdar'da ikamet eden Taylesânizâde Hâfız Abdullah Efendi, 1784–1789 yıllarına hasrettiği eserinde Üsküdar'da yaşanan tabiat olaylarından da bahsetmektedir (Feridun Emecen, "Üsküdarlı Bir Osmanlı Tarihçisi ve Tarihinde Üsküdar İle İlgili Bilgiler", *Üsküdar Sempozyumu IV (3–5 Kasım 2006),* İstanbul 2007, II, 115).

[10] N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 83-86, 94-96.

[11] 1765 yılında Salacak İskelesi kayıkçılarının kendi aralarında nöbet ihdas etmeleri üzerine 16 Haziran 1765 / 26 Zilhicce 1178 tarihinde çıkan emir için bk. Necdet Öztürk, "Üsküdar'ın Sosyo-Ekonomik Tarihine Katkılar (466 No'lu Şer'iye Siciline Göre)", *Üsküdar Sempozyumu IV (3–5 Kasım 2006) Bildiriler,* İstanbul 2007, II, 150–151. Aynı hükmün bir diğer sureti için de bk. BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 7, s. 213, h. 647.

[12] Örnekler için bk. BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 42552 (20 Ağustos 1771 / 9 Cemaziyülevvel 1185); Cevdet-Askeriye, nr. 37367 (24 Eylül 1783 / 26 Şevval 1197); Cevdet-Askeriye, nr. 9428 (21 Temmuz 1797 / 26 Muharrem 1212).

[13] 15–24 Aralık 1727 / Evâil-i Cemaziyülevvel 1140 tarihinde verilen bu imtiyaz, 27 Şubat–7 Mart 1752 / Evâsıt-ı Rebiyülâhır 1165 tarihinde yenilendi (BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 3, s. 146, h. 555).

[14] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 8, s. 323, h. 1059 (27 Eylül–6 Ekim 1775 / Evâil-i Şaban 1189).

[15] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Sayımları", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9–10 Mayıs 2002) Bildiriler,* İstanbul 2003, II, 405–410.

[16] N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 110–112.

[17] İstanbul, Eyüp, Hasköy, Tophane, Kasımpaşa ve buralara bağlı on yedi iskele her sene donanma-yı hümayunda hizmet etmek üzere 110 kürekçiyi vermek zorundaydılar (BOA, KK, nr. 7425, s. 11).

[18] Ocaklık kürekçi, Osmanlı Devleti'nde tatbik edilmekte olan örfî tekâlif (avârız) karşılığında toplanan bir vergi çeşidi idi (İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire,* Ankara 1992, s. 187, 199–202).

[19] Örnekler için bk. BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 7066 (13 Temmuz 1735 / 23 Rebiyülevvel 1148); Cevdet-Bahriye, nr. 5308 (4 Haziran 1740 / 9 Rebiyülevvel 1153).

[20] At Kayığı, eski salapuryanın (küçük mavna) içerileri döşemelisi olup baş ve kıç tarafları rampalıdır. Rampalar hayvanların kaymamaları için çıtalı olup, iki baş ve iki kıç tarafında dört küreği vardır (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Ankara 1988, s. 457).

[21] Yangın olduğu zaman tulumbacıların yangın tulumbalarını İstanbul'dan Üsküdar'a karşılıklı nakletmek için kullanılan üç veya dört çifte kayıklara ateş kayığı deniliyordu. Bu kayıklar aynı zamanda Eminönü'nden Boğaziçi'ne yük ve insan taşınmasında da kullanılırdı (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983, I, 109).

[22] Aylakçılar, kayık sahibi olmayan ve iş çıktıkça başkasının kayığında çalışan meslekten kayıkçılardı (N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 19).

[23] İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi, İstanbul Kadılığı Sicilleri, nr. 24, 108a-110b.

[24] Bu sayım, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde üç ayrı deftere bölünmüş durumdadır. 6 Aralık 1751 / 17 Muharrem 1165 tarihinde İstanbul iskeleleri (BOA, KK, nr. 7438), 20 Aralık 1751 / 1 Safer 1165 tarihinde bazı Haliç iskeleleri (BOA, D.BŞM, nr. 3183) ve 3 Ocak 1752 / 15 Safer 1165 tarihinde de Haliç ve Boğaz iskelelerinin (D.BŞM, nr. 3182) sayımı yapılmıştır.

[25] BOA, *MAD,* nr. 10347, s. 20; BOA, Cevdet-Belediye, nr. 3411 (18 Temmuz 1748 / 22 Receb 1161). Belgenin sonunda yapılan toplamada, kayık sayısı 277, kayıkçı sayısı 744 müslim ve 40 gayrimüslim olmak üzere 784 olarak gösterilmiştir.

[26] BOA, Bâb-ı Âsafî Divân Kalemi (A.DVN), nr. 899, s. 6–10, 47, 50, 61.

[27] N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 133–134, 140; Mehmet Mazak, "1802 Tarihli Üsküdar İskeleleri ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı", *II. Üsküdar Sempozyumu (12–14 Mart 2004) Bildiriler,* İstanbul 2005, I, 63–68.

[28] A.DVN, nr. 899, s. 6–10, 47, 50, 61; N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 68.

[29] BOA, Cevdet-Belediye, nr. 4406 (1 Temmuz 1761 / 28 Zilkade 1174); BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 6, s. 14, h. 40 (4–13 Temmuz 1761 / Evâil-i Zilhicce 1174).

[30] Palamar, bir gemiyi iskele, rıhtım veya şamandıra gibi bir yere bağlamakta kullanılan zincirlere denir. Bunlar birbirlerinden verildikleri yerlere göre ayırt edilir. Baş palamarı, kıç palamarı, omuzluk palamarı gibi (Lütfi Gürçay, *Gemici Dili,* İstanbul 1962, s. 314).

[31] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 8, s. 81, h. 253 (2–11 Ocak 1768 / Evâsıt-ı Şaban 1181)

[32] XVI. ve XVII. yüzyıla ait yolcu taşıma ücretleri hakkında bk. N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 150-173.

[33] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 8, s. 381, h. 1270 (20–29 Nisan 1776 / Evâil-i Rebiyülevvel 1190).

[34] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 9, s. 359, h. 1323 (17–26 Mayıs 1779 / Evâil-i Cemaziyülevvel 1193).

[35] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 12, s. 72, h. 214 (9–18 Ağustos 1793 / Evâil-i Muharrem 1208).

[36] Şehrin sekizinci kapısına çok yakın olduğu için buraya Bahçe Kapısı adı verilmişti. Geceleri şehrin kapıları kapandıktan sonra, geç kalanlar kapanmayan bu kapıdan içeri alınırdı (Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi,* İstanbul 2006[3], s. 15).

[37] N. Ertuğ, *a.g.e.,* s. 38.

[38] BOA, Cevdet-İktisat, nr. 618 (23 Eylül–2 Ekim 1721 / Evâil-i Zilhicce 1133). Üsküdar kayıkçıları, Eminönü'nde yanaştıkları yer ile ilgili bu belgenin zayi olması üzerine 1759 yılında tekrar emir talebinde bulunmuşlardı. BOA, Cevdet-İktisat, nr. 618 (21 Eylül 1759 / 28 Muharrem 1173) ve BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 5, s. 136, h. 424.

[39] BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 1615 (13 Haziran 1721 / 17 Şaban 1133).

[40] BOA, Cevdet-Belediye, nr. 2511 (29 Temmuz 1742 / 26 Cemaziyülevvel 1155); BOA, Cevdet-İktisat, nr. 618.

[41] BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri,* nr. 5, s. 294, h. 887 (30 Kasım–8 Aralık 1760 / Evâhir-i Rebiyülâhır 1174).

[42] BOA, Cevdet-Belediye, nr. 887 (11 Ekim 1794 / 16 Rebiyülevvel 1209).

[43] BOA, Cevdet-Belediye, nr. 6428 (7 Mart 1810 / Selh-i Muharrem 1225).

Deniz Ulaşım ve Üsküdar İsimli Vapurlar

EMEL SOYER
Araştırmacı

Üsküdar, İstanbul şehrinin Anadolu'ya açılan yüzü olması sebebiyle tarih boyunca ayrı bir öneme sahip olmuştur. İstanbul boğazının önemli bir noktasında konumlanmış olması bu yerleşimin değerini arttırmıştır. Üsküdar'a ulaşımın deniz yolu ile sağlanması geçmişten bu güne çeşitli ulaşım araçlarının kullanılmasını gerektirmiş ve bu kıyı kenti sahip olduğu iskeleleri ile dikkat çekmiştir.

Marmara Denizi kıyıları, Haliç ve diğer Boğaziçi kıyılarında olduğu gibi Üsküdar'a da ulaşım, yolcu ve ihtiyaç maddeleri taşımacılığı kayıklar aracılığı ile yapılmaktaydı[1]. Bu kayıkların başlıcaları mavna, piyade, pereme ve pazar kayıklarıydı. Kayıkların bağlı oldukları iskeleler, İskele kethüdası adı verilen görevlilerin nezareti altında kendine has bir teşkilatlanmaya sahipti. Üsküdar iskelesine tayin edilen kethüda yeniçeriler arasından seçilirdi. Bu durum buradaki kayıkçı ve peremecilerin asker sınıfından olması ile alakalıydı.[2] Öküzlimanı, Balaban, Mum, Salacak, Harem, Kavak iskelelerini ve Büyük iskeleyi Üsküdar'da deniz taşıtlarının yanaşabileceği mahaller arasında saymak mümkündür.[3]

Kayık aracılığı ile sahil kentlerine ulaşım yüzyıllar boyu devam etmekle birlikte gelişen teknoloji ile ulaşımın seyri değişim göstermiştir. Bu değişimlerin başında buharlı gemilerin kullanımı gelmektedir. Osmanlı devletinde ilk vapur kullanımı XIX. yy. ikinci çeyreğinde görülmektedir. II. Mahmut döneminde, 1827'de İngiltere'den satın alınan Swift adlı yandan çarklı vapura Sürat adı verilmiş, halk ise bu vapura Buğu gemisi demiştir. 1838 yılında ise yük ve yolcu taşımak üzere Tersane-i Amire'ye bağlı Osmanlı bandıralı buharlı gemiler İstanbul, İzmit, Tekirdağ arası seferlere başlamıştır. 1840'lı yıllarda Hazine-i Hassa idaresinin İstanbul içi veya dışına yolcu ve yük vapuru işletmesinden sonra 1851 yılında Şirket-i Hayriye sadece Boğaziçi ulaşımını sağlamak üzere kurulmuştur.[4] Bundan sonra Boğaziçi'nde kayık kullanımı ile ulaşım oranı oldukça düşmüştür. Ancak vapurlarla karşılaştırıldığında birçok elverişsiz şartlara sahip

olmalarına rağmen kayık kullanımının gerçek anlamda olumsuz olarak etkilenmesi, vapurların yanaşabileceği iskele ve rıhtımların XIX. yüzyılın sonlarına doğru inşası ile gerçekleşmiştir.

Şirket-i Hayriye, ilk vapur seferini 1854'te Anadolu yakasının en büyük yerleşim merkezi olan Üsküdar'a yapmıştır. Bu tarihten önce Fevaid-i Osmaniye idaresine bağlı vapurlar da Üsküdar'a yönelik seferler yapmaktaydı. Bu dönemde Üsküdar, bugün de olduğu gibi, İstanbul deniz ulaşımının vazgeçilmez bir ayağı olduğundan bu kıyı kentinin adının bazı deniz ulaşım araçlarına verilmesi anlaşılır bir durumdur.

Gemilere verilen isimler, ait oldukları toplumun kültürü, yaşayışı ve kültürel değerleriyle doğrudan ilgilidir. Osmanlı gemileri önemli olaylara ve kişilere isim sahipliği yapmışlar, bilhassa donanmada yer alan gemiler güç ve ihtişamı temsil eden isimler taşımışlardır. Gemilere verilen isimler arasında en çok tercih edilenlerden biri de yer adları olmuştur.[5] Bu bağlamda deniz ulaşım araçlarının sıkça ziyaret ettikleri Üsküdar çeşitli dönemlerde bazı gemilere ismini vermiştir.

Üsküdar ismini taşıyan vapur sayısı beş olarak tespit edilmektedir. Bunlardan ilki 1830'lu yıllarda başta Trabzon olmak üzere çeşitli bölgelere yolcu ve eşya taşıyan bir Tersane-i Amire vapurudur. Bundan sonraki Üsküdar vapuru, Osmanlı kıyılarında kaçakçılığı önlemek amacıyla Reji idaresine bağlı çalışan bir muhafaza vapuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmit, Tekirdağ ve İzmir civarı sahil gözetiminde bulunan bu vapurun hizmet yılları 1895-1908 olarak tespit edilebilmiştir. Bir diğer vapur İzmir-İstanbul arası deniz seferlerinde kullanılmış bir yolcu vapurudur. Üsküdar ismini taşıdığı bilinen bir başka vapur ise, I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin takviye güç olarak donanmaya dâhil ettiği gemilerden biridir. Bununla birlikte bu vapurun sözü edilen Reji idaresine bağlı vapur olması kuvvetle muhtemeldir. Son olarak karşımıza çıkan Üsküdar vapuru, Şirket-i Hayriye'nin 72 baca numarasını taşımakta olup, otuz bir sene kadar Boğaziçi ve Marmara sularında hizmet vermiştir.[6]

Üsküdar ismini taşıyan ilk vapur 1839 yılında karşımıza çıkmaktadır. Bu tarih vapurlara yer adı verilmesi usulü için oldukça erkendir. Bu nedenle, özellikle de devlet işletmesine ait bir vapura Üsküdar adının verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum Üsküdar'ın deniz ulaşımındaki yerine işaret etmektedir. İstanbul-Trabzon arası sefer yapan Üsküdar vapuru, bu tarihte İstanbul'a dönüş yolu üzerinde yine aynı güzergâhta hizmet gören Devlet-i aliyye kumpanya vapurlarından Mecra-yı Ticaret isimli vapurla çarpışarak hasar görmüştür. Üsküdar vapurunun tamiri tamamlanana kadar yerine Tersane-i Amire vapurlarından Eser-i Cedid görevlendirilmiştir. Kazazede olan diğer vapur yerine de yine Tersane-i Amire vapurlarından Tair-i Bahr geçici olarak görevlendirilmiş; vapurun yolcusu ve İstanbul Emtia Gümrüğüne emanet edilen eşyanın geciktirilmeden Trabzon iskelesine gönderilmesine karar verilmiştir.[7]

Üsküdar vapurunun kaza sonrası tamir edilerek seferlerine yeniden başladığı bi-

linmektedir[8]. Nitekim 1842 yılına gelindiğinde Üsküdar vapurunun, İstanbul-Trabzon hattında görevli ve tamiri gerekli olan Devlet-i aliyye kumpanya vapurlarından Ereğli isimli vapurun yerine yolcu ve eşya taşımak üzere görevlendirildiği görülmektedir. Ancak aynı istikamette hizmet veren Üsküdar vapurunun tek başına, her hafta sefer yapması yeterli olmayacağından fazla eşya ve yolcunun, Ereğli vapurunun tamiri bitene kadar, Nemçe vapuruna yükletilmesi uygun görülmüştür.[9]

Sözü edilen vapur ile ilgili düzenli ve ayrıntılı bilgiler 1843 yılı sonrasından başlamaktadır. Elimizde bulunan Üsküdar vapurunun hususi gelir ve gider defteri, bu vapurun hangi hatlarda ne tür hizmetlerde bulunduğu konusunda tafsilatlı malumat sunmaktadır[10]. Buna göre Üsküdar vapuru İstanbul'dan, Trabzon ve Selanik başta olmak üzere Sinop, Samsun, Varna, Ereğli gibi devletin muhtelif limanlarına yolcu ve eşya taşımaktaydı[11]. Trabzon'a 1843 senesinde altı ayda altı kez, 1845 yılında ise on iki ayda yirmi bir kez sefer yapmıştı. Bu bir yıllık süreçte, İstanbul-Trabzon arası gelip-giden yolcu sayısı toplamda 9.000 kadardır. Seferlerin hemen hemen on beş günde bir yapıldığı görülmektedir. Asker sevkinde de hizmet veren vapur İstanbul'dan Gemlik'e ve oradan asker ile birlikte Gelibolu'ya hareket etmekteydi. 1843 yılında 766 nefer asker taşınan Selanik de asker nakliyesinin yapıldığı yerlerdendi. Gelibolu'ya nakledilen asker sayısı ise 6000 civarında idi. Ayrıca Karadeniz boğazına gemi çekmek de bu vapurun görevleri arasındaydı. 1845'te Karadeniz boğazına 16 adet gemi çıkarılmasında kullanılmıştı.

Bahsi geçen hizmetler neticesinde gelir elde eden Üsküdar vapurunun bazı giderleri de gündeme gelmekteydi. Gemi mürettebatının maaş ödemeleri, vapurun sigorta bedeli, makinesi ve kazanında meydana gelen bazı ufak tamiratlar, vapurun içinin yenilenmesi ve boyanması, halat, zift yağı, üstüpü gibi bazı malzemelerin tedariki, vapura malzeme taşıyan mavnalara verilen ücretler, biletlerin basım masrafları bu harcamalar arasında sayılabilir. Mayıs-Ekim 1843 tarihleri arasında yer alan beşinci muhasebe kayıtlarına göre, vapurun bu dönemdeki net geliri 101.750 akçedir. Vapura ait bundan sonraki muhasebe defteri Ocak 1845 tarihiyle başlamaktadır. Çünkü Üsküdar vapuru Ekim 1843-Ocak 1845 arası on beş ay süresince tamir olunmak üzere Tersane-i Amire'de tutulmuştur.[12] Beşinci, altıncı ve yedinci muhasebe kayıtlarına göre vapur hiç zarar etmemiş, aksine genel giderleri haricinde eklenen on beş aylık tamir masraflarına karşın kâra geçmiştir.

Vapurun bu dönemde kaptanlığını yapan Osman Bey,[13] 1846 yılında Tir-i Şevket kalyonuna tayin olunmuştur.[14] Osman Bey'den boşalan makama Kaptan Kılıç getirilmiştir.[15] Ancak Kaptan Kılıç'ın görevi iki yıl kadar sürmüştür.[16] Belirtmek gerekir ki 1848 yılı itibariyle, ileride de bahsedileceği üzere, Üsküdar vapurunun hüviyetinde birtakım değişimler meydana gelmiştir.

Uzun mesafe seferlerinin sebebiyet verdiği yıpranma neticesinde Üsküdar vapuru 1847 yılında tekrar tamir edilmek zorunda kalmıştır. Makine ve benzeri aletlerinin sağlamlığına rağmen teknesinin iyice eskimiş olması, bu tamiratı gerek-

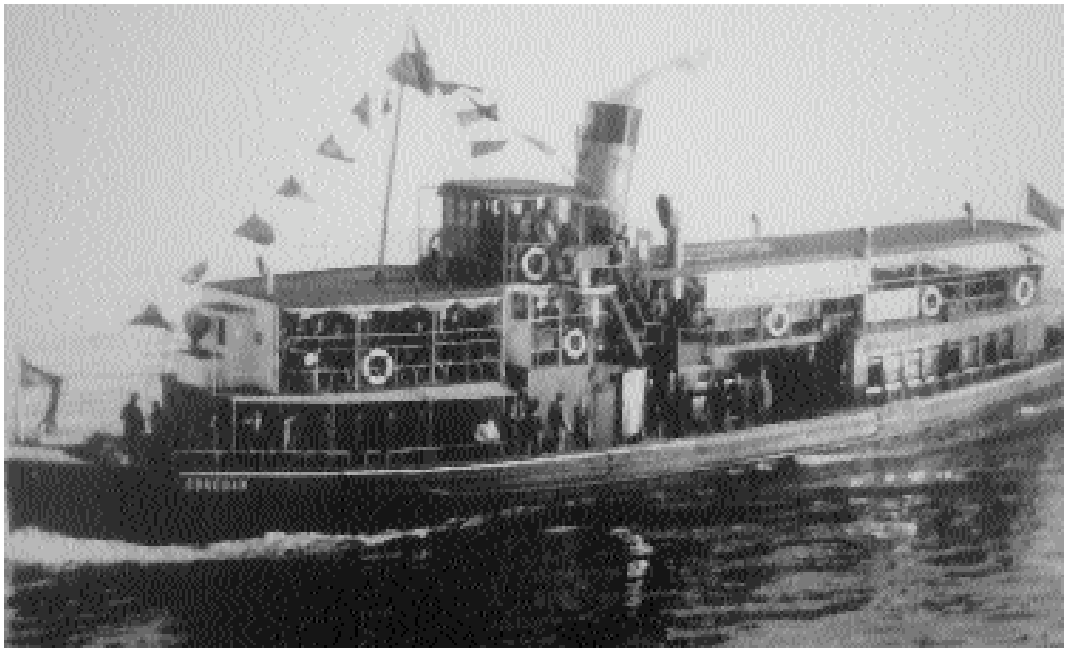

Üsküdar'a yolcu taşıyan vapurların eski hâli

li kılmıştır.[17] Ayrıca bu sırada vapur Trabzon yakınlarında karaya vurmuştur.[18] Kullanılması güç hale gelen vapurun tamirinden sonra yeni bir isim verilmesine karar verilmiş, 1848 yılında alınan kararla Üsküdar vapurunun adı Savn-ı Bâri olarak değiştirilmiştir.[19] İsim değişikliği sonrasında tamir masraflarının hangi usulle ödeneceği konusunda kaleme alınan bir belgeye dayanarak vapurun hissedarlarının altı hisseyle Sultan Abdülmecid ve birer hisseyle Bezmiâlem Valide Sultan, Ahmet Fethi Paşa, Rıza Paşa, Safvet Paşa ve İhtisab nazırı İzzet Paşa olduğu söylenebilir.[20]

İlk olarak 1839 yılında rastladığımız Üsküdar isimli vapur, 1848'de adının değişmesinden sonra 1858'de tekrar tamir görmüş,[21] 1871'de iyice eskidiğinden kullanım dışı bırakılmıştır.[22] Arzu Terzi tarafından hazırlanan bir çalışmada, 1851 tarihli bir listede adı geçen Savn-ı Bâri vapurunun, eski adıyla Üsküdar vapurunun, makine gücü 140 beygir olarak gösterilmektedir.[23] Mübahat Kütükoğlu ise, isim vermeden, İstanbul ile Karadeniz limanları arasında sefer yapan ve Osmanlı bayrağını taşıyan iki gemiden bahsetmekte ve bunlardan birinin 1839 yılında Samsun'da kaza yaptığını belirtmektedir. Kazazede vapurun tekrar hizmete girdiği tarih olan 1842 yılına kadar Karadeniz limanlarına on beş günde bir olmak üzere sadece bir geminin sefer yaptığını ve bu geminin 140 beygir gücüne sahip olduğunu bildirmektedir.[24] Bu bilgiden hareketle, Kütükoğlu'nun bahsettiği vapurlardan biri Üsküdar isimli vapur olmalıdır.

Savn-ı Bâri adlı vapurun kullanımına son verildiği 1871 tarihinden sonra karşımıza çıkan Üsküdar isimli vapur Reji idaresine aittir. Reji idaresi tütün kaçakçı-

Üsküdar'a yolcu taşıyan vapurların yeni hâli

lığını önlemek amacıyla tarassut kayıklarının yanında karakol vapurları adı verilen gemiler kullanmak suretiyle Anadolu sahillerini gözetliyordu. Osmanlı sahilleri boyunca dolaşarak tütün kaçakçılarını takip etmek ve yakalamakla görevli olan karakol vapurları, kayıklara göre daha etkin ve korunaklıydı.[25] Reji idaresi altı vapur ve yirmi üç sandal ile deniz yoluyla yapılan kaçakçılığı önlemeye çalışıyordu.[26] Nitekim Reji muhafaza vapurlarından Üsküdar isimli vapur da İzmit, Tekirdağ ve İzmir civarında hizmet vermekteydi. Sahil muhafazası hizmeti gören vapur sadece tütün değil, barut, tüfek gibi sakıncalı görülen malzeme yüklü sandal ve gemileri de takip etmekle yükümlüydü.[27] Kaçakçıların tehlike arz ettiği durumlarda kayıkla engellenmeleri mümkün olmadığından mahalli idarelerce vapur talep edilmekteydi. 1908 senesinde Tekirdağ civarında cereyan eden tütün ve barut kaçakçılığını önlemek amacıyla Edirne Vilayeti merkezden muhafaza vapuru talep etmiş ve Üsküdar vapuru bu meselenin halledilmesi için görevlendirilmiştir.[28] 1895 yılında ise Reji idaresinin Sisam civarındaki sahil muhafazasında görev alan Üsküdar vapuruna yardımcı olması amacıyla bir vapurun daha talep edildiği görülmektedir.[29]

Hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Üsküdar isimli bir diğer vapurun İstanbul-İzmir hattında hizmet verdiği bilinmektedir. 1907 ve 1908 yıllarında kullanımda olduğu anlaşılan vapur hakkında arşiv belgelerde "Almanya'nın Üsküdar vapuru" tabiri geçmektedir.[30]

I. Dünya savaşında Osmanlı devletinin donanma gemilerinin yanı sıra çeşitli kumpanya ve yahut yolcu taşımaya mahsus bir takım gemileri takviye hizmeti

amacıyla kullandığı bilinmektedir.[31] Üsküdar isimli bir vapur Çanakkale savaşlarında geri hizmete dâhil edilmiştir. Buna göre 18 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazında düşman gemileri beklenirken donanmaya ilave olarak Üsküdar vapuru yüzen set olarak görev yapmıştır. Mart başına kadar bu hizmeti gören 2900 gros tonluk Üsküdar vapuru, Queen Elizabeth savaş gemisinden açılan ateş sonucu batmıştır.[32] Nisan 1915'te Eceabat (Maydos) önünde batırılan vapurun zabit ve askerlerine Mayıs 1915'te ikişer maaş nispetinde ikramiye verilmesine karar verilmiştir.[33] Reji idaresine bağlı bulunan gemilerin Çanakkale savaşlarında takviye olarak hizmet gördükleri bilindiğine göre,[34] burada söz konusu olan vapurun Reji idaresine bağlı Üsküdar vapuru olduğu düşünülebilir.[35]

Üsküdar ismini taşıyan son vapur 1851 yılında ilk anonim şirket olarak kurulan Şirket-i Hayriye'nin 72 baca numaralı vapurudur. 1927'de Almanya Elbing'de F. Schichau GmbH tezgahlarında[36] yolcu vapuru olarak inşa olunan Üsküdar 148 gros, 64 net tonluk küçük bir vapurdu. Teknesi çelik saç olan siyah renkli vapurun uzunluğu 33.1 metre, genişliği 6.6 metre, su kesimi 2.1 metreydi. 350 beygir gücünde tripil (3 silindirli) buhar makinesine sahip olan vapur, inşa olduğu yılın Eylül ayında hizmete girmiştir. Uskurlu (pervaneli) olan Üsküdar vapuru saatte 8 mil hız yapabilmekteydi. Yaz-kış 344 yolcu alabiliyordu.[37]

Şirket-i Hayriye'nin 77 adet yolcu vapurundan 72. sırayı alan Üsküdar adı, şirket yönetimi tarafından daha erken tarihlerde düşünülmüştü. Yeni alınacak vapurlara verilebilecek isimlerin yer aldığı 1856 tarihli bir belgede, Sultaniye, Mirgün, Kandilli gibi vapur isimlerinin yanında Üsküdar ismi de yer almaktadır.[38] Sözü edilen pusula, siparişi verilen iki vapurdan yolcu taşımaya mahsus olanın İstanbul'a gelmesi üzerine ticaret nazırı tarafından tertip edilmişti. Bu yeni gemiye listedeki isimlerden birinin seçilmesi ve yahut başka bir ismin verilmesi talep edilmekteydi. Sözü edilen vapura Kandilli adı uygun görülmüştür.[39] Diğer isimlerden Mirgün 9 numara ile 1857-1864 ve 36 numara ile 1881-1910 yıllarında, Sultaniye ise 61 numara ile 1909-1916 yıllarında hizmet vermiştir.[40]

Görüldüğü üzere 1856 yılında verilmeyen Üsküdar ismi 1927'de Almanya'da inşa olunan 72 numaralı vapura verilmiştir. Ancak bu vapurun İngiltere'ye yapılan ilk siparişinde adının Üsküdar değil, Fuad Paşa olması öngörülmüştü. Söz konusu değişiklik şu şekilde cereyan etmiştir: I. Dünya savaşı öncesi Şirket-i Hayriye'nin hissedarlar meclisi on adet yeni vapur satın almaya karar vermişti. İngiltere'ye siparişi verilen ilk üç vapura şirketin kurulmasında büyük emeği görülen üç devlet adamının adlarının verilmesi uygun görülmüştü. Buna göre 71 numaralı vapura Cevdet Paşa, 72 numaralı vapura Fuad Paşa ve 73 numaralı vapura Reşid Paşa isimleri verilecekti. 1861-1866 yılları arasında iki defa sadrazamlık makamına getirilmiş olan Keçecizade Fuat Paşa, Şirket-i Hayriye'nin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştı. O dönemde sadaret müsteşarı olan Keçecizade Fuat, Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte hazırladığı vapur şirketi nizamnamesini dönemin sadrazamı Büyük Reşit Paşa'nın desteğiyle Sultan Abdülmecid'e iletmiş ve Ocak 1851'de çıkan irade ile Şirket-i Hayriye kurulmuştur.[41] Buna binaen sipariş edilen vapurlara bu üç önemli kişinin adının verilmesi karar-

Üsküdar vapurunun kaza sonrası Gölcük'te rıhtıma çekildiği zamanki hali (*Cumhuriyet Gazetesi*)

laştırılmıştı. Ancak bu sırada I. Dünya savaşı başladığından İngiltere ilk iki vapurun anlaşmasını iptal etti. Denize indirilmiş bulunan Reşid Paşa vapuruna ise el konuldu.[42] Bu gelişmeler neticesinde 72 numara ile inşa olunması tasarlanan vapura Fuad Paşa isminin verilemedi. Bundan sonra şirket uzun süre gemi satın alamadığı gibi birçok gemisini de I. Dünya savaşında yitirmişti. Kurtuluş savaşında da hizmet gören Şirket-i Hayriye vapurlarına yenilerinin katılması 1927 yılını bulmuştur. Filosunu güçlendirmek amacıyla Almanya'ya yeni siparişler veren Şirket-i Hayriye 1927 yılında 72 numaralı Üsküdar ve 73 numaralı Rumelikavağı vapurlarını hizmete sokmuştur.[43]

Bundan sonra Üsküdar vapuru Şirket-i Hayriye'ye bağlı olarak 1944 yılına kadar Boğaziçi seferlerinde görev almıştı. 1944'te ise Şirket-i Hayriye'nin tüm vapurları, Hasköy'deki tersanesi, diğer mal varlıkları ile birlikte Ulaştırma Bakanlığı tarafından satın alınıp, Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü bünyesindeki "Şehir Hatları Müdürlüğüne" bağlanmıştır. Böylece Şirket-i Hayriye filosundaki vapurlar arasında bulunan Üsküdar vapuru da sözü edilen müdürlüğün bünyesine katılmıştır. Şirket-i Hayriye daha çok Boğaziçi'nde sefer yapabilen bir vapur şirketiydi. Bu devir işleminin gerçekleşmesiyle Şirket-i Hayriye vapurları Şehir Hatları Müdürlüğü'nün oluşturacağı programa göre bütün hatlarda görevlendirilebilir hale gelmiştir.[44]

Nitekim 1952 yılında kurulan Denizcilik Bankası bünyesinde görev alan Üsküdar vapuru, İzmit Körfezinde bulunan bazı yerleşim birimleri arasında deniz ulaşımını sağlamaktaydı. Ancak otuz yaşını aşmış bu küçük vapur, 1 Mart 1958 günü Gölcük önlerinde fırtınaya yakalanarak battı. Aralarında daha çok İzmit Lisesi ve İzmit Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin bulunduğu Gölcük, Karamürsel ve Değirmendere yolcularını İzmit'e götürüp getirmekle görevli vapur, dönüş yolunda öğlen vakti çıkan fırtınaya karşı koyamayarak batmış ve bu olayda birçok insan hayatını kaybetmiştir. Vapur olaydan ancak 19 gün sonra çıkarılabilmiştir.[45] Vapurun batması gündemi uzun süre meşgul etmiş ve dönemin gazetelerinin ilk sayfalarında yer almıştır.[46] Yaşanan bu trajik olaya dair döne-

minde ağıt türünde şiirler de yazılmıştır.[47] Yine olay hakkında bilgi vermek amacıyla birkaç sayfadan ibaret kitapçıklar basılmıştır.[48] Öte yandan bu yaşlı vapurun Körfez şartlarına uygun olmadığı görüşüne dayanarak vapurun işletmesini elinde bulunduran Denizcilik Bankası sorumlu tutulmuştur. Bu elim kazanın ardından kazada yakınlarını kaybedenler, Denizcilik Bankası'na dava açmışlardır.[49] 1958 yılında yaşanan bu üzücü olay için ilk olarak 1 Mart 1959 tarihinde anma töreni düzenlenmiş,[50] bu tarihten sonra da bu uygulama dönem dönem devam etmiştir. Son olarak bir belgesel haline getirilen olay,[51] yakın zamanda yaşanan en acı deniz faciası olarak tanımlanmaktadır.

DİPNOTLAR

1 İstanbul'un deniz ulaşımında kayıkçıların rolü ve bu teşkilat hakkında geniş bilgi için bk. Necdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Ankara 2001.

2 Hayati Tezel – M. Erem Çalıkoğlu, *Boğaziçi ve Saltanat Kayıkları*, İstanbul 1983, s.8.

3 Mehmet N. Haskan, *Yüzyıllar boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1489.

4 Sözü edilen vapur şirketlerinin yanında, Osmanlı sularında deniz ulaşımını sağlamak üzere kurulan diğer vapur kumpanyaları hakkında bilgi için bk. *Türk Denizcilik Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi I*, İstanbul 1994.

5 Gemilere isim verilmesi konusunda bk. Murat Koraltürk, "Gemiler, İsimler", *Denizcilik Dergisi*, sy. 28 (Eylül-Ekim 2006), s.76-82; Murat Koraltürk, "Gemi Adları ve Denizde Üç Ankara", *Denizcilik Dergisi*, sy. 27 (Temmuz-Ağustos 2006), s.74-76.

6 Üsküdar isimli vapurların dışında, Üsküdar isimli bir firkateynin inşası için 1872'de İngiltere'ye sipariş verilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], HR.TO 550/4).

7 BOA, C.BH 10927; BOA, C.BH 12685.

8 1840 tarihli bir belgede (BOA, İ.DH 1352) satın alındığı zikredilen Üsküdar vapurunun tamirinin ardından hizmete gireceği bildirilmektedir. Kumpanya nizamnamesini ve arzını içeren belgede işletme şartları yirmi üç madde halinde sıralanmıştır. Yirminci maddede kumpanyanın iki yüz hisseden meydana geldiği kayıtlıdır. Bu veriyi BOA, *HH.d* 23804 vr.4b'de yer alan kayıt teyit etmektedir.

9 BOA, C.İKTS 1440.

10 BOA, *HH.d* 25804. Defterin ilk sayfasında "Der-beyân-ı muhasebe-i masarıfat-ı vapur-ı Üsküdar beşinci muhasebe" kaydı bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere defterin daha öncesine ait dört muhasebe kaydı daha olmalıdır.

11 Sürekli seyir ettiği bu yerler dışında iki defa Trabzon'dan Batum'a seferi hakkında bkz. BOA, *HH.d* 25804, vr.3b.

12 Tamir masraflarının ödenmesi ile ilgili emir için bkz. BOA, D.DRB.THR 786/44.

13 BOA, *HH.d* 25804, v.3a. Bundan önce, Mecra-yı Ticaret isimli vapurun İngiliz Kaptanı Lambiret'in Üsküdar vapurundaki kaptanlık hizmeti için bkz. BOA, HR.TO 209/44.

14 Tir-i Şevket kalyonu süvarisi Mustafa Bey ise Mahmudiye kalyonuna atanmıştır (BOA, C.BH 8957; BOA, C.BH 9915).

15 BOA, *HH.d* 25804, vr.3b.

16 1848 tarihli iki belgede sözü edilen kaptanın Vasıta-yı Ticaret vapurunda görevlendirildiğini görülmektedir (BOA, İ.DH 171/9088 ve BOA, D.DRB.İ 23/31).

17 Masrafın 1700 akçe tutarında olabileceği belirtilen belgede masrafın 800 akçesi Hazine-i Hassa tarafına ve 900 akçesi Kömür kumpanyası tarafına ait olduğu belirtilmektedir. BOA, D.DRB.İ 19/21.

18 BOA, İ.DH 9088.

19 BOA, D.DRB.İ 23/22. Üsküdar vapurunun adının değişmesinden sonra da sefer istikametleri aynı kalmıştır.

Eski güzergahlara ek olarak İzmir, Bandırma, Tekirdağ, Adalar ve İzmit seferleri konulmuştur. Sefer bilgileri için bkz. BOA, *HH.d* 20840, vr. 6a-7b.

[20] BOA, D.DRB.İ 23/31. Adı geçen kişiler aynı zamanda 1841 yılında kurulan ve 1846 yılından itibaren Hazine-i Hassa'ya bağlanan Ereğli Kömür Kumpanyası'nın hisse sahipleridir. Bu bilgi için bkz. Arzu Terzi, "Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri 17-18 Mayıs 2004*, *Bildiriler*, İstanbul 2005, s.148.

[21] BOA, *HH.d* 25213, vr. 2a.

[22] BOA, İ.DH 44839.

[23] Arzu Terzi, "a.g.m.", s.149-154. Makalede Savn-ı Bari, Son Bari şeklinde okunmuştur.

[24] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu – Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s.166.

[25] Filiz Dığıroğlu, *Reji Şirketi'nin Karadeniz Bölgesindeki Uygulamaları (1884-1915)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.138-142. Ayrıca karakol vapurlarına örnek olması bakımından bkz. F. Dığıroğlu, "a.g.t", ek 18, 19.

[26] Mehmet Akpınar, "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler*, XIV, Ankara 2002, s.305-312.

[27] BOA, DH.MKT 1182/72.

[28] BOA, DH.MKT 1248/68.

[29] BOA, DH.MKT 324/33.

[30] BOA, ZB 391/32, BOA, ZB 606/75, BOA, ZB 614/24, BOA, ZB 619/67, BOA, ZB 634/37.

[31] Seyr-i Sefain idaresi vapurları için bkz. Eser Tutel, "Seyr-i Sefain İdaresi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1994, s.541-542. Şirket-i Hayriye'nin ve Haliç Dersaadet vapur kumpanyası vapurları için bkz. *Türk Denizcilik Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi I*, İstanbul 1994, s. 194-195.

[32] Bernd Langensiepen – Ahmet Güleryüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, İstanbul 2000, s.32.

[33] BOA, MV 197/132. Aynı tutardaki ikramiye, Nisan 1915'te düşman eline geçmemek üzere kaptanı Lütfü tarafından batırılan Demirhisar torpidosu ve Mayıs 1915'te İngiliz *E-14* denizaltısı tarafından batırılan Nurulbahr isimli gambot zabit ve askerlerine verilmiştir. Demirhisar ve Nurulbahr gemileri için bkz. Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye 1773-1973*, İstanbul 2001[2], s.261, 262. Nurulbahr gambotu hizmetlilerine ayrıca tahsiliye madalyası verilmiştir. Bu bilgi için bk. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II* (haz. Muzaffer Albayrak vd.), Ankara 2005, s.287.

[34] Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, İstanbul 1974, IV, 434.

[35] Ayrıca 1907 İngiliz yapımı Üsküdar isimli bir yük gemisinin 1914'te müsadere edilerek Seyr-i Sefain idaresine bağlandığına dair konuyla ilgili literatürde bir bilgi bulunmaktadır. bk. *Türk Denizcilik Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi I*, İstanbul 1994, s.157.

[36] Yapım numarası 1193, çağrı işareti HBDG/TCKJ28'dir. Şirket-i Hayriye vapurları içinde aynı yapımcı tarafından inşa olunan bir diğer vapur 73 numaralı Rumeli Kavağı'dır. Ahmet Güleryüz – Hande Yüce, *Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi Vapurları*, İstanbul 2002, s.195.

[37] Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İstanbul 1994, s.207.

[38] *Boğaziçinde Asırlık Seyahat: Belgelerle Şirket-i Hayriye* (editör: Cevat Ekici), İstanbul 2007, s.178.

[39] BOA, İ.DH 23553. Belgede ayrıca mevcut vapurların ismi de zikredilmektedir. Bu isimlerden bazıları şunlardır: 1 numaralı Rumeli (1853-1864), 2 numaralı Tarabya (1853-1864), 3 numaralı Göksu (1853-1864), 4 numaralı Beylerbeyi (1853-1864), 5 numaralı Tophane (1853), 6 numaralı Beşiktaş (1853-1864). Ancak yeni vapurun adı olacak Kandilli ismine Şirket-i Hayriye vapurları içinde rastlanılmamaktadır.

[40] Şirket-i Hayriye'nin kuruluşundan itibaren sahip olduğu gemilerin isim listesi için bkz. *Türk Denizcilik Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi I*, İstanbul 1994, s.197-200.

[41] Eser Tutel, *a.g.e.*, s.18-19.

[42] Bu vapur ancak Kurtuluş savasından sonra sahibi olduğu Şirket-i Hayriye'ye teslim edilebilmiştir. 73 numarası yerine 71 baca numarası verilen vapur adı ise "kurtuluş" anlamına gelen Halas olarak değiştirildi. Bu bilgiler için bkz. Eser Tutel, *a.g.e.*, s.78-80.

[43] Eser Tutel, *a.g.e.*, s.83.

[44] Ahmet Güleryüz, *Yandan Çarklıdan Günümüze İstanbul Vapurları*, İstanbul 2005, s.18.

[45] Cumhuriyet, 33 yıl, sayı 12.088, 20 Mart 1958, s.1. Gemiyi çıkarma işlemleri için bk. Cem Gürdeniz, *Poyrazın Getirdikleri: Afif Büyüktuğrul'un Gazetelerde Yayınlanmış Makaleleri 1954-1971*, Ankara 2004, s.108-110. Vapur çıkarıldıktan sonra enkazı ertesi yıl sökülmek üzere satılmıştır. Bu bilgi için bk. Eser Tutel, *İstanbul'un Unutulmayan Gemileri*, İstanbul 2005, s.72-73.

[46] Örneğin Cumhuriyet gazetesi bu olaya 1958 Mart ayı boyunca ilk sayfada yer vermiştir.

[47] Ramazan Aldemir, İzmit Vapur Faciası Hazin Destanı, 1958, Halil Alınmaz, İzmit'teki Feci Deniz Faciasının Destanı, 1958; Ömer Alkışlaroğlu, Feci Bir Kaza 350 Kişi ile Batan Üsküdar Vapurunun Acıklı Destanı, Samsun 1958; Mecit Bülbül, 1 Martta İzmit Körfezinde Batan Üsküdar Vapurunun Destanı, Samsun 1958; Nuri Doğruyol, İzmit'te Batan Gemiyle Kurban Giden Vatandaşların Destanı, Ankara 1958; Fehmi Gür, Batan Üsküdar Vapuru Dolayısıyla, 1958; Ali Gürbüz, İzmit'te Batan Üsküdar Vapuruna, Samsun 1958; Faruk Gürtunca, İzmit'te Feci Şekilde Batan Vapurun Kurbanları Destanı, İzmit 1958; Kemal B. Kavaklıoğlu, İzmit Körfezinde Vuku Bulan 72 numaralı Üsküdar Faciası, Samsun 1958; Ürgüplü Aşık Mustafa, Üsküdar Gemisi Faciası, Tekirdağ 1958; Mustafa Duran, İzmit'i Mateme Bürüten Feci Kaza, İstanbul 1971.

[48] *İzmit Faciası*, İstanbul 1958; *Üsküdar Faciası*, İzmir 1958.

[49] Mahkeme ile ilgili bir haber için bk. *Cumhuriyet*, yıl 34, sayı 12.404, 4 Şubat 1959. Bu konuyla ilgili olarak, yakınlarını kaybeden davacıların vekillik görevini gören Avukat Suad Tahsin Türk tarafından hazırlanmış ve mahkemeye sunulmuş tebliğlerin suretlerinin bulunduğu iki çalışma mevcuttur. S. T. Türk, *Üsküdar-İzmit Faciasının Hukukî ve Teknik Cepheleri*, İstanbul 1959; S. T. Türk, *Adliye Vekiline Haber Veriyoruz: İzmit-Üsküdar Faciası Tahkikatında Kanuna Muhalefet Var*, İstanbul 1959.

[50] Cumhuriyet, 34 yıl, sayı 12.430, 2 Mart 1959, s.1, s.5. 1960 yılı anma töreni için bkz. 1 Mart 1958 günü Üsküdar Vapurunun Batması Neticesi Vukua Gelmiş Elim Deniz Kazasında Kaybettiğimiz Aziz Vatandaşlarımızı Anma Töreni Programı, 1960.

[51] Bu olay NTV muhabiri Cem Fakir tarafından, olayın şahitleriyle yapılan röportaj ve yurtdışı arşivlerinden temin edilmiş kurtarma çalışmaları görüntüleri ile belgesel olarak hazırlanmış ve 2002 yılında yayınlanmıştır. Bilgi için bkz. http//www.kameraarkasi.org/belgesel/x/uskudarvapuru.html.

Üsküdar'ın Tarihî Menba Suları: Çamlıca Suları Örneği

DR. DAVUT HUT
Marmara Üniversitesi

Türk-İslâm kültür ve edebiyatında su, "âb-ı hayat" (içene ebedi hayat veren su) kavramı ile sonsuzluğa duyulan özlemi; "âb-ı kevser" kavramı ile de güzelliğe ve lezzete duyulan özlemi dile getirmektedir.[1] Gündelik hayatta sıkça kullandığımız, "Su gibi aziz ol" sözüyle suya verilen sıfat dahi, her bakımdan yüksek bir mertebeyi ifade eder. Menba suyuna ise, bu tanımlamaların da bir yansıması olarak, "miyâh-ı nefîse" ve "mâ'-i lezîz" gibi sıfatlar verilmiştir.

Osmanlı kültüründe suyun şüphesiz ayrı bir yeri vardı. İnşa edilen su kemerleri ve suyolları ile pek çoğu "mimarî şâheser" niteliğindeki çeşmeler, kuşkusuz suya atfedilen önemi gösterir. Diğer yandan, suyu satan esnaf zümresi ve dükkânlar, iktisadî hayatın vazgeçilmezleri arasındaydı. Atlı sakalar ile kaynaklarından alınan sular, su müptelâsı ve tiryakisi olan müşterilere sunulurdu. Bu tiryakiler, tattıkları suyun nereye ait olduğunu anlayacak kadar da uzmanlaşmış kişilerdi.[2]

Üsküdar'ın, Osmanlı son dönemindeki idari sınırlar olarak hemen hemen tek başına temsil ettiği Anadolu Yakası, kaynak suları bakımından oldukça zengindir: İstanbul'un en ünlü sularının çıktığı Alemdağı-Beykoz-Ümraniye kaynakları (Taşdelen, Taflanlı, Elmalı, Çubuklu, Defneli, Karakulak, Sırmakeş, Tantavi); Kayışdağı kaynakları (Kayışdağı, Zeynel, Ayazma, Kestane, Hacı Ömer ve Fındık Suları) ve Çamlıca kaynakları olarak kabaca üçe ayırabileceğimiz her bir bölgede onlarca meşhur kaynak suyu bulunmaktadır.[3] Bu sebeple biz de, XIX. yüzyıl'ın ikinci yarısından XX. yüzyıl başlarına kadarki süreci esas alarak, Üsküdar'ın Çamlıca Tepeleri ve civarında bulunan kaynak suları üzerinde durmayı tercih ettik.

Şehremaneti Meclisi'nin 1911'de aldığı bir karara göre Çamlıca Tepeleri ve civa-

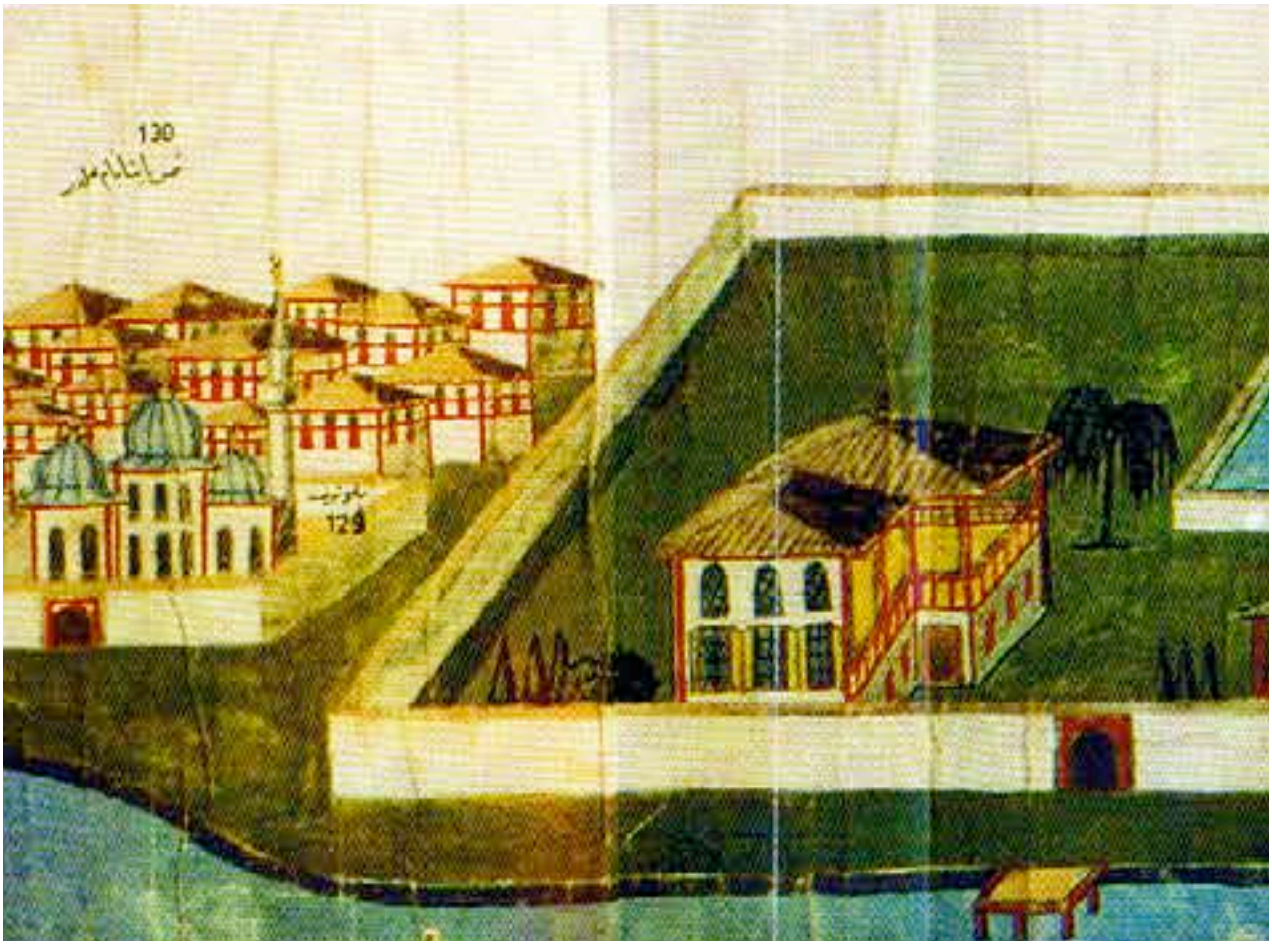

Üsküdar çeşmeleri ve su kaynakları

rında; Büyük ve Küçük Çamlıcalar, Tiryal Hanım, Libadiye, Kısıklı, Tomruk Ağası, Ömer Bey, Şekerkaya ve Bulgurlu gibi meşhur kaynak suları mevcuttu.[4]

a) "Suların Padişahı" Büyük Çamlıca Suyu

Büyük Çamlıca suyunu ziyadesiyle metheden Muhammed Hafid Efendi, "suların padişahı" gibi bir sıfatı vermeyi de ihmal etmemiştir.[5] Namık Kemâl ise, *İntibah* adlı romanında Çamlıca'yı Cennet'e benzettiği muhteşem güzelliğiyle övdükten sonra, "Feyyâz-ı kudret, âlemde âb-ı hayât icadını irade etmiş olsaydı, o haysiyeti Çamlıca Suyu'na verirdi"[6] (Allah'ın feyzi, dünyada bir ebedi hayat suyu icadını isteseydi, o şerefi Çamlıca suyuna verirdi) diyecek kadar bu suyu adeta göklere çıkarır. Hadîka yazarı Ayvansarâyî'nin de "nadir, eşi bulunmaz" olarak niteleđiği[7] bu şöhretli suyun kaynağı, Büyük Çamlıca Tepesi'nin eteğinde,

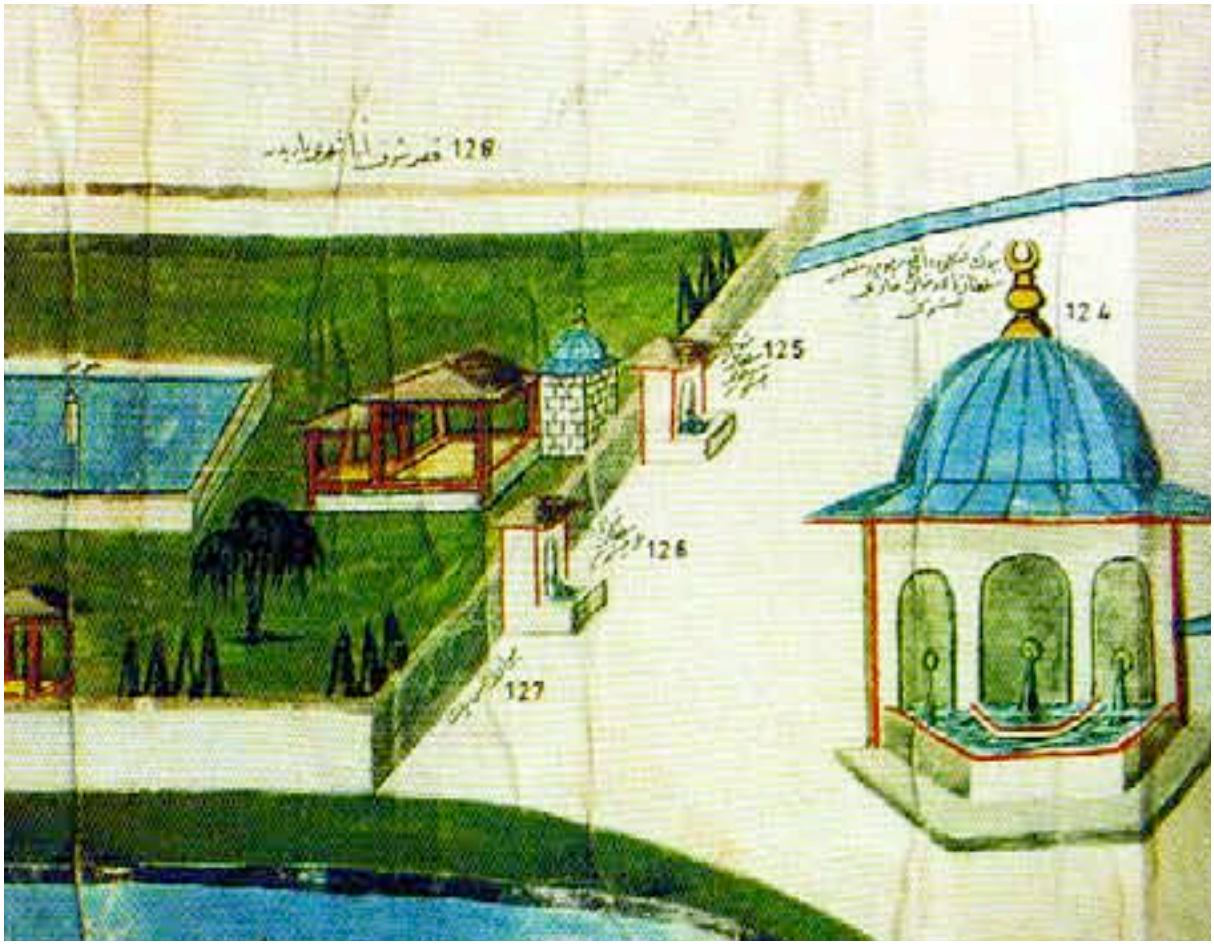

Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün arazisinde ve Boğaz'a karşı duran bir mevkiye tesadüf eder.

Muhtemelen Bizans döneminden kalma çok eski bir ayazma olan[8] Büyük Çamlıca Suyu, ahî dervişlerden olan İvaz Fakih'in[9] Vakfı'na bağlı arazilerden çıkmaktaydı.[10] Su, "Avcı" lâkaplı IV. Mehmed tarafından 1660 yılında padişah hayratı olarak tesis edilmiş ve vakfedilmişti.[11] Pınarın önündeki çeşmeyi ve su haznesini yaptıran IV. Mehmed ile çeşmeyi tamir ettiren II. Mahmud'un kitâbeleri mevcuttur. Çeşmenin yakınında, yine IV. Mehmed'e ait bir mihrap taşı bulunmaktadır ki çeşmenin bu özelliğiyle namazgâh olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.[12]

Menba sularının kalitesi, başta sertlik derecelerine bağlıdır. 7'ye kadar olan dereceler normal, yani yumuşak, bunun üstündekiler ise sert su olarak değerlendirilir. Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye muallimi Kimyager Ali Rıza Bey tarafından yapılan ilk tahlillerde, Çamlıca suyunun sertlik derecesi (*mikyâs-ı ma'*) 4 olarak öl-

Kısıklı Çeşmesi'nin eski hâli

çülmüştü.[13] Nirven bunu, 1943'te 4.5 olarak tespit etmiştir. Yapılan tahlil ve müşahedelere göre; gayet parlak, lezzeti hoş ve içimi tatlı olan[14] Çamlıca Suyu'nun, kaynatıldıktan sonra lezzeti azalmakta, çeşitli tortu ve yosunlar kalmaktadır.[15] Verimi az olan suyun idrar verici ve hazmı kolaylaştırıcı olduğu belirtilmiştir.[16] Su, durdukça kalitesinden kaybetmektedir. Nitekim, tarihteki meşhur su meraklılarından biri olan ve en çok Büyük Çamlıca suyunu beğenen[17] Ahmed Cevdet Paşa, bu suyun leziz ve yerinde içildiği takdirde pek lâtif olduğunu, ancak durdukça bozulduğunu, bu sebeple de eskimeden içilmesi gerektiğini vurgular.[18]

Kaynak sularının, Çamlıca ve civarının meşhur bir mesire ve sayfiye merkezi olmasında önemli bir yere sahip olduğunu bilhassa belirtmek gerekir. Zira birçok örnekte de görüldüğü gibi insanlar, manzara ve havasının güzelliği yanında, suyu bol ve kaliteli olan mahalleri gezinti ve eğlence yerleri olarak tercih etmişlerdir.

Bu cümleden olarak, Büyük Çamlıca Suyu da yörenin rağbet edilen bir mesire haline gelmesinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu konumun bir neticesi olarak Çamlıca, XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyıl başında, sayfiyelerin moda olduğu bir dönemde, aranan bir gezinti ve eğlence yeri haline gelmişti.[19] En güzel ve en geniş İstanbul manzarası ancak buradan seyredilir: Adalar, tarihî yarımada, Beyoğlu ve bütün Boğaziçi manzarası Büyük Çamlıca'dan görülebilir. Vaktiyle tepesine kadar çamlarla dolu olan zirvedeki Safa Tepesi ile IV. Meh-

med çeşmesinin bulunduğu alandaki Subaşı Mesireleri, kaynak sularının bolluğu yanında, bu güzel manzaraların bir neticesi olarak da ortaya çıkmıştır. Bir toplanma ve buluşma yeri olması sebebiyle, 1881 yılına kadar devam eden esnaf teferrücleri (gezintiler), çırak çıkarma ve peştamal bağlama gibi merasimler de Büyük Çamlıca ve Libade Suyu başında yapılırdı.[20]

1868-1870 yılları arasında Şehremini Server Paşa tarafından çok emek sarf edilerek yaptırılan ve "Millet Bahçesi" ya da "Çamlıca Bahçesi" diye bilinen park da, dönemin en şöhretli gezinti ve sayfiye mekânları arasındaydı. Bağlarbaşı'ndan Çamlıca'ya doğru giderken Kısıklı ile Altunizade semtleri arasında yer alan bahçe, o zamanlar çok şenlikli ve kalabalık bir eğlence ve piyasa yeriydi. Nitekim bu özelliği nedeniyle uzak yerlerden buraya gelen insanlar, bölgenin köşk ve evlerini mesken tutmaya başlamıştı. Bahçenin civarında, Abdülaziz'e karşı hürriyetçi Osmanlı aydınlarını (Yeni Osmanlılar) destekleyen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa başta olmak üzere, devrin devlet ricâlinin köşkleri de bulunuyordu. İstanbul'a gelen ilk sirk çadırının da kurulduğu Millet Bahçesi'nin bu cazibesi, Kuşdili Çayırı, Fenerbahçe Parkı ve Moda'ya olan rağbeti bile azaltmıştı.[21]

b) Küçük Çamlıca Suyu

Bu şöhretli suyun kaynağı, Küçük Çamlıca Tepesi'nin güneye bakan yamacında, yeni yapılan bir caminin yanındadır. Çeşmenin bulunduğu yer, hâlâ "Küçük Çamlıca Mesiresi" diye ünlüdür. Burada II. Mahmud'un küçük bir kasrı da vardı. Küçük Çamlıca Suyu, IV. Mehmed Vakfı'na bağlı arazilerden çıkmaktadır.[22] Büyük Çamlıca Suyu'nun aksine debisi oldukça yüksek olan su, kısa bir akıştan sonra, IV. Mehmet tarafından 1654'te yaptırılan çeşmesinden akar.[23] Yeni yapılan bir caminin giriş kapısında bulunan çeşmenin suyu halen akmaktadır. Çeşmenin önündeki alanda ise, IV. Mehmed'in yaptırdığı Cennetabad Kasrı bulunuyordu. Bu şekilde, Küçük Çamlıca, IV. Mehmed'in imar faaliyetleri sayesinde güzel bir mesire ve sayfiye haline getirilmişti.[24]

Sertlik derecesi 3,5 olarak ölçülen suyun içimi gayet hoş ve lezzetlidir. Durdukça hoşlaşması ve hafifleşmesinden dolayı, eskiden toprağa gömülü büyük küplerde saklandığı, aradan seneler geçtikten sonra da içildiği nakledilir.[25] Şöhretinden dolayı, arabalarla Kadıköy'e ve Üsküdar'a getirilerek satılan Küçük Çamlıca suyu, bu şekilde iktisadi hayata da doğrudan katkı sağlardı.

Çamlıca menba suları, İstanbullu için kaliteli ve aranan sular arasında yer almaktaydı. Nitekim, Çamlıca sularının satış fiyatında bunu görmek mümkündür: Örneğin, XX. yüzyıl başlarında Halkalı, Kırkçeşme ve Taksim gibi Avrupa yakası sularının bardak fiyatı 5 para iken; Kayışdağı, Taşdelen ve Karakulak suyu ile birlikte Çamlıca sularının fiyatı ise 10 para idi.[26] Bu durum, Çamlıca sularının da içinde bulunduğu Anadolu yakası sularının, Avrupa yakasındakilere göre daha makbul görüldüğüne dair önemli bir kanıttır.

Zekeriya Kurşun, Sertaç Kayserilioğlu vd., *Bâki Kente Âb-ı Bekâ*, Hamidiye, İstanbul 2006

c) Çamlıca'daki Diğer Kaynak Suları

Çamlıca Suları'nı meydana getiren ve her biri farklı derecelerde şöhrete sahip olan başka birtakım kaynaklar daha mevcuttur. Bunlar hakkında kısaca bazı bilgiler vermenin, konu bütünlüğü açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Tiryal Hanım Çeşmesi Suyu: Büyük Çamlıca Suyu çeşmesine 200 m. mesafede, Subaşı mesiresinde ve Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün bahçe duvarına bitişik bir çeşmedir. 1871'de yaptırılan çeşmenin bânisi, II. Mahmud'un üçüncü ikbali olan, zengin ve hayırsever kişiliğiyle tanınan Tiryal Hanım'dır. Kaliteli olup, bol miktarda akan su, vaktiyle Yusuf İzzeddin'in vârisleri tarafından suculara satılırdı.[27]

Tomruk Ağası Suyu: Tomruk suyu, lezzetli ve ince bir su olup, Büyük Çamlıca Tepesi'nden Beylerbeyi'ne inen yamaçta bulunmaktadır. İstanbul'un en meşhur ve kaliteli suları arasında yer alan Tomruk Suyu, vaktiyle Tophanelioğlu isâlesine akarken sonraları yatağı bozularak dışarı akmaya başlamıştır. Yağmurlu havalarda bulanan suyun sertliği 1916'da 1 olarak ölçülmüş,[28] Nirven de daha sonra (1943) aynı dereceyi tespit etmiştir.[29] Çok yumuşak bir su olarak dikkati çeken Tomruk Suyu, ekseriyetle Üsküdar ve Kadıköy halkı tarafından kum dökmek için ve idrar verici olarak kullanılırdı.[30] Osman Nuri, Tomruk Suyu'nun sahipleri bulunduğunu kaydeder.[31] Sucular, 1980'lere kadar çok ilkel bir şekilde

Kısıklı Çeşmesi'nin bugünkü hâli

Küçük Çamlıcı Suyu Çeşmesi

doldurdukları suları şehirde satardı. Bu durum yasaklandıktan sonra 1990'lı yıllarda ise, Üsküdar Belediyesi'nce klasik Türk mimarisinde üçlü bir çeşme inşa edilerek suyu tekrar akıtıldı.[32]

Kısıklı Çeşmesi Suyu: İki Çamlıca arasında, Büyükçamlıca'ya çıkış yolu üzerindeki Kavakbayırı mevkiinden çıkan su, Kısıklı Camii yanındaki çeşmeye[33] akar. Kısıklı suyu, zarif mermer bir çeşmeden, pirinç bir oluktan dökülür.[34] Bu çeşme, ilk bânisi olduğu sanılan İvaz Fakih Efendi'ye mülk olarak verilen Kısıklı semtinin adıyla anıla gelmiştir. Ayrıca, "suyu az akan pınar, kayadan akan su" anlamına gelen "Kısıklı" adının da, buradaki su kaynakları ile muhtemel bağlantısı vardır.[35] Altunizade, Çamlıca ve Libade gibi Kısıklı da, XIX. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı bürokratları ve Müslüman burjuvazinin tercih ettiği bir sayfiye ve mesire haline gelmeye başladı. II. Mahmud döneminde buraya başlayan ilgi, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde de devam etti. Tanzimat devrinde, buradaki köşk ve kasırlarda siyasi ve edebi nitelikli toplantılar düzenlendi.[36]

Nirven, Çamlıca semtinde şöhret kazanmış ve buranın iktisadi hayatında rol oynamış bu kaliteli ve bol suyun sertlik derecesini 4 olarak tespit etmiştir.[37] Ayvansarayî'ye göre, gayet leziz ve meşhur bir su olduğundan çok mahalle götürülürdü.[38] Süheyl Ünver, 24 saatte 4 ton aktığını belirterek el yazması bir mecmuadan, ateş düşürücü ve baş dönmesini iyileştirmek için ilaç olarak kullanıldığını nakleder.[39] M. Hafîd Efendi ise suyu, idrar söktürücü olarak niteler.[40]

Libade Suyu

Libade Suyu: Küçük Çamlıca tarafındaki mesire ile bir cadde ve bu cadde üzerindeki çeşmeye Libade ismi verilmiştir. Yerinde içildiği takdirde soğuk ve hafif olan suyun çıkış noktası, küçük bir kuyu ağzına benzemekteydi. Su, bu ağzın yarım metre altından ve parmak kalınlığında akardı. Bu sebeple, aşağıdaki resimde de görüldüğü gibi, ancak uzun saplı bir maşrapa ile alınabilirdi.[41] Seri olmak için de iki maşraba bulundurulurdu. Su fıçılarını doldurmak için maşrapa kullanılması gerektiğinden, sucuların pek rağbet etmediği bir kaynak durumundaydı. Ancak kaynağa civar olan köşkler ve haneler tarafından çokça istifade edilirdi.

Ahalinin rağbet ettiği Libade Mesiresi, suyun karşısında yer almaktadır. Libade mesiresi ve suyu, Üsküdar ve Kadıköy taraflarının en eski ve meşhur sayfiye yerlerinden biriydi ve özellikle ilkbahar ve yaz aylarında çok ilgi görürdü.[42] XIX. yüzyıl sonlarında bu şekilde rağbet edilen bir semt olan Libade'de, devrin ileri gelenlerinin köşkleri vardı ve ayrıca Orta Oyunu oynanırdı.[43] Vaktiyle ağaçlar tarafından gölgelenen mesiredeki iki vakıf kuyusunun etrafında dört de çınar ağacı vardır.

Bulgurlu Çeşmesi Suyu: Çeşme, Bulgurlu Caddesi üzerinde ve Bulgurlu Ca-

mii'nin sağ tarafındadır. Çeşmenin sağında mermer bir çeşme daha bulunur. Her iki çeşmenin suyu, karşısındaki Küçük Çamlıca Tepesi''nden ve Çilehane Sokağı'nda, bir ağacın altındaki pınardan temin edilmişti.[44] Osmanlı döneminde Bulgurlu Köyü'nü ziyarete gelenler, Libade, Müftü Kuyusu, Haminne, Meleksima ve Şeker maslaklarından su alır, Hanım Seddi denen yerde piknik yaparlardı.[45]

Ömer Efendi Suyu: Kısıklı'da Tophanelioğlu semtinde, Küçük Çamlıca'nın biraz ilerisinde bir tepenin eteğinden çıkar. Küçük Çamlıca Caddesi'ndeki suyu daima akan çeşmesi, vaktiyle bir ayazma idi. Nirven sertliğini 3 olarak ölçmüştür.[46]

Şekerkaya Suyu: Küçük Çamlıca civarında çıkan bu su, III. Selim tarafından 1805'te toplattırılarak Selimiye Kışlası'na giden diğer sulara ilâve edilmişti. Ancak yolu zamanla harap olduğundan, Küçük Çamlıca'da kalmıştır. 1920'lere ait verilere göre, suyun sertlik derecesi 2,5 idi ve yirmi dört saatte 5 ton kadar akmaktaydı.[47]

Haminne Suyu: Bulgurlu'dan Merdiven Köyü'ne giden yol üstünde Libade mevkiinde olan bu suyun verimi oldukça azdı.[48]

d) Çamlıca Sularını Başlangıç Alan Vakıf Sular

İstanbul'daki kaynak sularının büyük bir bölümü, maslaklarda toplanarak, inşa edilen isâle hatları (su yolları) vasıtasıyla beldelere getirilirdi. Daha sonra da cami, çeşme, hamam, mektep-medrese ve hatta evlere dağıtılırdı. Bunlar arasında en ünlüleri, Avrupa yakasındaki Halkalı-Kırkçeşme sularına ait su yollarıdır. Mimar Sinan tarafından inşa edilen bu yollar, o devrin dünyasının emsalsiz projelerinden biriydi. Üsküdar yakasında da başta hanedan mensupları ve devlet ricâli tarafından hayrat olarak su yolları inşa ettirilmiştir. Bu şekilde, "vakıf suları" ortaya çıkmıştır.

Galib Atâ (Ataç), Üsküdar'a doğru akan büyük vakıf sularını üç güzergâha ayırır.[49] Bunlardan birincisi güneybatı güzergâhıdır ki buradan gelen sular Bulgurlu, Ümraniye ve Küçük Çamlıca'dan Altunizade ve Validebağı yoluyla Üsküdar'a ulaşırdı. Bu güzergâhtan gelen başlıca sular; *Atik Valide (Nurbanu Valide Sultan) Suları*,[50] *İbrahim Paşa Suları*,[51] *Çinili (Mahpeyker Kösem) Valide Sultan Suyu*,[52] *Selimiye Camii ve Kışlası Suyu (Mihrişah Valide Sultan Suyu)*[53] ve *Ayazma Suyu*[54] idi.

İkinci güzergâh ise, kuzeybatı yoludur. Buradan gelen suların önemlileri: *Hüdayi Tekkesi Suyu*,[55] *Cevri Kalfa (Paşalimanı) Suyu*,[56] *Tophanelioğlu Mustafa Efendi Suyu*,[57] *Altunizade (İsmail Zühtü Paşa) Suyu*,[58] *Refiğ Efendi Suyu*.[59] Üçüncü Güzergâh, kuzey yoludur ki buradan gelen başlıca su, *Mihrimah Sultan Suyu*'dur.[60]

e) Çamlıca Sularının İşletilmesi ve Hukukî Durumu Hakkında Bazı Bilgiler

İstanbul'daki suların idaresinde, birtakım kurum ve görevliler yer alırdı. Bunlardan Su Nezareti, Su nazırının başkanlığında olarak, 1849'da oluşturulan Su Meclisi ve diğer birtakım memurlardan müteşekkildi. İdari ve beledi teşkilatlanma içinde İstanbul suları, coğrafi bakımdan bazı kısımlara ayrılarak "hizmetler" şeklinde idare edilirdi. Nitekim Üsküdar Hizmeti (Kısıklı Hizmeti), Altunizade Hizmeti, Bulgurlu Hizmeti ve Atik Valide Mahallesi Hizmeti gibi birimler, bu tür bir teşkilatlanmanın neticesinde ortaya çıkmıştı. Şehremanetinin (belediye) kurulmasından sonra da varlıkları devam eden bu hizmetler, içinde yer aldıkları belediye dairelerine bağlanmışlardır. Daha evvel bahsedilen, "vakıf sular" söz konusu olduğunda ise, devreye Evkaf Nezareti giriyordu. Bu bilgiler doğrultusunda özetlemek gerekirse, suların idaresini, Su ve Evkaf Nezaretleri ile Şehremaneti ve hizmetler, eşgüdüm içerisinde ve birlikte sağlamaktaydı.[61]

Osmanlı idarecilerinin, menba sularından istifade etme konusundaki genel tavrı, suyun mübah, kamu yararına ve halka açık bir madde olduğu şeklindeydi. Nitekim, II. Abdülhamid'in konuyla ilgili olarak verdiği 30 Mayıs 1902 tarihli hususi iradesinde, su gibi bir maddenin tekel altına alınmasının caiz bir hareket olmayacağına dikkat çekilerek, bu konuda olabilecek şikayetlerin çözümünde Şura-yi Devletçe yanlış bir kararın verilmemesi özellikle istenmişti.[62] Karakulak suyundan herkesin istifade edebilmesi için verilen 7 Mayıs 1909 tarihli Mehmet Reşad'ın hususi iradesinde ise, söz konusu suyun âmmenin istifadesine mahsus olduğu ifade edilmişti.[63] Ancak, bu genel tavra rağmen, suların hukuki durumları, işletilmeleri ve vergilendirilmeleri konularında, aşağıda Çamlıca suları örneğinde izah edeceğimiz bazı dönemsel sorunlar da yaşanmaktaydı:

Üsküdar'ın iktisadi hayatına ciddi ölçüde katkıda bulunan ve "vakfedilmiş su" özelliğini taşıyan Çamlıca suları, sucu esnafı tarafından fıçılara doldurulduktan ve arabalarla nakledildikten sonra Üsküdar Pazarı'ndaki müşterilere satılırdı. Suyun bu şekildeki arzında, müşterilerden fıçı başına 60 para ve 3 kuruş alınırdı. Üsküdar Belediye Dairesi de bu satıştan fıçı başına 20 para pul bedeli tahsil ederdi.

İdari açıdan ise, Çamlıca'daki su menba'ları, On altıncı Belediye Dairesi Evkaf Memurluğu tarafından müzâyede ile müteahhitlere ihale edilirdi. Bu durumda, müteahhitlerin görevlendirdikleri memurlar tarafından da fıçılara ilaveten yirmişer paralık pul yapıştırılarak bedeli ayrıca alınmaktaydı. Böylece, bayilere verilen fıçılara toplam 40 para vergi verilmesi söz konusuydu. Üsküdar sucu esnafı, bu ücretin yüksekliğinden yakınarak uygulamanın adaletli olmadığını ve ayrıca maişetlerinin de sekteye uğradığını dile getirerek, Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne verdikleri arzuhallerle söz konusu iki vergiden birinin kaldırılmasını talep etmiştir.[64]

Şehremaneti tezkeresinde bu taleple ilgili olarak, Belediye idaresinin fıçılardan

tarife gereğince aldığı 20 paralık pul vergisi hasılatının; menba'larda istihdam edilen memurların maaşları, sahteciliği önlemek ve suların sâfiyetini temin etmek için bastırılan pulların masrafları ve yolların tamiri için harcandığı belirtilmekte ve bu tasarrufun ayrıca hükümetin emrine dayandığı da vurgulanmaktaydı. Şehremaneti'ne göre, yapılan itiraz bu vergiye karşı olmayıp, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nce çıkarılan ve müzayede ile mültezime ihale edilen "su bedeline" karşıydı.[65]

Konuyla doğrudan ilgili bir merci olan Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen yazıda ise, Küçük Çamlıca'da çıkan suyun evkaftan ve IV. Mehmed'in hayratından olduğu, bu sebeple belediyenin müdahalesine kanuni ve meşru sebep görülemediği tespiti yapılmaktaydı.[66] Bu yazışmaların neticesinde konu, Şura-yi Devlet'e havale edildi.

Şura-yi Devlet Maliye, Nafia ve Maarif Daireleri'nden çıkan 20 Ekim 1910 tarihli ilk kararda, Çamlıca su menbalarının fenni kaideler çerçevesinde tanzim edilerek fıçıların doldurulma ve naklinde bu kurallara uyulmasına Evkaf Nezareti'nin özen göstermesi isteniyordu. Ayrıca, suları nakledenlerden belediye tarafından alınmakta olan resmin de artık alınmamasına karar verilmişti.[67]

Ancak karara birçok yönden itiraz eden belediye dairesine göre, sıhhi işler, medeni Dünyanın her tarafında belediyelerin görevlerindendi. Ayrıca, Dersaadet Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesinde, umuma açık vakıf sularına bakmak görevi belediyelere verilmişti. Evkaf Nezareti, aldığı parayla "suyun mübah olduğu yönündeki şer'i hükme" aykırı hareket etmekte, suların mültezime ihale edilmesiyle de fıkhî kaidelerden uzaklaşmaktaydı. Evkaf Nezareti cevabında, alınan bedellerin yine vakfedenlerin, yani Padişahların hayratına sarf edileceği vurgulandı. Ancak, yukarıdaki gerekçeleri öne süren belediye dairesi, kanuni hakkının ihlal edilerek Şura-yi Devletçe verilen ilk kararın yeniden ele alınmasını talep etti.[68]

Maliye, Nafia ve Maarif Daireleri'nin mazbatası üzerine, Şura-yi Devlet Umumi Heyeti'nden çıkan 2 Mayıs 1911 tarihli ek kararda[69] ise, suyun para ile satılması ve Şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesiyle, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi tarafından, Çamlıca sularından hiçbir şekilde para alınmaması kararlaştırıldı. Buna mukabil, mübah olan suyun bedeli olmayıp cereyan eden ticaret karşılığında ve irade-i seniyye gereğince eskiden beri belediyece tahsil edilmekte olan vergiye dokunulmadı.

Vergilendirmeyle ilgili bir diğer konu da, Çamlıca İnas (Kız) Sultanisi ile diğer mekteplerin, menba sularından alınmakta olan belediye vergisinden muaf tutulması talebiydi. Talebin gerekçesinde, yeterli tahsisatları olmayan mekteplerden su için vergi alınmasının uygun görülmediğine ve böyle bir durumda talebelerin saf olmayan suları içmek zorunda kalacağına dikkat çekilmekteydi. Maarif Nezareti'nin konu hakkındaki tezkiresi üzerine, Şura-yi Devlet Umumi Heyeti'nin aldığı 24 Ekim 1916 tarihli ek karar ile, menba sularından alınmakta olan belediye vergisinden mekteplerin istisna tutulması kararlaştırıldı.[70]

Kavurucu yaz sıcaklarında Üsküdarlıları ferahlatan sakalar

f) Çamlıca Kaynak Sularında Yapılan Sahtekârlıklar

Günümüzde söz konusu olan bazı sahtekârlık yöntemlerinin, geçmişte İstanbul ve Üsküdar'ın kaynak suları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda İstanbul genelinde en fazla tevessül edilen sahtekarlık, sulara kötü ya da âdi su karıştırmak ve mükerrer pul kullanmak suretiyle yapılıyordu. Ahali, belediye ve hatta sucu esnafına zarar veren söz konusu sahtekârlıkların sık sık gündeme gelmesi üzerine, bu tür davranışlarla mücadele konusunda bazı girişimlerin olduğu görülür.[71]

Benzer sahtekârlıklar, Çamlıca suları için de geçerliydi. Zira, bazı şahıslar tarafından kuyulardan doldurulan âdi sular, Üsküdar halkına "Çamlıca suyu" adı altında satılmaya çalışılıyordu. Bu duruma bir tedbir olarak ise, damacana ve fıçılara yapıştırılan pullar vasıtasıyla, Çamlıca kaynak sularının müşteri tarafından fark ve diğerlerinden ayırt edilmesi amaçlanıyordu. Kuyulardan doldurulan âdi suların halkça anlaşılarak satın alınmaması için vaktiyle bu pullar ihdas edilmişti.[72] Ancak, daha evvel bahsettiğimiz "su müptelası tiryakilerin" ise, bu tür sahtekârlıklara zaten aldanmadıkları kolayca tahmin edilebilir.

g) Menba Sularının Saflığı ve Muhafazası

Osman Nuri'nin verdiği bilgilere göre,[73] Paşabahçe'den başlayarak Üsküdar ve Kadıköy'e kadar olan mahallerdeki câmi, çeşme vb. hayır eserlerine mahsus su yolları bulunmakla birlikte, bunların büyük bir kısmı harap bir hâldeydi. Bu ise, su yolları güzergâhı üzerindeki kaçaklar sebebiyle suların, önemli oranda kayba uğramasına ve bazen mahalli ihtiyacı dahi karşılayamamasına sebep oluyordu.

Bu duruma bir çare olarak, "vakıf suyu" niteliğindeki suların geçtiği güzergâh ve yolların tamir edilerek bakımları yapılırdı.[74] Bu husus, suların saflığı ve korunması açısından da önem taşır. Bu cümleden olarak, Çamlıca ve civarındaki su yolları dahi, ihtiyaç duyulan dönemlerde tamir edilirdi.[75]

Günümüzde sıkça gündeme gelen İstanbul'daki su sıkıntısı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de zaman zaman kendini göstermekteydi. Esasında, kaliteli menba sularına sahip olmasına rağmen, İstanbul'un Avrupa yakasına göre, Üsküdar ve çevresindeki suların ürettiği miktar oldukça kısıtlıydı. Zira, 1918 yılına ait verilere göre, Halkalı-Kırkçeşme-Turunçlu-Taksim-Kağıthane Deresi ve menba sularının miktarı günlük 6 bin metre mikâp; Terkos'unki 24 bin metre mikâp ve Elmalı Suyu'nunki 5 bin metre mikâp iken, Paşabahçe'den Erenköy'e kadar Üsküdar tarafına akan menba sularının miktarı ise sadece bin metre mikâp olarak hesaplanmıştı.[76] Bu sebeple, zikredilen dönemde Üsküdar, susuzluğa en fazla maruz kalan yerler arasında gelmekte ve halk, su tedarikinde büyük müşkilat çekmekteydi. Aynı tarihlerde İstanbul'un geneli için de su sıkıntısı baş gösterdiğinden, bazı tedbirlerin alınması gündeme gelmişti. Buna göre, su yolları ıslah edilmeli ve suların idaresi birleştirilmeliydi. Uygulanması düşünülen ıslah projesine göre, menba ve diğer su yolları fenni usulde ıslah edilecek olursa, Paşabahçe'den itibaren Üsküdar ve Kadıköy'e akan menba sularının günlük miktarı üç katına (3 bin metre mikâp) çıkabilirdi.[77]

Nirven'in verdiği bilgilere göre,[78] Büyük Çamlıca Tepesi'nin yamaçlarında bulunan kaynak sularının, eski kaynakların da toplanarak Üsküdar'a temiz ve bol su getirmek üzere vaktiyle yabancı bir firmayla anlaşılmıştı. Ancak, bu suların o tarihte (1943) hâlâ içinde aktığı görülen maslakları ve galerileri döşenmiş olmasına rağmen proje yürümemişti.

Kaynak sularının kalitesi ve sâfiyetinin korunması konusunda, Çamlıca ve Kısıklı civarındaki su yollarına, lağım sularının karışmamasına özellikle dikkat edildiği görülür.[79] Bu hususla ilgili olarak 17. Belediye Dairesi'ndeki Çamlıca suyunun ve genelde bütün menba sularının kontrol edilmesinde ve mecralarındaki şartlara dair inceleme yapmak ihtiyacı duyulmuştu. Nitekim, suların saflığına halel getiren sebeplerin belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda bir rapor hazırlamak üzere Umumi Hıfzıssıhha Müfettişi Nuri Ömer Bey görevlendirildi.[80]

Menba sularında yapılan sahtekârlıklara bir çare olarak, belediyece sürdürülen pul uygulamasından daha evvel bahsedilmişti. Belediye tarafından alınan vergi-

ye mukabil yapıştırılan ve suyun hangi kaynağa ait olduğunu belirten pul uygulaması ile hedeflenen asıl maksat, menba sularının saflığını korumaktı.[81] Vergilendirme ve sıhhi şartlara dair konulara açılık getirmek üzere kaleme alınan 21 Mart 1911 ve 23 Mart 1916 tarihli Şehremaneti tezkirelerinde bu hususu aydınlatan maddeler mevcuttur. İlgili tâmim ve talimatnamede, sulardan alınan vergi ve yapıştırılan pullardan, kapların doldurulması, taşınması ve kaynakların sıhhi şartlarına kadar geniş çaplı izahat verilmektedir.[82]

Sonuç olarak, Çamlıca menba suları; ahalinin iyi su ihtiyacını karşılamanın yanında, alışverişe konu olan bir meta olması ve aynı zamanda bulunduğu yerleri birer mesire haline getirmesi hasebiyle Üsküdar'ın sosyal ve iktisadi hayatına da doğrudan katkıda bulunmaktaydı. Buradan hareketle, Çamlıca kaynak sularının, Üsküdar'ın gündelik hayatına da kayda değer bir zenginlik getirdiğini söyleyebiliriz

DİPNOTLAR

1 Zekeriya Kurşun-Sertaç Kayserilioğlu ve diğerleri, *Bâki Kente Âb-ı Bekâ, Hamidiye*, İstanbul 2006, 13.

2 a.*g.e.*, s. 17. Namık Kemal ve Ahmet Cevdet Paşa'dan Mahir İz'e, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış bazı ünlü "su tiryakileri" için bkz. A. Halûk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, İstanbul 1999, 306-308.

3 Bu suların mevkileri ve nitelikleri hakkında toplu bilgi için bk. Kurşun-Kayserilioğlu vd, *a.g.e.*, 26-33.

4 Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, Dersaâdet 1330, V, İkinci Kısım, 615.

5 Muhammed Hafid Efendi'nin, *Mehâhü'l-Miyâh* adlı İstanbul'un meşhur sularına dair eseri, XVIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınmıştır. Üç yazma iki de matbu nüshası bulunan eserin, metin, transkripsiyon ve açıklamalı neşri için bk. "Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları", (haz. İlhami Yurdakul-Zeki İzgöer), *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1998, V, 129-161.

6 Ahmet Koçak, "Namık Kemal'in İntibah Romanında Mekân Olarak Çamlıca-Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu IV (3-5 Kasım 2006) Bildiriler*, İstanbul 2007, I, 532. İntibah romanının kahramanlarından Ali Bey'in sergüzeşti de Büyük Çamlıca suyu başında başlar (aynı yer).

7 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Ali Sâtı' Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi'-İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mari Yapılar* (haz.Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, II, 665.

8 Kazım Çeçen, "Kaynak Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IV, 508.

9 *İvaz Fakih* hakkında verilen bilgilerde farklılıklar bulunmasına rağmen, onun Bektaşî inançlarına göre, *Kırk Erenler* adı verilen Ahî Dervişler gurubuna dahil olduğu sanılmaktadır. Mehmet Nermi Haskan'a göre Çelebi Mehmet, kendi şeyhi olan İvaz Fakih Efendi'ye iki Çamlıca arasını mülk olarak vermişti. O da bu yerleri vakfetmişti Arazinin vakıf hâli uzun asırlar devam etmiştir. Arazinin sonraki hükümdarlar olan Çelebi Mehmet ve Yıldırım Bayezit zamanında verildiği yönünde değişik anlatımlar da vardır (bk. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* İstanbul 2001, II, 570-571; III, 1102).

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD.) 42/7, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911.

11 "Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları", 139-140.

12 Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, 228.

13 *Nevsâl-i Afiyet (Salnâme-i Tıbbî)*, Üçüncü Sene, İstanbul 1320, 14.

14 Celal Alnıgeniş, "İstanbul İçme Suyu Bol Şehirdir", *Turing Belleteni*, nr. 126 (Temmuz 1952), 19.

15 "İstanbul'un Tatlı Su Gölü Terkos ve Bazı İstanbul Suları Hakkında İki Rapor'un Hülasası: Azmi ve Besim, *Su*, (İstanbul 1300)", *İstanbul Su Külliyatı III (Vakıf Su Tahlilleri 1: XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları)*, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 2000, 39.

16 "Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları", 140. Boğaziçi tarihi ve coğrafyası üzerine, 1794'te, *Bizans Sayfiyeleri* adıyla bir eser kaleme alan İnciciyan da, Bulgurlu ve Çamlıca sularının sağlığa iyi geldiğini kaydeder. bk. G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, (Ermenice aslından çeviren: Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı; Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru) İstanbul 2000, 67.

17 A. Halûk Dursun, *a.g.e.*, s. 308.

18 Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39)* (yay. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 57.

19 Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul 1997, 313-4. Çamlıca Tepeleri'nin bir mesire haline gelmesi konusu için ayrıca bk. Çelik Gülersoy, "Çamlıca Tepeleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 466-467.

20 Haskan, *a.g.e.*, III, 1106.

21 Haskan, *a.g.e.*, III, 1293-4.

22 BOA, DH.İD. 42/7, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911.

23 Nirven, *İstanbul Suları*, 229.

24 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, (tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), İstanbul 1988, 282.

25 Alnıgeniş, a.g.m., s. 20.

26 Kurşun-Kayserilioğlu vd, *a.g.e.*, s. 17.

27 Nirven, *İstanbul Suları*, s. 228.

28 "Ahmed Sâfi Bey, *İstanbul'un Menba' Suları*", *İstanbul Su Külliyatı III (Vakıf Su Tahlilleri 1: XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları)*, İstanbul 2000, s. 215.

29 Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229.

30 A. Süheyl Ünver, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *İstanbul Risaleleri,* İstanbul 1995, s. I70.

31 Osman Nuri, *a.g.e.*, Dersaâdet 1330, III, 688.

32 Haskan, *a.g.e.*, III, 1203.

33 Kitabedeki yenilenme tarihi 1333/1915 olan Kısıklı Çeşmesi, ilk olarak muhtemelen İvaz Fakih tarafından yaptırılmıştı. Kısıklı Camisi'nin (Abdullah Ağa Camii) köşesinde ve anayol üzerinde yer alır. Osmanlı'nın son dönem klasik mimari örneklerinden biri olan mermer çeşme, suyunu Büyük Çamlıca Tepesi eteklerinden alır ve bugün kullanılır durumdadır. Çeşmenin solundaki alan lokanta olarak kullanılmaktadır. Küçük bir meydan çeşmesi olarak işlev gören Kısıklı Çeşmesi, günümüzde duvara bitişik ve anayol üzerinde işlevini sürdürmektedir. Çeşmenin hususiyetleri için bk. Gül Sarıdikmen Ahraz, "Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler*, İstanbul 2004, II, 159-160, 172; Haskan, *a.g.e.*, III, 1101-2.

34 *Servet-i Fünun*, nr. 242, 19 Teşrin-i evvel 1311/31 Ekim 1895.

35 Davut Hut, "Üsküdar'da Tarihi Yer Adları", *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004) Bildiriler*, İstanbul 2005, I, 167.

36 M. Rıfat Akbulut, "Kısıklı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 5.

37 Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229.

38 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Ali Sâtı' Efendi-Süleyman Besim Efendi, *a.g.e.*, II, 665.

39 Ünver, a.g.m., 71.

40 "Muhammed Hafid Efendi, "İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *Mehâhü'l-Miyâh*, s. 141.

41 *Servet-i Fünun*, nr.225, 22 Haziran 1311/4 Temmuz 1895.

42 Suyun bulunduğu mevki, Küçük Çamlıca Tepesi'nin arka cephesindeki yamaç üzerinde bulunan bir vadiye baktığından, Adalar'ı dahi gören havadar ve güzel bir manzaraya sahipti. Tam karşısında da yine suyu meşhur olan Kayış Dağı bulunur. Bütün bunlar, su kaynağı ve çevresini güzel bir seyir ve sayfiye yeri durumuna getirmekteydi. Nitekim yazın, cuma ve pazar akşamları, Bulgurlu köşklerinin, Libade ve Küçük Çamlıca sayfiyelerinin halkından pek çok kişi burada görülürdü. Haftada iki defa cuma ve pazar günleri, çalgı ve hokkabaz bile vardı. Kaynağın yanında bir kahvehane bulunduğu için, gelenler su ile hararet giderirken yorgunlu-

ğu da bir kahve içerek çıkarabilirdi (*Servet-i Fünun*, nr.225).

[43] Haskan, *a.g.e.*, II, 1106.

[44] Haskan, *a.g.e.*, III, 1055.

[45] Ayşe Hür, "Bulgurlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 332.

[46] Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229-230.

[47] Nâzım (Nirven), *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, İstanbul 1341, s. 66.

[48] Alnıgeniş, a.g.m., s. 20.

[49] Galib Atâ (Ataç), "İstanbul Evkaf Suları-Tarihçe", *Sıhhıye Mecmuası*, nr.16 (Mayıs-Haziran 1338), s. 127-129.

[50] Suyu; Çamlıcalar, Bulgurlu ve Libade'de bulunan muhtelif bağlardaki birçok menba'dan gelmekteydi. Atik Valide Suyu'nun bânisi olan III. Murad'ın annesi ve II. Selim'in karısı Nurbanu Valide Sultan, aynı isimle anılan Toptaşı'ndaki cami, medrese, tekke-daru'l-hadis, şifahane, imaret ve birçok çeşmelerine bu suyu, 1583 tarihinde akıtmıştır. Gerek isâle hattının uzunluğu (yaklaşık 19 km) ve gerekse debisinin büyüklüğü bakımından Üsküdar'ın en büyük suyolu olma özelliğini gösterir (Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, *a.g.e.*, s. 39; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul 1999, s. 202, 207, 209).

[51] Suyu, Küçük Çamlıca'da muhtelif bağ ve tarlalardaki toplam 33 menba'dan toplanarak, Üsküdar'da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan evkaf ve hayratına gelmektedir. Üsküdar'ın Atik Valide Suyolu'ndan sonra debi ve uzunluk (yak. 15 km) olarak en önemli ikinci suyoludur (Çeçen, *a.g.e*, s. 220).

[52] Suyu, Büyük ve Küçük Çamlıca ile Libade'de bulunan çok sayıdaki menba'dan gelerek 1641'de yaptırılan Çinili Camii, medrese, mektep, çeşme ve hamamına akardı. Toplam 10.5 km. uzunluğundaki Çinili Suyu'nun bânisi, I. Ahmed'in karısı, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri olan Mahpeyker Valide Sultan'dır (Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, s. 38-39).

[53] Bu su, Büyük Çamlıca Tepesi eteklerinden gelirdi. Küçük Çamlıca'da Berber Yusuf Ağa Bağı'ndaki menba'ın suyuna ise, *Şeker Maslağı* denilir ve bu da söz konusu suya ilave edilmişti. Suyu, III. Selim, annesi Mihrişah Valide Sultan adına 1805'te toplattırmıştı. Bağdan çıkan su, uzun bir güzergâhı takip ettikten sonra, Selimiye Kışlası ile birlikte, camii, hamam ve çeşmelere akardı (Nirven, *İstanbul Suları*, 225; Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, s. 41-42)

[54] Sultan III. Mustafa Suyu da denilen Ayazma Suyu, Bağlarbaşı'ndaki Çiftlik Gazinosu'nda bulunan üç kaynaktan gelirdi. Ayazma Camii ile mektep ve çeşmelerine aktığından bu isimle anılmıştır. Muhtemelen 1760'ta yapıldı.

[55] Büyük Çamlıca'da ve Kısıklı'da beş menba'dan gelen su, 1610 yılında tesis edildi. Hüdayi dergâhının su ihtiyacını karşılardı.

[56] Suyu, Büyük Çamlıca'daki menba'dan gelir, Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın konak ve çeşmesine akardı. Ancak O'nun tarafından yaptırılıp yaptırılmadığı bilinmemektedir (Çeçen, *a.g.e.*, s. 237).

[57] Suyu, Büyük Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Efendi Bağı'nda bulunan menba'dan gelirdi. Eskiden Çamlıca'nın en güzel menbalarının sularını katmaları olarak toplayan bu su, Büyük Çamlıca'nın Boğaziçi'ne bakan Beylerbeyi, Çengelköy tepelerinden kaynaklarını alırdı. Bilahare Büyük Çamlıca altındaki Kirazlı, Tatlı su ve Tomruk katmalarını alarak suyolunu takip ettikten sonra çeşmelere inerdi (Nirven, *İstanbul Suları*, s. 226; Çeçen, *a.g.e.*, s. 220).

[58] Menbası, Büyük Çamlıca'nın Boğaz'a bakan yamacındadır. Su, hayırsever ve zengin bir kişi olan Altunizade İsmail Zühtü Paşa tarafından yaptırılan Altunizade Camii'ne akardı (Çeçen, *a.g.e.*, s. 236).

[59] Kısıklı, Büyük Çamlıca ve Tophanelioğlu'nda bulunan menba'lardan gelen su, Sultan Tepesi'ndeki çeşmelerine ulaşırdı.

[60] Bağlarbaşı ile İcadiye'de, Yahudi Mezarlığı'nda ve Kuzguncuk Deresi'nde bulunan menba'lardan gelen su, Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'ne inerdi.

[61] Osmanlı Devleti'ndeki su teşkilatı ve suların idaresi için bk. Gülfettin Çelik, *Su Hukuku ve Teşkilatı* (*İstanbul Su Külliyatı XIV, Vakıf Su Tahlilleri)*, İstanbul 2000, s. 109-157.

[62] Terkos Su Şirketi'nin, Kağıthane Menba Sularını celb ve isalesinden dolayı şikayette bulunması ve konunun Şura-yi Devlet'e intikal etmesi üzerine çıkarılan iradede bu husus dile getirilmişti. BOA, İrade Hususi (İ.HUS) 1320 S-85, 21 S 1320/30 Mayıs 1902.

63 BOA, İ.HUS 1327 R-17, 16 R 1327/7 Mayıs 1909.

64 BOA, DH.İD. 42/7, Lef 1/1, 28 Temmuz 1326/10 Ağustos 1910; Lef 3/1, 18 Ağustos 1326/31 Ağustos 1910.

65 Bu bedel, Evkaf Nezareti tarafından, söz konusu suların vakıf arazide çıkması ve şer'i hükümler gereğince tahsil ediliyordu. Kaynak sularının çıkartılması, keşfi, suyu çıkaranın tespiti, suyun çıkış yeri ve mülkiyet durumu, suların bağlanması, kullanımı, mülk ve vakıf sular, suların işletilmesi, kiraya verilmesi, intikali, satışı, ferağı, miras olarak intikali, vakfedilmesi ve hibe olunması gibi "su hukuku"na ilişkin ayrıntılar için bk. Gülfettin Çelik, *a.g.e.*, s. 27-105.

66 Belediyeyi haksız gören Dahiliye Nezareti'ne göre, kanun ve nizamlarda böyle bir vergi türü yoktu ve Belediyenin müdahale etmemesi gerektiği hususu Şehremaneti'ne ayrıca bildirilmişti (BOA, DH.İD. 42/7, Lef 3/1).

67 Aynı Vesika, Lef 4/1 ve Lef 5, 7 Teşrin-i evvel 1326/20 Ekim 1910.

68 Aynı Vesika, Lef 6/1, 14 Teşrin-i sâni 1326/27 Kasım 1910. Belediye, Şura-yı Devlet'in ilk kararına rağmen, söz konusu vergiyi almaya devam ediyordu (Aynı Vesika, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911).

69 19 Nisan 1327 tarihli Şura-yi Devlet kararı için bkz. Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 611-614.

70 BOA, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM) 105/50, Lef 1 ve 2/1, 23 Teşrin-i evvel 1332/5 Kasım 1916. Ayrıca bk. Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 748-749.

71 Nitekim, böyle bir suistimale engel olacak basit ve ucuz bir aleti icat eden Şehremaneti Evzan İdaresi Muayene Başmemuru Sadullah Efendi'nin bu vesileyle taltifi gündeme gelmişti (BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 1147/35, 1 M 1325/14 Şubat 1907).

72 BOA, DH.İD. 42/7, Lef 2, 25 Temmuz 1326/7 Ağustos 1910.

73 Osman Nuri, *a.g.e.*, III, 677.

74 Suların bakımı, muhafazası ve tamiri hakkında etraflıca bilgi için bkz. Gülfettin Çelik, "İstanbul Kaynak Suları (Teşkilatı ve İşleyişi İle)", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2005, II. Cilt-I. Kısım, 800-825.

75 Bazı örnekler için bkz. BOA, Bâbıâli Evrak Odası (BEO) *Nezaretler Gelen-Giden Defterleri (NGG)* , def.nr.475, sıra nr.1522, H.1286; def.nr.477, sıra nr. 273, 7 Ca 1291; Çelik, a.g.m., 811-2, 814-6, 822. Küçük Çamlıca su yollarının geniş çaplı tamiri için de inşaat çalışması başlatılmıştı. Buna göre, zikredilen su yollarının, çeşmeden başlayarak Tiryal Hatun Köşkü'nün bahçesi içinde bulunan menbaya kadar olan mahallerinin, 2200 kuruş bedel ile müteahhit Mustafa Usta tarafından tamiratına başlanmıştı. Ancak tespit edilenin dışında, suyun kaynağının daha ileride olduğu anlaşılınca, yukarıdaki miktardan başka ilave olarak 13573 kuruşluk bir masraf daha gerekeceği anlaşıldı. Bu rakamdan 4593 kuruşluk bir miktar düşüldükten (münakasa) ve bazı sehevi tashihlerden sonra, inşaatın keşf-i evvel miktarı 9151 kuruş olarak tespit edildi. Bedeli, o yılki inşaat ve tamirat-ı umumiye tertibinden karşılanmak üzere tamirat işine başlandı. (BOA, İrade Şehremaneti (İ.ŞH) 1314 R-2, 1 R 1314/9 Eylül 1896).

76 BOA, DH.UMVM 100/19, Lef 9/1, 23 N 1336/2 Temmuz 1918.

77 Aynı vesika.

78 Nirven, *İstanbul Suları*, s. 230.

79 Kısıklı civarındaki birkaç köşkün yer altı lağımlarının bulunmamasından dolayı, bu yerlerde lağım inşası ve bir de büyük lağım kuyusunun yapılmasına başlanmıştı. Fakat bu defa inşa edilen yeraltı lağımlarının, Selimiye Kışlası ve Beylerbeyi Sarayları'na giden su yollarına karışmasını ve böylece suları kirletmesini önlemek için Bonkovski Bey riyasetindeki bir heyete bölge inceletildi. Neticede lağımların, bu sulara karışmadığı tespit edildi. BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Başkitabet (Y.PRK.BŞK) 27/13, 11 M 1310/5 Ağustos 1892.

80 BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ) 70-2/12, 18 Ra 1328/30 Mart 1910.

81 11 Teşrin-i evvel 1332 tarihli Şura-yi Devlet kararında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "…Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun on ikinci maddesinde, "Hususi kaplarla nakl ve füruht olunan menba suları belediyelerce teftiş edilerek hangi menbalara ait olduklarını mübeyyin kapların üzerine alâmet-i mahsusa vaz' olunur. Buna mukabil belediyece tâyin olunacak tarife dairesinde resm alınır" diye muharrer olarak maddenin suret-i tahririne nazaran maksad-ı asli varidat temininden ziyade menba sularının temin-i sâfiyeti olduğu aşikâr bulunduğu gibi…" (BOA, DH.UMVM 105/50, Lef 1, 11 Teşrin-i evvel 1332/24 Ekim 1916; Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 749).

82 Buna göre; her bir menbada pul memuru bulundurulacak; pul memuru, suların temiz el ve temiz kaplar ile temiz fıçı ve damacanalara konduğunu görerek daha menbada iken kabın kapanan mantarı üzerine pulu

yapıştırmalı ve üzerinde pul memurunun yanında bulundurması gereken suyun ismini taşıyan damgayı basarak ayrıca da o günün tarihini atmalı; pullar her güne ait olduğundan gününe ait pulların kaplara yapıştırılması; pulların lüzumu kadar alınması; 40 kıyyeliğe kadar olan kaplara 20'şer ve ondan fazlası için de 30 paralık pullardan yapıştırılması; damgasız pulların bulunduğu suların makbul addedilmeyeceği ve bundan müsebbiblerinin sorumlu tutulacağı, bunlara aykırı hareket eden su memurlarının suçlu kabul edileceği, bu özellikleri taşımayan suların günlük gazeteler ile halka ilan edileceği, bu sulardan başka menba suları bulunur ise, kaynak ve suların muayene ve tahlil edilerek her 15 günde bir kaynakların heyet-i fenniye ve sıhhıyece teftiş ettirilmesi ve belirtilen bu maddelere itina gösterilmesi ve belediye daireleri reislerine bunun ta'mim edilmesi (Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 615-616). Menba sularının fıçı ve damacanalarla ve ağızları kurşun damgalı olarak nakledileceği ve satılacağı (aynı yer, s. 619-620).

Münih'te Üsküdar Paşalimanı Değirmeni ve Beylik Ambarların Tamirine Dair Osmanlı Belgeleri

DOÇ. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK
Kırıkkale Üniversitesi

Bu tebliğde, yurtdışında bulunan Osmanlı belgelerine bir örnek olmak üzere Almanya'nın Münih kentindeki devlet kütüphanesinde bulunan, Üsküdar Pertevniyâl Vâlide Sultan Vakfına ait Paşalimanı değirmeni ve beylik ambarların tamir masraflarına dair iki ayrı defter tanıtılacaktır. Bu defterlerde Paşalimanı değirmeniyle beylik ambarların alet-edevat isimleri ve tamir masraflarının yanı sıra özel isimler de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tebliğin ana konusuna başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nde valide sultan vakıfları, Paşalimanı değirmeni, beylik ambarları ve yurtdışındaki Osmanlı belgeleri hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

Valide Sultan Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde başta padişahlar olmak üzere vezirler, valide sultanlar ve diğer servet sahiplerince vakıf yoluyla cami, mescit, namazgâh, mektep, medrese, kütüphane, sebil vb. birçok eser yapıldığı bilinmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi belgelerine göre kadınların kurduğu 2309 vakıf tespit edilmiştir.[1] 1546 tarihli İstanbul Tahrir defterine göre ise 2517 vakfın 913'ü kadınlara aittir. Ayrıca, İstanbul'da 1930'lu yıllarda mevcut ve tamamı Osmanlı döneminde yapılmış 491 çeşmenin 128'i kadınların kurduğu vakıflarca inşa edilmiştir.[2] Hanedana mensup kadınlar, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde vakıf eserleri kurmuşlardır. Bunlardan XIX. yüzyıla ait önde gelen isimler Abdulmecid'in annesi Bezmi Âlem Valide Sultan ile Abdülaziz'in annesi Pertev-

Paşalimanı Un Değirmeni binasının günümüzdeki hâli

niyal Valide Sultan'dır. Ayrıca, hanedana mensup olmayan seçkin bazı Osmanlı kadınlarının da hayratları olup bunlar: Kıbrıs Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın eşi Perîzad Hatun, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin kızı Sitti Hatun ve Ankara'da Zahide Hanım'dır.[3]

Pertevniyal Valide Sultan

Aksaray'da kendi adını taşıyan cami yanındaki türbede medfun olan Pertevniyal Valide Sultan (ö.1883) İstanbul içinde ve dışında birçok vakıf eserleri yaptırmıştır. Bunların başında Aksaray'da kendi adını taşıyan ve çeşme, muvakkithane, kütüphane ve sıbyan mektebinden oluşan 1875 tarihli cami gelip 1055 yazma ve basma kitabı bu cami kütüphanesine vakfetmiştir. Camiin yanındaki Mahmudiye mektebi, İstanbul'un çeşitli yerlerinde çeşmeler, Tırhala sancağında çiftlikler, Vidos karyesinde müstegillât, Narlu, Çekmece-i Sagîr ü Kebîr, Çatalca ve Terkos kazalarında tarla ve çayır gibi Pertevniyal Valide Sultan vakfına ait daha birçok yerde vakıf eserleri ve akarları bulunmaktadır.

Paşalimanı

Pertevniyal Valide Sultan Vakfına ait değirmenin bulunduğu Paşalimanı, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Üsküdar'la Kuzguncuk arasında bir semtin adıdır. Eski adı Rumeli tarafından geçirilen öküzlerin Anadolu'ya götürülmek için Beşiktaş'tan kayıkla getirilmeleri sebebiyle Öküzlimanı idi. Daha sonra Piyalepaşa sahilsarayı yapıldıktan sonra bu mevkie Paşalimanı adı verilmiştir. Osmanlı döneminde iskele olarak kullanılan Paşalimanı'nda gemi ve teknelerden inenler Sultantepe'ye çıkıp Fethipaşa Konağı'nı ve Özbekler Tekkesi'ni ziyaret ederlerdi. Burada Serasker Hüseyin Avni Paşa Yalısı, Abdurrahman Ağa Camii, Yarımca Baba Bektaşî Tekkesi ve Hüseyin Avni Paşa'nın 1875'de yaptırdığı çeşme vardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında gemilerin kalafat edildiği bir çekek yeri, çeşitli kahveler, dabakhaneler, vapur değirmeni, beylik zahire ambarları, karakolhane ve mumhane iskelesi bulunuyordu.

Paşalimanı Vapur Değirmeni Ve Beylik Ambarları

Osmanlı döneminde İstanbul'da değirmenler genellikle Beykoz civarlarında kurulmuş, zahire ambarları da buna bağlı olarak burada yer almıştır. Nakliyat ve yükleme-boşaltma imkânlarının elverişliliği sebebiyle değirmenler ve yanı başındaki zahire ambarları bu bölgeye kurulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da yel değirmenleri de olup Kadıköy'deki Yeldeğirmeni semtinin adı bölgedeki çok sayıda değirmenden dolayı verilmiştir.

Paşalimanı'nda Pertevniyal Valide Sultan Vakfına ait arsa üzerine bir vapur değirmeni inşa edildiği 25 Cemaziyelevvel 1280 tarihli irade-i seniyyeden ve Sadâret'ten Nâfia Nezâreti'ne 24 Rebîülâhir 1281 tarihinde yazılan cevabî bir yazıdan[4] anlaşılmaktadır. 1281 tarihli cevâbî yazıda: "Pertevniyâl Vâlide Sultân evkâfından Üsküdar Paşalimanı'nda bulunan arsaya irâde-i seniyye ile inşâ edilen vapur değirmeni için istenen verginin istisnâî olarak alınmamasının uygun görülmediği" bildirilmiştir. Bu değirmen yangın ve deprem sebebiyle gördüğü tamirlerin ve teknoloji dönüşümü sebebiyle gerekli masrafların karşılanması için defalarca müstecirlere kiraya verilmiştir. Hicrî 1306, 1315, 1318, 1322 ve 1326[5] tarihlerinde gördüğü tamirlere dair belgelerde ayrıntılı bilgi vardır. Bildirimize esas olan 1306 tarihli belgede yangın sebebiyle oluşan masrafların karşılanması, 1315 tarihli belgede tamirat, 1318 tarihli belgede vals usûlüne dönüşüm masraflarının karşılanması, 1322 tarihli belgede değirmene ilave olunacak yer, 1326 tarihli belgede de tamirat masrafları açıklanmakta ve müteahhitlere istîcâr suretiyle verilme işlemi üzerinde durulmaktadır. Bu istîcârlara vakfın değirmen masraflarını karşılayamamasından dolayı başvurulduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı zenginlerinden Sadık Bey'e ait Paşalimanı zahire ambarları yanında 24 taşlı bir harap un değirmeninin bulunması[6], 1926'da Paşalimanı değirmeninden un çalınması[7] Paşalimanı değirmeninin yakın tarihe dek varlığına işaret etmektedir.

Beylik zahire ambarları da yine Paşalimanı'nda bulunmakta, ancak defterde bu ambarların Pertevniyal Valide Sultan vakfına aidiyeti belirtilmemektedir. Münih'te devlet kütüphanesinde tespit ettiğimiz ilgili defterin Evkaf Nezareti'ne ait belgelerden oluşan kutuda yer alması ve bu kutudaki 33 belgenin hemen tamamının valide sultan vakfına ait belgeler olması bu defterin de büyük ihtimalle Pertevniyal Valide Sultan vakfına ait olduğunu göstermektedir. Zaten beylik ambarların değirmenle ilişkili oldukları, değirmende öğütülecek buğday vs.nin buradan karşılanmasından ve yapılan diğer işlemlerden anlaşılmaktadır. Bu ambarların da sıkça tamir gördüğü yapılan masraflardan anlaşılmaktadır. Tanıttığımız defterde bu masraflar, direk, tahta, dolap, kafoş, kiremit, tuğla, mismar, kürek, keser, kazma, kalbur, rençber sepeti, su fıçısı, kireç, nakliye ve hamaliye ücretleri vb. masraflardır. İlgili defterde bu masrafların karşılığı yaklaşık 31,000 kuruştur. Ayrıca duvarcı, ırgad başı, rencber, tekneci, lağımcı, kurşuncu, sıvacı, nakkaş vs. amele yevmiyelerine dair yedi haftalık masraf kayıtları vardır ve bu masraflar 17,000 kuruştur. Yapılan toplam masrafın 48,000 kuruşu bulduğu görülmektedir.

Münih'te Pertevniyal Valide Sultan Vakfına Ait Belgeler

Pertevniyal Valide Sultan Vakfına ait belgelerden bir kısmı Almanya'nın Münih kentindeki devlet kütüphanesinde, kütüphane katalogunda[8] yer almayan henüz tasnifi bitmemiş büyük bir kutu içinde bulunmaktadır. Bu kutu içinde 33 adet

belge bulunmakta ve bunların büyük bir kısmı Pertevniyal Valide Sultan Vakfına ait belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler, vakfın Aksaray'daki mekteplerine devam eden öğrencileri, Tırhala sancağındaki çiftlikleri, Vidos karyesindeki müstegillâtı, Narlu, Çekmece-i Sagîr ü Kebîr, Çatalca ve Terkos kazalarındaki tarla, çayır vs.yi ve bu vakfa ait daha birçok yere ait tutulmuş kayıtları içermektedir. Bizim incelediğimiz iki defter Üsküdar'la ilgili olup birisi yanan Paşalimanı değirmeninin Yunan tebaasından Nikforaki adlı müteahhide verilerek tamir edilip alet edevatının temin edilmesini, diğeri ise yine Paşalimanı'nda bulunan beylik ambarların masraflarını içermektedir.

Biz, öncelikle değirmene ait masraf defterinin dayandığı sözleşmeye ve konuyla ilgili Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgelere giderek konuyu aydınlatmak istiyoruz.

Konuyla İlgili Osmanlı Arşivlerindeki Belgeler

Konuyla ilgili belgeler Osmanlı Arşivlerinde "İ.ŞD 94/5578" numaralı dosyada bulunmaktadır. Bu belgeler, Münih'te bulunan ve alet edevat isimlerini ve masraflarını gösteren defterden de bahsetmektedir. Bu belgelerde bir mukavelenâme ve üç yazışma bulunmaktadır. Öncelikle mukavelenâmeden bahsetmek istiyoruz. Pertevniyâl Vâlide Sultan vakfından, Üsküdar Paşalimanı'nda bulunan vapur un değirmeni yangından dolayı işleyemez hale geldiğinden değirmenin inşa ve ikmali için Yunan tebaasından müteahhit Mösyö Nikforaki talip olmuş ve bunun üzerine 21 Teşrîn-i Sânî 1304 tarihinde Evkâf-ı Humâyûn İdâresi tarafından 12 maddelik bir mukavelename hazırlanmıştır. Bu mukavelename özetle şöyledir: "Dakik vapur degirmeninin durumunu gösteren bir adet resimle müfredat defterinde yazılı iki makine, üç kazan ve torna tezgahıyla demirhane aletleri vs.nin degirmen içinde kullanılmak üzere müstecire teslim olunacağı; son sistem üzere müstecir tarafından kurulacak alet, edevat ve sair teferruat için belirlenen 5000 lira ve altı sene içindeki tamirata karşılık gelen 500 liranın aşılamayacağı; alet ve edevatın Avrupadan celbinde ve Dersaâdetçe tedarik mahallerine konulduğu esnada erbab-ı vukuf tarafından kontrol edilerek uygunluklarının anlaşılmasından sonra kabul edilebileceği; inşaatın bitiminde işbilirler tarafından ikinci kontrolün yapılarak konulan alet ve edevatın her yönden uygun görünmesi halinde kabul olunacağı, noksan göründüğü takdirde noksanın müstecirce tamamlanacağı; inşaatın on ay içinde behemehal tamamlanacağı, kiralama bedelinin karar tarihinden sonra 11. ayın ibtidasından itibar olunacağı ve şayet müstecir tamamlayamazsa bile yine îcârı o günden itibaren ödemeye mecbur olacağı; eğer on ay müddetin bitiminden önce müstecir tarafından inşaat tatil edilirse inşaatın ve menkul-gayr-i menkûl alet ve edevatın bedelinin yarısının vakfa terk olunacağı, diger yarısının da altı senenin bitiminde vakıf tarafından müstecire verilmek üzere başkasıyla veya kendisiyle ikmal ettirileceği; kira süresinin altı sene olduğu ve kararlaştırılan aylık yüz lira kira bedelinin

4/3'ünün inşaata karşılık müstecir elinde kalacağı ve 4/1'inin her ay sonunda vakfa ödeneceği; müstecirin degirmende yapacağı inşaat ve koyacağı yeni alet ve edevatı kendi adına sigortaya koymak istediği takdirde ücretinin kendi tarafından verileceği ve altı sene içinde veya sonunda bir yangın olursa müstecirin inşaat bedeli ve tamirat masrafları dışındaki alacağını vakıfdan talep edemeyeceği, sigorta kumpanyasından alacağı bedelin yarısını vakfa vermek şartıyla mezun olacağı, sigorta kumpanyasından bir şey alamadığı takdirde yanan eşyadan dolayı vakıfdan hiçbir şey taleb edemeyeceği; müstecirin mukavelenameyi başka bir kimseye devretmeye ve degirmenin alet ve edevatıyla gelirlerini rehin veya başka bir suretle başkasına vermeye yetkili olmadığı, değirmene hariçten bir ortak alması gerektiğinde vakfa bilgi vermesi gerektiği; altı senelik sürenin bitiminde müstecirin değirmeni bütün alet ve edevatıyla ve işler halde vakfa teslim edeceği; değirmenin önündeki sahilhanenin istediği takdirde müstecire aylık üçer lira ücretle kiralanacağı; müstecirin bu şartların bütün hükümlerinin icrası için muteber bir kefil göstereceği." Yukarıdaki mukavelename üzerine Evkâf-ı Humâyûn nazırı Mansûrîzâde Esseyyid Mustafa tarafından 24 Teşrîn-i Sânî 1304 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e yazı yazılmıştır. Bu yazıda "Pertevniyâl Vâlide Sultân evkâfının Üsküdar'da Paşalmanındaki dakîk vapur değirmeninin yangından dolayı yeniden inşasının 5-6 bin lira masraf gerektirdiği ve böyle büyük masrafa da vakfın tahammülü olmadığından değirmenin yapılamadığı, vakfın bu değirmenden aylık 18 bin guruş kira bedeliyle sağladığı gelirin yok olduğu ve vakfın bu geliri geri alması için degirmenin elzem olan inşası için uygun şartlarla müteahhit araştırıldığı, Yunan Devleti tebeasından Mösyö Nikforaki'nin hazineye müracaat ederek talip olduğu, Bahriyye Nezâretince de onaylanan harita, resim ve kullanılacak alet ve edevatın cins ve türü ile binaların vasıflarını gösteren defterler gereğince bu değirmenin 5500 lira sarfıyla on ay içinde ikmal edilerek 11.aydan itibaren değirmen için vakfa aylık yüz lira kira bedeli verileceği, bunun 4/3'ünün inşa masraflarına karşılık müteahhide terk edileceği ve 4/1'inin de aydan aya vakıfça alınacağı ve bu şekilde inşa masraflarının altı sene içinde kira bedelinden alınarak sürenin bitiminde değirmenin vakfa teslim edileceğine dair olan 12 maddelik mukavelename müsveddesinin teferruâtıyla gönderildiği" ifade edilmektedir. Şura-yı Devlet Dâhiliye dairesinde yedinci ve onuncu maddelerinde düzeltmeler yapılarak kabul edilen mukavelename 3 Kânûn-ı Evvel 1304'de onay için Sadârete gönderilmiştir. Sadâret de 8 Kânûn-ı Evvel 1304 tarihinde saraya göndermiştir. Saraydan da 12 Kânûn-ı Evvel 1304 tarihinde "vakfa herhangi bir zarar gelmemesi için sözleşmede her türlü sağlam kayıtların bulunmasına fevkalade dikkat edilmesi şartıyla" izin çıkmıştır

Belgeler

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde-Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD) 94/5578)

1. Cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide Sultân tâbe serâhu hazretleri evkâf-ı şerîfe-

sinden Üsküdar'da Paşalimanı'nda vâki olup mukaddemâ muhterik olan dakîk vapur degirmeninin inşâ ve ikmâli içün teâtî olunacak mukâvele-nâme şerâiti müsveddesidir

Birinci madde- Cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide Sultân tâbe serâhu hazretleri vakf-ı celîlinden Paşalimanı'nda vâki olup mukaddemâ muhterik olan icâre-i vâhidelü dakîk vapur degirmeni hâl-i hâzırını mübeyyin merbût bir kıt'a resmile müfredât defterinde muharrer mevcûd iki makine ve üç kazgan ve torno destgâhı ve temürhâne âlâtı ve sâire degirmen dâhilinde isti'mâl olunmak üzere müste'cire devr ü teslîm olunacakdır.

İkinci madde- Diger musaddak resm ve inşâât harîtasıyla eşkâlini câmi müfredât defteri mûciblerince son sistemden olmak üzere müste'cir tarafından vaz' u inşâ olunacak âlât ve edevât-ı lâzime ve teferruât-ı sâire içün keşf ü tahmîn olunan beş bin lira ve altı sene müddet zarfında cüz'î ve küllî ta'mîrâta mukâbil ta'yîn ve hasr u kasr edilen, beş yüz lirayı tecâvüz itmeyecek ve ider ise vakfı tarafından ziyâdesi kabûl olunmayacakdır.

Üçüncü madde- Âlât ve edevât-ı mezkûre gerek Avrupadan celb ve gerek Dersaâdetçe tedârük mahallerine vaz' olunacağı esnâda erbâb-ı vukûf taraflarından bi'l-muâyene defter ve harîtaya muvâfık bulunup bulunmadığı anlaşılarak ana göre kabûl veyâ redd olunacakdır.

Dördüncü madde- İnşââtın hîn-i hitâmında erbâb-ı fenn ve ehl-i vukûf ma'rifetleriyle keşf-i sânî icrâ ve vaz' olunan âlât ve edevât bi'l-muâyene keşf-i evvel defterine tatbîk olunarak her vechle mutâbık göründüğü hâlde kabûl olunacak ve noksân göründüğü takdîrde noksânını müste'cir ikmâl etdirecek ve noksân olmayup da ancak keşf defterinde muharrer âlât ve edevâtın cins ve numero ve eşkâline muvâfık olmayanların keşf defterine tatbîken tebdîline müteahhid tarafından muvâfakat olunmadığı veyâ lüzûm görünmediği hâlde bu makûle âlât ve edevâtın kıymet ve masârıfı sâlifü'l-beyân erbâb-ı fenn ve ehl-i vukûf tarafından takdîr olunacak fiyatla kabûl olunup ana göre mahsubu icrâ olunacakdır.

Beşinci madde- İnşâât târîh-i karârdan on mâh zarfında be-heme-hâl ikmâl edilecek ve bedel-i îcâr târîh-i karârdan sonra on birinci ay ibtidâsından i'tibar olunacak ve şâyed müste'cir ikmâl idemezse bile yine îcârı o günden i'tibâren tediyeye mecbûr olacakdır. Altıncı madde- İşbu on mâh müddet inkızâsından evvel her sûretle olur ise olsun müste'cir tarafından ta'tîl-i inşâât olunacak olur ise vukû bulan inşâât ve menkûl ve gayr-i menkûl âlât ve edevâtın erbâb-ı fenn ma'rifetleriyle tahmîn olunan bedelâtının nısfı vakfa terk olunup nısf-ı digerinin esmanı altı sene müddet hitâmında taraf-ı vakfdan müste'cire i'tâ olunmak üzere vakf ister ise tahmîn gününden i'tibâren âharile bi'l-mukâvele veyâhûd kendü tarafından ikmâl etdirilecekdir. Yedinci madde- Müddet-i îcâr altı sene ta'yîn olunup takarrür iden şehrî yüz lira bedel-i îcârın üç rub'ı inşââta karşuluk müste'cir yedinde kalacak ve bir rub'ı be-her şehr gâyesinde Osmanlı lirası yüz guruşa olarak taraf-ı vakfa îfâ edilecekdir.[9]

Sekizinci madde- Müste'cir degirmende ber-minvâl-i muharrer icrâ edeceği in-

şâât ve vaz' eyleyeceği âlât ve edevât-ı cedîdeyi kendü nâmına olarak sigortaya vaz' etmek istediği takdîrde ücreti kendü tarafından verilecek ve maâzallahu taâlâ zikr olunan altı sene zarfında veyâ nihâyetinde bir kazâ zuhûr idüp de muhterik olur ise müste'cir kazâ vukûı gününe kadar işleyen kiradan tevkîfle inşâât bedelâtına ve ta'mîrât masârıfına mahsûbunu icrâ etmiş olduğu akçadan mâadâ mütebâkî alacağını vakf-ı müşârün-ileyhâdan taleb ve iddiâya salâhiyyeti olamayup sigorta kumpanyasından alacağı bedelin nısfını cânib-i vakfa vermek şartıyla me'zûn olacak ve Hudâ ne-kerde öyle bir kazâ zuhûr idüp de sigorta kumpanyasından müste'cir bir şey alamadığı takdîrde muhterik olan eşyâdan tolayı cânib-i vakfdan hîçbir nâm ve vesîle ile bir şey taleb itmeğe salâhiyyeti olamayacakdır.

Tokuzuncu madde- Müste'cir işbu mukâvelenâmeyi âhar bir kimseye hîçbir vechle devr ve havâle etmege ve degirmen-i mezkûrun küllî ve cüz'î âlât ve edevâtını ve vâridât ve menâfini rehn veyâ sâir sûretle âhar bir kimseye terk ve i'tâ eylemeğe bir gûne hak ve salâhiyeti olamayacak ve degirmene hâricden bir şerîk almak iktizâ eylediği hâlde cânib-i vakfa ma'lûmât i'tâsıyla kabûlü câiz olacakdır.

Onuncu madde- Altı sene müddet hitâmında müste'cir degirmeni kâffe-i âlât ve edevât ve hey'et-i mecmûasıyla ve işler hâlinde bilâ-i'tirâz derhâl cânib-i vakfa teslîm edecekdir.

On birinci madde- Degirmenin pîşgâhında kâin sâhilhâneyi müste'cire istediği hâlde şehriye üçer lira ücretle îcâr olunacakdır.

On ikinci madde- Müste'cir işbu şerâitin kâffe-i ahkâmını icrâya mu'teber bir kefîl irâe edecekdir.

Fî 21 Teşrîn-i Sânî sene 304 EVKÂF-I HUMÂYÛN İDÂRESİ

2. Cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide Sultân Hazretleri evkâf-ı şerîfesinin icâre-i vâhidelü akârâtından Üsküdar'da Paşalimanında vâki dakîk vapur degirmeni mukaddemâ muhterik olarak degirmenin müceddeden inşâsı beş altı bin lira sarfına mütevakkıf olmasına ve böyle külliyyetli sarfiyâta vakf-ı müşârün-ileyhânın tahammülü olmamasına mebnî mezkûr değirmen şimdiye kadar yapılamamış ve be-vesîle vakfın işbu değirmenden şehrî on sekiz bin guruş bedel-i îcâr ahzıyla idegeldiği istifâde mahv ve munkatı' olmuş olduğundan vakfın iâde-i istifâde-i sâbıkası zımnında mezkûr degirmenin ehem ü elzem olan inşâsıyçün münâsib şerâit ile müteahhid araşdırıldığı i'lân olunması üzerine Yunan Devleti tebeasından Mösyö Nikforaki cânib-i hazîneye mürâcaat ve arz-ı taleb ü rağbet itmekle ol bâbda tanzîm ve Bahriyye Nezâret-i Celîlesince de tasdîk olunan harîta ve resm ve isti'mâl olunacak âlât ve edevâtın ecnâs u envâı ile ebniyenin evsâf u eşkâlini mübeyyin defterler mûcibince mezkûr değirmeni beş bin beş yüz lira sarfıyla nihâyet on mah zarfında inşâ ve ikmâl etmek ve emr-i inşâ ikmâl olunsun olunmasun on birinci aydan i'tibaren değirmen içün cânib-i vakfa şehrî yüz lira bedel-i îcâr takdîriyle bunun üç rub'ı masârıf-ı inşâiyyeye mu-

kâbil müteahhide terk ve diger bir rub'ı mâh-be-mâh Osmanlı lirası yüz guruş hisâbıyla taraf-ı vakfdan ahz olunmak ve bu sûretle masârıf-ı inşâiyyeyi altı sene zarfında bedel-i îcârdan bi'l-istîfâ hitam-ı müddetde değirmeni cânib-i vakfa terk ve teslîm etmek üzere değirmenin müceddeden emr-i inşâsı sûreti kararlaşdırılup bu karârdan nükûl etmeyeceğine ve şâyed ederse iki yüz lira tazmînât i'tâ edeceğine dâir mukâvelât muharrirliğinden musaddak bir de kefâlet senedi i'tâ eylemiş ve bu sûret menâfi-i vakfı müstelzim bulunmuş idüğinden şerâit-i ma'rûza esâsı üzerine mübtenî olarak on iki maddeyi hâvî tanzîm olunan mukâvele-nâme müsveddesinin maa-teferruât leffiyle keyfiyetin huzûr-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerinden istîzânı Meclis-i İdâre-i Evkâfdan ifâde ve evrâk-ı merkûme leffen takdîm ve firistâde kılınmağla ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 3 Rebîü'l-âhir sene 306 ve fî 24 Teşrîn-i Sânî sene 304.

Nâzır-ı Evkâf-ı Humâyûn Mansûrîzâde Esseyyid Mustafa

3. Evkâf-ı Humâyûn Nezâret-i Celîlesinin Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan işbu takrîri Dâhiliye dâiresinde lede'l-kırâe meâlinde cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide Sultân Hazretleri evkâf-ı şerîfesinin icâre-i vâhidelü akârâtından Üsküdar'da Paşalimanında vâki olup mukaddemâ muhterik olan dakîk vapur degirmeninin inşâsı içün iktizâ eden beş altı bin altunun sarfına vakfın tahammülü olmamasından ve bu cihetle bedel-i îcârdan vakfın istifâdesi munkatı olmasından naşî mezkûr değirmenin şerâit-i münâsibe ile inşâsına müteahhid araşdırıldığı i'lân olunması üzerine Yunan Devleti tebeasından Mösyö Nikforaki cânib-i hazîneye mürâcaat ederek ol bâbda tanzîm ve Bahriyye Nezâret-i Celîlesince de tasdîk olunan harîta ve resm ve isti'mâl olunacak âlât ve edevâtın ecnâs u envâını mübeyyin defâtir mûcibince mezkûr değirmeni beş bin beş yüz altun sarfıyla nihâyet on mah zarfında inşâ ve ikmâl etmek ve emr-i inşâ ikmâl olunsun olunmasun on birinci aydan i'tibaren bedel-i îcâr olarak cânib-i vakfa şehrî takdîr olunacak yüz altunun terk olunacak üç rub'ından altı sene zarfında masârıf-ı inşâiyye bi'l-istîfâ hitam-ı müddetde değirmeni cânib-i vakfa terk etmek şartı ve şerâit-i sâire ile müceddeden inşâsı kararlaşdırılmış olduğu beyânıyla icrâ-yı iktizâsı istîzân ve tanzîm olunan mukâvele-nâme müsveddesiyle keşf ve eşyâ defterleri ve kefâlet senedi ve resm ve harîta irsâl olunmuş ve sûret-i iş'âr vakfın menâfini müstelzim olacağı cihetle esâsen muvâfık-ı maslahat görünmüş olup fakat sâlifü'z-zikr mukâvele-nâmenin yedinci maddesinde "Müddet-i îcâr altı sene ta'yîn olunup takarrür iden şehrî yüz altun bedel-i îcârın rub'ı inşââta karşuluk olarak müste'cir yedinde kalacak ve bir rub'ı be-her şehr gâyetinde Osmanlı altunı yüz guruşa olarak taraf-ı vakfa îfâ edilecek ve hitam-ı müddet-i konturatoda müste'cirin ay-be-ay nezdinde tevkîf eylediği mebâliğin yekûnı her kaç guruşa bâliğ olur ise olsun keşf-i sânîde taayyün ve tahakkuk eden sarfiyâtıyla karşulaşdırılarak fazlası olur ise müste'cir tamâmen derhâl vakfa redd edecek ve vakfdan alacağı tahakkuk eder ise vakf tarafından tamâmen îfâ edilecekdir" diyü gösteriliyor ise de müddet-i îcâr muayyen ve müste'cirin vereceği be-

del ile mikdâr-ı masârıf maktû olduğu cihetle beyân olunan şarta hâcet olmadığından mâdde-i mezkûrenin fıkra-i ahîresi tayy olunduğu gibi onuncu maddede "Altı sene müddet hitâmında müste'cir matlûbunu kâmilen istîfâ eylediği hâlde" denilmiş olup ancak mezkûr altı sene zarfında müste'cirin matlûbunu kâmilen ahz edeceği mukarrer olmasıyla bu kayda dahi lüzûm görülemediğinden işbu fıkra dahi tayy olunarak mezkûr mukâvele-nâme ile defâtir ve sened ve resm ve harîta leffen takdîm kılındı.Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 11 Rebîü'l-âhir sene 306 ve fî 3 Kânûn-ı Evvel sene 304.

ŞÛRÂ-YI DEVLET (14 üyeden altısı gelmemiş; sekiz üyenin mührü vardır)

4. Devletlü Efendim Hazretleri

Evkâf-ı Humâyûn Nezâret-i Celîlesinin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye dâiresinden bi'ttezyîl melfûfâtıyla arz u takdîm kılınan takrîri meâlinden müstebân olduğu üzere cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide sultân Hazretleri evkâf-ı şerîfesinin icâre-i vâhidelü akârâtından Üsküdar'da Paşalimanı'nda olup mukaddemâ muhterik olan dakîk vapur degirmeninin inşâsına muktezî beş altı bin altunun sarfına vakfın tahammülü olmamasından ve bu cihetle bedel-i îcârdan vakfın istifâdesi munkatı olmasından naşî mezbûr değirmenin inşâsıyçün tâlib taharrî olunarak ol bâbda tanzîm olunan harîta ve resmi mûcibince beş bin beş yüz altun sarfıyla on mâh zarfında inşâ ve ikmâl edilmek ve on birinci aydan i'tibâren değirmen içün cânib-i vakfa şehrî yüz lira bedel-i îcâr takdîriyle bunun üç rub'ı masârıf-ı inşâiyyeye mukâbil müteahhide terk ve diger bir rub'ı taraf-ı vakfdan ahz olunmak ve bu sûretle masârıf-ı inşâiyyeyi altı sene zarfında bedel-i îcârdan bi'l-istîfâ hitam-ı müddetde değirmen cânib-i vakfa terk ve teslîm kılınmak şartıyla Yunan Devleti tebeasından Mösyö Nikforaki ile tanzîm olunan mukâvele-nâme müsveddesinin müteferriâtıyla gönderildiği beyânıyla icrâ-yı îcâbı zımnında taleb-i me'zûniyyet olunmuş ve sûret-i muharrere şûrâ-yı mezkûrca dahi tensîb olunduğu misillü müsvedde-i mezkûre üzerine lâzım gelen ta'dîlât dahi icrâ kılınmış olmağla mûcibince îfâ-yı muktezâsı husûsunda her ne vechle irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 16 Rebîü'l-âhir sene 306 ve fî 8 Kânûn-ı Evvel sene 304

Sadr-ı A'zam Mehmed Kâmil

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiyye-i sadâret-penâhîleri melfûfâtıyla manzûr-ı âlî olmuş ve vakfa bir gûne zarar ve ziyân terettüb itmemek içün mukâvele-nâmenin her dürlü kuyûd-ı lâzimeyi câmi olmasına fevka'l-âde i'tinâ ve dikkat olmak şartıyla ber-vech-i istîzân îcâbının icrâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 20 Rebîü'l-âhir sene 306 ve fî 12 Kânûn-ı Evvel sene 304

Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Süreyyâ

Üsküdar Paşalimanı'nda Dakîk Vapur Degirmeni Âlet ve Edevâtının İkmâl-i İnşaatına Dair Defter

Münih'te söz konusu vakfa ait belgelerin bulunduğu kutuda yer alan defterde alet-edevat ve masraf listesi bulunmaktadır. Vakfın Üsküdar Paşalimanı'nda bulunan vapur un değirmeninin yangından dolayı işleyemez hale gelmesi sebebiyle değirmenin inşa ve ikmali için gerekli masraflara dair çıkarılan bu ayrıntılı listede âlet-edevât isimleri, ebat ve fiyatları ve bazı özellikleri yer almaktadır. Defterin, bu işe talip olan Yunan tebaasından müteahhit Mösyö Nikforaki ile yapılan sözleşmeye dayalı olduğu ve Avrupa'dan getireceği alet-edevat vesilesiyle bu defterin Münih'te bulunduğu da düşünülebilecek bir ayrıntıdır.

Âlet edevât listesine baktığımızda çoğunun Avrupa'dan getirilecek malzeme olduğu görülmektedir. Lavatör, aspiratör, depozito vidası, buğday nakleden vida, urıka silindiri, tezgahlar, saşur, çeşitli vidalar, soğutma lavatörü, sanrafigl(merkez eleği), irmik temizleme aletleri, tramisyon ve kayış levazımatı, çeşitli makineler vs. birçok âlet Avrupa'dan getirilmiştir. Zaten Avrupa'dan celb olunacak âlet ve edevât için navul ve komisyon ve değirmene nakliye masrafının 522 Osmanlı lirası olması da masrafın büyüklüğüne işaret etmektedir.

Defterin sonunda geçen kayıttaki tarihlerde bir tutarsızlık görülmektedir. Şöyle ki; mukavelenâme Evkâf-ı Humâyûn İdâresi tarafından 12 madde halinde 21 Teşrîn-i Sânî 1304'de hazırlanmıştır. Münih'teki defterde ise "İşbu defter fî 15 Kânûn-ı Sânî sene 1304 târîhli mukâvele-name-i resmîye merbût olmak üzere bi'l-imzâ teâtî olunmuşdur" denilmektedir. Bu durumda mukavelenamenin tarihi iki ay sonraya atılmış olmaktadır. Ayrıca defterdeki bu kaydın altında "aslına mutâbıkdır Fî 4 Kânûn-ı Sânî sene 1305" denilerek bu tarihin de bir yıl sonra atıldığı intibaı doğmaktadır. Eğer bu tarihlerde bir tutarsızlık veya yanlışlık yoksa, bu durum saraydan izin çıkması tarihiyle izah edilmeye çalışılsa da yine tutarsızlık gitmemektedir. Buna göre değirmenin inşa ve ikmaline dair izin saraydan 12 Kânûn-ı Evvel 1304'de çıkmış olup defterdeki mukavelename tarihi bu tarihten bir ay sonra görünmektedir. Aslına mutabık olduğuna dair olan tarih ise bu tarihten 13 ay sonradır. Yine de bu tarihlerin ilgili belgelerden sonra verildiği düşünülebilir. Defterin içeriği ile belgelerde geçen bilgilerde ise bir tutarsızlık yoktur.

Degirmenin alet ve edevatının tamamlanmasına dair defter 3,5 sayfa olup bir tablo halinde hazırlanmıştır. Bu tabloda 63 adet malzeme bulunmakta ve bunların toplam masrafı 4178 Osmanlı lirasını bulmaktadır. Vergi, yevmiye, nakliye masrafı 822 lira ve altı yıl içinde makine, kazan ve binaların tamirat masrafı da 500 lira olmak üzere toplam 1322 lira masrafla birlikte toplam maliyet 5500 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Cennet-mekân Pertevniyâl Vâlide Sultân Hazretlerinin vakf-ı şerîfinden Üsküdar'da Paşalimanı'nda kâin dakîk vapur degirmeni âlât ve edevâtının ikmâl-i inşââtına dâir defterdir

Üsküdar Sahili

İşbu defter fî 15 Kânûn-ı Sânî sene 1304 târîhli mukâvele-name-i resmîye merbût olmak üzere bi'l-imzâ teâtî olunmuşdur. ASLINA MUTÂBIKDIR Fî 4 Kânûn-ı Sânî sene 1305

Üsküdar'da Paşalimanı'nda Beylik Anbarların Tamiri İçin Yapılan Masraflara Dair Defter

Münih'te Devlet Kütüphanesi'nde tespit ettiğimiz Üsküdar'la ilgili ikinci defter Paşalimanında beylik anbarların tamiri ve masraflarına dairdir. İçindeki belgelerin büyük kısmı Pertevniyal Valide Sultan vakfına ait olan aynı kutuda bulunan bu defterde 1279 Safer ve Rebiülahir aylarında bu ambarların çeşitli masraflarına dair tutulan kayıtlar bulunmaktadır. Bu masraflar, direk, tahta, nakliye ücreti, dolap, kafoş, kiremit, tuğla, mismar, kürek, keser, kazma, kalbur, rençber sepeti, su fıçısı, kireç vs. birçok malzemeye aittir. Masraflar yaklaşık 31000 guruştur. Ayrıca duvarcı, ırgad başı, rencber, tekneci, lağımcı, kurşuncu, sıvacı, nakkaş vs. amele yevmiyelerine dair yedi haftalık masraf kayıtları vardır ve bu masraflar 17006 guruştur. Toplam masrafın 48000 guruşu bulduğu görülmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, beylik ambarlarda zahire muhafaza edilmiş ve büyük ölçüde Paşalimanı değirmeninde öğütülecek hubûbât buradan

alınmıştır. Ancak, ambarların deprem, yangın ve diğer sebeplerle tıpkı değirmen gibi çok hasar gördüğü yapılan masraflarından anlaşılmaktadır. Bu defterin de kütüphanedeki aynı kutuda yer alması beylik ambarların Pertevniyal Valide Sultan Vakfı ile olan ilişkisine işaret etmektedir.

Üsküdar'da Paşalimanı'nda Kâin Beylik Anbarların Ta'mîri İçün Vukû Bulan Masârıfın Defteridir

			guruş	aded	fiyat
Arnabutkaryesinden mubâyaa olunan yedi arşun mıkraslık mişe direk		218,5	45	38,5	
Mahal-i mezbûrdan mubâyaa olunan kebîr lata		1000	25	40	
Mezkûr kerestenin mavna ücreti ve hammâliyyesi		110	..	..	
İskeleden anbarlara nakliyye		20	..	..	
			3312,5	70	
Keresteciden mubâyaa olunan ayancık latası	560	40	14		
Tek dolap		80	20	4	
Çifte boyralık			275	50	5,5
Çatal zeytun tahtası		800	100	8	
Çap kafoşu		600	100	6	
Sal kalası beton			540	30	18
Mavna ücreti ve hammâliyyesi		7217,5	410	..	
İskeleden anbara mezkûr kerestenin nakliyesi		20	..	..	
			7237,5	..	..
Gideros latası fî 27 safer sene 79		1000	100	10	
Çatal zeytun			800	100	8
Çap kafoşu		600	100	6	
Tek dolap		80	20	4	
Hammâliyye			20	..	..
fî gurre-i Ra 79			8737,5		
Manastır kafoşu			482,5	300	1,5
Nakliyyesi		12	..	..	
			9232		
Divarlar içün kiremit		..	1000	180	
Battal kebîr tuğla, mağazaların derûnlarına döşenmek içün		2,5	1500	3750	
Tuğlacı Hasan Ağa'dan çarşı tuğlası		0,5	500	250	
Kerpiç tuğla ve hammâliyyesi		..	100	40	
Battal tuğla nakliyesi		200	…	30	
Battal tuğla içün maune			80	2	160
Def'a battal tuğla			2,5	200	500
Çarşu tuğlası pencereler ve mağaza kenarına	5	180	900		
Kağıdhâne'den Üsküdar'a mauna		..	..	80	
					5890
Def'a kiremit			..	1050	160
Tuğla			..	100	40
Tahta mismarı			90	20	4,5
Zağra mismarı			67,5	15	4,5
Yeni kalıp mismarı		67,5	15	4,5	
Karfice mismarı			120	20	6

Küfe ve hammâliyyesi			4,5	.. ..
			359,5	70 ..
Karfice mismarı			26	4 6
Kürek			25	5 5
Kurşun için tepeli ekser			70	7 10
Kazma			5	1 5
			475,5	81
Kalbur	aded 1		10	.. ..
Rencber sepeti	aded 5		25	.. 5
Ihlamur deste	aded 1		6	..
Caba maa sap ve kapu pey ipi		25	..	
			541,5	81 ..
Karfice mismarı			12	2 6
Kebîr lobca ekseri		22,5	5	4,5
Su fuçısı maa halka		12	..	..
			588	
Kütük	fî 5 Ra sene 79		37	9
Kalbur			6	1

Çamur için saman aded 60, 15 guruş/ Reze aded 2, 6 guruş/ Ketan aded 15, guruş 30/ Raht ve düğme çift 20, fiyat 2, 47,5 guruş: 729,5/ Karfice fiyat 6, aded 26, guruş 156/ Timur çenberli koğa ..,2, 22,5/Kebîr ve sagîr püştvan maa düğme ..,22:790/ Kapuların kilid ve miftahları ta'mîrine .., .., 56/ Rendeciye verilen .., .., 75/ Katık 2, 15, 30= 1138,5/ Abdesthâne taşı 1 aded, 30/ 13 Ra sene 79 girmeye safha .., .., 28/ alçı .., .., 14

		fiyat	aded	guruş
Karfice		..	8	36
Yağlı kireç	18	3	54	
				1300,5
Def'a Karfice maa hammâliyye	40	19	90	
Yarıcılara verilen	..	..	20	
Çıta		..	10	10
Raht ve düğme takımı aded 15	..	..	40	
Kıtık		1,5	50	70
Karfice		4,5	4	18
Araba ücreti		..	20	40
				1588,5
Fî 18 Ra sene 79				
Karfice		..	10	45
Raht mismarı		..	400	6
Kıtık		1,30	50	88
Yağlı kireç	18	300	54	
Rendeciye	..	..	20	
Camcıya	..	..	15	
Tenekeciye	..	..	20	
Suyolcuya	..	..	20	
				1856,5
Fî 3 R sene 79				
Yeni kalıp ekser		3	7	21

Karfice		4	12	48
Cam siliciye		..	..	15
Kalbur ve kürek		..	..	20
Raht takımı		..	4	10
Mermer kireç kil		1,5	7	10,5
Kıtık		..	17	26,5
Tenekeciye ta'mîr ve cedîd	..	..	30	
Çilingir kapu kilidi ve anbarların ta'mîri ve demir parmaklık	..	..	32	
Kapulara perde		2,5	12,5	30
Saman ve çanta ve süpürge ve ip ve reze ve horos		..	..	40
Ocak taşı	..	6	60	
Parmaklık içün demir	..	10	20	
				2330
Fî 3 19 Safer sene 79				
Umur yerinden gelen kireç	12	83	996	
Nakliyyesi			20	
				1016
Def'a kireç	12	81	972	
Def'a		12	84	1008
Def'a		12	79	948
Maûneden ihracı		..	..	60
				4004
Def'a kireç	7	78	546	
Nakliyyesi	..	..	20	
Kireç		7	37	259
Kireç		21	160	4989
Fî 3 19 Safer sene 79				
Kum		8	42	336
İhrâcı içün hammâlda	..	..	42	
				378
Def'a kum fî 25 S. sene 79	8	45	360	
İhrâcı içün hammâlda	..	..	45	
				783

Anbar-ı mezkûrların lâzım gelen mahallerinin ta'mîriyçün Hezârfen nâm kimesne ile kalfa Bediros ma'rifetiyle ve beyefendilerimiz hazretlerinin emriyle merkûm hüsn-i rızâsıyla ikide beş yüz guruşa pazarlık olunarak bir kıt'a sened dahi vermiş olduğunu mübeyyin kayd olunmuşdur. Fî 27 S. 1279. 500 guruş, ale'lhisâb verilen fî 27 S. 1279. 1000 fî gurre-i RA sene 79

Cedîd kurşun Fî 20 S. 79, 761 guruş/ cedîd kurşun 25 S. 79 1884 guruş/ Konakdan giden 3 Ra 79 fiyat 20, aded 65 guruş 1300/ Atik Ali Paşa'da kurşuncudan giden 8 Ra, f.20 a.45 g. 900/ Sögündü kurşunlar giderken hammâliyye ve kayık 60 guruş/ Gelürken iskeleye ve Üsküdar'a hammâliyye ve kayık 180 g./ Def'a cedîd kurşun elvâh 500 g./ Konakdan selh-i RA 79/ Kurşunların fazlası içün kayık 4/25/Kurşuncudan 48 guruş/ 1040(döküldükde 40 okka noksân) Müsta'mel hurda kurşun 26 S 79

Lara yı Osmânî Aded	Arzı		Tûlü		İrtifâı		Adedi	nr	Mevâddı
	cm	m	cm	m	cm	M			**BUĞDAY TATHİRİNE MAHSÛS EDEVÂT**
30	30	0	0	3	0	0	1	1	Kebîr lavatör
40	90	0	50	1	20	1	1	2	Sâatde 600 keyl tathîr eder toz aspıratör saşur
15	30	0	0	3	0	0	1	3	Taşların önünde buğday nâkili depozito vidası
30	30	0	0	3	0	0	1	4	Zıkzak aspıratöre mümted olur lavatör
54	90	0	50	1	20	1	1	5	Sâatde yüz elli keyl için zikzak aspiratörü saşur
15	30	0	0	3	0	0	1	6	Taş aspıratörlerine buğday nakıl vida
150	45	2	50	3	50	1	3	7	Taş aspiratörleri saşur
15	30	0	0	3	0	0	1	8	Lavatöre buğday nakıl vida
30	30	0	0	3	0	0	1	9	Kalbur destgâhına mümted lavatör
94	0	1	80	2	50	1	1	10	Karamak için çifte sıtındırlı kalbur destgâhı
130	93	0	0	0	49	2	2	11	Buğday toprağı tathîri için urıka silindiri
30	30	0	0	3	0	0	1	12	Furça destgâhlarına lavatör
43	93	0	0	2	0	1	1	13	Buğday furçası destgâhı
40	90	0	50	1	20	1	1	14	Buğday ayırıcı saşur
35	20	1	50	4	0	2	1	15	Buğday temizlemek için tel elek
15	30	0	0	3	0	0	1	16	Buğday toprağı karamak içün taşa mümted olur vida
50	20	1	0	0	0	0	1	17	Buğday toprağı karamak için çift taş
15	30	0	0	3	0	0	0	18	Temiz buğdayı unburu nakl için vida
									DAKİKE MAHSÛS EDEVÂT
450	30	0	30	1	0	0	8	19	Çift taş mıaa kapak
120	50	0	0	0	0	1	1	20	Pashal otasında taşların üzerine mümted olur aspiratör ya'ni nefeslik
15	35	0	0	12	0	0	1	21	Taşlara ırmık nâkili vida
1416									**YEKÛN**
26	30	0	0	3	0	0	1	21	Soğutmağa mahsûs harman için lavator
39	70	0	50	2	0	0	1	22	Soğutmağa mahsûs harman için rato
39	20	1	50	4	0	2	1	23	Kaba kepek içün elek
30	30	0	0	3	0	0	1	24	Elekler için lavatör
160	20	1	50	4	0	2	4	25	İpek elek
30	30	0	0	3	0	0	1	26	Santrafiğle lavatör
50	0	1	0	3	50	1	1	27	Santrafiğl ya'nî merkez eleği
100	0	1	70	2	20	2	2	28	İrmık saşun
30	30	0	0	3	0	0	1	29	İrmık taşlarından lavatör

50	0	1	0	3	50	1	1	30	İrmik toprağı eleği santrafiğl
50	0	1	70	2	20	2	1	31	İrmik tathîrine mahsûs âlet
65	0	1	30	1	70	1	1	32	İrmik karmak içün hâdde
30	30	0	0	3	0	0	1	33	Santrafiğle lavatör
50	0	1	0	3	50	1	1	34	Tathîr makinesi santrafiğl
50	0	1	70	2	20	2	1	35	Silindirleri tathîr edici suşur
30	30	0	0	3	0	0	1	36	Silindirlerden santrafiğle lavatör
50	0	1	0	3	50	1	1	37	Santrafiğl
80	0	0	0	0	0	0	2	38	Kepek ayırıcı fırça
15	35	0	0	12	0	0	1	39	Harman vidası
									TRAMİSYON VE KAYIŞ VE LEVÂZIMÂT-I SÂİRESİ
130	0	0	0	0	0	0	3	40	Buğday âletlerini çevirmek için tramisyon aded 3, birbirine rabt için pirinç yatak aded 14, pols aded 30
174	0	0	0	0	0	0	4	41	Dakîk âletlerini çevirmek için tramisyon aded 4; birbirine rabt için pirinç yatak aded 24, pols aded 36
2694									**YEKÛN**
50									Buğday için taşros ağaç derûn saç borı aded 40, yağdanlık aded 40, toprak için depo mahalli oda aded 4
220									Dakîk içün taşros ağaç derûn teneke borı aded 138; yağdanlık aded 80, dakîk ve temiz buğday için depo mahalli oda aded 12, pasbal odası aded 1
90									Buğdaya mahsûs edevât içün çifte kayış aded 4; tek kayış ad. 20
155									Dakîke mahsûs edevât için çifte kayış aded 4, tek kayış aded 64
8									Buğday içün araba aded 2; palanka terâzû aded 1
7									Dakîk içün araba aded 2; palanka terâzû aded 2
30									Kazgana su vermek içün saçdan ma'mûl sahrınç
100							1		Her bir kata su vermek içün demir borularile beraber tulumba
100									Elekler için lâzım gelen ipek
15							1		Taşları kaldırmak için vidalı palanka
25									Yedi aded çarhlar içün dış ağacı
220									Taşlar içün mil, aded 12; pols, aded 12; kara potin, aded 12; pirinç yatak, aded 12; taşlar içün kayış, aded 8
61							1		Değirmen derûnunda çuval için depo odası
100									Değirmen hâricinde arsaya müceddeden inşâ olunacak dakîk deposu anbarı
150									Değirmen hâricinde arsaya müceddeden inşâ olunacak yazıhâne masârifiyle mevcûd amele koğuşlarının ta'mîri
80									Bi'l cümle âlât ve edevâtın boyası

5						40		Hammâllar içün çuval
15 26						30		Hammâllar içün sarıcı Taşcı içün altı düzine çekiç
5						1		Kebîr kösele taşı
20 2 **4178**						50		Taşcı içün demir ve sâir müteaddid mıstar Her kutdu derûn su ile memlû onar aded su koğası **YEKÛN**
300 522								Bi'l-etimle âlât ve edevâtın yerlerine vaz' ı inşâsı içün resm ve yevmiye masârıfı Avrupadan celb olunacak âlât ve edevât içun navul ve komisyon ve değirmene nakliye masârıfı
5000								**YEKÛN**
500 **5500**								Altı sene müddet zarfında mevcûd makine ve kazganların ve cemiyetin ta'mîrâtı masârıfı olmak üzere **CÜMLE-İ YEKÛN**

Tel kafeslerin ta'mîri içün ale'l-hisâb olarak marangoza verilen 500 guruş; mukaddemâ verilen 300, def'a verilen 9 RA 79

Anbarların verâsında divarlar içün mubâyaa olunan taş:hükmü nısf 500/ def'a divarlar içün taş 1000 hükmü nısf.

Muhâfaza divarlarının üzerine kapaklık taş a.300, f.2, 600 guruş/ Kapaklık taşlar içün maûne ve hammâliyye 60 guruş/ Def'a alınan kapak taş a. 100, f..2, 200 guruş 15 RA 79/Maûne ücreti 20 guruş/ Def'a kapak taş 148*1,5=245 guruş/ 400 aded tuğla verîdine horasan/ bekçi mahallinin boyası 80:2355/ Def'a kaba üstüpeç f.40, 40 guruş/ aşı boyası 10 g./ siyah boya 5 g./def'a aşı boyası f.12, 48 g./tutkal 30 g.,/ boyalar içün kayık ücreti 12 g./revgan-ı neft f.12, kıyye 10=120 g./ revgan-ı bezîr maa hammâliyye 11*10=120: 2640 guruş

TOPLAM: 31000 guruş

1.haftanın amele yevmiyesi fî 18 S ilâ 21 S 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		120	3	40
Duvarcıların		132	6	22
Dülgerân	150	6	25	
Lağımcı		40	2	20
Rencberân	156	13	12	
Irgad başı	45	3	15	
		643		
2.haftanın amele yevmiyesi fî 22 S 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		240	6	40
Dülgerân	850	34	25	
Duvarcıyân		528	24	22
Lağımcıyân		210	14	15
Rencberân	612	51	12	

Irgad başı	90	6	15	
Taşcıyân	40	2	20	
Kurşuncuyân		625	25	25
		3195		

3.haftanın amele yevmiyesi fî 29 S 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		200	5	40
Dülgerân	1200	48	25	
Duvarcıyân		770	35	22
Lağımcıyân		360	24	15
Irgad başı	105	7	15	
		2635		
Rencberân	744	62	12	
Kurşuncuyân		300	12	25
Merkeb-i katır 6 aded	160	4	40	
Tekneciyan		180	18	10
		4019		

4.haftanın amele yevmiyesi fî 13 RA 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		150	6	25
Dülgerân	864	54	16	
Duvarcıyân		764	56	14
Lağımcıyân		16	22	8
Kurşuncuyân		72	4	18
Irgad başı	70	7	10	
Rencberân	623	89	7	
Tekneciyan		138	23	6
Nakkâşân	210	15	14	
Taşcıyân	56	4	14	
		2983		

5.haftanın amele yevmiyesi fî 18 RA 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		125	5	25
Dülgerân	304	19	16	
Duvarcıyân		714	51	14
Irgad başı	70	7	10	
Rencberân	532	76	7	
Tekneciyan		126	21	6
Lağımcıyân		24	3	8
Kurşuncuyân		72	4	18
Sıvacıyân	120	8	15	
Nakkâşân	112	8	14	
		2199		

6.haftanın amele yevmiyesi fî 25 RA 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		150	6	25
Dülgerân	320	20	16	
Duvarcıyân		910	65	14
Togramacıyân		96	6	16
Sıvacıyân	84	6	14	

Irgad başı	70	7	10	
Rencberân	623	89	7	
Tekneciyan		186	31	6
Nakkâşân	126	9	14	
		2565		
7.haftanın amele yevmiyesi fî 3 Rebîü's-sânî 79	guruş	eyyâm	fiyat	
Bedros kalfanın		150	6	25
Dülgerân	128	8	16	
Duvarcıyân		336	24	14
Togramacıyân		48	3	16
Sıvacıyân	84	6	14	
		746		
Irgad başı	90	9	10	
Rencberân	266	38	7	
Tekneciyan		35	5	7
Nakkâşân	238	17	14	
Kurşuncuyân		36	2	16
		1402		

Toplam: 17006 guruş+ 31000= GENEL TOPLAM: 48000 guruş

DİPNOTLAR

[1] Gülsen Ataseven-Ayşegül Erdoğ, "Vakıf ve Kadın", *Tebliğler*, İstanbul 1999, s. 18, "Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyeleri" (Önsöz) -Belge Yayınları-, *Tarih Araştırmaları ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları*, İstanbul 1990.

[2] M. Akif Aydın: "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul 1996, s.144.

[3] Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, VII/1, Şubat 1971, 44-49; Zeliha Gören, "Vakıflar Kuran Türk Kadınları", *Türk Kadını*, I/2, 22-24.

[4]BOA, İ..DH.. 517/35194 ; A. MKT. MHM 313/4.

[5] BOA: İ.. ŞD 94/5578; İ..EV.. 18/1315/L-10; Y.. A..RES 108/10; Y.. A..RES 127/10; İ.. EV.. 48/ 1326/C-15.

[6] *Baba Nakkaş Sokağı (Yokuşu) Köşkleri*, Üsküdar Belediyesi Kurumsal İnternet Portalı-Rehber Ayrıntısı.

[7] Cumhuriyet Arşivi, sy. 6/2435, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 25.21..12.

[8] K.Hof Und Staatsbibliothek in München, Verzeichniss Der Orientalischen Handschriften, Mit Ausschluss der Hebraeischen, Arabischen und Persischen München 1875.

[9] Bu maddeden sonra üzeri çizilip iptal edilmiş olan: "ve hitam-ı müddet-i konturatoda müste'cirin ay-be-ay nezdinde tevkîf eylediği mebâliğin yekûnı her kaç guruşa bâliğ olur ise olsun keşf-i sânîde taayyün ve tahakkuk eden sarfiyâtıyla karşulaşdırılarak fazlası olur ise müste'cir tamâmen derhâl vakfa redd edecek ve vakfdan alacağı tahakkuk eder ise vakf tarafından tamâmen îfâ edilecekdir" şeklinde bir cümle vardır.

Üsküdar Debbağhaneleri ve Üretim Kapasiteleri (Klasik Osmanlı Dönemi)

DOÇ. DR. ZEKİ TEKİN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasından kaynaklanan canlı hayvan ticareti, İstanbul debbağhane üretimlerinin esasını oluşturmaktaydı. Yaz ve kış mevsimlerinde aksatılmadan İstanbul'a sevk edilen hayvan sürü1eri; selhhane1erde kesildikten sonra derilerinin işlenmesi için, selhhanelerin hemen yanı başında debbağhaneler tesis edilmişti.[1]

İstanbul debbağhaneleri beş ayrı mahalde toplanmışlardı. Bunun için bunlara "beş ocak" tabiri kullanılırdı. İstanbul debbağhanelerinden ilk tesis edileni, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethini müteâkip Ayasofya-ı Kebir Câmii'ne vakıf olmak üzere, Yedikule dışında binâ ettiği sekiz yeniçeri meydanı, otuz üç selhhane ile üç yüz altmış debbağhane binâsı idi.[2] Fâtih Sultan Mehmed kurduğu debbağhanelere, İstanbul merkezinde kesilen hayvan derilerini tahsis etmişti.[3] Mevcut debbağhaneler içinde faaliyeti en uzun süreli ve kapasitesi en büyük olanı bu idi.

Kasımpaşa debbağhaneleri ise; kapasite açısından ikinci büyük debbağhane grubu idi. Kılıç Ali Paşa, Kasım Paşa ve Sinan Paşaların kurdukları toplam kırkdört debbağhane mevcut idi. Bunlar Galata'daki selhhanelerin derilerini paylaşırlardı. Ayrıca bunlardan miri için iş yapan debbağhaneler; meydan selhhanelerinden de her gün elli koyun derisi alırlardı. Kasım Paşa'nın kurduğu yirmi dört debbağhane; Balat Kapısı, Hasır İskelesi ve Samatya kapısında üç adet selhhanenin kestiği hayvan derilerini, Sinan Paşa'nın kurduğu on iki adet debbağhaneye ise; Eski Saray için kesilen koyundan altı yüz vukiyyelik ete tekabül eden deriler de tahsis edilmişti.[4]

Eyüp kazasında kurulan debbağhaneler ise, üçüncü sırayı teşkil etmekte idiler. Hasköy'deki Piri Mehmet Paşa'nın kurduğu debbağhaneler ile Eyüp iskelesinde-

ki debbağhaneler otuz dokuz adet olup, Eyüp kazasındaki selhhanelerin derileri bunlara tahsis edilmişti. Ayrıca Piri Mehmet Paşa debbağları, Yedikule dışından her gün yirmi koyun derisi, Eyüp debbağları da, Ayvansaray kapısı dışında ve Yenikapı dışında Mevlüthane yakınında bulunan selhhanelerden deri alıyorlardı.[5]

Kapasite açısından dördüncü sırayı alan Üsküdar debbağhaneleri ise; Atik Vâlide Sultan,[6] Safiye Sultan[7] ve Mihrimâh Sultan'ın[8] kurdukları otuz bir debbağhaneden oluşmaktaydı. Üsküdar selhhanelerindeki derileri bunlar alırlardı. Ayrıca Atik Vâlide Sultan'ın on iki debbağhanesine; Yenisaray'ın Matbâh-ı Âmire'si için kesilen koyunların derisi, Safiye Sultanın on bir debbağhanesine ise; Eski Saray için kesilen hayvanların derisi, Mihrimâh Sultan'ın sekiz debbağhanesine ise; Suhut kapısında ve Balık pazarında kesilen hayvanların derisi tahsis edilmişti.[9]

Bu tahsislere ilişkin istisnalar arasında şu hususları da görmekteyiz; Yedikule debbağlarının ulufesiz miri hizmet için, kendi aralarından altı kişi seçmeleri halinde; Yedikule'den, Kasımpaşa ve Üsküdar debbağlarına deri verilmediği gibi, ayrıca sonradan kurulan selhhanelerin derileri de Yedikule debbağlarına verilirdi. Yedikule debbağlarının aralarından seçilen miri hizmetle vazifeli altı kişiden ikisi İstabl-ı Âmire, dördü ise Saray-ı Âmire ihtiyacını karşılarlardı.[10]

1-Üsküdar Debbağlarının Deri ve Debagat Malzemesini Temin Yolları

a) Deri Tahsis ve Temin Yolları ile Aralarındaki İhtilaflar

İstanbul debbağhaneleri içerisinde kapasite açısından dördüncü sırada olan Üsküdar debbağhaneleri, üç gruptan oluşmaktaydı. Otuz bir debbağhaneden meydana gelen Üsküdar debbağhanelerinin on birini Safiye Sultan'ın kurduğu vakıf debbağhaneleri, sekizini Mihrimah Sultan'ın kurduğu vakıf debbağhaneleri, diğer onikisini ise Atik Vâlide Sultan'ın binâ ettiği vakıf debbağhaneleri oluşturmaktaydı.[11] Bu debbağhaneler, Üsküdar sınırları içerisindeki selhhanelerden ve kendilerine hisse tâyin edilen yerlerden deri temin ederek debagat işlemini yaparlardı. İstanbul içindeki Yahudi cemaati kendi kestikleri koyunların derilerini, Üsküdar'daki debbağhanelere verirlerdi. 5 Receb 980 (11 Kasım 1572) tarihinde Yahudilerin İstanbul'da koyun kesmelerinin yasaklanması üzerine, kesecekleri koyunları Edirnekapı dışında boğazlamaları karara bağlanmış ve Yedikule debbağları da bu derileri sahiplenmek istemişlerdi. Bunun üzerine gönderilen hükümde, Yahudilerin kestiği hayvan derilerinin eskiden olduğu gibi Üsküdar debbağhanelerine verilmesi emredilmişti.[12]

Debbağ ham maddesi deri

Üsküdar debbağhanelerinden Safiye Sultan Vakfı'na bağlı on bir debbağhaneye;

a) Üsküdar'daki yerler: Büyük İskeleden Zencirli Kuyu'ya ve oradan da Atpazarı'na kadarki yerlerde kesilen koyun derileri tahsis edilmişti.[13]

b) İstanbul'daki yerler: Kumkapı'daki Nişancı Mehmed Paşa'nın kasap dükkânında, eski saraya et veren kasapların, Eminönü'nden Ayasofya'ya kadarki koyun kesen kasapların ve Galata'daki Ermeni Ahmet'in zaptettiği hayvan derileri de, Safiye Sultan debbağlarına ait idi.[14] 2 Rebiyyülâhir 1124 (9 Mayas 1712) tarihinde Safiye Sultan debbağları ile Mihrimah Sultan debbağları arasında anlaşmazlık meydana gelmişti. Safiye Sultan debbağhaneleri başka yere taşındı diyerekten Mihrimah Sultan debbağları Safiye Sultan debbağlarının derilerini almak istemişlerdi. Görülen davada; "başka yere debbağhanelerin nakledilmesiyle tâyinât ve tahsisatın değişmeyeceği" ifâde edilerek, Mihrimah Sultan debbağları haksız bulunmuştu.[15] Fakat daha sonraki Evâhir-i Safer 1169 (30 Ekim 1755) ve Evâsat-ı Zilkade 1188 (17 Ocak 1775) tarihli davalarda durum yeniden incelenerek, ehl-i vukuftan da bir rapor alınarak dava sonuçlandırılmıştı. Buna göre; Safiye Sultan debbağları, Üsküdar içinde Balaban İskelesinden Atpazarı'na varıncaya kadarki derileri alabileceklerdi.[16] Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı sekiz debbağhaneyi işleten debbağlar ise;

a) Üsküdar'daki yerler: Büyük İskeleden Zincirli Kuyu'ya kadar olan yerlerde kesilen hayvan derilerini alabileceklerdi.

b) İstanbul'daki yerler: Yedikule selhhanelerinden iki hisse, Galata Sarayı'nda, Beşiktaş'ta, Yahudiler Mahallesi'nde, Gülfem Hatun'un Vakıf dükkânlarında, Şuhut Kapısı içinde ve dışında ve Balat Kapısı'nda kesilen koyun derilerini de alabileceklerdi.[17]

Üsküdar debbağhanelerinin en gelişmişi olan Atik Vâlide Sultan Evkafına bağlı debbağhanelere gelince; bunların sayısı on iki olup, hisse ve tayinatları itibariyle geniş bir çevreye dağılmışlardı. Atik Vâlide Sultan Vakfı'na bağlı debbağhanelerin vakfiyelerinde kayıtlı olan deri hisseleri ve tayinatları şu şekilde idi:

a) Üsküdar'daki Yerler: Mahalle-i Ma'mure (Yeni Mahalle) ve Köprü üzerindeki iki selhhanede kesilen koyun derileri, Sultan Selim zamanında tâyin edilmişti[18]. Üsküdar'a tabi İstavroz, Çengelköy, Kanlıca, Beykoz ve Yoros'ta kesilen koyun, keçi ve sığır derileri, Sultan III. Murad'ın emri ile hisse tayin edilmişti.[19]

b) İstanbul'daki Yerler: Çatladıkapı dışındaki Miri selhhanede kesilen koyun derileri ile Eminönü İskelesinde ve Kumkapı'daki selhhanede kesilen hayvan derileri tâyin edilmişti.[20]

c) Eyüp'teki Yerler: Eyüp İskelesi'nde, Balat'da, Kasap Süleyman dükkânında ve Mehmed Ağa dükkânında kesilen hayvan derisi, Atik Vâlide Sultan debbağlarına aitti.[21]

d) Kasımpaşa'daki Yerler: Kara Süleyman isimli kasabın Kasımpaşa, Galata ve Karaköy'deki dükkânlarında kestiği hayvanların derisi.[22] Canfeda Hanı, Sururi Vakfı'ndan, Ortaköy, Kuruçeşme, Akıntıburnu, Yenihisar, Tarabya, Sarıyer ve Büyükdere'de kesilen koyunların derileri de Atik Vâlide Sultan debbağlarına aitti.[23]

Bu tahsisatlara Yedikule debbağlarının müdâhalesi olup bu müdâhale 14 Zilkade 1016 (2 Mart 1608) tarihli davada ele alınarak incelenmiş ve Yedikule debbağlarının bu tür müdâhalesi haksız bulunarak vazgeçmeleri emredilmişti.[24]

Atik Vâlide Sultan debbağlarına kestiği koyunların derilerini veren Kara Süleyman isimli kasabın Cemâziyelevvel 986 (Temmuz 1578) tarihinde dirlik tasarruf etmek üzere kasaplıktan ayrılması üzerine, Kara Süleyman'ın emrindeki kasapların yine eskiden olduğu gibi derileri Atik Vâlide Sultan debbağlarına vermeleri emredilmişti.[25]

Atik Vâlide Sultan Vakfı'na bağlı on iki debbağhanenin günlük kirası, yüz yirmi akçe idi. Her bir debbağhanenin günlük kirası on akçe olup, debbağ esnafına kiraya verilmişti.[26]

Ayrıca Üsküdar debbağlarına Beylik selhhaneden günlük olarak yüz elli deri verilirdi. Bu derilerin yüz onunu Atik Vâlide debbağları, kırkını de Safiye Sultan debbağları alırlarken, Evâhir-i Şevval 1181 (16 Mart 1768) yılında meydana gelen bir ihtilaf üzerine Üsküdar debbağlarının istihkakı artırılmıştır. Bu olay; Yeni Camii avlusundaki çaryekçi kasapları, kestikleri hayvanların derilerini Üsküdar debbağlarına vermek istediklerini bildirmeleri üzerine, Üsküdar ve Yedikule debbağları bir araya gelerek aralarında anlaşmışlardı. Buna göre;

nizâm gereği çaryekçi kasapların kestiği derileri, Yedikule debbağları alacak, Üsküdar debbağları da, eskiden beylik selhhaneden aldıkları günlük yüz elli deriyi iki yüz deriye çıkaracaklardı.[27] Nitekim bu husus Evâhir-i Recep 1188 (1 Ekim 1774) tarihinde tekrar gündeme gelmiş ve iki yüz deriye çıkartılan istihkakın yüz onunu Atik Vâlide, doksanını da Safiye Sultan debbağlarının almasına karar verilmiştir.[28]

Mevcut selhhane ve kasap dükkânlarında kesilen hayvan derilerinin tamamı debbağhane gruplarına tahsis edildiğinden, gizlice kurulan debbağhaneler mevcut yapılanmayı tehdit etmekte idi. Nitekim Evâsıt-ı Muharrem 1104 (26 Eylül 1692) tarihinde Istavros köyündeki Kabakulak-zâde Yalısında, Yedikule işçilerinden Mehmed ve ortağı Tosya1ı Mehmet gizlice bir debbağhane kurarak, çevresindeki derileri fazla ücretle satın alıp debâgat yapmakta idi. Bu durumdan etkilenen Atik Vâlide Sultan debbağlarının şikâyeti üzerine, temessüksüz kurulan bu debbağhanenin kaldırılması kararlaştırılmıştı.[29] Evâil-i Safer 1104 (16 Ekim 1692) tarihinde yapılan kontrolde ise, kaçak olarak faaliyetini sürdüren debbağhanenin beş kireçli kuyusu ve iki büyük teknesi olduğu, ayrıca içinde doksan yedi tola[30] denen deri, yüz yirmi meşin, yüz beş meşinlik deri ve yüz vukiyye yapağı tespit edilmişti. Gönderilen emirde, debâgat yapmalarının önlenmesi de istenmişti.[31] Yeni bir debbağhane kurmak isteyen kimse, durumu resmî organlara bildirir ve uygun görülürse, kurulacak yerdeki debbağların bağlı olduğu vakfa mu'accele ve mü'eeceleleri verilerek, vakfın hissesinden kendilerine de bir pay ayrılırdı. Nitekim Evâhir-i Ramazan 1075 (11 Nisan 1665) tarihinde sipahi oğlu olan Mehmed isimli bir şahıs, Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı bir arsa üzerine debbağhane kurmak istemiş, vakfa mu'accele ve mü'ecceleleri-ni ödeyerek arsayı kiralamıştı. Üsküdar mollasına gönderilen emirde, bu şahsın hisseye dâhil edilerek debagat yapmasına izin verildiği bildirilmişti.[32]

Her esnafın nizamı gereği belirli bir hammadde temin bölgesi bulunmaktaydı. Buna uyulmaması esnafın mağdur olmasına neden oluştururdu.[33] Bunların ilki 1755 yılı Aralık başlarına tarihlenen Üsküdar naibine hitaben yazılan hükümde; Üsküdar'da Mihrimah Sultan vakfının kiracıları olan sekiz debbağ ustaları Büyükdereden Zincirlikuyu'ya kadar olan yerlerde kesilen hayvan derilerini, Safiye Sultan Vakfı debbağları ise Balaban İskelesinden Atpazarı'na kadar olan yerlerde kesilen hayvanların derilerini almaları usul ve nizam iken Safiye Sultan vakfı debbağları Büyük iskele- Zincirlikuyu arasındaki derileri alarak nizamı bozduğu gerekçesiyle şikâyet edilmişti.[34] 1756 Şubat ayında da benzer bir yakınma mevcuttu.[35]

Bir diğer ihtilaf konusu da 1755 yılının Nisan ayı ortalarına ait olup, keçeci esnafı ile yaşanmıştır. Keçeci esnafının nizamından olan İstanbul, Üsküdar, Galata ve Haslar kazalarında kesilen koyun ve keçi derilerini debbağ esnafı alıp, yünlerini keçecilere verirlerdi. Bir müddetten beri nizama aykırı davranarak yünleri depolayarak Yahudilere ve döşekçi esnafına sattıkları belirtilerek şikâyetçi olunmuştu. Bu durumun devamı üzerine 1758 Şubat ayında aynı şikâyet tekrarlanmıştır.[36]

1745 tarihli bir hükümde Üsküdar da Atik Valide Sultan vakfına bağlı Atpazarı içinde olan debbağhane dükkânı tasarruf eden ustanın ölmesi üzerine yerine evlatları geçmiş, fakat bu durum vakıf defterlerine kaydedilmemesi üzerine vakfın zarara uğramasına neden olduğu ifade edilerek şikâyette bulunulmuştur.[37]

İstanbul selhhanelerinden temin edilen deriler, bu şekilde "beş ocak" tabir edilen debbağlara tahsis edilirdi. Ancak bu deriler İstanbul debbağhanelerinin kapasitesine kifayet etmediğinden, gerek Anadolu ve gerekse Rumeli taraflarından tuzlu ve kurutulmuş ham gön ve deriler getirilirdi. Özellikle işlenmeye müsait hayvan derilerinin Macaristan topraklarında bol miktarda bulunması[38] ham derilerin Osmanlı topraklarına, özellikle İstanbul'a tüccarlar vasıtası ile bol miktarda sevk edildiğini görmekteyiz.[39]

Dışarıdan tüccarlar vasıtası ile kurutulmuş ve tuzlanmış olarak getirilen bu deriler,[40] "Lonca Yeri" denen borsada, gümrükleri ve vergileri ödendikten sonra dükkân tasarruf eden debbağ esnafına, esnaf ileri gelenleri tarafından ellerindeki mühürlü defterlere göre dükkân sayısına ve hisse adedine bağlı olarak dağıtılırdı. Buna hiçbir kimse de müdahale edemezdi.[41] Bir dükkân kullanana bir hisse, iki dükkân kullanana iki hisse, üç dükkân kullanana üç hisse ve daha fazla dükkân kullanana daha fazla hisse verilirdi. Fermanlardaki "Taife-i mezkureden dükkâna mutasarrıf olmayanlara hisse verilmeye" ifadesi esas kabul edilerek, dükkân tasarruf etmeyenlere hisse verilmeyip, bunlar işçilik yaparlardı.[42]

Anadolu ve Rumeli taraflarından gelen koyun, keçi, kuzu ve inek derileri, ölçülü bir şekilde kasapbaşı tarafından satın alınarak öncelikle sefer ihtiyacı ve devletin diğer ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan deriler, kasapbaşı denetiminde Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar debbağlarına dağıtılırdı. 17 Şevval 1161 (10 Ekim 1748) ve 10 Safer 1214 (14 Temmuz 1799) yıllarında kasap esnafının "Anadolu ve Rumeli'den gelen derileri biz satarız" demeleri, kânun ve nizama aykırı görülerek reddedilmiş ve nizamı bozmamaları emredilmişti.[43]

b) Debağat Malzemesi olan Palamutun Temini:

Palamut. debagatta kullanılan en mühim maddelerden bir tanesidir ve dericiliğin gelişmesinde palamutun, özellikle İzmir ve çevresinde bol yetişen kaliteli palamutun rolü çok olmuştur[44]. İhtiva ettiği tanen[45] maddesi, derinin kimyevî olarak pişmesini temin eder. Tanen oranının yüksek olması debagatı kolaylaştırır ve derinin sertleşmesini temin eder. Palamut, yeşil meşenin meyvesi olup, palamut meşesi ismini alır. Bu meşenin meyvesine Kayseri ve çevresinde "pelit" denmektedir. Palamut'un debagatta kullanılan esas kısmı, meyvenin etrafını yarı yarıya kuşatan "yüksük" denilen kabuk kısmıdır. Ticarette pek çok palamut cinsi bulunursa da en meşhuru İzmir palamutudur.[46]

Palamut, toplandıkları zamana göre çeşitli isim alır. İhtiva ettiği tanen açısından en zengin olduğu dönem Nisan ayıdır. Eylül ayında toplananlarda tanen miktarı o kadar çok değildir. İyi cins palamutta %30 oranında tanen vardır. İkinci kalite palamutlarda tanen oranı ise %25'tir. Palamutun taneni sert kösele imalinde çok aranan bir maddedir.[47]

Palamut İstanbul'a çeşitli yörelerden tüccarlar vasıtası ile getirilirdi. Pek çok yerde yetişen palamut ekseriyetle; Biga, Aydın, Saruhan, Teke, Hamit, İzmir, Midilli, Kütahya, Bayramiç. Kazdağı, Ezine, Tuzla, Kösederesi, Edremit, Kemer ve çevresindeki kazalar ile Rumeli'deki Mekrem ve çevresi, Semendre ile İmroz adalarından temin edilirdi.[48]

Devlet, İstanbul'un palamut ihtiyâcını karşılayabilmek için her türlü yetkisini kullanmaktaydı. Buna rağmen debbağ esnafı, palamutu her zaman aynı kolaylıkla temin edemiyor zaman zaman teminde zorluk çekiyordu. Debagatın temel esâsını palamut oluşturduğundan, temin edilememesi halinde üretim duruyor ve debbağlar özellikle devlete karşı olan taahhütlerini yerine getiremiyorlardı. İstanbul'a palamut sevkıyatının aksama sebeplerinden birisi de madrabaz tâbir edilen şahısların palamutları satın alarak başka yerlere götürmeleri ve başka şahıslara satmalarıydı. Bu durum, devlet tarafından şiddetle kınanmış ve önüne geçilmesi hakkında ilgili yerlerin kadı, mütesellim, nâib ve voyvodalarına fermanlar gönderilmişti.[49] Nitekim Evâhir-i Rebiülahır 1228 (24 Nisan 1813) tarihinde Biga sancağı mütesellimi ve Bayramiç kazası naibine gönderilen bir hükümde; palamutun İstanbul debbağlarına gönderilmesinin nizâm-ı kâdim olduğu belirtilmişti. Fakat bazı şahısların palamutun iyisini satın alıp, başka yerlere götürmeleriyle İstanbul'da palamut sıkıntısının çekildiğini ve İstanbul'a gönderilen palamutların ise çürük ve kötü kokulu olduklarından kullanılamadığını İstanbul debbağlarının bildirmesi üzerine gönderilen hükümdü; madrabaz ve muhtekirlerin palamutun iyi ve temiz olanlarını almayıp, fena ve çürük olan palamutlarında İstanbul'a sevk edilmemesi emredilmişti ayrıca aynı hükümde o yöre yöneticisi ile bu gibi madrabaz ve muhtekirlerin pişman olacakları tehdidi de yer almaktaydı.[50]

İstanbul debbağlarına ne kadar palamut gerektiği, Evâhir-i Cemâziyelahır 1242 (20 Ocak 1827) tarihinde, debbağ ve palamut tüccarının bir araya getirilmesiyle yapılan toplantıda karara bağlanmıştı.

Buna göre her sene;

1 - Yedikule Debbağlarına	2.000 Kantar,
2 – Eyüp Debbağlarına	6.000 Kantar,
3 – Üsküdar Debbağlarına	4.000 Kantar,
4 – Kasımpaşa Debbağlarına	12.000 Kantar,
5 – Tophane Debbağlarına	+ 2.500 Kantar,
TOPLAM	36.500 Kant. gerekmektedir.

Debbağhane'de tabaklanmış deriler

Her sene otuz altı bin beş yüz kantar palamutun yeteceği kararlaştırılmıştı. Ayrıca bu sene sonuna kadar da toplam on dört bin dokuz yüz kantara ihtiyaç olacağı belirtilmişti. Bu miktarın kıvrık ve yolma tâbir edilen iyi cinsinin işlerine yarayıp, düşük kalitedeki palamutun işlerine yaramayacağı bildirilmişti. Ayrıca bu toplantıda ödeme şekli de karara bağlanmıştı, ödeme başlangıcının ruz-ı Kasım başı olup, Şevval ayından itibaren aldıklarının ücretlerini üç ayda bir kere vererek, dört taksit ile hesabı kapatacaklardı. Her sene için işlerine yarayacak palamut cinsini tarif etmek üzere bir adam göndereceklerdi. İzin tezkereleri olmayan palamut tüccarının dışarıya palamut göndermesi halinde, diğer miri vergilerde olduğu gibi, iki üç kat vergi vermekle yakasını kurtaramayıp şiddetle cezalandırılacaktı.[51] Bu durum debbağlarla palamut tüccarı arasında uyulması gereken bir nizâm kabul edilmişti.

II - Üsküdar Debbağhanelerinin Üretim Kapasitesi

Üsküdar debbağhanelerinin her sene için ne kadar deri satın alarak bunları işleyip, ilgili esnafa, tüccara ve devlete sattıklarını tam olarak bilememekteyiz. Yalnız İstanbul selhhanelerinden 1 Şaban 1172 (29 Mart 1759) tarihinden 29 Şaban 1177 (4 Mart 1764) tarihine kadarki beş senelik devrede satın aldıkları koyun, kuzu ve keçi derilerini o devirdeki birim fiyatlarıyla aylık periyotlar

halinde tespit edebilmekteyiz.[52] Bedelini muntazam bir şekilde devlet yetkililerine ödeyen Üsküdar debbağlarının bu beş senelik dönemdeki kayıtlara göre, aylık ve yıllık kapasitelerini tespit etmemiz mümkündür. Yalnız gerek kendilerinin, gerekse deri tüccarının dışarıdan getirdikleri deriler bu kapasiteye dâhil değildir.

Üsküdar debbağları, kendilerine bağlı İstanbul selhhanelerinde kesilen koyunların derilerini narh fiyatından alarak tabaklamışlardı. 1 Şaban 1172'den 29 Şaban 1177 tarihine kadarki beş yıllık dönemde, Üsküdar debbağhanelerine 231.333 koyun ve kuzu derileri İstanbul selhhanelerinden gelmiş olup, Üsküdar debbağları bu deriler için 2.451.196 akçe ödemişlerdi. Bu derilerin çok az bir kısmı kuzu derisidir. Beş yıllık dönemde 329 kuzu derisi kaydedilmektedir. Bu derilere birim fiyatı altı akçeden 1.976 akçe ödemişlerdi. Geriye kalan 231.004 koyun derisine 2.449.220 akçe ödemişlerdi. Koyun derilerinin 119.632'si yapağılı cinsinden olup, her birisini on iki akçeden satın alarak 1.435.584 akçe ödemişlerdi. Kalan 111.372 deri "tola" denen cinsten olup, bunların aylara göre birim fiyatları beş akçeden, on bir akçeye kadar değişmektedir. Tola tabir edilen derilere ise 1.014.136 akçe ödenmiştir. Bu derilerin birim fiyatlara göre dağılımı şu şekildedir:

Adet	Birim Fiyatı Akçe	Toplam
8.780	5	43.900 akçe
4.152	6	24.912 akçe
13.200	7	92.400 akçe
13.512	8	108.096 akçe
8.707	9	78.363 akçe
26.766	10	267.660 akçe
36.255	11	398.805 akçe
111.372		1.014.136 akçe etmektedir.

Üsküdar debbağhanelerine tahsis edilen bu derilerin, yıllara göre dağılımını yaptığımızda 1172 yılı hariç diğer yılların birbirlerine karşı aynı oranı koruduğunu görmekteyiz.[53] Üsküdar debbağhanesinin, Muharrem 1250 (Mayıs 1834)'den 6 Muharrem 1251 (4 Mayıs 1835) tarihine kadarki geçen 360 günde 7.192 keçi derisini, adeti yüz otuz beş akçeden satarak 970.920 akçe, 53.500 koyun derisini ise cinsine göre yüz beş, doksan ve altmış akçeden satarak 4.047.540 akçelik bir gelir elde etmişlerdi.[54] Keçi ve koyun derilerinden toplam 5.018.560 akçe girdileri olmuştur ki, bu da 41.821 kuruş 13 para 1 akçe etmektedir. Masraf kaydedilen bu bedel, baş muhasebeden Üsküdar debbağhanelerine ödenmiştir. Üsküdar debbağhanelerinin bu durumunu Yedikule debbağhaneleri ile kıyasladığımızda, aradaki farkın gayet az olduğunu görürüz.[55]

Üsküdar debbağhanesinin miri ihtiyacı karşılayan üretim ve satışlarını üçer

Debagat malzemesi olan ve meşe ağacından yetişen palamut

aylık periyotlarla gösteren 16 Ramazan 1250 (16 Ocak 1835)'den Gurre-i Rebiülahır 1254 (24 Haziran 1838) tarihleri arasındaki tabloyu[56] incelediğimizde, keçi derisini her yıl için 11.799 koyun derisini ise yaklaşık iki yılda bir 2.235 olarak devletin ihtiyâcını temin için sattığını görmekteyiz. Üsküdar debbağları bu derileri Redif ve Asâkir-i Mansure'ye sattıklarına dair gurre-i Şevval 1253 ve gurre-i Muharrem 1254 tarihlerinde kayıt bulunmaktadır.[57] Üsküdar debbağhanelerinin meşin üretimi ise, bir nevbette 15.000 adeti bulmaktadır. gurre-i Rebiülahır 1251 tarihinde 15.000 üretim yapan Üsküdar debbağhanesi, bir diğer üretimini ise ancak gurre-i Şevval 1252 tarihinde gerçekleştirebilmiştir.[58] gurre-i Şaban 1254 tarihine kadarki iki yıl gibi uzun bir sürede yeni bir üretime rastlanmamaktadır. İki üretim arası ise on beş ay sürmektedir.

Tarih	Deri Cinsi	Adet	Birim Fiyat	Yekûn	Toplam Adet	Toplam Yekûn
01 Şaban 1172 - 01 Şaban 1173 Arası	Koyun (yapağılı)	22.050	12	264.600	22.050	264.600
	Koyun (tola)					
	Kuzu	-	-	-		
01 Şaban 1173 01 Şaban 1174 Arası	Koyun (yapağılı)	22.500	12	270.000	53.233	543.452
	Koyun (tola)	1.050	5	20.250		
		1.350	7	30.150		
		1.500	8	36.000		
		8.876	10	88.760		
		8.850	11	97.350		
	Kuzu	107	6	642		
01 Şaban 1174 01 Şaban 1175 Arası	Koyun (yapağılı)	21.082	12	252.984	48.925	512.216
	Koyun (tola)	1.130	5	5.650		
		5	6	30		
		1.350	7	30.150		
		1.500	8	36.000		
		8.881	10	88.810		
		8.886	11	97.746		
	Kuzu	91	6	546		
01 Şaban 1175 - 01 Şaban 1176 Arası	Koyun (yapağılı)	26.100	12	313.200	53.036	558.887
	Koyun (tola)	450	5	2.250		
		4.147	6	24.882		
		1.512	8	36.096		
		1.357	9	39.213		
		1.509	10	15.090		
		8.878	11	97.658		
	Kuzu	83	6	498		
01 Şaban 1176 - 29 Şaban 1177 Arası	Koyun (yapağılı)	27.900	12	331.800	51.089	572.539
	Koyun (tola)	3.150	5	15.750		
		4.500	7	31.500		
		1.350	9	39.150		
		1.500	10	15.000		
		9.611	11	106.051		
	Kuzu	48	6	288		

Tarih	Deri Cinsi	Adet	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam (Akçe)	Genel Toplam (Akçe)	(Kuruş)
Muharrem 1250 (30 Gün)	Keçi	351	135	47.790	217.650	1.813.5
	Koyun	2.831	60	169.860		10 Para
Safer 1250 (29 Gün)	Keçi	496	135	66.960	239.280	1.994
	Koyun	2.872	60	172.320		
Rebiyyülevvel 1250 (29 Gün)	Keçi	578	135	78.030	254.430	2.120
	Koyun	2.940	60	176.400		10 Para
Rebiülahir 1250 (30 Gün)[1]	Keçi	1.086	135	146.610	373.470	3.112
	Koyun	3.781	60	226.860		10 Para
Cemaziyyelevvel 1250 (29 Gün)	Keçi	487	135	65.070	431.640	3.597
	Karaman	60	105	6.300		
	Yapağılı	3.343	90	300.870		
	Tola	990	60	59.400		
Cemaziyyelahir 1250 (29 Gün)	Keçi	258	135	34.830	332.580	2.771.5
	Karaman	320	105	33.600		
	Yapağılı	2.935	90	264.150		
Recep 1250 (30 Gün)	Keçi	910	135	122.850	487.530	4.062.5
	Koyun	4.052	90	364.680		10 Para
Şaban 1250 (29 Gün)	Keçi	1.229	135	165.915	552.195	4.602
	Koyun	4.292	90	386.280		5 Para
Ramazan 1250 (30 Gün)	Keçi	1.646	135	222.210	794.160	6.618
	Koyun	6.355	90	571.950		
Şevval 1250 (29 Gün)	Keçi	81	135	10.935	584.325	4.869
	Koyun	6.371	90	573.390		15 Para
Zilkade 1250 (30 Gün)	Keçi	11	135	1.485	339.645	2.830
	Koyun	5.636	60	338.160		15 Para
Zilhicce 1250 (30 Gün)	Keçi	57	135	7.695	340.335	2.839
	Koyun	5.544	60	332.640		5 Para
Muharrem 1251 (6 Gün)	Keçi	4	135	540	71.220	593.5
	Koyun	1.178	60	70.680		
Muharrem 1250'den 6 Muharrem 1251 İtibariyle (360 Gün)	Keçi	7.192	135	970.920	5.018.460	41.820.5
	Karaman	380	105	39.900		
	Yapağılı	27.348	90	2.461.320		
	Tola	25.772	60	1.546.320		

Tarih	Deri Cinsi (Adet)	Zimmet (Adet)	Üretim (Adet)	Satış (Adet)
Gurre-i Muharrem 1251 İtibariyle	Keçi	763	11.799	1.387
	Koyun	48	2.235	522
	Meşin	7.851	-	2.120
Gurre-i Rebüyyülahir 1251 İtibariyle	Keçi	10.680	-	3.089
	Koyun	1.761	-	91
	Meşin	5.731	15.000	4.514
Gurre-i Recep 1251 İtibariyle	Keçi	7.591		2.795
	Koyun	1.667		200
	Meşin	16.217		2.680
Gurre-i Şevval 1251 İtibariyle	Keçi	4.796		3.548
	Koyun	1.467	-	597
	Meşin	13.537	-	3.160
Gurre-i Muharrem 1252 İtibariyle	Keçi	1.748	11.799	1.318
	Koyun	870	-	395
	Meşin	10.377	-	3.130
Gurre-i Rebüyyülahir 1252 İtibariyle	Keçi	11.729	-	2.094
	Koyun	475		382
	Meşin	7.247	-	3.329
Gurre-i Recep 1252 İtibariyle	Keçi	9.635	-	825
	Koyun	93	-	-
	Meşin	3.918		3.170
Gurre-i Şevval 1252 İtibariyle[1]	Keçi	8.710	11.799	3.973
	Koyun	93	2.235	200
	Meşin	748	1.500	1.130
Gurre-i Muharrem 1253 İtibariyle	Keçi	15.536	-	200
	Koyun	2.186	-	354
	Meşin	14.618	-	2.190
Gurre-i Rebüyyülahir 1253 İtibariyle	Keçi	16.336	-	2.400
	Koyun	1.878	-	625
	Meşin	12.428		1.400
Gurre-i Recep 1253 İtibariyle	Keçi	13.927		2.010
	Koyun	1.203		
	Meşin	11.078	-	3.350
Gurre-i Şevval 1253 İtibariyle	Keçi	11.917	-	1.463
	Koyun	1.203	-	401*
	Meşin	7.668	-	3.930
Gurre-i Muharrem 1254 İtibariyle	Keçi	10.454	-	7.618**
	Koyun	802	-	768
	Meşin	3.738	-	2.540
Gurre-i Rebüyyülahir 1254 İtibariyle	Keçi	2.836	-	2.835
	Koyun	34	-	583
	Meşin	1.198	-	4.350
Gurre-i Recep 1254 İtibariyle	Keçi	-	-	950
	Koyun			
	Meşin			2.030
Gurre-i Şaban 1254 İtibariyle	Keçi	-	-	1.200
	Koyun	-	-	-
	Meşin	-	-	2.030

Üsküdar debbağhanelerinin 1 Şaban 1172 (29 Mart 1759) tarihinden 29 Şaban 1177 (4 Mart 1764) tarihine kadarki birer yıllık deri tüketimini gösterir tablodur.[59]

Üsküdar debbağhanesinin Muharrem 1250 – 6 Muharrem 1251 (Mayıs 1834 – 4 Mayıs 1835) Tarihleri arasındaki birer aylık deri satışlarını gösteren tablodur[60].

Üsküdar debbağhanesinin 16 Ramazan 1250 – Gurre-i Rebiülahır 1254 (16 Ocak 1835-24 Haziran 1838) tarihleri arasındaki üçer aylık üretim ve satışlarını gösteren tablodur[62].

DİPNOTLAR

1 Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, İstanbul 1931, s. 88.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defteri* (MD), nr. 108, s. 255-256, h.1081.

3 BOA, *MD*. nr. 110, s. 560, h.2594; Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 230-232.

4 BOA, *MD*.nr. 104, s. 274-275.

5BOA, *MD*. nr. 115, s. 304-305.

6 Sultan II. Selim'ın kadını, III. Murad'ın annesi Nur Banu Sultan'dır. 6 Aralık 1583 tarihinde vefat etmiştir. Üsküdar'da Mimar Sinan'a yaptırdığı Valide-i Atik Camiinin giderlerini karşılamak için zengin vakıflar yapmış, Üsküdar, Çemberlitaş, Haliç, Yenikapı ve Toptaşı'ndaki hamamlara ilâveten Üsküdar'da Tabaklar Camii'nin yer aldığı Tabaklar Meydanı'nın yanından akan Tabaklar Deresi üzerinde 12 bab debbağhane karhanesi inşa ettirmiştir (tafsilat için bak: Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 170, 365, 372).

7 Sultan III. Murad'ın kadınlarından olup, Sultan III. Mehmed'in validesidir. Gerek Sultan Murad'ın ve gerekse Sultan Mehmed'in zamanında oldukça nüfuzu vardı (Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, Ankara 1996, IV, 2962).

8 Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın karısıdır. 16 Zilkade 985 (25 Ocak 1578) tarihinde vefat ettiği ve Üsküdar'da Mimar Sinan'a yaptırdığı Mihrimah Sultan Camii'nin haziresinde medfundur (Ayrıntı için bk. Haskan, *a.g.e,* I, 264).

9 BOA, *MD*. nr. 180, s. 130, h.541 (Bu mühimme defterinin asıl numarası 97/1 iken yanlışlıkla 180 numaraya kaydolmuştur. Katologda 180 numara ile geçtiği için burada aynı numara kullanılmıştır.)

10 BOA, *MD*, nr. 85, s. 214, h.491.

11 BOA, *İstanbul Ahkam Defteri* (İAD), nr. 4, s. 37;BOA, *MD*, nr. 180, s. 130, h.541.

12 BOA, *Kepeci, DHK*, nr. 67, s. 330.

13 BOA, *C.Evkaf*, nr. 23153.

14 *A.g.b.*

15 *A.g.b.*

16BOA, *İAD,* nr. 4, s. 37; nr. 8, s. 222.

17 BOA, *MD,* nr. 180, s. 130, h.541; BOA, *İAD,* nr. 4, s. 37; nr. 8, s. 222.

18 BOA, *MD*, nr. 52, s. 309, h.822.

19 BOA, *MD*, nr. 79, s. 24, h.60; nr. 46, s. 165, h.337.

20 BOA, *MD,* nr. 52, s. 309, h.822; nr. 76, s. 24, h.60; BOA, *Ali Emiri Tasnifi (AE),* I.Ahmed, nr. 460.

21BOA, *MD*, nr. 76, s. 24, h.60.

22BOA, *MD*, nr. 27, s. 265, h.624; nr. 42, s. 118, h.407; nr. 52, s. 309, h.822; Ahmet Refik, *a.g.e*, s. 115.

23 BOA, *MD*, nr. 46, s. 165, h.337; nr. 52, s. 309, h.822; nr. 76, s. 24.

24 BOA, *MD*, nr. 76, s. 25, h.60.

25BOA, *MD,* nr. 42, s. 118, h.407.

26 BOA, *MD*, nr. 103, s. 26.

27 BOA, *İAD,* nr. 8, s. 87.

[28] BOA, *İAD*, nr. 8, s. 194.

[29] BOA, *MD,* nr. 103, s. 26; Aynı vesika için bk. Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asır*, s. 9-10.

[30] Tola: yapağısı kırpılmış koyun derisi (BOA, *İAD*, nr. 3, s. 360).

[31] *a.g.d.*, s. 27.

[32] BOA, *MD,* nr. 95, s. 58, h.375.

[33] Nahide Şimşir, " XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar Esnafı ve Meseleleri", *II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2005, I, s. 337.

[34] a.g.t., aynı yer.

[35] a.g.t., aynı yer.

[36] a.g.t., aynı yer.

[37] Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, İstanbul 1997, I, 166.

[38] L.Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699" (trc. Sadrettin Karatay), *Belleten,* XIII/52 (Ankara 1949), s. 700.

[39] Gyöngyi Kovales, "Osmanlı Uygulamalı Sanat Eserleri Açısından Macaristan'ın Balkanlarla İlişkileri (XVI-XVII. Asır)", (trc. Vural Yıldırım), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* sy. 50 (İstanbul 1987), s. 207.

[40] BOA, *MD*, nr. 110, s. 560, h.2495.

[41] BOA, *MD*. nr. 110, s. 560, h.2495.

[42] BOA, *MD*, nr. 115, s. 330, h.1422.

[43]BOA, *C.İktisat*, nr. 53.

[44] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Altında Bir Tetkik*, İstanbul 1970, s. 135.

[45] Tanen: Derinin sertleşmesini ve mukavemetini sağlayan kimyevî bir maddedir. Tabii tanen, bir deriyi yalnız başlarına debagat edebilecek kudrete sahiptir. Tanen bazen bitkinin kabuğunda (meşe, çam, söğüt, kavak, akasya... gibi), bazen de yaprağında (sumak gibi) bulunur. Daha geniş bilgi için bk. Doktor Nuri, *Debagat*, İstanbul 1928, s. 83.

[46]Eldem, *a.g.e*, s. 97.

[47]Eldem, *a.g.e,* s. 98.

[48] BOA, *Tevziat ve Zehâir defteri* (TZD), nr. 30, s. 11; BOA, *MD*, nr. 235, s. 230, h.780.

[49] Ahmet Refik, *İstanbul Hayatı*, s. 163-164.

[50] BOA, *MD*, nr. 234, s. 281, h.584.

[51] BOA, *TZD,* nr. 30, s. 11-12; BOA, *C.İktisat*, nr. 585.

[52]BOA, *D-BŞM*, nr. 3450, s. 69-81.

[53] Ayrıntı için bk. Tablo – 1.

[54] bk. Tablo – 2.

[55] Buradaki miktarlar her iki debbağhanenin bir yıllık kapasitelerini ve satışlarını tam olarak yansıtmamaktadır.

[56] bk. Tablo – 2.

[57] BOA, *Kepeci, Müteferrik*, nr. 7476; ayrıca bk. Tablo – 3.

[58] BOA, *Kepeci, Müteferrik*, nr. 7476.

[59] BOA, *D-BSM*, nr. 3450, s. 69-81.

[60] BOA, *Kepeci, Kasapbaşı Defteri*, nr. 7409.

[61] Rebiülahır 1250 tarihinin hesapları yapılırken yarım kuruş fazla kayıt edilmiştir.

[62] BOA, *Kepeci, Müteferrik*, nr. 7476.

[63] Gurre-i Recep 1251 Tarihli hesapta 9635 adet keçi derisinden satılan 825 adet çıkarılınca 8810 adet keçi derisi kalması lazım gelirken muhtemelen kâtip sehven 8720 adet olarak daha sonraki Gurre-i Şevval 1252 tarihli hesaba geçmiş ve bu hata daha sonraki dönemlerin kayıtlarına aynen yansımıştır.

Osmanlı'dan Türkiye'ye Üsküdar'da Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne Dair Kurumlar ve Üsküdarlı Müzisyenler

ÖĞR. GÖR. SEYİD YÖRE
Selçuk Üniversitesi

Kent ya da başka bir yer olsun, yaşadığımız mekânlar üzerinde düşünmek, yaşama belli bir uzaklıktan bakmayı gerektiren bir etkinliktir. Öte yandan, "kent" ve "kültür" belki de birbirini en yoğun biçimde çağrıştıran iki kavram ya da tümel olarak insan dünyasında önemli bir yer tutmaktadır (Çotuksöken, 2003). Geçmişten bugüne kent ve kültür kavramlarını içinde barındıran en önemli şehirlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul bugün olduğu gibi Osmanlı'da da kültür ve sanat hayatının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle 1453'ten itibaren bir başkent olması itibariyle Osmanlı'daki her gelişme ve yenilik İstanbul'da gerçekleşmiş ve daha sonra diğer şehirlere yayılmıştır. Kentin her bir kültürel öğesine kendi sınırları içinde katkıda bulunmuş olan semtlerde kentin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Bu çalışmada bir semt/ilçe bağlamında incelenen Osmanlı/Türk Sanat Müziği de bir kent kültürü öğesi olarak esas gelişimine XV. yüzyıldan itibaren İstanbul'da başlamıştır.

Bilindiği gibi birçoğu İstanbul'da olmak üzere Osmanlı'da saray içinde ve dışında müzik eğitimi ve icrâ kurumları vardı; bunlar Enderûn, Muzika-i Hümâyun Mevlevihâneler ve diğer tekkelerle Osmanlı'nın son zamanlarında -yâni 20. yüzyılın başlarında- kurulan "özel musiki cemiyetleri"dir. Gerek tekkelerin ve Mevlevihanelerin gerekse özel musiki cemiyetlerinin saray dışında olmaları, hem daha özgür müzik yapabilme hem de kent yaşamıyla bire bir ilişki içinde olabilme olanağını ortaya çıkarmıştır. Müziğe ilişkin bu kurumların ve bu kurumlardaki müzisyenlerin de semtlerin gelişiminde ve adının ön plana çıkmasında önemli yeri vardır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Üsküdar'da Osmanlı'dan Türkiye'ye müziğe dair kurumlar ve müzisyenlerin varlığı sorgulanmış ve ön

Üsküdar Mevlevihanesi

Üsküdar Musiki Cemiyeti

araştırma sonucu aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:

XVII. ve XX. yüzyıl arasında Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne ve İstanbul kent kültürüne müzik kurumları ve müzisyenleriyle katkıda bulunmuş ve bugün ilçe olan eski İstanbul semtlerinden biri de Üsküdar'dır. Bu çalışmada Üsküdar'da Osmanlı döneminde kurulmuş ve önemli başarılara imza atmış "geleneksel sanat müziği"ne dâir iki ayrı kurum üzerinde durulacaktır. Bunlar, Üsküdar Mevlevihânesi ve Üsküdar Musiki Cemiyeti'dir. İlki daha çok dînî ve ikincisi din dışı (lâ dînî) müzik eğitiminin ve icrâsının yapıldığı ve pek çok müzikçinin yetiştiği bu iki kurum, öncelikle Üsküdâr'a ve sonrasında İstanbul'a kent müzik kültürü alanında katkı sağlamıştır.[1] Üsküdar Mevlevihânesi ve Üsküdar Musiki Cemiyeti ile ilişkisi olanlar dışında bu kurumlarla ilişkisi olmayan Üsküdarlı birçok müzisyen de bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Üsküdar Mevlevihânesi ve Üsküdar Musiki Cemiyeti ile bu kurumlarla ilgili olan veya olmayan Üsküdarlı müzikçiler de incelenmiş ve bir veri kaynağı olarak târihî, biyografik ve istatistiksel bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmanın bilimsel alanı olan *Etnomüzikoloji (Kültürel Müzikoloji)*, ortaya konduğu 1955'den bu yana geliştirilerek toplum, kültür ve müzik ilişkisini inceleyen bir disipline dönüşmüştür. Bu bağlamda bu araştırma da tarih, kültür ve müzik ilişkisi kapsamında *etnomüzikolojik* bir çalışma olarak ortaya çıkmaktadır.

1. Osmanlı Döneminde Üsküdar Mevlevihanesi ve Bu Kurumdaki Üsküdarlı Müzisyenler

Üsküdar Mevlevihanesi, İmrahor semtinde Doğancılar'ın batısındadır ve âsitâne[2] olmayıp, aslında bir zâviyedir.[3] Son yıllarda yapılan onarımlar sonunda bir bölümü câmiye dönüştürülmüş ve yapı tüm özelliğini yitirmiştir. Bu Mevlevi-

hane'nin diğerlerinden farklı bir özelliği İstanbul'dan Anadolu'ya giden dervişlerin konaklamaları için kurulmuş olmasıdır. Galata Mevlevihanesi Postnişini Yeğen Ali Paşa'nın oğlu Nûman Bey kendi evini semâhaneye dönüştürmüş, bahçesine de diğer yapıları ekleyerek bu Mevlevihane'yi kurmuştur (1794). Sultan II. Mahmud Mevlevihane'yi yeni baştan yaparcasına onarmış (1834-1835), Sultan Abdülmecid de yapı topluluğunun eksiklerini tamamlamıştır. Semâhâne, selamlık, harem, matbâh-ı şerif, derviş hücreleri ve türbeden oluşan Mevlevihane iki katlı bir yapıdır. Zemin katı türbeye, üst katı da semahaneye ayrılmıştır. Bu Mevlevihane'de türbenin semâhâne altında oluşu tarîkat mimarisinin tek örneği olarak nitelenir. Yapının bu plân düzeninde oluşu yer kısıtlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Mevlevihane içerisinde sanat tarihi yönünden değerli bezemelere rastlanmamıştır. Günümüzde Mevlevihane hem cami hem de konuyla ilgili bir dernek tarafından kullanılmaktadır

Bilindiği gibi Mevlevihaneler özellikle Mevlevî Tarîkatine mensup kimselerin dînî eğitim ve uygulama yaptıkları kurumlardır. Mevlevîlikteki dînî bir uygulama olan "semâ"nın müzik eşliğinde yapılması itibariyle Mevlevihanelerde müzisyenlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Mevlevihanelerde bulunan ve yetişen müzikçiler oraya icrâcı olarak katkı sağlamakla birlikte, yüzyıllardır Geleneksel Sanat Müziğinin hem dîni hem de din dışı formlarında eserler ortaya koymuşlar ve Osmanlı Sanat Müziği'nin gelişimine ve repertuarına katkı sağlamışlardır.

Mevlevihanelerdeki müzisyenler sadece Mevlevihanelerde değil din dışı müzik ortamlarında da bulunarak kent müzik kültürüne de katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Üsküdar Mevlevihanesi'nde de bugün adları bilinen veya bilinmeyen birçok müzisyen yetişmiş ve hem Mevlevîhaneye hem Üsküdar'a hem de İstanbul'a kültürel ve sanatsal katkı sağlamışlardır. Bu araştırmada hem Üsküdarlı olup hem de Üsküdar Mevlevihanesi'nde çalışmış dört müzisyenden bahsedilecektir. Bunlar; Neyzen Sâlim Bey, Hacı Fâik Bey, Vâhib Efendi ve Neyzen Aziz Dede'dir. 1794'te kurulmuş olan Üsküdar Mevlevihanesi'nde 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başına kadar sırasıyla bulunarak Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne icrâcı, besteci ve öğretici olarak katkıda bulunan Üsküdarlı dört bestecive ilişkin bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

Neyzen Sâlim Bey (1829 -1884), Üsküdarlı Sâlim olarak da bilinir. 1829 ya da 1830 yılında Üsküdar'da doğdu. Ney üflemesini neyzen ve giriftzen Said Dede'den öğrendi. Pek çok tekkede ney çalmıştır. Sâlim Bey, 1884'te -Şeyh Edhem Efendi'nin Rifâî dergâhında yapılan ayinde taksim yaparken- vefat etmiştir. Salı Tekkesi altındaki türbeye defnedilmiştir. Sâlim Bey, ünü İstanbul'a yayıldıkça musiki sever çevrelerce aranan bir neyzen olmuş, Üsküdar Mevlevihanesi'ndeki neyzenliğinden başka Kıyâmi tekkelerinde "mansur ney" çalmıştır. Şiirle de uğraşmış ve bazı şiirler yazmıştır. Yaşadığı sürece isteyen her hevesliye ney çalmayı öğretmiş çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların içinde en ünlüsü Neyzen Aziz Dede'dir Aynı zamanda bir besteci olan Sâlim Bey sözlü eserler de bestelemiş olmakla birlikte daha çok saz eserleriyle tanınmıştır. Bir tarikat üyesi ve

tasavvufla uğraşan bir kimse olmakla birlikte, eserlerinde daha çok [din dışı] duygu ve düşüncenin hâkim olduğu bir yolda ilerlediği görülmektedir. 117 saz eserinden beş peşrevi ile dört saz semaisi günümüze ulaşmıştır.

Hacı Fâik Bey (1830?-1890), Neyzen Sâlim Bey'in kardeşi Hacı Fâik Bey 1830'da(?) Üsküdar'da doğdu. Küçük yaşında Enderûn'a alınarak musikiyi Dellâl-zâde İsmail Efendi'den öğrendi. Saraydan ayrıldıktan sonra Aksaray'daki "Kız Sanayi Mektebi" ile Haseki Hastanesi müdürlüklerinde bulundu. 1890'da Takriben altmış yaşlarında öldü. İyi bir neyzen ve giriftzen olmasına rağmen, daha çok usta bir hanende (şarkıcı) olarak tanındı. Hacı Fâik Bey 19. Yüzyılın en başarılı bestecilerindendir. Dînî ve dîn dışı birçok formda eser bestelemiştir. Ağabeyi Sâlim Bey gibi saz eseri değil söz eserleri besteledi. Hacı Fâik Bey de Üsküdar Mevlevihânesi'nde müzisyen olarak bulunmuş ve bu sebeple Yegâh ve Dügâh makamlarında iki Mevlevi Âyini de bestelemiştir. Bu âyinler kendi döneminde Üsküdar Mevlevihânesi'nde okunmuştur. O büyük beste formlarının son ustasıdır. "Fâik" mahlasıyla şiirle de ilgilenmiş ve beste eserlerinin çoğunun sözlerini kendisi yazmıştır. Bütün bunların dışında Hacı Fâik Bey Geleneksel Sanat Müziğine çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Hacı Fâik Bey beş yüzden fazla eser bestelemiş, bunlardan yüz elli kadarı günümüze gelebilmiştir.

Vâhib Efendi, XIX. yüzyılda Üsküdar'da doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ortaokuldan sonra memuriyete başladı. Hamâmizâde İsmail Dede Efendinin öğrencisi oldu. Hânende olarak tanındı. Mevlevîlik Tarîkatına girerek Üsküdar Mevlevihanesi kudümzenbaşılığına kadar yükseldi. 1896'da öldü. Kudümzen ve hânende olarak Geleneksel Sanat Müziği içerisinde yer almıştır.

Neyzen Aziz Dede (1840?-1905), Üsküdar Doğancılar'da 1840 da doğan Aziz Dede, genç yaşında Kahire Mevlevîhanesi'ne gitti. Burada, Neyzenbaşı Nakşî Dede'den ney üflemesini öğrendi. Daha sonra Gelibolu Mevlevîhanesi'ne geldi. Çilesini tamamlayarak İstanbul'a geldi, Üsküdar ve Galata Mevlevîhaneleri neyzenbaşısı oldu. Üsküdarlı Neyzen Sâlim Bey'in öğrencisi oldu. Üsküdar Mevlevîhanesinin neyzenbaşısı iken, Atâullah Efendi ve Hüseyin Fahreddin Dede'nin isteği üzerine, Galata, Bahariye, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevîhanelerinde de neyzenbaşılık yapmıştır. Aynı zamanda besteci olan Aziz Dede saz eserleri bestelemiştir.

2. Osmanlı'dan Türkiye'ye Üsküdar Musiki Cemiyeti ve Bu Kurumdan Yetişen Üsküdarlı Müzisyenler

Osmanlı'nın son devirlerinde özellikle XX. yüzyıl başlarında saray dışında çeşitli semtlerde kurulan özel musiki cemiyetleri, kent yaşamının içinde daha çok

bulunmaları ve müziğin daha çok yayılması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu özel musiki cemiyetlerinden biri de Üsküdar Musiki Cemiyeti'dir ki bugünde varlığını sürdürerek hem Üsküdar hem İstanbul hem de Türkiye'nin müzik kültürüne katkıda bulunmuş ve bulunmaktadır. Üsküdar Musiki Cemiyeti İstanbul'un Anadolu yakasında kurulan ilk özel musiki cemiyeti olması bakımından da örnek teşkil etmiştir. Üsküdar Musiki Cemiyeti, telgrafçı Ata Bey, Türkmenzâde Osman Bey ve Sakallı Nûri Bey ile arkadaşları tarafından 1918'de İmrahorda bir eski konakta Anadolu Musiki Mektebi veya Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Anadolu Musiki Mektebi, 1915'te kurulan Darü'l Feyz-i Musiki ile 1919 yılında birleşerek çalışmalarını Darü'l Feyz-i Musiki Cemiyeti adı altında sürdürmüş ve buradan Selahaddin Pınar, Necati Tokyay, Şükrü Tunar ve Emin Ongan gibi ünlü müzisyenler yetişmiştir. Kurulduğundan beri sürekli bina değiştiren Cemiyet, Üsküdar Musiki Cemiyeti adıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da çalışmalarını sürdürmüş ancak 1934'te kapatılmış, 1939'da Yeni Üsküdar Musiki Cemiyeti adıyla ikinci kez kurulmuş, 1944'te kendini feshetmiş ve 1946 yılında üçüncü kez kurulmuştur. 1987 yılında Emin Ongan Üsküdar Musiki Cemiyeti adını almıştır. Üsküdar Musiki Cemiyeti Üsküdar'da kurulmuş olmakla birlikte İstanbul'un diğer semtlerinden olan kimselerin de müzisyen olarak yetişmesini sağlamış ve Osmanlı döneminden bugüne Üsküdarlı olan veya olmayan birçok müzisyen yetiştirerek, öncelikle İstanbul sonrasında da Türkiye'ye "geleneksel sanat müziği" alanında katkıda bulunmuştur. Üsküdarlı olup aynı zamanda Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde öğrenci, öğretmen veya icrâcı olarak yer almış beş müzikçi tespit edilmiştir. Bunlar; Bestenigâr (Hoca) Ziyâ Bey, Ûdî Besim Şerif (Üstünöz) Bey, Selâhaddin Pınar, Neyzen Halil Can ve Emin Ongan'dır. 1918'de kurulmuş olan Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne icrâcı, besteci ve öğretici olarak katkıda bulunan Üsküdarlı beş besteciye ilişkin bilgiler şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Bestenigâr (Hoca) Ziyâ Bey, Üsküdarlı Ziya Bey olarak da bilinir. 1877'de Üsküdar'da doğdu. İlkokul ve Rüştiyeyi bitirdikten sonra Harbiye Nezâreti'nde memurluk yaparak 1916'da emekli oldu. Sesinin güzel olması sebebiyle küçük yaşlarda, döneminin hânendeleri arasına girdi. Şark Musiki Cemiyeti, Üsküdar Musiki Cemiyeti ve Dar'ül Elhân'da öğretmenlik yaptı. On civarında eser besteledi. En çok hânendeliği ve öğretmenliği ile tanınmıştır. 1923'te Mersin'de öldü.

Ûdî Besim Şerif (Üstünöz) Bey, 1893'te Üsküdar Rum Mehmed Paşa Mahallesinde doğdu. Ravza-i Terakkî İlkokulu'ndan sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu ve uzun yıllar avukatlık yaptı. İlk müzik dersini Hâfız Vehbi Efendi'den aldı. Ûdî ve hânende olarak tanınan Besim Şerif Bey, Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alarak, burada uzun yıllar ud ve nazariyat öğretmenliği yapmıştır. On civarında eser bestelemiştir. 1970'te öldü.

Selâhaddin Pınar, 1902'de Üsküdar Altunizâde'de doğdu. İlkokulu babasının memleketi Çal'da (Denizli), ortaokulu Edirne'de okudu. 1918'de tekrar İstanbul'a geldi. İlk müzik derslerine 1914'te Ûdî Sâmi Bey'den ud dersleri alarak başladı. 1919'da tanbur çalmaya başladı. İlk eserini şarkı formunda on sekiz yaşında besteledi (*Mülkün ne yaman şûle-i ikbâli karardı*). Darü'l Feyz-i Musiki'nin ile Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve buradaki müzikçilerden de yararlanarak kendini yetiştirdi. Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde icrâcı olarak yer aldı. Besteci olarak tanınan ve yüz civarında şarkı besteleyen Pınar 1960'ta öldü.

Halil Can, 1905'te Üsküdar, İhsaniye Mahallesinde doğdu. Rüstempaşa İptidâ Mektebi, Selim-i Sâlis Nümûne Mektebi ve Üsküdar Sultânisi'nde okuduktan sonra 1925'te Eczacılık Fakültesini bitirdi. İstanbul dışında ve içinde çeşitli kurumlarda eczacı ve yönetici olarak çalıştı. Ailesinin çoğu Mevlevî olduğu için evlerindeki dînî müzik ortamından ciddi biçimde etkilendi. İlk müzik ve ney derslerini Neyzen Emin Yazıcı'dan aldı. Din dışı müzik eğitimini Darü'l Feyz-i Musiki'de Üsküdarlı Bestenigâr Ziya Bey ve Arap Cemal'le sürdürdü. Rauf Yekta Bey'den de nazariyat dersleri aldı. Müzik hakkında araştırmalar yaptı. Üsküdar Mevlevîhanesi Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek Dedenin sikkesini tekbirlemesiyle Mevlevî oldu. Daha çok neyzen ve öğretmen olarak tanındı. İki adet peşrev bestelemiştir. 1973'te öldü.

Emin Ongan, 1906'da Edirne'de doğdu. İkinci Balkan Şavaşından sonra (1914) ailesiyle İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşti. İlkokulu Ravza-i Terakkî Mektebi'nde, ortaokul ve liseyi Edirne'de tamamlayarak tekrar Üsküdar'a yerleştiler. Müziğe ağabeyinin kemanı ile başladı. İlk hocası Mızıkalı Celal Bey'dir. Üsküdarlı Bestenigâr Ziya Bey'le nazariyat, Arab Cemal'le repertuar çalıştı. Edip Nâzım Bey'den nota öğrendi. Amatör topluluklarda keman çaldı. 1926'da Üsküdar Musiki Cemiyeti'ne icrâcı olarak girdi ve bu kurumda uzun yıllar öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Çoğunluğu şarkı olan 93 kadar eser bestelemiş olan 1985'te öldü. Aslen Üsküdarlı olmamasına rağmen küçük yaşlardan itibaren Üsküdar'da yaşadığı ve Üsküdar Musiki Cemiyeti'ne katkıda bulunduğu için bir Üsküdarlı müzikçi olarak değerlendirilmiştir.

3. Osmanlı'dan Türkiye'ye Üsküdarlı Osmanlı/Türk Sanat Müziği Müzisyenleri

Osmanlı Döneminde Üsküdarlı bestecilere/müzisyenlere ilk olarak 17. yüzyıldan itibaren rastlanmış olup Türkiye Cumhuriyeti döneminde de yaşamış toplam on dokuz Üsküdarlı müzikçi tespit edilmiştir:

Üsküdarlı Hâfız Rıfat Efendi, XVII. yüzyılda ortalarına doğru Üsküdar'da doğdu, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da öldü. Asıl adı Süleyman'dır. Rifat

Üsküdar Musiki Cemiyeti kurucularından telgrafçı Atâ Bey (*Türk Musikisi Hizmetinde* 50. yıl, s. 9)

Üsküdar Paşakapısı'nda Darülfeyz-i Musiki Cemiyetinin ilk binası (*Türk Musikisi Hizmetinde* 50. yıl, s. 13)

adını mahlas olarak kullanmış ve bu adla tanınmıştır. Medrese öğrenimi görüp kadılık yapmıştır. Dînî ve dîn dışı besteler yapmıştır. Çoğu eseri kaybolmuştur. Günümüzde 11 eseri bilinmektedir.

Ahmed Vefki Efendi, XVII. yüzyıl sonlarında Üsküdar'da doğdu, tüm eğitimini Halvetî Tekkesi'nde aldı ve bütün ömrünü Sivasî Dergâhı'nda bir hücrede geçirdi. 1751'de öldü. Hattat, şâir ve besteci olan Vefkî Efendi çok sayıda ilâhi, tevşih ve şugl gibi dînî eser bestelemiştir.

Üsküdarlı Mehmed Efendi, XVIII. yüzyılda Üsküdar'da doğmuştur. Hânende ve bestecidir. Dînî ve dîn dışı otuz civarında eser bestelemiştir.

Dellâl Şeyh Osman Efendi, XIX. yüzyılın başlarında Üsküdar'da doğdu ve 1878'de İstanbul'da öldü. Müzik hocası Fındık Hâfız ve Hacıkadın İmamı Hopla'dır. Bir bestekâr olan Osman Efendi dînî formlarda eser bestelemiş ve çok öğrenci yetiştirmiştir.

Hamâmîzâde Osman Bey, doğum tarihi tespit edilememiştir. Üsküdar'da doğmuştur, bu nedenle Üsküdarlı Osman Bey adıyla da bilinir. Müzik hocası Üsküdarlı Hacı Fâik Bey'dir. Neyzen ve hânendedir. Halep'e sürgün edilmiş ve orada 1887-1892 yılları arasında ölmüştür. Çok öğrenci yetiştirmiş ve dinî ve din dışı besteler yapmıştır.

Hâfız Hüseyin Tevfik Efendi, 1846'da Üsküdar'da doğdu. Müzik hocası Üsküdarlı Hacı Fâik Bey'dir. Üsküdar'daki Yeni Câmi'de müezzinbaşılık ve okullarda öğretmenlik yapmıştır. İyi bir hânende olarak tanınmıştır. 1906'da İstanbul'da ölmüştür.

Emin Ongan bugün de Musiki Cemiyeti'nin başında olan Şeref Çakar Bey ile (*Ömrünü Musikiye Adayan İnsan,* s. 118)

Emin Ongan (Fehamet Ünal, *Ömrünü Musikiye Adayan İnsan,* İstanbul 2000, s. 116)

Enderûnî Hâfız Hüsnü, asıl adı Mehmet Hüsnü'dür. 1858'de Üsküdar Selimiye Mahallesinde doğdu. Mahalle mektebinde okuduktan sonra Enderûn'a alındı. 1882'de Enderûn Mektebinde Kuran-ı Kerim öğretmeni oldu. Müzik hocaları Sermüezzin Rıfat Bey ve Üsküdarl'lı Hacı Fâik Bey'dir. Kendi kendine ney çalmayı öğrenip ilerletti. Hânende olarak tanınmış, dînî ve dîn dışı besteler yapmıştır. Günüme 100 civarında eseri kalmıştır. 1910'da öldü.

Yukarıda sayılan Osmanlı dönemi müzikçilerinin dışında hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yaşamış olan Üsküdarlı müzikçiler ise günümüzde daha çok tanınmaktadırlar :

Halid Lemî Adlı, buraya kadar sayılan besteci ve icrâcılar arasında en tanınanıdır. 1869'da Üsküdar Sultantepesi semtinde doğdu. İlkokuldan sonra Fatih ve Soğuktepe Rüştiyelerinde eğitim gördü.1887'de Mülkiye Mektebi'ne girdi ama bitiremedi. Gazete yazarlığı yaptı ve çeşitli memuriyetlerde bulundu. 1907'den itibaren kendini tamamen müzik çalışmalarına verdi. Müzikli bir ortamda yetişti. Enderûni Yusuf Bey'den müzik dersleri aldı, Hacı Ârif Bey gibi birçok hocadan yararlandı. İlk eserini 1888'de 19 yaşında besteledi. (Karciğar şarkı : *Hüsnüne edvârı nâzın şan senin*) İlk eserleriyle birlikte çok tanındı. Aynı zamanda çok beğenilen bir hânende olmuştur. 300 civarında şarkı ve bir de *İstiklal Marşı* bestelemiştir.1945'te öldü.

Dr. Subhi Zühdü Ezgi, bugün kullanılan ve Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi olarak anılan geleneksel sanat müziği teorisinin kurucuları arasında yer almaktadır. 1869'da Üsküdar Açıktürbe semtinde doğdu. İlk ve ortaokuldan sonra Tıbbiye-i Şâhhâne'ye girdi ve 1892'de tabip yüzbaşı olarak mezun oldu. 20 yıl Libya'da tabur tabibi olarak çalıştı. Babası da müzikle ilgilendiğinden müzik ortamında yetişti. On yaşında Tahsin Bey'den keman ve usûl dersleri alıp bir yıl sonra kemanı ile fasıllarda çalmaya başladı. Kânûni Hacı Arif Bey'den Batı notasını öğren-

di, Medenî Aziz Efendi'den dersler aldı. Dönemindeki birçok müzik adamıyla çalışmıştır. Esas tanınmasını sağlayan kuramsal çalışmalara 1913 yılında Hüseyin Sadettin Arel ile birlikte Rauf Yekta Bey'in çerçevesinde başladı. Ord. Prof. Salih Murad Uzdilek'in de katıldığı bu çalışmalar sonucu Arel-Ezgi-Uzdilek Sistemi adı verilen Türk Sanat Müziği kuramı ortaya çıktı. Ezgi, ney, tanbur ve keman gibi klasik sazları iyi derecede çalmış, yedi yüz civarında eser bestelemiş ve birçok kitap ve makale yayınlamıştır. *Amelî ve Nazarî Türk Musikisi* en bilinen kitabıdır. Ezgi 1962'de öldü.

Fehmi Efendi, 1871'de Üsküdar'da doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra Vâlide Medresesi'nden *icâzet*[4] aldı ve aynı zamanda hâfız oldu. Selimiye Câmii imamlığı ve çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Özellikle dînî müzik üzerine çalışmış olan sanatkâr çok sayıda eser bilmekteydi. Müzik alanında çok öğrenci yetiştirerek öğretici olarak tanınmıştır. 1942'de öldü.

Gabriel Ebeyan, 1882'da Üsküdar, Selamsız semtinde doğdu. Ûdî Osep Efendi'nin ağabeyidir. Babası (Gabriel Efendi) rahip olmasından dolayı ilk müzik derslerini Reteos Papazyan'da alarak dînî müzik öğrendi. Leon Hancıyan'la din dışı müzik çalıştı. Eserlerinde Nihânî mahlasını kullandı. Erken yaşlarda besteciliğe başlamış ancak çoğu eseri unutulmuştur. 1958'de öldü.

Ûdî Osep (Ebeyan) Efendi, Üsküdarlı Osep olarak bilinir. XIX. yüzyılın sonlarında Üsküdar'da doğdu. İlk müzik derslerine küçük yaşlarda Aram Efendi ve Leon Hancıyan'dan dersler alarak başladı. Biraz tanındıktan sonra sahnelerde ve özel konaklardaki müzikli toplantılarda çalıştı. *Neşe-i Dil* adında bir şarkı kitabı yayınladı ve yirmi beş kadar eser besteledi. 1920'de Paris'e yerleşti ve 1966'da öldü.

Hayrullah Tâceddin Yalım, Şeyh Tevfik Efendi'nin oğludur ve 1883'te Üsküdar'da doğdu. Ravza-i Terakkî İlkokulundan sonra Toptaşı Askerî Rüştiyesi ve Üsküdar İdâdîsinde öğrenim görerek memuriyete başladı.1898'de Çarşamba Dergâhına şeyh oldu. Müziği Malak Hâfız, Ali Baba ve Şeyh Abdülhalim Efendi'den öğrendi. Şair de olan Yalım ilâhiler besteledi. 1954'te Üsküdar'da öldü.

Mûsa Süreyya Bey, Besteci Giriftzen Asım Bey'in oğludur. 1884'te Üsküdar'da doğdu. İlkokuldan sonra Üsküdar Rüştiye ve İdâdîsinde öğrenim gördü. Daha sonra Berlin Kraliyet Akademisi ve Berlin Konservatuvarı'nda altı yıl Batı Müziği eğitimi aldı. İstanbul'a dönünce Dar'ül Elhân'a müdür oldu. Birçok okulda da müzik öğretmenliği yaptı. Türk Müziği öğrenimini ise babası Giriftzen Asım Bey ve ağabeyi Mustafa Sabri Bey'den alarak, Girift ve ud çalmayı da öğrenmişti. Aslen piyano çalan besteci yirmi beş kadar şarkı bestelemiştir. 1932'de öldü.

Kânûnî Âmâ Nâzım Bey, 1884'te Üsküdar Karacaahmed Mahallesinde doğdu. Küçük yaşlarda ailesini ve beş yaşında kaza sonucu gözlerini yitirdi. 1897'de yakınları tarafından Dilsizler ve Âmâlar Mektebi'ne yerleştirildi. Müziğe olan yeteneğinden bu okulda dolayı kânûn öğrenmeye başladı ve dört yıl sonra mezun oldu. İyi bir kânûnî olarak tanındı ve 1908-1912 yılları arasında Musiki-i Osmânî'de ders verdi. İsmail Hakkı Bey'den nota ve Medenî Aziz Efendi'den müzik kültürü öğrendi. 1916'da Dârüttâlim-i Musiki'nin kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca sahibi olduğu İnas Musiki Mektebi'nde birçok öğrenci yetiştirdi. Bestelediği yirmi üç adet eseri bilinmektedir. 1920'de öldü.

Fehmi Tokay, 1889'da Üsküdar Debbağlar Mahallesinde doğdu. Ravza-i Terakkî İlkokulu'ndan sonra, Toptaşı Askerî Rüştiyesi'ni bitirerek, Mühendis Mektebi'nde yarım kalan bir yüksek öğrenim yaptı. 1919'da Hendesehâne-i Mülkiye-i Şâhane'yi bitirdi. 1954'e kadar üst düzey memuriyetlerde bulundu. Babasının da müzikle alakadar olması sebebiyle küçük yaşlarda müzikle ilgilenmeye başlayan Tokay, ilk müzik derslerini Hâdi Bey'den aldı ve Rauf Yekta Bey'den de yararlandı. İlk eserini 1913'te şarkı olarak besteledi (*Gülle hembezm-i visâliz gerçi hâr olsak da biz*). Görevli olarak gittiği yerlerde de müzik dernekleri kurarak dersler verdi. Dînî ve din dışı formlarda yüzden fazla eser bestelemiştir. Hânende ve besteci olarak tanınmıştır. 1959'da öldü.

Münir Mazhar Kamsoy, 1891'de Üsküdar'da doğdu. İlk ve orta öğreniminden sonra Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi. Aynı fakültede asistan oldu, Cenevre Üniversitesi'nde doktora yaptı. Türkiye'de çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1956'ya kadar çeşitli memuriyetlik yaptı. Müziğe yedi yaşında akordeon çalarak başladı, ilk keman derslerini Dr. Hulûsi Reşid Bey'den aldı. Sonra Kemânî İhsan ve Tatyos Efendi'yle çalıştı. Batı Müziği ile de ilgilenen Kamsoy ilk konserini 1920'de yine Üsküdarlı Musa Süreyya Bey'le verdi. Çoğu yirmi beş civarında eser bestelemiştir. Kamsoy 1973'te öldü.

Fuat Sorguç, 1904'te Üsküdar'da doğdu. Babası Kânûnî Hacı Arif Bey'in çıraklarındandı. Müzik çalışmalarına Zühre-i Musiki Cemiyeti'nde Leon Hancıyan ve Kemânî Aleksan Ağa'dan dersler alarak başladı. Şehzâde Ziyâeddin Bey'in meşkhânesinde Tanbûrî Cemil Bey ve Üsküdarlı Bestenigâr Ziyâ Bey'den yararlandı. Sorguç, iyi bir tanbûrî ve öğretmen olarak tanındı. 1970'te öldü.

Haluk Recâi, asıl adı Haldun Menemencioğlu'dur. 1912'de Üsküdar'da doğdu. Yüksek Ticaret Mektebini bitirdikten sonra uzun yıllar memuriyetlik yaptı. Ailesinin de müzikle ilgilenmesi sebebiyle müziğe 1919'da keman çalarak başladı. Daha sonra kendi kendine kemençe öğrendi ve çalgı yapımıyla da ilgilendi. 1938-1971 yılları arasında Ankara ve İstanbul Radyolarında ses ve kemençe sanatçısı olarak çalıştı. Kırk civarında saz ve söz eseri besteledi. 1972'de öldü.

Anadolu Musiki Cemiyeti saz grubu, numara sırasına göre: 1. Klarnet İbrahim Bey, 2. Udî Ali Bey, 3. Udî Hayrettin Bey, 4. Tanburî Fuat Bey, 5. Hanende Vahdet Bey, 6. Atâ Bey, 8. Kemanî Paşazade Mithat Bey, 9. Şevket Bey, 10. Kemanî Binbaşı Ressam Cevat Bey (*Türk Musikisi Hizmetinde 50. Yıl*, s. 10)

Sonuç

1. Bu araştırmada Üsküdar'daki Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne dâir iki kurum ve bu kurumlarda bulunmuş Üsküdarlı müzisyenlerle bu kurumlar dışındaki diğer Üsküdarlı müzisyenler tespit edilerek incelenmiştir.

2. Bu araştırmayla birlikte Osmanlı/Türk Sanat Müziği alanındaki Üsküdarlı müzisyenlerin bir arada yer aldığı bir bilgi kaynağı oluşmuştur.

3. Bu inceleme sonucunda XVII. ve XX. yüzyıl arasındaki zaman diliminde Üsküdar'da yirmi sekiz Osmanlı/Türk Sanat Müziği müzisyeni tespit edilmiştir.

4. Bu müzisyenlerden yirmi dördü aynı zamanda besteci olup, dört müzisyen ise sadece icrâcı ve öğreticidir.

5. Üsküdar'daki Osmanlı/Türk Sanat Müziği'ne dâir kurumlardan Üsküdar Mevlevihanesi'nde bulunmuş olan dört, Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde bulunmuş olan beş ve bahsedilen bu iki kurum dışında Osmanlı'dan Türkiye'ye on dokuz Üsküdarlı müzisyen tespit edilmiştir.

6. Bu yirmi sekiz müzisyenden yaklaşık on tanesi günümüzde de bilinmekte ve eserleri icrâ edilmektedir.

7. Tespit edilen bu müzisyenler Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geleneksel Sanat Müziği alanına kuramcı, icrâcı, besteci ve öğretici olarak katkıda bulunmuşlardır.

8. Bu müzisyenlerden on dördü ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel ve kültürel bir zaman dilimi içerisinde yaşamışlardır.

9. Bu çalışmayla XVII. ve XX. yüzyıllar arasında Üsküdar'ın önde gelen kurumları ve müzisyenleriyle Türk müzik kültürüne yaptığı katkı sistematik bir şekilde ortaya çıkarılmış ve yaklaşık 400 yıllık süreç içinde bugüne en somut olarak Üsküdar Musiki Cemiyeti ve ortaya çıkan müzik eserleri kalmıştır.

Bu bağlamda Üsküdar'ın ismi, kent müzik kültürü içerisinde hem Üsküdar Mevlevihanesi ve Üsküdar Musiki Cemiyeti gibi kurumlarla hem de Üsküdarlı müzisyenlerle öne çıkmaktadır. Bu çalışma Üsküdarlı müzikçilerin bir arada incelendiği bildiri-makale boyutundaki ilk ve tek çalışma olarak kabul edilebilir. Bu konu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Üsküdar'ın tarihsel ve kültürel hayatıyla ilişkilendirilip zaman içerisinde geliştirilebilir. Ayrıca çalışmada adı geçen besteciler sistematik veri açısından kronolojik sırayla EK'te Tablolarla sunulmuştur

EK. Tablo 1. OSMANLI'DAN TÜRKİYE'YE ÜSKÜDAR MEVLEVİHANESİ VE ÜSKÜDAR MUSİKİ CEMİYETİ'NDE BULUNMUŞ ÜSKÜDARLI OSMANLI/TÜRK SANAT MÜZİĞİ MÜZİSYENLERİ

(Doğum Yılı Kronolojik Sırasıyla Verilmiştir)

Kurumu	Adı, Soyadı	Genel Çalışma Alanı	Bestecilik	Yaşadığı Tarih
Üsk. Mevlevihânesi	Neyzen Sâlim Bey	Neyzen/Öğretici	Besteci	1829? -1884
Üsk. Mevlevihânesi	Hacı Fâik Bey	Neyzen/Hânende /Öğretici	Besteci	1830?-1890
Üsk. Mevlevihânesi	Vâlub Efendi	Kudümzen/Hânende	-	19.Yy.-1896
Üsk. Mevlevihânesi	Neyzen Aziz Dede	Neyzen/Öğretici	Besteci	1840?-1905
Üsk. Musiki Cemiyeti	Besteügâr Ziyâ Bey	Hânende/Öğretici	Besteci	1877-1923
Üsk. Musiki Cemiyeti	Ûdî Besim Şerif Bey	Ûdî/ Hânende/Öğretici	Besteci	1893-1970
Üsk. Musiki Cemiyeti	Selahaddin Pınar	Ûdî/Tanbûri	Besteci	1902-1960
Üsk. Musiki Cemiyeti	Halil Can	Neyzen/Öğretici	Besteci	1905-1973
Üsk. Musiki Cemiyeti	Emin Ongan	Kemânî/Öğretici	Besteci	1906-1985

KAYNAKÇA

Ataman, Sadi Yaver, *Türk İstanbul,* İstanbul 1997.

Çotuksöken, Betül, "Kent Kültürü Kültür Kenti", *İstanbul TÜYAP "Kent ve Müzik" Paneli*, 28 Ekim 2003.

Fonton, Charles, *18. Yüzyılda Türk Müziği* (çev. ve haz. C. Behar), İstanbul 1987.

Kösemihal, Mahmud Ragıp, *Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri*, I, İstanbul 1939.

Mayes, Stanley, *Sultan'ın Orgu* [An Organ for the Sultan-1956] (çev. H. Spatar), İstanbul 2000.

Özalp, Dr. M. Nazmi, *Türk Musikisi Tarihi,* I-II, İstanbul 2000.

Tablo 2. OSMANLI'DAN TÜRKİYE'YE ÜSKÜDARLI OSMANLI/TÜRK SANAT MÜZİĞİ MÜZİSYENLERİ (Doğum Yılı Kronolojik Sırasıyla Verilmiştir)

Sıra No.	Adı, Soyadı	Genel Çalışma Alanı	Bestecilik	Yaşadığı Tarih
1	Üsküdarlı Hâfız Rıfat Efendi	?	Besteci	17.-18. Yy.
2	Ahmed Vefki Efendi	?	Besteci	17 Yy 1751
3	Üsküdarlı Mehmed Efendi	Hânende	Besteci	18. Yy.
4	Dellal Şeyh Osman Efendi	Öğretici	Besteci	19 Yy 1878
5	Hamâmîzâde Osman Bey	Neyzen/Hânende/Öğretici	Besteci	19. Yy.-1887-92
6	Neyzen Sâlim Bey	Neyzen/ Öğretici	Besteci	1829? 1884
7	Hacı Fâik Bey	Neyzen/Hânende/Öğretici	Besteci	1830?-1890
8	Vâhib Efendi	Kudümzen/Hânende		19 Yy 1896
9	Neyzen Azız Dede	Neyzen/ Öğretici	Besteci	1840?-1905
10	Hâfız Hüseyin Tevfik Efendi	Hânende/Öğretici		1846 1906
11	Enderûnî Hâfız Hüsnü	Neyzen/Hânende	Besteci	1858-1910
12	Halil Lamî Adlı	Hânende	Besteci	1869 1945
13	Dr. Subhi Zahdü Ezgi	Kemânî/Tanbûrî/Kuramcı	Besteci	1869-1962
14	Fehmi Efendi	Hâfız/Hânende/ Öğretici		1871 1942
15	Bestenigâr (Hoca) Ziyâ Bey	Hânende/Öğretici	Besteci	1877-1923
16	Gabriel Ebeyan	?	Besteci	1882 1958
17	Üdî Osep (Ebeyan) Efendi	Üdî/ Hânende	Besteci	19. Yy.-1966
18	Hayrullah Tâceddin Yalım	?	Besteci	1883 1954
19	Kânûnî Âmâ Nâzım Bey	Kânûnî/ Öğretici	Besteci	1884-1920
20	Musa Süreyya Bey	Piyanist/Üdî/Öğretici	Besteci	1884 1932
21	Fehmi Tokay	Hânende/Öğretici	Besteci	1889-1959
22	Münir Mazhar Kamsoy	Kemânî	Besteci	1891 1973
23	Üdî Besim Şerif (Üstündağ) Bey	Üdî/ Hânende/Öğretici	Besteci	1893-1970
24	Salahaddin Pınar	Üdî/ Tanbûrî	Besteci	1902 1960
25	Fuat Sorguç	Tanbûrî/Öğretici	-	1904-1970
26	Halil Can	Neyzen/Öğretici	Besteci	1905 1973
27	Emin Ongan	Kemânî/Öğretici	Besteci	1906-1985
28	Halık Recâi	Hânende/Kemençevî	Besteci	1912 1972

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.

Sevengil, Refik Ahmet, *Opera San'atı İle İlk Temaslarımız*, İstanbul 1959.

Sözer, Vural, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1986.

Tanrıkorur, Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, İstanbul 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belleten*, 41/161 (Ankara 1977), s. 47-114.

www.kulturturizm.gov.tr

http://www.erguner.com/neyzenler.htm

http://www.tdk.gov.tr

DİPNOTLAR

[1] Bir ara bilgi olarak; Üsküdar'ın adı müzikle ilgili bir başka kurum konusunda da geçmiştir: Osmanlı'da Batı Müziği'nin yerleşmesine ve gelişmesine ortam hazırlayan ve aslen bir askerî bando okulu olan Muzika-i Hümayun Mektebi'nin, Harbiye Mektebi ile birlikte Üsküdar'da kurulması düşünülmüştür. Ancak bu kurumlar daha sonra Maçka'da (Taşkışla) kurulmuştur (1831-32).

[2] Âsitâne; Âsitân kelimesinin sözlük anlamı eşik, dergahtır. *Kamus-ı Türki*'ye gore *âsitâne* kelimesini: 1-Eşik, aka, 2-Payitaht, merkez-i saltanat, 3-Büyük tekke, anlamlarındadır. Burada büyük tekke ve Mevlevihane anlamında kullanılmıştır.

[3] Zâviye; köşe, görüş, açı ve küçük tekke gibi sözlük anlamlarda kullanılmaktadır. Burada küçük tekke anlamında kullanılmıştır.

[4] İcâzet, izin, onay ve diploma anlamındadır. Burada diploma anlamında kullanılmıştır.

Üsküdar'dan
bir görünüm

Büyük Çamlıca

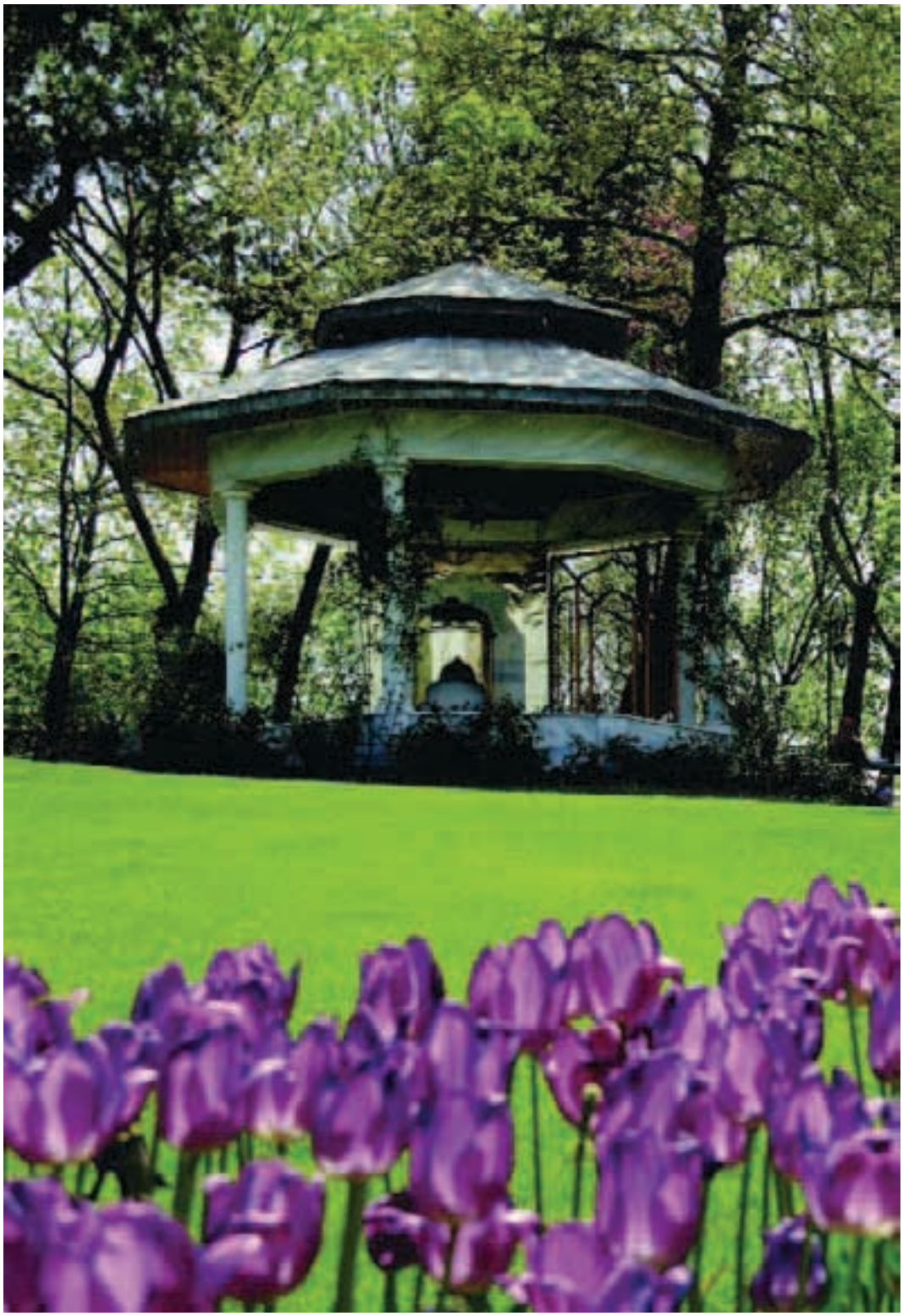

XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Asayiş ve Güvenlik

ARŞ. GÖR. EKREM TAK
Marmara Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren toplumun huzur ve refahı için bazı idarî ve hukukî düzenleme ve uygulamalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Fatih'ten itibaren varlığını bildiğimiz kanunnamelerdir. Kânunnâmeler vasıtasıyla asayiş ve güvenliğin azami derecede temini için suç sayılacak fiil ve hareketler tespit edilmiş, bunların işlenmesi halinde suçluların hangi cezai müeyyidelerle karşılaşacakları ilan edilmiştir. Bunun kontrolü ve uygulaması için de, devletin kuruluşundan itibaren her kazaya kanundan sorumlu bir kadı ve asayişten sorumlu bir subaşı tayin edilmiştir. Kazada adaleti sağlamakla memur olan kadının yanı sıra kazanın asayiş ve güvenliğinden subaşı sorumlu tutulmuştur.

Kadı formasyon ve eğitim olarak hukuktan sorumlu olmakla beraber örfî hukuk ve bunun hukûkî gerekçelerini oluşturan kânunnâmeleri de bilmek zorundadır. Bu sebeple ferman şeklinde tanzim edilmiş hukuk metinleri Osmanlı Devleti'nin ilgili bütün kadılıklarına ulaştırılmıştır.

Kadılar aldıkları medrese eğitiminin sonucunda Hanefî mezhebini esas alan bir yargı formasyonuna sahip oluyorlardı. Fakat kadıların ellerinde kodlar halinde tespit edilmiş şerî hukuka ait düzenli bir kanun metni yoktu. Bunun için kaza faaliyetlerinde fıkıh ve fetva kitaplarından yararlanıyorlardı.

Osmanlı toplum hayatında asayiş ve güvenliği sağlayacak ve suç oranını azaltacak diğer bir uygulama ise, en küçük yerleşim birimleri olan mahallelerde uygulamaya konulan kefalet sistemidir. Burada amaç yayınlanan kânunnâmeler ile asayiş ve güvenliği sağlayacak önlemleri almak ve örfî hukuk olarak isimlendirilen bu sistemle toplum üzerinde bir baskı meydana getirerek suça meyili azaltmaktır. Şeriye sicillerinde, mahallelinin kefil olmadığı birinin mahalleden ihraç edilmesinin mümkün olduğunu gösteren vakalar mevcuttur.

Bu çalışmada şeriye sicillerinin ışığında XVI. yüzyıl Üsküdar'ında toplum hayatına yansıyan emniyet, asayiş ve güvenlik ile ilgili tespitlerde bulunulacaktır. Bu çalışma için Üsküdar kadılığına ait 14 defter incelenmiştir. Çalışmada kullanılan bu defterler H.919/M.1513 ila H.955/M.1549 arasını ihtiva etmektedir. İncelenen defterlerin tekabül ettiği tarihler Yavuz Sultan Selim döneminin tamamını (1512-1520) ve Kânûnî Sultan Süleyman döneminin ise ilk 29 senelik dönemini (1520-1549) ihtiva etmektedir. Osmanlı tarihinde 8 senelik bir devreyi oluşturan Yavuz Sultan Selim ile, Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan padişah olan Kanuni'nin iktidarı döneminde tutulmuş olan bu siciller, Üsküdar'da toplum hayatının bütün yönlerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu çalışmada sicillerde Üsküdar'ın asayişi ile ilgili olarak mahkemeye intikal etmiş olan şikayet, sulh, küfür, hırsızlık, içki içme, adam öldürme, darp ve zina konulu hüccetler incelenmiştir.

Şikâyet ve Sulh Konulu Hüccetleri

Şikâyet hüccetleri, şahısların her hangi bir konudaki şikâyetlerini bir dava konusu olarak mahkemeye intikal ettirmeleri üzerine sicillere kaydedilmiş hüccetlerdir. Bu hüccetlerin birçoğu, kanunnameler ile yasaklanmış ve işlendiği takdirde bir cezai müeyyide gerektiren suçları ihtiva etmektedir. Tespit edilen hüccetleri muhtevaları bakımından şu şekilde gruplandırmak mümkündür. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Üsküdar kadılığı sicillerinde toplam 247 şikâyet konulu hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetlerden 78 tanesi muhtelif sınır ihlalleri ve arsa anlaşmazlıklarına aittir. Bunu 57 kayıt ile şahısların birbirlerinin mallarına zarar vermelerinden dolayı yapılan şikâyetler takip etmektedir. Diğer kayıtlar ise genel manada şeriata muhalif hareket, şahıslar arası husumet, niza ve hakaret gibi konulardan oluşan şikâyetlerdir.

Bu hüccetlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

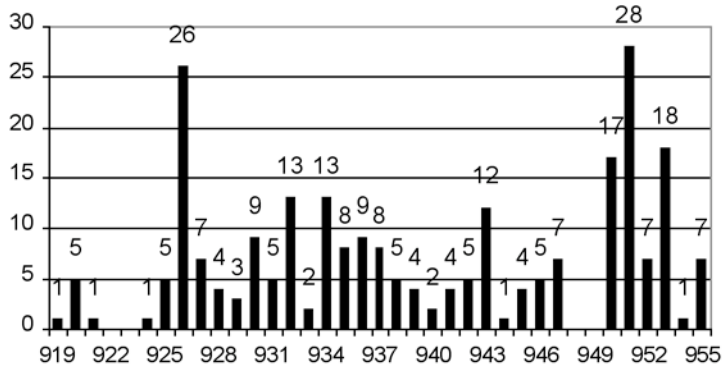

Grafik 1: Şikâyet konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

İncelenen sicillerde Yavuz Sultan Selim'in 8 yıllık iktidarı döneminde 39 adet şikâyet hücceti tespit edilmiş olup, bu şikâyetlerin 13 tanesi ilk 7 yılda gerçekleşirken kalan 26 tanesi Yavuz Sultan Selim iktidarının son yılına tesadüf eden 926 (1520) yılında meydana gelmiştir. Yani 926 (1520) yılında şikâyet sayısında adeta bir patlama yaşanmış ve mahkemeye bir yıl içinde önceki 7 yılın iki katı kadar şikâyet başvurusu yapılmıştır. Kanuni'nin ilk 8 yıllık iktidarı döneminde ise 56 adet şikâyet vakasının sicile kaydedildiği görülmektedir. Kanuni'nin ikinci 8 yıllık iktidarı döneminde şikâyet davalarında bir azalma görülse de daha sonraki dönemlerde dava sayısı artmış ve 951 (1544) senesinde 28 şikâyet ile XVI. yüzyılın ilk yarısında bir yıla ait en fazla dava tespit edilmiştir.

921 (1515) senesinde bir yol anlaşmazlığı sebebiyle Evranos b. Yahşi'nin mahkemeye müracaat etmesi üzerine düzenlenmiş bir hüccetde mahkeme, yolun hususi olarak tasarruf edildiğine hükmetmiştir.

"Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki

İbrahim b. Mehmed'in evi havlusu kapısından Evranos b. Yahşi kapısından geçince olan yol mahallenin mescidi yoludur deyu Evranos b. Yahşi mahzarında Bâyezid b. Yusuf da'vâ etdikde mezkûr Evranos inkâr edecek mezbûr Bâyezid'in da'vâsına muvâfık Ali Hacı b. Mustafa ve Süleyman b. İbrahim şehâdet-i sahîha-i şer'iyye eylediler ba'de't-tezkiye ve't-tahlîf şehâdetleri kabul olundukda tarîk-i hâslık üzere hükm olundu hükmen sahîhan şer'iyyen öyle olsa Bâyezid'in talebiyle deftere sebt olundu.Tahrîren fî evâsıt-ı Cemâziyelâhir sene 921.

Şuhûdü'l-mazmûn

Mevlânâ Şakir Halîfe b. Şeyh Sevindik ve Seferşah b. Süleyman ve Başcı Yusuf b. Abdullah ve Kâtib Ferhad b. Abdullah ve Mehmed b. Hacı Veli el-hatîb" [1]

Sicillerde ayrıca bir şikâyete bağlı olarak mahkemeye intikal etmiş davalarda şahısların mahkemede anlaşmaları üzerine kaydedilmiş sulh hüccetleri de bulunmaktadır. Bu hüccetler şahısların aralarındaki anlaşmazlığı sulh yolu ile çözmeleri üzerine, konunun daha sonra tekrar bir anlaşmazlığa sebep olmasını önlemek üzere kaleme alınmış hüccetler olup, şikâyet hüccetlerine nazaran daha kısa ve standart ifadelere sahiptir. Sulh hüccetlerinin birçoğunda sulh olunan konu hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmamaktadır. Konusu tespit edilemeyen bu tür hüccetler bir dava konusu olarak mahkemeye intikal etmiş bir olayın, davacının "*hakkımdan feragat ettim*", "*davamdan vazgeldim*", "*aramızda dava ve niza yoktur*" şeklindeki standart ifadeleri ile hangi konuda sulh olunduğuna değinilmeden kaydedilmiş hüccetlerdir. Mesela Demir b. Musa ile yeniçeri Sinan b. Abdullah ile aralarında yaşanan münaza'a sonucunda Demir b. Musa 'hiçbir nesnede da'vam ve nizâ'ım yokdur' diyerek davasından vazgeçmiş ve araları sulh olunmuştur.

"Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki

Demir b. Musa eş-şehîr Bulguroğlu yeniçerilerden Düdükcü? Sinan b. Abdullah ile münâza'a-i kesîreleri vâki' oldukda mezkûr Sinan'a yemîn etdirdikden sonra min-ba'd vechen mine'l-vücûh hiçbir nesnede da'vâm ve nizâ'ım yokdur eğer olacak olursa ınde'l-hükkâm mesmû' olmaya dediği mezbûr Sinan'ın talebiyle deftere sebt olundu.

Tahrîren fî evâil-i Rebi'ulevvel sene 924.

Şuhûdü'l-mazmûn

Başcı Yusuf b. Abdullah ve Süleyman b. Abdi ve Hızır b. Ramazan ve Mehmed b. Yahya ve gayruhum mine'l-hâzırîn"[2]

İncelenen dönemde toplam 82 adet sulh konulu hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

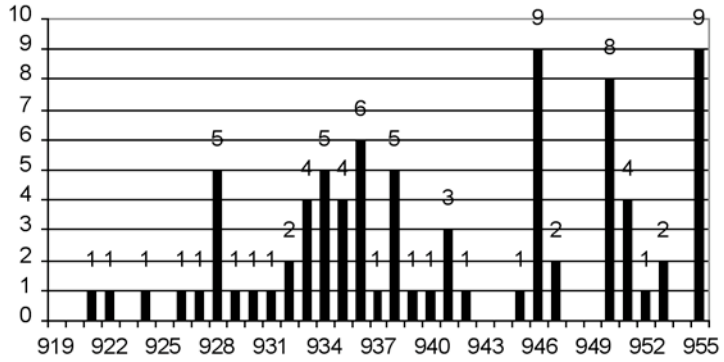

Grafik 2: Sulh konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

Küfür Konulu Hüccetler

Küfür konulu davacının mahkemeye müracaat ederek kendisine küfür eden şahıstan şikâyetçi olması üzerine kaydedilmektedir. Küfür hüccetlerinin tanzim şekli diğer şikâyet hüccetlerinin tanzim şekline benzemektedir. Hüccetde davacı davalının ismini verildikten sonra, uğradığı hakaret veya küfürü kadı huzurunda tekrar ederek "*bana ..... deyu şetm itdi*" cümlesi ile dava açmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus şikâyet konusu olan küfür kelimelerinin açık ifadelerle kadı huzurunda aynen tekrar edilmesi ve bunların yine kullanıldığı şekilde sicillere kaydedilmesidir.

İncelenen dönemde 150 adet küfür konulu hüccet tespit edilmiştir. Küfür konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı şöyledir:

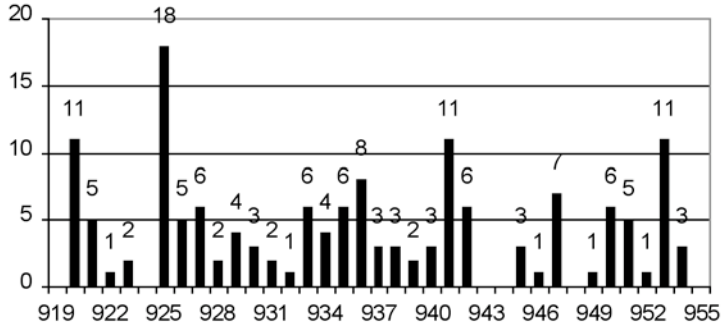

Grafik 3: Küfür konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

Küfür konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımlarına bakıldığında Yavuz dönemini kapsayan 8 yılda 42 adet dava dikkat çekmektedir. 920 (1514) yılında 11 adet ve 925 (1519) yılında 18 adet küfür konusunda dava kaydı bulunmamaktadır. Kânûnî dönemindeki dağılıma bakıldığı zaman küfür konulu hüccetlerde bir azalma olduğu tespit edilebilmektedir. Özellikle 8 yıllık Yavuz dönemine karşılık, Kanuni'nin ilk 8 yılı incelendiğinde, bu dönemde küfür davalarında 28 adet kayıt ile %35'e yakın bir azalma tespit edilebilmektedir.

Hırsızlık Konulu Hüccetler

Hırsızlık hüccetleri, diğer şikâyet hüccetleri gibi, davacının mahkemeye başvurusu üzerine kaydedilmektedir. Hüccetin girişinde, önce davacının ismi kaydedilmektedir. Daha sonra davacı çalınan malını kadı huzurunda zikrederek "*bir koyunum/kılıcım/atım/altınım… serika olundu*" cümlesi ile malının çalındığını beyan etmektedir. Bazı hırsızlık hüccetlerinde fail bellidir. Davacı, failin ismini biliyorsa bunu deftere kaydettirerek, "*hakkım talep iderüm*" beyanı ile dava açmaktadır. Bu durumda, mahkeme hırsızlık yaptığı iddia edilen kişiyi dinleyerek bir karara varmaktadır. Karar hüccette yer almıştır. Fakat suçlu bulunup cezalandırıldı ise bu cezanın ne olduğu deftere kaydedilmemiştir. Faili belli olmayan hırsızlık hüccetleri ise sadece olay nakledilerek bitirilmektedir. Faili belli olan bir hırsızlık hüccetinde, fail Ahmed b. Şirmerd'e daha önce Bulgurlu imamından aldığını söylediği merkebi nereden çaldığı sorulmuş, Ahmed b. Şirmerd de suçunu itiraf ederek Gebze yakınlarında Akpınar mevkiinden çaldığını itiraf etmiştir.

"Kaziyye budur ki

Ahmed b. Şirmerd meclîs-i şer'a ihzâr olunup sâbıkan Bulgurlu imamı Seyyid Ahmed b. Yahyâ Fakih'den bey' eylediği merkebi ne mevzi'den sirka eyledin

[deyu sual] olundukda mezkûr Ahmed ikrâr-ı sahîh ile ikrâr idüp didi ki zikr olunan merkebi Gekivize kurbunda Akpınar nam mevzi'den akşam vakti zamanında sirka eyledim diyu ikrârı sebt-i sicîl olundı. Tahrîren fî târihi'l-mezbûre.

Şuhûdü'l-hâl

Mezkûrûn"[3]

İncelenen dönemde toplam 231 hırsızlık konulu hüccet tespit edilmiştir. Aşağıda tespit edilen hırsızlık konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı verilmiştir:

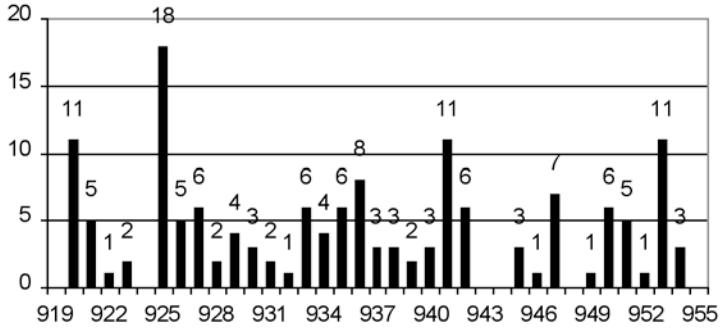

Grafik 4: Hırsızlık konulu hüccetlerin yıllara göre dağılım

Tespit edilen 231 hırsızlık konulu hüccetin 41 tanesi Yavuz dönemine aitken, 190 tanesi Kânûnî dönemine aittir. Yavuz Selim dönemi ile Kanuni'nin ilk sekiz yılı karşılaştırıldığında Kânûnî döneminde hırsızlık olaylarının arttığı görülmektedir. Yavuz döneminde 41 hırsızlık olayına karşılık Kanuni'nin ilk sekiz yılında bu sayı 74'e çıkmış ve %80'lik bir artış olmuştur. Ayrıca 925 (1519) yılında tespit edilen 19, 931 (1525) yılında tespit edilen 17 ve 938 (1532) yılında tespit edilen 18 dava ile bu tarihler XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da en çok hırsızlık vakasının meydana geldiği yıllar olarak dikkat çekmektedir.

İçki Konulu Hüccetler

XVI. yüzyılın ilk yarısına ait şeriye sicillerinde içki konulu hüccetler iki farklı sebeple kayda geçmiştir. Birincisi, içkinin imal edilmesi ve satılması ile, diğeri de müslüman kimselerin içki içmesi ile ilgilidir.

Osmanlı kanunnamelerine göre içki imalat ve satış faaliyeti devletin izin verdiği gayr-ı müslim müteşebbisler tarafından yapılmakta idi. Bu müteşebbisler belirli bir süre bölgenin içki imalat ve satışına talip olurlar ve devletin izin verdiği yer ve ölçülerde imalatlarını yaparlardı. Devletin izin verdiği kimselerin haricinde kimse içki imal edemez ve satamazdı.

İçki konulu hüccetlerin şeriye sicil defterlerine kaydedilmesinin ikinci sebebi de Müslüman kimselerin içki içmeleri ile ilgilidir. Şeri hukuk kurallarının esas olması sebebiyle dînî yasaları ihlal eden Müslümanlar yargılanmak üzere mahkemeye sevk ediliyorlardı. Bir kimsenin içki içtiği veya sarhoş olduğu tespit edildiğinde kadı huzuruna çıkarılıyordu. Bu durum sicil defterinde farklı ifadelerle kayda geçirilmiştir. Bu ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: "*sarhoş tutuldu*", "*ağzında süci kokusu/rayiha-i süci var*", "*şürb-i hamr itdi*", "*sarhoşluğu sücidendir*", "*ağzında rayiha-i hamr vardır*", "*süci içtiği sabit olub*" vs. Bu ifadeleri ihtiva eden bir hüccette Üsküdar zaiminin mahkemeye "hamr içüp serhoş olmuş deyu" getirdiği Ramazan b. Abdurrahman içki içtiğini "benim serhoşluğum hamrdandır" diye itiraf etmiştir.

"Kaziyye budur ki Üsküdar zaîmi olan Timurhan bin İsmail meclis-i şer'a Mehmed Paşa matbahında tabbah olan Ramazan bin Abdurrahman'ı ihzar eyleyüb hamr içüp serhoş olmuş deyû da'vâ eyledikde ikrâr eyleyüp eyitti ki benim serhoşluğum hamrdandır deyû ikrârı talebiyle tescîl olundu tahrîren fî evâhir-i âhiri'l-cemâzeyn sene sitte ve selâsîn ve tis'a mie.

Şuhûdü'l-hâl

Hoca Abdullah b. Yahşi ve Mahmud b. Muslihiddin ve Mehmed b. Süleyman" [4]

XVI. yüzyılın ilk yarısında ait sicillerde 140 adet içki konulu hüccet tespit edilmiştir. Aşağıda bu hüccetlerin yıllara göre dağılımı verilmiştir:

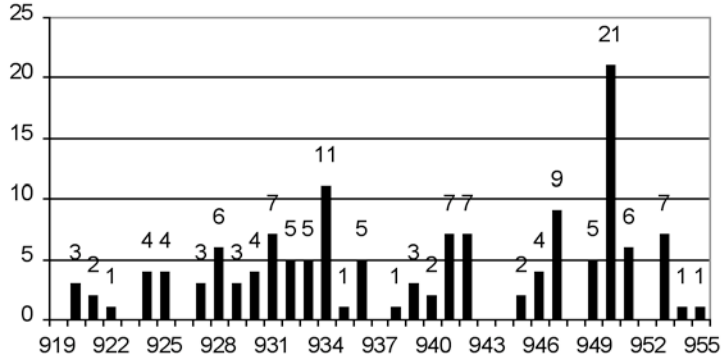

Grafik 5: İçki konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da içki içme ve satışı ile ilgili davaların dağılımına bakıldığında bu konudaki hüccetlerin 14 tanesi Yavuz dönemine ait iken, Kanuni'nin ilk sekiz yılında bu sayının 44'e çıktığı görülmektedir. Geriye kalan 82 adet içki içme vakası ise Kanuni'nin 935 (1529) ile 955 (1548) yılları arasındaki dönemine tesadüf etmektedir. Ayrıca 950 (1543) yılı, bu tarihte tespit edilen 21 adet içki içme vakası ile, XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da en fazla vakanın meydana geldiği yıl olarak kayıtlara geçmiştir.

Adam Öldürme (Katl-i Nefs) Konulu Hüccetler

İncelediğimiz dönemde adam öldürme (katl) ile ilgili 58 hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetler olayın oluş ve kaydediliş şekline göre üç grupta toplanabilir. Birincisi, bir kişinin sokakta ölü bulunması üzerine, durum mahkemeye haber verilmekte ve olay kadı veya naip tarafından kayıt altına alınmaktadır. Bu tür hüccetler, hüccetin yazılma sebebini bildiren bir formülle başlamakta ve ölen kişinin adı zikredilmektedir. Sonra maktulün ölü olarak bulunduğu yer etraflıca tarif edilerek "*burada maktul bulundu*" veya "*meyyit bulundu*" cümlesi ile maktulün durumu belirtilmektedir.

Katl hüccetlerinin ikinci grubu, öldürülen kişinin ailesinin mahkemeye başvurmaları sonucu düzenlenmiştir. Maktul yakınları mahkemeye müracaatlarında katilin ismini vererek "*[yakınımızı] katl etti deyu*" dava açmaktadırlar. Katilin bilinmediği durumlarda yine maktül yakınlarının mahkemeye başvurarak "*[yakınımız] katl olundu kâtili talep iderüz*" diyerek katilin bulunması için müracaat etmektedirler.

Katl hüccetlerinin üçüncü grubu, katilin mahkemeye müracaat ederek fiilini itiraf etmesi üzerine düzenlenmiştir. Katilin bu itirafı sicillere "*katl-i nefs itdüm*" veya "*ben katl itdüm*" cümleleri ile kaydedilmemektedir. Katl ile ilgili hüccetlerde, davanın sonucuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Hüccetlerde sadece durum tespiti yapılmakta ve ayrıca katile ne ceza verildiği ise belirtilmemektedir.

942 (1535) senesinde Üsküdar'da meydana gelen bir katl vakasında maktulün yakını Cemal isimli kimseyi mahkemeye getirerek, Cemal'in eniştesini öldürenlerle beraber olduğunu iddia etmiştir. Katil zanlısı bunu inkar etmiş, ancak şahitler Cemal'in öldürenlerle beraber olduğuna dair ifade vermişlerdir. Katl konulu bu hüccetde şahitlerin ifadeleri tescil olunarak bitirilmiştir.

"Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki Yahyâ b. Hasan Bey mahfil-i şer'a gelüp bilesine Cemâl nâm kimesnei ihzâr idüp üzerine takrîr-i da'vâ kılup didi ki mezbûr Cemâl enişdem Mehmed'i katl iden Ahmed ve Emrullah ve İbrahim nâm kimesneler ile bile katl eyledin didikde mezbûr Cemâl'den istifsâr olundukda bi'l-mukâbele inkâr eyledi, gıbbe'l-inkâr beyyine taleb olunup udûl-i müslimînden Mustafa b. Seydi Fakîh ve İbrahim b. Mustafa edâ-i şehâdet idüp didiler ki biz şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz ki mezkûr Cemâl merhûm Mehmed'i katl iden mezbûrlar ile bile idi deyu şehâdet eylediler şehâdetleri ba'de't-tezkiye ve't-tahlîf-i âdî hayyiz-i kabûlde vâki' olup sebt-i sicil olundı.

Tahrîren fî 17 Saferü'l-muzaffer li-sene 942.

Şuhûdü'l-hâl

Ali b. Musâ, Ebri b. Yûsuf, Mustafa b. Yûsuf, İmâm b. Mehmed ve gayruhum."[5]

Aşağıda XVI. yüzyılın ilk yarısına ait 58 adet adam öldürme konulu hüccetin yıllara göre dağılımı verilmiştir:

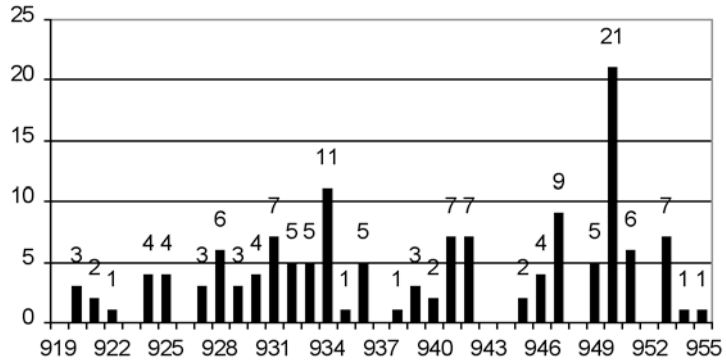

Grafik 6: Adam öldürme konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

925 (1519) yılına ait olan 6 hüccetten dördünün, 929 (1523) yılına ait 10 hüccetten de altısının aynı davaya ait olduğu dikkate alınırsa, Yavuz Sultan Selim'in 8 yıllık iktidarı döneminde 9 cinayetin işlendiği, Kanunînin ilk 8 yıllık döneminde ise 23 cinayetin işlendiği ortaya çıkmaktadır. Ancak Kanunî iktidarının sonraki yıllarında adam öldürme konusunda bir azalmanın olduğu ve 938 (1532) tarihinden sonra Üsküdar'ın asayiş bakımından göreceli olarak daha güvenli bir hale geldiği gözlemlenmektedir.

Zina Konulu Hüccetler

Zina konulu hüccetler mahkemeye yapılan şikâyetler üzerine, bir dava konusu olarak kaydedilmiş hüccetlerdir. Bu türden hüccetlerin tespit edilebilmiş belirli bir tanzim şekilleri yoktur. Bununla beraber genel hatları ile zina konulu hüccetler şikâyetçi olan kişilerin isimleri zikredilerek başlamakta, sonra zina yaptığı iddia edilen kişilerin isimleri kaydedilmektedir. Daha sonra bu kişilerin zina ettiklerine dair şüphe uyandıran hal ve hareketleri, "*evine namahrem aldı*" veya "*namahremle görüldü*" vb. ifadelerle kayda geçirilmiştir. Şikâyetçiler arasında, şüphe uyandıran bu hal ve hareketlere şahit olanlar varsa onların da isimleri kaydedilmiştir.

Bu tür hüccetlerde örfi hukukun daha ağır bastığı gözlemlenmektedir. Masum da olsa mahallelinin rahatsız olduğu herhangi hal ve tavır mahkemeye suç olarak yansımaktadır. Mahalleden herhangi birisinin "*falan zina kasdıyla falanın evine geldi*" demesi o kişinin mahkemeye getirilmesi için kâfi idi. Mesela 950 (1543) yılında Üsküdar'da Dilber isimli bir kadın Kadem isimli bir kadının kendi oğluyla zina ettiğini iddia ederek davacı olmuştur. Kadem binti Abdullah ise

iddiayı reddetmiş, ancak mahkeme Kadem'in tedib olunmasına hükmetmiştir.

"Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Dilber binti Abdullah, Kadem binti Abdullah nâm hâtûna benüm oğlum Hüseyin bin Süheyl ile çatışıp zina iderken gördüm dedikde mezkûre Kadem inkâr idüp hakkın taleb itdikde, te'dîbine hükm olundı. Tahriren fi 25 Rebî'ulâhir sene 950.

Şuhûdü'l-hâl

Abdi bin Musa, Ali bin Nebi, Mehmed bin Abdullah, Aslıhan bin Sadık, Mevlana Taceddin Halife"[6]

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da 55 adet zina konulu hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetlerin yıllara göre dağılımı ise şu şekildedir:

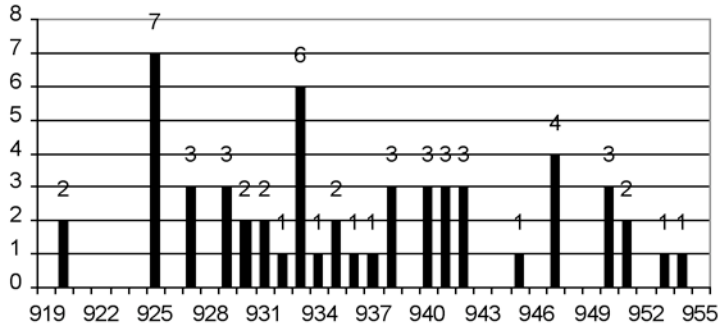

Grafik 7: Zina konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da mahkemeye intikal etmiş zina davalarının %17'si Yavuz Sultan Selim dönemine geri kalanı ise Kânûnî dönemine aittir. Yavuz Selim'in sekiz yıllık saltanatında mahkemeye 9 zina davası gelmişken, Kanuni'nin ilk sekiz yıllık döneminde %50'lik bir artışla 18 zina davası görülmüştür. Ancak ikinci sekiz yıllık periyoda bakıldığında zina davalarında bir azalma olduğu ve sonraki yıllarda bu azalmanın devam ettiği görülmektedir.

Darp Konulu Hüccetler

Darp konulu hüccetler davacının mahkemeye şikâyet başvurusu üzerine tanzim edilmektedir. Darp hüccetlerinde davalı ile davacının oturduğu mahalle ve isimleri zikredildikten sonra olayın oluş şekli nakledilmektedir. Burada iki türlü ifade tarzı ortaya çıkmaktadır. Birinci ifade türünde, davacı vücudunun neresinin, ne şekilde zarar gördüğünü "*koluma darb etti*" veya "*kolumu alet-i darbla mecruh etti*" v.b. gibi ifadelerle nakletmektedir. İkinci ifade türünde ise, davalı "*beni darb-ı şedid ile darb etti*" veya "*beni alet-i darbla darb etti*" gibi genel ifadelerle şikayetini dile getirmektedir. Hüccetin devamında, mahkeme davacıdan

veya davalıdan şahit talep etmiş ise, şahitlerin isimleri kaydedilmektedir.

Darp kayıtlarında suçlulara ne tür ceza verildiği kaydedilmemiştir. Bazı kayıtlarda sadece "*ta'zir olundu*" cümlesinden suçlunun ta'zir yani dövme, azarlama ya da uyarıyla cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Mesela 954/1547 senesinde Turcihan isimli bir kadın Ayşe isimli diğer bir kadından kendisini "*darb-ı şedîd ile*" darp ettiğini söyleyerek davacı olmuştur. Ayşe Turcihan'ın iddiasını reddetmiş, ancak Turcihan'ı darb etmediğine dair yemin etmekten üç defa kaçındığı için tazir olunmasına hükm olunmuştur.

"Vech-i tahrîr-i sicil budur ki karye-i Viran'dan Turcihan bt. Saltuk ve Aişe binti Kasım meclis-i şer'a hâzırân olduklarında mezbûr Turcihan takrîr-i kelâm kılup eyitdi ki beni darb-ı şedîd idüp darb etdi didikde mezbûre Aişe inkâr idüp gıbbe'l-inkâr beyyine taleb olunup âciz oldukda mezbûre Aişe'ye yemîn teklif olunup üç defa yeminden nükûl idüp ta'zîre müstehak olup bi't-taleb sicil olundı vak'a tahrîr fî evâhir-i Safer sene 954.

Şühûdu'l-hâl

Abdullah Hamza b. Mehmed, Eymiri b. Hasan, Şaban Bey b. Bayezıd, Saru Musa b. Hüseyin, Kasım Paşa b. Abdullah, Mehmed Bey b. İskender ve Mehmed b.Abdullah".[7]

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da 303 darp vakası tespit edilmiştir. Darp hüccetlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

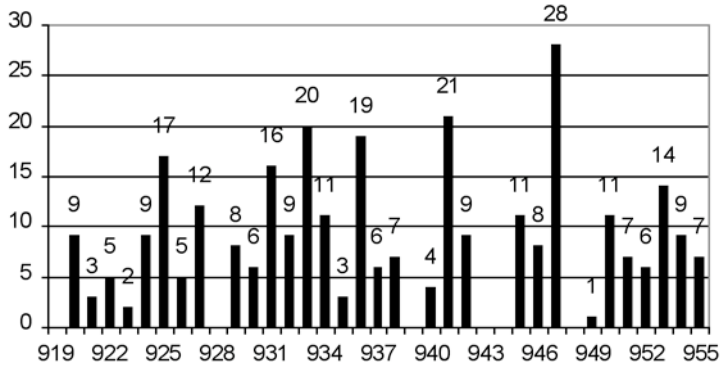

Grafik 8: Darp konulu hüccetlerin yıllara göre dağılımı

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar mahkemesine intikal etmiş darp davalarının yoğun olduğu görülmektedir. Tespit edilen 303 davanın 50 tanesi Yavuz Selim'in sekiz yıllık dönemine ait iken, Kanuni'nin ilk sekiz yıllık dönemine 82 dava tekabül etmektedir. Darp davaları Kanuni'nin ikinci sekiz yıllık döneminde artmaya devam etmiş ve 947 (1540) yılında ise 28 davayla XVI. yüzyılın ilk yarısında bir yıla ait en yüksek dava sayısına ulaşmıştır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da işlenen suçların tümüne bakıldığında en çok işlenen suçlar arasında 303 kayıt ile darp davalarının birinci sırayı, 247 ka-

yıt ile şikâyet davalarının ikinci sırayı ve 231 kayıtla hırsızlık davalarının üçüncü sırayı aldığı görülmektedir. Bunları 150 kayıt ile küfür davları ve 140 kayıt ile müslümanların içki içmeleri ile ilgili davalar takip etmektedir. 58 kayıtla adam öldürme ve 55 kayıtla zina davaları XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da işlenen en az suçlar arasında görülmektedir. Aşağıda XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da işlenen tüm suçların sayısal dağılımı grafik olarak verilmiştir.

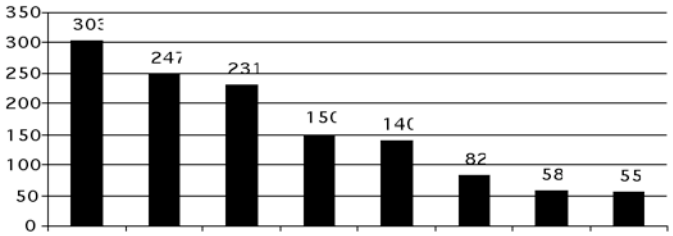

Grafik 9: Bütün suçların sayısal dağılımı

XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'ın asayiş ve güvenliği hakkında bir kanaate varabilmek için, bu dönemde Üsküdar mahkemelerinde görülen tüm davalar içinde asayiş ve güvenlik ile ilgili davaların dağılımına bakıldığında, XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da suç teşkil eden dava sayısının diğer davalara nazaran daha az sayıda olduğu görülmektedir.

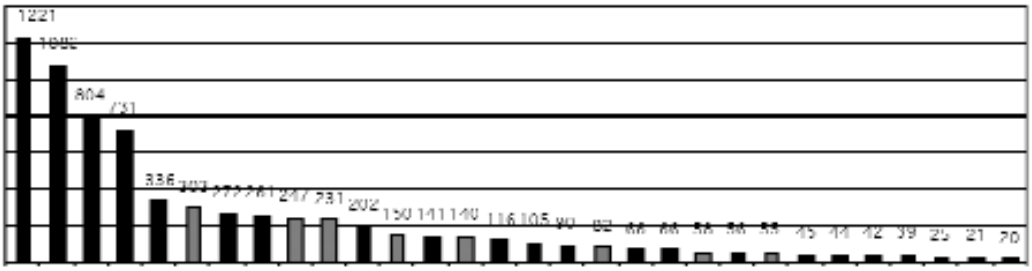

Grafik 10: XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar mahkemesine intikal eden tüm davaların sayısal dağılımı

KAYNAKLAR

1 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.919-927/M.1513-1520)
2 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.924-927/M.1518-1520)
3 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.927-930/M.1518-1523)
4 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.931-935/M.1524-1528)
5 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.931-936/M.1524-1529)
6 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.934-936/M.1527-1529)
7 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.936-938/M.1527-1531)
8 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.938-940/M.1531-1533)
9 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.940-942/M.1533-1535)

10 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.942-945/M.1535-1538)
11 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.945-947/M.1538-1540)
12 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.947-950/M.1540-1543)
13 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.949-953/M.1542-1546)
14 No'lu Üsküdar Şeriye Sicili (H.953-955/M.1546-1549)

DİPNOTLAR

1 Üsküdar Kadılığı Şeriye Sicili, nr.1, vr.49b.

2 ÜKŞS., Nr.1, vr.86b.

3 ÜKŞS, No.4, vr.13a.

4 ÜKŞS, No.5, vr.88b.

5 ÜKŞS, nr.9, vr.80a.

6 ÜKŞS, Nr.12, vr.15.

7 ÜKŞS, Nr.14, vr.40b.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Belgeleri Işığında Üsküdar Emniyet Müdürlüğünün Kuruluşu ve Suçla Mücadelesi

EYÜP ŞAHİN
T rk Polis Tarihi Ara t rma Merkezi

Üstanbul; Avrupa K tas ile Asya K tas n n topraklar n birbirinden ay ran bir bo- az n n her iki yakas nda kurulmu e i bulunmaz bir d nya ehirdir. yle ki, her iki k tan n b t nl n ay ran bo az n mavi sular n seyreder gibidir. s- k dar ise, Üstanbul ile birlikte var olan nadide bir yerle im birimidir.

Asya k tas n n Avrupa ya en yak n topraklar olan Beykoz, sk dar, Kad k y ve di er yerle im birimlerindeki insanlar do u k lt r n hayat felsefeleri haline getirmi lerdir. Buna kar l k, Avrupa n n Asya ya en yak n yerle im birimlerin- de, bilhassa Galata ve Beyo lu M sl man T rklerin engin ho g r s sebebiyle Bat ve dolay s yla Avrupa k lt r n hayat felsefesi haline getirmi lerdi. Ancak burada ya ayan M sl man T rkler, hi bir zaman Avrupai bir hayat tarz n ya- ay felsefesi haline getirmediler. Birlikte ya aman n getirdi i k k farkl l k- lar bunun d nda m talaa edilmelidir.

Hali in kar k y s nda bulunan ve T rk K lt r eserleri Topkap Saray ve Seli- miye Camisiyle m h rlenen topraklar n s n r ndaki Galata, etraf n ku atan T rk mahallelerinin aras nda bir Üfalyan kasabas zelliklerine sahip olarak Os- manl Devletinin tarih sahnesinden ekildi i y llara kadar hayatiyetini s rd r- m t r. Bunda, T rk Milletinin engin ho g r s nemli bir yer tutar. Buna kar- l k sk dar, hi bir zaman tam bir T rk kasabas olma zelli ini kaybetmemi - tir.[1] Bu da, T rk Milletinin gelenek ve g reneklerine ne kadar ba l oldu unun en somut g stergesidir.

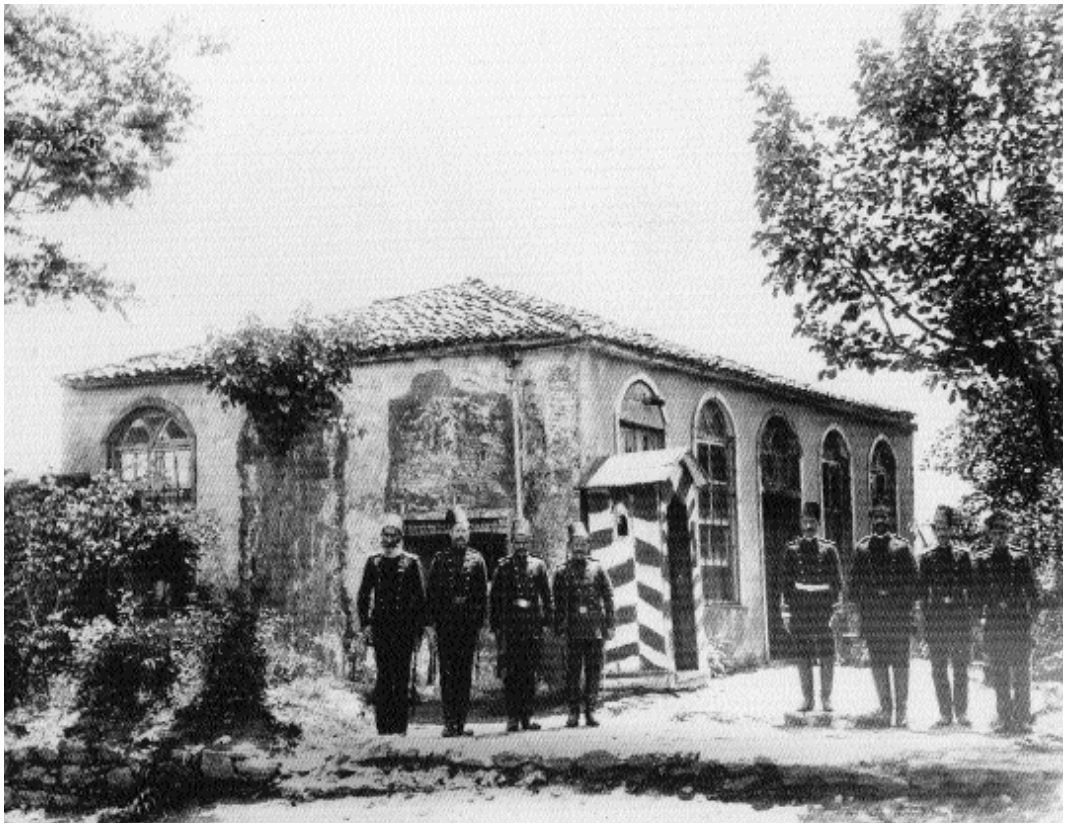

sk dar zaptiyeleri, (*Üsküdar Hatırası*, s. 98)

Kuruluş ve İlk Kadro

sk dar, 1877 tarihi itibariyle Mutasarr fl k haline getirildi. sk dar ad yla ve yepyeni bir anlay la kurulan bu Mutasarr fl k da di er Mutasarr fl klar gibi Ba - kentin asayi ve g venli inden sorumlu olmak zere 1846 y l nda kurulan Zaptiye Nezaretine ba land . sk dar n mutasarr fl k bi iminde yap land r ld d nemlerde ba l kazalar aras nda Beykoz, Gebze, Kartal ve ile yer al yordu.

1877 y l itibariyle y r rl e konulan m lki d zenlemeler do rultusunda ve yeni bir anlay la yap land r lan Üstanbul ehremaneti, yirmi Belediye Dairesine ayr lm t . Bu dairelerin d rd g n m z sk dar Ü esi s n rlar i inde faaliyet g steriyordu.[2]

Yepyeni bir yap lanma bi imi ikame edilirken vilayetin asayi ve g venli inden sorumlu tutulan Üstanbul Emniyet M d rl ; Beyo lu Mutasarr fl , Be ikta Polis Memurlu u ve sk dar Mutasarr fl ndan olu uyordu. S z konusu d nemin sk dar Mutasarr fl kadrosunun, bir Mutasarr f, bir Ba k tip, bir ba kan ve d rt yeden olu an bir Polis Meclisi, Memurini S hhiye, Tabibi Evvel, Tabip ve Polis Merkezlerinden olu tu u g r lmektedir. Bu tarih itibariyle, sk dar

ÜSKÜDAR SANCAĞI POLİS İDARESİ									
1325 SENESİ				1326 SENESİ			1325 BÜTÇESİNİN		MÜLAHAZAT
Maaş-ı Şehrisi	Maaş-ı Senevisi	Adet		Maaş-ı Şehrisi	Maaş-ı Senevisi	Adet	Naksiksi	Noksanı	
Kuruş	Kuruş		Üsküdar Polis Müdürlüğü	Kuruş	Kuruş		Kuruş	Kuruş	
2.500	30.000	1	Polis Müdürü	2.500	30.000	1			
			Muavini	1.750	21.000	1	21.000		
600	7.200	1	Tahrirat Katibi	800	9.600	1	2.400		
			Müsevvid	600	7.200	1	7.200		
400	4.800	1	Mübeyyiz	400	4.800	1			
			Mukayyit	400	4.800	1	4.800		
250	3.000	1	Mülazım	250	3.000	1			
			Emanet Memuru	600	7.200	1	7.200		
12.000	144.000	8	Merkéz Memurları	10.500	126.000	7		18.000	
20.000	240.000	20	Komiser	31.000	372.000	31	132.000		
24.000	288.000	40	Komiser Muavini	48.000	576.000	80	288.000		
150.000	1.800.000	375	Polis Memuru	300.000	3.600.000	750	1.800.000		
2.400	28.800	2	Tabib	4.200	50.400	4	21.600		
			Kabile	200	2.400	1	2.400		
500	6.000	2	Gardiyan	500	6.000	2			
500	6.000	2	Odacı	500	6.000	2			
			Merkéz Odacıları	1.050	12.600	7	12.600		
213.150	2.567.800	463	TOPLAM	405.250	4.859.000	892	2.299.200	18.000	

sk dar Polis M d rl 1909 ve 1910 Y llar Kadrosu ile 1909 Y l B t esi

Mutasarr fl sorumluluk alan nda ya ayan insanlar n asayi ve g venli i Mutasarr fl k Polis Merkezi, Üsküdar Polis Merkezi, inili Polis Merkezi, Kad k y Polis Merkezi ile Haydarpa a Polis Merkezi arac l yla sa lan yordu.[3]

Ükinci Me rutiyetin 1908 tarihi itibariyle ilan n takip eden g nlerde Zaptiye Nezaretinin varl n s rd rmesi do rultusunda karar al n rken Mutasarr fl klar Polis M d rl bi iminde yap land r ld lar.[4] Bunun i in 05 A ustos 1909 tarihinde kabul edilip 23 Eyl l 1909 tarihinde Takvimi Vakayi de yay nlanarak y r rl e giren 111 Numaral Üstanbul Vil yetinin ve Emniyeti Umumiye M d riyetinin Te kil t na Dair Kanun kar ld .[5] Bahse konu kanunun birinci maddesinde beyan edilen *"Birinci sınıftan Beyoğlu ve üçüncü sınıftan Üsküdar Sancaklarıyla elyevm Şehremanetine mülhak altı kazadan mürekkep ve merkezi İstanbul olmak ve İstanbul Vilayeti namıyla yâd olunmak üzere ikinci sınıftan bir vilayet teşkil olunmuştur. Mezkûr altı kazadan ikinci sınıftan Kartal, Beykoz, Gekbüze (Gebze) Kazalarıyla üçüncü sınıftan Şile kazası Üsküdar Sancağına ve birinci sınıftan Adalar Kazasıyla ikinci sınıftan Çekmece Kazası Merkez Sancağına ilhak edilmiştir"* h k mleri do rultusunda v cuda getirilen yeni m lki yap lanmay olu turan Merkez, Beyo lu ve sk dar Sanacaklar n n ayn kanunla olu turulan b t eleri Maliye Nezaretince de onayland .[6]

sk dar Polis M d rl n n ilk yap lanmas g zden ge irildi inde; ba nda iki bin be y z kuru maa l bir Polis M d r bulundu u g r l r. Üdari heyet; alt y z kuru maa l bir Tahrirat K tibi, d rt y z kuru maa l bir M beyyiz, iki y z elli kuru maa l bir M laz m, sekiz y z kuru maa l bir Hesap Memuru, bin kuru maa l bir Terc man, bin iki y z kuru maa l iki Tabip, iki y z elli kuru maa l iki Gardiyandan ile iki y z elli kuru maa l iki Odac dan olu uyordu. Buna kar l k zab ta heyeti, bin be y z kuru maa l sekiz Merkez Memuru, bin kuru maa l yirmi Komiser, alt y z kuru maa l k rk Komiser Muavini, d rt y z kuru maa l y z yetmi be Polis Memurundan meydana ge-

ÜSKÜDAR POLİS MÜDÜRLÜĞÜ EMNİYET MÜDÜRLERİ	
Adı	Göreve Başlama Tarihi
Ahmet Mithat Bey	14 Ağustos 1909
Mustafa Asım Efendi	11 Ağustos 1910
Halil Fahri Bey	17 Ağustos 1911
Ali Haydar Bey	19 Eylül 1912
Şükrü Bey	14 Aralık 1912
Cemal Naci Bey	23 Aralık 1912
Ahmet Murat Bey	28 Ocak 1912
Mehmet Nihat Bey	19 Nisan 1913
Ahmet Muhtar Bey	16 Ekim 1913
Tevfik Hadi Bey (BAYSAL)	1 Ekim 1916
Emin Bey	1 Kasım 1918

liyordu.[7] sk dar Polis M d rl n n ilk Polis M d r Ahmet Mithat Bey 14 A ustos 1909 tarihi itibariyle bu g reve ba lad .

Ikinci Me rutiyetin il n yla birlikte y r rl e konulan 111 Numaral Kanun ile olu turulan idari yap lanma, 15 May s 1913 tarihinde y r rl e giren Polis Nizamnamesinin sekizinci maddesiyle, kurulu tan nizamnamenin yay m aras nda ge en zamana ba l olarak olu an ihtiya lara g re yeniden yap land r ld . Ayn nizamnamenin onuncu maddesinin ikinci f kras na g re; stanbul Polis M d riyeti Umumiyesine ba l olarak yap land r lan sk dar Polis M d rl , kurulu unda adli ve idari reislikleri bar nd r yordu. Geli tirilerek yenilenen Polis M d rl nde icab kadar k tip, komiser, komiser muavini ve polis memuruyla sivil memurlar g revlendirildi.[8]

sk dar Mutasarr fl kadrosunda bulunan ve ilan edilen II Me rutiyetin ilk y llar nda oldu u gibi b rak lan polis kadrosuyla birlikte 1909 y l nda y r rl e konulan sk dar Polis M d rl kadrosunda b rak lan S vari Polis Memurlu u kadrolar 1915 y l itibariyle lav edildi ve b t e kanunuyla ayr lan deneklerinden geri kalan paralar da hazineye aktar ld .[9]

Kuruluşu Takip Eden Yapılanma

Ge en zamana ba l olarak *"111 Numaralı İstanbul Vilâyetinin ve Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin Teşkilâtına Dair Kanun"* h k mleri do rultusunda yeni bir anlay la olu turulan Emniyeti Umumiye M d riyetinde Avrupai tarzda nem-

Memuriyetin Adı	Sayısı	Aylık Ücreti Kuruş	Yıllık Tutarı Kuruş	Sınıfı
Polis Müdürü	1	2.500	30.000	Tahrirat Kalemi
Tahrirat Katibi	1	600	7.200	
Mübeyyiz	1	400	4.800	
Mülazım	1	250	3.000	
Hesap Memuru	1	800	12.000	Memurin-i Mütefernika
Tercüman	1	1.000	9.600	
Tabip	2	1.200	28.800	
Kâbile	1	200	2.400	
Gardiyan	2	250	6.000	
Odacı	2	250	6.000	
Merkez Memurları	8	1.500	144.000	Polis Memurini
Komiser	20	1.000	240.000	
Komiser Muavini	40	600	288.000	
Polis Memuru	375	400	1.800.000	
TOPLAM	456	10.950	2.581.800	

li de i ikliklere gidildi. Bu de i iklikler sonucunda; Emniyeti Umumiye ile s-k dar ve Beyo lu Polis M d rl klerinde Adli ve Ümari M d rl k ve Reislikler v cuda getirildi. Bahse konu zab ta birimlerinin sorumluluk alanlar nda asayi ve g venli i sa lamak zere kurulan Polis Merkezleri, modernize edildi. Bu merkezlere ba l olarak g n m z karakollar ayar nda olu turulan polis mevkileri de modern manada yap land r ld . S z konusu polis mevkilerinin sorumluluk b lgelerinde gereken yerlere polis noktalar kuruldu. Üstanbul vilayeti Merkez Sanca yla Beyo lu ve sk dar Sanca nda olu turulan polis merkezleri yeni bir telefon ebekesiyle birbirlerine ba land lar. Buna ek olarak s z konusu merkez memurluklar na arac s z olarak dairelerle muhabere ve yaz ma yetkisi verildi.[10]

Üstiyaca ba l olarak sk dar Polis M d rl idari yap lanmas nda de i ikli e gidildi ve mevcut yap ya yeni hizmet birimleri eklendi. 1911 senesi genel b t e kanunu h km yle Polis M d rl kadrosuna 14 Haziran 1911 tarihi itibariyle iki y z elli kuru maa l bir K bile (Ebe) kadrosu ilave edildi. Üave edilen bu kadroya da ilk olarak S leyman k z Ay e S d ka Han m atand .[11] Takip eden zaman i inde bahse konu kadro yeni atamalar yap larak adet olarak o alt ld .[12]

Olu an ihtiya lar do rultusunda yap lan de i iklikler sonucunda yeniden yap - land r lan sk dar Polis M d rl n n 1911 y l kadrosuna bak ld nda: Ü k kurulu taki kadrosuna ek olarak Adli K s m Amirli i, Ü dari K s m Amirli i ile K bile (Ebe) kadrosunun eklendi i g r l r. Bu d nem itibariyle, sk dar Polis M d rl n n sorumluluk alan nda sk dar, Pa a Kap s , inili, Kad k y, engel K y ve Üsküdar Polis Merkezleriyle asayi ve g venlik g revi ifa ediliyordu. Ayn zamanda Kad k y ile inili Polis Merkezlerinde birer doktorun da g - revlendirildi i g r lmektedir.[13]

sk dar Polis M d rl n n ilk kurulu unda yer alan Tahrirat Kalemi M laz ml kadrosu 1916 y l itibariyle lav edilerek bahse konu memuriyet i in takdir olunan cret, Tahrirat Ba k tibine denen crete ilave edildi.[14]

sk dar Polis M d rl ,10 May s 1918 tarih ve 155 Numaral Polis Nizamnamesinin Birinci Kitab n n 10. 27. ve 39. Maddelerini Muadil Mevadd- Nizamiye nin birinci maddesinin ikinci f kras h km do rultusunda Üstanbul Polis M d riyeti Umumiyesine ba land . Bununla birlikte kurulu una adli ve idari reislikler eklendi. Yeni olarak yap land r lan bu ubeler ile dairelerde yeter miktarda K tip, Komiser, Komiser Muavini, Polis Memuru ile sivil memur g revlendirilmesi de karara ba land .

Üstanbul Polis M d r Umumili ine ba l olan Beyo lu Polis M d rl 1917 senesi Genel B t e Kanunuyla, sk dar Polis M d rl 1919 tarihli Kararname ile lav edildiler.[15] Lav edilen Polis M d rl kadrolar Üstanbul Polis M - d riyeti Umumili ine ba land .

sk dar Polis M d rl n n lav edilmesinden sonra onun sorumluluk b lgesinde h k mran olmak ve Üstanbul Polis M d riyeti Umumisi Ü kinci ube M - d rl emrinde olmak zere sk dar Taharri Ba memurlu u kuruldu.[16]

Ge ici kayd yla Üzmit Sanca na ba lanan ile ve Gebze Kazalar 1922 tarihi itibariyle tekrar sk dar Sanca na ba land .[17]

Suçla Mücadelede Elde Edilen Başarı

Üstanbul vilayetini olu turan b l mler, b t n zerinden par a par a irdelendi- inde; co rafi ayk r l klara ba l olarak k lt r ve su luluk bak m ndan da ayr - cal k g sterdi i a k a g r l r.

Her m lki yap lanmada i lenen su lar, belli bir zaman dilimi dayanak al narak k yasland nda:

1916 y l temmuz ay zarf nda Üstanbul Vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl - sorumluluk b lgesinde 128, Beyo lu Sanca Polis M d rl Sorumluluk B lgesinde 134 su i lenmesine kar l k, sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 75 su i lendi i g r lmektedir.

1919 y l temmuz ay nda, Üstanbul vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 460, Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lge-

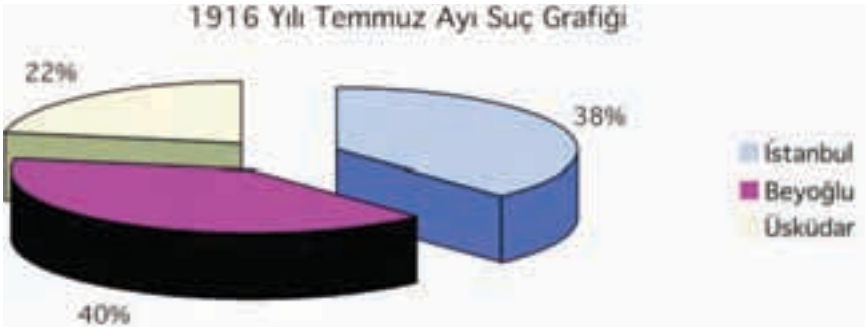

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1916 Yılı Temmuz Ayında İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[19]

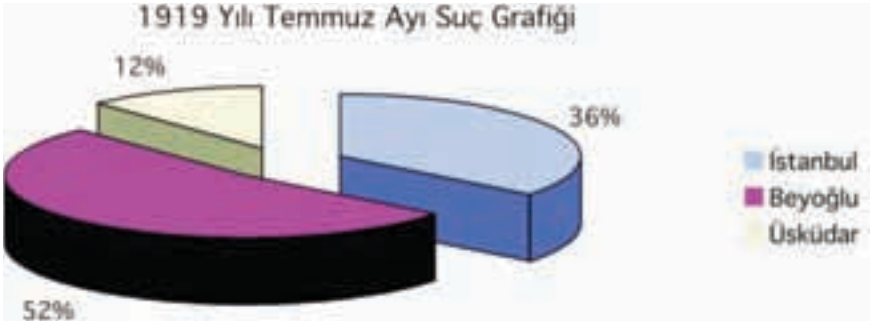

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1919 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[20]

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1920 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[21]

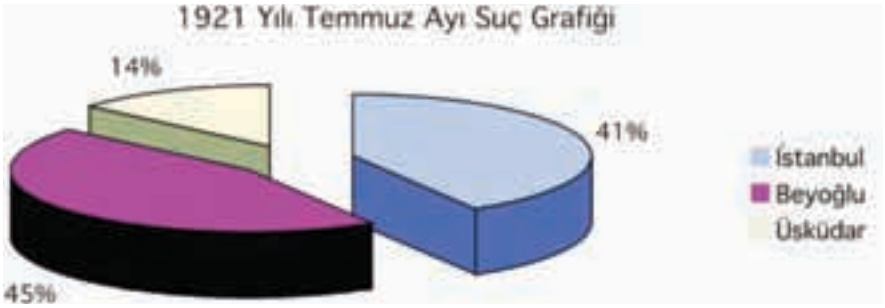

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1921 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[22]

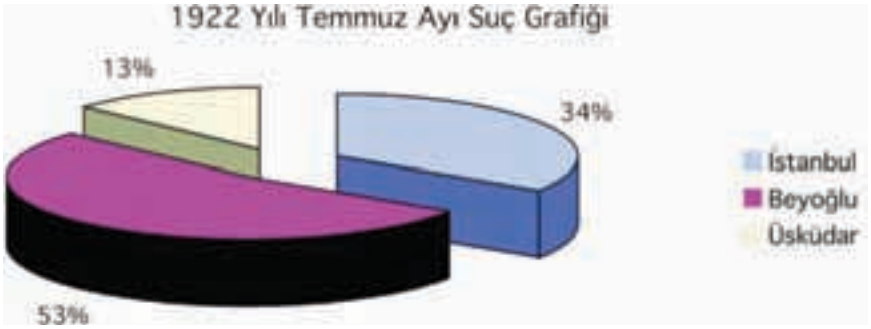

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1922 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[23]

sinde 679 su i lenmesine kar l k sk dar Sancağ Polis M d rl ğ sorumluluk b lgesinde 156 su i lendiği g r lmektedir.

Üstanbul vilayetinin t m nde 1916 y l Temmuz ay itibariyle i lenen su larla 1919 y l n n ayn ay nda i lenen su lar kar la t r ld ğ nda:

Üstanbul Vilayeti Merkez Sancağ Polis M d rl ğ m nt kas nda i lenen su lar n % 259,3 oran nda artt ğ , Beyoğlu Sancağ Polis M d rl m nt kas nda i lenen su lar n % 406,7 oran nda artt ğ , sk dar Sancağ Polis M d rl ğ m nt kas nda i lenen su lar n da % 108 oran nda artt ğ g r lmektedir.

1916 y l na g re 1919 y l nda su lar n artmas n n en nemli sebebi; o d nem itibariyle Üstanbul un itilaf devletleri taraf ndan i gal edilmi olmas yd . Bu d nemde, T rk Polis Te kil t mensuplar n n canla ba la al malar na rağmen, i gal devletlerinin askeri polisleri taraf ndan s kl kla yap lan m dahaleler, su la m cadeledeki ba ar lar n b y k oranda azalt yordu.

Bu d nemde sk dar Taharri Ba memurluğu mevcudunun diğer k s mlara g re daha fazla ve daha g l olmas na paralel olarak vukua gelen olaylar geceli g nd zl takip edilse de tam ba ar sağlanam yordu. Onca gayrete rağmen olmas gereken ba ar yakalanam yordu. Ba ar s zl k gibi g r nen bu durumun en ba ta gelen sebebi, i gal kuvvetlerinin askeri polisinin yabanc lar ve gayri M s-

limleri g nl k asayi olaylar na a r derecede kar mas yd . Bu olumsuzluklara ra men sk dar Taharri Ba memurlu u g revlileri su la m cadelede ba ar s zl k g r nt s verecek bir konuma d mediler.[18]

1920 y l temmuz ay nda, stanbul Vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 441, Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 573 su i lenmesine kar l k, sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 107 su i lenmi tir.

stanbul Vilayeti Polis Sorumluluk B lgesinde i lenen su lar bir nceki y l taban alarak inceledi imizde; stanbul Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde % 4,2 oran nda azald , Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde %15,7 oran nda azald , sk dar Sanca Polis M d rl - sorumluluk b lgesinde ise, %31,4 oran nda azald g r lmektedir.

1921 y l temmuz ay nda, stanbul Vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 521, Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 568 su i lenmesine kar l k sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 173 su i lenmi tir.

1922 y l temmuz ay nda, stanbul Vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 441, Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde 678 su i lenmesine kar l k sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde170 su i lenmi tir.

stanbul vilayetinin t m nde 1921 y l temmuz ay itibariyle i lenen su larla 1922 y l n n ayn ay nda i lenen su lar kar la t r ld nda:

stanbul Vilayeti Merkez Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde i lenen su lar n % 13,6 oran nda azald , Beyo lu Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde i lenen su lar n % 19,4 oran nda artt , sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde i lenen su lar n ise, % 1,7 oran nda azald g r lmektedir.

Belli bir zaman dilimine ba l olarak periyodik bi imlemeyle yap lan de erlendirmelerde; baz b lgelerdeki su lar n art na kar l k, baz b lgelerde azalma g r lmektedir.

stanbul d hilinde i galden nceki d nemde su oran n n d k olmas na kar- l k, i galle birlikte Avrupa n n beynelmilel su lular n n nemalanmak zere stanbul a ak n etmeleri sonucunda bilhassa adi su larda b y k bir patlama meydana geldi. Avrupa dan gelenlere 1917 y l nda Bol evik ihtil linden ka anlar n da eklenmesiyle bilhassa fuhu ve doland r c l k su lar nda nemli art lar oldu. Ger i Rusya dan gelen guruplar, bir m ddet sonra Avrupa lkelerine gittiler, ama gitmeden stanbul da su patlamas na sebep oldular. sk dar da bundan etkilendi.

Su i lemeye temay l olan gerek Avrupal ve gerekse Rus guruplar, daha ok Tanzimat y netimiyle Avrupai manada serbesti kazanan b lgelerde faaliyet g sterdi inden, T rk rf ve detleriyle s k s k ya ba l sk dar gibi b lgelerde kendileri i in gerekli olan zemini olu turamad lar ve buralara su i leme hasta-

ÜÇYÜZ OTUZ İKİ SENESİ TEMMUZUNUN İBTİDASINDAN NİHAYETİNE DEĞİN DERSAADET'TE BİLUMUM MERÂKİZ-İ ZABITA DAHİLİNDE VUKU BULAN CERAİMİ GÖSTERİR CETVELDİR

CÜRMÜN VUKU BULDUĞU MERÂKİZ VE MÜDÜRİYET		YEKÛN	CERAİM-İ MÜTENEVVİA	İNTİHAR	RÜŞVET	HARİK	SARHOŞLUK	İTÂLE-İ LİSÂN	ADEM-İ DİKKAT VE KANUNA RİAYETSİZLİK	MUKABBERÂT VE NİZAMATA MUHALEFET	FTL-İ ŞENİ, ZİNA VE LİVATA	İSNA-İ VAZİFEDE HAKARET VE DARP	DARP VE CERH	KATL	EMNİYETİ SUİSTİMAL	AİZ U GASP	KARMANYOLACILIK	DOLANDIRICILIK	YANGINCILIK	YEKÛN	SİRKAT: CÜNHA NEV'İİNDE			
																					ADİ	KASA HIRSIZLAĞI	FÂİL-İ MALUM	FÂİL-İ MECHUL
ADALAR	MERKEZİ	2													1					1	1			
AKSARAY	"	14	2				1					1	6			1				3	2			1
AYASOFYA	"	27	4				2		2		1		2							16	15			1
EYÜP	"	13	6				2						3							2	2			
EMÎNÖNÜ	"	7	1										2		1					3	3			
BAYAZIT	"	20	5						2				5		1				1	6	4			2
DENİZ	"																							
ŞEHREMİNİ	"	11	4										5							2				2
SAMATYA	"	2																		2	2			
FATİH	"	2											1							1	1			
FENER	"	5					1						1							3	3			
KAPANIDAKİK	"	9	2						1				2							4	4			
KUMKAPI	"	6	1						1				1							3	3			
KARAGÜMRÜK	"	7	3							2								1		1	1			
MAKRİKÖY	"	3																	1	2	2			
YEKÛN		128	28				6		6	2	1	1	28		3	1		1	2	49	43			6
ÜSKÜDAR POLİS MÜDÜRİYETİ		75	15				4				1	1	12	1	1			1	2	37	37			
BEYOĞLU POLİS MÜDÜRİYETİ		134	15		3	4	3	1	7	3		1	38	1		2		2	2	52	52			
CÜMLE-İ YEKÛN		337	58		3	4	13	1	13	5	2	3	78	2	4	3		4	6	138	132			6

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1916 Yılı Temmuz Ayında İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[19]

ESÂMÎ-İ MERÂKİZ		ESHÂB-I CERAİMİN MÜSBİT ÜZERİNE SURET-İ TAKSİMİ						335 SENESİ TEMMUZ MAHI ZARFINDA POLİS MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİ MINTIKASI DAHİLİNDE VUKU BULAN CERAİMİ GESTERİR CETVELDİR														
		YEKÛN	MİLEL-İ MUHTELİFE VE ECNEBİYE	MUSEVİ	ERMENİ	RUM	İSLAM	YEKÛN	CERAİM-İ MÜTENEVVİA	TELGRAF MUHABERATINI İHLAL	SERSERİLİK	MEMURİN-İ ZABITAYA HAKARET	TEŞHİR-İ SİLAH	FİL-İ ŞENİ VE İZALE-İ BİKR	SAHTEKARLIK	KUNDAKÇILIK	ŞEKAVET	AHZ U GASP	ADİYEN HAYVAN HIRSIZLIĞI	SİRKAT-İ ADİYYE	SİRKAT-İ CEBRİYYE	DARP VE CERH	KATL
ADALAR	MERKEZİ	20				20		17	1			2								7	1	6	
AKSARAY	"	43	1		5	3	34	36	5				4	1				1		12		13	
AYASOFYA	"	45		1	3	1	40	49	9				1			2		1		15		20	1
EYÜP	"	114			3	5	106	82	29			2	5							23		23	
EMİNÖNÜ	"	22			5	4	13	24	3					1						12		8	
BAYAZIT	"	34	3	1	2	6	22	28	8			3						1		11		4	1
DENİZ	"	28	5			7	16	29	10			2						3		11	2	1	
ŞEHREMİNİ	"	17					17	19	3				1	1				1		6		7	
SAMATYA	"	37			5	6	26	45	13		1	3	1	1				1		13		11	1
FATİH	"	14					14	17	3			1						1		3		8	1
FENER	"	38		15		16	7	40	7			1								13		19	
KAPANDAKİK	"	36				4	32	32	4											9		17	2
KUMKAPI	"	20			8	5	7	16	2													12	2
KARAGÜMRÜK	"	36				2	34	26	6			1	1			1		1		4		12	
HASKÖY	"	8		1	2	1	4	8	4			1								2		1	
KASIMPAŞA	"	8					8	9	1			1		1		1				3		2	
DOLAPDERE	"	45			4	34	7	35	8			3						2		6		15	1
GALATA	"	206	18	14	8	71	95	205	79			2		1	2			5		59	1	54	2
BEYOĞLU	"	100	11	6	4	61	18	111	20			1			1			4		63		20	2
TAKSİM	"	137	3	2	31	62	39	143	36			4	3					4		54		41	1
PANGALTI	"	55		2	10	28	15	71	9			11	1	2		1		1		35	1	9	1
BEŞİKTAŞ	"	40	5	3	1	6	25	37	8							1		2		12		14	
ARNAVUTKÖY	"	40		1		24	15	46	6			6	1			2		4		13		14	
BÜYÜKDERE	"	32		15	1	13	3	14	5				1						1	2		4	1
HAYDARPAŞA	"	42			5	11	26	19	8				1							9		1	
ÜSKÜDAR	"	35					35	26	5				1	1						11		8	
İSKELE	"	51		3			48	42	8			6	1	1						10		16	
KADIKÖY	"	10	1			1	8	7				1										5	1
KIZILTOPRAK	"	10				4	6	16	2			1								11		2	
ÇİNİLİ	"	32			5	15	12	25	4			1	2	1				1		4		12	
ÇENGELKÖY	"	12			1	3	8	11				1		1						7		2	
BEYKOZ	"	13			4	3	6	10					1					1		2		6	
YEKÛN-U UMUMİ		1380	47	64	107	416	746	1295	306		1	54	25	12	3	8		34	1	442	5	387	17

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1919 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[20]

336 SENESİ TEMMUZ MAHI ZARFINDA VUKU BULAN CERAİMİ GÖSTERİR CETVELDİR

ESÂMİ-İ MERÂKİZ		İNÂS	ZÜKÛR	YEKÛN	ESHÂB-I CERAİMİN MİLLİYET ÜZERİNE SURET-I TAKSİMİ					YEKÛN	CERAİM-İ MÜTENEVVİA	ADİYEN HAYVAN HIRSIZLIĞI	MEMURİN-İ ZABITAYA HAKARET	TEŞHİR-İ SİLAH	FİL-İ ŞENİ VE İZÂLE-İ HİKR	SAHTEKARLIK	AHZ U GASB	KUNDAKÇILIK	SİRKAT-I ÂDİYYE	SİRKAT-I CEHRİYYE	DARP VE CERH	KATL	YEKÛN
					MİLEL-İ SÂİRE	MUSEVÎ	ERMENÎ	RUM	İSLÂM														
Adalar	Merkezi		11	11			1	6	4	11	3		1						2		4	1	11
Aksaray	"	7	43	50	6		1	2	41	50	8		1	1	1		1		11		15		38
Ayasofya	"	1	18	19			1	3	15	19	2		1						13		8		24
Eyüp	"		33	33					33	33	6				1				13		13		33
Eminönü	"	1	36	37		10	1	7	15	37	10						2		21		7		40
Beyazıt	"		28	28			4		24	28	2				1				16		9	1	29
Deniz	"		31	31	2	1	1	4	23	31	2								13		5		20
Şehremini	"	10	57	67				9	58	67	14		3	1			1		10		16		45
Samatya	"	1	21	22	2		2	3	15	22	2		1		1				1		12		17
Fatih	"	1	5	6					6	6	1		1				1		7		2		12
Fener	"	9	41	50		9	20	2	19	50	9		2		2				7		13		33
Kapımdakik	"		26	26				3	23	26	3		1	3			1		11		7		26
Kumkapı	"	3	36	39			4	17	18	39	8								12		11		31
Karagümrük	"		17	17		1			16	17	1			2					3		6		12
Makriköy	"		6	6				4	2	6	2										2	2	6
Hasköy	"	8	82	90	3	38	1	8	40	90	18		1	2			1		12		30		64
Kasımpaşa	"	5	16	21				1	20	21	2								5		9		16
Dolapdere	"	3	31	34	2		10	20	2	34	7		1				1		10		14		33
Galata	"	16	191	207	16	12	16	57	106	207	72	1	3	1	1	2	6		46	3	61		198
Beyoğlu	"	3	30	33		2	2	14	15	33	5		1		1		1		27		11		46
Taksim	"	27	122	149	20		32	57	40	149	24		5	1			8		54		39		131
Pangaltı	"	9	32	41	7		12	9	13	41	7						2		21		8		38
Beşiktaş	"	18	37	55	7	2	2	3	39	55	9		1	1	1		1		25		24	3	65
Arnavutköy	"		40	40	2		2	13	23	40	8			1					10	1	13		33
Büyükdere	"		20	20	4			3	13	20			3						6		4		13
Haydarpaşa	"		4	4	1			3		4	1					1					2		4
Üsküdar	"	8	31	39					39	39	10						1		5		4		20
İskele	"	2	7	9				4	5	9										3	6		9
Kadıköy	"	2	16	18	6		5	2	5	18	2			1					6	2	7		18
Kızıltoprak	"	2	26	28	1		1	2	24	28	4	3		3					16		3	1	30
Çinili	"	3	20	23	1		9	2	11	23	3	1		1			2		4		2		13
Çengelköy	"	2	9	11				4	7	11	2				1				4		3		10
Beykoz	"		2	2			1		1	2									1		1	1	3
Yekûn-u Umumî		141	1125	1266	80	85	127	264	759	1266	247	5	26	18	10	3	29		392	11	371	9	1125

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1920 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[21]

337 SENESİ TEMMUZ MAHI ZARFINDA VUKU BULAN CERAİMİ GÖSTERİR İSTATİSTİK CETVELDİR

ESÂMÎ-İ MERÂKİZ		YEKÛN	İNÂS	ZÜKÛR	YEKÛN	ESHAB-I CERAİMİN MİLLİYET ÜZERİNE SURET-İ TAKSİMİ					CERAİM-İ MÜTENEVVİA	MEMURİN-İ ZABITAYA HAKARET	TEŞHİR-İ SİLAH	FİL-İ ŞENİ VE İZÂLE-İ ŞİKK	KUNDAKÇILIK	SAHTEKARLIK	ŞEKAVET	AİİZ U GASB	ADİYEN HAYVAN HIRSIZLIĞI	SİRKAT-İ ÂDİYYE	SİRKAT-İ CEBRİYYE	DARP VE CERH	KATL	YEKÛN
						MİLEL-İ SAİRE	MUSEVÎ	ERMENİ	RÛM	İSLAM															
Adalar	Merkezi	20		20	20	2	5		10	3	2									6		5		13
Aksaray	"	53	11	42	53				1	52	15		2					2		9		25	1	56
Ayasofya	"	63	5	58	63	1	1	10	5	46	7	1		2				1		19	1	19		48
Eyüp	"	79	14	56	79	1	2		3	73	13	2						1		17		20		53
Eminönü	"	79		79	79	4	4	3	12	56	19	1						1		31		21		73
Bayazıt	"	39	3	36	39	3	1	2	2	31	12							1		18		17		48
Deniz	"	35		35	35	9		1	6	19	1	2						2		15		12		32
Şehremini	"	45	13	32	45	1			7	37	6		2	1				1		7		17	1	35
Samatya	"	25	5	20	25	2		3	6	14	2	2	1							2		7		14
Fatih	"	28	7	21	28	2			1	25	8					3				8		6		27
Fener	"	5		5	5	1			1	3	2									2		2		6
Kapanıdakik	"	53	4	49	53		4	1	12	36	10					1				19		22		52
Kumkapı	"	23	4	19	23			9	3	11	1	2	1					2		1		4		11
Karagümrük	"	44	5	39	44			5	5	34	6	5		2						6		16		35
Makriköy	"	8		7	8	3		1		4			1							2		2		5
Hasköy	"	30	7	23	30		12	3	2	13	3									5		5		13
Kasımpaşa	"	11		11	11					11	1		1							1		5		8
Dolapdere	"	2		2	2				3											1		1	1	3
Galata	"	209	14	195	209	13	13	6	66	111	53	4	1	2		5		7		61		71		204
Beyoğlu	"	85	8	77	85	1		6	44	26	21		4	2		2		7		21	9	24	1	91
Taksim	"	20	1	91	20	5	1		7	7	6	1		2				2		10		5		28
Pangaltı	"	149	27	122	149	7	1	18	37	86	46	3	1	1				2	1	34		47	1	136
Beşiktaş	"	52		52	52	8		3	6	35	18			2				1		17		20		58
Arnavutköy	"	37		37	37	3		2	17	15	3		2					1		12		17		35
Büyükdere	"	4		4	4				2	2	3									2		2		7
Haydarpaşa	"	1		1	1					1										1				1
Üsküdar	"	15	4	11	15					15				1						4		4		9
İskele	"	18	1	17	18				3	15	3	1								1		7		12
Kadıköy	"	63	13	50	63	2	3	12	12	34	9		1	1	1			3	1	19	6	22		63
Kızıltoprak	"	45	5	40	45	3		2	2	38	9			2						13		19		43
Çinili	"	16	3	13	16			1	4	11	1						1	1		7		10		19
Çengelköy	"	6		6	6				1	4	1							1		2		1		6
Beykoz	"	7	1	6	7				1	6	2									3		3	1	12
Erenköy	"	13	1	12	13				1	12	1									1		5	1	8
Yekûn-u Umumi		**1303**	157	1226	**1303**	78	49	88	288	886	284	26	19	16	1	11	1	36	2	379	16	464	7	**1262**

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1921 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[22]

338 SENESİ TEMMUZ MAHI ZARFINDA VUKU BULAN CERAİMİ GÖSTERİR CETVELDİR

ESÂMİ-İ MERÂKİZ		İNÂS	ZÜKÛR	ESHÂB-I CERAİMİN MİLLİYET ÜZERİNE SURET-İ TAKSİMİ					YEKÛN	CERAİM-İ MÜTENEVVİA	EMNİYETİ SÜİSTİMAL	MEMURİN-İ ZABITAYA HAKARET	TEHDİT	İSKAT-I CENİN	AHZ U GASB	TEŞHİR-İ SİLAH	SAHTEKARLIK	OTOMOBİL-İ SAİRE İLE MECRUHİN	İFL-İ ŞENİ VE İZÂLE-İ İBKR	DOLANDIRICILIK	KUNDAKÇILIK	DARP VE CERH	YANKESİCİLİK	SİRKAT-İ ADİYYE	SİRKAT-İ MEVSÛFE	KATL	YEKÛN
				MİLEL-İ SAİRE	MUSEVİ	ERMENİ	RUM	İSLÂM																			
Adalar	Merkezi	1	7	3		2	2	1	8									1				1		4			6
Aksaray	"	6	31				2	35	37					1	3			3		1		11	2	10			31
Ayasofya	"	6	25	3			2	26	31	3		1		1						1		10	1	12		1	30
Eyüp	"	6	21					27	27	5			2		1				1			12		1			22
Eminönü	"	11	75	4	3	4	15	60	86		1				2		1	6		4		19	10	21	2		66
Bayazıt	"	14	54	1	1	8	8	50	68	6					5			7		6		26		25			75
Deniz	"		43				3	40	43	2	1	1								1		23	2	15			45
Şehremini	"	9	37			1	1	44	46	4				1		1			1			22		2		1	32
Samatya	"	6	14	2		5	5	8	20	2		1			2							6		3			14
Fatih	"	3	16					19	19	2					1			2		2		6		3			16
Fener	"	8	25			12	15	6	33				2									14	4	6			26
Kapanodakik	"	9	19				2	26	28	1			1			1				1	1	10		5			20
Kumkapı	"	3	22	5		4	5	11	25	1		1					1	2				8		7			20
Karagümrük	"	8	26				6	28	34	5		1								1		10		3			20
Makriköy	"		10			2	3	5	10															6			6
Hasköy	"	4	27		5	2	1	23	31	4										1		5		2			12
Kasımpaşa	"	3	45	1	1		5	38	45	10		2						4				18		2		1	37
Dolapdere	"	1	11			1	6	5	12					1					1			4		7			13
Galata	"	28	205	12	9	9	75	127	232	19		5		1	3	9	6	11	1	15		95	17	44			226
Beyoğlu	"	3	69	23		6	28	15	72	2		3						5	1	1		17	11	30	1	1	72
Taksim	"	16	88	6	2	16	40	40	104	10		1	4	1		1			4	5		28	12	32		1	99
Pangaltı	"	8	40	4	1	6	4	33	48		1	3	1	2		2		5		1		13	1	18			47
Beşiktaş	"	17	108	4	2	5	13	101	125	13	1	2		1	2	4		9	3	4	1	37	10	16			123
Arnavutköy	"	3	44	3		8	21	15	47	8								4				19	1	6			38
Büyükdere	"	1	28	2		3	5	19	29	3		1				3			1			6		7		2	23
Haydarpaşa	"																		1								1
Üsküdar	"	2	11					13	13	1	1	1			1							2					6
İskele	"	1	48				3	46	49	3		2	1			4	1	1		2		20	1	7			42
Kadıköy	"	21	69	3	2	18	7	60	90	3		1				2		4	1		3	22		22			58
Kızıltoprak	"	5	29			1	5	28	34	1		1				1			3	1		10		7		1	25
Çinili	"	5	12			5	3	9	17			1		1	1	1						5		3			12
Çengelköl	"	1	10	2				9	11										1			4		3		1	9
Beykoz	"	3	20			2	3	18	23			2			2							3	1	3			11
Erenköy	"	1	5				1	5	6									1				4				1	6
Yekûn-u Umumi		212	1091	78	38	110	287	990	**1503**	108	5	30	11	10	23	29	9	65	19	47	5	510	73	302	3	10	**1289**

İstanbul Vilayeti Polis Bölgesinde 1922 Yılı Temmuz Ayı İçinde İşlenen Suçları Gösterir Cetvel[23]

Eski emsipa a Karakolu

l n istedikleri oranda bula t ramad lar. sk dar Sanca Polis M d rl sorumluluk b lgesinde su oran n n d k olmas n n en nemli sebeplerinin banda gelen sebep; bahse konu yerle im biriminin insanlar n n ahlaki yap s d r.

Çalışanlarının İstiklâl Mücadelesine Etkin Katılımları

Sevr antla mas na dayan larak lkenin b y k bir b l m yle birlikte i gale u rayan Üstanbul un halk da esarete kar kutsal direni i ba latma hususunda bir an dahi olsa gecikmedi. Esaret alt na alma giri imi, e itli protestolar ve mitinglerle k nand ve i gal reddedildi. Bahse konu protestolardan birine sk dar Sanca b nyesinde bulunan Do anc lar ev sahipli i yapt . Bu sahiplenme giri imi, Do anc lara, Anadolu m nt kas nda ba ms zl k me alesinin ilk yak lan yeri olma ayr cal n getirdi.

sk dar, Kurtulu Sava n n devam etti i s re te, hakl olarak vatanseverlerin Anadolu ya ge i kap s olma zelli ini kazand . Bu kap , Kocaeli ve Bolu vilayetlerinde vatanseverler taraf ndan olu turulan menziller vas tas yla bilhassa Anadolu da ba lat lan Kurtulu M cadelesinin ihtiyac olan insan kayna n n Üstanbul dan temininde nemli bir bo lu u doldurdu.

Ügalle birlikte vatanseverlerin sudan bahanelerle tutuklanmaya ba lanmas zerine gizlenen baz vatanseverlerin Anadolu ya ka r lmas hususunda bilhassa

sk dar Sanca nda g rev yapan polislerin st n gayretleri g r ld . D nyan n en g l istihbarat rg tlerine sahip olduklar n v nerek iddia eden i gal devletleri ve bilhassa Üngliz istihbarat bu ka rma eylemlerinin nas l ger ekle tirildi i hususunda bilgi sahibi olmakta acze d t . Onlar, bu t r eylemleri, para kar l nda kendisini ve lkesini satan insanlar kullanmak suretiyle neticeye ula t rmaya al m lard . Vatansever T rk insan n n hi bir maddi g kar l - nda vatan n satmak gibi bir meyli olmad ndan ba ar l olamad lar.[24]

Osmanl Devletinin ba kenti olan Üstanbul, hem yeti mi insanlara ve hem de silah ve m himmatla dolu askeri k lalara sahipti. Bu zelliklerinden dolay da Anadolu da ba lat lan harek t y netenler i in ok b y k bir nem ifade ediyordu. Bunun fark nda olan zaman n y neticileri, Üstanbul da bulunan bu kaynaklar n Anadolu da ba lat lan Kurtulu M cadelesinin emrine sunulmas i in gereken al malar yapmak zere gizli cemiyetlerin kurulmas n te vik ettiler. Vatan n selameti i in ok nemli olan bu emri alan yerel y neticiler hemen harekete ge tiler ve vatansever y re halk n da yanlar na alarak gizli cemiyetlerini kurdular. Kurulan cemiyetler, k sa zamanda b y k i ler ba ararak, Anadolu ya ge i te ilk menzil ve ilk kap konumunda olan sk dar, engelk y, Anadoluhisar , Beykoz b lgelerinde rg tlerini olu turdular. rg tlenmelerini tamamlad ktan sonra, bahse konu m nt kada ya ayan vatanseverleri de yanlar na alarak Anadolu daki kurtulu hareketinin ihtiya duydu u hemen her eyi kar lama gayretine girdiler.[25] Sonu itibariyle de ula lmak istenen hedefe varmay ba ard lar. Anadolu daki m cadelenin ihtiya lar n sa lamada v n lecek ola an st ba ar lara imza att lar.

sk dar halk ndan bir gurup ile sk dar da ya ayan Karadenizliler taraf ndan olu turulan Kuva-y Milliye Ak nc M frezeleri, Beykoz Ormanlar n ve evresini kendilerine mesken tuttular. MM Gurubuna ba l olarak g rev yapan bu m frezeler, e itli yol ve y ntemler kullanarak elde ettikleri silah, m himmat ve bombalar Anadolu ya sevk etmeye ba lad lar. B lgede g rev yapan kamu g revlileri de bu m frezelere kar b y k bir tolerans g sterdiler. Zaman n kukla h k metinin olu turdu u Kuva-y Ünzibatiye operasyonlar , vatansever polis ve di er kamu g revlilerince milli guruplara iletildi.[26]

Bu gayretler, kamu g revlileri ve halk n birlikteli iyle ekillenmi olmas na karl k, baz lar n n g stermi oldu u gayret ve fedak rl k, halk aras nda yu buldu undan ok arzulan lmasa da ne kt . Elbette ki, b ylesine b y k bir hareketin ba ar s na katk da bulunan ismi bilinen ve bilinmeyen bir ok kahraman vard . Bu kahramanlardan olup, sk dar b lgesinde hizmet veren guruplarla ah slar n sayg duyulan kahramanl klar ndan bahsetmek minnet borcu olsa gerektir.

Bu oklukta bir tek olan Emniyeti Umumiye M d riyeti Foto raf Memuru Mehmet Kenan Bey, Üstanbul un i galiyle birlikte direni i bizzat y netmek ve halk da bu do rultuda y nlendirip rg tlemek gayesiyle olu turulmaya ba lanan Kuva-y Milliye te kilat na d hil oldu. Verilen g rev emri zerine Bo azi i nin Anadolu yakas n n te kilatlanmas n bizzat y netti. Olu turulmas nda g rev al-

d Kuva-y Milliye arac l yla da Anadolu ya silah-m himmat g nderdi. Bu zaman zarf nda ikametg h , i gal kuvvetlerinin oyunca olan kukla h k metlerin direktifleri do rultusunda bas larak aranmas na ra men girdi i kutlu yoldan d nmedi. Ügalden dolay Anadolu ya sevk edilemeyen ve Ünglizler taraf ndan ara t r laca muhakkak olan, ancak hi kimse taraf ndan saklanmas y n nde giri imde bulunulmayan ve mesai arkada lar taraf ndan evine sevk edilen silah, m himmat ve e itli cephaneyi aile fertleriyle birlikte koruma alt na ald .

Kutsal g revini y r t rken zaman n Tayyare Y zba lar ndan Topal Mehmet Ali taraf ndan ihbar edildi. Yap lan bir operasyon sonucunda yakaland . G rd - b t n i kencelere ra men mensup oldu u gizli cemiyet hakk nda hi bir bilgi vermedi. Bunu, her t rl sil h ve m himmat saklayanlar n idam edilece ine dair yasal h k m bulunmas na ra men yerine getirme kahramanl n g sterdi.[27]

Bir di eri olan Serkomiser Ahmet Be ir Efendi, yabanc dil bilmemesine kar - l k Üalyan ve Ünglizaskeri zab ta memurlar n yan nda Kad k y irtibat g revlisi olarak g revlendirildi. Yabanc dil bilgisi olmad ndan bu g revi kabul etmek istememesine kar l k, vatanseverler taraf ndan srarla g rev almas istendi inden ba kaca bir itirazda bulunmadan b y k bir heyecanla kabul etti.

G revini ifa ederken, Üalyanlar ve Ünglizler taraf ndan herhangi bir vatanseverin evinin aranmas veya yakalanma giri imi veyahut da herhangi bir suretle Vatansever T rkler aleyhinde bir i g r lece inde ve i gal kuvvetleri taraf ndan yap lacak haz rl klar vakit ge irmeden MM Gurubuna mensup vatanseverlere iletiyordu. Bunun sonucunda, i gal kuvvetleri herhangi bir malumat elde edemiyordu. Bunun yan nda; Ermeni odakl Frans z zulm nden dolay Adana ve ukur Ova dan ka arak Üstanbul a gelen vatanseverlerin Kad k y de bar nd r lmalar konusunda ola an st gayreti g r l yordu.

En nemli g revlerinden birisi de; hen z Anadolu ya ge memi olan Anadolu H k metinin Erk n Harbiye Reisi Fevzi Pa an n evinde Ünglizler taraf ndan yap lmas planlanan aramay bir g n evvelinden haber verdi inden dolay istenmeyen olaylar n meydana gelmesini nlemi olmas d r. Fevzi Pa a, bunun sonucunda durumun fark na vararak vatansever MM Gurubu yelerinin arac l - yla Ankara merkezli kurtulu hareketine kat lmak zere Anadolu ya ge ti. Ayn do rultuda bir ok vatansever genci i gal kuvvetlerinin takibat ndan haberdar ederek kurtulmalar n sa lad ktan sonra, milli m cadeleye i tiraklerini de temin etti.

Üirtibat g revlisi Ahmet Be ir Efendi, sk dar Vilayetinde olu turulan MM Gurubunun faal yelerini ve Anadolu ya yap lan sevk ve nakliyat n nas l ve hangi yollarla yap ld n ayr nt lar na kadar bildi i halde a z ndan herhangi bir s z ka rm yordu. Buna kar l k, te kilat n silah-m himmat nakliyat nda yard mlar da oluyordu. Nakliyat yolu zerinde bulunun Ünglizn bet ilerinin konumu hakk nda bilgi vererek sevk yat n g venli bir bi imde y r mesi hususunda hizmeti g r l yordu.[28]

sk dar Sanca Beykoz Polis Merkezinde mukayyit olarak g rev yapan polis memuru Mehmet Tevfik Efendi, Rumlar n y nlendirip k k rtmas yla Yunan kuvvetlerinin takibat na maruz kald klar ndan dolay polis merkezine s nan y re halk ndan bir o unun ka r lmalar nda ola an st hizmetlerde bulundu. Kuva-y Milliye elemanlar n n durumundan haberdar olmas na kar l k a z ndan herhangi bir s z ka rmad . Ba ta vatanseverler olmak zere m nt kadaki ahaliye kolayl klar g sterdi.[29]

sk dar Sanca Gebze Kazas nda g rev yapan Komiser Muavini Abd lgani Bolbol, Yunanl lar taraf ndan i gal edilen kazada ya ayan halk n can, mal ve r z na y nelen Yunan ve Rum destekli sald r lar n n nlenmesi hususunda ola an st hizmet g rd . Hizmetinde olmaktan ve kendini onlara adamaktan asla geri durmayan Abd lgani Beyin, kendilerine verdi i ola an st destek ve yard m unutmayan y re halk n n ileri gelenleri kay t alt na ald klar ve ilgili birimlere ilettikleri bir raporda ad ge enin takdire ayan hizmetini ortaya koydular:[30]

"1921–1922 senelerinde kasabamızın Yunanlıların payi işgali altında bulunduğu sırada Gebze Kazasına memur olan ve elyevm İstanbul Eyüp Merkezinde bulunan 117 numarada mukayyet Gani Efendi, Gebze Kazası ahalisinin mal, can ve ırzlarına taarruz eden Yunan kuvvetlerine karşı gece-gündüz, Yunan kuvvetlerinin Taş Karakol nam mevkie götürdükleri beldenin bi-günah eşraf ve ahalisini yalnız başına olarak Yunanlıların desti taarruz ve işkencesinden kurtardığı gibi 'Kuva-yı Milliye' tarafına firar eden ve her nasılsa Yunanlıların eline düşen ve işkence altında bulunan bi-çare Taşköprü ahalisini dahi Yunanlıların desti itisafından kurtarmak gibi kıymettar muavenette bulunduğu ve bundan başka Kuva-yı Milliyenin İzmit'e tekarrübünü haber alıp mahalli mezkûra harekete amade bulunan Yunan kuvvetlerinin elyevm Topkapı Sarayı mevkiinde bulunan polis Remzi Efendiyi öldürmek kastıyla mezarlık cihetine götürürken bunu haber alan mumaileyh Gani Efendi yalnız başına otuz süngüden ibaret Yunan kuvvetlerine karşı tabancası ile müdafaa etmek suretiyle Remzi Efendiyi Yunanlıların elinden almak gibi şayanı sitayiş bir takdir hareketi meşhut olmuş ve mumaileyh Gani Efendinin, şayanı taltif ve değerli bir memur olmasından mağdur kalması muvafık olmayacağından Gebzelilerin minnet ve şükran hislerini kazanan Gani Efendinin taltife şayan bir memur olduğunu natık işbu mazbata takdim kılındı 20 Ocak 1931"

"Gebzeliler Mahallesi ahalisi namına Cumhuriyet Halk Fırkası Gebze Güzeller İdare Heyeti Reisi, İ. Hakkı,

Cumhuriyet Halk Fırkası Hacı Halil Mahallesi Ocak Reisi, Şükrü,

Cumhuriyet Halk Fırkası Orhan Gazi ve Mustafa Paşa Mahallesi Ocak Reisi, İbrahim,

Mükarini Hakikat Olduğu Tasdik Kılındı

21 Ocak 1931

Gebze Kazası Heyeti Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi, Bekir."

Verilen rnekler sk dar halk n n ve o b lgede g rev yapan kamu g revlileri-

nin m kemmel hizmetlerini b t n yle yans tmaya yetmez. Vatan sevdal s insanlar n yapt klar n yazmak, zaman ve mek n bak m ndan ok da m mk n deildir. B ylesine m kemmel bir b t n n par as konumunda olan sk dar Polis M d rl n n al anlar da ayn sevdan n yolcusu olarak sk darl lar n y r y ne kat lmaktan ba ka yol tutmas da m mk n de ildi. nk sevdal ayn , o sevdal ya kavu man n yol ve y ntemi de l m ne m cadele etmekten ge iyordu.

Sonuç

sk dar Polis M d rl n n 1919 tarihli Kararname ile lav edilmesinden sonra, bahse konu m d rl b nyesinde bar nd ran sk dar Vil yeti varl n devam ettirdi. Bu varl k, T rk Milletinin Üstikl l M cadelesini kazan p Cumhuriyet y netimini kurmas na kadar s rd . Cumhuriyetin kurulmas yla birlikte, gen T rkiye Cumhuriyeti yepyeni bir yap lanman n i ine girdi. ncelikli olarak 30 May s 1926 tarihinde kabul edilip 18 Haziran 1926 tarihinde y r rl e giren Te kilat M lkiye Kanunu ile yap lan de i iklikler sonucunda, Osmanl Devletinden T rkiye Cumhuriyetine intikal eden baz vil yetler lav edilerek kaza konumuna indirgendiler.

Bahse konu kanunun birinci maddesinde beyan edilen *"İsimleri merbut bir numaralı cetvelde isimleri muharrer on bir vilâyet kazaya…"* h km yle, bahse konu kanuna eklenen bir numaral cetvelde, kaza haline galip olan vilayetler ba l alt nda *"Üsküdar Vilâyeti, Beyoğlu Vilâyeti …" ile diğer vilâyetlerin kaza konumu indirgendikleri beyan ediliyordu.*[31]

Bu tarihten itibaren kaza konumuyla m lki yap lanmadaki yerini alan sk dar Üniversitesi, ge en zamana ba l olarak su ve su lulu un artmas n n yan nda sahip oldu u m nt kan n b y y p geni lemesi zerine, b nyesinde bar nd rd insanlar n can ve mal g venli inin st seviyede sa lanmas gayesiyle Üniversite Emniyet M d rl olarak yap land r ld . Halen bu yap lanmas n geli tirerek s rd rmektedir.

DİPNOTLAR

1 Semavi Eyice, stanbul un Tarih Boyunca Geli mesi ve Korunmas , Polis Emeklileri Polis Dergisi, y 30, s 374, stanbul 1983, 22.

2 sk dar , sk dar Belediyesi Dergisi, stanbul 1999, 12.

3 Hicri 1326 Senesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye Matbaa-i Ahmet hsan, Dersaadet 1908.

4 Selahattin Ne et, Nizamat Zab ta Dersleri , II. Bask , stanbul 1925.

5 D stur, Tertibi Sani, C 1, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1329, 410 411.

6 Devlet Ar ivleri Genel M d rl Osmanl Ar ivi, Dosya No: 90, G mlek No: 29, Fon Kodu: DH. EUM. THR.

7 Emniyet Genel M d rl Personel Dairesi Ba kanl Ar ivinde Bulunan 4 Numaral sk dar Polis M d rl Personeli Kay t Defteri.

[8] Polis Nizamnamesi, D stur, Tertibi Sani, C 5, Sayfa: 285.

[9] Devlet Ar ivleri Genel M d rl Osmanl Ar ivi, Dosya No: 258, G mlek No: 9, Fon Kodu: DH. EUM. MH.

[10] Halim Alyot, T rkiye de Zab ta , Üi leri Bakanl Yay n , Seri No: III, Say : 4, Ankara 1947, 490.

[11] Emniyet Genel M d rl Personel Dairesi Ba kanl Ar ivinde Bulunan 49 Numaral sk dar Polis M d rl Personeli Kay t Defteri.

[12] Devlet Ar ivleri Genel M d rl Osmanl Ar ivi, Dosya No: 6, G mlek No: 92, Fon Kodu: DH. EUM. MH.

[13] Hicri 1329 Senesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye Matbaa-i Ahmet hsan, Dersaadet 1908.

[14] Devlet Ar ivleri Genel M d rl Osmanl Ar ivi, Dosya No: 126, G mlek No: 41, Fon Kodu: DH. EUM. MH.

[15] D stur, Tertibi Sani, C 7, Sayfa: 492.

[16] Talat Alper, Ge mi Zaman Olur ki: Eski Bir Hat ra , Polis Emeklileri Polis Dergisi, Y 10, S 132, stanbul 1963, 10.

[17] Devlet Ar ivleri Genel M d rl Osmanl Ar ivi, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 7.64.45.

[18] Talat Alper, a. g. m, 10.

[19] Polis Mecmuas , 4. sene, adet, 75, stanbul 1916, 288.

[20] Polis Mecmuas , 6. sene, numara 118, stanbul 1919, 352.

[21] Polis Mecmuas , 7. sene, numara, 130, stanbul 1920, 414.

[22] Polis Mecmuas , 8. sene, numara, 140, stanbul 1921, 650.

[23] Polis Mecmuas , 9. sene, numara 152, stanbul 1922, 842.

[24] Ey p ahin, Kurtulu Sava nda T rk Polisi , Emniyet Genel M d rl Polis Dergisi, Y 12, S 47, ISSN 1300 4662, Ankara 2006, 54.

[25] Ey p ahin, a. g. m, 55.

[26] Emniyet Genel M d rl polis memuru Mehmet Tevfik Efendinin Personel Dairesi Ba kanl Osmanl Ar ivinde bulunan C 8540 say l zl k Dosyas .

[27] Emniyet Genel M d rl Foto raf Memuru Mehmet Kenan Beyin Personel Dairesi Ba kanl Osmanl Ar ivinde bulunan R 2077 say l zl k Dosyas .

[28] Emniyet Genel M d rl serkomiser Ahmet Be ir Efendinin Personel Dairesi Ba kanl Osmanl Ar ivinde bulunan C 8262 say l zl k Dosyas .

[29] Emniyet Genel M d rl polis memuru Mehmet Tevfik Efendinin Personel Dairesi Ba kanl Osmanl Ar ivinde bulunan C 8540 say l zl k Dosyas .

[30] Emniyet Genel M d rl komiser muavini Abd lgani Efendinin Personel Dairesi Ba kanl Osmanl Ar ivinde bulunan R 757 say l zl k Dosyas .

[31] Te kil t M lkiye Kanunu , Emniyeti Umumiye M d riyeti Polis Mecmuas , 01 Mart 1927, Y 14, S 209, Ankara 1927, 350.

Üsküdar Paşakapısı Hapishanesi ve Meşhur Mahkûmları

AHMET UÇAR
Araştırmacı, Yazar

Üsküdar Paşakapısı Cezaevi Osmanlı ülkesinde II. Abdülhamid döneminde başlatılan hapishanelerin modernleştirilmesi kapsamında 1880'de çıkartılan İnfaz Rejimi Nizamnamesi gereği "Paşakapısı denilen mahalde ve Mülkiye İdadi Mektebi binasının bodrum katında" inşâ edilmişti. Hapishanenin ilk yeri 1887'de yapılan bugünkü Burhan Felek Lisesi idi. Bina 1887 tarihinde yapılmıştı. Bu yıllarda Üsküdar'da başka bir hapishane de yoktu. Ancak hapishane bu ilk iptidai hâli ile Üsküdar'ın ihtiyacına cevap veremiyordu. Çünkü yeni cezaevi güneş görmeyen, müthiş derecede rutubetli bir mahzenden oluşan, yirmi kişi kapasiteli dar bir koğuştan ibaretti. O dönemde Paşakapısı sadece erkeklere mahsus bir yerdi. Aynı mekânın üst tarafında ise sıhhi şartlardan oldukça uzak ve ahşaptan inşaa edilmiş iki de küçük oda bulunmakta idi."[1]

17 Eylül 1912'de Hapishane yönetimince Osmanlı Adliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda da[2] belirtildiği gibi bu küçük hapishanenin Üsküdar'ın ihtiyaçlarına cevap veremediği resmî makamlarca da itiraf edilmeye başlanmıştı. Çünkü "Gözaltı ve hükümlüleri bir arada bulundurmak mecburiyeti nedeni ile hapishanede kapasitenin kat kat üstüne çıkılmıştı. Bu durum sıhhî konularda var olan olumsuzluğu daha da artırmakta bunun sonucunda ise birçok elim olay meydana gelmekte idi. Gerek gözaltında olanlar ve gerekse hükümlü olanlar hapishaneye girişlerinden itibaren bir hafta zarfında -bünyeleri ne kadar sağlam olursa olsunlar- buradaki ikametlerinin sonucu olarak zeminden on basamak aşağıdaki bir mahzende güneş ve temiz havadan uzak kalmakta idiler. Bundan dolayı da mahkûmların renklerinde derhal değişiklik hissedilmekte ve vücutlarında çeşitli hastalıklar da baş göstermektedir. Ayrıca suçluların bir ayrıma tâbi tutulamamaları nedeniyle, içlerinden bazılarının sahip oldukları ahlakî bozukluklar, diğerlerine de sirayet etmekte bu sebeple de buraya konulan mahkûmlar burada ıslah edilmek bir yana, eskisin-

Paşakapısı Cezaevi

den çok daha kötü bir hâle gelmektedirler."

Bu nedenle Paşakapısı Cezaevi'nin 1912'de Üsküdar'ın bir başka yerinde yeniden inşa edilmesine karar verilmişti. Bu amaçla da 1799 yılında Sultan III. Selim tarafından av köşkü olarak yaptırılan binanın tadilatla hapishane haline dönüştürülmesi düşünülmüş ve bunun için de bir tadilat planı yapılarak hemen harekete geçilmişti.[3] 1911–1913 yıllarında yaşanan Trablusgarp ve Balkan Savaşları

nedeniyle bu önemli proje ne yazık ki, bir süre gerçekleştirilememiş, bir başka deyişle yarım kalmıştır. Bu nedenle de bir süre hapishanesiz kalan Üsküdar'ın bu ihtiyacını karşılamak için bu yeni bina henüz inşaat halinde iken 1916 yılında hizmete açılmıştır.

Osmanlı yönetimi inşaat halinde iken içine girilen hapishanenin bir yıl içinde bitirilmesinde kararlı idi. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1917 tarihli

son kongresine sunulan ve 19 Eylül 1917 tarihli *Tanin Gazetesi*'nde tam metni yayınlanan rapora göre Üsküdar Cezaevi bir aya kadar tamamlanacaktı. Kasım 1917 tarihli bir arşiv belgesine göre Üsküdar Tevkifhanesi inşaatı bitmek üzereydi.[4] Ne var ki, bir başka arşiv belgesine göre Paşakapısı Cezaevi inşaatı Ocak 1919'da henüz tamamlanamamıştı.[5] Hatta durumdan I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'u işgal edenler bile rahatsız olmuştu. Üsküdar ve Beyoğlu Tevkifhanesi'nden bir gurup mahpusun firarından kısa bir süre sonra işgal güçleri bir heyet oluşturarak Eylül 1919'da mevcut ve inşaat halindeki hapishanelerin teftişini kararlaştırmıştı. Bu heyet teftişleri sonucu Osmanlı İçişleri Bakanlığına Paşakapısı Hapishanesinin de derhal bitirilmesi için bir nota sunmuştu:

"1-Üsküdar Hapishanesi'nin inşaatı derhal bitirilmelidir. Acele edildiği takdirde bir haftalık inşaat kalmıştır. Burası biter bitmez Hapishane-i Umumî'de yatmakta olan tehlikeli mahpuslar buraya sevk edilmelidir. Ve burası mahkûmiyetleri kesinleşen hükümlüler için kullanılmalıdır.

2-Hapishane-i Umumî'nin 1. katında 13 oda olup bu odaların kapıları bulunmadığından kullanılması gayr-i kabildir. Bunlar oda haline dönüştürülerek demir kapıları da taktırıldıktan sonra daha önce Üsküdar'a nakledilmemiş bulunan mahkûmlar için kullanımı mümkün olacaktır. Bunların icrası önemli ve acildir.

3-Üsküdar Tevkifhanesi'ne daha ehliyetli bir müdür tayini daha uygun olur. Hapishaneler Komisyonu, 18 Eylül'de adı geçen hapishaneyi teftiş ve bazı değişiklikler teklif ettikleri halde 23 Eylül'de yapılan ikinci ziyarette hiç bir şeyin yapılmamış olduğu müşahede edilmiştir. Hatta sabah saat 10.45'e kadar müdürün hâlâ vazife başına gelmediği görülmüştür. Bu hapishanenin varlığı bir millet için lekedir."

Bu tehditkâr ve aşağılayıcı notaya cevap veren Osmanlı Dâhiliye Nezareti yaklaşık beş yıldır devam etmekte olan Üsküdar tevkifhanesinde çalışan amele sayısının artırıldığını ve bir an önce neticeye ulaşmak üzere gayret sarf edildiğini, inşaatı bitmek üzere olan Üsküdar Tevkifhanesi'ni o bölgedeki mahkemede yargılanan tutuklular için kullanmanın ise daha münasip olacağı belirtiliyordu. Ayrıca bahsedilen Tevkifhane müdürünün de uyarıldığı, Hapishane-i Umumî'deki mevcut gardiyanların maaşlarına da % 100 oranında zam yapıldığı belirtilmişti. Durum Sadaret tarafından derhal Düvel-i İtilafiye Komisyonuna da iletilmiştir. Düvel-i İtilafiye Komisyonu'nun verdiği nota hemen etkisini göstermiş, bunun sonucu da Paşakapısı hapishanesinin inşaatı oldukça hızlandırılmıştı. Hatta 31 Ekim 1919 tarihinde Hapishaneler İdaresinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, söz konusu inşaatının iki hafta içinde sona erdirilerek tutukluların buraya nakledileceklerinin komisyona bildirilmesi istenmişti. Bu baskılar sonucu yeni tevkifhane 1919 yılı Kasım ayının ortalarında ancak hizmete geçebilmişti.[6]

Ancak kısa bir süre sonra işgalcilerin gerçek amacı anlaşılabilmişti. İngiliz işgal kuvvetleri İstanbul'da yeni yapılmış tüm resmî daireler gibi Belçika'daki benzerleri örnek alınarak Üsküdar'da modern tarzda inşa edilmiş bulunan İstanbul'un en yeni ve modern hapishanesi olan Paşakapısı'na 20 Mart 1920'de el koymuşlar-

Aziz Nesin

dı.[7] Bu işgalden hemen sonra da buradaki mahkûmların hepsi İstanbul Merkez Tevkifhanesine nakledilmişlerdi.[8] İngilizlerin Paşakapısı'ndaki işgali Aralık 1922'ye kadar devam etmişti.[9] İngilizlerce işgal döneminde Paşakapısı Cezaevi binasında toplam 40.000 liralık (32.000 sterlinlik) zarar ve tahribat yapılmıştı. İngilizlerin binayı terk ermesinden kısa bir süre sonra Paşakapısı'nı ziyaret eden Amerikalılar'dan oluşan "Öncü Araştırma Gurubu" binanın durumu hakkında olumlu ifadeler kullanmaktadırlar. Bu müsbet yansıma, buranın çok kısa bir süre önce faaliyete geçmesi ve sadece bu süre zarfında işlenen suçların faillerinin burada istihdam edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.[10] Bir Türk araştırmacının iddiasına göre Paşakapısı İngiliz işgali döneminde "rahibe mektebi" olarak kullanmış ve bu işlevini işgal sonrası da 1928 yılına kadar sürdürmüştü.[11]

1928 yılına kadar kullanılıp kullanılmadığını bilmediğimiz bina 1928 sonrasında tadilat yaptırılarak, yeniden cezaevine dönüştürülmüştü.[12] 1928-1944 arası daha çok adi suçlu mahkûmların kaldığı Üsküdar Paşakapısı Cezaevi, II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Mehmet Ali Aybar, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Hüseyin Cahit Yalçın, Ratip Tahir Bulak, Halim Büyükbulut, gibi basın ve sanat dünyasından birçok meşhur kişiyi zorunlu misafir olarak barındırmıştı.

Aziz Nesin Paşakapısı'nda

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Paşakapısı'nın ilk meşhur zorunlu misafiri yazar Aziz Nesin'di. Nesin, 1944-1951 yılları arasında tam dört kez Paşakapısı Cezaevi'nde kalmıştı. İlki 1944 yılında adi bir suçtandı. İkinci Dünya Savaşı'nın en yoğun yaşandığı yıllarda Türk ordusunda teğmen olan Mehmet Nusret yani Aziz Nesin yeni doğan çocuğunu görmek isteyen bir erin yalvarmalarına daya-

namayarak o ere 15 gün izin vermişti. Ancak savaş koşullarında komutanlarının bile erlere memleket izni vermeleri yasaktı. Bu izin üzerine er izne gitmiş, fakat sözünde durmayarak birliğine geri dönmemişti. Üstelik köyünde bir de suça karışmış, bunun sonucu da tutuklanarak cezaevine konmuştu. Er cezasını çektikten sonra bazı hafifletici nedenlerden dolayı bir süre yattıktan sonra kışlasına geri dönmüştü. Dönüşte Aziz Nesin tarafından da sözünde durmadığı için cezalandırılmıştı.

Bu er birliğin aşçıbaşı ile birlikte yeni bir izin alabilmek için Aziz Nesin'e şantaj yapmaya başlamış ancak Aziz Nesin yeni bir izin vermemişti. Bunun üzerine bu erler tarafından şikâyet edilmişti. 23 Haziran 1944'de onbaşı Günenli ve er Mustafa Karakaş, Aziz Nesin aleyhinde "yasak olmasına rağmen para karşılığı bazı erlere izin verdiği" ihbarında bulunmuşlardı. Aziz Nesin bunun üzerine 4 Temmuz 1944'de tutuklanmış ve tutuklu olarak yargılanmak üzere askerî mahkemeye çıkarılmıştı. Fakat Aziz Nesin mahkemede kendini savunmamıştı. Oğulları Ali ve Ateş Nesin'e göre bunun nedeni babalarının "anti militarist" kimliği idi. Askerî Mahkeme 18 Temmuz 1944'de kararını vermişti: İzin verdiği erlerin tayınları zimmetinde göründüğünden 4 ay 10 gün hapse mahkûm olmuş ve askerlikten ihraç edilmişti. Ancak Aziz Nesin mahkeme kararını da temyiz etmemiş ve karar 24 Temmuz'da kesinleşmişti. Bunun sonucu askerlikten çıkarıldığı için 23 Eylül 1944'de Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne gönderilmiş ve oradan 11 Kasım 1944'de tahliye olmuştu. Aziz Nesin kurumuna kırgındı. Bu nedenle de hak kazandığı hâlde emeklilik maaşını bile reddetmişti. Paşakapısı'nda mahpus iken Fatih'te oturan karısı ve çocukları da zaman zaman kendisini ziyaret etmekteydiler. Oğlu Ateş Nesin'e göre "babası İkinci Dünya Savaşı'nın o yokluk yıllarının, çok kötü ortamında iyi niyeti yüzünden tatsız ve ağır bir iftiraya uğramıştı. Böylesine dürüst bir adamın insanların yararına yapmış olduğu her şey saptırılıp aleyhine koz olarak kullanılmış, kendisinin itham edildiği gerçeklere dayanmayan olaylar nedeniyle ordudan ihraç edilmişti. Birkaç ay Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yatan Aziz Nesin'in askerlikten ayrılmasıyla da aile için işsizlik ve parasızlık günleri başlamıştı." [13]

1945'de Ordudan atılarak işsiz kalan Aziz Nesin çaresizlik, içerisinde ailesini geçindirebilmek için ne yapacağını şaşırmış durumda idi. Nuruosmaniye'de kısa bir süre bakkallık, hatta bakkal çıraklığı bile yapmıştı. Kendisine uygun görmediği bu iş haliyle çarçabuk sona erince, o da Babıâli ortamında kendisine yeni işler bulmaya çalışmıştı. Bu dönemde *Karagöz* gazetesi, *Yedigün* dergisi gibi çeşitli yayın organlarında redaktörlük yapmıştı. Ardından ciddi anlamda ilk profesyonel yazarlığa *Tan* gazetesinde köşe yazarı olarak başlayan Aziz Nesin bu gazetenin yakılıp yıkılmasından sonra yeniden işsizliğe mahkûm olacaktı. Tan olaylarından sonra kendilerine zarar geleceğinden korkan diğer gazete ve dergi patronları da artık ona iş vermeye yanaşmıyorlardı.

Babıâli'de artık yazacak bir yer bulamayan Aziz Nesin bundan sonra kendisi bir gazete çıkarmaya karar vermişti. Böylece arkadaşları Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz ve karikatürist Mustafa Uykusuz'la birlikte haftalık *Markopaşa* mizah gazetesini

Paşakapısı Cezaevi'nin giriş kapısı

yayın hayatına sokmuşlardı. Gazetenin satışı birkaç hafta içinde Türkiye'de o güne kadar görülmemiş, olağanüstü bir rakama, yani 70 binlere ulaşmıştı. Siyasal iktidarın ve Markopaşa'ya karşı olan güçlerin yoğun baskılarından, tehditlerinden korkan ana bayiler *Markopaşa*'yı dağıtmak istememişlerdi. Gazeteyi bastırabilmek için matbaa ve kâğıt bulmakta da zorluk çekilmekte idi. Sonunda çözüm olarak koltuklarının altına aldıkları gazetelerini İstanbul'un dört bir yanında gizli gizli kendileri dağıtıp satmaya başladılar.

Sık sık kapatılan Markopaşa 6 Ocak 1947'de yeniden çıkacaktır. 1 Mayıs 1947'de Markopaşa ile hiç ilgisi olmayan bir yazı dolayısıyla Aziz Nesin hakkında yeni bir tutuklama kararı çıkarılmıştı. Aziz Nesin, 30 Nisan 1947'de yani Falih Rıfkı ile ilgili davada yargılanmasından ve bunun sonucu aldığı cezanın tecilinden bir gün sonra Truman Doktrini aleyhine yazdığı "Nereye Gidiyoruz?" broşürü yüzünden 10 ay hapis, ardından da 4,5 ay süreyle Bursa'da sürgün cezası çekmeye mahkûm edilmişti. Bu yeni mahkûmiyet kararı, bir bakıma *Markopaşa*'nın sürekli kapatılmasının da ilk habercisi idi. Gazetenin en önemli yazarlarından olan ve gazetedeki yazıların da çoğunu kaleme alan Aziz Nesin artık ikinci kez Paşakapısı Cezaevi'nde idi.

Fakat o, cezaevinde de boş durmayacak, burada da yazmaya devam edecekti. Aziz Nesin'in Paşakapısı'nda yazdığı yazıları ziyaretine gelen Halûk Yetiş eliyle

gizlice dışarıya çıkartılacak ve bu yazılar Markopaşa'da imzasız olarak yayınlanacaktı. Bu durumu yıllar sonra Halûk Yetiş şöyle anlatıyordu: "Sabahattin Ali bir ara hapse girdi. Aziz Nesin de tutuklandı. Birisi Paşakapısı Cezaevinde, diğeri Harbiye sıkıyönetim tutukevinde yatıyordu. Gerek Paşakapısı Cezaevi'ne, gerekse Harbiye'ye gidişlerimde hem ziyaret yapıyor hem de gizli olarak bir miktar yazı da alıp getiriyordum. Pek fazla kuşkulanmamışlardı. Ben de ufak tefektim. Yataklarını falan da götürüp getirdiğimden beni tanıyorlardı. Sabahattin Ali'nin yatağından çok Aziz Nesin'in yatağını taşıdım. Çünkü O daha çok yatmıştı hapishanede… Onun hapisliğinin süresi bir seneyi biraz geçti sanıyorum. Üç ay yattı çıktı. Dört ay yattı çıktı. Böyle bir kaç kez tekrarlandı hapisliği. 'Mahkûm' olduğundan değil, yattığı süreler daha çok tutukluluktandı."

20 Şubat 1948'de Paşakapısı'ndan tahliye olan Aziz Nesin Bursa'da üç ay sıkıntılı bir sürgün hayatından sonra İstanbul'a dönmüştü. Çekilen sıkıntılar aile hayatını da olumsuz etkilemiş, bu arada ilk eşi Vedia Hanım'dan ayrılmıştı. İstanbul'da ilk iş olarak ikinci kitabı olan *Aziziname*'yi çıkarır. Bu kitap için hemen İstanbul 2.Ağır Ceza Mahkemesinde dava açılır. Dört ay tutuklu olarak süren yargılama sonrasında beraat eder. 1949 yılında İstanbul'da yeniden yayıncılık faaliyetine girişmişti. *Markopaşa*'nın yerine *Hür Markopaşa*, *Yedi-Sekiz Paşa*, *Bizim Paşa* ve *Öksüz Mehmet Paşa*, *Başdan* gazetelerini çıkardı.

Başdan gazetesinde yazdığı bir yazı yüzünden İngiltere Prensesi Elizabeth, İran Şahı Rıza Pehlevî ve Mısır Kralı Faruk'un Türkiye'deki temsilcileri de Aziz Nesin aleyhine bir dava açmışlardı. Hemen karar verilir: Aziz Nesin 7 ay hapse mahkûm edilmiştir. Bu ilginç cezasını infaz için üçüncü kez Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ndedir. Burada yatmakta iken hakkında yeni bir dava daha açılacaktır. Politzer'in *Felsefe Dersleri* adlı kitabının önsözü Fransızca'dan çevirdiği iddiası ile Fransızca bilmeyen Aziz Nesin 16 ay hapse ve 16 ay da güvenlikçe gözetim altında tutulmaya mahkûm edilecektir. Cezaevinde de yazmayı sürdürdüğü ve yazılarını gizli gizli dışarıya çıkardığı için Paşakapısı'ndaki cezasının bitmesine 40 gün kala Nevşehir Cezaevi'ne gönderilecektir. 1950'de dışarı çıkınca *Medet* gazetesini çıkarır. *Baştan*'ı *Yeni Baştan* adıyla bir kez daha yayınlar. Ardından yurtdışına kaçmaya çalışırken yakalanır. Cezaevinde yatarken özellikle yazılarının dışarı çıkarılması yasaklanınca ekonomik sıkıntılar çeker. Hatta zaman zaman Paşakapısı Cezaevi Müdürü'nden borç para bile aldığı olur. Nitekim Cezaevi Müdürü'nden aldığı 19 lira 10 kuruşluk borcunu 24 Nisan 1950'de ödediğine dair bir belge yazarın özel arşivinde çocukları tarafından bulunmuştur. 1951'de Politzer'in *Felsefe Dersleri* adlı kitaba yazdığı iddia edilen önsözden dolayı aldığı 16 aylık yeni hapis cezasını çekmek üzere Aziz Nesin bir kez daha hapishanededir. Sırası ile Sultanahmet, Üsküdar Paşakapısı ve Nevşehir cezaevlerinde yatacaktır. Dördüncü kez misafir edildiği Paşakapısı Cezaevi'nde 18 yıl sonra Aralık 1969'da yayımlayacağı *Biraz Gelir misiniz* adlı kitabını yazacaktır. Ayrıca 1978'de yazdığı *Tek Yol* adlı kitabında da Paşakapısı'nın onun eserleri üzerindeki etkisini yakından görmek mümkündür. Bu kitaba Aziz Nesin tarafından yazılan önsözde bu durum şu cümlelerle ortaya ko-

nulmaktadır: "Bu romanın kahramanını 1951 yılında Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde tanımıştım. Elli yaşın üstünde sabıkalı bir sahteciydi. Romanda tastamam bu adamı anlattığımı söyleyecek değilim. Hatta anlattığım, hiç de bu adam değildir denilebilir. Ama romanda anlattığım Paşazade'yi bana esinleten canlı kaynak, cezaevinde tanımış olduğum o sabıkalı sahteci Paşazade olmuştur. Sabıkalıların pek çoğu gibi, Paşazade de çok usta bir anlatıcıydı. Yine bu sabıkalıların çoğu gibi, doğmaca olarak birden uydurduklarını, sanki gerçekten başından geçmişçesine anlatıyordu. Bu uydurup anlattıklarından çok beğenilenleri, tıpkı bir yazarın pek çok müsveddeler yapması, yapıtı üzerinde düzeltmeler, çıkarmalar, eklemeler yaparak uzun uzun çalışması gibi, o da düzelte değiştire, ekleye çıkara, allayıp pullayıp anlatarak ona sonunda en iyi biçimi verirdi. Bu uydurmalarının en etkilileri o denli çok anlatırdı ki, sonunda bu yalanlarına kendisini inandırmış olurdu. Uydurduğu yalanlarına en önce kendisi inanmış olduğu için de, anlattıkları inandırıcı ve etkili oluyor, dinleyenleri de inandırıyordu. Yazdığı yapıtta anlattıklarına gerçek diye inanmak, iyi yazarlığın da baş koşuludur." Aziz Nesin'in dördüncü Paşakapısı döneminde burada bir de kader arkadaşı olacaktır. Çünkü aynı günlerde Zincirli Hürriyet'ten dolayı mahkûm olan Mehmet Ali Aybar da Paşakapısı'nda yatmaktadır. Aziz Nesin burada onunla sık sık sohbet etme imkânı bulacaktır. Bu arada dışarıdaki arkadaşları ile de mektup yolu ile haberleşecektir. Onu Paşakapısı'nda mutlu eden mektuplardan biri Nail V'den gelir. Ancak mektupları da sansürlüdür. Hatta 8 Haziran 1951'de bir arkadaşından adına gelen bir mektup kendisine verilmeyerek Cezaevi Müdürü Halil Hilmi Yazıcıoğlu tarafından "Gereği yapılmak üzere Cumhuriyet savcılığına" verilecektir. Bu arada gizli olarak dışarı çıkarılan yazılarından kazandığı paralar ile zaman zaman mahkeme masraflarından dolayı devlete olan borçlarını da ödemektedir. 5 Aralık 1951 tarihli bir belgeden Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yatmakta olan "hükümlü" Aziz Nesin'in devlete olan 19 lira 95 kuruşluk böyle bir borcunu makbuz karşılığı ödediğini öğreniyoruz. [14]

Mağdurların Dergisi: *Markopaşa*

Bir araştırmacının da çok yerinde tespiti ile Markopaşa, dönemin tek parti iktidarı tarafından sürekli olarak soruşturma ve kovuşturma geçiren, kapatılan farklı siyasal grupların boy hedefi haline gelen bir yayın organı idi. Etkileri itibarıyla daha çok siyasal hiciv edebiyatımızın içinde anılan Markopaşa, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinin önemli bir yayın organı, hükümetle basın arasındaki ilişkilerin de tam bir özeti gibidir. Gazetenin mensupları, bazı araştırmacılarca cadı kazanı olarak adlandırılan bir dönemin tüm olumsuzluklarını yaşamıştı: Sabahattin Ali esrarengiz bir şekilde öldürülmüş, Aziz Nesin ile birlikte yazar Rıfat Ilgaz, gazetenin karikatüristi Mustafa Uykusuz sürekli hapishanelere girmişlerdi. Aziz Nesin ayrıca dört buçuk aylığına Bursa'ya sürgüne gönderil-

Sabahattin Ali

mişti.[15] Öyle ki, dergiyle doğrudan ilgili olan hemen hemen herkes cefa çekmiş, herkesin özel hayatı ve aile düzeni bozulmuştu. *Markopaşa,* bir mizah gazetesi olmakla birlikte, büyük trajedilere de neden olmuştu. Rıfat Ilgaz ve Aziz Nesrin'in aileleri dağılmış, Mustafa Uykusuz işsiz kalmış, askere giden Halûk Yetiş'in geride bıraktığı ailesi büyük maddî sıkıntılara düşmüştü. Sabahattin Ali'nin genç yaşında dul kalan karısı Aliye ve kızı Filiz tek başlarına hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardı. Kısacası *Markopaşa* kime bulaştıysa korku ve endişe getirmiş, geride daima acılar bırakmıştı. Gazeteyi basan matbaalar tehdit edilmiş, bayilerce satışı engellenmiş, *Markopaşa*'yı evde bulundurmak bile tehlikeli kabul edilmişti. Hatta birbirlerine güvenmekten başka dayanakları olmayan gazetenin yönetici ve yazarları arasında bile zaman zaman bazı husumetler çıkmış, hiçbir zaman açıklıkla dile getirilmese de Sabahattin Ali ile Aziz Nesin, Aziz Nesin ile Rıfat Ilgaz arasındaki gerginlik hep kulaktan kulağa yayılmıştı.[16] Tek parti döneminin baskısını ve *Markopaşa* yüzünden çekilen acıları Gazeteci Vâlâ Nurettin'in eşi Müzehher Vâ-Nû şu ilginç cümlelerle değerlendirir: "Gerçekten onca yıllık dikta rejimi döneminde bizim çevremizde şu ya da bu yollardan Halk Partisi'nin acı çektirmediği insan kalmamıştı. Kimini Anadolu'nun çorak bir köşesine, kimini Konya'ya, kimini Aşkale'ye sürmüştü... Kimi zindanda çürütülmüştü ve çürüyordu… Bir akşam Sabahattin Ali'nin Sertellerin evine gelişini hatırlarım. *Markopaşa* mı çıkıyordu, 'Malûm Paşa' mı bilemem, paşalardan biri işte. Sabahattin bir yazısını okumuştu gazetesinin: 'Topu-

Sabahattin Ali'nin haklarında olumsuz yazılar neşrettiği Nihal Atsız ve Falih Rıfkı Atay

nun Köküne Kibrit Suyu'. Kahkahalarla gülmüştük. Yazık ki topunun köküne kibrit suyu cümlesi havada kaldı. Sabahattin Ali'ye de, Aziz Nesin'e de yazdıklarını pahalı ödettiler cezaevlerinde. Bence Aziz Nesin'in dünya çapında mizah ustası oluşunun bir nedeni de kendi dramına tepkisindendir. Ömür boyu Aziz'e o kadar çile çektirdiler ki onu başında ışıktan hâlesiyle gerçek bir 'aziz' yapıp çıktılar. Çektirdiler, çektirdiler ama yine de doyamadılar. Ressam Faris midesi kanayarak yattı hücrelerde. Aybar'ın gazetesini başına geçirdiler, cezasını Paşakapısı'na tıkmakla verdiler. Uğursuz bir yıldı 1946 yılı diye düşünürüm. Gerçekten karabasana benzeyen yıllardan biriydi. Kinci ve zalim bir parti idi o yılların Halk Partisi. Belâsını da sonradan iktidara gelememekte buldu."[17]

Sabahattin Ali de Paşakapısı'nda

4 Aralık 1946 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde memleketin muhtelif bölgelerinde mevcut sıkıyönetimin sınırlanması veya kaldırılması hakkında meydana gelen tartışmalar sırasında, milletvekili Cemil Barlas "İstanbul'da, değil şu parti bu parti münakaşası, kökü dışarıda olan *Markopaşa* bile çıkar" suçlaması ile *Markopaşa*'yı hedef almıştı. Bu itham 5 Aralık 1946 tarihli *Vatan* ve *Tasvir* gazetelerinde de ayrıntılı bir şekilde yer almıştı.

Bunun üzerine dergi yazarları adına Cemil Barlas'a *Markopaşa*'nın 16 Aralık

Sabahattin Âli'nin eşi ve kızıyla birlikte Paşakapısı Cezaevindeki son görüşmesine ait fotoğrafı (*K Dergisi*, 2006, sayı 6)

1946 tarihli sayısında imzasız olarak çıkan **"Topunuzun Köküne Kibrit Suyu"** başlıklı bir makale ile Aziz Nesin tarafından cevap verilmişti. Hemen makale hakkında milletvekili Cemil Barlas'a ve tüm milletvekillerine hakaret edildiği gerekçesiyle dava açılmıştı. Söz konusu yazı imzasız olduğu halde, gazetenin yazı işleri sorumlusu olduğu için Sabahattin Ali yargılanmaya başlanmıştı. Ancak bu ilk dava olmayacaktı, bunu Sabahattin Ali hakkında açılan diğer davalar izleyecekti. *Markopaşa*'nın 10 Mart 1947 tarihli sayısında çıkan **"Biliyor musunuz**" başlıklı yazı ile Falih Rıfkı Atay'a, *Merhum Paşa*'nın 26 Mayıs 1947 tarihli sayısında çıkan **"Genç Arkadaş"** başlıklı yazı ile Nihal Atsız'a, **"Hasan Ali-Kenan Öner Komedisi"** başlıklı yazı ile de İsmet Rasim Tümtürk'e "neşren hakaret"ten Sabahattin Ali hakkında yeni davalar açılmıştı. Gerçi gazetelerin "sahibi ve mes'ul müdürü" Sabahattin Ali'dir, ama **"Genç Arkadaş"** başlıklı olanı dışındaki imzasız yazılar onun değildir. Bu yazılar Aziz Nesin, Şerif Hulusi ve Rıfat Ilgaz tarafından yazılmışlardır. Ancak, diğer arkadaşlarının başı yanmasın diye sorumluluğu Sabahattin Ali yüklenmiş, arkadaşlarından hiçbirinin adını savcıya vermemiştir.

Davalardan ilk olarak Cemil Sait Barlas'la ilgili olanı görülür. İstanbul Asliye 2. Ceza Mahkemesi'nin 10 Mart 1947 gün, 47/66 esas ve 47/130 kararıyla Sabahattin Ali dört aya hüküm giymesiyle sonuçlandı. Cemil Barlas'ın sözlerinin TBMM'de söylenmesi, Meclis'teki bazı milletvekillerinin bu sözleri onaylamaları ve fikren katılmaları nedeniyle yazıda ad zikredilmemesine rağmen "Cemil Barlas'ın söz konusu sözlerini tasvip eyleyen milletvekillerinin kastedilmiş bulunduğu" kanaatine varılmıştır. Bu sebeple suç konusu olan yazı, bir kısım milletvekillerinin vazifelerinden dolayı, müphem ve su-i zannı davet edici mütecavizane, haysiyet ve şeref kırıcı mahiyette görüldüğünden, Matbuat Kanunu'nun 30. maddesi hükmüne göre Sabahattin Ali'nin altı ay hapsine ve yüz lira ağır para cezası ile cezalandırılmasına, ancak Cemil Barlas'ın suçlu hakkında açıkça

ağır isnatlarda bulunması suçlu lehine takdiri hafifletici sebep sayılarak, cezanın, Türk Ceza Kanunu'nun 59. maddesi hükmüne uygun olarak üçte birinin indirilmesi suretiyle dört ay süreyle hapsine ve altı bin altı yüz altmış kuruş ağır para cezası ile mahkûmiyetine ve cezanın ertelenmesi talebinin reddine karar verilmişti.[18]

Cezası Yargıtay'da da kesinleşen Sabahattin Ali, önce İstanbul Sultan Ahmet Cezaevi, Haziran'dan sonra ise Üsküdar Paşakapısı'nda olmak üzere, 16 Mayıs 1947 ile 10 Eylül 1947 arasında hapis yatacaktı. Sabahattin Ali, Üsküdar Paşakapısı Cezaevi günleri ile ilgili en önemli kaynaklar şüphesiz ki Sabahattin Ali'nin Ankara'da yaşayan eşi Aliye Hanım'a Paşakapısı'ndan gönderdiği mektuplardır. Sabahattin Ali'nin Paşakapısı Cezaevi'nden yazdığı ilk mektuplarından biri olan Haziran 1947 tarihli mektubunda olanları eşine kısaca ve sakin bir dille anlatır:

"...Sevgili Aliye, ben dün İstanbul Cezaevi'nden Üsküdar (Paşakapısı) Cezaevi'ne nakledildim. 10 Eylül'de çıkacağım... Zekeriya (Sertel) benimle alakadar oldu ve yatak, yorgan, her şey gönderdi. Şimdi onlar Polonez köyüne gittiler, bir iki haftaya kadar dönecekler. Bana dedi ki, Aliye hanımla Filiz gelsinler, onlara bizim evde bir oda vereyim. Sen çıkıncaya kadar otursunlar. Size Yıldız'ın yahut Sevim'in odasını verecek. Çok rahat edersiniz... Her şey düzelir, hele Filiz hiç üzülmesin... Sevgili, bir tane Filizim... Tabii sınıfını pekiyi derece ile geçtin. Müsamereniz nasıl oldu? Radyoya gidiyor musun? Yakında sizi İstanbul da bekliyorum. Modaya gelince sık sık bana da gelirsiniz. Binlerce defa gözlerinden, yanaklarından öperim."[19]

Kızı Filiz Ali'nin de vurguladığı gibi Sabahattin Ali'nin eşi Aliye Hanım'a 1947-1948'li yıllarda hapishaneden yazdığı mektuplardan, onun içinde yaşadığı sıkıntıların sadece ipuçlarını okumak mümkündü. Onu da satır aralarından. Mektuplarda umutsuzluk veya isyan duyguları hiç belli değildi. 0 her zamanki gibi eşinin ve kızının hayatını uzaktan da olsa düzenlemekle meşguldü. Sabahattin Ali 5 Haziran 1947 tarihli mektubunda bu konuda eşine uzun uzun direktifler vermişti:

"Sevgili Aliyeciğim. Birkaç gün evvel sana elli lira yollatmıştım. İki gün evvel de iki yüz lira daha gönderttim. Bunlarla ev kirasını, elektrik parasını ver, ikinci yataklı (tren) ile gel... Bana sık sık Mehmet Ali Aybar da uğruyor. Sen buraya gelince Filizimle beraber birkaç gün de onlarda kalırsın, Aliye teyzem (Aybar'ın annesi) pek memnun olur. Mehmet Ali'nin karısı da çok kibar bir kadın. Beraber denize filan gidersiniz. Yakında seni de, sevgili ruhum Filiz'i de İstanbul'da görmeyi ümit ediyorum. Zekeriya (Sertel) Beyler sizi hapishaneye getirirler, yolu öğrenirsiniz."[20]

Karısı da onun bu isteğine uyarak kısa süre sonra İstanbul'a gelecekti. Aliye Hanım ve kızı Filiz Moda'da, Zekeriya ve Sabiha Sertel'in evine misafir olacaklardı. Filiz Ali'nin de anılarda belirttiği gibi aslında o günlerde Serteller'in durumu da pek parlak değildi. Tan matbaası parçalanmış, Sabiha Hanım'la Zekeriya

Bey'in de haklarında davalar açılmıştı. Serteller ilk olarak küçük Filiz ve Aliye Hanım'ı Sabahattin Ali'yi ziyaret için Paşakapısı Cezaevi'ne götürmüşlerdi. Küçük Filiz yıllar sonra o günleri şöyle hatırlayacaktır:

"Babamı ziyarete Paşakapısı Cezaevi'ne nasıl gittik hiç ama hiç anımsamıyorum. Cezaevi avlusunda üçümüzün birlikte göründüğü iki poz fotoğrafa ne zaman baksam içim feci burkulur. Babamın saçları bembeyaz olmuş, besbelli epey kilo vermiş ki o benim tombul babamın beyaz keten elbisesi üzerinden dökülüyor sanki. Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in anılarını okuyunca neden o günleri anımsamak istemediğimi daha iyi anlıyorum şimdi. Cezaevi müdürünün odasında karşılıyormuş bizi babam, sonra da beni kucağına alıp öpüyor, kokluyor ve ağlıyormuş. Benim çocukluğumun tek kahramanının, dünyadaki tek hayran olduğum adamın ağlaması, tutsak bir kuş gibi demir parmaklıklar arkasında hapsedilmesi, saçlarının bembeyaz olması, zayıflaması kim bilir beni nasıl etkiliyordu ki artık iyiden iyiye hayal dünyamda yaşamaya başlamıştım o yaz." [21]

Zekeriya Sertel de anılarında Paşakapısı'nda Sabahattin Ali ile ailesinin buluşmasını şöyle anlatacaktır: "Sabahattin Ali'yi Üsküdar Cezaevi'ne koymuşlardı. O yaz karısı Aliye ve 12 yaşında kızı Filiz yazlığa bize gelmişlerdi. Hep beraber Sabahattin'i hapishanede ziyarete giderdik. Sabahattin bizleri unutur, kızını alır ve kenara çekilir, onu öper, okşar ve severdi. Etrafını görmezdi. Kendisinden geçmiş bir hal alırdı. Sanki bir daha görmeyecekmiş gibi kızından ayrılmak istemezdi. Ayrılma zamanı geldiği vakit onu kucağından almak güç olurdu." Zekeriya Sertel anılarında bu duruma dayanamayıp, kendisinin de gözyaşlarını tutamadığını söylemektedir.

Sabiha Zekeriya Sertel de aynı konuda şunları söylüyordu: "*Markopaşa*'da yazdığı yazılar yüzünden Sabahattin aleyhine savcılık tarafından çeşitli davalar açılmıştı. Sabahattin'i tevkif ettiler: Üsküdar hapishanesinde yatıyordu. İki de bir ziyaretine gidiyorduk. Bir gün arkadaşlar, karısı Aliye ile kızı Filiz'in babasını görmek üzere İstanbul'a gelmek istediklerini, paraları ve gidecek yerleri olmadığını, bizde misafir kalıp kalamayacaklarını sordular. Memnuniyetle kabul ettik. Aliye ile Filiz geldiler. Birgün Sabahattin'i ziyaret için beraberce hapishaneye gittik. Sabahattin bizi hapishane müdürünün odası yanında, küçük bir odada karşıladı. Filiz'in boynuna sarıldı, çocuk gibi ağlamaya başladı. Babasının ağladığını gören Filiz de ağlıyordu. Karısı, kızı alıp dışarı çıkardı. Yalnız kalınca sordum:

—Sabahattin bu ne hal? Senin gibi bir adama ağlamak yaraşır mı? Eğildi ve yavaşça kulağıma fısıldadı:

— Bunlar beni, Nazım Hikmet gibi hapishanelerde çürütecekler. Aleyhime açılmış daha beş dava var. Ben kaçmaya karar verdim. Burada tanıdığım H. beni 24 saatte memleket dışına çıkaracağını, teşkilatları olduğunu söyledi. Kaçacağım."[22]

İddialara göre Sabahattin Ali'nin Paşakapısı'ndaki hal, hareket ve konuşmaları iktidardaki tek parti yönetimi tarafından da yakından izleniyordu. Bu yıllarda Paşakapısı Cezaevinde askerliğini yapmakta olan Edremitli Mithat Büyükdal-

gıç'ın yıllar sonra açıklandığına göre, kendisi yönetim tarafından "hemşerisi" olan "Sabahattin Ali ile samimî olmak ve dolaylı olarak, çaktırmadan ağzından laf almakla" görevlendirilmişti. Ancak iddiasına göre o uğraşıp çabalamış, fakat bir türlü istediğini elde edememişti.[23]

Onunla *Markopaşa*'da birlikte çalışan Mustafa Uykusuz ve Halûk Yetiş'e göre Sabahattin Ali'de bu yıllarda çok büyük düzeyde bir hapishane tedirginliği vardı. Bir türlü de bu tedirginliği üzerinden atamıyordu. Bunun nedeni de muhtemelen onun daha önce yaşadığı burjuva hayatı ve mahpuslarla kendisi arasında gördüğü sınıf farklılığı idi. Mustafa Uykusuz bu durumun nedenini şu sözlerle ifade ediyordu:

"Kendi burjuva yaşantısının etkisiyle hapishaneye düşen insanın öleceğini sanıyor. Hâlbuki biz iki üç defa girdik çıktık. Ne ölünüyor ne bir şey oluyor… Korkak değildi, ama hapishaneye girmekten korkuyordu… Ben hapishanedeyken bir iki bıçkınla arkadaş olmuştum. Sabahattin'in hapishanedeki durumunu bana anlattılar. Yahu ağabey nedir bu sosyalizm-nasyonalizm, bir şeyler söylüyorsunuz ama nedir bunlar? Buraya daha evvel Sabahattin de geldi, Aziz de geldi. Sabahattin'i yiyecektik biz dediler. Sabahattin Ali bir başka türlü anlattı bize. Vuracaktık onu dediler. Ona karşı olmuşlar."[24]

Poliste kaldığı on beş günü de hesaba katarak Sabahattin Ali 10 Eylül'de çıkacağını umuyordu. Gerçekten de öyle olmuş, Eylül'de salıverilmişti. Hapisten çıktıktan sonra Mehmet Ali Cimcoz'larla Mehmet Ali Aybar'larda kalıyor, onlardan aldığı borç paralarla geçiniyordu. Bu sırada Rıfat Ilgaz'la birlikte *Ali Baba*'yı çıkarmıştı. Bir süre sonra *Ali Baba* çıkmış, Aziz Nesin çoğu zaman olduğu gibi gazete ile ilgili eleştirilerini Paşakapısı Cezaevi'nden göndermişti. Ancak 25 Kasım 1947 günü piyasaya sunulan *Ali Baba* ancak dört sayı çıkabilmişti. Kağıt, basım, dağıtım konusunda karşılaşılan türlü engellemeler yüzünden 16 Aralık 1947'de kapanacaktı. Üstelik *Merhum* Paşa'nın 26 Mayıs 1947 tarihli sayısında yayımlanan "Mahkeme Koridorlarında" başlıklı yazıdan ötürü "adaleti tahkir" suçlamasıyla hakkında yeni bir kovuşturma açılmış ve 14 Kasımda da yeniden tutuklanması kararı verilmişti. Sabahattin Ali bunu duyunca İzmir'e doğru yolculuğa çıkmıştı. Fakat daha sonra masumluğuna inandığından İstanbul'a geri dönmüştü. Sabahattin Ali 20 Aralık 1947'de bir kez daha tutuklanacaktı. Bunun sonucu on bir gün Sultanahmet'te yatmış ve 30 Aralık 1947'de yapılan ilk duruşmada beraat etmişti.

Hapisten çıktığında durumu ve morali daha da bozulmuştu. İşsizdi, yazacak yer de bulamıyordu. Sıkılıyordu. Nicedir yazmayı tasarladığı *Ankara* romanına bir türlü başlayamıyordu. Oysa kafasında iyice hazırladığı bir şeyi eskiden ne kadar da kolay kâğıda dökerdi! Gelgelelim, ne bu romanı yazabiliyor, ne de bir iş tutabiliyordu. Tedirgin ve aylak dolaşıyordu. Öyleyken, polis peşinden ayrılmıyor, bazı basın organlarında karalama ve saldırılar eksik olmuyordu. Zekeriya Sertel'in de belirttiği gibi "Sabahattin, sabah akşam kendisini yakalayacak polisi bekler olmuştu."[25]

5 Şubat 1948'de yazdığı "Asıl Büyük Tehlike Bugünkü İktidarın Devamıdır" başlıklı fıkradan dolayı hakkında bir kez daha kovuşturma açılacaktır. Sabahattin Ali'nin yazdığı en son öykü kitabı "Sırça Köşk"tü. Son yazılmış hikâyesi ise polis sorgusunda yaşadıklarını anlattığı "Kurtla Kuzu" hikâyesi idi. Gerçekten de tam bir kurt- kuzu hikâyesi yaşanmıştı bu yıllarda. Sabahattin Ali ne yazık ki kurduna da bu "Sırça Köşk"ten kaçmak isterken 2 Nisan 1948'de Bulgaristan sınırında yakalanmış bu kurt onu eşinden, kızında ve sevdiklerinden ayırmıştı.[26]

Paşakapısı'nda Bir Karikatürist: Mustafa Uykusuz

Sabahattin Ali ile aynı gün karikatürist Mustafa Uykusuz da Paşakapısı Cezaevi'ne konmuştu. *Markopaşa*'nın 28 Nisan 1947 tarihli 19. sayısında yayımlanan "Dediğin" başlıklı şiirden ötürü Mustafa Uykusuz için kovuşturma açılmış ve hemen tutuklanarak 16 Mayıs 1947'de cezaevine gönderilmişti.

Mustafa Uykusuz'un hapishaneye gitmeden önce yaptığı bir iş *Marko Paşa*'yı çok zor durumda bırakmıştı. Uykusuz, hapse girerken gazetedeki arkadaşlarına Orhan Erkip adında birisini de tanıtmıştı. Bu Orhan Erkip iddialara göre resmî bir görevli idi. Mustafa Uykusuz tutuklanıp, hapishaneye giderken "Gerekli olur. Ben yokken bir şey yapılması gerekebilir" düşüncesi ile *Marko Paşa* başlıklı boş kâğıtlara imza atmıştı. Orhan Erkip bunları alıp bu imzaları kullanarak kısa süre sonra gazeteyi kendi üzerine almıştı. Sona da *Marko Paşa*'nın tam tersi düşüncelerle ve *Yeni Marko Paşa* adı ile gazeteyi Orhan Erkip çıkarmaya başlamıştı.[27]

Bu arada, Uykusuz'un mahkemesine de devam edilmişti. Mustafa Uykusuz ile vekili, ayrıca *Marko Paşa*'nın kapatılma kararına itiraz da etmişlerdi. Mahkeme, kapanma kararının kaldırılmasına lüzum olmadığına karar vererek, duruşmayı müdafaa şahitlerinin dinlenmeleri için 4 Haziran 1947 gününe bırakmıştı (Ulus, 29.5.1947). Böylelikle gazetenin bir yazarı ve bir karikatüristi cezaevine girmiş, *Marko Paşa*'nın yerine çıkarılan *Merhum Paşa* da sahipsizlikten kapanmak zorunda kalmıştı. 5 Ocak 1948'de hâlâ Paşakapısı'nda mahpus olarak bulunan Mustafa Uykusuz bu tarihte Üsküdar İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na bir mektup yazarak 14 Mayıs 1947'de mahkemenin aldığı bir kararla, polisin İzzettin Hanı'ndan kendi bürolarından birçok evrakını aldığını ancak alınan evrakların iade edilmediğini söyleyerek evrakların iadesini istemişti. Bu konu ile ilgili yapılan araştırmada aranan evrakların İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1. Şubede olduğu anlaşılmıştı. Ama Mustafa Uykusuz da aynı günlerde serbest bırakılmış ve evraklarını giderek elden bizzat kendisi almıştı. [28]

Paşakapısı'nda Bir Hukuk Doçenti: Mehmet Ali Aybar

Mehmet Ali Aybar köken olarak bir Paşazade ve burjuva sınıfından geliyordu. Meşhur ve soylu bir ailesi vardı. İyi bir eğitim görmüştü. Devletler Hukuku do-

çenti olduğu İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1946'da Vatan gazetesinde yazdığı Milli Şef İnönü rejimini eleştiren yazıları nedeniyle uzaklaştırılmıştı.

Kendisi yaşadıklarını yıllar sonra Gazeteci Uğur Mumcu'ya şu cümlelerle anlatacaktı:

"Yıl 1945. Halkımız savaşta sıkıntılar çekmişti. Yoksulluk, yokluk, işsizlik. Bunların sonucu kamuoyunda tek parti rejimine karşı bir tepki uyanmaya başlamıştı. İşte o günlerde Ahmet Emin Yalman *Vatan*'da yazı yazmamı önerdi, ben de *Vatan*'da yazı yazmaya başladım. Bu yazıların konusu, tek parti rejiminin sistematik biçimde eleştirisiydi. Esas buydu. Zaten bu yazıların genel üst başlığı da "Gerçek Hürriyet Rejimi Yolundan" idi. Bu yazılar bir diziydi ve "Kâğıt Üstünde Demokrasi, Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Felsefesi, Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Halkla İlişkisi" gibi başlık taşıyan yazılardı. Sayısını bilmiyorum. Özellikle iktidar çevrelerinde büyük tepkiler gördü. 1946'da bu yazılar yüzünden üniversitedeki görevime son verdiler. Sıddık Sami (Onar) Bey dekandı, beni çağırdı: "Hasan Âli Yücel Bey telefon etti, Aybar'ın derslerine son verilsin diye" dedi. Profesörler kurulu tekrar alınmam için iki kez karar almıştı. Buna rağmen alınmadım.

Zincirli Hürriyet'i 1947'de İzmir'de çıkardım. Ama daha önce İstanbul'da *Hür*'ü yayımladım. 6 sayı çıkabildi. Sıkıyönetim kapattı. Sonra *Zincirli Hürriyet*'i çıkardım. Matbaası olan İzmirli bir vatandaş bana mektup yazdı, "Gelin ben sizin gazetenizi basarım" dedi. İzmir'e gittik, *Zincirli Hürriyet*'i orada çıkardık 3 sayı çıktı. Çünkü Halk Partisi'nin uyguladığı bir yöntem vardı.. Üniversiteli gençler CHP'nin dürtüsü ve yönlendirmesiyle galeyana geliyorlardı. Ne hikmetse hem de sola karşı... Matbaaya yürüyorlar, camı çerçeveyi kırıyorlardı. Meselâ Tan olayı 1945 Aralık'ında böyle oldu. Tan yerle bir edildi. İşte ben *Zincirli Hürriyet*'i çıkarmaya başladığımda, o sırada Truman Doktrini ilân edilmişti. Ben de Amerika aleyhine yazılar yazmaya başlamıştım. "Yurdunu seven herkes Amerika'nın karşısına dikilmelidir. Çünkü ulusal bağımsızlık tehlikeye düşmüştür" diye yazdım. Bu yazılar 3 sayı devam etti. Derken bir gün, olanlar oldu. İzmir'deki ticaret mektebi gençleri gene galeyana geldi, ne hikmetse. *Zincirli Hürriyet*'in basıldığı matbaaya geldiler, 3. sayıyı olduğu gibi alıp, Cumhuriyet Meydanında polisin gözü önünde yaktılar. Ondan sonra da matbaa aradık İzmir'de. Hiçbir matbaa yanaşmadı, döndük İstanbul'a geldik, İstanbul'da sıkıyönetim kalkınca I sayı çıkarabildim. Gene öğrenciler, "Basarsanız şöyle olur, böyle olur" demişler. Bunun üzerine İstanbul'da hiçbir matbaa basmadı benim yazılarımı. Böylece noktaladık bu hikâyeyi.

Zincirli Hürriyet'te Sabahattin Ali'nin de bir yazısı vardı. Ona dava açılmıştı. Gazetenin sahibi olarak ben yargılandım ve I yıl ağır hapis cezasına mahkûm oldum. İstanbul'da matbaalar benim gazeteyi basmak istemeyince "Lütfü Kırdar'a Açık Mektup" başlıklı bir broşür bastırdım Ankara'da. O broşürdeki bir cümleden dolayı, cumhurbaşkanına hakaret davası açıldı. O cümle şöyleydi: "CHP Genel Başkanı İnönü, memlekette tüm irtica, gerici cereyanlara destek olmaktadır veya müsamaha etmektedir." Ankara Ağır Cezasında yargılandım. Önce beraat ettim, sonra temyiz bozdu bu kararı, ikinci yargılanmamda da, 3 yıl ağır hapse hüküm giydim. Toplam çok bir şey yatmadım, ama belki 8–9 ay filân yattım. Af yasasından tahliye oldum I950'de."[29]

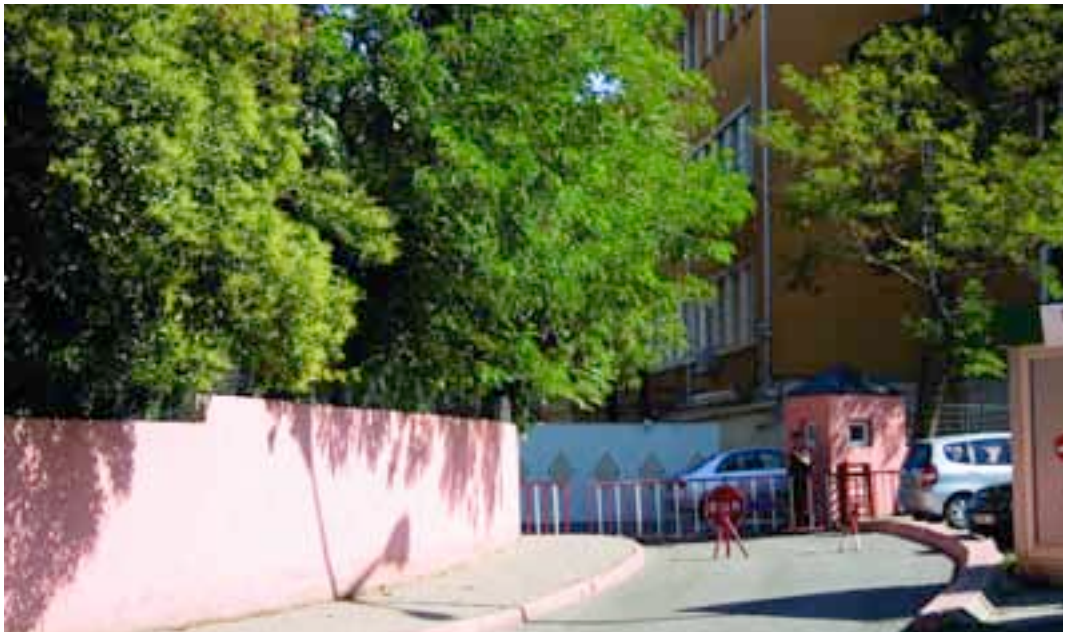

Cezaevi'nin girişi

Mehmet Ali Aybar'ın da vurguladığı gibi onun cezaevi serüveninin başlangıcında Sabahattin Ali'nin *Zincirli Hürriyet'teki* bir yazısı vardı. Rasih Nuri İleri'nin anlattığına göre, Sabahattin Ali yazısının bir bölümde açıkça suç işlemekleydi ve Aybar bu durumu gazete baskıya girdikten sonra fark etmişti. Bunun üzerine Aybar ve arkadaşları, basılmış olan nüshalardaki bu bölümün üzerine mühürle siyah bir damga vurmuşlardı… Böylece yazının bu bölümü okunmaz hale getirilmişti. Bu yazı Sabahattin Ali'nin öldürülmeden önce yayınlanan son yazısı ve Rasih Nuri'nin de vurguladığı gibi onun öldürülmesine karar verenler için belki de bardağı taşıran son damla olmuştu. Hemen bu yazı nedeniyle hem Sabahattin Ali ve hem de Mehmet Ali Aybar hakkında "hükümetin manevi şahsiyetine yayın yoluyla hakaret etmek" suçlaması ile soruşturma başlatılmıştı. Sabahattin Ali soruşturmadan kurtulmak için yurtdışına kaçarken öldürülmüştü.

Tam bu günlerde Aziz Nesin de *Zincirli Hürriyet*'te bir yazı yazarak Atatürk'ün gençliğe hitabesi değiştirerek CHP ile dalga geçmişti: "Ey Türk gençliği birinci vazifen Türk matbaalarını yıkmak, makineleri ısırmak, demirleri dişleyip duvarlara saldırmaktır. (...) Bir gün nümayiş yapmak için emir alırsan, bütün polisleri yanı başında bulacaksın. (...) Muhtaç olduğun kazma, balta, Halk Partisi'nin ambarlarında mevcuttur." Ardından Türk basınının aforoz edilmiş ismi Zekeriya Sertel'in gazetenin bir sonraki sayısından itibaren yazılarına başlayacağı duyurulması iktidarı çok rahatsız etmişti. Bu açık bir meydan okumadır ve bedeli de hemen ödetilecektir. Aybar önce *Zincirli Hürriyet*' basacak matbaa bulamayacaktır. Bunun üzerine 15 Şubat 1948'de, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a bir açık mektup yazacak ve sonra da bu mektubu bir broşür halinde basmak isteyecekti. Ancak

İstanbul'da bu broşürü basacak bir tek matbaa bile bulunamıyordu. Aybar da mektubu Ankara'ya göndermiş ve 23 Mart 1948'de orada bastırabilmişti. Aybar mektubunda, Aziz Nesin'in yazısında basında iddia edildiği gibi Atatürk'e saygısızlık ve gençliğe hakaret edilmediğini anlattıktan sonra asıl konuya geçer ve ekmek kapılarının yıkılmasından korkan, polis tarafından bu yönde tehdit edilen matbaa sahiplerinin *Zincirli Hürriyet*'i basmayı reddettiklerini, kâğıtçıların kâğıt satmama konusunda uyarıldıklarım anlatır ve Vali'den bu kanunsuzluğa son vermesini ister. Ancak Aybar'ın söyledikleri bununla sınırlı kalmaz, CHP iktidarının eleştirildiği mektubun bir yerinde, sonradan Aybar'ın başını sıkıntıya sokacak şu cümle geçer: "Halk Partisi Başkanı İnönü, halk kitlelerinin şuurlanmasını geciktirmek için, tekmil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir."

Tarihçi Şerafettin Turan'ın da belirttiği gibi 1948 yılında, artık yayın faaliyetinde bulunamayan Serteller sindirilmiş, DTCF'nin sol görüşlü hocaları Ankara'da tam bir terör havası içinde yaşamaya başlamışlar, Sabahattin Ali önce yıldırılıp sonra da öldürülmüştü. Artık bu çevreden, "… Mehmet Ali Aybar yalnız kalmış gibiydi." Tabii bu apaçık gözüken bir şey olduğu için Aybar da sindirilmeye çalışılıyordu. Sinmemekte direnenler için ise, açılacak davalar sonunda her zaman hapishaneye düşme tehlikesi vardı. Sabahattin Ali'nin yazısı nedeniyle, Mehmet Ali Aybar ve Sabahattin Ali hakkında yapılan ilk tahkikat 13 Mayıs 1949'da tamamlanmıştı. Sabahattin Ali öldürüldüğü için onun hakkındaki soruşturma sona ermişti. Aybar hakkında ise, Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine göre son tahkikatın açılıp duruşmasının ağır ceza mahkemesinde yapılmasına karar verilmişti. 159. madde "tevkifini icap ettirdiğinden" Aybar hemen tutuklanmıştı. *(Cumhuriyet,* 14 Mayıs 1949). [30]

Duruşma İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde 1 Haziran 1949'da sona ermiş ve Aybar "hükümetin manevi şahsiyetine yayın yoluyla" hakaret suçundan bir sene ağır hapse mahkûm olmuştu. Ancak Aybar karar kesinleşene kadar, 1000 lira kefalet karşılığı serbest kalabilecekti. Bunun üzerine kefaleti Zekeriya Sertel ödemiş ve Aybar serbest kalmıştı. Ancak karar Ekim 1949'da kesinleşmiş ve Aybar muhtemelen Ekim ayı içinde hapse girmişti. Artık o da Paşakapılı olmuştu.

Aybar, 28 Mayıs 1949'daki duruşmasında çok uzun bir savunma yapmıştı. Daha sonra bu savunma metnini broşür halinde de yayınlanmıştır. Bu ilginç belgede Aybar, savunmasında yazıda hedef alınan kurumun somut olarak hükümet değil, CHP iktidarı olduğunu ve buna da hakaret edilmediği iddiası üzerine kurmuştu. Aybar bu savunmasında Türkiye hakkında ilginç ve önemli tesbitlerde bulunmuştu. Aybar'a göre, "Bu memlekette 25 senenin hesabını toptan vermekle mükellef olan tek varlık, şefin iradesini gerçekleştirmek için kurulan ve teşkilatlandırılan Cumhuriyet Halk Partisi'dir" ve bu parti 1938'den beri tam bir faşist parti olma yolunda ilerlemektedir. "Emperyalizm düşmanı ve devletçi olduğunu ilan eden Halk Partisi Hükümetleri bugün memleketin kapılarını Amerikan emperyalizmine açmışlar, devletçilik politikasından da vazgeçmişleridir. Bir zamanlar şiarları laiklik olan zatlar, bugün imam hatip kursları açmakta, mekteplere din dersleri koymaktadırlar."

Aybar hakkında ikinci bir dava da, Aybar'ın İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a yazdığı açık mektupta, "Bakanlar Kurulu ve devlet memurlarından bir kısmının isim zikretmeyerek şeref ve haysiyetlerini ihlal ettiği" iddiasıyla açılmıştır. Ankara İkinci Asliye Ceza Mahkemesi 10 Haziran 1948'de Aybar'ın beraatına karar verir ancak, Yargıtay bu karan 4 Mart 1949'da bozar. Sonra dört aylık bir mahkûmiyet kararı verilir ancak Yargıtay bunu da bozar. Aybar son olarak, 30 Mayıs 1950'de yeniden hâkim önüne çıkacaktır. Bu defa, "Halk Partisi Başkanı İnönü, halk kitlelerinin şuurlanmasını geciktirmek için, tekmil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir" dediği için, Cumhurbaşkanına hakaret suçundan yargılanmakta ve üç yıl ağır hapsi istenmektedir. Aybar'ın bu duruşmada yaptığı savunma ise, beraat etmeye çalışan bir insanın psikolojisinden çok, meydan okuyan bir insanın psikolojisini yansıtır. Aybar, 60 sayfayı geçen ve daha çok bir bildiriyi andıran savunma metnini, Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yazmıştı.

Aybar'a göre "irtica kavramının içine, sadece dinî irtica değil bir toplumu, tarihin ileri hamlelerine ayak uydurmaktan, bunları hızlandırmaktan alıkoyan, ne kadar köstekleyici kuvvet varsa, hepsi" girmektedir.

"Nereye baksanız irtica!.." vardı: Tiyatrolarda, içinde memleket meseleleri olan, birazcık ileri fikir, "hatta sadece fikir" bulunan piyesler ya sansüre uğruyor, ya da sahneden kaldırılıyordu kitapevlerine girildiğinde ise, görülen manzara, soyunmuş kadın resimleri yayınlayan Amerikan dergileri ve korkunç cinayetleri veya romantik aşk maceralarını anlatan romanlardı. "Arada 'Bizim Köy' gibi bir kitaba rastlarsanız, biliniz ki, yazarı derhal tevkif edilmişti." Gazeteler körü körüne Amerikan meddahlığı ve Sovyet düşmanlığı yapıyordu "Memleketini, memleketinin insanlarını, bu insanların dertlerini, umutlarını, eşsiz bir ustalıkla anlatan, dünya ölçüsünde koca bir sanatçımız, bir tek şairimiz var 13 yıldır mahpusta çürüyordu.

Aybar, hukukçu kimliğine rağmen daha çok bir makaleyi veya bildiriyi andıran savunmasının sonlarına doğru sadece tek sayfalık teknik bir savunma yapmakla yetinmişti. Asıl amacı beraat etmek değil meydan okumak olan Aybar, savunmasını şu sözlerle bitirmişti:

"Vazifesini yapmış bir insanın gönül rahatlığı ile kararınızı bekliyorum. Türk milleti adına vereceğiniz karar, aleyhime olamaz. Ama olursa, beni eğer üç yıl ağır hapse mahkûm ederseniz, emin olunuz ki yerinmeyeceğim. Yurttaşlarım ömürleri boyunca zindan hayatı sürerken, onların yoluna üç yıl daha mahpus yatmak, bana ancak şeref ve gurur verecektir. Yarınlar Türk milletindir! Karar sizin yargıçlar."

Aybar'ın bu savunmasının, duruşmayı izleyen "dinleyiciler üzerinde menfi tesir" yapabileceği ve dinleyicileri "heyecana götürmek hedefi güttüğü" gerekçesiyle, savcı yardımcısının isteği üzerine duruşmaya öğleden sonra gizli celsede devam edilmiştir. Sonuç olarak Aybar, sürekli irticayı engelleyememekle suçladığı CHP iktidarı döneminde iki yıl sekiz ay hapse mahkûm olmuştu. İşin ilginç yanı aynı Aybar çok geçmeden, 14 Temmuz 1950'de kurulan ve CHP tarafından sürekli "mürteci" olmakla suçlanan DP iktidarının çıkardığı af kanunu sayesin-

de bu cezayı çekmekte olduğu Paşakapısı'ndan kurtulabilmiş, özgürlüğüne kavuşmuştu.

1949 Sonbaharından beri cezaevinde olan Aybar'ın cezaevi arkadaşları arasında Nazım Hikmet ve Aziz Nesin de vardı. Akraba olan Aybar ve Nazım Hikmet'in cezaevi ortamında yakınlaşıp birbirlerini çok sevmiş oldukları da bilinmektedir.

Aybar Paşakapısı'nda yatmakta iken de yazma faaliyetlerini sürdürmüştü. Artık onun gazete yayımlamasının mümkün olmadığı ve hakkında davaların açıldığı günlerde, Remzi Gürcan'ın çıkardığı haftalık mizah gazetesi Geveze'de yazılarını sürdürmüştü. Aybar bu gazete'de "sağdan geri" dönen, gerçek muhalefete izin vermeyen CHP iktidarını, iktidar yanlısı basını ve yeri geldikçe her şey olabilen, "Yarın icap ederse, sosyalist, hatta komünist kılığına bürünebilecek" olan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü eleştirmeğe devam etmektedir. Aybar'ın bu çizgisi, haftalık siyasi mizah gazetesi *Nuh'un Gemisi*'nde de devam edecektir. Aybar'ın cezaevinde yazdığı ve dolaylı yollarla gazete yönetimine ulaştırılan yazılarının bazıları imzasız, bazıları da "Nuh" imzasıyla yayınlanmıştır.[31]

Mehmet Ali Aybar hapishanede yattığı dönemde dostları tarafından da sık sık ziyaret edilmekte idi. Bunlar arasında Sertel'lerin ayrı bir önemi vardır. Sabiha Zekeriya Sertel bu ziyaretleri şu cümlelerle anlatır: "Mehmet Ali İstanbul'a döndükten sonra savcılık aleyhine bir dava açtı. Davası tutuklu olarak görüldü. Mehmet Ali'yi Üsküdar hapishanesine götürdüler. Üsküdar, Moda'ya yakın olduğu için kendisini sık sık ziyaret ediyorduk. Fakat Mehmet Ali tunç bir heykel gibi sağlamdı. Başladığı davayı sonuna kadar götürmeye azmetmiş bir idealist gibi, hücumlar karşısında dimdik duruyordu. Bu tevkif olayından sonra yine hükümetin emriyle ve üniversite senatosunun kararıyla Mehmet Ali üniversitedeki kürsüsünden uzaklaştırıldı. Ötede beride çıkan ilerici dergiler birbiri ardı sıra kapatılıyor, sahipleri hapse gönderiliyorlardı. Artık Moda'daki evimiz, işsiz aydınların bir merkezi olmuştu. Memleketin en kıymetli unsurları çalışamaz bir hale getirilmişti. Sık sık buluşup dert yanardık."[32]

Bu ziyaretlerden birinde ilginç bir de olay yaşanmıştı. Meşhur Gazeteci Falih Rıfkı Atay'ın üvey kızı Mina Urgan bunu anılarında şöyle anlatır:

"22 Ocak 1950 pazar günü, oğlum Mustafa, çok tuhaf denilebilecek bir biçimde dünyaya geldi: Birkaç gün önce hastaneye gitmiştim, doğuma daha üç dört hafta kaldığını söylemişlerdi. O pazar korkunç bir kar tipisi vardı. Ama daha sonra gitmem güç olur diye, Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yatan arkadaşım Mehmet Ali Aybar'ı görmek istedim. Mücap Ofluoğlu, Naci Sadullah, Cahit ve ben yollara düştük.

Eskiden fikir suçlularına saygı gösterildiği için, Mehmet Ali'yi müdürün odasına getirdiler. Yanında bizleri görmek isteyen başka siyasi mahkûmlar da vardı. Çoktandır yazılarını okuduğum Aziz Nesin ile de o gün tanıştım. Onlarla güzel güzel konuşurken, bir de baktım ki, müdürün masasına yaslanarak ayakta durduğum yerin çevresinde küçük bir göl var. Doğumla birlikte gelmesi gereken sular vaktinden önce akıp bu küçük gölü oluşturmuş. Ayağımın altındaki suları

görenlerin çiş ettiğimi sanmamaları için, ellerimi kocaman karnımın üstünde kavuşturarak, masum bir yüzle, "vallahi ben bir şey yapmadım" dedim. Sakarlığım bilindiğinden, Cahit, müdürün masasının üstündeki sürahiyi devirdiğimi sanmış. Sürahinin devrilmediğini, dolu olduğunu görünce, en trajik seslerinden biriyle "Mina, ne oluyor?" diye sordu. Ben de aynı masum yüzle "doğuruyorum galiba" dedim."[33]

Paşakapısı, Nazım Hikmet ve Af Kampanyası

Nâzım Hikmet "askeri cumhuriyete kaşı isyana sevk etme" suçlaması ile yargılanmakta olduğu Donanma ve Harp Okulu davalarında 29 Ağustos 1938'de toplam 28 yıl 4 ay hapse mahkûm edilmişti. Bundan sonra sırası ile Ankara Cebeci, İstanbul Sultanahmet, Erkin Gemisi, İstanbul Umum, Sultanahmet, Çankırı, Çorum ve Bursa Hapishanelerinde yatmıştı.[34] 1950 başlarında TBMM'sinde gündeme gelen siyasi af 28 Mart 1950'de rafa kaldırılınca, önce gazete, dergi, dernekler ve toplantılarla Bursa'da cezasını çekmekte olan şair için tüm Türkiye çapında bir "Nazım Hikmeti Kurtarma" kampanyası açılmıştı. Nazım biraz da bu kampanyacıların etkisi ile 8 Nisan 1950'de Bursa'da açlık grevine başlamıştı. Aynı gün resmî bir otomobille, doktor gözetimine İstanbul Sultanahmet Cezaevi'ne getirilmiş ve Cezaevi revirine yatırılmıştı. Nazım, Adalet Bakanlığı'ndan avukatı aracılığı ile aldığı tedavi güvencesi sonrası 10 Nisan 1950'de sabahı açlık grevine son vermişti. Ardından Cerrahpaşa Hastanesi'nde 11 Nisan 1950 Salı günü muayene edildi. Sağlık kurulunun muayenesi bittikten sonra jandarma ve sivil polislerin gözetiminde kapalı cezaevi arabasıyla, yeniden Sultanahmet Cezaevi revirine getirilmişti. İnfaz Savcılığı Nâzım'ın Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne gönderilmesini kararlaştırdığı için, Nâzım eşyasını alarak Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne gönderilmişti. Sağlık kurulu raporu da 15 Nisan sabahı savcılığa verilmişti. Cezaevi Başhekimi Dr. Kemal Baran'ın verdiği bilgiye göre "Cerrahpaşa Hastanesi'nde yapılan tahliller sonrası Nâzım Hikmet'te hayatî bir tehlike bulunamamış bu nedenle de tıbben hastanede yatması zorunlu görülmeyerek, cezaevinde yatmasında her hangi bir sakınca olmadığı gerekçesi" ile Paşakapısı Cezaevine gönderilmişti.[35]

Nazım Hikmet'in Paşakapısı'na ilk gelişini Mehmet Ali Aybar "Güzel Günler Göreceğiz Çocuklar" başlıklı anılarında şöyle anlatmakta idi:

"Nâzım Hikmet'i getirdiler! Paşakapısı Cezaevi'nde haber bomba gibi patlamıştı. Güneşli bir bahar günüydü. Mayısın ilk günleri olmalı. Yıl 1950. Fırladım Müdüriyet'e. Merdivenleri bir solukta çıktım. Tam kapının önüne gelmiştim ki, camlı kapı açıldı: Nâzım... Sarıldık birbirimize. Yıllar nasıl da geçmişti. Bakışıyorduk konuşmadan. Ve birden Nâzım: 'Ne iyi ettin de komünist oldun' dedi. 'Aman yerin kulağı var' dedim. Gülüştük. Bir an Nâzım'ı benim koğuşa verirler diye umutlandım boşuna umutlandığımı bilerek. Nâzım komünistlerin koğuşunda kalacaktı tabii. İndik merdivenleri. Bir gardiyan bizi bekliyordu. Koğuş

hemen oradaydı. Mutluluk sahneleri bir daha yaşandı. Galip Usta ile arkadaşları Nâzım'ın yatağını hazırlamışlardı bile. Kâh ben onların koğuşuna gidiyordum, kâh Nâzım bana geliyordu. Mutluyduk beraber olmaktan."[36]

11 Nisan Salı günü Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne gönderilen Nâzım, burada Mehmet Ali Aybar'ın da vurguladığı gibi yöneticilerini iyi niyeti ile cezaevi revirine yatırılmış ve kendi ile ilgili gelişmeleri yakından izlemeye başlamıştı. Burada günleri, İstanbul'a dönen avukatı Mehmet Ali Sebük'ün girişimlerinin fiilî sonucunu beklemekle geçiyordu. 16 Nisan pazar günü hâlâ eşi olan ve ayrılma kararı verdikleri Piraye Hanım ziyaretine gelmişti. Yine aynı gün Nâzım'ın kız kardeşi Samiye ile yeni aşkı Münevver Hanımlar da gelmişlerdi. Bu durumdan çok rahatsız olan eski eş Piraye Hanım çocuklarının da tepkisi nedeni ile odadakilere toptan: "Allahaısmarladık!" deyip etrafa bakınmadan görüş odasından çıkmıştı. Bu bir yandan Nâzımla Piraye'nin son görüşmeleri ve el sıkışmaları olurken diğer yandan Münevver – Nâzım aşkını da doruğa çıkarmıştı. Öyle ki, bu yıllarda Münevver Andaç Paşakapısı Cezaevi'nde yatmakta olan Nazım'ı daha sık ziyaret edebilmek için işinden bile istifa etmişti.[37]

Nazım Paşakapısı Cezaevi revirinde zorunlu istirahatını sürdürürken dışarıdaki dostları da onu cezaevinden kurtarma kampanyalarını hızlandırmışlardı. 11 Nisan 1950'de solcu öğrencilerin kurduğu İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 150 imzalı bir telgrafta Nâzım'ın affı için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye başvurmuşlardı.

Buna tepki olarak Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) de, 14 Nisan 1950'de İstanbul Üniversitesi'nde buna karşı bir bildiri dağıtmıştı. Bu arada Milli Türk Talebe Birliği Edebiyat Cemiyeti Yönetim Kurulu da Nâzım'la ilgili af kampanyalarını Türkiye'de "komünizmi yasallaştırma arzusu" olarak değerlendiren bir açıklama yapmıştı. MTTB'nin bu karşı kampanyasına 18 Nisan 1950'de "Komünistler" başlıklı bir başyazı ile *Hürriyet Gazetesi* de destek vermişti.

Nâzım Hikmet en çok dost bildiği Sedat Simavî'nin yayınladığı *Hürriyet Gazetesi*'nde yayınlanan başyazıya bozulmuştu: "İmkânı yok bunu Sedat yazamaz, yazmaz, kimbilir kim sokuşturmuş bunu bu gazeteye" demişti. Gazeteci Kemal Sülker'in hem MTTB'nin, hem de Edebiyat Derneği ile *Hürriyet*'in yazısı hakkında ne düşündüğünü sorup cevap yazmasını istemesi üzerine Nâzım:

"Şimdi içerde eli kolu bağlı iken tosuncuklarla mı polemik yapayım, yoksa çok sevdiğim ve gazeteciliğine, dergiciliğine saygı duyduğum bir dostu mu karşıya alayım? Değmez Sülker, değmez." "Dikkatimi çeken nokta şu Kemal Sülker," diyordu. "Bu gençleri birtakım CHP ileri gelenleri teşkilatlandırmasın. Zira tek parti devrinin kirli dosyalarının açılmaya başlamasını tek parti, tek şef düşüncesinde olanlar istemez. Bir yandan CHP'li bakanlar benim affımdan yana görünürken, bir yandan da bu işin sonuçsuz kalması için gençleri kışkırtmasınlar. Geçmişte buna benzer örneklerini görmüştüm. Mesela Hamdullah Suphi, Yakup Kadri böyle görevler üstlenmişlerdi. Daha birkaç yıl önce zavallı Tan'ın başına gelenler de ortada."

Nazım Hikmetin affı için teşebbüsler

Bugün açlık grevine başlıyacak olan şairin, sıhhî muayene için İstanbula getirilmesi muhtemel

Avukat İrfan Emin, Nazım Hikmetin durumu hakkında dün gazetecilerle görüşürken

Nazım Hikmet için af kampanyası (*Cumhuriyet*, 8 Nisan 1950)

Bu dönemde gerçekleşen Nâzım'ı kurtarma kampanyalarında liberal görüşleri ile tanınan iki meşhur başyazar çok önemli roller üstlenmişti. Bunlar birisi *Vatan Gazetesi*'nden Ahmet Emin Yalman, diğeri ise *Son Posta*'dan Selim Ragıp Emeç'ti. Ahmet Emin Yalman "Nâzım Hikmet'in affına karşı çıkanların aslında Cumhuriyet'e de karşı çıkan tutucu çevreler olduğu" tezini işlerken Selim Ragıp Emeç 18 Nisan 1950'de *Son Posta*'da yazdığı "Nâzım Hikmet'in Affı Meselesi" başlıklı yazısında Nâzım'ın aynı suçtan iki defa cezalandırılmış ve masum olduğunu iddia etmişti. Nâzım Hikmet ise bu sırada Paşakapısı'nda sanki ev sahibi gibi sık sık yakınlarını ve misafirlerini ağırlıyordu. Paşakapısı'nda Nâzım'ı ziyarete gelen arkadaşları kolayca içeri alınıyorlar kendisi ile ilgili Türkiye ve dünyada yürütülen kampanyaları anlatarak ona moral verilmeye çalışıyorlardı. Moskova Radyosu 18 Nisan akşamını Nazım'a ayırmıştı. Önce Nazım'ın şiirleri okunmuş ardından dünyadaki komünist çevrelere şu çağrı yapılmıştı: "Şair Nâzım Hikmet'i, Türk milletinin tek şâir ve düşünürünü, Türkiye'nin gerici çevreleri hapsediyorlar. Barışsever bütün insanlık dünyası, Nâzım Hikmet'i kurtarmalıdır. Türkiye Cumhurbaşkanı, Nâzım Hikmet'in avukatına af için vaatte bulundu. Amerikalı General Collins, Ankara'ya geldikten sonra Nâzım Hikmet'in affı sorunu geri bırakıldı."

Nâzım Hikmet'in Paşakapısı'nda bir isteği iki olmuyordu.. Kemal Sülker'e göre Nâzım yine de biraz düşünceli idi. Kemal Sülker bunun nedenini sorunca:

"Hastalık" demişti, "Hastayız ama bunu muhterem hekimlere, hele uzmanlarına anlatamıyoruz. Muayene, tetkik, tahlil... İllallah! Ben kendimi bilmez miyim? İnsan isteyerek hasta olur mu? Kalbim zaman zaman sızlıyor. Sırtımdan ağrılar eksik olmuyor. Şimdi de gözlerimde ağrı var. Heyet, diyorlar saatlerce muayene ediliyoruz. Sonuç? Raporlarını vermiyorlar. Hekim beylerde bir suskunluktur gidiyor. Memurlarmış... Doğruyu söylerlerse başlarına bela gelirmiş... Bunu ima yollu anlatmaya çalışıyorlar bana. Yahu, hekimler de Şef döneminin baskısı altında kalır ve sağlıkla ilgili gerçekleri yazmaya, söylemeye cesaret edemezlerse ne olur memleketin hali, halkın sağlığı?"

Kemal Sülker'e göre Nâzım hastaydı. Kalbinin atışlarının düzenli olmadığını anlıyor, haksız yere hüküm giydiğini halkına anlatamadan ölebileceğini düşünerek daha da çok üzülüyordu. Karaciğerinin ona oyun etmesinden korkuyordu. Karaciğeri büyümüş ve tam kapasite görevini yapamaz hâle gelmişti. Ruhsal yönden de inişi ve çıkışı sert olan bir alınganlığa kapılmıştı. Üsküdar Paşakapısı Cezaevi revirinde kendisine gereken ilgi gösterildiği, ziyaretçilerle görüşmesine en geniş anlamda değilse de belli bir ölçüde izin verildiği halde Nâzım'ın geceleri uykusuz geçiyordu. "Sabaha doğru şöyle bir dalıveriyor gibiyim. Ama üstüme ağırlık çöküyor, sanki üzerimde tonlarca ağırlık var da beni baskı altında tutuyor" diyordu. Nabzının düzenli atmayışının farkındaydı. Ancak Bursa'dan hasta olarak İstanbul'a gönderilen Nâzım Hikmet, İstanbul Cerrahpaşa'da sağlam çıkmıştı. Doktor raporlarının birbirini tutmayışından Nâzım haberliydi. Onun için de doktorları bile baskı altına almış bulunan "İnönü demokrasisi"ne bir hayli içerliyordu.

Avukat Mehmet Ali Sebük'ün başvurusu ile durum 24 Nisan Pazartesi günü Adli Tıp Kurulu'na iletilmiş ve kurul üyeleri aynı gün Nazım'ın raporların inceleyerek şu sonuca varmışlardı:

"Nâzım Hikmet Ran'ın tam teşekküllü bir hastanede tedavisi zorunludur."

Nâzım Hikmet sağlık durumunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için 25 Nisan 1950 Üsküdar Cezaevi revirinden alınarak Cerrahpaşa Hastanesi'ne yatırılmış, bir gün sonra muayene edilmiş ve ancak teşhis bir türlü bildirilmemişti. Nâzım Hikmet'i kendini ziyaret eden avukat İrfan Emin'e, "Üstat, bu iş uzuyor, beni grevden caydırdınız, ama bu davayı yine benim açlık grevim çözümleyecek. Ya öleceğim, ya kurtulacağım. Kalbimi bir posta pulu gibi kullanıp hayatımın geri kalan bölümüne yapıştıracağım. Ya ölüm ya hürriyet." diyecekti. 28 Nisan 1950 günü Cerrahpaşa Hastahanesi Sağlık Kurulu Nâzım Hikmet'in yaşamı için acil bir tehlike görmediğini, ancak üç ay süre ile tam teşekküllü bir hastanede tedavisinin gerekli olduğunu bildirmişti.

Bu karar Nâzım Hikmet'i çok sarsmıştı. Nâzım, hastanede kalıp tedavi edilmeyi kabul etmeyerek 30 Nisan 1950'de isteği üzerine Paşakapısı'na geri gönderilmişti. Ardından da 2 Mayıs günü yeni bir açlık grevine başlamıştı. Artık bundan sonra hiçbir şey yemeyecekti. Avukat İrfan Emin, Adalet Bakanlığı'na bir telgraf gön-

Paşakapısı Cezaevi

dererek "Vücudunun herhangi bir uzvundan çok hapishane psikolojisi altında beliren ruhi depresyonların onu ölüme doğru sürüklediğinden ve bu amaçla yeni bir açlık grevine başladığından" söz ederek Nazım Hikmet'in bu kez de Ruh hastalıkları uzmanlarına gönderilmesini istedi. 3 Mayıs 1950 gününün gazeteleri Nazım'ın açlık grevine geniş bir yer ayırmışlardı. Aynı gün Nazım Hikmet Avukatı İrfan Emin aracılığı ile Adalet Bakanı Fuat Sirmen'e şu mesajı göndermişti:

"Açlık grevimin seyri esnasında müdahalelerden korunamayacak derecede zayıf düştüğüm ve kendimi kaybettiğim zaman cebren beslenirsem, kendime gelir gelmez grevime tekrar devam edeceğimi, ölümüme veyahut herhangi bir kanun yolundan tahliyeme kadar bunun böyle sürüp gideceğini ayrıca bildiririm. Nâzım"

Nâzım Hikmet'in derhal bir hastaneye kaldırılması için Avukatı Mehmet Ali Sebük, 5 Mayıs 1950 günü Adalet Bakanlığı'na yeni bir telgraf göndermişti. Nâzım Hikmet ise aynı gün Ankara'dan dönen Avukat İrfan Emin'e kendi el yazısıyla yazılmış olan vasiyetnamesini vermişti. İrfan Emin, bu kağıdı alınca ağlamaya başlamıştı. Nâzım Hikmet, İrfan Emin'i teselli etti: "Yapma üstad, bu dünyaya kazık çakacak değiliz ya," dedi. Bir yandan arkadaşları Nâzım Hikmet'e grevi bitirmesi için baskı yapmaya çalışırken diğer yandan Avukat Mehmet Ali Sebük'ün basın mensuplarına sürekli kampanyaya uygun beyanatlar veriyordu: "Nâzım Hikmet günden güne bitkin hale gelmektedir. Birkaç gün sonra ölüm haberini bile duyarız. Bu neticenin aksi sedası asırlar boyunca devam edecektir." Nâzım Hikmet'i kurtarma kampanyasına 7 Mayıs 1950'de bir şiirle Nazım da katılmıştı:

Bir açlık grevinin beşinci gününde/ Kardeşlerim, size söylemek istediklerimi/ Doğru dürüst söyleyemiyorsam eğer /Kusura bakmayın sarhoşum başım dönüyor/ biraz, rakıdan değil, açlıktan hafif tertip.

Paşakapısı Cezaevi doktoru kendisi ile görüşen bir muhabire şunları söylemişti: Nâzım Hikmet 2 Mayıs'tan bu yana tam altı gündür hiç bir ekmek ve yemek yememektedir. Yalnız bol bol sigara içmektedir. O kadar ki bu miktar günde beş paketi geçiyor, içtiği su ise günde dört beş bardak kadardı. Buna birkaç fincan da kahve filan ilave edebilirsiniz. Dün ve bugün umumi durumundaki halsizlik biraz daha fazlalaşmıştır. Bu şekilde devam ettiği takdirde kendisine gereken tıbbi müdahaleler yapılacaktır. Su içmeyen bir kimse ancak üç gün yaşayabilir, fakat su içtiği takdirde bu şekilde bir ay yaşaması mümkündür. Evvelki gün avukatının gazetelere verdiği beyanat mübalağalıdır. Nâzım Hikmet de şunları söylemiştir: "Altı gün önceye kadar kitap ve gazete okuyordum. Son birkaç gün içinde su ve sigaradan başka bir şey kullanmadığımdan artık gazete ve kitap okuyamıyorum. Yoruluyorum. Günlerim yatmakla geçiyor. Bu grevi yeis ve ümitsizlikten değil, hak aramak için yapıyorum."

Adalet Bakanlığı'nın emri ile Nâzım Hikmet 8 Mayıs 1950 günü ruh ve sinir doktorlarınca muayenesi yapılmak üzere bir ambulansla Paşakapısı Cezaevi'nden alınarak bir kez daha önce Adli Tıp Müdürlüğüne sonra da Cerrahpaşa'ya götürülmüştü. Bu arada basında "Nâzım Hikmet'in günde birkaç fincan kahve içtiği ve bu itibarla büyük orucuna hile karıştırdığı" haberi çıkacaktı. 9 Mayıs günü Nazım Cerrahpaşa Hastanesi'nde tek kişilik bir odaya yatırılmıştı. Nâzım Hikmet ise sinirsel kontrole alınmak şartıyla hastaneye yatmayı kabul etmişti. Aynı gün İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği Başkanı İlhan Berktay "Nâzım Hikmet Kurtarılmalıdır" yazılı afişleri de kullanarak harekete geçti. 10 Mayıs 1950 yayınlanan bütün gazeteler ise Nâzım Hikmet'in annesi Celile Ayşe Hanım'ın tek kişilik gösterisinden bahsediyordu. Celile Hanım gazetecilere şunları söylüyordu: "Artık kararımı verdim. Yarından itibaren ben de açlık orucuna başlıyorum. Belki Allah halime acır, oğlumun dertlerine nihayet verir."

Bu arada ilginç bir de gelişme yaşanmıştı. "Nâzım Hikmet'i Kurtaralım" kampanyasının baş aktörü Ahmet Emin Yalman anılarının "Yepyeni Bir Nâzım" başlıklı bölümünde de anlattığı gibi Nâzım Hikmet'i Bursa'da farklı Paşakapısı'nda farklı davranmakla suçlayarak, aldatıldığı ve bu af kampanyasını başlattığından dolayı çok pişman olduğu açıklamıştı:

"Nâzım Hikmet'i Bursa'dan Üsküdar'a, Paşakapısı Cezaevi'ne getirmişlerdi. Orada kendisini görmeğe gittim. Cezaevinde takım takım komünistlerle ve suçlularla birleşmiş, onlarla, tek hamur haline gelmişti. Karşımda Bursa Cezaevi'nde gördüğüm ve kendisiyle hür bir fikir adamı diye konuşabildiğim Nazım'dan bambaşka bir insan, komünizm üniformasına bürünmüş bir solculuk yobazı gördüm. Bana bir yabancı muamelesi etti. Saf kalple kendisine geniş bir manevi kredi açmakla hataya düştüğümü neden sonra anladım." Nihayet Ahmet Emin Yalman 11 Mayıs 1950'de *Vatan Gazetesi*'nde yazdığı "Nâzım Hikmet'e Açık Mektup" başlıklı yazısı ile artık bu kampanyayı desteklemekten vazgeçtiğini yazacaktır.

15 Mayıs'ta meşhur Çiçek Palas olayı yaşanmış, 16 Mayıs'ta ise birçok şâir, gazeteci ve yazar Nâzım Hikmet'e bir telgraf göndererek açlık grevini bırakarak ondan CHP'nin yerine iktidara gelen DP'ye bir şans vermesini istemişlerdi: "İktidar değiştiği için bugün haklı taleplerinizle ilgilenecek sorumlu bir makam henüz fiilen teşekkül etmemiştir. Yeni iktidar kuruluncaya kadar ve bu hususta durum aydınlanıncaya kadar, açlık grevine fasıla vermenizi ısrarla rica ediyoruz."

Bu istek üzerine Nâzım Hikmet avukatının bir basın duyurusu ile 19 Mayıs 1950 günü açlık grevine bir kez daha son vermişti. 15 Temmuz 1950 günü Nâzım Hikmet ve sevenleri için çok mutlu bir gün olmuştu. Nâzım Hikmet Af Kanunu'ndan yararlanarak özgürlüğüne kavuşmuştu. Nâzım affedildiğini ve hemen tahliye edileceğini açlık grevi nedeniyle yatırıldığı Cerrahpaşa Hastanesi'nde İrfan Emin Kösemihaloğlu'ndan duyduğu zaman gizlemesine karşın çok sevindi, heyecanlandı. "Hocam," demişti, İrfan Emin'e, "Heyecanlıyım ama bu, aftan ileri gelmiyor. Bu afla ben nihayet hakkımın kabul edildiğini görüyorum. Ama bu hakka kavuşmak için haklarımın bir bölümünü, büyük bir bölümünü kaybederek sağlamış oluyorum. Sevincim ve heyecanım dostlarıma, akrabalarıma kavuştuğum içindir. Ama büyük sevincim özgürlüğe kavuşmamdan geliyor, Özgürlük... Bir gece sırtüstü bol yıldızlı bir göğe bakarak deniz kıyısında dalgaların armonisini dinleyerek hiçbir şey düşünmemek..."

Nâzım'ın yakınlarına göre o, Paşakapısı sonrası yurt dışına çıkma kararı vermekte fazla zorlanmamıştı: "Hastalığına rağmen askere çağrılması, üzerine bir gece otomobil sürülmesi, onun iki yalancı tanıkla yeniden içeriye alınabileceği ya da bir kaza kurşunu ile öldürüleceği korkusu bunun en önemli nedeni idi."[38]

16 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinde Nâzım Hikmet, Mehmet Ali Aybar ve Aziz Nesin gibi sosyalist ve komünist aydınlar affedilerek serbest bırakılırken, yaklaşık bir yıl sonra gerçekleştirilen 1951 tevkifatında Paşakapısı bu kez de TKP'lileri ağırlamıştı. Bu davadan yargılanan Fadıl Barkan ve Şahap Bakırsan'ın bize anlattığına göre iki ay ile iki yıl arası süren sorgulama sırasında TKP'li sanıkların bir bölümü Paşakapısı Cezaevi'nde kalmışlardı.[39]

Necip Fazıl'ın Paşakapısı Günleri

1952 sonlarında Üsküdar Paşakapısı Hapishanesi'nin yeni misafiri bu kez öncekilerle tam karşı cepheden, İslâm ve îman şâiri Necip Fazıl Kısakürek'ti. O yazdıkları İslamî yazılardan dolayı hem de "milliyetçi ve mukaddesatçı" bir iktidar döneminde "mürteci" suçlaması ile cezaevinde idi. Önce 12 Aralık 1952'de Toptaşı Hapishanesi'ne konulmuştu. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra kendi anlatımı ile onu 16 Aralık 1952 Salı günü sabahleyin, Toptaşı'ndan palas pandıras alıp, Üsküdar'ın ikinci hapishanesi, Paşakapısı'na göndermişlerdi. Sebep olarak da orada sizin için daha üstün istirahat şartlan temin edilecek, demişlerdi. Bu arada düzeltilebilen telefonla zevcesini çağıran Necip Fazıl otomobille, onunla yan yana, karşılarında sadece bir jandarma başçavuşu, Paşakapısı hapishanesine

Necip Fazıl Kısakürek

götürülmüştü. Onun bütün ayrıntıları ile hatırladığı bu mesut an pek de uzun sürmeyecekti. Kısa bir yolculuktan sonra artık Üstad cezaevinin revirinde idi.[40]

Bundan sonrasını Üstad o leziz üslubu ile şöyle anlatır:

"Önümde madenî bir sürahi... Sürahiyi çalkaladım. Acaba ne kadar su var diye... Sabaha yetiştirememekten korkuyorum. Birdenbire elindeki suyu günlerce idareye mecbur bir kazazede haline geldim. Niçin mi? Burada bana güya hususî bir oda verdiler. Umumî avlu üzerinde basık bir mahzenden geçip bir kat çıktıktan sonra tek bir oda... Küçük bir holle geçilen gusülhanesi, abdesthanesi ve el yıkayacak yeri var... Fakat suyu yok... Müdür beyin sözüne göre borular tamir ediliyormuş, yakında açılacakmış... Altındaki bodrum kapısını da üstüme kapadılar. Kaldım mı susuz?

Yeni odamı size çizgi çizgi göstereyim: Odamı, altındaki mahzen seviyesinde, sağından ve solundan kuşatan küçük bir bahçe... Bu bahçeyi, her yanından kesen, yüksek, korkunç, kara duvarlar olmasa pek de fena değil... Bir jandarma karakol kumandanının odası gibi bir şey... Odamda, ön ve yan bahçe duvarlarına doğru iki pencere... Pencerelerden birinde, camından soba borusu geçsin diye, oyuk, eski bir saç... Öbürünün kırık camında da alelusul ayaz... Tuhaf şey. Odamın tap-

taze bir badanası var... Acaba benim kudümüm şerefine mi bu badana yapılmış? Hem de ne ihtimamla, görseniz! Pencerelerin üstüne kadar mavi de, oradan yukarısı ıspanak renginde yeşil... Pis bir yeşil... Tavan bembeyaz... Tam bir jandarma karakol kumandanı odasına lâyık zarafet telâkkisi... Duvarlarda, yalnız, gazetelerin millî günlerde neşrettiği renkli resimlerden eksik... Doğrusu, zindan şartlarına göre kendimi sarayda kabul edebilirim. Ama bir mesele var, yapyalnızım ve dışarısıyla tam irtibatsızım. Bu yalnızlığı hep ben diledim şimdi de ister misiniz, bu dileğimden yine ben pişman olayım? Bu halimde, gitgide büyük bir işkence, her şeyden beter bir ıstırap istidadı görmeye başlıyorum. İnşallah vehimdir bu his... Yalnızlık bundan güzel ne olabilir? Kalabalığın içindeki yalnızlığımızı sahtekârca örtmeye kalkan ve hiçbir ferdi öbürünün nasır tabakasından daha derinlere indirmeyen cemiyet cümbüşlerine mi kıymet vereceğim? Hayır, ama burada ve bu hal içinde de, mütemadiyen aynada kendi hayalime bakmaya memur bir vaziyetteyim. Böyleyken namütenahi şükür.

16 Aralık 1952… Hapishaneye girmeden o kadar dilediğim ve özlediğim yalnızlığın, bana resmen ve cebren verildiği ve makûs ihtimalin kilitlerle emniyet altına alındığı müthiş başlangıç günü oldu. Dayanabilirsem, kendimi murada ermiş sayabilirim."[41]

Paşakapısı Hapishanesi'nde Malatya'ya gönderileceği 21 Ocak 1953'e kadar tamı tamına 36 gün kalmıştı şâir. Paşakapısı öncesi kaldığı 4 günlük Toptaşı günleri ile birlikte Üsküdar zindanlarında kırk gün kalmış tam bir erbain çıkarmıştı Üstad. 17 Aralık 1952 günü sabahı onun için Paşakapısı'nda yeni bir hesaplaşma ve gönül muhasebe başlayacaktır:

"Duyduğum ruh acısını anlatamam. Bana kalırsa zindan adamının en acıklı anı sabahleyindir. Gözlerini açar açmaz idrak ettiğin an... Eşya ve hâdiseleri yerli yerine koymak için biraz zahmet çeken şuurun, hemen kıvamını buluyor ve şu sözü söylüyor. Uyandın! Hapishanedesin! Daha 9 ay, 7 günün var! Unutmak istiyorsan tekrar uyu! Fakat ne mümkün! Uyku size, hakkınızı teslim etmiş bir fırın gibi artık hiçbir lokma vermez. Unutma, unutkanlık ekmeği bu kadardır, yenmiş ve bitirilmiştir."

Üstad'a göre hal, müslümanların ruh konusundaki îman ve hassasiyetlerinde de ne derece haklı olduklarını göstermektedir: "Öyle ya hapsedilen, edilebilen ancak maddemizdir, ruhumuz değil ki... Burada maddelerimizle beraber ıstırap çeken ruhumuz, vücudumuza taallûkundan, ona mahkûmiyetinden çekiyor bu acıyı... Fakat uyku basınca, ruh da basıp gidiyor. Sen burada istediğin kadar pinekle o, ne kilit dinliyor, ne duvar, ne zincir... Bir de uyanınca: Eyvah maddenin bütün sefaleti ve onun üstünde tükenmeye memur ruhun bütün acısı meydana çıkıyor."[42]

Önce cezaevinin çevresini ve meskûnlarını, ardından da bu şartlarda kendi durumunu değerlendirir Üstad:

"… Pencerenin önüne geçtim, korkunç duvarın dibinde, kendisine rızk arayan serçelere baktım. Bu serçelerin yankısında, kim bilir hangi mahkûmun diktiği bo-

dur ağaçla onun sekiz on misli yüksekliğindeki duvarı mukayese ettim. Bu ağacın mütevekkil öksüzlüğünü ve dilsiz rızasını derin derin duydum. Cıvıl cıvıl hoplaşan serçelere 'Beni siz olsun anlayınız!' der gibi seslenmek istedim ve sonra başımı önüme eğdim, dakikalarca öyle kaldım."

"… Çok şükür mahkûmların hiçbir şeyini görmüyorum. Bunun için onların kısmına ve üst pencerelerine bakan sağ penceremi mavi kâğıtlarla kapattım. Fakat seslerini duyuyorum müthiş seslerini, böğürmelerini, homurtularını... Bana can acısı veren bu sesler olmasa, büsbütün kendi âlemimde kalacağım ama olur mu, bu dünyada rahat olur mu? Kaldı ki, hapishanede? Allah, bu derdimin de merhemini verdi. Her biri hançer gibi sipsivri mahkûm seslenişleri arasında ruhumdan acı meltemleri geçerken, birdenbire bir saadet iklimine kaçırıldığımı hissettim. Mahkûm seslerini bastıran cıvıltılar içinde kaldım. Yüzlerce mektep çocuğunun teneffüs zamanı çıkardığı sesler... Meğer yanı başımızda bir ilk mektep varmış... Ders arası, çocuklar hapishaneye pek yakın olan bahçelerinde oynuyorlarmış..."

Bu şartlarda onun yeri ve arzusu da bellidir:

"Artık kendini dinleme vaktidir: Sükût devamlı sükût..." diyerek bir tek noktaya yoğunlaşacak olan şâir içinin mahşerî gürültüsünü dinleyecektir.[43]

Necip Fazıl, Paşakapısı'nı Medrese-i Yusufiyye'lere dönüştürüp ruh dünyasında tam bir muhasebe yapacaktır artık. Buna ruh sağlığı uygundur ama vücut sağlığı hiç de uygun değildir: O bu durumunu "Buradan hastaneye kaldırılmamı bekliyorum. Elimde Adlî Tıp raporu var... Eroinci bir Yahudi veya Rum olsam kolay... Kanunî icap derler ve gönderirler. Fakat 'Süper mürşit' olmak kolay mı?... Benim gayemden tiksinenler için, eroinci, hırsız, katil de kim? Onlar hep masum, hep temiz, hep zararsız..." diyerek anlatmaktadır notlarında. Çünkü onun için kampanya açan ne basın vardır ne dış dünya, ne de sözde aydınlar. Üstelik muhafazakâr İktidarın cezaevi yönetimi bile ona farklı davranmaktadır: Nazım Hikmet hem eski karısı, hem de yeni sevgilisi ile kaldığı odada görüşürken Necip Fazıl zevci Neslihan Hanımla sürgülü delikten görüşmek zorundadır. Bu görüşmeler bir yandan onu mesut ve bahtiyar ederken diğer yandan "metin ve çilekeş kadını ilk defa olarak ağlamaklı olarak görmesi" onu ızdıraplara gark etmektedir.[44]

Bu arada ortaya çıkan Malatya hadisesi sebebi ile Cumhuriyet gazetesinin yönlendirici haberleri onu çok öfkelendirmiştir. Üstad'a göre Cumhuriyet "Böylece hükümete emir veriyor nasıl olup da Anayasa'ya koydurmadığı suale şayan olan bir salâhiyet edasıyla konuşuyor. Devlet ve Cumhuriyet, bizzat kendisiymiş gibi bir tavır takınıyor. Bu nokta hiç mühim değil mahut gazetenin ve benzerlerinin daimî hali, mutat tavrı... Fakat bu tavıra inananlar, bu tavrı yutanlar bulunduğunu, onların da hükümet olduğunu söylersem ne dersiniz? Başka türlü küstahlıkta bu kadar ileriye gidebilir mi? İşte Tanzimattan beri, belli başlı bir tip ifadesiyle, Türk vatanını yabancı bir ordu gibi zapta memur bir nevi matbuattan bir örnek!"[45]

Fakat o bütün bunlara çok fazla da aldırmadan gönül ve nefs muhasebesine devam etmektedir: "Benim davamın çapı, kâinatın ta kendisi... Fakat ben o çapa gö-

Necip Fazıl Kısakürek

re pişemem, olgunlaşamam, olamam. Bu istidada mâlik değilim. Ancak, bu davanın namütenahi pişmiş ve olgunlaşmış kahramanlarına köle olabilecek dereceye yetişsem daha ne isterdim?" [46]

Burada bir başka derdi geçmeyen zaman ve yalnızlıktır Üstad'ın: "Yalnızlık, yalnızlık... Şu dakikada sen, benim için, bir (pansuman), bir (konfor), bir (âb-ı hayat) gibisin... Fakat biraz sonra, ya zehirlerin zehiri olmaya başlarsan?... Sende böyle bir niyet sezer gibiyim. İçim o kadar dolu ki, dikkat ediyorsanız, o tarafa hiç dokunmuyorum. Sadece yalnızlık değildir onun derdi. Bir başka derdi daha vardır: Uykusuzluk... Çaresini traş etmeye gelen hapishane berberi çözmüştür: Odası küçük de olsa volta vurması lâzımdır.[47] Oda bunu yapacaktır, hem de usanıncaya kadar volta vuracaktır Paşakapısı'nda: "Odamın kapısını açtım, en uzak noktasından tâ el yıkanacak yere kadar, gidiş 14, dönüş 14 adım, belki bir kilometre gittim, geldim... Küçük holdeki açık pencere önünde de bir kaç kere derin nefes aldım. Her nefes alışta yere düşecekmişim gibi başım döndü. Uzvî, ruhî, her bakımdan harabım..."[48]

Bu arada sık sık saati ile de göz göze gelmektedir. Bir başka arkadaşı da saatidir artık. O hapishanedekiler için saatin, bir başka deyişle zamanın önemini bir hatırası ile anlatmaktadır: "Hapishaneye gireceğim sabah, evden çıkarken, saatimi zevceme vermek istemiştim de o almamıştı... Saat burada benim kalbim, idrakim, takvimim, hesabım, her şeyim... Nasıl olmuş da şaşırmış, bu (trajikomik) teklifte

bulunmuşum? Bakın siz, büyük anlar insanı ne türlü apıştırıyor, ne şaşkın hareketlere sürüklüyor?"[49]

Necip Fazıl'ın hesabına göre "mahkûmiyetinin toplamı 9 ay, 12 gündü. Bu toplam 24 milyon saniye, etmekte idi. Eh, pek fazla bir şey değil… 24 milyon kere göz açıp kapayıncaya kadar geçer. …Yani düşmanlarımın içinde belki en zayıf ve fakiri, parasını tek liralıklar haline getirip ağır ağır saysa, onu ancak 24 milyon saniyede bitirebilir. Tecelliye bakın ki, biz de, o kadar zamanı saymaya mecbur ediliyoruz. Birimiz kuvvetini, öbürümüz aczini tempolaştırmaktan müsavi... Bu tecellideki hikmet dersi, 24 milyon kere 24 milyon liraya satın alınamaz. 24 milyon saniye göz kırpmadan düşünelim belki kendimize geliriz.[50]

28 Aralık Necip Fazıl'ın hayatında çok müstesna bir gündür: O, kendi ifadesi ile o gün hayatında ilk defa hasretini çoktan beri çekmekte olduğu bir karar vermiştir. Bu kararı büyük bir ruh huzuru içinde açıklayacaktır: "Her sabah kalkınca, ilk işim, sabah namazından sonra, en yakın namaz borçlarımdan bütün bir günü kaza etmek olacak... Ondan-sonra da içinde bulunduğum günün namazlarını kendi vakitlerinde eda etmeği ihmal etmeyeceğim. Hapishane dışındaki hayatımda da bu değişmeyecektir." [51]

Üstad cezasının Toptaşı ve Paşakapısı'nda çektiği 40 gününü tasavvuf ehline has bir algılama ile "erbain çıkarmak" olarak değerlendirmiş ve sürekli kendisi ile muhasebe ve hesaplaşmaya devam etmiştir. İşte birkaç küçük ama çok önemli gönül notu:

Pazartesi, 29 Aralık 1952

Beni demirden bir mikâp gibi yutmuş olan bu yerin (realist) sahnelerine ve mahallî renklerine pek o kadar değer vermiyorum. Zaten içinde bulunduğum şartlara göre görebildiğim, dikkat edebildiğim bir şey de yok.. Hapishaneyi, sadece mânâsı ve prensibiyle, kendini de benden gizleyerek, bir çuval gibi her tarafımdan geçirmişler… Müthiş bir karanlık içinde, her şey elimden alınmış, sade ruhumun ışıklarıyla karşı karşıyayım. Size o çuvala dair ne söyleyebilirim ki? Yalnız ikide bir, çuvalın seyrek ve kaba örgülerinden bir şey sızacak olursa, onu da, sırf ruhî hayatımın sıkıntısı içince, sizi daha fazla bunaltmamak ve en değerli olması lâzım mücerret ruh anlarını biraz garnitürleştirmek için yevmiyeme sokuşturuyorum. Sadece renk, üslûp ve tahkiye merakı… Yoksa hapishane, bahane…

Perşembe, 1 Ocak 1953

İbadet, ibadet, gözyaşı, ibadet… Allah'ı düşünmek… Başka işim yok yahut ben böyle zannediyorum. Kapıları kırmak, camları zangırdatmak, toplantıları dağıtmak, uykudakileri dürtmek, hastaları doğrultmak, işçileri durdurmak, rüzgârı bekletmek, dalgaları dondurmak, mezar taşlarını tırmalamak ve haykırmak istiyorum. Avaz avaz haykırmak Ve herkesin beni deli sanacağı, şu basit, son derece basit sözü söylemek istiyorum: "Allah var daha ne istiyorsunuz. …Anne, vatan, evlât, dost, kadın, renk, tabiat, fikir, ruh, kimi ve neyi seversen sev! Fakat söyle bunlar mı sevilmeye en fazla lâyık, bunları yaratan Allah mı? Aşk, Allah'ı bulmak için... Onu deli gibi sevmeye çalışsana!.."

"…Ruhumuz, bir yer, bir iklim, bir âlem tanıyor ve yalnız onu özlüyor. Gerçek vatan da odur ruhun vatanı... Yine ruhumuzun bir tarafı yalnız burayı görüyor, istiyor ve saf ruhun hasretine simsiyah bir yokluk diye bakıyor ve çıldırıyor. Bütün ihtilâf da bu yüzden kopuyor.

Burada her şey eksik ve kopuk orada her şey tamam ve yekparedir. Mefkûrevî kemal âleminden sanki bir paraşütle buralara düştük ve her şeyi unuttuk. Yalnız içimizde kıvılcım kadar bir şey, bir hatıra, bir ahenk, bir bilgi kaldı. Cihan patlar, feza kül olur, yokluk erir, varlık uçar, fakat bu kıvılcım sönmez. Dava, işte bu kıvılcımı üfleyip onun yangınını, fert ve cemiyet yangınını çıkarabilmekte...

Bu fikirlerden, yine büyükler büyüğü İmam-ı Rabbanî hazretlerine geçtim. Onun, bütün cihanı bir hapishane farz eden ve ruha yalnız bu hapishaneden kurtulmak ve aslî vatanına lâyık olmak vazifesini biçen muazzam ölçüsünü hatırladım.

Bense, hapishane içinde hapishanedeyim. Daha doğrusu bu hikmeti ne kadar derinlerden seziyorum...

Pazartesi, 5 Ocak 1953

Soylu fikir adamı için bu kâinatın mutlaka izahı lâzımdır. Mutlak izah olmayınca da izah edilemeyişinin izahı lâzımdır. O da Allah.. Allah, izah edilemeyişin tek izahıdır. Bu son izaha malik olmayansa hayvandan aşağı...

Bizi kolay kolay anlayamayacaklar... Anlarlarsa, asırlardan beri muhtaç oldukları şeyin de ne olduğunu anlarlar. Biz, dördüncü buuttan bahseden, sekizinci rengi arayan delilerin muamelesine uğruyoruz. Zira kolayına, ucuzuna gitmiyoruz. Ne âlemin en büyük griftini ucuzlaştırmış sözde müminler, ne de onu âlemin en büyük ucuzu diye gören yeni zaman perakendecisi ibiş münkirler bizdendir.

Çarşamba, 7 Ocak 1953

Akşam... Evden yemeğim henüz gelmediği için zeytin ekmek yedim. Üstüne de, kendi kendime acemice pişirdiğim bir bardak çay içtim. Ve öyle şükrettim ki...

Yevmiyemi kırk günden fazla tutmak istemiyorum. İtikâflar ve çileler kırk gündür galiba... İnşallah benimki de kırkıncı günden sonra feraha döner. Bu hesaba göre kırkıncı gün 20 Ocak Salı... Daha 13 günüm var... O gün genişleriz inşallah... Allah'tan ümit, malikiyetin ta kendisidir. Ama verir veya vermezmiş... Kendi bilir. Ne dilerse onu yapar ne yaparsa güzel olur.

Allah'ım bana tahammül ver yalnızlığa! Bunu senden ben istedim ve sen kabul buyurdun. Fakat öyle anlar oluyor ki, bu hal,' Çin işkencelerini geçmek istidadını kazanıyor. Bana tahammül ver yalnızlığa! Beni, hapishane içinde, vahşi yüzler, sesler ve insanlardan korudun! Hamd ederim yine de duam o... Fakat bana tahammül ver yalnızlığa! Bir şeyler, müthiş bir şeyler oluyor gibiyim. İkiye bölünüp kendi kendimi boğmak, kendi kendimi yutmak gibi hisler içindeyim. Allahım bana tahammül ver yalnızlığa!. Dudağımda derin ve kâmil bir tebessüm, emrettiğin çileyi doldurayım... Fakat yıkılmayayım... Bana tahammül ver yalnızlığa! [52]

Bu arada Paşakapısı'nda zorunlu misafir iken bazı dertleri de vardır Necip Fazıl'ın.

Önce annesinin "mahzun ve bitkin" hali onu çok üzmüştür. Sonra da evindekilerin. Hislerini kâğıda dökerken bir yandan da hüznü yaşamaktadır Üstad: "Mehmed'im, Ömer'im, Ayşe'm, Osman'ım! Benim güzel çocuklarım!.. Allahımın bana lütufları... Ve sen çilekeş kadın, sevgili zevcem!.. Acaba ne yapıyorsunuz şu anda? Bilsem ki iyisiniz, hiçbir derdiniz yok, hatta babanızı, kocanızı da düşünmüyorsunuz ne bahtiyar olurdum. İyi olurdum, hafiflerdim, kendime gelirdim." Bu arada özellikle *Cumhuriyet* ve *Vatan* gazetelerinde ona yönelik akıl almaz iftira ve saldırılar da devam etmektedir. Eşi Neslihan Hanım'a kendisi ile ilgili bazı girişimlerde bulunmasını da isteyecektir. Ancak Necip Fazıl'ın da belirttiği gibi "tarafından yazılmasını söylediği birçok mektuba, yazılan Müslümanların hiç birinden cevap yoktur."[53]

Üstad'ın bir başka üzüntüsü de Paşakapısı'nın çevre duvarlarına dikilen elektrik direklerine çarparak 8 metreden yerlere düşen serçeleri hazin akıbetleri. Hâlbuki her sabah sofrasından artan ekmek kırıntılarıyla bahçedeki serçe ve güvercinlere ziyafet çekmektedir Üstad. Onu rahatsız eden hal ise Sultanahmet hapishanesinden Paşakapısı'na nakledilen yirmi beş azılı mahkûmun şamata, gürültü ve feryadıdır. Hapishaneye onların gelmesi ile cezaevi yönetimine yönelik sayısız tepkiler, "kırılan camlar, zorlanan kapılar, korkunç küfürler ve tehditler" yaşanmıştır Paşakapısı'nda. Necip Fazıl'a göre "hapishanesine bile hâkim olamayan bir iş zihniyetinden, başka şeye hâkim olmasını beklenemezdi". Necip Fazıl'ın bu kadar çileye rağmen, belki de bu çilelerin mahsulü olarak Paşakapısı'ndan bir de hediyesi vardır sevenlerine. 11 Ocak 1953 günkü cezaevi notları ile duyurmuştur bu hediyesini: "Günlerden beri üzerinde olduğum 'Sonsuzluk Kervanı' isimli şiirimi bitirdim. Şiir kitabımın ismini de *Sonsuzluk Kervanı* koydum. Bu şiir başa girecek... 14 Ocak'ta bütün gün şiir kitabımla uğraştım." derken, bir gün sonra bu işin kendine verdiği hazzı aktaracaktır: "Şiir kitabımı bitirdim ve güya rahat bir nefes aldım."[54]

Artık erbain bitmek üzeredir. Şâir yevmiyesinin 40. gününe rastlayacak olan 20 Ocak Salı gününü iple çekmektedir. Artık notlar ve arzular kısa ve açıktır:

16 Ocak Cuma: Allah... Başka tek kelime söyleyemeyecek haldeyim.

17 Ocak Cumartesi: Boyuna namaz kılıyorum. Hayatta tek gayenin, secde ede ede alnını yaralamaktan başka bir şey olmadığını anlıyorum.

18 Ocak Pazar: Yalnız namaz kılıyor, yalnız ağlıyorum.

20 Ocak Salı: Kırk günüm doldu. Ben de, bağrım, kalb nahiyemin üstü köpek memeleriyle dolu, tabanımdan tepeme kadar ateşle doldum. Yalnızlık yırttı benim ruhumu Allahım kendimi sana teslim ediyorum! [55]

Sekseninci Doğum Gününü Hapishanede Kutlayan Gazeteci: Hüseyin Cahit Yalçın

1953'ün sonlarında, basınla iktidardaki Demokrat Parti yönetimi arasında ciddi bir gerginlik ortaya çıkmıştı. Basınla hep iyi ilişkiler kurmaya çalışan iktidar

çevrelerinde basın özgürlüğünün sınırlanması eğilimi ağır basmaya başlamıştı. Ancak bu eğilim bütün basın mensuplarını rahatsız ediyordu. Hatta DP listesinden bağımsız olarak milletvekili seçilen Nadir Nadi bile Cumhuriyet'te konu ile ilgili bir başyazı yazmak gereği duymuştu: "Yeryüzünde hem demokrasi yapmak, hem de iktidarı incitmeyen bir basın rejimini kurmak bu güne kadar hiçbir millete nasip olmamıştır. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir."

1954 seçimlerinin hemen öncesinde, 9 Mart 1954'te "Yayın Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Suçlar Hakkında Kanun" kabul edilmişti. 1956'da adı biraz değiştirilerek daha da sıkılaştırılan ve basın özgürlüğünü önemli ölçüde zedeleyen bu kanun aynı zamanda "ispat hakkı" tartışmalarını da başlatmıştı. Bu kanunun da etkisi ile 1954 seçimlerinden sonra muhalif basındaki eleştiriler yoğunlaşırken basın davalarının sayısı da hızla artmıştı. Özellikle CHP yayın organı *Ulus* ve Nihat Erim'in çıkardığı *Halkçı* gazetelerinin yazarları ilk hedefti. Ayrıca İnönü'nün damadı Metin Toker'in çıkardığı *Akis Mecmuası* için de çok sayıda dava açılmıştı. Şinasi Nahit Berker, Metin Toker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ, Yusuf Ziya Ademhan ve daha birçok gazeteci basın suçlarından mahkûm edilmişlerdi. Bir gazetecinin anlatımı ile "Bütün şimşekler muhalif gazeteciler üzerine yağıyor, İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de uzaktan yakından biraz dili sürçen gazeteci, kendisini cezaevinde buluyordu." CHP'li siyasetçi ve bu partiyi destekleyen gazetecilere göre "basın üzerinde yaratılan terör havası bütün şiddetiyle devam etmekte" idi.

Hüseyin Cahit olayı böyle bir ortamda ortaya çıkmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın yazılarında iktidara yönelik eleştirilerinin dozunu hakarete bile götürmekten çekinmiyor, âdeta İttihat ve Terakki militanı olduğu günlerin saldırganlığı ve pervasızlığı içinde iktidarın kendi "aydın seçkinciliğine" ve "özgürlük anlayışına" uymayan her davranışına karşı durmadan naralar atıp, kılıç sallıyordu. Halkçı gazetesinde, "Bir Başbakan konuştu", "DP'nin Dıştaki Başarısı", "İlk Kardeş Kanı" başlıklı makaleleriyle Başbakana hakaret ettiği mahkemelerce "sabit görülmüştü".[56]

Hüseyin Cahit Yalçın 2 Nisan 1954 günlü "İlk Kardeş Kanı" başlıklı yazısında "Demokrat şeflerin iktidara gelmeden evvel ve geldikten sonra memlekette hep vatandaşları birbirine düşürerek seçim öncesi aralarına fitne soktuğunu Adnan Menderes'in diktatörce idaresini kurduktan sonra Anayasayı bile çiğnemek cüretini ve pervasızlığını gösterdiğini bunu mazur göstermek için de biz ihtilalle iktidara geldik. Biz ihtilal hükümetiyiz. Astığımızı asar, kestiğimizi keseriz havasında olduklarını" yazmıştı. 26 Nisan 1954'de yayınlanan "Bir Başbakan mı Konuştu Yoksa?" başlıklı yazısında ise Hüseyin Cahit, Başbakanı eleştirmemiş ona hakaret etmişti. "Adnan Menderes ağzını açtı. Neler söyleyeceğini dört senelik tecrübelerimizle öğrenmişizdir. Ne o başbakanlığa yakışmıştır. Ne de Başbakanlık onun ruhuna işlemiştir.

… Adnan Menderes'te vaktiyle dalkavukluğunu yaptığı İnönü'ye sönmez tükenmez bir kin vardır... Çünkü bu memlekette bir numaralı müfteri Adnan Menderes'tir."

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Halkçı* gazetesindeki bu ağır makalelerinden oldukça rahatsız olan Başbakanı Adnan Menderes 15 Mayıs 1954 tarihinde Hüseyin Cahit Yalçın ve yazdığı gazete hakkında kendisine ve makamına hakaret ettiği gerekçesiyle dava açmıştı. Dava 23 Eylül 1954 günü Ankara toplu basın mahkemesinde görülerek karara bağlanmıştır. Bu karara göre Hüseyin Cahit Yalçın 2 yıl 2 ay 20 gün hapis ve 4444 lira para cezasına çarptırılmış ve cezası Yargıtay'ca da onaylanmıştı. O günlerin en yaşlı "Mülkiyelisi" seksenlik gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, "Allah ömür verirse yatıp çıkacağız" diyor ve her an cezaevine götürülmek üzere evinde polisleri bekliyordu.[57]

Hüseyin Cahit Yalçın, kararın kendisine bildirilmesini beklerken kapı önünde bir aşağı bir yukarı dolaşan gazetecileri odasına almış "Çocuklar, üşüyorsunuz," diyerek onlara büyük bir ilgi göstermişti. Bir gazetecinin, kararı nasıl karşıladığını sorması üzerine, Hüseyin Cahit Yalçın, "Karar karardır, her türlü hazırlığımı yaptım, kitaplarımı hazırladım, bavuluma koydum" cevabını vermişti. Bir başka gazetecinin, "Bize söyleyeceğiniz başka söz yok mu?" sorusu üzerine ise şu cevabı vermişti, "Evet, size söylenecek değil, söylenemeyecek birçok şeyim var."

Ertesi gün polisler ihtiyar gazeteciyi evinden alarak Paşakapısı Cezaevi'ne götürmüşlerdi. Gelini ve yakınları hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Hüseyin Cahit Yalçın, 270 mahkûmla birlikte CMP'den General Sadık Aldoğan'ın da bulunduğu koğuşa konulmuştu. Haber, Türkiye'den daha çok dünya basınında ve kamuoyunda büyük bir yankı yapmıştı. BBC, bu tutuklama kararını 24 dilden bütün dünyaya bildirmişti. CHP'liler çok üzgün ve perişan bir halde iken DP'liler "Adalet yerini buldu" diyorlardı.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın polisler tarafından evden alınışı epey renkli olmuştu. Polisler onu almak için bir otomobille gelmiş, hazırlık yapıldığı sırada otomobil ortadan kaybolmuştu. Memurlar, bundan sonra bir taksi bulmak için çok uğraşmışlar, ama önlerinden geçen yirmiye yakın taksiden hiç birini durdurma imkânı bulamamışlardı. Bunun üzerine Yalçın memurlara, kendi arabasıyla gitme teklifinde bulunmuş, çaresiz bu teklif kabul olunmuştu. Araba hareket ederken, komşusu olan genç ve güzel bir kızın arabanın arkasından su döktüğü görülmüştü.

Aynı gün *Vatan* gazetesinde, Ahmet Emin Yalman'ın bir başyazısı yayınlanmıştı. Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaşlılığı dolayısıyla bağışlanmasını istiyordu. Gazeteciler, bu makaleyi söz konusu ederek, Yalçın'a ne diyeceğini sordular: Onun cevabı şu oldu: "Ben onu bağışlamadım ki, o beni bağışlasın." Cezaevinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın saçının kesilmesine karar verilmiş, daha sonra saçının çok az olduğu düşüncesiyle bundan vazgeçilmişti. İhtiyar gazeteci cezaevi koşullarına dayanamayarak hastalanmıştı. Cezaevinde uzun zaman kalırsa öleceğinden korkuluyordu. Muhalefet partisi lideri İsmet İnönü başta olmak üzere, ülkenin ileri gelen politika, sanat ve edebiyat çevrelerinden, yurt içinden ve yurt dışından Hüseyin Cahit'e yüzlerce telgraf gelmiş, bunlarda duyulan üzüntüler dile getirilmişti. Gazeteciler Cemiyeti, sendika yönetim kurulları ve

daha birçok kuruluşlar, Cumhurbaşkanı'na birer telgraf çekerek Yalçın'ın özel af kanunu hükmünden yararlanmasını istemişlerdi. Haberlere göre Hüseyin Cahit'e sadece yurt dışından gelen üzüntü telgraflarının sayısı 800'ü aşmıştı.

Bu arada Hüseyin Cahit Yalçın tecrübesini kullanarak işi biraz da şova döndürmüş cezaevine gitmeden önce vasiyetnamesini de hazırlamıştı. Yalçın, bu vasiyetnamesinde şöyle diyordu: "Hapiste ölürsem mezar taşıma, '54 yıl hürriyet için savaştı hapiste öldü' diye yazılsın."

İki gün sonra İnönü, Hüseyin Cahit'i cezaevinde görmek için Ankara'dan İstanbul'a gitmişti. Savcı, İnönü'nün bu amaçla başvurusuna önce "Soyadları birbirini tutmuyor" gerekçesiyle izin vermemişti. Daha sonra, eski Millet Meclisi Başkanı General Kâzım Özalp, eski Başbakanlardan Şemseddin Günaltay, CHP'li eski bakanlar ve partililer savcılığa başvurmuşlardı. Durum Adalet Bakanı'na, dolayısıyla Başbakan'a yansıtılmış ve izin alınmıştı. İnönü, cezaevine girdikten sonra "Yalçın'ı görmeye geldik, neredeyse görelim, yeri uzak mı?" demişti. Kendisine "Siz gidemezsiniz efendim, onu buraya çağıracağız" yanıtı verilmişti. İnönü, bunun üzerine, "Çok rica ederim müdür bey, onu lütfen yormayınız," diyecekti. Biraz sonra da Hüseyin Cahit beti benzi sararmış bir vaziyette odaya getirilmişti. Yalçın yavaş yavaş kendisini müdürün odasında bekleyen İnönü'ye yaklaşmıştı. İki ak saçlı adam kucaklaşıp, öpüşmüşlerdi. 25 dakika kadar süren görüşmeden sonra, İnönü, gazetecilere Yalçın'ın sağlık durumunun "iyi" olduğunu söyleyecekti. Onu ziyaret edenlerden Gazeteci Ratip Tahir Burak'ın da belirttiği gibi "zaten Hüseyin Cahit Bey de bir kaç gün koğuşta kaldıktan sonra cezaevi revirine nakledilmişti."[58]

Onu ziyaret eden gazetecilerden biri de Vâlâ Nureddindi. Eşi Müzehher Hanım anılarında bu olayı ilginç bir üslupla anlatmıştı: "Totaliter rejimde baskıyı iyice içine sindirmiş" baskının kolaylığına alışmış kişiler mintarafillâh seçim sandıkları boşalır boşalmaz hemen demokrat oluvermişti. Hani sansür kalkacak basından, basın suçu olmayacaktı ya, örneğin seksen üç yaşma ulaşmış Hüseyin Cahit, 50'li yıllarda Paşakapısı cezaevine misafir edildi. Ne yapmış etmiş, titrek kollarıyla gene koca kılıcı çekmiş, iktidarın gazabına uğramıştı. Çaresiz Vâlâ gene Paşakapısı'na, bir meslektaşını ziyarete gitti, halini, hatırını sordu, ne desin ihtiyarcık, memnunmuş halinden, kitap, gazete okuyabiliyormuş yalnız alaturka helâdan yakınmış. Çünkü çömelemiyormuş. Onu da lâzımlıktı bir koltukla kolaya bağlamışlar. Hüseyin Cahit zaten basurlarından rahatsızdı, ölümü o yüzden olmuştu."[59]

İnönü'nün ziyaretinden bir gün sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 98. yıldönümü dolayısıyla düzenlenen toplantıda yaşayan "en yaşlı mülkiyeli" sıfatı ile Hüseyin Cahit Yalçın sevgi ve saygıyla anılmıştı. Toplantıda Mülkiyelilerin, o günlerde Cahit'e karşı yapılan bu hareketler karşısındaki "pasif" tutumları da çok ağır eleştirilere neden olmuştu. Olayın ülke çapındaki yankıları gittikçe büyüyor ve yeni gelişmelere yol açıyordu. Bazı yurttaşlar Yalçın cezaevinden çıkıncaya kadar sakal bırakacaklarını ilan ederken, bazıları düğünlerini onun cezaevinden çıkacağı güne bıraktıklarını bildiriyorlardı. Yer yer toplantılar yapılı-

yor, Cahit'in bağışlanması için her yerden girişimlerde bulunuluyordu. İstiklâl Savaşı kahramanlarından Kara Salih Çavuş, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekerek, İstanbul'un işgali sırasında "hürriyet ve istiklal" mücadelesinden dolayı hapsedilmiş olan o zamanki cezaevi arkadaşı Yalçın'ın bağışlanması dileğinde bulunmuştu.

Yalçın, sekseninci yaş gününü hapishanede kutlayacaktı. CHP Üsküdar Gençlik kolu, Cahit'in yaş günü dolayısıyla 80 santim çapında ve bir metre boyunda 15 kiloluk bir pasta yaptırarak, onun cezaevinde yaş gününü kutlamak istemişti. Ancak pasta cezaevine kabul edilmemişti. Pastayı Yalçın'ın büyük boy bir resmi ile birlikte Cezaevine götüren kamyon polisler tarafından durdurulmuş, şoför ve yardımcısı tutuklanmıştı. Bu olayı protesto için düzenlenen toplantı, polis tarafından zor kullanılarak dağıtılmıştı. Kendisine ayrıca kafeste simgesel bir kuş da gönderilmişti. Bu yaş günü dolayısıyla İnönü, Yalçın'ı cezaevinde tekrar ziyaret etmek istemiş, ama bu başvuru savcılık tarafından geri çevrilmişti. Bu arada cezaevinde hastalanan Hüseyin Cahit Yalçın, 27 gün yattıktan sonra olağanüstü önlemlerle hastaneye kaldırılmıştı. Yurt içinden ve dışından gelen büyük baskılar sonucu, 108 gün sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, af yasasının kendisine verdiği yetkiye dayanarak Hüseyin Cahit'in hapis cezasını kaldırmıştı. Menderes de *Halkçı* gazetesine açtığı, toplamı 100 bin lirayı bulan tazminat davalarından vazgeçmişti. Ne kadar ilginçtir ki Başbakan Adnan Menderes, garip bir davranışla Hüseyin Cahit Yalçın'ın evine telefon açıyor ve Cahit'in salıverilmesine o gün karar verildiğini ailesine bizzat kendisi müjdeliyordu.[60]

Ratip Tahir Burak Paşakapısı'nda

Paşakapısı'nın bir başka misafiri Karikatürist Ratip Tahir Burak'tı. Ratip Tahir çıkarmakta olduğu *Halk* gazetesinde sürekli Başbakan, Meclis Başkanı, bakanlar ve milletvekillerini hayvanlarla özdeşleştiren hakaretamiz karikatürler çizmekte idi. Öyle ki, Haziran 1956'da *Halk* gazetesinde yayınlanan ve sonradan *Ulus* gazetesinde de yer alan "Oldu da Bitti Maşallah" lejantlı karikatür Demokrat Parti iktidarının büyük tepkisini çekmiş, ardından da Ratip Burak mahkemeye verilmişti. Burak'ın çizdiği karikatürde "çıkarılmak istenen yeni basın yasası eleştiri konusu yapılarak, basın bir sünnet çocuğu olarak gösterilmişti. Meclis Başkanı Refik Koraltan çocuğu tutan kişi, Samet Ağaoğlu ile Emin Kalafat sünnet düğününün hokkabazı, Başbakan Adnan Menderes ise sünnetçi olarak çizilmişlerdi. Karikatürün alt - yazısı ise "Oldu da Bitti Maşallah"tı.[61]

Sanatçıya karşı, bu karikatüründen dolayı savcılık hemen dava açmıştı. Hem de karar verilirken yeni basın yasasının uygulanmasını isteyerek. Çünkü bu yeni yasa basın suçları için çok daha ağır cezalar getirmişti. Oysa karikatür çizildiği, basıldığı, yayınlandığı ve satıldığı zaman bu yeni yasa - TBMM'de görüşülmüş ve kabul edilmiş - fakat henüz yayınlanmamış bulunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde yasalar ancak yayınlandıktan sonra yürürlüğe girebilirdi. Tüm açıklamalara ve itirazlara, üstelik Toplu Basın Mahkemesi üyelerinden Mustafa To-

Ratip Tahir Burak imzalı bir karikatür
(Karikatür alt yazısı : - Ulan, gece yarısı sokaklarda kumar oynamaya utanmıyor musunuz?
- Ne yapalım bayım biz külüplerde oynayamayız ki!)

puzlu'nun yansız olmadığı öne sürülen davranışlarına karşın yargılamadan çekilmemesine aldırış edilmeksizin Ratip Tahir'e yeni basın yasası uygulandı ve sonunda 20 Aralık 1956'da Burak "on altı ay hapis cezasına mahkûm" edilmişti. Bu karara yalnız mahkemenin başkanı Cemal Bilgin muhalif kalmıştı.

Aslında bu dava Burak'ın ilk davası değildi. DP ile CHP arasındaki kavganın yoğunlaşmaya başlaması ile CHP'li sanatçılar DP'yi hedef alırlarken DP de bu kavgada en başta CHP'nin sanatçı üyelerini kendisine hedef almaya başlamıştı. Ratip Tahir'in çizdiği karikatürler DP'yi sürekli kışkırtıyor ve huzursuz ediyordu. Bu nedenle önceleri Ratip Tahir çizdiği karikatürlerin müstehcen olduğu iddiası ile mahkeme karşısına çıkarılarak susturulmak istenmişti. Bu yeterli olmayınca hakaret davaları açılmaya başlamıştı. Sadece, 1950 -1960 dönemi içinde onun hakkında tam elli dört dava açılmıştı. Sanatçı, bunların elli üçünden beraat etmiş, birinde ise on altı ay hapis cezasına mahkûm olmuş ve bu cezasının tümünü Paşakapısı cezaevinde doldurmuştur.

Kararın Yargıtay'da kesinleşmesinden sonra karikatürist Ratip Tahir Burak, 11 Nisan 1957'de Paşakapısı Cezaevi'nde 17 numaralı koğuşa konulacaktı. Bir yıl dört ay Paşakapısı'nda yatmıştı. Kendi ifadesine göre bu 485 günün içine dört bayram, bir yılbaşı, birçok da ailece kutlanması âdet olmuş yıldönümlerini cezaevinde geçirmişti. Yakınlarımdan ölenler oldu. Bunların yerini yeni doğanlar aldı. Türk milletinin mukadderatını daha bir kaç yıl Demokratların elinde bırakan bir seçim geldi, geçti...

Hapishanede yaralananlar, zindana atılanlar, kaçanlar, tekrar yakalananlar ve hürriyete kavuşmak için son günlerin heyecanını yaşarken hayata gözlerini yumanlar olmuştu. Cinayetten, yaralamadan, hırsızlıktan, yankesicilikten, sarhoş-

luktan, hakaretten, kaçakçılıktan, ahlâksızlıktan, eroin, esrar, afyon kullanmak, satmak veya imal etmekten, karaborsacılıktan, sahtekârlıktan, döviz kaçakçılığından Devlet Reisine, Resmî makam işgal eden şahıslara veya hükümetin manevî şahsiyetine tecavüzden sanık veya mahkûm olmuş her yaştan, her meslekten, her mezhepten ve her meşrepten- yüzlerce talihsizle aynı taş duvarlar arasında, aynı demir parmaklıklar ardında, kâh ümitli, kâh me'yus, kâh neş'eli, kâh hüzünlü günler, geceler, haftalar ve aylar geçirmişti.[62]

Çok geçmeden hatırlı mahkûmlardan olduğunu öğreneceği Berber Raif'in saçlarını kesmesinin ardından bir müddet karantinada kaldıktan sonra Cezaevi Müdürü Vahdet Bora yakın ilgisi ile Paşakapısı'nın en iyi koğuşuna, 17. Koğuşa yerleştirilecekti. Burası cezaevinin en temiz koğuşu idi. Aldoğan Paşa, Fuat Arna, Necip Fazıl, Aziz Nesin, hatta revire nakledilinceye kadar bir iki günlüğüne Hüseyin Cahit Bey bile bu koğuşta yatmışlardı.

Aylardan Nisandı. Mevsim hükmünü icra ediyordu. Ağaçlar rengârenk çiçeklerle donanmıştı. Gazeteler bile iç politikada bahar havasını ifade eden manşetlerle bezenmişti o günlerde. Önce Paşakapısı'nın sakinlerine şöyle bir göz gezdirdi yavaştan: "Duvar diplerinde pinekleyen, merdiven basamaklarında oturmuş sigara tellendiren, ikişer, üçer, sıkı adımlarla volta atan yalınayak, başıkabak, üstü başı hak getire, köprü altından aktarılmış mahlûklardan tutun da Mahmutpaşa vitrinlerindeki mankenler gibi takmış takıştırmış, başında foter (!) şapka, ayağında gıcır gıcır pabuçlar, yanı başına bir mürekkepli kalem iliştirmiş ipek mendili cebinden sarkmış, kravatlı, eşarplı, pantolonunun ütüsü bir bıçak kadar keskin, ucundan Reşat altını sallanan bir parmak genişliğinde, yirmi iki ayar saat kösteği yeleğinin bir yanını öbür yanına kavuşturan kumarhane patronu kılıklı, kıl pranga, kızıl çengi külhanbeyi azmanlarına kadar çeşitli mahkûma rastlanmakta"idi burada.

Bu arada mahkûmlar havalandırmada ona büyük bir ilgi göstermişlerdi. Özellikle onun buraya girmesine neden olan *Halk* gazetesinin "Oldu da bitti maşallah" lejantlı karikatürü neşreden on ay evvelki nüshası Paşakapısı'nda elden ele dolaşıyordu. Artık Ratip Burak'ın burada bir de lakabı vardı: Beybaba.

Ratip Tahir Burak Paşakapısı'na girdikten iki gün sonra, 13 Nisan 1957 tarihiyle eşine yazdığı mektupta onu teskine çalışmaktadır:

"Tekrar ediyorum, burası cidden senin tahmin edeceğin kadar korkunç bir yer değil. İnsan bütün bir hayat boyunca öğrenemeyeceklerini burada bir iki günde öğreniyor. Kurbanının karnına bıçağını saplayıp, son nefesini verinceye kadar gözünü kırpmadan başucunda bekleyen, sonra tıpış tıpış karakola gidip teslim olan azılı bir katili, hem de ayrı ayrı zamanlarda aynı işi yapmış bir katili, zincirlere vurulmuş, hakikî zindanlara atılmış, sonra aynı işi tekrar yapabilmiş, cezası dolduktan sonra, hapishane kapısından çıkar çıkmaz yine de aynı işi yapabilecek bir mahlûku nasıl tasavvur edebilirsin? Bir canavar, değil mi? Vallahi değil! Bir kuzu kadar saf, uysal, bana sorarsan suçlu o değil, cemiyet ve tabiat! Sırtını okşadığın zaman, bir kedi yavrusu kadar uysal olan bu insan bir anda ca-

navarlaşabiliyor. Neden? Cehaletten! Muhitten aldığı görgü, terbiye, kabadayılık telâkkisi ve nihayet yaradılışındaki muvazenesizlikten kolayca teessüre kapılır oluşundan. Cemiyet çocuk yaşında bunun elinden tutmuş olsaydı, ilk ve küçük vakalarında tedavi etseydi, bugün tecrid hücresinde kapalı olmayacak, belki de herkesin sevgisini, saygısını kazanmış muhterem bir insan olacaktı. Burada esrarkeşler var, bu zehirin satıcıları var. Çıktıkları gün aynı işi yapmaktan başka hiç bir çareleri yok. İyi niyet sahibi mi değiller? Hayır. Tecrübeleri var: Bir kere sabıkalı damgasını yedikten sonra her kapıyı yüzlerine kapalı bulacaklar ve yine buraya dönecekler.

Burada dolandırıcılar, sahtekârlar var. Dışarı çıktıkları gün polis yine peşlerinde olacak. Faili meçhul bir vak'a oldu mu, senin işin diyecekler, sıkıştıracaklar, günlerce sorguya çekilecekler. Bir iş bulsalar bile ikide bir bu yüzden işleri aksayacak ve neticede patron kapıyı gösterecek. Çaresiz yine sahtekârlığa, dolandırıcılığa başlayacaklar ve buraya dönecekler."[63]

O da diğer bazı yazar ve çizerler gibi özel bir mahkûmdu. Onun ranzasının yanına yazı yazabilmesi ve çizebilmesi için bir özel masa yaptırılmış, bir de kitaplık tedarik edilmişti. Fazla temiz bulmadığı yemekhane yerine dışarıdan getirttiği yemekleri, revirdeki yerinde hem de çatal ve kaşık kullanarak yemesine izin verilmişti.

Bu arada ona gelen geçmiş olsun telgrafları hesapsızdı. Tomarla mektup ve kartvizit de birikmişti. Çünkü bazı dostları bizzat geçmiş olsuna gelmiş, fakat içeriye giremedikleri için kapıdan bir kart bırakmışlardı. Ratip Burak kendi ifadesine göre günlerce, değil, haftalarca bu sıcak alâkayı cevaplandırmaya çalışmış, tam 2742 mektup ve telgrafa cevap vermişti. Bu arada maddî sıkıntılarını paylaşmak isteyen vatandaşların sayısı da bir hayli çok olmuştu.

Kendi ifadesi ile staj süresi sona erip, tam mânâsıyla hapishaneci olduktan sonra çifte cam ardında konuşma derdinden de kurtulmuştu. İlk günlerde ancak İstanbul Başsavcısı Hicabi Dinç'ten hususî müsaade alabilenlerle müdür odasında, müdürün nezareti altında beş dakikalık görüşmeler kabil oluyordu. Artık bundan sonra hapishanenin diş doktorunun, hapishane müdürü ve belki de Üsküdar savcısı nezdindeki aracılığı sonucu evvelâ müdür odasında, daha sonraları da avukatlarla mahkûmların görüşmesine tahsis edilmiş olan aralıkta eşi, çocukları ve dostları ile buluşmayı itiyat haline getirmişti. "Küçük bir koridorun nihayetinde abdesthane ile muhasebe odasının arasına sıkışmış olan bu aralıkta kırık bir masa, iki hurda sandalye, bir çöp tenekesi, eski bir süpürge, yerleri silmeye mahsus ıslak çuval parçaları, çok defa bulaşık kaplarına varıncaya kadar bir sürü muzahrafat bulunuyordu. Bu dekor içinde el ele, diz dize öpüşe, koklaşa dostlarla buluşmanın zevkine doyum olmazdı."

Bu arada İş Bankası'nın o zamanlar çıkarmakta olduğu *Kumbara* adındaki çocuk dergisine çoğu tarihî olmak üzere hazırladığı resimli hikâyeleri de sürdürmüştü. Ne de olsa geçinmek, ev masrafını da kabil olduğu ölçüde karşılamak gerekiyordu. Gelgelelim sobalar, aldatıcı bahar güneşine inanılarak kaldırılmış, arka-

sından rutubetli, bol yağışlı nisan soğukları gelip çatmıştı. Boşuna, "İstanbul'un kışı yaza karşıdır" dememişler. 8–10 santigratlık bir sıcaklıkta gel de çalış, gücün yeterse elin kalem tutsun! Sarılıp, sarmalanıp titremekten başka çare yoktu! Bugünleri de arkada bıraktıktan sonra *Kumbara*'nın işlerine dört elle sarılmıştı. Ancak bankanın Umum Müdürü Aziz Avunduk DP'nin Genel İdare Kurulu üyesi olduğundan bu işine de engel olunuyordu.[64]

Burak'ın unutamadığı anlardan biri de İsmet İnönü'nün kendisini ziyaret etmesi idi. Bu heyecanlı olayı şöyle anlatacaktı: "İçeri atılışımın üstünden bir ay ve bir kaç gün geçmişti. Müdüriyetten çağırılmıştım. Paşa'nın, İnönü'nün beni ziyarete geleceği haber verildi. Kılığıma, kıyafetime çeki düzen vermiş, bir müddet sonra da tekrar çağırılmıştım. Paşa'nın İstanbul'a gelişi eski bir silâh arkadaşına son vazifesini yapmak içindi. Eski Harb akademisi komutanı Ali Fuat Erdem Paşa'nın cenazesinde bulunmuş, oradan Üsküdar'a geçerek Paşakapısı'na, bana gelmişti. Üzüntü, üzüntü üstüne... O gün güler yüzlü görünmeye çalışan İnönü'nün her halinden çok düşünceli ve kederli olduğunu görmüş, ben de çok üzülmüştüm. O akşam koğuşta badem ezmesi ziyafeti vardı. Koğuş arkadaşlarıma ve koğuşa her uğrayan mahkûma bir 'Paşa lokumu' ikram etmiştim...

Ertesi gün daha da üzgündüm. Kırk yıllık gazetecilik hayatımda en çok emek verdiğim, yıllar yılı en iyi niyetle çalıştığım bir gazete Paşa'nın beni ziyaretinden bahsederken âdeta jurnalcilik ediyordu. Yazıdan çıkardığım mânâ şu olmuştu. O gün ne ziyaret günüydü, Paşa da ne anam, ne babam, ne kardeşim olmadığı halde nasıl beni ziyaret edebilirmiş?

Ben Paşakapısı'nda niçin yatıyordum? Basın hürriyetini kısan bir kanuna karşı neşriyatta bulunduğum için değil mi? Aklım, mantığım, muhâkemem iflâs etti. Bir türlü hükme varamadım. İnsanları bu kadar küçük görmeği insanlığıma yediremedim.

Bir başka davamda da ancak ekseriyet kararıyla beraat edebilmiştim. Mahkûmiyetimi isteyen ve karara muhalefet şerhi yazan da bir hâkimdi. O davanın konusu da hâkim teminatı idi. Haklarını koruduğum insan beni zindana atmak istemişti. İnsan deyip bir kalemde geçmemek lâzım, insan var, insancık var!

Bütün bu düşüncelerime muhatap olacak insan bulamıyordum çevremde. Tek çıkar yol yazmak, evime, eşime yazmaktı... Dert dökecek başka kimim vardı ki? Bu satırları karalarken hapishanede yazıp eve gönderdiğim ve bir daha göz gezdirdiğim mektuplardan birinde şöyle bir pasaj vardı:

Sana yazarken, ara sıra kalemi elimden bırakıyor, bahçemizin güllerini kokluyor ve sizleri koklamış gibi oluyorum. Bir yandan fikir teati edebilecek insanlar arasında olmamak, eş dost sohbetinden mahrum olmak ne kadar üzücü ise, öte yandan adeta her zamandan ziyade sizleri düşünebilecek vakte sahip olmak, günlerimi, gecelerimi öylesine değerlendiriyor ki..."[65]

Bu arada 1957 seçimleri gelip, çatmıştı. Eh, bir ümit güneşi doğmuştu. CHP İstanbul İl örgütü Paşakapısı'nda hapis bulunan Burak'ı milletvekili adayı göstermişti. Aslında buna mâni bir hal de yoktu. Cezası ağır hapis değildi. Yüz kızar-

tıcı bir suç işlememişti. Okuryazardı ve kısıtlı da değildi. Kanunun tarif ettiği mâni sebeplerin hiç biri varit değildi. Fakat mahkeme buna izin vermemiş, ancak parti vefakârlığını göstermiş, onun yerine eşini İstanbul listesine almış ve onun yerine aday yapılmıştı. Ancak sonuçta seçim kaybedilmiştir.[66]

Ratip de hapishane revirinde yatmış ve burada hastalık çekmişti. Ama o dışarı çıkmayı değil hapishanede direnmeyi yeğlediğini söylüyordu: "Sanki umursamadan zindan hayatına katlandıkça Adnan Menderes'in gözüne uyku girmeyecekmiş gibi, bir an önce Paşakapısı'na dönmekte âdeta acele ediyordum. On yıllık DP iktidarı boyunca, cezbe halinde bir derviş gibi idim. Sanki bir müddet hastanede yatarsam, dışarıda mücadeleye devam edenlere kötü bir telkin yapmış olacaktım. Sanki bu yüzden eşe dosta yılgınlık gelecek, hapishane hayatının dayanılmazlığı hakkında fena bir örnek vermiş olacaktım. Hatta şu, kan kusup, da kızılcık şerbeti içtim demek, yok mu, onun gibi bir şey. Her halimle vız gelir, ister mahkemeye verin, ister hapse atın, ağzımıza kilit vuramazsınız demek istiyordum. Hapse de gireriz, sehpaya da gideriz, fakat yolumuzdan dönmeyiz! Yılmamakla karşımızdakileri yıldırmak! Hastanede yatmak, hapishanede sızlanmak, su koyuvermek olurdu.. Elbet günlerim dolacak, demir kapılar açılacak ve ben çıkacaktım. Çıkar çıkmaz da bıraktığım yerden mücadeleye devam edecektim... Bir daha, bir daha atabilirlerdi içeri... Ne çıkar?"[67]

Nihayet beklediği zaman tahliye günü gelmişti. Hapishane Müdürü Vahdet Bora ile öpüşüp, koklaştıktan ve memurlara veda ettikten sonra doğrudan CHP Üsküdar gençlik toplantısına da katılarak kalabalıkların alkışları ve verilen çiçeklerle evine, eşine kavuşmuştu. Paşakapısı'nın Beybabası, 27 Mayıs'tan sonra Kurucu Meclis üyesi yapılarak DP'ye karşı verdiği mücadele nedeni ile mükâfatlandırılmıştı.[68]

1957 yılında *Ulus Gazetesi*'nde çizdiği bir karikatür nedeni ile Paşakapısı'nda kalan bir başka karikatür ustası da Halim Büyükbulut'tu. Büyükbulut'un çizdiği bir karikatürde üzerinde "Hazine" yazan bir kasayı bir hırsız açmış, fakat kasanın içi bomboştur. Bunun üzerine hırsızı yakalamaya gelen bekçi hırsıza şöyle der "Bir tek hırsız sen mi varsın?" İktidar hemen bu karikatür ile ilgili suç duyurusu yapmış, yapılan yargılama sonucu da 9 Nisan 1958'de karikatürcü Halim Büyükbulut 14 ay hapis cezası alarak Paşakapısı'na konmuştu. Çetin Yetkin'e göre sanatçı bu cezayı daha önce cezaevine konulan Ratip Tahir ile birlikte doldurmuştu.[69]

DİPNOTLAR

1 Mümin YILDIZTAŞ, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları*, yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi SBE, 1997), s. 54-55; BOA. DH. MB. HPS, M, 42/54–5.

2 BOA. DH. MB. HPS, M, 7/43.

3 Aykut Teker, *Üsküdar Paşakapısı Cezaevi Denetim Raporu* (yayınlanmamış, Cezaevleri Genel Müdürlüğünde bulunuyor), 2001, s. 1.

4 BOA DH. MB. HPS 119/23.

5 BOA DH. MB. HPS 79/30.

6 BOA, DH. MB. HPS. 98/22.

[7] BOA. DH. MB. HPS. M. 41/78.

[8] BOA DH. MB. HPS. M, 41/82.

[9] BOA DH. MB. HPS. 17/69, 21/92. Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimleri, 1917 Yılı", *Hapishaneler Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul 2005, s.173- 183'de bu süreç anlatılmaktadır.

[10] *İstanbul 1920,* (ed. Clarence Richard Johnson M.A., çev: Sönmez Taner), İstanbul 1995, s. 301- 303.

[11] Aykut Teker, a.g. rapor, s. 1.

[12] Aykut Teker, a.g. rapor, s. 1.

[13] Ali Nesin, *Gömüyü Arayan Adam*, İstanbul 1998, s. 103 -112; Ateş Nesin, *Babam Aziz Nesin*, İstanbul 2006, s. 16 -19.

[14] Ali Nesin, *a.g.e.,* s. 157-160.

[15] Aziz Nesin'in Bursa günleri için Aziz Nesin, *Bir Sürgünün Anıları* (Ankara 1973) adlı kitaba bakılabilir.

[16] Levent Cantek, *Markopaşa, Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, İstanbul 2001, s.16-22.

[17] Müzehher Va-Nü, *Bir Dönem Tanıklığı*, ty., s.108-109.

[18] *Sabahattin Ali Mahkemelerde* (haz. Nüket Esen-Nezihe Seyhan), İstanbul 2004, s. 107- 119.

[19] *Sabahattin Ali*, (haz. Filiz Ali Laslo-Atilla Özkırımlı), İstanbul 1979, s.223–224.

[20] *Sabahattin Ali*, (haz. Filiz Ali Laslo-Atilla Özkırımlı), s. 225–226.

[21] Filiz Ali, *Filiz Hiç Üzülmesin*, İstanbul 1997, s. 109-111.

[22] Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul 1987, s. 367-368.

[23] Asım Bezirci, *Sabahattin Ali*, İstanbul 1992, s. 68.

[24] Kemal Bayram, *Sabahattin Ali Olayı,* Ankara 1978, s. 126.

[25] Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905–1950)*, İstanbul 1968, s. 286-289.

[26] Asım Bezirci, *a.g.e.,* s. 67-85.

[27] Kemal Bayram, *a.g.e.,* s. 94-96.

[28] Kemal Bayram, *a.g.e.,* s. 94-96.

[29] Uğur Mumcu, *Aybar ile Söyleşi,* Ankara 2004, s. 6-7.

[30] Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Bayar*, İstanbul 2002, s. 125-128.

[31] Barış Ünlü, *a.g.e.,* s. 128-131.

[32] Sabiha Sertel, *a.g.e.,* s. 370-371.

[33] Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul 1998, s. 31.

[34] Kemal Sülker, *Nazım Hikmet, Gerçek Yaşamı*, İstanbul 2005, s. 923 vd.

[35] Kemal Sülker, *a.g.e.,* s. 10082-1083.

[36] Mehmet Ali Aybar'ın 7 Ekim 1990 tarihli yazısı. www.nazimusta.com

[37] Memed Fuat, *Gölgede Kalan Yıllar*, İstanbul 1998, s.573-576.

[38] Kemal Sülker, *a.g.e.,* s. 1083-1112.

[39] Ahmet Uçar, *Siyasi Sürgünler*, İstanbul 2006, s. 234.

[40] Necip Fazıl Kısakürek, *Cinnet Müstatili*, İstanbul 2006, s. 16-17.

[41] *a.g.e.*, s. 17-18.

[42] *a.g.e.*, s. 18-19.

[43] *a.g.e.*, s. 19-21.

[44] *a.g.e.*, s. 23.

[45] *a.g.e.*, s. 24-25.

[46] *a.g.e.*, s. 26-27.

[47] *a.g.e.*, s. 24-25.

[48] *a.g.e.*, s. 76.

[49] *a.g.e.*, s. 74.

[50] *a.g.e.*, s. 28.

[51] *a.g.e.*, s. 29-33.

[52] *a.g.e.*, s. 33- 47.

[53] *a.g.e.*, s. 48-49.

[54] *a.g.e.*, s. 73.

[55] *a.g.e.*, s. 74-77.

[56] Emin Karakuş, *Kırk Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, y.y., 1977, s. 268-272; Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul 1990, s. 167-168.

[57] Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989),* İstanbul 1992, s. 294-296.

[58] Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, İstanbul 1961, s. 125.

[59] Müzehher Va-Nü, *a.g.e.,* s. 191.

[60] Emin Karakuş, *a.g.e.,* s. 268-272; Alpay Kabacalı, *a.g.e.,* s. 167-168.

[61] Çetin Yetkin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Ankara 1970, s. 263-266.

[62] Ratip Tahir Burak, *a.g.e.,* s. 7-14.

[63] *a.g.e.,* s. 42-67.

[64] *a.g.e.,* s. 66-67.

[65] *a.g.e.,* s. 105.

[66] *a.g.e.,* s. 180-181.

[67] *a.g.e., s.* 176 vd.

[68] *a.g.e.,* s. 180-181.

[69] Çetin Yetkin, *a.g.e.,* s. 284.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İlk Hastanelerinden Beylerbeyi Hastanesi 1877-1919

PROF. DR. NURAN YILDIRIM
İstanbul Üniversitesi

1876 Temmuzunda Osmanlı-Sırbistan-Karadağ arasında başlayan savaşta, yaralı Slav askerlerine Kızılhaç bakmış, Osmanlı askerlerinin bu yardımdan mahrum kalması üzerine Fransa'nın "Mecrûhin-i Askeriye İânesi Merkez Komitesi" ikinci vekili Henri Dunant, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyelerinden Dr. Dikran Peştemalcıyan'a bir mektup yazarak, Osmanlı Devleti'nin Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış olduğunu, cephede savaşan askerlerin Kızılhaç'tan yararlanabileceklerini hatırlatmıştı. Gustav Moynier de şahsi dostu olan Dr. Peştemalcıyan'a benzer ifadeler içeren bir mektup gönderince 14 Nisan 1877'de daha önce kurulmuş olan Mecrûhin ve Merda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti'nin adı "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirildi. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti resmiyet kazandıktan on gün sonra 24 Nisan 1877 günü başlayan Osmanlı-Rus savaşı boyunca başarılı çalışmalar yaptı. Önce Hindistan ve Afrika Müslümanları başta olmak üzere çeşitli ülkelerin Kızılhaç teşkilatlarına başvurarak 72.000 altın yardım topladı. 15 Ağustos 1877 günü İstanbul'da ve savaş alanında sabit ve seyyar hastaneler kurma kararı aldı. İlk hastane Anadolu Kavağı yakınlarında kuruldu. 22 Ağustos 1877'de Kavak Hastanesi adıyla faaliyete geçen bu hastane, her birinde sekiz oda bulunan altı ayrı binadan ibaretti. Kavak Hastanesi'ne 210 hasta kabul edildi. Hemen ardından İstanbul'da Beylerbeyi Hastanesi açıldı. Ayrıca Gülhane Hastanesi, Çinili Köşk Hastanesi, Paşabahçe Hastanesi, Şemsi Paşa Hastanesi (Üsküdar), Nakilbend ve Tunuslu Hastanesi (Üsküdar'da), Humbarahane Hastanesi, Sirkeci Hastanesi, Takiyeddin Paşa Hastanesi de Mülteciler Hastanesi olarak hizmet vermek üzere tahsis edildi. [1]

Beylerbeyi Sarayı, sağında Hilal-i Ahmer bayrağı (1877–78)

Beylerbeyi Sarayı

Bağlarbaşı'na kadar uzanan koruluk, İstavroz Bahçeleri adıyla ün kazandığından Bizans döneminde bu semt İstavroz adıyla biliniyordu. Buradaki ilk Osmanlı yapısı, II. Selim'in kızı Gevher Sultan'ın tepedeki sarayıdır. 17. yüzyılın en gözde mesire yerlerinden biri olan İstavroz Hasbahçesinde, I. Ahmed Şevkâbâd Kasrını, I. Mahmud da annesi Saliha Sultan için Ferahfeza Kasrını yaptırmıştı. Ancak bir istimlâk problemi yüzünden Beylerbeyi Camii, Hamamı ve Muvakkithanesine ait arazi dışındaki topraklar I. Abdülhamid tarafından halka satılınca İstavroz bahçeleri önemini yitirdi. Daha sonra II. Mahmud İstavroz Hasbahçesi'nin ve sarayın arsalarını yeniden satın alarak mevcut yapıları onarttı ve yeni bir sahilsaray yaptırdı (1832). Sarı renkli olduğu için "Sarı Saray" olarak anılıyordu. 1851 yazında Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) de bulunduğu sırada çıkan yangın hemen önlendiyse de bunu uğursuzluk sayan Padişah Beylerbeyi'nden ayrılıp Çırağan Sarayına geçti ve hasbahçe kaderine terk edildi. Fakat konumu ve güzelliği nedeniyle tamamen vazgeçilecek bir yer değildi. Nitekim Sultan Abdülaziz (1861-1876), saray başmimarı Serkis Balyan ile kardeşi Agop Balyan'a bugünkü Beylerbeyi Sarayını yaptırdı. Sultan ilk kez 21 Nisan 1865 günü törenle Beylerbeyi sahilsarayına geldi. [2]

Beylerbeyi Sarayı yaz aylarında, özellikle Sırp Prensi, Karadağ Kralı, İran Şahı, Fransız İmparatoriçesi Eugenie gibi yabancı devlet başkanlarının ağırlanmasın-

Avrupa Yakası'ndan Beylerbeyi Sarayı ve Beylerbeyi sahiline bakış (1877-78)

da kullanıldı. Sultan II. Abdülhamid ömrünün son altı yılını Beylerbeyi Sarayında geçirdi ve burada vefat etti (1918).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Paşa Dairesi, Muzıka-i Hümayun Dairesi ve Ağalar Dairesi Hastaneleri

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı yaralıları için Beylerbeyi Sarayı'nın Kuzguncuk tarafındaki sahil kesiminde bulunan ve "bendegân daireleri" adı verilen Muzıka-i Hümayun, Paşalar Dairesi ve Ağalar Dairesi'nde faaliyete geçirilen Muzıka-i Hümayun Dairesi ve Ağalar Dairesi Hastaneleri, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin açtığı ilk hastaneler arasındadır. Sonraki yıllarda cemiyetin sembolü olan beyaz üzerine kırmızı hilalli bayrağın, göndere çekildiği ilk hastanelerden biri olma özelliFğini de taşır.

Paşa Dairesi ile Muzıka-i Hümayun Dairesi iç dağılımında yapılan küçük değişikliklerle hastane olarak kullanılmaya elverişli hale getirildi. Paşa Dairesi Hastanesi, 23 Ağustos 1877 günü, Muzıka-i Hümayun Dairesi Hastanesi ise 3 Ekim 1877'de hasta kabulüne başladı. Sarayın ön kısmında bulunan Paşa Dairesi iki katlı taş bir yapıydı. Zemin kata, müdür odası, çamaşırhane, hasta üniformaları deposu, eczane, laboratuar ve ameliyathane yerleştirildi. Rıhtıma doğru olan odaların bir kaçı ile üst kattakilerin tümü hastalara ayrıldı. Muzıka-i Hümayun

Ağalar Dairesi Hastanesi önünde nekahet dönemindeki yaralılar

Pasa ve Muzıka Dairesi Hastaneleri önünde nekahat dönemindeki yaralılar

Dairesi de taştan yapılmıştı, biri zemin olmak üzere iki kattan ibaretti. Birinci ve ikinci kat tamamıyla hasta ve yaralılara ayrılmıştı. En üst katta nöbetçi doktor odası, ameliyathane ve muhasebe odası vardı. Hastanede tifüs vakaları görülünce Muzıka-i Hümayun Dairesi'nin arkasında ve yaklaşık 150 metre uzaklıkta, yüksek bir yerde ayrı bir bina yapıldı. Onar odalı iki kattan oluşan bu bina bulaşıcı hastalıklara ayrıldı. Bir süre sonra, bahçeye bakan tek katlı bir bina restore edildi ve buraya da 50 yatak yerleştirildi. Paşa Dairesi'nin I. bölümünde 65, II. bölümünde 67 ve III. bölümünde 71 olmak üzere toplam 203 yatak bulunuyordu. Muzıka-i Hümayun Dairesi'nde de I. bölümde 68, II. bölümde 64, III. bölümde 54 yatak, 4. ek bölümde 99 olmak üzere toplam 285 yatak vardı. Her iki hastanenin toplam yatak sayısı 488'di. Hasta ve yaralıların çok fazla olduğu dönemlerde ek yataklarla 540'a çıkabiliyordu.[3]

Hastaların beslenmesinde askeri hastanelerin kuralları uygulanıyordu. Hekim reçetesine göre uygulanacak altı beslenme listesi vardı. Bunlar değişik ölçülerde; pirinç, ekmek, et, yağ, lapa ve pilav içeriyordu. Hekimin özel olarak yazdığı hastalara ek olarak şarap, tavuk, sebze, süt, yumurta, limon ve hafif yiyecekler veriliyordu.[4]

Paşa Dairesi, Muzıka-i Hümayun Dairesi ve Ağalar Dairesi Hastaneleri Görevlileri, 1877-1878

Hasta hizmetleri, bir hastalar ağası ya da onbaşıların gözetiminde hemşireler tarafından yapılıyor, 5.5 hastaya bir hemşire düşüyordu. Hemşireler gece nöbetleri, ısınma ve odaların havalandırılması yanında odaların ve yatakların temizliğinden de sorumluydular. Her klinik şefinin emrinde, hastaların durumuna göre iki ile dört tımarcı yani pansumancı bulunuyordu. Hastalar rütbe sırasına göre sık sık sarayın hamamına götürülüyorlardı.

Paşa Dairesi ve Muzıka-i Hümayun Dairesi Hastanelerinin baştabibi Dr. Dikran

Peştemalcıyan'dı. Her serviste birer klinik şefi, yardımcı cerrah ve eczacı görevliydi. Yardımcı cerrahlar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileriydi. Klinik şefi, servisin bütün personeli ve eczacılarla birlikte sabah saat 8.00-10.00 arasında vizit yapıyor, hastaları muayene edip ilaç tabelalarını yazıyor, 24 saatlik beslenme gurubunu belirliyor ve gerektiğinde önemsiz girişimleri yapıyordu. Yaralıların pansumanları sabah ve öğleden sonra olmak üzere günde iki kez yardımcı cerrahlar ile pansumancılar tarafından yapılıyordu. Yardımcı cerrahlar geceleri de nöbetçi olarak kalıyordu.[5]

Hemşireler ise Saxe kraliçesi tarafından gönderilen Albertines kardeşi dört rahibe hemşireydi: Mathilde Hoffmuller, Emma Mitzscke, Franceska Heidrich, Augusta Dietrich.

Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Beylerbeyi Hastanesi Servis Görevlileri[6]

	Servis	Klinik Şefi	Yardımcı Cerrah	Eczacı
Paşa Dairesi Hastanesi	*A*	*Dr. Euthyboule*	*Mustafa Efendi*	*P. Roussi*
	B	*Dr. G. M. Phocas*	*Ali Efendi*	*A. Stamadi-adis*
	C	*Dr. Baldrian*	*Rıfat Efendi*	*G. Yorghiadi*
Muzıka-i Humayun Dairesi Hastanesi	*A*	*Dr. Girerd*	*Sadık Efendi*	*A. Panayotidi*
	B	*Dr. A. Choffe*	*Kriş Efendi*	*J. Amoury*
	C	*Dr. Ph. Photiades*	*Akif Efendi*	*Sp. Cousouri*
	D (Ek)	*Dr. C. Petychaki*	*Yahya Efendi*	*J. Zoides*

Hastanelerde sık sık gerçekleştirilen büyük cerrahi operasyonlardan memnun edici sonuçlar alınıyordu. Cerrahi girişimlerden önce, hastalar yapılacak ameliyatın önemi ve ameliyat sonrası olası komplikasyonlar hakkında bilgilendiriliyor, sonradan sıkıntı oluşturabilecek bir ameliyata başlamadan hastaların izinleri alınıyordu.[7]

Muzıka-i Hümayun Dairesi Hastanesi A kliniği şefi Dr. Girerd, hastane enfeksiyonlarında salisilik asit kullanmış ve gözlemlerini *De l'Acide Salicylique dans le traitement de la pourriture d'Hopital* (Hastane Enfeksiyonu ile Mücadelede Salisilik Asit, Constantinople, 1877) adı altında yayınlamıştı.[8]

23 Ağustos 1877-31 Mayıs 1878 tarihleri arasında Paşa Dairesi ve Muzıka-i Humayun Hastanelerinde 1.120 yaralı, 1.486 hasta olmak üzere 2.606 asker tedavi görmüştü. Bunların 1.812'si taburcu edilmiş, 285'i vefat etmişti. 31 Mayısta 509'unun tedavileri sürmekteydi. Ölenlerin sayısını, aç susuz, ileri derecede zayıflamış hasta ve yaralı kafileleri artırıyordu. Bunların çoğu yatağa bile yerleştirilmeden, bazıları da bir iki gün içinde ölüyordu. Mesela 26 Ocak 1878 günü gelen 130 hasta ve yaralı, ardından 19 ve 23 Şubat'ta Batum'dan gelen 222 hasta

Dr. Girerd'in, *Hastane Enfeksiyonu İle Mücadelede Salisilik Asit* adlı eseri

Dr. Peştemalcıyan

ve Şumla'dan gelen 136 hastanın beşte biri geldiklerinin ilk gününde hatta ilk birkaç saat içinde ölmüştü. 12'si donmaya bağlı ekstremite gangreni nedeniyle kaybedilmişti. Bu nedenle mortalite oranı %11 idi. Paşa ve Muzıka-i Hümayun Daireleri Hastanelerine 1877-1878'de toplam 2606 hasta ve yaralı getirildi. Bunların 1812'si taburcu oldu 285'i ise vefat etti. Hastanede görülen dizanteri ve inatçı ishaller, hastaların binanın akan suyu yerine, Çamlıca suyu içmeye başlamasıyla azalmış İstanbul'da başlayan tifüs salgından Beylerbeyi Hastanesi de nasibini almıştı. Hastanede tifüs vakaları başlar başlamaz ek koğuş açılmış ve tifüslüler buraya yerleştirilmiş, diğer birimlerle irtibatı yasaklanmıştı. 71 tifüs hastasından 20'si kaybedilmişti. Ağalar Dairesi Hastanesi 275 yaralı, 556 hasta olmak üzere 831 kişi kabul etmişti. Bu savaş sırasında Üsküdar'da faaliyete geçirilen Şemsi Paşa Hastanesi 166 hasta, Nakilbend ve Tunuslu Hastanesi de 750 hasta tedavi etmişti.[9]

Beylerbeyi Hastanesi

Beylerbeyi sarayının hizmet dairelerindeki bu hastaneler savaş bitince, Beylerbeyi Hastanesi adıyla askeri bir hastane olarak hizmet vermeye devam etti. Bey-

Hastanede görevliyken vefat eden rahibe hemşire Marie Fabre

Ağalar Dairesi Hastanesi'nde bir operasyon demontrasyonu

lerbeyi Hastanesi'nde 1881 yılında 650 hasta yatıyordu. Hasta sayısının azalması nedeniyle Ağalar Dairesi Hastanesi lağvedildi (1882). Ertesi yıl yapılan teftişte hastanenin bütün bölümleri hijyen kurallarına uygun bulundu. Koğuşlar, hasta elbiseleri temiz ve düzenliydi. Hekimler erlerin tedavileri ve istirahatlarını temin için çalışıyorlardı.[10]

13 Mart 1884-12 Mart 1885 (Mart başı-Şubat sonu 1300) arasındaki bir yılda, tedavi olmak üzere İstanbul'dan 1679, muayene için ordulardan gelen 488 olmak üzere toplam 2167 hasta kabul edilmişti.[11]

Padişahın 8 Haziran 1889 tarihli iradesiyle Beylerbeyi Hastahanesi kapatıldı ve hastaları Kuleli Hastahanesine nakledildi.[12] 10 Aralık 1890'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İdadisi (Askeri Tıp Lisesi) ikinci kez Kuleli Kışlasına yerleştirilince Kuleli Hastanesi'ndeki hastalar ile görevliler tekrar Beylerbeyi Hastanesi'ne nakledildiler.[13] Nitekim Ocak 1891'de yayınlanan istatistiklerde yeniden yer almaktadır.[14]

Beylerbeyi Hastanesi'nin Aylık Hasta Kapasitesi, 1886-1891

Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye'nin ulaşabildiğimiz sayılarında yer alan askeri hastaneler hakkındaki istatistiklerden derlediğimiz sayılardan, aylık hasta sayısının 294-866 arasında değiştiği anlaşılıyor.

Ay ve Yıl	Evvelden kalan	Duhul eden	Yekün	Taburcu	Vefat
Teşrinievvel 1886	169	325	494	303	12[15]
Teşrinisani 1886	179	256	435,	268	2 [16]
Kanunuevvel 1886	165	202	367	190	5[17]
Mart 1887	328	346	674	282	11[18]
Temmuz 1887	212	301	568	501	3[19]
Ağustos 1887	214	286	500	253	2[20]
Eylül 1887	245	255	500	312	5[21]
Kanunusani 1887	294	562	856	478	5[22]
Şubat 1888	373	467	840	540	17[23]
Mart 1888	283	583	866	463	8[24]
Nisan 1888	395	241	636	549	10[25]
Mayıs 1888	77	229	306	290	10[26]
Haziran 1888	106	261	367	223	7[27]
Temmuz 1888	137	199	336	161	3[28]
Ağustos 1888	172	280	452	254	5 [29]
Eylül 1888	193	306	499	242	2[30]
Teşrinievvel 1888	255	275	530	310	17[31]
Teşrinisani 1888	203	213	416	272	5[32]
Kanunuevvel 1891	116	392	508	266	4[33]
Kanunusani 1891	238	483	521	455	8[34]
Haziran 1891	122	172	294	164	1[35]
Temmuz 1891	129	433	562	298	9[36]

1893-94 Kolera Salgını ve Beylerbeyi Hastanesi

Resmi kayıtlara göre, İstanbul'da 24 Ağustos 1893-6 Nisan 1894 tarihleri arasında hüküm süren kolera salgını[37] sırasında kolera arazı gösteren askerilerden bazıları tedavi edilmek üzere Beylerbeyi Askeri Hastanesine gönderiliyordu. Salgın boyunca hastaneler her gün teftiş ediliyor, müfettişler baştabiplerden aldıkları günlük hastane jurnallerini ilgililere ulaştırıyorlardı. Salgının sona erdiği resmen duyurulduktan sonra da tek tük vakalar görüldüğünden bu önlemler sürdürüldü.

27 Eylül 1893 günü Beylerbeyi Hastanesi'nde tedavide bulunan askerlerden ikisinin koleraya tutuldukları haber alınınca hastaları muayene etmek ve hastanede alınması gereken korunma tedbirlerini icra ettirmek üzere Devair-i Belediye

Ameliyatla sağlığına kavuşan savaş yaralıları

Hey'ât-ı Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Mirliva Ömer Paşa derhal hastaneye gönderilmiş ve hastane kordona alınmıştı.[38]

Kusma ve ishal gibi arazla hastaneye sevk olunan askeri hastalar, hastanenin iki dairesine de uzak olup ayrı bir yerde bulunan özel daireye yatırılmıştı. Şüpheli hastalığa yakalanan üç askerden ikisi vefat etmiş birisi de şifa bulmuştu, o dairedeki diğer hastaların sağlık durumları yolunda gitmekteydi. Kordon altında bulundurulan bu özel daire yanında ihtiyaten bütün hastanenin dışarı ile ilişkisi kesilmişti. Asıl hastane binalarında şüpheli bir durum yoktu. Şehremaneti Sıhhiye Komisyonu 8 Ekim 1893 günlü yazısıyla; şüpheli hastalar ayrı bir yerde bulundurulduğundan hastanenin diğer kısımlarının kordon altında kalmasına gerek olmadığını, temizlik ve dezenfeksiyona fevkalade itina olunması, koleralıların bulunduruldukları dairenin günde bir iki defa dezenfektanlar ile temizlenmesi, tuvaletlere sık sık kireç kaymağı ve kimyasal dezenfektanlar döktürülmesine ihtimam ve dikkat olunması konularında ilgililerin uyarılması gerektiğini ve ondan sonra hastanenin adi hastaları kabul edebileceğini bildirmişti.[39]

Padişahın iradesi üzerine İstanbul'daki bütün askeri hastaneleri teftiş etmek ve her gün gidip gezerek gözlemlerini rapor etmek üzere müfettiş tayin edilmiş olan Levazımat-ı Umumiye Dairesi 3. Şubesi Müdürü Tabip Miralay Namık ve Seraskerlik yaverlerinden Kolağası Rıza Beyler 1 Kasım 1893, 1 Ocak 1894 de Beylerbeyi Hastanesini teftiş edip raporlarını hazırlamışlar ve hastanenin yevmiye jurnalini ilgililere göndermişlerdi. Beylerbeyi Hastahanesi Tabib-i evveli Kosti Nikoli'nin hazırladığı yevmiye jurnaline göre; 1 Ocak 1894'te yatak mevcudu 400, hasta mevcudu 289 idi. 111 boş yatak vardı. Hastane kadrosundaki 11 tabibin 5'i başka bir yerde görevlendirildiğinden 6 tabip çalışıyordu. Aynı şekilde 16 eczacının 14'ü hastanedeydi. Cerrah sayısı ise 11'di. [40] Dr. Margery 12 Nisan 1894 günlü teftişinde hastanenin memnunluk verici bir durumda olduğunu

Paşa Dairesi Hastanesi önünde nekahat dönemindeki savaş yaralıları ve hastane görevlileri

bildirmiş ve grip ile başlayan zatürre vakalarının çokluğuna dikkat çekmişti.[41] Aynı şekilde 3 Mayıs 1894, 13 Ağustos 1894, 4 Eylül 1894 günleri yapılan teftişlerde müfettişler, hastanenin tüm müştemilatını gezmiş, temizliğin yolunda olduğunu, bütün eşya ile alet edevatın temiz bir halde bulunduğunu, hasta askerlerin tedavilerinin, yiyecek ve içeceklerinin nefasetine dikkat ve itina edildiğini, hastaların huzur ve rahatlarının Padişahın isteğine uygun bir surette olduğunu bildirmişlerdi. 3 Mayıs 1894'te 400 yatak, 166 yer yatağı, 566 hasta vardı. Etibba: 9 tabip, 8 eczacı ve 7 cerrah görev yapıyordu. [42]

13 Mayıs, 20 Ağustos 1894, 21, 30 Ocak, 1, 6, 7, 13 Şubat 1895 ve 10 Şubat, 2 Mart 1897 günlerinde Beylerbeyi Askeriye Hastahanesine kolera vakası gelmemişti.[43]

Koleranın hemen ardından 10 Temmuz 1894 günü İstanbul'da vuku bulan şiddetli depremde zarar gören askeri binalar arasında Beylerbeyi Hastanesi de vardı. Eylül 1894'te; Üsküdar'daki büyük karakolhane, Kuleli'deki Mekteb-i İdadi-i Şahane, Baytar-Fatih ve Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiyeleriyle Rami Kışlasının tamiratı için toplam 782.340 kuruşun tertibat-ı fevkaladeden Daire-i Askeriye verilmesi için irade çıkmıştı.[44]

Beylerbeyi Hastahanesi'ne Tebdil-i Hava İçin Gelip Memleketlerine Gönderilenler

Çatalca İstihkâmına mensup taburlarından Hadımköyü, Yassıviran Hastanelerinde tedavi görenlerden hekim raporuyla uygun görülenler tebdil-i hava için Beylerbeyi Hastahanesi'ne gönderiliyordu. Maluliyetleri nedeniyle askerlikten muaf tutulanlar ikişer aylık maaşları, yemek ücretleri verilerek tren veya gemilere bindirilip, tıbben mekâriye (katırla yolculuğa) muhtac olanların mekâri ücretleri de verilip, Levâzımât-ı Umumiye Dairesi tarafından memleketlerine ulaştırılıyorlardı. Arşiv belgeleri 1895-1905 yılları arasında hastaneye tebdil-i hava için gelip buradan memleketlerine gidenlerin sayıları hakkında fikir veriyor.

Tebdil-i Hava Tarihleri	Kaç Kişi oldukları
16 Mayıs 1895	57[45]
18 Nisan 1896	24[46]
27 Nisan 1896	45[47]
28 Mart 1897	36[48]
3 Ağustos 1900	69[49]
9 Nisan 1901	20[50]
28 Nisan 1901	74[51]
14 Mayıs 1901	54[52]
20 Haziran 1901	57[53]
25 Temmuz 1901	45[54]
23 Mayıs 1901	25[55]
19 Temmuz 1901	11[56]
7 Ağustos 1901	39[57]
23 Eylül 1901	21[58]
24 Eylül 1901	55[59]
3 Kasım 1901	50[60]
13 Nisan 1902	21[61]
18 Kasım 1902	13[62]
29 Ağustos 1903	14[63]
31 Ağustos 1903	14[64]
7 Ağustos 1904	105[65]

Beylerbeyi Hastanesi Görevlilerinin Tayin, Terfi, Madalya ve Emeklilikleri

24 Aralık 1882	Tbp Hüseyin İhsan	Rütbe-i salise[66]
21 Ocak 1885	Tabib-i evveli Kym. Halim	Miralaylık[67]
3 Kasım 1892	Tbp Dosyos	Mütemayiz[68]
23 Mayıs 1893	Kapuçukadarı Mehmed Sadık	Mecidi Nişanı (5)[69]
5 Eylül 1893	Tbp.Yzb. Fuad ve Mehmed Cemal	Mecidi Nişanı (5)[70]

16 Eylül 1893	Eczacı-yı evvel Mehmed Raşid Efendi	4.Orduya tayin[71]
2 Ekim 1893	İmam-ı evvel Hafız Hüseyin Efendi	Mecidi Nişanı (5)[72]
13 Ekim 1893	Tbp Solkolağası Halil	Osmani Nişanı (4)[73]
5 Nisan 1894	Eczacı NecibEfendi	Mecidi Nişanı (5)[74]
11 Mayıs 1894	Tbp Yzb. Mehmed Efendi	Mecidi Nişanı (5)[75]
11 Ağustos 1894	Cerrah Rupen	Mecidi Nişanı (5)[76]
26 Eylül 1894	Tabib-i evvel Miralay Mehmed Nazif	Mecidi Nişanı (2)
	Tabib-i sani Miralay Kostaki	Mecidi Nişanı (3)
	Tbp Yzb. Fuad	Mecidi Nişanı (4)
	Tbp. Solkolağası Aziz	Mecidi Nişanı (5)[77]
13 Temmuz 1895	Opr. Adil	Mecidi Nişanı (5)[78]
14 Eylül 1895	Tbp Sağkolağası Feyzi	Binbaşılık[79]
6 Ağustos 1896	Tbp Bnb. Atanaş Apostolidi	Kaymakamlık[80]
17 Haziran 1900	Tbp Yzb. Yahya Hayri	Terfi[81]
5 Ağustos 1901	Tabib-i sani Kym. Feyzi	Miralaylık[82]
22 Kasım 1901	Tbp Bekir	İşkodra Hastanesine[83]
19 Mart 1902	Tbp Kym. Feyzi	Mecidi Nişanı (3)[84]
6 Eylül 1902	Tbp Kolağası Adil	Binbaşılık[85]
31 Ekim 1902	Sağkolağası Hasan Rıza	Terfi[86]
24 Haziran 1903	Tbp Solkolağası Ziyaeddin	Mecidi Nişanı (4)[87]
29 Haziran 1903	Tbp Sağkolağası Ali	Mecidi Nişanı (4)[88]
25 Haziran 1903	Tabib-i evvel Miralay Mehmet Tevfik	İftihar Madalyası[89]
11 Haziran 1904	Cerrah-ı evvel Ali Naci	Osmani Nişanı(4)[90]
17 Mayıs 1905	Tabib-i sani Miralay İbrahim Feyzi	Osmani Nişanı(3)[91]
8 Mayıs 1909	Mirliva Mehmed Hikmet	Tabib-i evvellik[92]
23 Ekim 1909	Tabib-i evvel Mehmed Hikmet	Emekli[93]
24 Kasım 1909	Eczacı Hemayak	Mülazım-ı evvellik[94]
5 Şubat 1910	Eczacı Hüseyin Hulusi	Mülazım-ı evvellik[95]

Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, Beylerbeyi Hastahanesi'nde 1907-1909

Beyoğlu'ndaki Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) binası, 22 Şubat 1907 günü çıkan bir yangında kül olunca, tedrisatın sekteye uğramaması için öğrencilerin bir an evvel yerleştirileceği elverişli bir yer aranmaya başlandı. Beyoğlu'nda uygun bir yer bulunamayınca Beylerbeyi Sahilsarayı bitişiğinde olup, mevkiinin güzelliği ve havası cihetiyle, hastane ittihaz edilmiş olan binalara nakli düşünüldü. Yıkılmış olan bazı dairelerin bahçeleri de eklendiği takdirde talebenin gezmesine ve jimnastik vs. gibi beden hareketlerine müsait bir yer olacaktı. Okul olarak kullanılabilmesi için yapılması gerekenler kısa zamanda tamamlanabilir, sarayın bitişiğindeki binalarda bulunan hastalar kolayca Haydarpaşa Hastanesi'ne nakledilebilirdi. Bu nedenlerle konunun derhal Meclis-i Vüke-

la'da görüşülüp mazbatasının takdim olunması istendi.[96] Beylerbeyi'ndeki binaların muhtaç olduğu tamiratın kaç gün zarfında ne kadar masrafla yapılacağının tayini için iki memurla bir mühendis gönderildi.[97]

Hemen ertesi günü Mekteb-i Sultani'nin Beylerbeyi'ne taşınması için irade çıkınca Mekteb-i Sultani Müdürü Abdurrahman Bey ile Ders Nazırı Cemil Bey, Maarif Nezareti kalfası Pavli Efendi ile beraber Beylerbeyi'ne gidip, Paşa Dairesi ile Muzıka-i Humayun Dairesi'nde keşif yaptılar ve 18 Mart 1907 tarihli raporlarında gözlemlerini şöyle dile getirdiler: "Evvelce hastane ittihaz olunmuş olan iki daire ve tepedeki köşkü muayene ettik. Köşk ancak memurların iskânına elverişli olup yeri uzaktır. Muzıka Dairesi'nin dışı tamir edilip boyanmışsa da içine hiç el sürülmemiştir. Zelzeleden duvarları oynamış ve içerisi harap durumdadır, tamir edilmeden içine girmek mümkün değildir. Paşa Dairesi'nin evvelki sene çıkan şiddetli boradan beri damı aktarılmamış ve kırılan camları takılmamış olduğundan her tarafı akmaktadır. Burası da tamir görmeden kullanılamaz. Havaları ve mevkileri güzel olan bu iki bina yeniden tamir olunsa bile ancak 250 talebeyi alabilir. Oysa okulun gündüzlülerle beraber 1000 öğrencisi vardır." Mekteb-i Sultani Müdürü Abdurrahman Bey ile Ders Nazırı Cemil Bey'in raporundan sonra çıkan iradeyle eğitimin sekteye uğramaması için, Beylerbeyi Sarayına bitişik olan hastane binalarının 20 gün içinde onarılması, bitişiğinde yer alan Hazine-i Hassa-i Şahane'ye ait yalı arsasına Mekteb-i Sultani için pavyonlar yapılması, bu tarihte yıkılmış olan bazı dairelerin bahçelerinin de teneffüs yeri ve jimnastik için kullanılmak üzere Mekteb-i Sultani'nin Beylerbeyi'ne taşınması emredilmişti.[98] Hemen ardından onarım çalışmaları ve pavyonların yapımına başlanmış daha sonra arsanın tahsisine dair irade Hazine'ye tebliğ edilmişti [99] Beylerbeyi Hastanesi binalarının tamiratı ve bitişiğindeki bahçelere geçici pavyonlar inşası için hazineden 100.000 kuruş verilmiş fakat sonradan teşkil edilen komisyonca yapılan keşfe göre 152.000 kuruşla idare edilmesi kararlaştırılarak işe başlanmıştı. Onarım devam ederken Mekteb-i Sultani Müdüriyeti, 22 Nisan 1907 tarihli yazısıyla bazı ilaveler isteyince 17 Mayıs 1907 günlü irade ile ikinci defa 100.000 kuruş tahsisatın Maarif Nezareti bütçesinden ödenmesi emredilmişti. Mekteb-i Sultani Müdüriyeti'nin yapılmasını istediği ilaveler şunlardı: "Sahil tarafına yapılmakta olan muhafaza duvarının 3 arşın yükseklikte olması, kapı tarafına bir kapıcı ve bir kırtasiye odası ile muallimlere ve mubassırlara mahsus iki oda olmak üzere karşılıklı dört oda inşa edilmesi, halen inşa halindeki iki dershaneye 80'er öğrencilik dört dershane daha ilave olunması, resim ve hüsn-i hatt (güzel yazı) dersleri için 80'er kişilik birer dershane inşa edilmesi, bir kısmı sahil tarafındaki duvar kenarında ve diğer kısmı da başka uygun bir yerde olmak üzere 30-40 aptesthane ve 15 adet bevlhane (küçük su yolu) inşası, Muzıka Dairesi'nin Sıhhi Heyet tarafından verilecek rapora uygun dezenfekte edilmesi, buradaki her üç katın bölmelerinden bazılarının kaldırılıp üst ve orta katların yatakhane yapılması, yemekhane olarak kullanılmak üzere zemin kat döşemelerinin 50cm derinleştirilerek çimento döşenmesi, el yüz yıkamak için alt kata yeteri kadar musluk konması, Paşa Dairesi'nin de Sıhhiye ra-

Avrupa Yakasından Beylerbeyi sahili ve Sarayı

poruna göre dezenfekte edilip oda kapılarının kaldırılması, merdiven başlarına camekan yapılması, zemin katında münasip yerlere yüz yıkamak için musluklar konması ve mevcut pavyonların en üst tarafına 400 kişilik bir mescit ve alt tarafına aptest almak için 20-30 musluklu bir şadırvan, imam ve müezzinlere bir oda inşası, mutfağın karşısındaki binanın hademe koğuşu yapılması, depo ve anbar gibi diğer teferruatın inşası.[100] Maarif Nazırı 1 Temmuz 1907 günlü yazısıyla onarım ve pavyon inşaatlarıyla istenen ilavelerin bittiğini ve bu işler için 215. 000 kuruş harcandığını bildirmiş bu defa da binanın suyolları, kayıkhane ve diğer teferruatı için 9.000 kuruşa ihtiyaç olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Şehremaneti Sıhhiye Komisyonu raporuna göre uzun zaman hastane olarak kullanılan binaların doğal bir enfeksiyon kaynağı halini gelmiş olan yer tahta yer döşemelerinin sökülüp dezenfekte edildikten sonra yenilenmesi için 26.000 krş, toplam 50.000 kuruşun Maarif Nezareti'nin hazinedeki matlubatına mahsuben ödenmesini istemiş ve iradesi çıkmıştı. [101] Eylül sonunda bu defa Mekteb-i Sultani'nin taşınacağı dairenin önüne kadar olan sahil rıhtımlarının tamir masrafı olmak üzere 37.050 kuruşun Şehremaneti umumi inşaat tertibinden ödenmesi emredilmişti.[102]

Maarif Nazırı 26 Ekim 1907 tarihli yazısıyla; Padişahın iradesiyle geçici olarak Mekteb-i Sultani ittihazı edilen Beylerbeyi'ndeki daire için ayrılan mebaliğ ile tamiratı ve bitişiğindeki arsaya lüzumu kadar pavyonlar inşa olunması, Muzıka Dairesi içinde mutfak, yemekhane, kiler, depo ve hademe koğuşu gibi müştemilatın hazırlanmasıyla bunlarla idare etme imkânı elde edilmişken müracaat eden talebenin fazlalığı karşısında bu dairenin yetmeyeceği anlaşıldığını dile getirmişti. Bunun üzerine evvelce Bab-ı Vala-yı Seraskerice çatı ve çerçeveleri ile dış sıva ve badanası yenilenen Muzıka Dairesi'nin de Şehremaneti Hey'et-i Sıhhiyesi'nin isteğiyle döşeme ve tavan tahtaları yenilenmiş, aptesane yolları temizlenip künkleri değiştirilmiş, diğer teferruatı tamamlanmak suretiyle yatakhaneye dönüştürülmesine ihtiyaç duyulmuş ve yapılan keşif komisyonu bunun

için 1. 500 lira gerektiğini ifade etmişti. Zaruri olan bu ilaveler için istenen 1. 500 lira ile şimdiye değin yapılan inşaat masrafından başka kalan 150 lira dâhil toplam 1. 600 liranın ödenmesine izin verilmesini istemişti.[103]

Beylerbeyi Askeri Hastahanesinin II. Meşrutiyet'ten Sonraki Durumu ve Kapanışı

Hazine-i Hassa Nazırı 26 Şubat 1909 yazısıyla, Selimiye Kışlası kumandanlığından gelen iki memurun Beylerbeyi sarayı teferruatından olan Kuzguncuk tarafındaki Paşa Dairesi ile bitişiğindeki kayıkhanenin ve üstündeki hamlacılar koğuşunun, daha alt taraftaki Muzıka-i Hümayun Dairesi ile hademe dairesi olan büyük dairenin yeniden askerlerin ikametine tahsisiyle beraber hastane ittihaz kılındığından bahs ile anahtarının verilmesini istediklerini bildirmiş ve bunlar gibi saray dairelerinin Padişahın izni alınmadan işgaline girişilmesi önemle dikkate alınacak bir husus olduğundan bu konuda ilgililere gereken emirlerin verilmesini istemişti.[104] Ardından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 2 Mart 1325 (15 Mart 1909) tarih ve 194 sayılı yazıyla, Galatasaray Lisesi yerine taşındığından hastane müştemilatının eskiden olduğu gibi hastane olarak kullanılacağı ilgililere duyurulmuştu.[105] 24 Ağustos 1909 tarihli iradede ise; Padişahın gelecek yazı burada geçirmeyi düşündüğü ve gelmesi beklenen Rusya Çarının da burada misafir edilmesi tasarlandığı gerekçesiyle bu dairelerin hastane halinde bırakılması uygun görülmemiş ve Kuleli'de askeri hastane olmaya müsait boş daireler bulunduğu bildirilerek Beylerbeyi Sarayındaki askeri hastanelerin Kuleli'deki dairelere taşınması emredilmişti.[106] Belki de bu nedenle Tabib-i evvel Mehmed Hikmet Paşa, 23 Ekim 1909'da kendi isteğiyle emekli olmuştu.[107] Fakat 24 Kasım 1909'da hastanede eczacılarından Hemayak Efendi'nin mülazım-ı evvellik rütbesine yükseltilmesi[108] kısa bir süre sonra hastanenin yeniden Beylerbeyi'nde faaliyete geçtiğini gösteriyor.

Tahttan indirildikten sonra Selanik'e gönderilen II. Abdülhamid, I. Dünya Savaşı başlayınca 1912'nin son günlerinde Beylerbeyi sarayına yerleştirilmişti. Vefatına neden olan son hastalığının başladığı 5 Şubat 1918'den vefat ettiği 10 Şubat 1918 gününün gecesine kadar kendisini tedavi eden hekimler arasında Beylerbeyi Hastanesi'nden Tabip İhtiyat Yüzbaşı Alekoyadis ile Tabip Nikolaki Paraskiviyadis de vardı.[109]

I. Dünya Savaşı sırasında, Mısır Hilal-i Ahmeri'nin gönderdiği beş sağlık heyetinden ikincisi, 16 Aralık 1912 tarihinden itibaren Beylerbeyi Askeri Hastanesi'ne yerleşerek cepheden gönderilen yaralı ve hasta erleri tedavi etmeye başlamıştı. Bu sırada 14 koğuşu ve 200 yatağı bulunan hastaneye 1913 Martına kadar yatan 338 yaralı ve hastanın 135'i ameliyat edilmiş sadece 6 kişi vefat etmişti. Buradaki Mısır Hilal-i Ahmer sağlık heyeti; Başhekim Prof. Dr. Ranh, Opr. Dr. Ali İbrahim, Opr. Dr. Selim Zogad, Opr. Dr. Debani, Dr. Hasan İbrahim Mesud, Dr. Âsiton, Opr. Derâir, Opr. Gâbisler, Dr. Tevfik Ömer Beyler ile Eczacı

Vili Gıliş ile bir kâtip , 21 Mısırlı hastabakıcı, 10 Alman rahibe-hastabakıcıdan ibaretti. 110 Savaş sonuna doğru I. Kolordu emrine geçen Beylerbeyi Hastanesi, savaş bitince lağvedildi (1919).[110]

Binaları Yedek Subay Okulu ve Sıhhiye Transit Deposu olarak kullanıldı. Daha sonra yenilenip Deniz Gedikli Erbaş Hazırlama Okulu'na (günümüzde Deniz Astsubay Hazırlama Okulu) tahsis edildi (1 Ekim 1952).[111]

DİPNOTLAR

[1] Adnan Ataç-Muharrem Uçar, "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Yürüttüğü Sağlık Hizmetleri", *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler 16-18 Haziran 2004 Sivas Divriği* (ed. N. Sarı-A.D. Erdemir), İstanbul 2006, s. 351-354.

[2] Afife Batur, "Beylerbeyi Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 206-210.

[3] Adnan Ataç-Muharrem Uçar, a.g.m., s. 357.

[4] a.g.m., s. 356-358.

[5] Adnan Ataç-Muharrem Uçar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetlerinin 1878 Yılında Yayımlanan Orijinal Bir Kaynak Üzerinden Değerlendirilmesi", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri 24-27 Mayıs 2006-Kayseri* (ed. E. Kahya, S. Şar, A. Ataç, M. Mazıcıoğlu), Ankara 2006, s. 414.

[6] a.g.m., s. 355-356.

[7] a.g.m., s. 363-366.

[8] Bu kitapçık Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman tarafından yayına hazırlanmaktadır.

[9] Adnan Ataç-Muharrem Uçar, a.g.m., s. 360-363.

[10] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Hastaneler (A-I)*. İstanbul 1981, III, (I. Kitap), 100.

[11] "İstatistik", *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye (CTA)*, Sene. 14, No. 157 (Mart 1301/1885), s. 17.

[12] *CTA*, Sene. 18, No. 208 (Haziran 1305/1889), s. 127.

[13] BOA. Y. PRK. ZB. 6/111, 27 RA. 1308 [10 Aralık 1890].

[14] *CTA*, Sene. 19, No. 227 (Kanunusani 1306/1891), s. 351.

[15] *CTA*,, Sene. 15, No. 178 (Kanunuevvel 1302/1887), s. 317.

[16] *CTA*, Sene. 15, No. 178 (Kanunuevvel 1302/1887), s. 319.

[17] CTA, Sene. 15, No. 179 (Kanunusani 1302/1887), s. 351.

[18] CTA, Sene.16, No. 182 (Nisan 1303/1887, s.63.

[19] CTA, Sene.16, No. 186 (Ağustos 1303/1887), s. 191.

[20] CTA, Sene.16, No. 187 (Eylül 1303/1887), s. 223.

[21] CTA, Sene.16, No. 188 (Teşrinievvel 1303/1887), s. 255.

[22] CTA, Sene.16, No. 192 (Şubat 1303/1888), s.374.

[23] CTA, Sene. 17, No. 193 (Mart 1304/1888), s. 31.

[24] CTA, Sene. 17, No. 194 (Nisan 1304/1888), s. 62.

[25] CTA, Sene. 17, No. 195 (Mayıs 1304/1888), s. 95.

[26] CTA, Sene. 17, No. 196 (Haziran 1304/1888), s.127.

[27] CTA, Sene.17, No. 198 (Ağustos 1304/1888), s. 189.

[28] CTA, Sene.17, No. 198 (Ağustos 1304/1888), s.191.

[29] CTA, Sene.17, No. 199 (Eylül 1304/1888), s.255.

[30] CTA, Sene.17, No. 200 (Teşrinievvel 1304/1888), s.255.

[31] CTA, Sene.17, No. 201 (Teşrinisani 1304/1888), s.287.

[32] CTA, Sene.17, No. 202 (Kanunuevvel 1304/1888), s.319.

[33] CTA, Sene.19, No. 227 (Kanunusani 1306/1890), s.351.

[34] CTA, Sene.19, No. 228 (Şubat 1306/1890), s.371.

[35] CTA, Sene. 20, No. 233 (Temmuz 1307/1891), s. 159.

[36] CTA, Sene.20, No. 234 (Ağustos 1307/1891), s. 191.

[37] Nuran Yıldırım: "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, 149 (Mayıs 1996), 51-54.

[38] BOA. A.MKT. MHM. 592/9,17 RA. 1311 [28 Eylül 1893].

[39] BOA. Y. MTV. 85/21, 4 R. 1311 [15 Ekim 1893].

[40] BOA. Y. MTV. 86/28, 21 R. 1311 [1 Kasım 1893] ; Y. MTV. 88/174, 23 C. 1311 [1 Ocak 1894].

[41] BOA. Y. PRK. TKM. 31/4, 6 L. 1311 [12 Nisan 1894].

[42] BOA. Y. MTV. 94/88 ; Y. MTV. 102/71, 10 S. 1312 [13 Ağustos 1894] ; Y. PRK. ASK. 100/3, 3 RA. 1312 [4 Eylül 1894].

[43] BOA. Y. MTV. 140/72, 8 ZA. 1311 [13 Mayıs 1894] ; Y. PRK. ASK. 103/54, 17 S. 1312 [20 Ağustos 1894] ; Y. PRK. ASK. 102/57, 24 B. 1312 [21 Ocak 1895] ; Y. PRK. SH. 5/23, 10 Ş. 1312 [6 Şubat 1895] ; Y. PRK. ASK. 118/52, 28 N. 1314 [2 Mart 1897].

[44] BOA. İ. AS. 1312/RA-032, 1 RA. 1312 [2 Eylül 1894].

[45] BOA. Y. MTV. 120/33, 21 ZA. 1312 [16 Mayıs 1895].

[46] BOA. Y. MTV. 140/42, 5 ZA. 1313 [18 Nisan 1896].

[47] BOA. Y. MTV. 141/18, 14 ZA. 1313 827 Nisan 1896].

[48] BOA. Y. MTV. 153/28, 24 L. 1314 [28 Mart 1897].

[49] BOA. Y. MTV. 205/34, 6 R. 1318 [3 Ağustos 1900].

[50] BOA. Y. PRK. ASK. 168/67, 19 Z. 1318 [9 Nisan 1901].

[51] BOA. Y. MTV. 214/75, 9 M. 1319 [28 Nisan 1901].

[52] BOA. Y. MTV. 214/191, 25 M. 1319 [14 Mayıs 1901].

[53] BOA. Y. MTV. 217/20, 3 RA. 1319 [20 Haziran 1901].

[54] BOA. Y. MTV. 218/107, 8 R. 1319 [25 Temmuz 1901].

[55] BOA. Y PRK. ASK. 169/98, 4 S. 1319 [23 Mayıs 1901].

[56] BOA. Y. PRK. ASK. 171/61, 2 R. 1319 [19 Temmuz 1901].

[57] BOA. . PRK. ASK. 172/31, 21 R. 1319 [7 Ağustos 1901].

[58] BOA. Y. PRK. ASK. 174/118, 9 C. 1319 [23 Eylül 1901].

[59] BOA. Y. MTV. 221/56, 10 C. 1319 [24 Eylül 1901].

[60] BOA. Y. MTV. 222/107, 21 B. 1319 [3 Kasım 1901].

[61] BOA. Y. PRK. ASK. 181/4, 4 M. 1320 [13 Nisan 1902].

[62] BOA. Y. PRK. ASK. 187/3, 16 Ş. 1320 [18 Kasım 1902].

[63] BOA. Y. PRK. ASK. 202/62, 5 C. 1321 [29 Ağustos 1903].

[64] BOA. Y. PRK. ASK. 202/93, 7 C. 1321 [31 Ağustos 1903].

[65] BOA. Y. MTV. 262/166, 25 CA. 1322 [7 Ağustos 1904].

[66] BOA. İ. DH. 69562, 13 S. 1300 [24 Aralık 1882].

[67] BOA. İ. DH. 743001, 4 R. 1302 [21 Ocak 1885].

[68] BOA. İ. TAL. 1310/R-002, 12 R. 1310 [3 Kasım 1892].

[69] BOA. İ. TAL. 1310/Za-032, 7 ZA. 1310[23 Mayıs 1893].

[70] BOA. İ. TAL. 1311/S-089, 23 S. 1311 [5 Eylül 1893].

[71] BOA. İ. AS. 1311/RA-002, 5 RA. 1311 [16 Eylül 1893].

[72] BOA. İ. TAL. 1311/RA.90, 21 RA 1311 [2 Ekim 1893].

[73] BOA. İ. TAL. 1311/R-10, 2 R. 1311 [13 Ekim 1893].

[74] BOA. İ. TAL. 1311/N-126, 29 N. 1311 [5 Nisan 1894].

[75] BOA. İ. TAL. 1311/ZA-23, 6 ZA. 1311 [11 Mayıs 1894].

[76] BOA. İ. TAL. 1312/S-28, 8 S. 1312 [11 Ağustos 1894].

[77] BOA. İ. TAL. 1312/RA-79, 25 RA. 1312 [26 Eylül 1894].

[78] BOA. İ. TAL. 1313/M-43, 20 M. 1313 [13 Temmuz 1895].

[79] BOA. İ. TAL. 1313/RA-72, 24 RA. 1313 [14 Eylül 1895].

[80] BOA. İ. TAL. 1314/S-100, 26 S. 1314 [6 Ağustos 1896].

[81] BOA. Y. MTV. 203/101, 18 S. 1318 [17 Haziran 1900].

[82] BOA. İ. TAL. 1319/RA-101, 19 RA. 1319 [5 Ağustos 1901].

[83] BOA. İ. AS. 1319/Ş-016, 10 Ş. 1319 [22 Kasım 1901].

[84] BOA. İ. TAL. 1319/Z-60, 9 Z. 1319 [19 Mart 1902].

[85] BOA. İ. TAL. 1320/C-03, 2 C. 1320 [6 Eylül 1902].

[86] BOA. İ. TAL. 1320/B-70, 28 B. 1320 [31 Ekim 1902].

[87] BOA. İ. TAL. 1321/RA-77, 28 RA 1321 [24 Haziran 1903].

[88] BOA. İ. TAL. 1321/R-10, 3 R. 1321 [29 Haziran 1903].

[89] BOA. İ. TAL. 1321/R-27, 29 R. 1321 [25 Haziran 1903].

[90] BOA. İ. TAL. 1322/RA. 68, 27 RA. 1322 [11 Haziran 1904].

[91] BOA. İ. TAL. 1323/RA-21, 12 RA. 1323 [17 Mayıs 1905].

[92] BOA. İ. AS. 1327/R-018, 17 R. 1327 [8 Mayıs 1909].

[93] BOA. İ. AS. 1327/L-006, 8 L. 1327 [23 Ekim 1909].

[94] BOA. İ. AS. 1327/ZA-075, 11 ZA. 1327 [24 Kasım 1909].

[95] BOA. İ. HRB. 1328/M-250, 24 M. 1328 [5 Şubat 1910].

[96] BOA. İ. HUS. 1325/S-001, 2 S. 1325 [17 Mart 1907] ; İ. HUS. 1325/S-006, 2 S. 1325 [17 Mart 1907].

[97] BOA. İ. HUS. 1325/S-005, 3 S. 1325 [18 Mart 1907].

[98] BOA. İ. MRF. 1325/S-001, 6 S. 1325 [21 Mart 1907].

[99] BOA. Y. MTV. 297/47, 11 RA. 1325 [24 Nisan 1907].

[100] BOA. İ. MRF. 1325/R-001, 2 R. 1325 [15 Mayıs 1907].

[101] BOA. İ. MRF. 1325/C-005, 21 C. 1325 [1 Ağustos 1907].

[102] BOA. İ. ŞE. 1325/Ş-005, 22 Ş. 1325 [30 Eylül 1907].

[103] BOA. İ. ŞD. 222/68, 5 L. 1325 [11 Kasım 1907]. ; İ. MRF. 1325/L-001, 13 L. 1325 [19 Kasım 1907].

[104] BOA. Y. MTV. 313/118, 5 S. 1327 [26 Şubat 1909].

[105] Kemal Özbay, *a.g.e.,* s. 101.

[106] BOA. İ. HUS. 1327/Ş-006, 8 Ş. 1327 [24 Ağustos 1909].

[107] BOA. İ. AS. 1327/L-006, 8 L. 1327 [23 Ekim 1909].

[108] BOA. İ. AS. 1327/ZA-075, 11 ZA. 1327 [24 Kasım 1909].

[109] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten TTK*, X/40 (Ekim 1946), s. 743-745.

[110] Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnâmesi, 1329-1331 [1913], s.178-182.

[111] Kemal Özbay, *a.g.e.,* s. 101-102.

Üsküdar'ın Toplumsal Zenginliğinin Bir Farklı Yönü: Saraylı Cariyeler

BETÜL İPŞİRLİ ARGIT
Ara t rmac

Bu al ma XVIII. y zy lda, sk dar n toplumsal zenginli inin farkl bir y n olan sarayl cariyeleri tan mak, mahalle halk ile olan ili kilerini anlamak ve sarayl kimli inin sk dar a katk lar n nas l etkiledi ini g rmeyi hedeflemektedir.

Osmanl tarih yaz c l nda kad n al malar ge bir d nem olan 1970 li y llar n ortalar nda ba lam t r. Osmanl kad n zerine yap lan al malar genellikle halk kad n zerine yo unla maktad r.[1] Bunun yan s ra hanedan mensuplar veya k le kad nlar zerine yap lan al malar yeterli de ildir.[2] Di er taraftan hem k le stat s ne ve hem de saray tecr besine sahip olan sarayl cariyeler farkl bir grup olup bu konu zerinde al malar hemen hemen yok denecek kadar azd r.

Bu durumun en nemli nedeni birinci kaynaklarda bu konu ile ilgili bilgi azl - d r. rne in, vakayinameleri de erlendirdi imizde, hanedan mensubu kad nlar n do umlar , evlenmeleri, ya ad klar di er baz hadiseler hakk nda bilgi mevcuttur. Ancak harem hiyerar isinde daha d k stat ye sahip olan sarayl cariyeler hakk nda malumat yok denecek kadar azd r. Benzer ekilde, Osmanl mparatorlu u nda hat rat ve g nl k yaz m n n XIX. y zy l n ikinci yar s ndan itibaren yay nl k kazanm olmas , yine bu grup kad n n izlerini s rmemizi zorla t rm t r. Osmanl d neminde aile yap s hakk nda k smi bilgi sa layan seyahatnameler de erlendirildi inde, bu kaynaklarda, Osmanl Saray hareminde ya ayan bu kad nlar hakk nda bilgi yok denecek kadar azd r. Dolay s yla bu al ma, sicillerden, vakfiyelerden ve Topkap Saray M zesi Ar ivi nde bulunan muhallefat kaynaklar na dayal olarak haz rlanm t r.

Kethuda Kad n

M sl man Osmanl Kad n
(*Gravürlerle Türkiye* VI/I, 119)

Valide Sultan
(*Gravürlerle Türkiye* VI/I, 132)

Osmanl Haremi farkl stat lerden olu an kad nlardan m te ekkildir. Haremde k le men eli grup kad n ya amaktad r. En k k grup hanedan mensubu i inde yer alan g zdeler, ikballer, kad n efendiler ve valide sultanlard r. Ükinci grup, haremin idare ve gen k zlar n e itiminden mesul olan idareci kad nlard r. Son grup ise haremin ve hanedan mensuplar n n hizmetlerini g ren cariyeler grubu olup haremin en kalabal k kesimini olu turmaktad r.[3] Saraya sava esiri, sat n alma veya hediye yollar ile giren cariyeler i in kariyer imk n s z konusudur. En ok arzu edilen durum hanedan ailesinin bir mensubu olmakt r. Ancak bu mevki ok az say da insana nasip olur. Ükinci olarak harem kurumunun idari g revlerinden birinde ilerlemek ve ilerleyen ya a kadar haremde kalmakt r. Son olarak da hizmet s resini tamamlad ktan sonra azat edilip m nasip biri ile evlendirilmektir. Haremde bulunan muhtelif seviyelerdeki bu cariyeler, evlenip farkl muhitlerde ya amlar n s rd rmektedir.

Üte farkl kesimlerden insanlar bar nd ran sk dar da, saraydan kan sarayl kad nlar da ya amaktad r. Bu kad nlar n saraydan kt ktan sonra genellikle nerelerde oturduklar n g rmek nemlidir. Acaba sarayl kad nlar i in standart bir uygulamadan bahsedebilmek m mk n m d r? Sarayl lar n yo un olarak ya ad mahalleler mevcut mudur? Bu kad nlar saraylara yak n semtleri mi tercih etmektedirler?

Sarayl Cariye
(*Gravürlerle Türkiye* VI/I, 104)

Sarayl Kad n
(*Gravürlerle Türkiye* VI/I, 145)

Cariye
(*Gravürlerle Türkiye* VI/I, 103)

On sekizinci y zy lda ya am 671 sarayl kad ndan, 406 tanesinin hangi mahallede ya ad bilinmektedir. 406 kad n n hangi mahallelerde ya ad incelendiinde, bu kad nlar n Üstanbul un muhtelif b lgelerinde di er mahalle sakinleri ile birlikte ya ad klar g r l r. Ar ivde bulunan bir belgede bu tespiti do rular mahiyettedir. Belgede, sk dar, Ey p, Galata, Tophane, Bo az n iki yakas nda ve di er yerlerde ya ayan sarayl lar diye bahsedilmektedir.[4] Ancak sarayl kad nlar n ikamet ettikleri mahalleler de erlendirildi inde, genel olarak saraya yak n yerlerde ikamet ettikleri tespit edilmi tir.

Hangi mahallede oturdu u bilinen 406 tane sarayl dan, 27 tanesi sk dar da yaamaktad r. Dolay s yla, bu al ma on sekizinci y zy l n farkl d nemlerinde sk dar da ya am ve sk dar a katk da bulunmu 27 kad n n tecr beleri zerine dayanmaktad r. Say ca fazla olmamakla birlikte bir grup sarayl n n sk dar da ya yor olmas bizi bu kad nlar n izlerini s rmeye sevk etmi tir.

On sekizinci y zy l mahkeme kay tlar nda bulunan tereke, bo anma, vak f, veraset ve vasi tayini ile alakal h k mler, sk dar da ya ayan bu kad nlar n hayatlar ndan renkli kesitler sunmaktad r. Mahkeme kay tlar na ve vakfiyelere dayal yap lan bu al ma b l mden olu acakt r. Birinci b l mde saraydan azat edilen ve sk dar da ya ayan yirmiden fazla cariyenin muhtelif a lardan tant lmas ama lamaktad r. On sekizinci y zy l boyunca ya am bu kad nlar n, kocalar n n kim oldu u, mal varl klar , sarayda iken kimin cariyesi olduklar , sk dar n hangi mahallelerinde oturduklar na dair sorular ile sarayl kimli inin

neye tekab l etti i hakk nda genel bir fikir olu turulmaya al lacakt r. Ükinci b l mde, sarayl lar n mahalle halk ile olan ili kileri de erlendirilecek ve son olarak da bu sarayl kad nlar n sk dar a katk lar ndan bahsedilecektir.

Gerek Saray- Cedid ve gerek Saray- Atik ile ba lant l olan sarayl kad nlar n haremde iken hangi stat ye sahip olduklar n g rebilmek pek m mk n de ildir. Zira sarayl olmak geni bir gruba tekab l edip haremde temizlik i i ile u ra an ki iye de sarayl , vaktiyle odal k olmu sonra bir ba kas ile evlendirilmi ki iye de sarayl denmektedir. Ancak bu al mada yer alan sarayl lar n isimleri incelendi inde genelde idari personel veya hizmet grubuna tekab l eden kad nlar olduklar g r l r. Üncelenen kad nlar i inde vaktiyle sultanlar n odal veya kad n olmu ve daha sonra bir ba kas ile evlendirilmi sarayl kad nlar yoktur.

Sarayl cariyelerin hangi mahallelerde oturduklar na bakacak olursak, belli bir mahallede yo unla ma olmad n , sk dar n muhtelif semtlerine yay ld klar g r lmektedir. Ahmet elebi Mahallesi, G lfem Hatun mahallesi, S leyman Pa a mahallesi, Bulgurlu mahallesi, Gerede mahallesi, Tava i Hasan A a mahallesi, Arakiyyeci Mahallesi, A ba mahallesi, Hace Hatun mahallesi, Mahmud Pa a mahallesi, Kabasakal Sinan A a nam- di er Solak Sinan mahallesi,[5] Haydarpa a, Sultan tepe, engel, Beykoz Dereseki ve Yoros kazas na ba l Anadoluhisar b lgelerinde ya ad klar g r lmektedir.[6] Ancak, dikkati eken bir husus be sarayl n n Solak Sinan Mahallesi nam- di er Kabasakal Sinan Mahallesi nde oturuyor olmas d r. Sarayl lar n bu mahallede oturmalar n n belli bir sebebi olup olmad n bilebilmek g zel olurdu, ancak bu sorunun cevab n tespit etmek bu a amada m mk n g r nm yor. Belirtilmesi gereken nemli bir husus, sk dar da ya ayan sarayl lar n tamam n n evlerinde ya amad d r. rnein, Zeynep Sultan ra lar ndan Sarayl Goncafem Hatun binti Abdullah, Kabasakal Sinan A a mahallesinde bulunan merhume Ay e Sultan odalar nda sakinedir.[7]

sk dar ile ba lant l bu kad nlar n aileleri incelendi inde binti Abdullah yani k le k kenli olduklar g r lmektedir. sk dar da ya ayan sarayl kad nlar aras nda en ilgin olan Sarayl Amine Hatun binti Ahmed Be e bin Abdullah d r. engel nam karyede ya ar iken vefat eden Amine Hatun un di er sarayl lar n aksine babas n n kimli i bilinmektedir ve bu ok nadir rastlan lan bir durumdur. Muhtemelen Amine vaktiyle ailesi taraf ndan saraya verilmi tir. sk dar da ya ayan Amine Hatun vefat etti i zaman babas n n hayatta oldu u ve k z n n terekesinden hisse ald g r l r. Dolay s yla, Amine Hatun bir aileye sahip olmas ve muhtemelen ailesi ile ili ki i inde olmas sebebiyle sk dar da ya ayan di er sarayl lardan farkl l k g stermektedir.

Elimizdeki kaynaklar maalesef sarayl kad nlar n men eleri hakk nda fikir vermemektir. Genel kan , on alt nc y zy l sonundan itibaren Haremdeki kad nlar n Kafkas k kenli oldu udur.[8] Ancak bir rnekte, sk dar da Gerede mahallesinde oturan Sarayl ehbaz nam- di er Fatma Hatun un Maltal oldu u belirtilmektedir.

Bu sarayl lar n b y k o unlu unun hanedan mensuplar n n ve o unlukla padi ah ve padi ah k zlar n n cariyeleri oldu u g r l yor. K k bir grubun ise harem personelinin cariyeleri oldu u g r lmektedir. rne in, Sarayl Zeynep binti Abdullah taraf ndan azat edilen ve sk dar da ya ayan ehbaz nam- dier Fatma Hatun binti Abdullah bu gruba bir rnektir.[9]

Sarayl kad nlar n kimlerle evli oldu u sorusu de erlendirilecek olursa, bak ld nda 27 kad ndan 24 tanesinin kocas n n askeri stat ye sahip oldu u g r l r.[10] Unvanlar inceledi imizde, kocalar n askeri s n f n farkl kollar na mensup olduklar ve dolay s yla farkl e itimlerden ge tikleri g r l r. Maalesef her kocan n mesle i belirtilmemi tir.[11] Ancak kocalar n n b y k o unlu u a a unvan na sahiptir. Be e unvan na sahip olan kocalar n varl , yeni eri olduklar n n ipu lar n vermektedir. Kocalar n nadir olarak belirtilen meslekleri, homojen stat ye sahip bir gruptan bahsetmenin m mk n olmad n g sterir. rne in Enderun dan yeti mi olan Hadika-i hassa ehriyari Bostanc lar Odaba s Haseki Üsmail A a bin Übrahim ve Kapukulu Ocaklar ndan yeti mi olmas muhtemel Saka Mehmet Be e buna iki rnektir.

Kocalar n kimlikleri de erlendirildi inde sarayl kad nlar n aksine bin Abdullah olanlar n say s yok denecek kadar azd r. Bu durum muhtemelen dev irme sisteminin z lm olmas ile a klanabilir. Ancak, bir rnekte kocan n k le k kenli oldu u g r lmektedir. Kabasakal Sinan Mahallesinde oturan Sarayl Hace Hatun, el-hac Ahmed A a bin el-hac Mustafa bin el-hac Kas m n sulbi o lu Dervi Mehmed A a taraf ndan azad edilmi olan el-hac H seyin A a bin Abdurrahim bin Abdulmennan ile evlidir.[12]

Bu kad nlar sosyal stat leri itibari ile mahalle sakinlerinden farkl l k g stermektedir. Acaba ekonomik durumlar incelendi inde sarayl lar o d nemde sk dar da ya ayan kad nlara k yasla ne durumda idiler? Terekeler sarayl lar n ekonomik durumlar hakk nda bilgi vermektedir. Bak ld nda ekonomik olarak homojen bir gruptan bahsetmenin m mk n olmad g r l r.[13] rne in, I. Mahmud un hizmetk rlar ndan olan Sarayl Ai e Hatun binti Abdullah, sk dar da Kabasakal Sinan mahallesinde ya amaktad r. Sarayl Ai e Hatun 13137 kuru luk mal varl ile zengin bir kad nd r. Di er taraftan sk dar da Arakiyyeci mahallesinde oturan Sarayl Safiye Hatun binti Abdullah ise yaln z 43 kuru servete sahiptir.[14]

Belirtilmesi gereken di er bir nokta, hane mensuplar n n bilindi i 14 sarayl kad ndan, sadece 3 tanesinin ocu unun olmas bu kad nlar n farkl bir aile yap lar olma ihtimali zerine durmam za neden olur.

Üsküdar halkı ile olan ilişkiler

Bilindi i gibi toplumsal ili kilerin d zenleni i ve bi imlenmesinde mahallelerin nemi b y kt r.[15] Sarayl cariyeler, azat edildikten sonra ya ad klar mahallelerdeki insanlar ile ili ki i inde bulunduklar ve ya ad klar toplumun sosyal ya-

Sarayl kad nlar eğlenirken *(Hamse-i Ataî)*

p s na uyum sağlad klar g r lmektedir. Mahkeme kay tlar nda muhtelif vesileler ile zikredilen ev tarifleri, bu kad nlar n mahalle halk ile kar m olduklar n ve kom uluk ili kilerine sahip olduklar n g sterir. rneğin, sk dar da Ahmet elebi mahallesinde ya ayan Sarayl Kahraman Hatun un terekesinde yer alan ev tarifinde kom ular Hamami H seyin Ağa ve el-hac Ali olarak belirtilmi tir.[16] Bu kad nlar girdikleri toplumda nas l kar land lar, nas l muamele g rd ler sorular n n cevab n bilebilmek g zel olurdu. Ancak bu sorular n cevaplar n , kullan lan kaynaklarda g rebilmek m mk n değildir. Bunun yan s ra sk dar mahkeme kay tlar sarayl lar n, mahalle sakinleri ile olan ili kilerini a ğa karan rnekler ta maktad r. Bak ld ğ nda ili kilerin ift tarafl olduğu

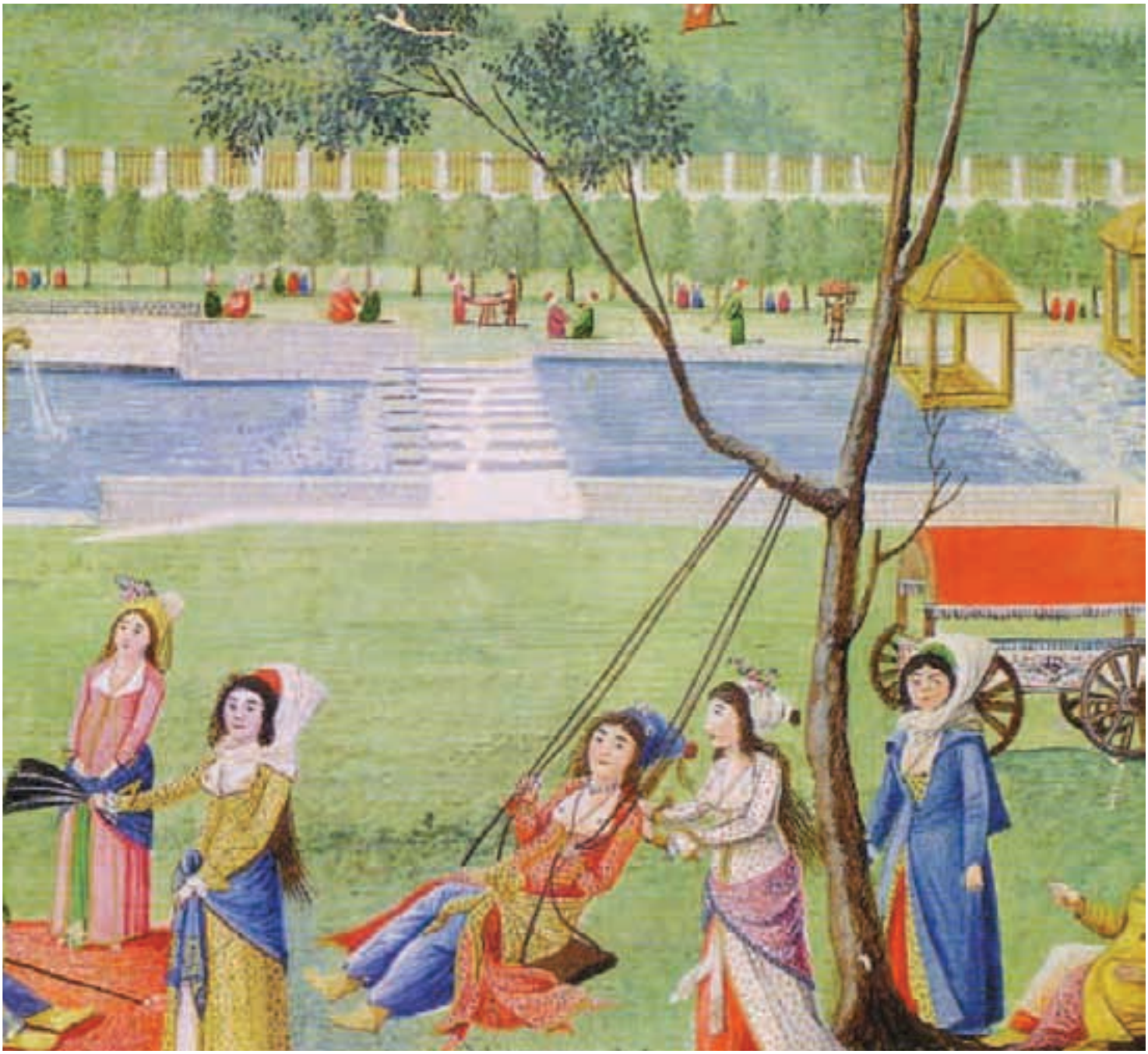

her iki taraf nda bu ili ki ağ ndan istifade ettiği g r lmektedir.

Sarayl lar ve mahalle sakinleri aras ndaki ili kinin en fazla ahitlik durumlar nda ya and ğ n g r yoruz. Bir ok durumda mahalle sakinleri ve zellikle mahalle imamlar mahkemede ahit olarak bulunur. Vak alar n bir oğunda mahalle sakinlerinin bir olaya ahit olduğu ve daha sonra mahkemede g rg tan ğ olarak bulunduğu g r l r. Sarayl atikas Hanife binti Abdullah n acem as ll cariyesi mahkemede Sarayl Hanife beni mal ndan itak etti der. Delil talep edilir ve G lfem Hatun mahalle sakinlerinden ahitler: evet Sarayl Hanife lmeden evvel cariyesini mal ndan azat etmi ti derler.[17]

Sarayl lar ile sk dar sakinleri aras ndaki ili kinin diğer bir boyutu da mahalle

sakinlerinin vasi olarak yer almas d r. Sarayl cariyeler ld kten sonra s l s-i mal ndan tasarruf i in mahalle sakinlerinden insanlar belirlemi lerdir. sk dar sakinlerinden Ali isimli bir ki i mahkemede, Sarayl Ay e vefat etti i vakit, s l s mal ndan 70 kuru ile te hiz ve tekfin masraflar n kar lamas i in beni vasi muhtar k lm t diye belirtir. Delil talep olunur ve sk dar Mahallesi sakinleri evet Ali nin vasili ine ahidiz derler.[18] Benzer ekilde Yoros kazas na tabi Anadoluhisar sakinlerinden olan Sarayl Fatma Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan s - l s ne vasi olarak, hisar- mezbur diz-dar el-hac Ahmed A ay se mi tir.[19]

Alım-Satım

Ayr ca sarayl han mlar n mahalle sakinleri ile al veri yapt klar , mal al p satt klar g r lmektedir. Kabasakal Sinan mahallesinde oturan Sarayl S hendan binti Abdullah n bor ald mahalle sakinlerinden biri mahkemede borcunu talep etmektedir.[20]

Sorulabilecek di er bir soru sarayl kimli inin mahalle sakinleri ile olan ili kileri nas l etkilemi olabilece idir. Zira bu kad nlar n gerek sarayda iken ya ad - tecr beler, gerekse saraydan kt ktan sonraki ya am tecr beleri kendilerini di er kad nlardan ay r r. Saraydan azat edilmi olan bu kad nlar n saray ile ba - lant lar n koparmad klar , muhtelif vesileler ile saray ile irtibat halinde olduklar g r lmektedir. rnekler incelendi inde bu zelliklerinin, sarayl kad nlar n sk dar a katk lar n etkiledi i ve sarayl lar ile ili ki i inde olan sk dar da mesk n insanlar n sarayl lar n d nyas na ve farkl stat lerinden kaynaklanan farkl tecr belerine vak f olmalar na neden olur.

rne in sarayl lar ile alakal belirtilmesi gereken en nemli husus, sarayl lar n davalar nda saray personelinin ahit olarak bulunmas d r. Bu durum sarayl kad nlar n irtibat halinde olduklar mahalle sakinlerinin rne in sk darl lar n saray d nyas ve sarayl lar ile irtibat kurmas manas na gelir.

Üsküdar da saraylı izleri

Sarayl kad nlar n sk dar halk ile ili kileri olmas n n yan s ra, sk dar a muhtelif katk lar sa lad klar g r l r. Sarayl kimli i bu kad nlar n sk dar a katk lar n nas l etkiledi i soruldu unda, bu kad nlar n in a faaliyetleri ve vak flar en ba ta zikredilmesi gereken husustur.

Mahkeme kay tlar nda kaydedilen baz hadiseler, sarayl kad nlar n vak f yapt rmam olsalar bile sk dar daki baz vak flar ile ba lant lar oldu unu g rmemizi sa lar. Sarayl lar n vak flar n tasarrufunda etkili olduklar g r l r.

Bir rnekte, sk dar da Ibrahim Pa a-y Atik mahallesinde oturan Sarayl Fatma Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan n vekili mahkemede, Dar ssade A as hazretlerinin nezaretinde olan sk dar da Atik Valide Sultan vakf n n kemerlerin senede 120 ak e mukataa ile Sarayl Fatma n n tasarrufunda oldu unu,

su yollar n n harap oldu unu ve tamir olunmas n talep eder.[21] Di er bir rnekte Haydarpa a kurbunda B ak mahallesinde sakine olan Sarayl ehbaz namdi er Rukiye Hatun binti Abdullah, kocas Üsmail Be e bin Mustafa dan talak ile bo an r. Mehir ve nafaka cretinin mukabili olarak, yine ayn mahallede bulunan ve sarayl n n kocas ile ale l i tirak mutasarr f oldu u vak ftan ayda 20 aka m eccele yi Sarayl ehbaz a fera eder.[22]

Baz durumlarda, sarayl lar n sk dar da sakin olmasalar dahi sk dar semtine katk da bulunduklar g r l r. Fenerbah e mevkiinde vakf olan uhi Kad n binti Abdulmennan, Harem de st bir r tbe olan keth da kad nl k r tbesine sahiptir.[23]

uhi Kad n, 1191 tarihinde mal n n s l s nden 2000 kuru u e me ve k pr yap lmas i in vakfetmi tir.[24] Medine-i sk dar da Fener bah esi kurbunda m ceddeden bina vakf eylenen mai leziz e mesi ile yine medine-i mezkure muzafat ndan Maltepe karyesi kurbunda bostanlar derununda m ceddeden bina ve kezalik vakf eylenen k pr denmektedir.[25] Üntiyazl bir kimlik olan sarayl kimli ine sahip olan bu kad nlar n, bu zenginliklerini sk dar daki faaliyetlerine de yans tt klar n g r yoruz. uhi Kad n n sk dar daki faaliyetleri, sarayl lar hakk nda ve sarayl kimli inin mevcut faaliyetlere nas l yans d noktas nda bir ok ipucu sunmaktad r.[26] Ünk olarak, sarayl kimli inin bu kad nlar saray uygulamalar ndan haberdar olmalar na neden oldu unu g r yoruz. Bilindi i gibi on sekizinci y zy lda e me yapt rma e iliminde bir art s z konusudur.[27] 1703 tarihinden 1809 tarihine kadar 385 e menin yapt r lm oldu u tespit edilmi tir. O d nemde e me yapt ran kad nlar incelendi inde en fazla e me yapt ran kad nlar n hanedan mensubu kad nlar aras nda yayg n oldu unu ve bu uygulaman n daha d k statü ye sahip olan sarayl di er kad nlar taraf ndan da tatbik edildi i g r l r.[28]

Bak ld nda sarayl kimli inin bu kad nlar n vak f idaresini de etkiledi i g r l r. Saray ile ba lant halinde olmalar ve akrabalar n n bulunmamas n n m tevelli se imlerinde etkili oldu u ve genellikle saray personelinin vakfiyelerde m tevelli olarak g r nd g r l r. uhi Kad n, kahveci ba s Teberdar S leyman A a bin H seyin ve harem de oda halifesi olan M stesna Kad n binti Abdullah vakf na vekil ve m tevelli olarak se er.[29] Benzer ekilde uhi Kad n n n vakf n n Dar ssade A as n n nezaretinde oldu unu g r yoruz. Dar ssade a as n n nezaretinde olan vak flar incelendi inde, genellikle padi ahlar, e leri, saraya mensup di er ki iler, baz sadrazamlar ve Dar ssade a as taraf ndan kurulmu vak flard r.[30] Di er bir nokta ise in a edilen binan n veya vakf n b y kl n n cariyelerin sosyo-ekonomik statü s hakk nda bilgi verdi idir. Baz vak f kurucular n n fakir veya vaktiyle hizmetk r olduklar bilinen bir ger ektir.[31] Vaktiyle k le statü s ne sahip bir ok kad n n geni aile ve akraba ba lar n n olmamas n n onlar mevcut mallar n vakfetmeye sevk etti i g r l r. Ancak bu d nemde rne in e me yapt rman n ekonomik g gerektirdi i g r l r. O d nemde e me yapt ran di er han mlara bak ld nda, genellikle tamam n n st d zey askeri s n fa mensup erkekler ile ba lant l olduklar g r l r. e me yapt ran sarayl lar n ise padi ah n kad nlar ve k zlar d nda ancak st d zey idareci personel taraf ndan yap ld g r l r. Genellikle evlenmeyen ve haremde

Harem de Keth da Kad nl k r tbesine eri mi ve Fenerbah e mevkiinde vakf olan uhi Kad n e mesi

ya am n s rd ren bu stat deki kad nlar n belli maddi imk nlar ile donat lm oldu unu ve dolay s yla bu t r faaliyetlerde bulunabildiklerini, m tevaz imk nlara sahip sarayl lar n muhtemelen ekonomik nedenlerden dolay e me yapt rmad klar g r l r.

Ayr ca, uhi Kad n vak flar ile alakal di er bir husus da, sarayl lar n hayatlar n n hangi d nemlerinde vak f kurduklar sorusunun cevab hakk nda ipu lar vermesidir. Osmanl Ümparatorlu unda k lelerin efendilerinden izin alarak vak f kurduklar bilinen bir ger ektir.[32] Sarayl lar n baz durumlarda Harem den ayr ld ktan sonra vak f faaliyetlerinde bulundu u baz lar n n ise uhi Kad n gibi Harem de ya ar iken sk dar da vak f faaliyetlerinde bulundu unu g r yoruz.

Netice olarak, bu al ma sarayl lar n sadece sk dar halk ile olan ili kilerinin boyutu hakk nda fikir vermekle kalmay p ayr ca, sarayl kad nlar n saray sonras ya amlar hakk nda da bilgi vermektedir. Sarayl lar n sk dar tecr besinin de erlendirilmesi, Osmanl topraklar nda ya ayan ve stat , maddi imk nlar, ili ki a lar ve ya am tecr beleri bak m ndan Osmanl kad nlar aras nda farkl bir pozisyonda olan sarayl lar hakk nda bilgi vermektedir.

Saray tecr besine ve azad edilmi k le stat s ne sahip olan bu kad nlar n, ald klar saray e itimleri, farkl aile yap lar , kocalar n n meslekleri, kurduklar vak flar , kom uluk ili kileri ile sk dar k lt r ne farkl alanlarda zenginlik katt klar g r l r. Ayr ca sahip olduklar sarayl kimli i ve saray ile devam eden m nasebetleri, semt sakinlerinin saray ile ba lant kurmalar n ve saray d nyas na vak f olmalar n sa lar. Tablo 1. sk dar daki sarayl kad nlar n e leri, ikamet yeri, mal varl ve ocuklar n g steren tablodur.

Saraylının Adı	Kocası	Mahallesi	Mal varlığı	Çocuk	Tarih
Saraylı Eminc Hatun binti Abdullah	Hasan Çelebi bin Ahmed	Hacc Hatın Mahallesi			1126/1714-15
Saraylı Fatma Hatın binti Abdullah	El-hac Mustafa bin Hasan	Hacc Hatun Mahallesi			1126/1714-15
Saraylı Kahraman binti Abdullah bin Abdulmennan	Esseyyid Mustafa bin Ahmed	Ahmed Çelebi Mahallesi			1126/1714-15
Saraylı Aişe Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan	Gülfem Hatın Mahallesi	Mustafa Ağa	193361 akçe (1611 kuruş)	Rukiye Hatın	1128/1715-16
Saraylı Rabia binti Abdullah bin Abdulmennan	Süleyman Paşa Mahallesi				1128/1715-16
Saraylı Okunmuş Fehime Hatun binti Abdulmennan	Bulgurlu Mahallesi	Kapıcı başı kuşçu Mustafa Ağa bin Ahmed	239090 akçe (1992 kuruş)	Sagire kızı Fatma	1128/1715-16
Maltalı Saraylı Şehbaz nam-ı diğer Fatma Hatun	Gerede Mahallesi	Mehmed Çavuş bin el-hac Abdurrahman			1129/1716-17
Saraylı Rabia Hatun	Hasan Ağa Mahallesi	Mustafa Efendi bin el-hac Mehmed			1130/1717-18
Saraylı Safiye Hatın binti Abdullah	Arakiyyeci Mahallesi	Hüseyin Çelebi bin Hasan	5235 akçe (43 kuruş)		1130/1717-18
Saraylı Hatice Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan	Aşçıbaşı Mahallesi	İbrahim Çelebi bin Abdullah			1131/1718-19
Saraylı İsmihan Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan	Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi				1130/1717-18
Saraylı Fatma Hatun binti Abdullah bin Abdulmennan	Yoros Kazasına tabi Anadolu Hisarı	Hasan Beşe	40900 akçe		1131/1718-19
Saraylı Fethi Hatun binti Abdullah	Hacc Hatın Mahallesi	Halil Ağa bin İbrahim	8828 kuruş		1131/1718-19
Saraylı Hatice Hatın binti Abdullah	Kabasakal Sinan Ağa Mahallesi	Mehmed Çelebi bin Hasan			1134/1721-22
Saraylı Şehnaz nam-ı diğer Rukiyye Hatın binti Abdullah	Haydar Paşa kurbunda Bıçakçı mahallesi	İsmail Beşe bin Mustafa			1133/1720-21

Saraylı Amine Hatun binti Ahmed Beşe bin Abdullah	Çengel nam karye	Yusuf bin Osman Beğ bin Hüseyin	*59300 akçe (494 kuruş)*		1133/1720-21
Saraylı Hace Hatice Hatun binti Abdullah	Kabasakal Sinan Ağa mahallesi	el-hac Hüseyin Ağa bin Abdurrahim bin Abdulmennan			1135/1722-23
Saraylı Hace Amine Hatun binti Abdullah	Aşçıbaşı Mahallesi	Ahmed Beşe bin Ali			1135/1722-23
Saraylı Aişe Hatun binti Abdullah	Gülfem Mahallesi	Hasan Ağa bin-i İsmail bin Abdullah	61130 akçe (509 kuruş)		1125/1713-14
Saraylı Hatice Hatun binti Abdullah	Mahmud Paşa Mahallesi	Hadika-i hassa şehriyari Bostancılar Odabaşısı Haseki İsmail Ağa bin-i İbrahim		Oğlu	1124/1712-13
Saraylı Rukiye Kadın	Üsküdar	Mehmed Ağa			1188/1774-75
Ümmü Gülsüm binti Abdullah	Üsküdarda Sultan tepesi nam mahallede Hatice Hatun Mahallesi	El-hac Ahmed Ağa	1039 kuruş		1207/1790-91
Saraylı Rukiye	Beykoz Dereseki Nahiyesi	Boşnak oğlu Ahmed kulları			1200/1785-86
Saraylı Aişe Hatun binti Abdullah	Kabasakal Sinan Ağa Mahallesi	esseyyid el-hac Osman Ağa bin esseyyid Mustafa	177620 akçe (13137 kuruş)		1188/1774-75
Saraylı Goncafem Hatun binti Abdullah	Kabasakal Sinan Ağa Mahallesinde Merhume Aişe Sultan Odaları	Saka Mehmed Beşe	14761 akçe (123 kuruş)		1188/1774-75

DİPNOTLAR

[1] Bibliyografya i in bk. Klaus Kreiser, Women in the Ottoman World: A Bibliographical Essay, *Islam and Christian-Muslim Relations* 13, 2002, 197-206; Bet l Üp irli Arg t, Osmanl Kad n Hakk nda Hukuk Kaynaklar na Dayal al malar, *TALİD*, sy. 3 (Üstanbul 2005), s. 575- 621.

[2] Osmanl toplumunda ya ayan k le kad nlar zerine yap lan al malar i in bk. Alan Fisher, Studies in Ottoman Slavery and Slave Trade, II: Manumission , *Journal of Turkish Studies*, 4, 1980, 49-56; Halil, Sahillio - lu, Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the late 15th and 16th Centuries , *Turcica*, XVII, 1985, 43-112; R. Jennings, Black Slaves and Free Slaves in Ottoman Cyprus, 1590-1640 , JESHO, 30-3, 1987, 286-302; Üzzet Sak, Konyada K leler (16. Y zy l Sonu-17. Y zy l) *Osmanlı Araştırmaları*, IX (Üstanbul 1989); a.g.y. , *Şeriyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. yüzyıllar)* (Bas lmam Doktora Tezi, Konya 1992); Ehud Toledano, Shemsigul: A Circassian Slave in Mid-Nineteenth Century Cairo, in Struggle and Survival in the Modern Middle East , *Struggle and Survival in the Modern Middle East* i inde (haz. Edmund Burke) III, (Berkeley 1993), 59-75; Ehud Toledano, *Osmanlı köle ticareti: 1840-1890* (trc. Hakan Erdem), Üstanbul 1994; Shaun Marmon (haz.), *Slavery in the Islamic Middle East*, Princeton 1999; Ahmet

Akg nd z, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Harem*, Üstanbul 1995. Osmanl K lelerinin Hukuki a dan de erlendiren al malara rnek olarak: Hasan Fendo lu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik: Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli bir İnceleme*, Üstanbul 1996; Ali Aktan, XVII. Y zy l Kad Sicillerinde Bulunan K le ve Cariyelerle Ügili Baz Belgeler zerinde bir De erlendirme , *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan)*, Üstanbul 1997; Ehud Toledano, *Slavery and Abolition in the Middle East*, Washington, 1998; G za David, Manumissioned Female Slaves at Galata and Istanbul Around 1700 , *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture, Festschrift Hans Georg Majer* i inde, haz. C. Neumann, I, Üstanbul 2002; Madeline Zilfi, Servants, Slaves and the Domestic Orders in the Ottoman Middle East , *Hawwa*,II, Leiden 2004, 1-33.

Saray kad nlar zerine yap lan mevcut al malar aras nda unlar say labilir: a atay Ulu ay, *Harem II*, Ankara 1971; a.g.y. *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980; Pars Tu lac , *Osmanlı Saray Kadınlar*, Üstanbul 1985; Selma Deliba , Behice Sultan n eyizi ve Muhellefat , *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık*, III, Ankara 1988; T lay Artan, *Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth-Century Bosphorus* (yay nlanmam doktora tezi), Massachusetts Institute of Technology 1989; a.g.y., Bo azi i nin ehresini De i tiren Soylu Kad nlar ve Sultanefendi Saraylar , *İstanbul Dergisi*, III (Üstanbul 1992); Hans Georg, Majer, The Harem of Mustafa II (1695-1703) , *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 12 (Üstanbul 1992), s. 435-36; Leslie Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York/Oxford 1993; Robert Dankoff, Marrying a Sultana: the case of Melek Ahmed Pasha , *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* i inde, haz. Caeser Farah, Kirksville 1993; E. Berkson, Padi ah K zlar n n Evliliklerine Bir Bak ve Saliha Sultan n eyizi , *III. Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri, Tarih Öncesinden Günümüze Anadolu Kadınının Sosyal ve Kültürel Konumu*, 1994. (yay nlanmam makale); Hatice Aynur, The Wedding Ceremony of Saliha Sultan:1834 , Harvard niversitesi 1995. Osmanl Haremi zerine yap lan al malar Hanedan kad nlar st ne yo unla p di er harem yelerinde bahis ge memektedir: Barnette Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stamboul*, New Haven 1931; N.M.Penzer, *The Harem*, London 1936.

[3] Resim 1. Sarayl Cariye. Mourradge D Ohsson, *Tableau Général de'l Empire Othoman*, Paris 1790, II, pl.78. T rk Tarih Kurumu K t phanesi, Ankara, C/442-2.

[4] BOA, *Cevdet Saray* 7226.

[5] Solak Sinan, Selami Ali Caddesi zerinde bulunan ve kendi ad yla an lan camiyi yapt rm t r. Kabasakal lakab yla da bilinen Sinan A a, Kanuni nin muhaf z subay d r. Mehmet Nermi Haksan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üstanbul 2001, I, 364.

[6] bk. Tablo 1.

[7] Evkaf- H mayun M fetti li i 0193, s.38 (1188). Kaynaklarda Ay e Sultan Odalar ile alakal malumata rastlan lmam t r. Ancak, sk dar da Ümrahor Camiinin kar s ndaki Ai e Sultan e mesinin arkas nda Ay e Sultan Dar- l-kurras mevcuttur. Üki katl bir bina oldu u belirtilir. Haf z H seyin b. Üsmail H seyin Ayvansaray- l , Ali Sati Efendi, S leyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevami (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)* (haz. Ahmet Nezih Galitekin), Üstanbul 2001, 110. Ai e sultan odalar bu binalara yak n binalar olabilir veya zaman i inde Ay e Sultan Dar- l-kurras fonksiyonunu yitirmi ve misafirhane olarak kullan lm olabilir.

[8] Ük zamanlar sava yap lan uluslardan cariyeler al nm t r. Bu arada erkez, G rc ve Rus k leleri sat n al narak hareme girmi tir. Fakat XVII. y zy ldan itibaren hareme al nan cariyelerin o u Kafkasyal olmu tur. Mustafa a atay Ulu ay, *Harem II*, Ankara 1995, 10-12. Gibb and Bowen, on alt nc y zy ldan itibaren Harem deki kad nlar n o unun Kafkaslardan geldi ini belirtir. Gibb and Bowen, *Islamic Society and the West*, Oxford 1950, 1/1, 75.

[9] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0109, s.20-22-25 (1129)

[10] bk. Tablo 1

[11] Di er bir ba ka kocan n mesle i de kettani olarak belirtilir. BOA, *D.BSM.MHF* 12996.

[12] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0116, s.58 (1135)

[13] bk. Tablo 1.

[14] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0110, s.11 (1130)

[15] Ergen , zer Ergen , Mahalle nin Ülev ve Nitelikleri zerine , *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 4 (1989), s. 69-78; Cem Behar, *İstanbul'un bir Mahallesinin Portresi: 16.-19. Yüzyıllar*, Ankara 2006.

[16] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0101, s.141 (1126).

[17] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0117, s.199.

[18] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0103, s.122 (1128).

[19] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0110, s.137 (1131).

[20] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0117, s.263 (1141).

[21] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0113, s.167 (1133).

[22] *Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği* 0113, s.177 (1133).

[23] Resim 2.Keth da Kad n. K yafet-i Atike veya Elbise-i Atike-i Osmaniye, Ty.9362.

[24] BOA, *EV. VKF* 26/1 (1199/1784- 85).

[25] sk dar tan tan muhtelif al malarda bu e me hakk nda ihtilafl bilgiler mevcuttur. Ük olarak brahim Hilmi Tan k, Kad k y G ztepe aras nda, tramvay yolu zerinde bulunan ve in a kitabesi 1215 (1800) tarihli olan bir e meden bahseder. Tan k bu e menin banisinin kim oldu unun belli olmad n ancak 1254 (1838) tarihinde II. Mahmud un haznedar ustalar ndan uhi Kad n taraf ndan tamir edildi ini belirtir. brahim Hilmi Tan k, *İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri,* stanbul 1945, II, 398-400. Ancak kullan lan vakfiyenin devam nda, uhi Kad n n vakf ile alakal 1215 tarihli ba ka bir belge daha mevcuttur. Bu durum acaba uhi Kad n vakf n n kurulmas i in ay rd 2000 kuru u 1191 y l nda vakfetmi ve 1215 tarihinde bu e me yapt r lm olabilir mi sorusunu akl m za getirir. Nitekim Affan Egemen Selami e mesinin tamirine dair iki kitabe oldu unu belirtir. Birinci kitabede, iffetl Keth da-y uhi Kad n Hazretleri ifadesi mevcuttur. kinci tamir kitabesi 1254 y l tarihlidir ve II. Mahmud un Hazinedar Ustas ndan tamir yapmas n istedi i belirtilir. Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile*, stanbul 1993, 738.

[26] Resim 3, uhi Kad n e mesi.

[27] On sekizinci y zy lda sk dar da e me yapt ran hanedan mensubu sarayl kad nlar i in bk. Hatice Aynur-Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, stanbul 1995.

[28] Hatice Aynur e me yapt rm olan hazinedar usta, kalfa ve keth dalar n say s n 21 olarak belirtir. Hatice Aynur, *Osmanlı'da Kadınların Yaptırdığı Hayratlar I: İstanbul Çeşmeleri ve Sebilleri,* devam eden proje.

[29] BOA, *EV. VKF* 26/1 (1199/1784- 85).

[30] Bahaeddin Yediy ld z, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'de Vakıf Müessese: Bir Sosyal-Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, 189. brahim Hakk Konyal Kavak skelesi civar nda mevcut olan Sarayl Han m e mesinden bahseder. Ancak d nem hakk nda bilgi yoktur. Konyal , *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, stanbul 1977, II, 84.

[31] Fariba Shahr, Kentsel Alana Kad n n Kat l m : XVIII. Y zy l stanbul`unda Kad n Vak flar , *Türkler* (haz. Hasan Celal G zel, Kemal i ek ve Salim Koca), Ankara 2002, XIV, 20. mer L tfi Barkan ve Ekrem Ayverdi, *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri (953-1546 Tarihli),* stanbul 1970, xxvi. 1546 kayd na g re, 2081 vak f kurucusu aras nda 383 kad n ve 631 erke in k le k kenli oldu unu g r yoruz.

[32] slam hukukuna g re, k le efendisinin iznini alarak mal n vakfedebilir. Bahaeddin Yediy ld z, *a.g.e.*, 173.

Üsküdar'ın Merkezi: Gülfem Çarşısı (XVI.Yüzyıl)

NURAY GÜLER
İSAM

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bir geçiş yeri ve doğuya açılan ticaret yolunun son noktası olması dolayısıyla her zaman stratejik bir öneme sahip olan Üsküdar, asıl değerini Osmanlı topraklarına katılmasıyla bulmuştur. Zamanla gerek mimari eserleriyle, gerek yalıları, köşkleri ve mesire yerleriyle, gerekse içinde barındırdığı halkı ile kendine özgü çekici bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Orhan Gazi'nin Üsküdar'ı ele geçirmesiyle beraber burada yavaş yavaş Türk yerleşimleri başlamıştır. I. Murat döneminden itibaren Türk kimliğine bürünen Üsküdar, İstanbul'un fethinden sonra ise tam anlamıyla bir Türk yerleşimi halini almıştır.

Elimizde XIV. ve XV. yüzyıllara ait seyahatnameler ile diğer arşiv kaynakları bulunmadığından Üsküdar'ın şehir yapısına ve gündelik hayatına dair pek fazla bilgi mevcut değildir. Bu çalışmanın ana kaynağını Üsküdar Şer'iyye Sicilleri teşkil etmektedir. Bunlardan günümüze ulaşan ilk defter 919 (1511) yılına aittir. Bu defter sayesinde Üsküdar'ın gündelik hayatına dair en eski tarihli bilgilere de ilk olarak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde rastlanılmaktadır. Bu yüzyılda Üsküdar'a özellikle de itibarlı hanım sultanlar ve valide sultanlar tarafından çok sayıda cami, han, hamam, kervansaray gibi vakıf eserler inşa ettirilmeye başlanmış ve bu yapıların çevresinde mahalleler ve çarşılar oluşmuştur. Bu bağlamda vakıf eser yaptıran saraylı hanımlardan birisi de konumuzu oluşturan Gülfem Hatun adında bir cariyedir.

XVI. yüzyılda Üsküdar
(Piri Reis,
Kitab-ı Bahriye)

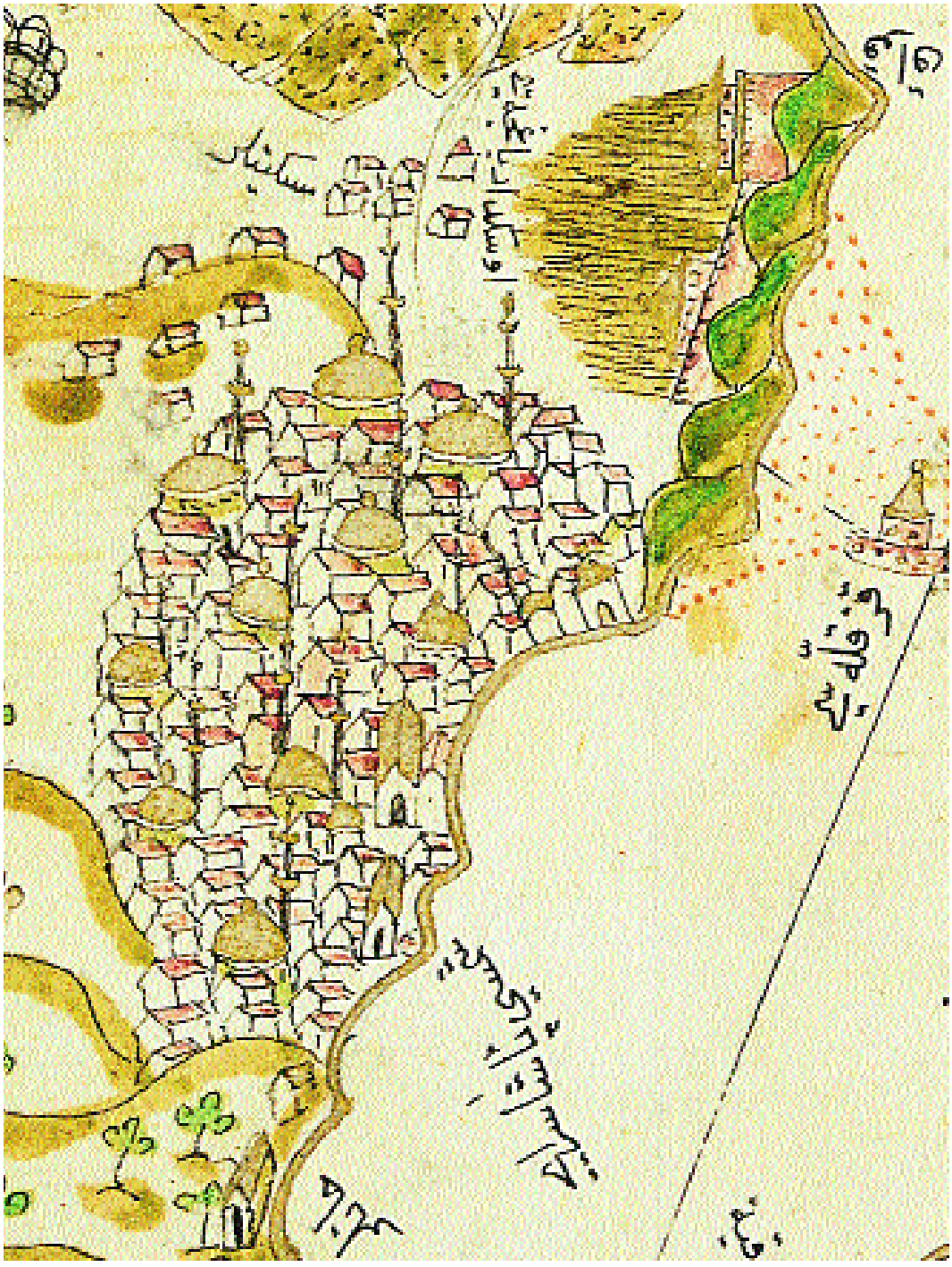

Kanunî Sultan Süleyman

Üsküdar'da Gülfem Hatun Camii bahçesinde bulunan Gülfem Hatun'un kabri

Gülfem Hatun'un Hayatı ve Yaptırdığı Eserler

Kanuni Sultan Süleyman'ın cariyelerinden olan Gülfem Hatun, Osmanlı'nın imar çalışmalarının yoğun olduğu XVI. yy.da, Üsküdar limanının biraz ilerisine Doğancılar yokuşunun sağ alt tarafına Mimar Sinan Çarşısı'nın tam karşısına cami, medrese, mektep, kervansaray ve imaretten oluşan bir külliye yaptırmıştır. Gülfem Hatun'un 949 (1541) yılında dönemin şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi'ye tescil ettirdiği vakfiyesinden yola çıkılarak bu külliyenin 948 (1539–40) tarihlerinde tamamlandığı tahmin edilmektedir. Kanuni'nin gözde cariyelerinden olup Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra padişahın baş kadınları arasında yer alan[1] Gülfem Hatun'un çok varlıklı olduğu, vakfının zenginliğinden anlaşılmaktadır.[2] Bahsi geçen vakfiyede Gülfem Hatun'un adı Abdurrahman'ın kızı Gülfem Hatun diye kaydedilmiştir.[3] Babasının adından yola çıkılarak Gülfem Hatun'un sonradan Müslüman olduğu söylenmektedir.[4] Gülfem Hatun'un Kanuni'nin şehzadeliği döneminde, Manisa'da bulunduğu sırada (1513–1520) hakkında pek bir şey bilmediğimiz vakıfları, Göktaşlı Camii'nin yanına yaptırmış olduğu bir de çeşmesi vardır.[5] 969 (1560–61) yılında vefat etmiş olan Gülfem Hatun'un şu anda caminin kıble tarafında yer alan[6] mezar taşının üzerinde şehit olduğu yazılıdır. Şehit edilmesi konusunda çeşitli rivayetler bulunsa da[7] ölüm sebebi tam olarak bilinmemektedir.

Gülfem Hatun Camii

Üsküdar'da, Mimar Sinan'ın yapmış olduğu eserler arasında Gülfem Hatun'un sadece medresesi zikredilir.[8] Ancak camii, mektebi, imareti ve kervansarayının da Mimar Sinan tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.[9] Cami taştan yapılmıştır.[10] 1850'deki yangında yanarak harap olan cami 1285 (1868) yılında tamir görmüş, dolayısıyla orijinal hali kaybolmuştur.[11] Camiin hemen yanında bugün yer almayan medresesi, camiye yakın yerde Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne bakan mektep ve türbesi bulunmaktaydı. Medresenin 22 Mayıs 1768 tarihindeki büyük depremde yıkıldığı tahmin edilmektedir.[12] Mektebin ve türbenin ise 1930'larda Üsküdar Meydanı'nın açılıp ana cadde genişletilirken yıkılmış olduğu ifade edilmektedir.[13] Gülfem İmareti ise camiinin yanında kervansaray ile yan yana idi. Bu imaret ve kervansaray bugün mevcut değildir.[14]

Gülfem Hatun'un Üsküdar Kadı Sicilleri'nden tespit ettiğimiz bir de hanı mevcuttur ki bugün hiçbir kaynakta bahsi geçmemektedir. 949 (1541) tarihli Üsküdar Şer'iyye Sicili'ndeki bir kayda göre Kara Hamza adında bir kişi bu handa vefat etmiş, arkasında bıraktığı eşyalar [tereke] mahkemece kayıt altına alınmıştır.[15] Sicillere göre, zaman zaman sahibinden kaçan kölelerin bu hana sığındıkları da tespit edilmiştir. Örneğin Rıdvan adında Rum asıllı bir köle Gülfem Hatun Hanı'nda Üsküdar zâimi Mustafa Bey tarafından yakalanarak Ankara'daki sahibine teslim edilmiştir.[16]

Gülfem Hatun Mahallesi'nde yer alan ve bugün kapalı çarşı olarak kullanılan tarihi hamam

Gülfem Hatun Mahallesi'nin Teşekkülü

954 (1546) tarihli Üsküdar mahkeme kayıtlarına göre bu külliyenin inşasının hemen akabinde cami çevresine yerleşimlerin başladığı görülmektedir. Gülfem Hatun hayattayken mahalle şekillenmeye başlamıştır. Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili ilk bulgulara 954 (1546) tarihinde mahkemeye yansıyan iki olay dolayısıyla ulaşılmaktadır. 954 yılı Cemâziyelevvelinin sonlarında vefat etmiş olan Ayşe bt. Hasan'ın terekesine beytül–mal emini Hasan Bey tarafından el konulmasıyla ilgili olarak düzenlenmiş bir hükümde,[17] dikkat çekici bir husus olarak mahalle, Gülfem Hatun Mahallesi diye değil, Gülfem Hatun Camii Mahallesi olarak geçmektedir. Yani mahalle henüz teşekkül edip bilinir hale gelmediğinden camiye nispetle anılmıştır. Yine aynı tarihte mahalle sakinlerinden Ayas b. Abdullah, evini Gülfem Hatun Vakfı'na bağışlamıştır.[18]

Bugün "Adalet Tarihi Müzesi" adıyla müzeye çevrilmiş olan "Üsküdar Mahkemesi" Gülfem Hatun Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır.[19] Ayrıca bu mahallede olduğunu bildiğimiz bir de Şehzade Mustafa Çeşmesi vardır.[20]

Gülfem Hatun Mahallesi'nin ve hatta Üsküdar'ın, ticari merkezi Gülfem Çarşısı'dır.

Gülfem Çarşısı

Üsküdar topografyasının ve Gülfem Mahallesi'nin fiziksel özelliklerinin zaman içerisinde büyük değişiklikler geçirdiği Üsküdar Mahkeme kayıtları sayesinde anlaşılabilmektedir. Bugün burada, Sicillerin gün ışığına çıkardığı ve bugüne kadar hiçbir kaynakta zikredilmeyen, Üsküdar'ın ticari hayatı içerisinde çok önemli bir işleve sahip olan Gülfem Çarşısı ve çarşı içinde yer alan Gülfem Köprüsü'nden bahsedilecektir. Günümüzde, bu çarşıya ve köprüye delalet eden hiçbir belirti olmadığı gibi, bu çarşının ve köprünün isimleri dahi unutulmuştur.

Bugün kendisinden hiçbir iz kalmamış olan ve hakkında hiçbir bilgiye sahip olunmayan bu çarşı ve köprü Gülfem Hatun Külliyesi'nin aşağı tarafında yer almaktadır. Gülfem Çarşı'sının tam olarak nerede olduğu mahkeme kayıtlarında yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır. Sicillerde çarşının yeri tarif edilirken "Gülfem imaretiyle Yeni Hamam ortasında vaki çarşuda…" ifadeleriyle bir hamamdan bahsedilmektedir. 1579'da III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan ve "Büyük Hamam", "Çarşı Hamamı", "Valide Sultan Hamamı" ve "Yeşil Direkli Hamam" adlarıyla da anılan bu hamam, bugün Mimar Sinan Çarşısı olarak bilinmektedir.[21] Sicillerde, bu hamama "Yeni Hamam" ya da "Hamam–ı Cedîd" isimleriyle ilk defa 1000 (1592) yılında rastlanmaktadır. "Gülfem İmareti ile Yeni Hamam ortasında vaki çarşuda…"[22] ve "vakfa müntehi çarşuda…"[23] gibi ifadelerden çarşının vakfın bitişiğinden başlayarak sahile doğru geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gülfem Mahallesi'nin yokuş aşağı, çarşı ise düzlük alana kurulmuştur. Fakat Doğancılar yokuşu ve Üsküdar sahili yönünde ne kadar yayılmış olduğuna dair şimdilik elimizde bilgi mevcut değildir. Sicillerde Gülfem Çarşısı ile ilgili rastlanılan ilk kayıt tarihinin 968 (1560) yılı olması bize çarşının aşağı yukarı bu tarihlerde kurulmuş olduğu fikrini vermektedir. Bu tarihten itibaren çarşı ile ilgili hüccetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bulgular ışığında, Gülfem Çarşısı'nın, mahallenin kuruluşundan aşağı yukarı 14 yıl sonra şekillendiğini söyleyebiliriz.

Çok sayıda vakfa bağlı, çeşitli dükkânların, hanların ve kervansarayların varlığı bize çarşının çok büyük ve önemli olduğunu düşündürmektedir. Çarşıda, Gülfem Vakfı'ndan hariç Selman Ağa, İsfendiyar Çelebi, Hasan Ağa, Cebecibaşı, Hâmid Efendi, Ahmed Çelebi, Valide Sultan ve Medine–i Münevvere vakıflarına ait dükkânların yer aldığını görmekteyiz.[24] Çarşıda Gülfem Hatun Vakfı'na bağlı sadece üç dükkân[25] bulunmasına rağmen, çarşının Gülfem ismiyle anılması dikkat çekicidir. İslâm toplumlarında çarşıların camiye yakın yerlere kurulduğunu biliyoruz.[26] Bu geniş düzlük alanda kurulan çarşıya o tarihte en yakın cami Gülfem Hatun Camii olmasından dolayı çarşının Gülfem ismini almış olması muhtemeldir. Bu dükkânlardan bir tanesi üç tarafı Gülfem Vakfı'yla çevrili olup çarşının hemen girişinde yer alır.[27] 1004 (1596) senesi Ramazanında 6.200 akçe karşılığında Mustafa b. Abdullah'a devredilmiştir. Çarşıda Hâmid Efendi Hanı ve Cebecibaşı Hanı olmak üzere iki tane han ile[28] iki tane kervansaray bu-

lunmaktadır. Kervansaraylardan bir tanesi, işletmeciliğini Gülfem Mahallesi'nde oturan Durali b. Mustafa adında varlıklı bir kişinin yaptığı kervansaraydır ki, bu bina mutasarrıfının çok yüksek meblağda birçok vakfa ve kişiye borcu olmasından dolayı ölümünden sonra Rumeli Kazaskeri Hâmid Çelebi Efendi'ye 49.000 akçeye satılmıştır. Bu kervansaray on bir oda, yedi dükkân ve bir de ahırdan müteşekkildir.[29] Ayrıca çarşıda Anadolu Kazaskeri Mevlâna Mehmed Çelebi Efendi b. Abdülvehhab Efendi'ye ait bir dükkân da bulunmaktadır.[30] Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere hem Anadolu Kazaskeri hem de Rumeli kazaskerinin[31] –ki daha sonra şeyhülislam olmuştur- çarşıda mülklerinin bulunması dikkat çekicidir. Diğer kervansaray ise aşağıda bahsedilecek olan Gülfem Köprüsü üzerinde Selman Ağa Vakfı'na bağlı bir kervansaraydır.[32]

Gülfem Köprüsü

Gülfem Çarşısı'nda en dikkat çekici nokta, üzerinde dükkânların da yer aldığı Gülfem Köprüsü'nün mevcudiyetidir. Köprünün isminin Gülfem olması bu köprüyü de Gülfem Hatun'un yaptırmış olacağını akla getirse de, Gülfem Hatun'un yaptırdığı eserler arasında böyle bir köprü yer almamaktadır. Köprünün Gülfem Çarşısı içinde yer alması onun muhtemelen bu isimle anılmasına sebep olmuştur. Köprü, Gülfem Çarşısı içinde Selman Ağa Mahallesi'nin hemen bitişiğinde yer almaktadır.[33] Sicil kayıtlarındaki "Gülfem Hatun Köprüsü dahilinde vaki bir tarafı dere ile ve bir tarafı tarik-i âm ile ve bir tarafı Köse Şeyh mülküyle ve bir tarafı kendü mülkü ile mahdûd olan dükkânımı…"[34] şeklindeki ifadelerden köprünün o tarihlerde[35] mevcut bir dere üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu köprü ve dereden mahkeme kayıtları haricinde sadece Hans Dernschwam bahsetmektedir. 1555 tarihinde Üsküdar'da bulunmuş olan seyyah bu köprüye ve dereye işaret ederek şunları söylemektedir: "9 Martta İstanbul'dan Üsküdar'a geçtik. Orada bir caminin yanında geceyi geçirdik. Yanı başımızda bir küçük su akıyordu, bu su ayakkabıyı bile ıslatacak kadar değildi. Suyun üzerinde bir taş köprü vardı. Biz bu köprünün hemen yanında bulunan bir evin selamlık kısmında kaldık."[36]

Gülfem Köprü'sü, üzerinde barındırdığı dükkânlar dolayısıyla dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Çünkü üzerindeki dükkânlarıyla çarşı özelliği de olan bu köprünün dünyada sadece dört tane daha örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri Venedik'te yer alan "Ponte Rialto" diğeri Floransa'da ki "Ponte Vecchio", bir diğeri Bulgaristan'ın Lofça kentinde bulunan "Osma" ve dördüncüsü ise Bursa'da Gökdere üzerinde Yıldırım ilçesini Osmangazi'ye bağlayan Irgandı Köprüsü'dür. 1442 yılında inşa edilmiş olan Irgandı Köprüsü, Türkiye'de üzerinde dükkânların bulunduğu tek köprü olarak bilinmektedir.[37] Gülfem Köprüsü de üzerinde dükkânlar bulunması hasebiyle bu dört köprüye benzerliğiyle dikkat çekmektedir.

Hangi sebeple yok olduğu bilinmeyen Gülfem Köprü'sünün yapılış tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Çok eskiden beri köprü mevcut muydu? Dükkânlar daha sonradan mı yapılmıştır? Hangi tarihte köprü yıkılmıştır? Şimdilik tüm bu soruların cevabı bilinmemekle beraber sicillerde ilk defa olarak bu köprünün adı 976 (1568) yılında geçmektedir.[38] Bundan önce Dernschwam'ın eserinde bu köprüden bahsedilirken 1555 tarihi geçtiğine göre bu tarihlerden önce köprünün inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sicildeki bir hüccet kaydına göre, köprünün hemen yanında bir berber dükkânı, onun yanında da bir han bulunmaktadır. Bu hanın, Hâmid Efendi ya da Cebecibaşı hanı olması muhtemeldir.[39]

Sicillerde geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla köprü üzerinde Ahmed Çelebi Vakfı'na ait bir dükkânın yanında Selman Ağa Vakfı'na ait bir kervansaray, bir tarafında bir kürkçü dükkânı, diğer tarafında ise yine bir vakıf malı olduğunu anladığımız bir dükkân bulunmakta ve önünden de yol geçmektedir.[40] Köprünün üzerinde bir kervansarayın varlığı bizlere köprünün küçük bir köprü olmadığını düşündürmektedir. 994 (1586) tarihli bir hüccette, köprü üzerinde iki yanında Selman Ağa Vakfı ve iki tarafından da yol geçtiğini öğrendiğimiz Selman Ağa Vakfı'na ait bir dükkânın, yıllığı 1.000 akçeden kiraya verildiği görülmektedir.[41]

Yine sicil kayıtlarında Üsküdar'da Kasap Mustafa Köprüsü adında bir köprü adına daha rastlanılmaktadır. Bu köprünün de Gülfem Köprüsü olduğu tahmin edilmektedir. Gülfem Köprüsü'nün yanında bir kasap dükkânının yer alması[42] köprünün aynı zamanda bu isimle de anıldığını göstermektedir.[43]

Dükkânlar

Gülfem Çarşısı'nda çok çeşitli mesleklerin icra edildiği dükkânlara rastlanılmaktadır. Fakat çarşıdaki dükkân sayısını belirleme imkânı –şu andaki bilgilerimiz dâhilinde– mümkün görünmemektedir. Çarşıda Ahmed Çelebi Vakfı'na ait bir kahvehane yer almaktadır. Kahvehanenin işleticisi Hüseyin b. Yusuf, 1001 (1593) senesinde yanındaki şerbet odasını tamir ederek kahvehaneye ilhak etmiştir.[44] 1003 (1595) senesinin Şevval ayında Hüseyin'in vefat eden ortağı Ali Çelebi b. Mehmed'in kardeşi olması muhtemel Ahmed Çelebi b. Mehmed bu kahvenin tasarruf haklarını içindeki eşyaları ile birlikte Hasan b. el–Hac Yusuf'a hayli yüksek bir fiyata, 16.000 akçeye satmıştır. Bu kahvenin yanında bir akideci dükkânı, diğer yanında ise Selman Ağa Vakfı'na bağlı bir dükkân yer alır.[45] Akideci diye anılan Hasan'ın dükkânının yanında Ahmed Çelebi Vakfı'na ait bir dükkân ve yanında Kalaycı Mehmed'in dükkânı bulunmaktadır.[46]

Çarşıda, Cebecibaşı Vakfı'na bağlı, yan yana bir dükkân, bir börekçi fırını ve bir şerbetçi dükkânı mevcuttur.[47] Bugün Mimar Sinan Çarşısı diye anılan hamamın karşısında Mustafa b. Ahmed'in işlettiği bir kebapçı dükkânı bulunmaktadır.[48] Ayrıca çarşıda helvacı[49], haddad[50], hurdacı dükkânları[51] ile köprü üzerinde bir kürkçü dükkânı[52] yer almaktadır. Valide Sultan Vakfı'na bağlı bir kuyumcu dük-

Venedik'te
Ponte Rialto Köprüsü

Floransa'da Ponte
Vecchio Köprüsü

Bursa
Irgandı Köprüsü

kânı[53], yıllık kirası 6.500 akçe eden bir bozahane[54], aşağıda bahsedileceği üzere bir cinayete sahne olan Behram Bey'in un değirmeni[55], Medine–i Münevvere Vakfı'na bağlı iki kıt'a bakkal dükkânı[56] yer alır. Ayrıca çarşıda bir süredir sahibi ortalıklarda görünmeyen bir semerci dükkânına rastlanılmaktadır. Dükkân sahibi Selman Ağa Mahallesi ahalisinden Kaya b. Yunus adında biri olup Mısır'a gitmiş olup uzun bir süre geri dönmediği için Beytül–mal emini Yunus Bey de ona ait olan semerci dükkânını 12.000 akçeye Mehmed Bey b. Ahmed adında bir yeniçeriye satmıştır. Fakat bir müddet sonra Mısır'a giden yolcu geri dönmüş ve dükkân üzerinde hak iddia ederek mahkemeye şikâyette bulunmuştur. Nihayetinde Kaya b. Yunus dükkânını geri almıştır.[57]

Çarşıda 976 (1568) ile 1010 (1601) yılları arasında on altı dükkân el değiştirmiştir. 34 yıllık bu süre içerisinde dükkân satış fiyatları 1.200 ila 19.000 akçe arasında değişmektedir. Satış fiyatları, dükkânların sahip oldukları oda sayısına, bulundukları konuma ve yıllara göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin çarşıdaki dükkânlardan biri 968 (1562) yılında 3.000 akçeye satılmışken,[58] aynı özelliklere sahip olan iki dükkândan biri 976 (1568) yılında 8.000 akçeye,[59] diğeri ise 999 (1591) yılında 12.000 akçeye satılmıştır.[60] Çarşı içinde yer alan bir şerbetçi dükkânının içindeki eşyaları ile birlikte 989 (1581) yılında 12.400 akçeye[61], 992 (1584)'de bir mülk dükkân ise 10.000 akçeye[62] satılmıştır. Genelde mülkler ilave kısımları ile beraber satılmaktadır. Fakat zaman zaman bu genel duruma istisna oluşturacak satışlara da rastlanılmaktadır. Örneğin Süleyman b. Mahmud, kahvehane kapısı üstündeki çatı altında yer alan alet edevatların saklandığı sundurmasını Yûnus b. Mustafa'ya 240 akçeye satmıştır.[63]

Vakıfların paralarını işletmek ve insanların da borç ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla uygulanan rehin işlemlerinin çarşıda sadece bir örneğine rastlanılmıştır.[64] Şahkulu b. Mustafa, Mehmed Bey Vakfı'na iki bâb dükkânı bey-i istiğlâl yolu ile 3.000 akçeye satmış, daha sonra bu dükkânı bir yıllığına 300 akçeye kiralamıştır.[65] Böylelikle Şahkulu yılsonunda toplam 3.600 akçe vakfa ödeme yaparak dükkânını geri alacaktır.

Dükkân sahiplerinin dini aidiyetlerine bakıldığında çarşıdaki dükkânların çoğu, Müslümanlar tarafından işletildiği ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz 34 yıllık dönem içerisinde çarşıda gayrimüslim olarak sadece bir dükkân sahibi ve iki kiracı göze çarpmaktadır. 1004 (1596) yılının Rabiül-evvel ayında Valide Sultan Vakfı'na bağlı bir kuyumcu dükkânının mutasarrıfı olan el–Hac Hüseyin b. Veliyyüddin'in dükkânının yarım hissesini aylığı 65 akçe kira karşılığı Kuyumcu Hrito veledi Zeyro'ya devretmiştir.[66] 1008 (1600) tarihli bir hüccette ise Kosta veledi Nikola'nın içindeki fırını ile beraber bir bozahane dükkânını Bardo veledi Valon'a kiraya vermiştir.[67] Hasan Ağa Vakfı'na bağlı bir dükkânın tasarruf hakkı ise 993 (1585) tarihinde Hürrem b. Abdullah'ın elinden Hrito veledi Dimona'ya geçmiştir.[68]

Çarşı ve Asayiş

Üsküdar meydanında ticari canlılığın en yoğun yaşandığı yer olan Gülfem Hatun Çarşısı'nda incelediğimiz 34 yıllık bir süre içerisinde sadece bir darb, bir hırsızlık, iki katl olayına rastlanmıştır. 976 (1568) senesi zilhiccesinde Ali b. Mehmed, Keyvan b. Abdullah'a atı üzerine su döktüğü için bıçak çekmiş fakat orada bulunanlar Ali'ye mani olmuşlardır. Keyvan ise mahkemeye şikâyette bulunmuştur.[69] Çarşıda 34 yıl boyunca sadece bir kere Hamam-ı Cedîd diye geçen bugünkü Mimar Sinan Çarşısı'nın karşısında yer alan Mustafa b. Ahmed'in kebapçı dükkânında hırsızlık olayı vuku bulmuştur. Mustafa b. Ahmed, Mustafa b. Mehmed'den davacı olmuş, hırsız ise Zilhicce ayının 12. Cuma günü ikindiden sonra akşamüzeri bir sandığın içinden sekiz kuruş, doksan altı adet Osmanî akçe, bir satır, bir kantar ve bazı gümüş dökme ve hırdavat malzemelerini çaldığını itiraf etmiştir.[70]

Gülfem Çarşısı'nda infial yaratan bir cinayet ise Behram Bey'in un değirmeninde işlenmiştir. 1004 (1596) senesi Cemâziyelevvelinin 20. gününün gecesi Behram Bey'in un değirmeninde ekmekçilik yapan Halepli bir Arap olan Nasır b. Mehmed bir değnekle sağ kulağına vurularak öldürülmüştür. Maktulün sağ kulağında aşırı darp izlerine rastlanmıştır. Gözünden, ağzından ve kulaklarından kan çıktığı ve bu yüzden maktulün öldüğü mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır. Nasır'ın kardeşi Mahmud b. Mehmed öncelikle Yeniçeri Mehmed b. Hasan'dan şüphelenerek davacı olmuş, fakat daha sonra davasından vazgeçmiştir. Üsküdar'da Ramazan adlı Subaşı, İsfendiyar Mahallesi ahalisinden yine bir Arap olan el–Hâc Celal'i olay mahallinde görüp mahkemeye getirmiştir. Maktulün kardeşi Mahmud, Celal'e dava açmış, kardeşinin katilinin Celal olduğunu ifade etmiştir. Celal ise bu işten hiçbir şekilde haberi olmadığını ve suçsuz olduğunu savunmuştur. İki şahidi olduğunu söylemiş, fakat şahitlerden biri mahkemeye çıkmayı reddetmiştir. Sicillere yansıyan bu cinayette mahkemenin sonuç olarak ne karara vardığı hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.[71]

Bu olaydan üç yıl sonra başka bir cinayet 1007 (1599) senesi zilkade ayının 19. günü cumartesi gecesi meydana gelmiştir. Yatsı namazından çıkan cemaatten cami hatibi Mevlâna Mehmed b. Ahmed, Hüseyin Çelebi, Mehmed b. Mehmed ve Maden b. Bâli adlı kişiler Gülfem İmareti ile Yeni Hamam ortasındaki yol üzerinde yerde yatan birisine rast gelirler. Yanına yaklaştıklarında yerde yatanın kürek kemiği altından hançer ile vurulmuş bir maktul olduğunu görürler. "Kediler ve köpekler yemesin" diye ceset cami cemaatinden Hüseyin'in dükkânına alınıp sabaha kadar burada bekletilir. Sabah olduğunda Üsküdar subaşısı Mehmed Çavuş b. Ali bu olayı mahkemeye bildirir. Ölünün Kürdi Ali adında biri olduğu ortaya çıkar.[72] Kayıtlarda cinayeti kimin işlediği konusunda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Bu tebliğimizle Gülfem Hatun'un hayatı, mahallesi ve yaptırdığı eserler ile ilgili şimdiye kadar bilinenlerin dışında Gülfem Hatun Han'ı, Gülfem Çarşı'sı ve

Gülfem Köprüsü ile ilgili yeni tespit ettiğimiz bilgiler literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Ardında hiçbir iz bırakmadan tarih içinde kaybolup giden, bir dönem Üsküdar'ın ticari hayatına önemli bir katkıda bulunmuş olan Gülfem Çarşı'sı ve çarşı içinde yer alan Gülfem Köprü'sünün varlıkları Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlar dolayısıyla tekrar hayat bulmaktadır.

Ek: I

Gülfem Çarşısı'ndaki Gülfem Köprüsü Üzerinde Yer Alan Selman Ağa Vakfı'na Bağlı Kervansarayın Yanındaki Ahmed Çelebi Vakfı'na Bağlı Bir Dükkânın Tasarruf Haklarının El Değiştirmesi İle İlgili Bir Hüccet

Budur ki Mustafa b. Mehmed nâm kimesne mahfil-i kazâda bâ'isü'l-kitâb Mustafa b. Abdullâh el-cündî mahzarında ikrâr idüb Gülfem çârşusunda köprü üzerinde vâki' bir tarafı Ali Bey'in mutasarrıfları olduğu dükkân ile iki tarafı Selman [Ağa] Vakfı olan kerbânsaray ile ve bir tarafı kürkçü dükkânıyla ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd olan icâre-i mu'accele ile mutasarrıf olduğum Ahmed Çelebi evkâfından bir bâb vakıf dükkânın tasarrufunu mezbûr Mustafa'ya izn-i mütevellî ile verdim mukâbelesinde altı bin akçe aldum kabz eyledüm keyfe mâyeşâ mutasarrıf olsun dedikde mukırr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzere vâki' olan ikrârını mütevelli'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdîk etdikden sonra vakfı mezbûrun kâymakâm mütevellîsi olan Alâeddîn Halîfe b. Mahmûd el-imâm dahî izin verdim dedikde kayd olundu.

Şuhûdü'l-hâl: Hamza b. Abdullah, Ebrî Bey b. Abdullah el-hakîri?, Mehmed b. Hasan, Bayezıd b. Abdullah el-cündî, Mehmed b. Hasan, Mehmed b. Nuhbali, Mehmed b. Mustafa ve gayruhum.

ÜŞS, 84/36a/8

Ek II:

Bir Tarafında Bir Akideci Dükkânının, Bir Tarafında Kalaycı Mehmed'in Dükkânının ve Bir Tarafında Selman Ağa Vakfı'na Bağlı Bir Dükkânın Yer Aldığı Dükkânın Kiraya Verilmesine Dair Bir Hüccet.

Merhûm Ahmed Çelebi evkâfına kaymakam mütevellî olan Ali Halîfe b. Mahmûd ve mahfil-i kazâda bâi'isü'l-hurûf Musa b. Hasan nâm nalçacı mahzarında takrîr-i kelâm idüb evkâf-ı mezbûreden Gülfâm çarşısında vâki' bir cânibi Akîdeci Hasan'[ın] mutasarrıf olduğu dükkân ile ve bir cânibi Kalaycı Mehmed dükkânıyla ve bir cânibi merhûm Selmân Ağa Vakfı'yla ve tarîk-i âm ile mahdûd olan dükkân ki mezbûr Musa mutasarrıf idüb halen mezbûr yedinden vakf içün altı yüz icare-i mu 'accele alub mâh be-mâh vakfa yiğirmi beş akçe icâre-i müeccele virmek üzere verdüm mâh be-mâh mezbûr Musa tayin olan yiğirmi beş akçe icâreyi vakf içün edâ ittükden sonra tasarrufuna kemisne mâni' olmaya didükde mukırr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzere vâki' olan ikrârını mukarrün lehü'l-merkûm vicâhen ve şifâhen tasdîk idüb mâ vak' kayd olundı.

Osmanlı dönemi Üsküdar pazarlarındaki yoğunluğu yansıtan bir fotoğraf

Şuhûdü'l-hâl: Pîrî Bey er-râcil, Murâd Halîfe el-Hatîb, Yusuf b. Abdullah, Ahmed b. Mahmud el-bakkâl ve gayruhum.
ÜŞS, 84/58b-1

Ek: III

Gülfem İmaretiyle Yeni Hamam Ortasında Yer Alan Gülfem Çarşısı'nda, Kürdî Ali Adında Bir Kişinin Öldürülmesine Dair Bir Hüccet

Mahrûsa-i Üsküdar'da Subaşı olan fahrül-akrân Mehmed Çavuş ibn Ali mahfil-i kazâya gelüb takrîr-i kelâm idüb mahrûsa-i mezbûrede Gülfem imâretiyle Yeni Hamâm ortasında vâki' çarşuda tarik-i âm üzerinde yatsu namazında Kürdî Ali nâm kemisne hançer ile urulub mecrûhen maktûl olmuşdur deyü istimâ' olunmağın yasakçı başı olan İlyas Subaşı ile ve bazı müslümanlar ile varıldıkda mezbûrun katli muhakkak oluncak (işbu mâh-ı zilkadenin 19. sebt gicesi) meyyitini kelb ve kedi ekl etmesün içün ol çarşuda olan Hüseyin nâm kemisnenin dükkânını açup meyyiti hizmetkârlarına sabâha dek ısmarlayup konulmuş idi hâlâ kıbel-i şer'den üzerine âdem varub keşf ve tahrîr olunmasın taleb iderim dedikde Mevlânâ Süleyman'a irsâl olunub cemm-i gafîr ile varılub görüldükde fi'l-vâki' mezbûr Kürdî Ali mevzi'-i mezbûrda sol tarafında kürek altında hançer ile urulub mecrûhen maktûl olmuş bulunub ol zamânda üzerine varub gören müslümanlardan tefahhus ve istifsâr olundukda Dâvud Paşa câmi' hatibi Mev-

lana Mehmed b. Ahmed ve Hüseyin Çelebi ibnü Veliyyüddîn ve Mehmed b. Mehmed ve Maden b. Bali nâm kemisneler câmi‘-i mezbûrede yatsu namazını kılub cemâ‘atle önümüze giderken mezbûr Kürdî Ali zikr olunan tarîk-i âm üzerinde mecrûhen maktûl gördükde bu haberi virüb kaziyyenin vech-i meşrûh üzerine olduğunu Mevlânâ mesfûr mahallinde tahrîr idüb vukû‘ı üzerine gelüb haber verdikde mâ-cerâ alâ mâ-cerâ ketb ve tahrîr olundı. fil-yevmi’t-tâsi‘ aşer min zilkâdeti’l-harâm sene 1007.

Şuhûdü’l-hâl: Hâc Yunus b. Abdullah, Osman b. Abdullah, Selman b. Ahmed el-İmâm, Mustafa b. Ali, Ömer b. Sinan, Sefer b. Sinan, Mehmed b. Mustafa, Memi b. Hasan, Ahmed b. Abdullah, Nasuh b. Ali, Hüseyin b. Behram, ve gayruhum mine’l-hâzirîn.

ÜŞS, 96/93b-4

Ek: IV

Gülfem Çarşısı’nda Hamam-ı Cedid Karşısındaki Bir Kebapçı Dükkânında Yaşanan Bir Hırsızlık Olayı İle İlgili Hüccet

Üsküdar sâkinlerinden Kebabçı Mustafa b. Ahmed nâm kemisne mahfil-i kazâda Mustafa b. Mehmed nâm kemisne mahzarında takrîr-i da‘vâ idüb Gülfem Çârşusu’nda Hamâm-ı Cedîd mukâbelesinde mutasarrıf olduğum kebabçı dükkânında iş bu mâh-ı zilhicce’nin on altıncı cum‘a gicesi mezbûr Mustafa b. Mehmed açub bir sanduk içinde sekiz aded kâğıd guruş ve doksan altı aded Osmânî akçe ve bir aba çakşır ve bir satır ve bir kantar ve ba‘zı gümüş dökme hırdavât esbâbları sirka eylemişdir şer‘le suâl olunub takrîri tahrîr olunmasın taleb iderüm dedikde gıbbe’s-suâl mezbûr Mustafa b. Mehmed tâbi‘an ikrâr ve i‘tirâf idüb fi’l-vâki‘ leyle-i mezkûrede kable’l-‘işâ mezbûr Mustafa’nın dükkânını açub zikr olunan sekiz aded guruş ve doksan altı aded akçe ve bir kantar ve bir satır ve bir aba çakşır ve ba‘zı hırdavât esbâbın sirka eyledim dediği bi’t-taleb ketb olundı. Tahrîren fi’t-târihü’l-mezbûr.

Şuhûdü’l-hâl: Şeyh Maksûd Efendi, Hızır Bostancı er-râcil, muhzır Sefer b. Abdullah, Nalçacı Ahmed, Atâullah kâtib el-hurûf.

ÜŞS, 81/123a-3

DİPNOTLAR

1 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 202.

2 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 211–212, 392–393.

3 Başbakanlık Arşivi’nde 251 numarada kayıtlı bir İstanbul Vakıflar defteri bulunmaktadır. Bu defter 953 (1546–47) yılında Kanuni adına İstanbul’daki vakıfları tespit etmektedir. Gülfem Hatun’un vakfiyesinin aslına henüz ulaşılamamıştır fakat vakfiyenin içeriği bu defterde mevcuttur. (Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 [1546] Tarihli*, İstanbul 1970, s. 435–436.)

4 “Adı (gül ağızlı) anlamına gelen Gülfem Hatun dönmedir. Dönmelerin babaları Allah’ın güzel adlarının önüne (kul) anlamına gelen bir (abd) getirmek suretiyle gelişi güzel verilirdi.” (İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 156).

5 M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul 1956, s. 55–60.

6 Daha ayrıntılı bilgi için bk. Tülay Sezgin, "Üsküdar'da Hatun Türbeleri", *Üsküdar Sempozyumu I: Bildiriler, 23–25 Mayıs 2003,* İstanbul 2004, II, 141.

7 Haskan, *a.g.e.,* I, 202.

8 Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l–Bünyân ve Tezkiretü'l–Ebniye (Yapılar Kitabı)* (haz. Hayati Develi, Samih Rıfat), İstanbul 2002, s. 182. (Yazma eserdeki sayfa numarası: 556).

9 Konyalı, *a.g.e.,* II, 308.

10 Tarık Okçuoğlu, "Gülfem Hatun Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 438.

11 Konyalı, I, 155.

12 Haskan, *a.g.e*, III, 1240.

13 Semavi Eyice, "Gülfem Hatun Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi***,** İstanbul, XIV, 238.

14 Haskan, II, 986.

15 ÜS, *12*/48b–1.

16 ÜS, *69*/52b–3.

17 ÜS, *15*/8b–1.

18 ÜS, *15*/176b–2.

19 Haskan, II, 555.

20 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri***,** İstanbul 1945, II, 320.

21 Nurbânu Valide Sultan bu hamamı, inşa ettirdiği Valide Sultan Külliyesine gelir getirmek amacıyla yaptırmıştır. Külliye hamamın karşısında yer almaktadır. Hamam suistimallerin çoğaldığı Osmanlının son dönemlerinde hileli satış yollarına başvurularak şahıs mülkü olmuş, 1917'den itibaren kullanılmamıştır. Sahipleri tarafından mermer döşemeleri satılmış, harap bir hale gelmiştir. 1959 yılında soyunmalık bölümleri kamulaştırılarak yıktırılan hamamdan geriye kalan kısımları 1962'de çarşıya dönüştürülmüştür. (bk. M. Baha Tanman, "Mimar Sinan Hamamı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 468.)

22 *96*/93b–4.

23 *92*/90b–4.

24 *61*/244b–1, *61*/37a–3, *100*/19a–7, *61*/46a–2, *88*/12a–6, *92*/6a–2, *92*/88a–5.

25 *35*/162b–2, *38*/72a–3, *92*/90b–4.

26 İslam toplumlarında öğle ve ikindi namazlarının mesai saatleri vaktinde olması camilerle çarşıların iç içe olmasını gerektirmiştir. bk. Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 31.

27 *92*/90b–4.

28 *35*/75b–2, 61/35b–5.

29 *29*/39a–1.

30 *22*/95b–4

31 Rumeli Kazaskeri Hâmid Efendi b. Mehmed, 964–974 (1556–1566) yılları arasında Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunmuş, Ebussuûd Efendi'nin vefatıyla beraber 982 yılında şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bkz. İlmiyye *Sâlnâmesi: Birinci defa: Osmanlı İlmiye Teşkilâtı ve Şeyhülislamlar*, (Yayına Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Ahmet Nezih Galitekin-Cevdet Dadaş), İstanbul 1998, s. 326–327.

32 *84*/36a–8.

33 *96*/55b–3.("Selman Ağa Mahallesi'nde Gülfem Köprüsü'ne muttasıl olan kassab dükkânım")

34 *46*/171a–3.

35 986 (1578).

[36] Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (çev. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 207.

[37] Süheyla Sarıtaş, Emine Yoran, "Bursa'da Bir Sanat Köprüsü: "Irgandı"", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2007, sy. 170, s. 137.

[38] 32/167a–2.

[39] *61*/239a–5.

[40] *84*/36a–8.

[41] *61*/244b–1.

[42] *96*/55b-3. (Selman Ağa Mahallesi'nde Gülfem Köprüsü'ne muttasıl olan kassab dükkânım…)

[43] *32*/167a–2.

[44] *84*/104a–5.

[45] *88*/12a–6.

[46] *84*/58b–1.

[47] *61*/118a–1.

[48] *81*/123a–3.

[49] *81*/36a–6.

[50] *35*/50a–2.

[51] *96*/11b–7.

[52] *84*/36a–8.

[53] *92*/6a–2.

[54] *100*/44a–4.

[55] *92*/35b–4.

[56] *92*/88a–5.

[57] *100*/100b–1.

[58] *22*/95b–4.

[59] *32*/167a–1.

[60] *81*/143b–1.

[61] *52*/106b–2.

[62] *61*/95a–2.

[63] *52*/61a–1.

[64] Bu uygulama hukuken bir satış işlemi olmakla beraber gerçekte rehin işlemi olarak görülmektedir. Satış işlemleri arasında bey' li'l–istiğlâl rehin işlemi olarak değerlendirilmektedir. (bk. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 291).

[65] *22*/95b–4.

[66] *92*/6a–2.

[67] *100*/44a–4.

[68] *78*/56b–4.

[69] *32*/143b–1.

[70] *81*/123a–3.

[71] *92*/35b–4, *92*/36a–6, *92*/38b–3, *92*/39a–1.

[72] *96*/93b–4.

Cumhuriyet'in İlk Elli Yılında Üsküdar Kadınları[1]

PROF. DR. AHMED YÜKSEL ÖZEMRE

Cumhuriyet'in ilk elli yılında Üsküdar kadınlarında gözlenen en belirgin özellikler: iffet, sabır, tevekkül, merhamet ve tutumluluktu. Bu beş haslet onları müstesnâ birer eş ve ana, ve kezâ ailenin istikrârının da teminâtı kılmaktaydı. 1970'lerin ortalarına kadar, Üsküdar'da, kulağımıza ancak iki ya da üç çiftin boşanmış olduğu haberi gelmişti, çünkü Üsküdar'ın kadınları "Allâh'ın en hoşlanmadığı helâl: boşanmaktır" hadîsine yürekten inanmış ve bu hadîsin muhtevâsını idrâkli, salâbetli ve de sabırlı bir hayat tarzına dönüştürmüşlerdi.

Üsküdar kadını maddî ve mânevî acılarını ve çilelerini, genellikle yalnız başına çeker ve hazmederdi. Üsküdarî ailelerde dâimâ kol kırılır, ama yende kalırdı. Üsküdar kadınları çocukluklarından itibâren mü'min ve hattâ sofu olurlardı ama, birkaç istisnâsı hâriç, aslâ yobaz olmazlardı. Sofulukları ise yaşlarıyla orantılı olarak artardı. Başlarını şimdilerde, pekçok kimsenin yaptığı gibi, abartılı ve bir ucu sırtından belinin altına kadar sarkan devâsâ bir eşarpla değil, ya çenelerinin altında düğüm atılmış "sıkma baş" tâbir edilen sâde bir başörtüsü ile ya da kulaklarının ve ensesinin bir bölümünü de içine alan (bugünkü anlamından farklı) bir "türban" ile örterlerdi. Hanımlar evlerde ve bâzen de mahalle aralarında komşuya geçerken başlarını "sarkma yemeni" ile örterlerdi. Sarkma yemeni, genellikle kenarları oya işlemeli olan bir yemeniyi verev katlayarak iki ucunu enseden geçirip alnın üstünde düğümleyip üçüncü ucunu da enseden dört parmak kadar aşağıya sarkıtarak bağlanırdı. Bu türlü baş bağlamada kâhkül (yâni perçem) ve zülüfler yemeniden dışarı taşarlardı. Üsküdar kadınlarının çoğunluğu rüküş olmaktan ve teşhircilikten çekinen sâde, mahfî ama vakur kimselerdi.

1925 yılında Çamlıca'da Üsküdarlı kız öğrenciler

İstisnâlar hâriç Üsküdar kadını kocasına ismine "Bey" eklemeksizin, Üsküdar erkeği de karısına ismine "Hanım" eklemeksizin hitâb etmezdi. Kadın kocasına olan muhabbetini "Beyefendiciğim" ve erkek de karısına olan muhabbetini "Hâtuncuğum" diye hitâb ederek izhâr ederdi.

Üsküdar kadını çocuklarını evlendirdikten sonra ve hele kocası da vefât etmişse, genellikle, beş vakit namazını kılar; Ramazan ayı dışında da genellikle pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmayı âdet hâline getirir; Kelime-i Tevhid zikrine devâm eder; arada sırada câmilerde cemaatle namaz kılmaya ve beğendiği bir vâiz efendinin va'zını ya da bir hâfızın Kur'ân tilâvetini dinlemeye gider; perşembe akşamları da, ikindi ve akşam ezanları arasında evini dualarla tütsüler,[2] Kur'ân-ı Kerîm hatmine devâm eder ve özellikle de Yâsin-i Şerîf kıraat ederdi. Her hatmin sonunda da eşini dostunu çağırır; izaz ve ikrâmda bulunur; hatim duasını yapar ya da birine yaptırırdı. Pekçok Üsküdarlı kadının ise, duası henüz yapılmamış ama gerektiğinde eşin dostun mevtâlarına hediye edilmek üzere, yedekte hazır duran hatimleri bulunurdu. Kocasının vefâtının yıldönümlerinde de evinde ya da câmide mutlaka Mevlîd okuttururdu.

Üsküdar kadınları da dedikodudan hoşlanırlar ama fesatlıktan ve nifak çıkarmaktan fevkalâde çekinirlerdi. Bununla beraber bâzı mahallelerde nedense herkesi biribirine düşürmeye meraklı bir "fesat kumkuması" gene de bulunurdu. Bu durum, mahalleli tarafından bir kere teşhis ve tesbit edildi miydi artık o kadına tam bir izolâsyon politikası uygulanır, kapılar açılmazdı. Eğer bu kabil kimseler bir de bücür iseler hanımlar, aralarında ondan söz ederken, pek âlimâ-

ne bir tavırla: "Zâten kardeşim, "küllü tavîlin ebleh, küllü kesîrin fitne" (… bütün uzun boylular aptal, bütün kısa boylular da fitnefücur olur) diye ahkâm keserlerdi.

Üsküdar kadınları, genellikle genç kızlıklarında zayıf, fakat evliliklerinde balık etinde olurlar ve genellikle, kocalarından da daha uzun yaşarlardı. Üsküdar'da uzun boylu, balık etinde, gösterişli, olgun ve edâlı hanımları "vardakosta" diye tavsif ederlerdi. Üsküdar kadınları kocaları vefât ettikten sonra, istisnaî hâller hâriç, genç iken dul kalmış olsalar bile genellikle bir daha evlenmezler; ve eğer çocukları evlenmiş de ayrı ev açmışlarsa, çocuklarına yük olmasınlar diye de kendi evlerinde hür ve tek başlarına oturmayı, tencerelerini kendilerinin kaynatmasını tercih ederlerdi.

Üsküdar kadınlarının rağbet ettikleri tuhâfiye dükkânları, Atlas Sokağı'nın köşesindeki Şekerci Hasan Efendi'nin dükkânı ile Büyük Hamam Sokağı (halk arasında: "Boyacı Sokağı"[3]) arasında sıralanmış olup, sırasıyla Zare Efendi ile eşinin, Takfor Efendi ile oğullarının, İstepan Efendi'nin, Haçik Efendi'nin, Dirdat Efendi'nin, Mâvi Köşe Tuhâfiye evi sâhibi Süleyman Bey'in ve 81 numaradaki Arnavut Şerâfettin Bey'in dükkânları ile bunların karşısındaki sırada 104 numaradaki Attâr Hocalar'ın dükkânından Uncular Caddesi'ne doğru iki dükkân evvelki Mehmet Nermi Haskan Bey'in[4] dükkânıydı. Zare'nin dükkânı, veresiye vermesi dolayısıyla, Reji'de[5] çalışan hanımların rağbet ettikleri bir yerdi.

Üsküdarlılar tuhâfiyenin çok çok daha kalitelilerini ise İstanbul'da Bahçekapı ve civârındaki "Şişman Yanko Birâderler", "Ata Atabek", "Bi-Ba-Bo", "Gülnihal", "Orozdibak" gibi ve bunlara benzer mağazalardan ya da Beyoğlu'ndaki "Au Lion", "Baker", "İlyadis", "Mayer" ve "Lazaro Franko" gibi ve bunlara benzer mağazalardan satın alırlardı. Daha harcıâlem ve daha ucuz tuhâfiye için de İstanbul'da Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki dükkânlara gidilirdi.

Üsküdar kadınlarının bir başka hasleti de ev idâresinde iktisâda riâyetkâr yâni tutumlu olmalarıydı. Ekseriyeti kendilerinin ve çocuklarının ve hattâ bâzen de kocalarının kılık kıyâfetlerini tâmir edecek ve bizzât dikecek kadar da usta terzi olurdu. Buna becerisi yetmeyenler ise "gündelikçi terzi" tutarlardı. Bu gündelikçi terziler daha çok Rum, Mûsevî ya da Ermeni hanımları olurdu. Gündelikçi terzi sabah saat 08.00'de eve gelir ve bir gün içinde provaları dâhil bir kostümü ya da bir paltoyu dikip teslim ederdi. 1940'lı yıllarda bunların gündelik ücretleri 5-6 lira iken 1950'lerin ortalarında 30 lira kadardı.

Çarşıdan olabildiğince az alışveriş etmek için Üsküdar'ın kadınları, genellikle reçellerini, şerbetlerini, salçalarını, tarhanalarını ve yoğurtlarını kendileri îmâl eder; turşularını kendileri kurar; ve hattâ çirozu bizzât kurutur ve lâkerdayı bile kendileri tenekeye basarlardı. Baklava ve böreklerin yufkalarını gene kendileri açar; lokma, revânî, lalanga, baklava ve hurma tatlılarını da gene kendileri üretirlerdi. Zâten hemen her evin ya da konağın bahçesinin bir köşesinde günlük yumurta ihtiyâcını karşılayacak bir kümes bulunur ve çiçek tarhlarının dışında kalan kısmında da sebze ekili olurdu. Bunun ötesinde, pekçok kadın Üs-

küdar'ın bugün yerlerinde yeller esen yeşillik alanlarında hudâyinâbit biten ebegümeci, lâbada, ısırgan ve hodan (ya da ıspıt) toplarlar ve bunlardan lezzetli yemekler yaparak aile bütçesine katkıda bulunurlardı.

II. Cihan Harbi'nin kıtlık döneminde millet yama yapmak için, rengine bakmadan, konudan komşudan yamalık kumaş parçası dilenecek hâle gelmişti. Pekçok kimsenin dirsekleri, dizleri, kaideleri, çorapları hep yamalarla tahkîm edilmişti. Anneler ve öğretmenler çocuklara "Aman evlâdım! Yama değil, yırtık ayıptır" telkininde bulunurlardı. Öğrenciler ve memurlar dirseklerindeki yamalar da tirfillenip yırtılmasın diye bileklerinden pazularının ortasına kadarki alanı kaplayan, her iki ucu lâstikli, önlüklük satenden yapılmış siyah, gri ya da solgun mâvi kolluklar takarlardı.

Kabûl günlerinde bile hanımlar bir yandan sohbet ederken, diğer yandan da o zamanlar giydikleri ipek çorapların[6] kaçıklarını yumurta tâbir edilen tahtadan elipsoidal bir araçla ve özel bir tığla tâmir ederlerdi. Üsküdar çarşısında ipek çorapları tâmir eden 3-4 dükkân bile türemişti. Bu çorapların artık kullanılamıyacak kadar eskileri ise ip hâline getirilir ve bundan çeşit çeşit paspaslar, halılar ve hattâ yastık yüzleri örülürdü.

Bu yıllar, hanımların attârlarda satılan "rafya" liflerini[7] boyadıktan sonra kendilerine ayakkabı ya da terlik üstleri ördükleri senelerdir de. Bunlar kalın ipten yapılmış ya da mantardan bir tabana monte edilir ve ortaya evde giyildiğinde biriki yıl, sokakta giyildiğinde 8-10 ay dayanabilen ucuza mal edilmiş bir çift ayakkabı çıkardı. Bu yıllar Uncular Caddesi'nde tahta tabanlı takunya, sandalet ve ayakkabı imâl eden iki dükkânın da iyi işler yaptıkları yokluk yıllarıdır.

Üsküdarlılar erkek çocuğuna düşkün olmakla birlikte bunu alenen ifâde etmeye mahfiyetleri müsaade etmediğinden doğumdan önce "Aman! Allah elini, ayağını, yüzünü düzgün etsin! Kaderi güzel olsun!" diye temennide bulunurlardı. Bir de "Seversen oğlanı sev! Kız kendini sevdirir." derlerdi.

Üsküdar kadınları, hâmile olduklarını anlar anlamaz, ilk iş olarak bir boy abdesti alıp Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin türbesini ziyâret ederek: "İlâhî ya Rabbî! Karnımdaki şu çocuğun kusursuz doğmasını; Sen'in hayırlı bir kulun, Cenâb-ı Peygamber'in de hayırlı ümmetinden olmasını ve burada yatan Azîz Mahmûd Hüdayî Hazretleri'nin rûhâniyeti gibi yüksek bir rûhâniyet sâhibi olmasını lûtfet!" şeklinde bir duada bulunurlar ve bunu da bir Fâtiha ile noktalarlardı. Doğacak çocuğun böylelikle Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin rûhâniyetine tevdî edilmiş olduğu söylenirdi.

Üsküdar'da hâmilelerin karınları yukarı doğru yönelmişse doğacak olan çocuğun erkek, karınlar aşağı doğru sarkıksa da doğacak çocuğun kız olacağına muhakkak nazarıyla bakılırdı. İşin ilginç yanı, bu kehânet çoğunlukla da gerçekleşirdi.

Üsküdar'ın ebeleri, doğurttukları çocukların göbek kordonlarını büyüdüklerinde sesleri güzel olsun diye normalden bir karış daha uzun keserler ve kafalarındaki saçların teşkil ettiği merkezlerin sayısına bakarak da çocuğun başından,

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Üsküdar'daki bir bayram töreni

ömrü boyunca, kaç evlilik geçeceği hakkında kehânette bulunurlardı. Ve ebelerin bu niyet ve kehânetlerindeki isâbet payı da, hayrettir, çok yüksek olurdu! Bu ebeler fevkalâde hâzık olurlardı. Üsküdar'ın tanınmış ebesi Sâdiye Hanım'ın senelerce çocuk sâhibi olamamış çiftleri, uyguladığı tedâvî sâyesinde, çocuk sâhibi kılmış olduğuna kaç defa şâhit olunmuştur.[8] Zeynep Kâmil Hastahânesi'nde doğan kızlara mutlaka Zeynep ve oğlanlara da mutlaka Kâmil göbek adı konulurdu.

Loğusalık 40 gün sürer, bu süre zarfında loğusa sokağa çıkarılmaz ve odada da yalnız bırakılmazdı. Loğusa yatağının başında sırmalı kadife kesesi içinde Kur'an asılı durur; yastığın altında da özel Loğusa Muskası bulunurdu. Ziyârete gelenler hediyelerini takdîm ederken: "Maşâallah, fe tebârekallâhu-l ahsenü-l hâlikiyn. Tebrik ederim kızım. Allah analı babalı, dedeli tayalı etsin! Zâtına mutî kul, Peygamber'ine hayrlı ümmet kılsın! Senin de sütün gür olsun, evlâdım" diye dua ederler, yeni doğana bakarak da, Besmele çektikten sonra Kalem sûresinin nazar âyetleri diye bilinen: "Ve in yekâdullezîne keferû leyuzlik_neke bi ebsârihim lemmâ semi'uzzikre ve yek_lûne innehu lemecnûn. Ve mâ hüve illâ zikrün lil âlemîn" şeklindeki 51. ve 52. âyetlerini okuyup çocuğun üzerine üflerlerdi. Misâfirlere baklava biçimindeki loğusa şekerinden yapılmış loğusa şerbeti ikrâm edilirdi. Loğusa şekeri şeker, karanfil esansı, tarçın ve kırmızı gıdâ boyasından yapılır; şekercilerde ve attârlarda satılırdı. Bu şerbet sıcak içilirdi. Şimdilerde, yaz günlerinde, bunu buzlu olarak da ikrâm ediyorlar.

O dönemlerde evlerdeki önemli ısınma araçlarından biri de mangaldı. Bakırdan

ya da pirinçten olurdu. Mangallar "Konak Mangalı", "Süleymâniye Mangalı", "Selânik" ya da "Manastır Mangalı", "Trabzon Mangalı", "Nargile Mangalı", "Bursa Mangalı" ve "Siirt Mangalı" olarak yedi çeşit olurlardı. Bunlar biribirlerinden yükseklikleri, parçalarının sayısı ve süslemeleriyle fark ederlerdi. En yaygın tipi pirinç dökümden ve kapaksız olan "Siirt Mangalı" idi. En süslülerine ise, Süleymâniye semtinde imâl edildikleri için, "Süleymâniye Mangalı" denirdi. Üsküdar konaklarında mangalla meşgul olmak, genellikle, büyük gelinlerin görevi idi.

Üsküdar hanımları ise Muharrem ayına mahsûs aşûreyi büyük bir teşrîfatla hazırlardı. Muharrem ayı girdi miydi fukarâ-i sâbirîn olsun konaklısı olsun, evlerinde muhakkak aşûre pişirirlerdi. Aşûre zikirler çekilerek, Âyetülkürsî'ler okunarak pişirilir ve hiç değilse bir tadımlık olsun, gayr-ı müslimler dâhil, bütün komşulara dağıtılırdı. Aşûre tenceresinin kapağının içinde yoğunlaşan buharın oluşturduğu su damlaları da gene zikirlerle ufak bir şişeye alınır ve birer damla Besmele çekilerek ve "Şifâ olsun inşâallâh!" diyerek gözlere sürülürdü. Bunca zikir ve dualarla üretilmiş olan bu damlaların gözleri kuvvetlendirdiğine ve bâzı göz hastalıklarına bile iyi geldiğine inanılırdı.

Hanımlar, ayrıca, evde imâl ettikleri reçellerden kayısı, çilek, vişne, kabak, karpuz kabuğu ve patlıcan reçellerinin parlak ve diri olmaları için bunların çiğ meyvalarını önce birkaç saatliğine kireç kaymağına yatırırlardı.

Mahallede birinin hasta olduğu öğrenildiğinde hasta evine, yarım limonu ve ekmeği ile birlikte bir tas et ya da tavuk suyuna şehriye çorbası yollanırdı. Hasta ziyâretleri ise hastanın gönlünü alacak kadar uzun, hastayı rahatsız etmeyecek kadar kısa sürerdi. Ziyâretçi hastaya "Allâh âcil şifâlar versin, hiç görmediye döndürsün! Bu hastalığınız günahlarınızın bedeli olsun!" diye dua eder, hasta da "Berhudâr olunuz efendim; âmin!" diye cevap verirdi. Vefâtından endîşe edilen hastalar için: "Allâh çoluğuna çocuğuna acısın!", ve vefâtı beklenen hastalar içinse: "İki rahmetten biri! Allâh çektirtmesin!" diye dua edilirdi. Bir kimsenin vefâtında da, yakınlarına: "Allâh bu acınızı unutturtmasın! (ya da: Allâh bu acınızı unutturacak başka acı yüzü göstermesin!)" diye tâziyette bulunulurdu.

Çiçek, kuşpalazı, kolera, veba, tifo, sıtma gibi bulaşıcı hastalık bulunan evler, kapılarına sarı renkte bir ilân asılarak, kırk gün karantina altına alınırdı. Karantina süresince mahalleli bu evin bütün pazar işlerini ve hattâ yemeklerini dahî yüklenirdi.

Üsküdar'da misâfirliğe, önceden haber vermeye gerek duyulmadan, fakat sabahları ev sâhibesinin temizlik ve yemek pişirmek gibi işlerle meşgul olacağı düşüncesiyle, genellikle saat 14.00'den sonra gidilirdi. Ama, fazla senli benli hanım komşular pencereden biribirlerine, saat 10.00 sularında: "Ayol, gel de bir sabah kahvesi içelim!" diye de seslenebilirler; ya da yazları öğleden sonra birkaç dostlarıyla birlikte İcâdiye'de, Fıstıkağacı'nda, Altûnizâde'de ya da Çamlıca eteklerinde bir "Kır sefâsına çıkmak"[9] üzere randevulaşabilirlerdi. Dönüşte herkes, mevsimine göre, ya gelincik ya katır tırnağı ya da kekik toplamış olarak dö-

nerdi. O zamanlar Üsküdar'ın sınırları içindeki doğru dürüst tek mesîre yeri ise Şemsipaşa kıyılarıydı; şimdi de öyledir. Fakat şimdi Üsküdar'da her yer beton yığınlarının işgâli altında bulunduğundan, artık kır sefâsına çıkmak imkânı da kalmamıştır.

Üsküdarlı hanımlar misâfirliğe giderken çocuklarını da götürürlerse "Aman evlâdım! Misâfir ev sâhibinin kuzusudur. Nereye çekerse oraya gider" diyerek misâfirlikte ev sâhibesinin kurallarına riâyet edilmesi gerektiğine işâret ederlerdi. Üsküdar evlerinde ve konaklarında misâfirlik esnâsında artık konuşacak bir şey kalmadığında fırdöndü, domino, altmışaltı ya da tombala oynanırdı. Yapılan ikrâmlara da: "Ellerinize sağlık! Allâh betinizi bereketinizi arttırsın!" diye teşekkür edilir, ev sâhibi buna: "Âfiyet olsun, efendim!" diye cevap verirdi.

Bu ziyâretlerde ilk önce takdîm edilen "safâ geldiniz kahvesi"nden başka mevsimine göre limonata ya da gelincik,[10] gül, portakal, vişne, demirhindi, kızılcık şerbeti; reçel ya da limonlu lohuk[11] ikrâm edilirdi. Kışın tarçınlı zencefilli sahleb ya da boza sıraya girerdi. O zamanlarda, bozanın içine sarı leblebi atmak gibi bir zıpçıktılık henüz icâd edilmiş değildi. Üsküdar konaklarında misâfirlere pasta, pötibör vs. ve çay ikrâm edilmezdi. Çok resmî misâfirliklerde ise "safâ geldiniz kahvesi"nden sonra misâfirlerin gideceğine yakın bir ikinci kahve daha ikrâm edilirdi.

Çocukluğumda hanımların bir kısmı sigaralarını[12] bizzât sararlar ve gümüşden bir sigara maşasıyla tutarak içerlerdi. Diğer bir kısmı misâfirlikte kendilerine ikrâm edilen kahveyi içtikten sonra: "Neyse hâlim, çıksın falım!" diyerek fincanı ters çevirip tabağının üstüne kapatır, hazır bulunanlardan fal bakmaya hevesli birinin fallarına bakmasını beklerlerdi.

Eğer ziyâret edilen ev büyük bir konaksa, uğurlanırken, misâfirler: "Efendim, hayrlara muhâtab olunuz! İhyâ ettiniz. Ayaklarınız Kâbe'ye varsın! Bunu saymıyoruz. Çoluğu çocuğu toplayın, gece yatısına da buyurun İnşâallâh!" diye teşyî edilirlerdi. Hanımların günlerinde misâfirler evden ayrılırlarken, yapılmış olan ikrâmdan dolayı memnûniyetlerini, ev sâhibesine: "Efendim; ellerinize sağlık! Pek zahmetlere girmişsiniz" diye ihsâs ederler, ev sâhibesi de tevâzu ile: "Aman efendim, iz'am etmeyiniz! Allâh hayrlısıyla tekrarını nasîb etsin!" diye cevap verirdi.

Üsküdar'ın hanımları ise bu dönemlerde Şükûfe Nihal [Başar] (1896-1973), Peride Celâl [Yönsel] (doğ. 1916), Kerîme Nâdir [Azrak] (1917-1984), Muazzez Tahsin [Berkant] (1900-1984), Mükerrem Kâmil [Su] (1906-1984), Hâlide Nusret [Zorlutuna] (1901-1984), Hâlide Edip [Adıvar][13] (1884-1964), Esat Mahmut Karakurt (1902-1977) ve Refik Hâlit Karay'ın romanlarına, Peyâmi Safa ve onun yüksek edebiyat kalitesinde bulmadığı eserlerini imzâlamış olduğu Server Bedi müstear ismiyle yazdıklarına pek düşkündüler. Üsküdar hanımları daha sonraları da Barbara Cartland'ın (1902-2000) pembe romanlarının tiryâkisi olacaklardı.

Gene çocukluğumda, Üsküdar'ın hanımları, uzman berberlere, saçlarını lüle lüle gösteren "perma" yaptırırlardı. O zamanlarda bu hem çok girift, hem çok teh-

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Üsküdarlı kadınlar (*Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar*, s. 43)

likeli ve de en az birkaç saat süren yorucu bir operasyondu. Bu operasyon esnâsında saçların ve derilerin yanması ya da haşlanması işten bile değildi. Bâzı hanımların başına bu türlü kazâlar gelir ama gene de perma yaptırmaktan vaz geçmezlerdi. Bu hanımlar kremlerden Krem Pertev'e, Nivea ve Havilland kremlerine ve pudralardan da Tokalon pudrasına itibâr ederlerdi. Hanımların üç önemli makyaj levâzımı olan sürme,[14] rastık ve kına da attârlarda satılırdı.

Üsküdar'da hanımlar ya şekerci Zekeriyâ Bey'in imâlâtı olan kolonyalara ya da o zamanlar Ankara'da büyük şöhret yapmış olan Eyüp Sabri Tuncer'in farklı kokulu Fujer, Hâtıralar, Menekşe, Tütün, Altın Damla, Çimen, Kadın Teni, Çam ve Beyaz Zambak kolonyalarına itibâr ederlerdi. Hâli vakti yerinde olan hanımlar ise 1920'li yıllarda piyasaya çıkan ve büyük bir itibâra mazhar olan fransız Arpège ve Chanel 5 parfümlerini kullanırlardı.

Hanımların lodoslu havalara rastlayan toplantı günlerinde ise hep lodosun kendileri ve yakınları üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilirdi. Bu toplantı günlerinin başlıca eğlencesi olan tombalada tombalayı çeken hanım meselâ 68'i 89 diye okuyup da sonra hatâsını fark eder, özürlerle düzeltirse sırf bu yanlışı yüzünden "çinko" ve hattâ "tombala" demiş olan hanımlar bile onu üzmemek için: "Normal efendim, normal! Bu lodos kimde hâl, dikkat bırakıyor ki?" diye ahkâm keserlerdi.

Her gün mahalleleri dolaşan Mûsevî eskici Mişon Efendi mevcûdiyetini: "Eskiler alâyiiim" nidâsıyla duyururdu. Sokakta oynayıp da, âdetâ canhıraş: "Hay, gözün kör olmayasıca! Hadi artık oyunu bırak da eve gel!" dâvetlerine aldırış etmeyen çocukların annelerinin: "Aman Mişon Efendi himmet et de şu bizim oğ-

lanı bir korkutuver, eve dönsün kereta!" diye ricâ etmesi üzerine eskici, yüzüne olabildiğince korkunç bir ifâde verirken, sakalının altından da kıs kıs gülerek: "Eskiler alâyiiim. Sokaklarda oynayan, ana sözü dinlemeyen çocukları da alâyiim, iğneli fıçılara atayiiim!" diye gürler, çocukların çil yavrusu gibi dağılıp evlerine koşuşmalarını sağlardı.[15] Analar da eskiciye, derûnlarından "Hayy Allâh senden râzî olsun Mişon Efendi!" diye dua ederlerdi.

Üsküdar'da çocukların ve hanımların akşam ezanı okunmadan evlerinde olmaları kuraldı. Ecinni tayfasını rahatsız etmemek amacıyla akşam ezanı ile güneşin doğuşu arasında bahçelerde, tahtaboşlarda ve balkonlarda çamaşırlar asılı bırakılmaz, bahçeye ya da sokağa çöp veyâ su atılmaz, çiçekler sulanmazdı. Bu kurallara herhangi bir zarûretten dolayı uymamak durumu hâsıl olursa da mutlakâ "Bismillâh, Allâhümme innî eûzu bike mine'l-hubsi ve'l-habâis" (Allâh'ın adıyla, Allâh'ım pislikten ve kötülüklerden muhakkak ki Sana sığınırım) duası okunurdu. Aynı dua tuvalete girerken de okunurdu.

1950'li yılların ortalarına kadar Üsküdar câmilerinde erkekler ile kadınlar arasında bugünkü gibi kafesli, perdeli bir ayırım uygulanmazdı. Erkeklerin en son safının iki metre kadar arkasında kadınların safları başlardı. Bu uygulama Hacc'a gitme kolaylaştıktan sonra Vahhâbîler'in etkisinde kalanlar tarafından başlatıldıydı.

Üsküdar kadınlarının hayatlarındaki en önemli hâdiselerden biri de "oğullarının ilk mürüvveti" diye adlandırdıkları sünnet düğünüydü. Sünnet düğünleri, genellikle, çocuklar 7 ilâ 14 yaşları arasında iken, eylûl ayında ve perşembe günleri[16] yapılırdı. Fukarâ olsun, hâli vakti yerinde olanlar olsun herkes sünnet düğününün oğullarının hâfızalarında iyi bir hâtıra olarak kalmasını arzu eder ve bunun için hiçbir fedâkârlıktan kaçınmaz, hattâ büyük borçların bile altına girerdi.

Eğer ev ya da konak misâfirleri alacak kadar büyük değilse sünnet düğünü için ya Salacak Parkı Aile Gazinosu ya İnkılâb Bahçesi ya Kısıklı Aile Gazinosu ya da Sunar Sineması'nın düğün salonu kirâlanırdı. Dört başı ma'mûr bir sünnet düğünü, öğleden önce sünnet ameliyesinin icrâ edilip de sünnet çocuğunun süslü sünnet yatağına yerleştirilmesinden sonra, ikindi vaktinde başlar ve gece yarısından sonraya kadar sürerdi. Sünnet yatağının başucunda ya da yatağın dayanmakta olduğu duvarda, altın simle işlenmiş kadife torbası içinde mutlakâ bir Kur'ân-ı Kerîm bulunurdu.

Sünnet esnâsında çocuğu kirvesi tutar ve çocuğun sesi annesinin babasının kulaklarına gidip de üzülmesinler diye hokkabaz ile bunun curcunabaz[17] yardakçıları ellerinde teflerle acıdan kıvranan çocuğun sesini bastırırlardı.

Bu düğünün vazgeçilmez sâbit unsurları Kur'ân tilâveti, mevlîd, fasıl heyeti, hokkabazlar[18] ve Karagöz temâşâsıydı. Bâzen bunlara bir kukla oyununun ilâve edildiği de olurdu. Maddî imkânları daha kısıtlı olan aileler, fasıl heyeti yerine, gramofonda çaldıkları taş plâklarla boşluk doldururlardı. Sünnet düğününe her gelen, imkânına göre, bir hediye takdîm ederdi. Bunlar defter, kalem, çanta,

oyuncak, kitap, kol saati, dolma kalem, ayakkabı, şapka, elbise, radyo, fotoğraf makinesi, bisiklet, para ya da altın olabilirdi.

Düğünde susayanlara su ve limonata verilirdi. Akşam yemeğinin değişmez mönüsü de düğün çorbası, etli pilâv, zerde ve limonatadan ibâret olurdu. Gece yarısına doğru ise misâfirlere meşrûbat ile birlikte kaşarlı sandöviç ikrâm edilirdi.

II. Cihan Harbi'nin sonuna doğru başlayan ve yaklaşık 1943-1950 yıllarını kapsayan bir dönemde, genellikle 20 ilâ 40 yaşlarındaki hanımlarda ve beylerde, İstanbul ve Üsküdar gustosuna hiç uymayan, dikkatleri üzerine çekmeye yönelik ve teşhirci yeni bir giyim-kuşam tarzı moda olduydu. Buna "Bobstil" tarzı denilmekteydi; Amerikan menşeliydi. Bu dönemde, yazları, hanımların bluzlarının önü göğüslerinin önemli bir kısmını ortaya koyacak kadar derin bir dekolte şeklinde olurdu. Bu hanımlar genellikle sutyen de kullanmazlardı. "Japone" denilen kolların kol evleri,[19] göğüsleri yanlardan da bir hayli çıplak bırakacak kadar dekolteydi. Bu durum tramvayda tutamaklara tutunarak ayakta duran hanımların genç ve orta yaşlı erkeklerin dikkatlerinin odak noktası olmalarına, diğerlerinin de öfkesine yol açmaktaydı. Bu konu o zamanların *Karikatür*, *Akbaba* ve *Şaka* gibi mizah dergilerinde Münif Fehim [Özarman] (1899-1983), Râmiz Gökçe, Necmi Rızâ Ayça (1914-2007) ve Orhan Ural'ın (1913-1978) karikatürleriyle epeyi tenkid edilmişti. Bu hanımlar serin havalarda bluzlarının üstüne kadın kimliğine göre değiştirilmiş erkek ceketleri giymekte, uzun saçlarını da ipek ağlar içine almaktaydılar. Bacaklar, genellikle, çorapsız fakat etekler diz kapaklarının neredeyse dört parmak yukarısındaydı. Tırnaklar aşırı uzun, parlak mercan renginde, dudaklar doğal sınırlarından taşan şekilde cart kırmızıya ya da siklâmen rengine boyanmış olurdu. Gösterişli iri taşlı küpeleri, büyük şövalye yüzükleri ve bâzen iki parmak kalınlığındaki bilezikleriyle, mantar tabanlı kontrastlı cart renkli iki renk yüksek ayakkabıları ve tüllere sarılı, mevlevî sikkesini andıran ve bâzen 70 cm yüksekliğe kadar varan çılgınca şapkalarıyla bu hanımlar, nişanlılarının ya da kocalarının yanlarında böylece yaklaşık 2,5 metreye erişen yapay bir boya sâhip olarak heyulâ gibi kalmaktaydılar.

Bobstil delikanlılar ise tabanları kalın köseleden veyâ kalın kauçuktan ağır ayakkabılar, kırmızı kravatlar, omuzları abartılı şekilde vatkayla beslenmiş bol fakat gömleklerin kollarından üç parmak daha kısa kollu ceketler, dar paçalı ama çorapların görünmesini sağlayacak derecede de kısa pantalonlar, dar kenarlı kumaş şapkalar ve ağızlarında pipolarla ve hafif kamburumsu duruşlarıyla bu modaya ayak uydurmaktaydılar.

Bu modaya uyan genç kızların ve kadınların o zamana kadar görülmemiş olan ve kadınlık ziynetlerini bu kadar pervâsızca teşhir eden cür'etlerini Üsküdarlı mûtedil muhâfazakâr hanımların pek acı bir şekilde tenkid ettiklerini ve elemlerini, sık sık "Kolunu asma kabağı gibi açmış ayol. Hafazanallâh! Daha neler göreceğiz? Dünyâ'nın sonu mu geldi ne? Başımıza taşlar yağacak!" diye dile getirmiş olduklarını hatırlıyorum. Bu moda 1950'lerin başına kadar yoğun bir biçimde sürdü ve sonra tavsadıydı.

1956 yılından sonra da Üsküdar'da genç kızlar ve genç hanımlar arasında İran İmparatoriçesi Farah Dibâ'nın Şehinşah Rızâ Pehlevî ile nişanlı olduğu dönemdeki saçının şekli moda olmuştu. Eğer hâfızam yanıltmıyorsa, bu saç modelinde saçın ön bölümü ikiye ayrılarak kulakların arkasına atılırken zülüfler de kulağın önünde, öne doğru kıvrık bir favori görevi görüyordu. Saçların geri kalanı ise başın, arkasında değil, üst arka tarafında büyük bir topuz şeklinde toplanıyordu.

Şüphesiz ki Üsküdar da, İstanbul da çok değişti. 1965 yılından başlayarak Anadolu'dan gelip de Üsküdar'a ve İstanbul'un diğer semtlerine yerleşmeye başlayan vatandaşlarımızın bu beldenin yüzyıllar boyu teessüs etmiş olan kültürüne, örfüne ve âdetlerine, yâni kısacası sosyal dokusuna alışmaları pek mümkün olamadı. Bundan ötürü de eski Üsküdarlılar ve eski İstanbullular kendi beldelerinde azınlığa düştüler. Bu durum kendilerinde, genel olmasa bile, gene de bir azınlık ve hattâ bir marjinallik hâlet-i rûhiyesinin filizlenmesine yol açtı. Üsküdar'a ve İstanbul'a has kültür de, örf ve âdetler de, zevkler de, deyimler de ve hattâ hayat tarzı da törpülendi; hepsi de bir çeşit küsûfa uğradı gitti.

Fakat Üsküdar'a göçenlerin çocuklarında ve o da 1990'ların başından itibâren, bu beldeye sâhip çıkma ve bir Üsküdarlılaşma irâdesi öne çıkmaya başladı. Bunda, Allâh râzı olsun, son dönemlerin Üsküdar belediye başkanları'nın himmet ve gayretleri aslâ göz ardı edilemez.

DİPNOTLAR

1 Bu yazı Cumhuriyet'in ilk elli yılında Üsküdar kadınlarının gözlemlere dayanan özelliklerini tesbit etmektedir.

2 Bu tütsü esnâsında Ayetelkürsî ile Felak ve Nâs sûreleri okunur ama, her nedense, arada bir de Ashâb-ı Kehf'in Yemlihâ, Mislinâ, Mekselinâ, Mernûş, Debernûş, Sâzenûş, Kefeştetayyûş'un ve bir de köpekleri Kıtmîr'in isimleri de zikredilirdi.

3 Bu sokağın Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nden girişinde sağda elbise ve kumaş boyayan bir dükkân vardı. Üsküdarlılar solan ve yıpranan elbiselerini nisbeten yeni göstermek için bu dükkânda boyatırlar ya da Sâim Hoca'nın dükkânından aldıkları boyalarla ve onun târifi üzerine evlerinde kendileri boyarlardı.

4 Boş saatlerinde fevkalâde mütevâzı fakat dakîk bir araştırmacı olan rahmetli Mehmet Nermi Haskan Üsküdar Belediyesi tarafından 2001 yılında bastırılmış olan battal boyda, 3 cildlik devâsâ Yüzyıllar Boyunca Üsküdar başlıklı eserin müellifidir. Bu eser bâzı hatâlarına rağmen gene de Üsküdar hakkındaki en kapsamlı eserdir. Belediye bu eseri ayrıca CD formatında da yayınlayıp dağıtmıştır. Merhûmun, ayrıca: İstanbul Hamamları, Eyüpsultan Târihi (2 cild), Eyüp Târihi, Eyüplü Hattatlar ve Mûsıkîşinaslar, Bâb-ı Âlî Hükûmet Kapısı başlıklı kıymetli başka eserleri de vardır.

5 Kapitülâsyonlar devrinde fransızların tütün üzerindeki imtiyazlarının kurumsal adı "Reji İdâresi" idi. Kapitülâsyonlar kalktıktan sonra tütünün yönetimi millî bir kuruluşa, daha sonra Tekel diye anılacak olan, İnhisarlar İdâresi'ne geçti. Fakat halk uzun süre tütün depolarından ve tütün işleme yerlerinden hep "*Reji*" diye söz etti. 1935 yılında inşâ edilip de 1985 yılında yıktırılan Reji kompleksi tütün deposu ile sâhildeki tütün işleme binâsı ve lojman olmak üzere üç binâ idi. Sâhildeki bu binâların yerinde Sultan Abdülmecid devrinin Kaptan-ı Deryâ'larından Mehmet Ali Paşa'nın (1813-1868) yalısı bulunmaktaymış.

6 1942 yılında kız öğrencilerin yaşları ne olursa olsun ipek çorap giymeleri, içinde bulunulan harp ekonomisi açısından, resmen yasaklandıydı.

7 Rafya: Yaprakları uzunca bir palmiye ağacı türü.

8 Halk Caddesi'nde attâr Sâim Hoca'nın 66 numaralı eski evinden 8-10 ev kadar ötede ebe Sâdiye hanım ile kardeşi Enîse hanım otururlardı. Aslen rum-ortodoks olan bu iki kardeşin ağabeyleri Eftimyâdis Efendi'nin Bağlarbaşı'nda eczâhânesi varmış. Bu zât Üsküdar Mevlevîhânesi son postnişîni Ahmed Remzi Akyürek Dede sâyesinde ihtidâ etmiş ve daha sonra da celvetî Azîz Mahmûd Hüdâyî Dergâhı'nın mürîdlerinden olmuş. Vefâtında Ortodoks Kilisesi papazlarının kendisini Rum Mezarlığı'na gömmemeleri için Neyzen Niyâzi Sayın'ın babası baş komiser Ömer Hulûsi Bey'e müracaat ederek öldüğünde kendisinin papazlara teslim edilmemesini ve naaşının da Azîz Mahmûd Hüdâyî Dergâhı'nın hazîresine gömülmesini vasiyet etmiş. Kendisi hâlen bu hazîrede Fatma Hanım Sultan Türbesi'nin karşısındaki Kâzım Paşa'nın kabrinin yanında gömülüdür, fakat

mezar taşı (herhâlde bu defin için Bakanlar Kurulu kararı alınmamış olduğundan olsa gerek) yoktur. Eftimyâdis Efendi, vefât etmeden hemen önce, kızkardeşlerine müslüman olmalarını vasiyet etmiş. Kızkardeşleri ağabeylerinin vasiyetine uyarak müslüman olmuşlar; ve ebe olan büyüğü Androniki hanım Sâdiye, küçüğü de (acabâ eski ismi Eleni miydi? İyi hatırlayamıyorum) Enîse adını almış. Ebe Sâdiye Hanım pek hâzık bir ebe idi. Üsküdar'da binlerce çocuğun ve bu arada ağabeylerimin, benim, yengem Birsen hanımın (doğ. 1935) ve oğlu yeğenim Abdullâh Ahmet Refik'in (doğ. 1958) ve büyük kuzinim (rahmetli) Melîha Dedeoğlu hanımın oğlu Prof. Dr. Mehmet Semih Dedeoğlu'nun (doğ. 1947) doğumunu da o yaptırmıştır. Enîse hanım ise pek güzel, alımlı ve edâlı bir hanımdı. İkinci evliliğini babamın arkadaşı Alâeddin Bey ile yapmıştı.

9 "Kır sefâsına çıkmak": Bugünün deyimiyle "piknik yapmak."

10 Üsküdar'da artık gelincik tarlaları kalmadı. Gelincik şerbeti yapan pastahâne de kalmadı. Hattâ, g_libâ, gelincik şerbetinin nasıl yapıldığını bilen de kalmadı. Gelinciğin kırmızı taçyaprakları toplandıktan sonra, kapsüle yakın kısmındaki siyah kısımlar ayıklanır. Büyük bir kavanoza konularak limon ve bol su ilâve edilir. Güneş gören bir yerde iki hafta kadar bekletilir. Taçyapraklarının kırmızı rengi iyice suya çıktıktan sonra, yapraklar süzülerek atılır. Bol şeker ve limon ve bir mikdar limon tuzu ile karıştırılır. Elde edilen yoğun şurupdan bir bardağa iki ya da üç parmak kadar konularak üstüne su ilâve edilir. Genellikle soğuk içilirse insana ferahlık ve hafif bir gevşeklik verir.

11 "Lohuk" şeker, su ve krem tartar'dan (üzümde doğal olarak bulunan potasyum asidi tartratı'dan) yapılır. Şeker suda doyuncaya kadar eritilir ve kaynatılır. Bu eriyik karıştırılırken içine krem tartar ilâve edilir. Krem tartar kokusuz olup şekerin kristalleşmesini önler. Bu arada eriyiğin sürekli olarak karıştırılarak çevrilmesi onun bembeyaz camsı bir mâcun hâline gelmesini sağlar. Bu arada bargamot ya da vanilya ilâve edilerek lohukun kokulu olması temin edilir. Bunların yerine kakao veyâ kaymak; ya da rendelenmiş: çukulata veyâ limon veyâhut da yafa portakalı kabuğu ilâve edilebilir. Kaymaklı lohuk Afyon Kaymak Şekeri'nden başka bir şey değildir.

12 Üsküdar'da eskiden en çok içilen sigaralar Birinci ile Bafra sigarası idi. Daha sonra piyasaya çıkan Gelincik ve Hanımeli daha çok hanımların tercih ettikleri sigara olduydu. Daha kaliteli sigaralar Boğaziçi, Serkldoryan, Yenice, Sipahi ve Tiryâki idi. Bunların içinde en pahalısı Boğaziçi idi. Diğerleri 11 ilâ 30 kuruş arasında değişirken bu tam 125 kuruştu. En berbat sigaralar ise: İkinci, Köylü ve Asker sigaraları idi. Daha sonra Kokulu Harman, Yeni Harman ve Mentollü Çamlıca sigaraları çıktıydı. Fakat bunların hepsi de artık târihe karışmış bulunuyor. Şimdi Amerikan markalı sigaralar pek moda. Eski Üsküdar'da tütün tiryâkisi beylerin ve hanımların itibâr ettikleri bir aksesuar da tütün ya da sigara tabakasıydı. Artık bunlar da piyasadan çekildiler. Çocukluğımda ve gençliğimde Üsküdar'da pekçok enfiye tiryâkisi vardı. Artık enfiye de, enfiye tiryâkiliği de Üsküdar'dan elini ayağını çekmiş görünüyor.

13 Köşeli parantezler içinde soyadları yazılı olan bu hanım yazarların soyadları Üsküdar'da pek bilinmez, bunlar yalnızca ilk iki isimleriyle anılırlardı.

14 Sürmenin iyisi Yemen'den gelirdi. Sürme sürmedân ya da sürmelik denilen, genellikle mâdenî zarif bir kapta muhâfaza edilirdi. Sürmedânın içinde bir bölümü kapak vâzifesi gören ve sürme çekmekte kullanılan, adına da sürmeçûb [Farsça; anlamı: sürme sopası] denilen uzunca bir mil bulunurdu.

15 Çocukların bu paniği annelerinin onlara anlatmış olduğu "Mûsevî eskicilerin çocukları kaçırıp iğneli fıçıya atarak kanlarını içtikleri" efsânesine dayanırdı.

16 Bu herhâlde Cuma gününün resmî tâtil olduğu günlerden kalan bir âdetti. Sünnet düğünleri bâzen geceyarısından daha geç vakitlere kadar sürebildiğinden tâtil olan ertesi gün dâvetlilere gecenin yorgunluğunu ve düğün sâhiplerine de hem yorgunluğu ve hem de uykusuzluğu telâfi etmek için uygun oluyordu.

17 Curcuna: Karşılıklı gürültü, patırtı, şamata. Curcunabaz: Karşılıklı gürültü, patırtı, şamata çıkaranlar.

18 Hokkabazlar aynı zamanda kuklacılık da yaparlardı. Nedense bunlar ya Mûsevî ya da Ermeni olurdu. Genellikle hepsinin de bir lakabı vardı. Benim çocukluğumdaki hokkabazlardan hatırımda kalanlar: Portakaloğlu (Marko), Marko'nun oğlu Bohor, Karanfiloğlu, Yapakçıoğlu, Bezazoğlu, Endamoğlu, Çiçekoğlu (Yasef) ve Poyrazoğlu idi. Bunlardan yalnızca Karanfiloğlu Ermeniydi, ama yardakçısı gene Mûsevîydi.

19 Kol evi: Elbiselerde koltuk altına gelen kısım.

Üsküdar'da Kadın Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri

PROF. DR. SEDAT MURAT
İstanbul Üniversitesi

Toplumların sosyo-ekonomik yapı ve düzeyinin belirlenmesinde nüfus araştırmalarının özel bir önemi bulunmaktadır. Bir ülkenin, bölgenin, ilin veya bir ilçenin mevcut sosyal ve ekonomik yapısını belirleyebilmek ve bu doğrultuda geleceğe yönelik önlemler alabilmek için nüfus yapısını ve genel özelliklerini bilmek gerekmektedir.

"Üsküdar'da Kadın Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri"nin araştırıldığı bu çalışmada; Üsküdar'daki kadın nüfusun yaş, cinsiyet, bağımlılık oranları, eğitim ve işgücü özellikleri ülke ve İstanbul geneliyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışma yapılırken, başvurulan başlıca istatistikî kaynak, TÜİK'in Genel Nüfus Sayımları olmuştur. Fakat bu sayımlardan en sonuncusu 2000 yılında yapıldığından, çalışmalara daha çok 1980-2000 arasındaki dönemin genel bir değerlendirmesi şeklinde olmuştur. 2000 yılından sonraki yıllara ait veriler ise ancak tahminlere ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi çalışmalarının henüz tam olarak tamamlanamamış ve yayınlanmamış verilerine dayanmaktadır.

Ancak, kadın nüfusun özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için toplam ve erkek nüfusla ilgili verilere de yer verilmiştir. Bu sayede kadın nüfusun konumunun daha net ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi ve anlaşılması mümkün hale gelmiştir.

1. Nüfusun Dağılımı

1.1. Nüfus Miktarı

Ülkelerin sahip oldukları sosyal ve ekonomik düzeylerine bağlı olarak nüfus artış hızları da farklı bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Genelde az gelişmiş, eğitim düzeyi düşük ve kentleşmesi sınırlı ülkelerde nüfus artış hızı oldukça yüksek iken, tam tersine ileri derecede gelişmiş, eğitim düzeyi ve kentleşme oranı yüksek ülkelerde ise nüfus artış hızları çok düşük ve hatta negatif bir eğilime sahiptir. [1]

İnsanlık tarihi boyunca nüfus artışının aynı olmadığı, farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde artış veya azalış trendine girmiştir. Savaşlar, salgın hastalıklar gibi sebeplerle, özellikle Avrupa nüfusunda, bazı dönemlerde önemli derecede nüfus kaybı olmuştur. Nüfustaki değişiklikler ekonomiyi de etkilemektedir. Örneğin; 1929 ekonomik buhranında nüfus artışındaki azalma bu krizi adeta körüklemiştir. Zira nüfus artışının düşük olması, yatırım imkânlarını kısmış, bu da iktisadi durgunluğa yol açmıştır. Öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ölüm oranları, fakir ülkeler başta olmak üzere bütün dünyada hızla azalmaya başlamış ve dolayısıyla dünya nüfusu hızlı bir artış temposuna girmiştir.[2]

Türkiye'de Nüfus artışı, Osmanlı döneminde teşvik edilirken, Cumhuriyet döneminde ise iki farklı uygulama görülmektedir. Cumhuriyet döneminde Planlı dönem öncesinde nüfus artışı teşvik edilirken, Planlı dönemde ise nüfus artış hızının düşürülmesi teşvik edilmiştir. Ancak, gerek planlı dönem öncesinde gerekse sonrasında uygulanan nüfus politikaları başarılı olamamıştır. Nitekim planlı dönem öncesinde nüfus artış hızı yükseltilmeye çalışılırken, istenilen düzeyde bir nüfus artış hızı yakalanamamıştır. Planlı dönem sonrasında ise nüfus artış hızı düşürülmeye çalışılmış, fakat bu defa da arzu edilen seviyede bir düşüş gerçekleştirilememiştir. Son yıllarda doğurganlık ve nüfus artış hızında görülen düşüşün nedeni ise, uygulanan nüfus politikalarından değil, daha çok ekonomik, sosyal ve kültürel yapıdaki değişmelere dayanmaktadır.[3]

1935 ile 2000 yılları arasında Türkiye nüfusu 4,2 katlık bir artışla 16.157.450'den 67.803.927'ye, İstanbul nüfusu 11,3 katlık bir artışla 883.599'dan 10.018.735'e ulaşmışken, aynı süre içinde Üsküdar nüfusu ise 8,7 katlık bir artışla 57.071'den 495.118'e yükselmiştir.

Aynı süre içinde erkek nüfus Türkiye genelinde 4,3 katlık artışla 7.936.512'den 34.346.735'e, İstanbul'da 11,1 katlık artışla 457.343'den 5.088.535'e ve Üsküdar'da 8,3 katlık bir artışla 29.870'den 247.318'e yükselirken, kadın nüfus ise Türkiye genelinde 8.220.938'den 33.457.192'ye 4,1, İstanbul'da 426.256'dan 4.930.200'e 11,6 ve Üsküdar'da da 27.201'den 247.800'e 9,1 katlık bir artış göstermiştir.

	Türkiye			İstanbul			Üsküdar		
Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1935	16 157 450	7 936 512	8 220 938	883 599	457 343	426 256	57 071	29 870	27 201
1940	17 820 950	8 898 912	8 922 038	991 237	538 982	452 255	54 969	27 881	27 088
1945	18 790 174	9 416 580	9 373 594	1 078 399	593 494	484 905	63 795	34 428	29 367
1950	20 947 188	10 527 085	10 420 103	1 166 477	646 103	520 374	72 425		
1955	24 064 763	12 233 421	11 831 342	1 533 822	858 565	675 257	98 228	56 453	41 775
1960	27 754 820	14 163 888	13 590 932	1 882 092	1 028 130	853 962	111 821	59 983	51 838
1965	31 391 421	15 996 964	15 394 457	2 293 823	1 243 900	1 049 923	135 056	72 126	62 930
1970	35 605 176	18 006 986	17 598 190	3 019 032	1 621 658	1 391 371	171 267	91 558	79 709
1975	40 347 719	20 744 730	19 602 989	3 904 588	2 064 250	1 840 338	254 895	135 090	119 805
1980	44 736 957	22 695 362	22 041 595	4 741 890	2 482 247	2 259 643	366 186	192 389	173 797
1985	50 664 458	25 671 975	24 992 483	5 842 985	3 041 847	2 801 138	490 185	255 261	234 924
1990	56 473 035	28 607 047	27 865 988	7 309 190	3 798 761	3 510 429	395 623	203 715	191 908
2000	67 803 927	34 346 735	33 457 192	10 018 735	5 088 535	4 930 200	495 118	247 318	247 800

Tablo 1: Sayım Yıllarına Göre Nüfus Miktarları (1935–2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s, 46, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s, 42 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 61'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Toplam nüfustaki bu artışın yanı sıra erkek ve kadın açısından olaya bakıldığında erkeklerle kadınların artış miktarının ülke ve İstanbul genelinde hemen hemen aynı kaldığı fakat Üsküdar'da kadın nüfusun erkek nüfusa göre daha fazla artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere, 1935-2000 yılları arasında Üsküdar'daki erkek nüfus 8,3 katlık bir artış gösterirken, kadın nüfus ise 9,1 katlık bir artış göstermiştir. Ancak, İstanbul ve Üsküdar'daki bu artış yüksek doğurganlıktan değil, bu ilin ve ilçenin aşırı ölçüde göç almasından kaynaklanmaktadır.

1985 nüfus sayımında Üsküdar'ın nüfusu 490.185 iken, bu miktar 1990 nüfus sayımında -%19,5'lik bir azalmayla 395.623'e düşmüştür. Bu düşüşün nedenini, daha önce Üsküdar'a bağlı olan Ümraniye'nin 1988 yılında ilçe statüsüne kavuşarak bu ilçeden ayrılmasına bağlamak gerekir.

Üsküdar'ın nüfus miktarı 2000 yılında nüfusu 495.118 iken, bu miktarın Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 550 bine yaklaştığı tahmin edilmektedir. Yedi yıllık bir süre içinde Üsküdar'ın nüfusunun yaklaşık %11'lik bir artış kaydettiği görülmektedir.

1.2. Nüfus Artış Hızı

Yoğun göç alan bir il olması nedeniyle, İstanbul'un nüfus miktarındaki artış hızı Türkiye genelinin çok daha üzerinde olmuştur. Fakat ülke genelindeki gibi, İstanbul ilinde de nüfus artış hızının çok yüksek ve düşük olduğu dönemler olmuştur. Ancak, Türkiye ve İstanbul ilinin nüfus artış hızının çok yüksek ve dü-

şük olduğu bu dönemler birbirine tekabül etmemektedir.[4]

İkinci Dünya Savaşının etkisiyle, dönemler arası en düşük nüfus artış hızı hem ülke geneli ve İstanbul'da hem de Üsküdar'da 1940-45 ve 1945-50 dönemlerinde gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemlerde Üsküdar'ın nüfus artışının daha yüksek olduğu da görülmektedir. Fakat 1990-2000 yılları arasındaki 10 yıllık süreyi içeren dönemde ise nüfus artış hızının düşmekte olduğu görülmektedir. Bu husus, nüfus miktarı artmakla birlikte, son yıllarda İstanbul'un yıllık nüfus artış hızında belli bir düşme eğiliminin başladığını ortaya koymaktadır. Aşırı göçün neden olduğu konut, gecekondu, altyapı, trafik, çevre kirliliği, hayat pahalılığı gibi sorunların yanısıra, 17 Ağustos depremi ve daha sonraki deprem söylentileri İstanbul'da tersine göçün başlamasına veya en azından bu şehre yönelik göçün miktarında belli bir azalmaya yol açmış olduğu söylenebilir.

	Türkiye			İstanbul			Üsküdar		
Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1935	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1940	10,3	12,1	8,5	12,2	17,9	6,1	-3,7	-6,7	-0,4
1945	5,4	6,2	4,7	8,8	10,1	7,2	16,1	23,5	8,4
1950	11,5	11,4	11,5	8,7	8,9	7,3	13,5		-
1955	14,9	16,2	13,5	31,5	32,9	29,8	35,6		-
1960	15,3	15,8	14,9	22,7	19,7	26,5	13,8	6,3	24,1
1965	13,1	12,9	13,3	21,9	21,0	22,9	20,8	20,2	21,4
1970	13,4	17,6	14,3	31,6	30,6	32,8	26,8	26,9	26,7
1975	13,3	15,2	11,4	29,3	27,1	32,0	48,8	47,5	50,3
1980	10,9	9,4	12,4	21,4	20,2	22,8	43,7	42,4	45,1
1985	13,2	13,1	13,4	23,2	22,5	24,0	33,9	32,7	35,2
1990	11,5	11,4	11,5	25,1	24,9	25,3	-19,3	-20,2	-18,3
2000	20,1	20,1	20,1	37,1	34,0	40,1	25,1	21,4	29,1

Tablo 2: Dönemler Arası Nüfus Artış Oranları (%), (1935–2000)

Kaynak: Tablo 1.

Dönemler itibariyle nüfus artış hızına cinsiyet açısından bakıldığında, hem ülke genelinde ve hem de İstanbul ve Üsküdar'da, erkeklerin kadınlardan miktar olarak daha fazla olmasına rağmen, kadınlardaki nüfus artış hızının erkeklerden daha yüksek olduğu görülecektir. Toplam nüfus içinde erkeklerin çoğunluğu oluşturmasına karşılık kadınlardaki artış hızının daha yüksek olmasının muhtemel nedenini, ekonomik amaçlarla yalnız başına İstanbul'a göç eden evin erkek bireylerinden sonra, kadın üyelerin de daha önceki bölgelerinden buraya kesin olarak göç etmiş olmalarında aramak mümkündür.

1.3. Yaş Grupları ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus

Bir ülke veya bir bölge nüfusunun yaş grupları itibariyle dağılımı bilinmeden o ülke veya bölgenin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını, eğilimlerini ve sosyal fonksiyonlarını belirlemek mümkün değildir. İnsan gücü ve eğitim planlamasının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, yatırımların dengeli bir biçimde yönlendirilebilmesi açısından nüfusun yaş grupları itibariyle dağılımının tam olarak bilinmesi özel bir önem arz etmektedir.[5] Çünkü bir ülke nüfusu çalışanlar ve çalış-

mayanlardan oluşmaktadır. Çalışmayanlar sadece tüketicilerden oluşurken, çalışanlar ise hem tüketici hem de üretici durumundadırlar. Böyle olunca, çalışabilecek nüfusun potansiyelini belirlemek, yani nüfusun yaşlara göre nasıl dağılım gösterdiğini bilmek gerekmektedir.[6]

Nüfus, yaş grupları bakımından çok farklı biçimlerde sınıflandırılmasına karşın, genellikle benimsenen ayırım; çalışma çağında olanlar ve çalışma çağı dışında bulunanlar şeklindedir. Çalışma çağındaki grubu 15–64 yaş grubundakiler oluştururken, çalışma çağı dışındaki grup ise 0–14 yaş grubundaki çocuklar ile 65 yaşın üstündeki yaşlılardan meydana gelmektedir. Bu tasnife zaman zaman 15–24 yaş grubundaki gençler de dahil edilmektedir. Türkiye, İstanbul ve Üsküdar ilçesinin bu şekildeki ayırıma göre taşıdığı özellikler aşağıda ele alınıp incelenmektedir.

Nüfusun yaş gruplarına dağılımına göre Türkiye, İstanbul ve Üsküdar nüfuslarına bakıldığında, her üç bölgenin de oldukça genç bir yapı arz ettiği, fakat zaman içinde çocuk nüfus oranının azalmakta, yetişkin nüfus olarak kabul edilebilecek 25–64 yaş grubu ile 65 yaş üstü yaşlı nüfusun payının ise artmakta olduğu görülecektir.

Fakat diğer taraftan, dikkat çeken önemli bir özellik ise, 15–24 yaş grubundaki gençlerin toplam nüfus içindeki payı hemen hemen her üç bölgede de aynı iken, 0–14 yaş grubundaki çocuk nüfus en düşük paya ise Üsküdar'da, en yüksek paya Türkiye genelinde, sahipken, 25–64 yaş grubundaki yetişkin nüfus ise bu defa tam tersine en yüksek paya Üsküdar ilçesinde, en düşük paya ise Türkiye genelinde sahip bulunmaktadır. 2000 yılı itibariyle, her üç bölgede de yaşlıların oranı yaklaşık olarak %5, 15–24 yaş grubundaki gençlerin payı ise %21'ler civarındadır.

		Toplam	0-14	15-24	25+64	65+
Türkiye	Toplam	100,0	29,8	20,5	44,0	5,7
	Erkek	100,0	30,1	20,7	43,7	5,1
	Kadın	100,0	29,2	20,3	44,2	6,3
İstanbul	Toplam	100,0	26,3	21,0	48,0	4,7
	Erkek	100,0	26,8	21,2	48,2	3,8
	Kadın	100,0	25,9	20,8	47,8	5,5
Üsküdar	**Toplam**	**100,0**	**23,8**	**20,5**	**50,2**	**5,5**
	Erkek	**100,0**	**24,6**	**21,0**	**49,9**	**4,5**
	Kadın	**100,0**	**23,0**	**20,0**	**50,5**	**6,5**
		Toplam	**0-14**	**15-24**	**25+64**	**65+**
Türkiye	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Erkek	50,7	51,7	51,2	50,4	45,3
	Kadın	49,3	48,3	48,8	49,6	54,7
İstanbul	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Erkek	50,8	51,7	51,2	51,0	41,8
	Kadın	49,2	48,3	48,8	49,0	58,2
Üsküdar	Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
	Erkek	**49,95**	**51,7**	**51,2**	**49,6**	**41,0**
	Kadın	**50,05**	**48,3**	**48,8**	**50,4**	**59,0**

Tablo 3: Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı (%), (2000)

Yaş	Türkiye			İstanbul			Üsküdar		
Grupları	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	100,00	50,66	49,34	100,00	50,79	49,21	100,00	49,95	**50,05**
0-4	100,00	51,58	48,42	100,00	51,47	48,53	100,00	51,61	**48,39**
5-9	100,00	51,59	48,41	100,00	51,44	48,56	100,00	51,27	**48,73**
10-14	100,00	51,91	48,09	100,00	52,12	47,88	100,00	52,20	**47,80**
15-19	100,00	51,20	48,80	100,00	53,69	46,31	100,00	53,56	**46,44**
20-24	100,00	51,22	48,78	100,00	48,75	51,25	100,00	48,90	**51,10**
25-29	100,00	50,49	49,51	100,00	51,61	48,39	100,00	49,44	**50,56**
30-34	100,00	50,95	49,05	100,00	51,75	48,25	100,00	49,91	**50,09**
35-39	100,00	50,54	49,46	100,00	51,10	48,90	100,00	49,69	**50,31**
40-44	100,00	51,21	48,79	100,00	51,42	48,58	100,00	50,45	**49,55**
45-49	100,00	50,78	49,22	100,00	50,67	49,33	100,00	49,90	**50,10**
50-54	100,00	49,92	50,08	100,00	50,71	49,29	100,00	50,49	**49,51**
55-59	100,00	49,37	50,63	100,00	49,78	50,22	100,00	48,76	**51,24**
60-64	100,00	47,25	52,75	100,00	46,20	53,80	100,00	45,45	**54,55**
65-69	100,00	48,31	51,69	100,00	45,81	54,19	100,00	45,08	**54,92**
70-74	100,00	44,16	55,84	100,00	40,08	59,92	100,00	39,78	**60,22**
75-79	100,00	44,05	55,95	100,00	39,92	60,08	100,00	37,96	**62,04**
80-84	100,00	40,05	59,95	100,00	37,03	62,97	100,00	34,99	**65,01**
85+	100,00	38,60	61,40	100,00	33,67	66,33	100,00	34,75	**65,25**

Tablo 4: Geniş Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfusun Dağılımı (%), (2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 140-143, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 76-79 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 72-75.

Çocuk ve gençlerin oluşturduğu 25 yaş altındaki grubun toplam nüfus içindeki payı zamanla azalmakla birlikte, yine de yaklaşık olarak toplam nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Ancak, bu grubun payı ülke ve İstanbul geneline nispeten Üsküdar'da daha düşüktür. Örneğin, 25 yaş altındaki çocuk ve gençlerin Üsküdar nüfusu içindeki oranı 1990 yılında %49,7 iken, 2000 yılında %44,3'e düşmüştür. Fakat aynı yaş grubunun oranı aynı yıllar içinde ülke genelinde %55'den %50,3'e, İstanbul'da ise %50,8'den %47,3'e inmiştir. Görüldüğü gibi, toplam nüfus içinde 25 yaşın altındaki çocuk ve gençlerin oranı ülke genelinde daha fazla iken, Üsküdar'da daha düşüktür. Aşağıda da ele alınacağı üzere, bu husus, bağımlılık oranlarının ülke genelinde daha yüksek, Üsküdar'da ise daha düşük bir düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Yaşlı kesim olarak kabul edilen 65 yaş ve üstünün toplam nüfus içindeki payı oldukça düşük olup, zaman içinde artmakla birlikte, bu grubun oranı Üsküdar'da, ülke geneline göre daha düşük, fakat İstanbul geneline göre ise daha yüksektir. 2000 yılında, 65 yaşın üstündeki yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ülke genelinde %5,7, İstanbul genelinde %4,7 ve Üsküdar'da da %5,5'dir.

2000 yılı itibariyle Üsküdar'daki erkek nüfusun %24,6'sını 0–14 yaş grubundaki çocuklar, %21'ini 15–24 yaş grubundaki gençler, %49,9'unu 25–64 yaş grubundaki yetişkinler ve %4,5'ini de 65 yaşın üstündeki yaşlılar oluştururken, bu oranlar kadın nüfusta çocuklar için %23, gençler için %20, yetişkinler için

%50,5 ve yaşlılar için de %6,5'dir. Görüldüğü üzere, Üsküdar'da erkek nüfusa göre kadın nüfus arasında yaşlıların oranı daha yüksek iken, çocuk, genç ve yetişkinlerin oranı ise daha düşüktür.

Gerek demografik ve gerekse sosyal ve ekonomik açıdan nüfusun cinsiyet yapısının, yani genel nüfusta kadın-erkek oranının büyük önemi bulunmaktadır. Evlenmeler, doğum ve ölümler gibi demografik nitelikler ile nüfusun cinsiyet yapısı arasında yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle evlenecek yaşlardaki kadın ve erkekler arasında bir dengesizlik varsa, evlenmeler konusunda bazı güçlüklerin ortaya çıkacağı, bunun da sosyal problemlere yol açacağı açıktır. Ayrıca, doğumlarda genelde erkek çocuk fazlalığı bulunması ve ölümlülük oranlarının da yine erkeklerde daha yüksek olması, belli yaş gruplarındaki cinsiyet oranlarını ve hayatta kalma sürelerini farklı şekillerde etkilemekte değiştirmektedir.[7]

Cinsiyet oranına; iki cinsteki ölümlülük farkları, nüfusun yaş yapısı, göç hareketleri, savaşlar ve istatistiki nedenler önemli ölçüde etki etmektedir.[8]

1935–2000 yılları arasındaki Türkiye, İstanbul ve Üsküdar ilçesinin cinsiyet oranları ile ilgili olarak dikkat çeken özellikleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür: [9]

*1935 ve 1940 yılları Türkiye verileri hariç, tüm yıllarda ve bölgelerde erkeklerin oranları kadınların oranından yüksektir. Yani, cinsiyet oranları erkeklerin lehine kadınların ise aleyhinedir. Uzun süren savaşlar sonucunda erkek nüfus kaybına uğrayan Türkiye'de bu sonucu doğal saymak gerekir. 1945'ten sonra ise kadın nüfus, doğal nüfus artışına paralel olarak nüfustaki yerini almış, % 49'lar dolayında seyretmiştir.

*Türkiye genelinde cinsiyet oranları arasında çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Yani, cinsiyet oranları %49 ile %50'ler civarında değişmektedir.

*1940 yılı Üsküdar verisi hariç, hem İstanbul'da hem de Üsküdar'da cinsiyet oranları 1960 yılına kadar erkeklerin lehine giderek artan, bu yıldan sonra ise yine erkeklerin lehine fakat giderek azalan oranlarda bir eğilim göstermektedir. 1935 yılında erkeklerin oranı İstanbul'da %51,8, Üsküdar'da %52,3 iken, bu oranlar 1960 yılında İstanbul'da %56'ya, Üsküdar'da ise %57,5'e yükselmiştir. 2000 yılına gelince, erkeklerin oranı bu defa İstanbul'da %50,8'e, Üsküdar'da ise %50'ye düşmüştür.

2000 yılı itibariyle nüfusun yaş gruplarına göre cinsiyet oranlarına bakıldığında, Türkiye geneli ve İstanbul'da toplam nüfusun yarıdan daha fazlasını erkekler oluştururken, Üsküdar'da ise kadın nüfusun daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye geneli ve İstanbul'da kadınların oranı sadece 65 yaşın üstündeki nüfus kesiminde çoğunluğu oluştururken, Üsküdar'da ise kadınlar 25 yaşın üstündeki yetişkin ve yaşlı nüfus içinde de çoğunluğa sahip bulunmaktadır.

İstanbul ve Üsküdar'daki yaşlıların önemli bir kısmını kadınların oluşturmasının nedenini, daha çok bu bölgedeki genç nüfus oranının düşüklüğüne karşılık

Üsküdar'da çocuklar

yetişkin ve yaşlı nüfus oranının yüksekliğinde aramak gerekmektedir.[10]

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 76-79'daki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2000 Genel Nüfus Sayımı itibariyle, Üsküdar mahallelerinin nüfus yapılarına cinsiyet açısından bakıldığında, toplam Üsküdar nüfusunda olduğu gibi, mahallelerin de büyük bir kısmında çoğunluğu kadınların oluşturduğu görülecektir. Ancak Arakiyecihacıcafer (%54,3), İmrahorsalacak (%53,7) ve Ahmetçelebi (%53,3) gibi kadınların oranlarının yüksek olduğu bazı mahallelerde dahi bu oran %55'lerin altındadır. Fakat erkeklerin oranlarının Kuleli (%58,5), Selimiye (%58,7) ve Abdullahağa (%72,3) gibi özellikle askeri alanların bulunduğu bölgelerde oldukça yüksek olduğu görülmektedir.[11]

1.5. Yaş Bağımlılık Oranı

Bir ülke nüfusunun tamamı tüketici iken, bir kısmı ise hem tüketici hem de üretici konumdadırlar. Üretim-tüketim dengesini sağlamak için üretime katılanların kendileriyle birlikte üretime katılmayanlara da yetecek kadar üretimde bulunması gerekir. Buna bağımlılık oranı denmektedir. Üretime katılan her yüz ki-

Üsküdar'da çocukların eğlence mekânı bir park

şinin kendisiyle birlikte kaç kişiye yetecek kadar üretimde bulunması gerektiğini belirtir. Yani, çalışma çağı dışındaki nüfusun, çalışma çağındaki nüfusa oranıdır.[12] Ancak bağımlılık oranlarını bağımlı nüfusun yaş özelliğine göre değerlendirmek daha doğrudur.

Bağımlılık oranlarının yükselmesi milli gelire katkı yapabilecek insan sayısına oranla, faal olmayanların oranını artıracağından genel refah düzeyini aşağı çeken, kişi başına geliri düşüren sonuçlar doğurur.

Bağımlılık oranıyla çalışma çağındaki nüfus oranı arasında ters orantı bulunmaktadır. Yani çalışma çağındaki nüfus miktarı artarken bağımlılık oranı azalmakta, azalırken de bağımlılık oranı artmaktadır.

Bağımlılık oranına etki eden en önemli faktör nüfusun yaş grupları itibariyle dağılımıdır. Bu orana gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ise çocuk nüfus etki etmektedir.[13]

Yukarıda da açıklandığı üzere, ülke ve İstanbul geneli ile Üsküdar ilçesinde toplam nüfus içinde 15 yaşın altındaki çocuk nüfusun payının azalması, yaşlı nüfusun payının ise artması, çalışma çağındaki nüfusun payının artmasına, toplam bağımlılık oranı ile çocukların bağımlılık oranlarının düşmesine, fakat yaşlıların bağımlılık oranlarının yükselmesine neden olmaktadır.

2000 yılı itibariyle toplam yaş bağımlılık oranları Türkiye genelinde %55,1, İstanbul'da %44,9 ve Üsküdar ilçesinde %41,5'dir. Erkeklerdeki toplam yaş ba-

ğımlılık oranları ise ülke genelinde %55,1, İstanbul'da %44,2 ve Üsküdar'da %41,1 iken, kadınların toplam yaş bağımlılık oranları ise ülke genelinde %55,1, İstanbul'da %45,7, Üsküdar'da da %41,8'dir. Görüldüğü üzere toplam yaş bağımlılık oranı ülke genelinde cinsiyet açısından farklılık göstermezken, hem İstanbul genelinde hem de Üsküdar'da kadınların bağımlılık oranları erkeklere göre daha yüksektir.

65 yaşın üstündeki yaşlıların bağımlılık oranları ise, en yüksek paya ülke genelinde sahip iken, en düşük orana ise İstanbul genelinde sahiptir. Nitekim bu oran ülke genelinde %8,8, İstanbul genelinde %6,8 ve Üsküdar ilçesinde de %7,8 iken, bu oran erkeklerde ülke genelinde %7,9, İstanbul'da %5,5 ve Üsküdar'da %6,4 iken, kadınlarda ise ülke genelinde %9,8, İstanbul'da %8 ve Üsküdar'da da %9,2'dir. 65 yaşın üstündeki yaşlıların bağımlılık oranlarının Üsküdar'da ülke genelinden daha düşük, fakat İstanbul'dan daha yüksek olduğu görülmektedir.

15 yaşın altındaki çocukların toplam nüfus içindeki paylarının artmasına paralel olarak, bu grubun bağımlılık oranları da zaman içinde azalmıştır. Ancak, çocukların bağımlılık oranı ülke genelinde en yüksek, Üsküdar ilçesinde ise en düşüktür. 2000 yılı itibariyle, çocukların bağımlılık oranları ülke genelinde %46,3, İstanbul genelinde %38,2 ve Üsküdar ilçesinde de %33,7'dir. Diğer taraftan çocukların bağımlılık oranları erkeklerde ülke genelinde %47,2, İstanbul'da %38,6 ve Üsküdar'da %34,8 iken, bu oranlar kadınlarda ise sırasıyla %45,3, %37,7 ve %32,6'dır. Görüldüğü gibi çocukların bağımlılık oranları en yüksek paya ülke genelinde, en düşük paya ise Üsküdar ilçesinde sahip bulunmaktadır.

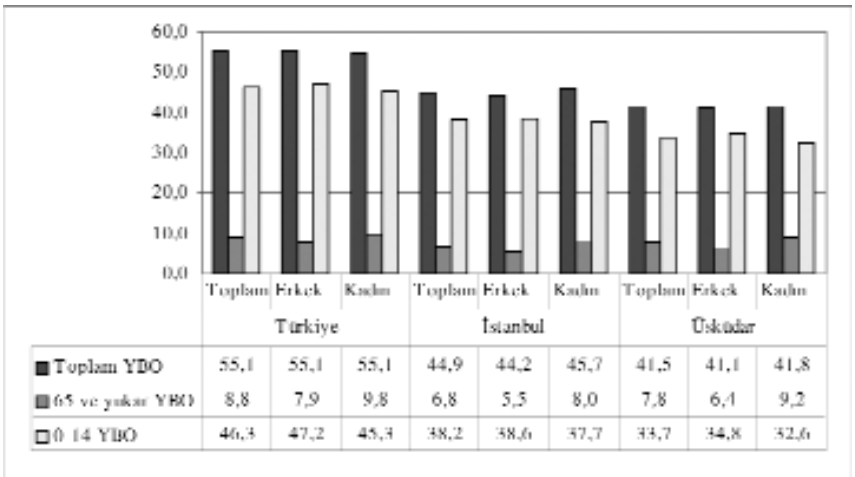

	Türkiye			İstanbul			Üsküdar		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam YBO	55,1	55,1	55,1	44,9	44,2	45,7	41,5	41,1	41,8
65 ve yukarı YBO	8,8	7,9	9,8	6,8	5,5	8,0	7,8	6,4	9,2
0-14 YBO	46,3	47,2	45,3	38,2	38,6	37,7	33,7	34,8	32,6

Grafik 1: Bağımlılık Oranları (%), (2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 140-143, DİE; 2000 Genel Nüfus

Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 76-79 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus **ve** Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 72-75'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sonuç olarak; Üsküdar'daki kadın nüfusunun bağımlılık oranlarının erkeklere göre toplam nüfus ve yaşlı nüfus içinde daha yüksek, ancak çocuklar arasında daha düşük olduğu görülmektedir. Üsküdar'daki kadınların bağımlılık oranlarının erkeklere göre 0-14 yaş grubundaki çocuk nüfus içinde daha düşük olmasını, erkeklere göre toplam kadın nüfus içinde çocukların oranının daha düşük olmasına, bağımlılık oranlarının 65 yaşın üstündeki nüfus içinde erkeklere göre daha yüksek olmasını ise erkeklere göre yaşlı nüfus oranının kadınlar arasında daha yüksek olmasına bağlayabilmek mümkündür.

2. Nüfusun Eğitim Yapısı

Günümüzde ülkelerin gelişme düzeylerinin belirlenmesinde veya bu ülkelerin uluslar arası alanda rekabet üstünlüğüne sahip olmalarının en önemli nedeninin, ister ülke içinden isterse ülke dışından beyin göçü şeklinde ithal edilmiş olsun, yetişmiş insan gücüne sahip olmalarını gösterebilmek mümkündür. Kalkınma ve dünyada her alanda rekabet üstünlüğü elde etme iddiasında olan ülkelerin, insan gücü varlığını miktar olarak artırmalarından daha çok, mevcut bu gücü sanayileşme ve çağdaşlaşmaya paralel olarak ihtiyaç duyulan vasıf ve niteliklerde yetiştirmeleri daha fazla önem arz etmektedir. Bu ise, ancak kaliteli bir eğitim sisteminin kurulması ve mevcut insan gücünün eğitim düzeyinin artırılmasına ilaveten kültürel derinlikle birlikte zengin bir hayat ve varlık anlayışının oluşturulmasına bağlıdır.

Altı yaş üstündeki nüfusun eğitim düzeylerinin ele alınacağı bu kısımda, "biçimsel eğitim" yani formel eğitim göz önünde bulundurulmaktadır. Zira, biçimsel olmayan eğitimi yer, zaman, yöntem ve amaçları bakımından değerlendirmek zordur. Buna karşılık, biçimsel eğitim, amaç, program, öğrenme-öğretme özellikleri ile değerlendirme unsurları belli olan süreci ifade eder. Bu süreç kurumsallaştırılarak sistemleşir. Dolayısıyla bir eğitim sisteminin genel değerlendirmesi ancak "biçimsel eğitim" çerçevesinde yapılırsa anlam kazanır.

Ülkemizde nüfusun eğitim yapısında, özellikle okuryazarlık alanında önemli değişiklikler yaşanmasına karşılık, uluslararası camia ile mukayese edildiğinde, bunun yeterli olduğunu söyleyebilmek asla mümkün değildir. Dünyada söz sahibi olan ülkeler, bu özelliklerini eğitime borçludurlar. Bu ülkeler, nüfuslarının sadece okuryazarlık durumuyla ilgilenmemişler, çağdaş gelişmeler neyi gerektirmişse, mevcut insan güçlerini bu doğrultuda yetiştirmişler veya bu nüfusu başka ülkelerden ithal ederek ikame yoluna gitmişlerdir. Ülkemiz nüfusunun okuryazarlık durumuna baktığımızda, okuma yazma bilmeyenlerin oranının za-

man içinde sürekli bir şekilde azalarak 2000 yılında %12,7'ye düştüğü görülmektedir. Toplam nüfusta yine de azımsanmayacak bir kesimin okuryazar olmaması gerçeğine karşılık, olaya kadın nüfus açısından baktığımızda karşımıza içler acısı bir manzara çıkmaktadır. Nitekim, 2000'li yıllarda kadın nüfusumuzun yaklaşık beşte birinin okuma yazma bilmediği görülmektedir. Endişe verici bu durum, toplumda kız çocuklarının eğitimini engelleyen çeşitli faktörlerin halen devam ettirildiğini göstermektedir. Aslında, yirmi birinci asra girdiğimiz bu günlerde, sadece okuryazarlığın vasıflı ve iyi eğitilmiş nüfus için yeterli olmadığını, erkek nüfus kadar kız çocuklarımızın da yüksek niteliklere uygun şekilde yetiştirilmesinin zorunluluğunu belirtmek gerekmektedir.

Okuryazarlık oranları eğitimde ele alınan ilk kriter olmakla birlikte, nüfusun eğitim düzeyini göstermekte de son derece yetersizdir. Bunun sonucu olarak, nüfusun bitirilen son eğitim kurumuna yani ilk, orta, lise ve yüksek öğretim durumuna göre incelenmesinde yarar vardır. Bu nedenle, aşağıdaki kısımlarda nüfusun eğitim yapısı gerek okuryazarlık bakımından ve gerekse bitirilen son eğitim kurumu itibariyle ele alınıp incelenmiştir.

Genel bir yaklaşımla, Türkiye'nin ilkokul eğitimi almış insanların ağırlıklı olarak temsil edildiği bir ülke olduğu söylenebilir. Zira, okuryazar nüfusun yarıya yakın bir kısmını ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Orta ve dengi okul mezunları %10'un altında, lise ve dengi okul mezunları ise %10'ların biraz üzerinde iken, yüksekokul ve fakülte mezunlarının oranı da oldukça düşük olup %5'lerin altındadır.

Ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında yetişmiş insan gücünün sahip olduğu önem dikkate alındığında, devletin nüfusun eğitim düzeyini yükseltici ve eğitimi özendirici faaliyetlerini artırması gerekliliği Cumhuriyet dönemi boyunca devam etmiş ve halen bu ihtiyaç önemini korumaktadır.[14]

2.1. Okuma Yazma Bilmeyenler

Bilindiği gibi, Cumhuriyetin ilanından sonra batı dünyası ile daha fazla bütünleşebilmek için harf devrimi yapılarak Latin alfabesi kabul edilmiştir. 1935 yılında, Türk toplumunun %80'e yakın bir kısmı, Latin alfabesini bilmediğinden, okuryazar olmayan bir duruma düşmüştü. Bu oranın mutlaka düşürülmesi gerekiyordu. Ancak, eğitim konusunda tüm uğraşlara ve önlemlere rağmen okuryazarlık oranının istenilen düzeye çıkarılabildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim 1935 yılında toplam nüfusun %80,7'si okuma yazma bilmezken, bu oran, 1960 yılında ancak %60'a, 1990 yılında ise %20'lerin altına, 2000 yılında da %12,7'ye düşürülebilmişti. Her ne kadar, okuma yazma bilmeyenlerin oranının 25 yaşın üstündeki nüfusta daha yüksek olduğu (2000 yılında %17,2) görülüyorsa da, bu oran 25 yaşın altındaki nüfusta da (2000 yılında %6,8) azımsanmayacak bir düzeydedir. Bilgi toplumu olma yolunda gelişmiş ülkelerin önemli mesafeler aldığı yirmi birinci asrın başlangıcında Türkiye'deki toplam nüfusun halen %12,7'sinın okuma yazma bilmemesi oldukça düşündürücüdür.

Ayrıca, içinde bulunduğumuz bilgi toplumunda sadece okuryazar olmanın da çok önemli ve anlamlı olduğunu söylemek yeterli değildir. Nitekim okuryazarlığın fonksiyonel bir anlam taşıması ve çağın ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekmektedir. Ancak, aşağıda da ele alınacağı üzere, İstanbul'un ve özellikle de Üsküdar'ın eğitim düzeyinin ülke geneline göre daha iyi durumda olduğunu belirtmek mümkündür.

Türkiye genelinde okuryazar olmayanlarla ilgili bu olumsuz tabloyu İstanbul ve Üsküdar ilçesinde görmüyoruz. Nitekim, ülke genelinde olduğu gibi, hem İstanbul'da hem de Üsküdar'da zamanla okuma yazma bilmeyenlerin oranının düştüğü, ancak, okuma yazma bilmeyenlerin oranının İstanbul geneline göre Üsküdar'da daha düşük olduğu da dikkat çekmektedir. Nitekim 1980–2000 yılları arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı ülke genelinde %32,5'den %12,7'ye, İstanbul'da %16,5'den %6,6'ya, Üsküdar'da ise %14,3'ten %5,1'e düşmüştür.

Diğer taraftan, erkeklere göre kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranının çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat kadın nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranı zaman içinde sürekli olarak düşmekte ve bu düşüş Türkiye ve İstanbul geneline göre Üsküdar'da daha yüksek olarak gerçekleşmektedir. 1980–2000 yıllarını dikkate aldığımızda, okuma yazma bilmeyenlerin oranı ülke genelinde erkekler arasında %20'den 6,1'e, kadınlar arasında %45,3'ten %19,'4'e, İstanbul genelinde ise erkekler arasında %9,1'den %2,8'e, kadınlar arasında %24,7'den 10,5'e, Üsküdar'da da erkekler arasında %7'den %1,9'a, kadınlar arasında ise %22,3'ten 8,2'ye düşmüştür. Bu veriler bize, okuma yazma bilmeyenlerin oranının, hem erkekler hem de kadınlar arasında, Üsküdar ilçesinde daha düşük olduğunu, yani bu ilçe nüfusunun eğitim bakımından daha avantajlı bir durumda olduğunu göstermektedir.

		Toplam			Okuma Yazma Bilen			Okuma Yazma Bilmeyen		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	1980	100,0	100,0	100,0	67,5	93,0	54,6	32,5	20,0	45,3
	1990	100,0	100,0	100,0	80,5	96,2	72,0	19,5	11,2	28,0
	2000	100,0	100,0	100,0	87,3	98,1	80,6	12,7	6,1	19,4
İstanbul	1980	100,0	100,0	100,0	83,5	93,0	75,3	16,5	9,1	24,7
	1990	100,0	100,0	100,0	90,2	96,2	85,0	9,7	4,9	15,0
	2000	100,0	100,0	100,0	93,4	98,1	89,5	6,6	2,8	10,5
Üsküdar	**1980**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**85,7**	**93,0**	**77,7**	**14,3**	**7,0**	**22,3**
	1990	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**91,5**	**96,2**	**86,4**	**8,5**	**3,8**	**13,5**
	2000	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**94,9**	**98,1**	**91,8**	**5,1**	**1,9**	**8,2**
Türkiye	1980	100,0	50,6	49,4	100,0	60,0	40,0	100,0	31,2	68,8
	1990	100,0	50,6	49,4	100,0	55,8	44,2	100,0	29,0	71,0
	2000	100,0	50,5	49,5	100,0	54,3	45,7	100,0	24,5	75,5
İstanbul	1980	100,0	52,5	47,5	100,0	57,2	42,8	100,0	28,9	71,1
	1990	100,0	52,1	47,9	100,0	54,9	45,1	100,0	26,1	73,9
	2000	100,0	50,7	49,3	100,0	52,8	47,2	100,0	21,6	78,4
Üsküdar	**1980**	**100,0**	**52,3**	**47,7**	**100,0**	**56,7**	**43,3**	**100,0**	**25,5**	**74,5**
	1990	**100,0**	**51,5**	**48,5**	**100,0**	**54,2**	**45,8**	**100,0**	**23,0**	**77,0**
	2000	**100,0**	**49,8**	**50,2**	**100,0**	**51,4**	**48,6**	**100,0**	**19,0**	**81,0**

Tablo 5: Okuryazarlık Durumuna Göre Nüfusun Dağılımı (%), (1980-2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 88-89, DİE; 2000 Genel Nüfus Sa-

yımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 99, 127 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 193-194'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İstanbul'daki okuma yazma bilmeyenlerin ülke içindeki payı artarken, Üsküdar'ın İstanbul içindeki payı zamanla azalmaktadır. 1980 ile 2000 yılları arasındaki gelişmeyi dikkate aldığımızda, İstanbul'un ülke içindeki payı %5,5'den %7,8'e yükselirken, Üsküdar'ın İstanbul içindeki payının ise %4,8'den %3,8'e düştüğü görülecektir. Okuma yazma bilmeyen nüfus bakımından İstanbul'un ülke içindeki payının artmasının en önemli nedeni bu bölgeye yönelik yoğun göç hareketleridir. Görüldüğü gibi, aşırı göç, yetersiz altyapı ve çarpık kentleşmeye yol açmasının yanısıra, toplam insan kalitesini de bozmaktadır. Ancak, görüldüğü üzere, Üsküdar bu anlamda İstanbul geneline göre daha şanslı ve okuma yazma bilmez nüfus bakımından İstanbul içinde sahip olduğu paya sürekli olarak düşmektedir.[15]

2.2. Okuma Yazma Bilenler

Okuma yazma bilmeyenler konusu ele alınıp incelenirken, yukarıda da belirtildiği gibi, yıllar itibariyle hem ülke ve İstanbul genelinde hem de Üsküdar ilçesinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı azalırken, okuma yazma bilenlerin oranı ise artmaktadır. Ancak, toplam nüfusun halen yüzde yüzünün okuma yazma bilir hale gelmediğini görmekteyiz. Nitekim ülke genelindeki toplam nüfusun %87'lik kesimi okuma yazma bilirken, bu oranın İstanbul genelinde ve Üsküdar ilçesinde, daha yüksek olup, %95'lere ulaştığı görülmektedir. Ancak, okuryazarlık oranlarının kadınlara göre erkekler arasında daha yüksek olduğu da dikkat çekmektedir. Fakat kadınlar arasındaki okuryazarlık oranı ülke geneli (%80,6) ve İstanbul'a göre (%89,5) Üsküdar'da (%91,8) daha yüksektir.

Okuma yazma bilenlerin cinsiyet açısından dağılımına baktığımızda, erkek ve bayan oranları arasında, okuma yazma bilmeyenlerde olduğu kadar açık bir fark göze çarpmamaktadır. Nitekim 2000 yılı itibariyle, okuryazar nüfusun Türkiye genelinde %45,7'sini, İstanbul genelinde %47,2'sini ve Üsküdar ilçesinde de %48,6'sını bayanlar oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, okuma yazma bilenlerin cinsiyet bakımından dağılımı İstanbul ve Üsküdar ilçesinde benzer özelliklere sahipken, okuma yazma bilenler içinde bayanların oranı Türkiye genelinden daha yüksektir.

2.3. Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Olmayanlar

Okuma yazma bilen nüfus içinde herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmayanların oranı, hem ülke ve İstanbul genelinde hem de Üsküdar ilçesinde

1980–1990 yılları arasında düşerken, 1990–2000 yılları arasında ise tekrar yükselmiştir. Okuryazar nüfus içinde bir öğrenim kurumundan mezun olmayanların oranı, 1980 yılında ülke genelinde %24,5, İstanbul'da %18,5 ve Üsküdar'da %17,6 iken, 1990 yılında ülke genelinde %19,8, İstanbul'da %15,3'e düşmüş ve Üsküdar'da %18,6'ya yükselmiş, fakat 2000 yılında bu oranlar tekrar ülke genelinde %24,7, İstanbul'da %20,3 ve Üsküdar'da ise %18,4 olmuştur. Görüldüğü gibi, Üsküdar ilçesinde herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma yazma öğrenenlerin oranı ülke ve İstanbul genelinden daha düşüktür. Herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma yazma bilenlerin oranının artış göstermesinde, bu yıllar arasında okuma yazma bilmeyenlere yönelik olarak başlatılan okuma yazma kurslarının önemli bir rolü olmuştur.

Herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma yazma bilenlerin cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında, oranlar arasında fazla bir fark olmadığı, fakat bayanların oranının zaman içinde az da olsa bir düşüş eğiliminde olduğu görülecektir. 2000 yılı itibariyle, Türkiye genelinde erkeklerin oranı (%50,5), İstanbul (%49) ve Üsküdar'da (%48) ise bayanların oranı biraz daha yüksektir.

2.4. Okul Bitirenler

Bir ülke nüfusunun eğitim yapısının belirlenmesinde, okur-yazarlık oranları önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmakla birlikte, bunun son derece yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, nüfusun eğitim yapısının bitirilen son eğitim kurumu bakımından incelenmesinde yarar vardır.

Bölgeler	Yıllar	Cinsiyet	Toplam	Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Değil	İlkokul	Orta ve Dengi	Lise ve Dengi	Yüksekokul ve Fakülte	Toplam	Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Değil	İlkokul	Orta ve Dengi	Lise ve Dengi	Yüksekokul ve Fakülte
Türkiye	1980	Toplam	100,0	24,5	56,2	8,1	7,5	3,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	23,0	55,3	9,5	8,0	4,1	60,0	56,3	59,1	67,6	64,1	74,5
		Kadın	100,0	26,8	57,5	6,8	6,7	2,1	40,0	43,7	40,9	32,4	35,9	25,5
	1990	Toplam	100,0	19,8	57,3	9,4	9,7	3,8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	18,4	55,3	10,8	10,7	4,7	55,8	51,8	53,8	64,4	62,1	70,0
		Kadın	100,0	21,6	60,0	7,6	8,5	2,6	44,2	48,2	46,2	35,6	37,9	30,0
	2000	Toplam	100,0	24,7	42,4	11,5	15,4	6,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	23,0	39,5	13,6	17,2	7,0	54,3	50,5	50,3	63,9	60,9	63,1
		Kadın	100,0	26,7	46,7	9,1	13,1	4,9	45,7	49,5	49,7	36,1	39,1	36,9
İstanbul	1980	Toplam	100,0	18,5	53,1	11,8	11,1	5,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	16,6	53,7	12,1	11,2	6,4	54,9	49,8	54,0	58,7	55,4	66,5
		Kadın	100,0	21,1	53,0	11,5	11,6	3,0	45,1	50,2	46,0	41,3	44,6	33,5
	1990	Toplam	100,0	15,3	53,6	12,1	13,1	5,9	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	13,9	52,8	13,0	13,2	7,1	54,9	49,8	53,0	58,7	55,4	66,2
		Kadın	100,0	17,0	54,6	11,1	13,0	4,4	45,1	50,2	46,0	41,3	44,6	33,8
	2000	Toplam	100,0	20,3	41,5	17,7	17,5	8,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	100,0	18,9	39,7	15,9	18,2	9,4	52,8	49,0	50,5	59,7	54,7	58,7
		Kadın	100,0	21,9	43,4	19,4	16,8	7,4	47,2	51,0	49,5	40,3	45,3	41,3
Üsküdar	1980	**Toplam**	**100,0**	**17,6**	**50,3**	**14,5**	**12,7**	**4,9**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		Erkek	**100,0**	**15,2**	**49,3**	**16,0**	**13,1**	**6,5**	**56,7**	**49,1**	**55,6**	**62,3**	**58,2**	**75,6**
		Kadın	**100,0**	**20,7**	**51,6**	**12,7**	**12,3**	**2,7**	**43,3**	**50,9**	**44,4**	**37,7**	**41,8**	**24,4**
	1990	**Toplam**	**100,0**	**14,4**	**49,4**	**13,6**	**15,4**	**7,2**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		Erkek	**100,0**	**12,8**	**47,9**	**14,9**	**15,6**	**8,9**	**54,2**	**48,3**	**52,6**	**59,3**	**54,6**	**67,1**
		Kadın	**100,0**	**16,2**	**51,3**	**12,1**	**15,2**	**5,2**	**45,8**	**51,7**	**47,5**	**40,7**	**45,4**	**32,9**
	2000	**Toplam**	**100,0**	**18,4**	**34,5**	**12,9**	**21,7**	**12,7**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		Erkek	**100,0**	**17,2**	**31,8**	**14,6**	**22,1**	**14,3**	**51,4**	**48,0**	**47,7**	**58,6**	**52,3**	**57,9**
		Kadın	**100,0**	**19,7**	**37,0**	**11,0**	**21,3**	**11,0**	**48,6**	**52,0**	**52,3**	**41,4**	**47,7**	**42,1**

Tablo 6: Bitirilen Son Öğrenim Kurumuna Göre Okuryazar Nüfus (%), (1980-2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 88-89, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 99, 127 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 193-194'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse ülkemizin, buna İstanbul geneli ve Üsküdar da dahil, ilkokul eğitimi almış insanların ağırlıklı olarak temsil edildiği ve okuryazar nüfusun önemli bir kısmını ilkokul mezunlarının oluşturduğu bir niteliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, ekonomik ve sosyal kalkınmada yetişmiş insan gücünün sahip olduğu önem dikkate alındığında, ülkemizdeki nüfusun eğitim düzeyini yükseltici ve eğitimi özendirici faaliyetlerin artırılması gerektiği ortadadır

2.4.1. İlkokul Mezunları

Okuryazar nüfus içinde en yüksek payı ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Bunların oranı ülke ve İstanbul geneli ile Üsküdar ilçesinde zaman içinde azalmakla birlikte, bu oran ülke ve İstanbul geneline göre Üsküdar'da daha düşüktür. Nitekim toplam okuma yazma bilen nüfus içinde ilkokul mezunlarının oranı 1980–2000 yılları arasında, ülke genelinde %56,2'den %42,4'e, İstanbul'da %53,4'ten %41,5'e ve Üsküdar'da da %50,3'ten %34,3'e düşmüştür. Görüldüğü üzere, okuryazar nüfus içinde ilkokul mezunlarının oranı ülke ve İstanbul geneline nispeten Üsküdar'da daha düşük olmakla birlikte, yine de toplam okuryazar nüfusun üçte birini oluşturmaktadır.

Cinsiyet açısından okuryazar nüfus içindeki ilkokul mezunlarının durumuna bakıldığında, bunların çoğunluğunu, 2000 yılı Üsküdar verisi hariç, hem ülke hem de İstanbul genelinde erkekler oluşturmasına rağmen, erkek ve kadın oranları birbirine oldukça yakındır. Nitekim 2000 yılı itibariyle, ilkokul mezunlarının ülke genelinde %50,3'ünü, İstanbul'da %50,5'ini erkekler oluştururken, Üsküdar ilçesinde ise bayanların oranı erkeklerden daha yüksek olup %52,3'tür.

2.4.2. Orta ve Dengi Okul Mezunları

Orta ve dengi okul mezunlarının okuma yazma bilen nüfusun içindeki payına bakıldığında, 1980–2000 yılları arasındaki yirmi yıllık süre içinde, İstanbul'un payının bu süre içinde pek değişmeyip %12'ler civarında seyrettiği, ülke genelinin payının ise zaman içinde arttığı ve %8,4'lerden %11,5'e yükseldiği, Üsküdar'ın payının da zamanla azalıp %14,5'ten %12,9'a düştüğü görülecektir.

Orta ve dengi okul mezunlarının cinsiyet itibariyle dağılımında çoğunluğu erkeklerin oluşturduğu, fakat erkeklerin oranının ülke genelinde ve Üsküdar'da zaman içinde azalmakta olduğu, kadınların oranının ise artmakta olduğu, İstanbul genelinde ise erkeklerin oranının pek fazla değişmeyip %59'lar civarında

kaldığı görülmektedir. Nitekim 1980–2000 yılları arasında erkeklerin oranı İstanbul genelinde %59'lar dolayında kalırken, Türkiye genelinde %67,6'dan %63,9'a, Üsküdar'da ise %62,3'den %58,6'ya düşmüştür. Aynı yıllar arasında toplam orta ve dengi okul mezunları arasında kadınların oranı Üsküdar'da %37,7'den %41,4'e yükselmiştir.

2.4.3. Lise ve Dengi Okul Mezunları

Toplumun nispeten daha nitelikli bir kesimini ve orta öğretim kademesini oluşturan lise ve dengi okul mezunlarının toplam okuryazar nüfus içindeki oranları hem ülke ve İstanbul genelinde, hem de Üsküdar ilçesinde, yıllar itibariyle artış göstermekte, fakat bu kesimin payı ülke geneli ve İstanbul'a göre Üsküdar'da daha yüksektir. Nitekim 1980 yılında, toplam okuryazar nüfus içinde, ilkokul mezunlarından sonraki ilk sırayı orta ve dengi okul mezunları alırken, 1990 yılından itibaren lise ve dengi okul mezunları almaya başlamış ve zamanla da oranları artış göstermiştir. Ancak, bu kesimin toplam okuryazar nüfus içindeki oranları en yüksek paya Üsküdar ilçesinde, en düşük paya da ülke genelinde sahip bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bu grubun payı, 1980 ve 2000 yıllarında, ülke genelinde %7,5'den %15,3'e, İstanbul genelinde ise %11,4'den %17,5'e ve Üsküdar ilçesinde de %12,7'den %21,7'ye yükselmiştir. Bu veriler bize, Üsküdar ilçesinin, ülke ve İstanbul geneline göre, daha nitelikli bir insan gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Orta ve dengi okul mezunlarında olduğu gibi, lise ve dengi okul mezunlarının da önemli bir kısmını erkekler oluşturmakla birlikte, zaman içinde hem ülke genelinde hem de Üsküdar ilçesinde erkeklerin oranında düşme, buna karşılık kızların payında bir artış görülürken, İstanbul genelinde ise erkeklerin oranı zaman içinde pek değişmeyip %55'ler civarında kalmıştır. Nitekim 1980–2000 yılları arasında erkeklerin oranı ülke genelinde %64,1'den %60,9'a, Üsküdar'da ise %58,2'den %52,3'e düşmüştür. Görüldüğü gibi, lise ve dengi okul mezunları arasında kızların oranı erkeklere nispeten ülke geneli ve İstanbul'a göre Üsküdar'da daha yüksek ve zamanla bu farkın gittikçe azalmakta olduğu görülmektedir.

2.4.4. Yüksekokul ve Fakülte Okul Mezunları

Toplumun en nitelikli bölümünü oluşturan yüksek okul ve fakülte mezunlarının toplam okuryazar nüfus içindeki oranı, zaman içinde hem ülke ve İstanbul genelinde, hem de Üsküdar ilçesinde artış göstermekle birlikte, her üç bölgede de en düşük paya bu grubun sahip olduğu, ancak bu kesimin payının Üsküdar ilçesinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim yüksek eğitimli nüfusun toplam okuryazar nüfus içindeki payı 1980–2000 yılları arasında, ülke genelinde %3,3'ten %6'ya, İstanbul genelinde ise %5'den %8,4'e, Üsküdar ilçesinde de %4,9'dan %12,7'ye yükselmiştir. Bu verilerin de gösterdiği gibi, yüksek okul ve fakülte mezunları bakımından Üsküdar'ın, İstanbul ve ülke geneline nispeten, oldukça nitelikli bir yapıya sahip olduğu dikkat çekmektedir. Orta, lise ve den-

gi okul mezunlarında olduğu gibi, hatta daha büyük oranda, yüksek okul ve fakülte mezunlarının da çoğunluğunu, zamanla azalmakla birlikte, erkeklerin oluşturduğu, bayanların ise daha düşük paylara sahip olduğu, fakat bu mezunlar arasında bayanların oranının ülke geneli ve İstanbul'a göre Üsküdar'da daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim 1980–2000 yılları arasında yüksek okul ve fakülte mezunları arasında erkeklerin oranı ülke genelinde %74,5'den %63,1'e, İstanbul genelinde %66,5'ten %58,7'ye, Üsküdar'da ise %75,6'dan %57,9'a düşerken, bayanların oranı ise ülke genelinde %25,5'den %36,9'a, İstanbul'da %33,5'den %41,3'e, Üsküdar'da da %24,4'den %42,1'e yükselmiştir.

3. Nüfusun İşgücü Durumu

Yirmi birinci yüzyıla girdiğimiz şu günlerde, ister gelişmiş isterse gelişmekte olan ülkelerde olsun, istihdam sorunu, en önemli konuların başında gelmektedir. İstihdamın ekonomik ve sosyal olmak üzere iki önemli amacı bulunmaktadır. İstihdamın ekonomik amacı; üretimi düzenleme ve artırma iken, sosyal amacı ise; çalışmak isteyen herkese iş bulunması, emek arz ve talebinin hem nicel hem de nitel açılardan uyumlu hale getirilmesi, verimliliğin artırılması ve çalışma barışının gerçekleştirilmesidir. Ekonomik amacın gerçekleştirilmesinde ana faktör olan sosyal amacın daha öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir.

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 174-176, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 258'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bölgeler	Cinsiyet	İşgücü / Çalışma Çağı Nüfus			İşgücüne Dahil Olmayanlar / Çalışma Çağı Nüfus		
		1980	1990	2000	1980	1990	2000
Türkiye	Toplam	62,9	60,6	55,2	36,7	39,3	44,8
	Erkek	79,8	78,2	70,6	19,6	21,7	29,4
	Kadın	45,8	42,8	39,6	54,0	57,2	60,4
İstanbul	Toplam	47,3	48,3	50,2	52,6	51,6	49,8
	Erkek	76,3	75,7	72,6	23,5	24,2	27,4
	Kadın	14,9	18,4	27,3	85,0	81,6	72,7
Üsküdar	**Toplam**	**43,2**	**44,4**	**46,2**	**56,8**	**55,6**	**53,8**
	Erkek	**71,0**	**71,2**	**68,3**	**29,0**	**28,8**	**31,7**
	Kadın	**12,6**	**15,8**	**24,5**	**87,4**	**84,2**	**75,5**

Tablo 7: İşgücü ve İşgücüne Dahil Olmayanların Çalışma Çağındaki Nüfusa Oranı (%), (1980-2000)

Not: 2000 yılı; 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusu, diğer yıllar ise; 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu içermektedir.

Ülkemizde de, en önemli sosyo-ekonomik sorunların başında gelmeye devam eden istihdam sorununun nedenlerini, iki başlık altında toplamak mümkündür. Ülkemizde istihdam sorunu, öncelikle sosyal ve ekonomik nitelikli mevcut yapısal dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Ancak, istihdam sorununun tek nedeni yapısal dinamikler değildir. Geçmişte uygulanan iktisat politikası önlemleri, yapısal dinamikleri, istihdam sorununun çözümlenmesi yönünde yumuşatacak yerde sorunun boyutlarını genişletecek yönde etkilemiştir.[16]

Son yıllarda düşme eğilimi göstermesine karşılık nüfus artış hızı, sermaye birikimi yetersizlikleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, kamu ve özel sektörde yatırım yetersizlikleri, işgücü niteliğinin sanayinin ihtiyaçlarına cevap verememesi, işgücü piyasası ihtiyaçları ile mesleki eğitim arasındaki ilişkilerdeki yetersizlikler, faiz ve dış ticaret hadleri, hızlı teknolojik değişmeler ve artan rekabet ortamında nitelikli işgücü gerekliliği, kapasite kullanım oranlarındaki sektörel yetersizlikler, girişimcilere sağlanması gereken eğitim, kredi ve örgütlenme yetersizlikleri gibi çok sayıda neden Türkiye'de istihdam sorununun boyutunu artırmakta ve karmaşıklaştırmaktadır.[17]

Bölgeler	Yıllar	Cinsiyet	İşgücü			İşgücüne Dahil Olmayanlar				
			Toplam	Çalışan	İşsiz	Toplam	Emekli	Ev Kadını	Öğrenci	Diğer
Türkiye	1980	Toplam	100,0	98,4	1,6	100,0	4,5	65,1	24,5	5,9
		Erkek	100,0	95,3	4,7	100,0	16,0	-	59,4	24,5
		Kadın	100,0	98,3	1,7	100,0	1,7	85,1	11,6	1,5
	1990	Toplam	100,0	94,6	5,4	100,0	8,1	59,3	26,8	5,8
		Erkek	100,0	93,2	6,8	100,0	24,7		57,7	17,6
		Kadın	100,0	97,2	2,8	100,0	1,7	82,1	14,9	1,3
	2000	Toplam	100,0	91,1	8,9	100,0	17,1	49,1	30,0	3,9
		Erkek	100,0	90,1	9,9	100,0	28,9	0,0	51,4	19,7
		Kadın	100,0	97,8	2,2	100,0	4,5	73,8	19,4	2,0
İstanbul	1980	Toplam	100,0	94,5	5,5	100,0	8,4	65,6	19,7	5,7
		Erkek	100,0	94,6	5,4	100,0	28,0	-	49,8	19,7
		Kadın	100,0	94,4	5,6	100,0	2,4	85,8	10,4	1,4
	1990	Toplam	100,0	93,8	6,2	100,0	10,6	63,8	22,1	3,5
		Erkek	100,0	93,8	6,2	100,0	34,5		50,8	14,6
		Kadın	100,0	94,0	6,0	100,0	2,9	83,1	13,1	0,9
	2000	Toplam	100,0	87,3	12,7	100,0	15,2	55,3	24,3	5,3
		Erkek	100,0	88,5	11,5	100,0	39,1	0,0	47,5	13,4
		Kadın	100,0	84,1	15,9	100,0	6,0	76,6	15,3	2,1
Ücretler	1980	Toplam	100,0	93,8	6,2	100,0	9,6	61,9	22,4	5,3
		Erkek	100,0	93,9	6,1	100,0	28,7	0,0	52,7	16,9
		Kadın	100,0	93,3	6,7	100,0	2,7	84,4	12,1	0,8
	1990	Toplam	100,0	93,2	6,8	100,0	73,3	59,3	25,3	4,3
		Erkek	100,0	93,5	6,5	100,0	41,5	0,0	53,1	13,2
		Kadın	100,0	91,5	8,5	100,0	12,3	81,0	15,2	1,0
	2000	Toplam	100,0	86,2	13,8	100,0	16,8	52,1	26,0	4,8
		Erkek	100,0	88,5	11,5	100,0	40,6	0,0	48,5	10,9
		Kadın	100,0	80,0	20,0	100,0	7,0	74,0	16,6	2,3

Tablo 8: İşgücüne Dahil Olan ve Olmayanların Toplam İçindeki Oranları (%), (1980-2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 174-176, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus

ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 258'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Not: 2000 yılı; 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusu, diğer yıllar ise; 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu içermektedir.

Emek arzını ifade eden kavram işgücüdür. Çalışma çağındaki insanların bir kısmı işgücüne dahil olmadığı halde, çalışma çağı dışındaki bir kısım insanlar da işgücüne katılmaktadır. Çalışma çağında olup da işgücüne dahil olmayanların büyük bir kısmını, çalışma çağındaki ev hanımları ile öğrenciler oluşturmaktadır. Bu sebeple, nüfusun cinsiyete göre dağılımı ve kadınların çalışma konusundaki eğilim ve tutumları işgücüne katılma oranını önemli ölçüde etkilemektedir.

3.1 İşgücü

Bir ülkede insan sayısı olarak potansiyel emek arzını, yani potansiyel emek gücünü sırasıyla nüfus miktarı, çalışma çağındaki nüfus ve işgücüne katılma oranı belirler. İnsan sayısı olarak fiili emek arzını ise, istihdam düzeyi ve istihdam

oranı belirler. Bir ülkenin ekonomik gelişmesinde üretim faktörlerinden biri olan emek gücünü tümüyle üretime katabilmek için istihdam düzeyini işgücü düzeyine yaklaştırmak amacı güdülür. İşte bu hedefe tam istihdam denmektedir.[18] Ancak, tam istihdam, sadece çalışmaya hazır durumdaki emeğin değil aynı zamanda emeğin dışındaki sermaye, müteşebbis ve toprak gibi tüm üretim faktörlerinin de tam kapasiteyle çalıştırılmasıyla gerçekleştirilebilmektedir.

İstihdam edilenler ve işsizlerden meydana gelen işgücünün miktarı; toplam nüfusa, nüfus artış hızına, çalışma çağındaki nüfus miktarına ve oranına, kentleşme ve okullaşma oranlarına bağlı olarak değişik ülkelerde veya aynı ülkenin değişik bölgelerinde farklı miktarlarda ve farklı oranlarda kendisini gösterebilmektedir.[19]

Bölgeler	Yıllar	Cinsiyet	İşgücü			İşgücüne Dahil Olmayanlar				
			Toplam	Çalışan	İşsiz	Toplam	Emekli	Ev Kadını	Öğrenci	Diğer
Türkiye	1980	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	63,9	63,2	83,4	27,0	83,1	-	64,2	81,3
		Kadın	36,1	36,8	16,6	73,0	16,9	100,0	35,8	18,7
	1990	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	65,0	64,0	81,8	27,8	84,9		60,0	83,6
		Kadın	35,0	36,0	18,2	72,2	15,1	100,0	40,0	16,4
	2000	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	64,8	63,7	71,2	33,0	77,2	0,0	56,7	76,3
		Kadın	35,6	36,3	28,8	67,0	22,8	100,0	43,3	23,7
İstanbul	1980	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	85,1	85,2	84,7	23,5	78,3		59,4	81,7
		Kadın	14,9	14,8	15,3	76,5	21,7	100,0	40,6	18,3
	1990	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	81,8	81,8	82,2	24,4	79,6	-	55,7	83,5
		Kadın	18,2	18,2	17,8	75,6	20,4	100,0	44,3	16,5
	2000	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	73,2	74,1	66,4	27,8	71,6	0,0	54,5	70,6
		Kadın	26,8	25,9	33,6	72,2	28,4	100,0	45,5	29,4
Çekirdar	1980	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	86,1	86,2	85,0	26,7	79,6	0,0	61,4	88,4
		Kadın	13,9	13,8	15,0	73,3	20,4	100,0	38,6	11,6
	1990	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	82,7	83,0	78,5	26,7	15,2	0,0	56,0	82,7
		Kadın	17,3	17,0	21,5	73,3	12,3	100,0	44,0	17,3
	2000	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Erkek	73,3	75,2	61,1	29,2	70,6	0,0	54,6	66,1
		Kadın	26,7	24,8	38,9	70,8	29,4	100,0	45,4	33,9

Tablo 9: İşgücüne Dahil Olan ve Olmayanların Cinsiyete Göre Dağılımı (%), (1980-2000)

Kaynak: DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye), Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s. 174-176, DİE; 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul), Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); Nüfus ve Demografi-I 1927-1990, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 258'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Not: 2000 yılı; 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusu, diğer yıllar ise; 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu içermektedir.

Çalışma çağında olup çalışma arzu ve gücünde bulunup da piyasalardaki cari ücret düzeyinde çalışan ve çalışmak isteyenlerden yani, çalışanlarla işsizlerden

Üsküdar'da kadınlar farklı iş kollarında çalışmaktadır.

oluşan işgücünün toplam çalışabilir yaştaki nüfusa oranı olarak ele alınan işgücüne katılma oranı, o ülkedeki aktif ve üretken nüfusun büyüklüğünü göstermesi bakımından önemli bir göstergedir. Bu gösterge; yaş, cinsiyet, medeni durum gibi nüfusun değişen yapısına, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıda meydana gelen değişme ve gelişmelere paralel olarak da değişebilmektedir. Bu değişiklikler erkek ve kadınların işgücüne katılmalarını farklı şekillerde etkilemektedir.[20]

Şehirleşme oranının artmasıyla, İstanbul geneli hariç, ülke geneli ve Üsküdar'da çalışma çağındaki toplam nüfus içinde işgücü oranında düşüşler görülmektedir. Bu gelişmede özellikle kentleşmenin bir sonucu olarak kadınların kırsal kesimdeki yardımcı aile statüsünden ev hanımı konumuna geçmeleri ve çocukların eğitime yönelmelerinin önemli etkisi bulunmaktadır.

Genel nüfustaki artış oranına paralel olarak işgücünün de doğal olarak arttığını görmekteyiz. Ancak, 1980–2000 yılları arasında, ülke genelindeki işgücü artış oranı (%49) çalışma çağındaki toplam nüfus artış oranından (%69) daha düşük iken, İstanbul geneli ve Üsküdar ilçesinde ise işgücündeki artış oranı toplam nüfustaki artış oranından daha yüksektir. Nitekim bu yıllar arasında işgücündeki artış oranları İstanbul genelinde %140, Üsküdar'da %121 iken, toplam nüfuslarındaki artış oranları ise sırasıyla %126 ve %106'dır. Ülke genelindeki işgücü

miktarı 1980 yılında 19.212.193 iken (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %62,9'u), 2000 yılında 28.544.359'a (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %55,2'si) ulaşmıştır. İstanbul'un iktisaden faal nüfusu ise 1980 yılında 1.654.154 (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %47,3'ü) iken, bu miktar 2000 yılında 3.977.241 kişiye (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %50,2'si) yükselmiştir. Üsküdar'da ise iktisaden faal nüfus 1980 yılında 84.059 iken (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %43,2'si), 2000 yılında 185.713'e (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %46,2'si) çıkmıştır. [21]

Diğer yandan, ülke genelindeki toplam nüfusun çoğunluğunu işgücüne dahil nüfus oluştururken, İstanbul ve Üsküdar'da ise, 2000 yılı İstanbul verisi hariç, çoğunluğu işgücüne dahil olmayan nüfus meydana getirmektedir. Yine, bu yıllar arasında, ülke genelindeki işgücünün toplam nüfus içindeki oranı azalırken, İstanbul geneli ve Üsküdar ilçesinde ise artmaktadır. Ayrıca, Üsküdar'daki işgücü oranının İstanbul ve özellikle ülke genelindeki orandan çok daha düşük olduğu görülmektedir.

İşgücüne katılma oranlarına cinsiyet itibariyle bakıldığında, erkeklerin oranlarının kadınlarınkinden çok daha yüksek olduğu görülecektir. Ancak, hem erkeklerin hem de kadınların işgücüne katılma oranları en yüksek paya ülke genelinde, en düşük paya ise Üsküdar'da sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, erkeklerin işgücüne katılma oranları ülke ve İstanbul geneli ile Üsküdar ilçesinde yaklaşık olarak %70'ler civarında iken, kadınların işgücüne katılma oranları oldukça farklı bir yapı ortaya koymaktadır. Şöyle ki, kadınların işgücüne katılma oranları, 1980–2000 yılları arasında, ülke genelinde %45,8'den %39,6'ya düşerken, İstanbul genelinde %14,9'dan %27,3'e, Üsküdar'da ise %12,6'dan %24,5'e yükselmiştir. Görüldüğü üzere, Üsküdar'da kadınların işgücüne katılma oranları artış göstermekle birlikte, ülke ve İstanbul geneline göre daha düşüktür.

Ülkemizde kadınların işgücüne katılımının kırsal kesimlerde oldukça yüksek, kentlerde ise oldukça düşük olduğu bilinmektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarının düşüklüğünün bir nedeni, kadın işgücüne olan sınırlı taleptir. Diğer bir nedeni ise, kadın işgücü arzının cinsiyete dayalı işbölümü üzerinde temellenen sosyo-kültürel engeller tarafından kısıtlanmasıdır. Kadınların işgücü piyasasına katılması, çalışma kararı alması, kadının bireysel kararlarının ötesinde erkeğin izni ve denetimiyle belirlenmektedir. Hiç çalışmamış ve iş aramamış kadınların %47'si aile ve çevre tarafından engellendiğini belirtmişlerdir. Özellikle, köyden kente yeni göçenler arasında evli kadının çalışması hoş karşılanmamakta, öncelik ailenin erkek bireylerinde olmaktadır. Bunun yeterli olmadığı durumlarda ise sıra, evlenmemiş bekâr kızlara gelmektedir. Göçten sonra kentte geçirilen uzun bir süre sonucunda, ikinci kuşak gecekondu kadınlarının çalışmasına daha çok rıza gösterilmektedir.[22]

Bu arada, kadınların çalışma hayatındaki konumları ve işgücüne katılma kalıpları önemli ölçüde değişmiştir. Ayrıca, kadınların çalışma hayatının her düzeyinde, her meslek ve işkolunda temsil edildikleri görülmektedir. Ancak, kadınların büyük bir bölümü geleneksel kadın işlerinde çalışmaktadır. Kadınların iş-

gücüne katılımı, evlenme veya doğum sonrasında istihdamdan ayrılma oranının yüksek olmasından dolayı olumsuz şekilde etkilenmektedir. Buna karşılık, yirmi yaşın altındaki bekar kadınlarda işgücüne katılma oranı nispeten yüksektir. Kadınlar için katılmayı engelleyen faktörlerden biri de küçük çocukların bulunmasıdır. Bu, küçük çocukların bakımı ve yetiştirilmesinin yoğun olduğu yaşların, mesleki deneyim ve nitelik kazanmak için gerekli olan kilit yaşlara tekabül etmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümünde çocuk bakım ve hizmet ve yardımlarının artırılması, çalışma sürelerinin esnek hale getirilmesi, okul programlarında düzeltmeler yapılması ve diğer sosyal koruma tedbirleri faydalı olabilir.[23]

Toplam işgücünün cinsiyet yapısı göz önünde bulundurulursa, erkek nüfus oranının tüm bölgelerde yüksek olduğu, ancak zaman içinde erkek oranının ülke genelinde pek değişmemesine karşılık, İstanbul geneli ve Üsküdar ilçesinde düştüğü görülmektedir. Nitekim toplam işgücü içinde erkeklerin oranı, ülke genelinde yaklaşık olarak %65'ler civarında ve İstanbul'da %85,1'den %73,2'ye, Üsküdar'da %86,1'den %73,3'e düşerken, kadınların oranı da ülke genelinde %35 civarında olup, İstanbul'da %14,9'dan %26,8'e, Üsküdar'da ise %13,9'dan %26,7'ye yükselmiştir. Görüldüğü üzere toplam işgücü içinde kadınların oranı ülke genelinde oldukça yüksek iken, İstanbul ve Üsküdar'da ise ancak dörtte bir civarındadır.

3.1.1. İstihdam Edilenler

Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de istihdam imkanlarının artırılması ve buna bağlı olarak işsizlik oranlarının düşürülmesi, ülkenin hızlı bir şekilde sanayileşmesine ve ekonominin tam istihdam düzeyini sağlayacak şekilde büyüyüp gelişmesine ve nüfusun da makul bir düzeyde artmasına bağlıdır. Her yıl sürekli olarak işgücüne dahil olanlara yeterli istihdam alanlarının oluşturulamaması yanı sıra mevcut istihdam imkanlarının da yok olması sonucunda, nüfusun artmasına koşut olarak istihdam edilenlerin miktarı zaman içinde artmasına karşılık, toplam işgücü içinde istihdam edilenlerin oranı hem ülke ve İstanbul genelinde, hem de Üsküdar ilçesinde azalmıştır. Nitekim 1980–2000 yılları arasında toplam işgücü içinde istihdam edilenlerin oranı (istihdam oranı) ülke genelinde %96,4'ten %91,1'e, İstanbul'da %94,5'den %87,3'e ve Üsküdar ilçesinde de %93,8'den %86,2'ye düşmüştür. Diğer taraftan, toplam istihdam, bu yıllar içinde artış göstermesine karşılık, istihdam düzeyi, yani istihdam edilenlerin işgücü içindeki oranları ise azalmaktadır. Ancak, bu azalmanın özellikle Üsküdar'da daha yüksek olduğu (-%8,1) görülmektedir. Diğer taraftan, aynı yıllar arasında toplam kadın işgücü içinde istihdam edilen kadınların oranı da hem ülke geneli (%98,3'dan %92,8'e) ve İstanbul'da (%94,4'den %84,1'e) hem de Üsküdar'da (%93,3'den %80'e) azalma eğilimindedir. Fakat toplam kadın işgücü içinde istihdam edilen kadınların oranı ülke geneli ve İstanbul'a göre Üsküdar'da daha düşüktür.

İstihdam edilenlerin cinsiyet itibariyle dağılımına bakıldığında, 1980–2000 yılları arasında, toplam istihdam edilenlerin büyük bir çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu, ancak erkeklerin oranının Üsküdar'da daha yüksek, kadınların oranının ise daha düşük olduğu görülecektir. İstihdamdaki erkeklerin oranı kadınlardan daha yüksek olmakla birlikte, zamanla erkeklerin oranının İstanbul geneli ve Üsküdar'da düşmekte olduğu, fakat ülke genelinde ise pek değişmeyip %64'ler civarında seyrettiği görülmektedir. Nitekim, toplam istihdam edilenler içinde erkeklerin oranı ülke genelinde yaklaşık olarak %64'ler civarında iken, İstanbul'da %85,2'den %74,1'e, Üsküdar'da ise %86,2'den %75,2'ye inmiştir. Yani Üsküdar'da istihdam edilenlerin ancak dörtte birini kadınlar oluşturmaktadır.

3.1.2. İşsizler

Tüm dünyada günümüzün en önemli sorunlarının başında işsizlik gelmektedir. Ancak, işsizliğin nedenleri bakımından gelişmiş ve gelişen ülkeler arasında bazı benzerlikler olduğu gibi bazı farklılıklar da bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin bir kısmı işsizlikle mücadelede başarılı örnekler verirken, bazılarının aynı başarıyı gösteremediği dikkat çekmektedir. Nitekim gelişmiş ülkeler arasında ABD, İngiltere, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Portekiz gibi işsizlikle mücadelede başarılı bazı ülkelerin yanısıra, Almanya, Fransa, İrlanda, İtalya ve İspanya gibi başarısız ülke örnekleri de bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu, daha çok tarımsal niteliği baskın ekonomilerden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçişin oluşturduğu değişimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus artışı ve kalkınma dönemine özgü bir olgu olarak tarım kesiminden tarım dışı kesime işgücü göçü, yüksek miktarda istihdam imkanlarının düzenli olarak oluşturulmasını gerektirmektedir. İstihdam imkânları ise, yeni üretim kapasitelerinin kurulmasına, dolayısıyla yüksek bir büyüme temposunun gerçekleştirilmesine bağlı bulunmaktadır.[24] İşsizlik, ekonomik bir sorun olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir sorundur. Belli bir süre işsiz kalan makinelerin dahi kısa bir zaman sonra demode hale geldiklerini düşünürsek, birçok sorumluluğunun yanısıra sosyo-psikolojik özellikleri bulunan insanın işsiz kalmasının ne tür sonuçlar doğuracağı açık bir şekilde ortadadır. Nitekim Harvard Üniversitesi profesörlerinden Amartya Sen, işsizliğin neden olduğu bazı sorun ve olumsuzlukları sıralamaktadır.[25] Bunlar; üretim kaybı, bütçeye külfet, özgürlük kaybı, toplumsal dışlanma, vasıf kaybı, entellektüel yeteneklerin zedelenmesi, psikolojik etkiler, ortalama ömrün kısalması, isteklilik kaybı ve mesleki çıkmaz, toplumsal ilişkilerde kopuş, aile yaşamında çözülme, topluluklar arasında, kadın ve erkek arasında ayrışmalar, toplumsal değerlerde ve sorumluluk duygusunda gerileme, işin örgütlenmesi ve yenilikler alanlarında engellerdir.

Türkiye, uzun yıllardır işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan bir ülkedir. Özellikle son yıllarda daha da artan işsizlik, ağırlıklı olarak kalkınma hızının yeter-

siz olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, kalkınma hızının yetersizliğinin yanısıra, kurumsal ve yapısal özellikler de işsizliğin boyutlarını artırmaktadır. İşsizliğin azaltılabilmesi için, bir yandan ekonomik büyüme ve sanayileşmenin hızlandırılıp istihdam yaratıcı önlemlerin alınmasına, diğer yandan da mutlaka istihdam için gerekli kurumsal yapının kurulup geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

1980–2000 yılları arasındaki toplam işsizlik oranlarının hem ülke (%149'luk artışla %3,6'dan %8,9'a) ve İstanbul genelinde (%133'lük artışla %5,5'den %12,7'ye), hem de Üsküdar'da (%122'lik artışla %6,2'den %13,8'e) oldukça yüksek düzeylerde artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, işsizlik oranı Üsküdar'da oldukça yüksek olmasına rağmen, işsizlik oranındaki artışın daha düşük olduğu da bir gerçektir. Diğer taraftan, ülke genelinde erkeklerin işsizlik oranları, İstanbul geneli ve Üsküdar'da ise kadınların işsizlik oranları daha yüksek olmasına rağmen, kadınların işsizlik oranlarındaki artışın erkeklerin işsizlik oranlarındaki artıştan daha yüksek olduğu da dikkat çekmektedir. Nitekim erkeklerin işsizlik oranları ülke genelinde %111'lik artışla %4,7'den %9,9'a, İstanbul genelinde ise %113'lük artışla %5,4'den %11,5'e ve Üsküdar ilçesinde de %87'lik bir artışla %6,1'den %11,5'e yükselmiştir. Kadınların işsizlik oranları ise ülke genelinde %338'lik artışla %1,7'den %7,2'ye, İstanbul genelinde %184'lük artışla %5,6'dan %15,9'a ve Üsküdar'da da %200'lük bir artışla %6,7'den %20'ye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi; Üsküdar'daki işsizlik oranları ülke ve İstanbul genelindeki oranların oldukça üzerindedir. Yukarıda da ele alındığı üzere, işgücüne katılma oranları Üsküdar'da çok daha düşük olmasına karşın, işsizliğin kadınlar arasında daha yüksek olmasının muhtemel nedenini; Üsküdar'da kadın nüfusun eğitim düzeyinin ülke ve İstanbul geneline göre daha yüksek olmasına ve bunların zamanla daha büyük oranlarda işgücüne katılma isteklerine ve iş bulamamaları ve özellikle de muhafazakar nitelikleri gereği her işi kabul etmemeleri sonucunda işsiz kalmalarına bağlamak mümkündür.

Toplam işsizlerin büyük bir çoğunluğunu erkekler oluşturmakla birlikte, bunların oranı zamanla azalırken kadınların oranı artış göstermektedir. Nitekim 1980–2000 yılları arasında, toplam işsizler içinde kadınların oranı ülke genelinde %16,6'dan %28,8'e, İstanbul'da %15,3'den %33,6'ya, Üsküdar'da ise %15'ten %38,9'a yükselmiştir. Görüldüğü üzere toplam işsizler içinde en yüksek kadın oranına Üsküdar sahip bulunmaktadır.

3.2. İktisaden Faal Olmayanlar

Çalışma çağında olmasına karşın 15-64 yaş grubundaki nüfusun tamamı değişik nedenlerle çalışmaz. Dolayısıyla çalışamayanları ve çalışmak istemeyenleri işgücüne dahil etmek mümkün değildir. Çalışma çağındaki insanların bir kısmı işgücüne dahil olmadığı halde, çalışma çağı dışındaki bir kısım insanlar da işgücüne katılmaktadır. Çalışma çağında olup da işgücüne dahil olmayanların bü-

yük bir kısmını ev hanımları ile öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma çağı nüfustan çalışmak istemeyen bireyleri, sakatları, askerde olanları, ev kadınlarını, irad sahiplerini, öğrencileri ve mahkumlar gibi belli bir yerde tutulanları çıkarıp; çalışma çağı dışında olduğu halde çalışmak zorunluluğu bulunan çocuk ve yaşlılar eklenirse sivil işgücü miktarına ulaşılmış olur.[26]

Çalışma çağındaki toplam nüfus içinde işgücüne dahil olmayanların oranları ülke genelinde artmakta, İstanbul ve Üsküdar'da ise azalmakta olduğu görülmektedir.

Ülke genelinde, özellikle de İstanbul ve Üsküdar'da işgücüne dahil olmayan nüfustaki yüksek düzeyin muhtemel nedenlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür: [27]

* İş bulma ümidi kalmayan kişilerin iş aramaktan vazgeçerek işgücü dışında kalması,

* Ücretlerin düşüklüğü nedeniyle işgücü piyasası dışında kalmanın, ev işleri ve çocuk bakımı suretiyle aile bütçesine daha fazla katkıda bulunulacağına inanılması,

* Kayıt dışı istihdamın yaygın olması nedeniyle, özellikle kadınların çalışması durumunda bile sosyal güvenlik şemsiyesi altına girememesinin yarattığı isteksizlik,

* Kırsal kesimlerden kentlere göç eden kadınların ücretsiz aile işçisi statüsünden ev hanımı konumuna geçmeleri,

* Emeklilik yaşının özellikle önceki uygulamalardaki düşüklüğü nedeniyle erken yaşta emekliliğin tercih edilmesi,

* Ortalama eğitim düzeyinin uzaması ve işgücünün eğitim düzeyinin düşüklüğü,

* Türkiye'de kısmi çalışma kültürünün kısıtlılığı nedeniyle, tamamen işgücü dışında kalınmak zorunda olunması.

Görüldüğü üzere, işgücüne dahil olmayanların oranlarının sürekli olarak artmasında sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin yanı sıra kentleşmenin de önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim kentleşme ile birlikte kadınlar ücretsiz aile işçisi statüsünden ev hanımlığı konumuna geçmekte, çocuklar ve gençler ise eğitime yönelmektedirler. Dolayısıyla, özellikle bu iki konum değişikliği, işgücüne dahil olmayan nüfus oranının artmasına neden olmaktadır. Fakat kentleşme ve sanayileşme geliştikçe kadınların işgücüne katılımlarında önce azalma, daha sonraları ise artış gözlenmektedir. Özellikle, kadının eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak kentlerde çalışan kadın oranı hızla artmaktadır.[28]

Ancak, işgücüne dahil olmayan nüfus içinde en önemli grupları ev kadınları, öğrenciler ve emekliler meydana getirdiğinden, aşağıda sadece bu gruplar üzerinde durulacaktır.

Hem ülke ve İstanbul genelinde, hem de Üsküdar ilçesinde işgücüne dahil olmayan nüfusun en büyük kısmını ev hanımları, ikinci büyük grubu ise öğrenci-

ler meydana getirmektedir. Bu iki grubu emekliler takip etmektedir. 1990-2000 yılları arasında, toplam işgücüne dahil olmayan nüfus içinde emekliler ve öğrencilerin payı artarken, ev hanımlarının oranı azalmaktadır.

Kentleşmenin işgücü üzerindeki en önemli etkilerinden biri kadınların ücretsiz aile işçisi statüsünden ev hanımlığı konumuna geçmeleri, diğeri ise çocukların eğitime yönelmeleridir. Dolayısıyla, özellikle bu iki konum değişikliği, işgücüne dahil olmayan nüfus oranının artmasına neden olmaktadır. Fakat şehirleşme ve sanayileşme geliştikçe kadınların işgücüne katılımlarında önce azalma, daha sonraları ise artış gözlenmektedir. Özellikle, kadının eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak kentlerde çalışan kadın oranı hızla artar.

1980–2000 yılları arasındaki gelişmeye baktığımızda, işgücüne dahil olmayan nüfus oranının ülke genelinde (%36,7'den %44,8'e) arttığı, İstanbul geneli (%52,6'dan %49,8'e) ve Üsküdar ilçesinde (%56,8'den %53,8'e) ise azalma eğiliminde olduğu görülecektir. İşgücüne dahil olmayanlara cinsiyetleri açısından baktığımızda, yine hem erkeklerin hem de kadınların oranı ülke genelinde artış, İstanbul genelinde ve Üsküdar ilçesinde ise erkeklerin oranı artış, kadınların oranının ise azalış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

İşgücüne dahil olmayan nüfus oranının Üsküdar ve İstanbul genelinde azalması, bize bu bölgelerde işgücüne katılımın giderek artmakta olduğunu göstermektedir. Ülke genelindeki işgücüne dahil olmayan nüfus 1980 yılında 11.194.199 iken (çalışma çağındaki toplam nüfusun %36,7'si), 2000 yılında 23.173.230'a (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %44,8'i) ulaşmıştır. İstanbul'da işgücüne dahil olmayan nüfus 1980 yılında 1.840.160 (çalışma çağındaki toplam nüfusun %52,6'sı) iken, bu rakam 2000 yılında 3.941.767 kişiye (12 yaş üstündeki toplam nüfusun %49,8'i) ulaşmıştır. Üsküdar'da ise işgücüne dahil olmayan nüfus 1980 yılında 110.702 iken (çalışma çağındaki toplam nüfusun %56,8,'i), 2000 yılında 216.288'e (çalışma çağındaki toplam nüfusun %53,8'i) yükselmiştir.[29] Çalışma çağındaki toplam kadın nüfus içinde işgücüne dahil olmayan kadınların oranı ise, aynı yıllar içinde ülke genelinde (%54'ten %60,4'e) yükselirken, İstanbul (%85'ten %72,7'ye) ve Üsküdar'da (%87,4'ten %75,5'e) ise azalma eğilimindedir.

Toplam işgücüne dahil olmayan nüfusun çoğunluğunu kadınlar oluşturmakla birlikte, 1980–2000 yılları arasında ülke ve İstanbul geneli ile Üsküdar'da işgücüne dahil olmayan nüfus içinde erkeklerin oranı artarken, kadınların oranı azalmaktadır. Nitekim toplam işgücüne dahil olmayan nüfus içinde erkeklerin oranının ülke genelinde %27'den %33'e, İstanbul'da %23,5'ten %27,8'e, Üsküdar'da ise %26,7'den %29,2'e çıkmış, kadınların oranı ise ülke genelinde %73'den %67'ye, İstanbul'da %76,5'ten %72,2'ye, Üsküdar'da da %73,3'ten %70,8'e düşmüştür.

3.2.1. Ev Kadınları

İşgücünün çoğunluğunu kadınların oluşturduğu hiçbir ülke yok gibidir. Ancak,

Üsküdar'da çalışan hanımların el emeği göz nuru ürünleri ilgi görmekte ve değerini bulmaktadır

kadınların giderek artan miktarda çalışma hayatına katıldıkları da görülmektedir. Kadının ev dışında çalışma hayatına katılması, onu geleneksel rollerinden nispeten uzaklaştırmış olsa da, kadınlar çoğu zaman sahip oldukları yeni rollerle birlikte, geleneksel rollerini de devam ettirmek zorunda kalmaktadırlar. Ev ile çalışma hayatı arasında bir ikilem yaşayan kadın, ev ve iş hayatını dengelemeye çalışırken, birçok sorunla da mücadele etmektedir. Bir başka ifadeyle, günümüzde çalışma hayatında yer alan kadın sayısı artarken, bunların ev ve çalışma hayatından kaynaklanan birbirleriyle ilişkili birçok sorunla karşı karşıya bulundukları bilinmektedir[30]. Aile-içi rollerin değişmesi, karı-koca-çocuklar arasında iletişimin zayıflaması, aile-içi şiddetin artması, giderek çocuk sayısının azalması ve ailenin küçülmesi, kadınların çalışma hayatına katılmasının yan etkileri olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzün geçerli kapitalist anlayışı, daha bol, aynı zamanda daha ucuz işgücüne ihtiyaç duymakta ve aile içinde yapılan işleri piyasalaştırmaktadır.

İşgücüne dahil olmayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu ev hanımlarının oluşturmasına karşılık, bunların paylarının zamanla azalmakta olduğu görülmektedir. Fakat kadınların çalışmasını, onların sadece işgücüne katılması ve istihdamları ile sınırlı görmek, kadınların özellikle alternatif maliyetleri oldukça yüksek ev içi ekonomik faaliyetlerini görmezlikten gelmek demektir. Örneğin,

ev kadınlığı kapsamındaki temizlik ve bakım hizmetleri, kışlık gıda üretimi, giyim eşyası üretimi vb. evde destek üretimi, çocuk, yaşlı, sakat ve hasta bakımı hizmetleri gibi özel bakım hizmetleri kadınların ücret karşılığı yapmadığı, ancak hane harcama kalemlerini ve hane tasarruflarını etkileyen iş ve faaliyetlerdir. Bu iş ve faaliyetler piyasa kuralları içinde yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş olarak kabul edilmekte, buna karşılık kadınlar tarafından evde ve ücret karşılığı olmaksızın yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş olarak kabul edilmemektedir. Bunlara ilave olarak, çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan ev eksenli çalışma ile gündelikçilik gibi işler genelde kayıtdışı ve enformel sektörde bulunduğundan, kadınların iktisaden faal nüfusta olmalarına rağmen yokmuş gibi görünmesine, kadın işgücünün ve ekonomik katkılarının olduğundan küçük görünmesine ve gösterilmesine yol açmaktadır.[31]

Sanayileşme ve bunun sonucunda meydana gelen kentleşme ile birlikte, kadınların işgücüne katılmalarının ilk başlarda düşmeye başladığı, ancak düşme eğiliminin bir yerde durduğu ve zamanla ters bir sürecin başladığı bilinmektedir. Kadınların işgücüne katılma oranlarındaki artışın en önemli nedeni olarak okullaşma ve eğitim düzeylerinin artmasını göstermek mümkündür.[32]

İşgücüne dahil olmayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu ev kadınları oluşturmasına karşılık, bunların iktisaden faal olmayan nüfus içindeki paylarının arttığı görülmektedir. Fakat kadınların çalışmasını, onların sadece işgücüne katılması ve istihdamları ile sınırlı görmek, kadınların özellikle alternatif maliyetleri oldukça yüksek ev içi ekonomik faaliyetlerini görmemezlikten gelmek demektir. Örneğin, ev kadınlığı kapsamındaki temizlik ve bakım hizmetleri, kışlık gıda üretimi, giyim eşyası üretimi vb. evde destek üretimi, çocuk, yaşlı, sakat ve hasta bakımı hizmetleri gibi özel bakım hizmetleri kadınların ücret karşılığı yapmadığı ancak hane harcama kalemlerini ve hane tasarruflarını etkileyen iş ve faaliyetlerdir. Bu iş ve faaliyetler piyasa kuralları içinde yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş olarak kabul edilmekte, buna karşılık kadınlar tarafından, evde ve ücret karşılığı olmaksızın yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş olarak kabul edilmemektedir. Bunlara ilave olarak, çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan ev eksenli çalışma ile gündelikçilik gibi işler genelde kayıt dışı ve enformel sektörde bulunduğundan, kadınların iktisaden faal nüfusta olmalarına rağmen yokmuş gibi görünmesine, kadın işgücünün ve ekonomik katkılarının olduğundan küçük görünmesine ve gösterilmesine yol açmaktadır.

1980–2000 yılları arasında, ev kadınlarının miktarı artarken, toplam işgücüne dahil olmayan nüfus içindeki oranları düşmekte, yani daha çok kadın iş piyasasına girmektedir. Fakat bu oran Üsküdar'da ülke geneline göre daha yüksek iken, İstanbul geneline göre ise düşüktür. Nitekim ev hanımlarının salt olarak miktarı ülke genelinde 6.950.968'den 11.387.456'ya, İstanbul genelinde 1.207.899'dan 2.178.166'ya ve Üsküdar'da da 68.484'ten 113.339'a yükselmiştir. Ev kadınlarının salt miktar bakımından bu artışına karşılık, toplam işgücüne dahil olmayan nüfus içindeki oranları ise ülke genelinde %62,1'den %49,1'e, İstanbul'da %65,6'dan %55,3'e ve Üsküdar'da da %61,9'dan %52,4'e düşmüştür.

Bayan öğretmenler de Üsküdar'ın eğitim kurumlarında yerlerini almışlardır

3.2.2. Öğrenciler

İşgücüne dâhil olmayanlar arasında ikinci önemli bir grubu öğrenciler oluşturmaktadır. Nüfusunun yaklaşık üçte birini 15 yaşın altındaki çocukların meydana getirdiği bir ülkede bu oranın yüksek olmasını doğal karşılamak gerekir.

İşgücüne dahil olmayan nüfus içinde ev kadınlarından sonra ikinci büyük grubu oluşturan öğrencilerin hem miktarı, hem de işgücüne dahil olmayan nüfus içindeki oranları zamanla artış göstermektedir.

Nitekim 1980–2000 yılları arasında toplam öğrenci miktarı ülke genelinde %162'lik artışla 2.654.580'den 6.943.598'e, İstanbul genelinde ise %164'lük artışla 362.161'den 956.558'e ve Üsküdar ilçesinde de %121'lik bir artışla 25.384'ten 56.136'ya yükselmiştir. Görüldüğü gibi, yirmi yıllık dönemde işgücüne dahil olmayan nüfus içindeki öğrencilerin artış oranı Türkiye ve İstanbul genelinde hemen hemen aynı kalırken, Üsküdar ilçesinde ise daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir[33] 1980-2000 yılları arasında işgücüne dahil olmayan nüfus içinde öğrencilerin oranı ülke genelinde %23,7'den %30'a, İstanbul'da %19,7'den %24,3'e ve Üsküdar'da %22,9'dan %26'ya yükselmişken, işgücüne dahil olmayan toplam kadın nüfus içinde ise öğrencilerin oranı ülke genelinde

%11,6'dan %19,4'e, İstanbul'da %10,4'ten %15,3'e ve Üsküdar'da da %12,1'den %16,6'ya yükselmiştir.

İşgücüne dahil olmayan toplam erkek nüfus içindeki öğrencilerin oranı bayanlara göre oldukça yüksek olup hem ülke geneli ve İstanbul'da hem de Üsküdar'da %50'ler civarındadır. Nitekim, aynı yıllar arasında, erkek öğrencilerin oranı ülke genelinde %64,2'den %59,4'e, İstanbul'da %59,4'ten %54,5'e, Üsküdar'da ise %61,4'ten %54,6'ya düşmüştür.

İşgücüne dahil olmayan öğrencilerin çoğunluğunu, zamanla çok az da olsa bir düşme görülmekle birlikte, erkekler oluşturmaktadır. Erkeklerin oranı ülke genelinde daha yüksek iken, İstanbul genelinde daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle, kız öğrenciler erkeklere göre ülke genelinde daha yüksek paylara sahipken, İstanbul genelinde daha yüksek paya sahip bulunmaktadırlar. 1980–2000 yılları arasında, erkek öğrencilerin oranı ülke genelinde %64,2'den %56,7'ye, İstanbul'da %59,4'ten %54,5'e, Üsküdar'da ise %61,4'ten %54,6'ya düşmüşken, kız öğrencilerin oranı ise ülke genelinde %35,8'den %43,3'e, İstanbul'da %40,6'dan %45,5'e ve Üsküdar'da da %38,6'dan %45,4'e yükselmiştir. Görüldüğü üzere öğrenciler arasında kızların oranı hem ülke genelinde ve İstanbul'da hem de Üsküdar'da gittikçe artmaktadır.

3.2.3. Emekliler

Uzun yıllar genç yaşta emekli olabilme imkanının yaygın olduğu ülkemizde emekliler, işgücüne dahil olmayan gruplar arasında ev hanımları ve öğrencilerden sonra üçüncü önemli bir grubu teşkil etmektedir.

Toplam nüfusun artmasına paralel olarak işgücüne dahil olmayan nüfus içinde emeklilerin de hem miktarı hem de toplam içindeki oranları artış göstermektedir. Ancak, emeklilerin sayısındaki artış bakımından en yüksek paya ülke geneli, en düşük paya ise Üsküdar ilçesi sahip bulunmaktadır. Şöyle ki, 1980-2000 yılları arasındaki toplam 20 yıllık süre içinde toplam emekli miktarı ülke genelinde %394'lük artışla 581.158'den 2.869.535'e, İstanbul genelinde ise %287'lik artışla 154.740'tan 599.369'a ve Üsküdar ilçesinde de %242'lik bir artışla 10.653'den 36.381'e yükselmiştir. Görüldüğü gibi, işgücüne dahil olmayan nüfus içindeki emeklilerin oranı ülke ve İstanbul geneline göre, Üsküdar'da daha az artmış bulunmaktadır. [34]

Toplam işgücüne dahil olmayan nüfus içinde emeklilerin oranı hem ülke ve İstanbul genelinde zamanla artış göstermekle birlikte, Üsküdar'daki artış (%9,6'dan %16,8'e) ülke geneli (%5,2'den %12,4'e) ve İstanbul genelindeki artıştan (%8,4'den %15,2'ye) daha yüksektir. Yani, işgücüne dahil olmayan nüfus içinde emeklilerin oranı 1980 ile 2000 yılları arasında en yüksek değere Üsküdar'da, en düşük değere ise ülke genelinde sahip bulunmaktadır. Emeklilerin büyük bir çoğunluğunu, zamanla düşme eğilimi göstermekle birlikte, erkekler oluşturmaktadır. Emekliler içinde kadınlara nispeten erkeklerin oranı İstanbul geneli ve Üsküdar'a göre ülke genelinde daha yüksektir. 1980–2000 yılları ara-

sında, emekliler içinde erkeklerin oranı ülke genelinde %83,1'den %78,3'e, İstanbul'da %78,3'den %71,6'ya, Üsküdar'da %79,6'dan %70,6'ya düşerken, kadınların oranı ise ülke genelinde %16,9'dan %22,8'e, İstanbul'da %21,7'den %28,4'e ve Üsküdar'da da %20,4'ten %29,4'e yükselmiştir.

Sonuç

Ülke geneli ve İstanbul'da olduğu gibi, Üsküdar'da da nüfusun yarıdan daha fazlasını erkekler oluştururken, 2000 Genel Nüfus Sayımında Üsküdar'ın durumu değişmiş ve Üsküdar nüfusunun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaya başlamıştır.

Gerek ülke genelinde ve İstanbul'da gerekse Üsküdar'da ilk yaş gruplarında özellikle de çocuk ve genç yaş gruplarında nüfusun çoğunluğunu erkekler oluştururken, yetişkin yaş gruplarından itibaren ise çoğunluğu bayanlar oluşturmaya başlamaktadır. İstanbul geneli ve Üsküdar'da ileri yaş gruplarında bu durumu daha net bir şekilde görmekteyiz. Öyle ki, 80 yaşın üstündeki yaşlıların %65'lerden daha fazlasını bayanlar teşkil etmektedir.

Toplam nüfus içinde yaşlı nüfus oranı, ülke geneli ve İstanbul'a göre Üsküdar'da daha fazladır. Bu yaşlı nüfusun ise özellikle de bayanlar arasında daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu husus, gelişmiş batılı ülkelerde yaşlılarla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların benzerinin Üsküdar'da görülmemesi için yetkililerin şimdiden bazı önlemler almaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

15 yaşın altındaki çocukların toplam nüfus içindeki oranının ülke geneline ve İstanbul'a nispeten Üsküdar'da daha düşük olduğu görülmektedir. Nitekim, toplam nüfus içindeki çocukların oranı ülke genelinde %30, İstanbul'da 26'lar civarında iken, Üsküdar'da ise daha düşük olup %24'ler dolaylarındadır.

Tekrar belirtmek gerekirse, önümüzdeki yıllarda Üsküdar'da, çocuk nüfustan daha çok yaşlı nüfus sorunu yaşanacaktır. Bu durumun dikkate alınarak, gerekli sosyal politika önlemlerin alınmasına ve ihtiyaç duyulan sosyo-ekonomik ve demografik yatırımların oluşturulmasına şimdiden başlanılması gerekmektedir.

Okuryazar nüfus bakımından Üsküdar'ın, hem toplam nüfus hem de erkek ve kadın nüfus bakımından ülke geneli ve İstanbul'a göre daha şanslı bir konumda bulunduğu görülmektedir. Nitekim 1980-2000 yılları arasında, altı yaşın üstündeki toplam nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı ülke genelinde %32,5'den %12,7'ye, İstanbul'da %16,5'den %6,6'ya, Üsküdar'da ise %14,3'ten %5,1'e düşmüşken, kadın nüfus içinde ise bu oranların daha yüksek olduğu ve bu oranların aynı yıllar arasında sırasıyla ülke genelinde %45,3'ten %19,'4'e, İstanbul genelinde %24,7'den 10,5'e, Üsküdar'da da %22,3'ten 8,2'ye düştüğü görülmektedir. Bu veriler bize hala toplumda okuma yazma sorununu çözemediğimizi göstermektedir. Bunun için de gerekli önlemlerin acilen alınması zorunluluğu bulunmaktadır ki, içinde bulunduğumuz bilgi çağında bunun dahi yeter-

li olmadığı ve insan gücünün her yönden niteliğinin daha fazla artırılması ihtiyacı bulunmaktadır.

Yıllar itibariyle Üsküdar'da okuryazar niteliğinin arttığı görülmekle birlikte, bunun yeterli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Nitekim, 1980-2000 yılları arasında, Üsküdar'da toplam okuryazar nüfus içinde bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma yazma bilenlerin oranı %18'ler civarında iken, ilkokul mezunlarının oranı %50,3'ten %34,3'e, orta ve dengi okul mezunlarının oranı ise %14,5'ten %12,9'a düşerken, lise ve dengi okul mezunlarının oranı %12,7'den %21,7'ye ve yüksek okul mezunlarının oranı da %4,9'dan %12,7'ye yükselmiştir.

Üsküdar'daki okuryazar kadın nüfusun payı ise bir öğrenim kurumundan mezun olmayanlarda %20,7'den %19,7'ye, ilkokul mezunlarının oranı %51,6'dan %37'ye, orta ve dengi okul mezunlarının oranı ise %12,7'den %11'e düşerken, lise ve dengi okul mezunlarının oranı %12,3'den %21,3'e ve yüksek okul mezunlarının oranlarının da %2,7'den %11'e yükseldiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi, Üsküdar'da gerek toplam gerekse okuryazar kadın nüfusun niteliği belli düzeylerde artmakla birlikte bunun yeterli olduğunu söyleyebilmek asla mümkün değildir.

Toplam ve bu arada kadın nüfusun işgücü yapısına baktığımızda ise; işgücüne katılma oranı ülke genelinde düşerken, İstanbul'da ve Üsküdar'da az da olsa artmakta olduğu görülmektedir. Ancak, erkeklere nispeten kadınların işgücüne katılma oranlarının yine ülke geneline göre hem İstanbul'da hem de Üsküdar'da oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Üsküdar'da toplam işgücüne katılma oranı %46,2 iken, bu oranlar erkekler arasında %68,3 ve kadınlar arasında ise oldukça düşük olup %24,5'dir.

Üsküdar'da kadınların işgücüne katılmalarının oldukça düşük olması, muhtemelen bu ilçenin muhafazakâr bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak kadın nüfus işgücüne katılmak isterse, bu oranın artırılması ve işsizliğin ortaya çıkmaması için bu doğrultuda bazı önlemlerin alınması gerekmektedir.

Diğer taraftan işsizliğin özellikle Üsküdar'da ve kadın nüfus arasında çok yüksek olduğu görülmektedir. Üsküdar'daki işsizliğin düşürülmesi bakımından da hem emek arzı yönünden hem de emek talebi yönünden gerekli acil önlemlerin alınması gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bunun için hem emek arzının niteliğini artırmaya ve iş bulmalarının kolaylaştırıcı önlemlerin yanı sıra, girişimciliğin teşvik edilmesi, yatırımların artırılabilmesi yani emek talebini harekete geçirici önlemlerin bir an önce hayata geçirilmesi hayati önem arz etmektedir.

DİPNOTLAR

[1] Sedat Murat, "Cumhuriyet Döneminde Üsküdar'ın Nüfus Yapısı ve Göç Hareketleri", *IV. Üsküdar Sempozyumu, 3-5 Kasım 2006 Bildiriler,* II, 307.

[2] Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme,* Ankara 1962, s. 2.

[3] Sedat Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*, İstanbul 2006, s. 67-87.

[4] Sedat Murat (ve diğerleri), *Dünden Bugüne Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Üsküdar*, İstanbul 2006, I, 48.

[5] Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul, İ.Ü. Yayın No. 839, 1960, s.112.

[6] Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un…,* s. 113.

[7] Murat (ve diğerleri), *Dünden Bugüne Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Üsküdar,* s. 48.

[8] Kenan Gürtan, *Demografik Analiz Metodları*, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, No. 1479, 1969, s. 111-115.

[9] DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye),* Ankara, Yayın No: 2759, 2003, s, 46, DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul),* Ankara, Yayın No: 2732, 2002, s, 42 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri), *Nüfus ve Demografi-I 1927-1990*, (Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılına Armağan), İstanbul, İ.B.B., Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 56, 1997, s. 61.

[10] Murat (ve diğerleri), *Dünden Bugüne Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Üsküdar,* s. 56.

[11] Murat, "Cumhuriyet Döneminde Üsküdar'ın Nüfus Yapısı ve Göç Hareketleri", s. 319.

[12] Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz, *Ümraniye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul 2003, s. 18.

[13] Murat, Dünden *Bugüne İstanbul'un…,* s. 126-127.

[14] Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz, *Zeytinburnu'nun Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapısı*, İstanbul 2005, s. 18.

[15] Murat, "Cumhuriyet Döneminde Üsküdar'ın Nüfus Yapısı ve Göç Hareketleri", s. 325.

[16] Murat (ve diğerleri), *Dünden Bugüne Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Üsküdar,* s. 79.

[17] DPT, *İşgücü Piyasası*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, DPT Yayın No. 248-ÖİK: 564, 2001, s. 3.

[18] Sabahaddin Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul 1992, s. 119.

[19] Sedat Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, İstanbul 2007, s. 67-87.

[20] Zaim, *a.g.e.,* s. 106-108.

[21] DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye),* s. 174-176, DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul),* s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); *Nüfus ve Demografi-I 1927-1990,* s. 258.

[22] Gülay Toksöz, "Türkiye'de Kadın İşgücü ve Enformel Sektörde İstihdamı", *Türkiye'de Kadın İşgücü Seminerleri I-II,* Ankara, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın No. 192, Aralık 1999, s. 63.

[23] Mustafa Aykaç, "Kadın İşgücü ve İstihdam", *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayın No. 6, 1991, s. 35-36.

[24] TÜSİAD, *Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 2002/ 12-354, 2002, s. 14.

[25] Seyfettin Gürsel-Veysel Ulusoy, *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, İstanbul 1999, s. 11.

[26] Zaim, *a.g.e.,* s. 123-124.

[27] Ercan Türkan, *Türkiye'de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler*, Ankara 2005, s. 10.

[28] Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, s. 127.

[29] DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye),* s. 174-176, DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul),* s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri); *Nüfus ve Demografi-I 1927-1990,* s. 258.

[30] Serpil Aytaç-Mustafa Sevüktekin (Proje Sorumluları), *Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Ko-*

numu: Bursa Örneği, Ankara, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın No. 219, Mart 2002, s. 15.

31 TÜSİAD, *Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik,* s. 35.

32 Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, s. 148.

33 DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye),* s. 174-176, DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul),* s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri), *Nüfus ve Demografi-I 1927-1990,* s. 258.

34 DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Türkiye),* s. 174-176, DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul),* s. 154, 166 ve Sedat Murat-Halis Yunus Ersöz (ve diğerleri), *Nüfus ve Demografi-I 1927-1990,* s. 258.

Üsküdar'da Seçmen Davranışları (2002-2007)

PROF. DR. OSMAN ÖZSOY
Fatih Üniversitesi

Seçmenlerin oy verme davranışıyla ilgili literatürde çok sayıda araştırma bulunmakla beraber, teori ve model üretme açısından genel bir kavrama gidilememektedir. Araştırmalara göre oy verme davranışları ülkeden ülkeye, ilden ile, hatta köyden köye farklılıklar göstermektedir.

Oy verme işlemi sosyal bir davranış biçimi olduğundan, sosyal olaylardaki değişkenlik seçmen davranışları üzerinde de kendini göstermektedir.

Bununla birlikte, seçmenlerin oy verme davranışı üzerinde çeşitli etkili söylenebilecek bazı unsuları sıralamak da mümkündür.

Buna göre; Bir ülkede seçmenlerin genel eğitim, kültür ve gelir düzeyi ile, o ülkede yapılan siyasetin niteliği arasında paralellik vardır.

Bir ülkede seçmen davranışlarının iyi analiz edilmesi, o ülkenin gerek sosyo-ekonomik, gerekse de sosyo-kültürel göstergeleri itibariyle ciddiye alınması gereken veriler ortaya koymaktadır.

Seçmen Davranışları Üzerine Çalışma Yürüten Köklü Kurumlar

Seçmen davranışlarını inceleyen sosyal bilim akımlarından önde gelenlerinden biri de Michigan Okulu'dur. Bu akıma göre bir seçmen, daha çocuk yaşlarda belli bir partiye ya da siyasi çizgiye bağlanır. Mesela anne babası Cumhuriyetçiyse, o da Cumhuriyetçi olur. Bu analiz biçimi daha çok ABD ve İngiltere gibi sistemi oturmuş, partileri kökleşmiş ülkeler için geçerlidir.

Spatial Voting Model (Mekânsal Oy Verme Modeli) adı verilen ve Michigan Okulu'na karşı geliştirilmiş olan akım ise şöyle düşünüyor: Seçmen, her seçimde yeniden hesap yapar. " *Hangi partiye oy vermek bana daha uygundur* " diye düşünür ve sonuçta kendisine' en yakın' bulduğu partiye yönelir.

Bu hesap esnasında seçmen 'geçmişe' de bakar. Yani partilerin o güne dek yaptıkları icraatı gözden geçirir. Yarın için ne kadar umut olabileceklerini değerlendirir.

Michigan Okulu'nun savunduğu oy verme davranış biçimine ülkemizde az da olsa rastlansa da, seçimlerin kaderi üzerinde tek başına etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'de aile geleneğinin seçmen davranışları üzerindeki etkisi göz ardı edilemese de, bunu genelleştirmek zordur.

Seçmen Değişiyor…

Kamuoyu araştırmaları seçmen davranışının son çeyrek yüzyılda ciddi denebilecek düzeyde bir değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türk halkının siyasi eğilimleri, tercihleri ve değerleri giderek değişmektedir. Kaldı ki, toplum hayatı pek çok konuda değişim gösterdiğine göre, seçmen davranışlarında da değişme olması kaçınılmazdır.

Seçmenlerin Sosyo-Ekonomik Tasnifi

Türkiye'de sosyo-ekonomik göstergeleri itibariyle birbirinden farklı üç ayrı sosyal kesim bulunmaktadır.

Bunlardan ilki; nüfusun yüzde 65'lik kesimini oluşturan ve krizden en çok etkilenen alt gelir grubudur.

İkincisi, nüfusun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan orta kesimdir. Bilgi beceri sahibi, üreten kesimdir. Ülkelerin dinamosunu bu kesim oluşturur.

Üçüncü kesim ise, yüzde 5'lik kesimdir. Bu kesim toplumun en üst kesimidir. Ülkenin kaymak tabakasını oluşturmaktadır. Oy verme geleneği açısından en az yüzde 80'i sol ağırlıklıdır.

Seçmenlerin Karakteristik Özellikleri

Seçmenlerin parti tercih ederken çoğu defa rasyonel davranmadığı dikkati çekmektedir. Parti tercihini takım tutar gibi belirleyen seçmenlere rastlanmaktadır.

Uzun vadeli ülke çıkarlarına göre değil, günübirlik durumlara göre oy verildiği yapılan araştırmalarla da tespit edilmiştir. Mesela 1991 seçimleri bunun en güzel örneklerindendir. (İki anahtar ve erken emeklilik gibi vaatler…) Neticede bu

anlayış içindeki ekonomi yönetimi ülkeye üst üste ağır krizler yaşatmıştır.

Seçmen davranışlarında ideolojik kalıpların belirleyiciliğinde kırılmalar görülse de, etkisinin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.

Parti tercihinin aile boyu devam ettiği, adeta babadan evlada intikal ettiği ve bir miras gibi sürdürüldüğü yerler ve çevreler de bulunmaktadır.

Siyasal etkenler…

Siyasal duruş seçmen davranışlarında önemli bir belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk seçmeninin siyasal duruşuyla, gündemdeki konulara yaklaşım biçimi arasında doğrudan bağıntı vardır.

Seçmenin güncel konulara ilişkin yaklaşım biçimini siyasal duruşundan ayrı mütalaa etmek zordur.

21 Ekim 2007 tarihinde yapılan Anayasa değişikliğine ilişkin referandumda görülen oy verme davranışı bunun klasik göstergelerinden birini oluşturmuştur. Ülkedeki toplam sol ve sağ oya karşılık gelen bir rakam 'evet' ve 'hayır' oy oranı olarak ortaya çıkmıştır.

Sağ – Sol faktörü…

Ülkemizde sağ - sol oylar arasında dikkate alınmaya değer ölçüde bir geçişkenlik tespit edilememiştir.

Sağ düştükçe sol artmıyor, ya da sol arttıkça sağ azalmıyor. Her ikisi de paralel değişim gösteriyor. Birlikte artıp birlikte azalıyorlar.

Merkez sağ ile diğer sağ arasında negatif korelasyon var. Merkez sağ arttıkça, diğer sağın düştüğünü, merkez sağ azaldıkça diğer sağın arttığını; merkez sol ile de diğer sol arasında da benzer bir negatif korelasyon bulunduğunu söylemek mümkün (CHP arttıkça DSP'nin düşmesi gibi).

Buradan çıkarılabilecek sonuç; Türkiye'de sağ ve sol kimliğin bulunduğu, oy verme davranışında siyasal kimliklerin etkisi olduğudur.

Türkiye'de merkez sağın ortalama %37, merkez dışı sağın %13, merkez solun 25, güvercin oy dediğimiz protestocuların ve tepkililerin oy oranının ise ortalama 20-22 olduğunu söylemek mümkündür.

Oy Vermede Öncelik Kriterleri

Yapılan araştırmalar, seçmenlerin parti tercihinde şu sıralamanın öne çıktığını göstermektedir;

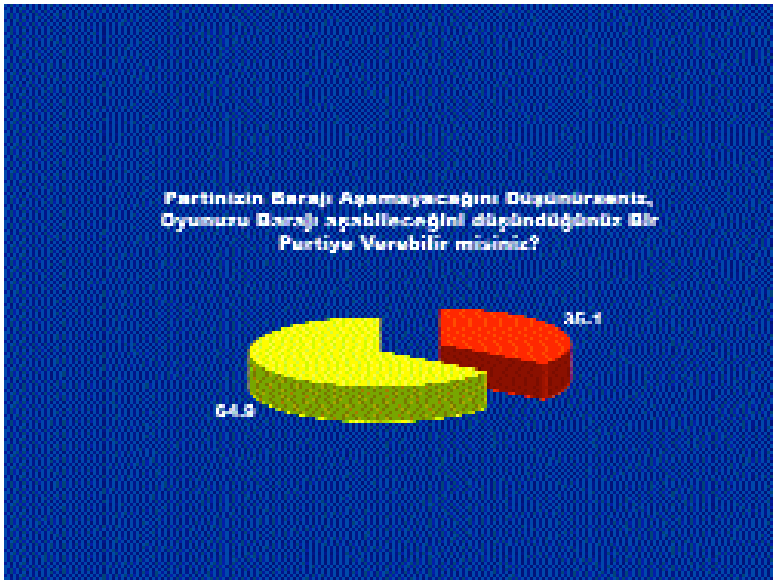

Grafik 1: Partinizin barajı aşamayacağını düşünürseniz, oyunuzu barajı aşabileceğini düşündüğünüz bir partiye verebilir misiniz?

Lider, Siyasal görüş, Partinin İdeolojisi, Kadrosu, Hedefleri, Çalışma Programı, Dine & Gelenek Göreneklere Yaklaşımıdır.

Kısacası lider faktörü önemli bir etkendir.

Ancak yerel seçimlerde adayın kimliği daha ön plana çıkmaktadır.

Seçmenler iktidarda iken ekonomik sorunların büyümesine yol açan; ülkeyi yönetmesini beceremeyen siyasetçileri işbaşında tutmuyor.

Daha önemlisi; İşbaşında olanların gitmesi, kimin geleceğinden daha önemli olarak algılanıyor.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, seçmenlerin yüzde 35'i, partisinin barajına aşamayacağına kanaat getirmesi durumunda kendisine yakın bulduğu bir başka partiye oy verebileceğini ifade ediyor ki, bu gerçekten seçim sonuçları üzerinde doğrudan etkili olacak kadar büyük bir rakamdır.

Seçmen Bildiğinden Şaşmıyor

Oy verme alışkanlıklarının bir iki olayla hemen çok kolay değişmediği görülüyor. Buna örnek olarak 22 Temmuz seçimlerinden şu iki olayı zikretmemiz mümkündür;

Manisa'nın Saruhanlı ilçesine bağlı Develi köylüleri, köy civarına çöplük yapılacağını duyunca ayaklanırlar. Engellemek için hangi kapıya gittilerse yüzlerine kapanır. Sonunda TKP'ye de giderler. Parti; "Develi çöplük olmasın" kampanyası başlatır. Avukat Şehrazat Mercan titiz bir hukuk mücadelesi yürütür. Sonun-

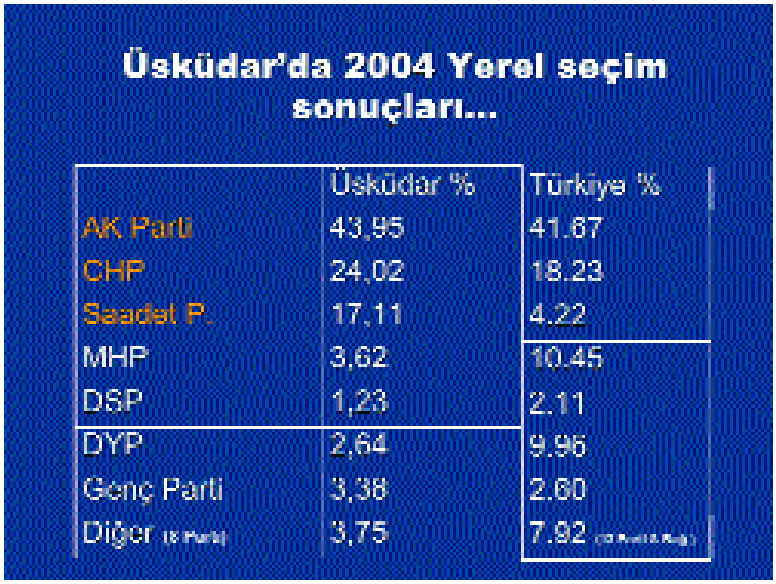

Tablo 1: Üsküdar'da 2004 yerel seçim sonuçları…

da İdare Mahkemesi çöplük projesi hakkında yürütmeyi durdurma kararı verir. Sonuç mu?

22 Temmuz seçimlerinde Develi köyünden çıkan sandık sonucu şöyledir:

AKP 194, DP 164, MHP 72, TKP 0 (Sıfır...)

MHP lideri Devlet Bahçeli 22 Temmuz seçim kampanyası sırasında Bursa'da yolu üzerinde bir köye de uğrar. Köyde herkes iktidar partisi AKP'den şikâyetçidir. Hiçbir AKP'li yetkili köye uğramamıştır.

Devlet Bahçeli köyün özelliğini anlatırken; "köylülerin hepsi adaylarımızın akrabaları" der. Bahçeli köylülere sorar;. "AKP'liler gelirse ne yapacaksınız?" Derler ki; "Gelemezler ki… Gelseler de kovarız." Sonuç mu?

Sandıklar açıldığında Sayın Bahçeli'nin sonuçlarını merakla beklediği yerlerden birisi de burasıdır. Teşkilat mensuplarından hemen bilgi alır.

Köydeki seçim sandığından MHP'ye 27 oy çıkar, geri kalan oyların büyük bölümünü AKP alır…

Seçmen Sadakati…

Partisine olan aidiyet duygusu zayıflığı nedeniyle oy verme sadakati olmayan ve ülkemizde 'güvercin oylar' olarak nitelendirilen seçmen profili ülkemizde seçim sonuçları üzerinde oldukça belirleyici olmaktadır.
1999'da birinci olan DSP, 2002 Seçimi öncesi Meclis'te grubu bulunan partiler arasında seçimde sonuncu oldu. Böyle bir toplumda, bir sonraki seçimde ne tür sonuçla karşılaşılacağını öngörmek de zordur.

Tablo 2: 3 Kasım 2002 & 22 Temmuz 2007… (Karşılaştırmalı tablo)

3 Kasım 2002 & 22 Temmuz 2007…
(Karşılaştırmalı tablo)

	Dönemler Sonuçları			Türkiye Sonuçları
Parti	3 Kasım	22 Tem	Fark	
AK Parti	39,71	47,4	7,7 (+)	46,58
CHP	24,63	28	3,37 (+)	20,88
MHP	4,80	10,4	5,6 (+)	14,27
Saadet	3,32	2,8	0,52 (-)	2,34
DYP (DP)	3,51	3,37	0,14 (-)	5,42
Genç Parti	6,47	2,7	3,77 (-)	3,01
ANAP	5,06	-	-	-

Tablo 3: 22 Temmuz 2007 Seçimlerinde Üsküdar'da bazı semtlerde sandık sonuçları

22 Temmuz 2007 Seçimlerinde, Üsküdar'da Bazı Semtlerde Sandık Sonuçları

Semt	AK Parti %	CHP %
Vaniköy	18,75	42,97
Kandilli	20,08	35,31
Kuleli	22,26	43,06
Beylerbeyi	28,00	32,88
Kuzguncuk	32	39
Selimiye	17,63	41,63

Tablo 4: İstanbul'un benzer diğer semtlerindeki seçmen profili

İstanbul'un Benzer Diğer Semtlerindeki Seçmen Profili

SANDIK YERİ	AK PARTİ %	CHP %
Fenerbahçe Lisesi	8	62
Beykoz Acarlar Mah.	10	63
Anadolu Hisarı	25	45
Tarabya	31	42

AK Parti İçin Son 3 Seçimde 3'lü Kıyas...

Semt	3 Kasım	28 Mart	22 Tem.
Vaniköy	19	25	18,75
Kandilli	20	35	20,08
Beylerbeyi	18	26	28,00
Kuzguncuk	16	37	32
Selimiye	18	26	17,63

Tablo 5: AK Parti için son 3 Seçimde 3'lü kıyas…

Metropoll Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin Şubat 2007'de, Türkiye örneklemini en iyi yansıtan il, ilçe ve beldelerde 2403 kişi görüşerek yaptığı "Türkiye'de Siyasal Durum" araştırması, seçmenlerin büyük bölümün son ana kadar kararsız kaldığını da göstermektedir.

2004 Yerel Seçimleri…

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2004 Yerel seçimlerinde Üsküdar'da en yüksek oyu alan 3 partiden her birinin, Türkiye ortalamalarından daha yüksek bir oy oranına ulaştığı görülmektedir.

22 Temmuz 2007 Seçimleri…

İstanbul'un 32 ilçesinin 6'sında birinci parti olan CHP'nin seçmeni daha çok kıyı, AK Parti'nin ise iç kesimlerde yoğunlaşıyor. Kuşkusuz bu durum, Karadeniz sahil şeridi hariç diğer ülkenin Batı kıyı kesimlerinde de benzer şekilde olduğu görülmektedir.

AKP'nin başarılı olduğu Üsküdar, Beykoz, Sarıyer gibi ilçelerin denize kıyısı olan mahallelerinde CHP öne çıkarken, iç kesimlerde AK Parti açık ara ilk sırada yer alıyor.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, 3 Kasım 2002 seçimleriyle 22 Temmuz 2007 seçimleri karşılaştırıldığında, örneğin AK Parti'nin iki seçim arasında oylarını 7.7, MHP'nin 5.6, CHP'nin 3. 37 artıdığı görülmektedir. İki seçim arasındaki fark açısından en büyük düşüş ise Genç Parti'de görülmektedir.

Tablo 4'te de görüldüğü gibi, Üsküdar'da semt ve mahalle bazında sandık sonuç-

larına bakıldığında, sosyo ekonomik açıdan zengin kıyı şeridinde CHP'nin bariz üstünlüğü dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin, özellikle de Üsküdar'ın ortalamasından oldukça farklılık gösteren bu sonuçların üzerinde sosyal bilimcilerin daha ok kafa yorması gerekmektedir. İstanbul'un değişik semtlerinden sonuçlar yansıtan Tablo 5 ve Tablo 6 da, bunu doğrulayan veriler sunmaktadır. Bu sonuçlar, gerçekten de üzerinde durulması, düşünülmesi ve ciddi analiz edilmesi gereken tablolar yansıtmaktadır.

Bu veriler bize, ülkenin genel koşulları ne olursa olsun, belli sosyal çevrelerin oy verme davranışında bir değişiklik olmadığını, üretilen hizmetin olumlu ya da olumsuz olmasının oy verme davranışını çoğu defa birebir etkilemediğini göstermektedir.

Referandum…

Anayasa değişikliğine ilişkin 21 Ekim 2007 tarihli referanduma İstanbul'da katılım Türkiye ortalamasının altında gerçekleşti ve yüzde 59'da kaldı.

22 Temmuz seçimlerinde CHP seçmeni daha çok denize yakın, AK Parti seçmeni de iç kesimlerdeki mahallelerde yoğundu. 21 Ekim 2007'de yapılan referandumun sonuçları da, bu değerlendirmeleri doğrulayan bir paralelde gerçekleşmiştir.

Referandumda da "evet" diyenler yine İstanbul'un iç, "hayır" diyenlerse yine kıyı kesimleri oldu.

Bu veriler bize, genel algılar ve alışkanlıklar üzerinden oy verme davranışının belli sosyal çevrelerde büyük ölçüde sürdüğünü göstermektedir.

İstanbul'un 32 ilçesinin altısında, yani Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Çatalca, Kadıköy ve Silivri'de "hayır" oyu fazla çıktı.

CHP 22 Temmuz'da da bu ilçelerde birinci parti olmuştu.
CHP'nin güçlü olduğu ilçelerden sadece Şişli'de referandumda "evet" yüzde 52 çıktı.

Referandumda "Hayır" diyenler, Beşiktaş'ta yüzde 66, Bakırköy'de yüzde 62 oldu. Kadıköy'de CHP'nin son genel seçimlerde oy oranı 48.9'du. Referandumda "hayır" diyenlerin oranı yüzde 55 oldu.

Üsküdar'da referandumda evet oyu kullananların oranı yüzde 67, hayır diyenler yüzde 33 oldu. Üsküdar'da denize yakın semtlerde yine "hayır" oranı yine fazla çıktı. Bu veriler bize, ideolojik kalıp, sosyo ekonomik durum ve geleneksel oy verme biçimiyle ilgili kalıplaşmış etkilerin oy verme davranışında bir ölçüde hala etkili olduğunu göstermektedir.

Sandık başında seçmenler

Sonuç…

Türkiye genelinde olduğu gibi Üsküdar'da yaşayan seçmenlerin oy verme davranışında da eğitim ve gelir seviyesi, sosyal çevre, aile, kimlik olarak aidiyet duygusu ve ülkenin o günkü siyaset ortamının içinde bulunduğu şartlar ekseninde oy verme alışkanlığının yaygın olduğu görülmektedir.

Üsküdarlılar oy verme davranışı itibariyle belli kalıplar içinde değerlendirilmesi mümkün olmayan, toplumun her dokusundan bir şeyler yansıtan, daha doğrusu Türkiye ortalamasını yaklaşık bir tablo ortaya koymaktadır.

Üsküdar'da seçim sonuçları itibariyle genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye geneli ile birebir ters düşen ve aykırılık gösteren bir seçmen davranışı görülmemektedir.

Genel bir ifade ile Üsküdar'da seçmen davranışları Türkiye fotoğrafına yakın bir tablo sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Özsoy, Osman, *Başarılı Siyasetçinin Eli Kitabı*, İstanbul 2004.
Özsoy, Osman, *Politik Propaganda Teknikleri*, İstanbul 1999.
Özsoy, Osman, *Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma*, İstanbul 1998.
Özsoy, Osman, *Seçim Kazanma Sanatı*, İstanbul 2007.
Özsoy, Osman, *Türkiye'de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda*, İstanbul 2002.
www.ysk.gov.tr

Üsküdar'da Yazlık Sinema Geleneği Ve İçerisinden Üsküdar Geçen Türk Filmlerinden Örnekler

BELGİN DİŞÇİ
Araştırmacı

a) Sinemanın ve Türk Sineması'nın Kısa Geçmişi:

Sinema; insan davranışlarını bütün boyutları ile kavrayıp onu perdeye yansıtma sanatıdır. Oyuncu da bütün bu incelikleri algılayarak onu perdeye yansıtacak kişidir.

Görsel sanatların en etkili ve en kolay ulaşılabileni olan sinema, göze ve kulağa hitap ettiği gibi, gönlümüze ve iç dünyamıza da seslenir. Sinema büyük bir ekibin zahmetli bir uğraş sonucu ortaya koyduğu zor ve bütünlük arz eden bir sanattır.[1]

Sinema; bir ekonomi, bir teknoloji ve en önemlisi bir duyuş, bir düşünüş ve bir sanattır. Bu incelikleri, çok yönlülüğü ve cazibesiyle günümüzün en kuvvetli, toplumları en çok meşgul eden, dillerden düşmeyen bir iletişim vasıtasıdır.[2]

Sinema, bir milletin kültürünü en güzel biçimde yansıtan sanatların başında gelmektedir. Bu özelliğiyle, her dönem bilinçli seyircinin ilgi odağı olmayı sürdürmüştür. Sanat, toplumun duygu düşünce ve fikir seviyesini belirten eğitim aracıdır. Bütün sanatlar için geçerli olan bu tanım özellikle sinema gibi görsel sanatlar için daha da geçerlidir.[3]

Osmanlı'da gösteri sanatları, şenliklerle başlamıştır diyebiliriz. Saray teşrifatı, saray-halk ilişkisi, geçit törenleri, şölenler, gösteriler, şenlik düzeni, esnaf kuruluşlarının geçitleri, spor, sünnet düğünleri, nikâh törenleri gibi başlıklar şenlik kapsamı içinde ele alınabilecek etkinliklerdi. Bu şenlikler yalnızca saray halkı-

Surname-i Vehbî'de bir gece gösterisi (vr. 76b) (arka sayfa)

1914 yılında Ayastefanos'taki (Yeşilköy) Rus abidesinin yıkılışını belgeleyen, belgesel filmden bir kare

nı eğlendirmek için yapılan şölenler değil, geniş halk kitleleri ile birlikte seyredilen gösterilerdi. Padişah ve saray halkı şenlikleri halkla birlikte seyreder, birlikte güler ve eğlenirlerdi. Bu açıdan şenlikler, halk ile yönetimi kaynaştıran ortamlar olmuş ve toplum yaşayışına ayna tutmuştur. Orta oyunu, cambaz, meddah, karagöz, tiyatro gibi seyirlik sanatlar geleneksel Türk gösteri sanatlarındandır.[4] Osmanlı eğlenceleri, çoğunlukla yılın belli günlerinde yapılan, muhteşem eğlencelerdi. Görünüşte vakit geçirmek için gibi görünen bu eğlenceler ekonomik, yenileyici ve birleştirici önemli işlevlere sahipti. Eğlence mekânları toplumun bir ölçüde özgürleştiği ve bütünleştiği, sosyal bağların güçlendiği yerler olmuştur.[5]

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, sosyal ve kültürel değişim hız kazanmış özellikle eğitim ve sanat anlayışı farklı bir boyut kazanmıştır. Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk, bütün sanatlara ilgi ve yakınlık gösterdiği gibi sinema sanatına gösterdiği alâkayı da şu sözlerle ifade etmiştir:

"Sinema öyle bir keşiftir ki, bir gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok, dünya medeniyetinin cephesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak uçlarında oturan insanların birbirlerini tanımalarını, sevmelerini, temin edecektir. Sinema İnsanlar arasındaki görüş, görünüş farklarını silecek insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz".[6]

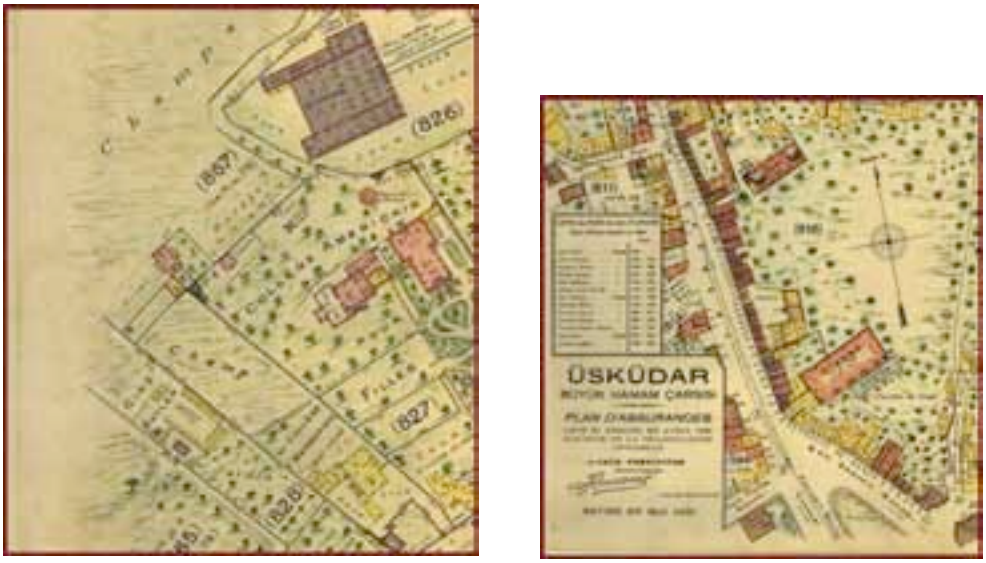

Pervititch haritasında Üsküdar Sinemaları

Türkiye'de sinema olayı, 1914 yılında Ayastefanos'taki (Yeşilköy) Rus abidesinin yıkılışını belgeleyen, belgesel filmle başlamıştır. Ancak, kendine özgü bir kimlik ve dil oluşturması 1950'li yıllarda olmuştur. Türk sinemasının gerçek bir gelişim süreci içerisine girmesi, sinema çalışanları ve sanatçılarının katkılarıyla birlikte, yayın eğitim ve bilgi birikimi ile bir sanat dalı haline gelmesi ise, 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Türk toplumunda genel bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Bir yandan sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, diğer yandan basılı ve görsel iletişim araçları, ekonomik ve sosyal yaşamda kültürel, sosyal göstergelerin farklılaşmasına ve değer yargılarının değişmesine yol açmıştır.[7]

İlk dönemde Türk sineması, kendine özgü gelişme süreci içerisinde ve alt yapısı olmadan varlığını sürdürebilmiştir.[8] Sinemanın Türkiye'ye gelişi Avrupa kanalı ile olmuştur. 1896 yılından sonra Lumiere Kardeşler dünyanın her yanına elemanlar göndererek belgesel filmler çektikleri gibi, Türkiyede'de İstanbul, İzmir ve daha bir çok Osmanlı şehrinde de filmler çekmişlerdir. İlk film gösterimi II. Abdülhamid zamanında (1896), Yıldız Sarayı'nda yapılmıştır. Aynı yıl Fransız Pathe film şirketinin İstanbul temsilciliği aracılığıyla, kısa metrajlı belgesel ve güldürü filmleri Beyoğlu ve İstanbul yakalarında halka gösterilmiştir. Bu ilk gösterimler, Cadde-i Kebir'de Sponeck Birahanesi bahçesinde ve Şehzadebaşı'nda Fevziye Kıraathanesi bahçesinde yapılmış, böylece sinemanın hayatımıza girmesi bahçe sinemaları yoluyla olmuştur. Halkın sinemaya gösterdiği ilgi üzerine 1908'de Türkiye'nin ilk sineması "Pathe Sineması", Weinberg tarafından yaptırılmıştır. Bunu Beyoğlu'nda "Palas Sineması", "Majik Sineması", İstanbul yakasında 1914'te "Kemal Bey" ,"Ali Efendi", "Milli Sinema", "Elhamra" ve "Opera" sinemaları" izlemiştir.[9]

Pervititch haritasında Üsküdar Sinemaları

Üsküdar'da açılan ilk sinemalar ise şunlardır; 1924 yılında ahşap olarak yapılan Hale Sineması, Üsküdar'ın ikinci sineması olarak 1943'te açılan Bizim Sinema ve diğeri de Halk caddesindeki Sunar Sineması'dır.[10]

1930'lu yıllarda Avrupa'da sinema, alt yapısını ve endüstriyel gelişimini tamamlamakla birlikte, önemli bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Bu yıllarda ülkemizde ise, sinema böyle bir işlev yüklenmediği gibi, konuları genel ve güncel olaylardan oluşan filmler ilkel şartlarda çekilebilmiştir. Fuat Uzkınay'ın "Zafer Yollarında" ve Muhsin Ertuğrul'un "Bir Millet Uyanıyor" gibi filmlerinde, kurtuluş savaşı belgelenmiş ve filmde Atatürk'ün konuşmalarına yer verilmiştir.[11]

b) Bahçe Sinemaları ve Üsküdar:

Türkiye'ye sinemanın girdiği on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren açık hava sinemalarından söz edilebilir. İstanbul'da sinemanın yaygınlaşmasında önemli paya sahip olan ve yazlık sinemalarda olarak bilinen bahçe sinemalarıdır. Sıcak yaz geceleri açık havada film gösterimlerinin yapıldığı bahçe sinemaları, uzun yıllar halkın rahatça ve ailece eğlendiği en ucuz gece eğlenceleri olmuştur. Ayrıca yazlık sinemalar, sinema sanatının en kolay şekilde seyirciyle buluşmasında ve tanınmasında önemli rol oynamıştır.[12]

İstanbul'daki ilk Bahçe sineması, 1913'te Şişli'de açılan Eski Osmanbey Bahçesidir. Bir sene kadar sonra Erenköy'de açılan bir yazlık sinema ki, bu sinema 1933'te Sefa adını almış ve 1940'ların başına kadar her yaz faaliyetini sürdürmüştür. 1914'de Kuşdili Çayırı yakınında Milli Sinema, Halit Ağa'da Mısırlıoğlu ve Zamoğlu yazlık sinemaları açılmış, ancak yazlık sinemaların asıl yaygınlaşması ve itibar görmesi Üsküdar'da olmuştur. İlk Türk sinemacılarından olan

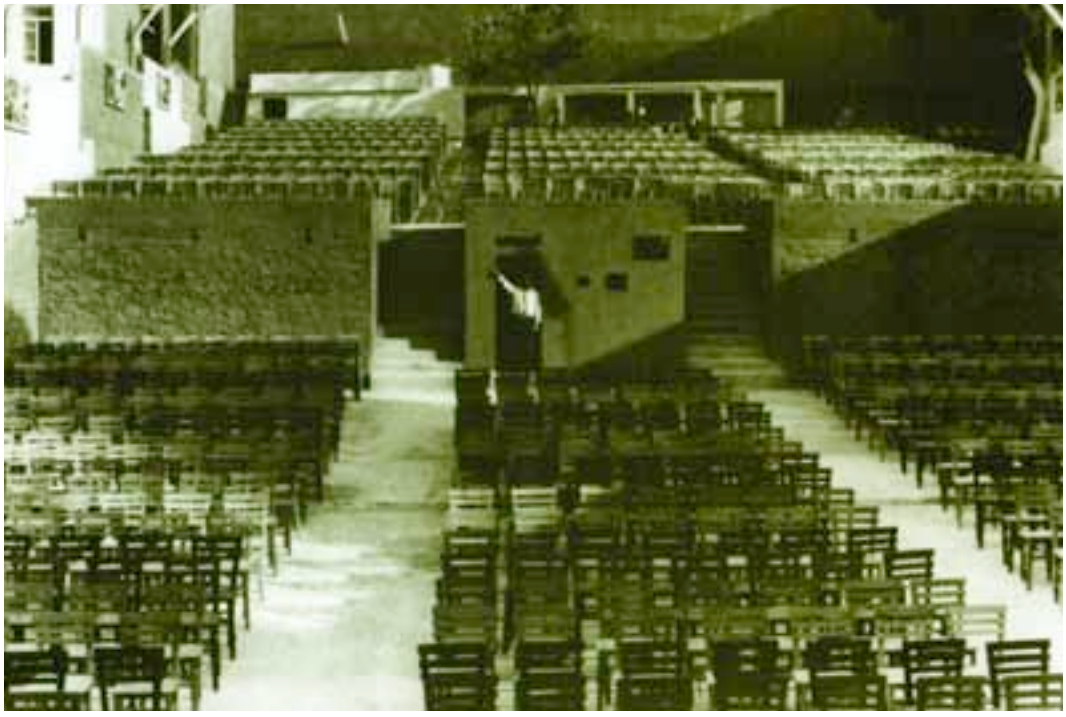

Üsküdar'da yazlık açık hava sineması (*Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar*, s. 146)

Fuat Uzkınay Üsküdar'da açtığı ve işlettiği sinemalarda, birinci vizyon filmler göstererek yazlık sinema geleneğinin İstanbul'a tanıtılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.[13]

İstanbul'da yazlık sinema sayısındaki esas patlama, 1930 ve 1940 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1949'da 20 olan bahçe sineması sayısı 1958'de 103, 1960'da 122, 1964'de 143, 1966'da 169, 1967'de 184 ve 1969'da 188 rakamına ulaşmıştır. Ancak 1970 yılı ortalarında itibaren televizyonun yaygınlaşması ve çarpık kentleşme gibi nedenlerle, sayıları hızla azalmaya başlamıştır.[14]

Üsküdar'ın belli başlı sinemalarından olan Hale Sineması, 1924 yılında ahşap olarak yapılmış ve 1958 yılında yıkılmıştır. Bu sinemanın 50–60 metre kadar ötesinde, bir hangar gibi olan, Bizim Sinema Üsküdar'ın ikinci sineması olarak 1943'te açılmıştır. Hale Sineması'nda hanımlar gündüzleri film seyreder, beyler de bazı akşamlar bu sinemada sahneye çıkan ve bir Üsküdarlı olan Türk tiyatro sanatının büyük ustalarından "İsmail Dümbüllü ve arkadaşlarını, Şevki Şakrak ve Tevfik Bilge'nin Tuluat Kumpanyalarını, sihirbaz Zati Sungur'u, Sadi Tek, Halide Pişkin, İhsan Balkır'ın tiyatrolarını, Raşit Rıza Samako'nun dram tiyatrosunu seyretmeye giderlerdi. Halk Caddesi'nde Doğancılar'a çıkarken, 1947'de açılmış olan Sunar Sineması'nın geniş mekânları aynı zamanda düğün salonu olarak da kullanılmaktaydı.[15]

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış sinema ilanları

Hava koşulları uygunsa en kolay salon edinme yolu, boş bir arsayı tahta perdelerle çevirmekti. Birçoğunun ismi bile olmayan yazlık sinemalar, halk arasında "Bahçe Sineması" olarak anılmışlardır.[16]

Eski Üsküdar'da, evlerde lâmbalı radyolar dinlenir, geceleri bazı evlerin büyük bahçelerinde kurulu, açık hava sinemalarında film seyredilirdi. Üsküdar'daki yazlık sinemaların ilki Doğancılar Parkı'nın karşısında, ilk Türk sinemacılarından Üsküdarlı Fuat Uzkınay'ın 1920'de Malul Gaziler Cemiyeti adına "Doğancılar" adıyla açtığı, daha sonra Jâle, 1921'de Park, 1940'da Aypark adını alan yazlık sinemadır. Diğerleri Bizim Sinema ve çarşıda bulunan açık sinemaların sonuncusu İnkılâp sokağındaki İnkılâp Sineması'dır. Bundan başka Ahmediye'de, Tunusbağı'nda, Duvardibi'nde, Kısıklı'da, Beylerbeyi'nde, Kuzguncuk'ta, Çengelköyü'nde açık hava sinemaları ve bir de Salacak Gazino sineması vardı. Üsküdar'daki yazlık sinemalardan Hâle sineması, bugün Ziraat Bankası'nın bulunduğu alandaydı. Yazlık sinemalarda sandalyeler tahta olduğundan evlerden minder götürülürdü.[17]

Yazlık sinemalarda gösterilecek filmleri duyurmak için, gündüz afişçiler ve çığırtkanlar mahalle mahalle dolaşarak oynayacak filmin reklamını yaparlardı:

— Bu akşam Aypark sinemasında, Zeki Müren'in "Beklenen Şarkı" filmi oynatılacaktır, diyerek duyururlardı. Akşam film başlayıncaya kadar Zeki Müren'in en güzel plakları çalınır, müşterilere müzik ziyafeti çekilirdi.

Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır'ın katıldığı 2007 yılı sinema gösterimlerinden kareler

Bahçe sinemalarından olan Salacak Gazinosu, aynı zamanda Türk Mûsikîsinde usta sanatkârların (Münir Nureddin Selçuk, Hamiyet Yüceses, Safiye Ayla, Sadi Hoşsesi Zeki Müren…) icrâ mekânları olmuştur.[18]

Yazlık sinema önlerinde, seyyar el arabalarında külah içinde leblebi, çekirdek, koz helva, susam helva, kâğıt helva satan satıcılar bulunurdu. Bu satıcılar arasında bazen turşucuları da görmek mümkündü. Yazlık sinemalara uzak semtlerden gelenler de olur, şayet sevgili iseler en arka tarafa oturur, sinema yerine birbirlerini seyrederlerdi.[19]

Bahçe sinemaları, yaz akşamları sadece film seyredilen yerler değil, kaybolmaya başlayan birlikte eğlenme geleneği, topluca paylaşmanın yaşandığı sosyal ve kültürel mekânlardı. Bu sinemalara ailece, hatta mahallece gidilirdi. Sokak başlarına asılan afiş tabelalarından akşam oynatılacak film öğrenilir ve çocuklar tarafından kısa zamanda bütün mahalleye duyurulurdu. Sinemaya gidilecek akşamlarda, yemek telâşla ve heyecanla yenir ve sinemanın yolu tutulurdu. Makine dairesinin gürültüsü, çekirdek çıtırtıları ve kuş sesleri arasında, bazen hafif bir yağmur çiselemesi altında seyredilen filmin tadına doyum olmazdı.[20]

Bahçe sinemaları sadece akşamları film gösterilen yerler değil, aynı zamanda kültür-sanatı ve eğlenceyi mahalleye taşıyan önemli mekânlardı. Bir anlamda, tiyatro, konser gibi gösterilerin de icra edildiği, sünnet düğünlerinin yapıldığı sosyal tesislerdi.[21]

İstanbul'da bahçe sinemalarının sayıları, 1970'li yılların ortalarına kadar artarak devam etmiştir. Ancak, açık hava sinemaları boş alanların azalması, 1974'ten sonra televizyonun hayatımıza girmesiyle sayıları azalarak kapanmaya başlamıştır.[22]

1990'lardan sonra yaşatılmak istenen bahçe sinemaları geleneği bazı özel kuruluşlar tarafından (Pahsa, Moda Deniz Kulübü, Enka, Büyükada Sineması, Conrad, Yeşilyurt Sineması) ve Fatih Belediyesi'nin Samatya Sahilyolu'nda açtığı üç

Fatama Girik ile Suphi Kaner'in başrollerini paylaştığı *Üsküdar İskelesi* filminin afişi

bin kişilik Sâhil Sineması ile açık hava sinemaları tekrar hayatımıza girmeye başlamıştır.[23]

Bugün özel olarak işletilen, Kozyatağı'nda bulunan Bonus Premium Cinecity Hillside-Trio açık hava sineması, açık hava sinemalarının en gözdelerinden biri olan Enka Açıkhava Tiyatrosu, Göktürk Beldesi'nde Kemer Golf&Country Club'ın AFM Açıkhava Sineması ücretli olarak, Moda Deniz Kulübü Açıkhava Sineması ise sadece üyelerine ve onların misafirlerine açık şekilde çalışmaktadır.[24] Ancak, yazlık sinema günleri düzenleyen ilk belediye Üsküdar Belediyesi olmuş ve geçmişte olduğu gibi bugün de bahçe sinemalarının yaygınlaşması ve tanınmasına öncülük etmiştir.

Üsküdar Belediyesi, bir kültür beldesi olan Üsküdar'da, bugün de yazlık sinema geleneğini yaşatmak ve kültürel mirası canlı tutmak maksadıyla, 2005 yılından beri Üsküdar Sinema Günleri düzenlemektedir. Üsküdar Belediyesi, başlattığı Sinema Günleri ile bahçe sinemaları kültürünü yeniden canlandırarak, hatıralarda kalan yazlık sinema hasretini gerilerde bırakmıştır. Bu sayede, Üsküdar Belediyesi tarafından ikram edilen çekirdekleri çıtlayarak ve açık havayı soluyarak sinema seyretmenin keyfini yetişkinler eski günleri yâd ederek, gençler ve çocuklar ise, ileriki yıllarda keyifle hatırlayacakları güzel yaz akşamları olarak yaşamaktalar. 2005 yılı Temmuz ayından itibaren, okul bahçelerinde vizyon filmleri seyirciyle buluşturularak, kaybolan bahçe sinemaları geleneği yeniden hayatiyet kazanmıştır. Üsküdar Belediyesi tarafından tekrar başlatılan bu gelenek diğer belediyelere de örnek olmuş çeşitli park ve bahçelerde yaz akşamları film gösterimleri başlamıştır.

2005 yılı I. Sinema Günleri'nde, aynı yılın vizyon filmleri olan, "Hababam Sınıfı Askerde" ve "Gönül Yarası" filmleri, 2 Temmuz 2005 – 30 Temmuz 2005 tarihleri arasında, her gün ayrı bir okul bahçesinde gösterilmiştir. Gösterim yapılan mahalle ve okullar şunlardır:

Ünalan Mah. Yılmaz Soyak İlköğretim Okulu, Koşuyolu H. Avni Sözen And. Lisesi, Zeynep Kamil Mah. Zeynep Kamil İlköğretim Okulu, İcadiye Mah. İcadiye İlköğretim Okulu, Selamiali Mah. Selamiali İlköğretim Okulu, Doğancılar Burhan Felek Lisesi, Yavuztürk Mah. Yavuztürk İlköğretim Okulu, Güzeltepe Mah. İ. H. Konyalı İlköğretim Okulu, Çengelköy Mah. Çengelköy İlköğretim Okulu, Küplüce Mah. Küplüce İlköğretim Okulu, Kısıklı Mah. Kısıklı İlköğretim Okulu, Bulgurlu Mah. N. Ahmet Keleşoğlu İlköğretim Okulu, Esatpaşa Mah. Sosyal Meskenler İlköğretim Okulu, Örnek Mah. İhsan Kurşunoğlu İlköğretim Okulu.

2006 yılı II. Sinema Günleri'nde, 12 Temmuz 2006 – 12 Ağustos 2006 tarihlerinde, yine o yılın vizyon filmlerinden "Babam ve Oğlum" ile "Hababam Sınıfı 3,5" filmleri şu okulların bahçelerinde seyirciyle buluşmuştur:

Yavuztürk, Sosyal Meskenler, Yılmaz Soyak, Nezahat Ahmet Keleşoğlu, IV.Murat, Zeynep Kamil, Çengelköy, Küplüce Orhan Seyfi Orhan, Nursen Fuat Özdayı, Kısıklı, İcadiye, Kirazlıtepe, Rasathane, Burhan Felek, Rauf Orbay, M.Akif Ersoy ve Hilmi Çelikoğlu İlköğretim Okulu.

2007 yılında III. Sinema Günleri ise, 23 Haziran 2007 – 20 Temmuz 2007 arasında, "Sınav" ve "Hokkabaz" filmlerinin aşağıdaki okulların bahçelerindeki gösterimiyle gerçekleştirilmiştir.

(Yavuztürk Mahallesi) Yavuztürk, (Bahçelievler Mahallesi)IV.Murat, Sosyal Meskenler(Esatpaşa Mahallesi), Yılmaz Soyak, Nezahat Ahmet Keleşoğlu(Bulgurlu Mahallesi), Zeynep Kamil, Çengelköy(Havuzbaşı Mahallesi), Küplüce Orhan Seyfi Orhan (Küplüce Mahallesi), Nursen Fuat Özdayı (Emniyet Mahallesi), Kısıklı, İcadiye (İcadiye Mahallesi), Kirazlıtepe, Rasathane, Burhan Felek, Rauf Orbay, M.Akif Ersoy(Mehmet Akif Ersoy Mahallesi), İhsan Kurşunoğlu (Örnek

Mahallesi) III.Selim (İhsaniye Mahallesi), Necmiye Güniz (Ünalan Mahallesi) ve Hilmi Çelikoğlu(Toygar Hamza Mahallesi) İlköğretim Okulu.

2005 yılında otuz beş bin, 2006 yılında kırk bir bin, 2007 yılında ise on altı bin dört yüz yetmiş beş olmak üzere toplam 93.375. izleyiciye ulaşmıştır.

2007 yılı Sinema Günleri gösterimlerinin birçoğuna Belediye Başkanımız ve başkan yardımcılarımız, yöneticiler ile bazı akademisyenler katılmıştır.

Ayrıca, önceki yıllardan farklı olarak film öncesi Deprem Similasyon Aracı ve deprem hakkında bilgilendirme ve tatbikat yapılarak, daima İstanbul'un ve Türkiye'nin gündeminde olan deprem konusunda halk bilgilendirilmiştir. Böylece, bahçe sinemalarının geçmişteki çok işlevli bir mekân oluşu da yaşama geçirilmiştir.

c) Türk Sineması'nda Boğaz Ve Üsküdar:

Sinema sanatında "mekân", birçok sanat dalında olduğundan daha çok önem arz eder. Bir film için seçilen mekânlar, bazen filmin anlamının oluşmasında ağırlıklı bir yer tutar. Bu anlamda, İstanbul'da çekilen filmlerde, Boğaziçi ve çevresi özel bir öneme sahiptir. Filmlerdeki konularla birlikte, Boğaz manzarası insanları etkileyerek filmi adeta ölümsüzleştirir.[25]

Boğaz ve Üsküdar'ı yansıtan bazı filmleri örneklendirecek olursak;

1923 yılında, Muhsin Ertuğrul'un "Kız Kulesi'nde Bir Facia" filminde, bir fener bekçisiyle oğlunun hayatı konu edilirken, görüntüde ise Marmara'nın temizliği ve güzelliği gözler önüne serilmektedir. Yine Muhsin Ertuğrul'un yönettiği "Allah'ın Cenneti" (1933) filminde, Boğaziçi'nin doğal güzelliği, filmin başrol oyuncusu Münir Nureddin Selçuk'un doyumsuz sesinden şarkılarla birleşerek, İstanbul görüntülerine ayrı bir anlam kazandırmaktadır.[26]

1940'lı yıllarda Üsküdar'da çekilen filmlerden bazıları şunlardır:

Kahveci Güzeli, Duvaksız Gelin, Senede Bir Gün, Üsküdar İskelesi, Efe Aşkı (Kısıklı Serasker Rıza Paşa Korusu'nda), Fedakâr Ana, Yuvamı Yıkamazsın (Koşuyolu, Nuhkuyusu'nda bir konakta), Mahallenin Namusu, Son Beste (Salacak Bahçesi'nde), Kâtip Veya Üsküdar'a Giderken (Üsküdar İskelesi'nde).

1960'lı yıllarda Boğaz ve Üsküdar'ın kullanıldığı filmlere bakarsak;

Şoför Nebahat, Gurbet Kuşları, Yasak Sokaklar, Sürtük, Bizim Mahalle, Büyük Sır,Atı Alan Üsküdar'ı Geçti, Üsküdar'dan Topkapı'ya, Ah Güzel İstanbul, Son Kuşlar, Gecelerin Ötesi, Kırık Çanaklar, Berduş (Fethi Ahmet Paşa Yalısında) vs. filmleri görürüz.

Metin Erksan'ın "Gecelerin Ötesi" filminde Üsküdarlı genç kız nişanlısına şöyle der:

"Artık İstanbul'un ışıklarına yalnız bakmayacağım. Sen olacaksın yanımda. Yalnız olduğum geceler hep bu ışıklara baktım. Onlarda sevinç, zenginlik, mutlu-

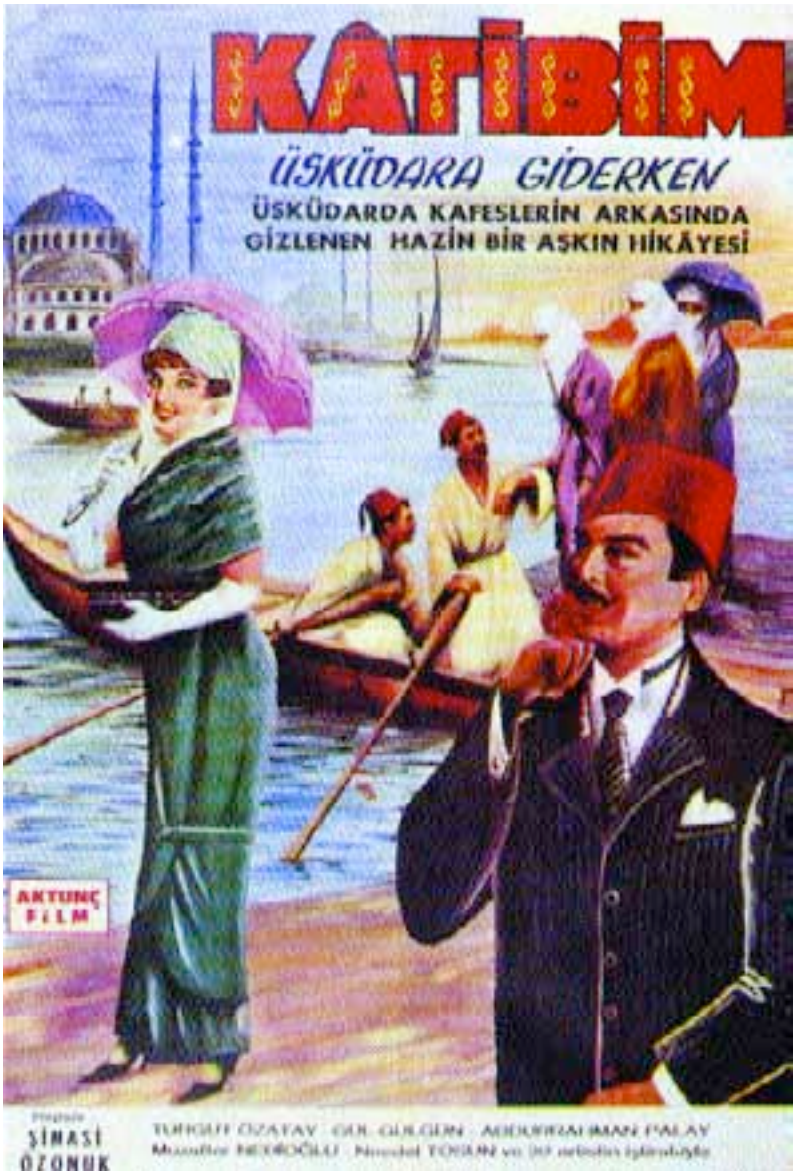

Meşhur Kâtibim filminin sinema afişi

luk vardı. O ışıklara gitmek istedim. Üsküdar kızlarını pervânelere benzetirler. Işığa uçup, yanıp ölen pervanelere…"[27]

1960'lı yıllardaki bu ve benzeri filmlere baktığımızda, İstanbul tertemiz boğazı, trafiksiz yolları ve her tarafı ağaçlı, yemyeşil bir şehir olarak karşımızdadır. Yönetmenler, şehrin güzelliklerini ortaya serebilmek için, adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Boğaz manzaralı yalılar, ağaçlı geniş caddeler, daracık kıvrılan sokaklı mahalleler İstanbul'da çekilen filmlerde vazgeçilmez unsurlar olmuştur. Özellikle Üsküdar'da Beylerbeyi, Çengelköy, Kuzguncuk gibi semtler, âdeta filmler için doğal platolar oluşturmuştur.

Atıf Yılmaz'ın çektiği "Ah Güzel İstanbul"(1966) filminde, filmin karakterlerinden Haşmet'in, Beylerbeyi'ndeki boğaza bakan gecekondusuna gidişi esnasında; denizi, vapuru, martıları ve insanların birbirleriyle olan sıcak ilişkilerini, geleneksel mahalle yaşantısını gözleyebiliriz. Böylelikle sinema sanatının, çekildiği döneme ait yaşam tarzını, doğal ve kültürel güzellikleri belgeleyen bir kaynak olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.[28]

"Şoför Nebahat"(1960), "Gurbet Kuşları"(1964), "Sürtük"(1965), "Yasak Sokaklar"(1965) filmlerinde Boğaz, âşıkların buluşmak için geldiği yer olarak karşımıza çıkar. [29]

"Kırık Çanaklar"(1960); Boğaz görüntüsünün ön plana çıktığı bu filmin afişinde, boğazda yüzenler olduğunu görmekteyiz. Arka plânda ise, Kız kulesi yerini almaktadır.[30]

"Gecelerin Ötesi"; Üsküdar'da bir mahallede yaşayan gençlerin, daha iyi bir hayatın hayaliyle, ahlâkî değerlerden uzak işler yapmalarını anlatan bir filmdir.[31]

1960'ların ortalarına kadar Siyah-Beyaz Türk Sineması, mekân olarak hep İstanbul'da çekildiğinden, hikâye İstanbul'la ilgili ve kahramanlar İstanbullu olduğundan aslında İstanbul Sineması'dır. Bu anlamda, Halit Refiğ'in 1964'te çektiği "Gurbet Kuşları", film kahramanlarının Anadolu'dan gelip Haydarpaşa Garı'ndan şehre girmeleri ilk örneği oluşturmaktadır.[32] Bu filmde, ilk defa büyük şehre göç konusu beyaz perdeye yansımış oluyordu. Filmlerde defalarca seyrettikleri İstanbul Boğazı, Kız Kulesi, Galata Köprüsü ve İstanbul hayatının cazibesine kapılıp, Maraş'tan kalkıp İstanbul'a göçen büyük aile için önce her şey yolunda gider. Ancak İstanbul sarhoşluğu geçip, büyük şehirde yaşamanın zorluklarıyla yüzleşmeleri onlara zor günler geçirtecektir.[33]

Daha 64'lü yıllarda, taşı toprağı altın diyerek, gelinen İstanbul'da yaşamanın zannedildiği kadar da kolay olmadığının filmlerde vurgulanması, bir anlamda toplumsal bir mesaj içermektedir. Buna rağmen, bütün zorluklar göz ardı edilerek İstanbul'a gelen göç sonucu, bugün İstanbul için çözümlenmesi zor sorunlar ortaya çıkmış, toplumsal yaralar oluşmuştur.

"Son Kuşlar"(1965) filminin karakteri olan kız Üsküdar'da oturmaktadır. Üsküdar'ın eski evleri ve dar sokaklarındaki sıcaklığı bu filmde seyretmek mümkündür.[34] Üsküdar ile Kabataş arasındaki arabalı vapur seferlerinin yarım saatçiklerine sığdırılan saf ve masum aşk öyküsü ve gençlik heyecanlarını yansıtan "Son Kuşlar" filmi, iki kıta arasında iki genç insanın heyecanla çarpan kalplerinin, tertemiz duygularının, berrak siyah beyaz aşklarının sesidir.[35]

Daha sonraki yıllarda, bir çoğu Koşuyolu'nda Âdile Sultan Kasrı'nda çekilen Hababam Sınıfı filmleri serisi Üsküdar'la birlikte anılan filmler olmuştur.

1990'lardan sonra çekilen filmlerde ise, göç olgusuyla birlikte kentsel mekânların ve toplumsal yaşantının değişimine paralel olarak, boğaz görüntüleri azalmıştır.

Son yıllarda çekilen ve içerisinden Üsküdar geçen filmlerden örnek verecek olursak, "İstanbul Kanatlarımın Altında" ve "Bir İhtimal Daha Var"ı sayabiliriz.

Üsküdar'da çekilmiş olan filmlerin afişlerinden örnekler

1990'larda, yönetmen Mustafa Altıoklar'ın "İstanbul Kanatlarımın Altında" filminde Hezarfen Ahmet Çelebi'nin uçma denemesini anlatırken, yüzyıllar sonra IV. Murad dönemini beyaz perdeye aktarması sırasında, Boğaz ve Üsküdar görüntüleri kaçınılmazdır.[36]

2006 yapımı olan "Bir İhtimal Daha Var"; Neyzen, Kenan, Farun, Asım, Gökhan ve Alev; Üsküdar Musiki Cemiyeti'nden yılların alt edip dört bir yana savurduğu altı dost, kalplerinde her şeyden üstün tuttukları müziklerini, belki de son kez dünyaya duyurabilmek için, yurdumuzu teşrif etmekte olan büyük bir yıldızın konserini basmaya karar verirler.

Sonuç

İlk yazlık sinema perdesi, İstanbul'da 1913 yılında kurulmuştur. İstanbul'da, yazlık sinemalarda en çok seyirci toplayan semt Üsküdar olmuştur. Üsküdar'da Doğancılar ve Hâle Sinemaları, Türk filmleri öncelikli olmak üzere, birinci vizyon filmlerin gösterildiği bahçe sinemalarıdır. Bahçe sinemalarının belki en önemli yanı, yaz akşamlarının hoş serinliği ile unutulmaya başlayan mahalle ve mahalleli olgusunun sıcaklığını birleştiren sosyal mekânlar oluşudur. Bu durum, toplumsal kaynaşma ve sosyalleşme bakımından göz ardı edilemeyecek, sosyolojik bir gerçek olarak değerlendirilebilir. Bir zamanlar, uzun yaz gecelerinin tek eğlence mekânı olan bahçe sinemaları aynı zamanda mahallelinin kaynaştığı, dertleştiği, ölüm, doğum, sünnet, düğün gibi, mahalle ve mahalleli hakkındaki gelişme ve değişmelerden haberdar olunduğu yerler olmuştur.

Üsküdar Adile Sultan Kasrı'nda çekilmiş olan Hababam Sınıfı filminin afişleri

Yaz akşamları zevkli ve hoşça vakit geçirilen bu bahçeler, mahalleliyi birleştiren bir unsur olarak bilgi, görgü alışverişine imkân veren buluşma noktalarıydı. Gençlerin tanışma imkânı bulup, belli terbiye dairesinde ilk heyecanlarını yaşadığı, mahallelinin birbirinden haberdar olduğu sosyalleşme yeriydi. Aynı zamanda her yaştan insanın bir araya geldiği, tiyatro, konser gibi gösterilerin de icra edildiği, sünnet düğünlerinin yapıldığı bir nevi sosyal tesislerdi. Genci, yaşlısı, çocuğuyla aynı ortamı ve benzer duyguları paylaşmanın beraberinde getirdiği, birlikte yaşama kültürünün uygulama alanlarıydı. Uygulamalı saygı, sevgi ve hoşgörü mektebi denilebilecek, adet ve geleneklerin yaşatılmasına yardımcı olan sevgi bahçeleriydi.

Tarihimizde eğlence unsurları olan şenlikler, yalnızca hoş vakit geçirilecek yerler olmayıp, padişah ve idarecileri milletle buluşturan, bilgi ve görgünün arttırıldığı alanlar olmuştur.

Geçmişte olduğu gibi bugün de, sadece "Yazlık Sinema Günleri" değil, Üsküdar Belediyesi tarafından düzenlenen tüm kültür ve sanat faaliyetleri bu sosyal kaynaşmaya hizmet etmektedir. İdareci ve sanatkârları halkla buluşturarak, bahçe sinemaları geleneğini yaşatmanın yanı sıra, bu sosyal olguyu da devam ettirmektedir.

Böylece, çocukluk hatıralarımız arasında önemli bir yere sahip bahçe sinemaları, özlemle yâd edilen tatlı saatler olmaktan çıkarak, tekrar yaşanılan güzellikler olarak yaşantımıza dâhil olmuştur. Kültürümüzde eğlence, sadece hoş vakit geçirmek için yapılan etkinlikler olmamış, eğlenerek öğretmeyi amaçlamıştır. Fıkralardan şarkı sözlerine, tiyatrodan sinemaya görsel eğlence sanatları, insanları eğlendirirken eğitmeye yönelik çalışmalar olmuştur.

Üsküdar, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de doğal güzellikleri, tarihi dokusu bozulmamış semt ve mahalleleri ile bir açık hava platosu görünümünü korumaktadır. Bu yüzden birçok film ve dizi yapımcısının tercihi olan Üsküdar, sinema sanatına olan katkısını bugün de sürdürmektedir.

Bu tebliğin amacı; bir sinema tarihi sunmak değil, Üsküdar'ın bahçe sinemalarının yaygınlaşmasında öncü oluşu ve bahçe sinemalarının sosyal hayatımıza olumlu katkılarını vurgulamaktı. Umarım amacına ulaşmıştır…

DİPNOTLAR

[1] "Türkiye'de Sinema ve Tiyatro", *Görsel Sanatlar ve İslam*, İSAV Yayını ,İstanbul s.22.

[2]"Çağımızda Sinema ve Tiyatro" *Görsel Sanatlar ve İslam,* İSAV Yayını ,İstanbul s.38

[3]"Sinema ve Tiyatronun Önemi" *Görsel Sanatlar ve İslam,* İSAV Yayını ,İstanbul s.44[4]

[5]Özdemir Nutku, *Tarihimizden Kültür Manzaraları,* Kabalcı Yayınevi,İstanbul,1995 s.9-18; *Osmanlı'da Eğlence Hayatı*, Dokümanlar.com., 07.09.2007

[6] *Osmanlı'da Eğlence Hayatı*, Dokümanlar.com., 07.09.2007

[7] Fethi Naci,*Yüz Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri,*İstanbul Gerçek Yayınları 1968,s.89.

[8] Fetay Soykan, *Türk Sinemasında Kadın,* Altındağ Matbaacılık, İzmir, 1993, s.1

[9] Alim Şerif Onaran, *Türk sineması I,* Ankara, 1999, s.9.

[10] Burçak Evren, *Eski İstanbul Sinemaları Düş Şatoları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 129; Onaran, age,s.11-12

[11] Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* Kubbealtı Yayınları,2007,s.152–154

[12] Soykan, age, s. 23.

[13] Burçak Evren, "Bahçe Sinemaları" maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, c. I, s. 540.

[14] Evren, age, s. 116 – 118; Burçak Evren, "Mahallecek Gidilen Sinemalar", *İstanbul Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, sayı 18, s.86.

[15] Evren, age, s. 118.

[16] Özemre, s.152–154.

[17] Evren, agm, 540.

[18] Besim Çeçener , *Yayınlanmamış Hatıraları*,2007; Özemre, age,s.157; Evren, agm, s. 88.

[19] Besim Çeçener , *Yayınlanmamış Hatıraları*,2007.

[20] Besim Çeçener ,*Yayınlanmamış Hatıraları*,2007.

[21] Evren, age, s. 122 - 127; Evren, agm, s.88

[22] Evren, age, s. 133.

[23] Evren, agm, s.88

[24] Evren, age, s. 130.

[25] *Sabah Gazetesi,* 15 Temmuz 2007

[26] Zarife Öztürk, *Türk Sinemasında İstanbul*, MSÜ Sinema-TV Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi (Yayınlanmamış) , İstanbul, 2004, s.1.

[27] Elif Genç, "Aynaya Yansıyanlar", *İstanbul Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, sayı 18, s.94.

[28] Öztürk, agt, s. 73.

[29] Öztürk, agt, s.92.

[30]. Öztürk, agt, s.162-164

[31] Öztürk, agt, s.160

[32] Öztürk, agt, s.158

[33] İbrahim Altınsay, "Sinemanın Orta Yeri İstanbul'du", *İstanbul Dergisi,* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, sayı 18, s.73.

[34] Burak Göral, "Perdelerde Kalan İstanbul", *İstanbul Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, sayı 18, s.90.

[35] Öztürk, agt, s.161

[36] Altınsay, agm, s. 75.

[37] Genç, agm, s. 97.

Mimaride Simgeler; Üsküdar'ın Kapı Tokmakları*

MUTLU ÖZGEN
T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü

"Üsküdar'da ;
Zenginin Kapı Tokmağı Ağırdır, Süslüdür.
Kapıya Yakışır Şekilde Görkemlidir.
Fakirin Kapı Tokmağı ise ;
Sadedir, Mütevazıdır ve Boynu Büküktür..."

Kent yaşamında "yer" anımsatandır. Öyle çok eskisini değil; her zaman, şimdi ve burada var olan yaşamı anımsatır. "Birileri uykuya yatmaktadır, alçak sesle konuşunuz" der. Yer öyle yönetir ki, belleğe gereksinme kalmaz. Saçak saçağa benzemez nasıl ki insan insana benzemezse...

Yer duyuların belleğidir, o yüzden zihinlerde bir duyum olarak kalır. Kadehe dökülen su sesi gibi kıpır kıpır, bir çocuğun kapıya dokunuşu gibi güleç, oyalanmış yaşmaklar gibi emek yüklü...

Yerin gücü ne büyüklüğünde, ne küçüklüğündedir; ne de oraya kaç yol, kaç kapı açıldığında. Yerin gücü anılarında gizlidir. Belki biraz da bilgeliğinde ve kurnazlığında... Çünkü gerçek bir yer duraksatır, dinlendirir, eğlendirir, hakça paylaştırır bir şeyleri. Tıpkı *Üsküdar gibi...*

Eskiler Üsküdar için "Bir ulu rüyayı görenler şehri" diye yazarlar.Bu ulu rüya tabiki İstanbul'un fethi olayıdır. Üsküdar; iki aya yaklaşan kuşatmaya,gemilerin karadan yürütülmesine,şehrin alınışına ve Bizans'n alınışına şahit olur.

Üsküdar, Anadolu'dan gelenlerin son durağı Anadolu'ya giden yolcuların han ve kervansaraylarında ağırlandığı bir merkezdir bir iki asır öncesi. Hac mevsimine yakın, mukaddes topraklara, Mekke'ye Medine'ye giden Surre Alayları bu-

Üsküdar'da insan-mekân ilişkisi (Kuzguncuk)

radan uğurlanır ve yine burada karşılanırdı. Evliya Çelebi'nin görüşüne göre mukaddes topraklara giden yollar buradan başladığı için Üsküdar toprağının da mukaddes olduğuna inanılmıştır. Üsküdar Camileri, mescitleri çeşmeleri, evleri, mezarlıkları ve tarihi dokusuyla geçmişten günümüze uzanan bir köprü gibidir adeta... Üsküdar denilince ilk akla gelen mahalle ve hoşgörüdür. Mahalle, komşuluğu; Kuzguncuk ise hoşgörüyü anımsatır...

Üsküdar denilince, "mahalle"[1] anımsanır. Bir yere ait olma orayı sahiplenme. Bir mahalleye sahip olma şehirden çok "komşuluğu" anımsatır bizlere... Sadece geçmişte değil, şu an var olan yaşamı işaret eder. Ortak bir mekanı paylaşmanın belleğidir. Bu nedenledir ki büyük bir ev olarak anımsanır zihinlerde... Toplumsal ilişki kurmanın yegane adresidir Üsküdar'da mahalle. İnsanları buluşturan, toparlayıp sohbete olanak sağlayan. (Foto 1)

Öylesine özel bir mekandır ki, burada paylaşılanları insan bir ömür boyu unutmaz. "Mahalle arkadaşım", "Mahallenin delikanlısı" gibi sözler bir mekana duyulan ömürlük vefayı simgeler. "Komşuluk, Hoşgörü" gibi özel kavramlar mimariye detay olarak yansımıştır Üsküdar'da... (Foto.2)

Bu detaylardan ilki kapılardır. İlginç bir olgudur kapılar, çok şeyi anlatır aslında bizlere... Komşuluğu, güveni, sosyal statüyü... Kapandığında arkasında kalan insanı güvende tutar, açıldığında ise insana umut verir. Belki de bu yüzden özeldir. Üsküdar'da kapılar sahibinin ve ardında gizlediği boşluğu simgeler. Ardı

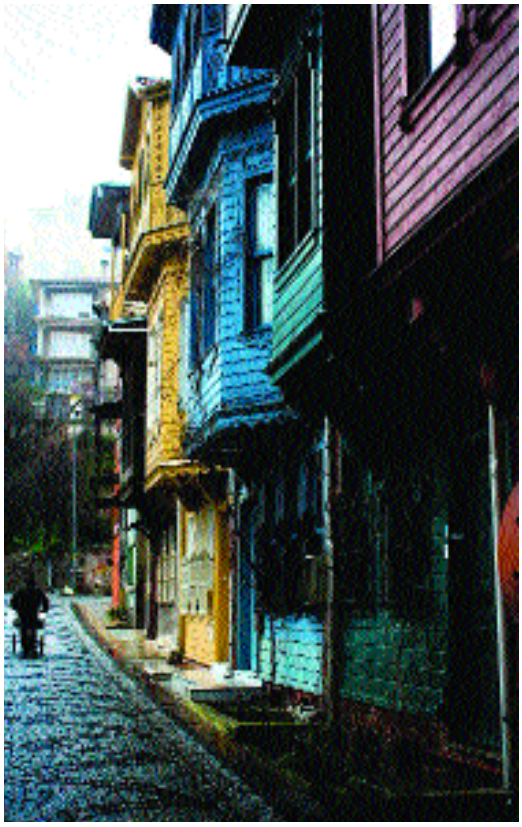

Kuzguncuk

Eski bir Üsküdar fotoğrafı (Foto 1)

insanın özelidir. Kimisi süslüdür, kimisi ise mütevazı... (Foto.3)

Kimi zamanda manevi bir zırh olur...Üzerinde güzel temenniler yer alır.. "Hayır Dileyerek Aç" ,"Malikü'l-Mülk", "Ya Muîn" , "Bismillahirrahmanirrahim" gibi ev sahibini ve eve gelen misafiri kutsayan temenniler yer alır. (Foto.4)

Ardı insanın özelidir. "Dünya iki kapılı handır" derken Yaşamı simgeler; "Ümit kapısı" ise, umudu simgeler. "Kapılar açılır ve yepyeni ufuklar bizi bekler" derken, "Geleceği simgeler", "Elimde kapı gibi tapusu var" derken ise, "Garantiyi simgeler". "Kapı gibi sağlam" derken "Güveni simgeler"...(Foto 5-6)

Bir paradokstur kapı, üzerinde barındırdığı tokmakla, ayırt eder kadını erkekten. Erkek "tok tok "ederken kadın "tık tık" eder. Ama anlayışlı ve sevecendir çocuğa...

Zenginin kapı tokmağı ağırdır, süslüdür. Kapıya yakışır şekilde görkemlidir. Fakirin kapı tokmağı ise; sadedir, mütevazidir ve boynu büküktür. (Foto7-8)

Geçmişin zarif edası ve ince zevki Üsküdardaki konut kapılarına ve kapı tokmaklarına yansımıştır. Birbirinden ilginç formlarıyla kapıların gerdanlığı ve küpesini oluşturan tokmaklar, içerdikleri mesajlar kadar, yapılış nedenleri ve sos-

Ardı insanın özelidir. İlginç bir olgudur kapılar...(Foto.3)

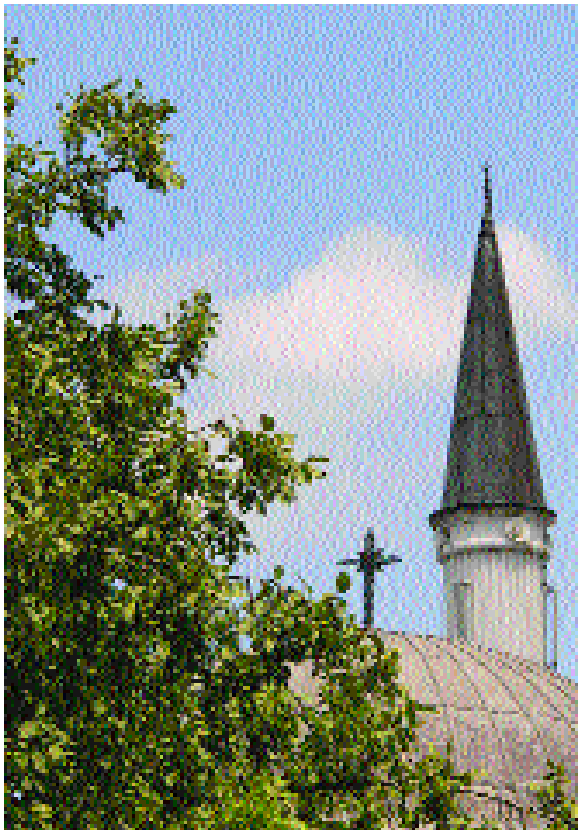

Üsküdar'da hoşgörünün adresi Kuzguncuktur. (Foto.2)

Üzerinde "Malikü'l-Mülk" yazan kapı - Kuzguncuk (Foto. 4)

Üsküdar'da kimi kapılar süslüdür. Sahibinin sosyal statüsünü temsil eder – Kuzguncuk (Foto 5-6)

yal yaşamdaki işlevleriyle, misafir ile ev sahibi arasında "iletişime" dayalı bir bağ kurmaktadır.

Üsküdardaki konut kapılarını süsleyen tokmakların tamamı sipariş yoluyla yapılmıştır. Tokmakların biçiminde ve malzeme seçiminde ev sahibinin mesleği, sosyal statüsü ve ekonomik durumu etkili olmaktadır.

Özel istek üzerine yapılan tokmakların çizimini ve ince işçiliğini kuyumcular; dökümünü ise demirciler yapmaktadır. Demirciye ya da kuyumcuya tokmak siparişini, o evin en yaşlı kişisi

vermektedir.[2] (Foto 9-10)

Ekonomik durumu iyi olan ailelerin kapılarını dökümden yapılmış –özellikle de demir ya da pirinçten– tokmaklar süslerken; orta halli ailelerin kapılarını ise "şak şak" adı verilen sacdan yapılmış kapı halkaları süslemektedir. (Foto 11-12)

Konut kapılarının tokmaklarında kullanılan demir, kutsallığı; pirinç ise ekonomik durumu ve sosyal statüyü ifade etmektedir.(Foto.13-14)

Demirin kutsallığı, Allah tarafından verilmiş bir maden olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Hadîd Sûresinin 25. âyetinde şu şekilde ifade edilmektedir:

"...Kendisinde büyük bir kuvvet ve birçok faydalar bulunan demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik, hem de insanlar için birçok menfaatler vardır."[3]

O nedenle, demirden yapılan tokmaklar sadece Üsküdar'da değil tüm Anadolu kentlerinde "kutsal" sayılmaktadır.[4]

Zenginin kapı tokmağı ağırdır

Ailelerin Mesleklerini İfade Eden Tokmaklar

Üsküdar'da özellikle de Kuzguncuk'taki konut kapılarının üzerinde bulunan "el biçimli" tokmaklar, süslemeleri ve işlevsel boyutlarıyla kuyumculuk mesleğini icra eden aileleri temsil eder. Söz konusu tokmaklar, kuyumculuğun ince bir işçiliğe ve zerafete dayalı bir meslek olduğunu göstermek amacıyla "kadın eli" biçiminde yapılmıştır.(Foto. 15)

Dantelli kumaş parçası şeklinde tokmağın bilek kısmına işlenen motif kuyumculuğun zerafetini; bilek üzerine işlenen saat ile orta parmak üzerine yerleştirilen yüzük ise, bu mesleğin inceliğini vurgulamaktadır.[5]

Sıhhiyeci (doktor) olarak bilinen aileler, hem mesleklerini ifade etmek hem de toplumsal statülerini dile getirmek amacıyla konut kapılarındaki tokmakları "yılan" biçiminde yaptırmışlardır.[6] (Foto.16) Bilindiği gibi çağlar boyunca tüm toplumlarda sağlığın ve keskin zekanın simgesi olan yılan, aynı zamanda eski Yunan mitolojisindeki sağlık tanrısı Asklepios'un[7] da simgesidir.

Gerek kuyumculuk gerekse tıp gibi meslekleri simgeleyen unsurların kapı tokmalarına işlenmesi sadece Üsküdar'da değil başta Amasya,Tokat olmak üzere birçok Anadolu kentinde karşımıza çıkan bir durumdur. Sözkonusu kentlerin İstanbul'la olan ticaret ilişkileri ve o şehirlerde yaşayan gayr-i müslim tebaanın bir kısmının İstanbul'daki Kuzguncuk'a yerleşmesi kültürel ilişkiyi açıklaması yönünden kayda değerdir.

Fakirin kapı tokmağı ise mütevazıdır

Hayvancılıkla uğraşan aileler ise, geniş sürülere sahip olduklarını göstermek amacıyla "Koç Başı" biçiminde yapılmış tokmaklara konut kapılarında yer vermiştir. (Foto 17)

"Koç Başı" Biçimli Tokmaklar Hayvancılıkla Uğraşan Aileleri Temsil eder. (Foto 17)

Üsküdar'da dokumacılıkla uğraşan ailelerin kapılarında ise "eli belinde" kilim motifinden esinlenerek yapılmış tokmaklar yer almaktadır. (Foto 18)

Tokmakların, tutacak kısımlarında "baklava" motifi bulunanlar öteden beri dokumacılık yapan aileleri temsil ederken; tutacak kısımlarında motif bulunmayan tokmaklar ise dokumacılık mesleğiyle seferberlik zamanında tanışan aileleri temsil etmektedir. Söz konusu tokmakların tutacak kısımları, bu ailelerin dokumacılık mesleğini sonradan öğrendiklerini vurgulamak amacıyla boş bırakılmıştır.[8]

Ev Sahibinin Medeni Durumunu İfade Eden Tokmaklar

Üsküdar'da ailelerin mesleklerini ifade eden tokmakların yanında, ev sahibinin özel yaşamı ve medeni durumu hakkında bilgi veren tokmaklara da rastlamak mümkündür.

Bunlar içinde belki de en ilginç olanı, üzerinde "yara izi" bulunan "el biçimli" tokmaklardır. Tokmağın üzerine işlenen yara izi, tokmağın bulunduğu konutta

Tokmakların çizimini kuyumcular yaparken; lökümünü ise demirciler yapmaktadır. (Foto 9-10)

Orta halli ailelerin kapılarını ise "şak şak" adı verilen kapı halkaları süslemektedir. (Foto 11-12) (Foto 12 sağ sayfa)

Foto 10

Foto 11

"dul bir kadının" varlığını simgelemektedir. Üzerinde yara izi bulunan tokmaklar, daha çok Kuzguncuk gibi gayr-i müslim ailelerinin sıkça bulunduğu yerleşim birimlerinde karşımıza çıkmaktadır. (Foto 19)

Tılsımlı Semboller İşlenen Tokmaklar

Üsküdar'da hem eski Türk törelerini yaşatmak hem de kapılara sanatsal bir görünüm kazandırmak amacıyla, tokmaklara eski Türk törelerine ait tılsımlı semboller de işlenmiştir. Bu davranışla, *"eve gelen kişinin tokmaklardaki totemik-şamanik simgelere dokunması sağlanarak, geldiği eve kötülük etmemesi"* amaçlanmıştır. Tokmaklara işlenen tılsımlı sembollerin başında "el" ve "Mühr-i Süleyman" gelmektedir.

Bunlardan "el" biçimli tokmakların Türk-İslâm kültüründeki "dahalet" inancıyla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Dahalet inancında *"Eline dokunduğun kişi senin kan düşmanın da olsa sana kötülük edemez"* inanışı, ev sahibinin elini

Pirinç "sosyal statüyü", demir ise "kutsallığı" ifade eder kapı tokmaklarında (Foto.13-14)

Kuyumculuğun zarafetini ve ince işçiliğini temsil eden "el biçimli" tokmak (Foto.15)

temsil eden el biçimli tokmaklara "*Eve gelen kişi ev sahibinin elini tutmuştur. Artık ondan ne bu eve ne de bu ev halkına kötülük gelir*" şeklinde yansımıştır.[9]

Anadolu'da tabiat üstü güçlere sahip olma arzusuyla gücünü Allah'tan aldığına inanılan ve bu nedenle her dönem şer güçlerden korunmanın yegane sembolü olan Mühr-i Süleyman'a da *"ev sahibini ev yaşamında hikmetli kılmak"* amacıyla tokmaklarda yer verilmiştir.[10] (Foto 20-21-22)

"Koç Başı" biçimli tokmaklar hayvancılıkla uğraşan aileleri temsil eder. (Foto 17 sağ sayfa)

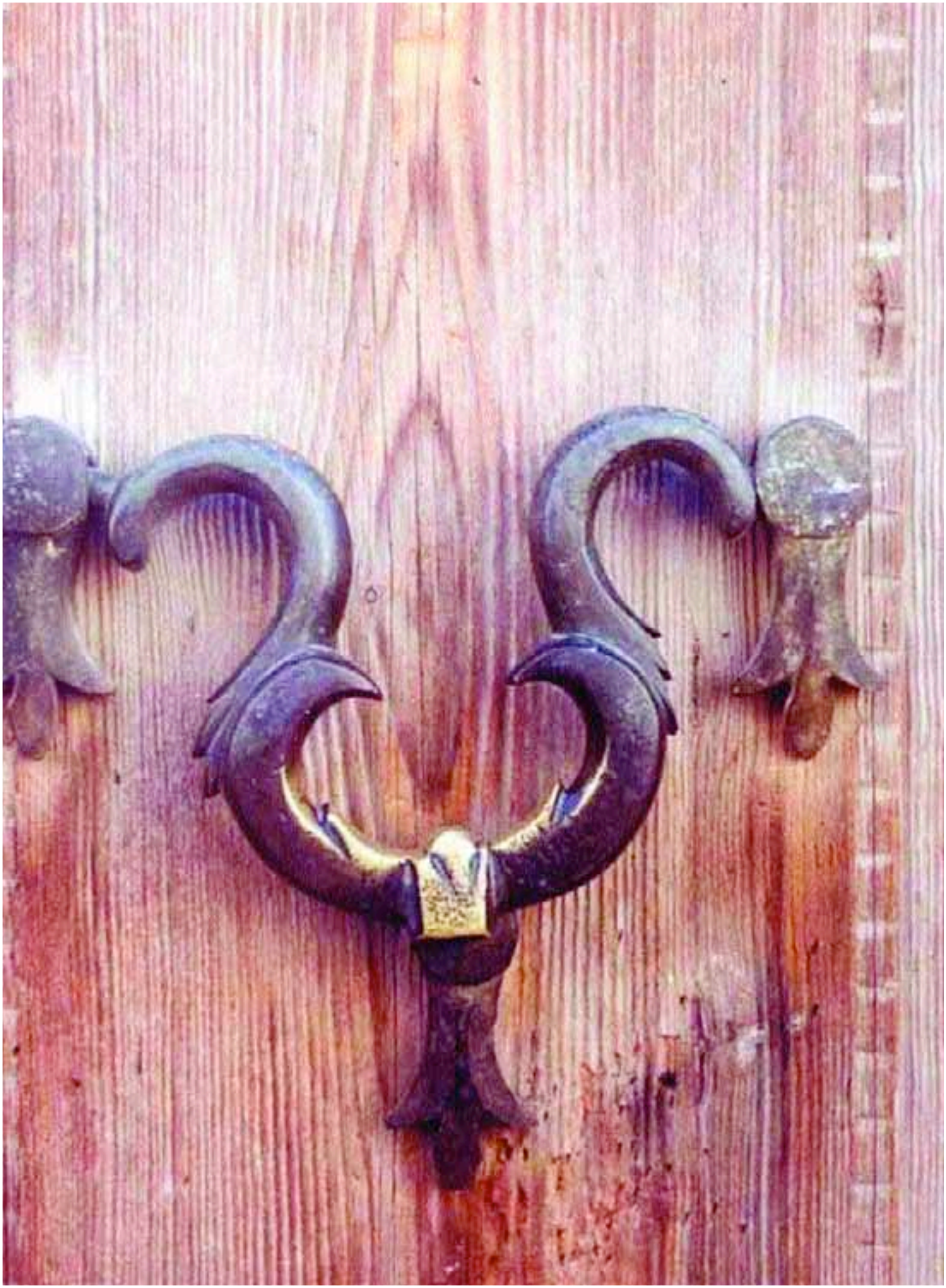

Foto 18

Mühr-i Süleyman Hz.Süleyman'ın dokuz çeşit mucizesinden biridir.

" Süleyman aleyhisselâmın bir mührü vardı. Üzerinde ismi-i a'zam duası yazılı idi.O dua ile her isteği kolay olurdu.Kendisine kabul olunan ismi a'zam duâsı, ona bütün mahlukatın dilini ve ilimlerin sırlarını öğretti.Cinlerin,rüzgarın ve hayvanların tıpkı insanlar gibi Süleyman aleyhisselama itaat etmeleri emredildi."[11]

Mahremiyet Duygusunun İfade Edildiği Tokmaklar

Kültürel özellikler, yaşayış tarzları, inançlar, alışkanlıklar ve iklim şartları toplumların yerleşme dokularını etkileyen unsurların başında yer almaktadır. Bu nedenledir ki, geleneksel Türk kent dokusu içinde yaşayan insanların kültürel ve ekonomik yapılarını yansıtan, kendine has özelliklerini dışa vuran ayrıntılarla gizlidir.

Bu ayrıntıların başında ise, "mahremiyet" duygusu gelmektedir. İslamiyet'le birlikte toplumsal yaşantımızın hemen her alanında kendini hissettiren "mahremiyet" duygusu, "içe dönük, dışa kapalı" bir yaşam biçiminin doğmasına neden olmuştur.

Bunlar için de kapı tokmakları birer mahremiyet simgesi olarak geleneksel Türk mimarisinde yerini almıştır.

Üsküdar'daki kapılara "cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hiyerarşi" esasına göre monte edilen üçlü tokmaklardan sağ kanat üzerinde yer alan "erkeğe", sol kanat

Sağlığın simgesi yılan Üsküdar'daki kapı tokmaklarında doktorluk mesleğini temsil eder.(Foto16)

Üzerinde yara izi bulunan "el biçimli" kapı tokmağı örneği (Foto 19)

"Mahremiyet" duygusunun anlam bulduğu üçlü kapı tokmakları (Foto.23-24)

Kapılar ve kapı tokmakları üzerinde yer alan "Mühr-i Süleyman" manevi bir zırhı temsil eder. (Foto 20-21-22)

üzerinde yer alan "kadına" ve sağ kanadın alt kısmında bulunan tokmak ise "el ulağı" adı verilen "evden eve mesaj götürüp getiren" çocuklara aittir. (Foto 23-24)

Bu tokmakları önemli kılan asıl nokta ise çıkardıkları seslerdir. Döküm ustalarının hünerli ellerinde değişik tonlarda ses çıkartacak biçimde imal edilen tokmaklar, biçim olarak aynı olsalar da çıkardıkları "ses" bakımından farklıdırlar. Bunlardan kapının sağ kanadının üzerinde yer alan tokmak, biçim olarak "büyük" ve ses olarak "tok"; sol kanat üzerinde yer alan tokmak, biçim olarak "daha küçük" ve ses olarak "daha ince"; sağ kanadın alt kısmında yer alan tokmak ise biçim olarak "en küçük" ve ses olarak "en tiz" sese sahiptir.

Sosyal Hiyerarşiyi İfade Eden Tokmaklar

Üçlü tokmakların kapılara monte ediliş biçimlerini "sosyal hiyerarşi" bakımından incelediğimizde, "kadının erkek karşısındaki statüsünü" vurgulayan bir di-

zayn anlayışı da karşımıza çıkıyor. Üzerinde üç tokmak bulunan kapıların sağ kanadı üzerinde erkeğe ait tokmak bulunurken; sol kanat üzerinde yer alan ve kadına ait olan tokmak ise biraz aşağıda ve ilk tokmağın solunda yer almaktadır. Kapılarda karşımıza çıkan bu düzen, geleneksel Türk aile yapısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Geleneksel Türk aile yapısının İslâmî öğelerle şekillenmesi sonucu ortaya çıkan ataerkil aile düzeni, Tokat'taki üçlü tokmakların kapılara monte ediliş biçimlerinde de etkili olmuştur. Öyle ki üçlü tokmak düzeninde yer alan kadına ait tokmağın erkeğe ait olana göre daha aşağıda biraz da sağında yer alması, sokakta erkeğinin sağından biraz da arkasından yürüyen Anadolu kadınının durumunu anımsatmaktadır.

Kapı Tokmaklarına İşlenen Medeniyet İpuçları

Bütün bu anlattıklarımızdan şöyle bir sonuca varabiliriz: Bir mimarlık yapısı, sadece üstü örtülmüş duvarların hapsettiği mekandan ibaret değildir.

Boşluğuna varıncaya kadar, hapsedilmiş mekan birtakım yollara başvurularak daha hareketli, daha zengin, daha yaşamı güzelleştirecek biçimlere ulaştırılabilir. Bunun en kayda değer örneklerinden biri de –Üsküdar örneğinde görüldüğü gibi– kapı tokmakları olmuştur.

Kapıyı çalıp evdekilere haber vermeye, tutup çekerek kapatmaya yarayan tokmaklar, fonksiyonları bakımından da ev sahibinin ekonomik durumunu, mesleğini, zevkini, medeni durumunu ve sosyal statüsünü yansıtan ayrıntılarla doludur. Estetik değerleri bakımından da kapıların gerdanlığı ve küpesi olarak, bir devrin sanat görüşünü ve yaşam tarzını dile getiren ender eserlerden biridir.

DİPNOTLAR

[*] Bu çalışmada yeralan bilgilerin tamamına yakını "Sözlü Kaynaklara" dayanmaktadır. "Etnoğrafik Mülakat Yönteminin" Kullanıldığı Bu çalışma, Kaynak kişilerden elde edilen bilgiler ışığında hazırlanmıştır.

[1] Mutlu Özgen, "Osmanlı Kentinde Mahalle", *Toplumsal Tarih Dergisi,* İstanbul 2006, s. 62-64.

[2] Aysel Yoğurtçuoğlu ile yapılan mülakat notları,İstanbul 2004.

[3] Elmalılı Hamdi Yazar, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi,* İstanbul 2002, s.540.

[4] Mutlu Özgen, "Tokat'ın Kapı Tokmakları", *Popüler Tarih Dergisi*, İstanbul 2005, s.16-20.

[5] Erdem Demirciyan (kuyumcu) ile yapılan mülakat notları, İstanbul 2004.

[6] İshak Mirzahi ile yapılan mülakat notları, İstanbul 2004.

[7] Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara 1993, s.121.

[8] Aysel Yogurtçuoğlu ile yapılan mülakat notları, İstanbul 2004.

[9] Mutlu Özgen, a.g.m., s.18.

[10] a.g.m., s.19.

[11] "Hz.Süleyman", *Rehber Ansiklopedisi*, XV, 367-368.

Değişen Üsküdar'da Kentsel Kimlik ve Canlılık

YRD. DOÇ. DR. A. NİLAY EVCİL
Beykent Üniversitesi

Giriş

Tarih boyunca, değişik yaşam biçimleri ve kullanımların hüküm sürdüğü meydanlar, açık kamusal mekânlar arasında olup, kentlerin önemli bileşenlerindendir. Meydanlar, bir boşluk olmaktan çok, çevresi yapılarla sınırlanmış çok fonksiyonlu, halkın tümüne hitap eden kentsel açık alanlardır. Meydanlar kentte yaşayanların adeta bir aynası gibi yerel kültürü ve sosyo-ekonomik durumu yansıtmaktadırlar.[1]

Kentsel mekânın kimliğini biçimlendiren kültürden kültüre farklılaşan meydanlar, kent tarihinde oldukça eskilere dayanan bir geçmişe sahiptir. Tarihte, "en başarılı meydanların kent yaşamının bir parçası olan mekânlar olduğu ve fiziksel olarak çok iyi tanımlanmış oldukları görülmektedir."[2] Başarılı olarak tanımlanan meydanların çoğunun ortak özelliği bir merkez niteliği taşımalarıdır. Antik Yunan kentlerinin agoraları, Roma İmparatorluğunun forumları çok işlevli, başarılı ve etkili meydanlar olmaları yanında kentin merkezi de olmuşlardır. Agora ve forumlarda, insanlar fikir alışverişi yapar, konuşur, buluşur, toplanır hem de mal alıp verir kısaca hemen her faaliyet gerçekleştirilebilirdi.[3]

Ortaçağ kentinin de en önemli elemanları arasında yer alan meydanlar hem form hem kullanım amacı açısından agora ve forumlardan daha farklı bir yapı sergilemektedir. Organik gelişen ortaçağ kentinin sürprizlerle dolu sokakları ve bu sokakların açıldığı meydanlar insan ölçeğinde, motorlu taşıt trafiğinin bulunmadığı, ölçülerin meydanda gerçekleştirilecek faaliyet ve kullanıcı sayısıyla ilişkilendirildiği[4] biçimselliğe sahiptir. Meydan kullanıcısına kapalılık (enclosure)

Üsküdar Meydanı (*Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar*, s. 16)

hissettirmekle birlikte ne klastrofobik bir his uyandıracak kadar küçük ne de kişinin kendini tanımsız bir boşlukta hissedeceği kadar büyüktür. Ortaçağ kentinde meydan, çoğunlukla fonksiyonel ve tanımlı bir mekândır.

İslam kentlerinde ise dinin etkisiyle dış mekânların kullanılması büyük ölçüde kısıtlı olduğu için Batı kültüründeki gibi meydanların bulunmadığı görüşü hâkimdir.[5] Bazı araştırmacılar ise özellikle Osmanlı kentinde, batı kültüründeki meydanların işlevlerini büyük cami avlularının ve çarşıların karşıladığı görüşündedir.[6] Osmanlı kentinde meydan bir planlama ve tasarım sonucu değil daha ziyade bir sokağın genişlemesi veya yolların kesişmesi ile oluşan küçük açık mekânlar olarak tanımlanmaktadır.[7] Osmanlı kentinde meydanların tasarımlanması ve elemanlarla donatılması (saat kulesi, su çeşmesi gibi) Tanzimat dönemindeki Batılılaşma hareketleri sonrasına rastlar ki bu da sosyo-ekonomik yapının ve modernleşme çabasının mekâna yansımasıdır.

Günümüzde, ülkemizde kentsel kamusal alanlarla ilgili tasarım problemlerinin başında niteliksizlik, kimliksizlik ve kullanışlı olmamak gelmektedir. Kamusal açık alanların çoğu işlevi düşünülmeden gelişen, bu nedenle pek çok ilgisiz aktivitenin biraraya getirildiği adeta karmaşanın hâkim olduğu mekânlardır. Meydanların çoğunda araç trafiğinin düzensiz sirkülâsyonu bu mekânları büyük trafik adalarına dönüştürmüştür. Özellikle yeni oluşturulan bölgelerde kamusal mekânlar, binalar tasarlandıktan sonra kalan planlanmamış, kullanımı belirsiz boşluklar olmaktadır.[8] Oysa gelişen teknolojinin etkisiyle kentlerde yaşanan değişim sürecinde kentlerin kimliğini oluşturan elemanların varlığının sürdürül-

Üsküdar Meydanı (*Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar,* s. 20)

mesini teşvik eden tasarımlar geliştirilmelidir.[9] Aksi taktirde kimlik elemanlarının kaybedilmesi yani eski kentsel mekâna referans verici hiçbir çaba sarf edilmemesi toplumda geçmiş ile geleceğin bağlantısının kopmasına yol açmaktadır. Bu da yaşadığı çevreden hoşnut olmayan, aitlik duygusu gelişmeyen bireylerin artmasına özetle sağlıksız bir toplumsal-mekânsal gelişime neden olmaktadır.

Bu çalışmada İstanbul'un geçmişinde önemli bir yer tutan kentsel açık alanlardan Üsküdar Meydanı incelenmekte, tüptünel projesinin bitimi ile mekânın kimliğini ve canlılığını yitirmemesi ve bu özellikleri yeni proje sonrasında da sürdürmesi için öneriler sunulmaktadır.

1. Kentsel Kimlik ve Canlılık

Geçen yüzyıldan beri, tasarımcılar, insanları çekecek başarılı kentsel mekânların nelerden oluştuğunu belirlemeye çalışmışlardır.[10] Farklı araştırmalarda farklı bileşenler söz konusu olmakla birlikte, temel olan mekândaki yerin ruhu (genius loci) ve canlılıktır. Bir yerin ruhu kişinin orada hissettikleri, bu nedenle insanların tercih ettiği, orayı betimleyen yani kentsel kimliğini oluşturan unsurlardır. Canlılık ise mekânı tercih eden kişilerin çokluğu ile açıklanabilir ve mekânın ruhuna özgü gelişen bir unsurdur. Buradan hareketle başarılı kentsel açık mekân örneklerinin kimlik özelliklerini sürdüren ve bu özellikleri tasarımda hissettiren ve canlılığın var olduğu mekânlar olduğu söylenebilir.

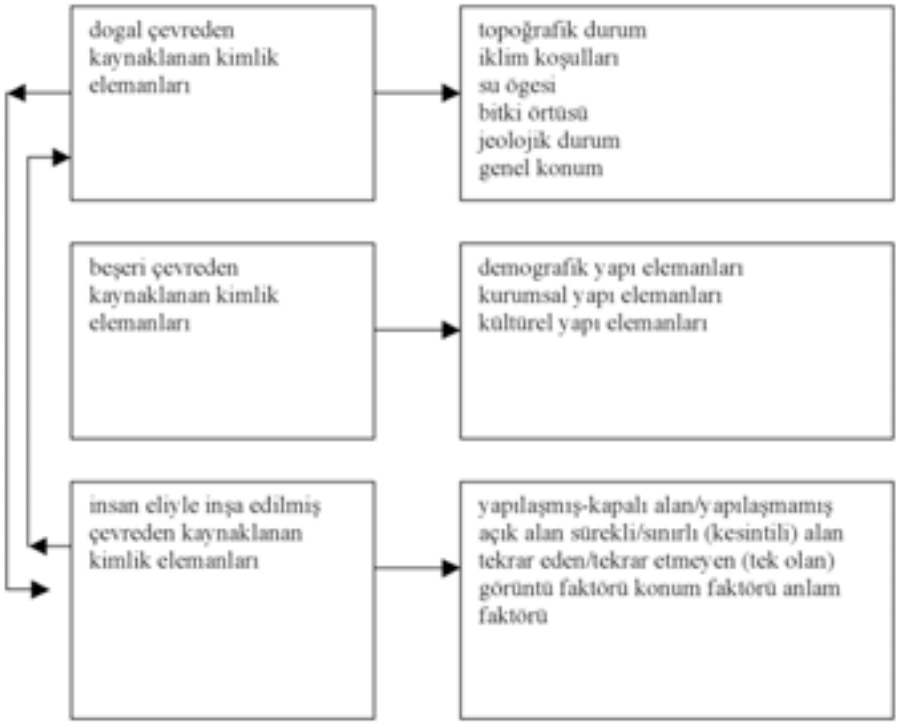

Şekil 1: Kentsel kimliği oluşturan elemanlar (Doxiadis, 1968 ve Ocakçı, 1993'ten uyarlanmıştır)

Kentsel kimlik hem kentteki değişimlerden etkilenir hem de bazı sabit değişmezlere sahiptir. Bir mekâna bakarak orada yaşayanlar hakkında fikir sahibi olmak ya da tam tersi bireylere bakarak mekân hakkında fikir yürütmek mümkündür. Bu nedenle bireyin çevresi ile kurduğu ilişki kimliğin oluşumunda vazgeçilmez niteliktedir.[11]

Kentsel kimliği oluşturan elemanların Doxiadis[12] ve Ocakçı'nın[13] çevre sınıflamasından yararlanılarak üç temel elemandan oluştuğu söylenebilir. Bunlar doğal çevreden kaynaklanan kimlik elemanları, beşeri çevreden kaynaklanan kimlik elemanları ve insan eliyle inşa edilmiş çevreden kaynaklanan kimlik elemanlarıdır. (Şekil 1)

Doxiadis[14] ve Ocakçı'nın[15] bu sınıflamasında kullandığı kentsel kimlik elemanları kentsel tasarımda algılama ve kent imajı olgularında temel belirleyicilerdir. Bu elemanlar kentin görsel etkisini, görsel kalitesini ve mekânsal karakterini belirlemekte yardımcıdırlar. Ocakçı[16] kentsel kimlik elemanlarından üç anahtar elemanın tasarıma indirgenebileceğini ifade etmektedir ve bunların bağlantılar-ana yol sistemleri, noktalar-merkezler ve bölgeler olduğunu belirtmektedir. Bu görüş çok merkezli dokuda geniş alanlara yayılan kentsel alanların algılanmasında kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Kuban[17] bu özelliklerin Lynch'ın kent

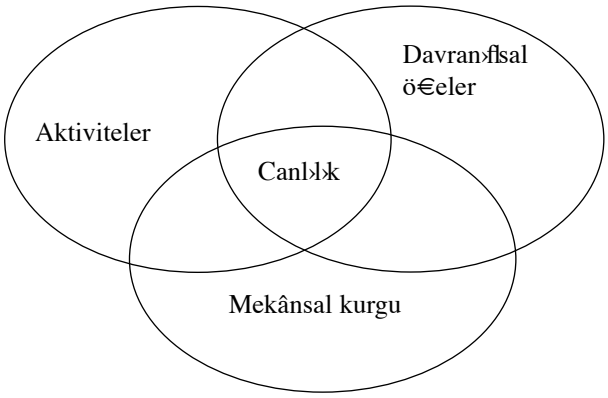

Şekil 2: Kentsel canlılığın bileşenleri[23]

imgesini yaratan öğeler arasında olduğuna da dikkat çekmektedir.

Başarılı kentsel açık alanların göstergelerinden biri de canlılıktır. Canlılık, genel bir ifadeyle, değişik zamanlarda bir kentsel mekânı (park, meydan vb) kullanan kişi sayısı olarak tanımlanabilir.

Canlılık ve çeşitlilik mekândaki aktivitenin iki temel bileşenidir. Kentsel açık alanlara olan ilgi her geçen gün artmaktadır[18] ve bu nedenle canlılık kentlerin rekabet gücünü arttıran bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla kentsel açık alan tasarımında bireylerin gereksinimlerine cevap vermek ve canlılığı sağlamak da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada kentsel kimlik elemanlarının sürdürülmesi için meydanın işlevsel ve canlı olması da bir zorunluluk olarak görülmüştür. Literatürde kentsel canlılığı oluşturan çeşitli bileşenler tanımlanmış olmakla birlikte,[19] bu çalışmada Firidin ve Ensici-Aksel'in[20] Montgomery'den[21] faydalanarak oluşturdukları üç ana bileşen kullanılmıştır. Buna göre aktiviteler, davranışsal öğeler ve mekânsal kurgu bir kentsel mekânda canlılığı sağlayan parametrelerdir. (Şekil 2) Aktivite ile belirtilmek istenen, mekânda yer alan işlevlerin birbirini desteklemesi, çeşitliliği ve kişilerin ihtiyaçlarına hitap edebilmesidir.

Davranışsal öğeler bireyin davranışı ile mekân arasındaki ilişkiyi ifade eden, okunabilirlik, imgelenebilirlik, duyusal deneyim ve kişisellleştirme gibi bilişsel süreçlere bağlıdır. Mekânsal kurgu ise mekânın erişilebilirliği, geçirgen oluşu, ölçek ve nirengilerin varlığı gibi fiziksel özellikleri kapsamaktadır.[22] (Firidin ve Enşici-Aksel, 2006)

Sonuçta kentsel kimlik elemanlarının sürdürülmesi ve tasarıma yön vermesi ile canlılığın da sağlanması sonucunda oluşan kentsel mekânların, bireylerin sıkça tercih ettiği mekânlar olduğu söylenebilir. (Piazza del Campo-Siena, Piazza San Pietro-Roma, Ortaköy Meydanı-İstanbul gibi).

1940 öncesi Mihrimah Sultan Camii ve Üsküdar sahili (*Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar,* s. 13)

2. Üsküdar Meydanı ve Tarihsel Gelişimi

Günümüzde Üsküdar Meydanı olarak adlandırılan kamusal açık alan, Üsküdar ilçesinde, İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açılmaya başladığı kesimde, denizden yaklaşık 1m yükseklikte,[24] Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi, III. Ahmed Çeşmesi, Yeni Valide Camii ve Külliyesi, Selman Ağa Camii ve iskelelerle çevrelenen bir konuma sahiptir. 2004 yılındaki Marmaray (tüptünel) kazıları başlayana kadar bu mekân önemli bir düğüm noktası olmuştur. Meydan, yoğun bir yaya ve taşıt trafiğine maruz kaldığı için büyük bir göbek, başka bir ifadeyle beton bir trafik adası görünümündedir. Meydanı gün boyu hareketli ve yoğun bir ticaret bölgesi çevrelemektedir. Ancak ilerleyen Marmaray altyapı çalışmaları ile neredeyse meydanın tümü kapatılmış, yaya ve taşıt akışı sınırlı çözümlerle Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nde daraltılmış ve meydana çıkan kimi yollar iptal edilmiştir. Halen süren çalışmalar esnasında tarihe ışık tutacak eski eserlerin kazı alanında bulunması ile bunların incelenmesi için yapılan çalışmalar bir yandan inşaat alanının kapatılmasını geciktirmekte bir yandan da Üsküdar'ın bir liman olmuş olma olasılığını güçlendirerek geçmişin bilinmeyenlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Üsküdar Meydanı (*Üsküdar Hatırası*, s. 117)

3. Analiz

Üsküdar, İstanbul'un fethi ile öne çıkan yerleşim alanlarından biri olmuştur. Ancak "Üsküdar, İstanbul karşısında her zaman ayrı bir kent gibi görünmüştür."[25] Yerleşim karakterindeki kıyı bandı, İstanbul'da kayıklarla sağlanan ulaşımda kıyıların kayıkların yanaşmasına uygun olmaması, yamaçların dikliği ve buraları aşmak için çıkışların yetersizliği, Salacak'tan sonra saray alanlarının engellemesi, kıyının lodos rüzgârına açık oluşu bir yönden Üsküdar'ın avantajı bir yönden de dezavantajı olmuş, gelişimi sınırlı ve az müdahale ile gerçekleşmiştir.[26] Bu özellikleri ile Üsküdar, fetihden bu yana doğallığını İstanbul'un başka semtlerine göre daha fazla koruyabilen bir yapıya sahiptir.

3.1. Kentsel kimlik elemanları

Bu çalışmada Ocakçı'nın[27] tamladığı ve tasarıma indirgediği üç anahtar kentsel kimlik elemanı üzerinden incelenme yapılmıştır.

a. Bağlantılar-ana yol sistemleri: Tarihsel süreçte gelişimini Bağdat yoluna doğru yönlendiren ve sahil yolunun tamamlanması ancak 1980'li yıllarda mümkün olabilen Üsküdar, günümüzde Anadolu yakasındaki Boğaziçi yerleşmelerinin ve E-5 karayolu (eski Ankara yolu) bağlantılı tüm çevre yerleşmelerin kentle

Üsküdar Meydanı'ndan bir kesit

bağlantısını sağlamaktadır. Güneydoğudan gelen arter Hâkimiyet-i Milliye Caddesi, iskelelerin önünde meydana ulaşmakta ve Paşa Limanı Caddesi adını alarak kuzeye Beykoz'a yönelmektedir. Bu nedenle kazı öncesinde meydanda çok sayıda düzensiz otobüs ve dolmuş durağı yer almaktaydı. Öte yandan İstanbul yönüne giden deniz taşımacılığı da gün boyu yoğun biçimde meydana açılan iskelelerden sağlanmaktadır.

Sonuçta Üsküdar Meydanı 24 saat hareketliliğin hâkim olduğu, hem yaya hem taşıt trafiğinin yükünü taşımaya çalışan bir düğüm noktasıdır. Marmaray projesi tamamlandıktan sonra meydanın trafik yükünün daha da artacağı düşünülmektedir. Halen kazı alanı hemen hemen meydanın tümünü kaplamaktadır. Proje bitiminde meydanın bütünüyle bir trafik adası görünümü ve kullanımı alması meydanın kimliksizleşmesine neden olacaktır. Meydan erişilebilirliğin sağlandığı ancak trafik ile boğulmadığı bir düzenlemeye gereksinim duyacaktır. Aksi halde Üsküdar Meydanı yalnızca taşıt trafiğine hizmet eden yapısal tanımlama ve fonksiyonelliği olmayan bir düğüm noktası olarak kalacaktır. Toplutaşım araçları meydanın içine girmek yerine, ring yaparak, kısa süreli duraklama

Üsküdar Meydanı'nın havadan görünümü

ile yolcu indirerek, mekânı sakinleştirmelidir. Meydan otobüs ve dolmuşların park alanı olmaktan çıkarılmalıdır.

b. Noktalar-merkezler: Bu başlıkta kentlerdeki önemli kırılma noktaları, meydanlar, transfer merkezleri, ana terminaller, nirengi noktaları değerlendirilebilir. Üsküdar Meydanında meydana kimliğini kazandıran tarihi yapılar nirengi noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta bütün ihtişamıyla meydana cephelenen Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi gelmektedir. Meydanın diğer önemli nirengi noktası III. Ahmed Çeşmesi ve Yeni Valide Camiidir. Ayrıca meydanın denize açılan ucundaki iskeleler de bir nirengi ögesi olarak değerlendirilebilirler. Bu ögeler bireylerin meydandaki yönlenmesini sağlayan, buluşma-toplanma gibi eylemler için referans oluşturan ögelerdir. Kazı öncesinde var olan bu nirengilere Marmaray Projesi ile toplumun kollektif belleğine girecek tüptünelin kullanımına ait mekân parçaları da eklenebilir. Bu kimlik elemanları, bireylerin bilişsel haritalarının oluşturulmasında, kimlik ve yer duygusunun arttırılmasında ve toplumsal belleğin güçlenmesinde etkin rol oynarlar. Aynı zamanda canlılığın sağlanmasında da katkıda bulunurlar. Bu ögeler sayesinde mekânın im-

gesi ve okunabilirliği güçlenir. Günümüz Üsküdar Meydanında varlığını sürdüren bu öğeler gelcekte de meydana kimlik kazandırmayı sürdürmelidir. Hatta trafik karmaşası ile boğulan III. Ahmet Çesmesi trafik yükünün meydandan alınması ile daha da ön plana çıkabilir. Bir zamanlar deniz kenarında olan bu çeşme mevcut trafiğin azaltılması ya da kaldırılması ile bütün mimari detayları ve ihtişamı ile daha belirgin olacaktır. Bu bağlamda görsel kirlilik yaratan reklam panoları ile firmalara ait tabelalar da dikkate alınmalıdır. Referans noktalarıyla yarışır gibi konumlandırılmış abartılı büyüklükteki reklam panoları estetik değerlerin de dikkate alındığı belediyenin göstereceği büyüklüklere indirgenmelidir (örnek: Mihrimah Sultan Tıp Merkezi, Yöre Market vb).

c. Bölgeler: Meydandaki kullanım türleri ve bunlara ait mekânlar incelendiğinde Üsküdar Meydanı yoğun bir ticaret aktivitesine sahne olmaktadır. Meydanda yer alacak ana işlev hem mekânın kimliğini yansıtacak hem de canlılığını sağlayacak nitelik taşımalıdır. Ticaret aktivitesi meydana canlılık kazandırmakla birlikte düzensiz, kullanım çeşitliliği gelişigüzel gelişmiş daha ziyade günlük alışverişe ve yiyecek tüketimine olanak vermektedir. Tarihi mekânlara uygun olmayan düzenlemeler ile bu alanlar kendi kimlikleri olmayan yanlış bir kullanıma maruz kalmışlardır. Gelecekte yine ticaret aktivitesinin yer aldığı, kültürel ve sosyal aktivitelerin de yer bulduğu ve mekânla uyumlu geliştiği bir yapısal düzen kurulmalıdır. Meydanın aktivite açısından boşaltılmaya ve sadeleştirilmeye ihtiyacı vardır. Bireylerin durup dinlenebileceği, Boğaz'ı seyredebileceği seyir noktaları tasarlanmalıdır. Tarihi mekânlara verilecek işlevler tekrar gözden geçirilerek bu kıymetli alanların hakettiği kullanımlara olanak verilmelidir. Restorasyon çalışmaları titizlikle sürdürülmelidir (örnek: Mimar Sinan'ın hamamının markete dönüştürülmesinde karşılaşılan sorunlar)

3.2. Canlılık Öğeleri

Çalışmada Firidin ve Ensici-Aksel'in tanımladığı canlılık elemanları incelenmiştir.

a. Aktiviteler: Üsküdar Meydanında öncelikle mekâna özgün bir aktivite yani mekândaki kimlik elemanlarının varlığıyla o mekâna özgü gelişen bir işlevden bahsedilemeyeceği görülür. Çünkü meydan yoğun bir taşıt ve yaya trafiğince sarılmış, adeta büyük bir trafik adası, süratle gelip geçilen bir büyük boşluk gibidir. Meydanı çevreleyen ticaret aktivitesi ise meydandaki yapısal düzenle uyumlu olmayan; her biri sonradan eklenen birimler gibi durmaktadır. Meydanda canlılığın bileşenlerinden aktivite, tanımlı ve mekânla uyumlu değildir. Hatta meydanı saran trafik problemi nedeniyle çoğu kez bireyler meydanda referans noktalarını algılamadan, bir ulaşım aracından diğerine koşturmaktadır.

Bir kentsel alanda, o alana "ruh" veren aktivitenin doğru belirlenmesi, o alanın doğru tasarımında ilk adımdır. Bu anlamda Montgomery[28] aktivitenin; çeşitli, sokak yaşamına özgü, geleneksel yapıyı öne çıkaran, insanlara serbest çevreyi izleme olanağı veren, kafe kültürüne sahip ve çekici niteliğinin olması gerekti-

ğini vurgulamaktadır. Üsküdar Meydanında bu tanıma uygun belirgin bir aktivite bulunmamaktadır.

b. Davranışsal öğeler: Bu başlık incelendiğinde, mekânda referans noktalarının varlığına rağmen, kullanıcı üzerinde aidiyet ve sahiplenme duygularını geliştirmeye yeterli tasarımın olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni sınırların net olarak çizilememesi ve mekânın kolay aygılanabilir olmayışı ile ilgilidir. Mekânda önemli bir tarihi gelenek veya kişinin duyusal deneyimlerini oluşturan çeşitlilik (malzeme, doku, siluet, renkler, göstergeler, kokular vb.) oluşmamıştır. Buna karşın meydanda iskeleye yöneliş, yolların denize açılması ve bunu destekleyen parsel düzeni, kullanıcı bireyin meydanda yönlenmesini kolaylaştırarak, okunabilirliğe katkıda blunmaktadır.

c. Mekânsal kurgu: Bir yerin canlılığının arttırılmasında rol oynayan bileşenlerden biridir. Üsküdar Meydanında erişilebilirlik, uyarlanabilirlik, nirengiler ayrı ayrı düşünüldüğünde var olan ancak birliktelikleri düşünülmemiş fiziksel öğeler olarak değerlendirilebilir. Meydan hem arkadaki mahallelerden hem civar yerleşmelerden erişilebilir bir özellikte olmakla birlikte, özellikle toplu taşım araçlarının düzensiz sirkülasyonu sonucu bir kaos oluşmaktadır. Yapı stoğunun uyarlanabilir tasarlanmış olması olumlu bir özellikken, Tarihi Hamam (Mimar Sinan'ın) gibi yapılara seçilen yanlış kullanım türleri mekânın canlılığını ve kimliğini negatif etkilemektedir. Aynı şekilde eskiden hamam olan bugün market olarak kullanılan yapı da mekânda kullanım türü açısından uyumsuzluk yaratmaktadır. Benzer biçimde nirengi ögelerinin var olduğu gözlenmekte ancak bunların etkileri işlevlerin çeşitliliğindeki uyumsuzluk ile yaya ve taşıt sirkülâsyonundaki problemler nedeniyle zayıflamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Üsküdar Meydanı hem kentsel kimlik hem de canlılık açısından incelendiğinde, değeri yeterince anlaşılamayan bir kamusal açık mekân konumundadır. Meydan yanlış kullanımlar ve tasarımlar ile kimliğini önemli ölçüde kaybetmiş, büyük bir boşluk ve trafik adası gibi görünmekte, canlılığa ait öğeler ise meydanda kaybolmuş hissi vermektedir. Aslında İstanbul genelinde meydanlar düşünüldüğünde çoğunlukla araç trafiğini kolaylaştıran buna karşın kentin toplumsal yapısının merkezinde olamamış mekânlar karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Üsküdar Meydanı canlılık ve kentsel kimlik açısından zengin bir potansiyeli olan ancak bunu tasarıma doğru yönlendirememiş bir niteliktedir.

Özellikle Marmaray Projesi, Üsküdar Meydanının kentsel yaşama kazandırılmasında önemli bir gelişmedir. Bu sayede meydan bütüncül ve yeni bir kentsel tasarım ile kimlikli ve canlı bir mekân olabilecektir. Bu bağlamda kentsel tasarımda geliştirilecek stratejilerin şu öğeleri içermesi gerekli görülmektedir:

• Halihazırda meydanın sınırları belirsizdir. Oysa meydan fiziksel olarak iyi tanımlanmalı, büyük bir açıklık ve boşluk gibi algılanmamalı, sınırları doğru tes-

Üsküdar Meydanı

pit edilmelidir. Bunun için tarihi yapıları sınır almak bile yeterlidir.

• Meydandaki referans noktalarının tasarımda ön plana çıkarılması gereklidir. Meydanın hâlihazırdaki yoğunluğu düşürüldüğünde, tarihi binaların bulunduğu cephelerde siluet çalışmaları yapıldığında, bu yapılarla yarışmayan, sade yapı düzenleri, boşluklar ya da doğal peyzaj elemanları kullanılarak referans noktalarının kullanıcılar tarafından algılaması sağlanacaktır.

• Meydanda işlevsellik sağlanmalı, bu bağlamda sosyal ve kültürel aktivitenin öne çıkarılması düşünülmelidir. Marmaray kazısında bulunan eserler bu amaçla kullanılabilir, bir açık hava sergisi ve müze (örneğin tarihi hamam düzenlenerek) meydanda yer alabilir. İşlevsel çeşitlilik mekânın gece gündüz kullanımı açısından da önemlidir. Bu nedenle birbiriyle uyumlu aktivitelere yer verilmelidir.

• Meydanda yaya ve taşıt trafiği yeniden ele alınmalı, meydanın yayaların transit geçiş için kullandıkları bir mekân olması ve taşıt trafiğinin meydanı çepeçevre sarması önlenmelidir. Toplu taşım araçları için durak ve cepler yapılmalı ancak uzun süreli taşıt bekletilmesi engellenmelidir. Mümkünse taşıt trafiğinin arka yollara aktarılması da sağlanmalıdır. Meydan yayalaştırılmalıdır.

• Meydanda yerin ruhu (genius logi) bir başka ifadeyle o yeri diğer yerlerden

ayıran temel nitelikler oluşturulmalıdır. Bu bağlamda New York'un Times Square'inin, İtalya'nın San Pietro veya Piazza Navona'sının, Rusya'nın Kızıl Meydan'ının, Londra'nın Trafalgar Meydanının, Fransa'nın Concorde veya Etoile Meydanlarının birbirlerinden farklı yer ruhuna sahip oldukları, kentin markalaşmasına ve pazarlamasına katkıda bulundukları unutulmamalıdır.

• Günümüzde kullanıcı memnuniyetinin ve halkın planlamaya katılımının da tasarıma önemli katkı sağladığı bilinmektedir. Bu bağlamda kullanıcı görüşlerine yer verilmesi de faydalı olacaktır.

• Meydanda var olan kalabalıklık canlılık olarak algılanmamalı, doğru aktivitelerin seçilmesiyle mekândaki bireylerin aidiyet duyguları ve bilişsel özellikleri geliştirilmelidir. Başka bir ifadeyle bir yere koşuşturan kullanıcılar yerine amacı belirli olan kullanıcılar hedef kitle olmalıdır. Kullanıcıların özellikle Üsküdar Meydanına bu belirli amaç için gelmeleri sağlanmalıdır.

• Meydanda estetik unsurlar unutulmamalı, özellikle bina cepheleri, tabela, reklam panoları, tente, kent mobilyaları vb. gelişigüzel gelişmelere bırakılmamalıdır.

DİPNOTLAR

[1] Oktay, D., 2007, "Kentsel Kimlik ve Canlılık Bağlamında Meydanlar: Kuzey Kıbrıs'ta Bir Meydana Bakış", *Mimarlık*, 334, s. 29-3.

[2] Oktay, a.g.m., s. 29.

[3] Tümer, G., 2007, "Binbir Kent, Binbir Meydan", *Mimarlık*, 334, s. 22-28.

[4] Vitrivius, 1960, *The Ten Books on Architecture*, Dover Publications, New York.

[5] Tümer, a.g.m.

[6] Cerasi, M. M., 1999, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[7] Zengel, R., 2007, "Dönüştürülmüş Bir Meydan: İzmir Konak Meydanına Analitik Bir Yaklaşım", *Mimarlık*, 334, s. 40-43

[8] Oktay, a.g.m.

[9] Ocakçı, M., 1994, Kimlik Elemanlarının Şehirsel Tasarıma Yönlendirici Etkisi, 5. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu-Kentsel Tasarıma Ekolojik Yaklaşım, 12-13 Mayıs 1994, MSÜ, İstanbul, s. 239-245.

[10] Sherman, B. , 1988, Cities Fit to Live In , London, Channel 4 Book, aktaran Montgomery, J. 1998, Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design, Journal of Urban Design, 3, sayı:1, s. 93-116; Cullen, G., 1961, Townscape, London, Architectural Press; Lynch, K., 1981, A Theory of Good City Form, Cambridge, MA, MIT Press

[11] Ocakçı, 1994, a.g.m.

[12] Doxiadis, C.A., 1968, Existics, Hutchinson Co., London

[13] Ocakçı, M., 1993, Şehir Kimliği ve Çevre İlişkileri, Kent ve Çevre Planlamaya Ekolojik Yaklaşım 17. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, Bursa, s.163-170

[14] Doxiadis, *a.g.e.*

[15] Ocakçı, 1993, a.g.m.

[16] Ocakçı, 1994, *a.g.e.*

[17] Kuban, *a.g.e.*

[18] Oktay, a.g.m.

[19] Montgomery, a.g.m.; Bentley, I. ve diğ., 1985, Responsive Environments A Manuel for Designers, Butterworth Sevenoaks, Kent

[20] Firidin, E. Ve Enşici- Aksel, B., 2006, İstanbul'un Gündelik Yaşamında Kadıköy Çarşıiçi'nin Önemi, Tasarım+Kuram, *MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, sy. 4, s.78-93

[21] Montgomery, a.g.m.

[22] Firidin ve Enşici Aksel, *a.g.e.*

[23] Firidin ve Enşici Aksel, *a.g.e.*

[24] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1993, VII, 343-348.

[25] Kuban, *a.g.e.*, s. 29.

[26] Gül, A. ve Gül, A., 1995, "Güneşin En İyi Battığı Yer Üsküdar'dan Harem'e", *İstanbul Dergisi*, 14, s.34-40

[27] Ocakçı, 1994, a.g.m.

[28] Montgomery, a.g.m.

Yok Olan ve Değişen Mimarlık Örnekleriyle Resimlerde Üsküdar

YRD. DOÇ. DR. GÜL SARIDİKMEN
Onsekiz Mart Üniversitesi

Tarihi ve doğal güzellikleri bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden biridir İstanbul. Yapılaşma yönünden de sürekli değişen bir şehirdir. İstanbul'un Anadolu yakasının en önemli ve güzel ilçesi olan Üsküdar da bu değişime ayak uydurmaktadır. Değişim, modern hayata uyum sağlamak, konforlu bir yaşam sürmek herkesin isteğidir. Ancak, bu yeniden yapılanmayla birlikte, tarihi yapıları ve çevreyi de korumak o ölçüde önemlidir. Kültür mirasımız olan tarihi yapıların çoğu artık sadece resimlerde, gravürlerde, fotoğraflarda, kartpostallarda, anılarda kalmıştır. Birçok sanatçının fırçasından, kaleminden kâğıtlara, tuvallere aktarılan şehir görünümleri, mimari resimleri görsel belge değeriyle İstanbul'un geçmişine ışık tutmaktadır.

Üsküdar'da mimari alanda yaşanan değişimler çok hızlıdır. Bugün birçok anıtsal yapı yıkılıp yok olmuş, ya da değişime uğramıştır. Resimlerde, fotoğraflarda bunun sayısız örneğine rastlanmaktadır. Gerek Türk sanatçılar, gerekse yabancı sanatçıların resimlerinde Üsküdar'ın tarihi yapılarını görmek mümkündür.

Küçük Çamlıca Tepesi'nde, yamaçta yer alan Çilehane/Musalla Mescidi, meşrutası ve şadırvanı, Türk resminin önde gelen ismi olan Hoca Ali Rıza (1858-1930) ve Osman Asaf (Bora)'nın (1869-1935) resmettiği yerler arasındadır. Gerek kendi bünyesi, gerekse çevresindeki değişimlerle, Çilehane/Musalla Mescidi, su kuyusu ve şadırvanı, Hoca Ali Rıza ve Osman Asaf'ın yağlıboya resimleriyle belgelenir.

XIX. yüzyıl eseri olan, kiremit kaplı eğimli çatı örtülü, beş pencereli, dörtgen yapıya 1958 yılında bir minare eklenmiştir. Mehmet Nermi Haskan, mescidin yerinde, Aziz Mahmut Hüdayi Efendi'nin Bursa'dan İstanbul'a geldiğinde, ailesini barındırmak için iki odalı bir yapı yaptırdığını ve bunun altında ya da civarın-

Foto.1- Çilehane Mescidi, şadırvanı ve su kuyusu. (Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I, 159)

Res.1- Hoca Ali Rıza, Manzara, 1930 öncesi, tuval üzerine yağlıboya, 92.5 x 130.5 cm, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi. (Ankara Resim ve Heykel Müzesi, 53)

Res.2- Resim 1'den ayrıntı. Çilehane/Musalla Mescidi olan yapı ve su kuyusu ile şadırvan

da toprak altında ayrıca bir çilehanesinin olduğunun rivayet edildiğini ve 1690 tarihlerinde Şeyh Selami Efendi tarafından mescidin yeniden yaptırıldığını, günümüzdeki şeklini de avludaki kuyu ve şadırvanın tarihlerine göre, 1865'te almış olabileceğini belirtir.[1] Reşat Ekrem Koçu, yapının XVII. yüzyılda şeyh Aziz Mahmut Hüdai tarafından çilehane olarak yaptırıldığını ve ölümünden sonra mescit olarak kullanıldığını bildirir.[2] Mescit, 2004-2005'te kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Yapı grubunun biraz ilerisine, 1990'lı yıllarda yeni Çilehane Camisi yaptırılmıştır.

Şadırvan, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa tarafından 1874'te yaptırılmıştır. Üzerinde ta'lik hatlı ve 1291 tarihini veren kitabesi olan oval formlu, mermer şadırvanın kitabenin olduğu ön cephesinde iki musluğu vardır. Eski fotoğrafında ve Hoca Ali Rıza'nın resminde görüldüğü gibi, şadırvanın üst kısmında mermer bir küre bulunuyordu. Şadırvanın suyu da arkasındaki kuyudan temin ediliyordu. Kuyunun mermer bileziğinde Sultan Mahmud'un kadınlarından Üçüncü Aşubican Kadınefendi tarafından 1868'de yaptırıldığını belirten bir kitabe vardır. Hoca Ali Rıza'nın resminde, mermer şadırvanın arkasında görülen madeni aksam, bu kuyunun dekoratif çıkrığıdır.

Hoca Ali Rıza'nın Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi'ndeki "Manzara" ad-

Foto.2- Çilehane Mescidi, 10 Haziran 1943. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 5294

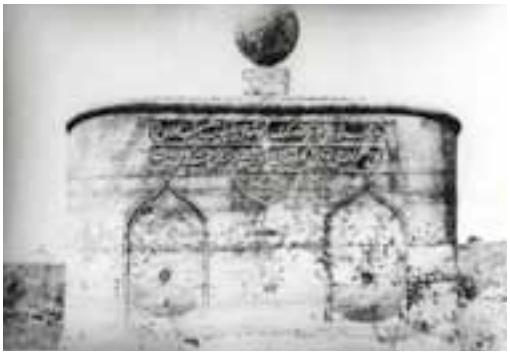

Foto.3- Çilehane Mescidi, şadırvan, 10 Haziran 1943. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 5295

lı yağlıboya resmi, Çilehane Mescidi, şadırvanı ve çevresinin 1930 öncesi görünümünü belgelemesi açısından önemlidir. Günümüzde resimdeki yeşillik alan kalmamıştır. Yapıya da 1958 yılında bir minare eklenmiştir. Hoca Ali Rıza'nın yağlıboya resminde, dikdörtgen yapının solundaki toprak yolda, bir figür de yer alır. Sanatçının Taviloğlu Koleksiyonu'nda yer alan daha küçük boyutlu bir resmi daha vardır ve bu resmin kopyası gibidir.[3]

Yapılan son düzenlemelerle yapının giriş tarafına mermer bir şadırvan eklenmiş ve önceki şadırvanı ve su kuyusu da yapı bütünlüğünden ayrılmıştır. Şadırvan ve su kuyusu, üst kısma yapılan konutun bahçe duvarı gerisinde kalmıştır. Son onarımlarda, minareye kurşun kaplı külah eklenmiş, şerefeye ahşap kaplama yapılmış, yapının kiremit kaplı çatısına izolasyon malzemesiyle kaplanmıştır.

Yapı grubu ve çevresi Osman Asaf'ın resminde de aynı görünümü sergiler. Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu'nda yer alan, sağ altta eski yazı imza ve tarih olan yağlıboya resim, Hoca Ali Rıza'nın yağlıboya resminin hemen hemen aynısıdır. Aralarındaki en büyük farklılık, Hoca Ali Rıza'nın resminde, yapının solundaki toprak yolda yürüyen bir figür olmasıdır. Birbirinin kopyası niteliğindeki iki resimde de dikdörtgen planlı, kiremit kaplı eğimli çatı örtülü yapı, sağdaki şadırvan, su kuyusu, ağaçlar ve diğer unsurlar aynıdır. Muhtemelen iki sanatçı birlikte açık havada çalışmıştır. Yakın arkadaş oldukları ve açık havada birlikte resimler yaptıkları bilinen Osman Asaf ile Hoca Ali Rıza'nın birbirine benzeyen, aynı yerden görünüm sunan resimleri vardır.[4]

Osman Asaf (Bora), 1889 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olan ilk resim öğrencileri arasında yer almıştır. 1909'da Üsküdar'da kurulan "Osmanlı Ressamlar Cemiyeti"nin kurucularından biri olan Osman Asaf, bu cemiyetin yayın organı "Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuası"nda derginin müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Çeşitli okullarda resim öğretmenliği yapan sanatçı, Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın etkisinde ve hayranlığında kalmıştır.

Osman Asaf'ın bazı peyzaj resimlerini, yakın dost olduğu Hoca Ali Rıza ile birlikte yaptığı bilinmektedir. Açık havada, renkli bir palet ile çalışan sanatçı, doğalcı bir yaklaşım ile izlenimci ışık ve renk etkili resimler yapmıştır. Resimleri,

Foto.4- Çilehane Mescidi, su kuyusu, 10 Haziran 1943. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 5296

Foto.5- Çilehane Mescidi, 2004

Foto.6- Çilehane Mescidi, minare, 2004

Foto.7- Çilehane Mescidi, minare, Nisan 2006

izlenimci paletin renklerine, güçlü bir ışık kullanımı ve doğalcı bir anlatıma sahiptir. Özellikle mimari resimlerinde, güçlü bir desen hâkimdir ve bu yönüyle resimleri görsel belge niteliği taşımaktadır. Onun peyzajları, gözleme dayalı titiz bir çalışmanın ürünüdür. Çamlıca'daki eski Kısıklı Çeşmesi ve Çilehane Mescidi'ni betimleyen resmi, onun mimariyi yansıtan eserleri arasındadır.

Kısıklı Meydanı'nda yer alan eski Kısıklı Çeşmesi, Hamdi Kenan (1870-?) ve Osman Asaf'ın resimleriyle günümüze ulaşmıştır.

Günümüzdeki, kitabedeki tarihi 1914 (H.1333) olan Kısıklı Çeşmesi, Kısıklı'da

Foto.8- Çilehane Mescidi, Nisan 2006

Foto.9- Konut bahçesi içinde kalan Çilehane Mescidi şadırvanı ve su kuyusu, Nisan 2006

Foto.10- Konut bahçesi içinde kalan şadırvan, 2006

Res.3- Osman Asaf, Peyzaj, 1317/1901-1902, tuval üzerine yağlıboya, 37 x 55 cm, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 89)

Abdullah Ağa tarafından yaptırılan Kısıklı Camisi'nin avlu köşesinde, ana yol üzerinde yer alır.[5] Cami, 1927'de tamir edilmiştir. Osmanlı'nın son dönem Klasik mimari örneklerinden biri olan mermer çeşmenin kitabedeki tarihi, çeşmenin yenilenme tarihidir. Konyalı, çeşmeyi ilk olarak Kısıklı Camisi'nin banisi, Sultan III. Murad'ın Bostancı Başısı Abdullah Ağa'nın yaptırdığını,[6] Mehmet Nermi Haskan ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki bir vakfiyeye dayanarak çeşmenin ilk olarak Çelebi Sultan Mehmet'in kendi şeyhi olan İvaz Fakih Efendi'ye iki Çamlıca arasını mülk olarak vermiş olduğunu, İvaz Fakih Efendi'nin bu yerleri vakfettiğini ve ilk çeşmenin onun tarafından yapılmış olma ihtimali olduğunu[7] belirtir. Eski Kısıklı Çeşmesi ve Kısıklı Camisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer alan Hamdi Kenan (1870-?) tarafından resmedilen 1902 tarihli "Çamlıca'dan Manzara" adlı resimde görülür. Sol alt köşede Osmanlıca "Hamdi Kenan" yazan resimde, Kısıklı Meydanı'nda yer alan Kısıklı Çeşmesi ve Kısıklı Camisi/Abdullah Ağa Camisi resmedilmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk mezunları arasında yer alan Hamdi Kenan, Üsküdar Kısıklı'daki çeşme ve camiyi betimlediği tablosunda da görüldüğü gibi, perspektif kurallarına bağlıdır ve güçlü desen anlayışıyla resmini meydana getirmiştir.

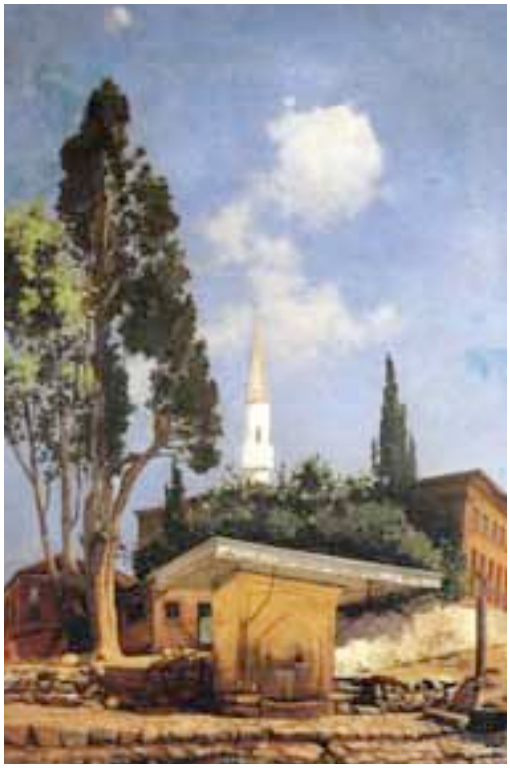

Res.4- Hamdi Kenan, Çamlıcadan Manzara, 1902, tuval üzerine yağlıboya, 130 x 90 cm, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 536/1493 (Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu, 178)

Foto.11- Kısıklı Çeşmesi ve Kısıklı Abdullah Ağa Camisi, 2007

Okulun ilk mezunları arasında yer alan ve yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hamdi Kenan, diğer arkadaşları gibi dış gerçekliğe bağlı kalarak resimler yapmıştır.

Hamdi Kenan'ın yağlıboya tablosunda, ortada geniş saçaklı, önünde teknesi olan sivri kemerli, klasik tarzda bir çeşme, taş döşemeli bir set üzerinde yer alır. Arkasında ağaçlar ve gerisinde diyagonal yerleştirmeyle beyaz minaresi de görülen cami, solda tek katlı ahşap bir ev ve geri planda mavi gökyüzü devam eder. Çeşmenin sağında ayrıca günümüze ulaşamayan bir tulumba görülür.

Yağlıboya resimde görülen çeşme, günümüzdeki çeşmeden önceki çeşmenin görünümü olmalıdır. Sivri kemerli çeşme, üzerinde iki eliböğründe ile taşınan, oldukça geniş, kenarları süslemeli ahşap saçaklı bir üst örtüyle birlikte oldukça ayrıntılı resmedilmiştir. Hatta çeşme aynasında zincirlerle bağlı iki su tası bile resimde yer alır. Günümüzde çeşmenin solundaki alan lokanta olarak kullanılmakta, taş döşeli yerlerin yerini ise asfalt yol almıştır. Kısıklı Meydanı'nda döneminde küçük bir meydan çeşmesi olarak işlev gören Kısıklı Çeşmesi, günümüzde duvara bitişik, ana yol üzerinde işlevini sürdürmektedir. Ayrıca cami de günümüzdeki camiden daha farklıdır, günümüzdeki caminin tamir öncesi eski

Foto.12- Kısıklı Çeşmesi, 10 Haziran 1943, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 5292

Res.5- Resim 4'ten ayrıntı

halidir. Caminin 1920'lerdeki görünümünü sunan bir resimle Hamdi Kenan'ın tablosundaki cami, genel yapı itibariyle uyum içerisindedir.

Osman Asaf'ın özel koleksiyonda bulunan suluboya "Çamlıca'dan Kısıklı Çeşmesi" adlı resminde de yine aynı yapı resmedilmiştir. Sol altta, 1330 tarihi ve eski yazıyla açıklaması olan suluboya resimde, Kısıklı Meydanı betimlenmiştir. Meydanda ortada yer alan, geniş saçaklı, dikdörtgen çeşme, Hamdi Kenan'ın yağlıboya resminde de görülen, kitabedeki tarihi 1914 (H.1333) olan Kısıklı Çeşmesi'nden önceki çeşmedir. Önünde tulumbası da yer alan çeşme, yandan resmedilmiştir.

Günümüzde önünde tulumba olmayan çeşmenin gövdesi mermerdir ve üst örtüsü de farklıdır. Resimdeki eliböğründelerle taşınan geniş saçak yerine, mermerden çeşme genişliğinde daha basit, saçaksız bir çatı sistemi vardır. Osman Asaf'ın 1911 tarihli resminde görülen çeşme, Hamdi Kenan'ın resmindeki çeşme ile aynıdır. Çeşmenin gerisinde ise bir kısmı günümüze özgün olarak ulaşamayan iki katlı ahşap evler yol boyunca sıralanmıştır.

Hamdi Kenan'ın ve Osman Asaf'ın resimleri, eski Kısıklı Çeşmesi ve Kısıklı Meydanı ile buranın 1900'lü yılların başındaki durumunu belgeleyen görsel belge değeri vardır.[8]

Res.6- Kısıklı Camisi, H. Glûch, 1920, Konstantinopl. (Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I, 242)

Res.7- Osman Asaf, H.1330/M.1911, Çamlıca'dan Kısıklı Çeşmesi, kağıt üzerine suluboya, 26 x 34 cm. (P Osmanlı Sanat Eserleri Tablo ve Hat Müzayedesi "Namik", 14 Mayıs 2000, 12, r.25.)

Asker Ressamlar Kuşağı ve Hoca Ali Rıza ekolü sanatçılarından olan Üsküdarlı Cevat (Göktengiz)'in (1875-1939) resmettiği ve günümüze orijinal olarak ulaşmayan yapılardan biri, Bülbüldere-Bağlarbaşı yolundaki Bülbülderesi/Feyziye Camisi'dir. Türk suluboya resim sanatının önde gelen isimlerinden biri olan ve genelde peyzaj resimleriyle tanınan Üsküdarlı Cevat, yaşadığı yer olan Üsküdar'ın çok sayıda değişik görünümünü aktaran resimler yapmıştır.

Bülbülderesi/Feyziye Camisi, Bülbüldere-Bağlarbaşı yolunun sağında, Selanikliler Sokağı'nın başındadır. H.1300/M.1882-1883 yılında Selânikliler tarafından yaptırılmış, bugünkü şeklini ise 1956-1957 yıllarında Selanikli Dilber kardeşler ile Kayserili Taşçı Turan Kavrem tarafından yaptırılan tamirle almıştır.[9] Bu tamiratla beraber, esas cami yanındaki mihraplı kısım ilave edilerek, yapı adeta yan yana iki camiye dönüştürülmüştür. Bülbüldere-Bağlarbaşı yoluna açılan cümle kapısı kapatılmış, dış avluya abdest bölümü yapılmıştır.[10]

Üsküdarlı Cevat, 1932 tarihli Bülbülderesi Mescidi adlı yağlıboya resminde, Üsküdar'daki Feyziye/Bülbülderesi Camisi'ni resmetmiştir. Yeşil ve kahverengi tonlarının egemen olduğu resimde, birinci planda etrafı çevrili dörtgen alan içinde bir mezar taşı yer alır. Ayrıca burada, uzun kahverengi iki direk, düşey olarak resmi ikiye bölmüştür. Sağında, yine düşeyliği vurgulayan bir ağaç ve solunda bu düşeyliği dengeleyen beyaz minare yükselir. Yeşillikler içinde yer alan mescidin kısa gövdeli, beyaz boyalı ve şerefesi demir parmaklıklı, üzerindeki saçağı taşıyan sütunları ve küçük kubbesi ile farklı bir minare yorumu sunan minare, kahverengiler, yeşiller ve geri plandaki mavi gökyüzü içinde hemen göze çarpar. İzlenimci tarzın paleti ve serbest fırça darbeleriyle resmini meydana getiren sanatçı, Bülbülderesi Mescidi'nin ve ahşap minaresinin eski halini resmetmiştir. Yapının anayol üzerinden görülen eski bir fotoğrafında minare yağlıboya resimdeki ile aynıdır. Günümüzdeki cami ise resim ve fotoğraftakinden oldukça farklıdır. Yeniden yapılan cami ve minaresi betonarmedir. Ayrıca yağlıboya resimde mescit önünde görülen küçük mezarlık da yine mahalle sakinleri tarafından günümüzdeki haline getirilmiştir. [11] Burası Asadar Baba Türbesi olarak geçen açık türbedir ve içinde Celveti sikkeli bir şahide yer alır.[12]

Res.8- Üsküdarlı Cevat Göktengiz, Bülbülderesi Mescidi, 1932, mukavva üzerine yağlıboya, 35 x 27cm, Özel Koleksiyon. (Üsküdarlı Cevat Resim Sergisi 28 Ekim-28 Kasım 1991)

Foto.13-Bülbülderesi Mescidi, kartpostal. (Souvenir of Üsküdar Hatırası, 96)

Foto.14-Feyziye /Bülbülderesi Camisi ve Asadar Baba Türbesi. Ekim 2007

Foto.15- Eski Salacak Vapur İskelesi'nden Salacak Camisi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 62)

Foto.16- Eski Salacak Vapur İskelesi'nden Salacak Camisi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 63'ten ayrıntı)

Üsküdar'da Salacak sahilinde, günümüze ulaşmayan yapılardan biri olan Salacak/Teşrifatçı Camisi, pek çok sanatçının Salacak manzarası sunan resminde görülebilmektedir. Cami, Salacak vapur iskelesi yanında, Salacak İskele Sokağının sağ köşesinde, deniz kenarında yer alıyordu. Başta Halil Paşa (1852-1939) olmak üzere, Yüzbaşı Nuri, Dr. Ahmet Hikmet Hamdi Bey (1872-1931) ve Hikmet Onat (1882-1977)'ın Salacak resimlerinde minaresiyle birlikte cami olarak görülen yapı, Türk ressamlar dışında, İtalyan ressam Fausto Zonaro (1854-1929)'nun da resmettiği yapılar arasındadır. Cami, daha geç tarihli olan, Hikmet Onat, Nazlı Ecevit (1900-1985), Celal Uzel (1901-1965), Hasan Vecih Bereketoğlu (1895-1971) ve Şeref Akdik (1899-1972)'in resimlerinde ise minaresiz, iki katlı bir yapı olarak belirir.[13]

1761'de Teşrifatçı Akif Mehmet Bey tarafından yaptırılmış olan cami, 1940'larda evkaf tarafından kadro harici bırakılmış ve satışa çıkarılmıştır. Minaresi yıkılarak 1974 yılına kadar ev olarak kullanılan yapı, yol çalışmaları nedeniyle yıktırılmıştır.[14]

İbrahim Hakkı Konyalı, yapının kadro harici bırakıldığı için satıldığını ve Üsküdar'dan İstanbul'a su geçirecek hattın başında bulunduğu için 1974 yılında su yolları idaresi tarafından istimlâk edildiğini belirtir.[15] Konyalı, ayrıca yapı hak-

Foto.17- Salacak. (Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I, 305)

kında şu bilgiyi aktarır: "Tarihi Salacak bilhassa yazın çok serin güzel manzaralı bir yer olduğundan zevk ehlince pek makbul bir yer sayılırdı. Sahil meyhanelerle dolmuştu. Dindar ve Müslüman Salacak'lılar cami ve ma'bedlerin 50 metre kadar yakınlarında sarhoşluk (sekir) verici içki satılmasını yasaklayan kanunnameden de faydalanmak için buraya teşrifatçı Akif Mehmed Efendi tarafından bir mescid yapılmıştı.[16] Yapının banisi olan Teşrifati Akif Mehmet Bey, Mirimiran'dan olan Ebubekir Paşa'nın oğludur. Kayserili Ali Paşa'nın torunu olan Ebubekir Paşa, Sadrazam İvaz Mehmet Paşa'nın kethüdası ve damadıdır. Akif Mehmet Bey, Enderun'a girmiş ve 1156/1743'te teşrifatçı olmuştur. Aynı yıl görevden alınmış ve 1744'te affedilerek küçük evkaf muhasebeciliğine tayin olmuş ve 1755'te tekrar teşrifatçılık görevine dönerek Ekim 1766'ya kadar oniki yıl bu hizmette kalmıştır. 1 Zilhicce 1181/19 Nisan 1768'de vefat etmiştir.[17] Haskan'ın bildirdiğine göre cami, Teşrifatçı Akif Mehmet Beyefendi tarafından, ikinci defa getirildiği teşrifatçılık görevinde bulunduğu sırada, 1761 tarihinde yaptırılmış ve 7 Muharrem 1176/29. 7. 1762'de de ilk defa evkafının kitâbetine, Amcazâdesi Köleli Mehmet Paşazâde Mehmet Bey'in tayinini istemiştir. (Osmanlı Arşivleri Evkaf Defteri I, No: 137) Evahir-i Za 1175/20 Haziran 1762 tarihli hükümden, Akif Efendi'nin, bu camiyi ilk defa yaptırmadığı, daha önceden var olan harap bir mabedi, padişah izni alarak tamir ettirdiği ve vazife tayini yaptırdığı anlaşılır. Mabedin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir.[18]

Günümüze ulaşmayan yapıyı, Salacak görünümleri sunan bazı fotoğraflar ve resimler sayesinde tanımak mümkündür. Türk resminin önde gelen isimlerinden Halil Paşa, Salacak sahilini ve buradaki yapıları resimlerine aktarmıştır. İstanbul'dan çeşitli görünümler sunan peyzajlarında, doğa kadar mimari de önemlidir. Asker ressamlar kuşağından olan sanatçı, 1914 kuşağı sanatçılarıyla aynı süreçte açık havada resimler yapmıştır. Çengelköy, Fenerbahçe, Bostancı, Salacak, Boğaz manzaralarının başta olduğu İstanbul görünümleri yanı sıra, Ankara ve

Res.9- Halil Paşa, Peyzaj, tuval üzerine yağlıboya, 62.5 x 97 cm, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi. (Ankara Resim ve Heykel Müzesi, 46)

Foto.18- Eski Salacak İskelesi ve Salacak Camisi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 79)

Foto.19- Salacak sahili, 2007

Res.10- Salacak Camisi, Resim 9'dan ayrıntı

Foto.20- Salacak Camisi, Foto.18'den ayrıntı

Mısır, Nil peyzajlarıyla hafızalarda yer edinmiştir.

Halil Paşa'nın Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi'ndeki yağlıboya resminde, Salacak kıyıları resmedilmiştir. Işığın ve rengin öne çıktığı izlenimci nitelikteki resimde, ön planda deniz ve kayıkların barınağı olan kayalık liman ve daha geride sağ tarafta, Salacak kıyıları ve buradaki yapılar sıralanır. Deniz kıyısında da minaresiyle birlikte günümüze ulaşmamış olan Salacak/Teşrifatçı Camisi be-

Res.11- Halil Paşa, Peyzaj, 1936, tuval üzerine yağlıboya, 25 x 33 cm, Özel Koleksiyon. (Halil Paşa, 146)

Res.12– Salacak Camisi, Resim 16'dan ayrıntı

yaz minaresiyle belirir. Halil Paşa'nın yağlıboya tablosunda da görüldüğü gibi, deniz kıyısında, sarı boyalı olarak görülen Salacak Camisi, dikdörtgen planlı, kâgir ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Yapının üzeri kiremit kaplı çatı örtülü olup sol tarafında kurşun kaplı bir minaresi vardır. Resimde, caminin biraz yukarısında yükselen tek minare ise günümüzde de varlığını koruyan Fatih Sultan Mehmet Camisi'ne[19] aittir. Halil Paşa'nın resmi, günümüze ulaşamayan cami için görsel belge değerine sahiptir.

Halil Paşa'nın özel koleksiyonda yer alan daha geç tarihli olan izlenimci nitelikteki 1936 tarihli bir başka yağlıboya resminde de Salacak'taki Salacak İskelesi ve kıyıda beyaz minaresi, sarı boyalı cephesiyle Salacak Camisi açıkça görülür.

Salacak sahilini ve buradaki yapıları resmeden bir diğer sanatçı, asker ressamlardan Yüzbaşı Nuri olmuştur. Yüzbaşı Nuri'nin Halil İbrahim İper Koleksiyonu'ndaki 1898 tarihli yağlıboya resminde, sağ tarafta deniz kıyısında, kiremit kaplı çatı örtülü, dörtgen planlı ve kurşun kaplı minareli Salacak Camisi gerçeğe uygun olarak resmedilmiştir. Ahşap iskelesiyle eski Salacak İskelesi ve Kız Kulesi de resimde yer almıştır. Caminin arkasındaki evler ve yukarısındaki minare de Halil Paşa'nın resimleriyle aynı görünümü sergiler.

Salacak Camisi, Hoca Ali Rıza'dan resim dersleri alan ve dostları arasında yer alan Doktor Ahmet Hikmet Hamdi Bey'in 1909 tarihli bir yağlıboya resmiyle de belgelenir.

Türk sanatçılar yanında, İtalyan ressam Fausto Zonaro da Salacak kıyılarını ve Salacak Camisi'ni resmetmiştir. Uzun yıllar yaşamını İstanbul'da sürdüren, İstanbul'u köşe bucak anıtsal yapılarıyla, törenleriyle, gündelik yaşamıyla resimlerine aktaran ve Sultan II. Abdülhamid tarafından Osmanlı Saray Ressamı olarak 1896 yılında "Ressam-ı Hazret-i Şehriyari" unvanı ile atanan[20] Fausto Zonaro'nun resimlerinde de deniz kenearındaki cami, kiremit kaplı eğimli çatı örtülü ve sarı boyalı, minaresi ise beyaz boyalı olarak yer alır.

Salacak Camisi gibi, günümüze ulaşmayan yapılardan biri olan eski Salacak İskelesi de Salacak manzarası sunan resimlerde görülebilmektedir. Halil Paşa, Yüzbaşı Nuri, Dr. Hikmet Hamdi Bey, Hikmet Onat, Nazlı Ecevit, Şeref Akdik,

Res.13- Dr. Ahmet Hikmet Hamdi Bey, Salacak'tan, 1909, tuval üzerine yağlıboya, 46 x 65 cm, Özel Koleksiyon. (Resim Tarihimizden: Galatasaray Sergileri 1916-1951, 138-139'dan ayrıntı)

Res.14- Fausto Zonaro, Salacak, İstanbul 1891-1910, tuval üzerine yağlıboya, 82.5 x 135.5 cm, TBMM Milli Saraylar Resim Koleksiyonu. (Doğumunun 150. Yılında Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, 141)

Hasan Vecih Bereketoğlu, Celal Uzel gibi pek çok isim, pitoresk bir görünüm sunan Salacak kıyılarını, hem doğa, hem de mimarisiyle resimlerine aktarırken, Salacak sahilinin ayrılmaz parçası olarak iskele de bu resimlerde yer almıştır.[21]

Salacak Camisi gibi, eski resim ve fotoğraflarından tanınabilen Salacak İskelesi, denizin burada sığ olmasından dolayı ahşap ayaklarla bir köprü gibi denize uzanan vapur yanaşma mahalli ve ahşap kulübe şeklinde iskele binasından oluşur. Sahilde, Salacak Camisi'nin ayakta olduğu süreçteki fotoğraflarda, ahşap iskele binası, köprü gibi uzanan vapur yanaşma mahalli ucunda görülür. 1940'lı yıllarda Salacak Camisi, ibadethane kullanımından çıkarılarak konut olarak kullanılmaya başlanmıştır. Minaresi kaldırılan ve iki katlı bir bina görünümü kazanan yapının bu görümünün yer aldığı fotoğraflarda ise iskele binasının yolcu bekleme salonu yine ahşap olarak, ama köprü gibi uzanan ahşap bölümün sahile yakın kısmında yer alır. Salacak İskelesi, Üsküdar-Harem arasında uzanan sahil yolu düzenlemesi sırasında ortadan kaldırılmıştır.[22]

Günümüze iskelenin sadece ahşap yolcu bekleme bölümü ulaşmıştır. Üzeri kiremit kaplı çatı örtülü olan ahşap yolcu bekleme salonu, Üsküdar-Harem yolu üzerinde, Salacak Sahili Güzelleştirme ve Balıkçılarını Koruma Derneği Lokali ve çay ocağı olarak kullanılmaktadır.

Salacak sahilindeki vapur iskelesi, caminin konuta dönüşmüş hali ve çevresi, Hikmet Onat, Celal Uzel, Nazlı Ecevit'in resimlerinde görülebilir.

Celal Uzel'in resminde, önceki resimlerde Salacak sahilindeki sarı boyalı cami olan yapının minaresi kaldırılmış, iki katlı olmuş ve maviye boyanmıştır. Ahşap köprü gibi denize uzanan iskelenin de ahşap yolcu bekleme salonu kara tarafına yaklaşmıştır. İstanbul Öğretmen Okulu'nda Şevket Dağ'ın öğrencisi olan sanatçı, çeşitli okullarda resim öğretmenliği yapmıştır. Celal Uzel, izlenimci nitelikte, doğaya bağlı olarak İstanbul'un birçok köşesini, anıtsal yapılarıyla birlikte resimlerinde belgelemiştir. Galatasaray Sergilerine, Devlet Resim ve Heykel sergilerine katılan sanatçı, ilk resim bilgisini aldığı Üsküdarlı Cevat ve Şevket Dağ'ın etkisinde kalmış ve gözleme dayalı, gerçeğe bağlı, izlenimci nitelikte,

Res.15- Fausto Zonaro, Eski Salacak Camisi, İstanbul 1891-1910, tuval üzerine yağlıboya, 66 x 44.5 cm, Özel Koleksiyon. (Doğumunun 150. Yılında Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, 89)

Foto.21– Salacak sahilinde, Dernek lokali ve çay ocağı olarak kullanılan Salacak İskelesi'nin yolcu bekleme salonu, 2007

Res.16– Yüzbaşı Nuri, Salacak, 1898, tuval üzerine yağlıboya, 37 x 95 cm, Özel Koleksiyon. (Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü, 104-105)

açık havada çalışmıştır. İstanbul görünümleri içinde, Hikmet Onat gibi Kurbağalıdere başta olmak üzere Fenerbahçe, Boğaziçi, Üsküdar, Salacak yer alır.

Salacak ve buradaki yapılar, izlenimci kuşağın önde gelen isimlerinden Hikmet Onat tarafından da resimlere aktarılmıştır. Asker ressamlar ve 1914 Kuşağı/Türk İzlenimcileri sanatçılarından olan sanatçı, İstanbul'u hem doğal güzellikleri, hem de mimarisiyle resimlerine taşımıştır.

Hikmet Onat imzalı olan 1960 tarihli yağlıboya resminde, Salacak sahili resme-

Foto.22- Eski Salacak İskelesi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 79)

Foto.23- Eski Salacak İskelesi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 67'den ayrıntı)

Res.17- Celal Uzel, Salacak'ta Sabah, 1952, tuval üzerine yağlıboya, 54 x 46 cm, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 637)

Res.18- Hikmet Onat, Salacak, 1960, tuval üzerine yağlıboya, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 190)

dilmiştir. Hikmet Onat'ın izlenimci nitelikteki, renk tuşlarıyla oluşturduğu ve sağ alt köşede "Hikmet Onat 1960" yazılı olan bir resminde, Salacak'taki evler, yalılar ve denize uzayan Salacak İskelesi ve konuta dönüştürülmüş olan bina resmedilmiştir.

Salacak'ı resimlerine aktaran sanatçılardan biri, Fatma Nazlı Ecevit olmuştur. Nazlı Ecevit'in Salacak'ta bir evi olduğu ve buradan Salacak resimleri yaptığı bilinmektedir. Sanatçının 1959 ve 1967 tarihli iki resmi, iskele ve çevresi belgelenir.

Üsküdar Şemsipaşa'da günümüze ulaşmayan yapılar arasında, Şemsipaşa Camisi yanında yer aldığı bilinen, eski Reji Binaları olan Tekel Tütün Depoları da Üsküdarlı Cevat, Cevat Erkul (1897-1981), Hasan Vecih Bereketoğlu, Hikmet Onat, Bedia Güleryüz (1903-1991) gibi birçok sanatçının resminde varlığını sürdürmektedir. Jacques Pervititch'in 1930 tarihli haritasında, Şemsi Paşa Caddesi üzerinde, Şemsi Paşa Camisi ile Maliye ve Nüfus Şubesi arasında, Pafta no.61, ada no.601'de Duhan Tütün Şirketi (Tabacs Stè Douhan)[23] olarak geçen bu ya-

Foto. 24- Kartpostal. Salacak sahili. (Souvenir of Üsküdar Hatırası, 174'ten ayrıntı)

Res.19- Nazlı Ecevit, Salacak'tan, 1959, tuval üzerine yağlıboya, 55 x 65 cm, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 203)

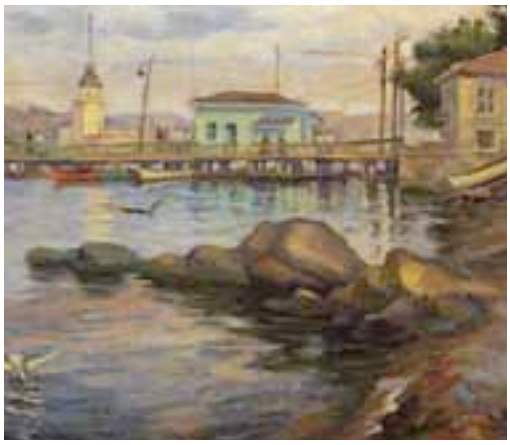

Res.20- Nazlı Ecevit, Salacak İskelesi'nden Kızkulesi, 1967, tuval üzerine yağlıboya, 50 x 73 cm, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 207)

Foto.25- Eski Salacak İskelesi ve Kız Kulesi. (Souvenir of Üsküdar Hatırası, 106)

pı, 1980'lerdeki meydan düzenlemesi, Üsküdar-Salacak-Harem sahilyolu yapım çalışmaları sırasında yıktırılmıştır. Bu açıdan resimlerin görsel belge değeri önem kazanmaktadır.

Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu'nda, yapıyı gösteren çeşitli resimler vardır.[24] Bunlar arasında koleksiyonda, Cevat Erkul'un yağlıboya "Kış-İstanbul" ve Hasan Vecih Bereketoğlu'nun yağlıboya "Harem İskelesi" adını taşıyan resimleri, yapı ve çevresi hakkında bilgi verir.

Üsküdarlı Cevat'ın 1930 tarihli Şemsipaşa Tekel Depoları resmi de, Üsküdar'da günümüze ulaşmayan Tekel Deposu'nu betimler. Resmin birinci planında, deniz ve kayıklar, solda tekel deposu'nun bir kısmı ve Şemsipaşa/Kuşkonmaz Camisi diyagonal olarak yer alır.

Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda Nuhkuyusu Caddesi üzerindeki Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili, Kartalbaba Tekkesi ve yanındaki yapılar, Hoca Ali Rıza ve Üsküdarlı Cevat gibi Üsküdarlı iki ressam tarafından resmedilen yapılar arasındadır.[25]

Res.21- Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında, Duhan Tütün Şirketi. (Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, 258'den ayrıntı)

Foto.26- Şemsipaşa Tekel Depoları, kartpostal. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 53)

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili, 105. Osmanlı Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey tarafından 1858'de yaptırılmıştır. Cephe sebilleri grubuna giren ve Ampir üslup özellikleri gösteren yapı, bağlı bulunduğu duvardan yarım yuvarlak olarak dışa taşar. Yapının üzeri çimento sıvalı bir kubbe ile örtülüdür ve arkasında dörtgen planlı su haznesi vardır. Dışa taşkın ön cephesi ve iki yandaki içbükey-dışbükeylerle hareketlendirilmiş duvarlar tamamen mermer kaplıdır. Bu duvarlarda, sövelerinin köşe noktalarına kabartma olarak çiçek işlenmiş olan Ampir karakterli madeni şebekeyle örtülü birer dörtgen pencere açıklığı vardır. Sebilin hemen yanında, içinde Arif Hikmet Bey'in de mezarının bulunduğu bir hazire yer alır. Nuhkuyusu Caddesi ve Kartal Baba Caddesi'nin birleştiği köşede yer alan hazirenin, iki caddenin birleştiği köşe kesilerek buraya şimdi silinmiş olan Sultan Abdülmecid'in tuğrasını[26] taşıyan bir madalyon ve perde motifleriyle süslü mermer çeşme yerleştirilmiştir.

Hoca Ali Rıza'nın resminde, soldan sağa doğru; çıkmalı, üç katlı bir konut, ortada kubbe örtüsüyle birlikte, iki pencere açıklığı görülen sebil, hazire duvarı ve devamında iki katlı, üzeri kiremit kaplı çatılı bir yapı ve ahşap konutlar sıralanır. Hazirenin devamındaki üzeri kiremit kaplı eğimli çatı örtülü iki katlı yapı, Kartal Ahmet Baba Tekkesi Mescidi'dir. Kadirî Tekkesi olan yapının alt katı tür-

Foto.27- Üsküdar-Beşiktaş Vapur İskelesi'nden Şemsipaşa, 2007

Res.22- Cevat Erkul, Kış-İstanbul, tuval üzerine yağlıboya, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 212)

Res.23- Hasan Vecih Bereketoğlu, Harem İskelesi, tuval üzerine yağlıboya, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, 582)

Res.24- Üsküdarlı Cevat, 1930, Şemsipaşa Tekel Depoları, tuval üzerine yağlıboya, 25 x 29cm, Özel Koleksiyon. (Üsküdarlı Cevat Resim Sergisi 28 Ekim-28 Kasım 1991)

be, üst katı mescit olarak kullanılan semahane idi. 1942'de iki kat arasındaki döşeme çatı çökmüş ve yapı yeniden yaptırılmıştır.[27] Mehmet Nermi Haskan, yapının sağında Nuhkuyusu Caddesi üzerindeki cumbalı iki katlı ahşap yapının şeyh evi olduğunu ve 1976'da yıktırıldığını belirtir.[28] Dolayısıyla Hoca Ali Rıza'nın resminde hazirenin ilerisinde görülen yapılar, Kartal Baba Tekkesi'nin önceki hali ve şeyh evidir. İki katlı, dikdörtgen pencereli, kiremit kaplı eğimli çatısı olan mescit, günümüzde de suluboya resimdekine benzemektedir.

Sebilin günümüzde, metal doğrama camlı pencerelerle kapatılmış olan pencere açıklıklarında, Hoca Ali Rıza tarafından yapılmış olan suluboya resminde, altta sütun kemer sisteminden oluşan su verme açıklıkları da görülen madeni şebekeler olduğu görülür. Ancak, sebilin iki yanındaki mermer kaplamalı duvarlardaki pencere açıklıkları görülmemektedir. Resimde yol seviyesindeki yapı, günümüzde yol seviyesinden oldukça yukarıda, bir podyum üzerinde yer alır ve önüne de büyük bir otobüs durağı yerleştirilmiştir. Ahşap cumbalı evlerin yerinde ise betonarrme, çok katlı apartmanlar yer alır.

Sanatçı, suluboya resminin sağ üst kısmına eski yazıyla "Üsküdar Nuh Kuyusunda Şeyhülislam Arif Efendi Türbesi", şeklinde bir not düşerek, nerenin resmini yaptığını belirtmiştir. Sanatçının, bazı resimlerine, neresinin resmini yap-

Foto.28- Şemsipasa Cami ve Tütün Deposu, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 3945

Res.25- Hoca Ali Rıza, Nuh Kuyusu'nda Şeyhülislâm Arif Efendi Türbesi, 1930 öncesi, kağıt üzerine suluboya, 13 x 19.5 cm, Yapı ve Kredi Bankası Resim Koleksiyonu

tığı dair yazdığı el yazı notlarıyla da ayrıca bu belgeci yönünü vurgulamıştır. Aynı yöntem, onun ekolünde olan Osman Asaf için de geçerlidir.

Hoca Ali Rıza'nın eskiz boyutundaki bu küçük suluboya resmi, sebil ve çevresinin eski görünümü açısından görsel bir belge niteliğine sahiptir. Bugün oldukça yoğun bir trafiğe sahne olan Nuhkuyusu Caddesi'nin eski halini gösterir. Sanatçının aynı yeri gösteren bir başka resmi daha vardır.

Üsküdarlı Cevat'ın da aynı yeri ve yapıları resmettiği suluboya resmi vardır. Sanatçı, Hoca Ali Rıza gibi Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili'ni ve Nuh Kuyusu Caddesi'ni resmetmiştir. Diyagonal olarak, sol alt köşeden başlayarak resmin sağına doğru, evler, kubbe örtülü sebil, ağaçlıklı hazire, iki katlı Kartal Baba Tekkesi ve hemen yanında şeyh evi ile iki, üç katlı ahşap cumbalı evler devam eder.

Üsküdar'da günümüze ulaşmayan yapılar arasında, Karacaahmet'te Miskinler Tekkesi de yer alır. Hoca Ali Rıza, Osman Asaf ve Süheyl Ünver yapıyı resimlerine taşımışlardır. Ayrıca, Süheyl Ünver de 1915'ten 1930'a kadar onbeş yıl kadar öğrencisi olduğu ve beraber resimler yaptığı[29] Hoca Ali Rıza'nın resminden hareketle aynı yapıları resmetmiştir. İlk cüzzam (lepra) tecrithânesi olan Miskinler Tekkesi, Karacaahmet – İbrahim Ağa Bulvarı üzerinde bugün de var olan İsa Ağa Çeşmesi'nin gerisinde yer alıyordu. Günümüze ulaşmayan Miskinler Tekkesi, Miskin Dede'nin isteği üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından 1514 yılında İran seferine çıkarken inşa ettirilmiştir.[30] Tavanları, damı ve zemini ahşap

Foto.29- Nuhkuyusu'nda Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili ve Kartalbaba Tekkesi Mescidi, 2004

Foto.30- Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili ve Kartalbaba Tekkesi. (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, 167)

Res.26- Hoca Ali Rıza, Üsküdar'da Şeyhülislam Arif Efendi Türbesi, karton üzerine suluboya, 13 x 20 cm. (56. Artium Sanatevi Bahar Müzayedesi Kataloğu, 7 Mayıs 2006, 147, resim no.137)

Res.27- Üsküdarlı Cevat, Sokak, kağıt üzerine suluboya, 12 x 17 cm, Özel Koleksiyon. (Su Resimleri: Süleyman Seyyid'den Günümüze Türk Resminde Suluboya, 40)

olan tekke, çok tamir geçirmiştir. 1810 yılında Sultan II. Mahmud döneminde hazine Vekili Ali Ağa tarafından yeniden yapılırcasına büyük bir onarımdan geçirilmiş ve mescit ile birlikte 1843 yılında da Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir. 1923 yılında Miskinler Tekkesi boşaltılmış ve harap halde kaldıktan sonra, öncelikle bina ve mescidin damı ve tavanı çökmüş, sonrasında yakılmak üzere tahtaları taşınmış ve en son duvar ve temel taşları sökülerek yeri düzleştirilmiştir.[31] Salim Yorgancıoğlu, mescidi, dokuz hücresi, çeşmesi, hamamı, çamaşırhanesi, bahçesi, avlusu, tulumbalı kuyusu, haziresi ve sekiz mermer sadaka taşı olan tekkenin hücre sayısının, 1810'daki onarımda yirmiye çıkarıldığını, tulumbalı kuyunun 1887'de yaptırılmış olduğunu ve 1927'ye kadar faal olan tekkenin, 1938'de çıkan yangınla kül olup, E-5 Karayolu yapımı sırasında tamamen ortadan kaldırıldığını bildirir.[32] Uğur Derman da tarikatla bir ilgisi olmayan bu tekkenin Leprozöri yani, miskinler (cüzamlılar) için bir tecrithane olduğunu vurgulayıp, önündeki sadaka taşlarıyla 1957'deki istimlaka kurban olduğunu belirtir.[33]

Osman Asaf, 1338/1922 tarihli resminde, sol alt köşedeki eski yazıdan anlaşıldığı üzere, Karacaahmet'te günümüze ulaşmayan Miskinler Tekkesi/Dedeler Mescidi'nden bir görünüm sunmuştur. Birinci planda mezar taşlarının ve üç servi-

Res.28- Osman Asaf, Karacaahmet Miskinler Dergâhı, 1338/1922, kağıt üzerine guaj, 36x26cm, Özel koleksiyon. (Su Resimleri: Süleyman Seyyid'den Günümüze Türk Resminde Suluboya, 47)

Res.29- Miskinler Tekkesi. ("Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'nin Yıkılmadan Önce Son Durumunu Gösteren Bir Resim", Dirim, 1948, 19)

nin yer aldığı resimde, orta planda duvar gerisinde sarı boyalı, tek katlı, dikdörtgen pencereli ve üzeri eğimli çatı örtülü bir yapı görülür. Çatıda, yapının arkasında kalan ve tepesi alemli ve kurşun kaplı külahı olan minaresi, şerefeden itibaren yükselir. Arka planda ise serviler yer alır. Osman Asaf'ın resminde, yapı mezarlık yönünden görülmektedir.

Miskinler Tekkesi ve Mescidi ile Hafız İsa Ağa Çeşmesi özgün konumlarıyla Hoca Ali Rıza tarafından resmedilmiştir. Resimde, iki yanda sadaka taşları, solda bir servi arkasında Hafız İsa Ağa Çeşmesi, sağ tarafta mezar taşları ve iki servi arkasında Osman Asaf'ın resmindeki gibi eğimli çatı üzerinden şerefeden itibaren minaresiyle birlikte mescit görülür. Mescidin son cemaat yeri ahşaptır ve kapısı ana yola bakar. Mescidin sağında ve gerisinde aşhane ve miskinlerin barındığı büyük bir bina yer alır.[34] Haskan, Hoca Ali Rıza'nın resmi için şu açıklamaları yapar: "Üsküdarlı Ressam Ali Rıza Bey, 1930 tarihinde, bu tekke ve müştemilâtının çok güzel bir resmini yapmıştır. Bu resimde görüldüğüne göre, Bağdat Caddesi'nden ayrılan kısa bir yol, bizi Miskinler Tekkesi Mescidi'ne götürmektedir. Bu kısa yolun iki yanına sadaka taşları konmuş olup sağ tarafında mezarlık, sol tarafında ise bugün de mevcut olan Hafız İsa Ağa Çeşmesi vardır. Çeşmenin yanında bir sundurma görülmektedir. Bu çeşme ile mescit arasında tek katlı, beşik çatılı bir bina bulunmaktadır.

Res.30- Hoca Ali Rıza, Karacaahmet'te Miskinler Tekkesi, Süheyl Ünver Arşivi. (Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, C.1, 281)

Res.31- Süheyl Ünver, Üsküdar Leprozerisi –Miskinler Tekkesi- Ressam Rıza Bey'den, 1957. (A. Süheyl Ünver'in İstanbul'u, 232)

Foto.33- Hafız İsa Ağa Çeşmesi ve Miskinler Tekkesi'nin olduğu yer, 2007

Foto.34- Haydarpaşa'da Saraçlar Namazgâhı. (Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar), Resim.9)

Son cemaat yerinin ahşap olduğu resimden anlaşılan mescidin, kapısı kısa yola bakmaktadır. Sağ tarafındaki taş minaresi kısa ve güdüktür. Mescidin sağ tarafına ve gerisinde aşhane ile miskinlerin barındığı büyük bir bina bulunmaktadır. Sağ taraftaki aşhane üzerinde ise beş baca vardır."[35]

Süheyl Ünver, Miskinler Tekkesi hakkında çeşitli yazılar yazmış ve Ressam Hoca Ali Rıza'nın yapı ve çevresiyle ilgili resimlerini de belge olarak değerlendirmiştir. "…etrafı yeşil sıvalı ahşap kapısı, mescidi, minaresi önünde yatan dedesi, yanlardaki cüzamlılara mahsus odalardan eser bile kalmadı. Eğer resim hocam Üsküdarlı rahmetli üstad ressam Ali Rıza bey 1330 (1912) de oradan geçerken dış resmini yapmamış olmasaydı, yıkılırken planını almayıp ve teferreatunu da fotoğrafla tesbit etmeseydik Türk Tıb Tarihine bir vesika bırakamayacaktık."[36] Ünver, aynı makalesinde yapı ve çevresinin çizimini de yayınlamıştır. Resmin sağ alt kısmındaki eski yazı notta, "Ressam Ali Rıza Bey merhumun resminden 1330 Üsküdar'da Miskinler Yurdu" yazılıdır.

Süheyl Ünver'in 1957 tarihli resmi de Hoca Ali Rıza'nın resmindeki görünümü sergiler. Tüm bu resimler, günümüze ulaşmayan Miskinler Tekkesi ve Miskinler Tekkesi/Dedeler Mescidi için görsel belge değeri taşırlar.

Miskinler Tekkesi gibi, Haydarpaşa'daki Saraçlar Çeşmesi, Kahvesi ve Namaz-

Res.32- Hoca Ali Rıza, Haydarpaşa Saraylar Kahvesi ve Çeşmesi, 1930 öncesi, kağıt üzerine suluboya, 38 x 24 cm, Milli Kütüphane Resim Koleksiyonu 265. albüm no:5/6

Res.33- Leonardo de Mango, Haydarpaşa, 1897, tuval üzerine yağlıboya, 37 x 53 cm, Özel Koleksiyon. (Beyoğlu'nda Bir Oryantalist Leonardo de Mango, 156)

gâhı günümüze ulaşmayan yapılar arasındadır. Resimlere konu olan yapılardan olan Saraçlar Çeşmesi, Namazgâhı ve kahve, Hoca Ali Rıza'nın resimlerinde görülür. Çeşme, namazgâh ve kahve Leonardo de Mango (1843-1930) tarafından da resmedilmiştir. Günümüze ulaşmayan çeşme, Saraçlar Çeşmesi Sokağı (Dr. Eyüp Aksoy Caddesi) üzerinde bir menzil çeşmesiydi. Sol tarafında, Haydar Paşa mezarlığı yer alan ve ön kısmından Seyyid Ahmed Deresi'nin aktığı Saraçlar Çeşmesi'nin arka kısmında bir çınar ağacı altında namazgâh ile kahve de vardı. Mermer ayna taşı ve kitabesi olan çeşmenin önündeki tekne dışında iki yanında da hayvanlar için birer tekne bulunuyordu. Saraçlar kâtibi Abdullah Efendi'nin yaptırdığı çeşme, kitabesine göre 1776 tarihli idi. Yapı, 1956 yılında buradan geçirilen kara yolu düzenlemesi ile toprak altında kalmıştır.[37] Uğur Derman, tarihi İstanbul için adeta suikast olan 1956-1957 istimlakleri sırasında Karayolları İdaresi tarafından toprak altında bırakıldığını bildirir.[38] Eski Karacaahmet'ten İbrahimağa'ya giden eski Bağdat Yolu üzerindeki çeşmenin üst kısmındaki namazgâh, çeşme ile birlikte 1776'da yaptırılmıştır.[39] Çeşme, namazgâh ve kahveden oluşan yapı grubu, çok işlek bir güzergâh üzerinde olduğundan döneminde oldukça meşhurdu. Ancak günümüzde bu pitoresk köşe, üzerinden geçen bulvar nedeniyle resimler sayesinde tanınabilmektedir.

Milli Kütüphane Tablo Koleksiyonu'nda "Haydarpaşa Saraylar Kahvesi ve Çeşmesi" adıyla kayıtlı olan tamamlanmamış suluboya resimde, Haydarpaşa'daki günümüze ulaşmayan Saraçlar Çeşmesi, Namazgâhı ve kahvesi resmedilmiştir.

Karakalem çizim üzerine suluboya ile renklendirme yapan sanatçı, çeşme, çeşmenin iki yanındaki taş duvar ve kahvenin bir kısmını boyamış, kahvenin iki yanındaki ağaçlar boyanmamıştır.

Hoca Ali Rıza, 1898'den itibaren on yıl kadar kahve yakınındaki İbrahimağa Mahallesi'nde ahşap bir konakta yaşamıştır. Kendisi de yazlık ve kışlık olan kahvenin müdavimlerinden olan sanatçı, buradaki kahve ve odalarının, kahve eşyalarının çeşitli resimlerini yapmıştır. Döneminde meşhur bir kır kahvesi olan yer, genelde kalabalık olup, çeşmenin suyundan da çok kişi yararlanmıştır. Yol çalışmaları sırasında, bu tarihi yer, çeşme ve kitabesi buldozerlerle tahrip edilmiş

Res. 34- Hikmet Onat, Manzara, 1955, tuval üzerine yağlıboya, 48 x 58 cm, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 2438-9799

Foto.35- Çengelköy'de Çınarlı Camii, 6 Ağustos 1946, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğraf Arşivi 605 R.51-4

ve çeşme yok olmuş, asırlık çınarlar da kesilmiştir.[40] Hoca Ali Rıza'nın birçok resmi, yok olup giden çeşme ve kahve için görsel belge değeri taşır.[41]

Haydarpaşa'daki Saraçlar Çeşmesi, kahve, namazgâh ve mezarlık Leonardo de Mango'nun yağlıboya tablosunda da ayrıntılı olarak görülür. Sanatçı figürlere de yer verdiği resminde, bu yapı grubu çevresindeki gündelik yaşamı aktarmıştır. Çeşme başındaki insanlar, tekneden su içen hayvan, kahvede oturan insanlar, satıcılar dönemini yansıtır.

Çengelköy'de tarihi Çınaraltı meydanındaki Çınarlı/Hamdullah Paşa Camisi/Çengelköy Mescidi de yıllar içinde değişime uğramıştır. Çengelköy Mescidi, Kuşağı/Türk İzlenimcilerinden büyük usta Hikmet Onat'ın fırçasından tuvale aktarılarak eski haliyle belgelenmiştir. Ayrıca Eren Eyüboğlu (1913-1988) da yapı ve çevresini resmeden sanatçılardandır.

Halk arasında önündeki çınardan dolayı Çınarlı Camii olarak adlandırılan Çengelköy Mescidi/Hamdullah Paşa Camisi, Kaptan-ı Derya Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır.[42] Dörtgen planlı, kâgir ve üzeri çatı örtülü olan yapının tek şerefeli bir minaresi vardır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndeki, sol alt köşede, "Hikmet Onat 1955" olarak imza ve tarih bulunan izlenimci tarzdaki yağlıboya resimde, sağ alt köşede bir kısmı görülen kayıktan dolayı deniz kenarında olduğu düşünülen bir mescit resmedilmiştir. Yine resmin sağında yer alan ve kompozisyonda düşey etki yaratan büyük çınar ağacı da bu yapının Çengelköy'de deniz kenarında, Çınaraltı Meydanı denilen meydandaki, Çınarlı Camii olduğunu gösterir. Yapı, resimde dikdörtgen planlı, tek katlı, yuvarlak kemerli pencereli, kiremit kaplı eğimli çatı örtülü ve üst kısmı ahşap olan bir minareye sahiptir. Reşat Ekrem Koçu, 1964 yılı Temmuz'unda bu ahşap bodur minarenin filiz yeşili boyalı olduğunu belirtir.[43] Yağlıboya resimde de minare yeşil boyalıdır.

Bugün de ayakta olan ihtişamlı çınarın gölgesinde kalan yapı, resimdekinden

Foto.36- Çengelköy'de Çınarlı Camii ve tarihi çınar, 1969, Ara Güler, (Souvenir of Üsküdar Hatırası, 125)

Foto.37- Çengelköy Çınaraltı Meydanı ve Çınarlı Camii, 2006

Res.35- Çengelköyü'nde Çınarlı Camii. (İstanbul Ansiklopedisi, C.7, 3916)

Res.36- Eren Eyüboğlu, Çengelköy, 1945. ("İstanbul'un Adları 6", Antik & Dekor, S.43, 179)

farklı olarak günümüze ulaşmıştır. Cami, 1960'lı yıllardaki bir fotoğrafta, onarılmış görülmektedir. Resimdekinden farklı olarak, Boğaz'a doğru açılan ahşap giriş kapısının önüne camekânlı bir bölüm eklenmiş ve minaresinin şerefesinden itibaren üst kısmı değişikliğe uğramıştır. Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan yapının çiziminde de öndeki ulu çınar arkasında, Hikmet Onat'ın resmindeki minare ve ön cephe görülmektedir.

Cami, halkın girişimleriyle 1963 yılında tamir edilmiştir.[44] 1970'de camiye imam olarak atanan Nurettin Menekşe zamanında yedi yıllık bir çalışmayla 73 metrekarelik cami, 170 metrekareye büyütülmüş ve minaresi saç, şerefesi de çinko ile kaplanmıştır.[45] Bu arada, caminin meydana bakan giriş cephesine son cemaat yeri niteliğinde bir bölüm eklenmiştir. 1999 yılında bu ön bölüm, tuğla örgülü ve yuvarlak kemerli pencereli olarak yeniden yaptırılmıştır.

Hikmet Onat'ın izlenimci nitelikteki yağlıboya resmi, yapının 1955'teki durumunu gösteren görsel belge değerine sahiptir.

Eren Eyüboğlu'nun 1945 tarihli resminde de, Çengelköy'deki tarihi çınar ve ahşap minaresiyle birlikte cami görülür.

Bahsedilen örnekler yanında, daha pek çok yağlıboya, suluboya resim, gravür gibi çeşitli kaynaklarda, yıkılıp yok olan, değişime uğrayan yapılar, sokaklar bel-

gelenmektedir. Kültür mirasımız olan anıtsal yapıların, tarihi çevrenin korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda bu yağlıboya ve suluboya resimlerin görsel belge olarak tarihimize, kültürümüze ışık tuttuğu çok sayıdaki örnekte görülmektedir.

DİPNOTLAR

[1] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 157-159.

[2] Reşad Ekrem Koçu, "Çilehane Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1965, VII, 3980.

[3] Hoca Ali Rıza'nın Peyzaj adlı, 38 x 61 cm ölçülerindeki tuval üzerine yağlıboya resmi için bk. Ferit Edgü (ed.), *Taviloğlu Koleksiyonu Türk Resmi*, İstanbul 1997, 35, kn.662.

[4] Gül Sarıdikmen, *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960* (yayımlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 183-191.

[5] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, s. 242.

[6] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, I, 60.

[7] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, 570-571; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1102.

[8] Gül Sarıdikmen, *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960*, s. 582-586.

[9] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 199-200; Reşat Ekrem Koçu, "Feyziye Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, 5735.

[10] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 200.

[11] Gül Sarıdikmen, "Ressam Üsküdarlı Cevat (Göktengiz)", *II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler 12-14 Mart 2004*, İstanbul 2005, II, 669-670 (655-676).

[12] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, II, 531.

[13] Gül Sarıdikmen, *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960*, s. 281-287.

[14] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 303.

[15] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, s. 252.

[16] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, s. 252.

[17] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 303-304.

[18] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 303.

[19] Üsküdar'da inşa edilen ilk cami olan Fatih Sultan Mehmet Camisi, mescit olarak yapılmış ve 1732 civarında Sadrazam Ali Paşa tarafından minber eklettirilerek camiye dönüştürülmüştür. Sultan I. Mahmud tarafından 1753'te yeniden yaptırılan cami, Sultan II. Mahmud tarafından da 1811'de tamir ettirilmiştir.1894 depreminde zarar gören yapı, 1898'de Galip Paşa'nın Evkaf Nazırlığı zamanında onarılarak günümüzdeki şeklini almıştır. 1993'te de tamir edilen yapı, kare planlı, kiremit kaplı çatılı olup, kurşun kaplı külah örtülü tek minaresi vardır. Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 180-182.

[20] Osman Öndeş-Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, İstanbul 2003, s. 11, 42-43.

[21] Gül Sarıdikmen, *a.g.e.*, s. 712-724.

[22] Eser Tutel, "İskeleler Kenti İstanbul", *İstanbul*, Nisan 1997, s. 38-39.

[23] *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul / Istanbul In The Insurance Maps of Jacques Pervititch*, İstanbul 2003, s. 254, 258.

[24] Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu'nda, Hikmet Onat'ın Balaban İskelesi, Cevat Erkul'un "Kış-İstanbul" ve "Mavnalar Üsküdar", Hikmet Onat'ın 1962 tarihli, "Balaban İskelesi", Hasan Vecih Bereketoğlu'nun, "Harem İskelesi", Bedia Güleryüz'ün "Mavnalar", adlı tuval üzerine yağlıboya resimleri, Reji Binaları/Tekel Tütün Deposu'nu gösterir. Kıymet Giray, *Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu*, İstanbul 2000, s. 192, 212, 582, 596, 598.

[25] Gül Sarıdikmen, *a.g.e.*, s. 626-630.

[26] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 1172.

[27] *a.g.e.*, I, 453.

[28] *a.g.e.*, I, 454.

[29] A. Süheyl Ünver, *Ressam Ali Rıza Hayatı ve Eserleri (1858-1930)*, İstanbul 1949, s. 7.

[30] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 278.

[31] *a.g.e.*, I, 280.

[32] Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları*, İstanbul 2004, 95-97.

[33] M. Uğur Derman, "Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)", *Atatürk Konferansları V 1971-1972*, Ankara 1975, s. 287.

[34] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 282.

[35] *a.g.e.*, I, 282.

[36] A. Süheyl Ünver, "Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'nin Yıkılmadan Önce Son Durumunu Gösteren Bir Resim", *Dirim*, sy.1-2 (İstanbul Ocak-Şubat 1948), s. 19-20.

[37] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 1141-1143.

[38] Uğur Derman, a.g.m., s. 287.

[39] Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, II, 1010.

[40] A. Süheyl Ünver, "Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası", *İstanbul Risaleleri* (haz. İsmail Kara), İstanbul 1996, V, 37-38, 56-59.

[41] Haydarpaşa'daki Saraçlar Çeşmesi, Kahvesi ve Namazgâhı'nın güzel bir çizimi, Milli Kütüphane'de yer alır. Hoca Ali Rıza, Haydarpaşa'da Saraylar Çeşmesi, 1900, kağıt üzerine karakalem, 52 x 18 cm, Milli Kütüphane Resim Koleksiyonu 259. albüm no:4/7. Haydarpaşa'daki Saraçlar Çeşmesi, Kahvesi ve Namazgâhı için bk. Gül Sarıdikmen, *a.g.e.*, s. 609-612.

[42] Yapım tarihi üzerindeki tabelada, M.1823/H.1239 olarak geçmekle birlikte, farklı kaynaklarda farklı tarihler vardır. Hadikatü'l-Cevami'de, Mezkûr Çengel karyesi iskelesinde, Kapudân-ı deryâ Abdullah Paşa tarafından 1234/1818-19'da yaptırıldığı belirtilir. İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi'nde, Abdullah Paşa'nın kaptanı derya olduğu H.1234/M.1818 yılında yaptırmış olduğunu yazar. İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, s. 128. Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi Alî Sâtı Efendi Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mârî Yapılar)* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 578. Kolağası Mehmed Raif'in Mir'ât-ı İstanbul adlı eserinde de 1234/1818-19 olarak geçer. Mehmed Râ'if, *Mir'ât-ı İstanbul*, (Asya Yakası) (haz. Günay Kut-Hatice Aynur), İstanbul 1996, I, 266. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* adlı kitabında yapım tarihini 1835 seneleri olarak verir. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I.-II. Cilt*, Ankara 1997, s. 17.

[43] R. Ekrem Koçu, "Çınarlı Cami", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3916.

[44] Reşat Ekrem Koçu, a.g.m., s. 3916-3917.

[45] 1970'de camiye imam olarak atanan Nurettin Menekşe'nin cami için hazırladığı panodan.

Üsküdar'da Yapılaşma Özellikleri

DOÇ. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
İstanbul Üniversitesi

Temel ihtiyaçlarımızdan biri olan barınma, tarihin her döneminde insanoğlunun karşılaştığı sorunların en önemlilerinden biri olmuş ve içinde bulunduğumuz yüzyılda da olmaya devam etmektedir. İnsanlar bu ihtiyaçlarını ülkelerin sosyo-ekonomik koşulları, kültür ve geleneklerine bağlı olarak çözümlemeye çalışmışlardır. Bu nedenle ülkeden ülkeye farklılık gösteren yapılaşma ve konut şekilleri ortaya çıkmış, bazı ülkelerde basitçe dizayn edilmiş yapı ve konutlar, bazılarında ise büyük ve lüks yapı ve konutlar baskın olmuştur. Gelişmiş batılı ülkelerde yapılaşma ve konutlarda yatay yapılaşmaya geçilmiş iken, refah düzeyi düşük gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde arsa ve diğer maliyetler dikey yapılaşma biçimlerini ortaya çıkarmıştır.[1]

Bugün, özellikle dünyanın gelişmemiş ülkelerinin büyük metropollerinde barınma acil çözüm bekleyen sorunların başında gelmektedir. Onbinlerce insan bu metropollerin sokaklarında hayatını sürdürmekte ve hatta gelişmiş ülkelerde dahi herhangi bir evi barkı olmayan insanların sayıları toplumsal düzeni tehdit eder boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Ülkemizde de çok çeşitli nedenlerle sokaklarda yaşamakta olan çocuk ve yetişkin sayısı son yıllarda hızla artmıştır. İstanbul ve diğer büyük kentlerimizde ortaya çıkan hırsızlık, gasp ve yaralama gibi suçların faillerinin çoğunluğunu ise sokakta yaşayanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle barınma merkezi ve yerel yönetimlerin üzerinde hassasiyetle eğilmeleri gereken bir konudur. Çünkü huzurlu ve mutlu bir aile hayatı, altyapı ve üstyapı imkanlarına sahip sağlıklı bir çevre ve konutta sağlanabilir. Literatürde geniş anlamda konut insanların refahı, mutluluğu için zorunlu tüm çevre tesislerini ve hizmetlerini kapsayan, diğer bir ifadeyle fiziksel bir barınak olmaktan ziyade, altyapı (yol, su, elektrik vb.) ve üstyapı (eğitim, sağlık, ticaret alanları) hizmetleriyle bütünleşen geniş bir çerçeve içinde ele alınmaktadır.[2]

Türk insanı için konut ve çevresi oldukça önemli bir yaşam alanıdır. Halkımı-

zın büyük bölümü ve özellikle de ev kadınları günlük yaşamının büyük bölümünü evlerinde geçirmektedir. Ayrıca, Türk toplumunda konutlar sadece barınma gereksiniminin karşılandığı bir alan olarak kalmamış, ahenkli-sağlıklı aile hayatının geçirildiği mekânlar olmuşlardır. Bu boyutuyla ele alınan konutun önemi daha da artmaktadır. Öyle ki Türk insanı için konutlar, günün çok büyük bir bölümünün içinde geçirildiği, doğum ve ölümlerin yaşandığı, çocuklara ilk temel terbiyenin verildiği, ibadetlerin yapıldığı, yaşlıların ve hastaların bakıldığı, komşuluk ve misafirlik ilişkilerinin kurulduğu sıcak yuvalardır. Ayrıca, konutlar bireylerin yaşamını sürdürebilmek için sığındığı bir barınak, temel bir gereksinim iken, şartların değişmesi ve gelişmesiyle, dünyada ve ülkemizde, sosyal bir güvence ve ekonomik yatırım aracı haline gelmiştir.[3]

Bu nedenle yaşanılan mekânın ve çevresinin nitelikleri, diğer bir deyişle kentleşme ve şehirleşmenin biçimi bireyin yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada, İstanbul'un merkez ilçelerinden biri olan Üsküdar'daki yapılaşmanın özellikleri incelenerek, bu ilçedeki yaşam biçimine yapılaşmanın etkilerine ilişkin ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır.

Üsküdar'da yapılaşma iki ana bölümde ele alınacaktır. İlk bölümde ülkemizde uygulamaya konulan konut politikaları çerçevesinde 2000 yılı bina sayımı sonuçlarına göre Üsküdar ilçesindeki yapılaşmanın genel özellikleri ele alınacaktır.[4] İkinci bölümde ise belediyeler tarafından verilmekte olan inşaat ruhsatnameleri ve iskân belgelerine göre yıllara göre yapılaşmaya ilişkin bilgiler verilecektir.[5] Böylece yapılaşma biçiminde ortaya çıkan anlayış değişiklikleri de ortaya konulmuş olacaktır.

Üsküdar'daki yapılaşma binaların sayıları, yüzölçümleri, kullanım amacı, kim tarafından yaptırıldığı, bina sahipliği, binalardaki inşaa sistemi ve kullanılan yapı malzemesi cinsi, kat, daire ve oda sayıları, binaların özellikleri, ısıtma ve atık sistemi ile konutların özellikleri çerçevesinde ve ayrı ayrı mahalleler düzeyinde incelenecektir. Yine Üsküdar'daki yapılaşmanın özellikleri, diğer ilçe belediyeleri, İstanbul ve Türkiye geneli ve ortalamaları ile karşılaştırma yapılarak ortaya konulacaktır.

Ayrıca, inşaat ruhsatnameleri ve yapı kullanma izin belgelerine göre her yıla ait veriler değerlendirilerek yıllara göre yapılaşmadaki değişiklikler de ele alınacaktır. Konunun hem ruhsat ve hem de iskan verilen yapılar açısından incelenmesi yapılaşmada meydana gelen değişikliklerin ayrıntılı bir şekilde izlenebilmesi amacını taşımaktadır. 1990-2002 döneminde yaşanan ekonomik krizler ile 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremlerinin inşaat sektörüne etkilerine dikkat çekilecektir.

Üsküdar'daki yapılaşma iki ana bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde 2000 yılı bina sayımı sonuçlarına göre ilçede bulunmakta olan binalara ait bilgilere yer verilmiştir.

A. 2000 Yılı Bina Sayım Sonuçlarına Göre Üsküdar'da Yapılaşma

1. Binalar

Ülkemizde 1965, 1970, 1984 ve 2000 yılında bina sayımı yapılmıştır.[6] Bu çalışmada 2000 yılı sayım verileri esas alınmıştır. Bina Sayımının temel amacı ülkemizdeki "bina stoku ve niteliklerini" belirlemek olup, belediye teşkilatı olan 3.200 belediye ile 1999 yılında belediye olan fakat belediye teşkilatı kurulmamış 12 yerleşim birimi olmak üzere toplam 3.212 il, ilçe, bucak ve köy belediyelerinin "belediye sınırları içindeki binalarda" tamsayım yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda, ülkedeki mevcut binaların envanteri çıkarılmış, binaların özellikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu amaçla, sayımda içinde insan yaşayıp yaşamadığına, imar mevzuatına aykırılığına bakılmaksızın tamamlanmış tüm binalar kapsama alınmıştır.

2000 Yılı Bina Sayımı amaçları;

* Ülkemiz sınırları içindeki bina stoku ve niteliklerini belirlemek,

* Karar organlarının alacağı ekonomik ve sosyal tedbirlere ışık tutacak temel verileri elde etmek,

* Uluslararası karşılaştırmalar yapabilmek,

* Milli gelir hesaplamalarına temel veri seti oluşturmak,

* Plansız şehirleşmeden doğan hava kirliliği, gürültü gibi çevre sorunlarının yoğunlaştığı bölgelerin bir fotoğrafını ortaya koymak,

* Nüfus ve göç hareketleri ile ortaya çıkan konut gereksinimleri konusunda daha tutarlı tahminler yapabilmek için gerekli bilgi bankasını oluşturmak,

* Kent sorunlarının tespiti ve çözüm yollarının üretilmesi için gerekli olan veri setini oluşturmaktır.[7]

1984 ve 2000 yıllarında yapılan bina sayımları incelendiğinde, 1984 yılına göre 2000 yılına gelindiğinde ülkemizdeki bina stokunun önemli miktarlarda arttığı görülecektir. Öyle ki, belediye sayısının 1.699'dan 3.212'ye yükseldiği bu dönem içinde bina sayısı 4.387.971'den %78,6 oranında artarak 7.838.675'e, konut sayısı ise %128,8 oranında artarak 7.096.277'den 16.235.830'a yükselmiştir.Ülkenin en büyük kenti İstanbul'da ise belediye sayısı 24'den 73'e çıkmış ve bu belediyelerin sınırları içindeki bina sayısı %72,1, konut sayısı %146,2 oranında artmıştır. Gerçekten, 1984 yılında İstanbul genelinde 24 belediye bünyesinde 505.224 bina, 1.378.115 konut var iken, 2000 yılında belediye sayısı 73'e, bina sayısı 869.444'e, konut sayısı ise 3.393.077'ye çıkmıştır.[8]

	Bina Sayısı			Konut Sayısı			Belediye Sayısı		
	1984	2000	%	1984	2000	%	1984	2000	%
Türkiye	4 387 971	7 838 675	78,6	7 096 277	16 235 830	128,8	1 699	3 212	89,1
İstanbul	505 224	869 444	72,1	1 378 115	3 393 077	146,2	24	73	204,2

	Bina Sayısı	Konut	Çoğunluğu Konut	Çoğunluğu Konut Dışı	Turnu İşyeri	Eğitim Kültür	Sağlık	Resmi Daire	Konut Dışı Dini	Karışık	Diğer	Bilinmeyen
Türkiye 1984	4 387 971	3 515 110	376 499	59 158	424 717	13 485	2 137	18 795	13 494	12 709	817	2 060
2000	7 838 675	5 872 808	863 005	84 926	804 662	30 349	6 600	33 124	26 952	37 598	24 788	3 863
İstanbul 1984	510 979	374 868	80 408	8 274	42 853	1 023	173	1 038	1 080	804	60	448
2000	869 444	612 280	165 136	9 534	67 618	2 839	707	2 084	2 216	3 702	2 612	716

Öte yandan, ülkemizdeki binaların büyük çoğunluğunu, barınma ihtiyacının giderilmesi için kullanılan konutlar oluşturmaktadır. Kullanım amacı konut olan binalar, tüm binaların ülke genelinde, 1984 yılında %80,1, 2000 yılında %74,9'unu, İstanbul'da 1984 yılında %73,4, 2000 yılında %70,4'ünü meydana getirmektedir. Üstelik kullanım amacı konut olan binaların payı, "çoğunluğu konut" ve "çoğunluğu konut dışı" binalarla birlikte %90'lara ulaşmaktadır. Tümü işyeri olan binaların oranı, ülke genelinde %9,7 (1984 yılında) ve %10,3 (2000 yılında), sırasıyla İstanbul'da %8,4 ve %7,8'dir. Eğitim ve kültür, sağlık, resmi daire ve dini faaliyetler için kullanılan binaların sayısı ise oldukça azdır.

		Bina Sayısı	1	2	3	4	5	6 7 9	10+	Bilinmeyen
Türkiye	1984	4 387 971	2 560 469	1 259 737	284 155	125 809	87 397	36 648	22 966	8 437
	2000	7 838 675	3 620 569	2 289 446	827 891	435 384	321 955	170 559	103 683	51 778
İstanbul	1984	510 979	218 388	118 634	66 952	41 609	34 299	18 771	10 023	1 325
	2000	869 444	189 724	160 286	149 497	118 701	115 324	77 124	48 494	3 584

Diğer bir konu ise ülke geneli ve özellikle İstanbul'da çok katlı yapılaşmanın giderek artmakta olmasıdır. Nitekim, toplam binalar içinde bir ve iki katlı binaların payı azalırken, 3 ve üzeri katlı binaların payı artmakta ve daha fazla tercih edilmektedir. 1984 yılı sayımına göre ülke genelindeki binaların %58,4'ü 1, %28,7'si 2, %6,5'i 3, %2,9'u 4, %2'si 5, 0,8'i 6 katlı iken, bu grubun payı, 2000 yılında sırasıyla %46,2, %29,2, %10,6, %5,6, %4,1, %2,2 olarak değişmiştir. Görüldüğü gibi, ülke genelinde bir katlı yapıların toplam yapılar içindeki payı azalırken, özellikle 3 ve üzeri çok katlı yapıların payında ciddi bir artış olmuştur. Ancak, ülke genelinde halen 2 katlı bina yapımı yaygındır.

2000 yılı bina sayımı sonuçlarına göre, İstanbul'da 869.444 bina bulunmaktadır. Bu binaların 43.192'si Üsküdar sınırları içinde yer almaktadır. İlçe, İstanbul'un

Gaziosmanpaşa (%8,1), Ümraniye (%7,4), Küçükçekmece (%5,3) ve Büyükçekmece'den (%5,1) sonra en fazla binaya sahip 5. İlçesidir. Ayrıca, Pendik, Kadıköy ve Bağcılar en fazla binanın bulunduğu diğer yerleşim birimleri iken, en az binanın bulunduğu ilçeler, İstanbul'daki binaların %1'inden azına sahip olan Adalar, Şile ve Çatalca'dır.

Tablo 1: İlçelere Göre Bina ve Daire Sayıları

	Bina Sayıları	%	Daire Sayıları	%		Bina Sayıları	%	Daire Sayıları	%
İl Toplamı	869 444	100	3 393 077	100	İl Toplamı	869 444	100	3 393 077	100
Üsküdar	43 192	5	178 577	5.3	Güngören	10 655	1.2	88 454	2.6
Adalar	6 522	0.8	16 678	0.5	Fatih	31 947	3.7	152 529	4.5
Avcılar	14 030	1.6	83 231	2.5	K. Çekmece	45 817	5.3	194 875	5.7
Bahçelievle	19 690	2.3	155 566	4.6	Kadıköy	38 615	4.4	268 625	7.9
Bakırköy	10 067	1.2	79 597	2.3	Kağıthane	28 737	3.3	108 421	3.2
Bağcılar	36 059	4.1	162 216	4.8	Kartal	32 853	3.8	134 215	4
Bayrampaşa	20 195	2.3	76 364	2.3	Maltepe	25 313	2.9	125 628	3.7
Beşiktaş	14 399	1.7	81 745	2.4	Pendik	39 945	4.6	135 493	4
Beykoz	31 116	3.6	60 324	1.8	Sarıyer	32 071	3.7	78 749	2.3
Beyoğlu	26 468	3	82 246	2.4	Silivri	26 978	3.1	59 214	1.7
B. Çekmece	44 544	5.1	169 042	5	Sultanbeyli	25 686	3	50 441	1.5
Çatalca	7 657	0.9	12 281	0.4	Şile	3 381	0.4	7 260	0.2
Eminönü	14 149	1.6	11 265	0.3	Şişli	22 576	2.6	106 956	3.2
Esenler	22 700	2.6	107 440	3.2	Tuzla	16 671	1.9	42 754	1.3
Eyüp	27 306	3.1	73 287	2.2	Ümraniye	64 485	7.4	191 315	5.6
G. Osmanp	70 047	8.1	219 595	6.5	Zeytinburn	15 573	1.8	78 694	2.3

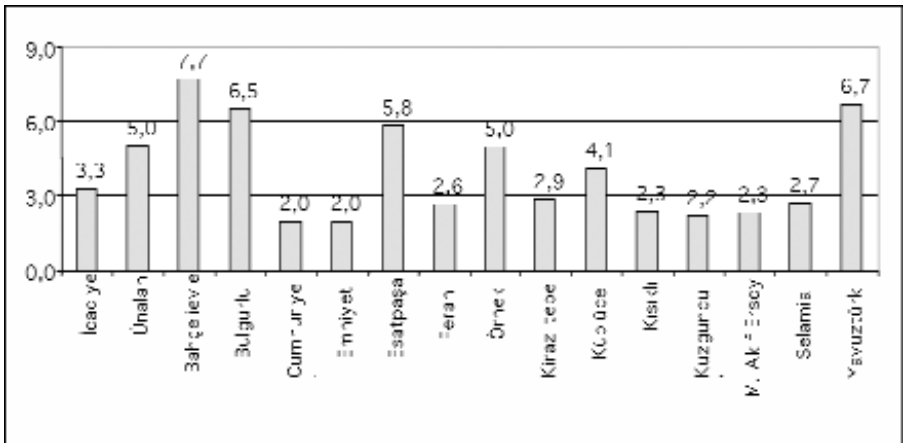

Grafik 1: Bazı Mahallelere Göre Binaların Dağılımı (%)

Daire sayıları Üsküdar'ın İstanbul'un önemli yerleşim alanlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. İl genelindeki dairelerin %5,3'ü Üsküdar'dadır. Daire sayısı en fazla sırasıyla Kadıköy, Gaziosmanpaşa, Küçükçekmece ve Ümraniye'dedir.

Üsküdar'da bulunan 43.192 binanın mahallelere göre dağılımı ele alındığında, binaların %63'ünün 54 mahallenin sadece 16'sında bulunduğu görülecektir. Diğer bir ifadeyle, Üsküdar ilçesinde bina bakımından büyük 16 mahalle vardır. Bu mahalleler içinde ise Bahçelievler başta olmak üzere Yavuztürk, Bulgurlu, Esatpaşa, Ünalan ve Örnek mahalleleri, bina sayısının, diğer mahallelere göre çok daha yüksek olduğu yerleşim alanlarıdır. Öyle ki, sadece Bahçelievler mahallesinde, İlçedeki binaların %7,7'si vardır. Bahçelievler'de 3.313 bina var iken, grafikte en az paya (2,6) sahip olan Cumhuriyet mahallesinde 854, Emniyet mahallesinde 865 bina bulunmaktadır.

Grafikte yer almayan mahallelerin bir çoğundaki ortalama bina sayısı, 200-700'ler civarında olup, en az binanın bulunduğu Aşçıbaşı mahallesinde 96, Arakiyeci Hacı Mehmet mahallesinde 124, Hayrettin Çavuş mahallesinde 130, Tembel Hacı Mehmet mahallesinde 154, Vaniköy'de 169, İnkılap ve Ayazma mahallelerinde ise 195'er bina vardır.

2. Kulanım Amacına Göre Binalar

Üsküdar'daki mevcut binaların büyük bir bölümü, konut olarak kullanılmaktadır. Öyle ki, toplam binaların dörtte üçünden fazlası sadece konut yerleşimi için yapılmış iken, içinde konutların yer aldığı, "konut ve konut dışı karışık binaların" oranı %15,3'tür. Buna karşılık, kullanım amacı konut dışındaki binaların oranı %10'ların altındadır. Bu grup içinde ise ticari amaçla kullanılan 2.483 (%5,7) binanın bulunduğu görülmektedir. Sanayi; eğitim ve kültür; sağlık, sosyal ve spor; resmi daire ve dini binaların sayıları ise 100-200'ler civarındadır. Öyle ki, İlçede 196 resmi daire, 194 dini bina, 143 sanayi tesisi olarak kullanılan bina bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Üsküdar, konut türü yapılaşmanın baskın olduğu bir ikamet yeri niteliğindedir.

	Sayı	%
Toplam	43 192	100,0
Konut	32 922	76,2
Konut ve Knt Dışı Karışık Bina	6 625	15,3
Ticari	2 483	5,7
Sanayi	143	0,3
Eğitim, Kültür	212	0,5
Sağlık, Sosyal, Spor	183	0,4
Resmi Daire	196	0,5
Dini Bina	194	0,4
Konut Dışı Karışık	128	0,3
Tanımsal	1	0,0
Diğer-Bilinmeyen	105	0,2

Tablo 2: Kullanım Amacına Göre Üsküdar'da Binalar

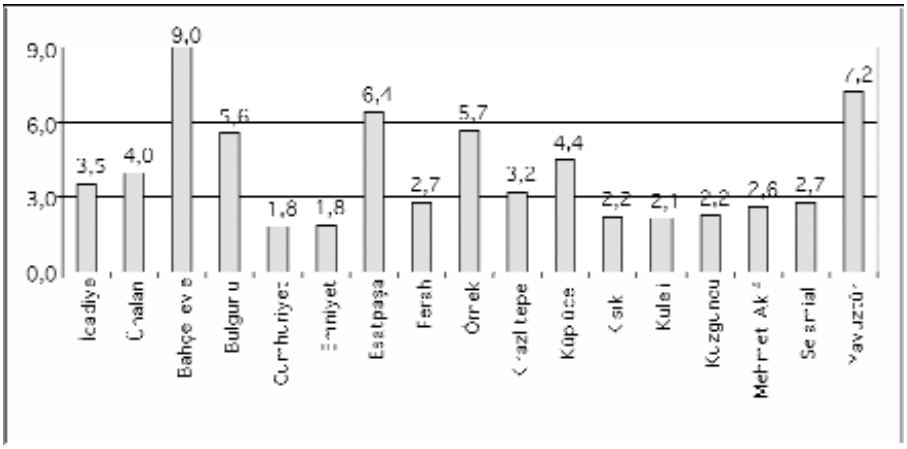

Grafik 2: Bazı Mahallelere Göre Konutların Dağılımı (%)

İlçedeki, 43.192 binanın 32.922'si konut (ev ve apartman olarak ikamete ayrılmış yapılar) olarak kullanılmaktadır. Konut türü binaların, en fazla bulunduğu mahallelere göre dağılımı ele alındığında, binaların dağılımında olduğu gibi, Bahçelievler, Yavuztürk, Esatpaşa, Örnek ve Bulgurlu mahallelerinin en fazla konuta sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Konut ve konut dışı karışık binalar ise Bulgurlu ve Ünalan mahallesinde yoğun olarak bulunmaktadır. 2000 Bina Sayımında hem konut ve hem de ticari, sanayi, eğitim ve kültür vb. faaliyetlerde kullanılan binalar, "konut ve konut dışı karışık binalar" sınıflandırması içinde yer almıştır. Bu anlamda, gerek bina ve gerekse konut sayısı bakımından önemli büyüklüğe sahip Bahçelievler mahallesinde binaların çok daha az kısmının konut ve konut dışı karışık yapılar olduğu görülecektir.

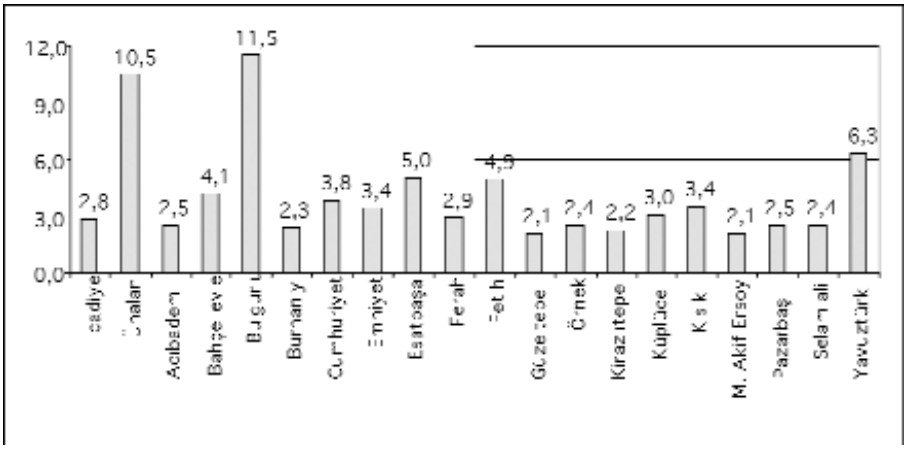

Grafik 3: Bazı Mahallelere Göre Konut ve Konut Dışı Karışık Binaların Dağılımı (%)

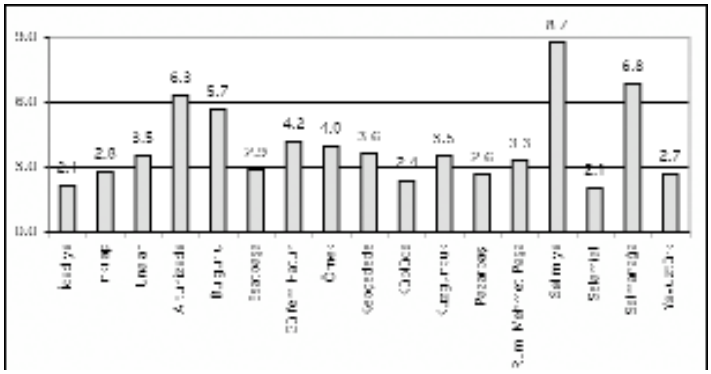

Grafik 4: Bazı Mahallelere Göre Ticari Binaların Dağılımı (%)

Konu ticari yapılar bakımından değerlendirildiğinde farklı bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Konut ve konut dışı karışık yapıların daha fazla bulunduğu mahallelerde, ticari yapıların oldukça az olduğu görülmektedir. Örneğin, Bahçelievler mahallesindeki 3.313 binanın sadece 39 adeti ticari yapıdır. Buna karşılık, toplam konutların sadece 1,4'ünün bulunduğu Selimiye mahallesinde, İlçedeki 2.483 ticari yapının 217'si bulunmaktadır. İlçede ticari faaliyetlerin yoğun olarak bulunduğu diğer önemli mahalleler; Selmanağa, Altunizade, Bulgurlu, Gülfem Hatun, Örnek, Kepçedede, Kuzguncuk ve Ünalan mahalleleridir.

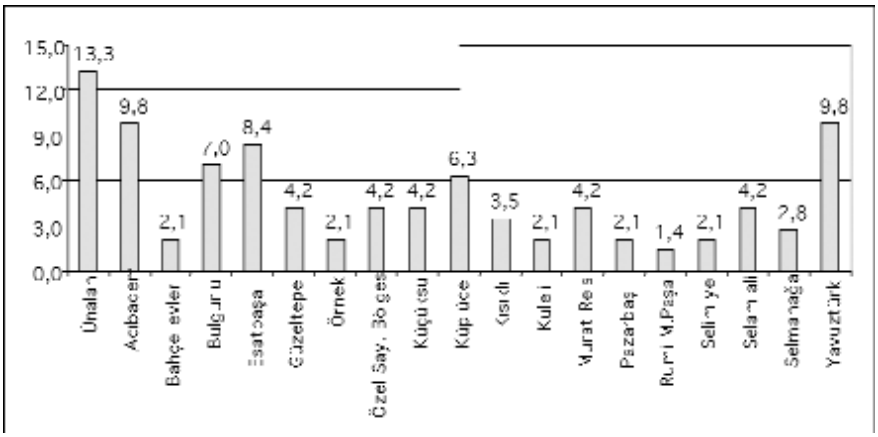

Grafik 5: Bazı Mahallelere Göre Sanayi Faaliyetinde Bulunulan Binaların Dağılımı (%)

Üsküdar'da sanayi faaliyetlerinde bulunmak amacıyla kullanılan bina sayısı ise oldukça azdır. İlçedeki toplam 43.192 binanın, sadece 143 adedinde sanayi faaliyetinde bulunulmaktadır. En fazla sanayi faaliyetinde bulunan binaların yer aldığı mahalleler; Ünalan (19), Acıbadem (14), Yavuztürk (14), Esatpaşa (12), Bulgurlu (10) ve Küplüce (9) dir. Bu grafikte yer alan 19 mahallenin dışındaki 9 mahallede de, 1'er adet sanayi faaliyeti yapılan bina vardır. Yani, 28 mahallede sanayi faaliyeti vardır.

Benzer şekilde, gerek eğitim ve kültür, gerek sağlık, sosyal ve spor alanlarında faaliyette bulunmak amacıyla kullanılan bina sayısı da çok fazla olmayıp 200'ler civarındadır. Üsküdar'da eğitim ve kültür hizmetinde kullanılan 212 bina vardır. Bunlar; Altunizade (20), Bulgurlu (20), Selamiali (19), Havuzbaşı (11), İcadiye (9), Selimiye (8), Acıbadem (7), Burhaniye, Ferah ve Selmanağa (6'şar), İhsaniye, Ünalan, Beylerbeyi, Hacıhesna Hatun, Kepçedede ve Kısıklı (5'er) mahallelerinde diğer mahallelere göre daha fazla sayıda bulunmaktadır. Grafikte yer alan 16 mahallede, İlçedeki eğitim ve kültür faaliyetinin yürütüldüğü binaların %61,3'ü bulunmaktadır.

Sağlık, sosyal ve spor alanlarında faaliyette bulunulan bina sayısı ise 183 olup, bu nitelikteki binaların %78,7'si grafikteki 14 mahallededir. 183 binanın 53'ü (%29) ise sadece Özel Sayım Bölgesinde, 15'i (%8,2) Altunizade'de bulunmaktadır.

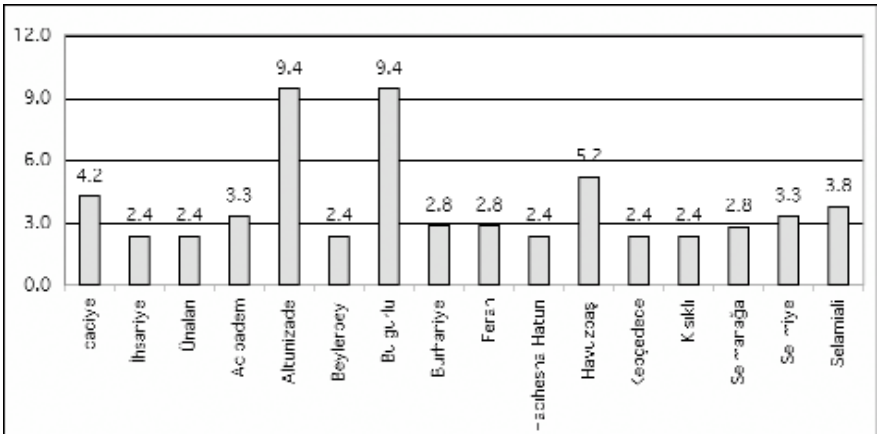

Grafik 6: Bazı Mahallelere Göre Eğitim ve Kültür Faaliyetinde Bulunulan Binaların Dağılımı (%)

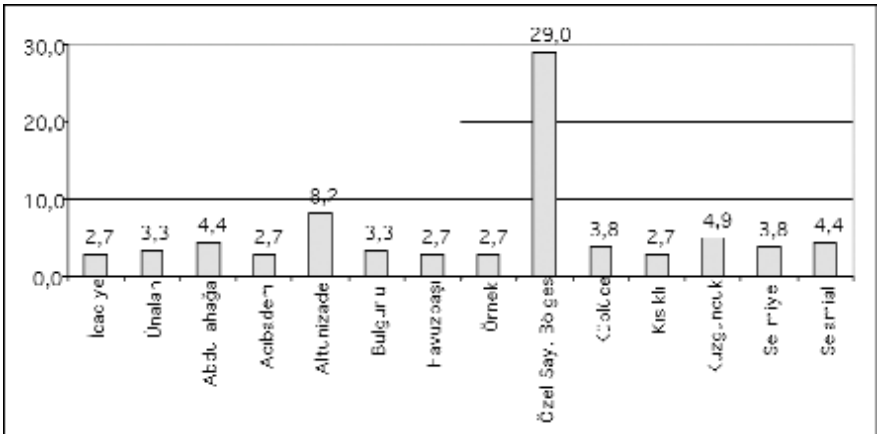

Grafik 7: Bazı Mahallelere Göre Sağlık, Sosyal ve Spor Faaliyetinde Bulunulan Binaların Dağılımı (%)

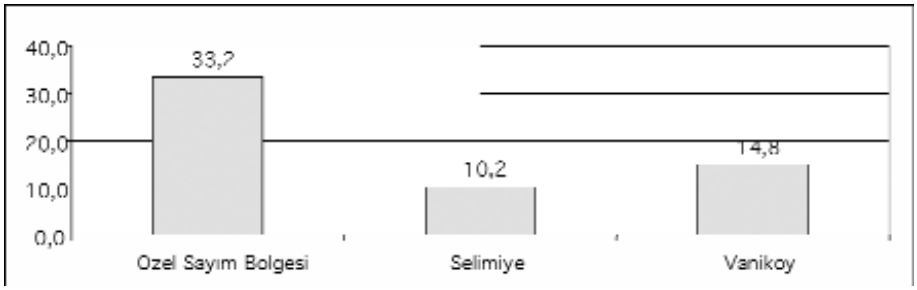

Grafik 8: Bazı Mahallelere Göre Resmi Dairelerin Dağılımı (%)

İlçedeki resmi daireler, birkaç mahallede ve özel sayım bölgesinde toplanmış durumdadır. 196 adet resmi dairenin 114 tanesi grafikte yer alan 2 mahalle ve özel sayım bölgesindedir. Ayrıca, 31 mahallede daha resmi daire bulunmaktadır. Resmi daire bulunmayan mahalle sayısı ise 21'dir. Özel Sayım Bölgesi (65) ile Selimiye (20) ve Vaniköy (29) Üsküdar ilçesinde, resmi işlemlere ilişkin faaliyetlerin yapıldığı binaların bulunduğu önemli mahallelerdir. Öyle ki, toplam bina sayısı Özel Sayım bölgesinde 171, Vaniköy'de 169'dur. Veriler, bu iki yerde resmi dairelerin toplam binalar içindeki önemini ortaya koymaktadır.

Üsküdar'da 4 mahalle dışındaki tüm mahallelerde dini binalar yer almaktadır. Dini binalar İlçeye yayılmış durumdadır. Diğer bina türlerine göre dini binaların toplandığı belirli mahalleler bulunmamaktadır. Ancak, yine de birkaç mahallede diğerlerine göre nispeten daha fazla sayıda dini bina bulunmaktadır. Örneğin, Bulgurlu'da 13, Kuleli'de 9, Ünalan'da 8, Bahçelievler, Gülfem Hatun ve Küplüce'de 7'şer, Altunizade, Kepçedede, Selimiye ve Yavuztürk'te 6'şar, grafikte yer alan diğer mahallelerde 5'er dini bina vardır.

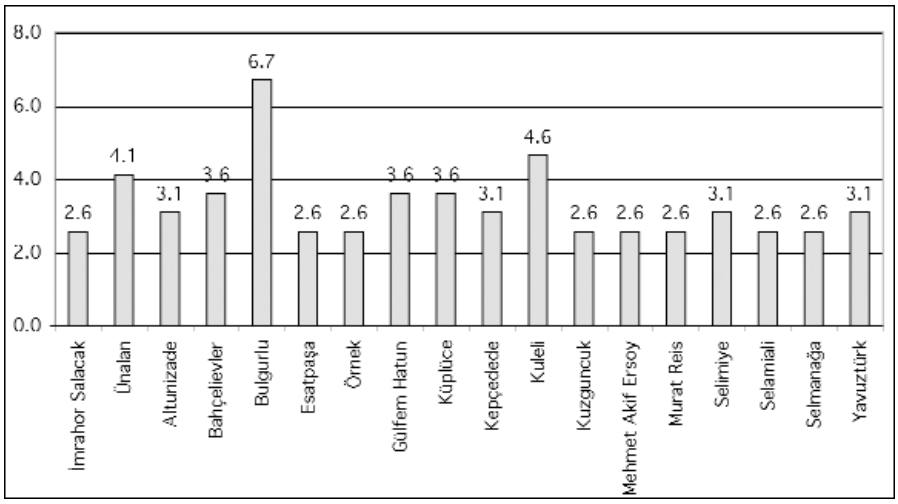

Grafik 9: Bazı Mahallelere Göre Dini Binaların Dağılımı (%)

3. Bitiş Yılına Göre Binalar

Üsküdar'da yapılaşmanın, özellikle, yüzyılın son on yılında biçimlendiği görülmektedir. İlçedeki binaların yaklaşık üçte biri 1990-2000 döneminde bitirilen binalar iken, tüm binaların %82,5'i 1970-2000 döneminde tamamlanmıştır. Bu özelliği ile Üsküdar'daki yapılaşmanın, son yıllarda şekillendiği ve nispeten daha yeni bir bina stokuna sahip olunduğu söylenebilir.

Konu mahalleler ölçeğinde ele alındığında, birçok mahalledeki yapılaşma, 1970-2000 döneminde ortaya çıkmakla birlikte, binaların çoğunluğunun veya önemli bir kısmının 1950-70 döneminde tamamlandığı mahallelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Emek, Ahmetçelebi, Abdullahağa, Arakiyeci Hacı Cafer, Barboros, Kandilli, Kepçedede, Kuzguncuk, Selmanağa, Vaniköy mahallelerindeki binaların minimum %40'tan fazlasını, 1970'lerden önce tamamlanan binalar oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu mahalleler, daha yaşlı binalardan oluşmaktadır. Buna karşılık, tüm binaların %90'lardan fazlasının 1970-2000 döneminde tamamlandığı mahalleler; Ünalan, Acıbadem, Bahçelievler, Bulgurlu, Cumhuriyet, Emniyet, Esatpaşa, Fetih, Güzeltepe, Hasippaşa, Kirazlıtepe, Küçüksu, Kısıklı, M. Akif Ersoy ve Yavuztürk mahalleleridir.

	Sayı	%
Toplam	43 192	100,0
-1929	1 359	3,1
1930-1939	207	0,5
1940-1949	577	1,3
1950-1959	1 287	3,0
1960-1969	3 574	8,3
1970-1979	9 543	22,1
1980-1989	12 390	28,7
1990-2000	13 709	31,7
Bilinmeyen	546	1,3

Tablo 3: Bitiş Yılına Göre Üsküdar'da Binalar

	1970-1979	1980-1989	1990-2000		1970-1979	1980-1989	1990-2000
İcadiye	70.3	76.1	75.6	Havuzbaşı	18.4	37.2	71.3
İhsaniye	55.8	16.0	6.6	Hayrettin Çavuş	29.2	24.6	10.8
İmrahor Sabacık	48.5	11.1	7.8	Örnek	47.4	19.6	17.8
İnkılap	33.8	38.5	3.6	Özel Sayım Böl.	10.5	22.7	9.9
Unalan	27.3	38.1	32.2	Kirazlıtepe	18.9	30.1	43.4
Abdullahağa	22.3	11.4	19.8	Küçüksu	12.1	35.1	48.6
Acıbadem	16.0	46.6	33.6	Küplüce	26.3	30.1	20.2
Aşağıbuş	38.5	4.2	16.7	Kandilli	16.0	19.9	12.2
Ahmetçelebi	32.7	10.6	6.9	Kepçedede	31.5	15.2	13.1
Altunizade	15.9	32.0	36.4	Kısıklı	13.4	39.5	43.2
Arakiyeci H. Ç.	41.1	9.4	9.7	Kuleli	22.6	19.6	26.1
Arakiyeci II. M.	39.5	8.9	12.1	Kuzguncuk	20.7	8.9	7.2
Ayazma	49.7	7.7	8.7	M. Akif Ersoy	25.2	37.5	30.0
Bahçelievler	9.5	30.9	56.3	Murat Reis	32.4	15.5	20.0
Barbaros	8.2	25.3	21.7	Pazarbaşı	30.6	16.6	15.9
Beylerbeyi	20.7	29.1	16.3	Rami Mch. Paşa	27.2	18.0	18.4
Bulgurlu	8.7	35.9	52.3	Selimiye	27.9	9.3	15.6
Burhaniye	14.3	27.2	42.9	Selamiali	26.0	15.3	17.0
Cumhuriyet	11.5	40.3	47.8	Selmanağa	76.6	12.7	8.1
Çimek	9.3	3.9	1.8	Solaksinan	30.7	20.3	12.9
Emniyet	21.2	36.4	33.3	Tulumba	51.1	10.2	10.9
Esatpaşa	31.7	13.1	23.2	Tavaşi Hasan	42.6	15.8	25.8
Ferah	27.1	33.2	25.9	Tembel H. M.	34.4	23.4	12.3
Fetih	3.4	34.1	61.4	Toygar Hamza	17.8	25.1	26.7
Gülfem Hatun	22.1	33.2	14.1	Valide i Atik	35.9	19.0	18.5
Güzeltepe	12.1	36.5	47.6	Vaniköy	8.9	6.5	42.0
Hacihesna Hatun	33.6	21.9	17.4	Yavuztürk	9.7	34.5	34.5
Hasippaşa	5.4	25.1	68.2				

Tablo 4: Bitiş Yılına Göre Mahallelerde Binalar

Bitirilme yılına göre binaların mahallelere dağılımı 1990-2000 dönemi itibariyle incelendiğinde, bazı mahallelerdeki tüm binalarının %30'lardan fazlasının bu dönemde yapıldığı görülecektir. Yapılaşmada son yıllarda hızlı bir gelişmenin yaşandığı mahalleler ise; Altunizade, Bahçelievler, Burhaniye, Cumhuriyet, Emniyet, Fetih, Güzeltepe, Hasippaşa, Kısıklı, M. Akif Ersoy, Vaniköy ve Yavuztürk'tür.

4. Yaptırana ve Sayımdaki Sahipliğine Göre Binalar

Üsküdar'daki binaların %92,1'i özel sektör tarafından yaptırılan binalardır. Binaların sadece %2,4'ü kamu kesimi, %4,8'i ise yapı kooperatifi tarafından yaptırılmıştır.

Kamu kesimi tarafından yaptırılan binaların nispeten önemli miktarlarda olduğu yerler Özel Sayım Bölgesi ile İnkılap, Abdullahağa, Selimiye ve Vaniköy'dür. Özel Sayım Bölgesinde binaların neredeyse tamamı (%91,8) kamu kesimi tara-

fından yaptırılmıştır. Özel sayım bölgesi, İlçedeki 196 resmi dairenin 65'inin, 183 sağlık, sosyal ve spor binasının 53'ünün bulunduğu bir bölgedir.

	Özel	Kamu	Yapı Koop.	Yabancı Ülke	Bilinmeyen		Özel	Kamu	Yapı Koop.	Yabancı Ülke	Bilinmeyen
Üsküdar	97.1	2.4	4.8	0.0	0.7	Hasîpaşa	99.5	-	0.2	-	0.2
İcadiye	98.9	0.8			0.3	Havuzbaşı	98.5	1.0		0.3	0.3
Ihsaniye	97.7	1.4	-	-	1.0	Hayrettin Çavuş	96.9	1.5	-	-	1.5
İmrahor Selâcak	92.2	5.6			2.2	Örnek	93.1	3.0	3.4		0.5
İnkılap	80.5	17.9			1.5	Özel Sayım Böl.		91.8			8.2
Ünalan	98.5	1.3	0.2	-	0.1	Kirazlıtepe	99.0	0.2	-	-	0.8
Abdullahağa	89.6	10.4				Küçüksu	95.5	0.5	3.5		0.6
Acıbadem	93.4	1.8	4.2	-	0.6	Küplüce	97.3	0.8	-	-	1.9
Aşçıbaşı	94.8	5.2	-	-	-	Kandilli	92.3	5.6	-	-	2.1
Ahmetçelebi	96.9	2.8			0.3	Kepçedede	94.3	4.8			0.9
Altunizade	82.3	5.8	10.0	-	1.9	Kısıklı	99.1	0.8	-	-	0.1
Arakiyeci İl. C.	98.0	1.1			0.9	Koleli	94.3	2.4	1.8		1.5
Arakiyeci H. M.	92.7	7.3				Kuzguncuk	97.1	1.3		0.1	1.5
Aynalıçeşme	93.8	4.6	-	-	1.5	M. Akif Ersoy	95.3	0.7	2.4	-	1.7
Bahçelievler	75.1	0.3	24.1		0.5	Murat Reis	92.2	0.7	6.9		0.1
Barboros	30.5	1.3	68.2	-	-	Pazarbaşı	95.6	0.9	0.4	-	3.1
Beylerbeyi	98.4	1.0	0.6	-	-	Rumi Meh. Paşa	94.6	4.2	-	-	1.3
Bulgurlu	92.1	0.6	7.2		0.1	Selimiye	76.8	19.6			3.6
Burhaniye	98.6	1.2	0.1	-	-	Selmanali	84.4	7.1	8.7	0.2	0.8
Cumhuriyet	92.2	0.7	6.8		0.4	Selmanağa	95.9	2.9			1.2
Emek	98.2	1.8	-	-	-	Solaksinan	97.1	2.9	-	-	-
Emniyet	99.1	0.7	-	-	0.2	Tabaklar	99.6	0.4	-	-	-
Esatpaşa	96.6	3.2	0.2		0.2	Tavaşi Hasan	97.1	0.5			2.4
Fesah	98.2	0.4	1.2	-	0.3	Temhel H. M.	99.4	0.6	-	-	-
Fetih	94.2	0.9	4.9	-	-	Toygar Hamza	96.4	1.9	0.6	-	1.1
Gülfem Hatun	97.0	3.0				Valide i Atik	97.9	0.3			1.9
Güzeltepe	95.5	0.9	3.5	-	0.1	Vaniköy	78.1	20.1	-	-	1.8
Hacıhesna Hatun	94.6	3.3	2.1			Yavuztürk	96.4	0.1	3.3		0.1

Tablo 5: Yaptırana Göre Üsküdar ve Mahallelerde Binalar

Yapı kooperatifleri tarafından yaptırılan binaların önemli miktarlarda olduğu mahalleler ise; Altunizade, Bahçelievler, Barboros'tur. Barboros mahallesi, yapı kooperatiflerinin yoğun olarak faaliyette bulunduğu bir bölge olmuş ve mahalledeki binaların %68,2 gibi önemli bir bölümü, yapı kooperatifleri tarafından yaptırılmıştır. Bu mahalledeki 683 binanın 657'sinin ev veya apartman olarak inşa edilen konutlar olması, yapı kooperatiflerinin mahalledeki faaliyetini ve faaliyet türünün konut olduğunu ortaya koymaktadır.

	Sayı	%
Toplam	43 192	100,0
Özel	41 843	96,9
Şahıs	41 136	95,2
Ticari amaçlı	165	0,4
Kamu	76	0,2
Yapı Koop.	213	0,5
Diğer-	253	0,6
Kamu	955	2,2
Belediye	215	0,5
Kamu Vakfı	276	0,6
Diğer	464	1,1
Özel ve Kamu	102	0,2
Bilinmeyen	292	0,7

Tablo 6: Sayımdaki Sahipliğine Göre Üsküdar'da Binalar

Üsküdar'da binaların büyük çoğunluğu özel sektör tarafından yaptırıldığı gibi, sayım anında bina sahipliğinin çoğunluğunu da özel sektör temsil etmektedir. Öyle ki, ilçedeki binaların %96,9'unun sayım anındaki sahibi özel sektördür. Binaların mülkiyetini elinde bulunduran kimseler özel şahıslardır. İlçedeki binaların sadece %2,2'si kamu kesiminin mülkiyetindedir.

Mahalleler ölçeğinde konu irdelendiğinde, sadece İnkılap (%17,9), Abdullahağa (%12,9), Selimiye (%19,5) ve Vaniköy (%24,9) mahalleleri binaların bir kısmının kamu kesiminin mülkiyetinde bulunduğu mahallelerdir. Ayrıca, Özel Sayım Bölgesindeki binaların %91,8 gibi büyük bir bölümü kamu kesimine aittir. Diğer mahallelerin birçoğunda kamunun mülkiyetinde bulunan binaların, toplam binalar içindeki payı oldukça azdır. Öyle ki, 39 mahallede kamu kesimi, toplam binaların %3'lerden daha azına sahiptir.

5. Bina ve Konutların Kat, Daire ve Oda Sayıları

	Sayı	%
Toplam	43 192	100,0
1	8 094	18,7
2	7 740	17,9
3	8 406	19,5
4	7 446	17,2
5	7 130	16,5
6	3 153	7,3
7-9	811	1,9
10+	166	0,4
Bilinmeyen	246	0,6

Tablo 7: Kat Sayısına Göre Üsküdar'da Binalar

Üsküdar, yatay yapılaşmanın nispeten korunduğu ve dikey yapılaşmanın ise çok rahatsız edici düzeye ulaşmadığı bir ilçedir. İlçede, binaların %89,9'unu 5 ve daha az katlı binalar meydana getirmektedir. 10 kat ve üzeri binalar toplam binaların %0,4'ünü meydana getirmekte iken, nispeten çok katlı olarak nitelenebilecek olan 7-9 katlı binalar tüm binaların sadece %1,9'unu oluşturmaktadır. Kısacası Üsküdar'da çok katlı binalar az sayıdadır. Nitekim, 43.192 binanın 977'si 7 ve daha çok katlı binalardır.

Mahalleler itibariyle değerlendirildiğinde 7 kat ve üzeri binaların yoğun bulunduğu bir mahalleye rastlanılmamaktadır. Sadece Altunizade'de tüm binaların %4'ü 10 kat ve üzeri, %6,7'si 7-9 katlıdır. 5-6 katlı binaların %40'lardan fazla olduğu mahalleler ise; İcadiye, İhsaniye, Acıbadem, Aşçıbaşı, Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmet, Hacı Hesna Hatun, Hayrettin Çavuş, Kepçedede, Murat Reis, Pazarbaşı, Selamiali, Solaksinan, Tabaklar, Tavşi Hasan ve Valide-i Atik mahalleleridir.

	1-2	3-4	5-6	7-9	10+	Bilinmeyen
Üsküdar	36.7	36.7	23.8	1.9	0.4	0.6
İcadiye	27.6	19.6	49.6	2.9		0.3
İhsaniye	13.9	34.3	50.8	0.8	0.2	-
İmrahor Selacak	21.1	51.1	25.9		1.1	0.7
İnkılap	16.4	27.2	34.4	2.1		20.0
İnadın	28.3	45.5	20.9	2.6	2.4	0.0
Abdullahağa	40.1	16.5	12.1	1.0		
Acıbadem	7.7	12.7	71.4	6.8	0.1	1.3
Aşçıbaşı	37.3	13.5	34.2	-	-	-
Ahmetçelebi	15.9	48.0	34.0	1.9		0.3
Altunizade	26.8	34.5	26.8	6.7	4.0	1.2
Arakiyeci H. C.	19.1	20.6	59.1	0.6		0.3
Arakiyeci H. M.	19.4	24.2	54.8	0.8		0.8
Ayazma	22.1	49.2	27.7	0.5	0.5	-
Bahçelievler	16.8	37.8	13.7	1.1		0.6
Barbaros	42.6	18.6	35.0	1.3	2.0	0.4
Beylerbeyi	28.9	65.9	4.7	0.4	-	-
Bulgurlu	22.7	44.9	28.9	2.5	0.9	0.2
Burhaniye	34.3	42.9	20.3	2.2	-	0.3
Cumhuriyet	28.0	13.7	21.5	2.8	1.1	
Emek	97.5	1.8	-	-	-	0.7
Emniyet	26.8	46.1	25.1	1.4	-	0.6
Esatpaşa	58.1	30.7	10.9	0.3	0.0	0.1
Ferah	45.5	43.5	10.0	0.8	-	0.2
Fetih	18.6	46.9	27.9	6.6	-	-
Gülfem Hatun	34.7	45.8	17.0	0.7		1.8
Güzeltepe	29.7	49.9	19.6	0.5	-	0.3
Hacahesna Hatun	12.6	22.5	59.8	5.1		
Hasippaşa	37.9	44.5	16.3	0.9	-	0.7
Havuzbaşı	37.0	46.1	15.1	1.7		0.1
Hayrettin Çavuş	29.7	24.6	44.6	0.8	-	0.8
Örnek	60.8	25.3	11.1	1.9	0.6	
Özel Sayım Böl.	64.3	25.7	6.4	3.5		
Kirazlıtepe	53.9	37.6	7.5	0.1	-	0.9
Küçüksu	42.5	38.0	18.1	0.3		1.1
Küplüce	30.9	47.3	19.3	1.3	0.1	1.2
Kandilli	46.0	48.8	4.9	-	-	0.3
Kepçedede	20.2	27.6	50.6	0.9		0.7
Koşuk	25.7	47.3	23.4	3.5	0.2	-
Kuleli	39.0	41.9	11.9	2.7	0.3	1.3
Kuzguncuk	41.3	47.2	10.1	1.4		
M. Akif Ersoy	46.3	42.6	9.5	0.4	-	1.2
Murat Reis	26.9	21.3	15.5	2.8		0.1
Pazarbaşı	29.5	11.8	54.6	2.4	0.2	1.5
Rumi Meh. Paşa	32.2	34.3	29.7	3.3	-	0.4
Selimiye	27.0	31.5	39.6	0.7		1.2
Selamiali	28.8	20.6	46.5	3.4	-	0.8
Selmanağa	26.6	29.7	38.3	5.0		0.5
Solaksinan	28.7	16.6	47.6	6.6	-	0.6
Tabaklar	13.7	22.2	60.6	1.1	-	2.3
Tavaşi Hasan	8.1	22.5	66.0	1.4		1.9
Temhel H. M.	28.6	38.3	31.2	-	-	1.9
Toygar Hamza	42.9	26.2	25.3	4.7	-	0.8
Valide i Atik	23.9	28.7	44.0	1.6		1.9
Vaniköy	40.8	57.4	1.8	-	-	-
Yavuzturk	50.1	40.5	7.1	1.1	0.5	0.1

Tablo 8: Kat Sayısına Göre Mahallelerde Binalar

1-4 katlı binalar da çoğunlukta olup, bu nitelikteki binaların toplam binaların %80'lerden fazlasını meydana getirdiği mahalle sayısı ise azımsanmayacak miktardadır. Nitekim, 18 mahallede 1-4 katlı binalar, toplam binaların %80'lerinden fazladır.

Öte yandan, bazı mahallelerde sadece az katlı binalar yer almaktadır. Örneğin Emek mahallesindeki 280 binanın 243'ü 1, 30'u 2, 5'i ise 3 katlıdır. Yine Esatpaşa'daki binaların %38,9'u 1, %19,2'si 2, %17,1'i 3 katlıdır. Benzer şekilde, Örnek mahallesindeki binaların %43,4'ü tek katlı binalardır.

	Daireli Bina Sayısı	%	Daire Sayısı	%
Toplam	39 499	100,0	178 577	100,0
1	9 783	24,8	9 783	5,5
2	6 755	17,1	13 510	7,6
3	5 940	15,0	17 820	10,0
4	5 107	12,9	20 428	11,4
5	2 892	7,3	14 460	8,1
6	1 652	4,2	9 912	5,6
7-9	2 650	6,7	21 220	11,9
10-15	3 064	7,8	34 536	19,3
16+	1 656	4,2	36 908	20,7

Tablo 9: Daire Sayısına Göre Üsküdar'da Daireli Bina ve Daire Sayısı

2000 Bina Sayımına göre Üsküdar'da 39.499 binada 178.577 daire vardır. Bina başına düşen ortalama daire sayısı 4.5 dairedir. 3.645'i konut dışı bina ve 48'i daire olup olmadığı bilinmeyen toplam 3.693 binada daire bulunmamaktadır. Binaların yaklaşık dörtte biri (%24,8) 1 daireli olup, toplam binaların %69,8'i dört ve daha az daireli, diğer bir ifadeyle az katlıdır. Gerçekten, toplam dairelerin %34,5'i 4 ve daha az daireli binalarda yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, 4 ve daha az daireli 27.585 binada, 61.541 daire bulunmaktadır.

Özellikle, dairelerin büyük çoğunluğu, 10-15 ve 16 ve üzeri daireli binalarda yer almaktadır. Binalar içinde %11,9'luk bir payı temsil eden bu grubun, daireler içindeki payı tam %40'tır. Yani, 10-15 ve 16 ve üzeri daireli 4.720 binada, 71.444 daire bulunmaktadır. Bina sayısı bakımından en küçük grubu oluşturan 16 ve üzeri daireli 1.656 binada ise tam 36.908 daire bulunmaktadır. Kısaca ifade edilecek olursa dairelerin büyük çoğunluğu, çok daireli, çok katlı binalardadır.

	Bina	Konut	Daire		Bina	Konut	Daire
Toplam	**43 192**	**39 503**	**178 577**		**43 192**	**39 503**	**178 577**
İcadiye	3.3	3.4	4.3	Havuzbaşı	1.8	1.8	1.3
İhsaniye	1.4	1.4	2.0	Hayrettin Çavuş	0.3	0.3	0.2
İmrahor Selamağa	0.6	0.6	0.7	Örnek	3.0	3.1	3.4
İnkılap	0.3	0.3	0.4	Özel Saym Böl.	0.4	0.1	0.2
Ünalan	5.0	5.1	5.0	Kirazlıtepe	2.9	3.1	1.7
Abdullahağa	0.5	0.4	0.3	Küçüksu	1.5	1.6	1.4
Acıbadem	1.6	1.6	4.2	Küplüce	4.1	4.2	3.4
Aşçıbaşı	0.2	0.2	0.3	Kandilli	0.7	0.7	0.3
Ahmetçelebi	0.7	0.7	0.9	Kepçedede	1.0	0.8	1.3
Altunizade	1.7	1.3	2.2	Kısıklı	2.3	2.4	2.5
Arakiyeci H. Ç.	0.8	0.8	1.3	Kuleli	1.8	1.8	1.4
Arakiyeci H. M.	0.3	0.3	0.6	Kuzguncuk	2.2	2.1	1.2
Aynalıma	0.5	0.4	0.6	M. Akif Ersoy	2.3	2.5	1.8
Bahçelievler	7.7	8.2	6.5	Murat Reis	1.6	1.6	2.6
Barbaros	1.6	1.7	4.0	Pazarbaşı	1.3	1.2	1.6
Beylerbeyi	1.2	1.2	1.0	Rumi Mch. Paşa	0.6	0.3	0.4
Bulgurlu	6.5	6.6	8.5	Selimiye	1.7	1.1	1.7
Burhaniye	1.7	1.8	1.3	Selamiali	2.7	2.7	3.4
Cumhuriyet	2.0	2.1	2.2	Selmanağa	1.0	0.6	0.7
Emek	0.6	0.7	0.2	Solaksinan	0.8	0.8	1.1
Emniyet	2.0	2.1	1.8	Tabaklar	0.7	0.7	1.1
Esatpaşa	5.8	6.1	3.6	Tavaşi Hasan	0.5	0.5	0.9
Ferah	2.6	2.7	1.9	Temhel H. M.	0.4	0.2	0.3
Fetih	1.1	1.1	1.2	Toygar Hamza	0.8	0.9	0.9
Gülfem Hatun	0.6	0.4	0.4	Valide-i Atik	0.9	0.9	1.3
Güzeltepe	1.7	1.8	1.5	Vanıköy	0.4	0.3	0.1
Hacıhesna Hatun	0.8	0.8	1.3	Yavuztürk	6.7	7.1	4.8
Hasippaşa	1.0	1.1	0.7				

Tablo 10: Mahallelere Göre Bina ve Binalardaki Konut ve Dairelerin Dağılımı (%)

Daire, konut ve binaların mahallelere göre dağılımı ele alındığında, genelde her üç grupta ve özellikle konut ve daire grubunda sahip olunan payların birbirine yakın olduğu görülecektir. Ancak, az daireli konutların yoğun olduğu mahallelerin dairelerdeki payı düşük, çok daireli konutların yer aldığı mahallelerin dairelerdeki payının ise nispeten daha yüksek olduğu söylenebilir. Nitekim, az katlı, dolayısıyla az sayıdaki daireli bina ve konutların yoğun olduğu Emek, Esatpaşa ve Örnek mahallelerinin sahip olduğu bina ve konut payı, dairelerdeki payından büyüktür. Aynı husus, Bahçelievler, Ferah, Kirazlıtepe, Küplüce, Kuzguncuk ve Yavuztürk mahalleleri için de sözkunusudur. Buna karşılık çok katlı, dolayısıyla çok daireli bina ve konutların yoğun olduğu mahalleler için tersi durum geçerlidir. Örneğin, Acıbadem, İlçedeki bina ve konutların %1,6'şarına, dairelerin ise %4,2'sine sahiptir. Yine, dairelerdeki payı, konut ve binalar-

daki payına göre yüksek olan bazı mahalleler; İcadiye, İhsaniye, Altunizade, Bulgurlu, Murat Reis, Selamiali, Valide-i Atik ve yapı kooperatifleri tarafından yapılan konutların çok sayıda olduğu Barboros mahalleleridir. Barboros mahallesi, toplam dairelerin %4'üne sahip iken, toplam konutların sadece %1,7, toplam binaların ise %1,6'sı bu mahallede bulunur. Bu da Barboros mahallesindeki binaların çok daireli ve çok katlı binalar olduğunu göstermektedir.

	Konut	%	Daire	%
Toplam Konut	39 503	100,0	178 577	100
1	178	0,5	346	0,2
2	2 710	6,9	5 952	3,3
3	19 675	49,8	82 744	46,3
4	14 295	36,2	81 041	45,4
5	1 486	3,8	6 380	3,6
6	358	0,9	685	0,4
7+	801	2,0	1 401	0,8
Bilinmeyen ve Konut Dışı	3 689		28	0,0
Toplam Bina	43 192	-	-	-

Tablo 11: Oda Sayısına Göre Üsküdar'da Binalardaki Konut ve Daireler

Üsküdar'da binalardaki konut ve dairelerin büyük çoğunluğu 3-4 odadan oluşmaktadır. Bu niteliğiyle Üsküdar'daki konut ve daireler, Türk ailesinin nispeten geniş ve çok odalı mekanlarda yaşama isteğini ortaya koymaktadır. Öyle ki, toplam dairelerin %46,3'ü 3, oldukça yüksek olup, %45,4'ü ise 4 odalıdır. Buna karşılık 5 ve özellikle de, 7 ve daha üzeri sayıda odaya sahip bulunan daire sayısı, önemli miktarlardadır. İlçedeki, dairelerin %3,6'sı 5, %0,8'i 7 ve daha fazla odalıdır.

Konu mahalle düzeyinde incelendiğinde, İlçe genelinde olduğu gibi, dairelerin büyük çoğunluğunun mahallelerde de 3-4 odalı olduğu görülmektedir. Toplam daireler içinde, iki odalı dairelerin payının nispeten yüksek olduğu mahalleler çok az sayıda olup, bunlar Aşçıbaşı, Hayrettin Çavuş, Kuzguncuk ve Tabaklar iken, 5 odalı daireler İmrahor Salacak, Altunizade, Küçüksu ve özellikle de Vaniköy mahallelerinde önemli oranlardadır. Vaniköy'deki 200 dairenin, 76'sı (%38) 5 odalıdır. Yine, Arakiyeci Hacı Mehmet, Bahçelievler, Abdullahağa, Beylerbeyi, Vaniköy ve Kandilli 6 ve 7 odalı dairelerin nispeten yoğun olduğu yerleşim birimleridir. Ancak, bazı mahallelerdeki toplam daire sayısının oldukça az olduğu dikkate alınmalıdır.

	1	2	3	4	5	6	7+	Dilinmeyen ve Konut Dışı
İcadiye	0.4	1.4	63.1	34.9	0.2	0.0	0.1	
İhsaniye	0.2	6.2	45.6	45.1	1.8	0.3	0.8	-
İmrahor Selamik	1.4	2.1	7.0	67.9	19.1	2.1	0.3	-
İnkılap		1.7	37.7	52.1	8.1	0.4		
Ünalan	0.0	4.0	49.7	39.1	7.0	0.1	0.1	-
Abdullahağa	0.4	5.0	17.3	35.6	5.4	1.8	4.6	
Acıbadem	-	0.1	12.5	83.4	3.4	0.3	0.3	-
Aşçıbaşı	0.5	18.2	61.4	19.8	0.2	-	-	-
Ahmetçelebi	0.1	5.2	54.7	37.6	2.0	0.4		
Altunizade	0.1	1.4	12.1	73.4	12.1	0.2	0.2	0.7
Arakiyeci H. C.	0.1	5.3	79.4	13.0	0.4	-	1.9	-
Arakiyeci H. M.		9.2	53.7	19.3	0.1		17.7	
Ayazma	-	1.6	24.1	69.8	2.0	1.3	1.1	-
Bahçelievler	0.4	2.4	15.5	38.1	7.9	1.0	4.7	
Barbaros	0.2	0.3	25.7	71.7	1.7	0.4	-	-
Beylerbeyi	-	0.3	40.2	45.1	8.3	1.5	4.6	-
Bulgurlu	0.0	0.2	30.2	65.9	3.0	0.5	0.2	
Burhaniye	0.3	2.3	41.3	47.8	5.1	0.8	2.5	-
Cumhuriyet	0.1	1.8	24.1	63.3	0.7	0.2		
Emek	0.3	9.6	55.1	24.3	7.0	2.3	1.3	-
Emniyet	-	1.2	43.8	49.7	4.6	0.3	0.3	-
Esatpaşa	0.1	5.0	67.3	26.0	1.3	0.1	0.2	
Fenah	0.1	5.0	46.6	45.6	2.0	0.3	0.3	-
Fetih	0.1	1.0	41.7	56.4	0.7	0.0	0.1	
Gülfem Hatun	0.5	7.0	49.3	40.1	2.4	0.9		
Güzeltepe	0.1	2.3	50.1	45.7	1.7	-	0.0	-
Hacıhesna Hatun	0.0	3.0	56.0	38.6	1.7	0.2	0.4	
Hasipaşa	-	1.3	44.5	50.5	3.8	-	-	-
Havuzbaşı	0.3	3.7	52.8	35.2	4.7	1.6	1.6	
Hayrettin Çavuş	0.2	13.6	69.9	16.0	0.2	-	-	-
Örnek	0.4	4.8	50.6	42.6	1.4	0.1	0.1	-
Özel Sayım BBL			59.4	11.6	3.0	1.1	25.0	
Kirazlıtepe	0.3	7.2	56.5	33.9	1.7	0.1	0.2	-
Küçüksu		0.8	38.5	43.4	17.0	0.2	0.0	
Küplüce	0.0	2.3	39.0	53.5	4.7	0.3	0.2	-
Kandilli	-	2.4	47.2	30.3	9.3	8.7	7.1	-
Kepçedede	0.3	4.6	63.3	29.5	2.3			
Kısıklı	-	1.4	43.6	49.8	4.2	0.5	0.4	-
Kuleli	-	8.2	45.3	41.3	3.4	0.2	1.5	-
Kurgancuk	1.9	22.8	55.4	15.2	2.7	1.0	1.0	
M. Akif Ersoy	0.3	2.6	46.6	49.4	0.8	0.2	0.1	-
Murat Reis	0.0	2.9	62.9	32.7	1.5	0.0		
Pazarbaşı	-	2.9	63.2	31.7	2.0	-	0.1	-
Rami Mch. Paşa	0.3	2.4	56.8	37.8	2.4	-	0.3	-
Selimiye	1.0	3.6	64.1	27.9	2.9	0.2	0.3	
Selamidi	0.1	8.0	56.8	33.1	1.9	0.1	0.0	-
Selmanağa		1.9	63.6	31.0	1.9	1.6		
Solaksinan	0.9	4.0	51.5	39.4	4.1	-	-	-
Tabaklar	0.0	11.6	70.3	16.9	1.0	-	-	-
Tavaşi Hasan	0.5	4.3	73.2	20.7	0.2	0.1	1.0	
Tembel H. M.	-	2.4	47.2	50.3	-	-	-	-
Toygar Hamza	0.3	3.9	67.5	24.5	3.6	0.1	0.1	
Valide-i Atik	0.0	7.8	72.1	19.5	0.1	0.7		
Vanıköy	-	2.0	21.0	31.5	38.0	4.5	3.0	-
Yavuztürk	0.2	2.4	46.2	48.4	2.5	0.1	0.0	

Tablo 12: Oda Sayısına Göre Mahallelerde Daireler

	Sayı	%
Toplam	13 192	100,0
İskelet	34 446	79,8
Beton Blok	924	2,1
Briket	267	0,6
Tuğla	32 517	75,3
Taş, Kerpiç	70	0,2
Diğer	195	1,1
Bilinmeyen	173	0,4
Yığma	8 565	19,8
Briket	2 595	6,0
Tuğla	4 513	10,4
Taş	393	0,9
Kerpiç	54	0,1
Diğer	894	2,1
Bilinmeyen	116	0,3
Diğer	60	0,1
Bilinmeye	121	0,3

Tablo 13: Taşıyıcı Sistemi ve Yapı Malzemesi Cinsine Göre Üsküdar'da Binalar

6. Taşıyıcı Sistemi ve Yapı Malzemesi Cinsine Göre Binalar

Üsküdar, modern sistemler ile binaların yapıldığı bir yerleşim birimidir. Binaların %80'e yakınında taşıyıcı sistem olarak iskelet (karkas) kullanılmaktadır. Taşıyıcı sistem olarak yığma (kagir) daha az tercih edilmektedir. Taşıyıcı sistemi gerek iskelet ve gerekse yığma olan binalarda kullanılmış bulunan yapı malzemesi ise, büyük ölçüde tuğladır. Toplam binaların %85,7 (%75,3+10,4), taşıyıcı sistemi iskelet olan binaların %94,4, yığma olan binaların %52,7'sinde tuğla kullanılmıştır. Yığma binalarda nispeten briket de tercih edilmiştir. Nitekim, taşıyıcı sistemi yığma olan binaların %30,3'ünde yapı malzemesi brikettir.

7. Binaların Özellikleri, Isıtma Sistemi ve Kullanılan Yakıtlar

Üsküdar ilçesinde binaların neredeyse tümü, binaların temel niteliklerinden kabul edilen borulu su tesisatına sahiptir. Bu su tesisatına sahip olmayan binaların oranı sadece %1,6'dır. Mahalleler içinde ise İnkılap ve Gülfem Hatun mahallelerinde borulu su tesisatı bulunmayan binaların nispeten yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, İnkılap mahallesindeki binaların %19'unda, diğer bir ifadeyle 195 binanın 37'sinde borulu su tesisatı yoktur. Gülfem Hatun

	Hortum		Sıcak			Kapalı/		Hortum		Sıcak			Kapalı/
	Su Tesisatı	Doğalgaz Tesisatı	Su Tesisatı	Asansör Tesisatı	Yangın Merdiveni	Açık Garaj		Su Tesisatı	Doğalgaz Tesisatı	Su Tesisatı	Asansör Tesisatı	Yangın Merdiveni	Açık Garaj
Ahmediye	98.4	52.2	15.5	5.4	1.2	16.6	Hacıpaşa	98.0	51.0	5.2	0.5	0.5	27.5
Aziziye	99.6	69.1	19.8	6.6	0.1	0.6	Havuzbaşı	98.2	56.0	3.6	0.4	0.3	27.6
Bahariye	99.2	84.8	-	1.0	0.2	0.3	Hayrettin Çavuş	95.1	46.9	24.6	1.5	4.6	1.5
İmrahor Selamağa	97.8	65.6	0.4			0.7	Örnek	98.9	44.4	6.5	1.7	1.0	2.2
İnkılap	81.0	51.3	16.9	3.6	2.6	2.1	Özel Sayım Bol.	94.2	15.8	38.0	6.4	9.4	29.2
Ünalan	98.9	57.4	0.7	5.4	5.2	18.3	Kirazlıtepe	98.7	70.4	11.3			7.7
Abdullahağa	95.0	48.0	36.1	1.0	1.5	32.7	Kuşdili	99.1	19.8	9.7			19.6
Acıbadem	99.6	87.9	6.2	25.3	0.6	68.9	Küplüce	97.5	59.1	9.2	0.6	0.2	10.8
Ahçıbaşı	97.9	65.6	57.1			1.0	Kuzguncuk	100.0	7.8	11.8	6.6	0.7	39.7
Ahmetçelebi	97.5	73.8	-	1.6	-	0.3	Kepgedelik	97.7	63.7	-	0.7	-	0.2
Altunizade	96.4	66.5	41.5	27.2	11.1	62.0	Kısıklı	99.5	69.3	5.9	5.2	1.4	24.2
Arakiyeci H. C.	98.9	55.1		0.6		0.6	Kulelİ	95.9	57.0	19.8	3.5	0.3	14.6
Arakiyeci H. M.	96.0	79.8	76.6	1.6	1.6	6.2	Kuzguncuk	91.7	47.3	3.8	0.6	1.5	5.4
Ayazma	99.5	80.5	1.0			1.5	M. Akif Ersoy	99.6	75.0	1.1	0.8		18.6
Bahçelievler	99.1	48.1	1.5	1.6	0.4	35.1	Murat Reis	98.1	61.2	42.4	1.3	0.3	8.2
Barbaros	99.6	78.3	10.0	20.9	3.0	44.3	Pazarbaşı	95.8	60.3	48.5	1.5	0.4	4.2
Beylerbeyi	99.1	70.1	48.1	0.7	0.1	75.0	Rasil Mah. Paşa	90.1	46.0	18.0	1.5	5.0	11.1
Bulgurlu	99.6	67.6	39.0	6.6	0.6	28.2	Selimiye	96.4	59.9	0.1	1.0	0.4	1.4
Burhaniye	99.0	58.6	48.1	2.9	0.7	31.0	Selamsız	98.2	69.9	11.1	1.6	1.6	9.8
Cumhuriyet	99.0	59.7	30.6	4.3	1.5	23.3	Selamağa	93.8	45.9	18.9	3.8	1.8	1.7
Emek	99.6	-	0.7	-	-	8.6	Silahşorlar	97.1	54.2	42.1	0.6	0.6	5.2
Ferahya	99.1	76.7	5.9	1.5	1.1	31.9	Tabakhane	97.9	76.1	68.3	0.7	0.4	2.8
Esatpaşa	99.2	41.2	0.9	0.1	0.1	7.6	Tavuşi Hatun	100.0	78.0		0.5		3.3
Ferah	98.0	47.5	0.8	0.4	0.5	14.0	Temhel H. M.	97.4	50.6	46.8	1.5	4.5	1.1
Fetih	99.8	56.5	5.3	1.1	0.4	7.9	Toygar Hatun	98.9	50.1	1.1	0.3	0.3	0.8
Gülfem Hatun	86.3	46.9	45.2	2.2	2.6	0.3	Validei Atik	99.2	61.9	2.3	0.5	0.5	1.6
Gülnihalbey	99.5	60.9	0.7	1.6		14.5	Vaniköy	94.7	1.3	4.1	8.5	1.6	79.9
Hacıahmet Hatun	99.1	70.9	60.1	8.1	0.3	18.9	Yavuztürk	98.8	15.0	7.7	1.8	1.0	6.9

Tablo 14: Binaların Özellikleri

mahallesindeki 271 binadan yine 37'sinde (%13,7) bu tesisat bulunmamaktadır.

Doğalgazın ise, Üsküdar ve mahallelerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. İlçe genelindeki binaların yarıdan fazlası doğalgaz tesisatına sahiptir. Doğalgaz tesisatına sahip olmayan binaların yoğun olduğu mahalleler ise; başta Vaniköy ve Kandilli olmak üzere, Yavuztürk, Küçüksu ve Kirazlıtepe'dir. Doğalgaz tesisatı, yaygın olarak, İhsaniye, Acıbadem, Ayazma, Ahmet Çelebi, Arakiyeci Hacı Mehmet, Barboros, Emniyet ve Hacı Hesna Hatun, Tabaklar ve Tavaşi Hasan mahallelerindeki binalarda bulunmaktadır.

Sıcak su ise, Üsküdar'daki binaların çok küçük bir bölümünde yer alan bir özelliktir. İlçedeki binaların %13,5'inde sıcak su tesisatı vardır. Sıcak suya sahip binaların oranı, Arakiyeci Hacı Mehmet mahallesinde %76,6, Tabaklar'da %68,3, Hacı Hesna Hatun'da %60,1, Aşçıbaşı'nda %57,3, Pazarbaşı'nda %48,5, Beylerbeyi'nde %48,4, Burhaniye'de %48,3, Tembel Hacı Mehmet'de %46,8, Altunizade'de %44,5, Gülfem Hatun mahallesinde %43,2'dir.

Asansör ve yangın merdiveni ise Üsküdar'daki binaların birçoğunda bulunmamaktadır. Öyle ki, İlçedeki binaların sadece %3,4'ünde asansör, %1,2'sinde ise yangın merdiveni vardır. Bu noktada İlçedeki çok katlı binaların payının da çok yüksek olmadığı hatırlanmalıdır. 7-9 katlı binaların toplam binalar içindeki payı sadece %1,9, 10 ve üzeri katlı binaların payı sadece %0,4'tür. Asansörün özellikle 7 ve üzeri katlı binaların yoğun olarak bulunduğu Altunizade (%27,2), Acıbadem (%25,3) ve 5-6 katlı binaların toplam binaların %35'ini oluşturduğu Barboros'taki (%20,9) binaların önemli bir kısmında kullanıldığı görülmektedir.

Kapalı/açık garaj bulunan binaların oranı ise azımsanmayacak düzeyde olup, Üsküdar'daki binaların %16,6'sında, yaklaşık her altı binadan birinde kapalı/açık garaj vardır. Bazı mahallelerde ise binaların yarısından fazlasında garaj bulunmaktadır. Öyle ki, Acıbadem, Altunizade, Vaniköy'deki binaların %62'lerden, Kandilli, Abdullahağa, Barboros, Bahçelievler, Beylerbeyi, Bulgurlu, Havuzbaşı ve Hasippaşa'daki binaların dörtte ve genellikle üçte birinden fazlasında kapalı veya açık garaj bulunmaktadır.

	Soba	Kat Kalo-riferi	Bina İçi Sistem	Merkezi Sistem	Karma Sistem	Diğer	Yok	Bilin-meyen
Hasippaşa	51.0	34.5	0.5	0.5	12.4	0.2	0.2	0.7
Havuzbaşı	41.6	49.7	3.3	2.2	2.3	0.8	0.1	0.5
Hayrettin Ç	54.6	26.9	10.0	1.5	6.9			
Örnek	58.8	23.5	1.1	1.0	12.8	1.6	0.2	1.1
Özel S. Bol.	11.7	5.3		72.5		4.7	0.6	5.3
Kirazlıtepe	79.4	14.9	0.1	0.5	3.4	0.2	0.6	0.9
Küçüksu	74.8	17.2	9.0	-	2.4	-	0.8	0.8
Küplüce	42.7	28.6	0.3	1.2	17.9	0.1	2.0	7.2
Kandilli	44.6	23.0	29.6	1.4	0.7	-	-	0.7
Kepçedede	32.4	54.0	10.6	-	0.3	0.3	0.7	1.6
Kısıklı	25.9	48.4	9.0	1.3	14.8	0.1	0.3	0.3
Kuleli	37.1	48.2	0.1	0.6	1.1	0.1	3.0	9.6
Kuzguncuk	47.0	41.8	1.9	1.1	0.5	0.1	0.6	3.7
M. Akif Ersoy	60.6	14.0	5.0	0.1	20.4		1.5	0.7
Murat Reis	42.5	49.4	2.8	-	3.0	0.3	0.7	1.2
Pazarbaşı	43.7	36.3	0.2	0.6	9.1	0.7	2.0	7.0
Rumi M. P.	47.3	30.1	9.6	0.4	6.3	0.4	2.5	3.3
Selimiye	29.7	52.7	8.9	4.4	0.1	0.1	1.8	2.2
Selamiali	28.5	37.5	0.7	4.3	25.9	0.2	0.5	2.4
Selmanağa	43.1	30.6	-	6.0	1.9	4.5	6.7	7.2
Solaksinan	38.1	42.1			0.3	3.7	0.3	15.5
Tabaklar	26.1	68.0	-	-	1.4	0.4	-	4.2
Tavuşi Hasan	24.9	14.4	1.0	2.4	53.6	-	1.4	2.4
Tembel H. M.	43.6	45.5		4.5	2.6	1.9		1.9
Toygar Hamza	51.8	43.5	0.3	0.8	0.6	0.3	1.1	1.7
Valide-i Atik	35.1	18.8	1.3	0.8	39.7	0.3	2.9	1.1
Vaniköy	12.4	58.0	2.4	11.2	0.6	5.3	2.4	7.7
Yavuztürk	85.4	9.6	0.0	0.7	3.5	0.1	0.2	0.6

Tablo 15: Binaların Isıtma Sistemi

İlçedeki binalardaki ısıtma sistemi ise soba ve kat kaloriferi ağırlıklıdır. Binaların %45,1'i soba, %35,6'sı kat kaloriferi ile ısıtılmaktadır. Sobalarda; gaz, elektrik, odun, kömür vb. yakıtlar kullanılırken, bina içi kalorifer sistemi tekbir binanın ısıtılması, merkezi kalorifer sistemi, birden fazla bina için kurulmuş sistemdir. Bilindiği gibi kat kaloriferi (kombi vb.) ise bağımsız birimlerin (daire, işyeri vb) ısıtılmasını sağlar.

Isıtma sistemi olarak bina içi ve merkezi kalorifer sistemi kullanımı çok yaygın değildir. İlçedeki binaların toplam %6,8'inde bu iki sistem kullanılmaktadır. Öte yandan, ilçe düzeyinde yaklaşık her on binadan birinde karma sistem vardır. Ancak, baskın ısıtma metodu soba ve kat kaloriferidir.

Aynı hususlar, mahalleler için de geçerli olmakla birlikte, bazı mahallelerde bazı ısıtma sisteminin çok daha fazla yaygın olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin, Emek (%96,4), Yavuztürk (%85,4), Kirazlıtepe (%79,4), Küçüksu (%74,8), Esatpaşa (%62,8) ve M. Akif Ersoy'da (%60,6) binaların büyük bir kısmında soba ısıtma sistemi kullanılmakta iken, İhsaniye (%80,2), İmrahor Salacak (%73,7), Ayazma (%75,4), Arakiyeci Hacı Mehmet (%73,4), Arakiyeci Hacı Cafer (%72,3) ve Tabaklar (%68) mahallesinde kat kaloriferi yaygın bir ısıtma sistemidir.

Öte yandan, Acıbadem, Kandilli ve Beylerbeyi bina içi kalorifer, Altunizade ve Barboros merkezi kalorifer sisteminin, binaların nispeten önemli bir bölümünde tercih edildiği mahallelerdir.

	Kömür	*Odun*	*Tüpgaz*	*Elektrik*	*Doğalgaz*	*Akaryakıt*	*Kömür-Odun*	*Karışık*	*Diğer Yok B. Meyen*
Üsküdar	30,3	3,1	2,0	1,3	46,2	1,9	4,7	8,1	2,2
İcadiye	8,0	11,5	3,1	0,8	60,6	0,1	4,3	11,5	1,1
İhsaniye	7,3		0,8	0,7	83,2	2,6		3,5	2,0
İmrahor S.	6,7		1,1	0,7	80,1	3,3		3,3	4,1
İnkılap	8,2	10,3	25,6	0,5	49,7	1,5	-	0,5	3,6
Ünalan	28,0	1,1	1,8	0,4	41,1	0,2	7,4	17,9	2,3
Abdullahağa	5,9	5,9	3,5	2,0	39,1	14,4	3,5	19,3	6,4
Acıbadem	7,6	0,3	0,3	0,6	87,1	1,1		2,0	0,8
Aşçıbaşı	6,3	12,5	16,7	2,1	60,4	-	-	-	2,1
Ahmetçelebi	11,8	4,7	5,6	0,9	71,3	2,8	-	0,9	1,9
Altunizade	9,2	2,3	2,3	3,7	65,5	8,1	1,6	2,6	4,5
Arakiyeci H. C.	16,6	2,0	1,7		71,1	0,6		0,6	7,1
Arakiyeci H. M.	2,1	4,8	6,5	4,8	79,8	-	-	1,6	-
Ayazma	7,2	1,0	3,1	-	80,0	4,1	-	1,5	3,1
Bahçelievler	41,9	1,5	1,3	0,6	46,3	0,3	3,9	3,5	0,7
Barboros	9,5	3,7	0,7	0,1	82,0	0,3	1,0	1,9	0,7
Beylerbeyi	9,1	12,8	0,4	2,6	66,3	3,1	2,0	3,5	0,2
Bulgurlu	19,8	0,5	0,5	1,1	64,9	1,1	8,5	3,3	0,3
Burhaniye	18,0	4,8	0,1	0,8	55,7	3,7	13,0	3,7	0,1
Cumhuriyet	35,9	0,1	-	0,7	42,2	-	1,8	18,0	1,3
Emek	86,8	5,7	0,7	1,1	0,4	2,5	1,8	1,1	-
Emniyet	13,4	-	0,9	0,5	70,6	0,9	7,3	5,1	1,3
Esatpaşa	48,0	4,3	1,8	0,7	34,0	0,3	2,1	6,9	1,9
Ferah	37,7	0,8	0,8	0,7	35,2	0,3	8,3	15,1	1,1
Fetih	34,8	1,9	2,8	0,2	32,2	-	0,4	23,5	4,3
Gülfem H.	2,6	8,1	0,7	12,2	46,5	0,4	0,4	26,9	2,2
Güzeltepe	33,6	2,3		2,9	51,8	0,3	0,3	5,1	0,8
Hacıhesna II.	4,8	0,9	0,3	3,0	71,5	2,1	6,0	8,1	0,3

	Kömür	Odun	Tüp-gaz	Elektrik	Doğal-gaz	Akar-yakıt	Kömür-Odun	Karışık	Diğer Yok B. Meyen
Hasippaşa	44.2	2.3	0.2	2.5	47.0	0.2	1.1	2.0	0.5
Havuzbaşı	30.0	1.3	7.8	0.5	53.7	4.0	7.8	4.7	0.1
H. Çavuş	9.2	2.3	3.1	10.8	40.0	3.1	14.6	16.9	
Ömük	40.8	1.6	1.5	0.5	38.5	0.1	2.1	13.0	2.0
Özel S. Bol.	2.9	1.7	0.6		15.8	62.0	3.5		10.5
Kirazlıtepe	59.9	3.8	0.3	0.5	16.2	0.3	13.5	4.1	1.5
Küçüksu	68.3	0.5	3.2	0.2	19.6	1.8	3.8	1.1	1.7
Küplüce	19.6	7.6	0.7	1.5	47.9	0.5	6.1	11.9	4.0
Kandilli	32.1	6.6	3.5	3.8	2.8	47.0	2.4	0.7	1.0
Kepçeönü	14.3	4.8	13.1	-	63.2	0.7	0.7	0.5	3.2
Kısıklı	8.4	0.2	0.1	0.7	55.8	3.9	16.6	13.7	0.7
Kuleli	27.9	0.5	2.3	1.8	53.2	1.5	0.3	0.8	11.8
Kuzguncuk	23.9	7.1	6.2	2.0	49.1	1.9	4.6	0.7	4.5
M. A. Ersoy	51.2	1.5	0.4	0.5	18.4	0.8	8.7	16.8	1.8
Murat Reis	10.6	9.4	0.9	0.4	59.9	-	11.9	5.2	1.6
Pazarbaşı	11.3	4.6	6.5	2.2	45.6	0.1	9.2	15.7	4.6
Rumi M. P.	5.0	2.5	13.8	7.1	38.9	2.5	3.3	20.9	5.9
Selimiye	16.5	3.3	6.4	1.4	63.5	3.0	-	0.7	5.3
Selamiali	9.9	1.7	1.7	1.5	43.0	0.9	8.1	31.5	1.9
Selmanağa	7.4	3.3	15.3	17.2	41.1	2.4	-	1.2	12.0
Solaksinan	5.1	34.1	1.1	0.3	53.6		0.3	0.6	4.3
Tabaklar	8.8	6.7	8.5	3.2	72.5	-	-	0.4	-
T. Hasan	17.7	-	0.5	0.5	40.7	-	1.9	36.4	2.4
Tem. II. M.		6.2	9.1	20.1	50.0	3.9	1.3	8.1	1.9
T. Hamza	41.8	3.1	-	3.9	48.2	0.3	0.3	0.6	1.9
Valide-i Atik	20.6	1.3	0.3	0.3	35.1	0.8	9.1	28.7	3.8
Vanıköy	8.9	2.4	1.8	1.8		69.8	1.8	0.6	13.0
Yavuztürk	80.3	0.2	0.8	0.2	9.4	0.3	2.8	4.0	2.0

Tablo 16: Binalarda Isınma Amaçlı Kullanılan Yakıt Cinsi

Üsküdar'daki binaların yarıya yakınında kullanılan yakıt cinsi doğalgazdır. Öyle ki, İlçedeki binaların %46,2'sinde doğalgaz kullanılmakta, bu yakıt cinsini, binaların yaklaşık üçte birinde (30,3) kullanılan kömür izlemektedir. Diğer yakıt türlerini kullanan binaların ise daha sınırlı miktarlarda olduğu görülmektedir. Zaten, bu iki yakıt türü, toplam binaların %76,5'inde tercih edilmektedir. Tüp gaz, elektrik ve akaryakıt çok az sayıdaki binada kullanılırken, odun ve kömür-odun kullanan binaların payı nispeten yüksektir.

Binalarda ısınma amaçlı kullanılan yakıt cinsinin, binanın ısıtma sistemiyle büyük ölçüde bağlantılı olduğu görülmektedir. Nitekim, Üsküdar'da ısıtma sistemi olarak kat kaloriferi, bina içi kalorifer sistemi ve merkezi kalorifer sistemine sahip (bir kısmında kömür, fuel oil yakılabilir) binaların toplam binalar içindeki payı %42,4, ısınmak için doğalgaz kullanılan binaların oranı %46,2'dir. Ayrıca, ısıtma aracı olarak sobanın kullanıldığı binaların oranı %45,1, yakıt cinsi olarak kömür (%30,3), odun (%3,1), tüp gaz (%2), elektrik (%1,3), kömür-odun (%4,7) kullanılan binaların oranı %41,4'dür.

Öte yandan, binaların büyük kısmında ısıtma sistemi soba olan bazı mahallelerde özellikle, kömür kullanımı yaygındır. Nitekim, Emek'teki binaların %86,8, Yavuztürk'teki binaların %80,3, Kirazlıtepe'deki binaların %59,9, Küçüksu'daki

binaların %68,3, Esatpaşa'daki binaların %48 ve M. Akif Ersoy'dakilerin %51,2'sinde ısınma aracı kömürdür. Doğalgaz ise yine kat kaloriferi, bina içi sistem ve merkezi sistemin yaygın olduğu binalarda tercih edilmektedir. Nitekim, özellikle kat kaloriferine sahip olan binaların yoğun olarak bulunduğu, İhsaniye (%83,2), İmrahor Salacak (%80,4), Ayazma (%80), Arakiyeci Hacı Mehmet (%79,8), Arakiyeci Hacı Cafer (%71,4) ve Tabaklar (%72,5) mahallesinde doğalgaz ısınma aracıdır. Ayrıca, ısınma amacıyla doğalgaz kullanan binaların oranı, Acıbadem, Hacı Hesna Hatun, Barboros, Ahmetçelebi ve Emniyet mahallelerinde %70'lerin üzerindedir.

8. Binaların Fiziki Durumu

Üsküdar İlçesindeki bina stokunun dörtte üçünden fazlası iyi durumda olup, herhangi bir tadilata ihtiyacı yoktur. Bunda, binaların büyük bir çoğunluğunun 1970 ve özellikle de 1990 yılından sonra yapılmış olmasının yanı sıra yapı sistemi ve kullanılan yapı malzemesi türleri, bölgesel iklim özellikleri ve bina sahiplerinin gelir seviyelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle İlçe, nispeten yeni ve fiziken sağlam binalardan oluşmaktadır. Üstelik İlçe genelindeki binaların yine %16,7 gibi önemli bir bölümü basit tadilat ve tamiratlarla (yapılarda, derz, iç ve dış sıva, boya, badana, oluk dere, doğrama, döşeme ve tavan kaplaması, sıhhi tesisat tamirleri, çatı onarım ve kiremit aktarma işlemi) yenilenebilecek durumdadır.

Ancak, esaslı tamirat ve tadilat (yapılardaki taşıyıcı unsurları etkileyen veya brüt inşaat alanını değiştiren işlemler) gereken binaların oranı %5,1'tir. Harap ve yıkılması gereken binaların sayısının hiç de az olmadığı görülmektedir. İlçedeki binaların yaklaşık %1'i (0,9) bu durumdadır.

Bina stoğunun durumu, mahalleler itibariyle incelendiğinde, özellikle Emek mahallesindeki binaların oldukça büyük bir bölümünün, tamir ve tadilata ihtiyacı bulunan binalardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim, bu mahalledeki binaların yaklaşık %70'inin basit (%46,8) ve esaslı (%22,5) tadilata ihtiyacı bulunmaktadır. Beylerbeyi'ndeki binaların ise yaklaşık %60'ı için basit (%47,8) ve esaslı (%12) tamirat ve tadilat gerekmektedir. Yine, bina stokunun nispeten eskimiş bulunduğu mahalleler; Hacı Hesna Hatun, Pazarbaşı, Fetih, Hasippaşa, İcadiye, Ferah, Cumhuriyet, Hayrettin Çavuş ve Kandilli'dir. Emek'te olduğu gibi Kandilli mahallesindeki binaların da beşte birden fazlasının esaslı tamir ve tadilata ihtiyacı vardır.

	Tadilata İhtiyacı Yok	Basit Tamir ve Tadilat	Esaslı Tamir ve Tadilat	Harap ve Yıkılması Planlanan	Bilinmeyen		Tadilata İhtiyacı Yok	Basit Tamir ve Tadilat	Esaslı Tamir ve Tadilat	Harap ve Yıkılması Planlanan	Bilinmeyen
Üsküdar	75.9	16.7	5.1	0.9	1.3	Hasipaşa	54.0	31.4	13.1	0.5	1.1
İcadiye	55.6	33.1	8.2	0.1	1.1	Havuzbaşı	79.5	15.7	3.3	1.2	0.5
İhsaniye	99.0		0.3	0.2	0.5	Hayrettin Ç	53.8	26.2	10.0	7.7	2.3
İmrahor Selamı	94.8	-	-	0.7	4.4	Ömerk	66.9	18.1	13.0	0.9	1.0
İnkılap	85.6	12.3	0.5		1.5	Özel S. Bol.	91.2	3.5	1.2	0.6	3.5
Ünalan	69.2	23.4	5.5	0.6	1.4	Kirazlıtepe	80.8	11.8	5.4	1.3	0.7
Abdullahağa	68.8	17.9	10.4	5.0	3.0	Küçüksu	97.1	1.4	0.6	-	0.9
Acıbadem	71.9	21.2	6.5	0.3	0.1	Küplüce	73.7	19.0	3.1	0.8	3.0
Aşçıbaşı	96.9	1.0	-	2.1	-	Kandilli	59.9	16.7	20.2	2.4	0.7
Ahmetçelebi	97.5	-	0.6	1.6	0.3	Kepçedede	98.6	-	0.5	0.5	0.5
Altunizade	83.9	8.2	3.8	0.8	3.2	Kısıklı	72.9	25.1	1.3	0.3	0.4
Arakiyeci H. C.	99.1	-	0.3	0.3	0.3	Kuleli	86.9	6.0	2.3	2.3	2.5
Arakiyeci II. M.	99.2	0.8				Kuzguncuk	77.6	12.4	6.0	1.5	2.6
Ayazma	94.9		2.1		3.1	M. Akif Ersoy	83.5	10.8	2.2	1.3	2.3
Bahçelievler	70.1	24.2	4.6	0.6	0.5	Murat Reis	74.0	14.3	6.3	2.1	3.3
Barbaros	92.5	5.0	0.4	0.1	1.9	Pazarbaşı	49.3	21.9	12.7	8.1	5.0
Beylerbeyi	39.6	47.8	12.0	-	0.6	Rum M. P.	74.5	9.6	11.7	2.9	1.3
Bulgurlu	92.2	5.6	1.5	0.1	0.7	Selimiye	95.3	0.6	0.4	0.6	3.2
Burhaniye	63.8	20.7	13.9	0.7	1.0	Selamsız	79.5	15.8	3.0	0.3	1.4
Cumhuriyet	63.5	33.8	1.3	0.1	1.3	Selmaniağa	64.1	22.2	8.6	2.9	2.2
Emek	29.3	46.8	22.5		1.4	Solaksinan	80.2	10.6	6.6	2.6	
Emniyet	81.5	14.3	2.5	1.0	0.6	Tabaklar	95.8	3.9	0.4	-	-
Esatpaşa	69.0	20.7	8.3	0.7	1.3	Tavuşi Hasan	88.0	8.1	1.9	1.9	-
Ferah	61.2	26.5	10.6	1.2	0.4	Tembel II. M.	91.6	0.6	6.5		1.3
Fetih	51.4	47.4	0.2	0.4	0.6	Toygar Hamza	85.0	9.5	5.0	-	0.6
Gülfem Hatun	94.5	0.7	4.8	-	-	Valide-i Atik	74.5	15.0	6.7	3.5	0.3
Güzeltepe	74.8	18.3	3.7	1.1	2.1	Vaniköy	69.2	23.1	1.8		5.9
Hacıhesna Hatun	48.0	34.2	12.9	3.6	1.2	Yavuztürk	88.7	8.4	1.4	0.5	1.2

Tablo 17: Binaların Fiziki Durumu

Harap ve yıkılması gereken binaların yoğun olduğu mahalleler de görülmektedir. Örneğin, Pazarbaşındaki binaların %8,1'i, Hayrettin Çavuş'ta bulunanların %7,7'si, Abdullahağa mahallesinde bulunan binaların %5'i harap ve yıkılması gereken binalardır.

B. İnşaat Ruhsatnameleri ve Yapı Kullanma İzin Belgelerine Göre Üsküdar'da Yapılaşma

1. Yeni Ve İlave Yapılar

1990-2002 yılları arasında belediyeler tarafından verilmekte olan ruhsatlara göre yapılacak yeni ve ilave yapı miktarı ülke genelinde azalmakta, İstanbul ve Üsküdar'da ise artmaktadır. Ancak, bu 10 yıllık süreçte 5 Nisan Krizi ve 1999 yılında yaşanan depremlerin inşaat sektörünü önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Gerçekten, her yıl ruhsat verilen yapılacak yeni ve ilave yapı miktarı 5 Nisan Kararları'nın uygulamaya konulduğu 1994 yılından sonra azalmaya başlamış, ancak asıl büyük azalış 1999 ve 2000 ve özellikle 2001 yıllarında meydana gelmiştir. Nitekim, ruhsat verilen yapı sayısı 1998 yılında ülke genelinde

116.235, İstanbul'da 22.946 iken, 2000 yılında ülke genelinde 79.140'a, 17 Ağustos depreminde zarar gören ve deprem kuşağında yer alan İstanbul'da ise oldukça fazla azalarak 9.096'ya inmiştir. 2001 krizini takip eden 2002 yılında ise ruhsat verilen yapı sayısı yarı yarıya azalmıştır.

1990-2002 döneminde inşaat ruhsatnamelerine göre ülke genelinde 1.477.193, İstanbul genelinde 142.659 binaya inşaat izni verilir iken, Üsküdar'da inşaatına başlanması için ruhsat alınan bina sayısı 6.120'dir. Yine bu dönemde, ülke genelinde 1.222.495, İstanbul genelinde 40.012, Üsküdar'da ise 1.412 yapı için iskan belgesi verilmiş, diğer bir ifadeyle bu miktarda yapı tamamlanmıştır. Buna göre 1990-2002 döneminde İstanbul'da ruhsat belgesi verilen yapıların %4,3'ü, iskan belgesi verilen yapıların %3,5'i Üsküdar belediyesi sınırları içindeki yapılardır. Bu oranlar, 37 İlçe ve belde belediyesinden oluşan İstanbul Büyükşehir Belediyesi içinde Üsküdar'ın inşaat hareketliliği bakımından ortalamanın üzerinde değere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Her yıl ortalama 413 yeni ve ilave yapı ruhsatı verilen ilçede, en fazla yapılaşma talebinin olduğu yıl 1991, en az yapılaşma talebinin olduğu yıl 2002'dir. Öte yandan, İlçe, ekonomik kriz ve tabii afetlerden İstanbul geneline benzer şekilde etkilenmiş ve ortalama 470 olan yıllık ruhsat talebi sayısı 2002 yılında 155'e inmiştir.

	Ruhsat Belgesi Verilen Yapılar			İskan Belgesi Verilen Yapılar		
	Türkiye	İstanbul	Üsküdar	Türkiye	İstanbul	Üsküdar
Toplam	1 477 193	142 659	6 120	1 222 495	40 042	1 412
1990	123 304	8 895	259	94 489	5 170	162
1991	121 486	9 228	694	92 388	3 562	144
1992	137 990	10 076	486	105 293	3 597	85
1993	147 033	12 385	644	101 712	3 781	73
1994	143 281	12 449	573	99 993	3 764	98
1995	137 905	12 949	583	96 661	2 913	88
1996	126 722	11 301	488	104 776	3 718	55
1997	126 956	13 528	583	106 406	2 968	87
1998	116 235	22 946	488	91 816	2 649	92
1999	92 469	8 813	406	86 777	1 864	98
2000	79 140	9 096	440	90 849	2 100	205
2001	77 430	7 162	321	86 155	2 439	183
2002	47 242	3 831	155	65 180	1 487	42

Tablo 18: Yapılar

İlçede, en fazla iskan belgesi (205) 2000 yılında, en az iskan belgesi (42) ise 2002 yılında verilmiştir. İstanbul genelinde iskan verilen yapı sayısının çok azaldığı 1999 ve 2000 yılı dışında bu şehirde iskan verilen yapıların genelde %2-3'ler civarındaki kısmı Üsküdar Belediyesi tarafından iskan verilen yapılardır. Bu pay, 1999'da %5,3, 2000'de %9,8'dir. 2002 yılında ise yine %2,8'dir.

Yıllar	Ruhsat Belgesi Verilen Toplam	Konutlar	Ticari Yapılar	Sınai Yapılar	Sıhhi ve Sosyal Yapılar	Kültürel Yapılar	Dini Yapılar	İdari Yapılar	Diğer
Toplam	6 120	5 739	272	3	26	28	13	5	34
1990	259	232	23	1	1	2			
1991	691	666	26			1			1
1992	486	444	31	1	3	2		2	3
1993	644	588	47	1	1	4	1		2
1994	573	546	24			1		1	1
1995	583	548	23		4	1	3		4
1996	488	467	14		4	1	1		1
1997	583	561	14		1				7
1998	488	453	18		4	3	2		8
1999	406	386	10		2	4	1		3
2000	440	412	18		2	4	1		3
2001	321	299	14		3	2	3		
2002	155	137	10		1	3	1	2	1

Yıllar	İskan Belgesi Verilen Toplam	Konutlar	Ticari Yapılar	Sınai Yapılar	Sıhhi ve Sosyal Yapılar	Kültürel Yapılar	Dini Yapılar	İdari Yapılar	Diğer
Toplam	1 412	1 249	90	10	41	5	6	1	10
1990	162	153	5	2					2
1991	144	135	7		1			1	
1992	85	68	13	2		1	1		
1993	73	68	4	1					
1994	98	86	10	1	1				
1995	88	78	7	2	1				
1996	55	46	7	2					
1997	87	77	8		1	1			
1998	92	85	3				2		2
1999	98	85	10				1		2
2000	205	195	5		2	1	1		1
2001	183	140	5		34	1	1		2
2002	42	33	6		1	1			1

Tablo 19: Üsküdar'da Kullanım Amacına Göre Yapılar

İlçede yapılaşmanın konut merkezli olduğu görülmektedir. Gerçekte, insanların barınma ihtiyacını karşılayan konutun, yapı türleri içinde birinci sırada yer alması olağan olup, gerek ülke geneli ve gerekse İstanbul'da benzer bir durum söz konusudur. Konut üretimi; sınai, ticari, sıhhi ve sosyal, kültürel, dini, idari yapı türlerine göre oldukça yüksektir. 1990-2002 döneminde Üsküdar'daki yapıların ruhsat belgelerine göre %93,8'i, iskan belgelerine göre %88,5'i konuttur. Diğer taraftan İlçedeki sınai yapılaşmanın tamamen bittiği buna karşılık ticari yapıların ise sınırlı da olsa yapılmaya devam ettiği söylenebilir. Nitekim, 1990'lı yılların ortalarından beri sınai yapılar için ruhsat veya iskan talebinde bulunulmamıştır. Ticari yapılar ise, konuttan sonra en fazla inşa edilen yapılar olarak dikkati çekmektedir. 1990-2002 döneminde 272 ticari yapı için ruhsat, 90 ticari yapı için iskan belgesi verilmiştir. Buna karşılık 1990-2002 döneminde İstanbul'da ruhsat belgesi verilen ticari yapı sayısı 5.807, iskan belgesi verilen ticari yapı sayısı 2.402'dir. Buna göre bu İl'de ruhsat belgesi verilen ticari yapıların da %4,7'si, iskan belgesi verilen ticari yapıların %3,7'si Üsküdar'da bulunmaktadır. Üsküdar'ın İstanbul'da ruhsat ve iskan belgesi verilen ticari yapılar içindeki payı, toplam yapılar ve konutlarda sahip olduğu oranlara yakındır. Bu durum,

mevcut istatistiki veriler çerçevesinde Üsküdar'ın ticari yapılaşma bakımından da İstanbul ilçeleri içinde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sıhhi, sosyal ve kültürel yapılar ile dini yapıların payları ise çok düşüktür. Üsküdar'da 1990-202 döneminde 26 adet sıhhi ve sosyal yapı, 28 adet kültürel yapı ve 13 adet dini yapı için ruhsat düzenlenmiştir. Aynı dönemde İstanbul'da 396 sıhhi-sosyal yapı, 300 kültürel yapıya ruhsat belgesi verilmiştir. Sıhhi-sosyal yapılar, sosyal yapı, kültürel yapılar ise okul ve ilgili tesisler ağırlıklıdır.

KAYNAKÇA:

TÜİK (T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu Başkanlığı), Yayın ve Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığı: 2000 Yılı Bina Sayımı Verileri.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1990**, Ankara, Yayın No: 1513, 1992.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1991**, Ankara, Yayın No: 1736, 1995.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1992**, Ankara, Yayın No: 1832, 1995.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1993**, Ankara, Yayın No: 2039, 1997.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1994**, Ankara, Yayın No: 2040, 1997.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1995**, Ankara, Yayın No: 2041, 1997.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1996**, Ankara, Yayın No: 2098, 1998.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1997**, Ankara, Yayın No: 2208, 1999.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1998**, Ankara, Yayın No: 2306, 1999.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 1999**, Ankara, Yayın No: 2469, 2001.

DİE, **İnşaat İstatistikleri 2000**, Ankara, Yayın No: 2470, 2001.

DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Ankara, 1991.

DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara, Yayın No: 1883, 1996.

Ersöz, H. Y., (1994), **Türkiye'de Konut Politikaları (Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Murat S.- Ersöz, H. Y., (ve diğerleri), (1998), **İnşaat I 1963-1996**, İstanbul, İBB. Kültür İşleri Daire Başkanlığı, No. 71.

Murat S.- Ersöz, H. Y., (ve diğerleri), (1998), **İnşaat II 1963-1996**, İstanbul, İBB. Kültür İşleri Daire Başkanlığı, No. 72.

Murat S.- Ersöz, H. Y., (ve diğerleri), (2006), **Üsküdar'ın Sosyo-ekonomik Yapısı**, İstanbul, İşaret Yayınları.

Murat S.- Ersöz, H. Y., (ve diğerleri), (2006), **Zeytinburnu'nun Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapısı**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları,

İstiklal, A., (1978), Konut Arz ve Talebinde Kısa ve Uzun Dönemdeki Gelişmeler, Kalkınma Planlarında Konut Sorununa Ilişkin Çözümler, **Konut Sorunları Semineri**, Istanbul, İ.T.O, Seminerler dizisi, Yayın No 2.

TÜİK, Bina Sayımı, http://www.die.gov.tr/konularr/binaSayimi.htm

TÜİK, Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi İstatistikleri, http://www.die.gov.tr/konularr/yapiRuhsati03.htm

TÜİK, İnşaat İstatistikleri, http://kutuphane.die.gov.tr/Dieyayinlari/insaat.html

TÜİK, Bina Sayımı, http://www.die.gov.tr/binaSayimi.htm

DİE, DİE 2000 Yılı Bina Sayımı Sonuçlarını Açıkladı, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/INSAAT/160301B.htm

DİPNOTLAR

[1] Halis Yunus Ersöz, *Türkiye'de Konut Politikaları (Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994, s. 1.

[2] Alper İstiklal, „Konut Arz ve Talebinde Kısa ve Uzun Dönemdeki Gelişmeler, Kalkınma Planlarında Konut Sorununa Ilişkin Çözümler", *Konut Sorunları Semineri*, Istanbul, İ.T.O, Seminerler dizisi, 1978, s. 55.

[3] Ersöz, *a.g.e.*, s. 1.

[4] TÜİK, Bina Sayımı, http://www.die.gov.tr/konularr/binaSayimi.htm

[5] TÜİK, Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi İstatistikleri, http://www.die.gov.tr/konularr/yapiRuhsati03.htm

[6] TÜİK, İnşaat İstatistikleri, http://kutuphane.die.gov.tr/Dieyayinlari/insaat.html

[7] TÜİK, Bina Sayımı, http://www.die.gov.tr/binaSayimi.htm

[8] DİE, DİE 2000 Yılı Bina Sayımı Sonuçlarını Açıkladı, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/INSAAT/160301B.htm

Üsküdar'da Marmaray Çalışmalarında Bulunan Arkeolojik Buluntuların Yaşama Katılımının Öneminin Bulgaristan'ın Sofya-Filibe Örnekleri ile İrdelenmesi

YRD. DOÇ. DR. TİMUR KAPROL
Trakya Üniversitesi
BERK MİNEZ
Trakya Üniversitesi
ERTAN VARLI
Trakya Üniversitesi

Giriş

Hızlı kentleşme sonucu kent çekirdeğini oluşturan merkez, kendini tanımlayan yaşam tecrübelerinin yansıması olarak karşımıza çıkar. Hızlı nüfus artışı, kırsal nüfusun kentsel nüfusa dönüşümü, kenti göç alır konuma getirmiştir. Gelişen ve değişen insan yerleşimleri çağdaş gelişmelerden etkilenmektedir. Nüfus yoğunluğunun artması sonucu yeni yerleşim alanları açılması gerekmekte, tarihi merkezler ele alınıp sürdürülebilirlik kavramı içinde irdelenmediğinde köhnemekte, köhneyen tarihi çekirdek ancak marjinal kesimin yaşam alanı haline gelerek, özgün kullanıcılarını yitirmektedir.

Bu çalışmada kentlerdeki rölatif eskime ele alınarak, tarihi binaların yer aldığı kentsel dokunun rehabilitasyonunda açık alan düzenlemeleri ve promenatların önemi vurgulanarak, Filibe kentinde Filibe Ulu Camii, Roma kalıntıları ve çağdaş yaşamın birlikteliği ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda ise tarihi ve kültürel değerlerin değerlendirilmesinde Üsküdar'da son tarihi buluntularının, yeni kentsel düzenlemeye katılımı ile ulaşılabilecek önemli veriler, örneklemel-

erle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde sürdürülebilirlik kavramı yanı sıra tarihi merkezin canlandırılması önerilerinde, çağdaş yaşam gereksinimlerinin tarihi dokuyu bozmadan, ona öykünerek nasıl sürdürülebilirlik içinde ele alınması gereği, çağdaş yaşam içinde önceki yaşamların elde ettiği değerlerin bozulmadan güncel yaşama içinde korunması sorunu ve değer unsurlarına sahip kent mekânlarının özgünlüğünü artıracağı gerçeği ile yaşama katılımı, sürdürülebilirlik- koruma-çağdaş yaşam üçgeni içinde araştırılmıştır.

1. Üsküdar'ın kısa tarihi geçmişi

Antik kaynaklara göre, kentin adı İlkçağ'da Khrysopolis (Altın şehir) olarak geçmektedir(RE 1899). Bölgede, daha Geç Klasik-Erken Helenistik dönemleri içeren M.Ö. IV. yüzyılda, Khrysopolis isimli antik kentin varlığı belirtilmektedir. Bu tarihî bilgilere göre, boğazın Asya kıyısında gümrük niteliğinde bir işlevi de olan antik bir liman kenti bulunmaktadır. Üsküdar yerleşiminin geçmişini algılayabilmek için isminin dayandığı tarihi olguları incelemek gerekir. Bu bağlamda, Üsküdar kelimesinin etimolojik incelemelerinde farklı görüşler bulunmaktadır. S. Ayıca, Üsküdar kelimesi hakkında bilinen tarihi bilgileri derleyen bir çalışma yapmıştır. Ayıca, yabancı kaynaklarda söz edilen Skoutarion kelimesinin, Roma Devrinde Scutun denilen kalkanı taşıyıcı askerlere Scutarii denildiğini ve dolayısıyla bu sınıftaki askerlerin bölgede bir kışlası olması olasılığını yinelemektedir[1]. Bölge, XII. yüzyılda Skoutarion olarak tanınmaya başlamıştır. Nitekim 1203'te İstanbul önlerine gelen Haçlı ordusundan Geoffory de Villehardouin'in anılarında buraya Escutaire denilmektedir. Roma Devrine ait Scutarii teriminin yüzyıllarca sonra birdenbire yer adı olarak ortaya çıkması olasılığı zayıf görünse de, Bizans Devrinde esası Farsça'dan gelen bu kelime, zaman içinde değişerek Üsküdar şeklini almış olabilir.

Osmanlı döneminde Boğaz'ın Anadolu yakasının en önemli yerleşim merkezlerinden biri haline gelen Üsküdar; XVI. ve XVIII. yüzyılları arasında, Osmanlı ordusunun Asya yönünde yapılan seferlerin başlangıç noktası olarak boğazın en hareketli noktası konumundadır.[2]

Bu tarihi perspektiften bakıldığında, kentin güneybatı ucunda yer alan ve günümüzde 54 mahalleyi içeren semt, İstanbul Metropolitan Alanı'nın en eski yerleşimlerinden biri olma özelliğini kazanır. Ancak tarihi merkezin konut yerleşimi özelliğini günümüzde kaybetmeğe başladığı ve tarihi merkezin ticari işlevle yüklenmekte olduğu ile karşılaşılır.[3]

2- Üsküdar kazılarında bulunan arkeolojik ve mimari buluntular

"Üsküdar-Marmaray Arkeolojik Kurtarma Kazıları" 2004 yılında İstanbul

Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünce başlatılmış ve bu müdürlükte görevli uzmanlar ile kazılar sürdürülmüştür. Kazılar Nisan 2006 tarihiyle 13-15 serbest arkeolog ve 65 ile 120 işçi arası değişen işçi ile birlikte yürütülmüştür. Üsküdar meydanının geçmişte birçok uygarlığa zemin olduğu düşüncesi, yapılan kazılar ile kanıtlanmaktadır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 2007 yılında yayınlanan, 2006'da Alanya'da 24-26 Nisan tarihinde gerçekleşen 15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyum Kitabında arkeolog Şehrazat Karagöz'ün "Marmararay Projesi Üsküdar Meydanı Aç-Kapa İstasyonu Arkeolojik Kurtarma Kazıları" isimli tebliğinde Üsküdar meydanında Erken ve Geç Roma dönemi, Erken Osmanlı ve Geç Bizans, Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Devri buluntularına ulaşıldığı ifade edilmektedir.

2-1. Erken Bizans ve Geç Roma Dönemleri

Üsküdar meydanında, bu dönem kalıtı olarak, yapım tekniği Bizans Dönemi mimarisine ait özellikleri taşıdığı arkeologlarca ifade edilen dikdörtgen planlı bir binadan söz edilmektedir. Apsisli olan bu bina kalıntısının dış çevre duvarlarının temellerini sınırlayan, yakın tarihe kadar yapılan binaların da temel kalıntıları ile kaplandığı görüldüğü, yakın tarihte ortadan kaldırılmış kent dokusu temelleri altından, ortaya çıkarılan antik kalıntıların, Üsküdar tarihine yeni bilgiler sağlayacak nitelikte olduğu uzmanlarca belirtilmektedir. Ayrıca bu yapı yakınlarında aynı yapım özelliği gösteren kare planlı diğer bir yapının da temel duvarları ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir.[4]

2-2. Erken Osmanlı ve Geç Bizans Dönemleri

Üsküdar Meydanı'ndaki orta refüj kazılarında mekânların içinden ve mekân dışındaki dolgu topraktan sırlı-sırsız Osmanlı Dönemine ait çanak-çömlek parçaları, ithal porselen ve seramikler, geç döneme ait cam parçaları, bol miktarda lüle parçaları, İznik ve Kütahya işi çini ve seramik parçaları, bol miktarda şamdan parçaları ile az miktarda Osmanlı ve Bizans Dönemi'ne ait grafiti çanak-çömlek parçaları toplanmıştır.[5] Bu da bize bölgenin Erken Osmanlı ve Geç Bizans'a da ev sahipliği yaptığının göstergesi olmuştur.

2-3. Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Devri

Üsküdar Meydanı'ndaki kazılarda XIX. yüzyıl ortasından XX. yüzyıl sonuna kadar çeşitli amaçlarla kullanılan mekânların (depo, dükkân, mağaza gibi) temel duvarlarının tespit edildiği ifadesi, eski Üsküdar Meydanı'na ilişkin yakın geçmiş ve geç Osmanlı Dönemi'ne ait belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.[6]

3. Üsküdar Arkeolojik Buluntularının Koruma Tüzüklerdeki Yeri ve Üsküdar Meydanı ve Yakın Çevresi Kentsel Tasarım Projesi

3.1. Üsküdar İskele Meydanında Bulunan Arkeolojik Bulguların Ulusal ve Uluslararası Korumayla İlgili Tüzüklerdeki Yeri

Üsküdar iskele meydanı kazılarında ele geçen buluntular, yalnız Türkiye'nin değil tüm insanlığın geçmişine ait bulgulardır. Bu kazılarda bulunan arkeolojik ve tarihi eserlerin; tüm insanlığın geçmişine ait olduğu gereği, bu mirasın uluslar arası tüzüklerle tanımlanan koruma gerekçeleri, arkeolojik miras, arkeolojik mirasın yönetimi ve de korunması alt başlıklarında ele alınmıştır

3.1.1. Arkeolojik miras:

Temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilen buluntu "Arkeolojik miras" insan varlığının her türlü izini kapsamakta ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dâhil olmak üzere her tür kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içermektedir.[7]

Bu nedenle geçmişteki insan etkinliklerinin temel belgesini oluşturan arkeolojik mirasın, arkeolog ve diğer bilim adamlarının onu günümüz ve gelecek kuşakların yararına incelemesi ve yorumlayabilmesi için korunması ve doğru yönetimi şarttır.[8]

3.1.2. Arkeolojik Mirasın Yönetimi:

Arkeolojik miras hakkında bilgi toplama işlemi sırasında, araştırmanın hedefi olan arkeolojik verilerin yok edilmemesi temel ilke olarak ele alınmakta, bu nedenle müdahaleler korumaya yönelik yönü veya bilimsel bakımdan gerekli olanla sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla arkeolojik alanın tümünü kazmak yerine, mümkün olabildiğince zarar vermeyen tekniklerle araştırma, yerden ve havadan belgeleme ve örnek alma yöntemleri teşvik edilmekte, belgelenecek ve korunacak veriler arasında bir tercih yapma zorunluluğu ortaya koyduğu, hatta bazen bir anıtın tümüyle ortadan kalkmasına neden olabildiği için, kazı yapma kararı, durum ayrıntılı olarak gözden geçirildikten sonra ele alınmaktadır. Kazılar kentsel büyüme, soygun ve doğal bozulma gibi etkenlerden zarar ebileceği gerekçesi ile anıt ve sitlerde ivedilikle yapılmaktadır.[9]

Antik eserlerin gün ışığına çıkarıldığı kazı ve araştırmalarda, topraktan çıkan kalıntıların düzenlenmesi ve in-situ (su altı buluntularında) bırakılacak olan sanat eserlerinin sürekli olarak korunması çabalarını kapsayan "kurtarma" çalışması derhal ve sistemli bir şekilde gerçekleştirilmektedir.[10]

Washington Tüzüğü 1987, Carta Del Restaura: 1931 tüzüklerinde arkeolojik buluntulara ulaşım çalışmaları sonrasında da hassasiyetin devam etmesi gereği, bu eserlerin korunması ve yönetimi üzerinde de uzmanlık gerektirdiği vurgulanmaktadır.

3.1.3. Arkeolojik Mirasın Korunması:

Tarihî Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler, Nairobi 1976 ve Carta Del Restaura 1931 tüzüklerinde tarihî alanların çağlar boyunca, sosyal, dinî ve kültürel etkinliklerin çeşitlilik ve zenginliğinin en somut tanıklarını oluşturdukları, korunmalarının ve çağdaş toplumsal yaşantıya katılmalarının kent ve arazi planlama ve geliştirmesinin temel öğelerinden birisi olduğu göz önüne alınarak, hangi döneme ait olursa olsun sanat değeri ve tarihi anısı olan tüm değerler korunması, gereği vurgulanmıştır.[11] "Carta Del Restaura 1931" tüzüğünde anıtı oluşturan farklı dönemlerin hiçbirinin yok edilmemesi, bilim adamlarını yanıltacak eklemelerin yapılmaması ve analitik araştırmalar sırasında günışığına çıkan malzemenin dağıtılmaması isteği, mimarın anıtı bir sanatsal işlevle ilişkilendirmek ve mümkün olduğunda bir anlatım birliğine getirme yaklaşımı, kentlilerin kendi görüş, anı ve özlemleriyle kent ruhundan kaynaklanan arzuları ve son olarak yönetim kuralları ile kullanımına ilişkin kaçınılmaz taleplerin dikkate alınması gereği sunulmuştur.[12]

1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün 15. maddesine kentte tarihi geçmişi anlatan yıkıntıların, mimari unsurların ve buluntuların sürekli olarak korunması için gerekli önlemler alınması gereği paralelinde, anıtın anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını hiç bozmadan açığa çıkartacak her çareye başvurulması önerilmektedir.[13]

1976 tarihinde, Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler Nairobi'de hazırlanan tüzükte, tarihî alanlar ve çevreleri, her türlü tehlikeye karşı etkin biçimde korunabilmesi gereği, özellikle özgünlüklerini zedeleyebilecek uygun olmayan kullanımların, gereksiz eklerin, yanlış veya duyarsız değişiklikler gibi zararlı etkenlere veya her türlü kirlenmenin zararlarına karşı korunabilmelerinin uzmanların duyarlılığı ile olabileceği belirtilmektedir.[14]

1999 tarihli Tarihi Ahşap Yapıların Korunması ile İlgili İlkeler Tüzüğü'nde, her dönemin ahşap yapı tasarımı ve yapım tekniği, dünyanın kültürel mirasının bir parçası olarak önem gösterilmekte, ahşap yapıların hizmet ettikleri toplulukların kültürel izlerini de taşıdıkları ve günümüz yaşam koşullarında gittikçe azalarak, yok oldukları belirtilmekte, bu nedenle de toprak altında kalmış her türlü mimari kalıtların da kültürel bellek için veri olabileceği işaret edilmektedir.[15]

3.2. Marmaray Çalışmaları, Üsküdar Meydanı ve Yakın Çevresi Kentsel Tasarım Projesi Sonrası Yeni Düzenlemenin Değerlendirilmesi

Üsküdar'ın yeniden yapılanmasında yerel toplulukların ortak hedefler doğrultusunda örgütlenmeleri, mahalle planları; yerel özellikler, talep ve sorunlar potansiyelleri belirleyerek daha çok hemşehrinin fiziki gelişime katkı koyması sağlanmalıdır. Yerel konular tanımlanarak, eylem planı geliştirmek için mahalle esaslı çalışmalar yapılmalıdır. Planlama sürecinde gerekli olan verileri toplamak, topluluğu organize etmek ve katılım ortamını yaratmak, planlama ve değişim çalışmaları içinde yer almalıdır. Geniş alanları kapsayan planlamalarda, katılımın imkânsızlaşması, plan üretim aşamasında sıkıntı oluşturmaktadır. Kentsel uygulamalara katılım, hemşehrilerin çalışmalarda söz sahibi olması sonucu; sahiplenme, koruma, yaşatma konularında bilinçlenmelerine de katkı koymaktadır. Kişinin yaşadığı çevreyi tanıması, bildiği çevrede yaşaması mutluluğunu arttıracaktır. Tarihi çevrelerin yapılandırılmasında, bölgeye gelecek yeni düzenlemelerde;

Doğal eşikler

Yapay eşikler

Yerleşme dokuları

Bölgede yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik yapıları göz önüne alınmalıdır.

Kuvvetli iletişim ortamının olduğu, sorumlulukların paylaşıldığı, toplulukların ilgisini arttıracak mekanizmaların geliştiği ortamlar için halkın eğitildiği ortamlar; Belediyenin yatırım programı ile ilgili kararlarda yönlendirici olarak, hemşehrilerin ilgisinin uzun süreli olması yanı sıra yaşam kalitelerini de arttıracaktır.[16]

Sirel'ler 2006 yılındaki IV. Üsküdar Sempozyumu'nda sundukları tebliğlerinde "Üsküdar'ın planlamasının yakın çevresi ile ilgili gelişmeleri yadsıyan parçacı bir tutumla ele alındığını" ifade ederler, aynı çalışmada yeni düzenleme sonrası Üsküdar'ın geçmiş uygulamalarla zaten önemli ölçüde bozulmuş olan tarihi kentsel dokusu, söz konusu plan ile yeniden ve büyük ölçekli bir parçalanma ve değişime uğrayacağını işaret etmektedirler. Ayrıca bölgenin yer üstü ve yeraltı kültür ve tabiat varlıklarının tam bir envanteri, bu envanterin sonucuna göre ilgili Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun koruma ile ilgili ilke ve kriterlerinin saptanması, bölgenin sit alanı olarak belirlenmesi konusunun tartışılması gereği savını ileri sürerler. Bu çalışma kapsamında "Üsküdar Meydanı Kentsel Tasarım Projesi" hakkında da aşağıdaki hususların altını çizmektedirler.[17]

◆ Ticari alanların ağırlıklı olduğu, zemin altındaki ilk kattaki dolaşım alanında; Üsküdar merkezindeki yaya hareketlerinin devamlılığını sağlamaya yönelik bir çaba görülmemektedir.

◆ Zemin altındaki diğer üç katın binek otoları için park alanı olarak ayrılmış olması, Üsküdar merkezine özel araç akımını teşvik edecek ve trafik yükü artarak akıcılık olumsuz etkilenecektir. Bu durumu önlemek için toplu taşımacılığın teşviki ve özel araç kullanımının kısıtlanması gerekmektedir.

◆ Zemin altında yapılacak dört katlı inşaat nedeniyle (Resim 1-2) uygulamadaki teknik ve mali güçlükler yanında uzun sürecek inşaat süreci nedeniyle Üsküdar merkezinin ulaşımı ve yaşamı olumsuz olarak etkilenecektir

Sirel'ler çalışmalarının son bölümünde, Üsküdar özelinde; ülkemizde benzer alanlar için örnek teşkil edebilecek bir "planlama – tasarım – uygulama" çalışmasını gerçekleştirme fırsatı halen mevcut olduğunu belirterek, Üsküdar'ı geçmiş dönemlerde olduğu gibi hak ettiği nitelikli mekânsal düzene kavuşturmak için; tüm kamu kurumları, bilim ve meslek kuruluşları ile eşgüdüm içerisinde ivedilikle çalışmalara devam edilmesi gereğini belirtirler.

Sirel'lerin çalışmalarında ifade ettikleri gibi tarihi merkezi kapsayan projelendirme çalışmalarında tüm dünyada, merkezi, yerel yönetim, bilim ve meslek kuruluşları eşgüdüm içerisinde çalışırlar. Özellikle Türk hükümeti'nin 1983'te UNESCO'ya başvurarak, İstanbul'un Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmasını istemesi sonucu tarihi yarımadanın yanı sıra, Beyoğlu, Üsküdar, Sarıyer ve Boğazlar'ı kapsayan bir bütün içinde İstanbul 1985 yılında UNESCO'nun dünya kültürel miras listesine alınmıştır.

Ancak, İstanbul'un Dünya Kültürel Miras listesinde kalabilmesi için üç koşul gereklidir. Birincisi; Koruma imar planının tamamlanması, ikincisi; eserlere yatırım için mevzuat düzenleri, üçüncüsü de tek bir muhatap kurum.[19] Günümüzde halen adı geçen koruma planının olmaması nedeniyle, İstanbul "Tehlikede Olan Kültürel Miras" listesine alınabilir.[20]

Bu nedenle Üsküdar'a yapılacak her müdahale için tüm kamu kurumları, bilim ve meslek kuruluşlarının eş güdüm içinde çalıştığı uygulamaları incelemek yerinde olacaktır. Bu nedenle çalışmada Bulgaristan'ın Sofya kentinde metro uygulamasında metro güzergâhında yer alan VI. yüzyıl kalıtlarının projeye etkisi ve yeni düzenlemeleri ile birlikte Bulgaristan'ın diğer bir tarihi kenti olan Filibe'de yapılmış mimarî kalıtların kent yaşamındaki değerlendirmeleri alt başlıkta sunulmuştur.

4. Çağdaş Uygulamalarda Tarihi Buluntuların Yeri: Sofya (Serdica Metrosunun Doğu Çıkışı)-Filibe(Knize Alexander Batemmberg Yaya Aksı)

İnsanlık tarihi boyunca insanoğlu yerleşmeyi ve yerleşmede düzeni aklına koyduğu devirde dahi anıtları koruma kaygısının varlığını gösteren örneklerin bulunabileceğini düşünmemizi mümkün kılar. Genel anlamıyla anıtlar(mimarî yapılar-sanat, mimari, bilimsel ve kültürel vasıfları olan nesne, yapıt, yerleşme ve bölgeler), özellikle ilkel toplumlarda, geçmişin temsilcileri olmaktan çok birer simge olarak kabul edilmiştir. Simge oluşlarından ötürü anıtların korunması faaliyetlerinin başlıcalarının da, değişik güdümlü siyasi nedenler olduğunu düşünmek doğrudur. Bu nedenler toplumda gücü temsil eden dini

veya başka tutumlarla harekete geçirilmiş olabilir. Ancak anıtlara yapılan, korumayla ilgili müdahale şeklen, devrinin sanat ve estetik anlayışı içinde gelişmiş ve buna bağlı değişimler göstermiştir. Tarihi ve kültürel mirasa yapılan her türlü müdahale toplumsal değerlendirmenin göstergesidir. Tarih içinde günümüzdeki gibi bir koruma olmasa da, uygarlık tarihi boyunca, tarihi anıtların, din, pratik, estetik nedenlerle de olsa zamanın anıt anlayışı içinde korundukları izlenir. Çağımızda tarihi anıtlara tarihi deliller olarak bakılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yitirilen ve zarar gören pek çok anıt, yakın çevresi ve yer aldığı yapı grubu ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu eğilimde geleneksel tutumun ve İkinci Dünya Savaşı'nın tahribine karşı çıkan davranışın yanı sıra, modern mimarlık ve şehirciliğin genel akımı içinde ortaya çıkan değişik değerlendirmenin etkisi açıkça belirmiş ve ilgiyi çekmiştir. Ünlü tasarımcı Saarinen mimaride ve kentsel düzenlemelerde insan ölçeğinin önemini savunur. İzleyen ve izlenen unsur olarak, yayaların ve algılamalarının dikkate alınması gereğini çalışmalarında vurgular. Tarihi ve kültürel mirasın korunmasının eğitim de, kıyaslama, değerlendirmede gerekli, insan ölçüsüne bağlı ölçek için lazım gelen katalog ve kaynak teşkil ettiğini, toplum yaşamında da 'modern'i mahkûm etmeden ve geçmişi bozmadan, çirkinleştirmeden ve yok etmeden, gelecekle bağlantı yani süreklilik sağlanması gereğini ileri sürer.[21]

Geleneksel yapıların; toplumun özelliklerini yansıtan ve çekici bir ürün olarak kabul edilir ve toplumun çağdaş yaşamının ilgi odağı ve hepsinden önemlisi toplumun geçmişinin bir belgesidirler. Bu yapılar, toplumca paylaşılan bir yapı geleneği, çevreye uygun yöresel veya bölgesel bir kimlik, üslup, biçim ve görünüş tutarlılığı veya geleneksel yapı türlerine bağlılık, anonim olarak aktarılan geleneksel tasarım ve yapı ustalığı, işlevsel sosyal ve çevresel kısıtlamalara etkin olarak cevap verebilme, geleneksel yapım sistemlerinin ve zanaatların etkin uygulaması, gibi ayırt edici özellikler taşırlar. Geleneksel yapı, toplumun gereksinimleri sonucunda, insan eli ile inşa edilerek, kent yaşamında yer almıştır. ICOMOS'un Ekim 1999'da Meksika'da yapılan 12.Genel Kurulu'nda kabul edilen Geleneksel Mimari Miras tüzüğünde de korunması gerekliliğinin vurgulandığı, bu yapılar gerek tümü ile korunması gerek toprak altından çıkan kalıtlarının araştırmacılara sağladığı belge nitelikleri ile kültürel miras açısından önemlidirler.[22]

Anıtların korunması ve çağdaş yaşamla bağdaştırılması meselesi, örf ve geleneği farklı ve güçlü bir safha olarak kabul etmek gerekir. Çünkü karın tokluğu insan yaşamı için yeterli değildir, geçmişle ilgili devamlılığın verdiği bağlılık ve emniyet hissine ihtiyaç olduğu, insanların zaman içerisinde deneyimle geliştirdiği mekânsal düzenin uygunluğu ve güzelliğinin geçmişle devamlılık sağladığı, tarihin bir hikâye ve efsane olmadığı, insanın yaratıcı, güdücü vasıflarını ortaya çıkardığı olay ve eserler dizisi olduğunu da kabullenmek gerekliliği ileri sürülmektedir. Geçmişle düzenli bir ilgi kurmanın yapıcı taraflarını gözlemek, bunları sağlayan ortamları akıllıca bir seçimle korumak, çok kere "kötü yeniyi"önlemek için, çağımız örnekleriyle o ortamları tamamlayarak

bağdaştırmak, benlik ve kişilik kazandırıcı, insanı bağlayıcı bir tutum olarak gösterilmektedir.[23]

1950'ler sonrası dini, milli, siyasi ve artistik nedenlerle, belgeler halinde tek tek korunmasına çalışılan anıtlara, çevre yaratan gruplar halinde, sembolik ayrımına önem vermeden daha çok insan yapısı olarak insan ölçüsü veren, yaşama için gerekli emniyetin devamlılığını mümkün kılan unsurlar olarak bakıldığı, uluslararası tüzüklerde karşımıza çıkmaktadır.[24]

Zamanın sürekliliği içinde mimar, yaşamı ve çevreyi güzelleştirmeye çalışırken bunu geçmişe ve geleceğe bağlayan devamlılık içinde yapabilir. Bunu iyi bir şekilde yürütebilmesi içinde "geçmişi ve şimdiki zamanı en iyi şekilde anlamış" olmalıdır.[25] Büyüme ve modernleşme adı altında, neyi yok ettiğini bilmeden yapılan yeni düzenlemeler tarihi ve kültürel mirasa ciddi zararlar vermemelidir. Arkeolojik miras bütün insanlığın malıdır. Dolayısıyla korunması için gerekli mekânsal düzenlemenin sağlanması her ülkenin görevidir.

Endüstrileşme ve hızlı nüfus artışı kentsel değişimlerin etkisiyle günümüz dünyasında tarihi kent mekânları ve kentsel alanlar tehdit altındadır. Kültürel, sosyal ve hatta ekonomik kayıplara neden olan ve geri dönüşü olmayan bu durum karşısında ICOMOS (Uluslar arası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Venedik Tüzüğü'nü tamamlamak üzere, tarihi kentler ve alanlarla ilgili bir uluslar arası tüzük hazırlamayı gerekli görmüştür. Bu tüzükle tarihi kentlerin ve alanların korunması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmaktadır. Tüzük tarihi kent ve bölgelerdeki özel ve kamusal yaşam alanları arasında uyum sağlamayı ve bu alanlarda mütevazi boyutlarda da olsa var olan ve insan belleğini oluşturan kültürel değerlerin korunmasını desteklemeyi hedeflemektedir. UNESCO'nun "Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolü Konusunda Tavsiye" (Varşova-Nairobi 1976) kararında ve başka birçok uluslar arası belgede ortaya konulduğu gibi, "tarihi kent ve kentsel alanların korunması" deyimi tarihi kent ve kentsel alanların yasal koruma altına alınması, bakımı ve restorasyonu için gerekli adımların yanı sıra, geliştirilmeleri ve çağdaş yaşama katılmaları için gerekli uyarlamaları da kapsamaktadır.[26]

4.1. Sofya

1966 yılında başlayan arkeolojik kazılar, metro istasyonu'nun inşasına kadar devam etmiştir. 1971 yılında yürütülen restorasyon çalışmalarından sonra, arkeolojik alan metro inşasının Serdica doğu geçişine entegre edilmiştir. VI. yüzyıla dayanan arkeolojik buluntuların duvarlarının bir kısmı doğu geçişinde sergi unsuru olarak değerlendirilmiştir. 1700 metrekarelik bir alanı kapsayan arkeolojik alan Sofya merkezinin önemli bir nirengi noktasıdır. Bu alan metro çalışmalarının tamamlanması ile birlikte halka açılmış ve Sofya'nın kültürel turizmi'nin en önemli alanı haline gelerek adeta kentin kalbi konumu almıştır.

Bu proje Kültür Bakanlığı'nın, Sofya Belediyesi, Sofya Müzesi'nin desteği ile

yürütülmüş, arkeolojik alanın sergilenmesi ve restorasyonu Uluslararası Koruma Örgütüne üye mimar, arkeolog ve restoratörler tarafından gerçekleştirilmiştir. Projenin kente katkı koyduğu, kentin kalbi niteliğini kazanması beraberinde, kentliye kültürel ve maddi olarak getiri de sağlamıştır. Geçici sergiler, müze alanı, seminer alanları, kitap tanıtımı, tiyatro aktiviteleri, caz geceleri, kültürel tartışmalar, turistik alış-veriş, antikacı dükkânları vb alanlar projenin getirisi olarak kent yaşamında yer almıştır. İnsanlığın geçmişine ait bulguların araştırılması ve sergilenmesinde, merkezi ve yerel yönetimin işbirliği yanı sıra Uluslararası desteğin önemi yanı sıra kent yaşamına katkı koyan bir düzenlemeye de bu çalışma sonucunda ulaşılmıştır.

4.2. Filibe

Antik dönem, Osmanlı ve modernist dönemin mimari kalıtlarını barındıran Bulgaristan'ın önemli kentlerinden birisi olan kentin, çağdaş yeni kentsel düzenlemelerinin, uluslar arası tüzüklerdeki öneriler yönünde ele alınmış olduğu görülür. Sözü edilen mimarlık örneklerini barındıran Kniaz Alexander Batemberg-ulaşım aksının bu uygulamanın önemli bir örneğidir. Bu aksın bir ucunda Osmanlı dönemi kalıtı Sofya Ulu cami- Antik dönem katlı Roma Stadyumu yer alır. Roma stadyumu ve Sofya Ulu Camisini yer aldığı meydanı, ise sosyalist dönem yapısı olan Posta Binası'nın yer aldığı meydana bağlayan Kniaz Alexander Batemberg aksı bir promenat olarak karşımıza çıkar. Antik dönem kalıntıların üzerindeki bu promenatın, iki yanındaki kent duvarını tanımlayan binaların zeminlerinin altında da devam etmektedir. Bu alanda yeni inşa edilen çağdaş yapıların, özellikle alış-veriş merkezi vb kullanımlarında, binaların şeffaf zemin düzenlemeleri ile ziyaretçilerin kentin antik dönemini algılamalarına imkân verilmektedir.

5. Sonuç

1976 yılında Nairobi'de gerçekleşen Uluslar arası toplantı sonucu hazırlanan "Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler" tüzüğünde, çağımızın kentlerinin benzerleşme ve kişiliksizleşme tehlikeleri karşısında olduğu, kent kimliklerinin temel taşlarını ve kültürel varlıklarının ifadesini bulan insanlar ve toplumlar için, geçmiş günlerin bu yaşayan tanıklarını hayati önem taşıdığı göz önüne alınması gereği belirtilmektedir. Bu olgunun gerçekleşmesinde yerel yönetimlerin rolü kaçınılmazdır. Bu nedenle 1975 tarihli, Amsterdam Bildirgesi'nde yerel yetkililerin kültürel mirasın korunmasında özel ve yaygın sorumluluklarının önemi, "yerel yönetimler tarihî çevrelerde (ister arkeolojik olsun, ister kentsel ve kırsal kesimdeki kalıtlar olsun) yeni yaşam alanı tasarımı veya rehabilitasyonu çalışmalarında, bütünleşik koruma ilkelerini uygularken, mevcut toplumsal ve fiziksel gerçeklerin sürekliliğini

Üsküdar Meydanı'nda Marmaray Çalışmaları

de hesaba katmak zorundadırlar" sözü ile vurgulanmıştır.

Mimarlık mirasının gelecek kuşaklara yansıtılmasının, halkların ortak tarihlerinin ve geleceklerini tanıma bakımından veri olması nedeniyle önemlidir. Tarihî ve mimarî mirasın kaybedilmesi o an için sıkıntı yaratmasa da gelecek kuşaklar için sıkıntı kaynağı olduğu ve bu günkü mirasa en az bir bin yılda ulaşıldığı bundan daha iyisi için de en az bir bin yıl yaşanılması gereği uluslar arası bir çalışma ve yayın olan 2001 yılında yayınlanan *Avrupa Mimarlık ve Yarın* kitabında işlenmektedir.

Bu nedenle 1975 tarihinde yayınlanan Amsterdam Bildirgesi,[34]

◆ Tasarımcıların tüm alanların aynı olmadığı bilincinden hareketle, yerin kendi özel niteliklerine tasarımlarını ele alınmak zorunda olduklarının,

◆ Tarihî mirasın estetik ve kültürel değerlerinin gerektirdiklerini bilinmesi eski mimarlık kompleksleri için özel hedef ve planlama kurallarının benimsenmesine yol açması,

◆ Bölgesel planlama politikalarında, kültürel mirasın korunmasını hesaba katması ve ona katkıda bulunması

gereğini irdeler.

Lewis'e göre "Davranışlarıyla tarihi gelişimin ve karışımın bir ifadesi olan insanlar ve meydana getirdikleri kümeler" kesin olarak bilinmeyen bir amaca,

geleceğe doğru hareket halindedirler. Öyle ki geçmişin yoğun hazmı ile yutuculuğu ve geleceğin yapıcılığı, insan ve toplumun her an dayandığı iki ana kaynak olmuştur.

Bunların ikisinin de itilip atılamayacağı açıktır. Böyle olunca da yaratıcılığı bu gerçeklere uygun olarak düşünmek, geçmişten insan geleceğini şekillendiren diyalekt için anıtların nasıl değerlendirileceği ve yeni yaşam alanı düzenlemelerinde ele alınışları, toplumsal düzeyimizin de gelecekte göstergesi olacaktır.[35]

Geleceğe nitelikli kent mekânları ve mimari kalıtlar bırakabilmek için geleceğimizi planlayan politikalar üretmek ve hayata geçirmek gereklidir. Bu nedenle yerel yönetimler, koruma planları ile ilgilenen grupların görüşlerini araştırarak, kullandıkları danışma tekniklerini geliştirmeli ve **planlamanın ilk aşamalarından itibaren** bu görüşleri hesaba katmalıdırlar. Halkı bilgilendirme çabalarının bir bölümü olarak, yerel yetkililerin kararlarını açıkça anlaşılır bir dil kullanılarak halka sunmalı ve böylece yörede yaşayanlar bu kararların nedenlerini öğrenip, tartışıp değerlendirebilmelidir. Avrupa Kentsel Şartında yukarıdaki ifade ile sözü edilen uygulamalarda kent merkezlerinin, kültür ve tarih mirasının önemli simgeleri olarak korunmaları gereği yinelenmektedir.[36]

Tarihsel merkezlerin, paha biçilmez mimari miras öğeleri olan binaları, kent mekânları ve sokak modelleriyle, geçmişle bugün ve gelecek arasında bağlantı kurdukları gerçeği, onlara tarihsel bellek niteliği kazandırır. Bir kentin kimliğini ve belleğini sürdürmesini sağlayan kalıcı önemdeki öğelerin şekillendirdiği mirastan olan kentsel mimari, bulunduğu yerin, topografyasının ve ikliminin ürünü olan doğal öğelerin yanı sıra, insan becerisinin, sanat ve kültür değerinin ürünü olan öğeleri de içerdiğinden kent dokusunun önemli ve yeri doldurulamaz bir parçasıdır, kentin ve onun sakinlerinin kimliği açısından yaşamsal önemdedir. Günümüz ve gelecek kuşakların kimliğinin oluşturacak bu mekânlar dünya halkları arasında dayanışma duygusunun oluşmasında önemli bir role sahiptir. Kentsel miras, Avrupa Mimari Miras Sözleşmesi'nin 1. maddesinde belirtildiği gibi, anıtlardan bina gruplarından ve sit alanlarından oluşur. Tarihi merkezlerde varlığını hissettiren kentsel baskıya getirilecek çözüm, yoğun ve farklı gelişmelere ağırlık veren geleneksel yaklaşım ile hızlı değişim ve gelişimi gözeten ve büyük ölçeklerin kullanılmasını öngören yeni yaklaşımlar arasında dikkatli bir denge kurulmasını gerektirmektedir. Yeni gelişmelerin tarihi alanlarla nasıl bağdaştırılacağı, Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde kent merkezlerinin karşı karşıya bulunduğu temel bir mimari sorundur. Tarihi binaları koruma yöntemleri oluşturulurken, kent merkezlerine yerleştirilen yeni bina ve alan düzenleme tasarımları üzerinde dikkatle durulmalıdır. Bununla birlikte mimari yeniliklerin özendirilmesi de göz ardı edilmemelidir. Kentin biçiminin gelişmesinde ayrıntıya dikkat edilmesi, geçmişin izinin yok edilmemesi, geçmiş ile geleceğin arasındaki kültürel iletişim ve sürekliğin devamında önemli bir rol oynayacaktır.

Yerel yönetimler, kentsel mirasın korunmasını ve sürdürülmesini sağlamak ve

bunun sorumluluğunu üstlenmek bakımından çok elverişli konumdadırlar. Tarihi merkezlerin ve sit alanlarının yapısı, uyumlu bir toplumsal dengenin sağlanmasına yardımcı olur. Eski kentlerimiz, çok çeşitli faaliyetlerin gelişmesine elverişli koşulları sağlayarak toplumsal bütünleşmeye olanak tanımıştır. Eski bir binanın, yerleşimin korunmasıyla, bir yörenin karakteri korunmuş ve geliştirilmiş olur.[37]

Yukarıda sözünü ettiğimiz ve uygulama Sofya ve Filibe örnekleri ile vurgulanan gelişimin bir başka örneği olarak Atina metrosu çalışması da bu anlamda irdelenebilir. 10 Nisan 2006 tarihinde Atina Metrosu kazılarına dair verdiği konferansında ki konuşmasından önemli bir alıntıyı Şehrazat Karagöz şu şekilde ifade etmektedir.

Bazen kazıların verdiği sonuçlara göre projenin değiştirildiği, örneğin, Keramikos'taki kazılarda ortaya çıkan değerli buluntulardan dolayı, oradaki metro istasyonundan vazgeçilerek, Arkeologlar tarafından 6 yıl boyunca kazılan 65.000 metre karelik bir alanda arkeolojik çalışma sonlandırıldıktan sonra, metro tüp geçit inşaat çalışmaları başlatılmıştır.

İstanbul Metropolitan Yerleşiminin ulaşımının öğesi olacak Marmaray Üsküdar çıkışı ve tüp geçidi bağlantısında, kazılar sonucunda elde edilen buluntuları, mimari kalıtları yerlerinden sökmeden, metro projesine entegre edecek metro projesi ve çevre düzenlemesinde gerekli revizyonlara yer verilerek, kentin kazanmış olduğu tarihi değerleri, bu anlayış ile kent yaşamına katılarak bir müze niteliğinde sergilenmelidir. Aksi takdirde İstanbul'un ulaşım sorunu çözmek yanı sıra, Kültürel ve Tarihi Mirasa gerekli hassasiyet gösterilmediği için kent UNESCO'nun "Tehlikede Olan Kültürel Miras" listesine alınmasına katkı sağlayacaktır.[38] Türkiye'den henüz hiçbir belediyenin imza koymadığı Avrupa Kentsel Şartı'nda "**Gelecek geçmişin pahasına kurulamaz ve kurulmamalıdır"** ifadesi düşündürücü olarak karşımıza çıkmaktadır.[39]

DİPNOTLAR

1 S. Eyice, "İstanbul' un Bazı Semt ve Mahalle Adları Hakkında Bir Deneme", *Türkiyat Mecmuası*, (XIV 1965), s.208-209.

2 Bülent Arı, "Üsküdarın Ulaşımı", *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2005, I 107.

3 Ebru Seçkin "Mahalle Planlaması ve Katılım Üzerine", *Mimarist*, sy. 12, s. 87-91.

4 Şehrazat Karagöz, "Marmaray Projesi Üsküdar Meydanı Aç-Kapa İstasyonu Arkeolojik Kurtarma Kazıları", *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara 2007, s. 153.

5 a.g.t., s. 155-156

6 a.g.t., 157

7 Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü 1990, 2007, s. 166.

8 *a.g.e.*, s. 165.

9 *a.g.e.*, s. 164.

10 *a.g.e.*, s. 174.

11 Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri

Konusunda Tavsiyeler- Nairobi 1976, 2004, s. 148- 149, 157-163.

12 *a.g.e.,* s. 148-149.

13 *a.g.e.,* s. 151.

14 *a.g.e.,* s. 159.

15 Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Tarihi Ahşap Yapıların Korunması ile İlgili İlkeler 1999, 2007, s. 177.

16 Ebru Seçkin "Mahalle Planlaması ve Katılım Üzerine" s. 87-91.

17 Ayşe Sirel, Ümit Sirel, *İstanbul Kentiçi Ulaşımında Bir Ana Aktarma Noktası Olarak Üsküdar Meydanı Marmaray'ın Etkileri ve Meydanın Geleceği Üzerine*, İstanbul 2007, s. 103-122.

18 Üsküdar Belediyesi.

19 S.Erdem, 26.08. tarihinde Radikal gazetesinde yayınlanan röportaj, 2004.

20 Stefanos Yerasimos, İstanbul, Kültür Mirasını Yitirirse?, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 30.Temmuz 2003, http://www.obarsiv.com/guncel_30temmuz_panel.html

21 Cevat Erder, *Tarihi Çevre Kaygısı*, Ankara 1999, s. 2-3.

22 Zeynep Ahunbay, *a.g.e.,* s. 179.

23 Cevat Erder, *a.g.e.,* s. 6.

24 Cevat Erder, *a.g.e.,* s. 2.

25 *a.g.e.,* s. 4.

26 Zeynep Ahunbay, *a.g.e.,* s. 157.

27 Dolye Yordanova arşivi, Kültür Bakanlığı, Kültürel Anıtlar Müdürlüğü, Koruma Departmanı Müdürü Sofya, Bulgaristan.

28 Dolye Yordanova arşivi, Kültür Bakanlığı, Kültürel Anıtlar Müdürlüğü, Koruma Departmanı Müdürü Sofya, Bulgaristan.

29 Dolye Yordanova arşivi, Kültür Bakanlığı, Kültürel Anıtlar Müdürlüğü, Koruma Departmanı Müdürü Sofya, Bulgaristan.

30 www.map-guide.bg

31 Timur Kaprol Arşivi.

32 Timur Kaprol Arşivi.

33 Timur Kaprol Arşivi.

34 Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Amsterdam Bildirgesi 1975, İstanbul 2004, s. 153.

35 Lewis Mumford, "The Culture of the Cities, New York", Harcourt, Brace and Co., 1938, s.439-440.

36 Anon, Avrupa Kentsel Şartı, www.ibb.gov.tr, www.verelnet.org.tr

37 Anon, Avrupa Kentsel Şartı, www.ibb.gov.tr, www.verelnet.org.tr

38 Stefanos Yerasimos ,*a.g.e*.

39 Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Amsterdam Bildirgesi 1975, İstanbul 2007, s. 154.

Üsküdar'ın Kültürel ve Tarihsel Dokusunun Şehir Müzesi Projesi'ne Uyarlanması

DOÇ. DR. FETHİYE ERBAY
Boğaziçi Üniversitesi

Kültürü gelecek kuşaklara taşımakla görevli müzeler toplumun kültürel kimliği için de gereklidir.

Müzeler, değer biçilmez eserleri, muhteşem mekânları, tarihsel ve sanatsal açıdan sundukları imkânlar ile öncelikle ziyaret edilmesi gereken mekânlardır. Hem kendi, hem de ülkenin tanıtımını sağlayan kurumlar olarak müzeler, eğitim-araştırmaya kaynak sunarlar.

Kentleşme bazında modernliğin yeniden tanımlanması ve süregelen yaklaşımlara kültürel ve sanatsal değerlerle karşı çıkabilmek için müzeler aracı olmuşlardır. Bize geçmiş ile geleceği bağlayan yeni görseller sunmuşlardır. Tarihî mirasımızı, sınırsız çeşitlilikteki parametrelere göre değerlendirme imkanı sunan müzeler, son yıllarda hükümet programlarının da bir parçası olmuşlardır. Belediyeler de, müzeler aracılığıyla çeşitli sanatsal ve kültürel değerlerin belgelenmesine destek vermişlerdir.

İstanbul'un 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti seçilmesiyle de bu çalışmalara hız verilmiştir. Üsküdar Belediyesi de 2010 adıyla projelerde yer almıştır. Üsküdar'ı yarın için planlama çalışmaları arasında birkaç müze örneği önermek istedim.

Bu oturumda, modernliğin, içerdiği karmaşıklığı gözardı etmeksizin, kendi çeşitliliği içinde yeniden şehrin tarihini keşfetmemize yarayan kuramsal ve eleştirel analizlere yer verilecek müzelerin kurulma gerekliliğinden bahsedeceğim.

Üsküdar'da kentleşme bazında değişimin yeniden ele alınmasına yönelik müze projeleri içinde; Ulaşım Müzesi, Mimarlık Tarihi Müzesi, Adalet Müzesi, Sağlık

Müzesi, Metro, Şehir Müzesi açılmalıdır. Ayrıca Üsküdar'ın kültürel ve tarihsel dokusunu yansıtan bir şehir müzesinin oluşturulmasıyla ilgili birikimlerimi de paylaşmak istiyorum.

Son günlerde basından "Üsküdar 2010'a hazırlanıyor. Yok olmaya yüz tutmuş tarihî eserler restore edip, sosyal hayata kazandırılıyor" haberlerine sıkça raslıyoruz. Bu çalışmalar kapsamında öncelikle açılması planlanan müzelere göz attığımızda Üsküdar sınırları içinde 6 yeni müzenin inşası için start verildiğini, Milli Mücadele Müzesi, Ulaşım Müzesi. Müzik Müzesi, Sümerbank Müzesi, Fatih Sultan Mehmed Müzesi, Cüzzamhane ve Tebhirhâne'nin de bu projeler arasında yer aldığını duyuyoruz. 2007 yılında tamamlanan Bağlarbaşı Kültür Merkezi'nde Ulaşım Müzesi'nin kurulması çalışmaları halen sürmektedir.

Açılması planlanan ulaşım ya da taşıt müzeleri örneklerini Dünya'nın hemen her şehrinde görmek mümkündür.

Ulaşım Müzesi

Seyahatla ilgili tüm tarihsel değişimi sergileyen müzeler olarak, toplu taşıma araçlarının gelişimini sergiler. Toplu taşıma araçlarını gelişimiyle, geniş çeşitlilikte koleksiyona sahip müzeler olarak; raylı sistem, hızlı tren deniz ve hava araçlarının da yer aldığı, ulaşım tarihçesinin devamlı değişen yüzünü sergilerler. Delhi, New York, Paris, Shanghai, Yokohama, Minnesota, Birmingham, Manchester, Ireland National Transport Muzesi ve Tokyo Eski Ulaşım Müzesi bu guruptaki müzelere örnek verilebilir. Yeniden düzenlenerek Kasım 2007'de açılacak iddalı müzelerden biri de London Transport Museum'dur. Ziyaretçilere yönelik simulator aletleri ile ulaşım araçları kullanabileceği, çeşitli interaktif sergileme odaları oluşturulmuştur.

Metro Müzesi

Tarihsel kültürel ve ticari değişimin hızını ve moderliğin değişimini sergileyen müzeler arasında son yıllarda Metro Müzeleri de yer almaktadır. Metro müzeleri iki gurupta kurumlaşmaktadır. Birinci gurup metronun çalışma sisteminin yeraldığı tarihsel gelişimi sergileyen müze türleridir. U-Bahn Metro Müzesi, Metro Tarihi Müzesi bu guruba örnektir.

Moskova ve Atina Metro Müzesi, metro inşaatları sırasında çıkan kalıntıların sergilendiği ikinci gurup metro müzelerine örnektir. 2005 yılında 70. yılını kutlayan Moskova Metroları eşsiz mimari yapıları, duvar, tavan, sütun, heykel, merdiven ve holleri ile ünlüdür. Sovyet mimarisinin eşsiz örneklerini sergileyen Moskova Metrosu paleontoloji açısından da eşsiz buluntulara sahiptir. Dünyanın en güzel metroları ünvanına sahip Moskova Metrosu 11 network ve 160 istasyonu ile heryıl yenisi açılarak eklenmekte ve büyümektedir.

Atina Metro Müzesi arkeolojik kalıntılar ile ulaşımın birleştiği müze olarak ilgi çekicidir.

Metro kazıları sırasında eşsiz arkeolojik eserler, dinazor fosilleri, eski şehir kalıntılarının sergilendiği metro istasyon müzesi ile ünlüdür. Metro içinde düzenlenen müzede, camlı dolaplar içinde buluntular sergilenirken, Bizans, Roma, erken dönem Yunan yerleşim örneklerinden izler sergilenmektedir.

Ülkemizde de son yıllarda metro istasyonu yapımı sırasında ortaya çıkartılan tarihi kalıntılar "metro-müze" nin kurulmasının zorunlu hale getirmiştir. Üsküdar da Metro kazıları sırasında çıkarılan arkeolojik bulguları, tarihi kalıntıları bulunduğu yerde sergilenmeli anlayışıyla dünyada da örneği olan metro istasyonu içinde **'metro-müze'** açılmalıdır.

Adalet Tarihi Müzesi

2000'li yıllarda sosyal bir kurum olarak görülen müzelere sosyal adaleti teşvik için görevler yüklenmiştir. Yargı, zindan, kule ve korku müzeleri de adalet sistemini yansıtan müzeler olarak kurulmuştur. Özellikle Ortaçağ yargı sistemini, ihtilal ve ihtilal sırasındaki bazı idamların canlandırıldığı müzeler son yıllarda yaygındır. Karanlık zindan hücreleri, mahzenlerde çeşitli ışık, ses efektleri ve multi medya düzenlemeler yer alır. Londra, Edinburg Korku Müzeleri, Nottingham Robin Hood's Müzesi bu tür yargı müzelerine örnek verilebilir. 1993 yılında Magosa'da açılan Namık Kemal Korku Müzesi, İstanbul Yedikulehisar Müzesi, Amenas Zindanı da bu örnekler arasındadır.

Üsküdar'da Fatih Sultan Mehmet'in yargılandığı Mahkeme Binası olarak bilinen ve restore edilen bina, müze olarak fonksiyonlandırıldığında bu tür müze grupları arasında yer alacaktır.

Mimarlık Tarihi Müzesi

Üsküdar'da kentleşme bazında mimari değişimin yeniden ele alınmasına yönelik müze projeleri arasında; mimari gelişimi yeniden düşünmek ve yeniden inşa etmek için Mimarlık Tarihi Müzesi kurulabilir. Sanal ortamda konut mimarisi ve konut kültürü, çevresel çalışmalarla birlikte yeralmalıdır. Evler, semtler Üsküdar'ın kimliğini oluşturan yapı taşlarındandır. Görsel açıdan zengin ve etkin sergileme yöntemleri kullanarak konu üç boyutlu tasarımlar şeklinde sergilenmelidir. Deprem Simülasyon Merkezi olarak sahildeki platform fonksiyonlandırılabilir. Müzenin ana sergileme alanının ortasında deprem simülasyon alanı yaratılabilir. Kronolojik ve tematik olmak üzere ışık, ses ve hareket alternatif kurgulardan yararlanarak, Üsküdar'ın geçirdiği depremler, deprem öncesi ve deprem sonrası görüntüler ile şehrin değişimi verilebilir.

Moskova Metrosu

Üsküdar bölgesinin; kültürel, tarihi ve çoğrafi açıdan sahip olduğu zenginlikleri göz önünde bulundurulduğunda, kültürlerin buluşma noktası olan bu müzelere ihtiyaç vardır. Bu oturumda, "modern"i, içerdiği karmaşıklığı gözardı etmeksizin, kendi çeşitliliği içinde Üsküdar'ın geçirdiği değişimi yeniden görmeyi öneren kuramsal ve eleştirel analizlere yer verecek şehir müzesi kurulmalıdır. Şehir müzeleri insanların yaşam tarzlarının, inançlarının, geleneklerinin, kısaca geçmişinin sergilendiği mekânlardır. Bu müzeler, ulusal kültürün sürekliliğini sağlama ve kültürü gelecek kuşaklara taşımakla görevli olup, toplumun kültürel kimliği için de gereklidir. Şehir müzesinin kurulma gerekliliği şehir müzeleri, toplum ilişkisini artırması açısından önemlidir.

Halkın şehircilik konusunda bilinçlenmesine kaynak oluşturur. Şehircilikle ilgili araştırma yaparak, bilimsel yorumlar çıkarmayı sağlar. Kültürel ve bilimsel benzerliklerin ve farklılıkların keşfedilmesini sağlar. Zengin tarihi geçmişe tanıklık etmelerine yardım eder.

Yurt dışında şehrin tarihini yansıtan şehir ya da kent müzelerin kurulması son yıllarda gittikçe artmaktadır. Belediyeye bağlı yönetim organı içinde şehir müzeleri yapılanmıştır.

Paris, Roma, Londra, Lüksemburg, Liverpool, New York, Moskova, Pekin, Şam, Kahire, Tebriz, Semerkant, Taşkent, Oslo Kent Müzesi kent kültürü ile bir ulusun değerlerini yansıtan müzeler olarak kurulmuşlardır. Norveç Kent Müzesi ,

İsveç Stockholm Müzesi, Tokyo Modern Sanat Şehir Müzesi, Viyana Şehir Müzesi, mimarisi ve kültürel zenginliği müzede, şehrin genel tarihinden kesitler şeklinde sergilenmektedir. 5.000'den fazla sergilenen eser sayısı ile Köln Şehir Müzesi bu gruptaki en büyük müzelerden birisidir.

Şehir müzesi; kaybolmakta olan yada varlığının sürdüren etnoğrafik unsurların değerlendirildiği kurum olarak önemlidir. 2007 yılında ülkemizde şehir müzeleri sayısal olarak incelendiğinde müzecilik açısından durum pek parlak olmasada açılması planlanan pekçok şehir müzemiz vardır.

Bursa Kent Müzesi, İzmit Elektronik Kent Müzesi, İzmir Kent Arşivi ve Müzesi, Karabük, Kayseri, İzmir, Kastamonu, Edirne ve İstanbul şehir müzeleri vardır. Pekçok belediye tarafından da şehir müzeleri kurma çalışmaları sürmektedir. Erzurum Şehir Müzesi Kültür ve Dokümantasyon Merkezi, Çankırı Şehir Müzesi, Sakarya Şehir Müzesi, Nezih Eldem Şehir Müzesi, Antalya Kent Müzesi, Kayseri Kent ve Mimar Sinan Müzesi, Safranbolu, Muğla, Samsun, Eyüp Belediyesi Nezih Eldem Şehir Müzesi, Üsküdar Şehir Müzesi açılma çalışmaları süren müzelere örnektir.

Üsküdar Şehir Müzesi

Üsküdar şehir müzesi, şehrin görsel hikâyesini anlatacaktır. Üsküdar günümüze kadar pekçok tarihi olaya tanıklık etmiş, pekçok tarihi kişiliğe ev sahipliği yapmıştır. Sufiler, erenler, yatırlar, sanatçılar, sultanlar olmak üzere pekçok kişinin yolu Üsküdar'da kesişmiştir. Üsküdar şehir müzesi geçmişi daha algılanabilir ve anlaşılır şekilde aktarabilmesi için her katta ayrı ayrı içeriğe sahip olmalıdır.

Bu amaçla Üsküdar'ın bugünü ve geleceğini konu alan, tarih, sanat, mimarlık, kültürel ve demoğrafik özellikler, sağlık, iktisadi ve sosyal hayat gibi çeşitli konu başlıkları şehir müzesi projesinde yer almalıdır. Halkın ticaret ve gündelik yaşamı her yönüyle kendine has özelliği, kurulacak müzede bir arada sunulmalıdır. Kronolojik olduğu kadar tematik bir mantığı da içeren müzede, kentin tarihsel süreçte geçirdiği önemli değişiklikler, yaşanan krizler ve gelişmeler ele alınmalıdır. Ancak kenti ve kent kültürünü tanımak, araştırmak ve öğrenmek isteyenlerin gidebilecekleri bir müze olmalıdır. Bu açıdan da; kurulacak Şehir Müzesi'nde Arşiv ve Araştırma Merkezi de oluşturulmalıdır. Yaşam kalitesini yükseltmek, kültürel değerlerin benimsenmesine yardımcı olmak amacıyla "Üsküdar Şehir Müzesi" kuruluş çalışmalarına hız verilmelidir. Öncelikle müzenin kuruluş aşamasında durum saptaması ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır.

Arkeolojik envanter çalışması, etnoğrafik envanter çalışması kentsel mimari doku ile ilgili envanter çalışması sözlü ve yazılı tarihin belgelenmesi ile ilgili envanter çalışması yapılmalıdır.

Envanter çalışmalarında müzenin arşivi oluşturulmalıdır. Sözlü ve yazılı tarihin belgelenmesi ile ilgili envanter çalışması yapılmalıdır. Şehrin kültür kimliğinin kaybolmasına yol açmadan geleneksel ve modern sentezlerden oluşan her türlü görsel malzemenin sergilendiği müzede yaşayan tarihi sunum yanında, canlı tarihe tanıklık etmiş kişilerin de aktarımlarından yararlanılmalıdır. Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre gibi pekçok kişi bu konuda yaşayan kaynaklardandır.

Şehir Müzesi'nin Kurulma Gereği Proje Olarak Değerlendirildiğinde;

-Projelendirme ve fizibilite konuları araştırılmalıdır.

-Üsküdar ve civarının fiziksel, tarihsel ve kültürel yapısı araştırılmalıdır.

-Şehir müzesi için mekân tesbiti yapılıp, sergileme projesi hazırlanmalıdır.

Öncelikle müze binasi için yer saptanmalıdır. Çeşitli etkinlikler ve müze çalışmalarını destekleyecek mekânlara ihtiyaç vardır. Bu amaçla sosyal hizmet ve paylaşım alanları oluşturulmalıdır.

Ziyaretçilerin daha fazla müzede kalmalarını sağlayacak mekânlar tasarlanmalıdır.

Şehir müzesinde yer alacak malzemelerin tespiti ve temini çalışmalarına biran önce başlanmalıdır. Oluşturulacak şehir müzesi, özellikle mimari eserlerin maketleri yanında, görsellerinin de sergilendiği, açıklayıcı bilgi panolarının yer aldığı, modern sesli ve görsel sergileme yöntemleri kullanarak tasarım yapılmalıdır.

-Bu tür müze komleksine verilecek fonksiyonlar araştırılmalıdır.

-Kuruluş modeli oluşturulmalıdır.

-Kurulacak müze için koleksiyonun oluşumu, işgücü ve finansal kaynaklar belirlenmelidir.

Müze projeleri için kontrol merkezi oluşturulmalıdır. Müzelerin kurulması uzmanlık işidir ve bu alanda uzman kişilerle ortaklaşa çalışılması zorunludur. Gerek proje esnasında, gerekse uygulama aşamasında profesyonel kadronun oluşturulması ve çalışmaları denetlemesi müzenin kuruluş aşaması için önemlidir. İstanbul'un esnaflığına, tüccarlığına, zanaatkarlığına ve sanatına kadar inen çok yönlü birlikte yaşamaya dayalı bu anlayış hakim olduğu Üsküdar şehri, kendine özgü değerleriyle, gelecek kuşaklara aktarmada kurulacak şehir müzesi önemli rol üstlenecektir. Kentin hemen her alanında kendine özgü özelliklerin kaybolmasını önleyecek eğitim kurumu işlevini sürdürecek bu tür müzelerin kurulması zorunluluktur. Bilimsel müzecilik açısından bu müze ile; şehrin etnoğrafik özelliği, tarihi ve kültürel yapısının gelişim ve değişimi sergilenecektir. Farklı yaşamların, farklı kültürlerin birlikte yaşadığı, birbirlerini etkilediği bir kent olarak Üsküdar Şehir Müzesi, asırlık tarihe ev sahipliği yapacaktır.

Özellikle geçmişi çok eskilere dayanan yaşam tarzı, kültürel yapısı, sosyal ve ekonomik faaliyetleri sonucu bir çekim alanı oluşturarak, geçmiş ile bugün arasında kültür köprüsü kuracaktır. Sonuç olarak; Üsküdar'da böyle bir müzenin kurulması, geçmişin görsel malzemeyle yeniden sunumu eğitim, kültür ve tari-

Paşalimanı eski tütün depoları

hin aktarımında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Yetiştirdiği sanatçıları, bilginleri ile bilimin ve sanatın merkezi olan şehir, bu müzeyi çoktan hak etmiştir. Kısaca zengin kent kültürü ile Üsküdar'da bir 'Şehir Müzesi' oluşturulması gereği artık bir zorunluluk olarak kendini hissettirmektedir.

Üsküdar'ın geçmiş değerleriyle birlikte, kentsel değişiminde sergilendiği bir müzeyi kurmak ve gelecek kuşaklara bırakmak için harcanacak çaba herşeye değecektir. Oluşturulacak müze projesinin en kısa zamanda hayata geçirilmesi dileğimle, saygılar sunarım.

KAYNAKLAR

Turgay ALP**; http//www.aksam.com.tr**

Erbay, Fethiye; **Alternative Organızational Structures in Museums, Management in City and Social Hıstory Museums,** History Foundation, City and Society History Museums Internatıonal Conference, 28-30 Jun, ist.,1995

Erbay, Fethiye; **Reflection of the Changes In Museum Technology to Cultural Tourism,** Technology Impact on Cultural Tourism International Conference, Boğaziçi Üniversity Tourism dept. and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 27-29 May, ss: 271 –276, İstanbul,2000, (ISBN 975- 518-154-799)

Fethiye ERBAY; **Turizme Bir Hizmet Sektörü Olarak Müzelere Alternatif Yaklaşımlar** , Anadolu Turizm Araştırma Dergisi, no:5, 1996,

Fethiye ERBAY; **Müze Erişilebilirliğinde Tanıtım ve Reklamın Önemi,** Askeri Müze Konferans Bildirisi, 25-27 eylül 2002,İstanbul

Ziya SANDIKÇIOĞLU; **Üsküdar Belediyesi Şehir Müzesi olarak hizmete açılması; http://www.sanatalemi.net**

Haber; **2010 da Üsküdar** http://www.haber34.com/

Haber; **Museum of Metro History** www.russianmuseums.info/M375

Haber; **Moscow metro museum** http://www.moscow-taxi.com/museums/metro-

Haber; **Atina "Metro Museum**" http://www.athensguide.com/newmetro.html

Haber; **Muzenin içinden**; http://www.obmuze.com/

XVIII. Yüzyılda Kız Kulesi

ARŞ. GÖR. MEHMET SAİT TÜRKHAN
İstanbul Üniversitesi

İstanbul ve Üsküdar'ın en önemli simgesi ve halk tahayyülünde ve nesilden nesile aktarılan efsaneleri ile edebiyatta önemli bir yere sahip olan Kız Kulesi, İstanbul tarihi içerisinde müstesna bir yerde sahiptir. Tarih boyunca İstanbul Boğazı'na hâkim olan gerek Bizans ve gerekse Osmanlılar, Kız kulesi efsanesini kendi edebiyatlarından ve tarihlerinden gelen öğelerle adeta yeniden yazmışlardır.[1] Burada meselenin edebî ve efsanevî boyutu dışarıda bırakılarak Kız Kulesi'nin kısa bir tarihi yanında, deniz trafiğindeki yeri, fener olarak hizmet vermesi, çeşitli şenlik ve kutlamalara mekân olması ve XVIII. yüzyılda geçirdiği bazı tamiratlar hakkında kısa değerlendirmelere yapılacaktır.

Kulenin Kısa Tarihi

Kız Kulesi'nin Bizans döneminde gümrük noktası olarak kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul'un fethine bizzat şahit olan tarihçi Tursun Bey'in naklettiğine göre, kule Fatih tarafından boğazın girişini koruma amacıyla fetihten sonra yeniden inşa ettirilmiştir. Tursun Bey, *"… ve İstanbul limanı ağzına mukâbil, Anatolı yakasında, deniz içinde döküdi taş arasında bir muhkem kal'a yaptırdı, ve toplar vaz' eyledi ki, atıldukça liman içinde gemi turgurmaz"* diyerek İstanbul limanının güvenliğinin kule ile pekiştirildiğini belirtir.[2] Nitekim kulenin boğazı koruma ve gözetim altına almak amaçlı olarak yapıldığı binanın konumu ve mazgal deliklerinin konumundan da anlaşılmaktadır. Kulenin giriş kapısı Üsküdar tarafına bakmakta ve doğu tarafı hariç her üç tarafında da toplam yedi adet top mazgalı bulunmaktadır. Bu mazgallar Sarayburnu ve boğazı tarassut altına almak için, kuzey ve batıdaki altı tanesi duvarlara 90 derece, güneydeki bir tanesi ise daha eğik bir açı ile inşa edilmiştir.

XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi ise kuleyi Battal Gazi efsanesiyle

İstanbul ve Kız Kulesi 1584 (Seyyid Lokman, *Hünername*, I, vr. 158b-159a)

16. yy ortalarında İstanbul ve Kız Kulesi, G.A.Vavassore

ilişkilendirerek anlatmaya başlar[3] ve efsanenin Üsküdar ve Kız Kulesi ile ilgili bölümlerinden sonra kuleyi şöyle tasvir eder: *Derya içre karadan bir ok menzili ba'îd câr-gûşe bir musanna' kule-i bâlâdır kaddi kâmil seksen zırâ'dır, cirmi iki yüz adımdır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetden cem' olur sahırnıcdır.*[4] *Dizdârı Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejder-i heft-ser gibi kırk pâre balyemez topları ve mazgal delikleri ve mükemmel cebhânesi vardır.*[5] Evliya Çelebi tasvirinde kuleyi gayet muhkem bir kale gibi tasvir etmeye çalışmıştır. Bu tasvirde dikkat çeken en önemli iki nokta Çelebi'nin kule neferatının sayısını 100 kişi ve kulede bulunan balyemez topu sayısını da 40 olarak belirtmesidir.

Çelebi'nin verdiği bu bilgilerin arşiv belgeleri ve yeni yapılan araştırmalarla karşılaştırılması Kız Kulesi'nin hakkındaki bilgilerin daha doğru değerlendirilmesini sağlayacaktır. Kulenin kapladığı alan düşünüldüğünde her iki verinin de Evliya Çelebi'nin tarafından abartıldığı daha iyi anlaşılır. Nitekim 1623-1624 tarihli bir kayda göre kulede toplam yevmiyeleri 40 akçe olan 6 nefer bulunmaktadır.[6] 1647 yılına ait bir mevacib kaydında ise, toplam neferat sayısı belirtilmemekle birlikte, tüm neferâta günlük 46 akçeden 3 ayda toplam 4140 akçe ödendiği görülmektedir.[7] Bu miktarın aynı tarihlerde donanmada görev yapan yeniçerilerin mevacibleri ile karşılaştırılmasıyla, kule neferatının sayısının 6 veya 7 olabileceği anlaşılmaktadır.[8] 1790 yılında ise, kulede bir dizdar yönetiminde bi-

ri tımarlı, yedisi yevmiyeli olmak üzere toplam 9 nefer görev yapmaktadır[9]. XVII. ve XVIII. yüzyıla ait tüm bu bilgiler birleştirilince kule neferatının sayısının en fazla 9 olabileceği ortaya çıkmaktadır. Hizmet sınıflarına göre ise, XIX. yüzyıl başlarında kule de dizdardan başka bölükbaşı, topçu, kandilci (fenerci) ve kule ustası olarak nitelendirilen görevliler bulunmaktaydı.[10]

Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği 40 adet balyemez topu ile ilgili olarak ise, Osmanlı topçuluğu ve top döküm teknolojisi hakkında son zamanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde Kız Kulesi gibi nispeten küçük bir alanda 40 topun bulunmasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. 1576 tarihli bir kayda göre, Kız Kulesi'ndeki kullanılamaz durumdaki 14 prangı topu Tophane'ye teslim edilmiş ve yerine 3 adet yeni prangı topu verilmesi emredilmiştir.[11] Öte yandan hem savunma ve hem de şenlik ve kutlama amaçlı top atışlarının yapıldığı kulede bulunan mazgal sayısı da top sayısı konusunda bize bir fikir verebilir. XVIII. yüzyıl Fransız seyyahı Grelot'un gravürlerinde Kız Kulesi'nde bulunan yedi adet mazgaldan altısı açıkça görülmektedir. Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği Balyemez topları ise, 6 ila 27 kg. ağırlığında gülle atabilen kale muhafaza ve muhasara toplardır.[12] Seddülbahir kalesinin 1660 yılındaki yeniden tahkimatından sonra toplam 13 adet balyemez ve Sultanhisar kalesinde ise, 17 adet balyemez topu bulunduğu tespit edilmiştir.[13] Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Kız Kulesi gibi oldukça küçük bir alanda balyemez toplarının varlığı kabul edilebilir olmakla birlikte, sayısının 40 adet olması pek mümkün görünmemektedir. XVIII. yüzyıl ile birlikte savunmadan ziyade daha çok kutlama ve şenliklerde top atışına[14] mekân olan Kız Kulesi'nde sadece mazgallarda değil, kule etrafında da toplarının bulundurulduğu görülmektedir.[15] Tüm bu tarihsel veriler de, Evliya Çelebi'nin belirttiğinin aksine kulede ancak yedi adet mazgal topu ve kule dışında da bir miktar şenlik topunun bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sisli ve puslu bir günde Kız Kulesi

Kız Kulesi'nin Deniz Trafiğindeki Yeri ve Fener Olarak Hizmet Vermesi

İstanbul Boğazı'nın Marmara Deniziyle birleştiği iki kara ve iki denizin kesişim noktasında önemli stratejik bir mevkide bulunan Kız Kulesi, tarih boyunca çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Osmanlılar tarafından *Kız Kulesi*, *Kulle-i Bahriye* ve *Kulle-i Duhter* gibi isimlendirmelerle de nitelenen[16] kule, bulunduğu nokta itibariyle Üsküdar-Salacak'ta karadan yaklaşık 200 metre açıktadır. Bu coğrafi konumu itibariyle de Karadeniz'den gelen akıntının en kuvvetli olduğu noktadadır. Helmuth Von Moltke'ye göre bu noktadaki Boğaz akıntısı 3 çeyrek Alman Mili hızındadır.[17] Günümüz ölçümlerine göre ise, Kız Kulesi önündeki boğaz akıntısı mevsim ve kuzey rüzgârlarının durumuna göre 3 ila 6 mil arasında seyretmektedir.[18] Bu süratli akıntı nedeniyle Kız Kulesi önü deniz trafiğinde tehlikeli bir nokta olarak kabul edilmektedir. Gerek boğaza giriş yapacak ve gerekse boğazdan çıkacak gemiler için uygun rüzgâr ve hava şartlarını beklemek ve oldukça kontrollü bir geçiş yapmak gerekmektedir. Evliya Çelebi Karadeniz'den gelen akıntı sebebiyle İstanbul'dan Üsküdar'a geçecek kayıkların ilk önce Beşiktaş'a kadar gidip ardından Üsküdar'a geçmek zorunda olduklarını, özellikle lo-

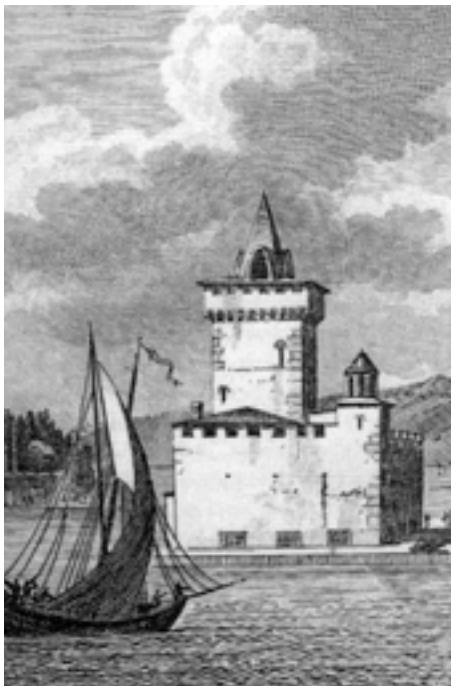

Kız Kulesi

dos rüzgârının hâkim olduğu günlerde Üsküdar-İstanbul arası deniz yolunun oldukça tehlikeli olduğunu ifade eder.[19] XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u tasvir eden Fransız seyyah J. Grelot, Marmara'dan Boğaza girecek gemiler için Kız Kulesi'nin önemli bir noktada bulunduğunu, giriş yapan geminin rotasını mutlaka kuzeydoğu istikamette Kız Kulesi'ne doğru çevirerek Boğaza giriş yapması gerektiğini aksi takdirde boğazdan gelen kuvvetli akıntıya kapılarak Sarayburnu'na doğru savrulacağını belirtir.[20] 1835 yılında tam da bu noktadan kayık ile karşıya geçerken bir fırtınaya yakalanan Miss Pardoe ise, Kız Kulesi'nin kayık ve gemi geçişleri için oldukça tehlikeli bir noktada bulunduğunu ve birçok deniz kazasının Kız Kulesi yakınlarında meydana geldiğini ifade eder.[21]

Deniz trafiği itibariyle bu denli tehlikeli bir noktada bulunan kuleye, XVIII. yüzyıl başlarında bir fener kurulduğu görülmektedir. Marmara'dan Boğaz'a girecek ve Karadeniz tarafından gelip Boğaz'dan çıkış yapacak olan gemilerin, geceleri Sarayburnu ve civarını görmekte zorlanmaları ve olası kazaların önüne geçilmesi için III. Ahmed zamanında, Haziran-Temmuz 1719 tarihinde kulenin kuzey tarafına bir kandil kulesi eklenerek, kule fener olarak kullanılmaya başlanmıştır.[22] Böylece daha güneyindeki Fenerbahçesi Feneri[23] ve XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edilecek olan Ahırkapı Feneri ile birlikte Kız Kulesi feneri de boğaz trafiğini yönlendirmeye başlamıştır. Fenerdeki kandilde yakıt olarak zeytinyağı kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl müverrihi Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, fener için 4 kıyyelik zeytinyağının tersaneden tayin edildiğini belirtmektedir.[24] XIX.

yüzyıla ait arşiv belgelerine göre ise, yaz geceleri için gecelik 2 kıyye, daha uzun olan kış geceleri için ise gecelik 4 kıyye zeytinyağı verilmekteydi.[25]

Fener kulenin kuzey köşesinde bulunmaktaydı. Fenerin kandil fitilinin tutuşması nedeniyle Mayıs 1721 tarihinde bir gece kulede yangın çıkmış ve kandil yağdanlığının ahşap olması nedeniyle yangın kısa sürede büyümüştür.[26] Bu yangında kulenin ne kadarının zarar gördüğü konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Fakat yangından sonra Fenerbahçesi ve Karadeniz boğazındaki diğer fenerlerde de olduğu gibi kulenin daha sonraki muhtemel bir yangına karşı kârgir olarak yeniden yapılması uygun bulunmuş ve camlarının çerçevesi mermerden, çatısının ise kubbeli ve kurşun kaplamalı olarak inşasına karar verilmiştir. Kısa sürede bitirilen bu inşadan sonra kule 31 Mayıs 1721 tarihinde yeninden fener olarak hizmete girmiştir.[27] Bununla birlikte fenerin zaman zaman hizmet dışı kaldığı da görülmektedir. Nitekim Venezuelalı General Miranda, 5 Eylül 1786 tarihinde Üsküdar'dan kiraladığı bir kayığa binerek Kız Kulesi'ni gezmiştir. Onun anlattıklarına nazaran kule o tarihte hemen hemen hiç yanmayan bir fenere sahiptir.[28]

Kız Kulesi, yukarıda sayılan bu işlevsel kullanımları yanında Osmanlı döneminde özellikle şenliklerde ve kutlamalarda top atışlarına da sahne olmuştur. Cülus, bayram, veladet-i hümayun,[29] donanmanın sefere çıkışı ve dönüşü,[30] padişahların saltanat kayığı ile boğaz gezintileri (biniş-i hümâyûn)[31] gibi tören, şenlik ve kutlamalar yanında; elçi kabulleri[32] gibi diplomatik törenlerde de Kız Kulesi'nde top atışları yapılmaktaydı. Ramazan Bayramı'nın ilanı ve kutlamaları sırasında arife günü bayramın ilanı için bir nevbet, bayram günlerinde ise üçer nevbet olmak üzere Sarayburnu, Tophane, Tersane, Kurşunlu Mahzen, Yedikule ve Kız Kule'sinden top atılarak bayram kutlaması yapılmıştı.[33] Tüm bu kutlamalar için XVIII. yüzyılda kuleye cebehane-i amireden yıllık üç kantar barut verilmekteydi.[34] Bu tür belli bir olaya bağlı kutlamalar yanında, Yedikule, Eyüp, Kasımpa-

şa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumeli Hisarı, Yeniköy, Rumeli Kavağı, Beykoz, Anadolu Hisarı, Üsküdar ve Kız Kulesi'nde hergün sabah ve akşam vakitlerinde mehter vurulmasının gelenek haline gelmişti.[35]

Bu işlevsel kullanımları dışında kulenin Sultan I. Abdülhamid tarafından bir tenezzüh mekânı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Zaman zaman tebdilen[36] veya resmen kuleyi teftiş[37] ettiğini bildiğimiz I. Abdülhamid, 19 Haziran 1785'te alaturka saat ile gece saat 3,5'a kadar mehtap seyredip yine kayık ile saraya dönmüştür.[38]

Kulenin zaman içinde beklenmedik misafirleri de olduğu görülmektedir. Bunlar çeşitli nedenlerle gözden düşen ve sürgün veya siyaseten katl için İstanbul'dan uzaklaştırılması gereken kimselerdir. XVIII. yüzyıl Darüssaade Ağaların'dan Moralı Beşir Ağa, hakkındaki rüşvet, iltimas ve görevini kötüye kullanma iddiaları neticesinde Sultan I. Mahmud tarafından Temmuz 1752 yılında ilk önce sürgün edilmek üzere kuleye hapsedilmiş ve ardından burada katledilmiştir.[39] Bir Kızlar Ağası'nın Kız Kulesi'nde idamı ise talihin garip bir cilvesi olsa gerektir.[40] Sürgün hadisesi ise, yine XVIII. yüzyılda, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın şahsında gerçekleşmiştir. Sultan III. Osman, devlet yönetim ve şehzadelerin katli konusunda anlaşmazlığa düştüğü Hekimoğlu Ali Paşa'yı Mayıs 1755 tarihinde siyaseten katl maksadı ile Kız Kulesi'ne göndermiş, fakat daha sonra araya Valide Sultan'ın girmesi ile Ali Paşa affedilerek Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.[41]

Kız Kulesi'nin Geçirdiği Tamiratlar

Mimari özellikleri itibariyle kule, deniz seviyesinde olup oldukça küçük bir kaledir. Bugün etrafında (kuzeyde ve batıda üçer tane, güneyde ise bir tane olmak üzere) yedi adet mazgalı, doğu ve güney tarafındaki iki adet kapısı vardır ve kule tepesinde pencereli ve etrafı balkonlu barok tarzı bir köşkü bulunmaktadır. II. Mahmud devrinde (1832) esaslı bir tamirat geçirmiş ve bugünkü halini almış[42] olan kulenin, ilk inşası 12. yüzyıla kadar tarihlendirilmektedir.[43] Kulenin, tarihi süreçte belirli aralıklarla tamir edildiğini tespit edebilmekteyiz. Fatih zamanında yeniden inşa edildiğini gördüğümüz[44] kule, kaynaklarda küçük kıyamet olarak da nitelenen 1509 depreminde[45] İstanbul'un diğer önemi yapılarıyla birlikte ağır şekilde hasar görmüş ve Mimar Hayreddin b. Murad tarafından tamir edilmiştir.[46]

Arşiv verilerine göre, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl'ın ilk yıllarını kapsayacak şekilde kulenin belli periyotlarla düzenli olarak tamir edildiği görülmektedir. Kulenin en fazla tamirat gerektiren bölümleri rıhtım yapıları ile kule külahındaki kurşunlardır. Rıhtımların fırtınalı günlerde sert dalgalara maruz kalması ve kule külahındaki kurşunların da yine şiddetli fırtınalarda yerinde koparak denize düşmesi nedeniyle, kulenin özellikle yaz aylarında periyodik olarak bakıma alınmasını gerekmiştir. Tespitlerimize göre, Kasım 1766 tarihli deprem tamiratı

dışındaki tamiratların tamamı yukarda sayılan çevresel nedenlere dayalı periyodik bakımdan kaynaklanan tamiratlardır.

Diğer miri binalarda olduğu gibi Kız Kulesi'nin tamiratı işleri de XVIII. yüzyılda Hassa Mimarbaşı ve maiyetindeki mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Tamirata başlanması için ilk olarak kule dizdarı tamiratın gerekliliğini belirten bir arzda bulunur ve bu arz sonunda mimarbaşının tamir ile görevlendirilirdi. Mimarbaşı da kendisi veya görevlendireceği bir mimar halifesi tarafında kulenin genel bir keşfini gerçekleştirerek binanın neresinin, ne şekilde tamir edilmesi gerektiği ve bu tamir sonunda ne kadar masraf edileceğini gösteren bir tamir keşif defteri hazırlardı. Söz konusu keşif defteri defterdara sunulduktan sonra, defterdar tarafından tamir için gerekli mablağın nereden ve nasıl temin edileceği belirlenirdi.[47] Genelde belirtilen meblağın daha da aşağısında bir fiyata kulenin Mimarbaşı tarafından tamir edilmesi hakkında hüküm çıkarıldığı görülmektedir.[48] Hazırlanan keşif defterinin bir sureti de gerçekleşen tamirat ve yapılan masrafların uygunluğu yönünden gerekli kontrollerin yapılabilmesi için baş muhasebe kalemine kaydedilirdi. Tamir için gerekli keşif bedelleri Hassa Mimarbaşı veya onun atayacağı bir mimar halifesinin inşaata başlamasından önce bir miktar peşin olarak verilebileceği gibi[49] bazen de hiç para verilmeyip tamir sonunda tam bir ödeme de yapılabilirdi.[50]

Bu kısa açıklamadan sonra kulede gerçekleşen belli başlı tamiratları sırası ile şöyle belirtebiliriz.

1. Tamirat: Nisan 1761 tarihli tamir keşfine göre, kulenin kurşun kaplamaları ile kule üstündeki balkon saçakları yenilenmiş ve balkon korkulukları meşe ağacından yeniden yapılmıştır. Pencerelerin gerekli bakımları, kule kapısı ve fener yağ odasının gerekli tamiratları, dalgaların şiddeti ile bozulan güney, doğu ve güney-doğu taraflarındaki rıhtımların tamiratı yapılmış ve güney tarafındaki demir kapı yenilenmesi planlanmıştır.[51] Fakat bu tamirat Hassa Mimarbaşı el-Hac Ahmed Ağa'nın ölümü üzerine bitirilemeden yarım kalmıştır.

2. Tamirat: 1761 yılı tamiratının yarım kalması ve kulenin zaman içinde daha da harap olması nedeniyle acilen tamiri gerekmiş ve Nisan 1764 tarihinde keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu keşifte 2.566 kuruşluk bir tamir keşfi çıkarılmıştır ve bu meblağ 2.300 kuruşa indirilerek tamir gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratta; kulenin kuzey, güney, güney-batı ve kuzey-doğu taraflarındaki rıhtımlarının bakımı yapılmıştır. Kule üzerinin kurşun kaplamalarının yenilenmesi, kulenin ve fenerci odasının pencerelerinin tamirleri, kule içerisindeki merdiven basamaklarını tamiri, kule etrafında bulunan topların kötü hava şartlarında korunması için sütunlu ve sakflı korunaklar inşası, doğu ve güney taraflarına açılan kapıların demir aksamlarının tamiri. Top mazgallarının kapakların tamiri ve nöbetçi odasının kiremitlerinin yenilenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratın mimarı Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'dır.[52]

3. Tamirat: Kasım 1766 tarihli bu tamirat, 22 Mayıs 1766 tarihinde meydana gelen İstanbul depreminden[53] sonra gerçekleştirilmiştir. Depremden yaklaşık 40

gün sonra kulenin tamiratı için Defterdar ve Hassa Mimarbaşı'na emir verildiğini görmekteyiz.[54] 20 Ekim itibariyle binanın keşfi gerçekleştirilmiş ve 15 Kasım 1766 tarihinde de tamirat bitirilmiştir.[55] Bu tamiratta bina içerisindeki bağlama kirişlerinin keresteleri yenilenmiş, çatı kısımlarında zarar gören döşeme tahtaları ve kiremitler değiştirilmiştir. Duvardaki çatlakların sıva tamiratları yapılmış, külahtaki kurşun eksikleri tamamlanmış, mazgalların kapakları meşe ağacından yeniden yapılmış ve hasar gören merdiven elemanları yenilenmiştir. Tamir masrafı olarak 440 kuruş harcanmıştır. Mimarı Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'dır.[56]

4. Tamirat: Tamirata Temmuz 1785 tarihinde başlamış ve Aralık 1785 tarihinde bitirilmiştir. Mimarı Hassa Mimarbaşı Hafız İbrahim Ağa'dır. Hazinenin sıkıntılı olduğu bir döneme denk düşen tamirat oldukça dar bir çerçevede gerçekleşmiş ve 1.700 kuruş harcanmıştır. Tamiratta kule etrafındaki tüm rıhtımların gerekli bakım ve düzeltmelerinin yapıldığı ve kule üstündeki kurşun kaplamaların eksiklerinin tamamlandığı anlaşılmaktadır.[57]

5. Tamirat: Tamirat keşfi Temmuz 1803 tarihinde Hassa Mimarbaşı İbrahim Kâmi Efendi tarafından gerçekleştirmiştir[58]. Fakat keşif sırasında kule külahındaki kurşunlardan 1.224 kıyye kurşunun eksik olduğu tespit edilmiş ve bu kadar çok miktarda kurşunun nasıl kaybolduğu hakkında tahkikat yapılması istenmiştir. Temmuz 1803'te başlayıp Eylül 1803'te biten ve Bostancıbaşı'nın nezaretinde yürütülen tahkikatta, sabık ve o sırada görev yapan dizdar, bölükbaşı, topçu, kandilci, usta ve neferatın sorgulanmasında, kule külahındaki kurşunların fırtınalı havalarda yerineden koparak denize düştüğü ve bu kurşunları denizden çıkarmanın mümkün olmadığı ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine kurşunların korunması hakkında daha dikkatli davranılması ve binanın herhangi bir yerinde meydana gelecek bir tahribatta Bostancıbaşı'na haber verilerek hemen tadilata girişilmesi konusunda başta dizdar olmak üzere tüm kule neferatı sorumlu tutulmuştur. Tahkikat Eylül 1803'te bittiği için yaklaşan kış sebebiyle inşaat ertelenmiştir.[59]

Bu tamiratın keşfinde; kule külahındaki eksik kurşunların yenilenmesi, kule içerisindeki sarnıcın temizliği ve bakımı, fenerci odasının pencere çerçeve ve camlarının tamiri, fener odasının çatı ve kiremitlerinin bakımı, fener odasındaki aydınlatma çerçevesinin daha da genişletilerek meşe kerestesinden yeniden yapılması, fenere 70'lik cam takılması, güney tarafındaki duvar yüzüne ketenli harç ile sıva yapılması, doğu ve güney doğu taraflarındaki rıhtımların bakımı ve güney-batı tarafındaki limanın temizlenmesi, kulenin dış cephesinin üç kat boya ile boyanması öngörülmüştür. Tamirat için toplam 6.219 kuruş değer biçilmiştir.

DİPNOTLAR

[1] Kız Kulesi ve diğer Kız Kuleleri/Kaleleri hakkında daha geniş etimolojik ve efsanevi değerlendirmeler için bk. Tuncer Baykara, *Kız Kulesi, Efsaneden Tarihi Gerçeğe*, Ankara 2004.

[2] Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul 1977, s. 75.

[3] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1996, I, 201.

[4] XIX. yüzyıl'a ait bir tamirat kaydında da bu kuyudan bahsedilmektedir. bk. BOA. Cevdet Belediye (C. BLD.) 1137, (21 Ra. 1218/11 Temmuz 1803).

[5] Evliya Çelebi, *a.g.e.,* s. 204.

[6] Bu 6 neferat; günlük 20 akçe yevmiye ile bir sertopî, ve gündelikleri 3 ila 5 akçe arasındaki diğer 5 neferâttan ibarettir, BOA Maliyeden Müdevver Defter (MAD.) 7456, s. 14. Bu defter eksik bir yoklama defteri olup, tarihi tespit edilememekle birlikte; içindeki derkenarların en erken tarihlisi 1033/1623-1624 tarihi olduğu için en erken bu seneye tarihlenebilir.

[7] BOA İbnü'l-Emin Bahriye (İE. BH.) 344, (7 Ca. 1057/10 Haziran 1647).

[8] XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasındaki yeniçerilerin maaşları ile ilgili olarak bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 236.

[9] BOA Hatt-ı Hümayun (HAT.) 180/8118 (29 Z. 1204 / 12 Eylül 1790). XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da yaşamış ve İstanbul'daki birçok sanat eserinin esaslı birer tasviri çıkarmış olan Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan)'a göre ise kulede 17 zaimden oluşan bir garnizon bulunmaktadır. bk. Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan), *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul* (çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 1993, s. 41.

[10] C. BLD. 1137, (21 R. 1218 / 11 Temmuz 1803).

[11] Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 392 ve 395; Prangı topları daha çok kale savunmalarında kullanılan toplar olup 150 gr. ağırlığında mermi atabilen bir çeşit büyük tüfek sınıfından toplardandır, Gábor Ágostos, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* (çev. T. Akad), İstanbul 2006, s. 124.

[12] Aydüz, *aynı eser*, s. 357, Ágostos, *aynı eser*, s. 111-112.

[13] Osmanlı kale kuşatmalarındaki diğer balyemez toplarının sayısı hakkında bk. Aydüz, *aynı eser*, s. 356-359.

[14] Şenliklerde atış yapılan toplar ise daha çok darbzen, kolonborna türünden orta büyüklükteki toplardır. Aydüz, *aynı eser*, s. 470. Topları büyüklüklerine göre sınıflandırılmaları ile ilgili olarak bk. Ágostos, *aynı eser*, s. 92-126.

[15] Nitekim 1764 tarihli tamir kaydında kule dışında bulunan topların kötü hava şartlarından muhafazası için korunaklar yapıldığı görülmektedir. "*Kule-i merkûm havlisinde mevcûd topları sayf [u] şitâdan hıfz içün sütunlu ve tabanlı cedîd sundurma sakfı [yapılması]*" C. BLD. 4117, (12 Ş. 1177/14 Nisan 1764). Bu belgeden 30 yıl sonrası için Ermeni müellif Carbognano, kule etrafında sadece 6 adet büyük topun olduğunu belirtir. Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan), *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul* (çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 1993, s. 41.

[16] *"Bahriye Kulesi"* (İE. BH. 344); *"Kulle-i Bahriye"* (BOA Cevdet Bahriye (C. BH.) 11114) ve *"Kulle-i Duhter"* (MAD. 8947, s. 304). İlk devir Osmanlı kaynaklarında ise henüz Kız Kulesi adına rastlanmaz; "*Kal'a-i Hümâyûn ki Üsküdar önündeki deryâ içindeki kulledür"*, V. L. Ménage, "Edirne'li Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 326.

[17] Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (çev. H. Örs), İstanbul 1969, s. 76.

[18] Kız Kulesi önündeki günümüz deniz akıntısı hakkında beni aydınlatan, Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü Gemi Trafik Hizmetleri yetkilisi Kapt. Olcay Özgürce'ye teşekkürü bir borç bilirim.

[19] Evliya Çelebi, *aynı eser*, c. I, s. 202.

[20] Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi* (çev. M. Selen), İstanbul 1998, s. 58.

[21] *"… fırtına bizi yakaladığında Kız Kulesi'ne ancak ulaşmıştık. Bütün Boğaz'ın en tehlikeli noktası burası; çünkü burada Marmara Denizi'ne doğru çılgın bir akıntı var. Asya dağlarından kopup gelen rüzgar da tam Üsküdar'da olanca şiddeti ile esmeye başlar. Bu yüzden, bütün Boğaz'da yıl boyunca kayıklarına en fazla kaza geçirdiği yer Kız Kulesi yakınlarıdır."* Miss (Julia) Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul* (çev. B. Büyükkal), İstanbul 2004, s. 446.

[22] Raşid Efendi, *Tarih,* İstanbul 1153, III, vr. 75a, Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (sdl. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1969, II/II, 388.

[23] Fenerbahçesi ve feneri hakkında bk. M. Münir Aktepe, "İstanbul Fenerbahçesi Hakkında Bâzı Bilgiler" *Tarih Dergisi*, XXXII/1979 (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), s. 349-372.

[24] Silahtar, *aynı eser*, İstanbul 1969, II/II, 388.

[25] C. BH. 12013, (19 S. 1216/1 Temmuz 1801). Zeytinyağı mevsimine göre 3'er aylık dönemler halinde dağıtılmaktaydı 1 M.-30 Ra. 1220 /1 Nisan-28 Haziran 1805 tarihleri arasındaki 3 aylık yaz döneminde toplam 132,5 kuruş tutarında zeytinyağı verilmiştir. C. BH. 11278, (10 B. 1220/4 Ekim 1805). Önceleri zeytinyağı tersanedeki mahzen-i surbden (C. BH. 12013, (19 S. 1216/1 Temmuz 1801) verilirken bir süre sonra buradaki zeytinyağının yetersiz kalması üzerine sadece tutarının tersane hazinesinde karşılanıp zeytinyağının piyasadan tedariki yoluna gidilmiş ve Ocak 1805 tarihinde bundan da vazgeçilerek zeytinyağı giderinin tamamının hazine-i amireden karşılanmasına başlanmıştır (C. BH. 11905, (9 M. 1220/9 Nisan 1805). Bu belgeye göre yaz aylarında her gece 2 kıyyelik tüketim 177 günlük yaz süresi ile hesap edildiğinde 354 kıyyeye tekabül etmektedir. Kış aylarında ise bu miktar 4 kıyyelik tüketim ve 117 günlük kış süresi ile 708 kıyyeye çıkmaktadır. Bu durumda 354 günlük bir hicri yıl boyunca kule fenerinde toplam 1062 kıyye (1361,5 kg.) zeytinyağı tüketilmekteydi.

[26] Raşid, *aynı eser*, İstanbul 1153, III, vr. 75a.

[27] Raşid, *aynı eser,* İstanbul 1153, III, vr. 75a.

[28] *Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı*, (haz. F. Carım), [y.y.] 1965, s. 58.

[29] Sultan I. Abdülhamid'in 28 Ocak 1781 yılında doğan kızı Melek-Şâh Sultan ve 22 Ekim 1783 yılında doğan Şehzade Murâd Seyfullah'ın doğum kutlamaları için Kız Kulesi'nden yapılacak top atışları için Cebehâne'den barut istenmiştir. BOA. Cevdet Saray (C. SM.) 8189, (5 S. 1195/31 Ocak 1781); C. SM. 8996, (26 Za. 1197/23 Ekim 1783). Sultan I. Abdülhamid'i çocukları için bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid, (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 14-26.

[30] Donanmanın tersaneden çıkıp mutad olduğu üzere önce Beşiktaş tarafına yönelmesi ve ardından Akdeniz'e doğru açılması sırasında da Kız Kulesi ve Tophane gibi mahallerden selamlamak maksadıyla top atışı gerçekleştirilirdi. Bk. Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-tevârih*, (haz. M. Aktepe), İstanbul 1980, II/B, 26; Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi* (haz. M. A. Beyhan), Ankara 2003, II, 995.

[31] "*Padişah I. Mahmud, Beşiktaş sarayından Topkapu'ya nakl-i hümâyûn buyurup kendüleri fülüka-i hümâyûn ve Vâlide Sultân hazretleri sandal-i hümâyûna süvâr olup Kız Kulesi'nden ve Tophane'den ve Yalıköşkü'nden toplar atılıp istikbâl ile Vâlide Sultân hazretleri Topkapu'ya yanaşıp ve kendüleri Yalıköşkü'ne vüsûl…, fi 24. Ş. Sene 1224*". Câbî Ömer, *aynı eser*, Ankara 2003, I, 551.

[32] Mayıs 1576 tarihinde İstanbul'a gelen İran elçisi Tokmak Han'ın karşılanması ve 30 kadırga ile Üsküdar'dan İstanbul'a geçirilişine Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa refakat etmiştir. İstanbul'a geçerken tam da kadırgada ikram edilen yemeğe başlanacağı sırada Kız Kulesi ve Tophane'den aniden başlayan top atışı ile elçilik heyeti neye uğradığını şaşırmıştır. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü* (çev. T. Noyan, edt. K. Beydilli), İstanbul 2007, I, 335-336.

[33] Şem'dânîzâde, *aynı eser*, İstanbul 1978, II/A, 85. 1789 Ramazan ayının son günü (24 Haziran 1789) akşamı yeni ayın görülmesi ile bayramın bir gün önceden ilanı gerekmiş ve yatsı namazını müteakib Kız Kulesi ve diğer yerlerden atılan toplar ve kandillerle kuşatılan minareler ile bayramın geldiği halka duyurulmuştur. *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı 1785-1789* (haz. F. M. Emecen), İstanbul 2003, s. 393.

[34] BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.) 49509, (22 N. 1180); BOA. Cevdet Saray (C. SM.) 8189, (5 S. 1195); C. SM. 8996, (26 Za. 1197); C. AS. 53473, (25 L. 1199).

[35] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, I, 297. Mehter hakkında ayrıca bk. Nuri Özcan, "Mehter", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 545-549.

[36] 12 L. 1203/6 Temmuz 1789 tarihinde I. Abdülhamid bir gece tebdilen Kız Kulesi'ne gitmiş, fakat kulede sadece birkaç nöbetçi olduğunu ve dizdarının adet edindiği üzere kuleden izinsiz ayrıldığını görünce bu duruma sinirlenmiş ve dizdarı azlederek ve yerine Salacak ustasını atamıştır. *Taylesanizâde*, *a.g.e.*, s. 399.

[37] HAT. 179/7989, (29 Z. 1205/29 Ağustos 1791). I. Abdülhamid, bu seferki gelişinde de kulede kimsenin olmadığını görmüş ve durumu İstanbul Kaymakamı'na sorarak kule neferatının sayısı hakkında kendisine bilgi verilmesini istemiştir.

[38] TSMA, E. 12360/17, vr. 12a. Söz konusu belge Sırkâtipleri İsmâil Zihnî, Ebûbekir Sıdkî, Bolevî İbrâhim Efendiler tarafından kalem alınan *Rûznâme-i Sultân Abdülhamîd Han* isimli bir rûzname metnidir. Bu kayıttan beni haberdar eden ve kullanmamı sağlayan Sayın Hocam Yrd. Doç Dr. Fikret Sarıcaoğlu'na teşekkür ederim. I. Abdülhamid'in tedil ve temaşa gezileri için bk. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*

[39] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, IV/1, 332. Moralı Beşir Ağa için bk. Ahmed Resmî Efen-

di, *Hamîletü'l-Küberâ* (haz. A. N. Turan), İstanbul 2000, s. 74, Abdülkadir Özcan, "Beşir Ağa Moralı", *DİA*, İstanbul 1992, V, 555-556.

[40] Nitekim müverrih İzzi, Beşir Ağa'nın Kız Kulesi'nde idamını "letâif-i nevâdirü'z-zuhûr müstağribedendir" şeklinde izah eder. İzzi, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 277b.

[41] Olayların tafsilatı için bk. Şem'dânîzâde *a.g.e,* İstanbul 1976, I, 179-181; Uzunçarşılı, *a.g.e.,* Ankara 1995, IV/1, 338. Hekimoğlu Ali Paşa hakkında bk. M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 166-168.

[42] Çelik Gülersoy, "Kız Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 12.

[43] Wolfgang Müler-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul* (çev. Ü. Sayın), İstanbul 1998, s. 334, Çelik Gülersoy, "Kız Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 12. Bununla birlikte Tuncer Baykara Kız Kulesi için inşa tarihi olarak XV. yüzyılı verir. bk. Baykara, *a.g.e.*, s. 101.

[44] Tursun Bey, *a.g.e.,* s. 75.

[45] 1509 depremi ve Osmanlı tarihindeki diğer depremlerle ilgili genel değerlendirmelerle için bk., N. N. Ambraseys - C. F. Finkel, "10 Eylül 1509 İstanbul Depremi", *Türkiye Günlüğü*, s. 57, (Eylül-Ekim 1999), s. 58-62 ve N. N. Ambraseys, C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800*, İstanbul 1995.

[46] V. L. Ménage, "Edirneli Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 326. Tarihçi Solakzâde 1509 depreminde hasar görüp tamir edilen yerler arasında Kız Kulesi'ni de zikreder. Solakzâde, *Tarih*, (TSMK. III. Ahmed 3078), vr. 164b.

[47] Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (Ankara 1963), s. 166.

[48] Keşif defterleri üzerindeki muamele kayıtlarında açık olarak zikredilmemekle birlikte baş muhasebede keşif bedelinin çeşitli yönlerden sorgulandığı bedellerin mümkün olduğunca aşağı çekilerek masrafları düşürüldüğünü tahmin edebiliriz. Nitekim keşif defterlerinin hemen hemen tamamında keşif bedelleri genelde aşağıya doğru yuvarlanarak mimarbaşına tamiratı yapması emredilmektedir. Örneğin, 27 Ra. 1175/26 Ekim 1761 tarihli Kız Kulesi tamir keşfinde Mimar Ağa tarafından toplam 2.525,5 kuruşluk masraf önerilmiş ve bu masrafa mukabil 1.500 kuruş ile tamirin gerçekleştirilmesi emredilmiş ise de 8 S. 1176/29 Ağustos 1762 tarihli tezkire kaydında tamirat bedelinin 2.525,5 kuruştan 2.400 kuruşa indirildiği görülmektedir, (BOA. Cevdet Maliye (C. ML.) 28211). 1785 tarihli tamirde de hazinenin sıkıntılı bir dönemde geçtiği ifade edilerek mutlaka tamir edilmesi gerekiyorsa tamiratın yapılması ve masraflar konusunda oldukça dikkatli davranılması istenmiştir. Nitekim keşif sonrasında çıkan toplam 1.951,5 kuruşluk masraf da 1.700 kuruşa düşürülerek tamirat yapılmıştır. C. BLD. 7036. (15 N. 1199/22 Temmuz 1785).

[49] Temmuz 1785 tarihli tamir keşfinde Mimarbaşı'na toplam 1.700 kuruşluk masrafın 500 kuruşu peşin olarak verilmiş ve iş bitiminde de kalan 1.200 kuruş ödenmiştir. C. BLD. 7036, (15 N. 1199 / 22 Temmuz 1785).

[50] C. ML. 28211, (11 S. 1176/1 Eylül 1762).

[51] C. ML. 28211, (3 N. 1174/8 Nisan 1761).

[52] C. BLD. 4117, (12 Ş. 1177 / 14 Nisan 1764). Mehmed Tahir Ağa'nın hayatı ve mimari faaliyetleri hakkında bk. Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, X/1954, s. 157-180. *Tarih Dergisi*, XIII/1958, s. 161-170, *Tarih Dergisi*, XV/1960, s. 25-46.

[53] 22 Mayıs 1766 depremi hakkında daha geniş bilgi için bk. Erhan Afyoncu-Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 85-92 ve Ambraseys-Finkel, *a.g.e.*

[54] Kulenin tamir edilmesi için verilen emir tarihi, 22 Za. 1179/1 Haziran 1766'dır. C. BH 11114.

[55] C. BH 11114 (12. C. 1180/15 Kasım 1766).

[56] C. BH. 11114.

[57] C. BLD. 7036, (15 N. 1199 / 22 Temmuz 1785).

[58] C. BLD. 1137, (21 Ra. 1218 / 11 Temmuz 1803)

[59] C. BLD. 1137.

Osmanlı Döneminde İcâdiye Yangın Kulesi ve Çalışma Sistemi

YRD. DOÇ. DR. KEMALETTİN KUZUCU
Kars Kafkas Üniversitesi

Yangınla mücadelenin temel unsurlarından birisi erken müdahaledir. Bunun için de yangının başladığı yerin zamanında ve doğru olarak tespiti gerekir. Osmanlı İstanbul'unda bu iş için, XVIII. yüzyıldan itibaren, bir nevi gözetleme istasyonu diyebileceğimiz kuleler kullanılmıştır. Belgelerde "kasr-ı harîk", "harîk kulesi", "yangın köşkü", "yangın kulesi" gibi isimlerle zikredilen kulelerin işlevi, yangının yerini belirlemek ve çeşitli sembollerle görevlileri ve halkı derhal bilgilendirmekti. İstanbul'da Galata, Bayezid ve İcâdiye olmak üzere başlıca üç yangın kulesi kullanılmıştır. Bunun yanında geçici sürelerle Davutpaşa ve Selimiye kışlalarında oluşturulan kulelerle, Süleymaniye gibi bazı selâtin camileri minarelerinin de ihtiyaç halinde bu amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Cenevizliler tarafından XIV. yüzyılda inşa edilmiş olan ve 1717 yılından itibaren, kulenin tavanındaki köse vurulmak suretiyle yangınların görevlilere haber verilmesinde kullanılan Galata Kulesi, bu anlamda İstanbul'un ilk yangın kulesi sayılmaktadır. Kendisi de birçok defa yanıp tamirat geçiren[1] Galata Kulesi, XIX. yüzyıl sonlarına kadar bu işlevini sürdürmüştür. İstanbul'daki ikinci ve en önemli kule, bugün İstanbul Üniversitesi'nin bahçesi içerisinde bulunan ve şehrin anıtsal yapıları arasında gösterilen Bayezid Harîk Kulesi'dir. Osmanlı baroğunun ilk örneklerinden sayılan ve adından anlaşılacağı üzere, yangın ilanı için özel olarak inşa edilen Bayezid kulesi, 1969 yılına kadar işlevini devam ettirmiştir.[2] Bu kulelerin her ikisi Avrupa yakasında bulunmakta ve Dersaadet ile Beyoğlu cihetlerindeki yangınları haber vermekte kullanılmaktaydı.[3]

İstanbul'un üçüncü yangın kulesi ise Üsküdar'daki İcâdiye Kulesi'dir. Vaniköy sırtlarında denizden 130 metre yükseklikteki Kenan Efendi Çiftliği'nin sahibi Kenan, burada bir köşk yaptırarak arazisiyle birlikte Sultan II. Mahmud'a hediye etmişti. Pertev Paşa'nın bina için kaleme aldığı tarih manzumesinin son mıs-

raının ebced hesabına göre 1833 yılına tekabül etmesi, köşkün inşasının bu tarihte tamamlandığını göstermektedir.[4] Köşkün 1835 yılında yanması[5] üzerine, II. Mahmud aynı yerde yeni bir köşk inşa ettirmiştir. İşte padişahın köşkü yeniden yaptırmasından, daha doğrusu "nev-icâd" etmesinden dolayı köşke "İcâdiye" adı verilir. Köşkün bulunduğu tepe de ismini buradan alır. Sultan Abdülmecid döneminde emlâk-ı seniyye arasında yer alan İcâdiye Köşkü, Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen müttefik İngiliz subaylarına tahsis edilmişti. Savaş bittikten sonra İngilizlerin binayı terk etmelerinden bir hafta önce kasten yangın çıkartmaları sonucu köşk tamamen yanmıştır.[6] İngiliz askerlerinin bu davranışının sebebi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte, Azmi Özcan, savaşın ve özellikle savaş sırasında yaşanılan salgın hastalıkların hatıralarının silinmek istenmesinden dolayı böyle bir yola başvurulmuş olabileceğini belirtir.[7]

İcâdiye Kulesi'nin boyutları ve hangi malzemeden inşa edildiği hakkında bilgiden mahrumuz. Bunu belgeleyen günümüze ulaşmış fotoğraf, gravür gibi görsel malzeme bulunmadığı gibi, konu üzerinde çalışanların da açıklayıcı kayıtları yoktur. Ancak ileriki yıllarda yapılan düzenleme ve tamirler sırasında köşk kısmının kargirden yapıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Kulenin kullanımıyla ilgili ilk bilgiler 1840 tarihlidir. "*İcâdiye Kasr-ı Humâyûn-ı ferah-nümûnu kurbunda bu defa'a bâ-irâde-i seniyye inşa olunan tabyaya i'lân-ı harîk zımnında vaz' ve ta'yin olunan topların*…" şeklinde devam eden ifadeden, kulenin, adı geçen köşk yanında bir tabya olarak tasarlandığı ve abidevî bir kule inşa etmek yerine, mevkiin yükseltisinden yararlanmak amacıyla yetinildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan çeşitli kaynaklarda gösterildiği üzere, köşkün kuleye dönüştürüldüğü ifadesi yanlış gözükmektedir. Topların tabyaya yerleştirilmesinden sonra, bunları idare edecek görevliler belirlenmişti. Biri yüzbaşı, 5'i onbaşı, 6'sı çavuş ve 12'si er olmak üzere Tophane-i Âmire alaylarından seçilen 24 kişi İcâdiye tabyasında istihdam edildi. Ayrıca yangınları gözlemek ve yerini saptamakla yükümlü iki nöbetçi tayin edildi. Bunların maaş miktarları ve günlük tayın hakları düzenlendi. Buna güre yüzbaşıya 250, çavuşlara 60'ar, onbaşılara 50 ellişer, erlere de 40'ar kuruş aylık ödenecekti. Nöbetçilerden birisi yüzbaşının aldığı miktarda, yani 250 kuruş maaş alırken, ikinci nöbetçi 150 kuruş alacaktı. Bundan başka, günlük olmak üzere yüzbaşı ve baş ağaya 2 çift, çavuşların her biri ile ikinci ağaya da 1'er çift ekmek verilecekti.[8]

Bu arada 1855 yılının sonlarına ait bir belgeden, Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nın divanhanesi üzerinde önceki yıllarda bir yangın kulesi inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Bu tarihte eskimiş olduğu dile getirilen Seraskerlik tezkeresinde, kulenin yerinin zaten başlangıçta yanlış seçildiği öne sürülerek, tamir edilmesi yerine başka bir yere taşınmasının daha uygun olacağı belirtilmektedir. Meclis kararını da dikkate alan Sultan Abdülmecid, Seraskerliğin talebini kabul etmiş ve kulenin başka bir yerde inşası kararlaştırılmıştır.[9] Bunu izleyen tarihlerde Selimiye kışlasından yangın ilanı yapıldığına dair kayıtlar bulunmaması yangın kulesinin başka bir yere nakledildiğini hatıra getirmekle birlikte, kulenin yeni

1835'te Beyazıt Yangın Kulesi'nden İstanbul ve Marmara (*Gravürlerle Türkiye-İstanbul,* I, 18)

yerinin neresi olduğu hakkında da net bir fikre sahip değiliz. Bunun yanında, müteakip tarihlerin resmî arşiv belgelerinde İcâdiye'deki tabya yerine "harîk kulesi" ifadesinin kullanılmış olması, burasının kuleye dönüştürüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Nitekim seyahatname ve hatıratlar ile gazete haberlerinde de "İcâdiye Kulesi" kaydı kullanılmıştır.

Kuleler inşa edilirken bölgeye hâkim yüksek bir noktada bulunması ve birinin görüş alanına giren sahanın diğeri tarafından görülememesi esas alınmıştır. Meselâ Eyüp civarı en belirgin olarak Galata kulesinden görülebildiği gibi; Yedikule, Yenibahçe ve Boğaziçi'nin Bebek'e kadar olan Rumeli sahilleri ile Kadıköy'den Vaniköy'e kadarki Anadolu sahilleri Bayezid Kulesi'nden gözlemlenmekte idi. Buna uygun olarak, İcâdiye Kulesi de başta Anadolu yakasında Vaniköy'den Beykoz'a kadar uzanan sahil olmak üzere, Rumeli yakasında Bayezid ve Galata kulelerinden görülemeyen Arnavutköy ve Bebek'in yukarı kesimlerinde meydana gelecek yangınları izlemek amacıyla İcâdiye tepesinde inşa edilmişti. Rumeli kesimindeki yangınlar çeşitli işaretler aracılığıyla oradaki kulelere ihbar edilecek ve böylelikle yangınlara müdahalede zaman kazanılacaktı.[10]

Sermet Muhtar, İstanbul yangınlarının sakinlerini son derece bezdirdiğini, birkaç yangın geçiren ahaliden ekseriyetinin, artık İstanbul yakasını terk edip karşı tarafa yani Üsküdar'a göç etmek zorunda kaldığını belirtir.[11] Fakat yer değişikliği çözüm getirmeyecek, artan nüfusa paralel biçimde Üsküdar'ı da kasıp kavurmaya başlayacaktır. Sadri Sema, özellikle II. Abdülhamid döneminde Üsküdar'da hemen her gün yangın meydana geldiğini kaydetmektedir. Nitekim döne-

min günlük gazetelerine yansıyan haberler, yazarın tespitini doğrular niteliktedir. Anadolu yakasında en fazla yangın çıkan semtler ise Üsküdar'ın ardından Kuzguncuk, Kadıköy, Beykoz, Pendik, Sultantepe, Selamsız, Kandilli, Kabasakal, Yeldeğirmeni gibi nüfusça kalabalık olan mahalle ve köyler olarak sıralanabilir.

Kulelerin yangın ilanı işini birbirlerinden bağımsız yürüttükleri, yalnızca kendi görüş alanlarına giren yangınları duyurdukları akla gelmemelidir. Zira kulelerin üçü de birbiriyle koordineli ve uyumlu bir düzen içerisinde çalışmakta idiler. Çalışma düzeninden bahsetmeden önce, kuleler personelinin hiyerarşik yapıları ve görev dağılımı üzerinde durmak gerekir. Bunların başında *köşklü*ler gelir. Vardiya sistemiyle çalışarak gece gündüz İstanbul'u tarassut eden bu yangın ulaklarına köşklü denilmesinin sebebi, nöbetlerini kulenin en üst kısmında yer alan köşkte tutmalarıdır.[12] Köşklülerin vazifesi, başta itfaiye görevlileri olmak üzere, hükümet yetkililerini ve ahaliyi yangından haberdar etmekti. Daha ziyade Kazdağlı, Alanyalı ve Bozkırlı iriyarı ve enerjik kimselerden seçilen köşklülerin sayısı kulelere göre değişmekte olup, II. Meşrutiyetin ilanına kadar, Beyazıt Kulesi'nde 20, Galata Kulesi'nde 18, Üsküdar karakolunda 6, Eyüp'te 5, İcâdiye Kulesi'nde ise 3 köşklü bulunmaktaydı. Bunlardan birisi "baş" unvanıyla amir makamında görev yapar, diğer birisi bunun yardımcısı sayılırdı. Diğerleri ise çavuş ya da yangın memurları olarak hizmet görürlerdi.[13] Bunlara yıllık bir takım elbise verilirdi. Baş ağaya 6, ikinci ağaya 4, çavuşa 3 ve neferlere de birer çift ekmek verilirdi. Meselâ 1876 yılında İcâdiye'de ağalık makamında Sâdık adlı birisi bulunmaktaydı.[14] 1906 yılında 1.219 çifti Bâb-ı Seraskerî, 248 çifti İcâdiye nöbetçilerine olmak üzere iki kuleye tahakkuk eden aylık ekmek sarfiyatı 1.467 çift olarak gerçekleşmişti.[15] Köşklüler ellerinde kılıç taşırlar, bellerine toka takarlar ve ellerinde de "harbe" adı verilen mızrağa benzer ucu demirli değnek[16] taşırlardı.[17] Köşklülerin kıyafetlerine gelince, başlarında eğik fes bulunur, asker biçimi kısa ve kapalı yakalı, parlak düğmeli kırmızı ceket giyerlerdi. Pantolonlarının siyah ve bol paçaları, karakaçan adı verilen tulumbacı yemenisinin üzerine dökülürdü. Dönemin bıçkın külhanilerinden olan köşklüler, külhanbeyi modasına uygun olarak, enli kol kapaklarının kıvrık yırtmaçları altından sarı atlas astarı gösterirlerdi.[18] 1898 yılındaki düzenleme ile diğer askerî görevlilerden ayırt edilmesi ve tulumba müdürleri ile bütünlük sağlaması amacıyla, kulelerdeki görevlilerin ceketlerine alâmet-i fârika konulması şartı getirildi. Buna göre, yangın kulelerinde görev yapan altı kişi, ceketlerinin kollarına ya da omuzlarına arma diktirecekti. Arma, çapraz duran iki kılıcın üst boşluğunda, açık kısmı yukarı bakan hilal ortasında yıldız ve kabzaların ortasından aşağı sarkan iki püskül olarak belirlenmişti.[19] Evi olmayan köşklüler, kendileri için özel olarak yaptırılmış koğuşlarda kalırlardı. Ramazan akşamları 15-20 kişilik sofralarda iftar yemeği verirlerdi. Köşklüler bazı ayrıcalıklara sahip oldukları gibi, birtakım muafiyetleri de vardı. Hemen hepsi sanat ve ticaretle uğraşarak geçimlerini sağlarlardı. Ancak yangın vukuunda derhal işlerini bırakıp, yangını ihbar etmek üzere görev yerlerine gitmekle yükümlü idiler. İşyerlerinden kuleye gidişleri esnasında diledikleri ulaşım aracına ücretsiz binme hakları vardı.[20]

İcadiye Kulesi'nden başka Üsküdar'ın bir diğer yangın kulesi olarak kullanılmış olan Selimiye Kışla Kulesi

Tanzimat'tan önce yangınların ilanında davul kullanılırdı. İstanbul'un en eski yangın kulesi olan Galata'da önceleri davul çalınırken, hicrî 1208 (1793-1794) yılında meydana gelen tamirat sırasında, davulun sesinin iyi duyulamadığı gerekçesiyle kuleye kös yerleştirildi. Kulenin tavanında asılı duran ve davulun sekiz, on katı büyüklüğündeki bu araca vurulmak suretiyle yangın ilanı yapılmaya başlandı.[21] Seyyah Dallaway, geceleri sokaklarda devriye gezen kolluk kuvvetlerinin alarmı alır almaz, *Yangın var!* naralarıyla halkı uyardıklarını yazar. Bu arada padişaha, aralıklarla üç defa yangın haberi gönderilir, yangının bir saat süreyi geçmesi durumunda padişah bizzat yangın yerine giderek söndürme faaliyetine katılırdı.[22] Yine 1835-1836 yıllarında İstanbul'da bulunan Miss Pardoe, Serasker Kulesi'nin dört bir yanda pencereleri olan ve sırça bir fenere benzeyen üst galerisinde düzenli olarak iki saatte bir nöbet değiştiren yangın gözcüleri bulunduğunu; en küçük yangınların dahi gözcüler tarafından şehrin farklı mahallelerinden sorumlu tulumbacılara bildirildiğini yazmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul'un her iki yakasında da sık sık yangınlar meydana geldiği, yazarın dikkatinden kaçmamıştır.[23]

Yangına yetişmek için koşan tulumbacılar (*Gravürlerle Türkiye-İstanbul,* III, 43)

Bayezid Kulesi'nin kargir olarak inşa edildiği 1828 tarihinden önce ne gibi semboller geliştirildiği bilinememekle birlikte, Süleymaniye minarelerinden birisinin geçici olarak kullanıldığı sırada ilanın bayraklarla yapıldığı hesaba katıldığı takdirde, bu kulede de benzer bir yöntemin kullanılmış olabileceği düşünülebilir. 1828 yılından sonra, Galata bölgesinin Beyoğlu'na doğru genişlediğinden dolayı kös çalmanın yeterli olmadığı da göz önüne alınarak, kulelerdeki işaret biçimleri değiştirildi. Bundan sonra Galata Kulesi'ne gündüzleri bayrak, geceleri fener asılması; Bayezid Kulesi'nde de gündüzleri sepet asılıp, geceleri fener yakılması usulü getirildi.

Tanzimat'tan hemen sonra, gece veya gündüz meydana gelen yangınların yetkililerce vaktinde öğrenilmesi ve derhal müdahale edilmesi amacıyla, yangın kulelerinin çalışma sistemi yeniden belirlendi. Buna göre Bayezid Kulesi'ne iki büyük fener yerleştirildi. Geceleyin bir yangın olduğunda Bayezid Kulesi'ndeki fenerlerden birisi yakılacak ve bunu gören İcâdiye görevlileri beş kere top atarak Boğaziçi'ni haberdar edecekti. Topların sesi Rumelihisarı'ndan işitilince, buradakiler de "haber aldık" anlamında beş top atışıyla karşılık vereceklerdi. Hava muhalefetinden dolayı, ikinci topların sesinin Bayezid kulesinden duyulmadığı takdirde, Rumelihisarı'ndan top atılmadan önce, fener yakılacaktı. Gündüz yangınları sırasında ise, kuleye kırmızı ya da beyaz renkli yuvarlak bir işaret çekilecek ve bunu gören İcâdiye Kulesi ile Rumelihisarı görevlileri yine top atışlarıyla karşılık vereceklerdi. Yangın söndürülünceye kadar işaretler yerlerinden

kaldırılmayacak ve fenerler söndürülmeyecekti.[24] Bu işaretler bir yerde yangın çıktığının öğrenilmesi bakımından büyük faydalar sağlamışsa da, yangın mahallinin tespiti konusunda yeterli olamamıştı. Aynı yılın sonlarında bu sorun da çözüldü. Yangın Boğaziçi'nde olursa bir, suriçinde (İstanbul) olursa iki kandil yakılması kararlaştırıldı.[25] Bundan dört yıl sonra, haberleşme işaretleri biraz daha geliştirildi. Buna göre, gündüz yangınlarında Bayezid Kulesi'ne suriçinde olursa iki kırmızı işaret; Boğaziçi ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar-Eyüp-Galata)'de olursa bir işaret çekilecekti. Gece yangınlarında ise, yukarıdaki usule devam edilecekti.[26]

İlerleyen yıllarda Beyazıt Kulesi'nin işaretleri daha da geliştirilmiş; gündüzleri sepet ve bayrak gösterilmeye, geceleri de maytap veya fener yakılmaya başlanmıştı.[27] Yüzyılın sonlarına doğru işaretlerde daha zengin unsurlara yer verildiği görülmektedir.[28] Yangın kuleleri hakkında değerlendirmelerde bulunan batılı seyyahlar, zaman zaman fanteziye kaçan üsluplarını bu konuda da sergilemişlerdir. Meselâ Fontmagne, kulelerde çan çalındığını belirtirken, İcâdiye'den atılan topların her birinin de, bir bölgeyi simgelemek üzere ayarlandığını kaydeder. Buna göre şehir yedi bölgeye ayrılmış, her bölgeye bir numara verilmişti. Dolayısıyla yangının çıktığı semte uzak bölgelerde oturanlar, kendilerini güvende hissederek rahatça uykularına dalabilmekte idiler. Fontmagne Avrupa'da böylesine iyi örgütlü bir alarm sistemi bulunmadığını ileri sürerek, kulelerden

sitayişle bahseder.[29] Oscanyan ise, Fontmagne'nin görüşünü destekleyici ve açıklayıcı mahiyette, örneğin 1884 yılında altı top atışının Beyoğlu'nu simgelediğini belirtmektedir.[30] Bununla birlikte arşiv kayıtları ve dönemin yerli tanıklarının anılarında, Fontmagne ve Oscanyan'ın görüşlerini destekleyen kayıtlara tesadüf edilmediğini, dolayısıyla adı geçen seyyahların tasvirlerinin sağlıklı olmadığını belirtmek gerekir.

XIX. yüzyılın sosyal hayatına ışık tutan müelliflerden Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, kule personelinin görev paylaşımı ve kuleler arasındaki eşgüdüm hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Haberleşme sisteminde, örneğin, Bayezid Kulesi personeli arasındaki konuşmalarda şifreler kullanılırdı. Kulenin tepesinde bulunan köşklü, yangın işaretini gördüğünde ve top sesini duyduğunda, derhal kulenin en yetkilisi olan ağayı uyandırır ve: "–Ağa, bir çocuğun oldu!" der. Ağa ise: "–Kız mı, oğlan mı?" diye sorar. Zira "erkek" Dersaadet'i, "kız" ise Bilâd-ı Selâse'yi simgelerdi. Derhal yerinden kalkan ağa, dolaptan bir çanak maytabı çıkarıp yakar ve aldığı cevaba göre, İcâdiye Kulesi'ni bilgilendirir; burası da top atışlarıyla mukabelede bulunur ve ilan yapılmış olurdu.[31]

Topçular ya kendileri doğrudan doğruya yangını görürler veya kulelerdeki işaretlerden anlarlardı. Top atılması birçok fayda sağlardı. Görevliler sesi duyar duymaz, köşklünün gelip haber vermesini beklemeden hazırlanırdı. Öte yandan yangının meydana geldiği semti öğrenen ahali, akrabasının canını ve malını kurtarabilmek düşüncesiyle yardıma koşardı.[32]

Sultan Abdülhamid zamanında, padişahın yönetim anlayışı ve şüpheci kişiliği gereği, yangın ihbarları da bürokratik kurallara bağlanmıştı ve onun izni olmadan top atılması yasaklanmıştı. Yangın vukuunda önce Bayezid Kulesi'nden Mabeyn'e gönderilen telgrafla Yıldız durumdan haberdar edilir, padişahın iradesi çıktıktan sonra Bayezid'den İcâdiye'ye işaret çekilir ve daha sonra yedi pare top atılırdı. Bazen İcâdiye Kulesi'nden de telgraf çekildiği olurdu. 1901 yılında meydana gelen bir yangın İcâdiye köşklüsü Mehmed Ağa'nın telgrafına "*Şimdi zuhûr eden harîk Rumelihisarı'nda mektep içerisindedir – Fî 3 Ağustos sene 317*"[33] kaydıyla yansımıştır.

Yangın ilanı tamamlandıktan sonra köşklüler, ellerinde harbeler olduğu halde koşarak kendi sorumlulukları altındaki mıntıkaya giderler ve gündüz ise resmî dairelerdeki abone[34] devlet görevlileri ve memurlarına; gece ise hem bunlara ve hem de halka duyurulmak üzere mahalle bekçilerine yangının yerini haber verirlerdi. Geceleri "işkembe fener" adı verilen muşambadan yapılmış akordeon biçimli fener taşırlardı.[35] Tulumbacı ve kabadayılar gibi, köşklülerin de kendilerince raconları vardı. Örneğin bunlar yollarda koşturdukları esnada kendilerine "Yangın nerede?" diye sorulduğunda ya küfürle karşılık verir ya da ağızlarını açmazlardı. Bu yüzden onlara "Uğurlar olsun dayı" diye seslenmek gerekiyordu. Bu seslenişe karşılık yangının semtini söylerlerdi.[36] Geceleri, aynı zamanda yangın haberciliği yapmakla da yükümlü olan mahalle bekçilerini bilgilendirirlerdi. Bekçiler haberi alır almaz, gür sesleriyle sokak sokak dolaşırlar; ellerindeki sopalarla kaldırımlara vurarak gürültü yaparlardı. İstanbul'un en öte noktasında

küçük bir kulübe yansa, bütün şehir yanıyormuşçasına haykırırlardı.[37] Bekçi naralarına ekseriyetle köpek ulumaları katılır, bunu aniden beliren gönüllü mahalle tulumbacılarının koşarken çıkardıkları gürültüler izlerdi.[38] Bununla birlikte köşklü ve bekçilerin semtin adını yanlış telaffuz etmek, hiç isim belirtmemek gibi kusurları görülür, bu da şikayetlere sebep olurdu. Meselâ Basîretçi Ali Efendi 1875 yılındaki bir yazısında, "*…harîk zuhûrunda nerede olduğunun haber alınması müşkül olup hele nöbetçilerden –kâidesine muvâfık olmazsa- olunan suâle cevap almak mümkünâttan değil gibidir… kaldı ki bazı mahallâtda bekçiler harikin nerede olduğunu söylemeyip yalnız 'yangın var' diyerek geçiyorlar. Hatta ahibbâdan birisi hikâye ediyordu, dün gece Boğaziçi'nde Rumelikavağı'nda zuhûr eden hariki bekçi baba yalnız 'Boğaziçi'nde yangın var' diyerek harikin mevki-i zuhûrunu ta'yin etmeyerek herkes şüpheye dûçâr olup …*" şeklinde dile getirmiş ve bu türlü aksaklıkların giderilmesi için bekçi ve köşklülerin uyarılması ricasında bulunmuştur.[39]

Bekçilik görevi ekseriyetle başta Malatya ve Çemişkezek olmak üzere Anadolu'nun doğu bölgelerinden gelen kimseler tarafından yürütülmekteydi. Bunlar yörelerinin aksanıyla konuştukları için yaptıkları ilanlar bazen anlaşılmazdı. Kimi zaman da kendi aralarında çelişkiye düşerler, her biri farklı yeri ilan ederdi. Bu durum yangın görevlilerinin yanlış yerlere yönelmesine ve türlü karışıklıklara sebep olur, yangının söndürülmesi gecikirdi. Örneğin 1880 yılında Tophane'de Karabaş mevkiinde meydana gelen bir yangını bekçilerin çoğu Defterdar Yokuşu ya da Boğazkesen olarak ilan etmiş, itfaiye neferleri yanlış yönlere dağılmışlar, sonuçta müdahalede geç kalınmıştı. *Tercümân-ı Hakikat*'teki bir makalede, ilanın doğru ve tutarlı yapılması hususunda köşklü ve bekçilerin sık sık uyarılması gerektiği dile getirilmiştir.[40] Benzer bir aksaklık da 1888 yılında yaşanmıştır. İcâdiye Kulesi'nden toplar atılmasının ardından köşklülerin Kuruçeşme'de yangın çıktığını haykırmaları üzerine, yangınlar konusundaki hassasiyetiyle bilinen II. Abdülhamid üç yaverini o cihete gönderir. Ancak yaverler herhangi bir yangınla karşılaşmadıkları için saraya geri dönerler. Olayı öğrenen padişah, telgraf müdürü Vehbi'yi görevlendirerek durumun araştırılmasını ister. Vehbi'nin Seraskerlik'le yazışmasından sonra olay açıklığa kavuşur: Kule nöbetçisi Kuruçeşme semalarının bulutlu olduğu bir esnada, o bölgeden yansıyan bir kızıllığı görür görmez bunu yangın işareti zannederek top atmaya başlar. Köşklüler de Kuruçeşme'de yangın çıktığını duyururlar. Ancak daha sonra bunun bir yangın işareti değil, yakılan gazların saçtığı ışınlardan kaynaklanan bir aydınlık olduğu öğrenilince iş işten geçmiş olur. Yola çıkmış olan görevlileri tekrar döndürmek mümkün olmadığı beyanıyla, olayın tamamen yanlış anlamadan meydana geldiği belirtilir.[41] Böyle durumlarda zaman zaman cezaî yaptırımlara gidildiği görülmektedir. Meselâ 1889 yılında Beşiktaş'ta meydana gelen yangınının yeri konusunda Hoca Üveys Mahallesi bekçisini yanlış bilgilendiren Bayezid Kulesi nöbetçi mülâzimi Muhyiddin Ağa ile yardımcısı Hacı Murad Ağa cezalandırılmıştır.[42]

Yangının bir noktada çıktığı halde, tüm şehre, hatta boğazın öbür yakasına du-

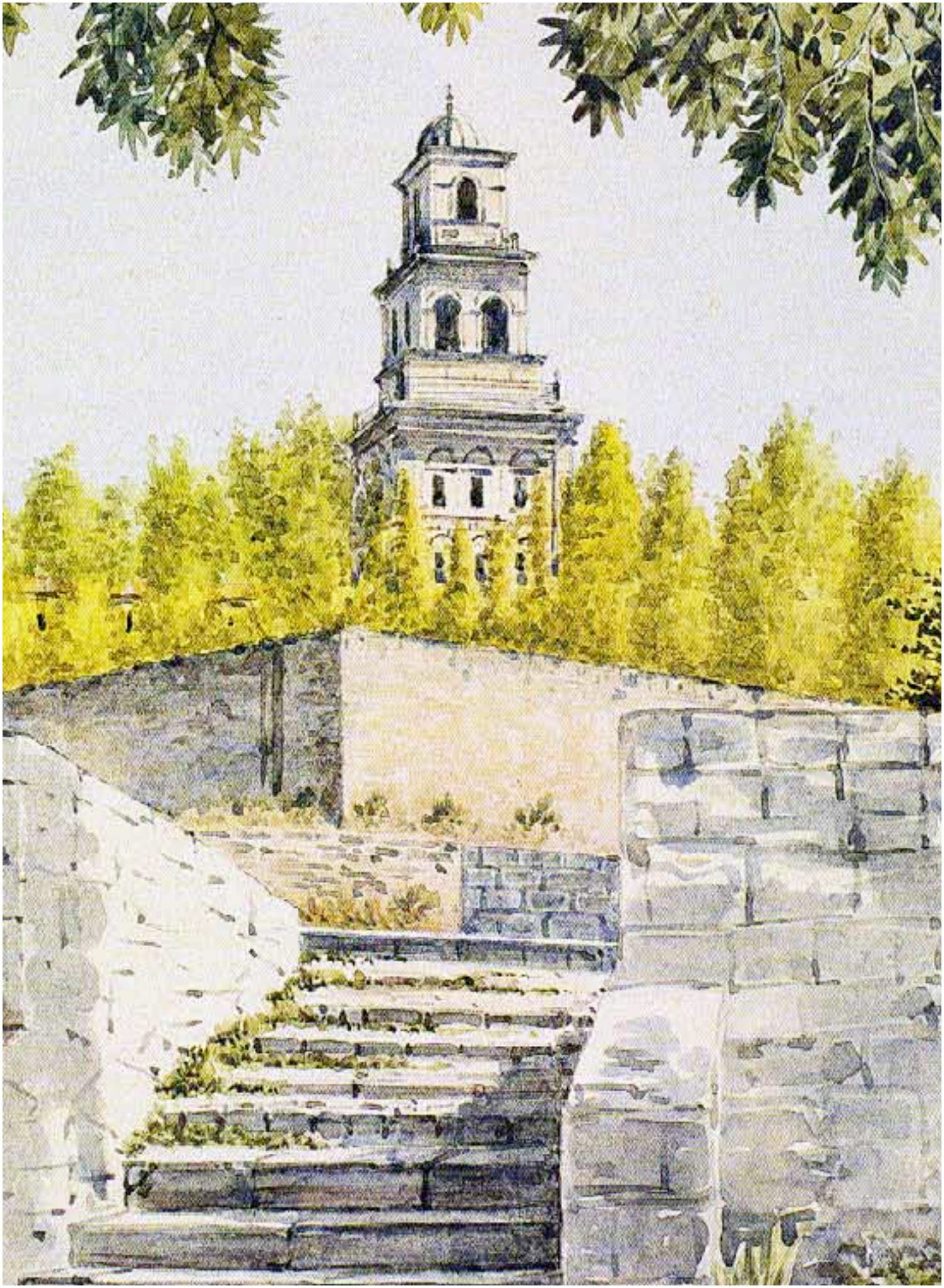

yurulmasındaki maksat, bir yandan yangının büyümesi ihtimaline karşı halkı teyakkuza geçirmek, diğer yandan o bölgede yakını oturanları bilgilendirmekti. Bunu, 1903 yılında Fatih'te Sofular bölgesinde meydana gelen yangını, Üsküdar sokaklarında ilan etmekte iken kalp krizi sonucu aniden ölen Köşklü Mehmed Ağa'nın[43] dramını yazan *Sabah* gazetesinin haberinden anlamaktayız.

Kulelerin çalışma disiplini ve haberleşme sistemine ilgi duyan ecnebî seyyahlar, iletişimin hızlılığından hayranlıkla söz etmektedirler. İlk görüşte, kısacık süre içerisinde gerçekleşen haberleşmeyi telgraf sisteminin mükemmelliğine bağlayan yabancılar, sonradan bunun telgrafsız gerçekleştiğini öğrendiklerinde hayretlerini gizleyemezlerdi.[44] Kırım Harbi sırasında eşiyle birlikte İstanbul'a gelen Lady Hornby, bir gece top sesleriyle irkilince, önce bunun Rus gemilerinin Boğaz'dan geçişiyle ilgili bir kutlama töreni olduğunu düşünür, fakat daha sonra top sayısı yediye ulaşınca İcâdiye Kulesi'nden yangın alarmı yapıldığını anlar.[45] Yazar bir süre sonra top seslerine alıştığını ve ilk zamanlardaki korkusunu yendiğini kaydetmektedir.[46] Gerçekten kuleden top atılması usûlü gündelik hayata o kadar yerleşmişti ki, örneğin 1874 yılında bir ay zarfında önemsiz küçük yangınların dışında yangın meydana gelmediği için hiç top atılmamış, bu durum halk arasında, top atılması usulünün kaldırıldığı yolunda söylentiler çıkmasına sebep olmuştu.[47] Kule görevlileri de yangın konusunda o derece duyarlı hale gelmişlerdi ki, gördükleri her dumanı yangın zannedip ilan etmekte idiler. Eyüp vapurlarının kullanılmış kömür artıklarının ortadan kaldırılması amacıyla yakılması sonucu ortaya çıkan dumanları gören kule görevlileri, bunu yangın olarak ilan etmişlerdi.[48]

İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesinden sonra başlayan yozlaşma ve çözülme döneminde, itfaiye yöntem ve tekniklerinin sorgulandığı, İstanbul'da uygulanan sistemi çağ dışı olarak niteleyen, ironiyle karışık eleştirilere rastlanmaktadır. Meselâ Sermet Muhtar Alus, kuleler hususundaki görüşünü "*Zannederim ki Avrupa'nın hiçbir şehri, yangın ilanı hususunda İstanbul derecesinde bir teşkilata mâlik değildir*" cümlesiyle ifade eder.[49] Son vakanüvis Abdurrahman Şeref ise, konuyu, İstanbul'un tanınmış ailelerinden birine mensup bir zatın Almanya'da yaşadığı bir hatırası etrafında değerlendirir. İstanbullu zatın Berlin'de bulunduğu sırada bir yangın meydana geldiğini, itfaiyecilerin derhal yetişerek yangını başladığı odada söndürdüğünü, şehirde herhangi bir panik yaşanmadığı gibi, caddeden gelip geçenlerin yangının farkına dahi varmadığını naklettikten sonra, "*Harîke bu kadar hürmetsizlik edileceğini tasavvur edemezdim. Ne kule var, ne top var, ne nöbetçi var, ne mahalle tulumbacılarının hây u hûyu, ne seyirci var. Adet yerini bulsun içün bir refikim ile beraber sokağın karşı tarafında durup ateş sönünceye kadar bekledik*" dediğini yazar.[50] Telefonun sağladığı kolaylığa değinen Osman Nuri ise, bu araç sayesinde karakolların yangından anında haberdar olduklarını, fakat karakolların emri altındakileri bilgilendirmek için bir vasıtaları bulunmaması nedeniyle ilanın her tarafa ulaşmadığından yakınarak, köşklü ve bekçi usulünün geçerli olduğu dönemlerde bu işin daha iyi yapıldığını savunacaktır.[51]

Süheyl Ünver'in fırçasından Selimiye Kışla Kulesi (A. Süheyl Ünver, *Sevdiğim İstanbul*, İstanbul 1996, s. 31) (sol sayfa)

Belgelerde, İcâdiye Kulesi'nin periyodik tamirinin yapıldığına, top, sancak ve sepet gibi çok kullanılmaktan yıpranan araç ve gereçlerin düzenli olarak değiştirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 1848 yılında kulenin bazı yerleri tamir edilmiş, eskiyen işaret sepetleri yenileriyle değiştirilmiştir.[52] 1859 tarihli bir başka belge ise, kulenin yıpranan sancaklarının yenilendiğiyle ilgilidir.[53] Yine sarf malzemelerinin tedariki kapsamında, toplarda kullanılan patlayıcı maddelerin takviyesine dair kayıtlar bulunmaktadır.[54] 1900 yılında, İcâdiye'deki ağızdan dolma klasik topların eskidiği düşüncesiyle, bunların kaldırılarak, yerine kuyruktan dolma modern toplar yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Toplar gemiyle Üsküdar'a gönderildiği halde padişahın fikir değiştirmesi üzerine rıhtımdan geri dönülerek, II. Abdülhamid'in hususi yaveri Ferik Mehmed Paşa tarafından Tophane'ye geri götürülmüş, yangınların eski kaval toplarla ilanına devam edilmesi istenmiştir.[55] Konuyla ilgili olarak Tophane Müşiri Şakir Paşa tarafından Mâbeyn'e gönderilen yazıdan, söz konusu topların değiştirilmesi hususunda padişah ile Şakir Paşa arasında bir anlaşmazlık yaşandığı anlaşılmaktadır.[56]

İcâdiye Kulesi'ndeki yazışmalarda kullanılan kırtasiye giderleriyle ilgili bir belge, kulenin Meşrutiyetin ilan edildiği tarihe kadar işlevini sürdürdüğünü göstermektedir.[57] Kulelerin çalışma sistemi, yukarıda izah edilen biçimiyle II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiş, bu dönemde telefonun yaygınlaşmasıyla birlikte işaretler önemini yitirmiş, İcâdiye'deki toplar da kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile, resmî dairelerdeki tulumba müdürleriyle maiyetleri ve yangın kulelerinde görev yapanların Zaptiye Nezâreti'yle ilişikleri kesilerek Şehremaneti'ne bağlanması kararlaştırıldı. Bu kapsamda İcâdiye kulesi çalışanlarının maaş ve özlük hakları da Şehremaneti'ne devredildi.[58] İcâdiye Kulesi lüzumsuz olduğu gerekçesiyle 1911 yılında feshedildi. Yangın nöbetçilerinin oturdukları kargir köşk genişletilerek rasathane şeklinde tasarlandı. İsmi Kandilli Rasathanesi olarak değiştirilen kule,[59] bundan sonra işlev alanını değiştirecek ve yıkıcı bir başka afet olan deprem haberlerini ilan edecekti. Anadolu yakasında yaklaşık bir buçuk yıl süreyle top sesi duyulmamışken, sonraki bir kararla bu usul iade edilmiş, kulenin Rasadhane'ye devrinden sonra top atma işini Salıpazarı'nda demirli bir karakol gemisi üslenmiştir.[60] Top atma işinin hangi tarihe kadar yürürlükte kaldığı tespit edilememekle birlikte, köşklü ve bekçilerin bağırması usulü Cumhuriyet'in ilanından sonra 12 ve 23 Şubat 1924 tarihli kararlarla kaldırılmıştır.[61]

Bir başka araştırmada izah edildiği üzere,[62] Osmanlı hükümeti XIX. yüzyıldaki modernleşme çabalarına rağmen yangınlardan korunma ve itfaiye alanında başarılı olamamıştır. Bunun nedenleri çeşitli olmakla beraber, çağdaş tekniklerin tedariki için gerekli nakit konusundaki sıkıntıyı başta zikretmek gerekir. Bununla birlikte, yangınların ilanı konusundaki başarı, bu işin yüklü miktarda harcama gerektirmeyen gereçlerle yürütülmüş olması ve köşklü ve diğer görevlilerin gözünü budaktan esirgemez bir anlayışla işlerine sarılmalarıyla açıklanabilir. Ek olarak, asırlarca ve kuşaktan kuşağa yangın afetiyle hemhal olan İstanbul ahalisinin tecrübesi, onları her an teyakkuz halinde kalmaya zorlamış ve bu kaza-

Yangınzedelerle yakından ilgilenen II. Abdülhamid

nımlar çoğu zaman resmî müdahaleye gerek duyulmadan yangının etkisiz hale getirilmesinin yollarını öğretmiştir.

DİPNOTLAR

[1] 26 Aralık 1830 (11 B 1246), BOA, Cevdet Belediye, nr. 3249.

[2] Bâb-ı Seraskerî bahçesinde bulunmasından dolayı Serasker kulesi olarak da adlandırılan kulenin inşa tarihi, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar uzanır. Ağakapusu'nun da yandığı 1749 yılındaki Küçükpazar yangınının genişlemesini, ateşin vaktinde fark edilememesinden dolayı tulumbacıların müdahalede gecikmesine bağlayan hükümet, Ağakapusu'nun yeniden yapımı sırasında bina avlusunun bir köşesine ahşaptan bir yangın kulesi yaptırmıştı (Reşat Ekrem Koçu, "Beyazıt Yangın Kulesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1960, IV, 2265). Birkaç defa yanan ve her defasında ya tamir ya da yeniden inşa edilen kule, nihayet II. Mahmud zamanında yeniçeri teşkilatının kaldırıldığı günlerde yıktırılarak, Kirkor Amira Balyan'a yeniden yaptırıldı. Ancak daha içerisindeki talaş ve tahta parçaları bile temizlenemeden, yeniçeri artıklarının koydukları kundak sonucu yeni kule tamamen yandı. Bunun üzerine 1828 yılında, günümüze ulaşmış bulunan 85 metre yüksekliğindeki abidevî kule inşa edildi. Taş malzemeden inşa edilen kulenin mimarı Senekerim Balyan'dır (Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 235). Kulenin üstünü başlangıçta sivri uçlu ve geniş saçaklı çatı kapatırken, 1849 yılında bu bölüm kaldırılarak, yerine, dört yana bakan pencereli bir odacıktan oluşan üç kârgir kat eklenmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nr. 485, 16 Receb 1266, s. 1; Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul 1332, I, 1208; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006, s. 198; P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 236).

[3] Meselâ yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra, yıkılmış olan yangın kulesinin yerine kargir bir kule inşası düşünülmüş, ancak bunun uzun zaman gerektireceği göz önüne alınarak yeniden ahşaptan inşasına karar verilmişti. İşte bu kulenin inşası tamamlanıncaya kadar, yangınlar, Süleymaniye Camii'nin minarelerinden birisinde ilan edilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, XII, 217).

[4] İnşa edildiği yerin havadar olması ve etrafının güzel kokular yayan ağaçlarla çevrili bulunmasından dolayı, II. Mahmud burayı, "hekim girmez" olarak adlandırılmıştı (İsmail Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, s. 207-208; N. Ahmet Banoğlu, *Tarih ve Efsaneleri İle İstanbul*, İstanbul 1966, s. 90; M. Celâlettin Atasoy, *Kandilli'de Tarih*, İstanbul 1982, s. 50).

[5] *Takvim-i Vekâyi*, nr. 98, 19 Mart 1835/19 Zilkade 1250.

[6] Kırım Harbi'nde Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri için İstanbul'da birtakım binalar kışla olarak tahsis edilmişti. Savaşın bitiminde müttefik askerlerin payitahttan ayrılmaları sırasında, kaldıkları kışlaların hemen hepsinde ve bu arada Selimiye kışlasında yangınlar çıkmıştır. Yangınlar sırasında, orduya ait yazışma evrakı da kül olmuştur (O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1208, n. 83). Müttefik askerler bahçedeki ceviz ve fındık ağaçlarını da nişangah olarak kullandıkları için, kurşun darbeleriyle parçalanan ağaçlar daha sonra kurumuşlardır (İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 208).

[7] Florance Nighthingale hatıralarında, bu salgınlarda günde ortalama 60-70 olmak üzere yaklaşık 7.000 İngiliz'in öldüğünü yazar (Azmi Özcan, "Kırım Savaşı Sırasında Üsküdar ve İngiliz Askerleri, *I. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Mayıs 2003, Ed. Z. Kurşun v.dğr., İstanbul 2004, I, 109, n. 13).

[8] 13 Haziran 1840 (12 R 1256), BOA, Cevdet Belediye, nr. 6454. Bazı kaynaklarda söz konusu topların Tophane müşiri Ahmed Fethi Paşa zamanında yerleştirildiği ifade edilmiş ise de, belgenin düzenlendiği tarihteki müşir Mehmed Reşid Paşa'dır.

[9] 9 Haziran 1856 (3 L 1272), BOA, İrade Dahiliye, nr. 22840.

[10] O. Nuri., *a.g.e.*, s. 1209; Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, İstanbul 1981, s. 395.

[11] Sermet Muhtar Alus, "75 Sene Evvelki Yangınlar", *Akşam*, 4 Ağustos 1932; buradan naklen S. M. Alus, *Masal Olanlar*, İstanbul 1997, s. 254.

[12] Ahmet Kemâl Üçok, *Görüp İşittiklerim* (ed. Ercan Şen), Ankara 2002, s. 288. Kelimenin kullanımı halk arasında zamanla "köşlü" biçimine dönüşmüştür.

[13] İstanbullu Ahmed Ziya adlı bir memurun Sicill-i Ahvâl defterindeki kayıtta, "*İcâdiye tabyasında harik memuru Halil Ağa'nın oğlu*" ibaresi yer almaktadır (26 Kasım 1848/29 Z 1264), BOA, DH. SAİDd, nr. 29/475).

[14] 26 Ocak 1876 (29 Z 1292), BOA, DH. SAİDd, nr. 98/353.

[15] "*Bin üç yüz yirmi iki senesi Temmuz mâhına mahsûben Bâb-ı Seraskerî ve Üsküdar ciheti harik nöbetçilerine tahsis buyurulan ber-vech-i bâlâ 1.467 çift nân-ı azizin pusulası…*" (13 Temmuz 1906/30 Haziran 1322, BOA, ZB., nr. 708/34).

[16] "Harbe: *Kısa mızrak tarzında bir çeşit silah. Yangın kulesi görevlilerinin, yani köşklü denilen yangın muhbirlerinin ellerindeki ucu demirli değnek.*" (Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, İstanbul 1995, s. 348). Harbe, bazı kaynaklarda "harbi" şeklinde yazılırken, Cumhuriyet dönemi yazarları ise daha çok "kargı" kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Koçu, harbinin, "*o devirde şöhreti cihanı tutmuş İstanbul'un sokak köpeklerine karşı*" kullanıldığını belirtir (*İstanbul Tulumbacıları*, s. 398).

[17] Oscanyan, köşklülerin bir ellerinde de kalkan taşıdıklarını kaydetmektedir (Oscanyan, "İstanbul Yangınları", *Tarih Dünyası*, sy. 38, 26 Şubat 1953, s. 1558), fakat diğer kaynaklarda bununla ilgili bilgi bulunmadığı için, bunu, tipik bir seyyah değerlendirmesi olarak nitelemek gerekir.

[18] İhsan Birinci, "Tulumbacılar", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 9, Ekim 1965, s. 80; Sermet Muhtar Alus, "Yarım Asır Evvelki İstanbul'da Yangın", *Resimli Tarih Mecmuası*, sy. 10, Ekim 1950, s. 387; A. Ragıp Akyavaş, *Âsitâne, II, Evvel Zaman İçinde İstanbul* (haz. B. Akyavaş), Ankara 2000, s. 118.

[19] 10 Nisan 1898 (19 ZA 1315), BOA, Y. MTV., nr. 175/257.

[20] O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1203-1204; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 304.

[21] Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan; yay. K. Pamukciyan), İstanbul 1988, s. 227.

[22] James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern*, London 1797, s. 73.

[23] Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul* (çev. B. Büyükkal), İstanbul 2004, s. 161.

[24] 13 Nisan 1840 (10 S 1256), BOA, İrade Dahiliye, nr. 546; *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 198, 3 Mayıs 1840/Gurre-i Rebîulevvel 1256.

[25] 22 Aralık 1840 (27 L 1256), BOA, İ. HD., nr. 1342; *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 214, 3 Ocak 1841/10 Zilkade 1256.

[26] *Takvim-i Vekâyi*, nr. 278, 15 Aralık 1844/4 Zilhicce 1260. İstanbul'u 1840'lı yılların ortasında gezen Melconian, kulenin tepesinde, üzerinde yaldızlı yıldızlar ve bir hilal işlenmiş kırmızı bayrak asılı bulunduğunu, kutsal Cuma günü dışında haftanın altı günü asılı durduğunu belirtir (M. Miguirditch Melconian, *Constantinople et le Bosphore*, Paris 1845, s. 31-32). Ancak bu yangını işaret eden bir simge değil, Osmanlı'nın resmî devlet bayrağıdır.

[27] Théophile Gautier, *İstanbul* (çev. N. Berk), İstanbul ty., s. 239; O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1212-1213; Ayrıca diğer yenilikler için bk. *İstanbul İtfaiyesi 1714-1959*, İstanbul 1959, s. 5; R. E. Koçu, Beyazıt Yangın Kulesi, s. 2668.

[28] Top atılması için İcâdiye'ye Bayezid Kulesi'nden gündüz bayrakla ve sepetle işaret verilirken, geceleri maytap yakılırdı. Bayezid Kulesi'nin İcâdiye'ye bakan cephesinde bu iş için özel bir yer mevcuttu. Yangın Boğaziçi'nde vuku bulursa İcâdiye'den de Bayezid Kulesi'ne maytapla işaret verilirdi. Bununla birlikte havanın kapalı ya da sisli olduğu durumlarda bir ihbar topu atılırdı. Rumeli sahilinde gece meydana gelen bir yangın esnasında beyaz maytap, Anadolu yakasında meydana gelirse kırmızı maytap yakılırdı. Bayezid Kulesi görevlileri de maytabı gördüklerinde aynı renkte maytap yakarak karşılık verir, böylece ihbarı anladıklarını bildirirlerdi. Ardından da işaret fenerleri asılırdı. İcâdiye Kulesi'nde gündüz meydana gelen yangınlarda Anadolu yakası için bir kırmızı sepet, Rumeli tarafı için iki sepet çekilirdi. İstanbul bölgesinde gündüz yangın çıktığında Bayezid Kulesi'nin iki cephesine ikişer sepet, Boğaziçi, Üsküdar ve Beyoğlu'nda olursa dört tarafa birer sepet asılırdı. Galata kulesinin işaretleri biraz daha farklıydı: Yangın İstanbul bölgesinde ve gündüz meydana gelirse biri sarı, diğeri kırmızı renkli iki bayrak; gece olursa altlı üstlü çift fener asılırdı. Yangın Beyoğlu, Üsküdar ve Boğaziçi taraflarında olursa gündüz bayrak; gece ise Anadolu ve Rumeli'de olması durumuna göre beyaz veya kırmızı renkte tek fener çekilirdi (O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1211).

[29] Durand de Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul* (çev. G. Soytürk), İstanbul 1977, s. 126.

[30] Oscanyan, a.g.m., s. 1557.

[31] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (haz. A. Ş. Çoruk), İstanbul 2001, s. 47; O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1210; R. E. Koçu, s. 2668.

[32] O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1210-1211; Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul 1991, s. 44; S. M. Alus, 75 Sene Evvelki Yangınlar, s. 252; Selim Nüzhet Gerçek, *İstanbul'dan Ben De Geçtim* (haz. A. Birinci-İ. Kara), İstanbul 1997, s. 73. İcâdiye Kulesi'nden yedi top atılması usulü, İstanbullular arasında "Yedi ise yangındır" darbımeselinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (S. M. Alus, *30 Sene Evvel İstanbul* (haz. F. Ilıkan), İstanbul 2005, s. 111).

[33] 16 Ağustos 1901 (1 CA 1319), BOA, Y. PRK. ŞH., nr. 11/68.

[34] Köşklülerin abonmanları vardı. Yangın yerini çabucak ve doğru öğrenmek isteyen bazı devlet görevlileriyle, zenginler ve sigorta şirketleri nöbetçi ağalığına abone olurlardı. Köşklüler abonelerin çalıştıkları kurumlara ya da konaklarına giderek yangın yerini doğru bir şekilde haber verirler ve bu iş karşılığında sabit ücret alırlardı (Cemil Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatırâlarım*, İstanbul 1951, s. 109; Sadri Sema, *a.g.e.*, s. 44; A. R. Akyavaş, *a.g.e.*, s. 118).

[35] İ. Birinci, a.g.m., s. 80; S. M. Alus, a.g.m., s. 387.

[36] Abdurrahman Şeref, "İstanbul'da Büyük Yangınlar", *1328 Sene-i Mâliyesine Mahsûs Musavver Nevsâl-i Osmânî*, (Muharrirleri: Ekrem Reşad-Osman Ferid), Dördüncü sene, İstanbul 1330, s. 303; A. R. Akyavaş, *a.g.e.*, s. 118.

[37] M. M. Melconian, *a.g.e.*, s. 32; Joseph Hutter, *Von Orsova bis Kiutahia*, Braunschweig 1851, s. 222; Abdurrahman Şeref, a.g.m., aynı yer).

[38] Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları* (çev. Alev S. Kırım), İstanbul 2007, s. 55.

[39] *Basîret*, nr. 1476, 19 Mart 1875/11 Safer 1292; Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (haz. N. Sağlam), İstanbul 2001, s. 397.

[40] "Yangın Hususundaki Yolsuzluk", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 480, 23 Ocak 1880/10 Safer 1297.

[41] 1 Eylül 1888 (24 Z 1305), BOA, Y. PRK. ZB., nr. 4/23.

[42] Cezanın türü ya da miktarı bilinememekle birlikte, mahkeme gideri olan 60 kuruş bunlara yüklenmiş, bu arada Murad Ağa cinnet geçirip Bimarhane'ye yatmış olmasından dolayı duruşmaya katılmadığından hakkındaki karar gıyaben verilerek daha sonra adresine postalanmıştır (28 Haziran 1889/29 L 1306, BOA, DH. MTV., 1632/114).

[43] *Evvelki gün saat yedi kararlarında Sofular Caddesi'nde vuku bulan harîki Üsküdar cihetinde ilana memur olan Köşklü Ahmed Ağa nâmında biri Doğancılar meydanında birkaç hatve ilerledikten sonra bîtâb düşerek*

füc'eten vefat etmiştir. (*Sabah*, nr. 5013, 9 Ekim 1903/17 Receb 1321).

44 Oscanyan, a.g.m., s. 1558.

45 Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul* (çev. Kerem Işık), İstanbul 2007, s. 104.

46 *a.g.e.*, s. 196.

47 "*Harîk vukûunda ber-mu'tâd atılmakta olan topun atılması men'edilmiş olduğu havâdisi çend günden beri şuyû' bulmuş ise de bunun kat'â asl ve esâsı olmayıp elhamdülillâh bir mâha karîbdir harik vukû' bulmamakta ve zuhûr eden harikler ise ufak şeyler olup etrâfa i'lân ve işâ'ayı hâcet kılmaksızın itfâ edilmektedir.*" (*Basîret*, nr. 1333, 25 Eylül 1874/10 Şaban 1291). Aşçı İbrahim Dede, buna dair garip bir olay nakleder: Köşklü olmaya hevesli birisi, Bâb-ı Seraskeri'ye başvurarak yangın kulesinde işe başlar. İstanbul'da gün aşırı yangın meydana gelmekte olduğu halde, adamın göreve başlamasından sonra, tuhaf biçimde şehirde yangın çıkmaz. On beş yirmi gün geçtikten sonra, işinden sıkılan adam, merak ve heyecanını yenmek arzusuyla kendi evinde yangın çıkarmaya karar verir. Hane halkının hamama gittiği bir gün evine gelerek, odanın orta yerinde yanmakta olan mangalı kilimin üzerine baş aşağı çevirir. Derhal kuleye dönerek, evinin bulunduğu tarafı gözetlemeye başlar. Bunun üzerine mesai arkadaşları aynı noktada durmamasını, diğer yönleri de gözlemesini söylerler. O ise, baktığı tarafta duman gibi bir şey hissettiğini belirterek, yerinden ayrılmaz. Arkadaşları "Burada duman yoktur, senin gözüne öyle geliyor" dedikçe, o, iki saat boyunca bulunduğu yerden kımıldamaz. Ancak beklediği dumanlar da bir türlü yükselmez. Buna hayret eden köşklü, hemen evine giderek odayı incelediğinde, sadece kilimin yandığını ve alevlerin kendiliğinden söndüğünü görür. Bunun üzerine yaptığından pişmanlık duyarak tövbe eder (Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları* (haz. M. Koç-E. Tanrıverdi), İstanbul 2006, II, 857).

48 *Basîret*, nr. 1667, 24 Kasım 1875/25 Şevval 1292.

49 Sermet Muhtar Alus, "75 Sene Evvelki Yangınlar", *Akşam*, 4 Ağustos 1932; buradan naklen S. M. Alus, *Masal Olanlar*, İstanbul 1997, s. 252.

50 Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 303-304.

51 O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1212.

52 27 Şubat 1848 (21 RA 1264), BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 2797. Onarım için 4.101 kuruş harcanmıştır.

53 10 Haziran 1859 (8 ZA 1275), BOA, İrade Dahiliye, nr. 28686.

54 "*… İcâdiye mevki'inde eyyâm-ı şâdiyede ve i'lân-ı harik zımnında endaht edilecek toplara muktezî mühimmât-ı nâriyye bir ma'unaya tahmil ve memuru topçu mülâzımı Nuri Efendi'ye tevdî'an bu sabah sevk olunduğu…*" (7 Kasım 1899/3 B 1317), BOA, Y. PRK. ASK., nr. 155/71).

55 29 Ekim 1900 (5 B 1318), BOA, Y. PRK. ASK., nr. 164/104; Y. PRK. ASK., nr. 164/105.

56 Şakir Paşa'nın yazısının metni: "*Sevgili Padişahım, Bu kulları irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîleri şeref-müteallik buyurulmaksızın hiçbir harekete ictisâr etmediğim gibi i' lân-ı harike mahsus olmak üzere İcâdiye tabyasında mevcûd bulunan ağızdan dolma topların değiştirilmesi dahi 24 Eylül sene 316 tarihiyle şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhîleri muktezâ-yı celîlindendir. Mezkûr topların gönderileceği 14 Teşrînievvel sene 1316 tarihinde başkâtib bey kulları vâsıtasıyla atebe-i seniyye-i hazret-i mülûkânelerine arz olunmuş ve anbardan çıkmak üzere bulunduğu dahi 15 Teşrînievvel sene 1316 tarihinde arz edilmiş ve bu kere dahi ferman-ı humâyûn-ı hazret-i zıllullâhîleri muktezâ-yı celîlince mezkûr toplar geri alınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı hazret-i kiti-sitânîleri buyurulmak bâbında ve kâtıbe-i ahvâlde emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerinindir.*" (30 Ekim 1900/6 B 1318, BOA, Y. PRK. ASK., nr. 165/1).

57 "*İcâdiye harîk kulesi içün mubâya'a olunan divit esmânı…*" (1 Haziran 1908/19 Mayıs 1324, BOA, ZB., nr. 483/67).

58 14 Temmuz 1909 (1 Temmuz 1325), BOA, DH. MKT., nr. 335/25.

59 O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1208; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, aynı yer; Salah Birsel, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, İstanbul 1992, s. 307. İcâdiye Kulesi'nin lağvedildiği 1910'lu yıllarda Bayezid ve Galata kulelerinde kullanılan işaretler için bk. O. Nuri, *a.g.e.*, s. 1212-1213; R. E. Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, s. 396.

60 Abdurrahman Şeref, a.g.m., aynı yer; M. C. Atasoy, *a.g.e.*, s. 50.

61 *İstanbul İtfaiyesi 1714-1959*, İtfaiye Müdürlüğü, İstanbul 1959, s. 3.

62 Kemalettin Kuzucu, "Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi (1874-1922), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 14, İstanbul 2006, s. 31-52.

Validebağ Korusunun Fonksiyonel Değerleri

PROF. DR. ÜNAL ASLAN
İstanbul Üniversitesi
SERHUN SAĞLAM
İstanbul Üniversitesi
ULAŞ YUNUS ÖZKAN
İstanbul Üniversitesi
HAYATİ SEZGİN
İstanbul Üniversitesi

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde, hızlı nüfus artışı ve buna paralel olarak da artan yoğun yapılaşma ve plansız kentleşme sonucunda kent ekosistemi ve kentsel yaşam kalitesi bozulmaktadır. Son 20 yılda hızlı ve plansız bir kentleşme sürecine giren ülkemizde, süregelen çarpık yapılaşma, göç ve hızlı nüfus artışı sonucu doğanın tahrip edilmiş olması nedeniyle günümüzde kentler yaşanabilir özelliklerini yitirmektedir. Yerleşim birimlerinin git gide metropol boyutlarına varan yoğun yapı sistemlerinin oluşturduğu doğadan tamamen kopuk yapay alanlara dönüşmesi, kent insanını doğal ortamlardan uzaklaştırmakta, monotonlaştırmakta, insan sağlığını ve yaşam kalitesini ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir. Büyük boyutlara ulaşan çevre sorunları nedeniyle, özellikle çok fazla nüfusu barındıran endüstri kentlerinde, kentteki ekolojik çevre gelişimini sağlama yanında, estetik görünüm ve yaşam kalitesinin artışını gerçekleştirmek için kent ormanının önemi her geçen gün artmaktadır (Serin ve Gül, 2006).

Kent ormanları, içinde yer aldığı kentlerin tarihi, mimari ve kültürel dokusu ile organik bağ içinde olan ve ana dokusu ağaçlardan oluşan canlı ekosistemlerdir. Bu ekosistemler, kent içindeki eski doğal orman artıklarından, koruluklardan,

Validebağ Korusu
Sultan Abdülaziz
Av Köşkü

ya da doğal ormanların topluma sunduğu ruh ve beden sağlığını koruma, yaşanabilir çevre koşullarını iyileştirme ve böylece kent toplumunun fizyolojik ve psikolojik moral düzeyini yükseltme yönündeki kolektif fayda ve fonksiyonlarını görerek ve yaşayarak yararlanmalarını sağlamak için dikim yolu ile sonradan kurulan yeşil kuşak ağaçlandırmalarından oluşur.

Kent ormanının yasal tanımı (Madde 4–ğ); Geleneksel piknik anlayışının dışında, daha çok ormanların sağlık, spor, estetik, kültürel ve benzeri gibi sosyal fonksiyonlarını halkın hizmetine sunmak, aynı zamanda teknik ormancılık faaliyetleri ile yöredeki flora ve faunanın da tanıtılması amacıyla metropoller, iller ve büyük ilçeler gibi yerleşim yerleri bitişiğinde veya civarında düzenlenen alanları ifade eder. Bu bağlamdaki uluslar arası kabuller, metropol büyüklüğüne göre kent merkezinden itibaren 25-50 km yarıçaplı daire içindeki tüm orman alanlarıdır.

Kent ormanlarının topluma sunduğu hizmetlerin başında çevreyi güzelleştirerek doğal peyzajın estetik etkisini artırmak ve sağladığı çeşitli olanaklarla spor ve eğlence etkinlikleri için uygun bir ortam yaratmak gelir. Bunların yanı sıra kent ormanlarının, gürültüyü önleme, tozları emme, havayı temizleme, iklimi iyileştirme, çevresindeki yerleşim alanlarını sel ve taşkınlardan koruma, erozyonu önleme gibi topluma sunduğu çok sayıda faydaları bulunmaktadır. Çoğu yerleşim alanları ile iç içe bulunduğu için şehrin akciğeri sayılan kent ormanları, çevre ve toplum sağlığı açısından normal ormanlardan daha büyük fonksiyonel değere sahiptir.

Üsküdar Tapu Sicilinde Altunizade Mahallesi, 166 Pafta, 1143 Ada ve 15 Parsel No ile kayıtlı mülkiyeti Hazineye, tasarruf hakkı Milli Eğitim Bakanlığına ait

olan ve 1. Derece Sit alanı içinde yer alan 354076 m^2 büyüklüğe sahip Validebağ Korusu yasal açıdan kent ormanı statüsündedir. Validebağ Korusu, yaşanabilir çevre koşullarını iyileştirme yönünde topluma sunduğu kolektif fayda ve fonksiyonlarından ötürü, kent halkı için hayati öneme sahiptir.

Kent mozağinin bir parçası olan Validebağ Korusu, bir taraftan kent peyzajının görsel etkisini zenginleştirirken bir taraftan da içinde barındırdığı huzurevi, hastane, sanatoryum ile toplumun ortak sağlığına, okullar ve izcilik kampı ile de eğitim ve öğretimine olumlu katkılar yapmaktadır. Keza, Türk sinema klasikleri arasında yer alan bir dizi filme sahne oluşturmasından ötürü tüm halkın belleğinde özel yer edinen tarihi Adile Sultan Kasrı ile Abdülaziz'e ait av köşkü de bu koru içinde yer almaktadır.

Bu bildiride, önce "Kent Ormanı" kavramının bilimsel ve yasal tanımları yapılarak, bu ormanlarda biyolojik sürekliliği sağlamanın gereği açıklanmıştır. Validebağ Korusu'nun karbon bağlama, oksijen üretme ve toz tutma yoluyla sağladığı faydalar sayısal olarak ortaya konduktan sonra, koruda öne çıkan konumsal fonksiyonların nasıl belirlendiği somut örnekler üzerinde gösterilmiş daha sonra da rekreasyon, toplum sağlığı ve estetik yönden doğal çevreye ve İstanbul halkına katkıları vurgulanmıştır.

2. Validebağ Korusu'nun Tarihsel Süreci

Plan ünitesinin ana parçasını oluşturan Altunizade Mahallesi, 166 Pafta, 1143 Ada ve 15 Parsel No.lu 354 076 m 2 büyüklüğündeki Validebağ Korusu'nda tarihsel süreç, Sultan Abdülaziz tarafından Osmanlı Hanedanı'na mensup Adile Sultan adına mimar Nikoğos Balyan'a 1853 yılında koru içinde yaptırılan Adile Sultan Kasrı ile başlar. Koru içindeki av köşkü, Adile Sultan tarafından Sultan Abdülaziz'in dinlenmesi amacıyla daha sonra inşa ettirilir.

Adile Sultan Kasrı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetimler yurdu (Dar-ül Eytam) olarak kullanılmıştır. 27 Mayıs 1927 yılında kasır, dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey tarafından Atatürk'ün emri ile 60 yataklı prevantoryum haline getirilmiştir. 22 Nisan 1928 tarihli T.B.M.M. Maarif Vekâleti bütçe görüşmeleri toplantı tutanağında Kasrın prevantoryuma dönüştürülme amacı Mustafa Necati Bey tarafından *"Efendiler; geçen sene heyet-i âliyenizin kabul buyurduğu bir tahsisat ile açılan prevantoryum tasavvur ettiğimiz şekilde ifası ile muvazzaf olduğu işi bihakkın yapmıştır. Şehit çocuğu verem tehlikesinden kurtarılmıştır. Prevantoryum bugünkünden fazla talebe ve muallim kabul edebilecek şekilde tevsii için lazım gelen tahsisat heyet-i âliyenize teklif edilmiştir."* biçiminde açıklanmıştır.

Koruda bugün Huzurevi olarak kullanılan bina, 1928 Yılında açılan prevantoryumu ek binalar ile genişletmek suretiyle hizmete sokulmuştur. Sanatoryum 1939 Yılında, İhsan Mermerci çocuk prevantoryumu 1954 Yılında hizmete girmiştir.

Fiili kullanımı Milli Eğitim Bakanlığı uhdesinde olan Validebağ Korusu'nun tüm arazi ile birlikte bu bakanlığa resmen devri 26 Eylül 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. Maliye Bakanlığı Milli Emlak Müdürlüğü bu tarihte Validebağ Korusunun tamamının tahsisini Milli Eğitim Bakanlığına yapmıştır. Daha sonra 1973 Yılında Öğretmenler Hastanesi, 1974 Yılında Validebağ Sağlık Meslek Lisesi, 1990 Yılında ise Haydarpaşa Lisesi hizmete sokulmuştur.

Validebağ Korusu, İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 25.04.1996 tarih ve 8006 sayılı kararı ile 1. Derece Sit Alanı olarak tespit ve ilan edilmiştir.

3. Validebağ Korusu'nun Biyolojik Çeşitliliği

Validebağ Korusu biyolojik açıdan oldukça zengin bir doğal hazineye sahiptir. Korunun İstanbul gibi büyük bir metropolün göbeğinde yer alması, bu zenginliğin önemini daha da arttırmaktadır. Prof. Dr. Ünal ASAN başkanlığında, korunun Amenajman-Silvikültür planının hazırlanması amacıyla 2006 yılının Ağustos ayında yapılan envanter çalışmalarına göre koruda 44 adedi ağaç, 13 adedi ağaççık ve çalı olmak üzere 57 adet değişik türden oluşan toplam 6321 adet birey bulunmaktadır. Yıllık otsu ve çiçekli bitki türleri bu sayıya dâhil değildir. Ağaçlardan 13 adedi (5 Sakız, 6 Meşe, 1 Ceviz, 1 Söğüt) anıtsal ve korunmaya değer nitelik taşımaktadır.

Validebağ Korusu yabanıl hayat açısından değerlendirildiğinde; 2000 yılının Ağustos Ayında, Ornitolog (Kuş Uzmanı) Sn. Asaf ERTAN tarafından koruda yapılan gözlem sonuçları, koruda ikisi Martı, ikisi Kumru, üçü Karga olmak üzere, 27 değişik türde kuş (Güvercin, Yeşil Papağan, Kukumav, Arıkuşu, Akkuyruksallayan, Kızılgerdan, Karatavuk, Söğüt Bülbülü, Çıvgın, Saksağan, Çitkuşu, Sığırcık, Serçe, İspinoz, Küçük İskete, Saka) bulunduğunu göstermiştir. Listenin bu türler ile sınırlı olmadığı, gözlemlerin bir yıllık zaman dilimine yayılması halinde koruda bunlar dışında başka türler ile de karşılaşılabileceği bu uzman tarafından ayrıca belirtilmektedir.

Bazı göçmen kuşların ve özellikle de leyleklerin göç yolları üzerinde yer alan Validebağ Korusu 1980 yılına kadar göçmen kuşların uğrak alanı olmuştur. Bu yıllarda başlayan yoğun yapılaşmalar sonucunda korunun bu özelliğinin 2000 li yıllara doğru kaybolduğu, yabanıl hayata duyarlı pek çok gözlemci tarafından ifade edilmektedir. Bu durum, 2006 yılında yapılan envanter çalışmaları sırasında da gözlemlenmiştir. 1979 Yılında doğal hayatı koruma çalışmaları bir sürü doğal varlık gibi leylekleri de Afrika-Avrasya göçmen su kuşları anlaşmasına göre soyu tehlike altında olan varlıklar kategorisine almıştır. Bu karar, Validebağ Korusunun uluslararası anlaşmalar açısından da önemli bir rezerv olduğunu göstermektedir.

4. Validebağ Korusu'nun Fonksiyonel Değerleri

Validebağ Korusu, kendi varlığı ile bir taraftan doğal peyzajın oluşumunu gerçekleştirirken, bir taraftan da bulunduğu yerdeki çevreyi çeşitli etkilere karşı korumaktadır. Koru hem çevre halkı için koruyucu işlev görmekte, hem de içinde barındırdığı Adile Sultan Kasrı ile Abdülaziz'e ait av köşkü gibi tarihi değerleri doğanın yıpratıcı etkilerine karşı koruyucu işlev görmektedir. Ayrıca, içinde barındırdığı huzurevi, hastane, sanatoryum ile toplumun ortak sağlığına, okullar ve izcilik kampı ile de eğitim ve öğretimine olumlu katkılar yapmaktadır.

Bu bağlamda Validebağ Korusu'nun İstanbul halkının yararına sunduğu fayda ve fonksiyonları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

1-Sırtlarda oluşturduğu ilginç siluetler ve yamaçlarda sergilediği renkli mozaiklerden kaynaklanan sürekli değişim halindeki canlı güzellikleri ile doğal peyzajı oluşturmak ve onun estetik etkisini arttırmak,

2-Sahip olduğu görkemli tablolar ve kültür mirası ile, resim, müzik ve edebiyat ile uğraşan sanatçılara ilham vermek ve böylece sanat ve kültürün gelişip yaygınlaşmasına vesile olmak,

3-Çeşitli sportif aktivitelere, eğlenme ve dinlenme biçimindeki rekreatif kullanımlara olanak vermek ve keza kent gürültüsünü azaltmak suretiyle, toplumun ruh ve beden sağlığına katkıda bulunmak,

4-Yağmur sularının yüzeysel akışını geciktirmek suretiyle koru sınırının alçak kesimlerindeki yerleşim alanlarını sel ve taşkınlardan korumak,

5- Arazi eğiminin dik ve sarp olduğu vadi başlangıcında toprak kaymasına ve erozyona mani olmak,

6- Bol oksijen üretmek, havada asılı diğer materyali süzerek hava kalitesini yükseltmek ve böylece koru içindeki sanatoryum ve prevantoryumda tedavi gören hastaların iyileşme sürecini hızlandırmak,

7-Atmosfer içindeki karbondioksiti emerek, sera etkisini geciktirmek ve böylece küresel ısınmanın önlenmesine olumlu katkıda bulunmak,

8- Rüzgar hızını kesmek, bağıl hava nemini yükseltmek ve böylece ekstrem sıcaklıkların olumsuz etkilerini yumuşatmak suretiyle, iklim koşullarını iyileştirmek,

9-Sahip olduğu çeşitli bitki ve hayvan türü ile toplumda ve izcilik kampına katılan genç beyinlerde doğa bilinci ve sevgisinin oluşup gelişmesine vesile olmak,

10-Çeşitli kuş türleri başta olmak üzere, böcek ve hayvan türlerine yaşam ortamı (Habitat) oluşturmak,

11-İstanbul yöresinde doğal olarak bulunmayan ancak 200 yıla ulaşan zaman içinde çevre koşullarına adapte olan çok sayıda egzotik (Yabancı) ağaç türünün

e Sultan Kasrı

Validebağ Korusu Öğretmenler Huzurevi

doğa bilimleri yönünden yapılacak araştırmaları için laboratuar işlevi görmek,

12-İçinde bulunan tarihsel ve kültürel anıtları doğanın yıpratıcı etkilerine karşı korumak

13-Doğal afetler sırasında, yöre halkı için toplanma ve barınma mekânı olmak

5. Validebağ Korusu'nun Karbon Bağlama, Oksijen Üretme Ve Toz Tutma Kapasitelerinin Hesaplanması

Korunun bir bütün halinde kendi varlığı ile meydana getirdiği fayda ve fonksiyonların başında karbon birikimi yoluyla sera etkisi ve klimatik fonksiyona olan katkısı ile, oksijen üretimi ve kirli havayı süzme yoluyla toplum sağlığına yaptığı katkılar gelmektedir. Dünya atmosferinde CO_2 oranının giderek yükselmesi, sera etkisi yapan diğer gazlarla birlikte global iklim değişimine ve sıcaklık artışına neden olmaktadır. Global iklim değişiminin nedenleri üzerine yapılan araştırmalar, bu fenomen üzerinde CO_2'nin etkisinin %55 - 80 olduğunu göstermiştir. Bütün bitkiler fotosentez yoluyla havadaki CO_2'i alarak organik madde üretmekte ve bunu daha sonra bünyelerinde gerçekleştirdikleri bir dizi kimyasal reaksiyonla diğer organik maddelere dönüştürmektedir. CO_2 alımının bitkilerdeki yaprak miktarına koşut artması ve diğer bitki

topluluklarına oranla en fazla yaprak miktarının da ormanlarda bulunması nedeniyle CO2 tüketimi en fazla ormanlarda meydana gelmektedir. Bu gerçek nedeniyledir ki, yeryüzündeki orman alanlarının korunması ve ağaçlandırma yoluyla genişletilmesi, pek çok araştırmacı tarafından global iklim değişimini geciktirmede en etkin yöntem olarak önerilmektedir (Asan 1995). Karbon birikimini saptamaya yönelik çalışmalarda önce ormanda fotosentez yoluyla oluşan bitkisel kütle miktarı fırın kurusu ağırlık biçiminde saptanarak bu kütle içindeki karbon miktarı belirlenmekte, sonra da bu karbon miktarına eşdeğer CO2 miktarı hesaplanmaktadır. Belirli zaman dilimleri içindeki karbon bilançosu ise; ormanların ürettiği bitkisel kütle ile bu kütleden kesim, yangın vb. gibi çeşitli nedenlerle eksilen bitkisel kütle farkını belirleyip birbirinden çıkarmak suretiyle ortaya konmaktadır (Asan 1999). Kent içinde ve civarındaki yeşil alanlar, kentlerin akciğeri olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, 1600 m^2 yaprak yüzeyine sahip bir Kayın ağacının ürettiği oksijenin, on kişinin yıllık oksijen gereksinimini karşıladığı belirlenmiştir (Asan ve ark., 2002). Ormanların yılda ürettiği oksijen miktarının yeryüzü genelinde hektar başına ortalama 8-13 tondur. Bu konuda yurdumuzda yapılan bir araştırma, bir hektar büyüklüğündeki bir Ladin ormanının duruma göre 2-20 ton/yıl oksijen ürettiğini ortaya koymuştur (Gül 1998).

Oksijen üretimi yanı sıra, toplum sağlığı fonksiyonunun bir diğer önemli unsuru da ormanların toz tutmasıdır. Havayı kirleten maddelerin zehirli gazlar yanında, toz, katran, değişik metaller, fosfatlar, kireç, silis ve diğer organik madde partiküllerinden oluştuğu bilinmektedir. Orman örtüsünün kirli havayı tozdan arındırma fonksiyonu iki biçimde ortaya çıkar ki bunlar; mekanik temizleme ve kondensasyonel etkidir. Mekanik temizleme, ormanı oluşturan ağaç ve diğer bitkilerin yapısal özelliklerine bağlı olarak kirli havayı filtre etmeleridir. Ormanların toz tutma ve kirli havayı süzme kapasiteleri, kendilerini oluşturan ağaç türlerinin toplam yaprak yüzeyi ile yaprak şekline bağlıdır. Diğer önemli bir etken de dikey ve yatay kapalılıktır. Düşey kapalı form, aynı yaşlı ve tek katlı ormanlara kıyasla havayı % 15–25 oranında daha iyi filtre etmektedir. Bulgaristan'da yapılan araştırmalar, bazı ağaç türleri için toz tutma kapasitelerini ortalama değerler olarak Ladin için 30 ton/ha/yıl, Sarıçam, Kayın ve Ihlamur için sırasıyla 35, 68 ve 42 ton/ha/yıl olarak vermektedir (Asan ve ark., 2002).

Validebağ Korusu'nun karbon birikimi, oksijen üretimi ve toz tutma kapasiteleri, her bir fonksiyonel değer için kendi tekniğine uygun biçimde hesaplanmış ve Tablo 1'de topluca gösterilmiştir.

6. Konumsal Orman Fonksiyonlarının Belirlenmesi

Koru içerisinde sadece belirli alanlarda öne çıkan fonksiyonel değerler, konumsal fonksiyon haritaları ve arazi gözlemlerine dayanılarak belirlenmiştir. Bu amaçla korunun her köşesi teknik olarak ayrılan bölme ve bölmecikler itibariyle

Tablo 1: İstanbul Korularının Karbon bağlama, Oksijen Üretme ve Toz Tutma Kapasiteleri

Koru Adı	Alan (ha)	Karbon Birikimi (Ton)	Oksijen Üretimi (Ton/Yıl)	Toz Tutma (Ton/Yıl)
Validebağ	35.4	3257.1	106.0	921.6

ayrıntılı biçimde incelenerek hangi fonksiyonel değerin veya fonksiyonel değer gruplarının öne çıktığı, giydirilmiş sayısal arazi modelleri yardımıyla belirlenmiştir.

Fonksiyonel alanlar belirlenirken her bir fonksiyon diğerlerinden bağımsız olarak ele alınır ve her birisi için ayrı bir harita düzenlenir. İlgili fonksiyonun öne çıktığı alanların harita üzerindeki sınırları fonksiyon özelliğine göre değişen teknik ve bilimsel bazı göstergeler yardımıyla doğal hatlar ve bitki topluluklarının sınırları esas alınarak kendi haritası üzerine geçirilir. İlgili fonksiyonun o koruda söz konusu olup olmadığı, toplumsal talepler ve bu teknik göstergeler yardımıyla belirlenir. Plan ünitesinde söz konusu olan fonksiyonel alanlar açıklanan biçimde ayrıldıktan sonra bütün haritalar üst üste çakıştırılır.

Yukarıda kısaca özetlenen sürecin temel altlığı Sayısal Arazi Modelleridir. Bu amaçla öncelikle, 1/5000 ölçekli topoğrafik haritalardan yararlanılarak Sayısal Arazi Modelleri elde edilmiştir.

6.1. Su Koruma ve Hidrolojik Fonksiyon

Validebağ Korusu'nda hidroljik fonksiyon görecek alanlar doğal su kaynağının bulunduğu derenin su toplama havzası olarak belirlenmiştir. Böyle alanlar topoğrafik harita üzerine çakıştırılan bitkisel konum haritası üzerinde mavi renk ile sınırlandırıldıktan sonra iç kısımları yine aynı renk ile taranmıştır.

6.2. Toprak Koruma ve Erozyon Kontrolü Fonksiyonu

Validebağ Korusu'nun bir bölümü halen yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğu için, koru içinde aşırı toprak taşınması ile karşılaşılmamaktadır. Ancak, gerek yüksek arazi eğimi ve gerekse toprağın kumlu ve kaba tekstürlü yapısı, bitki örtüsünün gevşetilmesi veya tahribi halinde özellikle dere vadisinin üst taraflarında önemli toprak kayıplarının olacağını göstermektedir. Bu nedenle, koru alanlarında toprak koruma ve erozyon kontrol fonksiyonu öne çıkan alanların belirlenmesinde görünen fiili erozyon değil, gizli risk taşıyan alanların ayrılmasına çalışılmıştır.

Plan ünitesinde arazi eğimi % 20 den fazla olan alanlar erozyon ve toprak koruma fonksiyonunun ağır bastığı alanlar olarak ele alınmıştır. Bu amaçla plan ünitesinin topoğrafik modelleri üzerinde eğim grupları oluşturulmuş ve eğimi %20 nin üzerinde olan alanlar bu fonksiyona ayrılmıştır.

6.3. Görsel Etki ve Estetik Fonksiyon

Validebağ Korusu'nda estetik fonksiyon görecek alanlar dört kategoride ele alınmıştır.

6.3.1. Siluet Etkisine Sahip Alanların Belirlenmesi

1-Üzerine orto-foto giydirilmiş arazi modeline bilgisayar ortamında değişik noktalardan farklı açılarla bakarak, koru alanının hangi tepe ve sırtlarda silüet etkisi bıraktığı araştırılmıştır.

2-Daha sonra arazi modeli üzerine bitkisel konum haritası transfer edilerek, bir önceki aşamaya göre silüet etkisine sahip olduğu anlaşılan tepe ve sırtlarda hangi ağaç ve ağaççık topluluklarının bulunduğu, ve bu topluluklardaki çap / boy dağılımlarının hangi aralıkta değiştiği belirlenmiştir.

3-Silüet etkisine sahip tepe ve sırtlardan, üzerinde halen görkemli (kalın çaplı ve uzun boylu) ağaç grupları bulunanlar 1.derece silüet etkisine sahip alanlar, üzerinde genç ağaçlar ya da ağaççık türleri bulanan alanlar ise 2. derece silüet etkisine sahip alanlar olarak ayrılmıştır.

6.3.2. Mozaik Etkiye Sahip Alanların Belirlenmesi

1- Giydirilmiş arazi modeline bilgisayar ortamında değişik noktalardan farklı açılarla bakarak, koru alanının özellikle ana karayollarından bakıldığında görüş alanı içinde kalan ön görünümdeki sırt ve yamaçları belirlenmiştir.

2**-** Daha sonra arazi modeli üzerine bitkisel konum haritası transfer edilerek, bir önceki aşamaya göre öngörünüm alanı içinde kalan yamaçlar üzerindeki ağaç ve ağaççık topluluklarının türü ve karışım oranları belirlenmiştir.

3-Öngörünüm alanlarında hem ağaç türü (yapraklı / ibreli), hem de renk tonları itibariyle karışık grup ve kümelerin bulunduğu alanlar 1. derece mozaik etkiye sahip alanlar; tamamı yapraklı veya ibreli grup ve kümelerden oluşan alanlar ise 2. derecede mozaik etkiye sahip alanlar olarak sınıflandırılmıştır.

6.3.3. Estetik Perdeleme Şeritleri

Validebağ Korusu sınırlarını oluşturan taş duvarların hemen bitişiğindeki ağaç sıraları ile yine koru sınırını oluşturan duvarların koru içine bakan taraflarında bu plan çerçevesinde oluşturulacak şeritlerin bir bölümü estetik fonksiyon için uygun görülmüştür. Bu şeritlerin konumu, hem bilgisayar ortamında ve hem de arazideki çalışmalar sırasında belirlenmiştir. Amaca uygun bulunan yerlerin arazideki konumları fonksiyon haritasına işaretlenmiştir.

6.3.4. Panoramik (Manzara Seyir) Noktalarının Belirlenmesi

Bulunduğu konumda geniş bir panoramaya sahip olan ve yol ve patika ile hemen ulaşılabilecek durumda bulunan noktalar dinlenme ve manzara

Validebağ Korusu koşu yolu

seyretme amacıyla bakacak noktaları olarak belirlenmiştir. Bu noktaların seçiminde de yukarıda açıklanan prosedür izlenmiştir. Validebağ Korusu içindeki dere vadisinin üst kesimleri İstanbul Boğazı'na, Marmara Denizi'ne ve kent panoramasına hâkim konumdadır. Bu sırt üzerinde bazı noktalar hem bilgisayar ortamında ve hem de arazideki gerçek yerinde seçilerek belirlenmiştir. Yapılan inceleme ve değerlendirmede uygun bulunan yerlerin arazideki konumu fonksiyon haritasına işaretlenmiştir.

6.4. Rekreatif Kullanım ve Spor Alanlarının Belirlenmesi

Plan ünitesi içinde İstanbul halkının özellikle günün belirli saatlerinde gelerek

dinlendikleri kafeler, Öğretmen evi ve huzurevi bitişiğindeki alanlar ve keza, yürüyüş yolu ve koşu parkuru olarak kullandıkları mevcut ve mutasavver yol ve patikalar ile koru güneyinde imar uygulaması sonucunda kamuya terk edilen yeşil alanlar üzerindeki spor kompleksleri bu amaçla ayrılmıştır.

Halen uygulanagelen ateş yakarak yeme-içme ve eğlenme biçimindeki piknik anlayışı korunun geleceği açısından sakıncalı görüldüğü için, Validebağ Korusu'nda bu amaçla alan ayrılmamıştır.

6.5. Ses ve Gürültüyü Önleme Şeritleri

Hastane ve huzurevi civarında trafik gürültüsünün geldiği yönlerde ünite

sınırının hemen yanındaki estetik perdeleme şeritleri, aynı zamanda ses ve gürültüyü önleme zonu olarak ayrılmıştır.

6.6. Yabanıl Hayat Fonksiyonu

Validebağ Korusu içindeki dere vadisi, sürekli akan kaynak suları (mevcut kaynak suyu şu anda 2 m ötede kanalizasyona akıtılmaktadır) ve halen taşıdığı ağaç türleri (Dişbudak, Söğüt, Karakavak) dikkate alındığında, yüksek taban suyundan ötürü bu vadinin yakın zamana kadar sucul bitki ve hayvan türlerinin hâkim olduğu özgün bir sulak alan ekosistemine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle su kuşları habitatı olarak Uluslararası öneme sahip sulak alanların korunmasını içeren RAMSAR Sözleşmesi'nde sulak alanlar, doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gel-git hareketinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan bütün sular, bataklıklar, sazlıklar biçiminde tanımlanmaktadır. Sahip olduğu biyolojik çeşitlilik nedeniyle dünyanın doğal zenginlik müzeleri olduğu var sayılan sulak alanlar; doğal işlevleri ve ekonomik değerleriyle yeryüzünün en önemli ekosistemleridir. Sulak alanlar, yeraltı sularını besleyerek veya boşaltarak, taban suyunu dengeleyerek, sel sularını depolayarak, taşkınları kontrol ederek, kıyılarda deniz suyunun girişini önleyerek bulundukları bölgelerin su rejimini düzenlerler.

Sulak alanların ekolojik yapıları, özellikle su kuşları yönünden çok önemlidir. Çünkü su derinliği güneş ışığının dibine kadar ulaşarak fito ve zooplanktonların, su altı ve su üstü bitkilerin, akuatik hayvanların gelişmesine imkân verir. Keza çok yeri saz ve kamış gibi su yüzeyinden yüksek bitkiler ile kaplı olduğu için kuşların saklanmasına, yuvalanmasına ve barınmasına çok uygundur. Sayılan bu özelliklerinden ötürü sulak alanlar başta balıklar ve su kuşları olmak üzere birçok türün yaşamasına olanak sağlarlar.

Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki geçiş noktası üzerinde bulunuşu, üç tarafının farklı ekolojik karakterdeki denizlerle çevrili oluşu, deniz seviyesinden 5000 metreyi aşan yükseklik farklılıkları ve kırık arazi yapısından ötürü ortaya çıkan iklim çeşitliliği vb gibi nedenler, Türkiye'yi sulak alanlar bakımından bulunduğu coğrafyanın en önemli ülkelerinden birisi konumuna getirmiştir.

Anadolu'dan geçen dört göçmen kuş yolunun birisi İstanbul'dan ve Validebağ Korusu üzerinden geçmektedir. Hiç kuşkusuz, Validebağ Korusu, alansal büyüklük ve fizyolojik durum itibariyle RAMSAR Sözleşmesine konu olacak özelliklerden çok uzaktır. Ancak, gerekli koşulların sağlanması halinde, korunun eski konukları için yeniden çekici hale getirilmesi ve dere vadisinde oluşturulacak küçük bir ekosistem yardımıyla çok sayıda bitki ve hayvan türüne habitat ve nişler yaratmak suretiyle biyolojik çeşitliliğin zenginleştirilmesi elbette mümkündür.

Validebağ Korusu 1980 yılına kadar göçmen kuşların uğrak alanı olmuştur. Bu yıllarda başlayan yoğun yapılaşmalar sonucunda korunun bu özelliği 1999 yılından itibaren kaybolmuştur. Koru içindeki vadide bulunan doğal su kaynağı ve etrafındaki açık alanların bir bölümünün yeni bir düzenleme ile özel koruma altına alınması halinde, korudaki yaban hayatının yeniden canlanacağı kuşkusuzdur. Validebağ Korusu'nun bu potansiyeli dikkate alınarak, koru içinde bir bölüm alanın sulak alan ekosistemi oluşturmak ve çeşitli bitki ve hayvan türleri için habitatlar yaratmak düşüncesiyle yabanıl hayatı koruma fonksiyonuna ayrılması uygun ve gerekli bulunmuştur. Vadi tabanı bu amaca uygun koşulları taşıdığı için, fonksiyonel alan burada ayrılmıştır. Fonksiyonel alanın mutlak koruma zonu dere vadisinin her iki tarafında 30 ar, tampon zonu ise bu şeritlerin devamında 20 şer (Toplam 50 m) metre olarak belirlenmiştir.

Validebağ Korusu'ndan beklenen fonksiyonlar, yukarıda 6 başlık altında açıklandığı gibi her bir fonksiyon ayrı ayrı ortaya konulduktan sonra, bunların üst üste çakıştırılmasıyla korunun konumsal fonksiyon haritası oluşturulmuştur.

7. Sonuç ve Öneriler

Yerleşim birimlerinin giderek yoğunlaşan yapılaşmadan ötürü doğadan tamamen kopuk yapay alanlara dönüşmesi, kent insanını doğal ortamlardan uzaklaştırmakta, insan sağlığını ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Büyük boyutlara ulaşan çevre sorunları nedeniyle, özellikle çok fazla nüfusu barındıran endüstri kentlerinde, kentteki ekolojik çevre gelişimini sağlama yanında, estetik görünüm ve yaşam kalitesinin artışını gerçekleştirmek için kent ormanının önemi her geçen gün artmaktadır.

Birinci Derece Sit alanı içinde yer alan ve 354076 m^2 büyüklüğe sahip Validebağ Korusu yasal açıdan Kent Ormanı statüsündedir. Koru, hem çevre halkı ve içinde barındırdığı Adile Sultan Kasrı ile Abdülaziz'e ait av köşkü gibi tarihi değerler için koruyucu işlev görmekte, hem de sahip olduğu çok sayıdaki yerli ve yabancı (egzotik) otsu ve odunsu bitki türü ile kuş ve sürüngenlerin oluşturduğu faunanın biyolojik çeşitliliğe karşın bulundukları olumsuz koşullar nedeniyle bizatihi kendileri korunmaya muhtaç konumda gözükmektedir. Validebağ Korusu, yaşanabilir çevre koşullarını iyileştirme yönünde topluma sunduğu kolektif fayda ve fonksiyonlarından ötürü, kent halkı için hayati öneme sahiptir.

Ana dokusu birer canlı olan ağaç, ağaççık, çalı ve bitki türlerinden oluşan bu korunun her canlı gibi bakım ve korunmaya muhtaç olduğu bilimsel bir gerçektir. Tamamen çökme aşamasına gelmeden önce bu koruların gerekli bakım, onarım ve yenilemesini ormancılık bilim ve teknikleri çerçevesinde gerçekleştirerek, bunların biyolojik sürekliliklerinin garanti altına alınması gerekmektedir. Doğa ve kültür mirasımız olan Validebağ Korusunun bakım ve korunması, hem

6831, hem de 2863 sayılı kanunların amir hükmüdür. Ormancılık bilim ve tekniklerini uygulayarak, tamamen çökme aşamasına gelmeden önce hem Validebağ Korusundaki ağaç ve ağaççıklardan oluşan toplulukların gerekli bakım ve yenilemesini gerçekleştirmek, hem de koru içinde mevcut büyük boşluklar için uygun bir bitkilendirme projesi ortaya koyarak korudan beklenen fayda ve fonksiyonları en iyi sağlayacak doğal yapının önce oluşturulmasına, sonra da bu yapının biyolojik sürdürülebilirliğinin garantilenmesine yönelik teknik esasların ortaya konmasını amaçlayan Amenajman-Silvikültür Planı, İ. Ü. Orman Fakültesi ile Üsküdar Belediyesi arasında yapılan bir protokol gereğince, Prof. Dr. Ünal ASAN başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından 2006 yılında gerçekleştirilmiştir.

Hazırlanan bu plan, bu yasal zorunluluğun getirdiği doğal bir sonuçtur. Ancak, böyle bir zorunluluk olmasa dahi, "koruyarak yararlanma" gelecek kuşaklara devretmek zorunda olduğumuz bu miras için kaçınılmazdır. Hepimize düşen görev bize miras kalan bu korunun yapı, kuruluş ve özelliklerini koruyarak ve iyileştirerek bizden sonraki kuşaklara ulaştırmaktır.

KAYNAKLAR

Ünal ASAN, "Global İklim Değişimi ve Türkiye Ormanlarında Karbon Birikimi", *İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, İstanbul, 1995.

Ünal ASAN, "Climate Change, Carbon Sinks and The Forests of Turkey. Tropical Forests and Climate Change: Status, Issues and Challenges", *Proceedings of the International Conference*, 1999, s. 157-170.

Ünal ASAN, İbrahim ÖZDEMİR, "İstanbul Korularında Konumsal Fonksiyonların Belirlenmesi ve Haritalanması", *Orman Amenajmanı'nda Kavramsal Açılımlar ve Yeni Hedefler Sempozyumu*, İstanbul 2002, s. 67-76.

Altay Uğur GÜL, *Orman Amenajmanında İşlevsel Planlamanın Doğrusal Programlama İle Gerçekleştirilmesi*, 1998, 60 sayfa (yayımlanmamış çalışma).

Nilüfer SERİN, Atila GÜL, "Kent Ormancılığı Kavramı ve Isparta Kent İçi Ölçeğinde İrdelenmesi", *S.D.Ü. Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı:2, Isparta, 2006, s. 97-115.

Şehir Müzesi'ndeki Üsküdar Çatmaları ve Selimiye Kumaşları

YASEMİN MASARACI
Şehir Müzesi Yöneticisi

İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri kuşkusuz dokuma sanatıdır. Her milletin sanat ve teknik yeteneği doğrultusunda dokumacılık sanatı gelişmiştir.

İpekli kumaşlar Osmanlı Devletinin en güçlü ve en karakteristik sanat ürünleri arasında yer alır. Diplomatik hediye olma özellikleriyle kumaşlar, yurt dışında Osmanlı egemenliğini temsil eder duruma gelmiş, yurt içinde de sanatsal düşüncenin yayılması için önemli bir araç ve ekonomide önde gelen bir değer olarak kendilerini kabul ettirmişlerdir. Diğer taraftan gerek malzeme gerekse desen zenginliği bakımından dünya kumaşçılığı içerisinde çok önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Üsküdar'da dokumacılık

Her yörenin geleneksel dokuması olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda Üsküdar da bir çok el sanatı üretimi yanında dokumaları ile de tanınmıştır.

Bildirinin konusunu oluşturan Üsküdar dokumalarının Şehir Müzesi'ndeki örneklerine geçmeden önce Üsküdar'ın Türk kumaş sanatı içerisindeki yerini ve önemini belirtebilmek için başlangıçtan itibaren gelişimini gözden geçirmekte yarar olacaktır.

14. yy.dan itibaren dokunduğu kaynaklardan tespit edilen Osmanlı kumaşları 16.yy da desen, kalite ve işçilik bakımından en güzel örneklerini vererek doruğa ulaşmıştır.18.yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğunun siyasi ve ekonomik durumunun bozulması dokumacılık sanatını da etkilemiş ve bu sanatta gerilemeye

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Müzesi

yol açmıştır. Jakarlı Avrupa kumaşlarının Osmanlı pazarlarına sürülmesiyle elle çalışan Osmanlı tezgahları talebi karşılamakta yetersiz kalmış ve saray bunun üzerine dokumacılığın devamı ve canlandırılması için bazı önlemler almıştı. Bunlardan biri 1758 yılında Sultan III.Selim'in babası Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılan Üsküdar Ayazma Cami yanında kırk adet çatma atölyesi ve loncası ile caminin külliyesi içinde yer alan bükücü işyerinin kurulmasıydı.

Daha sonraları III. Selim Üsküdar'da 1804 de Selimiye Camii külliyesi içinde sayıları yüzü geçen kumaş tezgahları yaptırarak bir çarşı meydana getirmiş ve bunları camiine vakfetmiştir. Bu tezgahların yerinde bu gün karşılıklı iki park vardır ki, arasından Selimiye kışlası caddesi geçmektedir. Çarşının park içinde kalan namazgahı halen mevcuttur.1890da mevcut olan bu tezgahların 1894 deki büyük depremde yıkıldığı sanılmaktadır.

Selimiye'deki kumaş tezgahlarına bükülmüş iplik sağlayan esnaf ise Selimiye kışlasının batısında, Bükücüler hanı sokağındaki handa toplanmışlardı.Bu handa 1890 tarihinde yıkılmıştır.

Çatmalar ilk olarak 1550 yılından sonra İstanbul da kurulan saray için dokuma yapan ipekli dokuma atölyelerinde dokunmaya başlanmıştır.Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan kumaş ve elbiselere ait listelerde çatma'dan yapılmış kaftanların kayıtları bulunmaktadır. 1605 tarihli belgede ise kırmızı kadife üzerine iki çatma altınlı döşek yüzü denilmesi, kadifenin özel bir dokuma şekline çatma denildiğini gösteren belge olarak kabul edilmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Müzesi içinden bir görünüm

Lale devrinde en değerli elbiselik kumaşların çatma kumaşlardan yapıldığı Üsküdar'da 19.yy ikinci yarısında 100 den fazla dokuma tezgahı bulunduğu bilinmektedir.

Müsahipzade Celal, Eski İstanbul Yaşayışı adlı eserinde Üsküdar'daki dokumacılıktan söz ederken "Yüzden fazla tezgah bir çarşı halinde çalışmakta imiş,1880 yılına kadar burada çatmadan başka bir çok döşemelik ve elbiselik kumaş dokunurdu" diye belirtmiştir.

1867 de kurulan "Kumaşçı Esnafı Şirketi"nin kurulma çalışmaları sırasında Selimiye'deki eski kumaşçı dükkanlarının ya da Ayazma camiindeki dokuma atölyelerinin kullanılması istendiğini Osman Nuri Ergin'in, Mecelle-i Umur-u Belediye kitabından öğrenmekteyiz.

Böylece Selimiye'deki kumaşçı dükkanlarının bu tarihte büyük kabul edilebilecek yapılar oldukları kadar, binalarının da kullanılabilir durumda olduğu belgelenmektedir. Önceleri Üsküdar Ayazma Camii civarında ve sonra III. Selim döneminde Üsküdar Selimiye Camii külliyesi içinde kurulan atölyelerde belli bir sürede olsa kumaş sanatı canlandırılmaya çalışılmıştır.

Buralarda üretilen kumaşların geçen süreç içerisinde gözden düşmesiyle dokumacılarda mesleklerini bırakmış, kullanılmayan binalarda harap olarak çoğu yıkılmıştır. Her ne kadar 1884 tarihinde yok olmaya yüz tutmuş bu sanatın yeniden canlandırılması için çareler aranmasına karar verilse bile dokuma hanlarının yok olması engellenememiştir.

İbrahim Hakkı Konyalı,1930 civarında Harem iskelesi çevresinde ipekli kumaşlar ve çatmalar dokunan hanlar bulunduğunu belirtse de III.Selim'in Selimiye'de kurmayı hedeflediği güçlü tekstil sanayinden ve bir zamanların dokumacı hanlarından günümüze yalnız Harem iskelesi yakınlarındaki "Bükücüler Hanı Sokağı" adı ulaşmıştır.

III. Selim'in Selimiye civarında hem kumaş imalatı hem de yan sektörleri için işyerleri yaptırması yerli kumaş dokunmasını teşvik etmenin ötesinde bir tekstil sanayi merkezi oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir.

Bu dönemde Üsküdar önemli bir tekstil merkezi durumunda olup burada kurulan dokuma atölyeleri Bursa da üretilen saten ve kadifelerle rekabet edecek düzeydedir. Üsküdar'daki dokuma atölyelerinde, çatmalar özellikle de çatma yastık kılıfları ile o dönemle özdeşleşen ve "Selimiye" adıyla tanınan bir çeşit çizgili ipekli kumaş da üretilmiştir.

Yukardaki bilgiler doğrultusunda bakıldığında, bu dönemde adını III.Selim'den alan "Selimiye" kumaş türünün ortaya çıkmasının rastlantı olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Üsküdar'ı tarihteki dokuma merkezlerinden biri olarak tanımlamak çok doğru olacaktır. Yaklaşık 100 yıl dokumacılığın merkezi olmuş Üsküdar'daki üretim teknolojiye direnemeyen çoğu sanat dalı gibi maalesef tarihe mal olmuştur.

Bu dönemden günümüze çok az örnek ulaşabilmiştir. Birkaç müze ve özel koleksiyonda bulunan Üsküdar atölyelerinde yapılmış Çatmalardan ve Selimiye kumaşlarından örnekler Şehir müzesi koleksiyonunun da yer almaktadırlar.

Bu son sayılabilecek dokumacıların üretimi olan Çatma ve Selimiye kumaşlarının özelliklerini, Şehir Müzesi koleksiyonu ışığında yine bu ilçemizin düzenlemiş olduğu böyle bir ortamda yakından tanımak isabetli olacaktır.

Önce bu eserlerin sergilendiği mekan hakkında kısaca bilgilenmek gerekirse:

Şehir Müzesi

Şehir müzesi ilk olarak 1939 yılında Beyazıd Medresesi'nde "Şehir ve İnkilap Vesikaları Müze ve Kütüphanesi" olarak ziyarete açılmıştır. Geleneksel ve tarihi bir çok eser ve belgeyi toplayarak yurtdışına kaçırılmaktan da kurtarmış olan İstanbul Belediyesi bu amaçla tarihi bazı yapıları da restore ettirerek müze haline getirmiştir. Ayni amaç doğrultusunda da 1945 yılında Saraçhane'de bulunan Gazanferağa Medresesi restore edilerek "Belediye Müzesi" adı ile açılarak 1988 yılına kadar uzun bir süre faaliyetini sürdürmüştür. 1988 yılında ise müzenin sergileme biçiminin ve teknik donanımının çağdaş bir anlayışla ele alınarak değerlendirilmesi sonucu, bugün bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunun dördüncü büyük sarayı olan, Yıldız Sarayı'nın Güzel Sanatlar Binasına taşınmıştır. "Şehir Müzesi" adıyla yeniden hizmete açılan müze iki katlı uzun salondan oluşmaktadır.

İki sergileme salonunda bulunan eserler belli bir konu birliği içinde vitrinlerde ve çerçevelenmiş olarak duvarlarda sergilenmektedirler.

İstanbul'un tek Şehir Müzesi olması nedeniyle de ayrı bir özelliğe sahip olan müzede genellikle 18-19. ve 20.yüzyıl başlarına tarihlendirilen İstanbul yaşamına ait tarihsel, dinsel ve etnografik eserlerin yanı sıra güzel sanatlar, geleneksel sanatlar ve zanaatlarla ilgili eserler bulunmaktadır.

Osmanlının son, Cumhuriyet'in ilk yıllarının İstanbul'unun sosyal hayatını yansıtan bu eserler arasında, tablolar, yazı resimler, Yıldız ve Eser-i İstanbul damgalı porselenler, tarikat eşya ve alemleri, cam, porselen, madenden yapılmış günlük kullanım ve süs eşyaları, mühürler, cilt kalıpları, Tophane lüleciliği ürünleri, kumaşlar vb. İstanbul'un değişik esnaf gurubuna ait.bir çok eser , çok çeşitli örnekler bulunmaktadır.

Şehir Müzesi kumaş koleksiyonunu oluşturan çok sayıda ve çeşitli eser arasında 13 adet çatma ve 11 adet Selimiye kumaşı bulunmaktadır. Müze koleksiyonlarında yer alan çatmalar ve Selimiye kumaşları gerek renkleri, gerekse desenleri ile Üsküdar'daki dokuma atölyelerinde üretilmiş kumaşlara iyi birer örnektirler.

Tarihi belgeler ve müzelerdeki örnekler Çatmaların önceleri giysi olarak daha çok kullanıldığını bize göstermekte, son dönemlerde ise yastık yüzü, yorgan döşemelik olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Çatma

İpek ve keten ipliklerle dokunmuş olan Çatma, ağır ve altınlı, kabartmalı, desenli, kadifenin özel bir çeşidi olan bir kumaş çeşididir.

Dokundukları yere göre Üsküdar Çatması, Bilecik Çatması veya Bursa Çatması isimleri verilir. Bunların III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa zamanında dokunanlarına "Ahmediye" denir.

Çatma desenlerinde iki esas göze çarpar. Biri geniş yüzeyde tekrarlanan monoton ana şema, diğeri ise içini süsleyen detay kompozisyonlarıdır. Detaylarda ayni belirli ve sınırlı süsleme motifleri ile değişik kompozisyonlar yaratılmıştır. Dikey dalgalı dal sistemi, oval madalyonlu desen, oval şemanın değişik varyasyonları belli başlı şemalardır. Bunlara yıldız ve ay gibi motifleri de eklemek gerekir. En çok görülen süslemeler üzüm dalları, girlantlar ve çiçek buketleri motifleridir.

Üsküdar atölyelerinde dokunan yastık yüzlerinin Türk rokokosu denilen süsleme üslubunda dokundukları ve geleneksel motif şemalarından uzaklaşıldığı görülmektedir. Desenlerdeki geometrik düzen de dikkati çeker.

Dört tarafı dolaşan muntazam düz bir hat ile ayrılan bordür ile merkezde kontursuz eşkenar dörtgene yakın bir şema içerisinde kalıp şeklinde istiflenmiş çiçekler Avrupa etkisinin başlıca işaretleridir. Tasarımlarda çoğunlukla bitkisel

motifler kullanılmıştır. Bu dönemde yastık yüzlerinde sevilen ve kullanılan diğer bir motif ayyıldızdır.

İrili ufaklı olarak kullanılan ayyıldız motifleri kimi zaman kaydırmalı eksen üzerinde sıralanırken, bazen de bordürü oluşturmaktadırlar

Çatmalarda naturalist usluptaki çiçekler kendi teknik imkanları içinde kendine has şekil ve özellikler içinde uygulanmıştır.16.yy.dan sonra çatma desenleri tamamen kendine has süsleme motifleri ile diğer ülke kumaş desenlerini etkilemiştir. Bu durum 18.-19. yy.da da sürmüş Üsküdar çatmalarını uluslararası bir üne sahip olmasını sağlamıştır.

Nitekim Tahsin Öz'ün de belirttiği üzere 1855 yılında Paris sergisine gönderilmek üzere Üsküdar Çatmalarıyla, Selimiye kumaşlarının satın alındığını bir vesikadan öğrenmekteyiz.

Yeni bir desen anlayışı taşıyan 19.yy. çatma yastıklarında ise gelenekler yine de devam etmiştir. Süsleme motiflerinde 18.yy. ikinci yarısından itibaren diğer sanat kollarını da etkisi altına alan batı formları görülür. Ampir üslubu süslemeler, Türk zevkini yansıtacak şekilde yastık yüzlerini süsler.

Çatmalarda kullanılan renklerdeki çeşitlilik ve canlılık dikkat çekici olmakla birlikte başta kırmızı olmak üzere en fazla üç renk fildişi, yeşil ve iki cins klaptan kullanılmıştır. Çatmaların zemini çoğunlukla krem, açık sarı, desen ise sarı-yeşil veya kırmızı- yeşil kadife ile dokunur. Detaylarda ise kırmızı ve yeşil kadife kullanılmıştır.

Dokuma teknikleri yüzyıllar boyunca değişmeme özelliği taşıyan bu kumaşlarda kullanılan teknikler çok gelişmiş komplike ve yüksektir. Çatmalar saten zeminli olduğu gibi mefruşat için olanlar ve son devir kumaşlarının atkıları pamuk veya keten ipliktir. Son devir çatma yastık yüzlerinde atkı ve çözgüde pamuk veya keten iplik kullanılmıştır bazılarının da hem atkı hem de çözgüsünde pamuk iplik kullanılmıştır. Fakat atkısında pamuk bulunan çatmaların hepsini de geç devir olarak tarihlendirmek hatalı olur. Çatmaların havları daima ipektir ve hav çözgü telleri arasına yerleştirilen takviye çözgülerle ve bunların yüzeye çekilip ayni seviyede kesilmesi ile yapılır.

Kumaşların cinsi ne olursa olsun kumaş sanatındaki desenler Türk İslam sanatının geleneksel ana prensiplerini devam ettirir. Bu geleneğin en başta gelen özelliği sonsuzluktur. Kumaşların hepsinde de bu özelliğe uyulduğu görülür. Diğer bir özellik de figürsüz oluşudur.

Çatma Yastıklar

Çatma dokumalar giysilerde ve döşemelik olarak kullanılmasının yanı sıra yastık yüzleri olarak da yaygın kullanılmıştır. Dünyadaki müze ve özel koleksiyonlarda yer alan günümüze ulaşmış yastık yüzlerinin Türk geleneği ve yaşam biçimindeki yeri oldukça önemlidir. Saraylarda, konaklarda ve evlerde ki otur-

ma sisteminde ikili veya dörtlü gruplar halinde kullanılan yastık yüzleri ayni zamanda ihracat ürünü olarak Osmanlı ticaretinde önemli bir yer tutardı.

Çatma yastıklar belli ölçülerde dokunurdu ve karakteristik kapalı desen özelliğine sahiptir.

Şehir Müzesi Koleksiyonundaki Çatmalar:

Çatma Yastık Yüzü
Env. No: **3246**
19.yy
99 x 53,5 cm

Koyu pembe zemin üzerine kahverengi, nefti renklerle desenlendirilmiştir.

İnce konturlü bordür stilize çiçek motiflidir.

Ortadaki kontursüz oval madalyon yaprak ve çiçek motiflidir. Ayni motifler köşelerde demet şeklinde yer alır. Zeminde ise küçük motifler serpme olarak yerleştirilmiştir.

Çatma Yastık Yüzü
Env. No: **611**
19.yy.
89 x 46,5 cm.

Merkezde eşkenar dörtgene yakın bir şema içerisinde motifi ve onu çevreleyen kıvrımlı yapraklar, dört tarafta dolaşan kenar bordürü ise bitkisel motifli olup stilize edilmiş kıvrımlı yapraklarla oluşturulmuştur. Köşelerde de ayni tür yapraklar buket olarak yerleştirilmiştir.

Çatma Yastık Yüzü
Env. No: **613**
19. yy.
80 x 45 cm.

Bej rengi zemin kırmızı renkle desenlendirilmiştir. Merkezde ayyıldızlardan oluşturulmuş oval madalyon köşelerde ise stilize yapraklardan buketler bulunur. Madalyonun etrafında ise rozetler serpme olarak yerleştirilmiştir. Çift konturlu bordür ayyıldız motiflidir

Çatma Yastık Yüzü
Env. No: **3247**
19.yy
123 x 65 cm.

Klaptanla dokunmuş krem rengi zemin, merkezde çiçek ve yaprak motifleriyle çevrili madalyon bulunmaktadır. Klasik yastık şemasında olan iki uçtaki nişli bordür yerine içleri çiçekli dal motifli biri geniş diğeri ise ince ve konturlu, bordürler bulunmaktadır. İki uzun kenardaki bordür ise yine çiçek motiflidir.

Çatma Kumaş Parçası
Env. No: **3248**
62 x 54 cm.

Bej zemin üzerine kırmızı renk ile desenlendirilmiştir. Birinden diğerine açılan ve sonsuza giden iri oval geniş konturlu madalyon şemasındadır. Madalyonların her birinin içinde stilize edilmiş birer büyük karanfil motifi yer alır. Karanfillerin içleri de küçük lale ve karanfil motiflidir. Madalyon konturlerinde ise küçük sümbüller bulunan bir su dolaşır.

Selimiye Kumaşları

Selimiye çözgüsü ve atkısı ipekten genellikle boyuna yollu küçük çiçekli, bazen de kaydırmalı eksen üzerinde sonsuza giden renkli, küçük desenli bir kumaştır.

Nohudi zemin üzerine kaydırmalı çiçek deseni Selimiye kumaşlarının karakteristik özelliğidir. Çiçeklerin dokuma tarzı işleme görünümündedir. Çiçeklerde tel kullanılmıştır Dönemin kadın giysilerinde de yaygın olarak kullanılan Selimiye kumaşları yollu ve serpme küçük desenlidir.

1758'den itibaren görülmeye başlanan Selimiye kumaşlarının ilk imalatının Üsküdar Ayazma Camii avlusundaki tezgahlarda başladığı bilinmektedir. Fakat Sultan III. Selim 1805 tarihinde yaptırdığı Selimiye Camii civarına kumaş tezgahları yaptırmış bunları camiine vakfetmesiyle tezgahlarda bol miktarda kumaş dokunmuştur.Bu tezgahların kurucusuna izafeten kumaşa "Selimiye" denmiştir.Daha sonra bu isimle tanınmış ve yaygınlaşmıştır.

Selimiye Kumaş
Env. No: **3257**
42 x 32 cm
19. yy.

Nohudi zemin üzerine turuncu, siyah,pembe,yeşil ve tel ile desenlendirilmiştir. Zeminde çiçek demetleri kaydırmalı eksen üzerinde sıralanmıştır.

Koyu sarı zemin üzerine siyah ve sarı telle ile desenlendirilmiştir. Yaprak ve çiçekler dikey dalgalı dal sistemi ile yapılmışlardır.

Selimiye Kumaş
Env. No: **3258**
46,5 x 36 cm.
19.yy.

Selimiye Kumaş
Env. No: **3251**
41 x 29,5 cm.
19.yy.

Selimiye Kumaş
Env. No: **3249**
41,5 x 41 cm.

Pembe zemin üzerine yeşil, pembe, mavi ve sarı telle desenlendirilmiştir. Boyuna yollu kıvrımlı dal motifleri bir sırası bordürsüz,bir sırası da Bordür içine yerleştirilmiştir.(kumaşın arkası astarlıdır.)

Sarı zemin üzerine mavi, siyah renk ve telle desenlendirilmiştir.
Boyuna yollu olarak çiçek ve yaprak motifleri kıvrım dal biçiminde yerleştirilmiştir.

Selimiye kumaş
Env. No: **3259**
35 x 28 cm
19. yy.

Selimiye Kumaş
Env. No: **3253**
72 x 45 cm.
19. yy.

Koyu mavi zemin üzerine, yeşil ve sarı telle desenlendirilmiştir.

Yollu olarak dokunan kumaş bir sıra sarı telli çiçekli ince bordür bir sıra da çiçekli kıvrım dal motifleri yerleştirilmiştir.

Kırmızı zemin üzerine sarı telle desenlendirilmiştir.

Ayyıldız motifleri zeminde kaydırmalı eksen düzeniyle yerleştirilmiştir.

Değerlendirme

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki kumaş sanatının Üsküdar da sosyal iktisadi ticari ve sanatsal hayatındaki yeri diğer sanat kollarından çok fazladır.

Adsız sanatçılar yani dokuma işçileri tarafından üretilen kumaşlar diğer sanat eserlerinden daha dayanıksız ve zamana karşı dirençsizdir. Bundan dolayı da yok olmaya daha çabuk mahkumdurlar. Günümüzde elimizde az sayıda örnek bulunmasının nedenlerinden biride de kumaşların çeşitli sebeplerden özellikle ticari ve hediyelik ürün olarak yurt dışına gönderilmiş olmalarıdır. Bundan dolayı yurtdışında da bir çok müze ve özel koleksiyonda yer alırlar.

Şehir Müzesi kumaş koleksiyonu içerisinde bulunan Üsküdar Çatmaları ve Selimiye kumaşları 18. ve 19.yy. Türk kumaş sanatına ışık tutmasının, yanı sıra yine ayni dönemden günümüze az sayıda ulaşmış olmaları bakımından ayrı birer değerdirler.

Yukarıda tanıtılmaya çalışılan örneklerle Üsküdar'daki dokumacılığın dokuma sanatı tarihi içerisindeki önemi gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arseven Celal Esad, "Çatma maddesi",Sanat Ansiklopedisi,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975,C:1,s.380
Bilgi Hülya, "Osmanlı İpekli Dokumaları Çatma ve Kemha ",Sadberk Hanım Müzesi İstanbul 2007
Bingül Nurettin Rüştü, "Selimiye maddesi", Eski Eserler Ansiklopedisi,İstanbul 1930
Ergin Osman Nuri, " Mecelle-i Umur-ı Belediye",İst.Büyükşehir Bld.Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.21,İstanbul 1995
Gürsu Nevber, "Türk Dokumacılık Sanatı" Redhouse Yayınevi 1988
Haskan Mehmet Mermi, "Yüzyıllar Boyunca Üsküdar",Üsküdar Bld.Araştımaları Merkezi Yayınları 3,2001
Koçu Reşad Ekrem, "Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü",Sümerbank Kültür Yayınları 1,Ankara 1967
Konyalı İbrahim Hakkı, "Üsküdar Tarihi",Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, İstanbul 1977,C.II
Tezcan Hülya, " Eski İstanbul Kumaşlarından Örnekler", Sanat Dünyamız, S.31 İstanbul 1984, 54-57.
Tezcan Hülya, "Topkapı Sarayının Çatmaları ",Antik Dekor, S:85, İstanbul 2004, 86-94
Öz Tahsin, "Türk Kumaş ve Kadifeleri",İstanbul 1951,C.II, S.51

Üsküdar'ın Tarihi Haritaları

İRFAN DAĞDELEN
Araştırmacı - Yazar

Üsküdar topografyasını en iyi gözlemleyebileceğimiz belgeler arasında haritalar da yer almaktadır. Tarihi seyir içersinde haritacıların yapmış olduğu çizimler zaman tünelinde şehrin yapısının değişikliği ve gelişimi gözlemlenebilmektedir. Şehrin dinamik yapısının hangi enlem ve boylamda geliştiğini, kamusal ve sivil mimarinin hangi boyutta olduğunu, mimari eserlerini ve şehri oluşturan yapı bloklarının cins ve nev'ini tesbit etmek mümkündür.

Bu bağlamda Üsküdar bölgesine ait yaptığımız envanter çalışmasında tespit ettiğimiz tarihi nitelikte olan haritalar mevcuttur. Bu haritalar içersinde Üsküdar'ın kadastral haritaları, ifraz haritaları, sigorta haritaları vb. şehir planları bulunmaktadır. Bu haritalar üzerinde tarihi yapılar [Camiler, medreseler, çeşme ve sebiller, mektepler, türbeler, mezarlıklar vb. kamusal binalar gözükmektedir.]

Bir bütün oluşturması anlamında Alman mavileri, Pervititch haritaları, Necip Bey haritaları zikredilmeye değerdir.

Yaklaşık 300 yıllık bir süreç içersinde bu yapıların geçirmiş olduğu değişiklikler, semtin sokak ve cadde yapısı, binaların varlıklarının sürdürüp sürdüremediklerini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Bu amaca binaen bu zamana kadar pek kullanılmamış haritanın gün yüzüne çıkması sağlanmış olacaktır. Araştırmacıların sıklıkla başvurdukları bu nadir haritaların özelde Üsküdar tarihi, mimarisi ve kentsel tasarımı için yeniden ele alınmalı ve geniş anlamda tanıtımlarının yapılması gereklidir.

Sempozyumun amacına uygun olarak elimizdeki haritaların tanıtımını yaparak tarihi süreç içersinde özelde Üsküdar ilçesinin haritalar üzerindeki tarihi serüvenini anlatmış olacağız.

İlk önce İstanbul genelini gösteren ve Üsküdar'ın konumunu göreceğimiz birkaç harita ile başlayalım.

Georg, M.C. / Nova Mappa Maris Nigri et Freti Constantino Politani - Matth: Seutter S. / İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 445.

Bunlardan ilki, XVII. yüzyıl bir İstanbul haritasıdır. Bu haritada C. M. Georg tarafından çizilmiştir. Harita sur içi İstanbul'unun yerleşim yoğunluğu açıkça görülmektedir. Ve aynı zamanda Üsküdar'da ciddi anlamda bir yerleşmenin olmadığı anlaşılmaktadır.

İkincisi; Aslında Romanya'yı gösteren bir harita olmasına rağmen İstanbul ve Üsküdar özelini aldığından bir görsel olması babından buraya aldım. Bu haritada da İstanbul, Boğaziçi ve Üsküdar'ın her ne kadar bugünkü şeklini göstermese de bir örnek olması anlamında burada zikre değerdir. Harita tarihi belli olmamakla birlikte XVIII. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir.

Üçüncü harita; I. Dünya savaşında Irak cephesinde 6. Türk Ordusu kumandanı olan Goltz Paşa'nın çizmiş olduğu İstanbul planıdır. 1888 - 1893 yılları İstanbul'unu gösteren harita 1896'da Berlin'de basılmıştır. Üsküdar'ın yerleşim yoğunluğunu gözlemleyebiliriz. Semtlerin dağılımını, ana arterleri, eş yükselti eğrilerini, akarsuları, demiryolları, çeşme, cami, mezarlık gibi alanları göstermektedir.[1]

Castaldo, Iacoba / Romanie (Quae olim Thracia dicta) (Vicinorumg Regionum, uti Bulgariae Walachiae, syrfiae etc. y.y. : y.y.
İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 449

Bir diğer plan çalışması ise 1835-39 yıllarında Türkiye'de görev yapan Sultan II. Mahmud'un danışmanlarından Prusyalı Mareşal Helmuth von Moltke (1800-1891)'dir. Moltke, İstanbul haritası ve kent geliştirme projesi hazırlamıştı. Harita 1:25.000 ölçeklidir ve İstanbul'da bazı imar planı kararlarının verilmesi için bir altlık oluşturmuştur. Von Moltke'nin haritası o yıllarda çoğaltılarak kullanılmıştır. Osman Nuri Ergin'in Mecelle-i Umur-ı Belediye'sinde bu planın içeriği konusunda bize önemli ip uçları veriyor.[2] Plan'da ana bağlantı yolları ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir. Üsküdar özelinde ise önemli camileri ve mekanları göstermektedir. Kent yapılanmasının hangi bölgelerde yoğunlaştığını da gözlemlemek mümkündür.

Bir diğer plan ise Sultan I. Abdülhamid zamanında İstanbul'a gelen ve III. Selim zamanında sarayın hizmetine giren Fransız inşaat mühendisi François Kauffer, kentin ilk bilimsel haritasını yapmıştır. Bu haritada Üsküdar'daki yapılaşmanın hangi enlem ve boylamda olduğunu görmek mümkündür.

Buraya kadar gösterdiklerim küçük ölçekli ve geneli gösteren haritalardı. Şimdi ise daha büyük ölçekli ve çok ayrıntılı haritaları ele alacağım.

Bunlardan ilki "Alman Mavileri" diye tabir ettiğimiz haritalardır. 1913 – 1914 yılları - I. Dünya savaşı öncesi - Almanların "Deutsch Syindikat für Staebaliche

Goltz (Pascha) / Karte der umgegend von Constantinopel-Berlin : Verlag Meisenbach, t.y. . / İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 438

Moltke, Helmuth von, Daru'l-Hilafetü'l-Aliye Ve Civari Haritasıdır, Mekteb-i Fünunu Harbiyye, İstanbul 1267, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 41

Kauffer, François, Plan Topographique du Bosphore, de thrace ou Canal de Constantinople et de ses envırons Jusqu'a la source des rivie'res qui se jettent dans le port de Constantınople avec les Iles des princes et la partie de la Cote D'Asıe qui en est voisine, J.D. Barbıe du Bocage, Constantinople 1819, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 1149

Alman Mavileri Anahtar Paftası, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 2190

Arbeiten" adlı şirketi tarafından yapılmış tüm Suriçi İstanbul'unun yanında Eyüpsultan, Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy, Üsküdar gibi yerleşim merkezlerini de içermektedir. Bu haritalar hakkında kısaca malumat vermek gerekirse:

İstanbul'un kent planlamasına temel oluşturacak harita alımı için ilk adım İstanbul Şehremaneti'nce, Halil Edhem Bey'in (ELDEM) şehreminliği döneminde (20 Temmuz 1909 – 6 Ocak 1910) atılmıştır. Bu haritaların oluşturulması için gereken "Nirengi sistemi kurma işi" Fransız Topoğrafya Cemiyeti'ne ihale edilmiştir. Fransız plancılar Galata Kulesi merkezli bir nirengi sistemi kurarak, ölçümlerini 1911 yılında tamamlamışlardır. Nirengiye dayanan harita alma işi

[İstanbul] - Feuille No: D 9/1,3 - 10/3,4, Deutsches Syndikat für Stadtebauliche Arbeiten, Konstantinopel1913, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 2493, 2495, 2527, 2566

İstanbul, Anadolu ciheti. Pafta No: 13 / İstanbul, İstanbul Harita Şirketi, t.y. / İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 1945

1913 yılında "Deutsch Syindikat für Staebaliche Arbeiten" firmasına ihale edilmiştir. Bu firmanın ölçümlerinden elde edilen bilgiler Almanya'ya gönderilerek çizimleri Almanya'da gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Türkiye'ye geldikten sonra Osmanlıca kopyaları yapılmıştır.

Her paftası 66x100 cm. boyutunda, renkli, 1/1000 ve 1/500 ölçekli olarak hazırlanan bu haritalarda mahalle veya semt adları, sokak ve cadde, yapı adları, saraylar, elçilik binaları, karakol, itfaiye, belediye vb. resmi binalar; cami, tekke, medrese, mezarlık, hazire, türbe, kilise, sinagog vb. dini yapılar; kule, duvar, sur, kışla, jandarma karakolu, tersane, atölye, levazım deposu vb. askerî yapılar; hastahane, iskele, demiryolu, gar, istasyon türü kamu yapıları; adları ve gabarileriyle gösterilmiştir. Semt, mahalle, cadde, sokak ve bina isimleri Türkçe isimlerin Fransızca telaffuz ediliş şekliyle yazılmıştır. Örneğin "cami" yerine "djami", "çıkmaz sokak" yerine "tchikmaz sokak" yazılması gibi. Adı geçen bu yapılar özellikle 1/500 ölçekli haritalarda plan düzleminde tüm dış konturlarının ölçüleriyle gösterilmesine karşın; yapı malzemesinin cinsi belirtilmemiştir. Alman Mavileri'nde ada ve parsel bilgileri işlenmemiş, birkaç istisna dışında hamamlar ve konutlar çizilmemiştir. Konutlar ada etrafında dönen yaklaşık 0,5 cm. kalınlığında gri bir gölge ile gösterilmiştir. 1/1000 ve 1/500 ölçekli, tek yapı ölçeğine kadar inen haritalar 1913-1914'te çizilmesine karşın, 1/2000 ölçekli haritalar daha ziyade rehber nitelikli haritalar olup hangi paftanın hangi bölgeye ait olduğunu göstermek amacıyla yapılmış ve 1918 – 1921 yılları arasında çizilmiştir.

Bu haritaları teknik açıdan incelediğimizde:

- Dikdörtgensel koordinat şebekesi

Galata Kulesinin merkez koordinatları tarafımızdan bilinmemekle birlikte kuzey ve

batı yönünde ele alınmıştır. Koordinatların gösterici rakamları şebekenin kenarında yazılmıştır. 100 m.'ye 100 m.'lik simetrik kareler ve 10.000 m^2 lik aynı alanlar halinde oluşturulmuş koordinat şebekesinin yardımı sayesinde plan

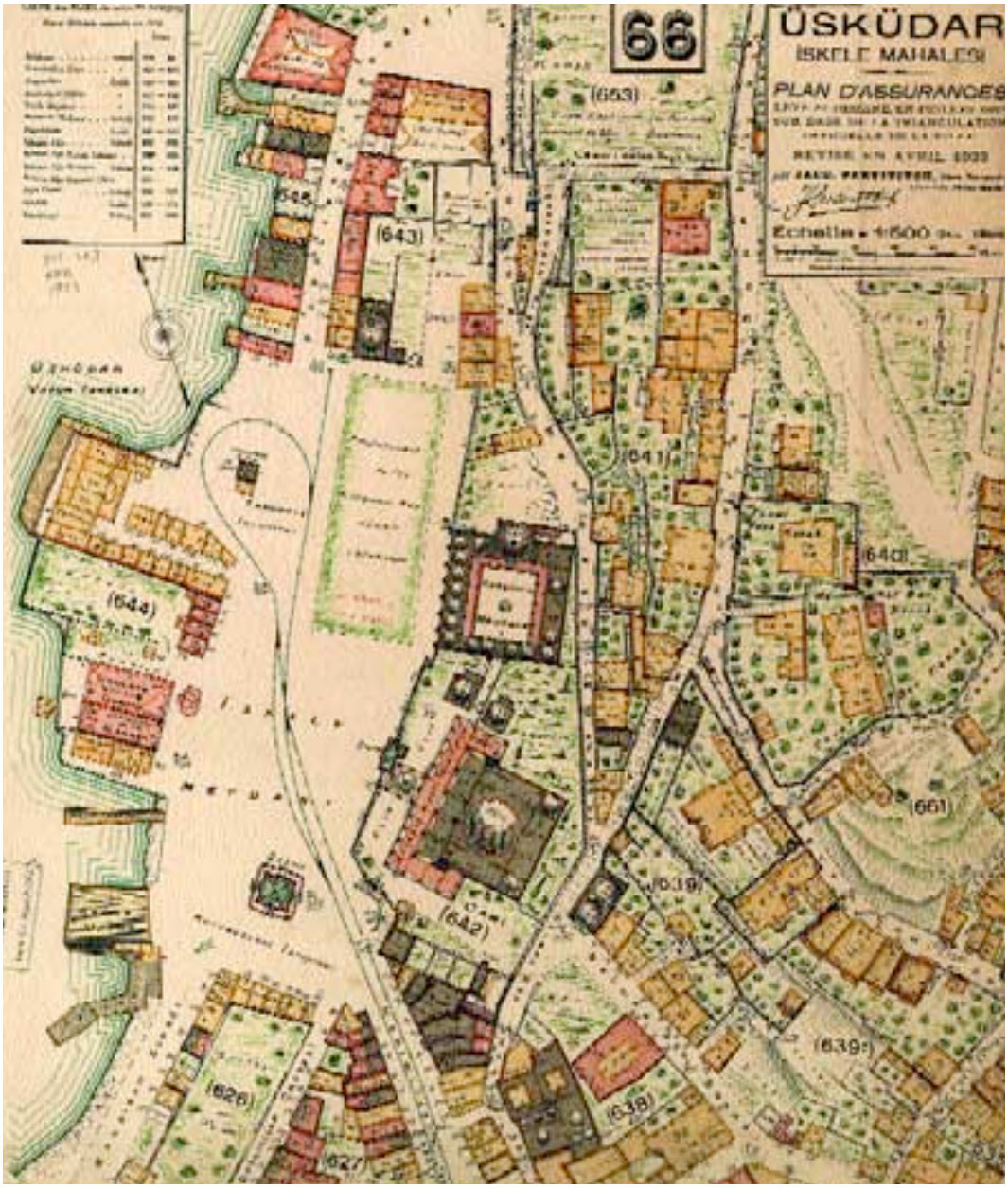

Pervititch, Jacques, İstanbul: Üsküdar 66: İskele mahallesi, plan d'assurances, Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyyesi, İstanbul 1933, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 654.

üzerindeki bütün uzaklıklar ve alanlar ölçülebilir ve hesaplanabilir. Kuzeye doğru yönlenmiş olan şebeke aşağıdan yukarıya doğru bir çizgi halinde güney-kuzey yönünde olup, sağdan sola doğru olanlar ise doğu-batı yönündedir.

- Önemli yükseklik kotları: Kotlar santimetre cinsinden Haliç seviyesinden verilmiştir.

- Eş yükselti eğrileri :

Haliç su seviyesinin 2'şer metre üzerinden verilmiş olan yükseltiler mahalleye göre yazılmıştır. 10, 20, 30, 40 m.'lik eğriler diğerlerine göre daha büyük gösterilmiştir.

- Kesin işaretlerin eşitleştirilmesi (Yükseklikler milimetre cinsinden Haliç seviyesinden verilmiştir.)

İşaretler (röperler) yatay olarak yerleştirilmiş olup, sivil ve anıt eserlerin duvarlarına

ya da kaldırımların döşeme taşına ve geniş merdivenlere işlenmiştir.

- 1/1000 ölçekli haritalar şehrin genel planının numaralandırılması ve açılımı.

- 1/500 ölçekli haritalar şehrin genel planının numaralandırılması ve açılımını göstermektedir.

1925 yılında Harita ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla İstanbul'un kadastral haritaları yapılmaya başlanıldığında "Alman Mavileri" altlık olarak kullanılmıştır.

İstanbul ve bilad-ı selase (Suriçi ve Eyüp, Galata, Üsküdar), Beşiktaş, Haliç ve çevresini detaylı bir şekilde gösteren bu haritaların lejantı mevcuttur. Alman Mavileri'nin Osmanlıca harfleriyle yazılmış paftaları da daha sonraki yıllarda yapılmaya başlanmış, bu durum 1926 yılına kadar devam etmiştir.[3]

Üsküdar özelinde incelediğimizde Üsküdar alman Mavileri 67 paftadan oluşmaktadır. Kadıköy–Haydarpaşa'dan başlayıp Kuzguncuk'a kadar devam etmektedir.

Yukarıda anlatılan özellikleri harita üzerinde Üsküdar İskelesi'nin olduğu paftaları örnek alarak gösterebiliriz.

Alman Mavilerini üç cilt olarak yoğun olarak kullanan mimarlar, şehir plancıları, avukatlar, tarihçiler ve diğer araştırmacılar için bu kitap büyük bir eksiklik giderilmiş olacaktır. [4]

Başka bir koleksiyonumuz Anadolu Ciheti haritalarıdır. Bunlar Alman Mavisi haritalarında yer almayan Beykoz'un yanında Üsküdar'ın Beylerbeyi, Çengelköy, Kuleli, Vaniköy, Kandilli, Çamlıca, Bağlarbaşı semtlerini kapsamaktadır.

Bu haritalar Alman Mavilerinden farklı olan bazı özellikler arzetmektedir.

- Anadolu ciheti haritaları 1:2.000 ve 1:500'lük daha ayrıntılı paftaları içermektedir. Alman Mavileri ise 1: 1.000 ve 1:500'lük paftalardan oluşmaktadır.

- Alman Mavileri'nde eşyükselti eğrileri bulunmamaktadır, Anadolu ciheti haritalarında ise 1:2.000'lik paftalarda eşyükselti eğrileri de vardır. Bu sayede yerin eğimini ve yüksekliği hesaplanmaktadır.

- Alman Mavileri'nde sivil mimari 0,5 mm. Gri çizgilerle gösterilmekteyken Anadolu Ciheti haritalarında sivil mimari açık bir şekilde gösterilmiştir.

- Alman Mavileri'nde sadece sokak ve kamusal yapılar gösterilmektedir. Anadolu Ciheti haritalarında ise yeryüzü şekillerinden olan akarsular, dereler, dağlar,

ağaçlık ve taşlık alanlar ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir. Aynı zamanda önemli çiftlikler isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Kuyular var ise onlarda ayrıca zikredilmiştir.

12 adet 1:2.000 ölçekli ana paftaların 54 adet 1:500'lük ayrıntılı paftaları mevcuttur.

Bu paftalar üzerinde yaptığımız incelemedi şu bilgilere ulaşmak mümkündür

Sivil mimariye, kamusal mimari dediğimiz, camiler, medreseler, okullar, kiliseler, çeşmeler, mezarlıklar, karakollar, belediyeler, tekkeler, vb.

Bir diğer koleksiyonumuz ise Hırvat asıllı topograf mühendisi Jacques Pervititch'in hazırladığı sigorta planlarıdır. Bu haritaların üretilmeye başlandığı 1922'li yıllardan başlayıp 1945'lı yıllara kadar uzanan bir süreç içersinde olmuştur. Bu süre içersinde Beşiktaş, Beyazıt, Üsküdar, Kadıköy, Taksim, Beyoğlu ve Eminönü bölgeleri çizilmiş ve 1920'li yıllarda Fratelli Haim taarfından basılmış daha sonraları Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından 12'şer adet basılarak büyük sigorta şirketlerine dağıtılmıştır.

İstanbul'un yüzyıllar boyu en büyük felaketlerini yaşatan yangınlar ve bu yangınlar sonucunda gelişen sigortacılık bu haritaların üretiminde ivme kazandırmıştır.

Modernleşme sürecini XIX. yüzyıl sonunda tamamlayan İstanbul, sık sık yaşanan yangınlar sonucunda büyük felaketlerle karşı karşıya gelmiştir. Yangınlar sadece bir bölgeyi yakmakla kalmıyor, o bölgenin kültürel zenginliğinden tutunda sokak ve yapı bloklarının değişimine kadar bir çok birikimi yok edip gitmektedir. Öyle ki 1728-1854 yılları arasında 126 senede 209, 1854-1908 yılları arasında 54 senede 129, ve 1908 yılını izleyen 13 senelik bir dönemde ise 79 yangın görülmektedir. Yangınların bu halde yakıcı ve yıkıcı olması İstanbul'da yangın sigortacılığının en verimli çalışma alanları haline gelmiştir. Özellikle 1870 Büyük Beyoğlu yangının ile birlikte artık kaçınılmaz olan yangınlara karşı binalarını sigortalatmaya başlanmışlardı. Bu amaçla 1904-1906 yılları arasında C. E. Goad Şirketi İstanbul'da sınırlı bir alanda harita üretimine başlamıştır. Daha sonra Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi adına Jacques Pervititch tarafından 1922-1945 yılları arasında 230'un üzerinde harita yapılmıştır.

Bu haritalar çizildiği dönemde belli bir gereksinimi karşılamak amacıyla çizildiğinden günümüzde çok farklı bir anlam içermektedir. Kentin sosyo-ekonomik konumunu ortaya koyması bakımından ve haritaların çok çeşitli şekillerde okunabilmesi ve yorumlanabilmesi kent tarihi araştırmacılarına kaynaklık edecek başvuru kaynağı haline gelmiştir.

1940'lı yıllardan sonra hızla kentleşme sürecinin sonucunda şehrin büyümesi ve yeni yapı bloklarının yükselmesi ve konut sorununun ortaya çıkması ve yapı malzemelerinin ahşaptan betonarmeye yönelmesiyle sigortacılıktaki o hızlı gelişme zayıflamış ve dolayısıyla bu haritaların kullanımı da önemini yitirmeye başlamıştır. Uzun yıllar sonra tekrar gündeme gelmesi ve kullanılan temsil dilinin çözülmeye başlaması ile birlikte İstanbul'un kentsel tasarımına yardımcı

olabilecek yeni bir kaynak olma niteliğini tekrar kazandırmıştır. Coğrafi bilgi sistemlerinin gelişmesi ile birlikte bu temsil dilinin yeni paftalara uygulanması ile birlikte 100 yıllık bir süreçte İstanbul coğrafyasının hangi eylem ve boylamda değişiklik yaptığı, sokak ve caddelerin nasıl bir değişime uğradığı gözlemlenebilecektir. Bu gözlemlerden çıkarılacak sonuçlara göre kent tarihi araştırmacıları yeni bulgularla karşılaşacaklardır.

Pervititch haritalarında yapı yoğunluğunun az olduğu Üsküdar Kadıköy bölgesi için 1/25.000 ve 1/4.000 ölçekli iki kademeli planlar yapılmıştır. Paftalarda sokak dizinleri oluşturulmuş ve eğer tespit edilebilmiş ise yapı bloklarının üzerine kapı numaraları kaydedilmiştir. Eğer bilinmiyorsa binanın tespiti cami, okul, park gibi kamusal yapılar nirengi noktası alınarak saptanmaktadır.

Pervititch haritalarının lejantı ile ilgili derli toplu bir bilgi olmamakla birlikte harita üzerinden yola çıkarak bir lejant oluşturma yoluna gidilmiş ve şu kategoriler oluşturulmuştur.

1- Yapı tipi

2- Çıkmalar, çatı ve üst yapılar,

3- Duvarlar ve pencereler

4- Kat adetleri ve yükseklikleri

5- Sokaklar ve numaralama sistemleri

6- Kısaltmalar ve diğer simgeler

bu kategoriler binanın nicel ve nitel özellikleri hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir. Bunları biraz daha açıklamak gerekirse:

1- Yapı Tipi

Yapı stoku A, B, C ve Karma olarak 4'e ayrılır. Çeşitli yapı tekniklerinin kullanıldığı, yangın riski az, betonarme binalar A; dış duvarları yığma olmakla beraber iç döşemeleri ve tavanları ahşap yapılar B tipi yapılar olarak adlandırılmakla birlikte bunları sembolize eden renkler kırmızı ve pembedir. İki veya daha fazla katlı dış cephesi ahşap sunta ve ahşap ağırlıklı yapılar C tipi yapılardır ve sarı renkle sembolize edilmektedir. Kent merkezlerinde A ve B tipi yapılar yoğun olarak yer almaktayken C tipi yapılar daha çok şehrin dış kesiminde kalan yapı tiplerinde görülmektedir. Dış duvarları yığma, iç döşemeleri ahşap karma yapılar kırmızı çerçeve içine alınarak sarı renklerle işaretlenmiştir.

Bu tanımlamalarla 1920'li yıllarda İstanbul geneline bakıldığında dışı yığma iş döşemesi ahşap yapılar ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Goad haritalarında temsili mümkün olmayan bu farklılaşma beş kategoride ele alınmaktadır:

k1: Zemin katı adi yığma, iki katı ahşap, ancak çatı döşemesi ahşap olmayan yapılar,

k2: Giriş katı adı yığma, diğer iki katı ahşap, sert malzemeyle kaplı yapılar

k3: Tavan yüksekliği 2 metreden az, yığma bodrumu bulunan, kaldırım seviyesinin üzerinde 2 katlı ahşap yapılar

k4: Sokak tarafında ilk iki katı yığma, üçüncü katı ahşap, arka cephesi 3 kat ahşap yapılar,

k5: Giriş katında Fransız tonoz döşemeli iyi yalıtılmış bir dükkan bulunan, üst katlara bağımsız bir giriş veren yapılar

2- Çıkmalar, Çatı ve Üst Yapılar

b1: Cam tepe ışıklığı veya çatı penceresi bulunan, ikinci katta ahşap balkonlu yapılar

b2: Zemin dahil dört kat yığma, en üst katta sert döşemeli bir teras ve baca bulunan yapılar,

b3: Çatı penceresi ve ışık bacası içeren 4. katta yarım metreden fazla çıkmalı ahşap çatı katın bulunan yapılar,

b4: İçerden pencereli camekan bulunan, 3. katında ahşap teras balkonlu binalar ayırt edilebilmektedir.

Ayrıca çatı eğimleri oklarla belirtilmekte ve Marsilya kiremidi (TF), yerli kiremit (t), eternit (ERT), galvenşizli sac (TO), çinko (ZC), kurşun (Pb) ve katranlı kağıt (PG) işaretiyle gösterilmektedir.

3- Duvarlar ve pencereler

Pervititch haritalarında yapıların duvarlarına ve pencerelerine ilişkin 21 farklı lejant kategorisi içermektedir. Bu alt kategoriler yardımıyla

a. Çatı seviyesine erişen yangın duvarları

b. Çatı kotunu geçen yangın duvarları

c. Yığma ancak tamamlanmamış yangın duvarları

d. Tam görünüşlü ancak boşluk içermesi olası yangın duvarları

e. Önlem alınmamış, yanal pencere açıkları

f. Ahşap levha, çinko, eternit, katranlı kağıtla kaplanmış yangın duvarları,

g. 3 metreye kadar bahçe duvarları

h. 4 metreye kadar payanda duvarları

i. Yangın önlemi alınmamış penceresi veya açıklığı bulunan yığma duvarlar

j. Yangın önlemi alınmış penceresi veya açıklığı bulunan yığma duvarlar

k. Koruyucu yeteneği kuşkulu yığma yangın duvarları
l.Demir kolonlarla bağlanmış yığma bölme duvarları
m. Ahşap veya alçı pano bölme duvarları
n. Yapı içi koridor ve geçitler
o. Dolgu yangın duvarı üzerinde kepenkli pencereler
p. Dolgu yangın duvarı üzerinde kepenksiz pencereler
r. Yangın önlemleri yetersiz yapı cepheleri ayırt edilebilmektedir.

4- Kat adetleri ve yükseklikleri

4 metreyi aşan kat yükseklikleri (GE), 3-4 metre arası (ET), 2-3 metre arası (pE), 2 metreden az kat yükseklikleri ise (1\2 Et) şeklinde gösterilmektedir.

5- Sokaklar ve numaralama sistemleri

Adres ve yer bulmaya yardımcı çizelgeler Pervititch haritalarının kent araştırmacılarına sağladığı en önemli katkılar arasındadır. Bu çizelgelerle hem adres bulmada hem de itfaiyecilerin olası yangın yerine kolayca ulaşabilmelerine yardımcı olmaktaydı.

6- Kısaltmalar ve diğer simgeler

Yukarıda sıralana ve yapılarlın özelliklerini tanımamıza yardımcı olan simgelerin yanında sigortalanacak binanın çevresinin özelliği de dikkate alınarak bazı kodlamalar kullanılmıştır. Bu kodlamalarda bize bir bölgenin karakteristik özelliğini vermesi bakımından önemlidir.
a. 100, 60, 40 ve 1 mm. çaplarındaki yangın muslukları (BI)
b. Çeşme ve Kuyuklar (FsP),
c. Barakalar (BrQ)
d. Müştemilatlar (Dep)
e. Taş veya ahşap merdivenler Esc (PR), Esc (BS)
f. Açık hava odun depoları (Est. B)
g. 20 m^2 den küçük – büyük, çoğunlukla ahşap dükkanlar (BTQ)-20, (BTQ)+20,
h. 50 cm'yi aşan ahşap çıkmalar (CxB) ve çatı katları
i. 50 cm'yi aşan denizlikler (LRM),
j. Yanıcı malzeme depoları (DMI)

k. Alkollü içki imalathaneleri (FRSP),
l. Motorlu araçlar için garajlar (Gar)
m. Çok eski ahşap yapılar (VxB)
n. Galvenize edilmiş sacla kaplı hangarlar (HGR)
o. Fırınlar ve ekmekçiler(Fr)
p. İyi izole edilmiş Türk (Fransız) döşemeli yapılar (VT.P), (VF.P),
r. İyi izole edilmiş Türk (Fransız) döşemeli yapılar (VT.O), (VF.O),
s. Adi yığma binalar (M.O),
t. Elektrik, petrol ve buharla çalışan motorlar (MrE), (MrP), (MrV),
u. Buhar kazanları (CHD)
v. Taşkömürü depoları (DPH)[5]

Bu kadar şok işaret ve simgelerin olması haritanın kullanımını zorlaştırmanın bu kadar çok veri kaydının girilmesi de hiç şüphesiz temsil ettiği semt ve sokakla ilgili en detaylı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır.
Verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra Üsküdar özellinde Pervititch haritaları 3 ana 27 ayrıntılı pafta olmak üzere toplam 30 paftadan oluşmaktadır.
Birincisi 3 numaralı pafta: Selimiye – İhsaniye – Nuh Kuyusu,
51 nolu pafta: Selimiye 1931 yılında,
52 nolu pafta: İhsaniye 1932 yılında,
53 nolu pafta: Selimiye - Duvardibi 1930 yılında,
54 nolu pafta: Nuh Kuyusu 1935 yılında,
55 nolu pafta: Nuh Kuyusu - Toptaşı yılı belli değil,
57 nolu pafta: Belediye – Paşakapısı, Tavaşi Hasan Ağa mahallesi 1931 yılında,
58 nolu pafta: Salacak – İhsaniye Mahallesi - Paşakapısı 1932 yılında,

İkincisi 4 numaralı pafta: Şemsipaşa – Paşaliman – Çavuşdere – Atik valide
56 nolu pafta: Çavuşdere – Atik Valide 1931 yılında,
59 nolu pafta: Salacak Doğancılar 1932 yılında,
60 nolu pafta: Kefçe Dede – Mirahor – Ahmet Çelebi 1931 yılında,
61 nolu pafta: Şemsi Paşa 1931 yılı belli değil,
62 nolu pafta: Aziz Mahmut Efendi Mahallesi 1933 yılında,
63 nolu pafta: Büyük Hamam Çarşısı 1932 yılında,
64 nolu pafta: Balaban Çarşısı 1932 yılında,
65 nolu pafta: Yeni Camii Çarşısı 1931 yılında,
66 nolu pafta: İskele mahallesi 1932 yılında,

67 nolu pafta: Paşa Limanı - Sultantepe 1931 yılında,

68 nolu pafta: Selvilik – Bülbüldere - Selamsız yılı belli değil,

69 nolu pafta: Toygar Hamza Mahallesi – Türbeli - Selamsız 1931 yılında,

Üçüncüsü 5 numaralı pafta: Kuzguncuk – İcadiye – Selamsız – Bağlarbaşı – Yeni Mahalle

70 nolu pafta: Çavuşdere - Çinili 1931 yılı belli değil,

74 nolu pafta: Yeni mahalle 1932 yılında,

75 nolu pafta: Bağlarbaşı 1930 yılında,

76 nolu pafta: Bağlarbaşı - Selamsız 1930 yılında,

77 nolu pafta: Arapzade - İcadiye 1931 yılında,

78 nolu pafta: İcadiye 1930 yılında,

79 nolu pafta: İcadiye - Tophanelioğlu 1931 yılında,

83 nolu pafta: Kuzguncuk 1932 yılında çizilmiştir.

Bir diğer koleksiyon ise Necip Paşa'nın şehir rehberidir. Toplam 15 paftadan oluşmaktadır. Şehremaneti yani bugünkü adıyla İstanbul Belediyesi tarafından istikşaf tarzında tanzim ve tertib olunarak Viyana'da Hölzel matbaasında 1918 yılında basılmıştır.

Haritaları Şehremaneti Harita Şubesi Müdürü Mühendis Necib Bey tarafından hazırlanmıştır. Eminönü – Fatih, Beyoğlu, Üsküdar – Kadıköy ana paftalarının yanında Sayfiye yerleri, Adalar, ve İstanbul'un tamamını gösteren genel haritalardan oluşmaktadır. Bir şehir rehberi olarak hazırlanan haritalar bölgesel olarak ayrılmış ve her bölgenin sokak isimleri kaydedilmiştir.

Paftaları incelediğimizde şu verileri elde etmekteyiz:

Bazı önemli kamusal binaları (Resmi daireler), okullar, camiler, kiliseler, tekkeler, mebaniy-i hususiye [Sivil yapılar], çeşmeler, İslam ve Hıristiyan mezarlıkları, koruluk, orman, bahçe, park ve sebze bahçeleri, göller, kuyular, dereler, arsalar, tarlalar, köprüler, eski kale duvarları, tramvay ve tren hatları, su güzergahı ve şehir hudutları gösterilmektedir.

15 paftadan oluşan haritalarda aşağıda belirtilen yerler gösterilmiştir.

Birinci pafta: İstanbul ciheti (Eminönü – Fatih, Ayvansaray)

İkinci pafta: Beyoğlu Ciheti

Üçüncü pafta: Anadolu ciheti (Kadıköy – Üsküdar)

Dördüncü pafta: 1. parçası; Ayastefanos, Makriköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Rumelihisarı

2. parçası; Rumelihisarı, Makriköy, Arnavutköy, Kuruçeşme

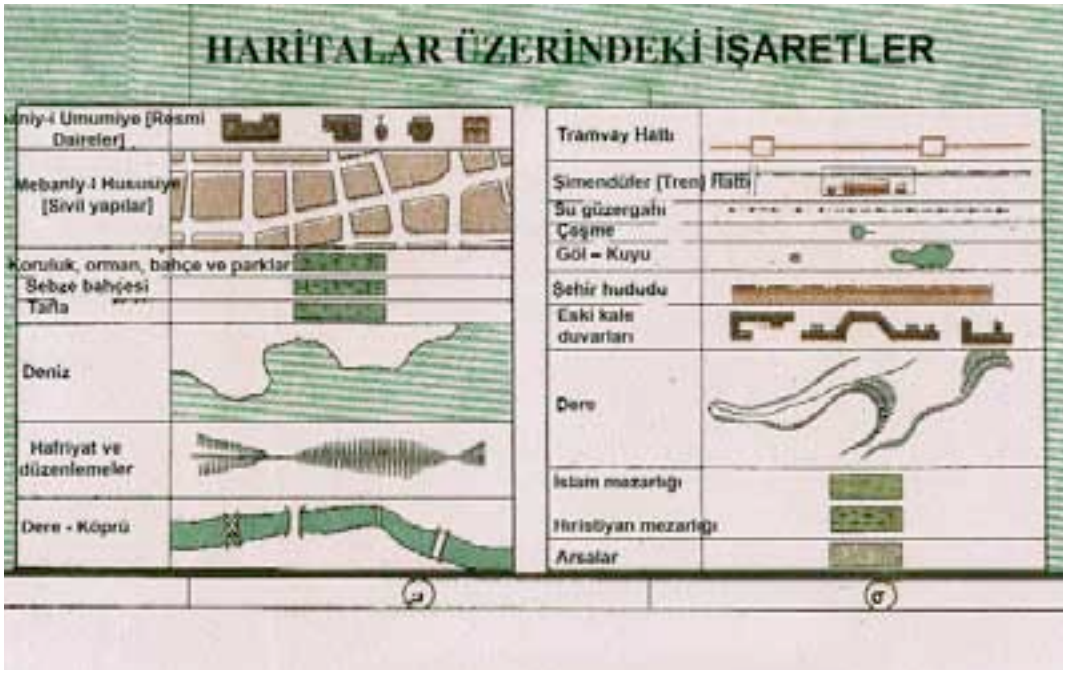

Harita sembolleri

Beşinci pafta: 1. parçası; Rumeli Sayfiye kısmı; İstinye, Rumelikavağı, Sarıyer, Yeniköy

2. parçası; Büyükdere, Tarabya, Yeniköy

Altıncı pafta: 1. parçası; Anadolu sayfiye kısmı; Adalar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy

2. parçası; Kınalıada, Burgazadası, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy

Yedinci pafta: 1. parçası; Anadolu Sayfiye kısmı; Beykoz, Anadolukavağı, Paşabahçe

2. parçası; Kandilli, Kanlıca, Vaniköy, Anadoluhisarı, Çubuklu

Sekizinci pafta: Hey'et-i Umumiye (İstanbul ve Boğaziçi)

Üsküdar'ı içeren üç, altı ve yedinci paftalarında belirgin bazı özellikleri harita üzerinde belirtmek gerekirse şu önemli bilgilere ulaşırız.

Selimiye Kışlası, Harem İskelesi Camii, Askeri Nalbant Mektebi, Selimiye Camii, Harem İskelesi Camii, Harem Polis Mevkii, İhsaniye Camii, Adliye, Jandarma,Toptaşı Hapishanesi, Kel Hasan Efendi'nin Dilküşa Tiyatrosu ki İsmail Dümbüllü Askeri Rüştiye'den atılınca buraya girer, Feyz-i Hürriyet İnas Mektebi, Salacak Hamamı, Salacak Camii ve Mescidi, Mutasarrıflık Dairesi, Yeni Camii, Mihrimah Sultan Camii vd.

Tanıtacağım diğer bir haritada İstanbul Şehremaneti tarafından Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi'ne yaptırılan resmi şehir haritasısır. 1926-1928 yılları

İstanbul Rehberi, Üçüncü pafta, Anadolu ciheti, Şehremaneti Het'et-i Fenniyesi, İstanbul 1918, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 422

arasında yapılan ve İstanbul'u üç paftaya bölen haritalardır. Birinci pafta; İstanbul (Eminönü-Fatih-Eyüp), İkinci pafta; Beyoğlu-Galata; Üçüncü pafta; Üsküdar ve Kadıköy yer almaktadır.

Bu haritaların özelliğine bakacak olursak;

Resmi binalar, camiler, türbeler, mektepler, hastaneler, parklar, bahçeler, mezarlıklar, eski kale duvarları,bi'l-umum caddeler, yollar, çıkmazlar, tramvay yolları, eş yükselti eğrileri, şimendüfer [Tren] yolları gösterilmiştir.

Üsküdar'ın önemli binalarını burada da görmek mümkündür. Mahalleler tek tek belirtilmiştir.

İstanbul 3. Pafta Üsküdar [Genel], Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 1111

Harita sembolleri

Diğer bir plan ise Osmanlı Anonim Şirketi'nin 1922'de 1:10.000 ölçekli yapmış olduğu Üsküdar planıdır. Bu plana incelediğimizde Üsküdar'la ilgili şu verileri elde edebiliyoruz:

Kamusal yapılar (Yönetim merkezleri, camiler, tekkeler, kilseler vs.) kırmız renklerle,

Mezarlıklar ve yeşil alanlar yeşil renklerle,

Ana yollar kahverengi ile gösterilmiştir. Ayrıca tramvay yolları ile vapur seferlerinin güzergahı da gösterilmiştir.

Bir başka harita da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin basmış olduğu İstanbul ve Boğaziçi haritasıdır. Bu haritada üzerindeki Üsküdar yerleşim yoğunluğunu çok rahat bir şekilde anlayabiliyoruz. Ayrıca lejantına baktığımızda şu verileri elde edebiliyoruz:

Çeşme, Tekke, Deniz Feneri, Yel Değirmeni, İslam Mezarlığı, Hıristiyan Mezar-

İstanbul ve Civarı Boğaziçi Haritasıdır, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, İstanbul 1327, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi

Harita sembolleri

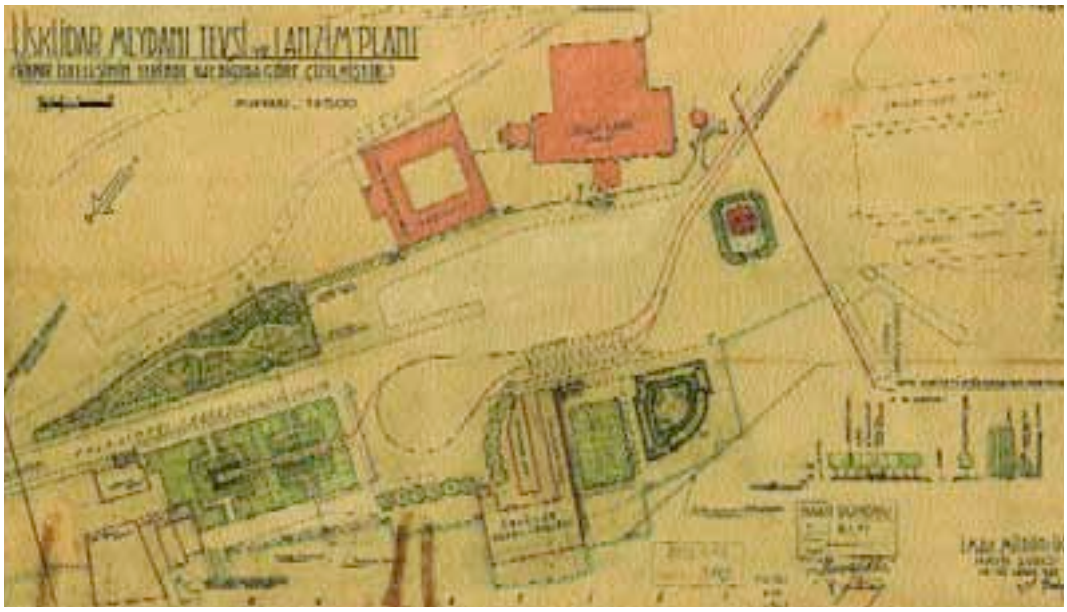

Eroğlu, İbrahim, Üsküdar Meydanı Tevzi ve Tanzim Planı, Vapur iskelesinin yerinde kaldığına göre çizilmiştir. İstanbul1943, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 3603

lığı, Bahçelik, Çayırlık, Bağlık, Şimendüfer [Tren] Hattı, Telgraf Hattı, Şose [Yol], Araba yolu,

Adi köy yolu, Keçi yolu, Terkos su mecrası, Bend suyu mecrası, Ağaçlık alanları görebiliyoruz. Ayrıca eşyükselti eğrileri de gösterilmektedir.

Bir diğer harita gurubu ise daha dar anlamda ve özel amaçlarla çizilmiş haritalardır. Bu haritalar bir sokak, bir istikamet, istimlâk, ifraz veyahut bir proje amacıyla çizilmiş planlardır. Bunlardan birkaç örnek göstererek harita üzerinde açıklama yapacağım.

Birincisi; Üsküdar Meydanı tevsi ve tanzim planıdır. Plan 1:500 ölçeklidir. İs-

Üsküdar'da Mumhane İskelesinde Vuku' bulan Harik Mahallinin Haritasıdır, İstanbul 1281, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 4720

tanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü tarafından K. Güney adında bir mühendise çizdirilmiştir. Bu projeye göre Mihrimah Sultan Camii yapılış tarihi ile birlikte gösterilmektedir. Şu anda hastane olarak kullanılan Kurşunlu Medresesi o zaman Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bir bürosu olarak kullanılmıştır. Tramvay güzergâhının meydandaki pozisyonu da çok belirgin olarak gösterilmiştir.

İkincisi; Üsküdar'da Mumhane sokağında vuku'bulan yangın mahallinin haritasıdır. Bu harita ile birlikte Üsküdar'da 15 Mayıs 1281 (27 Mayıs 1865) tarihinden hemen önce büyük bir yangın olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü; 1915 tarihli Üsküdar Meydanı ve civarını gösteren 1:500 ölçekli çok detaylı bir plandır. Bu haritada Üsküdar mimarisinin nasıl değiştiğine tanık olacağız. Mihrimah Sultan Camii çevresindeki bazı yapıların maalesef bugün kalmadığını göreceğiz. Camiye bitişik dükkanlar, muvakkithane, hademe odaları bulunmamaktadır. O zamanlar Üsküdar meydanında odun harmanları bulunmaktadır. Sahilde şimdi olmayan bir mektep, Reji İdaresi gibi binalar ile iskelelerin durumunu görebiliyoruz. Aynı zamanda harita üzerinde aslında bir nostaljiyi de yaşıyoruz.

Dördüncüsü; Çengelköy'ünde meydana gelen bir yangın ve bu yangın sonucunda çizilen bir haritadır. Bu haritada mezkur yerler numaralar ile gösterilmiştir.

Üsküdar-Boğaziçi'nde Üsküdar-Beykoz Sahil Güzergahını Gösterir Haritadır, İstanbul 1331, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 5043

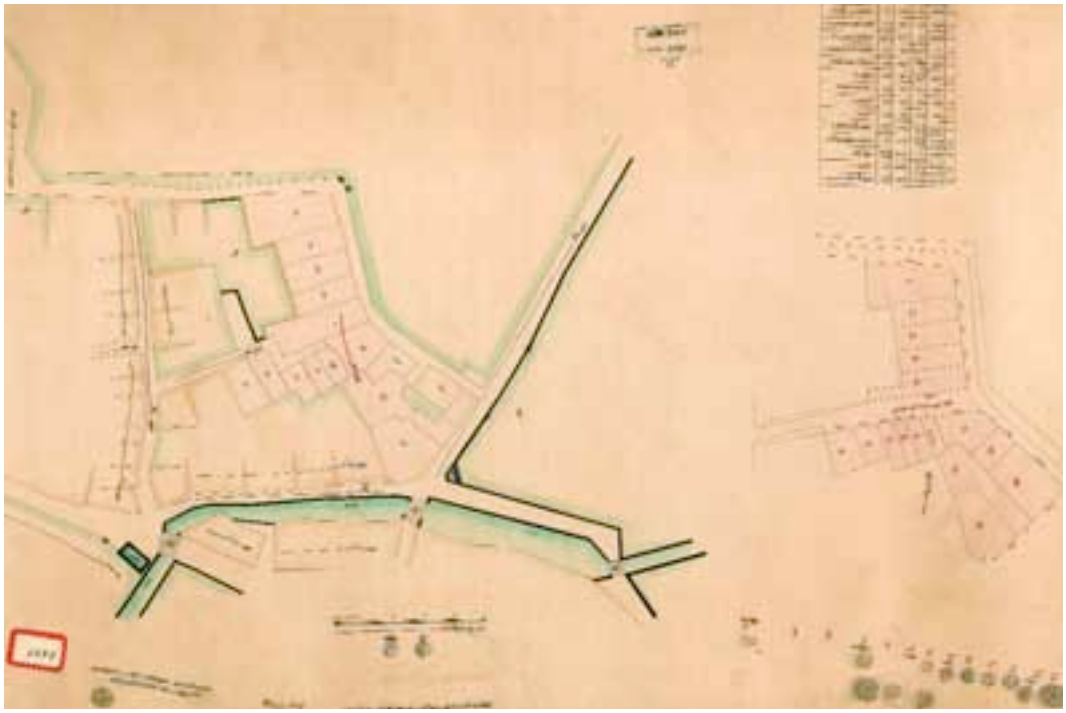

Üsküdar-Çengel Karyesinde Yani Çengelköy'de Vaki' Olan Altı Kıtayı Havi Muhterik Menazil Ve Camii Şerifin Atik Ve Yeni Suretle Gösterilen Arsaların Miktarıyla Yüzde On Üç Zıra'larını Mübeyyin Cüdul-ı Mahsuslarında Gösterildiği Üzere Tanzim Kılınan Haritasıdır, İstanbul 1297, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 5448-1

Numaralanan bu yerlerin bir cetvel halinde sahiplerinin isimleri yazılmıştır. Burada o dönem yaşayan insanların kimlikleri hakkında da bilgi edindiğimiz gibi enteresan bilgilere de rastlamaktayız. Mesela Rusumat Baş Kitabeti atufetlü Mehmet Bey, Hastahane İmamı Hacı Abdullah Efendi gibi. Aynı zamanda harita üzerinde çeşmeleri, dereleri, köprüleri görmek mümkündür.

Beşincisi; Kuzguncuk'ta Firuş binti Zehariyye'nın sahip olduğu arazinin yola gitmesi sonucu oluşan durumu göstermek amacıyla çizilmiştir. Bu harita da çok

Üsküdar-Kuzguncuk Karyesi Hududu Dahilinde Vaki' Ber Mucibesinde Bir Kıt'a İradeli Harita Mucibince Firuş Binti Zehariyye'nin MutasarrIf Olduğu Arazisinin Tarikleri Bu Defa Mahall-i Mezkur Harik Haritasında Küşad Olunan Tariklerin İstikametine Tahvil Ve Tebdil Olunarak Tesviye Olunan Hey'etinin Umum Haritadan Kopyalanan Bir Kıta Haritasıdır, İstanbul 1289, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 5454

özel bir amaçla çizilmiştir. Firuş binti Zehariyye'nin sahip olduğu arazi gösterilmekle birlikte daha başka bilgilere de ulaşabiliyoruz. Yanmış olan binaları ve bazı şahısların sahip oldukları arazi parçalarını da bu haritalarda bulabiliyoruz. Devletlü atufetlü Mahmut Paşa hazretlerinin koruluk mahalli gibi.

Altıncısı; Kısıklı'da Çakaldağı nam mahalde vaki Sahafü'l-hah Mustafa Efendi ile zevcesi Fatumatü'z- Zehra hanımın 44 numara da kayıtlı bağın haritasıdır. Bu haritada da yine mülk sahiplerinin ismi tek tek gösterilmekte ve dönemin yaşayan insanlarının şecere kaydı buradan tesbit edilebilmektedir. Aynı zamanda yaptıkları meslekleri de öğrenebiliyoruz. Bu da bize dönemin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bilgiler vermektedir.

Yedincisi; Üsküdar'da Selamsızlar durum haritasıdır. Bu haritada haneler numaralandırılmış ama harita üzerine mülk sahiplerinin ismi yazılmamıştır. Muhtemelen başka bir kağıda kaydedilmiştir. .

Sekizincisi; Kuzguncuk'ta meydana gelen yangında yanan yerleri gösterir bir haritadır. Bu haritada da yine Üzküdar Kuzguncuk'ta çıkan bir yangını bize haber vermektedir. Aynı zamanda yolların ve binaların durumlarını göstermektedir. Binalara kapı numaraları verilmiştir. Bu da o bölge ile ilgili araştırma yapanlara büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Dokuzuncusu; Üsküdar'da Debbağlar mahallesinde Atpazarı'nda meydana gelen yangın mahallinin evvelki ve sonraki durumunu gösterir haritadır. Bu harita da bir yangın haritasıdır. Yanan yerleri ve sahiplerini göstermektedir.Harita üzerinde bu bölge ile ilgili araştırma yapanların çok istifade edecekleri bilgiler mevcuttur. Yol durumları ayrıntılı bir şekilde gösterilmenin yanında çeşmeler de yer al-

Üsküdar'da Selamsızlar Durum Haritasıdır, İstanbul 1289, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 6068

Üsküdar'da Kisikli Karyesinde Çakaldağı Nam Mahalde Vaki Sahafü'l-hah Mustafa Efendi ile Zevcesi Fatumatü'z-Zehra Hanımın 44 Numara İle Murakkam Mutasarrıf Oldukları Bir Kıta Bağın Bu Kere Tersim Olunan Haritasıdır, İstanbul 1289, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 5460

Üsküdar'da Debbağlar Mahallesinde Atpazarı'nda Vuku'bulan Harik Mahallinin Kable'l ve Ba'de'l-harik Hey'eti İrâe Eder Bir Kıt'a Harita-i Mevkiasıdır, İstanbul 1325, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 6203-1

Üsküdar. Geçenlerde Kuzguncuk'ta Vuku'bulan Harikte Muhterik Olan Mebaniyle Evvelce Muhterik Olan ve Emanet-i Celilede Harita-i Musaddakası Olan Mebaninin Mahalini İrae Eden Bir Kıta Haritasıdır, İstanbul 1327, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 6169

23 Ağustos 927 Tarihinde Divitçiler'de Üsküdar'da Vuku'bulan Harik Mahalli İstikâmet Haritasıdır, İstanbul1341, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 7091-1

maktadır. İstanbul çeşmelerini tam olarak tespit edebilmek için bu haritaların detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Onuncusu; Kuzguncuk, Paşalimanı yolu istikamet haritasıdır. Burada da sahil boyunca yapıların durumunu tespit etmek mümkündür.

Onbirincisi; 23 Ağustos 927 tarihinde Divitçiler'de vuku'bulan harik mahalli is-

23 Ağustos 927 Tarihinde Divitçiler'de Üsküdar'da vuku'bulan Harik Mahalli İstikâmet Haritasıdır, İstanbul 1927, İBB Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 7176

tikâmet haritasıdır.Yine bir yangın haritası ve yanan yerleri gösteriyor. Bu haritadan da anlaşılacağı üzere Üsküdar'da 1927'de çıkan bir yangın olduğunu öğreniyoruz.

Sonuç olarak haritalar sadece yeryüzünü düzlemsel bir ortamda ifade etmemekte aynı zamanda zamana yolculuk yaptırmaktadır. Bu yolculuk esnasında mahallelere girip çıkıyor, camilerini ziyaret ediyor, felaketleriyle karşı karşıya geliyorsunuz. Harita okuma çok zevkli bir olaya dönüşüyor ve dünü bugüna bağlayan bir köprü vazifesini görüyor.

DİPNOTLAR

[1] Goltz (Pascha) / Karte der umgegend von Constantinopel — Berlin : Verlag Meisenbach, t.y. . / İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi No: 438.

[2] Ergin, Osman Nuri, Yangınlardan Sonra İnşaat ve Harita Tanzimi Meseleleri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1995, III, 243-245.

[3] Alman Mavileri I, *1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları* (haz. İrfan Dağdelen), İstanbul 2005.

[4] Güvenç, Murat, Pervititch Haritaları: İstanbul İçin Bitmemiş Bir Araştırma Projesi, Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, İstanbul Axa Oyak & Tarih Vakfı, t.y., s. 11-19.

[5] İstanbul ve Civarı Boğaziçi Haritasıdır, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, İstanbul 1327, Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi.